

પ્રકાશક :

શ્રી મહાવીર સ્વામીજી સંસ્થા
રાજકોટપરા (ગાંધીવાડા)

સદગત કુમારી નિમલ જિજ્ઞાસુની પ્રવૃત્તિ
અર્થે સદુપદેશ આપે છે.

પ્રકાશક : મહાવીર સ્વામીજી સંસ્થા
રાજકોટપરા (ગાંધીવાડા)
રાજકોટપરા (ગાંધીવાડા)

અર્પણ

શ્રી ધર્મવીર દુર્લભચલાય ત્રિભુવનભાઈ ઝવેરી, નૈપુર
શ્રી શ્રદ્ધેય ।

આપે મારા જીવનને શિક્ષણ અને સસ્કાર, સ્નેહ
અને સદ્ભાવ, વાત્સલ્ય અને વિનય, આદિ ગુણસૌરભથી
સુવાસિત કરી મને ઉપકૃત કર્યો છે તેના સ્મરણચિન્હરૂપે
તથા સદ્ગત પ્રતાપી પૂજ્યશ્રી શ્રીલાલજી મહારાજશ્રીએ
સૌરાષ્ટ્રની ધર્મભૂમિમા રોપેલા ધર્મખીજને સીંચવા અને
અ પરિપાકને પોષવા તેમના ઉત્તરાધિકારી વિદ્વાન પૂજ્યશ્રી
જવાહિરલાલજી મહારાજશ્રીને સૌરાષ્ટ્ર તરફ લાવવામા
રાજકોટ શ્રી સદ્ધ સાથે આપનો પરિશ્રમ ખાસ ઉલ્લેખનીય
હતો તેના સ્મરણાર્થે આ ધર્મપુસ્તક આપને અર્પણ કરતા
આનંદ અનુભવુ છું અને પોતાને કૃતકૃત્ય થયો સમજુ છું

વિનીત,

શાન્તિલાલ વનમાળી શેઠ

અ જલિ

આ ધર્મપુસ્તકની પ્રસાદી કમ્પ-કાઠિયાવાડ,
ચૂલશતને ખાંડણે ખાંડણે પહોંચી થકે અને
સાચી ધર્મભાવનાની વ્યવસ્થિતિ થાય જે શુભ આશાએ
સ્વં ભ. યૌ. ધનદાસની શાન્તિલાલ બેવેરીની
આદ્યશાન્તિ અને પુસ્તકસ્થિતિ અને આ ધર્મ
પુસ્તકના પ્રચારની ચોખ્ખાને સક્ષિય રૂપ આપવામાં
આવ્યું છે આ રીતે આ પુસ્તકના પ્રકાશનમાં મને
જે સહકાર આપ્યો છે તે માટે સહાચરનો દુવર હુ

શાન્તિલાલ વનમાળી સેક

ધર્મ-મામરણ

ગઠ જાગ મુસાફિર મોર મૈ, મલ રેત કહોં જાં સોવત હૈ ।
જાં જાગત હૈ જો પાવત હૈ, જો સોવત હૈ જો જોવત હૈ ॥
દુક મીંદ હે મીંદિયોં જોલ જરા જો । વ્યપિર રવ સે પ્વાન જગા ।
યે પ્રિત કરન કી રીત મહીં રવ જાગત હૈ તુ સોવત હૈ ॥
નાહત મુગત કરની જાગી આ પાપી ! પાપ મેં કેન કહોં ।
જવ પાપ કી ગઢરી હીંદ પરી ફિર જોલ પક્કુ કયોં રોવત હૈ ॥
જો કરન કરે જો માવ હીં કર, જો માવ કરે જો જવ કરે ।
જવ વિક્રમા યેતી જુગ જારી ફિર પક્કાવે કયા હોવત હૈ ॥

ધર્મ અને ધર્મનાયક

ન ધર્મો ધાર્મિકૈર્વિના ।

સંસ્કારોને ઘડે 'ધર્મ', ધર્મને 'ધર્મનાયકો,'
 ધર્મજીવી ન હોય તો, કહો ધર્મ ટકે કયલા ?
 ધર્મ મંગલ છે મોહ, અહિંસા તપ સયમ,
 દેવો પણ નમે તેને, ધર્મે જેનું સદા મન
 હણ્યો ધર્મ હણે છે ને, રક્ષે છે રક્ષતા ખરે,
 માટે કો' મા હણો એને, હણાયો હણશે રખે !
 મુહાવે માત્ર માથુ જે, સ્થવિર તે નહીં બને,
 વયે જો વૃદ્ધ હોયે તો ખાલી જીર્ણ ગણાય તે
 જેમાં છે સત્ય ને ધર્મ દયા સયમ ને દમ,
 જે છે નિર્મળ ને ધીર, તે 'સ્થવિર' ગણાય છે

શ્રી. સંતબાલ

ધર્મામૃત

આમધર્મ:-સસ્કારી સરસ ક્ષેત્રે, વાળું બીજ થયા ક્ષેત્રે;
તેમ આમધર્મ ક્ષેત્રે, બીજા ધર્મો બધા ક્ષેત્રે.
સર્વ ધર્મો તર્જુ મૂળ, આમધર્મ વડે જિનો,
આમધર્મ ન હોયે તો બીજા ધર્મો ટકે નહિ.

નગરધર્મ:-નગરધર્મ છે વાક, આમધર્મભૂમિ તણી;
સર્વે નાગરિકો પેલા; રક્ષાને આમધર્મને.

રાષ્ટ્રધર્મ:-જનની તો જણી છટે, પૃથ્વી પાળતી પોષતી;
એ જ મનુષ્યને જોળે; જીવન-મૃત્યુ બેઠાને.

વ્રતધર્મ:-સત્યશક્તી અહિંસા કે બીજી લીધેલ ટેકને,
પાળાને મૃત્યુની સાટે; જાવીને જગજીવની.

કુળધર્મ:-કિંજ કે નીચનું માપ, નથી કુળ, કુલીનતા;
જાતિ છે કસેશનું બીજ; બીજ સતોષનું શુભ.

ગણધર્મ:-સર્વ સિદ્ધિ તથા શક્તિ, સમાર્થ ગણધર્મમાં;
બધાનું ધર્મશાઓમાં ઝોરબ ગણધર્મનું.
ગણધર્મ-પ્રજાતંત્ર, જૂનો એ જન્મ વારસો;
સત્યાને દૂટશે જોને, જીવ સાટે જગમશું.

સદ્યધર્મ:-સદ્યની શક્તિનું જોમ, સર્વત્ર કાષ્ઠ સાધનું;
સદ્ય તો સદ્યથી જામે; અપે શાન્તિ તથા સુખ.

શ્રાવક-શ્રાવિકા, સાધુ, સાધ્વી-સઘ ગણાય છે;
સઘના સંપમાં શાન્તિ, ત્યાગ ને તપનું ફળ.

સૂત્રધર્મ-દોરે જોડાયલી સોય, પડી ખોવાય ના કદી;
તેમ જ્ઞાની જગે જીવે; 'યે'લું જ્ઞાન પછી દયા'

ચારિત્રધર્મ-મુક્તિ મંદિરનું દ્વાર માત્ર ચારિત્રધર્મ છે,
આચારમા ન આવે તો, વિચારો માત્ર શૂન્ય છે.
વિચારોને પચાવીને, ગ્રહી વિવેકબુદ્ધિથી,
ગૃહિધર્મ મુનિધર્મ, યથાશક્તિ સમાચારો

જીવનધર્મ-જીવનધર્મનું ધ્યેય, વિશ્વબન્ધુત્વસાધના,
વિશ્વ શાન્તિ જગાવાને, એને જીવનમા વણો
જીવનમા વણાશે જો, વિશ્વબન્ધુત્વલાવના,
સૌ સાથે મિત્રતા થાશે, ઝેરવૈર શમી જશે

શ્રી. સતબાલ

નિવેદન

પ્રસ્તુત ધર્મ અને ધર્મનાથક નામનું પુસ્તક રતનામના મી
હિતેચ્છુ માવક મહત્ત્વ તરફથી પ્રકાશિત થયેલી ધર્મબાખ્યા
નામના પુસ્તિકાને આધારે તૈયાર કરવામાં આવ્યું છે

મી રતનામ નામના જૈન અંચલનામાં હવે ધર્મો અને
તેની વ્યવસ્થા કરનાર હવે ધર્મનાથોનું સુદર વિધાન કરવામાં આવ્યું
છે તે ધર્મ અને ધર્મનાથક વિષે પ્રતાપી પૂજ્ય મી જ્ઞાપિરલાલજી
મહારાજમીએ મુક-મીએનેના ચાતુર્ધાસમાં વિદ્વતાપૂર્ણ ને ધર્મ
બાખ્યાનો આપેલાં તેના આ સારસમક છે

પૂજ્યમી જ્ઞાપિરલાલજી મહારાજમી એક પ્રતાપી પૂજ્ય હોવા
છપરાત સામવિચારક અને પ્રચર બાખ્યાતા છે તેમની
પ્રતિભાસાથી બાખ્યાનકૈલીથી જૈન-જૈનેતર અનેક વિદ્વાનો આકર્ષાયા
છે તેમની બાખ્યાન શક્તિની સાથે સત્સાદિત્ય તથા અનુભવ
ચાનનો સુદર સુમેળ થયો હોવાથી તેમનું બાખ્યાન એટલું સારવર્ણિત
અને રોચક થાય છે કે જે જનસાધારણ તથા વિદ્વાનોને
સમાન રોચક અને પથ્ય અને છે પ્રસ્તુત ધર્મ અને ધર્મનાથક
છપર તેમણે કરેલાં બાખ્યાનો છપરથી તેમની પ્રતિપાદનશક્તિ,
સુબવર્ણિત ક્રમિક બાખ્યાનકૈલી તથા સુરસિદ્ધાન્તની વિદ્વાનો
પૂરેપૂરે પરિચય થયો સકશે.

ચોર્ધ પર્વો પહેલાં ધર્મબાખ્યા 'ના કેટલાક ભાગનો મે
મહાશુદ્ધિએ અધ્યયન, અનુવાદ કરેલો અને જૈન પ્રકાશ 'માં પ્રકા
શિત કરાવેલો ત્યારે પાંચીએ તથા જૈન જેવા પ્રસિદ્ધ સામાજિક
પત્રે અનુવાદમેળોને આધારે જલુ ગારજમમેળે લખી એ મુજરાવી
અનુવાદને અપનાવ્યો અને પુસ્તકાકારે પ્રકાશિત કરવાનો અભિ-

પ્રાય વ્યક્ત કરી મને પ્રોત્સાહિત કર્યો મને તે વખતે એમ લાગ્યું કે ગુજરાત-કાઠિયાવાડનો જૈન સમાજ, પૂજ્યશ્રીની અમૃત વાણીનું રસપાન કરવા તલપી રહ્યો છે તો એ ગૂજરાતી અનુવાદને શોધિત-વર્ધિત સપાદિત કરી પૂજ્યશ્રીના સૌરાષ્ટ્રના ચાતુર્માસના સમયે પ્રકાશિત કરવામા આવે તો સારું. મારી આતરિક ધૃષ્ટિ આજે રૂપીભૂત થતી જોઈ મને આત્મસતોષ થાય છે આશા છે કે પ્રસ્તુત પુસ્તક પૂજ્યશ્રીની પ્રથમ પ્રસાદીરૂપે સમાજમા સારો સત્કાર પામશે.

આ પુસ્તકમા વર્ણવેલા દશ ધર્મો અને દશ ધર્મનાયકોનું સત્ય સ્વરૂપ સમજવા માટે પરપરાને નામે રૂઢ થયેલી અધશ્રદ્ધાને અળગી કરી વિવેકબુદ્ધિ અને સ્યાદ્વાદશૈલીનો સદુપયોગ કરવાનો સૌને આગ્રહ અનુરોધ છે સ્યાદ્વાદ એ ધર્મદ્વારને ઉઘાડવાની સાચી ચાવી છે.

આ પુસ્તકને જનસમાજોપયોગી બનાવવા માટે ઉદાર ભાવનાનો આશ્રય લઈ, બિન્ન બિન્ન શક્તિઓ-જે કેવળ મતાભિનિવેશને કારણે ઉપયોગમા આવ્યા પહેલા જ વેડફાઈ જાય છે-તેનો સમન્વય કરવામા આવ્યો છે અને વેડફાઈ જતી શક્તિઓનો સદુપયોગ કેમ થાય તેનું પણ દિગ્દર્શન કરવામા આવ્યું છે તે પુસ્તકના વાચનથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવશે.

સક્ષેપમા આ પુસ્તકને સામ્પ્રદાયિક ન બનાવતા જનસમાજોપયોગી બનાવવાનો યથાશક્ય પ્રયત્ન કરવામા આવ્યો છે અને પ્રત્યેક વિષયને વિશદ કરવા માટે પરિશિષ્ટો આપી રાષ્ટ્રીય, સામાજિક અને ધાર્મિક દષ્ટિબિન્દુએ વિચારવામા આવ્યો છે.

આ ધર્મપુસ્તક રાષ્ટ્ર, સમાજ અને ધર્મના કલ્યાણમા થોડી ઘણી સહાયક નિવડી તો તેની પાછળ કરવામા આવેલો શ્રમ સાર્થક જ છે.

ધર્મબ્રાહ્મણ પુસ્તકોનું શોધનવર્ધન સાથે સ્વતંત્ર સંપાદન કરવા બંધન થાય તથા કાલ્યાણી સંપ્રદાયથી વિપરીત જોઈતું કે વધિક લખાણું હોય તો પૂજ્યશ્રીની તથા મુલ્ય માવકની ક્ષમા માગુ છું. અને ભવિષ્યમાં તેનું સંશોધન થાય તે માટે બુદ્ધિ તરફ માગુ થાવું જેવુંવા પ્રાર્થના કરું છું.

આ પુસ્તકના સંપાદનને બંને ધર્મબ્રાહ્મણ પુસ્તકોના મુખ્ય આધાર લીધે છે અને તે પુસ્તકમાં વર્ણિત દસ ધર્મો વિશેષ રૂપે કરવા માટે લેવાયેલા, ધર્મ રાજકીય જાદુ કેટલાંક પુસ્તકોના તથા 'કૈન' પત્રના અમલોનો સંપર્ક કરી છે તે બદલ પ્રમદનકારી તથા સંપ્રદાયના આભાર માનું છું. અને સંપાદન તથા પ્રમદનકારીમાં સ્વચ્છ હોય તો આન જેવુંવા વિનવું છું.

શ્રી કિલેશ્વર આચાર્ય મહા, શ્રી કુલકલ્યાણી વરેરી, ૫ જેઠરસસલ શ્રી. ધીરજીવલકારી શ્રી. પુણ્યકલ્યાણી શ્રી. પ્રમોદકારી શ્રી. સ્વસ્થકલ્યાણી વરેરી આમળોએ પ્રેરણાકારી, ૫ મુનિશ્રી સતનાથજી આત્માર્થી મોદનકલ્યાણી વરેરી મુનિવર્ધોએ સ્વકારકારી અને મૂળ મન્થરન કલ્યાણના માધીક સંપ્રદાયોએ તથા સ્વર્ગપ્રદાત્ર પ્રેરના મેનેજર શ્રી રામકીશ્વરે પુસ્તકપ્રકાશનમાં મદદકારી ને અને મુદ્રક સ્વકાર આપ્યો છે તે બધાનો બંને આભાર માનવાની આ તક લઈ છું.

ચાનપંચમી
નેપાલ (મહિલાવાસ)

}

શાન્તિસાસ વનમળી શ્રી

ધર્મચરણ

હે ગૃહસ્થો ! જે કોઈ માણસ પ્રાણુધાત નથી કરતો, ચોરી નથી કરતો અને પરદારાગમન નથી કરતો, આ ત્રણ રીતે તે દેહથી ધાર્મિક અને ન્યાય આચરણ કરે છે

તે અસત્ય નથી બોલતો ચાડી નથી ખાતો, ગાળો નથી બાડતો અને વૃથા બડબડાટ નથી કરતો આ ચાર રીતે તે વાચાથી ધાર્મિક અને ન્યાય આચરણ કરે છે

તે અભિધ્યા, દ્વેષ અને નાર્સિકતાથી વિરત થાય છે. આ ત્રણ રીતે તે મનથી ધાર્મિક આચરણ કરે છે આ પ્રમાણે કાયાથી, વાચાથી અને મનથી જે પુણ્યકર્મો કરે છે તે પ્રાણી મૃત્યને જીતી સદ્ગતિને પામે છે આથી વિપરીત જે મનથી, વાચાથી અને કાયાથી અધાર્મિક પાપકર્મો કરે છે તે પ્રાણી મૃત્યુસુખમા સપડાઈ દુર્ગતિને પામે છે. “ —મળિઝમનિકાય ૫ ૨૫૮

અનુક્રમ

ધર્મ અને ધર્મનાયક

નં.	વિષય [પૂર્વાર્થ]	પૃષ્ઠાંક	નં.	વિષય [ઉત્તરાર્થ]	પૃષ્ઠાંક
	વિષયપ્રવેશ	૧		વિષયપ્રવેશ	૧૪
૧	ગ્રામધર્મ	૪	૧	ગ્રામસ્થવિર	૧૪૨
૨	નગરધર્મ	૮	૨	નગરસ્થવિર	૧૪૩
૩	રાષ્ટ્રધર્મ	૧૪	૩	રાષ્ટ્રસ્થવિર	૧૭૧
૪	મત્સ્યધર્મ	૨૧	૪	પ્રતાપસ્થવિર	૧૭૩
૫	કુળધર્મ	૪	૫	કુળસ્થવિર	૨૧૧
૬	જન્યધર્મ	૪૮	૬	જન્યસ્થવિર	૨૧૭
૭	સેધધર્મ	૫૭	૭	સેધસ્થવિર	૨૨૩
૮	સૂત્રધર્મ	૭૭	૮	ભત્તિક્ષવિર	૨૨૬
૯	આર્યધર્મ	૧	૯	સૂત્રસ્થવિર	૨૩
૧૦	અન્યધર્મ	૧૧૨	૧૦	પર્વાપસ્થવિર	૨૩૬
	પરિચય	૧૩૮			

શ્રી પ્રાચાર્ય વિનયચન્દ્ર જ્ઞાન મण्डार, जयपुर
धर्म अने धर्मनायक

न धर्मो धार्मिकैर्विना ।

‘ધર્મનાયક વિના ધર્મ ટકી શકતો નથી’

ધર્મ

[પૂર્વાર્ધ]

धर्म एव हतो हन्ति धर्मो रक्षति रक्षित ।

तस्माद्धर्मो न हन्तव्यो मानो धर्मो हतोऽवधीत ॥

જે મનુષ્ય ધર્મનો નારા કરે છે, ધર્મ તેનો નારા કરે છે,
જે ધર્મની રક્ષા કરે છે, ધર્મ તેની રક્ષા કરે છે
આ પ્રમાણે ધર્મનો નાશ કરવાથી આપણો નાશ થશે,
એમ જાણીને ધર્મનો નાશ ન કરવો

—મનુસ્મૃતિ

ધર્મ અને ધર્મનાયક

[ધર્મવ્યાખ્યાનો ભાષાતુલા]

ધર્મ

[પૂર્વાર્ધ]

વિષયપ્રવેશ

ધર્મ વસ્તુતઃ જીવિતમાં નથી, પરંતુ હૃદયમાં છે — આંધી

વતી ધર્મસ્ત્રી ગાય ।

અર્થા ધર્મ ત્વાં જય

કોઈ પણ મહાન કે મહેલનું લાંબુ આકુષ્મ તેના મજબૂત પાયા ઉપર આધાર રાખે છે અને જોડલા મધિ માથુસો મહાનનો પાયો બિડામાં બેઠો અને મજબૂત બનાવે છે

માનવજીવન પણ એક મહાન જેવું છે અને ધર્મ એ તેના પાયારૂપ છે માનવજીવનને વ્યવસ્થિત અને સુદૃઢ બનાવવા મધ્યે ધર્મરૂપ પાયાને બિડામાં બેઠો અને મજબૂત બનાવવાની ખાસ આવશ્યકતા રહે છે કારણ કે ધર્મરૂપ પાયો જો ટીકો રાખવામાં આવે તો માનવજીવનરૂપ મહાન શક્તિ, કૃતક અજ્ઞાન, અનાચાર,

અધર્મ આદિ વાવાઝોડાથી ખળભળી જવાનો ખૂરેખૂરો ભય રહે છે

મકાનના પાયાને મજબૂત બનાવવા માટે જેમ પાણી, ચૂનો, રેતી, સિમેન્ટની આવશ્યકતા રહે છે તેમ રંગરોગાન, પ્લાસ્ટર, ધાખા વગેરેની પણ અનિવાર્ય આવશ્યકતા રહે છે

આ પ્રમાણે માનવજીવનરૂપી મકાનના ધર્મરૂપ પાયાની મજબૂતાઈ માટે સભ્યતા-સંસ્કૃતિ, નાગરિકતા, રાષ્ટ્રીયતા, ધાર્મિકતા, કુલીનતા, સામૂહિકતા, તથા એકતા આદિ લૌકિકધર્મોના પાલનની સર્વપ્રથમ આવશ્યકતા રહે છે અને ત્યારબાદ ધર્મને જીવનધર્મ બનાવવા માટે વિચારશીલતા, ક્રિયાશીલતા આદિ લોકોત્તર ધર્મોના પાલનની પણ અનિવાર્ય આવશ્યકતા રહે છે અને આ પ્રમાણે ત્યારે લૌકિક અને લોકોત્તર ધર્મોનું ખરાખર આચરણ થાય છે ત્યારે માનવજીવનનો વાસ્તવિક મોક્ષ-જીવનધર્મ સિદ્ધ થાય છે

લૌકિકધર્મોનું ખરાખર પાલન કર્યા વિના લોકોત્તર ધર્મોનું પાલન કરવું તે સીડી વિના મહેલમાં પ્રવેશ કરવા જેવો નિષ્ફળ પ્રયત્ન છે લૌકિકધર્મોના પાલનથી કાયાની અને વિચારની શુદ્ધિ થાય છે અને લોકોત્તર ધર્મોના પાલનથી હૃદયની શુદ્ધિ અર્થાત્ આચારની શુદ્ધિ થાય છે અને આ પ્રમાણે મનુષ્યે લૌકિક અને લોકોત્તર ધર્મના પાલનથી પોતાના જીવનધર્મ-આત્મિકધર્મની શુદ્ધિ અને સિદ્ધિ સાધે છે

જીવનધર્મની શુદ્ધિ અને સિદ્ધિ માટે શાસ્ત્રકરોએ લૌકિક અને લોકોત્તર ધર્મરૂપ દશ ધર્મોની વ્યવસ્થા કરી છે એટલું જ નહિ પણ ધર્મનાયકો? વિના ધર્મ ટકી શકતો નથી એ વાત લક્ષ્યમાં રાખીને દશ પ્રકારના ધર્મનાયકોની પણ સુદર વ્યવસ્થા કરી છે.

જેનસૂત્રોમાં સ્થાનાંતસૂત્ર^૧ નામના ત્રીજા અગ્રસૂત્રમાં નીચે લખેલા
 હા પ્રકારના ધર્મોનું વિધાન કરવામાં આવ્યું છે

(૧) ગ્રામધર્મ (૨) નગરધર્મ (૩) રાષ્ટ્રધર્મ (૪) મતધર્મ
 (૫) કુલધર્મ (૬) ગણધર્મ (૭) સપ્તધર્મ (૮) સૂત્રધર્મ (૯) આગ્રિ
 ધર્મ (૧૦) અસ્તિકાવધર્મ

આ હા પ્રકારના ધર્મોનું યથાવિધિ પાલન કરાવવા માટે તથા
 જનનાં નૈતિક તથા ધાર્મિક વ્યવસ્થા જાળવવા માટે નીચે લખેલા
 હા ધર્મનાયકોનું પણ સૂત્રમાં વિધાન કરવામાં આવ્યું છે

(૧) ગ્રામસ્થવિર, (૨) નગરસ્થવિર, (૩) રાષ્ટ્રસ્થવિર, (૪)
 પ્રજાસ્તાસ્થવિર (૫) કુલસ્થવિર, (૬) ગણસ્થવિર, (૭) સપ્તસ્થવિર,
 (૮) જાતિસ્થવિર (૯) સૂત્રસ્થવિર (૧૦) શિક્ષાસ્થવિર.

ઉપર લખેલા હા પ્રકારના ધર્મો તથા ધર્મનાયકોની વિશેષ
 વ્યાખ્યા પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં કેમકે કરવામાં આવેલી.

દુ ખનુ સાચુ જ્ઞાન કરાવે છે અને ગ્રામજનોને સદ્ધર્મનો ઉપદેશ આપી સન્માર્ગ ઉપર લાવે છે

૧૬શીશ્રમણ જેવા ચાર જ્ઞાનના સ્વામીએ ચિત્તપ્રધાન જેવા સન્માર્ગદર્શકની પ્રેરણાથી રાત્રિ પરદેશીને સદ્ધર્મનો સદુપદેશ આપી ધર્મનો અનુરાગી બનાવ્યો હતો

અત્યારે આપણી દશા આથી તદ્દન જિલટી છે આપણે સાધુપુરુષને સદ્ધર્મનો ઉપદેશ આપવાની પ્રેરણા કરવાને બદલે તેમને પ્રશ્નસાત્મક સ્તુતિઓથી નવાજીએ છીએ, પણ જ્યારે ચિત્તપ્રધાનના જેવું સન્માર્ગદર્શક બનવાનું કામ માથે આવી પડે છે ત્યારે દૂર દૂર ભાગીએ છીએ આ આપણી અકર્મણ્યતા સૂચવે છે સન્માર્ગદર્શક બનવા જેટલું વ્યક્તિત્વ કેળવવા માટે સાચા કર્મકાંડ બનવાની આવશ્યકતા રહે છે

જ્યાં ગ્રામધર્મ જગૃત થાય છે ત્યાં જીવનધર્મની ભૂમિકા તૈયાર થાય છે. ખેડૂતોએ બીજારોપણ કરતા પહેલાં ભૂમિને સારી રીતે ખેડવી આવશ્યક છે, તેમ ધર્મબીજને રોપવા માટે મનુષ્યે ગ્રામધર્મની ભૂમિ ખેડવી જરૂરી છે, કારણ કે ગ્રામધર્મની ભૂમિકામાંથી સબ્યતા, નાગરિકતા, રાષ્ટ્રીયતા આદિ ધર્માકુરો ફૂટી નીકળે છે

ખેતીનું મૂળ જેમ ખેતરનું ખેડાણ છે તેમ ધર્મવૃક્ષનું મૂળ ગ્રામધર્મ છે જ્યાં સુધી ધર્મવૃક્ષના ગ્રામધર્મરૂપ મૂળને નીતિજલથી સિંચવામાં ન આવે ત્યાં સુધી સૂત્ર અને ચારિત્રરૂપી મીઠા ફળ આવી ન શકે મીઠા ફળ મેળવવા માટે માણીએ પરમપુરુષાર્થ સેવવો પડે છે, તેમ ધર્મવૃક્ષમાંથી સૂત્રચારિત્રરૂપી મીઠા ફળો મેળવવા માટે માનવ-સમાજે પ્રબળ પુરુષાર્થ કરવાની ખાસ આવશ્યકતા છે

ધર્મવૃક્ષના ગ્રામધર્મરૂપ મૂળને નીતિજલના નિયમિત સિંચનથી મજબૂત બનાવ્યા બાદ સૂત્રચારિત્રરૂપી મીઠા ફળો અવશ્ય મેળવી શકાય છે

ગ્રામધર્મ એકે મોક્ષની પ્રાપ્તિ માટે પર્પામ નથી, તેપણે એ ધર્મના પાલનથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે તે ધર્મનો પાયો જવસ્થ છે. જો ગ્રામધર્મ જવસ્થિત ન હોય અને તેથી જાખ્યા ગ્રામમાં ચેરી, લુટાટ વેસ્થાગમન, પશુદિસા અત્યાચાર અનાચાર થતાં હોય તો તેવા ખરાબ ગ્રામમાં જઈ આત્મસૌધક ત્યાં શું આત્મસાધના સાધી શકે ખરા? કદાચ તે અભવે તે ખરાબ ગ્રામમાં ચાલ્યો ગયો હોય અને ત્યાં ચોરના કે એવા બીજા કાઈ અત્યાચારીના ધરતું અભ ખાવામાં આવી ગયું હોય તો માનસશાન્તિના નિવમાનુસાર તે ખરાબ અભની ખરાબ અસર તેના મન ઉપર પડવા વચર રહેતી નથી.

આ સિવાય એ ગ્રામમાં ગ્રામધર્મનું પાલન કરવામાં આવતું નથી તે ગ્રામમાં એક સભજન કે સાધુપુરુષ કુદ મધ્યસ્થેની વચ્ચે પેતાની સભજનતાની કે સાધુતાની પૂરેપૂરી રક્ષા કરી શકતો નથી. તે કારણે તે સાધુપુરુષ તેવા ખરાબ ગ્રામમાં સ્થિતવાસ કરી શકતો નથી. અને જ્યાં સુધી પ્રત્યેક ગ્રામમાં ગ્રામમાં ગ્રામમાં એક પણ સ માર્ગદર્શક—ગ્રામનાયક ન હોય ત્યાં સુધી ગ્રામવાસીઓમાં સ્વધર્મ પ્રત્યે અભિરુચિ પેદા થતી નથી.

જ્યાં સ્વધર્મ પ્રત્યે અભિરુચિ નથી ત્યાં સભ્યતા કે સંસ્કૃતિની રક્ષા થતી નથી. સભ્યતાની રક્ષા માટે ગ્રામધર્મની આવશ્યકતા રહે છે. કારણ કે સભ્યતા કે સંસ્કૃતિનું ઉજ્જવસ્થાન ગ્રામધર્મ છે એટલા માટે જ્યાં ગ્રામધર્મની રક્ષા થતી નથી ત્યાં સભ્યતા પણ જળવાતી નથી. અનાર્થકીયામાં ગ્રામધર્મ ન હોવાને કારણે સભ્યતા પણ હોતી નથી, અને તેથી અસભ્ય—અનાર્થકીયામાં સાધુપુરુષોને વિચરવાનો ભજવાને નિષેધ કર્યો છે.

પ્રત્યેક ગ્રામમાં સન્માર્ગદર્શક અથવા સુખીની ખાસ આવશ્યકતા રહે છે કારણ કે તે જ ગ્રામ નોને ધર્માધર્મનું, સત્યાસત્યનું સુખ

ગ્રામધર્મ અને નગરધર્મનો શરીર અને મગજના જેવો પરસ્પર ગાઢ સંબંધ છે ગ્રામજનો શરીરના સ્થાને છે અને નાગરિકો મગજના સ્થાને છે શરીર સ્વસ્થ હોય તો જ મગજ સ્વસ્થ હોય એ વાત સૌ જાણે છે મગજ જોકે શરીરના પ્રમાણમાં નાનું છે તો પણ આખા શરીરના કાર્યનું સંચાલન તો તે જ કરે છે. જો કર્મવશાત્ મગજ અસ્થિર થઈ જાય તો તે પોતાની સાથે આખા શરીરને પણ હાનિ પહોંચાડે છે

વર્તમાન સમયમાં નાગરિકોની અવસ્થા-વ્યવસ્થા ખરાબ થઈ રહી છે, તેઓને પોતાની રક્ષાનું પણ જ્ઞાન નથી તેમનું ધર્મજીવન પણ નષ્ટપ્રાય થઈ રહ્યું છે ગ્રામધર્મને પોતાનો આધાર ન માનતાં આજના નાગરિકો નાટક, સિનેમા, નાચરંગ, ફેશન આદિમાં પોતાના સમયનો, શક્તિનો અને સંપત્તિનો દુરુપયોગ કરી રહ્યા છે, વધારે શું ? તેઓના પોતાના ધર્મનું—કર્તવ્યનું પણ તેમને જ્ઞાન નથી

આજના નાગરિકોની આવી ખરાબ સ્થિતિ છે આવી અવસ્થામાં તેઓ ગ્રામજનોની શી રક્ષા કરી શકે ? મગજ અસ્થિર થઈ જવાથી જેમ શરીરને અવશ્ય હાનિ પહોંચે છે તેમ નાગરિકો પોતાનો નગર-ધર્મ ભૂલી જવાથી ગ્રામજનો પણ પોતાનો ગ્રામધર્મ ભૂલી ગયા છે.

નગરધર્મનું બગબગ પાલન કરવાની સાથે પોતાના આશ્રિત ગ્રામધર્મની પણ રક્ષા કરવી એ નાગરિકોનું પરમકર્તવ્ય છે

વર્તમાન સમયમાં નાગરિકોનો શો ધર્મ છે ? તે માગ પોતાના દૃષ્ટાન્તથી તમને સમજાવું

તમે બધાએ મને આચાર્યપદે સ્થાપ્યો છે તો મારું એ કર્તવ્ય છે કે હું તમને ધર્મોપદેશ આપી આચાર્યમાં સ્થિર ઝરું. પણ જો હું એક બાજુ નિષ્ક્રિય થઈ બેસી જાઉં અને આચાર્યનો ધર્મોપદેશ ન આપું, તો તમે મને શું કહેશો ?

(૨)
નગરધર્મ
[નગરધર્મ]

નગરધર્મનું બાળક પાલન કરવાની સાથે પોતાના આશ્રિત
આમધર્મની પણ રક્ષા કરવી એ નાગરિકનું પરમકર્તવ્ય છે
આ કર્તવ્યના પાલનમાં જ નાગરિકની નાગરિકતા રહેલી છે

જ્યારે આમનો વિસ્તાર વધી જાય છે ત્યારે તે નગરના રૂપમાં
ફેલાઈ જાય છે આ રીતે આમ એ નગરનો એક ભાગ બેલાઈ
આમનો ધર્મ પણ નગરનો ધર્મ બન્યાવ છે

આમધર્મ અને નગરધર્મ એ બંને જુદાજુદા ધર્મો નથી પણ
આમધર્મ એ નગરધર્મનું ૧ એક પ્રધાન અંગ છે

આમ અને નગર બંને પરસ્પર આધાર-આધિષ્ઠાવથી રહેલાં
છે જ્યારે આમ આધારરૂપ છે તો નગર આધિષ્ઠરૂપ છે આમ વિના
નગરનું કલ્પન ટકતું નથી તેમ નગર વિના આમની રચના થતી નથી
આમ બે પોતાનો આમધર્મ જુદો જાય અને નગર બે પોતાનો નગર
ધર્મ જુદો જાય તો આમ અને નગર બંનેનું પતન અવશ્યકાવે છે

ગ્રામધર્મ અને નગરધર્મનો શરીર અને મગજના જેવો પરસ્પર ગાઢ સંબંધ છે ગ્રામજનો શરીરના સ્થાને છે અને નાગરિકો મગજના સ્થાને છે શરીર સ્વસ્થ હોય તો જ મગજ સ્વસ્થ હોય એ વાત સૌ જાણે છે મગજ જોકે શરીરના પ્રમાણમાં નાનું છે તો પણ આખા શરીરના કાર્યનું સચાલન તો તે જ કરે છે જે કર્મવશાત્ મગજ અસ્થિર થઈ જાય તો તે પોતાની સાથે આખા શરીરને પણ હાનિ પહોંચાડે છે

વર્તમાન સમયમાં નાગરિકોની અવસ્થા-વ્યવસ્થા ખરાબ થઈ રહી છે, તેઓને પોતાની રક્ષાનું પણ જ્ઞાન નથી તેમનું ધર્મજીવન પણ નષ્ટપ્રાય થઈ રહ્યું છે ગ્રામધર્મને પોતાનો આધાર ન માનતા આજના નાગરિકો નાટક, સિનેમા, નાચરંગ, ફેશન આદિમાં પોતાના સમયનો, શક્તિનો અને સંપત્તિનો દુરુપયોગ કરી રહ્યા છે, વધારે શું ? તેઓના પોતાના ધર્મનું—કર્તવ્યનું પણ તેમને જ્ઞાન નથી

આજના નાગરિકોની આવી ખરાબ સ્થિતિ છે આવી અવસ્થામાં તેઓ ગ્રામજનોની શી રક્ષા કરી શકે ? મગજ અસ્થિર થઈ જવાથી જેમ શરીરને અવશ્ય હાનિ પહોંચે છે તેમ નાગરિકો પોતાનો નગર-ધર્મ ભૂલી જવાથી ગ્રામજનો પણ પોતાનો ગ્રામધર્મ ભૂલી ગયા છે

નગરધર્મનું બગબગ પાલન કરવાની સાથે પોતાના આશ્રિત ગ્રામધર્મની પણ રક્ષા કરવી એ નાગરિકોનું પરમકર્તવ્ય છે.

વર્તમાન સમયમાં નાગરિકોનો શો ધર્મ છે ? તે માગ પોતાના દૃષ્ટાન્તથી તમને સમજાવું

તમે બધાએ મને આચાર્યપદે સ્થાપ્યો છે તો મારું એ કર્તવ્ય છે કે હું તમને ધર્મોપદેશ આપી આચાર્યમાં સ્થિત કરું. પણ જે હું એક બાળુ નિષ્ક્રિય થઈ બેસી જાઉં અને આચાર્યનો ધર્મોપદેશ ન આપું, તો તમે મને શું કહશો ?

આચાર્યશ્રી ! આપ આચારનો ધર્મોપદેશ ન આપતાં બેસી રહો તો આચારધર્મનું પાલન કેમ થઈ શકે ? આપે તો ધર્મોપદેશ આપવો જ જોઈએ.”

તમારુ આ કથન અવ્યવસ્થિત છે કારણ કે તમે બધાએ મને ધર્મનો આચાર નિવત કર્યો છે એટલે મારે આચારધર્મનો ઉપદેશ આપી મારા કર્તવ્યનું પાલન કરવુ તેમજે કારણકે મારા આ કર્તવ્ય પાલનમાં આચાર્યપદનું મહત્વ રહેલું છે

નરાયણ આ જ પ્રમાણે પ્રામ અને નમ્રનો પારસ્પરિક સંબંધ છે

આવકના ધર્મની રક્ષા અને વૃદ્ધિ કરવી એ આચાર્યનું કર્તવ્ય છે તેવી જ રીતે પોતાના અમિત પ્રામજનોની રક્ષા કરવી એ નામગિહોનું કર્તવ્ય છે

આચાર્ય એ બેદરકાર બની નિષ્ક્રિય બેસી રહે તો આવકા અને સહુઓના ધર્મની રક્ષા અને વૃદ્ધિ થતી નથી. તેવી જ રીતે નામગિહા એ બેદરકાર થઈ જાય તો પ્રામ નોનું કલ્યાણ થવાનો બહુ જોછો સંભવ છે

આ ૭ જેટલા રાજનૈતિક અંગેવાનો છે તેઓમાં વિશેષ નામગિહા છે અર્થાત્ અત્યારે રાજનીતિ નમરોળા દ્વારમાં છે ખુબ નમરધર્મ સુલર્થ ત્યાંને કાગળે જે નામગિહો ધારાસભા તથા બીજા કેઈ રાજકીય સમાજોના સભ્ય તરીકે મુદત છે તેઓ બધા પોતાના કર્તવ્યનું વધાવિધિ પાલન કરતા હોય એવુ બહુ ઓછું જોવામાં આવે છે પ્ર ન તરફથી જે નામગિહો ધારાસભામાં સભ્ય તરીકે મુદત હોય છે તેઓમાંના કેટલાક સભ્યો કાનિસોમયા પ્રગ્નદિનના વિધાનક કાલકાઓના વિરોધ કરવાને બદલે સમમન કરે છે અને કથન કાનિસોમની નામગિહો પ્ર નના દિનનું રક્ષણ કરવાને બદલે વચ્ચે કરવામાં

પોતાનો મત આપી પ્રજાહિતના વિધાતક કાયદાઓને પસાર કરવામાં સરકારને સાથ આપે છે.

આવા પ્રજાહિતવિધાતક કાયદાઓને ઘડતી વખતે બનતો સખત વિરોધ કરવો એ પ્રજા તરફથી ચુકાયેલા નાગરિક સભ્યોનો નગરધર્મ છે પણ આ નગરધર્મ કીર્તિલોભને કારણે ભુલાઈ જવાથી નાગરિકો પોતાના હાથે પ્રજાહિતનું રક્ષણ કરવાને બદલે ભક્ષણ કરે છે

કેટલાક નાગરિકાની એવી ખોટી માન્યતા છે કે “ સરકારે— રાજ્યે ઘડેલા કાયદાઓનો વિરોધ કરવો એ ગળનો—સરકારનો વિરોધ કરવા જેવું કૃત્ય છે, અને રાજ્ય—સરકાર વિરુદ્ધ કાર્ય ન કરવું જોઈએ એવી શાસ્ત્રકારોની આજ્ઞા છે ”

આ પ્રમાણે કહેનારા નાગરિકો શાસ્ત્રના વાસ્તવિક તત્ત્વને બાજુમાં નથી એમ કહેવું જોઈએ કાગળ કે શાસ્ત્રકારોએ જે

વિરુદ્ધરજાઈકર્મ?

અર્થાત્—રાજ્યથી વિરુદ્ધ કાર્ય ન કરવું જોઈએ કહ્યું છે, તેનો ભાવાર્થ એ છે કે રાજ્ય એટલે સુવ્યવસ્થાથી વિરુદ્ધ કાર્ય ન કરવું જોઈએ આ સૂત્રને વિષે સામાન્ય લોકોની જે ભ્રમણા પેદા થઈ છે તે ‘રાજ્ય અને રાજ્ય’ શબ્દ વિષેની છે

સામાન્ય લોકો ‘રાજ્ય’ને રાજ્ય સમજી બેસે છે તે તેમની મોટી ભૂલ છે કાગળ કે રાજ્ય એટલે દેશની સુવ્યવસ્થા ‘રાજ્ય’—દેશની સુવ્યવસ્થાનો વિરોધ ન કરવો જોઈએ એવું શાસ્ત્રનું ફરમાન છે પણ રાજ્ય જો અનીતિ—અનાયારથી રાજ્યવ્યવસ્થા બગાડતો હોય તો તેની વિરુદ્ધ હિલચાલ કરવાની જૈનશાસ્ત્રો મના કરતા નથી

આજે શરાણ, ગાંધે, ભાગ, અપ્રીણ આદિ માદક પદાર્થોનો ધન્યરો સરકાર પોતે રાખે છે હવે પ્રજા માદક પદાર્થોના અવચુલ

સમજીને માથક પદાર્થોનો ત્યાગ કરે તો સરકારની આવકનો લાભ ઝોઠો થવા લાગે અને તેથી આવક વધારવા મદિ સરકાર પ્રગભોય એવો કામદો કરે કે પ્રત્યેક પ્રગભને રાજ્યની આવક વધારવા મદિ પ્રતિદિન એક એક ઘણો ખામો પીવા આવશ્યક છે

શુ પ્રગ રાજ—સરકારનો વિરોધ ન કરવો જોઈએ એમ માની આ કમ્પદાને માન આપી સરકારની આવક રાજ્ય રાજ્ય કરતો! પ્રગ તરફથી આ પ્રગનો જવાબ નકારમાં જ આવશે.

રાજ્યની કે સરકારની આવી અનુચિત આવકનો વિરોધ કરવો તે પ્રગની તથા નાજરિઓની ખાસ ફરજ છે એટલું જ નહિ પણ એક અનુચિત કામદાને દૂર કરવા મદિ તર પડે તો બીજા કામદા-ઓનો પણ વિરોધ કરવો એ પ્રગનું કર્તવ્ય થઈ પડે છે કારણ કે પ્રગદિતનો વિધાતક કામદો પસાર થઈ જવાથી પ્રગને હાનિ થાય છે

જો તમે રાજ્ય વિરુદ્ધ કામ ન કરવું જોઈએ”—જૈનશાસ્ત્રની આ આવકને ઉપર લખેલા અમ પ્રમાણે સમજતા હો તો જાણે જે સોમ જૈનધર્મને કામદોનો ધર્મ કહી વગાડે છે તે સોમો કોઈ દિવસ તે પ્રમાણે કહેવાનું સાદસ પણ ન કરત.

જૈનધર્મનો મુખ્ય સિદ્ધાન્ત અદિસાવાદ છે જૈન અદિસાવાદી હોય છે અદિસાવાદી કાપર હોતો નથી પણ પીર હોય છે જો એક / સાચો અદિસાવાદી હોય તો તે અદિસાના બધે મોહિતુ એક પણ રીડુ પદાર્થ વિના મોટામાં મોટી પાસવિક સક્રિયોને પણ પગસ્ટ કરી રોકે છે એવું અદિસામાં અમાપ—અમોપ બળ ગહેલું ॥

આ અનુકરણથીય મુગર્મા અમોપ પ્રામજનો પણ ચહેરીઓની માથક નાટક સિનેમા નામરમ, ફેશન આદિમાં સમય, સમિત અને

સપત્તિનો દુર્વ્યય કરતા શીખી રહ્યા છે ફક્ત વિલાસિતાએ ગામ-ડાઓમા પણ વાસ કર્યો છે વિલાસિતાએ ગરીબાઈ આણી છે અને ગરીબાઈને લીધે જનસમાજને આવશ્યક જીવનદાયક પદાર્થો જેવા કે ઘી, દૂધ વગેરે મળવા પણ મુશ્કેલ થઈ પડ્યા છે. આ બધું વિલાસિતાનું દુષ્પરિણામ છે.

સસારમા ગહેલા પ્રત્યેક મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે કે તે વ્યક્તિના હિતની અપેક્ષાએ સમષ્ટિનું હિત સાધવાનું દષ્ટિબિન્દુ પોતાની નજર સામે રાખી સત્પ્રવૃત્તિ કર્યા કરે. આ પ્રમાણે સત્પ્રવૃત્તિ કરવામા જ માનવસમાજનું કલ્યાણ રહેલું છે

જે મનુષ્ય પોતાનું કે પોતાનાજ કુટુંબનું હિત સાધવામા તત્પર રહે છે અને સમસ્ત ગ્રાણીમાત્રના સુખનું ધ્યાન પણ રાખતો નથી તે માણસ નીતિજ્ઞ નથી પણ નીતિઘ્ન છે

માનવસ્વભાવ હમેશા અનુકરણશીલ છે. બાળક જેમ પોતાના માતાપિતા વગેરે વડીલોનું અનુકરણ કરે છે, તેમ અશિક્ષિત કે અર્ધ-શિક્ષિત ગ્રામજનો શિક્ષિત નાગરિકોનું અનુકરણ કરે છે. માતાપિતાની સારી કે માઠી અસર બાળક ઉપર પડ્યા વિના રહેતી નથી, તેમ નાગરિકોની સારી કે માઠી અસર ગ્રામજનો ઉપર પડ્યા વિના રહેતી નથી

જે નગરવાસીઓ ગ્રામજનોનું હિત દષ્ટિમા રાખીને નગરધર્મનું બરાબર પાલન કરશે તો તેથી રાષ્ટ્રનું અધિક હિત થવા સંભવ છે

(૩)
રાષ્ટ્રધર્મ
[રઘુધર્મ]

જનની લગ્નભૂમિ સ્વર્ગાદપિ ગરિયસી ।

જનની અને લગ્નભૂમિ સ્વર્ગથી પણ વધારે પ્રિય છે

ત્યારે પ્રાણેશ્વરે પ્રાણધર્મનું અને નગરેશ્વરે નગરધર્મનું જરાનર
પાલન થાય છે ત્યારે રાષ્ટ્રધર્મની ઉત્પત્તિ થાય છે

પ્રાણેશ્વરે પ્રાણધર્મ મનુષ્યોનો નિવાસ હતો તો રહેરવાળાઓએ
પણ પ્રાણધર્મ જનરૂપે અને નગરનિવાસીઓ પ્રાણધર્મ જનરૂપે તો
તેઓનો પ્રભાવ સમસ્ત રાષ્ટ્ર ઉપર પડ્યા વિના રહેશે નહિ

આરતવર્ષના અધ્યતનનું ક્ષણ જાણે મામજનવા ઉપર નહિ
પણ નાગરિક ઉપર યોગ્યતામાં આવે છે વાસ્તવમાં આ વાત પણ
સાચી છે

જ્યારથી આરતવર્ષના પતનનો આરંભ થયો છે ત્યારથી ખતિ
હાસના પાતળા ફેરવવાથી માત્રમ પડે છે કે થોડા નાગરિકોએ પોતાનો
નગરધર્મ ન પાળવાને કારણે રાષ્ટ્રધર્મનો લોપ થયો.

જયચક્રના જમાનાથી માડીને મિરઝાફર તથા તેના પછી આજ સુધી આપણે તે જ દુર્દશા દેખતા આવીએ છીએ

બગાળમાં જે વખતે ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીના કાર્યકર્તાઓ પોતાની કુટિલતાથી દેશને દુષ્કાંડ આપી રહ્યા હતા અને મીઠા જેવી સાધારણ સ્ત્રીજનો ઇબ્નરો અખત્યાર કરી એવો અત્યાચાર કરી રહ્યા હતા કે જે કોઈના ધરમાંથી પાચ શેર જેટલું પણ મીઠું નીકળી આવતું તો તેની બધી સપત્તિ જપ્ત કરી લેવામાં આવતી એટલું જ નહિ પણ પોતાનો વ્યાપાર વધાવવા તથા પોતાના સ્વાર્થની પૂર્તિ કરવા માટે પ્રસિદ્ધ વણકરોમાંથી અનેકના અગૂઠા સુધ્ધા કાપી નાખ્યા હતા ?

તે જમાનામાં આવ અત્યાચારોનો પ્રતિકાર કરવો એ એક પ્રકારે અસંભવ જેવું થઈ ગયું હતું આનું પ્રધાન કારણ માત્ર એ જ હતું કે જગતશેઠ અમીચંદ તથા મહારાજા નંદકુમાર જેવા પ્રસિદ્ધ નાગરિકો પણ કેવળ પોતાના સ્વાર્થને સાધવા માટે દેશદ્રોહ કરી રહ્યા હતા

ભાગતનું જ નહિ, પણ કોઈપણ રાષ્ટ્રના પતનનું કારણ શોધે તો તમને માલૂમ પડશે કે તે રાષ્ટ્રના નાગરિકોદ્વારા પોતાનો નગરધર્મ પાળી ન શકવાને કારણે જ રાષ્ટ્રનું અધઃપતન થયું હોય છે

અત્યારે મુઠ્ઠીભર વિદેશીઓ તેત્રીસ કરોડ ભારતીઓ ઉપર શાસન કરે છે તેનું પ્રધાન કારણ એ જ છે કે અત્યારે નાગરિકોદ્વારા બગાળર નગરધર્મ પાળાતો નથી

જે નાગરિકો નગરધર્મનું બરાબર પાલન કરતા નથી તેઓ રાષ્ટ્રનું અપમાન કરે છે, બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો દેશદ્રોહ કરે છે.

ન્યા સુધી ગ્રામજનો ગ્રામધર્મનું અને નાગરિકો નગરધર્મનું બગાળર પાલન કરવાનો દઢ નિશ્ચય નહિ કરી લે ત્યાં સુધી રાષ્ટ્રનું ઉત્થાન થવું અસંભવિત છે

રાષ્ટ્ર સંબંધની બ્યાખ્યા કરતાં શાસ્ત્રકાર ફરમાવે છે કે જે પ્રાકૃતિક મર્યાદાથી મર્યાદિત હોય એક જ નતિ તથા એક જ સભ્ય વાના મનુષ્યો જ્યાં ગહેતા હોય તે દેશનું નામ રાષ્ટ્ર છે

ચામે તથા નગરોનો સમૂહ—સમુદાય પણ રાષ્ટ્ર કહેવાય છે

જે કાર્ક કરવાથી રાષ્ટ્ર સુબવસ્થિત થાય, રાષ્ટ્રની ઉન્નતિ—પ્રગતિ થાય, આનવસમાજ પોતાના ધર્મનું બરાબર પાલન કરતાં રીતે, રાષ્ટ્રની સંપત્તિનું સંરક્ષણ થાય, સુખસાન્નિતો ફેલાવો થાય, પ્રજા સુખી થાય રાષ્ટ્રની પ્રસિદ્ધિ થાય અને કોઈ અત્યાચારી પરરાષ્ટ્ર સ્વરાષ્ટ્રના કોઈ અગમત્વય ઉપર પણ અત્યાચાર ન કરી શકે તે રાષ્ટ્રધર્મ છે

રાષ્ટ્રધર્મનું પાલન કરવાની જવાબદારી રાષ્ટ્રનિવાસી પ્રત્યેક વ્યક્તિ ઉપર છે કારણ કે એક જ વ્યક્તિનાં કરેલાં કાર્ય કે ખરાબ કાર્યથી રાષ્ટ્ર વિખ્યાત કે બદનામ થઈ શકે છે આ વાત નીચેના બનેલા ઉદાહરણથી સ્પષ્ટ સમજાઈ જશે.

એક દિવસ એક ભારતીય સંજ્ઞા (1) યુરોપની એક મોટી લાયબ્રેરીમાં મન્થાવલોકન માટે ગયેલા ત્યાં એક સમિત્ર પુસ્તક વાંચતાં વાંચતાં એક મુંઠર બહુમૂલ્ય મિત્ર તેમના જોવામાં આવ્યું. તેમને તે મિત્ર ખૂબ જ ગમી ગયું, અને એટલીજીપીથી કોઈ પણ ઉપાયે તે મિત્ર એટલી લીધું. ડુકાંગે કે શુભાંગે તે વાત મન્થપાલના જાણવામાં આવી. મન્થપાલે તપસ કરી તેમને પકડ્યા અને ઉચ્ચિત કદ આપ્યો. આ દુષ્કૃત્યનું દુષ્પરિણામ એ આવ્યું કે મન્થપાલે બીજો દિવસે એવો નિયમ બનાવ્યો કે આ લાયબ્રેરીમાં કોઈ ભારતવાસીને આજ્ઞા માગ્યા સિવાય દાખલ જવાની ર ન નથી.

એક વ્યક્તિના દુષ્કૃત્યથી ભારતના કે નરો વિદ્યાર્થીઓ યુરોપમાં જઈ તે લાયબ્રેરીમાં બહુમૂલ્ય મન્થોનો જ્ઞાનાભ્યાસ કરી જ્ઞાનલાભ

મેળવતા હતા તે લાભ મળવો બધ થયો. એટલુ જ નહિ પણ તે લોકોએ એક ભારતીય વ્યક્તિની આ ચોરીની જાહેરપત્રોમા ખૂબ જ ચર્ચા કરી અને એ રીતે ભારતીયોને નીચે પાડવાનો પ્રયત્ન કર્યો. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે રાષ્ટ્રની એક જ વ્યક્તિદ્વારા રાષ્ટ્રધર્મ ન પાળી શકવાને કારણે સમસ્ત રાષ્ટ્રને આ હાનિ સહન કરવી પડે છે.

આ વાતથી વિપરીત વિશ્વકવિ રવીન્દ્રનાથ ટાગોર, ડૉ જગદીશ-ચન્દ્ર બોઝ, સ્વામી વિવેકાનન્દ, મહાત્મા ગાંધીજી જેવા રાષ્ટ્રહિતૈષીઓએ યુરોપ આદિ પરરાષ્ટ્રમા જઈ, રાષ્ટ્રધર્મ પાળી, પોતાની રાષ્ટ્રીયતાનો, ઉન્નત રાષ્ટ્રીય ભાવનાનો પરિચય આપી, ભારતમાતાની ગુણગાથા ગાઈ, ભારતમાતાનુ મસ્તક ઊંચુ રાખ્યુ છે એટલા જ માટે કહેવામા આવે છે કે — ‘ રાષ્ટ્રની પ્રત્યેક વ્યક્તિ ઉપર રાષ્ટ્રનો આધાર છે ’

કેટલાક લોકો કહે છે કે આત્મકલ્યાણ કરનારાઓને ગ્રામધર્મ, નગરધર્મ, રાષ્ટ્રધર્મ આદિની શી આવશ્યકતા છે ? આ પ્રમાણે કહેનારાઓનુ કથન ઠીક નથી કારણ કે આત્મસાધકોએ પણ ગ્રામધર્મ, નગરધર્મ તથા રાષ્ટ્રધર્મ સાથે થોડોધણો સબધ રાખવો પડે છે, કારણ કે સાધુઓએ ગ્રામ, નગર તથા ગણમા રહેવુ પડે છે, વિચરવુ પડે છે તથા ત્યા આહારપાણી પણ કગવા પડે છે ને ગ્રામનિ-વાસીઓ અધર્મી, ચોર કે અત્યાચારી હોય તો તેઓનુ અન્ન ખાનાર આત્મસાધક ધર્માત્મા કે ચતુર્વિધ વિચાર કરનાર મહાત્મા કેવી રીતે થઈ શકે ? કારણ કે ‘ આહાર તેવા ઓડાર ’ એ માનસશાસ્ત્રના સૂત્રાનુસાર જેવા વિચાર ગમનારાઓનુ અન્ન ખાવામા આવે છે પ્રાય તેવા જ વિચારો અન્ન ખાનારમા ઊતરી આવે છે.

ન્યા સુધી ગૃહસ્થ ઉપાસકોનુ જીવન પવિત્ર ન થાય ત્યા સુધી સાધુઓનુ જીવન પવિત્ર રહેવુ ઘણુ દુષ્કર છે ને ગૃહસ્થઉપાસકો પોતાનો ધર્મ પાળવામા દૃઢ રહે તો સાધુઓએ પણ ત્ર્યમપાલનમા દૃઢ રહેવુ જ પડશે આ દ્રુવચ્ચ છે

શ્રી ક્ષત્રવંશસિદ્ધસૂત્રના પહેલા અધ્યાયની પહેલી ગ્રામીની રીઠમાં નીતિમાન પુરુષેણ ન્યાયોપાનિત યત્ન જ સાધુઓને મોટે માત્રા ખતાવેલ છે.

જ્યાં સુધી રાષ્ટ્રનો પ્રત્યેક સભ્ય રાષ્ટ્રધર્મનું બરાબર પાલન કરતો નથી ત્યાં સુધી સૂત્ર-આરિતધર્મ હમેશાં લગભગ રહે છે કારણ કે રાષ્ટ્રધર્મ આધાર અને સૂત્ર-આગ્રિધર્મ આધિષ્ઠિત છે. આધારનો નાશ થઈ ત્યાંથી અધિષ્ઠિતો પણ નાશ થઈ જાય છે. જેની રીતે પાત્ર વિના શી ટકી શકતું નથી તેમ રાષ્ટ્રધર્મ વિના સૂત્ર-આરિતધર્મ ટકી શકતો નથી.

આ વસ્તુ નીચેના ઉદાહરણથી વિશેષ સ્પષ્ટ થશે:

એક વહાણ, મનુષ્યોથી ભરેલું જાર નદીમાં જઈ રહ્યું છે. માર્ગમાં એક મૂક માણસ એક મનુષ્યને ઉપાડી નદીમાં ફેંકવા તૈયાર થાય છે. ત્યારે બીજો મૂર્ખ માણસ એક અણીદાર હથિયાર વડે વહાણમાં છેડ પાડી રહ્યો છે. આવી સ્થિતિમાં જો બેમાંથી કોને પહેલાં શકવો એ પ્રશ્ન બનેલો થાય છે. આ પ્રશ્નનો જવાબ જુદાંમાન પુરુષોને પૂછવામાં આવે તો વહાણમાં છેડ પાડનાર માણસને પહેલાં જ શકવો જોઈએ એવો મળશે.

આ સમાન્ય મનુષ્યને જો શકા અવશ્ય થાય કે વહાણમાં છેડ પાડનાર મનુષ્યને પહેલાં શકવામાં આવે અને છવિત મનુષ્યને નદીમાં ફેંકારતે બાકી શકવામાં આવે એમ કેમ ?

આ પ્રશ્નને કહેનારાઓએ જરા વિચારવું જોઈએ કે જો વહાણમાં કોઈ મુસાફર ન હોત અથવા તો વહાણ નદીકિનારે પકડ્યું હોત તો તે વખતે વહાણમાં છેડ પાડવામાં આવે તો તો ખાસ તુકસાન થાય નહિ, પણ ત્યારે વહાણમાં મનુષ્યો બેઠેલા છે અને તે વહાણ જારનદીમાં જઈ રહ્યું છે ત્યારે વહાણમાં છેડ પડી જાય તો જે મનુષ્યો વહાણમાં બેઠેલા હોય તે બધા નદીમાં ફૂંચી જાય અને મરી જાય.

જો પ્રત્યેક માણસ વહાણુમાં છેદ પાડતી વખતે આત્મરક્ષાનો જ વિચાર કરવા બેસી જાય અને ખીજા માણુમોની જગ પણ પરવા પણ કરે નહિ તો તેનું પગિણામ સારુ આવે નહિ

જો લોકો ગણ્દ્રની રક્ષા કરવાને બદલે કેવળ વ્યક્તિની જ રક્ષા કરવા ચાહે છે તેઓએ પણ ઉપરની વાત ખાસ ધ્યાનમાં લેવા જેવી છે

આત્મધર્મની કેવળ બાહ્ય વાતો કરનારા લોકો સ સારને લગતા ઘણા કામો કરે છે પણ જ્યારે આચાર્યધર્મના પાલનનો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે, ત્યારે તેઓ “અમારે સ સારની વાતથી શી મતલબ ?” એમ કહી આત્મધર્મના ઓઠા નીચે છટકી જાય છે, અને એ રીતે રાષ્ટ્રના ઉપકારથી વિમુખ થઈ જાય છે

લગવાન મહાવીર જેવા મહાપુરુષે પણ કેવળજ્ઞાન થઈ ગયા પછી પણ કેવળ સમષ્ટિના—જગતમાત્રના—કલ્યાણની ઇચ્છાએ ધર્મોપદેશ આપ્યો છે અને મોક્ષનો રાજમાર્ગ બતાવ્યો છે જ્યારે કેવળ-જ્ઞાનધારીઓની આવી દશા છે ત્યારે સ સારમાં રહેવા છતાં પણ એમ કહેવું કે “અમારે ગ્રામ, નગર કે રાષ્ટ્ર સાથે શો સબંધ ?” એ પામર મનુષ્યોની કેટલી બધી કૃતઘ્નતા કહેવાય ।

પતિતોનો ઉદ્ધાર કરવો, દૂષિતા પ્રાણીઓને ઉગારવા એ ધર્મ છે આ સાધારણ વાત સમજતા છતાં પણ કેટલાક લોકો રાષ્ટ્ર-રક્ષાના કામોથી હજારો ગાઉ દૂર રહે છે ગણ્દ્ર પ્રત્યે આવી ઉદાસીનતા હોવાનું કારણ રાષ્ટ્રધર્મની મહત્તાનું અજ્ઞાન છે.

કોઈ પણ આત્મ-સન્માનવાળો માણસ પોતાનું કે પોતાની માતાનું અપમાન સહી શકતો નથી તે પોતાનું કે પોતાની માતાનું અપમાન થતું જોઈ કંકણી જોડે છે

શ્રી હસવૈકાલિકસૂત્રના પહેલા અધ્યાયની પહેલી શાખાની દીક્ષામાં નીતિમાન પુરુષોનું આયોજાનિત જન જ સાધુઓને માટે માન્ય બતાવેલ છે.

અર્થ સુધી રાષ્ટ્રનો પ્રત્યેક સભ્ય રાષ્ટ્રધર્મનું જરાબર પાલન કરેલો નથી ત્યાં સુધી સૂત્ર-આરિત્રધર્મ હોય ત્યાં અર્થમાં રહે છે કારણ કે રાષ્ટ્રધર્મ આધાર અને સૂત્ર-આરિત્રધર્મ આધાર છે. આધારનો નાશ થઈ જવાથી આધારનો પણ નાશ થઈ જાય છે એવી રીતે પાત્ર વિના ઘી ટકી શકતું નથી તેમ રાષ્ટ્રધર્મ વિના સૂત્ર-આરિત્રધર્મ ટકી શકતો નથી.

આ વાત નીચેના ઉદાહરણથી વિશેષ સ્પષ્ટ થશે.

એક વહાણ, મનુષ્યોથી ભરેલું જર નદીમાં અડ રહ્યું છે. માર્ગમાં એક મૂક માણસ એક મનુષ્યને ઉપાડી નદીમાં ફેંકવા તૈયાર થાય છે. અપારે બીભ્સે મૂર્ખ માણસ એક અણ્ણીદાર દુષિયાર વડે વહાણમાં ઉઠ પાડી રજો છે. આવી સ્થિતિમાં એ બેમાંથી કોને પહેલાં રાક્ષસે એ પ્રશ્ન ઊભો થાય છે. આ પ્રશ્નનો જવાબ હુદ્દિમાન પુરુષોને પૂછવામાં આવે તો વહાણમાં ઉઠ પાડનાર માણસને પહેલાં જ રાક્ષસે ભેઈએ, એવો મળશે.

અહીં સામાન્ય મનુષ્યને એ શક્ય અવસ્થા થાય કે વહાણમાં ઉઠ પાડનાર મનુષ્યને પહેલાં રાક્ષસમાં આવે અને છવિત મનુષ્યને નદીમાં ફેંકનારને બાદ રાક્ષસમાં આવે એમ કેમ ?

આ પ્રશ્નને કહેનારાઓએ જરા વિચારવું જોઈએ કે જો વહાણમાં કોઈ મુસાફર ન હોત તો જાણતા તો વહાણ નદીકિનારે પાણી હોત તો તે વખતે વહાણમાં ઉઠ પાડવામાં આવે તો તે આસ નુકસાન થાય નહિ, પણ અપારે વહાણમાં મનુષ્યો બેઠેલા છે અને તે વહાણ જર-નદીમાં અડ રહ્યું છે ત્યારે વહાણમાં ઉઠ પડી ત્ય તો જ મનુષ્યો વહાણમાં બેઠેલા હોય તે બધા નદીમાં ફેંકી જાય અને મરી જાય.

જે પ્રત્યેક માણસ વહાણમાં છેદ પાડતી વખતે આત્મરક્ષાનો જ વિચાર કરવા બેસી જાય અને બીજા માણસોની જરા પણ પરવા પણ કરે નહિ તો તેનું પરિણામ સારું આવે નહિ

જે લોકો રાષ્ટ્રની રક્ષા કરવાને બદલે કેવળ વ્યક્તિની જ રક્ષા કરવા ચાહે છે તેઓએ પણ ઉપરની વાત ખાસ ધ્યાનમાં લેવા જેવી છે

આત્મધર્મની કેવળ બાહ્ય વાતો કરનારા લોકો સસારને લગતા ઘણા કામો કરે છે પણ જ્યારે આચારધર્મના પાલનનો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે, ત્યારે તેઓ “અમારે સસારની વાતથી શી મતલબ ?” એમ કહી આત્મધર્મના ઓઠા નીચે છટકી જાય છે, અને એ રીતે રાષ્ટ્રના ઉપકારથી વિમુખ થઈ જાય છે

લગવાન મહાવીર જેવા મહાપુરુષે પણ કેવળજ્ઞાન ચર્ચા ગયા પછી પણ કેવળ સમષ્ટિના—જગતમાત્રના—કલ્યાણની ઇચ્છાએ ધર્મોપદેશ આપ્યો છે અને મોક્ષનો રાજમાર્ગ બતાવ્યો છે. જ્યારે કેવળ-જ્ઞાનધારીઓની આવી દશા છે ત્યારે સસારમાં રહેવા છતાં પણ એમ કહેવું કે “અમારે ગ્રામ, નગર કે રાષ્ટ્ર સાથે શો સબધ ?” એ પામર મનુષ્યોની કેટલી બધી કૃતદ્રવતા કહેવાય !

પતિતોનો ઉદ્ધાર કરવો, ડૂબતા પ્રાણીઓને ઉગાડવા એ ધર્મ છે આ સાધારણ વાત સમજતા છતાં પણ કેટલાક લોકો રાષ્ટ્ર-રક્ષાના કામોથી હજારો ગાઉ દૂર રહે છે રાષ્ટ્ર પ્રત્યે આવી ઉદાસીનતા હોવાનું કારણ રાષ્ટ્રધર્મની મહત્તાનું અજ્ઞાન છે.

કોઈ પણ આત્મ-સન્માનવાળો માણસ પોતાનું કે પોતાની માતાનું અપમાન સહી શકતો નથી. તે પોતાનું કે પોતાની માતાનું અપમાન થતું જોઈ કંકણી બેઠે છે

આપણે જન્મ આપનાર, પાળીયેલી મોટા કનાર આપણી માતા તે માતા છે જ પણ પેદાઈથી પાણી કાઢી પાણી પાનાર, ઉદરમાંથી જન્મ કાઢી જન્મ આપનાર, પોતે નિર્વજ રહી વજ્ર પહેરાવનાર તે માતાની પણ માતા તે આપણી માતૃશ્રમિ છે માતાનો જાને માતૃશ્રમિનો જેટલો ઉપકાર માનીએ તેટલો એકાં છે

જનની લક્ષ્મણમિત્ર સ્વર્ગાવપિ ગરીયસી—જન્મની જાને જન્મશ્રમિ સ્વર્ગથી પણ વધારે મિત્ર છે. આ અર્જુન તરફ સત્ય છે આ ભારતદેશ આપણો દેશ છે આપણી માતૃશ્રમિ છે આપણે તેનાં સતાયે છીએ માતાની આજ્ઞાની રક્ષા કરવી એ સતાયેની કરજ છે

જે કષ્ટદાએને લીધે જે પરદેશી વસ્તુઓનાં અવધારને લીધે, માતૃશ્રમિની આજ્ઞાના કારણે મતા હોય, રાષ્ટ્રધર્મને ધક્કો પહોંચતો હોય અને સ્વતંત્રતાનાં વેચાણ થતાં હોય તે કષ્ટદાએને વિદેશી વસ્તુનાં અવધારને બંધ કરવાને બદલે વૈભવવિલાસનાં સાધનો વધારી તેમાં રાષ્ટ્રસંપત્તિ અને શરીરસંપત્તિનો નાશ કરતા ગહેવું અને એ રીતે રાષ્ટ્રનાં બંધનો દીર્ઘાં કરવાને બદલે મજબૂત કરતા જુગુ એમાં માતૃશ્રમિ પ્રત્યે જેટલું પુત્રત્વ દાખવવું જોઈએ તેટલું પુત્રત્વ તથા તેમ મનુષ્યત્વ પણ નથી.

માતાની મુક્તિ માટે પુત્ર સ્વદેશાભિમાન, સ્વાર્થલુ અને સેવાનાં સૂત્ર સ્વીકારવાં જોઈએ.

નીચેનાં સુવર્ણશ્લોક તમારા તુલ્યપદ્મમાં મોતરી રાખજો ૧—
રાષ્ટ્રની રક્ષામાં આપણું રક્ષણ છે અને રાષ્ટ્રનાં કષ્ટજનમાં આપણું કષ્ટલુ છે

શાસ્ત્રનું અવધોક્ત કરવાથી એક ખાસ વાત સ્પષ્ટ તરી આવે છે ૧ રાષ્ટ્રધર્મ વિના સત્-ચારિત્રધર્મ રહી શકતો નથી. આ વાતની નીચે લખેલાં જૈનશાસ્ત્રીનાં પ્રમાણોથી વધારે પ્રુતિ થાય છે

શ્રી ઋષભદેવભગવાને જન્મ લીધા બાદ ગ્રામધર્મ, નગરધર્મ અને રાષ્ટ્રધર્મની સ્થાપના કરી હતી તેઓશ્રીએ પોતાના આયુષ્યના ૨૦ ભાગો કુમારાવસ્થામાં વ્યતીત કર્યા હતા ૬૩ ભાગો રાષ્ટ્રધર્મના સંશોધન અને પ્રચારમાં પસાર કર્યા હતા અને એક ભાગ સૂત્ર-ચારિત્રધર્મના પ્રચારમાં પસાર કર્યો હતો.

આ સિવાય જહ્નુદ્વીપ-પ્રતિષ્ઠિ નામના સૂત્રમાં ઉલ્લેખ છે કે - પહેલા સૂત્ર-ચારિત્રધર્મનો નાશ થશે, પછી રાષ્ટ્રધર્મનો નાશ થશે આ ઉલ્લેખથી એ સ્પષ્ટ સિદ્ધ થાય છે કે જ્યાં સુધી સૂત્ર-ચારિત્રધર્મ છે ત્યાં સુધી રાષ્ટ્રધર્મનું અસ્તિત્વ અનિવાર્ય આવશ્યક છે કારણ કે સૂત્ર-ચારિત્રધર્મનો પ્રચાર કરવા માટે રાષ્ટ્રધર્મનો સર્વપ્રથમ શ્રી ઋષભદેવભગવાને પ્રચાર કર્યો હતો.

ઉપર લખેલા સૂત્રના ઉલ્લેખ પ્રમાણે તો સૂત્ર-ચારિત્રધર્મનો નાશ થયા પછી પણ રાષ્ટ્રધર્મ ટકી રહેશે અર્થાત્ સૂત્ર-ચારિત્રધર્મના જન્મથી પહેલા અને તેના નાશના અન્ત સુધી રાષ્ટ્રધર્મ પ્રચલિત રહેશે.

જો કોઈ મનુષ્ય કહે કે અમારે રાષ્ટ્રધર્મ સાથે શું લાગેવળગે ? તો તેમને પૂછવું જોઈએ કે સૂત્ર-ચારિત્રધર્મ સાથે તમારે સંબંધ છે કે નહિ ? જો સંબંધ છે તો રાષ્ટ્રધર્મ વિના સૂત્ર-ચારિત્રધર્મ ટકી શકતા નથી એટલે સૂત્ર-ચારિત્રધર્મના પાલન માટે પણ રાષ્ટ્રધર્મનું પાલન કરવું અનિવાર્ય આવશ્યક છે આ રીતે રાષ્ટ્રધર્મનો નિષેધ કદાપિ કરી શકાય એમ નથી કારણ કે સ્થાનાગસૂત્રના પાત્રમાં સ્થાનમાં કહ્યું છે કે —

ધર્મમ્ ચરમાણસ્ત પચ્ચ ણિસ્સા ઠાણા પ૦ તં૦
છક્કાપ્પ, ગણે, રાયા, ગિહવર્હ, સરીર-સૂત્ર-૪૪૮

અર્થાત્—સૂત્ર-ચારિત્રધર્મનો જેમણે સ્વીકાર કર્યો છે તે સાધુઓએ પણ (૧) હાથ, (૨) ગરુડ (૩) રાગ, (૪) ચૂકપતિ અને (૫) શરોર, એ પાંચ વસ્તુઓનો આધાર લેવો પડે છે.

ઉપર લખેલા સાતેત્તેધર્મથી એ વાત સ્પષ્ટ સિદ્ધ થાય છે કે ઉપર લખેલી પાંચ વસ્તુઓનો આધાર લીધા વિના સૂત્ર-ચારિત્ર ધર્મ ટકી શકતો નથી.

ઉપરના સૂત્રમાં વપરાયેલા રાગ શબ્દ રાગ્ય અથવા રાગ શબ્દનો વાચક છે જે રાષ્ટ્રીય વ્યવસ્થા અર્થાત્ રાગ્યપ્રગત્ય સારો ન હોય તો ચોરી દિંસા, અભાગ્યાર, અનાગ્યાર વાદિ કુકર્મો દેશાદિ અને તેથી સૂત્ર-ચારિત્રધર્મનું ભરાબર પાલન થઈ શકતું નહિ, કારણ કે જે ભોક્ષ પોતાની રક્ષા માટે અસ્ત્રશસ્ત્રાદિ રાખે છે તેમનું પણ રાગ્યની સુવ્યવસ્થા વિના કુદોષી રક્ષણ થતું નથી તો સાધુઓ કે જેઓ મોંઘાને મારવા માટે નહીં સગખી લાકડી પણ ગમતા નથી તેઓ શું રાગ્યની સુવ્યવસ્થા વિના કુદોષ ભોક્ષાની કુદોષાને લીધે સસારમાં શાન્તિપૂર્વક ધર્મપાલન કરી શકશે? નહિ એટલા જ માટે શસ્ત્રધારીએ શાન્તે ધર્મના રક્ષક અને પાલક હોવા છે રાગ્ય ધર્મ સૂત્ર-ચારિત્રધર્મનું રક્ષણ કરે છે માટે શસ્ત્રધારીએ રાગ્ય ધર્મની અનિવાર્ય આવશ્યકતા સ્વીકારી છે.

જે ભોક્ષા ધર્મનું એક બાબુધી રક્ષણ કરે છે અને બીજા બાબુધી ધર્મનો નાશ થવા દે છે તેઓ શું ધર્મને ટકાવી શકે ખરા? નહિ કેવળ સૂત્ર-ચારિત્રધર્મને ધર્મ માનવો અને રાષ્ટ્ર ધર્મને ધર્મ ન માનવો તે મહાનનો પાવો બોદીને મહાનને કાવમ રાખવું અથવા રક્ષવું મૂળ ઉપેદી નહીંજો, રક્ષવું નવસંસ્થાવિન અપવચની બાધા ગમવા અમાન છે.

સૂત્ર-ચારિત્રધર્મ મકાન અથવા વૃક્ષ સમાન છે જ્યારે રાષ્ટ્ર-ધર્મ મકાનના પાયા અથવા વૃક્ષની જડ સમાન છે.

જે લોકો ગ્રામધર્મ, નગરધર્મ અને રાષ્ટ્રધર્મનું મૂલોચ્છેદન કરે છે તેઓ સૂત્ર-ચારિત્રધર્મનો પણ આડકતરી રીતે નિષેધ કરી રહ્યા છે. આ પ્રમાણે ચારિત્રધર્મના નામે જે રાષ્ટ્રધર્મોદ્ધિની અવગણના કરે છે તેઓને શાસ્ત્રધર્મ અને સમયધર્મનું ગહન ચિન્તન-મનન કરવાની જરૂર છે વગરવિચાર્યે અથવા તો શાસ્ત્રોનું ગહન અધ્યયન કે મનન કર્યા વિના જે કાંઈની સારીખોટી વાત માની લેવામા આવે છે તેને આગળ જતા પશ્ચાત્તાપ કરવાનો પ્રસંગ આવે છે આવા કલ્પનાજન્ય ખોટા વિચારો ધારણ કરવાથી આજ નહિ પણ ભવિષ્યમા રાષ્ટ્ર, સમાજ અને ધર્મને હાનિ પહોચવાની પૂરેપૂરી સંભાવના છે એટલા જ માટે અમે કહીએ છીએ કે પ્રત્યેક વાતને યુદ્ધિપૂર્વક વિચારો, ખીજાઓ જે ઠીક કહે તે ધ્યાનપૂર્વક સાંભળો અને શાસ્ત્રોને તત્ત્વદૃષ્ટિથી દેખો કેવળ અન્ધવિશ્વાસથી કે સકુચિત મનોવૃત્તિથી ખોતાની કલ્પેલી વાતને પકડી રાખો નહિ અર્થાત્ દુરાગ્રહ કે મતાગ્રહ રાખો નહિ.

આજે લોકો જૈનોની હાસી કરે છે, એમા જૈનશાસ્ત્રોનો દોષ નથી આપણો જ દોષ છે શાસ્ત્રો તો સ્પષ્ટ કહે છે કે

રાષ્ટ્રધર્મ પણ ધર્મનું એક પ્રધાન અંગ છે

રાષ્ટ્રધર્મનું મહત્ત્વ સમજનાર અને સમજાવનારાઓની સખ્યા ઓછી થઈ જવાથી 'રાષ્ટ્રધર્મ' આચરણમા લાવવો અત્યારે મુશ્કેલ થઈ પડ્યો છે. રાષ્ટ્રધર્મને વ્યવહારમા ન લાવવાને કારણે જ લોકો જૈનધર્મને સકુચિત અને અવ્યાવહારિક ધર્મ કહી વગોવે છે.

રાષ્ટ્રધર્મની વ્યાખ્યા કરતા પહેલા ભગવાન ઋષભદેવનું ઉદાહરણ એટલા માટે આપવામા આવ્યું છે કે તમે લોકો ભગવાન ઋષભદેવે ઉપદેશેલા રાષ્ટ્રધર્મને બરાબર સમજો.

શાસ્ત્રમાં કશું છે કે

‘પર્યાયિયદુષાય-પ્રજાહિતાર્થાય

અર્થાત્-જનવાન ઝડપકરેવે પ્રજાહિતનું કાર્ય કર્યું હતું તેઓનીએ સ્થાપિત કરેલી રા. નીતિથી જાને આપણે બવહાર ચાલી રહી છે. જનવાન ઝડપકરેવે જે નીતિઓ સ્થાપિત કરી છે તે પ્રજાહિતને કટલી સાધનારી છે તે કેવળ તેમણે સ્થાપિત કરેલી નીતિઓમાંની એક વિવાહનીતિ સમજવાથી સ્પષ્ટ થશે.

આને જે વિવાહનષ્ટન ન હોત તે આને માનવસમાજની શી સ્થા હોત? જુગસાઓમાં તે ચાન્ત સ્વભાવ હતો નેથી તેઓ કામવિકારને વશમાં રાખી સજ્જતા હતા. પરંતુ આને વિવાહનષ્ટન હોવા છતાં પણ ધણા ભોળા પરત્વી ઉપર કામદષ્ટિ રહે છે. તે જે વિવાહનષ્ટન માનવસમાજમાં ન હોત તે બદલારે પશુઓથી પણ આપણી રિશ્તિ અચળ હોત ના નહિ? પશુઓમાં તે હજુ મર્ચાદ છે પરંતુ માનવસમાજમાં વિવાહનષ્ટન હોવા છતાં પણ મનુષ્યોને બદલારે કામવાસના તૃપ્ત કરવાની મર્ચાદ મર્ચાદિત નથી, તે પછી વિવાહનષ્ટન ન હોત તે માનવસમાજની શી રિશ્તિ યાત એ કલ્પના પણ સમજર છે.

આ વાત ઉપર વિશેષ વિચાર કરવાથી જનવાન ઝડપકરેવે સ્થાપેલી રા. નીતિનું તથા તેમણે પ્રવેશા રાષ્ટ્રધર્મનું મહત્ત્વ સમજનાં આવે છે.

રાષ્ટ્રધર્મનો મુખ્ય સાર એ છે કે

વેદ્ય રાજ્ય સ્વાતન્ત્ર્ય યદી તી રાષ્ટ્રઃ અઙ્ગ ઇ
ધિર ષઙ્ગ ડર્ગો સપૂષ્ણ શુદ્ધે ધૈ અઙ્ગ સઙ્ગ ઠા.

વ્યક્તિ, કુટુંબ, સમાજ સવ મિલે એક હી ધારમે ।
મિલા શાન્તિસુખ રાષ્ટ્રકે પાવન પારાવારમે ॥

*

*

*

અઙ્ગ રાષ્ટ્રકા બના હુઆ પ્રત્યેક વ્યક્તિ હો,
કેન્દ્રિત નિયમિત કિયે સમીકો રાજશક્તિ હો ।

*

*

*

*

ભરા હૃદયમે રાષ્ટ્રગર્વ હો, દેશભક્તિ હો,
સમતામે અનુરક્તિ, વિષમતા સે વિરક્તિ હો ॥

*

*

*

*

રાષ્ટ્રપતાકા પર લિખા રહે 'ન્યાય-સ્વાધીનતા'
પરાધીનતા સે નહીં બઢકર કોઈ દીનતા ॥-ત્રિશૂલ'

*

*

*

અર્થાત્-ઐક્ય, રાજ્ય, સ્વાતન્ત્ર્ય એ શરીરના હાથ પગ જેવા
રાષ્ટ્રશરીરના પ્રધાન અંગો છે.

વ્યક્તિ, કુટુંબ અને સમાજની સુખશાન્તિમા રાષ્ટ્રની સુખ-
શાન્તિ રહેલી છે પ્રત્યેક વ્યક્તિ રાષ્ટ્રનું એક અંગ છે એટલા માટે
પ્રત્યેક વ્યક્તિમા રાષ્ટ્રશક્તિ ભરેલી છે પ્રત્યેકના હૃદયમા રાષ્ટ્રગર્વ અને
દેશભક્તિ હોવા જોઈએ

સમભાવના, ન્યાયપ્રિયતા અને સ્વાધીનતા એ રાષ્ટ્રપતાકાના
ગોથી પ્રત્યેક વ્યક્તિનું હૃદય ગાયેલું હોવું જોઈએ

૪)

વ્રતધર્મ

[વાલ્મીકી-યજ્ઞ]

અર્ધિસાવત, સાત્યવત, અર્ધતેજવત, અભયવત, શ્રદ્ધાવર્ધવત,
સ્વાદિન્દ્રિયનિયમવત, અપરિચ્છવત, વધેરે જે જે વ્રતો તમે ધારણ
કર્તા દોષ તેના પાલનમાં તમે દહ સ્દેહો, તેને ગ્રાહની માફક
વળગી સ્દેહો. એટલે જપી છત્રગી એ લોક જ દુષ્ટો છે એવા
આપણે ધર્મ છે

—૪ વાંધો

ધૃમની પાલન માટે દહ નિશ્ચય અર્થાત્ વ્રતધર્મની ખાસ
આવશ્યકતા રહે છે આ વાત લક્ષ્યમાં રાખીને શાસ્ત્રકારોએ આમધર્મ,
નન્દરધર્મ અને રાટ્રધર્મના જરાજર પાલન માટે દહ નિશ્ચય—વ્રતધર્મની
અત્યંત સ્વીકારેલ છે

વ્રતધર્મ એટલે શું ? વ્રતધર્મનું અર્થમાં શું સ્થાન છે ? વ્રતધર્મના
પાલનથી ધર્મનું પાલન કેવી રીતે થાય છે ? એ વિશે અહીં થોડોપણ
વિચાર કરવામાં આવે છે

શાસ્ત્રકારોએ વ્રતધર્મને પ્રાપ્તધર્મના નામે વર્ણવ્યો છે અહીં
પ્રાપ્ત ધર્મ જરા અગમ્યમયો લાગે છે પણ અહીં પ્રાપ્ત ધર્મ

જે સામાન્યતઃ દલ અર્થમાં વપરાય છે તે અર્થમાં વિવક્ષિત થયેલો નથી પણ અહીં પાખડ શબ્દ 'વ્રત' એ અર્થમાં વપરાયેલો છે; એટલે આપણે 'પાખડ' શબ્દથી ગભરાઈ જવાનું કશું કારણ નથી. કારણ કે અહીં વપરાયેલો પાખડ શબ્દ તો ભયમુક્ત કરનારો અને વ્રતપાલનમાં દૃઢ નિશ્ચય કરાવનારો છે.

સાધારણ મનુષ્યને પાખડધર્મનો અર્થ પૂછવામાં આવે તો તે એકદમ વિચારવમળમાં ગોથા ખાવા માડે છે, અને એ ગ્રંથિતિમાં તે પાખડ તે ધર્મ કેવી રીતે હોઈ શકે અને ધર્મ તે પાખડ કેમ હોઈ શકે એમ પ્રશ્નપરપરામાં ગુચવાઈ જાય છે. આમાં સાધારણ લોકોનો દોષ નથી કારણ કે સાધારણ રીતે વ્યવહારભાષામાં પાખડ શબ્દ દલના અર્થમાં વપરાય છે પણ શાસ્ત્રીય ભાષામાં 'પાખડ' શબ્દ વ્રતપાલન, દૃઢ નિશ્ચય એ અર્થમાં પણ વપરાયેલો છે.

પાખડ શબ્દ અનેકાર્થક છે તેનો અર્થ દલ પણ થાય છે અને વ્રત પણ થાય છે.

શ્રી દશવૈકલિકસૂત્રના બીજા અધ્યાયની નિર્ધુક્તિ ૧૫૮ની ટીકામાં પાખડ શબ્દનો 'વ્રત' અર્થમાં નિમ્નાનુસાર ઉલ્લેખ મળે છે.

પાખણ્ઢં વ્રતમિત્યાહુસ્તથસ્યાસ્ત્યમલ મુત્રિ ।
સ પાખણ્ઢી વદન્ત્યન્યે, કર્મપાશાદ્વિનિર્ગત ।

૧ ડો. હોર્નલ 'પખડ' શબ્દનો નીચે મુજબ અર્થ કરે છે — પર પાખણ્ઢા પરદર્શનિનસ્તેષાં પ્રશંસા ગુણોત્કોર્તનમ્ પરપાખણ્ઢસસ્તવસ્તસ્ય પરિચય ।

Praising of heterodox teachers and intimacy with heterodox teachers In Yog 11, 17 mithyadrsti-prashan-saam The word પાખણ્ઢ has, with the Jains, no bad sense. It means generally the adherent of any religion, especially of their own house with the Brahmans, it came to

૪)

વ્રતધર્મ

[પાલળક-ધર્મ]

અહિંસાવ્રત, કૃત્યવ્રત, અસ્તેચનવ્રત, અભયવ્રત, વ્રતધર્મવ્રત,
સ્વારોન્ધિવનિશ્ચયવ્રત, અપરિશ્ચયવ્રત, વગેરે જે જે વ્રતો તમે ધારણ
કર્તા હોય તેના પાલનમાં તમે ૬૬ શ્લોકો, તેને કોઈની મારફત
નબળી શ્લોકો. યોદ્ધો બધી છતાંની કો કોઈ વા કૃત્યો જે કોઈ
આપણે ધર્મ છે

—૫ માંથી

ધર્મના પાલન માટે ૬૬ નિશ્ચય અર્થાત્ વ્રતધર્મની ખાસ
આવશ્યકતા રહે છે આ વાત બહુમાં રાખીને સાચાકારે આમધર્મ,
નવરધર્મ અને રાષ્ટ્રધર્મના બરાબર પાલન માટે ૬૬ નિશ્ચય—વ્રતધર્મની
અત્યંત સ્વીકારેલ છે

વ્રતધર્મ એટલે શું ? વ્રતધર્મનું છબ્બનામાં શું સ્થાન છે ? વ્રતધર્મના
પાલનથી ધર્મનું પાલન કેવી રીતે થાય છે ? એ વિશે અહીં થોડાંક શ્લોકો
વિચાર કરવામાં આવે છે

સામાજિકરૂપે વ્રતધર્મને પાખડધર્મના નામે કહ્યુંબો. એ અહીં
પાખડ શબ્દ જરા અગત્યનો લાગે છે પણ અહીં પાખડ શબ્દ

ગૃહસ્થના આવશ્યક કર્તવ્યોમા પ્રતિક્રમણ પણ આવશ્યક કર્તવ્ય છે સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન તથા સમ્યક્ચારિત્ર વિષે જે અતિચારો લાગ્યા હોય તેનું પ્રતિક્રમણ અર્થાત્ પાપોનું પ્રાયશ્ચિત્ત વા આલોચન કરવામા આવે છે

સમ્યગ્દર્શન અર્થાત્ સમ્યક્ શ્રદ્ધાનમા શકા, કાક્ષા, વિચિકિત્સા-પરપાપ ઉપ્રશસા, પરપાપ ઉસસ્તવ આદિ પાત્ર અતિચારો લાગે છે આ પાત્ર અતિચારોમા આવેલા છેલ્લા બે અતિચારો—પરપાપ ઉપ્રશસા અને પરપાપ ઉસસ્તવ—અત્રે ખાસ વિચારણીય છે

પાપ ઉત્તો અર્થ જે કેવળ દલ કે કપટ જ કરવામા આવે તો તે શબ્દની પહેલા 'પર' શબ્દનો પ્રયોગ કરવાની શી આવશ્યકતા હતી? કાગળ કે જેવો પગપાપક ખરાબ છે તેવી જ રીતે સ્વ-પાપક પણ ખરાબ હોવો જોઈએ તો પછી 'પર' શબ્દનો શા માટે પ્રયોગ કરવામા આવ્યો?

દીકાકારોએ એ શબ્દને ખરાબ અર્થમા મૂકીને વગોવ્યો છે, પોતાની સદ્ગુણિત દાષ્ટને સાબિત કરી છે, પણ એથી શું?

આપણે જે કાળમા છીએ, તેમા મનુષ્યમાત્રમા ભાતૃભાવ સાધીને જ અહિંસાને ફેલાવી શકીએ છીએ કોઈના મતની નિન્દા અને મિથ્યાત્વ કહેવાથી હિંસા જ થાય છે, એ ખરાબર વિચારવું પડે

વળી સ્યાદ્વાદની દૃષ્ટિએ વિચારતા આપણે કે બીજા કોઈનો જે કોઈ મત હોય તે અધૂરો છે, તો એક અધૂરો પોતાને જ સાચો માનીને બીજા અધૂરાની નિન્દા કરે એ કયા સુધી યુક્તિયુક્ત કહેવાય?

કેટલીકવાર આગ્રહદૃષ્ટિને લીધે મનુષ્ય શબ્દના મૂળભાવ સુધી પહોંચી શકતો જ નથી, અને તેથી જ ધર્મોના નામે અનેક કલહો થયા છે, થાય છે અને થશે

(આ ટિપ્પણ શ્રદ્ધેય પ બેચરદાસ જીવરાજ દોશીએ શ્રીયુત દુર્લભજીભાઈ ઝવેરી ઉપર લખેલા એક પત્રમાથી સાક્ષાર અત્રે ઉતારવામા આવેલ છે—અનુવાદક)

અર્થાત્-પાખડ મતનું નામ છે તે મત જેમનું નિર્માણ છે
જેવાં ધર્મધર્મોથી મુક્ત પુરુષ પાખડી અર્થાત્ મુમતી કહેવાય છે

mean an adherent of a false or heterodox religion with
them પણ is equal to the Jain પણસજ્જ So also Bhag
P P ૩/ ૩/ ૩/ ૪/ and Ind. st. vol XVII P 15

—(અનુવાક)

“પાખડ” શબ્દ બૂના બૌદ્ધ-સંહિતમાં અને જૈન ગ્રંથોમાં
મળે છે તેને મૂળ અર્થે જોઈ પ્રકાશને મત એવા છે પાખડા મતમાં
સ્થિરપણે રહેતા અનુચિતી મનાવેલા વિચારો તેને સ્વીકારેલા સત્ય-સિદ્ધાંત
ઉપર જાણનારી સહી સહી પણ થાય નહિ, એ શાખાની જ “પરપાખડ”ની
પ્રશંસાનો નિર્ણય કરવામાં આવ્યા હોય એમ મને લાગે છે

આ શબ્દનો પ્રયોગ અગાઉના સંદર્ભમાં પણ મળે છે તેમાં એમ પણ
કહેવામાં આવ્યું છે કે—

“જોઈ પણ મનુષ્યે જોઈના પાખડી નિંદા કરી કહેને કુલવચો નહિ
એવી મહારાજાની અગાઉની આજ્ઞા છે”

ચીવાળા પણ કહ્યું છે કે—

‘સ્વધર્મે વિચરે એવા પરચર્મી મયાચક’

અર્થાત્ સ્વધર્મમાં મશ્કું પણ સારું છે પણ પરધર્મ લેવાની કો-
ઈ જાનકાળી સમજવું કે જોઈ જાણ લાગ્યા સમયથી ગેરરીતિનું કામ કરે
છે અને તેમાં તેને રક્ષા પણ પડે છે અને તેમાં તેને કમજોરી પણ લાગે
છે હવે એ તે તંત્રા પુત્રને કોઈની જાણવા કમજોરી હોય તો તે તેની
પાસે ગેરસત્ય સિવાયની જાણ જોઈ પણ થાયની પ્રશંસા કરવા કમજોરી પડે

“પર-પાખડ” શબ્દનો અર્થ એ નથી કે જાણને સિવાયની કહેવા
આવતા તેની નિંદા કરવી, પણ તેનો ખરો અર્થ એ છે કે મનુષ્ય એ સદાચારને
પરપાખડી પાળતો આવતો હોય તેમાં જ તેને રક્ષા સહેતું, તેણે કોઈ મૂળનો
નહિ, પણ એ આચારમાં આવતો સદાચાર ખરેખર સદાચાર ન હોય પણ
કુસાચાર હોય તો તે શબ્દમાં કાઢી દેવા પડે

પાખડ ૧ શબ્દનો ઉલ્લેખ 'વ્રતધારી' એ અર્થમાં કરાયેલો જોવામાં આવે છે —

પન્વદ્વિપ અણગારે, પાસણ્ઢે, ચરગ તાવસે મિકસૂ ।
પરિવાદ્વિપ ય સમણે નિગ્ગંથે સજણ મુલ્લે ॥

અર્થાત—શ્રમણુ—સાધુ, પ્રવર્જિત, અનગાર, પાખડી, ચરક, તાપસ, ભિક્ષુ, પરિવ્રાજક, નિર્ગન્થ, સયત, મુક્ત, આદિ અનેક શબ્દોથી સમોધાય છે.

આ પ્રમાણે સ્થાનાગ, પ્રશ્નવ્યાકરણ, દશવૈકલિકસૂત્ર આદિ સૂત્રોમાં 'પાખડ' શબ્દ વ્રત અર્થમાં વપરાયેલો સ્પષ્ટ જોવામાં આવે છે

પાખડ એટલે વ્રત વ્રત પાપથી રક્ષા કરે છે અને સાથે પાપનુ ખડન કરે છે એટલા માટે આટલો વ્રતાચાર જોનામાં હોય તે પાખડી કે વ્રતધારી કહેવાય છે પાખડ ધર્મ અને દલ બન્ને અર્થમાં વપરાય છે પણ અહીં તો પાખડ શબ્દ ધર્મના અર્થમાં વપરાયેલો છે આ પાખડધર્મ ગ્રામ, નગર અને રાષ્ટ્રમાં ફેલાતા દલને—અધર્મને રોકે છે અને ધર્મનો પ્રચાર કરે છે જો આ પાખડધર્મ ધર્મપ્રચારને બદલે અધર્મ ફેલાવે તો શું તેને પાખડધર્મ કહી શકાય ખરો? પાખડધર્મ તો ધર્મની રક્ષા અને અધર્મનો નાશ કરે છે એટલા માટે પાખડ એ દલ નહિ પણ ધર્મવ્રતનો દ્યોતક શબ્દ છે

અહીં પાખડ શબ્દનો અર્થ પાપ કે દલ નહિ પણ લૌકિક તથા લોકાત્તર વ્રતનું પાલન થાય છે સાધુઅવસ્થામાં જેમ વ્રતનું પાલન થાય છે તેમ ગૃહસ્થાવસ્થામાં રહીને પણ વ્રતનું પાલન થઈ શકે છે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—

‘ગિહીવાસે વિ સુવ્વયા’—ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર

૧ ટીકા—અનેકપાશ્વજિવપરિગૃહિત નાનાવિધવ્રતિમિરજીકૃતં ।

મે તો પાપડની પ્રસસા કરી હોય તો તે કુબૂત મિથ્યા થાશે. એટલું કહેવાથી પાપપ્રસસાના દોષથી રક્તિત્ત જર્ષ થકીએ છીએ. પણ જ્યાં ન કહેતાં 'પરપાપપ્રસસા' ત્યાં માટે કહેવામાં આવ્યું ! પાપડો એક જર્ષ દલ પણ છે જે જલુ મોક્ષપ્રચલિત છે બીજાઓના ધર્મનું ખડન કરવા માટે પણ મોક્ષ પાપડ સંબંધો પ્રયોજ કરે છે.

જેવી રીતે એક બીજા ઉપર કટાક્ષ કરતાં શિવમાર્ગી વૃષ્ટવોને અને વૃષ્ટવો શિવમાર્ગીઓને તેવી જ રીતે મૈત્રધર્માનુયાયીઓ અને ધર્માવલમ્બીઓને અને અન્યધર્માવલમ્બીઓ મૈત્રોને પાપડી સંબંધી સંબોધે છે.

પરંતુ પાપડ સંબંધો જાણી જાણ્યાએ દલ-કપડાં એવો જર્ષ કરવો એ મૈત્રિતાને સમ્મત નથી. પાપોનો નાશ કરનાર વ્રતનું નામ પણ પાપડ છે એવો ઉલ્લેખ મૈત્રિતાજર્ષથી મળે છે.

સ્માર્તાચાર્યના પાપડધર્મનો ઉલ્લેખ મળે છે જેમાં વ્રતધાઓનો ધર્મ ખલુ પ્રતિપાદિત કરવામાં આવ્યો છે.

પ્રસવ્યાકરણસૂત્રના બીજા સવગદારમાં પણ એવો ઉલ્લેખ મળે છે કે

અંગગપાસંદિપરિગ્ગદિયં

અર્થાત્—જાનેક વ્રતધારીઓએ સ્વીકારેલ વ્રત પાપડ કહેવાય છે અને જે બક્તિએ એ વ્રત સ્વીકારેલ હોય તે પાપડી કહેવાય છે એ પાપડીઓ—વ્રતધારીઓ દ્વારા એ સત્વવ્રત ધારણ કરાવેલ હોવાથી એ સત્વવ્રત અમેકપાસંદિપરિગ્ગદિયં કહેવામાં આવેલ છે.

જો પાપડ સંબંધો જર્ષ કેવળ દલ જર્ષમાં વપરાયેલો હોત તો અમલના વિરોધ તરીકે પાપડી સંબંધો ઉપયોગ ન થાત.

બીજા સ્ત્રવૈજ્ઞાનિકસૂત્રમાં સમલુ-અમલુ સંબંધો બ્યાખ્યા કરતાં

પાપ્પડ ૧ શબ્દનો ઉલ્લેખ 'વ્રતધારી' એ અર્થમાં કગએલો જોવામાં આવે છે —

પવ્વહ્ણ અણગારે, પાસણ્હે, ચરગ તાવસે મિકણ્હ ।
પરિવાહ્ણ ચ સમણે નિગ્ગથે મજ્જણ મુક્કે ॥

અર્થાત્—શ્રમણ—સાધુ, પ્રવર્જિત, અનગાર, પાપડી, ચરક, તાપસ, લિહ્ણ, પરિવાજક, નિર્ગન્થ, મંચત, મુક્ત, આદિ અનેક શબ્દોથી સંબોધાય છે

આ પ્રમાણે મ્યાનાગ, પ્રશ્નવ્યાકરણ, દશવૈકલિકસૂત્ર આદિ સૂત્રોમાં 'પાપ્પડ' શબ્દ વ્રત અર્થમાં વપરાયેલો સ્પષ્ટ જોવામાં આવે છે.

પાપ્પડ એટલે વ્રત વ્રત પાપથી રક્ષા કરે છે અને સાથે પાપનુ ખડન કરે છે એટલા માટે આટલો વ્રતાચાર જોનામાં હોય તે પાપડી કે વ્રતધારી કહેવાય છે પાપ્પડ ધર્મ અને દલ બન્ને અર્થમાં વપરાય છે પણ અહીં તો પાપ્પડ શબ્દ ધર્મના અર્થમાં વપરાયેલો છે આ પાપ્પડધર્મ ગ્રામ, નગર અને ગણ્દ્રમાં ફેલાતા દલને—અધર્મને રોકે છે અને ધર્મનો પ્રચાર કરે છે જો આ પાપ્પડધર્મ ધર્મપ્રચારને બદલે અધર્મ ફેલાવે તો શું તેને પાપ્પડધર્મ કહી શકાય ખરો ? પાપ્પડધર્મ તો ધર્મની રક્ષા અને અધર્મનો નાશ કરે છે એટલા માટે પાપ્પડ એ દલ નહિ પણ ધર્મવ્રતનો દ્યોતક શબ્દ છે

અહીં પાપ્પડ શબ્દનો અર્થ પાપ કે દલ નહિ પણ લૌકિક તથા લોકાત્મક વ્રતનું પાલન થાય છે સાધુઅવસ્થામાં જોમ વ્રતનું પાલન થાય છે તેમ ગૃહસ્થાવસ્થામાં રહીને પણ વ્રતનું પાલન થઈ શકે છે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે —

‘ગિહીવાસે વિ સુવ્વયા’—ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર

૧ ટીકા—અનેકપાશ્વણ્ડિપરિગૃહિત નાનાવિધવ્રતમિરજીકૃતં ।

અર્થાત—શુદ્ધચામરમાં ગંદીને પણ જે સુવતનું પાલન કરે છે તે સુવતી કહેવાય છે.^૧

બેઈ ધમા, સરખાવ આદિ સરસુઓનું સેવન કરવું તે પણ એક પ્રકારનું સુવત છે ઠણું પણ છે—

દુતસરપુરુષા સુવત્તા^૧

જે સજ્જન—સરપુરુષ ધર્મ આદિ સરસુઓનું સેવન કરે છે તે સુવતી કહેવાય છે

અલે નિષત્તિઓનાં વાણાં તૂટી પડે ખાવાપીવાનાં ફાંદાં ફેલ, છનાં પણ જે પોતાની ઉદાર પ્રકૃતિને સાચવી, સદાચારને તિલાંજલિ આપ્યો નથી તે સાચો સુવતી કહેવાય છે. બર્ષા સુવતીઓની સંખ્યા વધારે હોય તે ગામ, તે નગર અને તે દેશ હમેશાં સુરક્ષિત રહે છે. સુવતીઓના સદાચારજનનાં જન સુવતીઓનાં ઇચ્છાલ નિર્બંધ બની જાય છે.

નીતિમરોએ પણ ઠીક / ઠણું છે કે —

પ્રિયા ન્યાય્યા કૃતિર્મલિનમસુમક્કોઽપ્યસુકરમ્
અસન્તી નામ્યધ્ય દુરપિ ન વાચ્યસ્તનુમત્ ।
ચિપ્પુરુઃ સ્વેયં પદમનુચિયેય ચ મહતાં;
સતાં કમોદિદં વિવમમસિધારાવ્રતમિદમ્ ॥

૧ આદર્શ શુદ્ધચામરની અર્થાદામા રહી ધર્મના નિર્ધારનું બહુતર પાલન કરવામા આવે તોઆચળ બતા એ ત્યાગી શુદ્ધચ આદર્શ ત્યાગીછરવ માયે ર્માપુત્ર કેવળીની માફક સિદ્ધ, સુદ્ધ, અને સુદ્ધ બની રહે છે. શુદ્ધચામરની બાળકાણીએ વહેલીને પણ ત્યાગમય છવન વાવવુ એ સરલ નથી પણ ખાદલી ધારે ચાલવા એવુ કષ્ટક કામ છે. આ દ્રષ્ટિબિન્દુએ ચામરમલો એવા ત્યાગમય છવન ચાળવા સુધાવેલ સુવતી હોય છે સુમાલક બનવુ એ સાધુવા પ્રચારવવાનુ પહેલુ પચવિનું છે.

અર્થાત્—આપત્તિ, વિપત્તિ પડવા છતાં પણ પોતાનું મસ્તક ઊંચું રાખવું, મહાન પુરુષોના પગલે ચાલવું, ન્યાયોપાર્જિત આજીવિકામાં પ્રેમ રાખવો, પ્રાણનાશ થાય તોપણ પાપકર્મમાં પ્રવૃત્તિ ન કરવી, દુર્જનો પાસે કોઈ પણ ચીજની યાચના ન કરવી, નિર્ધન મિત્રો પાસે હાથ ન લગાવવો—સજ્જનોને આવું કઠિન અસિધારાવ્રત કાણે શીખવ્યું ? પ્રશ્નનો જવાબ સ્પષ્ટ છે કે સજ્જનોમાં આ સદ્ગુણો સ્વાભાવિક જ હોય છે

જ્યારે ગ્રામધર્મ, નગરધર્મ અને રાષ્ટ્રધર્મ એ ત્રણે ધર્મોનું સમુચિત પાલન થાય છે ત્યારે વ્રતરૂપ પાપકર્મનો ઉદય સ્વતઃ થાય છે અને આ પાપકર્મના ઉદયથી ધર્મશીલ મનુષ્યોમાં રહેલી શક્તિ અને સ્ફૂર્તિ વિકસિત થાય છે શક્તિ અને સ્ફૂર્તિના વિકાસથી ધર્મશીલ વ્યક્તિ કઠિન વ્રતધર્મનું પણ પાલન બરાબર કરી શકે છે અને ધર્મપ્રિયતાનો પરિચય આપી ધર્મનો ઉચ્ચ આદર્શ જનસમાજ સમક્ષ રજૂ કરી શકે છે આ વ્રતધારીઓ કષ્ટો અને સકટોમાં મેરુપર્વતની માફક નિષ્કંપ અને ધીરવીર રહે છે પ્રાણ ભલે જાય પણ ધર્મનો નાશ ન થાય એવી દૃઢ પ્રતિજ્ઞા કરનાર અને તેનું બરાબર પાલન કરનાર મનુષ્યો સાચા વ્રતધારીઓ છે આવા સુવ્રતીઓના સદાચાર-બળથી દેશ, સમાજ અને ધર્મ હમેશા સમુન્નત બને છે

મહાપુરુષોએ ધર્મની જે સીમા બાધી છે એ ધર્મમીમાનુ, મંકટો સહેવા છતાં પણ ઉલ્લંઘન ન કરવું એ વ્રતધારીઓનું મહાવ્રત છે

ન્યાયવૃત્તિ રાખવી, પ્રામાણિક બનવું એ સુવ્રતીઓનો મુદ્રાલેખ હોય છે એ મુદ્રાલેખને પ્રાણથી વધારે પ્રિય ગણે છે સુવ્રતી અન્યાય સામે જેહાદ જગાવે છે તે પોતે અન્યાય આદરતો નથી અને બીજા સામે અન્યાય થતો જોઈ તે મૂંગો બેસી રહેતો નથી ન્યાયના પાલન અને અન્યાયના પ્રતિકાર માટે પોતાના પ્રાણની આહુતિ પણ આપી દે છે ન્યાયની ખાતર પ્રાણાર્પણ કરવાનો વખત આવે તો હસતે

ખુબે પ્રાણની ભેટ સમાજ વા દેશને ચરણે ધરવી એવું સુવર્તી
એવું કોર મત હોય છે

પણ જાણના કહેવાના વ્રતધારીઓની મનોમત્તા તે તદ્દન
ભલટી નજીવ છે જાણે તે એક રાત્રી પાઈ માટે, પોતાના સ્વાર્થની
સિદ્ધિ માટે સત્ત્વને અસત્ત્વ, આત્મને અન્યાય, ધર્મને અધર્મ
કહેતા પણ જાણના નામધારી વ્રતધારીઓ અચક્ષત્તા નથી. પણ જે
સોમકાળે એટલું નજીવે એવું નજીવે છે કે કાંઈ તેઓ નામથી વ્રતધારી
કહેવાતા હોય પણ ગ્રુણથી વ્રતધારી બનવું તે તરવારની ધાર ઉપર
ચાલવા જેવું છે

અત્યારે ધર્માધર્મના વિવેક જૂઠી જવાથી અનસમાજમાં જેવી
ખેટી માન્યતા પ્રચલિત થઈ ગઈ છે કે સામાયિકમાં જેટલો સમય
મેસીએ તેટલો સમય ધર્મ થાય છે પછી કશું દુકાન ઉપર તે
મધુ પાપ જ કરવાનું હોય છે ” આ માન્યતા ખેટી છે કેવળ
સામાયિકમાં મેસી જવાથી ધર્મ થતો નથી. આપણી ચતુર્થિની
શુભાશુભ પ્રવૃત્તિ ઉપરથી પાપપુણ્યનો સત્વાથો નીકળે છે. ધણી
વખત તે સામાયિક જેવા ધર્મહૃત્તમાં આડીચૂંચી, સોકનિદા કોષ
આદિ દુષ્ટ મનોવૃત્તિનું સેવન કરવાથી પુણ્યોપાર્જન કરવાને બદલે
પાપના ભાગી બનીને છીજે. સામાયિક એ તે સમભાવ કેળવવાનું
એક અભેદ ધર્મસાધન છે સમભાવ કેળવવાને બદલે જો સામાયિકમાં
સોકનિદા આડીચૂંચી આદિદ્વારા વિભાવ, રાગદ્વેષનો મેસ એકો
કરીજે તે સામાયિકમતનું પાસન થવું નથી અને વ્રતપાસન બરાબર
ન થવાને કારણે સામાયિકમતનું પરિણામ શુભ આવવાને બદલે
ધણીવાર અશુભ આવે છે વ્રતધારીઓને તે સામાયિકમત
સમભાવને પોષનારું અને આત્મોન્નતિ સાધનારું હોય તે જ જોએ.
સામાયિકમતનો દુરુપયોગ કરવાને બદલે જો તેનો સદુપયોગ કરવામાં
આવે તે આપણા ધરના સમાજના, અને દેશના અનેક ક્ષેત્રક ક્ષેત્રો

હમેશા ઊભા થાય છે, તે આપમેળે જ દૂર થઈ જાય એટલું જ નહિ પણ સામાયિકવ્રતના પાલનથી કોર્ટ જઈ દાવપેચ કરવાનો પ્રયત્ન પણ દૂર થઈ જાય એ નિશ્ચિત છે ધર્મશાસ્ત્રો એ પણ આધ્યાત્મિક ‘પેનલ કોડ’ છે ધર્મસૂત્રના ધાર્મિક, નૈતિક, આધ્યાત્મિક કાયદાકાનૂનો એવા સુદર અને ન્યાયપૂર્ણ છે કે આપણે જો નિર્દોષભાવે એ ધર્મકાયદા-ઓને અનુસરીએ તો દેશ, સમાજ કે કુટુંબમા પેસી ગયેલો પગરપરનો વૈરભાવ સ્વતઃ શાન્ત થઈ જાય પણ ધર્મશાસ્ત્રોના કાયદાકાનૂનોનું પાલન કરવું સામાન્ય જનતા માટે સરલ નથી જે સુવ્રતીઓ હોય છે, જેમનો આત્મા ધર્મના રંગથી રંગાયેલો હોય છે એવા ધર્મવીરો જ ધર્મવ્રતનું પાલન ખરાબ કરી શકે છે

જે મનુષ્ય સાચો વ્રતધારી છે, સદ્ધર્મી છે તે મનુષ્ય પ્રાણનો નાશ થાય તોપણ ધર્મનો નાશ થવા દેતો નથી

સુદર્શન શ્રાવકનું દષ્ટાન્ત આપણને ધર્મનું દઢ પાલન કેવી રીતે થાય છે તેનો આછો પરિચય આપે છે

સુદર્શન શ્રાવકે શૂળી ઉપર ચડી જઈ પ્રસન્નતાપૂર્વક પ્રાણાર્પણ કરવાનું ઝબૂદ્યું પણ અભયા રાણીની પ્રાર્થનાનો સ્વીકાર ન કર્યો શું તેને પોતાનો પ્રાણ પ્રિય નહોતો? આપણે એનો જવાબ આપીએ તે પહેલાં સુદર્શન શેઠનો આત્મા બોલી ઊઠશે કે—“ મને મારો પ્રાણ પ્રિય હતો, પણ મારો પ્રાણપ્રિય ધર્મ તેથી પણ વિશેષ પ્રિય હતો. મારો અતરાત્મા ધર્મરક્ષા માટે પ્રાણાર્પણ કરવાનો આદેશ આપતો હતો ”

આવું જ એક બીજું શાસ્ત્રીય ઉદાહરણ વ્રતપાલનની કઠિનતા અને મહત્તા સમજાવે છે

વરુણ નામનો ખારવ્રતધારી શ્રાવક એક રાજ્યાધિકારી હતો. તે વ્રતપાલનની સાથે રાજ્યાધિકાર ચલાવતો હતો

એક વખત પરદેશી રાજાએ તેના રાજા ઉપર અગ્યાનકે હુમલો

કર્મે, રાજ્યને બધા ગાળાધિકારીઓને અભસઓથી સેના સભ્ય
કરવાની આજ્ઞા આપી.

બધા રાજ્યાધિકારીઓ રાજ્યની આજ્ઞાનુસાર સેનાને અભસઓથી
સભ્ય કરી રજૂઆતના મેદાન ઉપર આવ્યા. વરુણ પણ રાજ્યની
આજ્ઞાનુસાર સેનાને તૈયાર કરી આવ્યો.

જાન પશુનાં સૈન્યો તૈયાર થઈ અને ઘોડીવારમાં તેા ટુમુસ ઘુઠ
છેદાઈ ગયું. અને સામસામા અભસઓના પ્રકારે જવા લાગ્યા. વરુણને
પણ ઘુઠ કરવા માટે આદેશ આપવામાં આવ્યો. વરુણે જવાબ આપ્યો

જે કોઈ અત્યાચારી, અન્યાયી મારી ઉપર અભસઓ ફેંકી
તેની સામે હું મારા અભસઓ જરૂર છેદાવીશ. બાકી નિરપરાધી
છવેને ન મારવાની મારી વ્રતપ્રતિજ્ઞા છે. આ વ્રતપ્રતિજ્ઞાનું પાલન
હું મારા છવેને જોખમે પણ કરીશ. આપણા રાજ્યના ઘુઠમાં આવવાનો
આદેશ થયો છે તેા જો આદેશને શિરોધાર્મ કરવો જો મારી પહેલી
ફરજ છે. અને સાથે ઘુઠમાં નિરપરાધી છવે સામે હાથ ન ઉપાડવો
અને વનસ્પતિમનું પાલન કરવું જો પણ મારું કર્તવ્ય છે.” ઘોડીવારમાં
સન્સન્ બધા / કરતું જોઈ તીકણ વીર તેના હૃદયમાં બોલાયું અને તે
નીચ ઢળી પડ્યો. હવે અપરાધી છવેને અપરાધનો બદલો આપવાથી
તેના વનમાં ભગવતો નથી એમ જાણી તેણે અભસઓ હાથમાં ઉપાડ્યા
અને જોઈ કૌનવીર તરીકે વનની રક્ષા કરતો ઘુઠમાં વીરતાપૂર્વક
હાથો અને ગળામાં અને વ્રતપ્રતિજ્ઞાનું પૂરેપૂરું પાલન કરી પોતાની
પવિત્ર ફરજ જાળવી રાદરક્ષા અને વ્રતપ્રતિજ્ઞાના પાલન માટે
પ્રયત્નને અર્પણ કરી વીર વરુણ મૃત્યુને બેઠી અમર બન્યો.^૧

આ સાચી જ દેશાન્તો આપણને શુ યીખવે છે? જો જ સાખરે
છે કે અસાધ્ય સરીરની રક્ષા માટે સાચત ધર્મનો નાશ ન કરે. મનુ
મદ્વારાગનું જો ધર્મસૂત્ર આપણને ધર્મરક્ષાનું કર્તવ્ય સમજાવે છે કે —

ધર્મ યથ દત્તો દક્ષિત ધર્મો રક્ષતિ રક્ષિતાઃ ।

અર્થાત્—ધર્મનો આપણે નાશ કરીશુ તો ધર્મ આપણો નાશ કરશે, અને ધર્મની આપણે રક્ષા કરીશુ તો ધર્મ આપણી રક્ષા કરશે. આ ધર્મસૂત્ર અક્ષરશઃ સત્ય છે.

એક ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ દષ્ટાન્તદ્વારા ધર્મપાલન કરવું કેટલું કઠણ છે તે સમજાવું

જોધપુરના રાઠોડ ^૧દુર્ગાદાસનું નામ તમે સાલજીયુ હશે એ એક રાજપૂત નરવીર હતો દઢધર્મી અને સ્વામીભક્ત સેવક હતો.

એક વખત રાઠોડ દુર્ગાદાસ બાદશાહ ઔરંગઝેબના પંજમા સપડાયો. ત્યાં બાદશાહની બેગમ ગુલનાર આ નરવીરનું ઓળખ જોઈ મત્રમુગ્ધ બની ગઈ તે દુર્ગાદાસની પાસે આવી પોતાને અપનાવવા પ્રાર્થના કરવા લાગી, એટલું જ નહિ પણ અનેક પ્રકારના પ્રલોભનો બતાવવા લાગી કે—“હે નરવીર ! તું મારી પ્રાર્થનાનો સ્વીકાર કરે તો આજે જ આ બાદશાહને મારી તને દિલ્હીનો સમ્રાટ બનાવું ”

દુર્ગાદાસ બેગમની પ્રાર્થના સાલળી અવાક થઈ ઊભો રહ્યો. તે વિચારમાં પડી ગયો કે બેગમ આ શું કહી રહી છે ! તે તો દઢધર્મી હતો નરવીર હતો તેણે એટલું જ કહ્યું કે “મા ! તું આ શું બોલે છે ! તું તો મારી માતા છે.”

બેગમ ‘મા’ શબ્દ સાલળતા લાલચોળ થઈ ગઈ અને કહેવા લાગી “ દુર્ગાદાસ ! ‘મા’ શબ્દ બોલતા જરા વિચાર કર ફરીવાર વિચાર કર વગરવિચાર્યે કશું બોલ નહિ.”

દુર્ગાદાસ તો મૂઝે મોઢે બધું સાલળતો ગયો. પોતે જે કહી રહ્યો છે તે બગઅર વિચાર કરીને બોલી રહ્યો છે, એ વિષે તેને પૂરેપૂરો વિશ્વાસ હતો. પોતે નિર્ભય હતો તેને કોઈનો ડર નહોતો. પ્રાણનાશનો પણ ભય નહોતો કેવળ એક પાપનો ડર હતો તેણે નિર્ભીક થઈ બેગમને જવાબ આપ્યો

“મા હું ૭ કુંડું છું તે બરાબર વિચારીને બોલું છું. બધું આપ માંત્ર ખૂલી ગયાં છે. એમ મને લાગે છે.”

મુસનાર બેઝમને આ હાથવેધી વચનો જાણે તીક્ષ્ણ બાણ સ્તરીમાં બોધાત્મક હોય તેવાં લાગ્યાં. તે નાચણની જેમ તાકડી બેસી કે— મારા વચનની અવગણના કરનારની શી દશા થાય છે તે હું જાણે છે ! મારા વચનને ઉપાખનારને આ તાલી તલવારને ધરણે જતું પડે છે એ હું બરાબર સમજી લે અને અતિથિ જે ક્ષર્ષ નિર્ણય કરવો હોય તે નિર્ણય કરી લે. એક તરફ આ સનગમિત કિન્હીનું સિદ્ધાસન છે અને બીજી તરફ આ તાલી તલવાર. બેસ ! તારો શો વિચાર છે ? સામે જો પેથો મારો પુત્ર કમળજીવસ તલવાર લઈને બેસો છે જાણાં જાણું એટલી વાર છે બેસ—

મુસનાર બેઝમ આજળ બોલ્યા બધાં તે પહેલાં દુર્ગાદાસ સિન્હની જેમ નિર્ણય કરી ચાલ્યો બીજો— મા ! તારા મોઢેથી આવ્યા રબંદો હું મારા કાને સાંભળી શકતો નથી. મારો પ્રાણ અત્યારે સદાચારની રક્ષા માટે જલિવેદી ઉપર આવ્યા તલપી રહ્યો છે અને પ્રાણની પરવા નથી અને તો સદાચારની પરવા છે અને પ્રાણ કરતાં સદાચાર વધારે મિત્ર છે.

દુર્ગાદાસનો આ સદાચારધર્મ આપણને શો બોધપાઠ આપે છે ? સદાચારનું સેવન કરે. સદાચારધર્મ જ તમારો મુખદુઃખમાં સમ્યો મિત્ર છે એ સાચા મિત્રની જે દિવસે તમે અવગણના કરશો તે દિવસથી તમારા ધાર્મિક જીવનનો અધાપાત શરૂ થઈ જશે છે એમ નક્કી માનજો.

જો તમે તમારું મનુષ્યજીવન સાફ કરવા ચાહો છો તો મત પાસનામાં ૬૬ રહેજો. જે મતની પ્રતિષ્ઠા થો તે પ્રતિષ્ઠાને વગમી રહેજો અને તેને પૂર્ણ કરવાનો હમેશાં અતત પ્રયત્ન કરતા રહેજો. ખણી મોઢાની એવી માન્યતા છે કે મતની પ્રતિષ્ઠા થવાની શી

આવશ્યકતા છે । વ્રતની પ્રતિજ્ઞા લેવાની આવશ્યકતા એટલા માટે છે કે સકટના સમયે વ્રતપાલનની પ્રતિજ્ઞા એક પરમપ્રિય મિત્રનું કાર્ય સાધે છે આપણને તે અધ પતિત થતા પહેલા બચાવે છે અને ધર્મનો સાચો રસ્તો બતાવે છે. મહાત્માજી આજે મહાત્મા બન્યા છે એનું ધણુખરુ શ્રેય તેમની માતૃશ્રીએ આપેલ ‘ પ્રતિજ્ઞા ’ને મળે છે—કે જે પ્રતિજ્ઞાના પાલનથી મહાત્માજી આજે મહાન બની શક્યા છે સકટના સમયે વ્રતપાલનનું સ્મરણ કરાવનાર, વ્રતપાલન માટે વારવાર પ્રેરણા આપનાર અને પ્રલોભનના સમયે સયમનો મર્મ સમજાવનાર વ્રતધર્મ એ આપણો સાચો મિત્ર બને છે આવા સાચા ધર્મમિત્રને આપણે શી રીતે અવગણી શકીએ ?

વ્રત વિષે આટલો બધો વિસ્તારપૂર્વક વિચાર કર્યા બાદ ‘ પાખડ ’ એટલે વ્રત, અને એ લૌકિક કે લોકાત્તર ધર્મવ્રતને ધારણ કરનાર ‘ પાખડી ’ કહેવાય છે, એ સહજ રીતે સમજી શકાય એમ છે

ગ્રામધર્મ, નગરધર્મ તથા રાષ્ટ્રધર્મને જીવનમાં મૂર્ત સ્વરૂપ આપવા માટે પાખડધર્મ—વ્રતધર્મને સ્વીકારવો જોઈએ શાસ્ત્ર-કારોએ પણ એ દૃષ્ટિએ ગ્રામધર્મ, નગરધર્મ અને રાષ્ટ્રધર્મ બાદ ‘ પાખડધર્મ ’ વર્ણવ્યો છે

(૫)

કુળધર્મ

[કુલધર્મ]

‘જલે ગુલકુલે ચિત્ત’

આલે આપણે ‘કુલીનતા-કુળધર્મ’ ને સુઘી જઈ કુલ સંજ્ઞાને વળગી ઉત્તરનીચની વ્યાખ્યા કરીએ છીએ અને તેથી જ એ અને સુમાજમાં પ્રાપ્ત થઈએ છીએ. પણ આપણે કે જે દિવસે કુલીનતા ના માનને ઉત્તરનીચના સ્વરૂપને સ્વીકારી તે દિવસે આપણી જાતી કામચલાઉ બાંધી જાય, અને તેથી જે સુમાજમાં જે અતિવાદ એ સુમાજની એક પ્રાપ્તિ જાય છે અને કુલધર્મ એ સુમાજનો આદર્શ છે.

સંસ્કારિતા, નાગરિકતા રાષ્ટ્રીયતા અને ધર્મસીલતાના

પારસ્પરિક સંબંધ વિશે આપણે વિચાર કરીએ. હવે આપણે જાણે એ વિચાર કરવો છે કે આ સંસ્કારો, નાગરિકતા, રાષ્ટ્રીયતા અને ધર્મસીલતા એકબીજાની પ્રત્યે છે. જ્યાં જ્યાં વિચાર કરવાથી આપણને સ્પષ્ટ લાગે છે કે સંસ્કારો, નાગરિકતા, રાષ્ટ્રીયતા અને ધર્મસીલતા એકબીજાની પ્રત્યે છે. માત્ર પાંચા સંસ્કારોના સંબંધો સ્પષ્ટ થાય છે એ જ સંસ્કારો.

વિસ્તાર પામતા કુટુંબસસ્કારનું રૂપ ધારણ કરે છે અને જ્યારે એ કૌટુંબિક સસ્કારોનું ક્ષેત્ર જરા વિસ્તીર્ણ થાય છે ત્યારે તે સસ્કારો આખા કુળના સસ્કારો બની જાય છે. આ રીતે કુળના સસ્કારો એ ધરના અને કુટુંબના સસ્કારોમાથી ઘડાયેલા અને સસ્કૃત બનેલા સસ્કારો છે કુળની સસ્કૃતિમાથી જે કુલીનતા જન્મે છે એ જ કુલીનતા માનવસમાજમા સુખશાન્તિનું બીજ રાપે છે. કુળના આચારવિચારો વિકાસ પામતા જ્ઞાતિના આચારવિચારો બને છે, અને જ્ઞાતિના આચારવિચારો સંઘના આચારવિચારો બને છે, અને સંઘના આચારવિચારોનો પ્રભાવ સમસ્ત રાષ્ટ્ર ઉપર પડ્યા વગર ગ્રહેતો નથી વિશેષ વિચાર કરીશું તો આપણને સ્પષ્ટ જણાશે કે માનવસમાજની સુખશાન્તિ વધારવામા કુળધર્મનું સ્થાન અતિ મહત્ત્વનું છે અત્યારે વિશ્વશાન્તિ જે જોખમમા આવી પડી છે તેનું એક કારણ કુળધર્મની અવગણના પણ છે. કુળધર્મ શો છે, કુળધર્મ માનવસમાજનું શું કલ્યાણ કરી શકે એમ છે, અને કુળધર્મનો પુનરુદ્ધાર કરવાથી સમાજ, ધર્મ અને રાષ્ટ્રનું કલ્યાણ કેવી રીતે થઈ શકે એમ છે, એ વિષે આપણે અત્રે સક્ષેપમા વિચાર કરીશું.

કુળ એટલે પરિજનોનો સમુદાય. અને ધર્મ એટલે કર્તવ્ય. પરિજનોના સમુદાયનો આચારવિચાર તે કુળાચાર કહેવાય છે

જે આચારવિચારથી, જે વિચારવર્તનથી અને જે કાર્યપ્રણાલીથી કુળનો આદર્શ ઉન્નત બને, કુળની પ્રતિષ્ઠા વધે, કુળની ખાનદાની વધે, કુળની માનમર્યાદા વધે, કુળ ઉચ્ચ બને, દેશમા કુળ કુલીન બને એ કુળનો ધર્મ કહેવાય છે

કુળનું ક્ષેત્ર ઘણું વિસ્તીર્ણ છે કુળની મર્યાદામા કુટુંબની અને ધરની મર્યાદા આવી જાય છે

જુગના સસ્કારોને સશુદ્ધ અને સસ્કૃત બનાવવા માટે સર્વ પ્રથમ શુદ્ધના સસ્કારોને તથા કુદુઃખના સસ્કારોને ઈજવવાની જાવ સ્થિતિ રહે છે. કારણ કે આપણું ધર તે સસ્કૃતિને સર્વોચ્ચની સજીવ પાઠશાળા છે. નાનાં જાણીયાં તે પાઠશાળાના નિશાળિયા છે. માતાપિતા એ પાઠશાળાના દ્વિતીયિક શિક્ષકો છે.

જાળક જેમજેમ પોતાની સસ્કૃતિનું જોત વધારતો જાય છે તેમતેમ તેના શુદ્ધસસ્કારો પણ કુદુઃખસસ્કારોના રૂપમાં ફેરવાતા જાય છે. જાળક શોડું મોડું થતાં પોતાના ધરનું જાંઝલું ઊઘી કુદુઃખના જાંઝલું જાય છે અને જાંઝા સસ્કારો અપનાવતો જાય છે. પોતાના ધરમાં તેને જેવા સસ્કારો મળ્યા છે અને પાડેલી કુદુઃખીઓના ધરમાં જેવા સસ્કારો છે તેનું સ્વાભાવિક સમિજણ થતું જાય છે. જેમ જાળકની શુદ્ધિ વિકસિત થતી જાય છે તેમ તે જાળક શુદ્ધસસ્કારો અને કુદુઃખસસ્કારોનું પારિધોર પૃથક્કરણ કરતું જાય છે અને જાખરે તે શુદ્ધસસ્કારોને કુદુઃખના સસ્કારો સાથે એક દરી લે છે. જાળક જેમ જાંઝરમાં વધતો જાય છે તેમ તેમ તે ધરનું કુદુઃખનું જાંઝલું ઊઘી ઈરીઓમાં રમતાં શીખે છે અને ઈરીઓમાંથી જુગળાં થઈ સુધી પહોંચી વળે છે અને ત્યાં સસ્કારો મળે છે તેને અપનાવતો જાય છે. જાખરે તે જુગળમની સમજતો થાય છે અને તેના જાખરવિચાર પ્રમાણે વર્તવા પ્રવૃત્ત કરતો જાય છે.

જુગળમને સમજવાની શુદ્ધિ પગિપદવ થતાં જાળક એ જાણ સમજતો જાય છે કે તેના જુગળમ મુખ્ય બે જાણમાં વહેવારેલો છે એક લૌકિક જુગળમ છે કે જે જુગળમ માતાપિતા સર્વ વદાશ તથા કુદુઃખોના જુગળાં જાણાણવર્તી રહી વસવર્ધન, વસ પાસન, વસખરસથ તથા મોહાજનની સમુચિત વિદ્યાદીક્ષા

લેવાનો ઉપદેશ આપે છે, અને બીજો લોકોત્તર કુળધર્મ છે કે જે કુળધર્મ લોકજીવનને સાર્થક બનાવવાનો ઉપદેશ આપી મોક્ષમાર્ગ ગ્રહણ કરવાની શિક્ષાદીક્ષા આપે છે

લૌકિક કુળધર્મ અને લોકોત્તર કુળધર્મની શિક્ષાદીક્ષા દેવાની પ્રવૃત્તિ લિંગલિંગ હોવા છતાં બન્ને કુળધર્મોના આદર્શ, તે માનવસમાજમા શાશ્વત સુખશાન્તિ સ્થાપવાનો છે લૌકિક કુળધર્મ એ આદર્શને પહોચવા માટે શુભ પ્રવૃત્તિમાર્ગ બતાવે છે, બ્યારે લોકોત્તર કુળધર્મ શુભ નિવૃત્તિમાર્ગ બતાવે છે

કુળધર્મના શાશ્વત સુખશાન્તિ પ્રાપ્ત કરવાના મૂળ આદર્શને પહોચવા માટે નિવૃત્તિમાર્ગ પ્રવૃત્તિમાર્ગ કરતા વધારે મીઠો છે પણ આચરણમા કઠણ છે, બ્યારે પ્રવૃત્તિમાર્ગ આડાચવળો છે પણ સુગમ છે.

સાધારણ મનુષ્યો માટે નિવૃત્તિમાર્ગ સરલ નથી પણ એ માર્ગ તો મુનિમહાત્માઓ કે જેઓ સાસારિક ભોગતૃષ્ણાને પોતાની પીઠ પાછળ કરી કેવળ મોક્ષસિદ્ધિ માટે સતત પ્રયત્નો કરે છે, તેમને માટે સરલ છે બાકી પ્રવૃત્તિના આડાચવળે માર્ગે જનારા જગતમા ઘણા છે તેમા જે લોકો કુળધર્મના ધ્યેય પ્રમાણે (સૂત્ર-ચારિત્ર) સદાચાર અને સદ્વિચારોનું સેવન કરશે તે લોકો ધીરેધીરે નિવૃત્તિમાર્ગદ્વારા મોક્ષમાર્ગે પણ પહોચી શકશે

લોકોત્તર કુળધર્મના માર્ગે જનારાઓએ પણ લોકોત્તર ગુરુની પાઠશાળામા સમભાવ, સહિષ્ણુતા, જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, ધર્મોપાધન, આદિ પ્રાથમિક બોધપાઠો વિધિપુરસ્સર ભણવા પડે છે જે ગુરુની પાસે બરાબર શિક્ષાદીક્ષાદ્વારા શિક્ષિતદીક્ષિત થાય છે તે મોક્ષાર્થી શિષ્ય લોકોત્તર કુળધર્મનું બરાબર પાલન કરી શકે છે અને આખરે મોક્ષસિદ્ધિને શનૈ શનૈ સાધી શકે છે

કેટલાક લોકોની એવી માન્યતા છે કે નિવૃત્તિમાર્ગે જઈ સૂત્ર-ચારિત્રનું આરાધન કરવું એ જ ધર્મ છે. બાકી પ્રવૃત્તિમાર્ગ એ

કુળના સરકારોને સશુદ્ધ અને સરકૃત જનાવવા માટે સર્વ પ્રથમ મૂળના સરકારોને તથા કુટુંબના સરકારોને જોળવવાની જાવ સ્વત્તા રહે છે કાનુજી કે આખરું પર તે સરકૃતિને સર્જવાની સજ્જ પાઠશાળા છે નાનાં જાળીકા તે પાઠશાળાના નિશાળિયા છે માતાપિતા એ પાઠશાળાના દિનચિતક શિક્ષક છે

જાળક જેમજેમ પોતાની સરકૃતિનું લેખ વધારતો જાય છે તેમતેમ તેના ચક્રસરકારો પણ કુટુંબસરકારોના રૂપમાં ફેરવાતા જાય છે જાળક થોડું મોટું થતાં પોતાના ઘરનું જન્યજનું જોડી કુટુંબના આજ્ઞાને જાય છે અને જાના સરકારો જાળકવલે જાય છે પોતાના ઘરમાં તેને જેવા સરકારો મળ્યા છે અને પાઠશાળી કુટુંબીઓના ઘરમાં જેવા સરકારો છે તેનું સ્વાભાવિક સમિજલુ જુ જાય છે જેમ જાળકની શુદ્ધિ વિકસિત થતી જાય છે તેમ તે જાળક ચક્રસરકારો અને કુટુંબસરકારોનું ધીરેધીરે પૃથક્કરણ કરતું જાય છે અને આખરે તે ચક્રસરકારોને કુટુંબના સરકારો સાથે જોડે કરી લે છે જાળક જેમ જીવરમાં વધતો જાય છે તેમ તેમ ત ઘરનું કુટુંબનું પ્રાન્તજી જોડી ફેરીઓમાં રમતાં શીખે છે અને ફેરીઓમાંથી કુળના ઘર સુધી પહોંચી વળે છે અને ત્યાં સરકારો મળે છે તેને જાળકવલો જાય છે આખરે તે કુળધર્મને સમજતો થાય છે અને તેના જાળકવિચાર પ્રમાણે વર્તવા પ્રયત્ન કરતો જાય છે

કુળધર્મને સમજવાની શુદ્ધિ પરિપક્વ થતાં જાળક એ પણ સમજતો થાય છે કે તેના કુળધર્મ મુખ્ય એ જાળકમાં વહેવારેલો છે એક લૌકિક કુળધર્મ છે કે નો કુળધર્મ માતાપિતા સર્ગ વહાલાં તથા સુસ્મૃતના કુળમાં જાણીતુવર્તી રહી વસવર્તન, વસ પાલન, વસવર્તવસ્થા તથા લોકજીવનની સમુચિત શિક્ષારીયા

લેવાનો ઉપદેશ આપે છે, અને બીજો લોકોત્તર કુળધર્મ છે કે જે કુળધર્મ લોકજીવનને સાર્થક બનાવવાનો ઉપદેશ આપી મોક્ષમાર્ગ ગ્રહણ કરવાની શિક્ષાદીક્ષા આપે છે.

લૌકિક કુળધર્મ અને લોકોત્તર કુળધર્મની શિક્ષાદીક્ષા દેવાની પ્રવૃત્તિ લિન્નલિન્ન હોવા છતાં બન્ને કુળધર્મોના આદર્શ, તે માનવસમાજમાં શાશ્વત સુખશાન્તિ સ્થાપવાનો છે લૌકિક કુળધર્મ એ આદર્શને પહોંચવા માટે શુભ પ્રવૃત્તિમાર્ગ બતાવે છે, બ્યારે લોકોત્તર કુળધર્મ શુભ નિવૃત્તિમાર્ગ બતાવે છે

કુળધર્મના શાશ્વત સુખશાન્તિ પ્રાપ્ત કરવાના મૂળ આદર્શને પહોંચવા માટે નિવૃત્તિમાર્ગ પ્રવૃત્તિમાર્ગ કરતા વધારે સીધો છે પણ આચરણમાં કઠણ છે, બ્યારે પ્રવૃત્તિમાર્ગ આડાઅવળો છે પણ સુગમ છે.

સાધારણ મનુષ્યો માટે નિવૃત્તિમાર્ગ સરલ નથી પણ એ માર્ગ તો મુનિમહાત્માઓ કે જેઓ સાસારિક ભોગતૃષ્ણાને પોતાની પીઠ પાછળ કરી કેવળ મોક્ષસિદ્ધિ માટે સતત પ્રયત્નો કરે છે, તેમને માટે સરલ છે બાકી પ્રવૃત્તિના આડાઅવળે માર્ગે જનારા જગતમાં ધણા છે તેમાં જે લોકો કુળધર્મના ધ્યેય પ્રમાણે (સૂત્ર-ચારિત્ર) સદાચાર અને સદ્વિચારોનું સેવન કરશે તે લોકો ધીરેધીરે નિવૃત્તિમાર્ગ દ્વારા મોક્ષમાર્ગે પણ પહોંચી શકશે

લોકોત્તર કુળધર્મના માર્ગે જનારાઓએ પણ લોકોત્તર ગુરુની પાઠશાળામાં સમજાવ, સહિષ્ણુતા, જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, ધર્મારાધન, આદિ પ્રાથમિક બોધપાઠો વિધિપુરસ્સર ભણવા પડે છે જે ગુરુની પાસે બરાબર શિક્ષાદીક્ષાદ્વારા શિક્ષિતદીક્ષિત થાય છે તે મોક્ષાર્થી શિષ્ય લોકોત્તર કુળધર્મનું બરાબર પાલન કરી શકે છે અને આખરે મોક્ષસિદ્ધિને શનૈ શનૈ સાધી શકે છે

કેટલાક લોકોની એવી માન્યતા છે કે નિવૃત્તિમાર્ગે જઈ સૂત્ર-ચારિત્રનું આરાધન કરવું એ જ ધર્મ છે બાકી પ્રવૃત્તિમાર્ગ એ

પાપમાર્ગ છે આ માન્યતા થોડી ભ્રમણા પેદા કરનારી છે જે સોફાની એવી માન્યતા છે તેમને પૂછવું જોઈએ કે સત્યપ્રવૃત્તિદારા કુળના આદ્યજ્ઞે ઉત્તર જનાવવો એ પણ શું પાપ છે? જો કુળનો આદ્યજ્ઞ જિન્નત જનાવવો એ પાપમય પ્રવૃત્તિ કહેવાતી હોય તો કુળને જાણ-મતિમાં કિયારવો એ શું ધર્મ છે?

લૌકિક કુળધર્મનું નરજન પાલન કરવું સરલ નથી કુલીનતાની પ્રાપ્તિ માટે સતત પ્રયત્ન કરવાની જરૂર રહે છે સાચો કુળધર્મ કાંઈ પ્રાપ્ત્ય આપ્યો નથી, પરંતુ પૂર્વજોનો આશ્રય આવવો સ્વભાવિક છે એ સંકેતો નથી. કાંઈ ખાવા ન જ મળે પણ જીવનના કાલમાં માટે ચોરી કે ખસતલ આદિ દેવોનું આચરણ કરવું તે કુળધર્મને વધપાત્ર સમાન કુલ્ય લાગે છે.

રાજા પ્રતાપે કેવળ કુળધર્મની રેઠ જાળવવા માટે અને કુળ-ધર્મની રક્ષા માટે સ્વેચ્છાએ કુળપરંપરા સ્વીકારી લીધી પણ તેણે પોતાના હાથે કુળધર્મની સ્વતંત્રતા ન લેવી. માલુસની કુલીનતાની કસોટી કુળના પ્રસન્ન જ માન્ય છે જે કુળધર્મ પણ પોતાની કુલીનતા જાળવી રાખી શકે છે તે જ મનુષ્ય કુળધર્મનું પાલન કરી કુલીન બની શકે છે.

અત્યારે જીવ્ય કુળમાં જન્મવા માગથી જ કુલીનતા આપી જતી હોય એવી માન્યતા પ્રચલિત થઈ પડી છે પણ ખરી રીતે જીવ્ય કુળમાં જ મળવા માગથી કુલીનતા આવતી નથી પણ કુલીનતા મેળવવા માટે મનુષ્યે પોતાએ સત્કાર્યોદારા કુલીન બનવું પડે છે.

ભગવાન મહાવીરે જાતિવાદને નાકે મુલુકાદને વધારે મહત્ત્વ આપ્યું છે કોઈ પણ મનુષ્ય જીવ્ય કુળમાં જ મળવા માગથી જીવ્ય થઈ

૧. અતિથઈ અને સુલુકાદ વચ્ચે હોમમાં જન્મવું હાલની રીતે છે. અતિથઈને નાજુદ કરવા સુલુકાદ અને સુલુકાદને નાજુદ કરવા અતિથઈ પરંપરા અને કાંઈ અલગ અલગ છે. પણ માનવસંકલિત આચરણ ધારણ રાહત હોમમાં જન્મે પાલન થઈ છે. સુલુકાદના પ્રમાણ માટે ભગવાન

કમ્મુણા વમળો હોઈ કમ્મુણા હોઈ સ્વત્તિઓ ।

કમ્મુણા વેદસ્સો હોઈ સુદો હોઈ કમ્મુણા ॥ ૩૦ સૂ. ૭૦ ૨૫

અર્થાત્—કર્મથી બ્રાહ્મણ થાય છે, કર્મથી જ ક્ષત્રિય થાય છે,
કર્મથી જ વૈશ્ય થાય છે, અને કર્મથી જ શૂદ્ર બને છે

શકતો નથી તેમ કોઈ નીચ કુળમા જન્મવાથી કોઈ નીચ થઈ જતો નથી ઉચ્ચતા અને નીચતા માણસની સારીનરસી પ્રવૃત્તિઓ ઉપર આધાર ગણે છે માણસ સત્પ્રવૃત્તિ કરી પોતાનો આદર્શ ઉચ્ચ બનાવશે તો તે ઉચ્ચ બની શકશે જો માણસ નીચ પ્રવૃત્તિ કરશે તો તે નીચ કહેવાશે ઉચ્ચ કુળમા જન્મવા છતાં પણ મનુષ્ય પોતાની નીચ પ્રવૃત્તિથી નીચ બને છે તેમ નીચ કુળમા જન્મવા છતાં જો માણસ સત્પ્રવૃત્તિ કરે તો તે ઉચ્ચ પણ બની શકે છે નીચ કુળમાથી ઉચ્ચ મહાત્મા બનેલા હઙ્ગિકેશી, માતંગ જેવા ધર્મગુરુઓનું વર્ણન ધર્મશાસ્ત્રોમા મળે છે

આજે આપણે કુદીનતાના આધારે ઉચ્ચનીચ, સ્પૃશ્યાસ્પૃશ્યનો પૂર્વાપર વિચાર કરીએ તો આપણને સ્પષ્ટ જણાશે કે જાતિવાદ એ સમાજની એક મોટી બીજ છે અને ગુણવાદ એ સમાજનો આદર્શ છે ભગવાન મહાવીરપ્રભુએ ગુણવાદનો આદર્શ જગત સમક્ષ રજૂ કરી જાતિવાદની બીજને દૂર કરવાનો અથાગ પ્રયત્ન કર્યો હતો, અને તેમણે ગુણવાદદારા—માનવતાના વિકાસદારા—વિશ્વશાન્તિનો પેગામ જગત-માત્રને સભળાવ્યો હતો ભગવાન મહાવીરના ગુણવાદનો એ દિવ્ય સંદેશ આપણે ફરીવાર બરાબર સાંભળવાની જરૂર છે આપણે જો એ દિવ્ય મહાવીર, મહાત્મા ખુદે તથા અનેક મહર્ષિઓએ સતત પ્રયત્નો કર્યા છે અને એ જ કારણ છે કે અત્યારે પણ એમના ઉપદેશોના શ્રી આચારાગ, શ્રી ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર આદિ જૈન ગ્રંથોમા, ધર્મપદ, સુત્તનિપાત, સંયુક્ત-નિકાય આદિ બૌદ્ધગ્રંથોમા, શ્રી ભગવદ્ગીતા, ઉપનિષદ આદિ વૈદિક ગ્રંથોમા ગુણવાદને લગતી યુષ્કળ સામગ્રી મળે છે

સદેશને સાંભળી, સમજી રહીશું તો દેશમાં ઉચ્ચ નીચ, સ્પૃશ્ય સ્પૃશ્યનો જે જટિલ પ્રશ્ન બનેલો થયો છે તેનો ઉકેલ સારી રીતે થઈ શકે.

આજે આપણે કુલીનતા ને બૂધી જઈ કુળ સંબંધને વળગી ઉચ્ચનીચની બાબતો કરીએ છીએ અને તેથી જ દેશ અને સમાજમાં મોટો ગેરાળો બનેલો થયો છે. જે દિવસે આપણે કુલીનતાના ત્રાજવે ઉચ્ચનીચને તોળીશું તે દિવસે આપણી બધી જામણા જાંઘી જશે.

કુલીનતા એ ધર્મસાધનાનું એક ભાગ છે ત્યાં સુધી મનુષ્ય કુળધર્મનું ભરાબર પાલન કરી કુલીન ન બને ત્યાં સુધી તે સૂત્ર-આરિત્રધર્મ અને આત્મિક ધર્મ નું આચરણ કરવા સમર્થ થઈ શકતો નથી. સૂત્ર-આરિત્રધર્મનો આધાર કુળધર્મ છે અને કુળધર્મ નષ્ટ થઈ જાય તો તે આત્મિક ધર્મ કેવી રીતે પાળી શકે ?

દેશનાં લોકો એવી જીંદગી કરે છે કે કુળધર્મ તો સાંસારિક ધર્મની સિદ્ધાન્તિકા છે તે એ ધર્મ ધર્મ કેમ કહી શકાય ? આ જીંદગી જામણ છે જીંદગી કરનારે જાણવું જોઈએ કે કુળધર્મ જેમ લૌકિક ધર્મની સિદ્ધા આપે છે તેમ ભૌતિકર ધર્મની પણ સિદ્ધા આપે છે. વળી ભૌતિકર ધર્મનો આધાર લૌકિક ધર્મ ઉપર રહે છે એટલા માટે જ લૌકિક ધર્મ અવસ્થિત રીતે ન થાયે તો ભૌતિકર ધર્મ પણ જોખમમાં આવી પડે. એટલા માટે લૌકિક ધર્મ અને ભૌતિકર ધર્મનો સમન્વય જાળવવા મહાવીર કહ્યો છે. અત્યંતમાવિષ્ઠ એ લૌકિક ધર્મના પ્રતિનિધિ છે અને સાધુસાધ્વી ભૌતિકર ધર્મના પ્રતિનિધિ છે. આ અતુર્લિખ સંધના આ માર પ્રતિનિધિઓ જ પરસ્પર સમજાસપથી સમન્વય ન રાખે તો જોખમમાં આવી પડે. જાળવવા મહાવીરે જે સમજાસનની ચેતના કરી છે તે ચેતના એવી તો અજૂતપૂર્વ છે કે એ સમજાસનની ચેતનાદ્વારા આજે જિનસાસન નિર્વિખરે પ્રવર્તી રહ્યું છે.

લૌકિક ધર્મના પ્રતિનિધિઓએ, શ્રાવકશ્રાવિકાઓએ લૌકિક કુળ-ધર્મનું પરાપર પાલન કરવું જોઈએ, અને લોકોત્તર ધર્મના પ્રતિનિધિઓએ, સાધુસાધ્વીઓએ લોકોત્તર કુળધર્મનું પરાપર પાલન કરવું જોઈએ. જ્યારે આ પ્રમાણે લૌકિક કુળધર્મ અને લોકોત્તર કુળધર્મનું પરાપર પાલન કરી ભગવાન મહાવીરના અનુયાયીઓ, ધર્મશાસ્ત્રના શબ્દમા જાદસપન્ને જાતિસપન્ન અને કુલસપન્ને કુળધર્મથી સપન્ન બનશે ત્યારે જૈનસમાજમા કુલ્લીનતા ધર્મગુણ પ્રગટશે, જે ગુણ સમાજમા અને દેશમા સુખશાન્તિનું બીજ રોપશે.

(૧)

ગણધર્મ

[ગણ-ધર્મ]

ગણતંત્ર-મતલબ એ આપણે પુરાતન વારસો છે એ આપણે અન્યાયમાનવી સામે થવા બેઠેલું નૈતિક બળ દેશવીએ અને નસવા મતભેદ કે સ્વાર્થને તિલાંજલિ આપી રાખે, જમાવ અને ગણધર્મની રક્ષા માટે બલિદાન આપવા તૈયાર રહીએ તો આપણા પૂર્વજોની સંપત્તિના અધિકાર કે ઉપભોગથી આપણને કેઈ વંચિત રાખી શકે નહિ આપણા ગણધર્મમાં જે જમાવ બળ રહેલું છે તે બળને આપણે સુરક્ષિત કરવા શીખીએ તો આપણે લેન જમ લગતમા બચાવી શકે.

ગૃહ, એટલે જમણું અને સમૂહનો પ્રત્યેક સભ્ય રાષ્ટ્રની પ્રતિષ્ઠા તેમજ અવરજા નળવવા માટે જવાબદાર રહે એનું નામ ગણતંત્ર સમજા મનુષ્ય નિજાને કબાલે કે એવા જ પ્રકારનો બીજો કેઈ જુસ્મ થતો હોય તો ગણતંત્ર એ સહન કરી શકે નહિ. નિર્ભયની રક્ષા કરવી, નિર્ભયને ન્યાય જણાવવા પોતાના સર્વસ્વનો ભોગ આપવો પડે તોજણ પાછી ખાતી ન કરવી, એ ગણધર્મ પાળનારાઓનું મહાવત હોય છે ગણતંત્રની આ અવરજા આજના પ્રગલ્ભક

રાન્યથી જરા પણ ઊતરતી નહોતી જૈનયુગમા નવલિચ્છી અને નવમહી જાતિના અઢાર ગણરાજ્યોનું ગણત્ર ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ છે આ અઢાર ગણરાજ્યોનું ગણત્ર સખજોદ્વારા પીડાતી પ્રજાને પીડાથી મુક્ત કરાવવા માટે અને તેમને સુખશાન્તિ પહોંચાડવા માટે તન, મન અને ધનનો પણ વ્યય કરી સહાયતા પહોંચાડવામા ગૌરવ માનતું.

આ ગણત્રની પદ્ધતિમા ગણધર્મ પાળવા જતા પ્રજાસમૂહને કેટલું સહન કરવું પડતું તેનો ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ* ઉલ્લેખ આપણા જૈનશાસ્ત્રોમાથી મળી આવે છે

કહે છે કે પોતાના મોટાભાઈ કાણિકને મગધનું મહારાજ્ય મળવાથી વિહલ્લકુમાર પોતાના માતામહ રાજા ચેટક પાસે આવીને ગ્હો મગધ-રાજા કાણિકે વૈશાલીમા જઈ રહેલા વિહલ્લકુમાર પાસેથી હસ્તિ તથા હાર માગ્યા રાજા કાણિકને આ હાથી તથા હાર માગવાનો કંઈ હક્ક નહોતો કાણિકને જેમ મગધની રાજગાદી મળી હતી તેમ ખીજા ભાઈએને પોતપોતાના ભાગ મળ્યા હતા પણ કાણિકને પોતાની સત્તા અને બળનો મદ હતો વિહલ્લકુમાર ન્યા આવી રહ્યો હતો ત્યા ગણત્રની સહાયથી કારભાર ચાલતો વૈશાલીના ગણત્રના સચાલક રાજા ચેટક હતા તેમણે આ હકીકત જાણી તુરત ગણના અઢાર રાજાઓને એકત્રિત કરી, કાણિક કેવા પ્રકારનો અન્યાય, અત્યાચાર કરી રહ્યો છે અને ગણત્રના જવાબદાર પુરુષોએ તેનો સામનો શા સારુ કરવો જોઈએ તે બધું સ્પષ્ટતાપૂર્વક સમજાવ્યું સક્ષેપમા તેમણે કહ્યું કે:

“ જે રીતે વિહલ્લકુમારના ખીજા અગિયાર ભાઈએને રાન્ય-માથી ભાગ મળ્યો છે તેજ પ્રમાણે વિહલ્લકુમારને તેના માતાપિતા તરફથી આ હાર તથા હાથી મળ્યા છે એની ઉપર મગધરાજા કાણિકનો કોઈ પ્રકારનો હક્ક નથી કાણિક અન્યાયથી, સત્તાના અભિમાનથી વિહલ્લકુમારને દગાવવા માગે છે ”

ગણત્રના અઢારે રાજાઓએ કાણિકના આ અત્યાચાર—અન્યાયની

* જુઓ શ્રી નિરયાવલિસૂત્ર તથા ભગવતીસૂત્ર

સામે વિરોધ નહોતો કર્યો. આખરે મુદ્દો કરવો પડે તો બહારે વસ્તુના રાત્રીએ સાથે મળી ચેટક રાત્રીને સદાચ કરવાનું વચન આપ્યું. વસ્તુત્રિયામાં જાણવા પ્રગતિત્રિયાની રાત્રીએવરણમાં પ્રગતિ માટે કેવી જાણી જવાબદારીઓ હોય છે તેની કમળા આવી થઈ સમી. વિદ્યારાત્રીએ એ માત્ર ચેટક રાત્રીને જ બાણેજ દત્તો, બીજા રાત્રીએને એની સાથે કંઈ સંબંધ નહોતો, છતાં તેમણે જાણ્યું— જાણ્યારની સામે સંબંધો અને વિદ્યારાત્રીના જાણ્યારની પડને આવી જાણ રહેવાનો નિશ્ચય કર્યો.

જે પ્રગતિ જાણ્યાર, જાણ્યારની સામે પૂરેપૂરું જાણી સામનો કરી શકે નહિ જાણવા તો પોતાના નાના નાના સ્વાર્થોમાં જ મથમુલ ગ્રે તે પ્રગતિ જાણવા વસ્તુત્રિયાને માટે પોતાની ચેટકતા સિદ્ધ કરી શકે નહિ.

મુદ્દની જાણ કરતાં કે કિંમતે જાણે થરી જા વસ્તુત્રિયાની વિદ્યારાત્રીને ખુશીથી જાણ્યારની જાણ જાણે પડી પડી સમી પડી તેઓ સમજતા હતા કે વસ્તુત્રિયા એવા જાણ જાણ્યારને જાણ પડી સમી ન જાણે.

નાનામાં નાનો જાણ્યાર કે જાણ્યાર વસ્તુત્રિયા જે જાણી સેવાય તો જી વસ્તુત્રિયા પાયા બીજા જ જાણે મૂળ કહે વસ્તુત્રિયા સમી. જુગરો વચ્ચે જાણ્યાર જાણ્યાર સામે જાણી સેવા પડી તેવા જાણ નવમજી જાણ્યાર અને નવમજી જાણ્યાર જાણ્યાર જાણ્યાર રાત્રી ચેટકની મજી જાણ્યાર.

વસ્તુત્રિયા પ્રતિજ્ઞા સાથે, એક જાણ્યારે જાણ્યાર રાત્રીના સાથે જાણ્યાર જાણ્યાર પ્રતિજ્ઞા અને તેના હાથનું સંચાલન, એ જાણ્યાર મૂળ જાણ્યાર.

જાણ્યાર જાણ્યાર એવી જાણ જાણી સમીત છે કે જાણ્યારનું જાણ્યાર જાણ્યાર છે. પરંતુ જાણ્યાર તો જાણ્યાર, જાણ્યાર ન જાણ્યાર જાણ્યાર સમામ

થશે, અને અનેક માણસોની જનમાલની ખુવારી થશે પણ જો હાર, હાથી પાછા આપી દેવામાં આવે તો ન તો સત્રામ થાય તેમ ન માણસોની જનમાલની ખુવારી પણ થાય પણ અહીં તો હાર, હાથી ન મોકલીને જાણી જોઈને યુદ્ધની તૈયારી કરવામાં આવે છે તો આ યુદ્ધ ધર્મ કેમ ગણી શકાય ?

આ પ્રશ્ન જરા વિચારણીય છે આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એક શાસ્ત્રીય ઉદાહરણ દ્વારા વિશેષ સ્પષ્ટ થશે

રાજા પરદેશી, કેશીશ્રમણ સાથે ખૂબ ધર્મચર્યા કરીને ખમાવ્યા વગર જવા લાગ્યા ત્યારે કેશીશ્રમણે તેમને કહ્યું કે 'હે ! રાજા ! તમે મારી સાથે વણા લાખા સમય સુધી ઘણી આડીઅવળી વાતો કરી અને અતે ખમાવ્યા વિના આપ્યા જાઓ છો, તો શું આ સાધુની અવજ્ઞા નથી ?'

રાજા પરદેશીએ ઉત્તર આપ્યો કે 'હું એ વાતને સારી રીતે જાણુ છું અને મારી એ ભાવના પણ નથી કે આપને હું ખમાવું નહિ ! મારો વિચાર છે કે જ્યારે હું પરિવાર સહિત સેના લઈને આવું ત્યારે આપને ખમાવું'

અહીં આપણે વિચારવું જોઈએ કે જો રાજા એકલો જ ખમાવીને આવ્યો જત તો જીવહિંસા ઓછી થાત અને પરિવાર અને સેના સહિત ખમાવવા આવવામાં જીવહિંસા વિશેષ થશે તો પછી સેના અને પરિવાર સહિત ખમાવવા આવવામાં પરદેશી રાજાનો શો મુખ્ય આશય હતો ?

જો પરિવાર તથા સેના સહિત ખમાવવા આવવામાં જીવહિંસા વિશેષ થવાની સંભાવના હતી તો કેશીશ્રમણે પરદેશી રાજાને "પરિવાર તથા સેનાસહિત ખમાવવા આવવામાં જીવહિંસા વિશેષ થશે માટે જો તમારો ખમાવવાનો જ ભાવ છે તો તમે એકલા જ ખમાવી જાઓ બધાને અત્રે આવવાની આવશ્યકતા નથી" એમ કહી શા માટે રાજાને રોક્યો નહિ ! આ પ્રશ્નનો સમાધાનકારક ઉત્તર શો હોય ?

આ પ્રથમ વિશે ચર્ચા વિચાર કરતાં તેના મમ અને સમજના છે કે રાજા એકલો જમાવવા ન જાયો તેનું મુખ્ય તાત્પર્ય માત્ર એટલું જ હતું કે સર્વવિધ જમાવવા આવવામાં જનસમાજ ઉપર ધર્મના પ્રભાવ અસાધારણ પડે છે તેથી ધર્મના ઉદ્યોત અને તેની પ્રજાવના થાય છે.

કેશીમમલે પરદેશી રા. ૧૦ સેના સહિત જમાવવા આવવાનો નિષેધ આ જ કારણે ન કર્યો હોય અને આવવા ત્યાંમાં પણ દ્વિન્દ્રિયોદિ પ્રાણીઓની વિગતના થવાની સજાવના અદૃશ્ય હોવાથી કેશીમમલે પરદેશી રાજાને પરિવાર અને સેના સહિત જમાવવા આવવાનો આમ્રક ન કર્યો તેમ જ્યારે પણ એવી ન આપી હોય આ ઉપરથી એ સહેજે સમજી શકાય એમ છે કે —

કેવળ આરજસમાર અને આપણે કેળીએ અને તેનાથી બનારો શાશ ન કેળીએ તો તે ન્યાયશુદ્ધા ન હોવાય.

રાજા પરદેશી મૂર્ખ નહોતો. યાની હતો કદાચ માની લઈએ કે રાજાને યાન નહોતું પણ કેશીમમલે તો યાની હતા ને ? જો રા. ૧૦ને આ પ્રકારનું કાર્ય કરવું ઉચિત નહોતું તો કેશીમમલે રા. ૧૦ને કેમ ન શક્યો ?

તમને ફરી એવી શકા થાય કે રાજા પરદેશીની વાત તો સૂત્રધર્મને લગતી છે એટલે એ પ્રશ્ન જુદો છે અને મહારા ન મોહિનની વાત મલુધર્મને લગતી છે એટલે એ પ્રશ્ન પણ જુદો છે અને ક્ષિત્ર ધર્મને એક કોડીમાં કેમ મૂકી શકાય ?

જ્યાં તો કેવળ દાર, દાથી પાછાં આપવામાં ન આવે તો અનેક મનુષ્યોની જાનમાલની ખુવારી થશે, તો તે મુદ્દને ઉચિત કેમ માની શકાય ?

તમારો પ્રશ્ન જરાજર છે જુઓ જેમ રા. ૧ પરદેશી એકલો જ જમાવીને આપ્યો તત તો સૂત્રધર્મનો પ્રભાવ જનસમાજ કે સેના ઉપર પડત નહિ તેમ જ રીતે મલુધર્મોના ન્યાયજન્યાયનો વિચાર

ક્યાં વિના કેવળ યુદ્ધની ભયકરતાનો વિચાર કરી મહારાજ કોણિકને હાર, હાથી પાછા આપી દે અને આશ્રયે આવેલા વિહલકુમારને સહાયતા ન આપે, તો ગણધર્મનો પ્રભાવ પ્રગળતો ઉપર પડે નહિ, પણ બિલકુ પ્રગળતો આવા ગણધર્મને ડરપોકધર્મ કહે કે વીરધર્મ ? પ્રગળતો પાસેથી આ પ્રશ્નનો જવાબ માંગવામાં આવે તો એક અવાજે એ જ જવાબ મળશે કે એવો ડરપોક ગણધર્મ શા કામનો ?

આ પ્રમાણે હાર, હાથી પાછા આપી દેવાથી ગણધર્મ જોખમમાં આવી પડે તો સંધધર્મની રક્ષા થાય કે નાશ ?

એ કહેવાની જરૂર નથી કે ગણધર્મની રક્ષામાં સંધધર્મની રક્ષા અને ગણધર્મના નાશમાં સંધધર્મનો નાશ રહેલો છે

‘ જ્યાં સુધી પોતાના માથા ઉપર આવી પડ્યું નહિ ત્યાં સુધી ગણધર્મનો સ્વાગ રચ્યો, અને જ્યારે ગણધર્મને કાર્યમાં પરિણત કરવાનો કટોકટીનો સમય આવ્યો ત્યારે ગણધર્મને છોડી દીધો ’ આ પ્રકારનો અવર્ણવાદ કોણિક રાજાને હાર, હાથી પાછા આપવાથી જનસમાજમાં પ્રચલિત થઈ જતો ગણધર્મના આ અવર્ણવાદથી ગણધર્મ અને રાજધર્મ કલકિત થઈ જતો જેવી રીતે રાજા પરદેશીને સેના અને પરિવાર સહિત ખમાવવા આવવામાં સમક્તિ ધર્મનો લાભ થયો, તેવી જ રીતે ગણધર્મનું અને રાજધર્મનું ડરપોકપણું કલકે દૂર કરવાની દૃષ્ટિએ, અન્યાય, અત્યાચારના પ્રતિકારની દૃષ્ટિએ અને આશ્રયે આવેલા ગજકુમાર વિહલકુમારની રક્ષાની દૃષ્ટિએ હાર, હાથી કોણિકને પાછા ન આપવામાં ગણધર્મની રક્ષા રહેલી હતી અને તેને અગે યુદ્ધ આવશ્યક થઈ પડ્યું હતું

આ યુદ્ધ જૈનસૂત્રોમાં ‘ મહાશિલાક ટક ’ તથા ‘ રથમૂસલ ’ સગ્રામોના નામે પ્રસિદ્ધ છે એમાં ધણા માણસો મરાયા યુદ્ધમાં દેવી મદદથી જોકે કોણિક જીત્યો પણ એ બધું છતાં ગણતંત્રના ધુરંધરાએ ભારે જોખમ ખેડીને પણ પોતાના ગણતંત્રની પ્રતિષ્ઠા જાળવી

મુખ્યતઃ આ ગણતર-ગણધર્મની રક્ષા કરતાં જેટલા મનુષ્યોનો વધ થયો તે બધાનું મહાન પાપ મહારાજા ઠાણિકને લાગ્યું. કારણ કે તેણે જ અન્યાયનો પણ લઈ લઈ કરી હતી ગણતરે તો માત્ર અમનો પણ લીધો હતો.

આપણે પણ આરભસમારકાને ધર્મ કહેતા નથી પણ ધર્મની રક્ષા કરવી એ તો આવશ્યક છે ને ?

આપણે આરભસમારકાના જહાન્ય નીચે આને ધમ છુલ્લિને નાસ કરી નાખ્યો છે એટલા જ માટે આને જૈનધર્મને કેટલાક સામાન્ય માણસો ડરોહધમ માની બેઠા છે એટલે રાજા અને નવમણી તથા નવલિચ્છી જાતિના અઢારે રાજાઓ ભગવાન મહાવીરના સહોદા હતા એટલું જતાં તેમણે ગણધર્મની રક્ષા કરવા અને તેની આગળ જળવવા આ મુદ્દા સુધી પહોંચ્યાં મનુષ્યો એટલા જાણ વિચારશીલ અને ધર્મશીલ હતા કે અન્યાયને અટકાવવા ખાતર મુદ્દા કરવું હોય તો તે પણ સ્વીકારી લેતા હતા. પણ સરલુમાં આવેલા મનુષ્યને સરલુ ન આપવું અને તેને ત્યાં ન અપાવવો એને જરા પણ ઠીક સમજતા નહોતા.

જે મનુષ્યો પોતાના સરલુમાં આવેલાઓનો ત્યાગ કરી દે છે અર્થાત્ આશ્રય આપતા નથી તેઓ કમર છે પણ જે વીર છે જે મહાવીર ભગવાનના સાચા સેવક છે જે ઉદાર અને ધર્માત્મા છે તેઓ તો પોતાનું સર્વસ્વ આપીને પણ સરલુગતની રક્ષા અને સેવા કરે છે.

આ મુદ્દામાં જેટલા મનુષ્યોનો વધ થયો હતો, તે મનુષ્યોનાનું પાપ મુખ્યતઃ મહારાજા ઠાણિક ઉપર એટલા માટે ઢોળવામાં આવે છે કે તેણે અન્યાયના પથનું સમર્થન કરવા માટે મુદ્દાનું નીળ શાખુ ક્યું હતું.

ગણતરના નાવોએ મહારાજા ન ઠાણિકને મુદ્દા ન કરવા અને રાજામાર વિદ્યારામાર સાથે અન્યાય ન કરવા ખૂબ સમ નમ્યો

અને છતાં જ્યારે કોણિકને અન્યાયનો પક્ષ ન જોડતા યુદ્ધ માટે તૈયારી કરતો જોયો ત્યારે તેઓએ વિવશ થઈને સત્યધર્મ અને ન્યાય-ધર્મના પક્ષનું સમર્થન કર્યું, અને શરણાગતની અને ગણધર્મની રક્ષા માટે યુદ્ધ કર્યું.

એટલે રાજા નવમહી અને નવલિચ્છી જાતિના અઢારે રાજાઓ સમદષ્ટિ હતા અને મહારાજા કોણિક પણ જોકે પહેલા ભગવાન મહાવીરનો ભક્ત હતો પણ આ વખતે તો તેણે અન્યાયનો પક્ષ લીધો હતો.

એક મનુષ્ય જે દુષ્ટ ભાવથી પ્રેરિત થઈને એક કીડીનો પણ વધ કરે છે તો તે 'પાપી' કહેવાય છે પણ એક ચક્રવર્તી મહારાજા જે અન્યાય, અત્યાચારનો પ્રતિકાર કરવા માટે પોતાની ચતુરંગી સેનાને યુદ્ધ માટે તૈયાર કરાવે છે તો પણ તે અપરાધી કહેવાતો નથી તેનું પ્રધાન કારણ એ છે કે તે સમ્રાટ સ્વાર્થ સાધવા માટે કે દુષ્ટ ભાવથી પ્રેરાઈને નહિ પણ અન્યાય, અત્યાચારનો વિરોધ કરવા માટે વિવશ થઈને યુદ્ધ કરે છે.

જો અન્યાય, અત્યાચારનો વિરોધ કરવા માટે કોઈ પગલું લેવા-મા ન આવે તો સમસ્ત દેશમાં અન્યાય ફેલાઈ જાય અને ધર્મનું પાલન થતું પણ અસંભવ જેવું થઈ જાય જ્યારે ખીજી બાજુ કીડીનો વધ કરનાર મનુષ્ય સકલપણનું હિસા કરી અપરાધી બને છે.

આ જ પ્રમાણે મહારાજા કોણિકે જાણી જોઈને હિસાની પગિ-સ્થિતિ જોઈ કરી અને અન્યાયનો પક્ષ લીધો એટલા માટે નિરપરા-ધીઓને મારવાનું પાપ મહારાજા કોણિકને મુખ્યત્વે લાગ્યું કહેવાય ગણતંત્રના નાયકોએ કેવળ અન્યાય, અત્યાચારનો વિરોધ કરવાની ઇચ્છાએ વિવશ થઈ યુદ્ધ કર્યું એટલા માટે આ અન્યાયપૂર્ણ હિસા કરવાનો અપરાધ ગણનાયકોનો નહિ પણ મહારાજા કોણિકનો છે.

મુખ્યતઃ આ ગણતર-ગણધર્મની રક્ષા કરવાં જોઈતા મનુષ્યોનો વધ થયો તે ગધાનું મહાન પાપ મહારાજા ઠાણિકને લાગ્યું. મગજ કે તેણે જ જાન્યાવનો પણ લઈ લઈ કરી હતી. ગણતરે તે માત્ર જાન્યો પણ લીધો હતો.

આપણે પણ આરભસમારભને ધર્મ કહેતા નથી. પણ ધર્મની રક્ષા કરવી એ તો આવશ્યક છે ને ?

આપણે આરભસમારભના ગણના નીચે જાણે ધર્મસુદિનો નાશ કરી નાંખ્યો છે એટલા જ મટે જાણે જૈનધર્મને કેટલાક સામાન્ય માણસો દરેકેકેમ માની બેઠા છે એટલે રાજા અને નવમહી તથા નવશિશી તતિના બદારે રાજાઓ ભગવાન મહાવીરના ભક્તો હતા એટલું જ્યાં તેમણે ગણધર્મની રક્ષા કરવા અને તેની આજ્ઞા જાળવવા આ મુદ્દા હતું. પહેલાંના મનુષ્યો એટલા મધા વિચારસીધ અને ધર્મશીલ હતા કે જાન્યાવને બદલાવવા ખાતર મુદ્દા કરવું હોય તો તે ખરું સ્વીકારી લેતા હતા. પણ યરણમાં આવેલા મનુષ્યને યરણ ન આપવું અને તેને જાણ ન જાણવો એને જરા પણ ઠીક સમજતા નહોતા.

જે મનુષ્યો પોતાના યરણમાં આવેલાઓનો ત્યાગ કરી દે છે અર્થાત્ આમ જાણતા નથી તેઓ કામર છે પણ જે વીર છે જે મહાવીર ભગવાનના સાચા શેવક છે જે ઉદાર અને ધર્માત્મા છે તેઓ તો પોતાનું સર્વસ્વ આપીને પણ યરણાગતની રક્ષા અને સેવા કરે છે.

આ મુદ્દામાં જોઈતા મનુષ્યોનો વધ થયો હતો તે મનુષ્યકત્યાનું પાપ મુખ્યતઃ મહારાજા ઠાણિક ઉપર જોઈતા મટે દેશવામાં આવે છે કે તેમ જ જાન્યાવના પધનું સમજન કરવા મટે મુદ્દનું બીજા રાષ્ટ્ર કુ હતું.

ગણતરના નાયકોએ મહારાજા ઠાણિકને મુદ્દા ન કરવા અને રાજકુમાર વિદ્યકુમાર સાથે જાન્યાવ ન કરવા જૂન સમજાવ્યો

(૭)
સંધર્મ
[સઘ-ધર્મે]

સુખા સઘસ્ત સામગ્ગી, સમગ્ગાનં તપો સુખો ।

અર્થાત્- સઘની સામગ્રી (સપ) સુખકારક છે અને સપથી રહેનારા શ્રાવકશ્રાવિકા, સાધુસાધ્વી—સમસ્ત સઘનું તપશ્ચરણ પણ સુખકારક છે —સુત્તનિપાત

જૈનધર્મ અને સઘધર્મનો પરસ્પરનો સખ ધ અભિન્ન છે જૈનધર્મમહેલનો જીવનસ્તબ એ સઘધર્મ છે ધર્મો વિના જૈમ ધર્મ ટકી શકતો નથી તેમ સઘધર્મ વિના જૈનધર્મ ટકી શકે નહિ જીવન-રથના સ્ત્રી અને પુરુષ એ બે ચક્રો છે બન્નેમાથી એક પણ ચક્ર નાનું મોટું, અસમાન કે ભાગેલુટૂટેલુ હોય તો જીવનરથની ગતિ આગળ ચાલી ન શકે, તેમ ધર્મરથના સાધુસાધ્વી અને શ્રાવકશ્રાવિકા એ બન્ને ધર્મચક્રો છે ભગવાન મહાવીરે ધર્મરથને જ્ઞાન અને ચારિત્રરૂપ બે બળવાન બળદો બેડી, કુશળ ધર્મસારથિ બની ધર્મચક્રોનું તીર્થ-પ્રવર્તન કર્યું અને ધર્મચક્રના એ તીર્થપ્રવર્તનદ્વારા ભગવાન મહાવીર

અણધર્મના સ્વરૂપ વિશે આપણે જરા ભૂટો વિચાર કરીશું તો જણાશે કે અણધર્મ અને અજ્ઞાનો ગ્રાહ્યધર્મ વિભિન્ન નથી. આજની ગ્રાહ્યતા આપણા અણધર્મની સુધારેલી વધારેલી નવી માન્યતા જ છે. આ ગ્રાહ્યધર્મના ગ્રાહ્યરૂપ અણધર્મને દિખાવવા માટે પ્રગત્ય પ્રત્યેક સમયે ધર્મભંગ અને આત્મભંગ કેટલા પ્રમાણમાં કેળવવાં જોઈએ તે આ અણધર્મનું સ્વરૂપ જણાવવાની રૂપરેખા છે.

પરી રીતે અણધર્મ—પ્રગત્ય પ્રત્યેક આપણો પુણ્યવન વારસો છે. જો આપણે અજ્ઞાનતામાંથી સામે જવા નેટસું નૈતિક ભંગ કેળવીએ, નજીવા મતભેદ કે સ્વાર્થને તિલાંજલિ આપી ગ્રાહ્યધર્મ અને અણધર્મના મુખેત્ર સાધી તેને મારે અસિદ્ધાન આપવા તૈયાર રહીએ તો આપણા પૂર્વજોની સંપત્તિના અધિકાર કે ઉપભોગથી આપણને કોઈ વંચિત રાખી શકે નહિ. આપણા અણધર્મમાં જે અમાપ ભંગ રહેલું છે તે જાળવે. આપણે સકુપયોગ કરતા શીખીએ તો આપણે કોઈપણ જગતમાં કમઠી બે.

નીતિકારે તો આ સઘશક્તિને નીતિરૂપે જીવનધ્યેય બનાવવા માટે આપણને ભારપૂર્વક કહ્યા કરે છે તેઓ ‘સંહતિ. ટ્રેયસી’—સઘશક્તિ ટ્રેયસી—કલ્યાણકારી—છે એટલું જ કહીને અટક્યા નથી, પણ જેને આપણે ક્ષુદ્ર ગણી તુચ્છકારીએ છીએ તેવી ક્ષુદ્ર ગણાતી વ્યક્તિઓનું પણ સગંન સાધી સઘબળ કેળવવું જોઈએ અને એ પ્રમાણે ન્યારે સઘબળ કેળવાય ત્યારે જ ‘સંહતિ કાર્યસાધિકા’ અર્થાત્ સઘશક્તિ ફલદાયિની નીવડે શકે અન્યથા નહિ એમ ભાર-પૂર્વક કહે છે

અલ્પાનામપિ વસ્તુનાં સંહતિ કાર્યસાધિકા ।

તૃણૈર્ગુણત્વમાપન્નૈર્વધ્યન્તે મત્તદન્તિનઃ ॥

તણુખલા જેવી તુચ્છ ગણાતી વસ્તુઓને એકઠી કરી મદોન્મત હાથીઓ પણ બાધી શકાય છે એ લોકપ્રસિદ્ધ ઉદાહરણને કાણુ ખોટું પાડી શકે એમ છે ? તેમ ભિન્નભિન્ન વ્યક્તિઓનું છિન્નભિન્ન થયેલું બળ જો એકત્રિત કરી સઘબળરૂપે પરિણત કરવામા આવે તો અસભવ જેવું જણાતું કાર્ય પણ સરળ રીતે સફળ થઈ શકે છે એની ના પણ કાણુ પાડી શકે એમ છે ? સઘશક્તિ શું નથી કરી શકતી ? ન્યારે નિર્જીવ વસ્તુઓનું ‘સગંન અજળ ગજળનું કામ કરી બતાવે છે તો પછી વિવેકબુદ્ધિને ધારણ કરનાર માનવસમાજની સઘશક્તિનું તો શું પૂછવું ?

માનવતાના વિકાસ માટે સઘશાસન હોવું જરૂરનું છે ભગવાન મહાવીરે જગતમાત્રના કલ્યાણની દૃષ્ટિએ સઘશાસનનું જખરું કામ હાથ ધર્યું તે વખતે સઘશાસન શિથિલ થઈ ગયું હતું આત્મણો અને બૌદ્ધોમા સઘશાસનની વ્યવસ્થામા ઘણી અપૂર્ણતા હતી કોઈ સ્ત્રી વા શૂદ્રને પોતાના સઘશાસનમા સ્વીકારતો નહિ એટલું જ નહિ પણ તેમને ધર્મકૃત્ય જેવા પવિત્રકાર્યમા પણ અધિકાર આપતો નહિ તે વખતની આવી એકાગ્રી સઘયોજનાથી માનવજાતિનો વિકાસ

તીર્થંકર મન્યા એ ધર્મરક્ષકો અનેક જાળ છવેને એસાડી તીર્થંકરપ્રભુ મહાતીરે જાયકા જાવાડવીમાંથી તાર્પી અને તરવાનો માર્ગ જતાબ્ધે.

સદ્ગત કે નિર્દોષ પ્રત્યેક વસ્તુમાં જાણીએ જાણીએ જનત શક્તિસામર્થ્ય ગ્રહેણુ છે. પણ એ શક્તિસામર્થ્ય સફળ ત્યારે જ થાય છે ત્યારે શક્તિઓનો સમન્વય કરી સંગ્રહ કરવામાં આવે છે શક્તિઓનો સંગ્રહ ન થાય અને પરસ્પરના સંઘર્ષથી તેનો દ્વાસ દ્વિપ્રતિદિન થતો નથી તે શક્તિનો સદુપયોગ કરવાને બદલે દુરુપયોગ થયો અથવા શક્તિઓનો સંગ્રહ કરવા માટે સંઘર્ષને વિવેકપૂર્વક દૂર કરવાની જરૂર છે અને સાથેસાથે સંઘશક્તિ જીવવાની પણ જાતિ આવશ્યકતા છે.

જો વિગત જુદાવી શક્તિઓનો પાણી અને જાંઘી જેવાં વિરુદ્ધ વસ્તુઓ જેમ સમન્વય કરી વિદ્યુતશક્તિ જેવી સંઘશક્તિ પેદા કરવામાં ન આવે તો સંઘજનનું નિઃશ્વર તન્ત્ર બાજુનું આવવું પણ સુરોચ્ય થઈ નથી.

રાષ્ટ્રનારૂ, વ્યવસ્થા, સમાજવ્યવસ્થા અને ધર્મતત્ત્વનું સમાવનારું પણ સંઘશક્તિના પ્રબળ પીઠબળને લીધે / ચાલી ગયું છે એની ના જાણ કરી શકે એમ છે.

સૂક્ષ્મ કાર્યથી લઈ મહાન કાર્યની સિદ્ધિ માટે સંઘશક્તિ જીવવાની પણ પરમ આવશ્યકતા છે જ્યાં જીવેલની પૂર્તિ માટે સમસ્ત માનવજાતિ સંઘરચાપનાની પેઠાનાને સ્વીકારે છે નાનીમેડી સંસ્થાઓ, ગુણસંધો, વિદ્યાર્થીસંધો, જ્યોતિસંધો, મંત્રીઓ, મંત્રીઓ સંધાઓ, સમગ્રજાતિ વગેરે જુદાજુદા સંધોએ લોકમત જીતવી પોતાના જીવેલની પૂર્તિ માટે સફળ પ્રયત્નો સેવ્યા છે અને હજી તે સેવે છે.

આ સંઘરચાપનાની પેઠાનાની પાછળ જાતિમત શક્તિ અને તટલી જળવટી હેતુ જતાં જ્યાં સુધી છૂટીછવાયેલી શક્તિઓને સામૂહિક રૂપ આપી સમન્વયરૂપે પરિચલન કરવામાં ન આવે ત્યાં સુધી ઇષ્ટ સાધનની સિદ્ધિ થતી જાયકા છે.

વિચારવિનિમય કરવામા આવે છે તે બધા અગોનો સમાવેશ લૌકિક સઘર્ષમા થઈ જાય છે.

જે જૈનધર્મ આવી સુદર સઘયોજના સ્વીકારે છે તે જૈનધર્મ આજે લોકોની દૃષ્ટિમા આટલો બધો અપૂર્ણ અને અવ્યાવહારિક કેમ જણાય છે? એવો કેટલાક લોકોનો પ્રશ્ન છે વાસ્તવમા આ પ્રશ્ન ખૂબ જ વિચારણીય છે જૈનધર્મ જે અત્યારે અપૂર્ણ વા ડરપોકધર્મ તરીકે વગોવાય છે તેમા થોડોક અપરાધ એ લોકોનો છે કે જેઓ જૈન-ધર્મનુ વાસ્તવિક સ્વરૂપ વિચાર્યા વિના કેવળ મતાગ્રહભુક્ષિથી કે બહારના દૂષિત વાતાવરણથી જ જૈનધર્મને વગોવવામા પ્રવૃત્ત થઈ જાય છે અને પ્રધાન અપરાધ તો આજકાલના તે જૈન ભાઈઓનો છે કે જેઓ કાયરવૃત્તિ ધારણ કરી વીરધર્મને લજવી રહ્યા છે વાસ્તવમા જૈનધર્મના સિદ્ધાન્તોદ્ધારા તે વિશ્વધર્મ બનવાને યોગ્ય છે

જાહેર સમાચાર, જાહેર સભા તથા જાહેર સસ્થાઓમા સમસ્ત સઘનુ અર્થાત્ સમસ્ત માનવજાતિનુ હિત અને ઐય વિચારવામા આવે છે જે ધર્મમા હિન્દુ, મુસલમાન વા કોઈ એક જ સમાજ વા જાતિનુ જ હિત વિચારવામા આવતુ હોય તેને આપણે કુળધર્મ તો કહી શકીએ, પણ સપૂર્ણ રાષ્ટ્રનો સઘધર્મ કહી ન શકીએ, કારણ કે રાષ્ટ્રનો સઘધર્મ અક્ષિતની અપેક્ષાએ સમષ્ટિનુ ઐય-હિત પ્રથમ વિચારે છે

રાષ્ટ્રનો સઘધર્મ બરાબર અખિલ ભાગતીય સઘ (National Congress) જેવો છે. સઘધર્મની અનુસાર જે સભા યા સસ્થા સ્થાપિત કરવામા આવે તેમા સમષ્ટિના હિતથી વિરુદ્ધ કેવળ કોઈ વ્યક્તિવિશેષની હાનિ તેમજ લાભ માટે સમષ્ટિના કાયદાઓનો ભંગ કરવો અને યોતાના સ્વાર્થની સિદ્ધિ માટે સમષ્ટિનુ હિત જોખમમા ઉતારવુ તે સઘધર્મનો નાશ કરવા બરાબર છે

કુવિહત થતો નેઈ સમવાન મહાવીરે સધયોજાને અવરિચત ૧૫ આખું માનવતાની દૃષ્ટિએ સમસ્ત માનવજાતિને સધયોજામાં સમાન અધિકાર આપ્યો. એટલું જ નહિ પણ સ્ત્રી અને શૂદ્ર જાતિને અવ- અવુવામાં આવી હતી તેમને પણ જ્ઞાન અને ચારિત્રના અધિકારી માની સધસાસનમાં સમાન હકો આપી, જન્મતમાત્રને સંપ્રસક્તિનો સુદર પરિચય આપ્યો. સમવાન મહાવીરના જેવી આવીશુદ્ધ સધયોજા- નો પરિચય કેઈ પણ સરચાપકે આપ્યો નથી. સમવાન મહાવીરની સધ- સાસનની યોજનાથી આખા આર્ષાવર્તનો ઇતિહાસ સમુજ્જવલ છે. સમવાન મહાવીરનું જિનસાસન જે અત્યાર સુધી અવરિચત રહે ચાલે છે તેનું ધણુંખટું એવ સમવાન મહાવીરના પ્રશ્નિત સધધર્મને જ્યાં છે સધધર્મનું ધ્યેય વ્યક્તિના એવ સાથે સમર્પિતુ એવ સાધવાનું હેતુ છે વ્યક્તિના એવના ભોગે સમર્પિતુ એવ ભોજનમાં આવી પાતું હેતુ ત્યારે સમર્પિતુ એવ સધધર્મનું ધ્યેય થઈ પડે છે. સધધર્મને અવરિચત ૧૫ આપવાની ત્યાગદારી સધના પ્રત્યેક સભ્ય ઉપર રહે છે. સંજ્ઞેપમાં સધના પ્રત્યેક સભ્યનું એવ ધાર્યે સધનો ધર્મ છે. સધધર્મ કુખ્ય એ વિભાગોમાં વહેચાયેલો છે એક લૌકિક સધધર્મ અને બીજો લૌકાત્મિક સધધર્મ. લૌકિક સધધર્મના સભ્યો (માત્રક આધિકા) લૌકિક સધસાસનનું કાચ જવાનદારીપૂર્વક ચસાવે છે અને લૌકાત્મિક સધધર્મના (સાધુસાધ્વીઓ) લૌકાત્મિક સધસાસનનું કાચ ત્યાગદારીપૂર્વક કરે છે.

લૌકિક સધધર્મ શું છે અને તેના સભ્યોનો શા ધર્મ છે તે વિશે જાને સંજ્ઞેપમાં વિચાર કરીશું. લૌકિક સધધર્મ વિશે રાજકાર કુમારે છે કે —

સંયમમ્મો — નાચિ-સમાચાર

અર્થાત્— સધના સભ્યના નિયમોપનિયમ.

નહેર સમાચાર, નહેર સભા તથા નહેર સરચા કે અર્થ અધારો અધિકાર છે અને જમણી ઉત્પત્તિ તથા સુખસખ્ય વિશે

વિચારવિનિમય કરવામા આવે છે તે બધા અગોનો સમાવેશ લૌકિક સઘર્ષમા થઈ જાય છે.

જે જૈનધર્મ આવી સુદર સઘયોજના સ્વીકારે છે તે જૈનધર્મ આજે લોકોની દૃષ્ટિમા આટલો બધો અપૂર્ણ અને અવ્યાવહારિક કેમ જણાય છે? એવો કેટલાક લોકોનો પ્રશ્ન છે વાસ્તવમા આ પ્રશ્ન ખૂબ જ વિચારણીય છે જૈનધર્મ જે અત્યારે અપૂર્ણ વા કર્પોક્કધર્મ તરીકે વર્ગોવાય છે તેમા થોડોક અપરાધ એ લોકોનો છે કે જેઓ જૈન-ધર્મનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ વિચાર્યા વિના કેવળ મતાગ્રહબુદ્ધિથી કે બહારના દુષિત વાતાવરણથી જ જૈનધર્મને વર્ગોવવામા પ્રવૃત્ત થઈ જાય છે અને પ્રધાન અપરાધ તો આજકાલના તે જૈન ભાઈઓનો છે કે જેઓ કાયરવૃત્તિ ધારણ કરી વીરધર્મને લજવી રહ્યા છે વાસ્તવમા જૈનધર્મના સિદ્ધાન્તોદ્ધારા તે વિશ્વધર્મ બનવાને યોગ્ય છે

જાહેર સમાચાર, જાહેર સભા તથા જાહેર સસ્થાઓમા સમસ્ત સઘનું અર્થાત્ સમસ્ત માનવજાતિનું હિત અને શ્રેય વિચારવામા આવે છે જે ધર્મમા હિન્દુ, મુસલમાન વા કોઈ એક જ સમાજ વા જાતિનું જ હિત વિચારવામા આવતું હોય તેને આપણે કુળધર્મ તો કહી શકીએ, પણ સંપૂર્ણ રાષ્ટ્રનો સઘધર્મ કહી ન શકીએ, કારણ કે રાષ્ટ્રનો સઘધર્મ વ્યક્તિની અપેક્ષાએ સમષ્ટિનું શ્રેય-હિત પ્રથમ વિચારે છે

રાષ્ટ્રનો સઘધર્મ બરાબર અખિલ ભારતીય સઘ (National Congress) જેવો છે સઘધર્મની અનુસાર જે સભા યા સસ્થા સ્થાપિત કરવામા આવે તેમા સમષ્ટિના હિતથી વિરુદ્ધ કેવળ કોઈ વ્યક્તિવિશેષની હાનિ તેમજ લાભ માટે સમષ્ટિના કાયદાઓનો ભંગ કરવો અને પોતાના સ્વાર્થની સિદ્ધિ માટે સમષ્ટિનું હિત જોખમમા ઉતારવું તે સઘધર્મનો નાશ કરવા બરાબર છે

જે કાર્યપ્રજ્ઞાશીથી સમર્પિતું કોઈ અને દિન સમયનું ટેવ તે કાર્યપ્રજ્ઞાશી દ્વારા ધર્મી ભેદિત. એમાં જ સમધર્મની મદદ અને યોગ્ય ગેરહાજરી છે.

ઉદાહરણ તરીકે માનો કે અખિલ ભારતીય સંઘ (All-India National Congress) એવો નિર્ધાર કર્યો કે ભારતમાં વિશ્વાવની વચ્ચેનો ત્યાગ થવો જોઈએ. આ પ્રસ્નાવથી જોઈ વિશ્વાવની વચ્ચેનો વધારા કરનાર વેપારીઓને જરૂર દાનિ કરાવો. સભા છે તેમજ ને એથી ભાગ્યના કરોડો મરીન ભાઈઓને ખાતરી બન અને પહેરવાને વચ્ચે મળતાં દેવ તે પ્રસ્નાવને કાપડમાં પરિવર્તન કરવો જોઈએ, એમાં જ સમધર્મનું પાલન રહેતું છે. એથી કાંઈક ને ઉત્તર પ્રસ્નાવને ન અસહ્ય કરોડો ભારતીય મરીન ભાઈઓના જીવનરક્ષણ માટે વિશ્વાર સરખો પલ્લુ ન કરવામાં આવે તો તેમાં સમધર્મનું અપમાન છે અને તેમાં સમધર્મનો નાશ રહેશે છે. હવે ને કાર્મ અપારી ગ્રામ્ય કો સમધર્મના પ્રસ્નાવથી વિરુદ્ધ તરીકે જાગૃત્તીથી વિશ્વાવની કાપડનો અપાર કરે તો તે ગ્રામ્ય તેમ જ સમધર્મનું રક્ષક અપમાન કરી ગયો છે. ને નિષ્કપટભાવે સમધર્મનું પાલન કરવામાં આવે તો તેથી સમને થયેલા ભાગ થવાની સંભવતા છે. જે જુદાંમાન દેવ છે તે કેવલ પોતાના સ્વાધીની ખાતર જીવનનું અદિન ચાલવા નથી. જે સમના સમો આપા ઉદાર દેવ છે તે અમ દમેશ્વર સમુદાયને છે.

ઉદાહરણ તરીકે માનો કે કાર્મ એક મામના નિવાસીઓ એકાદા સમ ને જીવને એવી પ્રાથના કરે કે માથેને કરવા માટે કાર્મ પણ સ્થાન નથી તો નોચરશક્તિ માટે એક મેદાન નિર્મુલક બની કરી આપા પ્રજ્ઞાની આ માંજ જ ન સ્વીકારી લે તો તેથી પ્રજ્ઞાસમના પ્રત્યેક સમને લાભ થવો સંભવિત છે. પણ ને કાર્મ સ્વાધી મનુષ્ય પોતાના સ્વાધીની જીવિ તૃષ્ણ કરવા ખાતર, પોતાનો માનવસ્ત્રો વધારવાની આતર કે પોતાના નામની પ્રસિદ્ધિ વધારવા માટે ને રા ને

ખોટી રીતે બહેકાવી ગોચરભૂમિ ખાલી કરાવવામા બાધા ઊભી કરે અને એ રીતે તે સ્વાર્થી મનુષ્ય સમસ્ત પ્રજાસઘની હિતબુદ્ધિને પાર ન પડવા દેવા માટે કારસ્થાનો રચે તો તે સ્વાર્થી મનુષ્યને સઘધર્મનો નાશક સમજવો જોઈએ

પ્રજાસઘનુ હિત ધ્યાનમા ન રાખતા કેવળ સ્વાર્થવૃત્તિને તૃપ્ત કરવા માટે રાજાનો પક્ષ લેવો અને દુ ખોથી પીડાયેલા હજારો ગરીબ ભાઈઓ ઉપર દાઝ્યા ઉપર ડામ દેવો એ એક સાધાગણુ ગૃહસ્થ માટે પણ અનુચિત છે, તો પછી બાર વ્રતધારી શ્રાવક આવું અનુચિત કાર્ય કેવી રીતે કરી શકે !

કેટલાક સજ્જનો સઘધર્મના સગઠનને તેમજ આ સઘધર્મની રક્ષા માટે કરવામા આવતા કાર્યોને એકાન્તપાપ કહે છે, પણ જો સઘધર્મના પાલનથી માનવસમાજ નીચધર્મ છોડે છે અને જે પાપકર્મોને છોડવાથી સસારનું ઉત્થાન થાય છે, અને સાથેસાથે સૂત્ર-ચાત્રીયધર્મના પાલન માટે ક્ષેત્ર તૈયાર થાય છે, તો શું તે સઘધર્મને એકાન્તપાપ કહેવું ઉચિત છે ? નહિ

સંધધર્મના પાલનમા આરભસમાગભ અવશ્ય થાય છે, અને તેને આરભસમારભ માનવો પણ જોઈએ, પણ આવા આગભ-સમારભો પણ વિશેષ પ્રકારના હોય છે જેવી રીતે કોઈ મનુષ્ય પોતાની પુત્રીનું લગ્ન કરે અને બીજો પોતાની માતાનું લગ્ન કરે, આ બન્નેમા લગ્નનો ઠાઠમાઠ સરખો છે, પણ શું આ બન્ને લગ્નો બરાબર કહી શકાય ? કદાપિ નહિ.

ખર્ચ તો બન્ને વિવાહોમા થાય છે, પણ શું આ બન્નેનું ખર્ચ બરાબર છે ? નહિ પણ કોઈ મનુષ્ય આ બન્ને લગ્નોને આરભદષ્ટિથી જ સરખા કહે તો ? તે અસત્ય કહે છે.

આ જ પ્રમાણે આગભસમારભના વિષયમા સમજવું જોઈએ. કેટલાક કામો એવા હોય છે કે જે કામ કરવાથી ઉન્નતિ થાય છે અને સાથેસાથે અને મહાન પાપોનો પ્રતિકાર પણ થાય છે, અને

૬૪.૪૬ કામો એવા હોય છે કે જે કરવાથી બાળસમાજના પાપની સાથેસાથે અનેક મહાન પાપોને પણ ઉત્તેજના મળે છે

આ બધું બહુવા ઉર્તા જે લોકો કરવા યોગ્ય કાર્યોને પાપપ્ર માની નજર દે છે તે પોતાની જીવનક્રિયા સાથેસાથે પાપોની પણ વૃદ્ધિ કરે છે કરવા યોગ્ય કાર્યોને એકાન્તપાપ કહીને લોકો તેને તજ ન દે અને જીવનક્રિયા માર્ગે વળી પાપોની વૃદ્ધિ ન કરે એ મહાન ઉદ્દેશને સર્પને સધધર્મની સ્થાપના કરવામાં આવી છે.

સધ એટલે બહિષ્કારનો સમૂહ આ સમૂહ બહિષ્કાર સ્વાર્થને હાડી સમર્પિત કરે છે અને એવ માર્ગ જે નિર્મોહનિર્મલ રમી તેનું બરાબર પાલન કરવું તેનું નામ સધધર્મ છે

આ સધધર્મને જીવનમાં ઉતારવા માર્ગ લેવા પ્રત્યેક સન્મે પોતાની જવાબદારીપૂર્વક સધધર્મના નિર્મોહનિર્મલ પાલન કરવું જોઈએ જે બહિષ્કાર પોતાની જવાબદારી સૂચી નજર છે અને સ્વાર્થ વલ સધધર્મનો ભંગ કરે છે તે સધધર્મનો નાશક છે.

સધનું જે ધર્મ સાધે છે તેનું એવ સધ સાધે છે એ ધર્મ વાક્ય પ્રત્યેક બહિષ્કાર બરાબર સમજી લેવું જોઈએ. સધ એ સમાજની પ્રતિનિધિસરના છે અને એ સરનાના સન્માનમાં પોતાનું સન્માન રહેલું છે આ વસ્તુસ્થિતિથી જે પરિચિત છે તે બહિષ્કાર સધધર્મને ઉત્તમ જાણી શકે છે અને એની ઉત્તમિદ્વારા પોતાની ઉત્તમિ સાધી શકે છે

લૌકિક સધધર્મ લોકબલવાદર જેવી રીતે અસાવલો અને એને અસાવલો માર્ગે જેવું સામૂહિક તત્ત્વ ધારવું જોઈએ એનો મુદ્દર પરિચય આપે છે માત્રાકાવિકાસનો એ લૌકિક સધધર્મની મહત્તા બરાબર સમજી સામૂહિક તત્ત્વના નિર્મોહનિર્મલ જીવનવાદર પોતાની જીવનબલવાદર અસાવલો તો આજે લૌકિક સધધર્મ દીપી જોડે. લૌકિક સધધર્મનું પાલન બરાબર થશે તો લોકોત્તર ધર્મ પણ બલસ્થિત

ચાલશે એમા જરા પણ શકા નથી કારણ કે લૌકિક સંઘર્ષ અને લોકોત્તર સંઘર્ષના નિયમો ભિન્ન હોવા છતાં બન્ને સંઘર્ષો ધર્મસંગ્રહથી ખૂબ જ સકળાયેલા છે એ બન્નેને એકાન્ત ભિન્ન માની શકાય એમ નથી લૌકિક સંઘર્ષના સભ્યોનું શુ કર્તવ્ય છે તે વિષે આપણે સામાન્ય વિચાર કર્યો હવે આપણે લોકોત્તર સંઘર્ષ શો છે અને તેના સભ્યોનું શુ કર્તવ્ય છે તે વિષે અત્રે વિચાર કરીએ

જે ધર્મના પાલનથી સાધુ-સાધ્વી, શ્રાવક-શ્રાવિકાદિપ શ્રી. ચતુર્વિધ સધની ઉન્નતિ થાય તે લોકોત્તર સધનો ધર્મ છે લોકોત્તર સંઘર્ષમા પણ વ્યક્તિગત લાભ ન દેખતા સમષ્ટિગત લાભનું દૃષ્ટિબિન્દુ સામે રાખવું જોઈએ

અહીં કોઈ એવી શકા કરે કે સંઘર્ષનો તો સૂત્ર તેમજ ચારિત્ર ધર્મમા સમાવેશ થઈ જાય છે. તો પછી તેનું જુદું વર્ણન શા માટે કરવામા આવે છે ! આ પ્રકારનું કથન પાયા વગરનું છે કારણ કે સૂત્ર અને ચારિત્રધર્મ જુદા જુદા ધર્મ છે અને મંધધર્મ પણ તેથી જુદો જ ધર્મ છે સંઘર્ષમા સધના ગૃહસ્થો અને સાધુઓ બન્ને પ્રકારના સભ્યોનું જુદું જુદું કર્તવ્ય બતાવવામા આવ્યું છે. જો આ બન્નેનું કર્તવ્ય વિભક્ત કરવામા ન આવે તો સધનું અસ્તિત્વ પણ વધારે સમય સુધી ટકી શકે નહિ આ વાતનો સ્પષ્ટાર્થ નિમ્નોક્ત ઉદાહરણથી વિશેષ સ્પષ્ટ થશે —

એક મનુષ્ય કાપડનો વેપાર કરે છે અને બીજો મનુષ્ય જવેરાતનો વેપાર કરે છે જો કે આ બન્નેને લૌકિક સંઘર્ષના દૃષ્ટિબિન્દુથી વિચાર કરવામા આવે તો બન્ને સમાન છે તો પણ તેઓ બન્ને એક બીજાનું કાર્ય કરવામા અસમર્થ છે, અર્થાત્ જો ઝવેરીને કાપડની દુકાન ઉપર ખેસાડવામા આવે અને કાપડીયાને જવેરાતની દુકાન ઉપર ખેસાડવામા આવે તો તેઓ બન્ને એક બીજાનો વેપાર સારી રીતે ચલાવી શકે નહિ અને ફલતઃ બન્ને દુકાનો ચાલુ રહી શકે નહિ

આ જ પ્રમાણે મૂકસેા તેમજ સાધુઓ મળીને એક સંઘ બને છે અને આજા સધનો પ્રજા ઉપસ્થિત થવાથી જ્યાં એક સમાન ગણવામાં આવે છે પણ જે પ્રકારે ઝવેરી કાપડીવાનું અને કાપડિયાઓ ઝવેરીનું ઉત્તરદાયિત્વ (Responsibility) સલાળી રાખ્યા નથી તેવી જ રીતે સાધુઓ આવીશની અને આવીશ સાધુઓની જવાબદારી પાર પાડી રાખ્યા નથી.

જો સાધુઓની જવાબદારી આવીશ ઉપર નાંખવામાં આવે તો તે સધધર્મ જરૂર નહિ થઈ જાય. જેવી રીતે કોઈ એક જાળકને કૂંધ પિવડાવેને જ આપણે જીવિત રાખી રાખીએ છીએ, એવી જવસ્થામાં કોઈ સાધ્વી ધવરાવે તો ! રાત્રના સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે જરૂર રહે છે.

પણ જો કોઈ સલારી આ સાધ્વીને જાળક ધવરાવવામાં પણ લાગે છે એટલા માટે કે જે જાળકને ધવરાવીશ નહિ આ પ્રકારે કહીને જો તે જાળકને ધવરાવે નહિ તો આપણે તેને શું કહીએ ? નિર્દોષ.

રાત્રોમાં આવીશ માટે પહેલાં જાણવતના પાંચ જાતિયારો બધા વવામાં આવ્યા છે તેમાં “જાળપાનનો નિષેધ”* કરવો જો જે જાળક જાતિયાર છે અને સાધુ જો કોઈ જાળપર જાણવા મળ્યોને જાળપાણી આપે તો તેઓ માટે જાતિયાર કહેવામાં આવ્યો છે. હવે જો સાધુઓની જવાબદારી આવીશ ઉપર નાંખવામાં આવે, તો આવજના ધર્મનું પાલન કેવી રીતે થઈ શકે ?

* જુઓ પ્રતિકલસુસનના પહેલાં તબક્કા પાંચ જાતિયારોમાં જાળપાનનો નિષેધ (મતપાનગુપ્તોદ્ધર) જાળપાણી કોણના જાળપાણી હોય તે નામનો પાંચમો જાતિયાર.

જુઓ-શ્રીવાચકમુખ્ય ઉપાસનાતિગ્નિ તત્ત્વાર્થવિષયમુદ્રાજ્ઞાનધરન ૭ માં સૂચના કરવાલિખેશતિનામગ્નિવિરોધા વ. ૭

કેટલાક લોકો કહે છે કે, 'જે કામ સાધુ કરે તે ધર્મ અને જે સાધુ ન કરે તે પાપ' આ પ્રમાણે સમજી લેવાથી શ્રાવક-સમાજમાં ગેરસમજ ઊભી થવા પામે છે તેઓએ પોતાની બુદ્ધિથી બધા શાસ્ત્રનો સાર આમાં જ ભરી દીધો હાગે છે! પણ પ્રત્યેકની પોતપોતાની જવાબદારી સમજાવ્યા વિના સઘર્ષને કેટલી બધી હાનિ થાય છે તે વિષે તેઓ વિચાર કર્યો પણ કરતા નથી, કે જે કામો કેવળ સાધુઓ માટે જ નિશ્ચિત કરવામાં આવ્યા છે, તે કામો કળ્યાથી શ્રાવક પોતાનો શ્રાવકધર્મ કેવી રીતે પાળી શકે ?

જ્યારે એક સાધારણ ધરમા પણ પ્રત્યેક મનુષ્યનો જુદો જુદો કાર્યક્રમ રહે છે તો પછી આટલા મોટા સઘર્ષ કામ કાર્યપ્રણાલિને વિભાજિત કર્યા વિના કેવી રીતે ચાલી શકે ?

માનો કે એક શાહુકારને ત્યાં ચાર પુત્રવધૂઓ છે, તેમાં એક પુત્રવતી છે, બીજી ગર્ભવતી છે, ત્રીજી વાઝણી છે અને ચોથી નવોદા છે

હવે, જે સાસુ આ ચારેય પુત્રવધૂઓની ખાતપાત, ઉઠવુ-ખેસવુ, કામકાજ કરવુ-વગેરેની જુદીજુદી વ્યવસ્થા ન કરતા ચારેય પુત્રવધૂઓને એક જ પ્રકારે રાખે તો શું થાય ? તુકચાન થઈ જાય

સાધુઓમાં પણ કેટલાક જીનકલ્પી છે, કોઈ સ્થવિરકલ્પી છે કોઈ રોગી છે, તો કોઈ તપસ્વી છે જે આ બધાનો વિચાર સૂક્ષ્મદષ્ટિથી કરવામાં ન આવે તો તેમનો બધાનો ખરાબર નિર્વાહ કોઈ દિવસ થઈ શકે નહિ.

જ્યારે સાધુઓમાં પણ અદરના ભેદોનો જુદો જુદો ધર્મ બાધ્યા વિના નિર્વાહ થઈ શકતો નથી, તો પછી સાધુ અને શ્રાવકનો નિર્વાહ એક ધર્મના પાલનથી કેવી રીતે થઈ શકે ?

સાધુઓની જરૂરીયાતો ઘણી ઓછી હોય છે જ્યારે શ્રાવકોની જરૂરીયાતો ઘણી વધારે હોય છે.

ને જ્યાં પ્રમાણે સાધુ અને આવકની બિન્ન બિન્ન બવસ્થા સ્વીકારીએ નહિ તો એકાં આવકમાંથી સાધુ અને જ્યાં માટે ? એટલા માટે કે બારણ-સમારણમાં પાણું ન પડે તેમજ જરૂરીયાતો બાંજરમાં બોલી રહે.

ને સાધુ અને આવકનો એક જ ધર્મ છે તો સાધુધર્મ અને આવક-ધર્મમાં ભિન્નતા થી રહી ? સાધુ અને આવકની વાત તો દૂર રહી, પણ આવક-આવકમાં પ્રત્યેકનો જુદો જુદો ધર્મ હોય છે જેવી રીતે કોઈ એક આવક પોતાના ધરમાં એકલો જ છે અને તે ૫-૭ રૂપિયાના માસિક બચ્ચી પોતાનો નિર્વાહ ચલાવી શકે છે બીજો આવક એક રાત્રી છે અને તેનો કુટુંબપરિવાર પણ મેટો છે હવે બે એકસો રહેનાર આવક વિચારે કે જે હું કરું છું તેજ આવકધર્મ છે અર્થાત્ ૫-૭ રૂપિયાના માસિકબચ્ચી જ ધરખરચ ચલાવવું તેજ આવકધર્મ છે અને જે ઉપર કહેલા માસિકબચ્ચી જે કોઈ વધારે માસિકબચ્ચ કંઈ બચવા હું નોટસો બારણ-સમારણ કરું છું, તેથી કોઈ વધારે બારણ-સમારણ કરે તે આવકધર્મ પાલન કરી શકતો નથી. તો શું પહેલાં આવકની જોડાએ તે રાત્રી બાર વતધારી આવક જતી શકે ? નહિ.

સાચમાં પ્રત્યેક શ્રેણીની બાંધીત માટે જુદો જુદો ધર્મ નક્કી કરવામાં આવ્યો છે એક મહાત્મા, સોળ દેશોનો રાજા હોવા છતાં પણ બાર વતધારી શ્રેષ્ઠ આવક લઈ શકે છે, બે જ્યાં પ્રકારની સાચસમ્મત અને નીતિયુક્ત વાતને બેઠી કહેવામાં આવે તો તે સંધર્મને હાનિકારક છે.

ઉપર્યુક્ત વાતોથી એ સિદ્ધ થાય છે કે સાધુઓનો આચારધર્મ અને આવકોનો આચારધર્મ બિન્ન છે જે એકાં સાધુઓનો અને આવકોનો આચારધર્મ એક જ કહે છે તેઓ ભૂલ કરી રહ્યા છે પણ બાબકાશ સંધર્મ પણ મુકરમાં પડી ગયો છે સંધની સમુચિત બવસ્થા ન હોવાથી સાધુ પોતાની જવાબદારી

શ્રાવકો ઉપર અને શ્રાવકો પોતાની જવાબદારી સાધુઓ ઉપર નાખે છે જેવી રીતે પાઠશાળા ચલાવવી, મસ્જા ખોલવી, કાર્યાલયની સક્રિય અવસ્થા કરવી, ગૌરક્ષા તેમજ અનાયરક્ષાનો સક્રિય પ્રયત્ન કરવો છતાં દિ દિ અને પરોપકારના કાર્યો અવશ્ય છે, પણ સાધુઓ આવા વ્યાવહારિક પ્રપંચમાં જ પડી જાય તો તે ઠીક નથી સાધુ ઉપકાર ન કરે તો પછી ઉપકાર કોણ કરશે ? જો એમ કહેવામાં આવે તો હું પૂછું છું કે આવા પરોપકારો, જેમાં અનેક આરભાદિ ક્રિયાઓ કરવી પડે છે, તે સાધુઓ જ કરવા લાગશે, તો શ્રાવક લોકો-શું કરશે ?

જો શ્રાવકોની જવાબદારીનું કામ સાધુઓ ઉપાડી લેશે, તો સાધુઓના પાત્ર મહાવ્રતોનું પાલન શું શ્રાવકો કરશે ? જો શ્રાવકોનું કામ સાધુ લઈ લે, તો શ્રાવકો પાત્ર મહાવ્રતોનું સપૂર્ણરૂપે પાલન કરવામાં અસમર્થ તો છે જ, એટલે પાત્ર મહાવ્રતોની આવી રીતે હાનિ તો થવાની જ ને ?

સાધુ થઈને કોઈને સલાહ આપે કે અમુક સસ્થાને એક હજાર રૂપિયા આપો, અથવા આ પ્રમાણે સ્પષ્ટ ન કહેતા એમ કહે કે 'પૈસા ઉપરથી મોહ ઉતારી નાખો, અથવા પુદ્ગલોનો ત્યાગ કરી દો.' આ પ્રમાણે પૈસાના પ્રપંચમાં પડતું તે સાધુઓને માટે યોગ્ય નથી કારણ કે પૈસાની અવ્યવસ્થા થવાને કારણે અનુચિત વ્યય થાય છે અને વિશ્વાસઘાતનું પાપ સાધુ ઉપર આવે છે, માટે આત્મસાધક સાધુ પૈસાના પ્રપંચમાં કેમ પડી શકે ?

વર્તમાન સમયમાં કેટલીક સસ્થામાં અવ્યવસ્થા ચાલી રહી છે સ્વાર્થત્યાગી અથવા લાયક મનુષ્યોની કદર નથી રહી અને ગમે તે પુરુષ સસ્થા સ્થાપિત કરવા તૈયાર થઈ જાય છે આવી નવી નવી સસ્થાઓ ઊભી કરનારાઓની પરીક્ષા કર્યા વિના શ્રાવક લોકો તેઓને નિયમવિરુદ્ધ સહયોગ આપે છે અને સાધુત્વનો હાસ કરે છે

જો કાર્યો શ્રાવકને કરવા યોગ્ય છે, તે શ્રાવકોએ અને જો કાર્યો સાધુને કરવા યોગ્ય છે, તે સાધુઓએ કરવા જોઈએ

એમાં મોટો આજ્ઞા અને અધિક ઉપકાર થતો હોય, તેવો કાર્યો આવકા હમેશા કરતા બાબત છે જેવી રીતે કેથી મદારાને મિત્ર પ્રધાનને કહ્યું હતું કે પરદેશી રાજા મારી સામે જ આવતો નથી, તો હું ઉપદેશ દેને આપું । બા ઉપરથી માણસ પડે છે કે રાજા-પરદેશીને કેથી મદારાજ પાસે લાવવા તે આવકાનું કર્તવ્ય હતું સાધુઓનું નહિ. જો તે સાધુઓનું કર્તવ્ય હોત તો કેથી મદારાજ જ કોઈ સાધુને મોકલીને તેને મોકલાવી લેત, પણ પરદેશી રાજાને મિત્ર-પ્રધાન લાખા હતા. કહેવાનું તત્કાલ જો જાઉં કે સાધુઓ સાધુઓને મોઝા અને આવકા આવકાને મોઝા કાર્ય કરતા બાબત છે મરજાઓ ન મોકલાવી એમ કહેવાનો મારો આશય નથી, પરંતુ સાધુઓ બાવા પ્રપચોર્માં ન પડે અને સાધુધર્મનું જગત્તર પાલન કરે એમ મારું કહેવું છે

આવીમને ઉપદેશ દેવો તે સાધુઓનું કર્તવ્ય છે જેવી રીતે કેથી મમલે રાજા પરદેશીને આવકા બનાવ્યા બાદ ઉપદેશ આપ્યો હતો કે હું રાજા । તું રમણિકથી જરમણિક થતો નહિ. બા ઉપદેશ સાંભળીને રાજાએ સ્વયં રાજ્યના આર લાજ પાડીને એક લાખનો દાનમાં ઉપયોગ કરવા માટે પ્રારભ કર્યો પરંતુ કેથી મમલે રાજાને પ્રત્યક્ષ કહ્યું ન હતું કે તું આ પ્રમથ્થે કર. ઉપદેશ દેવાથી આવકા સ્વયં પોતાનું કર્તવ્ય સમજી લે તો સાધુઓને સ્પષ્ટીકરણ અથવા આવકાને અમલ કરવાની બાવસ્થાતા રહેતી નથી. જેઓની મદદ અને સક્તિ હોય તે સ્વયં બધી વાતો સમજાશે અને જીનનો ઉપકાર કરવા માટે પ્રેરાશે. સાધુઓ કોઈને સમર્થ નહિ તે સ્પષ્ટ નથી.

કોઈ સાધુ એમ કહે કે આવકા બાવસ્થા કરવામાં તથા સસ્થા અલાવવામાં અસમર્થ છે એટલા માટે જો બંને સંસ્થાનું સંચાલન ન કરીએ તો કાર્ય કેવી રીતે ચાલી શકે ? આ પ્રશ્નનાં જવાબમાં હું કહું છું કે જો તેઓને એમાં જ સ્થળ કમાણું જણાય હોય તો તેમણે સાધુધર્મ છોડી દઈ આવકાધર્મ સ્વીકારી તે કાર્ય હાથ ધરવું તેમજો.

સાધુઓને લાગુ અત્યંત આવશ્યક છે કારણ કે જો સાધુઓ ઉચ્ચ વિદ્યા લાભે નહિ તો જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રનું મહત્ત્વ સંપૂર્ણ પણે જાણી શકે નહિ અને શાસ્ત્રોની શુદ્ધ વ્યાખ્યા તેમજ શાસ્ત્રપાઠનું શુદ્ધ ઉચ્ચારણ કરી શકે નહિ તેથી તો ધર્મહાનિ થતો. સભવ રહે છે અત્યારે વર્તમાન પરિસ્થિતિમાં જે પરિવર્તન થઈ રહ્યું છે તેમાં પણ આપણે આપણો સઘ ટકાવવો છે. એટલા માટે સાધુઓને બધા શાસ્ત્રોમાં નિપુણ બનાવીને જૈનધર્મની પ્રખર જ્યોતિ ફેલાવવી આવશ્યક છે ‘પદમં નાણ તત્ત્વો દયા’ એ લઠ મહાવીરનો દિવ્ય સંદેશ સર્વત્ર ફેલાવવો અતિ આવશ્યક છે

જો સાધુ શાસ્ત્રપાઠનમાં પારંગત થયા પછી વિચારે કે સંપ્રદાય-બન્ધનમાં વધારે વિકાસ નથી માટે તેથી જુદા થઈ જવું એ શ્રેષ્ઠ છે આ પ્રમાણે વિચારીને જો તે સાધુ સંપ્રદાયબન્ધનથી જુદો થઈ જાય અને પોતાની સ્વતન્ત્રતા પ્રમાણે કાર્ય કરવા લાગે તો આચાર્ય પણ તેને અવિનીત જાણીને છોડી દે, તે છતાં તમે તે સાધુની સહાયતા કરતા રહો અને સંપ્રદાયબન્ધન ન સ્વીકારવા છતાં પણ તેને પૂજતા રહો તો તે સાધુ આચાર્યની પરવા કરશે ? જે સાધુને આજ્ઞા બહાર કરવામાં આવ્યો છે તેને તમે લોકો પૂજતા રહો તો તે આચાર્યપદનું મૂલોચ્છેદન કરવા બરાબર છે કે નહિ ?

જો તમારે એવું જ કાર્ય કરવું હોય તો તે તમારી ખુશીની વાત છે, પણ આ વાત હમેશા ધ્યાનમાં રાખશો કે આવા આજ્ઞાબહાર કરવામાં આવેલ સાધુની સહાયતા કરવી, તે સઘર્મ ઉપર કુઠારા-ધાત કરવા બરાબર છે

જો તમે આજ્ઞાબહાર કરવામાં આવેલ શિષ્યની સહાયતા કરતા રહેશો તો બધા પ્રાય સ્વતન્ત્ર થઈને કહેવા લાગશે કે સાંપ્રદાયિક બન્ધનોની જરૂરીયાત નથી, તો કોઈ પણ શિષ્ય આજ્ઞામાં રહી શકશે ખરે ?

સામગ્રીવિક બન્ધનોની બનાવસ્થાતા બતાવવી તે સધધર્મની જ્ઞાનતા બતાવવા બરાબર છે. જો તમે બા ઉપર વિચાર કરી મોજ પ્રબંધ નહિ કરો તો બધા સાધુ સ્વચ્છ દી ધર્મ જશે. અને બાવી બાબવસ્થા તથા વિમુખલના ફેલાઈ જવાથી ધર્મનું તેમજ બામાય પાતું મહત્વ રહેશે નહિ. જો કોઈ પ્રકારનો નિયમ નહિ રહે તો બધા સ્વચ્છ વાદી ધર્મ જશે અને તેથી સધનું કામ કેવી રીતે ચાલી શકશે ? તે તમે ભોક્ષા સ્વયં વિચારી શકો છો.

તેમનજ કેશિચર્મા કંવાર્મા બાવેલા દ્વારે બાબા ભારતવર્તન દ્વારે છે. જો કોઈ એક મનુષ્ય તે દ્વારનું અપમાન કરે તો તે કેશિચર્મ અપમાન છે. પ્રત્યેક બક્ષિતનું કર્તવ્ય છે કે તે કેશિચર્મા દ્વારેનું બરાબર પાલન કરે. જો બા બન્ધનની જરૂરીયાત ન સમજીને પ્રત્યેક બક્ષિત પોતપોતાની ઇચ્છાનુસાર સ્વતંત્રતા શોધવા લાગે તો ચક્ર-ધમ અને સધધર્મનું અસ્તિત્વ વધારે સમય સુધી ટકી શકે નહિ. બરાબર તે જ પ્રમાણે ભોક્ષાતર સધધર્મ વિવેકજ્ઞ સમજનું જોઈએ. સધના નિયમે વિરુદ્ધ જે કોઈ પોતાની બક્ષિતજત સ્વચ્છતા સંપે છે તે સધધર્મનું અપમાન કરે છે.

સૂત્ર-ચારિત્રધર્મ પ્રત્યેક બક્ષિતનો સુદો સુદો ધર્મ છે. પણ સધધર્મ તો બધાનો સામ્યિકધર્મ છે. એટલા માટે સધધર્મ ઉપર વિશેષ ધ્યાન આપવાની જરૂર છે. જો સધધર્મ ન હોય તો ચારિત્રધર્મ વધારે સમય સુધી ટકી શકે નહિ. જેવી રીતે કોઈ માણસ પોતાની સમ્પત્તિની તો રક્ષા કરે જ છે. પણ સાથે સાથે તેને પોતાના ગામની રક્ષા કરવાનું ધ્યાન પણ વિશેષ રાખવું પડે છે. કારણ કે જો ગામ લૂટાઈ જાય તો પોતાની સમ્પત્તિ પણ સુરક્ષિત રહી શકતી નથી. તે જ પ્રમાણે સૂત્ર-ચારિત્રધર્મ અને સધધર્મનો સબધ છે. સૂત્ર-ચારિત્ર ધર્મ એક મનુષ્યની સમ્પત્તિસમાન છે. બધારે સધધર્મ બાબા ગામની સમ્પત્તિસમાન છે.

જે આખા ગામની સમ્પત્તિ લૂટાઈ જાય તો એક મનુષ્ય પોતાની સમ્પત્તિ કેવી રીતે સુરક્ષિત રાખી શકે? આ જ પ્રમાણે જે મનુષ્યો પોતાના વ્યક્તિગત ધર્મને સુરક્ષિત રાખવા ચાહે છે, તેઓએ સંઘધર્મની રક્ષા કરવા માટે પણ ખાસ ધ્યાન આપવું જોઈએ.

સઘધર્મનું એટલું બધું મહત્ત્વ બતાવવામા આવ્યું છે, કે જે કોઈ સાધુ વિશિષ્ટ અભિગ્રહાદિક ચારિત્રધર્મની સાધના કરી રહ્યા હોય અને તે વખતે મંધને ઘણી જરૂરીયાત પડી હોય તો તે સાધુએ સાધના છોડીને પણ સઘનું કાર્ય પ્રથમ કરવું જોઈએ એવું શાસ્ત્રનું ફરમાન છે. આ વાતથી ભદ્રબાહુ સ્વામીની કથા વિશેષ સ્પષ્ટ થશે.

એક સમયે ભદ્રબાહુ સ્વામી એકાન્તમા યોગની સાધના કરી રહ્યા હતા. તે વખતે સઘમા વિગ્રહ થઈ ગયો હતો. ન્યાસુધી કોઈ તેજસ્વી અને પ્રતિભાશાળી પુરુષ તેનો અત ન આવ્યો, ત્યાસુધી વિગ્રહ શાંત થવો અસંભવિત જણાતો હતો. આખરે સંઘ ભેગો થયો અને સઘે નિશ્ચય કર્યો કે ભદ્રબાહુ સ્વામી સિવાય બીજા કોઈ આ વિગ્રહને શાન્ત પાડી શકે એમ નથી માટે તેમને બોલાવવા માટે કોઈ સાધુ જાય અને તે અહિં આવીને આ વિગ્રહને શાન્ત કરે.

સાધુઓએ ભદ્રબાહુ સ્વામી પાસે જઈને સઘનો સંદેશ સંભળાવ્યો. ભદ્રબાહુ સ્વામી બધું સાંભળી રહ્યા બાદ ઉત્તર આપ્યો કે — ‘અત્યારે હું યોગ સાધી રહ્યો છું. જેથી યોગ સાધી ગયા બાદ હું ત્યાં આવીશ.’

સાધુઓએ ભદ્રબાહુ સ્વામીનો ઉત્તર સઘને કહી સંભળાવ્યો. ભદ્રબાહુ સ્વામીનો ઉત્તર સાંભળીને મંધને ઘણું આશ્ચર્ય થયું કે આચાર્ય પોતાના કુલ્યાણ માટે આખા સવ તરફ કેમ ઉપેક્ષા કરી? આ પ્રમાણે પૂર્વાપગ વાતને વિચારી સઘે ફરીવાર સાધુઓને તેમને બોલાવવા મોકલ્યા. સાધુઓએ સઘના કહેવા પ્રમાણે કહ્યું કે —

હે ! મહારાજ ! યોગસાધના સાધી તમારુ એકાગ્રુ ઝમ્માણ કરવું મેં છે કે સમસ્ત સધર્મા દેશમેષ વિગ્રહને શાન્ત કરવે મેં છે ?

આ પ્રમાણે સંજ્ઞાને બદલાવુ સ્વામી પોતાનો અભિપ્રાય બદલે મૂકીને સધર્મની પાસે જાવ્યા અને શ્રી સધર્મી હિમાલયા માગી કહ્યું કે મારા યોગની સાધના કરવા કરતાં સધર્મુ કાર્વ વિરોધ મહત્વપૂર્ણ છે આ પ્રમાણે કહી સધર્મે શાન્તવન્દ્ય આપી.

જે ભોક્ષે માત્ર એમ કહ્યા કરે છે કે જમોને તેથી શુ ? જમે શા માટે ખીજતી ચિન્તા કરીએ ? જમે કુશલ રહીએ તે બસ ખીજતુ જમે તે શામ ? જમોને તેથી શુ ? આ પ્રમાણે જે વિચાર કરે છે તેઓ ભયકર ભૂષ કરે છે જે માત્રમાં જે દેશમાં જાવા વિચારવાના મનુષ્યો રહે છે તે માત્રમુ અભ.પનન થવા વગર ગ્રહેતું ન નથી ભારતવાસીઓના હૃદયમાં અભારથી જાવા વિચારો પેસી ગયા છે ત્યાંથી ભ્રમણ અધિભૂતિને પ્રાપ્ત થતો જાય છે ભારતમાંથી હવે તે દુષ્ટ ભાવના પશ્ચાતી દેખાય છે અને જાણે રાષ્ટ્ર સંવર્ધિત ધર્મ રાષ્ટ્રોદ્ધાર કરી રહ્યો છે તે ભારતની હાલ કાર્વ વખતે અવસ્થા સુધરતી એવી અપ્રત્ય રાખવામાં આવે છે

હવે સુધી જૈનસધર્માંથી જમોને તેથી શુ ? આ કુટ ભાવના દૂર નથી ધર્મ અને તે ભાવનાને દૂર કરવા મધે કાર્વ પ્રયત્ન પણ કરવામાં આવતો નથી એ વખતે કુખની વાત છે સધર્મનું મહત્વ ન સમજવાથી ન આ કુટ ભાવના જૈનસધર્માં પેસી ગઈ છે

સધર્મીઓને કાર્વ પણ પ્રકારની શાન્તિ આપવી તે પણ મહાનિર્વેશ છે એવું ભાવવાનું કમન છે સધર્મની રક્ષા કરવાની અમારે પરમાવશ્યકતા છે

હવેપણુ સ્વામી સધર્મુ કિત સક્ષમાં રાખી સધ પાસે જાવ્યા હતા અને સધર્મુ કિત સાખું હતું. ધર્મની રક્ષા કરવી તે પોતાની રક્ષા કરવા નરાજર છે મનુ મહારાજે કીધું ન કહ્યું છે કે —

ધર્મ ઇવ હતો હન્તિ, ધર્મો રક્ષતિ રક્ષિત ।

તસ્માદ્ધર્મો ન હન્તવ્યો, માનો ધર્મો હતોઽવધીત્ ॥

અર્થાત્—જે મનુષ્ય ધર્મનો નાશ કરે છે, ધર્મ તેનો નાશ કરે છે અને જે ધર્મની રક્ષા કરે છે, તેની ધર્મ રક્ષા કરે છે એટલા માટે ધર્મ આપણો નાશ ન કરે એમ માની ધર્મનો નાશ કરવો જોઈએ નહિ

આજે મુઘ અવ્યવસ્થિત થઈ ગયો છે તેનું મગઠન કરવું અત્યારે વળુ આવશ્યક છે, પણ હજી મુઘી જોઈએ તેટલું તે પ્રત્યે ધ્યાન આપવામા આવતું નથી સઘળા એકત્રિત કરવામા કેટલો બધો લાભ રહેલો છે તે સમજવાની અત્યારે ઘણી જરૂર છે

અત્યારે સઘળા તદ્દન અસ્તવ્યસ્ત થઈ ગયું છે જ્યાંમુઘી તે એકત્રિત કરવામા ન આવે ત્યાંમુઘી કોઈ કાર્યમા સફળતા મળવી બહુ મુશ્કેલ છે

જો પાત્ર જ મનુષ્યોની શક્તિ એકત્રિત કરવામા આવે તો આખરે તે પાત્ર માણસો પાત્ર હજાર મનુષ્યો એકત્રિત થઈ સંસારમા અપૂર્વ આદર્શશક્તિ પેદા કરી શકે છે.

દક્ષિણ આફ્રિકામા ભારતીયોને કુટપાથ ઉપર અગ્રેજ લોકો ચાલવા પણ દેતા ન હતા અને રેલ્વેની ફર્સ્ટ અથવા સેકન્ડ ક્લાસની ટિકીટ હોવા છતાં પણ ત્યાંથી ઉતારીને થર્ડ ક્લાસના ડબ્બામા બેસાડી દેતા હતા આ તો ભારતીયો ઉપર સામાન્ય વ્યવહાર કરવામા આવતો હતો કોઈ ભારતીય ધોડાગાડીની ટીકીટ લઈને તે ગાડીમા બેસી શકતા નહિ એક વાર આવા પ્રસંગમા ગાંધીજી પણ સપડાઈ ગયા હતા અને તેથી તેઓશ્રી ઉપર માર પણ ધણો પડ્યો હતો પરંતુ એકલા ગાંધીજીએ જ ત્યાંના ભારતીયોની અવ્યસ્થિત થયેલી શક્તિનું સગઠન કર્યું અને તે શક્તિદ્વારા સત્યાગ્રહ કરી ભારતીયોનું માન સાચવ્યું. ભારતીયો ઉપર ત્રણ પૌડનો જે કર લેવામા આવતો તે પણ બંધ કરાવ્યો.

ને તમે લોકો સધળાનું સન્માન કરો તો ફક્ત શ્રાવ્ય અશ્રવ્ય નથી. સધળા અને સધધર્મનું મહત્વ સમજી તે પ્રમાણે ચક્રિત સચક્રિત કરવામાં આવે તો સધધર્મનો અને જ્ઞેયધર્મનો અવરત ઉદ્ધાર થશે એમાં લેશમાત્ર સંશય રાખવા જોઈ નથી.

ઉપસહાર

જ્ય પ્રમાણે લૌકિક અને લૌકોત્તર સધધર્મનું નરાનર પસંદ થાય તો સધળા મનજૂત થાય અને એ સધળામી ફેર, સમાજ અને ધર્મમાં એવી ક્રાન્તિ પેદા થઈ શકે કે જે ક્રાન્તિ સધચક્રિતો વિકાસ કરતી રહે.

સધળાને પ્રગટાવો અને તે સધળાદ્વારા વિકાર યતુઓ ઉપર વિજય મેળવો. સધળા વિકારવિજય માટે એક જાગૃત સાધન ■ જેમ સધળા સાંસારિક જમની સિદ્ધિ માટે પરમસાધનસ્થા છે તેમ આધ્યાત્મિક સિદ્ધિ માટે જ્ય સધળાની અનિવાર્ય આવશ્યકતા છે. આપણા પૂર્વાચાર્યોએ તો સધને ભગવાન માની સ્તુતિ કરી છે અને જમો સંઘસસ કહી સધચક્રિતને નમસ્કાર કરેલ છે. સધચક્રિત એ લોકચક્રિત છે અને લોકચક્રિત ધર્મની માતા છે જે લોકો સધળાનું નરાનર મહત્વ સમજે છે તે લોકો સધ ને અમ્માપિયા માતાપિતા સમાન પૂજ્ય ગણી લેતી પૂજ્ય કરે છે. સધપૂજ્ય એ સાચી ધર્મપૂજ્ય છે.

સધ આપણો ધર્મપ્રાણ છે. સધળા એ આપણું ધર્મ જન છે. સધચક્રિત એ આપણી ધર્મચક્રિત છે. માટે ધર્મપ્રાણની રક્ષા કરવી ફેર, તો આપણે જીવનમાં સધળા પ્રગટાવવું જ જોઈએ. જ્યારે સમાજમાં સધળા પ્રગટશે ત્યારે સધધર્મ વિધધર્મમાં પોતાનું મહત્વનું સ્થાન મેળવશે.

જમો સંઘસસ
સધને નમસ્કાર દો.

(૮)

સૂત્રધર્મ

[સુત્ત-ધર્મે]

જઘ્ઘા સુઈ સસુત્તા પઢિયા વિ ન વિણસ્સઈ ।

તહા જીવો સસુત્તો પઢિઓ વિ ન વિણસ્સઈ ॥

ગમે તેવા ચીકણા ઠાદવમાં પડેલી સોય માત્ર નાના દોરાને
હીધે પોતાની જાતને શુભાવતી નથી, તેમ સસૂત્ર-સમ્યગ્જ્ઞાની જીવ
પોતાની આત્મસ્મૃતિના ભાનની જ્યોતને ખુઝાવા દેતો નથી

‘ જાણો-સમજો-વિચાર કરો-ખોજ કરો ’ ધર્મશાસ્ત્રની આ
ધોષણાદ્વારા મુમુક્ષુ-જિજ્ઞાસુઓને શાસ્ત્રકારો સૂત્રજ્ઞાનની પ્રધાનતા
સૂચવે છે

શાસ્ત્રકારોએ માત્ર ચતુરાઈ, માત્ર પડિતાઈ, માત્ર વાકુકુશલતા,
માત્ર વ્યવહારપટુતા, માત્ર લોકજન, માત્ર વક્તૃત્વ એને જ્ઞાન નથી
કહેલું પણ જે સમ્યગ્જ્ઞાનના આવિર્ભાવથી ચિત્તવૃત્તિ શુદ્ધ થાય,
ક્રોધાદિ કષાયો મદ થાય અને સયમ તથા સમભાવનું પોષણ થાય
તે જ સમ્યગ્જ્ઞાન છે એમ કહ્યું છે

પદ્મ નાથ ટક્કી જ્યા-પહેલાં જ્ઞાન અને પછી જ્યા અને જ્ઞાનક્રિયામ્યામ્ મોક્ષ જ્ઞાન અને ચારિત્રદ્વારા મોક્ષની સિદ્ધિ થાય છે ધર્મશાસ્ત્રની બા મોક્ષલા પલ્લુ એવા સમ્બંધજ્ઞાનને સંમિત કરે છે.

જ્ઞાન અને ક્રિયાનું સાદ્યમય ધ્યેયસિદ્ધિનું મુખ્ય અંગ છે. જેનું નિષ્ણે તેવું કરે. તે જ ખારેલું પાર ખાડી સમાપ્ત નાણું જુદું અને કરવું જુદું વા કરવું જુદું અને નાણું જુદું-એ રીતે જ્ઞાન અને ક્રિયાનો વિષવાદ હોય, ત્યાં મોટા મોટા પ્રયાસો કરવા જતાં પણ વિજ્ઞાતામય છે જ્ઞાન સંપૂર્ણ ક્રિયા વિના-ક્રિયા વિનાનું જ્ઞાન વધ્ય છે અને જ્ઞાન વિનાની ક્રિયા અંધ છે એ ધર્મોક્તિ પણ એવા વિષવાદિ જ્ઞાન અને ક્રિયા મટે કહેવાએલી છે જ્ઞાન અને ક્રિયાનો સવાદ હોય તો ધ્યેયસિદ્ધિ નહીં જ છે.

સમ્બંધજ્ઞાન સાચત સૂચે છે ન જોડવાય એવો દાવો છે એના જળદળના પ્રકાશથી માત્રસર્વ ઈર્ષ્યા, દુરત્ત, લુબ્ધતા વગેરે અનેક રૂપે જલ્પાતો અજ્ઞાનાધિકાર ક્ષય પલ્લુ ટકી રહેતો નથી.

ક્રિયાક્રમિ-અનુજાનો-ઔપધ છે સમ્બંધજ્ઞાન પથ છે સમ્બંધજ્ઞાનને લીધે એ અનુજાનો અમૃતરૂપ ધર્મ આત્માનું વૈશાલિક બેન હો કરે છે અને તેને જાગતો કરે છે એટલા જ માટે શાસ્ત્રકારેએ જે એમ કહ્યું છે કે-મમે વેવા ચીકષ્ણ કાલવર્મા પોલી સેત્ત માત્ર એ નાન્ય દોષને લીધે પોતાની નાને શુભાવની નથી તેમ સમ્બંધજ્ઞાની છવ માત્ર સ્વસ્ત્વિન્યા જ્ઞાનની તોળને જુઝાયા રેતો નથી.

ધર્મશાસ્ત્રમાં સમ્બંધજ્ઞાનનો પ્રગાથ અધિભાષિક વર્ણવ્યો છે જ્ઞેન પરિભાષામાં જેનેમિધ્યાનુત કહેવામાં આવે છે તેનું વાંચન-મનન પણ સમ્બંધજ્ઞાનીને અદિતકર થતું નથી સમ્બંધજ્ઞાનને લીધે તેની દર્શિ વિજ્ઞાન, જ્ઞામકરદિન પ્રજ્ઞાન અને નયવાદને જામજ્જારી થાય છે તેથી કાર્તિક્ય ધર્મશાસ્ત્રનો સસર્વ તેને અદિતકર થતો નથી સમ્બંધજ્ઞાનના કવચને લીધે તે સાત અગમિત્ત્વ કરે તે —

ગાય જેમ ઘાસને દૂધરૂપે પરિણુમાવી શકે છે તેમ તે અન્ય ધર્મ-
શાસ્ત્રને પણ હિતકરરૂપે પરિણુમાવી શકે છે અને તે દ્વારા કહેવાતા
ધાર્મિક કલહો શાન્ત પણ કરી શકે છે.

ચૌદ રાજલોકના જન્તુમાત્રને અભયદાન આપવાની ચાવી
એક માત્ર સમ્યગ્જ્ઞાન છે એક પુરુષને સમ્યગ્જ્ઞાનાભિમુખ કરવો અને
ચૌદ રાજલોકના જન્તુમાત્રને અભયદાન દેવું એ બંને બરાબર છે.
આવો અદ્ભુત મહિમા સમ્યગ્જ્ઞાનનો છે

આત્મશુદ્ધિને લગતા ગમે તે સમ્પ્રદાયના સાહિત્યમાં સર્વત્ર
સમ્યગ્જ્ઞાન સર્વોપરિપણુ બોગવે છે. શ્રી મુડકોપનિષદમાં (મુ ૩,
ખ ૦ ૧, શ્લોક ૫માં, સત્યેન લભ્યસ્તપસા દ્વૈષ આત્મા
સમ્યગ્જ્ઞાનેન બ્રહ્મચર્યેણ નિત્યમ્ ॥ આત્મપ્રાપ્તિનું સાધન
સમ્યગ્જ્ઞાન જણાવેલું છે

‘સમત્તદસી ન કરેહ પાવં’ સમ્યગ્જ્ઞાની જીવ પાપ કર્મો
કરતો નથી એ ધર્મવચન પણ સમ્યગ્જ્ઞાનનો મહિમા બતાવે છે.

મોક્ષધર્મરથના સૂત્ર અને ચારિત્ર એ બંને ચક્રો છે આ રીતે
સૂત્ર અને ચારિત્ર અથવા શિક્ષણ અને સસ્કાર બંને સાપેક્ષ છે
એક બીજાની ઉપેક્ષા કગવાથી ધર્મરથ આગળ ચાલી શકે નહિ

જેમ સસ્કાર વિનાનું કેવળ જ્ઞાન કે શિક્ષણ આપણી
જીવનશુદ્ધિ કરી શકે નહિ તેમ સમ્યગ્જ્ઞાન વિનાનું ચારિત્ર પણ
મોક્ષસિદ્ધિ સાધી શકે નહિ સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્ર એ બંનેને
જીવનમાં સરખું સ્થાન આપવાથી જ જીવન સિદ્ધ, યુદ્ધ અને મુક્ત
બની શકે છે

સમ્યગ્જ્ઞાનદર્શનચારિત્રાણિ મોક્ષમાર્ગઃ । શ્રી વાયકમુખ્યે
પણુ મોક્ષમાર્ગે જવા માટે સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યક્-
ચારિત્ર આ રત્નત્રયરૂપ પાથેયની આવશ્યકતા બતાવી છે.

પદ્મ નાળ તરો લયા-પહેલાં જ્ઞાન અને પછી દયા અને જ્ઞાનક્રિયામ્યામ્ મોક્ષ જ્ઞાન અને આરિનદારા મેષ્ટની સિદ્ધિ થાય છે ધર્મસાક્ષીની આ ધીવણા પશુ એવા સમ્યક્જ્ઞાનને સંચિત કરે છે

જ્ઞાન અને ક્રિયાનું સાદચ્ચ પ્યેચસિદ્ધિનું મુખ્ય અંગ છે જેવું જાણે તેવું કરે. તે જ ધારેણું પાર પાડી રક્ષણ જાણવું જુદું અને કરવું જુદું વા કરવું જુદું અને જાણવું જુદું—એ રીતે જ્ઞાન અને ક્રિયાનો વિસવાદ હોય, ત્યાં મોટા મોટા પ્રવાસો કરવા છતાં પણ વિષ્ણુતામવે છે જ્ઞાન લેવું શિષ્યા શિષ્યા—ક્રિયા વિનાનું જ્ઞાન વશ્ય છે અને જ્ઞાન વિનાની ક્રિયા અશ્ય છે એ ધર્મોક્તિ પણ એવા વિસવાદિ જ્ઞાન અને ક્રિયા મારે કહેવાએલી છે જ્ઞાન અને ક્રિયાનો સવાદ હોય તેા પ્યેચસિદ્ધિ નશ્વર જ છે

સમ્યક્જ્ઞાન સાચત સુચ છે ન જોલવાય એવો દીનેા છે એના જળકળના પ્રકાસથી માત્સર્ગ ઈર્ષ્યા ક્રૂરતા, મુખ્યતા વગેરે અનેક રૂપે જણાવેા અધ્યાનાંધકાર કષ્ટ પણ ટપા રક્તો નથી

ક્રિયામરિા—અનુજાનો—ઔપધ છે સમ્યક્જ્ઞાન પશ્ય છે સમ્યક્જ્ઞાનને લીધે જી અનુધાનો અનુવશ્ય ચર્ચ જાતમાનું વૈભાવિક ધૈન દૂર કરે છે અને તેને જાગવો કરે છે એટલા જ મારે સાક્ષીકારેએ જો એમ કહ્યું છે કે—અમે તેવા ચીકણા કાલવર્મા પગેલી સેત્ર માત્ર એ નાના ઘેરાને લીધે પોતાની જાનને સુભાવતી નથી, તેમ સમ્યક્જ્ઞાની કવ માત્ર સ્વસ્મૃતિના જાનની જ્ઞાતને છુટાવા રેવો નથી.

ધર્મસાક્ષર્મ સમ્યક્જ્ઞાનનો પ્રભાવ અધિકારિક વર્ણવ્યો છે. જૈન પરિભાષામાં જેને મિથ્યાશ્રુત કહેવામાં આવે છે તેવું વાંચન-મનન પણ સમ્યક્જ્ઞાનીને અદિતકર થતું નથી સમ્યક્જ્ઞાનને લીધે તેની દાંદિ વિરાળ, આમકરકિત પ્રશાન્ત અને નવવાદને સમજાતરી થાય છે તેથી કાઈપણ ધર્મસાક્ષીનો સસર્ગ તેને અદિતકર થતો નથી સમ્યક્જ્ઞાનના કવચને લીધે તે સદા સુરક્ષિત રહે છે અને

માટે ભગવાન મહાવીરે ‘ પદમ નાણં તઓ દયા ’ પ્રથમ જ્ઞાન અને પછી દયાનો હિતોપદેશ આપ્યો છે.

સૂત્રધર્મનું બરાબર માહાત્મ્ય અને સ્વરૂપ સમજાવવા માટે શાસ્ત્ર-કારોએ સૂત્રધર્મ અર્થાત્ સમ્યક્ત્વના આઠ આચારોને જીવનમા ઉતારવાનો ઉપદેશ આપ્યો છે. સૂત્રધર્મ અર્થાત્ સમ્યક્ત્વના આઠ આચારો* નીચે પ્રમાણે છે —

* નિસ્સંકિય નિકંચિયં નિન્વિગિચ્છં અમૂઢદિટ્ઠી ય ।

ઉવવૂહ, ધિરીકરણં, વચ્છલ્લ, પમાવણેડદેતે, ॥ ૩૧ ॥

(શ્રી ઉત્તરાધ્યયનજી સૂત્ર અધ્યયન ૨૮ સુ ગાથા ૩૧)

ટીકા — શક્તિં શક્તિ—દેશસર્વશક્તાત્મક તસ્યામાવો ‘ નિ’ શક્તિં, એવ કાંક્ષણં કાક્ષિત—યુક્તિયુક્તત્વાદ્દિસાધ્યમિધાયિત્વાચ્ચ શાક્યોલુકાદિદર્શનાન્યપિ સુન્દરાખ્યેવેત્યન્યાન્યદર્શનપ્રહાત્મક તદમાવો ‘ નિષ્કાક્ષિતં’ પ્રાગ્વદુભયત્ર વિન્દુલોપ, વિચિકિત્સાંફલ પ્રતિ સન્દેહો યથા—કિમિયત ક્લેશસ્ય ફલ સ્યાદુત નેતિ ? તન્ન્રન્યાયેન ‘ વિદ. ’ વિજ્ઞા. તે ચ તસ્વત સાધવ એવ તજ્જુકુપ્પા વા યથા—કિમમૌ યતયો મલદિગ્ધદેહા ? પ્રાસુકજલસ્નાને હિ કો દોષઃ સ્યાદિત્યાદિકા નિન્દા તદમાવો ‘ નિવિચિકિત્સ;’ ‘ નિવિજુગુપ્તં’ વા, આર્ષત્વાચ્ચ સૂત્ર એવં પાઠ, ‘ અમૂઢા ’ ઋદ્ધિમલ્કુતીથિ-કદર્શનેડપ્યનવગીતમેવાસ્મદર્શનમિતિ મોહવિરહિતા સાં ચાસૌ દૃષ્ટિશ્ચ બુદ્ધિરૂપા અમૂઢદંષ્ટિ, સ ચાયં ચતુર્વિધોડપ્યાન્તર આચાર, વાઘ્યસ્વાહ— ઉવવૂહ’ ત્તિ, ઉપવૂહણમુપવૂહા—દર્શનાદિગુણાન્વિતાનાં સુલબ્ધજન્માનો યૂય યુક્તં ચ મવાદશામિદમિત્યાદિવચોભિસ્તત્તદ્ગુણપરિવર્દન તથ્ચ સ્થિરીકરણ ચ— અભ્યુપગમ (ત) ધર્માનુષ્ઠાન પ્રતિ વિધીદતાં સ્થૈર્યોપાદનમુપવૂહા । સ્થિરીકરણે ‘ વત્સલમાવો ’ ‘ વાત્સલ્ય ’—સાધર્મિકજનસ્ય મક્ષપાનાદિનોચિતપ્રતિપત્તિકરણં તથ્ચ ‘ પ્રમાયના ’ ચ—તથા સ્વતીર્થોન્નતિદેતુચેષ્ટાસુ પ્રવર્તનાત્મિકા વાત્સલ્યપ્રમાવને, ઉપસહારમાહ—અષ્ટૈતે દર્શનાચારા મવન્તીતિ શેષ । એમિરેવાષ્ટમિરાચાર્યમાણસ્યાસ્યોક્તફલસમ્પાદકતેતિ ભાવ, એતચ્ચ જ્ઞાનાચારાણુપલક્ષક, યદ્વા દર્શનસ્યેવ યદાચારામિધાન તદસ્યૈવોક્તન્યાયેન મુક્તિમાર્ગમૂલત્વસમર્થનાર્થમિતિ સૂત્રાર્થ ॥

સૂત્રધર્મ અને આરિત્રધર્મનો પરસ્પર આટલો નડો બનિષ્ટ સબંધ છે તો પછી આ બન્ને ધર્મોનું ભુકુભુકુ વર્ણન સામગ્રીએ તો મારે ક્ષુ ! એવો પ્રશ્ન ઠાઈને થાય એ સહાવિત છે એ બન્ને ધર્મોના સબંધ બનિષ્ટ હોવા છતાં પણ બન્ને ધર્મોના આચારો ભિન્ન હોવાથી તે ભિન્ન પણ છે.

સૂત્રધર્મ આધાર અને આરિત્રધર્મ આધેશ છે. સૂત્રધર્મ એટલે ટકી રહે છે પણ આરિત્રધર્મ સૂત્રધર્મ વિના એક કણ પણ ટકી શકતો નથી. આરિત્રધર્મની પહેલાં મનુષ્યમાં સમ્યક્ત્વ આદિ સૂત્રધર્મ આવી રહે છે પણ સૂત્રધર્મ વિના આરિત્રધર્મ આવી શકતો નથી.

પણા લેખિ આરિત્રધર્મને જ ધર્મ માને છે અને સૂત્રધર્મ તો તેમની ગણતરીમાં જ નથી. સૂત્રના કેવળ અક્ષર વાંચી લેવા એને જ તેઓ ખોટા માને છે પણ આ તેઓની ભ્રમકર ભૂલ છે. સૂત્રધર્મનું ભાંસુધી વાંચન-મનન અને નિર્દિષ્ટાસન થતું નથી. ભાંસુધી સૂત્રધર્મનું રહસ્ય સમજી શકાતું નથી. પણ સામગ્રીએ સૂત્રધર્મનું એટલું બધું મહત્ત્વ બતાવ્યું છે કે જો સૂત્રધર્મનું નિયમિત વાંચન, મનન અને નિર્દિષ્ટાસન કરવામાં આવે તો મનુષ્ય પરિતપ્તસાર કરી રહે છે અર્થાત્ મેઘસિદ્ધિને સાધી રહે છે.

આરિત્રધર્મ-આચારધર્મને આવરતા પહેલાં સૂત્રધર્મ અર્થાત્ વિચારધર્મનું પૂરેપૂરું જ્ઞાન હોવું જોઈએ કારણ કે વચાર્ધ નામના વિદ્યાનું આવરણ અર્થવિનાનું છે ન જાણેલું જાણવું અને જાણેલાને શોધવું અને શોધેલું જીવનમાં ઉતારવું એ જીવનશુદ્ધિના માર્ગો છે. જે મનુષ્ય સૂત્રધર્મનું આરાધન કરી વિના આરિત્રધર્મનું આવરણ કરે છે તે મોહધર્મનો ધર્મ જરાબર સમજી શકતો નથી અને પરિણામે મોહમાત્રનો અધિકારી બની શકતો નથી. એટલા જ

માટે ભગવાન મહાવીરે ‘ પઢમ નાણ તઓ દયા ’ પ્રથમ જ્ઞાન અને પછી દયાનો હિતોપદેશ આપ્યો છે.

સૂત્રધર્મનું બરાબર માહાત્મ્ય અને સ્વરૂપ સમજાવવા માટે શાસ્ત્ર-કારોએ સૂત્રધર્મ અર્થાત્ સમ્યક્ત્વના આઠ આચારોને ઊર્ધ્વનમા ઉતારવાનો ઉપદેશ આપ્યો છે. સૂત્રધર્મ અર્થાત્ સમ્યક્ત્વના આઠ આચારો* નીચે પ્રમાણે છે —

* નિસ્સંકિય નિકંચિય નિન્ચિગિચ્છં અમૂઢદિટ્ઠી ય ।

ઉવવૂહ, થિરીકરણં, વચ્છલ્લ, પમાવણેઽદ્દેતે, ॥ ૩૧ ॥

(શ્રી ઉત્તરાધ્યયનજી સૂત્ર અધ્યયન ૨૮ સું ગાથા ૩૧)

ટીકા — શક્ષિતં શક્ષિત—દેશસર્વશક્ષાત્મક તસ્યામાવો ‘ નિ’શક્ષિતં, એવ કાંક્ષણં કાક્ષિતં—યુક્તિયુક્તત્વાદર્શિસાચમિધાયિત્વાચ શાક્યોલુકાદિદર્શનાન્યપિ સુન્દરાણ્યેવેત્યન્યાન્યદર્શનમ્મહાત્મક તદમાવો ‘ નિષ્કાક્ષિતં ’ પ્રાગ્વદુભયત્ર વિન્દુલોપ, વિચિકિત્સાંફલ પ્રતિ સન્દેહો યથા—કિમિયત. કલેશસ્ય ફલ સ્યાદુત નેતિ ? તન્ત્રન્યાયેન ‘ વિદ. ’ વિજ્ઞા તે ચ તત્સ્વત સાધન એવ તજ્જુગુપ્સા વા યથા—કિમર્મો’યતયો મલદિગ્ધદેહા ? પ્રાસુકજ-લસ્નાને હિ કો દોષ. સ્યાદિત્યાદિકા નિન્દા તદમાવો ‘ નિવિચિકિત્સ; ’ ‘ નિવિજુગુપ્સં ’ વા, આર્ષત્વાચ સૂત્ર એવં પાઠ, ‘ અમૂઢા ’ ઋદ્ધિમસ્કુતીર્થિ-કદર્શનેઽપ્યનવગીતમેવાસ્મદર્શનમિતિ મોહવિરહિતાં સા ચાસૌ દૃષ્ટિશ્ચ બુદ્ધિરૂપા અમૂઢદૃષ્ટિ’, સ વાય ચતુર્વિધોઽપ્યાન્તર આચાર, વાઘસ્વાહ— ઉવવૂહ’ સિ, ઉપવૂહણમુપવૂહા—દર્શનાદિગુણાન્વિતાનાં સુલબ્ધજન્માનો યૂય યુક્તં ચ મવાદશામિદમિત્યાદિવચોમિસ્તત્તદ્ ગુણપરિવર્દન તત્ત્વ સ્થિરીકરણ ચ— અભ્યુપગમ (ત) ધર્માનુષ્ઠાન પ્રતિ વિષીદતાં સ્થૈર્યોપાદનમુપવૂહા । સ્થિરીકરણે ‘ વત્સલમાવો ’ ‘ વાત્સલ્ય —સાધર્મિકજનસ્ય ભક્ષપાનાદિનોચિતપ્રતિપ-સિકરણં તત્ત્વ ‘ પ્રમાણના ’ ચ—તથા સ્વતીર્થોન્નિતિદેતુચેષ્ટાસુ પ્રવર્તના-ત્મિકા વાત્સલ્યપ્રમાણને, ઉપસહારમાહ—અષ્ટૈતે દર્શનાચારા ભવન્તીતિ શેષ । એમિરેવાઘામિરાચાર્યમાણસ્યાસ્યોક્તફલસમ્પાદકતેતિ ભાવ’, એતત્ત્વ જ્ઞાના—ચારાણુપલક્ષકં, યદ્વા દર્શનસ્યેવ યદાચારામિધાને તદસ્થૈવોક્તન્યાયેન મુક્તિમાર્ગમૂલત્વસમર્થનાર્થમિતિ સૂત્રાર્થ ॥

(૧) નિરાકા (૨) નિકષ્ણતા, (૩) નિર્વિચિત્તિયા,
(૪) અમૂઢદષ્ટિત્વ (૫) ઉપમૂઢતા (૬) સિદ્ધીકરણ, (૭) વાતસમ્ય
(૮) પ્રભાવના.

જેમ હાથ-પગ આદિ અંગેનું વર્ણન કરવાથી સરીતું વર્ણન થઈ જાય છે તેમ સમ્યક્ત્વના આ આઠ અંગેનું વર્ણન કરવાથી સમ્યક્ત્વ-સૂત્રધર્મનું સ્વરૂપ જણાઈ આવે.

૧ નિરાકા —સમ્યક્જ્ઞાનને વિકસાવવાના આત્મિક શુભે કયા સમ્યક્જ્ઞાનીએ જે સમ્યક્ધર્મ સ્વીકાર્યો છે તેમાં સકાત કરવી નિરાકાર થઈ એમાં પ્રવૃત્તિ કરવી એ સમ્યક્ત્વનો પહેલો ગુણ છે.

૨ નિકષ્ણતા —સમ્યક્ધર્મ સિવાય બીજા ધર્મોમાં ક્ષણ-અભિધાન ન રાખવી, અને પોતાના સમ્યક્ધર્મમાં અટક, અવરોધ રહેવું અને નિષ્કલિપ્ત થઈ સત્પ્રવૃત્તિ કરતા રહેવી એ સમ્યક્ત્વનો બીજો ગુણ છે.

૩ નિર્વિચિત્તિયા —સમ્યક્ધર્મના ફળમાં સંદેહ કરવો, સમ્યક્ધર્મીના આચાર-વિચારો પ્રતિ અસ્મિ રાખવી થુણા કરવી તિરસ્કાર કરવો એ વિચિત્તિયા દોષ છે. આ દોષથી રક્તિ થવું અર્થાત્ નિર્વિચિત્તિયા ગુણ ધારણ કરવો એ સમ્યક્ત્વનો ત્રીજો ગુણ છે.

૪ અમૂઢદષ્ટિત્વ —વિવેકશુદ્ધિ ડેળવવી અર્થાત્ પ્રત્યેક વસ્તુને સુક્ષ્મ અનુભવ કે જાગૃતની કસોટી ઉપર કસીને સ્વીકારવી, સદર્શ પ્રતિ સૂચનાવ રાખવો. કાંઈ ધર્મ પ્રતિ થુણા ન કરવી અને સદર્શ પ્રતિ મૂઢતાથી નહિ પણ વિવેકશુદ્ધિપૂર્વક અટક વિનાસ રાખવો તે સમ્યક્ત્વનો ચોથો ગુણ છે. આ ચાર ગુણો સમ્યક્જ્ઞાનીના આંતરિક ગુણો છે. આ આંતરિક ગુણોને ડેળવ્યા વિના સમ્યક્જ્ઞાનીમાં સમ્યક્ત્વ પ્રગટી શકતું નથી.

૫ ઉપમૂઢતા —સદર્શના માર્ગે સમ્યક્જ્ઞાનને વિકસાવવાના આઠ ગુણો-આચારો ઉત્પાદિત કરવો. ધર્મનિન્દાની પ્રતિક્રિયા અને ધર્મગુણની પ્રશંસા કરવી એ સમ્યક્ત્વનો પાંચમો ગુણ છે.

૬ સ્થિરીકરણ — સદ્ધર્મથી જો કાઈ મનુષ્ય વ્યુત થતો હોય કે આપત્તિ તથા પ્રલોભનોથી સદ્ધર્મનો માર્ગ છોડતો હોય તો તેને આપત્તિમા મદદ કરવી અને પ્રલોભનોમાથી બચાવવો અને ધર્મમાર્ગમા સ્થિર કરવો એ સમ્યક્ત્વનો છઠો ગુણ છે

૭ વાત્સલ્ય — જગજીવો અને તેમા સહધર્મીઓ પ્રતિ વાત્સલ્યભાવ રાખવો અર્થાત્ બન્ધુભાવ રાખવો અને પરસ્પર બન્ધુભાવ વધતો રહે તેવો પ્રયત્ન કરવો એ સમ્યક્ત્વનો સાતમો ગુણ છે

૮ પ્રભાવના — દરેક ધર્મસાધનોદ્વારા ધર્મોદ્ધાર કરવો, ધર્મપ્રચાર કરવો અને ધર્મપ્રભાવથી જનસમાજને પ્રભાવિત કરી ધર્મમાર્ગ ઉપર લાવવો એ સમ્યક્ત્વનો આઠમો ગુણ છે

સમ્યક્ત્વના આ આઠ ગુણોમા ચાર આત્મિક ગુણો અને ચાર સમ્યક્ત્વના દ્યોતક બાહ્ય ગુણો છે આ બાહ્ય ગુણોના આચરણથી સમ્યક્ત્વનું પ્રકાશન થાય છે સમ્યક્ત્વના આત્મિક ગુણો—નિશંકા, નિષ્કાક્ષા, નિર્વિચિકિત્સા અને અમૂઢદષ્ટિત્વ—કેળવ્યા વિના બાહ્ય ગુણો—ઉપગૂહનવૃત્તિ, સ્થિરીકરણ, વાત્સલ્યભાવ અને પ્રભાવના—પ્રગટી શક્તિ નથી અથવા કૃણી શક્તિ નથી

આ આઠ ગુણો દર્શનના આચાર છે આ દર્શનાચારોનું આચરણ કરનાર પુરુષ ઉપર્યુક્ત ફલનો સમ્પાદક બને છે. આ આઠ આચાર જ્ઞાનાચાર આદિના પણ ઉપલક્ષક છે દર્શનાચાર મુક્તિનો માર્ગ છે સૂત્રધર્મનું સમર્થન કરવા માટે અહિં દર્શનાચારનું કથન કરવામા આવ્યું છે ઉપર્યુક્ત આઠ આચારો સૂત્રધર્મના પણ છે

આ આઠ આચારોમા પ્રથમ આચાર ‘નિશંકબનો’ એ છે. જે મનુષ્ય ધર્મ શ્રદ્ધામા અથવા બીજી કાઈ ધાર્મિક પ્રવૃત્તિમા સદેહ રાખે છે તે મનુષ્ય જીવનખ્યેયને પહોંચી શકતો નથી, એવો તેનો સ્પષ્ટ અર્થ છે

(૧) નિરાકાર (૨) નિર્મલતા, (૩) નિર્વિચિત્તિતા,
(૪) અમૂલ્યતા (૫) ઉપમુદ્ધન (૬) સ્થિરીકરણ, (૭) વાત્સલ્ય
(૮) પ્રભાવના.

જેમ હાથ-અંગ આદિ અંગેનું વસ્તુ ન કરવાથી સરીસુ વર્ણન થઈ નામ છે તેમ સમ્યક્ત્વના આ આઠ અંગેનું વર્ણન કરવાથી સમ્યક્ત્વ સૂત્રધર્મનું સ્વરૂપ જણાઈ આવશે.

૧ નિરાકાર — સમ્યક્જ્ઞાનને વિકસાવવાના આત્મિક ગુણો હતા. સમ્યક્જ્ઞાનીએ જે સમ્યક્ધર્મ સ્વીકાર્યો છે તેમાં સમ ન કરવી. નિરાકાર થઈ જોમાં પ્રવૃત્તિ કરવી એ સમ્યક્ત્વનો પહેલો ગુણ છે.

૨ નિર્મલતા — સમ્યક્ધર્મ સિવાય બીજા ધર્મોમાં કંઈક અભિપ્રાય ન રાખવી, અને પોતાના સમ્યક્ધર્મમાં અદ્વલ અચલ રહેવું અને નિષ્કલિપ્ત થઈ સતપ્રવૃત્તિ કરતા રહેવી એ સમ્યક્ત્વનો બીજો ગુણ છે.

૩ નિર્વિચિત્તિતા — સમ્યક્ધર્મના ફળમાં સદેહ કરવો સમ્યક્જ્ઞાનીના આચાર-વિચારો પ્રતિ અરુચિ રાખવી ધુણા કરવી તિરસ્કાર કરવો એ વિચિત્તિતા દોષ છે. આ દોષથી રક્તિ થવું અર્થાત્ નિર્વિચિત્તિતા ગુણ ધારણ કરવો એ સમ્યક્ત્વનો ત્રીજો ગુણ છે.

૪ અમૂલ્યતા — વિવેકશુદ્ધિ કેળવવી અર્થાત્ પ્રત્યેક વાતને શુદ્ધિ, અનુભવ કે આગમની કસોટી ઉપર કસીને સ્વીકારવી, સદર્મ પ્રતિ સાદરાપ રાખવો. કેઈ ધર્મ પ્રતિ ધુણા ન કરવી અને સદર્મ પ્રતિ મૂલતાથી નહિ પણ વિવેકશુદ્ધિપૂર્વક અદ્વલ વિશ્વાસ રાખવો તે સમ્યક્ત્વનો ચોથો ગુણ છે. આ ચાર ગુણો સમ્યક્જ્ઞાનીના આત્મિક ગુણો છે. આ આત્મિક ગુણોને કેળવ્યા વિના સમ્યક્જ્ઞાનીમાં સમ્યક્ત્વ પ્રગટી શકતું નથી.

૫ ઉપમુદ્ધન — સદર્મના માર્ગે સમ્યક્જ્ઞાનને વિકસાવવાના આઠ ગુણો-અવનારને ઉત્સાહિત કરવો. ધર્મનિન્દાની પ્રતિક્રિયા અને ધર્મશુભની પ્રશંસા કરવી એ સમ્યક્ત્વનો પાંચમો ગુણ છે.

આ બંને વિરોધી તત્ત્વો શા માટે કહેવામા આવ્યા ? નો સશય ખરાબ છે, તો શાસ્ત્રોમા ઘણું ઠેકાણું ગૌતમજીને શ્રી ભગવાન કહે છે કે ‘જાય-સશય’ અર્થાત્ તેને મદેહ પેદા થયો. આ પ્રમાણે શા માટે કહેવામા આવ્યું ? અને નો મશય સારો છે તો શાસ્ત્રમા મશયને સમક્રિતનો દોષ શા માટે કહેવામા આવ્યો છે ? આનું કારણ શું છે ?

આનું સમાધાન આ પ્રમાણે છે કે, જેવી રીતે તમે લોકો (વ્યાખ્યાનના વખતે) જે મકાનની નીચે ખેઠેલા છો તેની ઉચાર્થ, નીચાર્થ, અથવા આ મકાન પડી જાય એમ તો નથીને ! આ બધું પહેલા દેખી લેવું તમારું કર્તવ્ય સમજો છો, પણ કેવળ આ પડી જશે તો ? એ ભયથી વ્યાખ્યાનમા સમ્મિલિત જ ન થાઓ એ ઠીક ન કહેવાય, તેવી રીતે છદ્મસ્થાવસ્થા સુધી પ્રત્યેક વ્યક્તિ કેવળી-સર્વજ્ઞની અપેક્ષાએ બધું જાણ્યા વિના રહે છે, એટલા માટે તેની જાણ માટે મશય કરવો, તે સશય લાભદાતા છે તેમા કોઈ દોષ નથી પરંતુ જે પુરુષ અદરને અદર સંશય રાખીને તેમા ડૂબ્યો રહે છે અને નિર્ણય કરતો નથી, તે પુરુષ “સશયાત્મા વિનશ્યતિ” તો ઉપાદગ્નશુરપ બની જાય છે

તમે લોકો સારી રીતે જાણો છો કે કોઈ કોઈ વાર ટ્રેન પાટા ઉપરથી ઊતરી જાય છે, વહાણ સમુદ્રમા ડૂબી જાય છે અને તેમા ખેસનાગએની પણ હાનિ થઈ જાય છે પણ આ હમેશા બનતું નથી કોઈ કોઈ વાર આવા અનિચ્છનીય બનાવ બની જાય છે હવે કોઈ ગૃહસ્થ ટ્રેન અથવા વહાણમા ખેસનારાઓ કોઈ કોઈ વાર મરી જાય છે, એવી શકાથી ટ્રેન વગેરેનો ઉપયોગ ન કરે, તો શું આ તેની શઙ્કા ઉચિત કહેવાય ? નહિ

(૨) ક્ષયાત્મા, (૩) યોગાત્મા (૪) ઉપયોગાત્મા (૫) જ્ઞાનાત્મા, (૬) દર્શનાત્મા, (૭) ચારિત્રાત્મા (૮) વીર્યાત્મા

† ‘શકા’ નામનો સમક્રિતનો પહેલો અતિચાર

નિ સહ જનવું એટલે હક વિશ્વાસ રાખવો. હક વિશ્વાસમાં અધવિશ્વાસની જરા પણ જગ થોતી નથી. હક વિશ્વાસ એ સમ્યક્ત્વનું પ્રધાન અંગ છે. ધર્મમાં હક વિશ્વાસને સ્થાન ન હોય તો ધર્મનું આત્મરક્ષુ પક્ષ થવું મુશ્કેલ થઈ જાય. હક વિશ્વાસ એ ધર્મ મહેલનો પાયો છે. જો હક વિશ્વાસનો પાયો ઢીસો હોય તો સહ, કૃતક આદિ વાતોડોડાથી ધર્મમહેલ ખળસળી ઊઠે. ધર્મમાં જો હક વિશ્વાસ હોય તે અધમત્તમાથી પેદા થયેલો ન હોવો જોઈએ. મહા જ્ઞાને તકની કસોટીએ જશેલો હક વિશ્વાસ હોય તો જ ધર્મજ્ઞતા મળજી રહે. એટલા માટે હક વિશ્વાસ મહાશુદ્ધ અને તર્કશુદ્ધ હોવો જોઈએ. ધર્મજ્ઞતાનો જ મ સાચી છતાસાશુદ્ધિમાંથી પેદા થાય છે. એટલે છતાસાશુદ્ધિદારા ધર્મજ્ઞતા હક કરવી જોઈએ. જે ભોળાને ધર્મ વિષે સહા કરવાથી સહાકોપનો ભાગ રહે છે તે ભાગ જાત્રવાને છે. જે જીવણ વિતરણ વધારવા માટે જે પેતાની તક સક્તિનું પ્રયત્ન કરવા માટે સમ્યક્મનમાં ગોળા ખાવા કરે છે તે ધર્મનો જરાપણ મમ સમજી શકતો નથી. ધર્મ વિષે સહા કરી જે પેતાની સહાનુ નિવારણ કરે છે તે ધર્મનો ધર્મ સમજી જાને તે પ્રમાણે ધર્મ જરણ કરી આત્મશુદ્ધિ સાધી શકે છે.

સાદિત્વમાં સત્ય વિષે કિલ કિલ બ્યાખ્યા મળે છે. કેઈ કેમણે સત્યની એવી બ્યાખ્યા મળે છે કે —

સંશયમમાદય જયો મત્તાણિ ન પશ્યતિ ¹

અર્થાત્ ત્યાંસુધી મનુષ્ય સહા કરતો નથી ત્યાંસુધી તે અમાધુર્યમાં જોઈ શકતો નથી.

ત્યારે બીજે સ્થળે સત્ય ની એવી બ્યાખ્યા મળે છે કે —

સંશયાત્મા વિનશ્યતિ ²

અર્થાત્—સત્ય કરનારનો યાનાદિ આત્મા નષ્ટ થઈ જાય છે.

¹ ઠિતોપરેસ. ૧ ભગવદ્ગીતા.

² ભૈષ્યાજમાં આત્મા આઠ પ્રકારનો છે—(૧) કબાલતા

જેવી રીતે પાચ અને પાચ મેળવવાથી દશ જ થાય છે, તે વાત પ્રત્યેક મનુષ્ય સરળતાપૂર્વક સમજી શકે છે તેવી જ રીતે જૈનધર્મના સિદ્ધાન્તો પણ સરળતાપૂર્વક સમજી શકાય તેવા છે, અને તેની સત્યતા પણ ઘણી જલ્દીથી માલુમ પડી શકે છે, અર્થાત્ જૈનધર્મના સિદ્ધાન્તોની લગભગ અધી વાતો પોતાના અનુભવથી સમજી શકાય એવી છે.

પ્રત્યેક મનુષ્ય એ વાત સારી રીતે જાણે છે કે જે ધર્મ હિંસાનુ પ્રતિપાદન કરે છે, તે ધર્મ વાસ્તવમાં ધર્મ જ નથી હવે તમે ખતાવો કે જૈનધર્મ હિંસાનુ પ્રતિપાદન કરે છે કે અહિંસાનુ 'અહિંસાનુ

તમારી પાસેથી જો કોઈ મનુષ્ય દગાબાજીથી કોઈ ચીજ ખૂટવી લે, તો તમે તેને ધમી કહેશો કે અધર્મી ? અધર્મી

પ્રત્યેક મનુષ્ય શિષ્યા વિના, કેવળ પોતાના અનુભવથી જ આવા કૃત્યને અધર્મ કહી શકે છે આ જ પ્રમાણે જૈનધર્મના સિદ્ધાન્તો પણ અનુભવમિદ્ધ છે તેની સત્યતા ખતાવવા માટે પ્રમાણ દેવાની આવશ્યકતા નથી પોતાના આત્માનો અનુભવ જ તે સિદ્ધાન્તોની સત્યતા માટે પ્રમાણભૂત છે

જો કોઈ કહે કે તેઓએ અહિંસાનો ધર્મ ખતાવ્યો છે, તેઓએ ખતાવેલ ભૂગોળ-ખગોળ, આધુનિક ભૂગોળ-ખગોળની સાથે મળતા આવતા નથી, તો પછી તમે તેઓને સર્વજ્ઞ શા માટે માનો છો ?

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે મે તેઓને ભૂગોળ-ખગોળ ગ્યવાને માટે પરમાત્મા માન્યા નથી, પણ અહિંસા, સત્ય આદિ મગળ ધર્મના પ્રરૂપક હોવાને કારણે પરમાત્મા માન્યા છે હવે તેઓએ ખતાવેલ ભૂગોળ ખગોળ, આધુનિક ભૂગોળ-ખગોળ સાથે મળતી આવતી નથી, તેને માટે અમારી પાસે એવું કોઈ સાધન નથી, કે જે વડે તમને ખતાવી શકીએ કે તેઓએ ભૂગોળ-ખગોળની ગ્યના કયા વિશિષ્ટ વિચારથી કરી છે, પરન્તુ અહિંસાના સિદ્ધાન્તો જે મારા અનુભવ પ્રમાણે સત્ય અને પૂર્ણ કલ્યાણકારી નિવડ્યા છે, તે ઉપરથી હું કહી શકું છું કે અહિંસા સત્ય આદિ સિદ્ધાન્તના પ્રતિપાદક કોઈ દિવસ આવું અસત્ય બોલી શકે નહિ

કેવળ આપત્તિના ભયથી કોઈ કામથી દૂર રહેવું, તેમાં કોઈ સુધિભણ સમાયેલી નથી. કામ કરતી વખતે હાનિલાભનો વિચાર અને વિવેક અવશ્ય હોવો જોઈએ, પણ પરમાત્મથી જ કોઈ કામને સકાની દૃષ્ટિએ જોવું ન જોઈએ. મનુષ્ય નિર્જ્યાતમક દૃષ્ટિએ એટલો અધિક વિચાર-વિવેક કરે છે તેટલું તેને તેનું ઊંડું રક્ત સમજાય છે.

પરન્તુ જો કોઈ મનુષ્ય આ પ્રમાણે સક્ષમ કરીને બટકી ગયે છે કે કોણ ભણે પરમાત્મા છે કે નહિ? આ સાધુ છે કે નહિ? અથવા સાધુએ જતાવેલા ઉપાયો વડે પરમાત્મપદ મળશે ના નહિ? આ પ્રમાણે સક્ષમો કરીને જે મનુષ્ય ધર્મ અને ઇષ્ટદેવ પ્રત્યે વિશ્વાસ રાખતો નથી તે મનુષ્ય પ્રતિક્ષણ પોતાના હૃદયમાં સક્ષમને સ્થાન દેવો દેતો, આખરે સક્ષમીય જની ગયે છે અને તેનો જ્ઞાનક્રમ, જ્ઞાનદૃષ્ટિએ નિશ્ચિતરૂપે નષ્ટ થઈ ગયે છે.

જો કોઈ જોમ કહે કે જોમે કૌનસાએને સત્ય માનીએ અને તેની ઉપર સકા પણ ન કરીએ. પણ કૌનસાએ જ સત્ય છે આ વાતની પ્રુટિ મારે સુ કોઈ પ્રમાણ છે? આ પ્રશ્ન જરાવર છે.

હવે હું તમને પૂછું છું કે પાંચમાં પાંચ મેળવવાથી કેટલા થાય? ૬૫.

હવે ને કોઈ જોમ. એ પાસ થયેલ સિદ્ધિત માણસ કહે કે પાંચ અને પાંચ મેળવવાથી અગિયાર થાય છે તો સુ આપ તે માનશો? કદાપિ નહિ. પણ ને તે કહે કે હું જોમ. એ પાસ થયો છું મારે મારી વાત પ્રમાણજૂત છે તો આપ તેનો ઉપર શું આપશો? તમે જરૂર કહેશો કે અમારા આ વિષે અનુભવ છે એટલું જ નહિ, પણ અમને વિશ્વાસ પણ છે કે પાંચ અને પાંચ મેળવવાથી ૬૫ જ થાય છે. અમને તમો અગિયાર જતાવીને સદેહમાં નાંખી રહ્યા છો, તે વાત જોમે સ્વીકારી સજાએ નહિ તમે પોતે જૂસ કરી રહ્યા છો.

જેવી રીતે પાત્ર અને પાત્ર મેળવવાથી દશ જ થાય છે, તે વાત પ્રત્યેક મનુષ્ય સરળતાપૂર્વક સમજી શકે છે તેવી જ રીતે જૈનધર્મના સિદ્ધાન્તો પણ સરળતાપૂર્વક સમજી શકાય તેવા છે, અને તેની સત્યતા પણ ઘણી જલ્દીથી માલુમ પડી શકે છે, અર્થાત્ જૈનધર્મના સિદ્ધાન્તોની લગભગ બધી વાતો પોતાના અનુભવથી સમજી શકાય એવી છે.

પ્રત્યેક મનુષ્ય એ વાત સારી રીતે જાણે છે કે જે ધર્મ હિંસાનુ પ્રતિપાદન કરે છે, તે ધર્મ વાસ્તવમાં ધર્મ જ નથી હવે તમે બતાવો કે જૈનધર્મ હિંસાનુ પ્રતિપાદન કરે છે કે અહિંસાનુ, અહિંસાનુ.

તમારી પાસેથી જો કોઈ મનુષ્ય દગાબાજીથી કોઈ ચીજ ખૂટવી લે, તો તમે તેને ધમી કહેશો કે અધર્મી ? અધર્મી

પ્રત્યેક મનુષ્ય શિષ્યા વિના, કેવળ પોતાના અનુભવથી જ આવા કૃત્યને અધર્મ કહી શકે છે આ જ પ્રમાણે જૈનધર્મના સિદ્ધાન્તો પણ અનુભવસિદ્ધ છે તેની સત્યતા બતાવવા માટે પ્રમાણ દેવાની આવશ્યકતા નથી પોતાના આત્માનો અનુભવ જ તે સિદ્ધાન્તોની સત્યતા માટે પ્રમાણભૂત છે.

જો કોઈ કહે કે જોઓએ અહિંસાનો ધર્મ બતાવ્યો છે, તેઓએ બતાવેલ ભૂગોળ-ખગોળ, આધુનિક ભૂગોળ-ખગોળની સાથે મળતા આવતા નથી, તો પછી તમે તેઓને સર્વજ્ઞ શા માટે માનો છો ?

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે મે તેઓને ભૂગોળ-ખગોળ ગ્યવાને માટે પરમાત્મા માન્યા નથી, પણ અહિંસા, સત્ય આદિ મગળ ધર્મના પ્રરૂપક હોવાને કારણે પરમાત્મા માન્યા છે હવે તેઓએ બતાવેલ ભૂગોળ-ખગોળ, આધુનિક ભૂગોળ-ખગોળ સાથે મળતી આવતી નથી, તેને માટે અમારી પાસે એવું કોઈ સાધન નથી, કે જે વડે તમને બતાવી શકીએ કે તેઓએ ભૂગોળ-ખગોળની ગ્યના કયા વિશિષ્ટ વિચારથી કરી છે, પરંતુ અહિંસાના સિદ્ધાન્તો જે મારા અનુભવ પ્રમાણે સત્ય અને પૂર્ણ કલ્યાણકારી નિવડ્યા છે, તે ઉપરથી હું ઝહી શકું છું કે અહિંસા સત્ય આદિ સિદ્ધાન્તના પ્રતિપાદક કોઈ દિવસ આવું અસત્ય બોલી શકે નહિ.

અહિંસાવાદી શ્રેષ્ઠ પક્ષ અસત્ય બોલવું આત્માનો ધાત કર્યા બરાબર સમજે છે પણ અહિંસાવાદી આત્માનો ધાત કરવો, જે હિંસા બરાબર છે તે જેવી રીતે કરી શકે? હવે અહિં એક પ્રશ્ન થાય છે કે તો પછી તેઓએ બૂઝોળ-ખૂઝોળ રચ્યા છે તે પ્રચલિત બૂઝોળ-ખૂઝોળની સાથે સત્ય કેમ પ્રવીત થતાં નથી? આ વાત નીચેના ઉદાહરણથી સ્પષ્ટ સમજાશે.

હવેને ચેલીમાં જરીતે જો સોના-ચાંદીને તોળવાના સાધનથી તેને તાળીએ તો હવાનું વલ્લન કર્ષ પક્ષ માસુમ પડતું નથી પણ ચેલીનિર્માતું કથન છે કે વાયુમાં પણ વલ્લન છે અને તે વલ્લન તોલમાં પણ આવે છે આપણને હવા વલ્લન વિનાની માસુમ પડે છે આત્મ કારણ માત્ર એટલું જ છે કે આપણો પાસે તેને તોલવાનું સાધન નથી, તે જ પ્રમાણે આપણી બૂઝોળ-ખૂઝોળ નો સિદ્ધાન્ત ઉપર રચવામાં આવી છે તેને સિદ્ધ કરવા માટે આપણી પાસે ઉપસુક્ત સાધન નથી. જો સાધન હોત તો તેને પ્રમાણિત કરી શકાત કે અમુક સિદ્ધાન્ત ઉપર આ બૂઝોળની રચના કરવામાં આવી છે.

જોન બૂઝોળમાં ચીઠ રાજસોયની* સ્થિતિ પુરુષાક્ષર બતાવવામાં આવી છે જો કર્ષ મનુષ્ય, આ સોયસ્થિતિનું પ્રતિદિન એક એક કલાક ખ્યાન ધરે, તો હ મહિના બાદ, તે સ્વયં કહેશે કે અમારું અપૂર્વ જ્ઞાનક સમાયેસો છે અને શ્રેષ્ઠ અનુભવ છે તો પણ હુ જી શકું છું કે અમારું મલો જ્ઞાનક આવે છે તો જે વિસિષ્ટતાની છે તેઓને આ સોયસ્થિતિના ખ્યાનથી કેવો જ્ઞાનક મળતો હશે?

આ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે જોઓએ જોનસિદ્ધાન્ત અને જોનસોયની રચના કરી છે તેઓ સર્વજ્ઞ હતા તેઓના કહેલા પ્રત્યેક સંજ્ઞમાં ધણું મૂક રહ્યું સમાયેસું છે તેઓની બધી વાતો સમજાવામાં આપણી શુદ્ધ અસમર્થ હોવા તો તે વાત સુરી છે.

* તત્વાધિનમધ્યામ નામના પુસ્તકમાં ચીઠ રાજસોયની સ્થિતિ પુરુષાક્ષર બતાવામાં આવી છે.

જૈનધર્મમાં અહિંસા, સત્ય આદિ મ ગલધર્મો વિષે સૂક્ષ્મ વિચાર કરતા જીવ, અજીવ આદિ નવ તત્ત્વો તથા અનેકાન્તવાદ, નયવાદ, પ્રમાણવાદ કર્મવાદ, લોકસ્વરૂપ આદિ મૌલિક સિદ્ધાન્તોનું જે અન્વેષણ કરવામાં આવ્યું છે તે એવું સ્વાભાવિક અને વૈજ્ઞાનિક છે કે જેથી તે જૈનધર્મ સૌ કોઈને માટે આચરણીય થઈ પડે છે. વિજ્ઞાનના વિકાસની સાથે જૈનધર્મનું રહસ્ય જનસમાજને સમજામાં આવતું જશે જૈનધર્મના સિદ્ધાન્તોને બરાબર સમજવા માટે અનેકાન્તવાદ એક ચાવી છે આજે ધર્મનું વાસ્તવિક સત્ય જે પ્રાય ભૂલાઈ ગયું છે તેનું પ્રધાન કારણ અનેકાન્તવાદની અવગણના છે અનેકાન્તવાદની ચાવીદ્વારા જ્યારે જૈનધર્મનું પ્રવેશદ્વાર ઉઘાડવામાં આવશે ત્યારે જૈનધર્મનો સાક્ષાત્કાર થઈ શકશે

એક પ્રશ્ન, જે આખી દુનિયામાં ચર્ચાઈ રહ્યો છે કે, જે અહિંસા કલ્યાણ કરનારી છે, તો અહિંસાધર્મી જૈનોની અવનતિ કેમ થઈ? આ વાત સત્ય છે, કારણ કે વાસ્તવમાં અવનતિ થઈ રહી છે ભારતમાં અહિંસાને પાળનાર ઘણા છે, ભલે બીજી વાતોમાં ભેદ હોય, પણ જૈવ, વૈજ્ઞેય જૈન આદિ બધા ધર્મોએ “ અહિંસા પરમો ધર્મ ” શ્રીકાર્યો છે, તે અહિંસાપ્રધાન ભારત દેશની અવનતિ કેમ થઈ?

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે અહિંસાધર્મ આચરણીય ધર્મ છે આનું અક્ષરશ પાલન કરનાર બહુ થોડા છે અને તે પણ નામ માત્રના છે અહિંસાધર્મનું પાલન વીરપુરુષો કરી શકે છે, જ્યારે આજે મનુષ્યોમાં ડર પેસી ગયો છે જે મનુષ્ય કરપોક છે, તે અહિંસાનું પાલન કદાપિ કરી શકતા નથી

જ્યાસુધી મનુષ્યો સારી રીતે અહિંસાનું પાલન કરતા શીખે નહિ, ત્યાસુધી ઉન્નતિ કદાપિ થઈ શકવાની નથી, એ વાત સુનિશ્ચિત છે

અહિં કોઈ શકા કરી શકે છે કે જ્યારે અહિંસાનું પાલન કર્યા વિના ઉન્નતિ થવી સંભવિત નથી, તો પછી હિંસા કરવા છતાં પણ યુરોપ આદિ પાશ્ચાત્ય દેશોની ઉન્નતિ કેમ થઈ?

આ પ્રશ્નો ઉત્તર એ છે કે કુરોપની આ દેખાતી ભૌતિક ઉન્નતિ વાસ્તવિક ઉન્નતિ નથી, પણ ભયંકર અવનતિ છે. ભારતવર્ષમાં અદ્વિસાના ડેટલા સરકારે બાકી છે તેના પ્રભાવથી નેટલી સારી સરકારિતા અધિકતર ભારતીયોમાં જોવામાં આવે છે. તેટલી સરકારિતા સસારમાં બીજે ક્યાં જોવામાં આવતી નથી. ભારતવર્ષમાંના કેવળ પતિપત્નીધર્મને આપણે અમેરિકાના પતિપત્નીધર્મ સાથે સરખાવીશું તો આપણને માથું પકડી કે અમેરિકાના પતિપત્નીધર્મના ટેટલો અધ પાત થયો છે. અમેરિકામાં સેકેડે હપ ટકા વિવાહસંબંધ યોગ્યમાં આવે છે. આ સિવાય અત્યારે પણ ભારતવર્ષમાં ગરીબમાં ગરીબ માણસોને નેટલું સુખ મળી રહ્યું છે તેટલું સુખ ત્યાંના ગરીબ માણસોને મળતું નથી. અત્યારે જે પાટકાપર (મુનર્ષ) ગાંધીજી સ્થિત હતો, ત્યારે મારા સાંભળવામાં આવ્યું હતું કે અમેરિકા ગએલ એક ભારતીય સંબંધનનો અફિ પત્ર લખ્યો છે તેમાં તેઓએ લખ્યું છે કે 'અમેરિકાના નિમ્નમેણીના મનુષ્યોની બાર્બિકસ્થિતિ ભારતવર્ષના નીચી મેણીના મનુષ્યોની બાર્બિકસ્થિતિની અપેક્ષાએ ધણી ખરાબ છે. અફિના ગરીબો પ્રાચી યોગાનીવાઓને ઓહવા-પાથરવાના કામમાં મેં છે. તેટલાક મનુષ્યો તો અનન્યપતિ છે અને તેટલાક એવા છે કે જેઓને ઓહવા-પાથરવાનું પણ મળતું નથી. જાને સુધારો કે ઉન્નતિ કહેવી તે ઉચિત નથી.

પ્રત્યેક પ્રાણી પોતાના જાત્યા સમાન છે એમ સમજીને દુઃ-કષ્ટો કરવાં નહિ એ જ વાસ્તવિક ઉન્નતિ છે.

જો વૈષ્ણવ જ વાસ્તવિક ઉન્નતિ છે એ પ્રમાણે કહેવામાં આવે, અર્થાત્ ગરીબોના જીવનમરણનો વિચાર ન કરીને, જની છો તેટલા પ્રત્યેક ઉપાયોથી ધન જોડીને તિજોરી ભરી મેલી એ જ ઉન્નતિ છે. તો જે મનુષ્યો દયા-દૃઢતા કરીને ધન એકત્રિત કરે છે તેઓ પણ ઉન્નતિ કરી રહ્યા છે. તે પ્રમાણે આપણે માનવું પડશે પણ

આ પ્રકારના દગા-ફટકા કરીને ધન લૂટી લેવાને ઉન્નતિ માનવામા આવે તો આપણે ઉન્નતિનો અર્થ નથી સમજ્યા એમ કહી શકાય

અત્યારે વિષમતાના વિષપાનથી આપું જગત મૃત પ્રાય જીવન જીવી રહ્યું છે જ્યાં જુઓ ત્યાં ભેદભાવ, વિષમતા, ઉચ્ચનીચની ભાવના પ્રવર્તી રહી છે અને તેને લીધે દુ ખદારિદ્ર વધવા પામ્યા છે, આવી દુ ખી અવસ્થામાથી જગતને ઉગારવાનો એક જ માર્ગ છે અને તે સમાનતાનો આદર્શ છે સમાનતાના આદર્શના અનુસરણમા જ સાચું સુખ મહેલુ છે

એક અહિંસાવાદી, ભલે તે મગી જાય, પણ અન્યાયપૂર્વક કોઈનું પ્રાણુધન હરણુ કરે નહિ અને એક ખીજો માણસ, કોઈને મારી નાખીને પોતાનો સ્વાર્થ સિદ્ધ કરે, તો આ બન્નેમા તમે કોને ઉન્નત સમજશો ? અહિંસાવાદીને.

અહિંસાધર્મનું રહસ્ય બગબર ન સમજવાથી, અથવા અહિંસાવાદી કહેવડાવીને પણ હિંસક કાર્ય કરવાથી અવનતિ ન થાય, તો શું ઉન્નતિ થઈ શકે ? ઉન્નતિ થઈ શકે નહિ

આજે, મદિરા, તીર્થો અને ધર્મસ્થાનોમા ધર્મને નામે કોઈ કોઈ ઠેકાણે જે અત્યાચાર-અનાચાર થઈ રહ્યો છે, તો શું તે બધા કુકર્મોનું ફળ મળ્યા વિના રહેશે ? ભારતવર્ષ પોતાના કર્મોથી જ અવનતિના ખાડામા પડી રહ્યો છે અત્યારસુધી મનુષ્યોમા જે સત્ય, શીલ, સદાચાર આદિ ગુણોનો જે કોઈ અંશ બાકી છે, તે બધું પૂર્વજોના પ્રતાપથી જ છે અત્યારે તો આપણે કેવળ પૂર્વજોની એકન્નિત કરેલી ધર્મસમ્પત્તિનો વ્યય કરીએ છીએ. કોઈ નવું કર્મોને તેમા ઉમેર્યું નથી અત્યારે પણ મનુષ્યો અહિંસાપાલન, તપશ્ચરણ આદિ ધર્મોચરણ જેટલા પ્રમાણમા કરે છે, તેટલા પ્રમાણમા તેઓ સ સારને કલ્યાણુ-માર્ગ ઉપર લઈ જવા માટે તેમજ વિદ્યોને દૂર કરવા માટે મનુષ્યજીવનનો સદુપયોગ કરે છે

કોઈ કહે કે જૈનધર્મમાં બે પ્રકારની જાદુસિદ્ધાંતી બાબ્બા કેમ કહેવામાં આવી છે ! જેવી રીતે કોઈ બીજાને પણ કહે છે કે જીવેને ન મારવા તે જાદુસિદ્ધાંતી છે પણ કોઈ મરતાં જીવને મચાવે તો જાદુ છે આ કેવો ન્યાય !

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે જેઓને જાદુસિદ્ધાંતી ગર્વ મનુષ્ય નથી, તે જાણે અને તે કહે પણ આખી દુનિયા સારી પેઠે જાણે છે કે જાદુસિદ્ધાંતી સર્વ દિશાઓ વિશેષી છે

જેમાં દિશાઓ વિશેષ હોય તે જાદુસિદ્ધાંતી છે અને જેમાં જાદુસિદ્ધાંતી વિશેષ હોય તે દિશા છે

માનો કે એક મનુષ્ય કોઈ બીજાની નિરપરાધી મનુષ્યને તલવારથી મારી રહ્યો છે હવે કોઈ બીજાને મનુષ્ય તે મારનાર પુરુષને ઉપરોક્તથી તે દુષ્ટ કૃત્યથી રોકે છે તો તેણે દિશાઓ વિશેષ ક્યો કહેવાયને ? હા

દિશાઓ વિશેષ કરવો તે જાદુસિદ્ધાંતી છે આ વાત પહેલાં કહેવામાં આવી છે એટલા માટે જ મનુષ્ય દિશાઓ રોકે છે અર્થાત્ દિશાઓ વિશેષ કરે છે તે મનુષ્ય નિશ્ચિત રૂપે જાદુસિદ્ધાંતી છે હવે જાણવા જાદુસિદ્ધાંતી મનુષ્યને કોઈ દિશા કહે તો તેઓને શું કહેવું જોઈએ ? તેઓ જાણુ કહે છે

રક્ષા કરનાર દિશા જાણવા પાખી છે એવું કોઈ જુદાવાન મનુષ્ય કહી શકે નહિ

રાવણ, સીતાનું સીત્ર દરજી કરવા તત્પર થયો હતો અને તેને વિભીષણે રોક્યો તો આ બન્નેમાં કુસીત કેણુ કહેવાય ? રાવણ, અને વિભીષણ ? સીત્રવાન.

હવે જો કોઈ મનુષ્ય એમ કહે કે સીતાનું સીત્ર જાણવાથી વિભીષણ કુસીત ધર્મ ગણે, તો શું આ કથન તેઓનું ન્યાયયુક્ત કહેવાય ? નહિ.

ન્યારે આપણે આ પ્રમાણે માનીએ છીએ તો પછી જો

મનુષ્ય 'મારો નહિ' એમ કહે છે, તેને હિસાબ બતાવવો તે શુ ઉચિત કહેવાય ? ના

આ બધું કહેવાનું તાત્પર્ય માત્ર એટલું જ છે કે, જે મનુષ્યો અહિસાનો અર્થ આ પ્રમાણે કરે છે કે 'કેવળ ન મારવું તે અહિસા છે અને બચાવવું તે હિસા છે' તે લોકો બૂલ કરી રહ્યા છે

'અહિસા-ધર્મ' સસારમા સર્વોત્તમ ધર્મ છે' આ ધર્મ સ્વાભાવિક તેમજ આત્માનુભવસિદ્ધ છે, અતઃ એમા સદેહ કરવાનો અવકાશ જ રહેતો નથી

સારાશ એ છે કે, પ્રત્યેક વાત કયા સુધી સત્ય છે, તે પહેલાં વિચારી લેવું જોઈએ જેમા સદેહ હોય તેને નિર્ણયાત્મકબુદ્ધિથી વિચારીને દૂર કરી લેવો જોઈએ, પણ ધર્મ નામનું તત્ત્વ છે યા નહિ ? અથવા સત્કાર્યોનું કળ મળશે કે નહિ ? અથવા સાધુ પાસે જવાથી લાભ મળશે કે નહિ ? આ પ્રકારના સદેહોને તો ત્યા અવકાશ ન હોવો જોઈએ. જે મનુષ્ય આ પ્રકારના સદેહો કરે છે, તેનો આત્મા જ્ઞાનદષ્ટિએ નષ્ટપ્રાય થઈ જાય છે, અને જે મનુષ્ય નિર્ણયાત્મક-બુદ્ધિથી પોતાની શક્યોત્તમ નિવારણ કરે છે તે સત્પથ ઉપર જઈ આત્મસિદ્ધિ સાધી શકે છે

(૨) નિ કાંક્ષા - ઇચ્છા કરવાનું નામ 'કાંક્ષા' છે અન્ય ધર્મનું દર્શન તેમજ તેની ધાર્મિકક્રિયા જોઈને તેને ગ્રહણ કરવાની ઇચ્છા કરવી, તેનું નામ 'કાંક્ષા' છે

'અન્ય ધર્માવલમ્બી પણ અહિસાને ધર્મ માને છે, અને તેઓની કેટલીએક વાતો યુક્તિયુક્ત પણ છે, એટલા માટે હું મારો ધર્મ છોડીને તેઓના ધર્મને ધારણ કરી લઉં તો શુ હાનિ છે ?'

આ પ્રકારની અન્યદર્શનોમા જે ઉપાદેયબુદ્ધિ થાય છે, તેને 'કાંક્ષા' કહેવામાં આવે છે, અને આવી ઉપાદેયબુદ્ધિ ન રાખવાનું નામ 'નિષ્કાંક્ષિતબુદ્ધિ' છે

સમદષ્ટિને નિષ્કાંક્ષી જનનું અત્યાવશ્યક છે કારણ કે નો
માહાશિર્ષનોની ધણી વાતો ઉપરથી જૈનશ્ર્દ્ધન સમાન થાને છે
પણ તે પૂર્વાપર વિકલ હોવાથી તેઓની વાતો ચર્ચા નથી.
સમદષ્ટિને સર્વગ્રપ્રણીત ધર્મ સિવાય અન્ય દર્શનોની કાંધા કરવી
ઉચિત જેવી રીતે કહી શકાય. એટલા માટે નિષ્કાંક્ષા સમક્ષિતો
આચાર માનવામાં આવ્યો છે.

(૭) નિર્વિચ્છિન્નિત્વા—ધર્મમાં સ્થિરશુદ્ધિ ન રાખવાથી અને
મનને પ્રમાદેશ સ્થિતિમાં મોકળું મૂકવાથી ધર્મ અને અધર્મના વિવેક
જનતો નથી. અને વિવેકશુદ્ધિ ન નક્કી થઈ ધર્મની પ્રાપ્તિ થતી નથી
અને અધર્મશુદ્ધિનો નાશ થતો નથી. માટે સ્વધર્મમાં હૃદયિયાસ રાખવો
જોઈએ અને પરધર્મમાં યોદ્ધા મોકળશુદ્ધિ રાખવી ન જોઈએ.

વિચ્છિન્નિત્વા—અર્થાત્ ફળના પ્રતિ સંકેત કરવો તેનું નામ
વિચ્છિન્નિત્વા છે. કેઈ મનુષ્ય વિચારે કે હું ધર્મ—પાલનમાં પ્રવૃત્તો
જાઉં પરિશ્રમ કરી રહ્યો છું તેનું ફળ મળશે કે નહિ. આ પ્રકારનો
સંકેત કરવો અથવા આ સાધુઓ પોતાના હૃદયે મલમુક્ત થા માટે
રુખે છે. તે અચિત્ત જનથી સ્નાન કરે તો તેમાં શું દોષ. આ
પ્રકારના વિચારોને સાધુઓની નિજા કરવી, તેનું નામ
વિચ્છિન્નિત્વા છે. વિચ્છિન્નિત્વાનો અર્થ અભાવ હોય તેનું નામ
નિર્વિચ્છિન્નિત્વા છે.

(૮) અમૂઢ-દષ્ટિ—અન્ય ધર્માવલમ્બીઓને તદ્દિસમ્પન્ન જોઈને
જલ્પ જોનાં મનમાં આવ્યો કે પેલા જાન કે આ તદ્દિસમ્પન્ન છે એટલે
તેનો ધર્મ મૈદ છે અને હું અધર્મ તદ્દિવાળો છું, એટલે મારો
ધર્મ કનિષ્ઠ છે. આ પ્રકારનો આવ્યો કે જોયે ઊઠી ઊભો છે તે
અમૂઢ-દષ્ટિ કહેવાય છે અને તે સમક્ષિતો આચાર છે.

તે મનુષ્ય કેઈની નાજસિદ્ધિ જોઈને પોતાના હૃદયમાં વિચારે
આ મુકે તો કંઈ અત્યંત જતાવના નથી આ પ્રકારનો

જે વિચાર કરે તે મૂઢ-દષ્ટિ કહેવાય છે જેનામા આવી મૂઢ-દષ્ટિ ન હોય તે અમૂઢદષ્ટિ છે, આ પ્રકારનો અર્થ પણ સમજવો જોઈએ

ઉપર કહેવામા આવેલા ચાર આચારો (નિ શકા, નિ કાક્ષા, નિર્વિચિકિત્સા અને અમૂઢદષ્ટિ) આન્તરિક આચારો છે, અર્થાત્ આ આચારો હૃદયથી આચરવાના છે હવે બાહીના ચાર બાહ્યાચારો (ઉપબૃહણુ, સ્થિરીકરણુ, વાત્સલ્ય અને પ્રભાવના)નુ વર્ણન કરવામા આવે છે

(૫) ઉપબૃહણુવૃત્તિ -કોઈના ધાર્મિક ઉત્સાહની કોઈ રીતે વૃદ્ધિ કરવી તેનુ નામ ' ઉપબૃહણુ 'છે જેવી રીતે કોઈ દર્શનાદિ (સમ્યક્ત્વાદિ) ગુણોથી યુક્ત પુરુષોના ગુણો જોઈને તેઓને કોઈ રીતે ઉત્સાહિત કરવા, અર્થાત્ ' તમારો જન્મ સફળ થયો છે, તમારા જેવા આદર્શ-પુરુષને આવુ જ કાર્ય કરવુ ઘટે ' આ પ્રકારે તેઓને ' ધર્મ ' પ્રતિ વધારે ઉત્સાહિત કરવા તેનુ નામ ' ઉપબૃહા-ઉપબૃહણુ ' છે

(૬) સ્થિરીકરણુ - ' સ્થિરીકરણુ ' અર્થાત્ સ્વીકાર કરેલા ધર્મનુ અનુષ્ઠાન કરવામા જો કોઈ મનુષ્યને વિવાદ-શોક થતો હોય તો તે પુરુષને સ્થિર બનાવવો, અર્થાત્ તેને ધર્મનું અનુષ્ઠાન કરવામા દઢ બનાવવો, તેનું નામ સ્થિરીકરણુ છે કોઈ મનુષ્યને સ્થિર બે રીતે બનાવી શકાય - એક તો ધર્મથી અસ્થિર બનેલાને ધર્મનો ઉપદેશ આપીને સ્થિર બનાવવો અને બીજી રીત અસહાયને સહાય આપીને સ્થિર બનાવવો

કોઈ એમ કહે કે અસહાયને સહાયતા આપવાથી કોઈ પ્રકારનો આરભ થઈ જવાનો સંભવ છે તે ઠીક છે પણ સમદષ્ટિ આરભને પણ આરભ માને છે, તો પણ સહાયતાથી જો પુરુષ ધર્મમા સ્થિર થાય, તો તે મહાત્મમકિતનો આચાર જ છે. તેમા પાપ નથી, પણ ધર્મ છે

કોઈને ધર્મમા સ્થિર બનાવવો તે સમકિતનો આચાર છે અને તે પ્રમાણે કરવાથી ધર્મની વૃદ્ધિ થાય છે.

(૭) વાત્સલ્યસાધન.— વાત્સલ્ય માં ધર્યો ગભીર વિચાર સમાવેશો છે જેવી રીતે એક માનકને એક પુત્રી છે તેણે વિચાર્યું કે મારી પુત્રીને વિવાહ તો કરવાનો છે પણ જો કોઈ સહધર્મી સાથે વિવાહ થાય તો હીક કારણ કે જે ધર્મ મેળવવો ફર્લેલ છે અને તે ધર્મ ઉપર મહા રાખવાથી મને જે જાણકિ જ્ઞાનક મળે છે તેવો / જ્ઞાનક તેને પણ મળે અને ધર્મ પ્રતિ તેની અર્ચિરુચિ પણ વધી પામે. વાત્સલ્યશુભ્ર કહેવાય છે કોઈ ચીજ જાનરમાંથી ખરીદવી હોય તો સહધર્મીની જ ફક્તથી લેવી જાણવા એક નોકર રાખવો છે તો સહધર્મીને જ રાખવો અને જ્યાં પ્રમાણે વિચારીને કે જ્યાં સહધર્મી છે તો નોકરનો નોકર રહેશે અને સાથે સાથે ધર્મની પણ સંકાપતા મળશે. જાનું નામ વાત્સલ્ય છે એટલા મરિ વિવશ્વાદિ સજાધર્મી પણ સહધર્મીવાત્સલ્યનો વિચાર કરવો જોઈએ.

પ્રાચીન સમયમાં સ્વધર્મીવાત્સલ્યનો ગુણ કહેવો વિશ્વેસ્યો હતો તે નીચેના ઐતિહાસિક ઉદાહરણથી સ્પષ્ટ સમ નથી —

વર્ષો પહેલાંની જ્યાં વાત છે માર્કનગક નામની મહાન નગરી હતી ત્યાંના જોનો સ્વધર્મીવાત્સલ્યમાં ઇચી જાણતા સૌ સમાન હતા, સ્વધર્મીબન્ધુ હતા. તેઓ કાષોકાલ મેળવી રહેતા અને વિશ્વસ સાધતા.

એનું સામાજિક જીવન પણ એટલું જ ઉન્નત હતું, રોહી-મેરીનકદાર સૌ સાથે સમાન હોતે હયા, વિશા એસવાસ પોર વાત કે ખડેલાસ એવા વાજગાસનો મોઢો નહેતા. સાંભળીને જામય થઈ, પણ કહેવાય છે કે એ જમા કાબોપતિ હતા અને લાખ ધરોની ત્યાં જોન પસ્ટી હતી.

જ્યાં અપ નથી એની પાછળ ઐતિહાસિક પ્રમાણે છે જાણે પણ જોનેક મહાનોની એક સરખી દાર મોઢોપોડે અંતરે નામજપથી મારીને માર્કનગક સુધી ૭ માર્ગિની લગાધર્મ ખડેરુપે જીવી જીવી

આ વાતની સાક્ષી આપે છે પહેલા એ જૈનપુરી હતી આજે એ ધાર સ્ટેટને આધીન છે. ત્યાના ગરીબ અને રાજ્યપીડિત બીલોનું તે આશ્વાસનદાયક સ્થાન બન્યું છે. આજે એ એકસરખી બાધણી અને નમુનાના મકાનો જોઈ પૂર્વચિત્ર આજેહૂં બહુ થાય છે

એક સરખા મકાન શાથી ? એ પ્રશ્નોનો ઉત્તર એ છે કે ત્યાં સાચું સ્વધર્મીવાત્સલ્ય હતું, આપણામાં એક જુની છતાં અમૂલી કહેવત છે કે “ પચડી લકડી એકકા ખોજ. ” આ કહેવત સૌએ સાબળી હશે

માડળગઢના જૈનોનો નિયમ હતો કે પોતાનો નવો સ્વધર્મી આવે અટલે ધરદીઠ એક રૂપિયો અને એક ઇંટનું આતિથ્ય ધરવું એક લાખ ધર એટલે આવેલો સ્વધર્મી સીયો લખપતિ અને બંગલાવાળો બને આનું નામ જૈન સમાજનું સ્વધર્મીવાત્સલ્ય !

આ સ્વધર્મીવાત્સલ્યની આરાધના કરવાથી સહેજે સમાનતા આવી જાય છે અને આવી સમાનતા વિશ્વવ્યાપી સાચી માનવતામાંથી જન્મે, અને માનવતાનો પ્રચાર તથા વિકાસ થાય એ જ જૈનસંસ્કૃતિનો આદર્શ છે

પણ આનો અર્થ એ નથી કે બધાએ જૈનોએ લખપતિ બનવું જોઈએ ! અને જો જૈનો લખપતિ બને તો બીજા પ્રજાનું શું ? અપરિગ્રહ એ તો જૈનોનું મુખ્ય વ્રત છે, અને હોય જોઈએ

જ્યાં સાચી બાધવૃત્તિ સ્ફુરે છે, ત્યાં સગઠન સહેજે થઈ જાય છે અને જ્યાં બધુત્વભર્યું સામાજિક જીવન અને મહામૂલી સ્વતંત્રતા છે ત્યાં જ સાચો સ્વધર્મીવાત્સલ્યનો ગુણ વિકસેલો છે

જ્યાં ભિન્ન વિચારવાળા, ભિન્ન ધર્માવલમ્બી પતિપત્ની, અથવા સ્વામીસેવક હોય છે, ત્યાં પ્રાય વિચારોનો અસમાનતા રહે છે અને તેનું પરિણામ પણ કોઈકોઈ વખતે ઘણું બય કર આવે છે, એટલા માટે સહધર્મીની સાથે સબધ રાખવાથી સમક્ષિતાદિ ગુણોની વૃદ્ધિ થવાનો સંભવ છે

સર્વશ્રેષ્ઠ માત્ર એ જ છે કે પોતાના સહધર્મી મનુષ્યને જોઈને પોતાના હૃદયમાં પ્રેમ ઉતારાય અને તેને જાનાદિ મારે ઉચિત સહાયતા કરવામાં આવે, તેનું નામ વાત્સલ્ય છે.

આ વાત્સલ્ય મુલ્ય પણ સમજીતનો જાગ્યાર છે વાત્સલ્ય-મુલ્ય વિશે નેટસો વિચાર કરવામાં આવે તેટલો જોખો જ છે.

(૮) પ્રભાવના—પોતાના ધર્મની ઉન્નતિની પ્રશ્નિ કરવી તેનું નામ પ્રભાવના છે. જ્યારે જે ધર્મ કરવાથી જૈનધર્મ દેહીપ્રમાણ થાય, તે પણ પ્રભાવના કહેવામાં આવે છે.

સાંભળવામાં આવે છે કે પહેલાં કરોડો લોકો હતા. આ લોકોને તરવારના બળથી કે કરાવીને તેમજ ધમ્મી આપીને લોકો જનાવવામાં આવ્યા ન હતા પણ તે સમયના લોકોનાં વાત્સલ્ય અને પ્રભાવના મુલ્યથી પ્રભાવિત થઈને જન્ય ધર્માવલમ્બી લોકો જૈન-ધર્માનુયાયી બની જૈનધર્મનું પાલન કરતા હતા.

જ્યારે પણ જો જૈનભાઈએ પોતાનું ચારિત્ર આજ્ઞા જનાવે અને વાત્સલ્ય અને પ્રભાવનામુલ્યની રક્ષિ કરે, તો સસારમાં જૈનધર્મનું ચૈરવ જગત્ત વધારી શકે. જો જૈન ભાઈએ જાગ્યાર-વિચાર શુદ્ધ રાખે અને જન્ય લોકોની સાથે સહાનુભૂતિ સહિત અવકાર કરે, તો લોકો જૈનધર્મ પ્રતિ આકર્ષિત થશે, અને તીર્થંકરોના પવિત્રમાર્ગે પણ પવિત્ર બનશે.

સ્થાનાંતરસૂત્રના ચોથા સ્થાનમાં કહ્યું છે કે પ્રવચન-પ્રમાણના માર્ગે પાત્ર-અપાત્રને દાન દેનાર દાતાર ત્રીજા ભગનો દાતાર છે. આથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે અપાત્રને દાન દેવાથી પણ પણ તીર્થંકરના માર્ગની પ્રભાવના થાય છે. અર્થાત્ દાનના પ્રમાણથી અપાત્ર અર્થાત્ સત્-ચારિત્ર ધર્મથી વિહીન જે સામાન્ય પ્રકૃતિનો મનુષ્ય છે તેને પણ દાન આપીને જૈનધર્મનો અનુયાયી બનાવવાથી

તીર્થંકરનો માર્ગ ઉજ્જવળ કરી શકાય છે શાસ્ત્રોમા તીર્થંકરમાર્ગને ઉજ્જવળ કરવાથી તીર્થંકરપદની પ્રાપ્તિ થાય છે, એવું ઉત્કૃષ્ટમા ઉત્કૃષ્ટ ફલ બતાવવામા આવ્યું છે

કાઈ આધળા, લૂલા-લગડા વગેરે અસહાય જનોને દાન દેવાથી સસાર ઉપર જૈનધર્મનો પ્રભાવ પડે છે, એવું પણ જોવામાં આવે છે આવો પ્રભાવ સસાર ઉપર પાડવો તે પણ જૈનધર્મની પ્રભાવના છે.

જે મનુષ્ય દાન દેવાને પાપ કહે છે, તેઓ પ્રવચન-પ્રભાવનાનો અર્થ બરાબર સમજતા નથી, એમ સમજવું જોઈએ.

આ આઠ આચારો સૂત્રધર્મના છે આ આઠેય આચારોનું આચરણ કરનાર પુરુષ ઉપર બતાવેલ ફલનો સમ્પાદક બને છે. આ જ આઠ આચારો ચારિત્રધર્મના પણ ઉપલક્ષક છે આ આઠ આચારોનું પાલન કરવાથી ચારિત્રધર્મનું પાલન થાય છે

(૬)
ચારિત્રધર્મ — આચારધર્મ

[ચરિત-ચમ્પૈ]

દુનિયાની બીજી પ્રભાવેથી કરતાં આપણને જેની કાલ્પાર વધારે જરૂર
છે તે એક જ છે અને તે ચારિત્રની ખોલવણી છે

જ્ઞાનક્રિયામ્યામ્ મોક્ષ

આપણે વિચાર આચારમાં કોઈ છે કે ત્યારે જીવનશુદ્ધિ મળે છે
ચારિત્રશુદ્ધિ જીવનશુદ્ધિનું એક સાધન છે

માનવજીવનનો મુખ્ય ભેદ સચરેવથી વિમુક્ત થઈ જીવનશુદ્ધિ
જનવાનો છે જીવનશુદ્ધિ જનવા માટે પ્રત્યેક પ્રાણીએ સચરેવના રૂળ
કરણને વિચારી - શોધી તેને નિરૂળ કરવા માટે પ્રયત્ન-પુરુષાર્થ
કરવો આવશ્યક છે

વિચાર - મનન નિહિશ્વાસન - શોધન એ જર્થ સૂત્રાનના
પ્રાથમિક સંદો છે અને આચાર - પ્રયત્ન - પુરુષાર્થ સંદો બાકી
ચારિત્રધર્મના પ્રાથમિક છે

પદ્મને જાતે તજો વ્યા' જ્ઞાન વધ્યે કિર્ણં વિના
'જ્ઞાનચારિત્રામ્યામ્ મોક્ષ' એ જર્થ આર્થસંજો મેલ્લપ્રાપ્તિ માટે સૂત્રાન
અને ચારિત્રના સાહચર્યની આવશ્યકતા સૂચવે છે

સૂત્રજ્ઞાન વિષે આગળ સવિસ્તર વિવેચન કરવામા આવ્યું છે.
અત્રે ચારિત્રધર્મ - આચારધર્મ વિષે વિચાર કરવાનો છે

ચારિત્રધર્મ એટલે આચારધર્મ અને આચારધર્મ એટલે સસ્કારિતા કે ક્રિયાશીલતા એવો સામાન્ય અર્થ થાય છે વ્યક્તિના ત્યાગી અને ગૃહસ્થ એ બે વર્ગભેદની અપેક્ષાએ આચારધર્મમાં પણ બે ભેદ છે અમુક વ્યક્તિઓ આચારધર્મનું સંપૂર્ણ પાલન કરે છે અને અમુક આશિક પાલન કરે છે. જે આચારધર્મનું સંપૂર્ણ પાલન કરે છે તેમને અનગાર કે ત્યાગી કહેવાય છે અને જેઓ આચાર-ધર્મનું આશિક પાલન કરે છે તેમને આગારી કે ગૃહસ્થ કહેવાય છે.

સૂત્રકારોએ ચારિત્રધર્મનો મુખ્ય બે ભાગમા વિભક્ત કર્યો છે -
ચરિત્તધર્મ દુવિદ્ધે પં૦ તં૦ અનગારચરિત્તધર્મ, આગારચરિત્ત-
ધર્મ ય - સ્થાનાક્ષસૂત્રમ્

અનગાર-ત્યાગીનો આચારધર્મ અને ગૃહસ્થનો આચારધર્મ એમ ચારિત્રધર્મ બે પ્રકારનો છે

ત્યાગીધર્મ

સૂત્રકારોએ સક્ષેપમા ત્યાગીનો દશ પ્રકારનો ત્યાગીધર્મ બતાવ્યો છે:-

દસવિદ્ધે સમણધર્મ પં૦તં૦ -

(૧) સ્વતી (૨) મુક્તિ, (૩) અજ્જવે, (૪) મહવે, (૫) લાઘવે,
(૬) સચ્ચે, (૭) સજ્જમે, (૮) તવે, (૯) ચિયાણ, (૧૦) વંમચ્ચેરવાસે

અર્થાત્ - શ્રમણધર્મ - ત્યાગીધર્મ દશ પ્રકારનો છે સાધુના દશ ધર્મો નીચે પ્રમાણે છે -

(૧) ક્ષમા, (૨) મુક્તિ, (૩) આર્જવ, (૪) મૃદુતા, (૫) લઘુતા,
(૬) સત્ય, (૭) સયમ, (૮) તપ, (૯) ત્યાગ અને (૧૦) ધ્વજાયર્થ.

૧ - કોઈ કટુવચન - અપ્રિય વચન કહે તોપણ ક્ષમાભાવ રાખવો -
ક્રોધિત ન થવું.

૨ - બાહ્યાભ્યન્તર બધનોથી મુક્ત થવું

- ૩ - મન, યજન કામની કુટિલતા ઊઠી ઝાલુતા - સરળતા ધારણ કરવી.
- ૪ - અહ વૃત્તિથી દૂર રહી નમતા - ચક્રતા ધારણ કરવી.
- ૫ - આંતરિક તથા બાહ્ય ક્રોધ, માન, મત્સા, લોભનો આત્મિક ત્યાગ કરી લઘુતા ધારણ કરવી - ખેડી મોહાર્જન કરવી.
- ૬ - સ્વસ્થાદી ઘણું
- ૭ - સદમ ધારણ કરવો - હિન્દિયકમન કરવું સદમ ૧૭ પ્રકારનો છે
- ૫ - તપ - ઉપવાસ આદિ બાહ્ય તપમયી બને પ્રાપ્તિ આદિ આત્મ-તર તપમયી કરવી.
- ૬ - તપમહત્તિ ધારણ કરવી.

- ૧ - અઘર્ષભય છૂવન વ્યતીત કરવું - સદાચારી બનવું આ દસ પ્રકારના સાધુધર્મમાં પાંચ મહાવત, પાંચ સમિતિ, ત્રણ મુક્તિ, ૧૭ પ્રકારનો સદમ, ૨૨ પરિણામ, ૨૭ સાધુમુલ્ય આદિ વિશેષ સાધુધર્મના કલ્પેષમાં સમાવેલ કરવામાં આવ્યો છે. આ દસવિધ સાધુધર્મને કહિ-નુ બોલ આદિ અન્યધર્મોવલનીએએ પણ વધતા જોતા પ્રયાણમાં ઉદારતાપૂર્વક સ્વીકાર્યો છે

શુદ્ધસ્વધર્મ

તત્ર ચ શુદ્ધસ્વધર્મોઽપિ ત્રિવિધઃ સામાન્યતો વિદ્યેતત્યેતિ ।
શુદ્ધસ્વધર્મ યુગ્મ બે પ્રકારનો છે ૧-સામાન્યધર્મ. ૨-વિશેષધર્મ

શુદ્ધસ્વધર્મો સામાન્ય ધર્મ

તત્ર સામાન્યતો શુદ્ધસ્વધર્મો ન્યાયતોઽનુષ્ઠાનમિતિ ।
ન્યાયપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરવી તે સામાન્ય શુદ્ધસ્વધર્મ છે

* શ્રુતિદ્વયવકીડસ્તેષાં શૌભમિન્દ્રિયવિગ્રહ
વીરિયહાસ્યક્રોધો રતર્ક ધર્મચક્ષુષ્યમ્ ॥

૧ - ન્યાયોપાત્ત હિ વિત્તમુખયલોકહિતાયેતિ ।

ગૃહસ્થે આ લોક તથા પરલોકના કલ્યાણ માટે ન્યાયપૂર્વક ધનોપાર્જન કરવું જોઈએ

૨ - તથા સમાનકુલશીલાદિભિર્ગોત્રજૈરેવ વાહ્યમ્ ।

ગૃહસ્થે સમાન વય, સમાન કુલ તથા સમાન શીલ તથા ભિન્ન ગોત્રની યોગ્ય કન્યા સાથે વિવાહ કરવો જોઈએ

૩ - શુદ્ધકલત્રલાભફલો વિવાહસ્તત્ફલ ચ સુજાતસુત-
સતનિઃ અનુપદ્ધતચિત્તનિવૃત્તિ ગૃહકાર્યસુવિહિતત્વં
અભિજાત્યાચારવિશુદ્ધત્વં દેવાતિથિવાન્ધવસત્કારા-
નવદ્યત્વ ચેતિ ।

વિવાહનો ઉદ્દેશ કુલીન સ્ત્રીની પ્રાપ્તિ છે અને યોગ્ય સુશીલ પુત્રની પ્રાપ્તિ, ચિત્તની સ્વસ્થતા, ગૃહકાર્યની દક્ષતા, દેવ-અતિથિ, સાહ-ધર્મી વગેરેનો સત્કાર કરવો વગેરે વિવાહનું ફળ છે

૪ - તથા ઉપપ્લુતસ્થાનત્યાગ ઇતિ ।

ગૃહસ્થે જ્યાં ઉપદ્રવની સભાવના હોય તેવા સ્થાનનો ત્યાગ કરવો જોઈએ

૫ - તથા આયોજિતો વ્યય ઇતિ ।

ગૃહસ્થે આવકની અનુસાર વ્યય કરવો જોઈએ

૬ - તથા પ્રસિદ્ધદેશાચારપાલનમિતિ ।

ગૃહસ્થે દેશાચારનું પાલન કરવું જોઈએ

૭ - તથા માતાપિતૃપૂજેતિ

ગૃહસ્થે માતાપિતા, ધર્મશુરુ વગેરેનો આદરસત્કાર કરવો જોઈએ.

૮ - તથા સાત્મ્યતઃ કાલભોજનમિતિ ।

ગૃહસ્થે શરીરની રક્ષા - નિરોગતા માટે યથાસમયે ભોજન કરવું જોઈએ

- ૧ - વૈગ-ધ્યાયમ-સ્વાપ-સ્નાન મોક્ષમ-સ્વચ્છમ્વૃત્તિકાઠા
જોપરુખ્યાત્ ।
મુદરમે શૌચ - વ્યાયામ - નિદ્રા - સ્નાન - જોજન આદિ નિત્ય
આચારધર્મેનું શરીરની રક્ષા માટે કદાપિ ઉપદેશ મળ કરવું ન જોઈએ.
- ૧૦ - શરીરચાલકમની ક્રિયા વ્યાયામ ।
શરીરને કસવાવાળી ક્રિયા વ્યાયામ કહેવાય છે
- ૧૧ - શઙ્ખપાદનામ્યાસેન વ્યાયામ સફકેત્ ।
સત્ત્વ - વાદન - દડ - બેકે આદિના અભ્યાસથી વ્યાયામ
સફલ થાય છે
- ૧૨ - માતેહસ્વેર્ષ વ્યાયામ કાસ્તમુશસ્થાચાર્ય ।
જેથી શરીર પરસેવાથી તરબોળ થઈ જાય તેને વ્યાયામચાર્યો
વ્યાયામ કહે છે
- ૧૩ - ઇવ્યાયામશીલેપુકુતોઽગ્નિપરીપનમુસ્તાહો વેદવાક્યંચ
વ્યાયામ વિના જડશાસ્ત્રિ, ઉત્સાહ, તથા દેહની મજબુતાર્થ
વધતા નથી. માટે મુદરમે અવશ્ય વ્યાયામ કરવી જોઈએ.
- ૧૪ - ઇમસ્યેવાકસ્યવિગમઃ સ્નાનસ્ય ફલમ્ ।
મુદરમે પરિભ્રમ પરસેવો તથા આલસ્યને દૂર કરવા માટે તથા
શરીરસ્ફૂર્તિ વધારવા માટે સ્નાન અવશ્ય કરવું જોઈએ
- ૧૫ - સ્વચ્છમ્વૃત્તિઃ પુરુષાર્ણવરમ્ રસાયનમ્ ।
મુદરમે માટે સ્વચ્છન્દ્રવૃત્તિ પરમ રસાયનરૂપ છે. જ્યાં સ્વચ્છન્દ્રવૃત્તિ એ
સ્વચ્છન્દ્રાચારના અથ માં નથી. જ્યાં સ્વચ્છન્દ્રવૃત્તિનો અર્થ સ્વ-આત્માના
કલનિષ્પન્ના વૃત્તિ-વિચરણનો છે. મુદરમે આત્માના ક્રિયાથી દેવ,
મુરુ અને ધર્મનું આસેવન અવશ્ય કરવું જોઈએ કારણ કે મુદરમે માટે
દેવ, મુરુ અને ધર્મ એ એક જ સાન્નિત્ય રમાય છે. સાંસારિક દુઃખ
નિવારણનું એ એક માત્ર પરમ ઔષધ છે

ન્યારે ગૃહસ્થો ઉપર કહેલા માર્ગાનુસારીરૂપ સામાન્ય * ગૃહસ્થ-ધર્મનું બરાબર પાલન કરે છે ત્યારે તે ગૃહસ્થના વિશેષ ધર્મનું પાલન કરવામા સમર્થ થાય છે

ગૃહસ્થનો વિશેષધર્મ

નૈતિક ગુણોને કેળવ્યા બાદ ગૃહસ્થે બાર પ્રકારના ધાર્મિક ગુણો કેળવવાના હોય છે નૈતિક ગુણોને સર્વપ્રથમ કેળવવા એ ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ છે અને એ નૈતિક ગુણોની કેળવણી સાથે બાર પ્રકારના ધાર્મિક ગુણોને કેળવવા એ ગૃહસ્થનો વિશેષધર્મ છે

ન્યાસુધી ધર્મ ઉપર દૃઢ વિશ્વાસ હોતો નથી ત્યાસુધી ધર્મનું પાલન થતું નથી એટલા માટે ગૃહસ્થે શંકા-કાક્ષા આદિ ધર્મબુદ્ધિને નાશ કરનારા દોષોને દૂર કરી ધર્મપાલનમા વિશ્વાસપૂર્વક દૃઢ રહેવું જોઈએ કારણ કે ધર્મશ્રદ્ધા હોય તો જ ધર્મનું પાલન બરાબર થઈ શકે છે

ધર્મશ્રદ્ધા દૃઢ કર્યા બાદ ગૃહસ્થે નીચેના બાર પ્રકારના વિશેષ ધર્મવ્રતોનું પાલન કરવામા તત્પર રહેવું જોઈએ

૧-અહિંસાવ્રત

શૂલાઓ પાળાહવાયાઓ વેરમણ । સ્થૂલ પ્રાણાતિપાતથી વિરત થવું અર્થાત-ગૃહસ્થે એવી ચતનાપૂર્વક Guardedly-Thoughtfully-કાર્યપ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ કે જેથી મનુષ્ય, પશુ, પક્ષી કે બીજાં ત્રસ પ્રાણીઓને-ઈજા થવા પામે નહિ અથવા ઓછામાં ઓછા પ્રાણીઓની ઓછામાં ઓછી ઈજા થાય. બંધ, વધાદિ હિંસાકારી પ્રવૃત્તિ છોડીને કાર્યપ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ એ ગૃહસ્થનું અહિંસાવ્રત છે

* ગૃહસ્થો નૈતિક ગુણો કેળવ્યા વિના ધાર્મિક ગુણોને ધારણ કરી શકતા નથી. એ વાતની સાક્ષી સિદ્ધાન્તસૂત્ર પૂરે છે ભગવતીસૂત્ર નામક અગસૂત્રમાં તુંગીયા નગરીના ગ્રાવક-ગૃહસ્થના મૂલ આઠ નૈતિકધર્મો બતાવ્યા છે.

૨-સત્યવ્રત

ચૂલામાં મુસાવાયાઓ ચેરમળે । સ્થૂલ જ્ઞાનાત્મી વિરત થવું
અર્થાત્-મુદરથે જે વાત પોતે જેવા રૂપમાં જાણતો-માનતો હોય તેવા
રૂપમાં તે વાત બીજાને કહેવી સાચા છે કરને લીધે તે વાતમાં જરાજુ
રેહ્યાર કર્યો નહિ તેમજ લોકજન, નૈતિક નિર્જનતા, લોકોપણ એ
સર્વેને હજી રાખી દાંથીમસકરી, પરનિદા ખાલી અર્થવચેર દાનિમારક
કે અનુપદક પ્રવૃત્તિમાં વાચાનો દુરુપયોગ કરવો નહિ આ પ્રમાણે
અસપ્રવૃત્તિમાંથી નિવૃત્ત થઈ સતપ્રવૃત્તિમાં પ્રવૃત્તિ કરવી એ મુદરથનું
સત્યવ્રત છે.

૩-અચોર્જવ્રત

ચૂલાઓ અવિદ્યાવાળાઓ ચેરમળે । સ્થૂલ અજ્ઞાનથી
વિરત થવું અર્થાત્-મુદરથે, જે ચીજ ઉપર, જે મનુષ્ય ઉપર, જે
હક્ક ઉપર, જે વસ્તુ ઉપર પોતાનો જાજગીરીતે હક્ક ન હોય તે ચીજ
મનુષ્ય, હક્ક અને વસ્તુને અનિર્ણયપૂર્વક લેવાનો પ્રયત્ન ન કરવો પ્રવૃત્તિ
હક્ક ઉપર કે કોઈની માલિકી ચીજ ઉપર તથાપ મારવી નહિ, ચેરી
કરવી નહિ તે મુદરથનું અચોર્જવ્રત છે.

૪-અસાધ્યધર્મધર્મધર્મધર્મ-સ્વપત્નીસતોષવ્રત

ચૂલાઓ મેહુલાઓ ચેરમળે । સ્થૂલ મૈથુનથી વિરત થવું
અર્થાત્- મુદરથે પોતે પેલા કરેલા વીરનો પેતાની અને
બીજાઓની અનેક પ્રકારની હિંસા સાધવા માટે સદુપયોગ કરવો
નોઈએ. પાત્રપ્રવૃત્તિઓને પોષવામાં વીરનો દુરુપયોગ કરવો ન નોઈએ.
વીરસંપત્તિ હજી જાનરીને પ્રાપ્ત કરાવે છે એ શીખે અને જો તેમ
મની સહે તે જાજગી પાલકારી રહે. તેમ ન મની સહે તે તમારા
વિચારોને વિચારપ ન થાય એવી સહચારિણી સાધીને, મેળવીને
તેનાથી સદુષ્ટ રહે. એક બીજાને અનુજીન અને સહચારી થઈ સકાય
એવું પાત્ર ન જડી જાવે કે જડવા જતાં પ્રાપ્ત થાય તેમ ન હોય.

તો અવિવાહિત રહેવાની જ કાશીય કરો. વિવાહિત સ્થિતિ કે જે ચોતરફ ઉડતી વૃત્તિઓને અટકાવવા માટે—સ કાચવા માટે છે તે સ્થિતિ જે ઉભયને કે ઉભય પૈકી એકને અસંતોષનું કારણ થઈ પડે તો ઉઘટી ખેંચડી હાનિકારક છે માટે તમારી શક્તિ, તમારા વિચારો, તમારી સ્થિતિ, તમારા સાધનો અને પાત્રની યોગ્યતા એ સર્વનો જીંડો વિચાર કરીને જ પરણો અથવા કુવારા રહો. પરણવું એ જ માણસનો મુખ્ય નિયમ અને કુવારા રહેવું એ અપવાદ મનાય તેને બદલે કુવારા રહેવું અને સવળી અથવા મુખ્ય બાબોની અનુકુળતા હોય તો જ પરણવું એ મુખ્ય નિયમ મનાવો જોઈએ અને વિવાહિત સ્થિતિને વિષયવાસનાની અમર્યાદ—યથેચ્છ સ્વતન્ત્રતા તરીકે ભૂલેચ્છ પણ માનવી ન જોઈએ.

ગૃહસ્થે તો વાસનાનો સંક્ષેપ અને આત્મિક ઐક્ય કરતા શીખવું જોઈએ અને અશ્લીલ શબ્દોથી, અશ્લીલ દેખાવોથી અને અશ્લીલ કલ્પનાઓથી દૂર રહેવું જોઈએ.

કાષ્ઠના લગ્ન તમે જોડી આપતા નહિ તમને તેવો હક્ક કાષ્ઠે આપ્યો નથી લગ્નના આશયને નહિ સમજનારા—સહચારીપણાના કર્તવ્યને નહિ પીછાનનારા પાત્રોને એક ખીજની ફરજિયાત ગુલામગીરીમાં નાખનાર માણસ ચોથા પ્રતો લગ કરે છે—દ્યાનુ ખૂન કરે છે—ચોરી કરે છે—માટે ગૃહસ્થે ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરવામાં સજગ રહેવું એ ગૃહસ્થનું અહમત્વપ્રત છે.

૫-પરિગ્રહમર્યાદાત્રત-ધૃષ્ટાપરિમાણત્રત

શૂલાઓ પરિગ્રહાઓ વેરમણં । સ્થૂલ પરિગ્રહથી વિરત થવું.
અર્થાત્-ગૃહસ્થે પરિગ્રહ અથવા માલિકીની ધૃષ્ટાનો સ કાચ કરવો જોઈએ ‘હું બધું ભોગવું, હું કોડપતિ થાઉં, હું મહેલોનો માલિક બનું’ એવા હુંમય, સ્વાર્થમય, સકુચિત વિચારોને જેમ અને તેમ ઓછા કરવા જોઈએ.

મરણ વચરના બાવા જ જાને જુખ્યા મરે, કુદરત
જરણેતર ન કરે. એમ જા આપાને ઉદેસ નથી, પણ સોભાપ્રાપ્તિ,
મેઠપ્રકૃતિ, મમત્વભાવ, જરૂરપાથીની પ્રાપ્તિમાં જ આનંદ માનવાપણ -
એ ચીજોને ઊંડો જાને પ્રામાણિક છુદિપૂર્વક-ખતપૂર્વક-અવસ્થાપૂર્વક
કરાતા ઉદમથી મળતું દબ્બતમારી જાને તમાગ જાણિતોની આવસ્થાઓ
પૂરી પાડવામાં, અર્થવાની જરૂરીજાતો પૂરવામાં-ઉચ્ચાસપૂર્વક અર્થે
પરિમદ પર નેટલા પ્રમાણમાં મૂર્છા ઝોલી તેટલા પ્રમાણમાં
ચિત્તચાલિત-*Equilibrium of Mind*-વધારે. પરિમદજુદિને
જેવી સંવેદનિતિ મારણ કરવી એ મુદરજનુ પરિમદમર્મોદ્યત ૭
૬-કિશમર્મોદ્યત

વિસાપરિમાણ—વિસાની મર્મોદ્ય કરવી. અર્થાત—મુદરજે
આવળ વચરનું—ઉપયોગ વચરનું—પરમાર્થ વચરનું જમણ જેમ
જાને તેમ એણું કરવું જોઈએ.

૭-સોનાપસોગમર્મોદ્યત

મોગ-ઉચ્ચમોગપરિમાણ-મોગ જાને ઉપયોગેનું પરિમાણ
કરવું અર્થાત—મુદરજે મોગજાણિ મોગોની જાને કપડાંલસાં આદિ
ઉપયોગની લાલસા મર્મોદ્યત કરવી જોઈએ.

મુદરજે ટોચમાં સાદા આત્મસંભો નિચજિન જાને મિત્રાકરી
જનવું જોઈએ.

જો તમારી તઝીએ જેમ થોડી ફરી તેમ તમારી ચિન્તાએ,
ઉપાધિએ લાલસો, ઝોલી થશે જાને વધારે મહત્વની પ્રવૃત્તિ વધે
લક્ષ આપવાને વધારે જવડાસ મળશે.

દેખાદેખીથી ખાનદાનીના જેટલા અવાલથી જેટલા દેખાવાની
મૂર્ખ સોષુપ્તાથી કાંઈ દેખાવાની લાલસાથી જાને ઘણોટો સમજ-
વાની છુદિના જાણવાથી જાનેક જીનજરૂરી તઝીએ, આવસ્થાઓ.

ઉત્પન્ન થાય છે અને તે શારીરિક નિર્બળતા, માનસિક અધમતા અને ભુદ્ધિહીનતાને જન્મ આપે છે માટે ઉપભોગ-પરિભોગના પદાર્થો જરૂર પૂરતાં જ—ઉપભોગના સિદ્ધાન્તને જવાબ આપે તેવા જ રાખો આ પ્રમાણે ભોગોપભોગોની મર્યાદા કરવી તે ગૃહસ્થનું ભોગ-ઉપભોગપરિમાણવ્રત છે

૮-અનર્થદંડનો ત્યાગ

અણઠ્ઠાદણ્ઠા વૈરમણ-અનર્થદંડથી વિરમવું અર્થાત—ગૃહસ્થે અર્થ વગરના ‘વ્યાપાર’માં—પ્રવૃત્તિમાં મન-વચન અને કાયાને પ્રવર્ત્તાવવી જોઈએ નહિ. તેમ ખટપટ, નિંદા, દુધ્ધ્યાન, ચિન્તા, કુતર્ક, ખેદ તથા ભયમાં શરીરસપત્તિ, ધનસપત્તિ, સમયસપત્તિ તથા સકલ્પ-સપત્તિનો દુરુપયોગ કરવો ન જોઈએ કારણ કે આર્તધ્યાન અથવા ચિન્તા અને રોદ્ર ધ્યાન અથવા ક્રોધના ઉપર ક્રોધમય વિચારો કરવા તે હિયકારુ કામ છે, આનંદમય-વીરત્વમય આત્મપ્રભુનો દ્રોહ કરવા સરખું કૃત્ય છે, કારણકે એવા કૃત્યોથી મનુષ્યત્વ ક્ષીણ થાય છે માટે અનર્થદંડનો ત્યાગ કરવો અર્થાત નિષ્પ્રયોજન પ્રવૃત્તિથી આત્માને દડિત ન કરવો તે ગૃહસ્થનું વ્રત છે

૯-સામાયિકવ્રત

ગૃહસ્થે પ્રતિદિન નિયમિત સમયે જ બેસીને તેટલા વખત સુધી સમતોલવૃત્તિ-સમભાવ શીખવાનો અભ્યાસ અથવા મહાવરો પાડવો જોઈએ ગૃહસ્થનું આ સામાયિક વ્રત છે

૧૦-દેશાવકાશિકવ્રત

ગૃહસ્થે સ્વદેશ બહારથી મગાવેલી ચીજ બનતાં સુધી વાપરવી ન જોઈએ સ્વદેશપ્રેમ અને સ્વદેશાભિમાન રાખવું અને સ્વદેશને ભૂખે મરતો કરવામાં સાધનશૂન્ય ન બનવું એ ગૃહસ્થનું દેશાવકાશિક વ્રત છે

૧૧-પ્રતિપૂર્ણ પૌષધવ્રત

શુદ્ધચંદ્રે દર મહિને એકવાર બ્યારે પશુ કુરસદ કે સમય અને અનુકૂળ શારીરિક-માનસિક સ્થિતિ હોય ત્યારે શૂખ્યા રહેવું જોઈએ કે જ્યાં સરીર નિરાશી અને સહનશીલ બને અને એ સ્થિતિમાં ૨૪ કે ૧૨ કલાક આત્મરમણતામાં મુગ્ધરવા એ શુદ્ધચંદ્ર પ્રતિપૂર્ણ પૌષધવ્રત છે

૧૨-અતિવિસર્ગવિભાગવ્રત

શુદ્ધચંદ્રે ઉપકારી મનુષ્યોની ભક્તિ-સેવા કરવાનો પ્રસંગ મળે ત્યારે તેમની સેવા ઉચ્ચાસથી બજાવવી જોઈએ. જે પુરુષો જ્યોતના ઉપકારમાં જ જીવન મુગ્ધરતા હોય, જેઓ પોતાના સરીરાદિની સ્વ-સંભાળ કરવા જોઈથી કુરસદ ન થઈ શકતા હોય, તેમના અસ્તિત્વ, બચાવ અને પ્રવૃત્તિની જગતને ધણી જ જરૂર હોવાથી, તેમની તરફથી જાણવી અને તે પૂરી પાડવાની તત્પરતા બતાવવી એ ઉપકૃત વર્તણૂક કર્તવ્ય છે

એમણે ઉદાવેશાં મિલતોને નિભાવવામાં પોતાના સરીરનજ દબાવવા, લાગવગ સમજ, છુલ્લિ, બાંધિયો ફાંચો આપવો, તેમની મુશ્કેલીઓ અને કુ બો તથા સહારામાં દીક્ષાઓ ધરાવીને તે દુર કરવા માટે પોતાથી જાતવું કરવું અને તેમના જીવમાં પોતાનો જીવ-સમાજનો જીવ-માનવો એ શુદ્ધચંદ્ર અતિવિસર્ગવિભાગવ્રત છે

આ પ્રમાણે નૈતિકધર્મ-સામાન્ય ધર્મની સાથે વ્રતધર્મ-વિશેષ ધર્મોનું બરાબર પાલન કરવામાં શુદ્ધચંદ્રવ્રતનું સારણ છે

આ પ્રમાણે શુદ્ધચંદ્રવ્રતને વ્રતધર્મના પાલનથી સફળ બનાવવા નાક મમલુધર્મની સ્વીકાર કરી રાષ્ટ્ર સમાજ અને ધર્મના કલ્યાણ સાધવાની સાથે આત્મકલ્યાણ સાધવા માટે ત્યાગમય જીવન બંધીત કરવું એમાં મહત્વજીવનની સફળતા છે

માનવજીવનને સફલ બનાવવા માટે ચારિત્રધર્મ—*આચારધર્મનું પાલન કરવું અત્યાવશ્યક છે આ આચારધર્મને બધા ધર્મોએ એક મતે સ્વીકાર્યો છે.

* ચારિત્રધર્મ—આચારધર્મનો વિષય જીવનસ્પર્શી હોવાથી ઘણો જ ગહન છે જૈનસૂત્ર—સાહિત્યમાં આચારધર્મને ઘણું જ મહત્વનું સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે આ જ કારણે આચારધર્મની છાપ જૈન સાધુ કે શ્રાવક સમાજ ઉપર ખૂબ જ પડેલી અપ્પેટ લેવામાં આવે છે અને ચારિત્રધર્મ વિષે સંક્ષેપમાં અગુલિનિર્દેશ કરવામાં આવ્યો છે, એટલે અપૂર્ણ છે પૂજ્યશ્રીએ આચારધર્મ વિષે ‘બારવ્રતની ટીપ’ માં સ્પષ્ટ સમજુતી આપી છે પૂજ્યશ્રીના અદ્વિસામ્રત સત્યવ્રત આદિ વ્રતવિષયક પુસ્તકો ચારિત્રધર્મ સમજવા માટે વાચી જવાની ખાસ ભલામણ છે આ પ્રકારનું તૈયાર કરવામાં સ્વ વાં ૧૦ ૨૦ ૩૦ ની લેખસામગ્રીનો ખાસ ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે એટલે તેઓશ્રીનો સદૃઢ આમાર માનવાની અને તક લઈ લે—શાં.

(૧૦)

જીવનધર્મ

[અભિધાન-ધર્મ]

મિત્રી મે સજ્જવણસુ પેરં યજ્ઞો ન કેળો
બધા પ્રાણીઓ પ્રત્યે મારે બાંધુબાવ છે મારે ઠોડી સાથે
કેરવે નથી વિશ્વબાંધુત્વ એ જીવનધર્મનો આદર્શ છે

આસ્તિ સંસ્કૃત બ્રહ્મણ સત્ સંનદ છે. સત્ એટલે ઠોડું.
જીવનનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ પ્રગટવું તે અસ્તિત્વધર્મ બલવા જીવનધર્મ
એવી સમજ. સત્યપ્રતિષ્ઠા જીવનને સત્યમન બનાવવું, જીવનમાં સત્યનો
સાક્ષાદ્કાર કરવો તે જીવનનો વાસ્તવિક ધર્મ છે

જે અક્ષિ સરક્ષરિતા નામરિકતા, રાષ્ટ્રીયતા આદિ ધર્મ
કુણેને જીવનમાં તાણવાણાની માફક વણી લે છે તે જ અક્ષિ
પેશાબ જીવનધર્મ—આત્મધર્મને જીવનમાં અગ્રિયમાં ઉતારી રાકે છે.

જીવનધર્મનો મર્મ સમજવો એટલે આત્માને ઝોળાવવો. ધામ
ધર્મ નગરધર્મ રાષ્ટ્રધર્મ આદિ ધર્મો એ જીવનધર્મ રૂપ આત્માના
અંગપત્તિઓ છે આસુધી સમાનતાનો આદર્શ જીવનમાં ઉતરવો નથી
ત્યાંસુધી આત્માની ઝોળાવાણુ થતી નથી. સમાનતાનો આદર્શ જીવનમાં

• અસ્તિત્વધર્મ ની સાચીય જર્ણ વિશે જુઓ પર્વિષ્ઠ ૧૪૭

ઉતારવા માટે સર્વ પ્રથમ માનવતાને જીવનમા પ્રગટાવવી પડે છે અને જ્યારે માનવધર્મ તેના જીવનમા પ્રગટે છે ત્યારે તેનો ધ્યેયમન્ત્ર એ હોય છે કે “ હું માનવ છું માનવધર્મ સમજી અને માનવ માટે જીવું એ મારું સર્વપ્રથમ કર્તવ્ય છે કાગણું કે સવળા ધર્મો મહાન છે પણ માનવધર્મ એથી પણ વધારે મહાન છે ”

જેના જીવનમા માનવતા રોગરોગે વ્યાપી ગઈ હોય છે એ એમ માને અને સમજે છે કે જે ધર્મ છે તે માનવ માટે છે માનવને વધારે સરકારી-વધારે સુદર-વધારે શક્તિશાળી બનાવવા માટે ધર્મ છે. એટલે જ્યાં ધર્મ પાળતા માનવને અન્યાય થતો હોય ત્યાં ધર્મને સાધનરૂપ માનીને પુનર્યોજના કરવી ઘટે

બધા ધર્મો માનવધર્મ શીખવા માટે છે માનવ પ્રત્યે તિરસ્કાર ઉત્પન્ન કરાવે, જીદાર્થ શીખવાડે, માનવને હલકો ગણતા શીખવાડે એ બધી વાતો ધર્મની હોઈ ન શકે.

મનુષ્ય ધર્મ પાળે છે તે પોતાની જાતને ઊંચી ઠરાવવા માટે નહિ પણ ખરેખર ઊંચી બનાવવા માટે અને એવી ઉત્કૃષ્ટ મનોદશા પ્રાપ્ત કરવા માટે એનો જીવનમન્ત્ર કેવળ ‘વિશ્વબંધુત્વ’ હોય છે અર્થાત્ “ મિત્તી મે સવ્વમૂણસુ વેર મજ્જા ન કેળઈ ” અર્થાત્ બધા પ્રાણીઓ પ્રત્યે મારે મૈત્રીભાવ-બંધુભાવ છે, મારે કોઈની સાથે ઝેરવેર નથી જેમ સાચી મહત્તા સાદી હોય છે તેમ આ મહાન માનવધર્મ પણ સાદો સરળ છે એને એક જ ધર્મવાક્ય ‘આત્મવત્ સર્વભૂતેષુ’મા મૂકી શકાય

જે તમને ન ગમે તે કોઈને ન ગમે અવેડાનું પાણી જે તમે પી ન શકો તો બીજો કોઈ માનવ પી ન શકે માદગીમા સહાય કરે એમ જે તમે ઇચ્છો, તો બીજા પણ એ જ ઇચ્છે.

આટલો સીધો-સાદો માનવધર્મ જે મનુષ્ય સમજી લે અને પોતાના બધા સાધનો એ માનવધર્મ વધારવા માટે છે એટલું જાણી

મે-તો પછી એને ધમ વિશેનું વિશેષ જ્ઞાન એમાંથી જ મળી રહેશે. કારણ કે એ સારો માનવધર્મ જેમ સૌ કોઈ એક બધીમાં સમજી શકે તેમ છે તેમ જ એ માનવધર્મમાં રહેલી ગહનતા પણ જીવનભરની શુદ્ધિ અને શોધના માત્રે એટલી સફાર અને લાભ છે. જીવનધર્મનો અપાર્થ વિમરો ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરી વિશ્વન-મુક્તા કેળવવાનો છે.

આત્માને ઝોળાખંચો બસવા જીવનધર્મનો ધર્મ સમજવો એ શરૂ થયે નથી. કારણ કે ગુરુગુરુઆચાર્યથી માનવસમાજ વાસ્તવજ્યો, અસંખ્ય સમસ્યાઓ અમલકા વગેરે કર્મરૂપ આંતરજનુઓદ્ધાર આકારનાં જનુઓ કરતાં સવિશેષ-પીડિત છે. સંસ્કૃત છે. બદ છે. વાસ્તવિક આંતરજનુઓ ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરવો એ સાધારણજન માટે સરસ નથી. આત્મવિજય પ્રાપ્ત કરવા માટે જીવનદ્રસ્ટર્-પ્રાણી પૈણ-કરવા એટલા અમાય અકિસા, ત્યાગ, જ્ઞાન, તથા આદિ આત્મ ભજની પરમ આવશ્યકતા રહે છે. એ આત્મભજન વિના જીવનજુદ એવી સકલ નથી અને તેથી આત્મભજનવડે પુરુષાર્થપૂર્વક જીવનજુદમાં વિકારજનુને પરજિત કરી પુર્વમ આત્માને હમવો એ લાખો સુભક્ષિને જીતવા કરતાં પરમવિજય છે. અગ્ર આત્મવિજયનો વિજયનાક સમસ્ત સંસારને સંભળાવનાર અને સ્વાતંત્ર્યનો રાજમાર્ગ કેળવનાર તે જીવજીવ જીવધર્મ છે.

જીવનમાં જીવજીવ પ્રગટાવવું એ આત્માને શોધવાની મૂળ આવી છે. કારણ કે જીવધર્મ એ વિશ્વવિજેતાનો ધમ છે. આત્મવિજય પ્રાપ્ત કરી સિદ્ધ, શુદ્ધ અને મુક્ત થયેલા વિકારવિજયી સુત્રિમવીરનો વિજયધર્મ-જીવધર્મ છે. મુદ્ધમાં વીરતા દાખવી વિજય પ્રાપ્ત કરનાર તરીકે સુત્રિમવીર પ્રસિદ્ધ છે. પણ તેમની વિશેષ પ્રસિદ્ધિ તો જીવન સમાયમાં વાસ્તવિક કર્મરૂપ આંતરજનુઓ ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરનાર

* જો હવેથી હાલનાં વંશને જુગલ બિપ્ત.

પરો વિજેન્દ્ર જયજીવ દસ છે જમો જમો ॥ ઉત્તર ૬

તરીકે તથા એ વિજયધર્મ-જૈનધર્મના પ્રચારક તરીકે સવિશેષ છે. આત્મસ્વાતંત્ર્યનો વિજયનાદ જગત માત્રને સભળાવનાર ઋષભદેવ સ્વામીથી લઈ શ્રી મહાવીર પ્રભુ સુધીના ચોવીસ વિકારવિજયી તીર્થંકરોએ જગજીવોને કર્મબંધનથી મુક્ત થવાનો, સ્વતંત્ર બનવાનો જે વિજયમાર્ગ બતાવ્યો છે એ વિજયમાર્ગ તે જૈનધર્મ એ ઋષભદેવ મહાવીરાદિ તીર્થંકરોએ જૈનધર્મના જે આત્મવિજયના સ્વાતંત્ર્યમંત્રો જગતમાત્રને સભળાવ્યા છે તેનો સાર એ છે કે —

(૧) સ્વતંત્ર બનો, સ્વતંત્ર બનાવો અને સ્વતંત્ર બનેલાના પગલે ચાલો, એ પહેલો વિજયમંત્ર

(૨) પરાધીન બનો નહિ, કોઈને પરાધીન બનાવો નહિ અને કોઈ પરાધીનને પગલે ચાલો નહિ, એ બીજો વિજયમંત્ર

(૩) મધશક્તિ ફળવો, એ ત્રીજો વિજયમંત્ર.

(૪) સધશક્તિને પુષ્ટ કરવા માટે વિવેકબુદ્ધિને ફળવો અને કદાગ્રહબુદ્ધિને ઝથાને સમન્વયબુદ્ધિને સ્થાન આપો, એ ચોથો વિજયમંત્ર

(૫) તમારી આત્મશક્તિમા દૃઢ વિશ્વાસ રાખો, બહારની લોભાવનારી શક્તિનો આધાર રાખો નહિ વિજયઆકાંક્ષી બની વિજય પ્રાપ્ત કર્યો જાઓ, એ પાંચમો વિજયમંત્ર

ઉપરના વિજયમંત્રો ઉપરથી જૈનધર્મના મુખ્ય સિદ્ધાન્તો નીચે લખ્યા પ્રમાણે ફલિત થાય છે —

(૧) આત્મસ્વાતંત્ર્ય-અહિંસાવાદ-પ્રત્યેક નાના મોટા પ્રાણીનો આત્મા સ્વતંત્ર છે. કોઈની આત્મસ્વતંત્રતા ઝૂટવી લેવાનો કોઈને અધિકાર નથી કીડીથી કુજ સુધીના નાના મોટા પ્રાણીઓ આત્મસ્વાતંત્ર્યની દૃષ્ટિએ સમાન છે. માટે નાના મોટા કોઈપણ જીવને સ્વાર્થ સાધવા માટે કે મોક્ષપ્રાપ્તિ કે ધર્મના ખોટા બહાના નીચે મારવાનો—બલિદાન કરવાનો—હિંસા કરવાનો કે કષ્ટ દેવાનો

‘અસ્તિકાયધર્મ’ના સ્પષ્ટાર્થ માટે જુઓ પરિશિષ્ટ ૧૦ મુ

ઠાઈને પણ અધિકાર નથી. બધા છવો છવવા આહે છે મરવા મર્મ આહતું નથી. બધા નિર્ભય-વમરહિત બનવા આહે છે મરે નિર્ભય બનેા બી બને નિર્ભય બનાવો અને નિર્ભય બનનારને સહાર કરે. અહિંસા પરમો ધર્મ એ સનાતન ધર્મનું મૂળ આ આત્મસ્વા તત્ત્વના સિદ્ધાન્તમાં રહેલ છે આત્મસ્વાતત્ત્વનો અને અહિંસાવાદનો આ પહેલો વિગ્લયમત્ર છે

(૨) ક્રમ વાદ-કર્મબંધનોથી સ્વાધીન આત્મા પરાધીન બન્યો છે કર્મબંધીના બંધનો તોડી પરાધીન આત્માને સ્વાધીન બનાવવો એઈએ. સ્વાધીન આત્માને કર્મબંધનોથી બદ કરે, આત્માનું સ્વા તત્ત્વ ઝૂટવી મે એવી ઠાઈપણુ અકારની પરાધીનતા પછી તે સામા બિરહ હેલ કે ધાર્મિક હેલ તેને તામે થવું નહિ. એટલું જ નહિ પણ ઈશ્વરની પણ પરાધીનતા સેવવી નહિ. કારણ કે જ્યાં પરાધીનતા છે ત્યાં દુઃખ છે અને જ્યાં સ્વાધીનતા છે ત્યાં સુખ છે. દુઃખ કેમ આહે ? બધા સુખ આહે છે સાચવ સુખની હચ્છા કરનારે કર્મોની પરાધીનતા દૂર કરવી જરૂર છે સુખ-દુઃખ જ ને પોતાના જ હાથમાં છે કર્મ બનુસાર સુખ-દુઃખની પ્રાપ્તિ થાય છે ઠાઈ ઈશ્વરીય શક્તિ સુખ-દુઃખ કેવી નથી. કર્મશક્તિના પ્રત્યક્ષથી આત્મા દુઃખી થાય છે અને કર્મશક્તિનો નાશ કરવાથી આત્મા સુખી થાય છે

(૩) સ્વશક્તિ-સાધધર્મ-છવનસંપ્રાપ્તિમાં વિગ્લય પ્રાપ્ત કરવા માટે બ્રહ્મબળ-બ્રહ્મશક્તિની પરમાવસ્થતા રહે છે બ્રહ્મબળ વિના છવનસિદ્ધિ સાધવી દુષ્કર ધર્મ પટે છે એટલા માટે બ્રહ્મશક્તિ ઝેળવવી આવશ્યક છે સધનું બળ એકત્રિત કરવું એ અત્તમવિગ્લય પ્રાપ્ત કરવાનું મેધ સાધન છે

(૪) સમન્વયશુદ્ધિ-અનેક તનાહ-નયવાદ-દુશ્મનોને પોતાના મણમાં લાવવાનું બીજું અમોઘ સાધન તે અનેકાન્તવાદ છે અનેકાન્તવાદ વિશધી પછને સમન્વયવાનું અને પોતાના પછને મળ્મળ કરવાનું એક સમ્મળ સાધન છે વિશધીઓને પણ અમતપાન કરાવી

અમર બનાવનાર તે અનેકાન્તવાદ છે. અનેકાન્તવાદને સાદી ભાષામાં વિવેકબુદ્ધિ અથવા સમન્વયબુદ્ધિ કહી શકીએ, વિવેક વિના જેમ ધર્મ પણ અધર્મ બની જાય છે તેમ અનેકાન્ત દષ્ટિ વિના ધર્મમય કૃત્ય અધર્મમય બની જાય છે અનેકાન્તવાદ તે વિચારવૃક્ષનું સુક્ષ્ણ છે અનેકાન્તવાદ એ જૈનધર્મની ખાસ વિશિષ્ટતા છે વિરોધીઓનું દમન અને પોતાનું શમન કરનાર અનેકાન્તવાદ એક સખળ શસ્ત્ર છે આ શસ્ત્રથી વિજયપ્રાપ્તિ અવશ્ય થાય છે અનેકાન્તવાદ અને અહિંસા-વાદનો સુમેળ થાય છે ત્યારે આત્મવિજય અવશ્ય થાય છે

(૫) આત્મવિશ્વાસ-આત્મવિજયનો મૂલમંત્ર-વિજયાકાક્ષી બની આત્મવિશ્વાસપૂર્વક પ્રયત્ન કરવો એ આત્મવિજયનો મૂલમંત્ર છે આત્મવિશ્વાસને જૈનધર્મની પરિભાષામાં 'સમ્યક્ત્વ' કહેવામાં આવે છે આત્મવિશ્વાસ-સમ્યક્ત્વ-વિના આત્મવિજય થવો મુશ્કેલ છે પોતાની આત્મશક્તિમાં સંપૂર્ણ વિશ્વાસ રાખી પ્રવૃત્તિ કર્યે જવી એમાં જ આત્મવિજય રહેલો છે બહારની કાઠપિણુ રાક્તિ ઉપર આધાર રાખી પ્રવૃત્તિ કરવાથી આત્મવિજય પ્રાપ્ત કરવો કઠણ છે તમારી પોતાની જ શક્તિ તમને આત્મવિજય પ્રાપ્ત કરાવી શકશે બહારની કાઠપણુ જડશક્તિ તમારામાં જીવનપ્રાણ પૂરી નહિ શકે.

પોતાની આત્મશક્તિમાં પૂરેપૂરો આત્મવિશ્વાસ રાખો અને આત્મવિશ્વાસપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કર્યે જાઓ, એમાં જ પોતાનો આત્મ-વિજય ગ્રહેલો છે. સમ્યક્ત્વ-આત્મવિશ્વાસ-જ આત્મવિજયનો મૂલ-મંત્ર છે આ મૂલમંત્ર સમજ્યા પછી આત્મવિજય પ્રાપ્ત કરવો મુશ્કેલ નથી

વિશ્વમાત્રને જીતવાનો આ વિજયમંત્ર છે જે ધર્મ વિશ્વમાત્રને જીતવાનો આવો અમોવ વિજયમંત્ર શીખડાવે છે, તે ધર્મ માનવ-સમાજનું જ નહિ જગતમાત્રનું કલ્યાણ કરનારો હોય એમાં શું આશ્ચર્ય ?

જે ધર્મ આત્મા જેવી અમર વસ્તુનો વૈજ્ઞાનિક દષ્ટિએ સાક્ષાત્કાર કરાવે છે તે ધર્મ જગતમાત્રને વિશ્વગૈત્રી અને નિર્વેગ દક્ષિણ રત્નસૂત્રથી સૂત્રબદ્ધ કરે અને વૈજ્ઞાનિક તત્ત્વોનું સહસ્રતાપૂર્વક અન્વેષણ કરી જગતમાત્રને નવીન આવિષ્કારથી આશ્ચર્યાન્વિત કરે એ સ્વાભાવિક છે. આ પ્રમાણે જે વ્યક્તિ જીવનમાં વિશ્વજન્યુત્ત્વ અને જૈનત્વ પ્રગટાવે છે તે જીવનધર્મ-આત્મધર્મનો સાક્ષાત્કાર કરે છે અને તેનું શોધેલું શોધી અને શોધેલું જીવનમાં ઉત્કર્ષીને અદ્વિતીય શોધે છે. જીવનશુદ્ધિ સાધી સિદ્ધ, શુદ્ધ અને મુક્ત થવું એ જ સાચો જીવનધર્મ છે.

सर्वे सुखिनः सन्तु सर्वे सन्तु निरामयाः ।

શિવમસ્તુ સર્વે જગતા

જાણી સુખી થાઓ. જાણી નિરાશી થાઓ અને જગત માત્રનું કલ્યાણ થાઓ. આ જીવનધર્મનાં ખેતર ત્રે છે.

જે ધર્મ આત્મા જેવી અમમ્મ વસ્તુનો વૈજ્ઞાનિક દષ્ટિએ સાક્ષાત્કાર કરાવે છે તે ધર્મ જગતમાત્રને વિશ્વમૈત્રી અને નિર્વેર ઘટિના રોદ્ધસૂત્રથી સમખદ કરે અને વૈજ્ઞાનિક વસ્તુઓનું સફલતાપૂર્વક અન્વેષણ કરી જગતમાત્રને નવીન આવિષ્કારોથી આશ્ચર્યાન્વિત કરે એ સ્વાભાવિક છે. આ પ્રમાણે જે વ્યક્તિ જીવનમાં વિશ્વમન્દુત્ત અને લૈન્ગત્વ પ્રગટાવે છે તે જીવનધર્મ—આત્મધર્મના સાક્ષાત્કાર કરે છે અને તેનું શૈષિદ્ધ શોધી અને શૈષિદ્ધ જીવનમાં ઉત્તરિતે અપ્રમશુદ્ધિ સાધે છે. જીવનશુદ્ધિ સાધી સિદ્ધ થુદ્ધ અને મુક્ત થવું એ જ સાચો જીવનધર્મ છે.

सर्वं सुखिणं सन्तु सर्वं सन्तु निरामया ।

शिवमस्तु सर्वं जगता

નધા મુખી થાએ, નધા નિશામી થાએ અને જગત માત્રનું કલ્યાણ થાએ. આ જીવનધર્મનાં ધ્યેયમન્ત્રો છે.

અગ નથી કે જોતો વિચાર ધર્મને કર્તવ્ય નથી તેથી ધર્મ મનુષ્યના સનાતન જીવન જેટલો જ અથવા તેથી પણ વિશેષ વ્યાપક હોવો જોઈએ અને જીવનસમસ્ત તેનું ક્ષેત્ર છે તેથી અત્યંત ઉત્કટપણે જીવતો હોવો જોઈએ.

આજે જગતના જે પ્રખ્યાત ધર્મો છે તે ઘણે અંશે એવા વ્યાપક ધર્મો છે સ્થાપનાને સમયે તો તે બધા જીવતા હતા જ પરંતુ તેમના ચેતનને ધાર્મિક પુરુષોએ વાર વાર જગાડી તેમને જીવતા રાખ્યા છે સગડીમાતો દેવતા સ્વભાવે જ જેમ વાર વાર મદ પડી જાય છે અને તેથી વાર વાર કાલસા પૂરીને અને ફૂટીને તેનું મસ્કરણ કરવું પડે છે, તેને જગતો રાખવો પડે છે, તે જ પ્રમાણે સમાજમા ધર્મ-તેજને જગત રાખવા સારું ધર્મપરાયણ સમાજ પુરુષોને તેને ફકતો અને ધન પૂરવાનું કામ કરવું પડે છે આ કામ જો વખતોવખત ન થયું તો ધર્મજીવન ક્ષીણ અને વિકૃત થઈ જાય છે, અને ધર્મનું ક્ષીણ અને વિકૃત સ્વરૂપ અધર્મ જેટલું જ નુકસાન કરે છે ધર્મને ચેતનવાન અને પ્રજ્વલિત રાખવાનું કાર્ય ધર્મકપરાયણ વ્યક્તિઓ જ કરી શકે છે

ધર્મનો અતિમ આધાર મનુષ્યહૃદય છે ધર્મજિજ્ઞાસા અને ધર્મવિચાર એ મનુષ્યોનો સ્વભાવ જ છે અને તે કારણે સર્વકાળમા અને સર્વદિશામા ઉન્નતિની કક્ષા પ્રમાણે મનુષ્યહૃદયમા ધર્મનો આવિર્ભાવ થયો જ છે, આ હૃદયધર્મ ગમે તેટલો કલુષિત હોય, મલિન હોય, તો પણ તેની મૂળ વસ્તુ શુદ્ધ છે અશુદ્ધ સુવર્ણ કંઈ પિત્તળ નથી, અને પિત્તળ ગમે તેટલું શુદ્ધ, ચક્રમકતું અને ઘાટીલું હોય તો પણ તે સોનું નથી માત્ર બુદ્ધિના જોર પર ઊભો કરેલો, લોકમા રહેલા રાગદ્વેષનો લાભ લઈ ચાલુ કરેલો અને થોડા અથવા ઘણા સામર્થ્યવાન લોકોના સ્વાર્થને પોષનારો ધર્મ તે ધર્મ નથી, અસરકારી હૃદયની ક્ષુદ્ર વાસના અને દલમાથી ઉત્પન્ન થતી વિકૃતિને ઢાકતો સ્પષ્ટાચાર કે ચતુરાઈપૂર્વક તર્કથી કરેલો તેનો બચાવ એ પણ

ભૌતિક, નૈતિક તથા આધ્યાત્મિક સંબંધિના વચાસ દર્શન ઉપર ધર્મની રચના કરવામાં આવી છે

ત્યાંસુધી મનુષ્ય આ સામત નિયમોને સમજી શકતો નથી ત્યાંસુધી ખોટા અનુમાનો કરતો રહે છે અને તેને જ ધર્મ માની બેસે છે.

અત્રિની અવગણ સાન્ત ધર્મ અવાધી જેમ અગ્નિમાંથી ધુમાડો નીકળે છે તેમ મનુષ્યશુદ્ધિ અને મનુષ્યહૃદય બ્યારે જડ ધર્મ નવ છે અને અદ્વિતીયતા મહા શક્તિ નવ છે ત્યારે આવાં બન્ને બિપદો છે

નાસ્તિત્વત્વરૂપી પાણીદારા મોહાશ્રમરૂપી હૃદયની અત્રિને સાન્ત કરે એ સ્વાયો ઉપાય નથી પરંતુ સાયો ઉપાય તો એ છે કે અત્યા સમયે નિશ્ચયતા અને અનુભવરૂપી દૃઢતા ધાર્મિકતાને સચેત કરી ધર્મની ભોતિને ફરી નાજવશ્યમાન કરવી એ છે.

ધર્મશિષ્યા અને ધર્મના શિષ્ય ચિન્તન-મનનથી મોહાશ્રમનો નાશ અને ધર્મનો ઉદ્ભવ થાય છે અચાન-કુચાન અને કાલ-લાસ્ય એ ધર્મના મુદ્દર ધનુષો છે કારણ કે ધર્મનો નાશ કરનાર લોકાશ્રમ, અચાન અને કાલમાંથી ૧ પેદા થાય છે

અધિ-મુનિઓ તથા ધર્મ-સંસ્થાપકો ત્યાંસુધી પોતાની મક્કા અને પોતાના સ્વાનુભવની વાતો કરે છે ત્યાંસુધી તો તેઓમાં શુદ્ધ સત્ય અથવા સત્યાત્મ ધર્મનો વાસ હોય છે પણ બ્યારે તેઓ અથવા તેમના અનુયાયીઓ રૂઢ માન્યતાઓને અથવા પોતાની ક્રમખાઓને નેટલી ગૃહસ્થથી, અચાનથી કે નાણીશુદ્ધને ધર્મમાં ભેળવી કે છે તેટલી અશુદ્ધિ તે ધર્મમાં આવી જાય છે અને બ્યારે ધર્મના અધિષ્ઠા અનુયાયીઓ એ અશુદ્ધ થયેલા ધર્મને પકડી રાખે છે ત્યારે ધર્મસેવકના હાથે જ ધર્મનો પગાળ્ય થાય છે

(૨)

ધર્મ-સંસ્કરણ

માનવજીવનનો આરે નાણીથી વિચાર કરનારા બે ; માર્ગ હોય તો તે ધર્મ જ છે જીવનનું રચાયો અથવા અસ્થાયી એકપણ એવું

સુનિયંત્રિત અને નિયમબદ્ધ કરવા માટે બજાર-હાટ તથા નગરો પણ જરૂર ઉત્પન્ન થશે

ન્યાસુધી માનવસમાજ આજની માફક રાજતન્ત્રદ્વારા નિયંત્રિત રહેવાનું સ્વીકારશે ત્યાસુધી રાજધાની અને તેની અવ્યવસ્થા અનિવાર્ય છે આમ છતાં માનવજાતિનું મુખ્ય કેન્દ્ર તો ગ્રામ જ છે કારણ કે ગામડાનો ખેતીની સાથે સજીવ સંબંધ છે

યુરોપે ઔદ્યોગિક પ્રગતિના નામે આ સ્વાભાવિક સ્થિતિને બદલાવી દેશદેશાન્તરોની સાથે સંબંધ બેડી ખેતીને બદલે કારખાનાઓને અધિક મહત્વ આપ્યું છે આનું દુષ્પરિણામ એ આવ્યું કે ગામડાઓ તદ્દન ઊંજડ-વેરાન થઈ ગયા અને જ્યાંત્યા નાના નગરો વસવા લાગ્યા નાગરિકો ગામડાઓનો સાર-સર્વસ્વ-ધાન્યબુદ્ધિ-ગામડાનો પુરુષાર્થ તથા ગામડાની મહેનતને પણ પોતાની તરફ ખેંચી જવા લાગ્યા

નગરો, ગામડાની આવશ્યકતાઓની પૂર્તિ કરવાને બદલે આજે તેને જ આજીવિકાનું સાધન બનાવી બેઠા છે એટલું જ નહિ પણ પોતાની આજીવિકાની પૂર્તિ ગામડાઓથી થાય છે એટલા માટે ગામડાને જીવિત રાખવા માગે છે આ કૃત્રિમ સ્થિતિને લીધે માનવસમાજનું આરોગ્ય, તેનું આયુષ્ય, ચારિત્ર્ય અને તેની સંતોષવૃત્તિને ભારે આઘાત પહોંચ્યો છે આ આઘાતને દૂર કરવામા અને ગામડાઓને પુનઃ સજીવન કરવામાં જ માનવસમાજનું કલ્યાણ રહેલું છે

ગામડાઓની પ્રાણપ્રતિષ્ઠા ગ્રામધર્મના પાલનથી જ સાચવી શકાય એમ છે ગ્રામધર્મના પાલનથી ગામડાઓ પુનઃ સજીવન થશે.

(૨)

આમોદ્ધાર

આજે હિન્દુસ્થાનમા ગામડાના સમાજની અસાધારણ દુર્દશા છે શહેરોમાંથી પરદેશી માલ અને મોજશોખની વસ્તુઓ ગામડામા પહોંચે છે, ધંધાઉઘોગ પહોંચતા નથી શહેરી દુર્ગુણો ત્યાં ઝપાટાથી ફેલાવા માડ્યા છે, પણ શહેરમા જે ધર્મવિચારની જગૃતિ, રાજકીય પ્રગતિ

ધર્મ નથી. અચાનક બોળપણ અને અધમતા એ તથ્ય દ્રેવોથી કમુક્તિ થયેલો ધર્મ અધર્મની કક્ષાએ પહોંચી જાય તો તે વસ્તુ ભુલિ છે અને મૂળમાં જ નો ધર્મ નથી પણ કેવળ સીદ્ધત્વથી ધર્મનું રૂપ ધારણ કરે છે તે વસ્તુ પણ ભુલિ છે. માનવપ્રતિહાસમાં ઉપર જણાવેલા ધર્મના અને પ્રકાર બદોળા પ્રમાણમાં મળે એટલો મનુષ્યસમાજ પાકટ થયો છે પરંતુ જ્યાં જ્યાં વસ્તુનું પૃથક્કરણ કરી તેમનું વચાન સ્વરૂપ જોળખવાની તસ્દી મનુષ્યે હજી લીધી નથી.

મોઠા અથવા દુઃખન પોતાની જાનપાડી કાચમ રાખવા અને વધારવા જેમ વારંવાર જૂનો અને નકામો થયેલો માથ કાઢી નાંચે છે અને પછી રહેવાથી જાગડેલા માથને વાળીઝૂલી સાફ કરી લેજો કરે છે તે જ રીતે ધર્મ વારંવાર પોતાનું સરકરણ કરવું જોઈએ. પરંતુ એ સરકરણ ખરું સોનું ખારખવાની અને સલાળી રાખવાની જેમનામાં સક્રિય છે એવા કુશળ, ધર્મી સમાજસેવકોને હાથે જ થવું જોઈએ. જ્યતમાં વધી પડેલી ધણીખરી પ્રચલિત નાસ્તિકતાનું કારણ ધર્મસરકરણનો અભાવ જ છે.

—મહા કસેશકર

પરિશિષ્ટ ૨ જી

આમધર્મ

ત્યાંમુધી માનવસમાજનું જીવન જન અને વચ્ચે ઉપર જવ લમિન છે ત્યાંમુધી સમાજનો ખેતી / એકમાત્ર મહત્વપૂર્ણ અને જનિવાર્ધ ધર્મી રહેલો અને ખેતીને માટે માનવસમાજે મામદાઓમાં જ રહેવું પડે.

જન અને વચ્ચેની સિવાય મનુષ્યોને ભારે બીજી આવડતવડાઓ બની થઈ જારે તેની પૂર્તિ કરવા માટે તથા પરસ્પરવચ્ચેની સમાજને

સુનિયંત્રિત અને નિયમબદ્ધ કરવા માટે બજાર-હાટ તથા નગરો પણ જરૂર ઉત્પન્ન થશે

ન્યાસુધી માનવસમાજ આજની માફક રાજતન્ત્રદ્વારા નિયંત્રિત રહેવાનું સ્વીકારશે ત્યાસુધી રાજધાની અને તેની અવ્યવસ્થા અનિવાર્ય છે આમ છતાં માનવજાતિનું મુખ્ય કેન્દ્ર તો ગ્રામ જ છે કાગળ કે ગામડાનો ખેતીની સાથે સજીવ સંબંધ છે

યુરોપે ઔદ્યોગિક પ્રગતિના નામે આ સ્વાભાવિક સ્થિતિને બદલાવી દેશદેશાન્તરોની સાથે સંબંધ બેઠી ખેતીને બદલે કારખાનાઓને અધિક મહત્વ આપ્યું છે આનું દુષ્પરિણામ એ આવ્યું કે ગામડાઓ તદ્દન ઊંજળ-વેરાન થઈ ગયા અને ન્યાત્યા નાના નગરો વસવા લાગ્યા નાગરિકો ગામડાઓનો સાર-સર્વસ્વ-ધાન્યબુદ્ધિ-ગામડાનો પુરુષાર્થ તથા ગામડાની મહેનતને પણ પોતાની તરફ ખેંચી જવા લાગ્યા

નગરો, ગામડાની આવશ્યકતાઓની પૂર્તિ કરવાને બદલે આજે તેને જ આજીવિકાનું સાધન બનાવી બેઠા છે એટલું જ નહિ પણ પોતાની આજીવિકાની પૂર્તિ ગામડાઓથી થાય છે એટલા માટે ગામડાને જીવિત રાખવા માગે છે આ કૃત્રિમ સ્થિતિને લીધે માનવસમાજનું આરોગ્ય, તેનું આયુષ્ય, ચારિત્ર્ય અને તેની સંતોષવૃત્તિને ભારે આઘાત પહોંચ્યો છે આ આઘાતને દૂર કરવામા અને ગામડાઓને પુનઃ સજીવન કરવામાં જ માનવસમાજનું કસ્યાણું રહેલું છે

ગામડાઓની પ્રાણપ્રતિષ્ઠા ગ્રામધર્મના પાલનથી જ સાચવી શકાય એમ છે ગ્રામધર્મના પાલનથી ગામડાઓ પુનઃ સજીવન થશે.

(૨)

ગ્રામોદ્ધાર

આજે હિન્દુસ્થાનમા ગામડાના સમાજની અસાધારણ દુર્દશા છે શહેરોમાંથી પરદેશી માલ અને મોજશોખની વસ્તુઓ ગામડામા પહોંચે છે, ધંધાઉધોગ પહોંચતા નથી. શહેરી દુર્ગુણો ત્યાં ઝપાટાથી ફેલાવા માડ્યા છે, પણ શહેરમા જે ધર્મવિચારની જાગૃતિ, રાજકીય પ્રગતિ

બને સમાજ સુધારો મોકાવ્યો બસે દેખાવ છે તેનું ખમીર ગ્રામ્ય-
ઓમાં બહુજ મોટા પ્રમાણમાં પહોંચે છે

દેસદેસાન્તરમાં વખણાવ છે તે આપણો ધર્મ બને ગ્રામ્યમાં
પણ છે તે ધર્મ એક સ્થા નથી. ગ્રામ્યમાં સાચેસાચી ધર્મ નિષ્ઠ
પવિત્ર આસ્તિકતા બને છે. આરિઅસંપત્તિ કદા સુધી હતી આજ
પણ તેના બચોણ દેખા દે છે પરંતુ બળુશ, રક્તા બને નાસ્તિ
હતાનું જ સમજાવ્યું ત્યાં સાર્વજનિક થવા જેટલું છે જે કસબુધી ગ્રામ્યમાં
સમાજમાં ધારણ વધારે દેખાવ છે ગ્રામ્યમાં બચાન છે બન્યારોગ
છે બને કરીની છે બા જણુ બે દુર ન હતાં? તો 'ગ્રામ્યમાં સમાજ
હવે ઢવાનો જ નથી. પરંતુ રાત્રી, બારોગ બને છે. બહારથી
મેદિ પર કેટલાંક બાદી સ્થાપા બહારથી લાવવાના લેખાએને મર્જા
છે બા તારક ત્રિપુટીનો મેદિએ સ્વેચ્છથી જ સ્વીકાર કરવો. બેઈએ
બને તેના સ્વેચ્છથી જ સ્વીકાર થાય તે પહેલાં સમાજનું ધારણ
જનુ બેઈએ. સમાજમાં ઉત્સાહ બને ઉત્થાન આવવાં બેઈએ.
ધર્મસંસ્કરણ સિવાય બા વાત બનવાની નથી તેથી બીજી બધી વાતો
કરતાં ગ્રામ્યમાં ધર્મસંસ્કરણનો મથાએગ પ્રવર્તના થવો બેઈએ.

ગ્રામ્યઓમાં જે ધર્મ પળાય છે તેમાં ભવ, ભાગ દેવવાદ બને
પરંતુ તરવાનો કમંડા એ બહુ મુખ્ય હેતુ છે — કદા કાલેસંસ્કર

પરિશિષ્ટ ૩ જુ

નગરધર્મ

ફેબ્રુઆરી

માનવ તથા નાગરિક અધિકારોપાલણ

(૨૩ મી જૂન ૧૯૮૩)

૧ સમાજનો હેતુ સાર્વજનિક હોવાથી છે બા સ્વાભાવિક તથા
કાલમાધિત અધિકારોના મેળવવાની માલુમને ખાતરી આપવા સારુ
રાત્રી સ્થાપવામાં આવ્યું છે

૨ આ અધિકારો સમાનતા, અત્રતા, સુરક્ષિતતા તથા સ્વત્વ છે

૩ સર્વ માણસો પ્રકૃતિથી અને કાયદા આગળ સમાન છે

૪ કાયદો સામાન્ય ધર્મોનો અત્રત્ર અને ગભીર ઉદ્ગાર છે, ગ્રહા કરવામાં તેમજ દડવામાં એ સર્વને સારુ એક જ છે, ન્યાયપુર-સર અને સમાજહિતકારી વાત વિના તે શેનુયે વિધાન ન કરી શકે, સમાજને અહિતકર વાત વિના તે શેનોયે નિષેધ ન કરી શકે.

૫ સર્વે નાગરિકો જાહેર નોકરીઓમાં સગળી રીતે પ્રવેશપાત્ર છે. અત્રત્ર લોકો પોતાની પસંદગીમાં સુશીલ ને સુમતિ વિના ખીજ પસંદગીના હેતુ જાણતા નથી

૬ સ્વત્રતા, એટલે જોનાથી ખીજના અધિકારોને હાનિ ન થાય એવું બધું કરવાની માણસની સત્તા, પ્રકૃતિ એની જનની છે, ન્યાય એનો નિયમ છે, કાયદો એનો રક્ષક છે, એની નૈતિક મર્યાદા આ ન્યાયમાં રહેલી છે ' ખીજ તારા પ્રત્યે કરે એમ તું ન ઇચ્છે એવું તારે ખીજ પ્રત્યે ન કરવું '

૭ છાપાદ્વારા કે ખીજે ગમે તે માર્ગે પોતાના વિચાર ને પોતાના અભિપ્રાય દર્શાવવાનો અધિકાર, શાંતિથી સભા ભરવાનો અધિકાર, ધર્મનું નિરકુશ આચરણ,—આની બધી ન થઈ શકે

૮ સુરક્ષિતતા, એટલે પોતાનું શરીર, પોતાના અધિકાર અને પોતાના સ્વત્વના બચાવને સારું સમાજ પ્રત્યેક અગભૂતને રક્ષણ આપે છે તે

૯ કાયદાએ રાજ્યકર્તાઓના અત્યાચારથી સાર્વજનિક તથા અગત સ્વત્રતાની રક્ષા કરવી જોઈએ.

૧૦ એની સમતિ વિના માણસની મિલકતનો અદપમા અદપ ભાગ લઈ શકાય નહિ

૧૧ સર્વોપરિસત્તા લોકોમાં અધિષ્ઠિત છે, એ એક, અવિભાજ્ય, અકાલાબાધિત અને અદ્વેય છે.

અને સમાજ સુધારો થોડાંફણો જાણે દેખાય છે તેનું ખમીર ગામધર્મ-
ઓમાં જલુજ થોડા પ્રમાણમાં પહેલે છે

દેશદેશાન્તરમાં વખણાય છે તે આપણો ધર્મ અને ગામધર્મમાં
પગથળ છે તે ધર્મ એક રહ્યા નથી. ગામધર્મમાં સાચેસાચી ધર્મનિષ્ઠ
પવિત્ર આસ્તિકતા અને ઉચ્ચ આરિશ્વસંપત્તિ કામ સુખી હતી, જાણ
પણ તેના અરસેય દેખા દે છે. પરંતુ અશુદ્ધિ, જડતા અને નાસ્તિક-
તાનું જ સામ્રાજ્ય ત્યાં સાર્વજનિક થવા બેઠું છે એ કારણથી ગામધર્મના
સમાજમાં ધાપણ વધારે દેખાય છે. ગામધર્મમાં અધ્યાન છે અનારાગ
છે અને ધરીમી છે. આ કશું જો દુર ન થઈ તો ગામધર્મનો સમાજ
હવે ટકવાનો જ નથી. પરંતુ યાત્રા, આરાગ અને ઉલોચ બહારથી
થોડો પર કેટલાંક સાદો સમાજ. બહારથી લાકવાના ઉપાયોને મર્યાદા
છે. આ તારક ત્રિપુરીનો થોડાંજ સ્વેચ્છથી જ સ્વીકાર કર્યો જોઈએ
અને તેનો સ્વેચ્છથી જ સ્વીકાર થાય તે પહેલાં સમાજનું ધાપણ
જવું જોઈએ. સમાજમાં ઉત્સાહ અને ઉત્થાન આવવા જોઈએ.
ધર્મસરસ્વતી સિવાય આ વાત જનવાની નથી તેથી બીજી બધી વાતો
કરતાં ગામધર્મમાં ધર્મસરસ્વતી વચાવોગ્ય પ્રવલ્ન થવો જોઈએ.
ગામધર્મોમાં જે ધર્મ પગાય છે તેમાં અવ, લાંચ, દેવવાદ અને
પતરમતરવાલો ધર્મકાંડ એ બધું મુખ્ય હોય છે. —દાસ કાંસેસર

પરિશિષ્ટ ૩ જી

નગરધર્મ

દ્રેશલોકોની

માનવ તથા નાગરિક અધિકારઓપણ્ડા

(૨૩ મી જૂન ૧૭૮૩)

૧ સમાજનો હેતુ સાર્વજનિક કલ્યાણ છે આ સ્વાભાવિક તથા
ક્રમશઃપ્રાપ્ત અધિકારોના ગોચરતાની માન્યતાને આગળ આપવા સારું
રાજ્ય સ્થાપવામાં આવ્યું છે

પ્રત્યેક પ્રજામાં પોતાના ગઢની ભાવના, રાષ્ટ્રીય-આત્મા, રાષ્ટ્રીય સ્વભાવ અને ગઢીય સજગતા અવશ્ય હોવી જોઈએ કારણ કે પ્રજાની રાષ્ટ્રીય ભાવનામાં રાષ્ટ્રનું ઉત્થાન રહેલું છે જો પ્રજામાં રાષ્ટ્રીય ભાવના ન હોય અથવા લુપ્તપ્રાય થઈ ગઈ હોય તો રાષ્ટ્રધર્મનું અધ પતન અવશ્ય ભાવી છે

જે પ્રજાસઘમાં સગઠન છે તે પ્રજાનો ગઢ અજેય-અમર છે ઇતિહાસ આ વાતની સાક્ષી પૂરે છે

પ્રજાની શક્તિ

(૨)

રાજસત્તાનું અસ્તિત્વ પૂરેપૂરું પ્રજાના હાથમાં છે. આજ વાતને સૈકાઓ પહેલાં ચીની મહર્ષિ મનસૂઅસે (Mencius) કહ્યું હતું કે—“ પ્રજા સૌથી વિશેષ મૂલ્યવાન છે—ત્યારબાદ મદિરા અને અતમા રાજમહારાજઓ ”

પણ ઇતિહાસ ઉપરથી તો એથી તદ્દન ઊલટું જણાય છે કે સ્વેચ્છાચારી રાજાઓએ તથા સમ્રાટોએ હમેશા પ્રજાના અધિકારોનું અપહરણ કર્યું છે અને કરતા આવ્યા છે.

પ્રજાસઘની દ્વારા રાજ્યનું સચાલન હોવું જોઈએ એ વર્તમાન યુગનો અવાજ છે જેથી વર્તમાનયુગને આપણે પ્રજાતન્ત્રનો યુગ તરીકે ઓળખીએ છીએ પ્રજાતન્ત્ર માટે અનેક વિદ્રોહો થયા છે જેમાં અમેરિકાનું સ્વાતન્ત્ર્યયુદ્ધ અને ફ્રાન્સની રાજ્યક્રાન્તિ સફળતામાં અગ્ર-સ્થાન ધરાવે છે પણ તેઓએ રાજ્યક્રાન્તિની સફળતા માટે ખૂનખાર મારામારી કરી હતી અને લોહીની નદીઓ વહેવડાવી હતી

શું અમેરિકા અને ફ્રાન્સનો મારામારીદ્વારા સ્વાતન્ત્ર્ય પ્રાપ્ત કરવાનો આ આદર્શ ચીનને માટે આદરણીય છે ? નહિ, કદાપિ નહિ હો. સન-ચાત-સેન આ વાતને સ્પષ્ટ કરે છે કે મારામારી દ્વારા સ્વાતન્ત્ર્ય પ્રાપ્તિનો આદર્શ ચીનરાષ્ટ્રની પ્રાચીન સંસ્કૃતિથી અને ચીન

૧૨ પેતાનું બંધારણ ફરી તપાસવા સુધારવાને ફરવવાનો અધિકાર પ્રજાને હોય છે એ પેટી જાવિખની પેટીઓને પોતાના કમલોને વસ ન કરી શકે.

૧૩ કમલો બાવામાં અને પ્રતિનિધિઓને મુદવામાં સંમતિ આપવાનો પ્રત્યેક નાગરિકને સમાન અધિકાર છે

૧૪ અજાણનો વિરોધ એ માનવના બીજા અધિકારોમાંથી ફક્ત વાચ છે

૧૫ જ્યારે રાજ્યકર્તા યોગ્યતા અધિકારોનું ઉત્ક્રાંધન કરે, ત્યારે યોગ્યતા સારુ અને યોગ્યતા પ્રત્યેક જાતને સારુ, બળવો એ પરમપવિત્ર અધિકાર અને પશ્ચિમ અનિવાર્ય ધર્મ છે

[‘રાજ્યધર્મ’માંથી]

પરિશિષ્ટ ૪ થી

રાષ્ટ્રધર્મના મુખ્ય અંગો

[ચીનના રાષ્ટ્રનેતા મે. સન-ચાત-સેનના રાષ્ટ્રીય સિદ્ધાન્તો]

રાષ્ટ્ર અને પ્રજા

(૧)

પ્રજાનો રાષ્ટ્ર.— રાષ્ટ્ર પ્રજાના આધારે સ્થપિત છે એટલે રાષ્ટ્ર એ પ્રજાનો છે પ્રજાને પોતાની જ રાષ્ટ્રનો ધર્મ છે અને રાષ્ટ્રને સમૃદ્ધ બનાવવો પ્રજાનો ધર્મ છે રાષ્ટ્ર અને પ્રજા એ બન્ને અભિન્ન છે પ્રજાની દુર્બળતાથી રાષ્ટ્ર દુર્બળ છે અને પ્રજાની સમજતાથી રાષ્ટ્ર સમજ બને છે આ એક અતિશય સત્ય છે પ્રજાના એકતા-ચક્તચૈત્ય, ભાષાચૈત્ય, આજીવિકાચૈત્ય, ધર્મચૈત્ય, યુદ્ધસ્વભાવચૈત્ય, આદિ-પ્રાકૃતિક સક્તિઓ ઉપર આધાર રાખે છે અને પ્રજાની એકતા ઉપર રાષ્ટ્રની એકતા આધાર રાખે છે.

પ્રજાની મનોવૃત્તિથી તદ્દન પ્રતિકૂળ છે મધ્યયુગથી જ મુરોપમાં રાજાઓ તથા સમ્રાટોના અત્યાચાર-અન્યાચાર તથા ધાર્મિક દમન એટલાં બધાં ફેલાઈ ગયાં હતાં કે જેથી બંધિતની પાસે સ્વતન્ત્ર્યતા રહી ન હતી. એટલા માટે મુરોપની પ્રજા સ્વતન્ત્રતાને અત્યન્ત આત્મપ્રિય અને પવિત્ર માનવા લાગી અને તેની પ્રાપ્તિ માટે પ્રાણની ફજી પરવા ન કરી. તેમનો પ્રધાન સૂર એ / હતો કે અમને સ્વતંત્રતા આપો અથવા મૃત્યુ. પણ તેમની સ્વતંત્રતા વૈચારિક સ્વતંત્રતા હતી. રાષ્ટ્રીય સ્વતંત્રતા ન હતી. આવી વૈચારિક સ્વતંત્રતા ચીનમાં અતિ પ્રાચીન યુગમાં પણ હતી. પણ રાષ્ટ્રીય સ્વતંત્રતા આજળ વૈચારિક સ્વતંત્રતાની જરાપણ કીમત નથી. માટે ચીન પ્રજાએ હવે રાષ્ટ્રીય સ્વતંત્રતાની પ્રાપ્તિ માટે વૈચારિક સ્વતંત્રતાનું બલિદાન આપવું પડ્યું. અત્યારે ચીનરાષ્ટ્રનો આદર્શ વૈચારિક સ્વાધીનતા નહિ પણ રાષ્ટ્રની પૂર્ણ સ્વાધીનતા છે.

પ્રજા જ રાષ્ટ્રને સક્રિય પ્રદાન કરી શકે છે માટે રાષ્ટ્રનું કાર્ય અવશ્યકતઃ અણવધા માટે રાષ્ટ્રસક્રિયને પાંચ વિભાગોમાં વિભાજિત કરી દેવી જોઈએ-૧ શાસન, ૨ વિધાન, ૩ ન્યાય, ૪ પરીક્ષણ તથા (૫) નિરીક્ષણ. રાષ્ટ્રસક્રિયને આ પ્રમાણે અવશ્યકતઃ આપવાથી રાજ્યઅવસ્થા સારી ચાલશે અને ફક્ત રાષ્ટ્ર અને પ્રજા વચ્ચે મિત્રતા જળવાઈ રહેશે.

જોકે બાબુ શાસન ત્ર સુદૃઢ હોય અને બીજા બાબુ શાસન ત્રને અણવધાર પ્રજા પણ જળવાન અને તો શાસનસક્રિય રાજ્ય ત્ર અને પ્ર ન વચ્ચે જરાબર વહેવાએલો રહી શકશે. આ પ્રમાણે શાસનસક્રિયની અવસ્થા ઘણા ત્યારે પ્રજાસમ પૂર્ણ પ્રજાત ત્ર પ્રાપ્ત કરી શકે.

પરિશિષ્ટ ૫ મું

વ્રતધર્મની આવશ્યકતા

વ્રત એટલે અડગ નિશ્ચય. અગવડોને ઓળંગી જવા સારુ તો વ્રતોની આવશ્યકતા છે. અગવડ સહન કરે છતાં તૂટે નહિ તે જ અડગ નિશ્ચય ગણાય. એવા નિશ્ચય વિના માણસ ઉત્તરોત્તર ચડી જ ન શકે એમ આખા જગતનો અનુભવ સાક્ષી પૂરે છે. જે પાપરૂપ હોય તેમનો નિશ્ચય એ વ્રત ન કહેવાય. એ રાક્ષસી વૃત્તિ છે અને અમુક નિશ્ચય જે પુણ્યરૂપે જણાયો હોય તો આખરે પાપરૂપ સિદ્ધ થાય તો તે છોડવાનો ધર્મ અવશ્ય પ્રાપ્ત થાય છે પણ એવી વસ્તુને વિષે વ્રત કોઈ લેતું નથી, લેતું જોઈએ નહિ જે સર્વમાન્ય ધર્મ ગણાયો છે, પણ જે આચરવાની આપણને ટેવ નથી પડી તેને વિષે વ્રત હોય. સત્ય કહેતા કોઈને હાનિ થઈ જશે તો ? એવો વિચાર સત્યવાદી કરવા ન ખેસે સત્યથી આ જગતમા કોઈને હાનિ થતી નથી ને થવાની નથી, એવો પોતે વિશ્વાસ રાખે દિહ જાઓ અથવા રહો, મારે તો ધર્મ પાળવો જ છે, એ ભવ્ય નિશ્ચય કરનારા જ પરમાત્માની ઝાંખી કોઈ કાળે કરી શકે છે વ્રત લેતું એ નબળાઈસૂચક નથી, પણ બળસૂચક છે અમુક વસ્તુ કરવી ઉચિત છે તો પછી કરવી જ એનું નામ વ્રત, અને એમા બળ છે પછી આને વ્રત ન કહેતા ખીજે નામે ઓળખો તેની હરજત નથી પણ ‘બનશે ત્યાં લગી ડરીશ’ એમ કહેનાર પોતાની નબળાઈનું અથવા અભિમાનનું દર્શન કરાવે છે ભલે તેને પોતે નમ્રતાને નામે ઓળખાવે. એમા નમ્રતાની ગંધ સરખીયે નથી, ‘બને ત્યાં સુધી’ વચન શુભ નિશ્ચયોમા ઝેર સમાન છે એમ મેં તો માગ પોતાના જીવનમા ને ઘણાઓના જીવનમા જોયું છે ‘બને ત્યાં સુધી’ એટલે પહેલી અગવડે પડી જવું ‘સત્ય બને ત્યાં સુધી પાળીશ’ એ વાક્યનો અર્થ જ નથી વેપારમા કોઈ ‘બને ત્યાં સુધી’ અમુક તારીખે અમુક રકમ ભરવા ચિત્રીતો ક્યાયે

એક કે દ્વિતીયે સ્વીકાર નહિ થાય. તેમ જ બને ત્યાં સગી સત્ પાળવારની દ્વિતી ઈશ્વરની દુકાને વટાવી નહિ શકાય.

ઈશ્વર પોતે નિમ્ન, વતની સપૂર્ણ મૂર્તિ છે એના કમકામાંથી એક અણુ પણ ફરે તો એ ઈશ્વર મટે. સર્વ મહાવતધારી છે તેથી જન્મતો કાળ નિર્માણ થાય છે ને શુદ્ધ પચ્ચિત્ત રચી શકાય છે તેણે એવી શાખ પાડી છે કે તે હમેશા ભિન્ન છે ને હરિશ્ચંદ્ર ભિન્ન કરેલે, ને તેથી જ આપણે આપણને સુરક્ષિત માનીએ છીએ. વેપારમાત્રનો આભાર એક રોક ઉપર રહ્યો છે વેપારીએ એકબીજા પ્રત્યે બંધાય નહિ તો વેપાર અસે જ નહિ. બામ વત સર્વનાયક વસ્તુ ભોવામાં આવે છે તેથી વતની આવશ્યકતા વિશે આપણું મનમાં કદી સમ ન જ ભોલો.

—૫ આપીલ

પરિચિષ્ટ ૬

ગણધર્મ

પ્રાચીન ભારતનું રાજ્ય ધર્મરાજ્ય બેલું હતું. રાજા અને પ્રજા વચ્ચે ધર્મસંબંધ હતો. રાજાના ક્રિતમાં પ્રજા પોતાનું ક્રિત અને પ્રજાના ક્રિતમાં રાજા પોતાનું ક્રિત સમજતો. આ પ્રમાણે રાજ્ય શાસન સારી રીતે ચાલતું. રાજ્યશાસન સુખ્યવરિષ્ઠત માસવામાં એક મુખ્ય કારણ ગણધર્મની પ્રતિષ્ઠા હતી. ગણધર્મને આત્મી સમજાવામાં પ્રજાસત્તાત્મક શાસનપ્રણાલી કહી શકાય. રાજા પણ પ્રજાના પ્રતિનિધિરૂપે કાર્ય કરતો. એટલે પ્રજા પોતાની ઉપર પોતે શાસન અસાવતી. આ પ્રજાસત્તાત્મક શાસનપ્રણાલીથી ગણરાજ્યોની સ્થિતિ અને સિદ્ધિ પણ સમૃદ્ધ બન્યાં હતાં અને ગણરાજ્યોનો પરસ્પર રોહસંબંધ પણ માલુમ હતો.

ગણુરાજ્યો શાસનની સુવ્યવસ્થા જાળવવા માટે વારંવાર 'સંઘાગાર'—Town hall મા વિચારવિનિમય કરવા મળતા અને પ્રજાહિત વિષે ઉપાયો યોજતા

ભગવાન મહાવીરના સમયમા ભારતવર્ષમા ગણુધર્મની સુદર પ્રતિષ્ઠા હતી તે વખતે કોઈની એકહત્યુ સર્વોપરી રાજસત્તા ન હતી. ત્યારે ઘૂટાછવાયા નાનામોટા રાજ્યો હતા મોટા રાજ્યો રાજસત્તાક અને નાના રાજ્યો ગણુસત્તાક હતા

રાજસત્તાક * રાજ્યોમા મગધનુ રાજ્ય, કોસલનુ રાજ્ય, વત્સનુ રાજ્ય અને અવન્તીનુ રાજ્ય એમ એ ચાર રાજ્યો મુખ્ય જણાય છે, જ્યારે ગણુસત્તાક રાજ્યોમા સિન્ધવિવશીય, વર્જિનવશીય, કોલ્હિય-વશીય, સ્નાતૃવશીય, મલ્લવશીય, વગેરે ક્ષત્રિયોના ગણુરાજ્યો મુખ્ય જણાય છે આ ગણુસત્તાક રાજ્યો લગભગ તે વખતે ૧૮ની સંખ્યામા હતા અને તે ગણુરાજ્યોમા મુખ્યત વૈશાલી, કુણ્ડપુર, કપિલવસ્તુ, કુશીનારા, પાવા વગેરે સ્થાનો હતા

આ ગણુસત્તાક રાજ્યોમા સગઠન સુદર હતુ. રાજ્યવ્યવસ્થા વ્યવસ્થિત હતી અને રાજા અને પ્રજા વચ્ચે ધર્મભાવ વિશેષ હતો એ વાત શ્રી જિનાગમો અને શ્રી બુદ્ધાગમોના વર્ણનો ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે

આ ગણુસત્તાક રાજ્યોના ગણુનાયક વૈશાલીના અધિપતિ ચેટક હતા કે જે ભગવાન મહાવીરના સસાંગપક્ષે મામા થતા હતા

આ રાજસત્તાક અને ગણુસત્તાક રાજ્યોનો આછો ખ્યાલ શ્રી પ્રજાપના સૂત્રમા (પૃ ૦ ૫૫) તેમજ શ્રી સૂત્રકૃતાગ સૂત્રની ટીકામા જણાવેલ રપા આર્યદેશોના નામો ઉપરથી આવી શકે છે. શ્રી અગુ-ત્તર નિઝાય (૧, ૨૧૩) નામના બુદ્ધાગમમા પણ સોળ દેશોના નામો ગણાવતા એ દેશોનો ઉલ્લેખ કર્યો છે

* See:— 'Buddhist India' By Rhys Davids
ch I, II

આ ગણસભાક રાજ્યોમાં ફેરફાર નહું મુંઠર સમયન હતું તે સત
તે વે વખતે મુજબપતિ અખાતચતુ (કાપ્તિક) પોતાના હસ્ત-વિદ્યસ
નામના સાર્થકો સાથે દાર તેમજ દાથી મટિ કરેલા અન્નાને
શાક્ય મારે વમની સાથે વૈશાલીપતિ એટલે નવસિમ્બલી નવમસ્થા
આદિ ૧૮ ગણરાજ્યોના સદ્ગારથી કરેલી ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ રમણસ
અને મહાસિદ્ધાકટક નામની ભસ્કર સાર્થકોથી ૨૫૪ અશ્વર્થ
આથે છે

પરિશિષ્ટ ૭ મુ

સપ્તસ ગઠનના સાધનો

[જિનસમુજની આજ્ઞા જુદાસમયમાં પણ સપ્તસાધના વિષે સાર
વિશ્વાસપૂર્ણ થએલી છે. સપ્તસાધનામાં તે સદાચર્ય નીચાણે એમ ધારી
જુદાસમયમાં આવતા સપ્તસાધના વિષયક કેટલાક કહેવેથી અહીં આપણ
કમિત ધાર્યા છે]

સપ્તસ ગઠન

ગુણ ગુણગુણ્યદા ગુણ ભગ્યરેસના ।

ગુણ જપસ્ય સાધવી મમ્મયન લગો ગુણો ॥

અર્થાત્-સુમિત્રો જ મ મુખારક જે સદર્શનીરેસના સુખધારક
જે સપ્તની સામમો-સનાન સુખધારક છે અને સપ્તી ગદનાર મિત્ર
એનું તપ સુખધારક છે

સપ્તસ નાનની ઉપયોગિતા અને તથી થતા વાળા

દુઃખમાં મિત્રર । મોક રાજકવાનો રાજકવિ વદુરવિગલ
વતરનુચ્ચા : જ રાજકવિ અપ્યવ ગુણવ રમણનુચ્ચા : જાણા દુઃ-
ખમાં મિત્રર સાધારથી । જલ મા પન મિત્રર । મમ્મય જ
એક મદ્યમદ્ય અમ્મયાર હાલિન જ જ મમ્મયાર વદિધવા દોઝા

ન ચ અઞ્જમઞ્જ પરિક્ષેપા હોન્તિ, ન ચ અઞ્જમઞ્જં પરિચ્ચજના હોન્તિ તત્થ
અપ્પસન્ના ચે વ પ્પસીદન્તિ, પસન્નાનન્થ મીયોભાવો હોતીત્તિ ।

અર્થાત્-ભિક્ષુઓ ! લોકમા એક ધર્મ એવો છે કે જેને પેદા
કરવાથી ધણા લોકોનું કલ્યાણ, વણા લોકોનું સુખ તેમજ દેવમનુષ્ય
સહિત ધણા લોકોનું કલ્યાણ, સુખ અને ધૃષ્ટિત કાર્ય થાય છે તે
કયો ધર્મ ? સંઘનું સંગઠન. ભિક્ષુઓ ! સંઘનું સંગઠન થવાથી
પરસ્પર કલેશકકાસો થતા નથી, પરસ્પર અપશબ્દ (ગાળાગાળી)નો
વ્યવહાર થતો નથી, પરસ્પર ખોટા આક્ષેપો થતા નથી, પરસ્પર
પરિતર્જના-તુચ્છકાર થતો નથી આ પ્રમાણે સંઘનું સંગઠન થવાથી
અપ્રસન્ન થએલાઓ પણ પ્રસન્ન થાય છે (હળીમળીને રહે છે) અને
પ્રસન્ન થએલાઓમા ખૂબ સદ્ભાવ પેદા થાય છે

સંઘસંગઠન સાધનારની ધ્યેયસિદ્ધિ

સુખા સંઘસ્સ સામગ્ગી સમગ્ગાનન્થ અનુગમ્હો ।

સમગ્ગરતો ધમ્મત્થો યોગક્લેમા ન વસતિ ।

સંઘ સમગ્ગ કત્વાન કમ્પ સંગમ્હિ મોદતીતિ ।

અર્થાત્-સંઘની સામગ્રી-સંગઠન સુખકારક છે સપથી
રહેનારાઓની સહાય કરનારો, ધર્મમા સ્થિર રહેનારો અને સંગઠન
સાધનારો ભિક્ષુ યોગક્ષેમ (જીવનધ્યેય) નિર્વાણથી મ્યુત થતો નથી
અને તે ભિક્ષુ સંઘનું સંગઠન કરીને સ્વર્ગમા કલ્પવર્ષ સુધી સુખ
પામે છે

સંઘલેહની નિરુપયોગિતા અને તેથી થતા ગેરલાભો

एक धम्मो भिक्खवे । लोके उपज्जमानो उपज्जति बहुजना-
हिताय, बहुजनासुखाय, बहुनो जनस्स अनत्थाय अहिताय, दुक्खाय देव-
मनुस्सान । कतमो एकधम्मो ? सघमेदो । सघे खो पन भिक्खवे ।
मिन्ने अञ्जमञ्ज मण्डनानि चैव हોन्ति, अञ्जमञ्ज परिभापा च हોन्ति,
अञ्जमञ्ज परिक्लेपा च होन्ति, अञ्जमञ्ज परिच्चजना च होन्ति तत्थ
अपपसन्ना चैव न प्पसीदन्ति पसन्नानन्थ एकधान अञ्जयत्त हોतीति ।

આ ગણસભાક રાજ્યોમાં ફેટફું બધું સુંદર સચકન હતું તે વાત તો તે વખતે મજબૂતિ અનુભવતુ (કાણિક) પોતાના હાથ-વિહાર નામના શાઈઓ સાથે હાર તેમજ હાથી મારે કરેલા અનામને રાખવા મારે લમની સાથે વૈશાલીપતિ ચેટકે નવલિખ્ખની નવમસ્થાની આદિ ૧૮ ગણરાજ્યોના સહકારથી કૌલી પ્રતિહાસપ્રસિદ્ધ રથમુલ્લ અને મહાસિલાકેટક નામની બન્ને હાર શાઈઓથી રખતુ બહુધારે આવે છે

પરિશિષ્ટ ૭મું

સઘસ ગઠનનાં સાધનો

[જિનસાસનની માફક સુધસાસનમાં પણ સઘસાસનના વિષે સરસ વિચારણા થયેલી છે. જાપાનગણતંત્રમાં તે સઘસાસન નીચડી એમ પારી સુધસાસનમાં આવેલા સઘસાસનના વિષયક કહેવાક વસ્તેઓ અહીં આપવા હોમિત થયાં છે]

સઘસ ગઠન

સુહો સુદાનમુખ્યાશા સુહા સુદમ્યદેસના ।

સુહા સુદસ્ટ સામગી સમગ્ધન તપો સુહો ॥

અર્થાત્-સુધીનો જન્મ સુખકર છે સઘર્મની દેસના સુખકારક છે સઘની સામગી-સચકન સુખકારક છે અને સપથી ચેટકાર બિધુ એાનું તપ સુખકારક છે

સઘસ નાનની ઉપધાગિતા અને તેથી થતા શાએ

પ્રથમનો મિત્રશરે । એક ઉપગમમાનો ઉપગમિતિ શુદ્ધનદિતાવ શુદ્ધનમુદ્ધાગ શુદ્ધો જાતસ જાત્યાવ શુદ્ધાવ શેવમનુમ્ધાન । જતપો પ્રથમનો ' સંપસ્ટ સામગી । સંવ શો પવ મિત્રશરે । સમને વ શેવ શમ્મનકમે મમ્મશરિ હોમિત વ વ શમ્મનકમ પરિમાસા હોમિત

ન ચ અઞ્જમઞ્ચ પરિક્ષેપા હોન્તિ, ન ચ અઞ્જમઞ્ચ પરિચ્ચજના હોન્તિ તત્થ
અપ્પસન્ના ચે વ પ્પસીદન્તિ, પસન્નાનઞ્ચ મીયોમાવો હોતીત્તિ ।

અર્થાત્-ભિક્ષુઓ ! લોકમા એક ધર્મ એવો છે કે જેને પેદા
કરવાથી ઘણા લોકોનું કલ્યાણ, ઘણા લોકોનું સુખ તેમજ દેવમનુષ્ય
સહિત ઘણા લોકોનું કલ્યાણ, સુખ અને ઇચ્છિત કાર્ય થાય છે તે
કયો ધર્મ ? સંઘનું સગઠન. ભિક્ષુઓ ! સઘનું સગઠન થવાથી
પરસ્પર કલેશકકાસો થતા નથી, પરસ્પર અપશબ્દ (ગાળાગાળી)નો
વ્યવહાર થતો નથી, પરસ્પર ખોટા આક્ષેપો થતા નથી, પરસ્પર
પરિતર્જના-તુચ્છકાર થતો નથી આ પ્રમાણે સઘનું સગઠન થવાથી
અપ્રસન્ન થએલાઓ પણ પ્રસન્ન થાય છે (હળીમળીને રહે છે) અને
પ્રસન્ન થએલાઓમા ખૂબ સદ્ભાવ પેદા થાય છે
સઘસગઠન સાધનારની ધ્યેયસિદ્ધિ

સુખા સઘસ્સ સામગ્ગી સમગ્ગાનઞ્ચ અનુગ્ગહો ।

સમગ્ગરતો ધમ્મત્થો યોગક્ષેમા ન ઘસતિ ।

સંઘં સમગ્ગ કત્વાન કપ્પં સમ્મિદ્ધ મોદતીતિ ।

અર્થાત્-સંઘની સામગ્રી-સગઠન સુખકારક છે સપથી
રહેનારાઓની સહાય કરનારો, ધર્મમાં સ્થિર રહેનારો અને સગઠન
સાધનારો ભિક્ષુ યોગક્ષેમ (જીવનધ્યેય) નિર્વાણથી મ્યુત થતો નથી
અને તે ભિક્ષુ સઘનું સગઠન કરીને સ્વર્ગમા કલ્પવર્ષ સુધી સુખ
પામે છે

સઘભેદની નિરૂપયોગિતા અને તેથી થતા ગેરલાભો

એક ધમ્મો મિક્કલ્લવે ! લોકે ઉપજ્જમાનો ઉપજ્જતિ વહુજના-
હિતાય, વહુજનાસુખાય બહુનો જનસ્સ અનત્થાય અહિતાય, દુક્કસાય દેવ-
નનુસ્સાન । કતમો એકધમ્મો ? સઘમેદો । સઘે લો પન મિક્કલ્લવે ।
મિન્ને અઞ્જમઞ્ચ મળ્હનાનિ ચેવ હોન્તિ, અઞ્જમઞ્ચ પરિમાપા ચ હોન્તિ,
અઞ્જમઞ્ચ પરિક્ષેપા ચ હોન્તિ, અઞ્જમઞ્ચ પરિચ્ચજના ચ હોન્તિ તત્થ
અપ્પસન્ના ચેવ ન પ્પસીદન્તિ પસન્નાનઞ્ચ એકધાન અઞ્જયત્ત હોતીત્તિ ।

અર્થાત્—શિશુઓ ! લોકમાં એક ધર્મ એવો છે કે અને પેદા કરવાથી પણ લેખિતું જાહેરાત, પણ લેખિતે બસુખ અને દેવ મનુષ્ય સહિત પણ લેખિતે અનર્થ જાહેરાત અને કુખ પેદા થાય છે ક્રો. તે ધર્મ ! સંઘલેહ. શિશુઓ ! સધર્મા ભેદ પાવાથી પરસ્પર ક્ષેત્રક્રાંતિ લેલા થાય છે પરસ્પર અણસખ (આળાઆળી)નો ઉપયોગ થાય છે પરસ્પર ખોટા આશ્વેષ થાય છે અને પરસ્પર પક્ષિતર્જના—તુચ્છકાર પણ થાય છે આ પ્રમાણે અપ્રસન્ન ધર્મ પરસ્પર હનતામળતા નથી અને એકબીજા હળીમળીને રહેનારાઓમાં અન્યાયાભાવ—અસહાય પેદા થાય છે

સંઘલેહની દુર્ગતિ

જાપાલિકો મેરિક્કો કપ્પત્તો ઉવમેહકો ।

કમ્મકામો અકમ્મકો યોગ્યલેમતાં વંછતિ ।

સંઘ સમ્મ મિત્થાન કપ્પ નિરયમ્હિ વણ્ણીતિ ।

અર્થાત્—સ ધલેહમાં જ્ઞાનદ માનનારો અધર્મ કરનારો નરકમાં કપવર્ણ સુધી રહેનારો, સધલેહ પાનનાર—સ ધલેહ યોગ્યલેમ—નિર્વાણ (હવનધેવ)થી મુક્ત થાય છે અને તે સમર્થિત સધર્મા ભેદ પાડીને નરકમાં કપવર્ણ સુધી કુખ પામે છે

સંઘસંમુદ્ધનના સાધનો

હ દિમે મિક્કવ્ ! કમ્મા સારાલીલા પિલ્લરવા પલ્લરવા ઉમ્મહાવ અલિલાવાણ સમમિમ્મા વુદ્ધિમાણમ સવરન્તિ । કતમે હ !

(૧) હવ મિક્કવે ! મિક્કવ્નો મેલ કાવકમ્મ રહો ન ।

(૨) હવ મિક્કવે ! મિક્કવ્નો મેલ વળીકમ્મ.. રહો ન ।

(૩) હવ મિક્કવે ! મિક્કવ્નો મેલ ક્ષેત્રકમ્મ રહો ન ।

(૪) મિક્કવે ! મિક્કવ્ ન હે જ્ઞાના વમિમ્મા પમ્મકલ્લા અમ્મમ્મો

પત્તપરિવપ્પવમત્તંપિ તથાકલેહિ જામેહિ અપ્પટિવિમત્તમોવી હોતિ સીલ-
કલેહિ સજ્જણીયી સાચાત્તમોવી ।

(૫) મિક્કલ્લે ! મિક્કલ્લે યાનિ તાનિ સીલાનિ અલ્લહાનિ અલ્લહ-
દાનિ અસલ્લાનિ અકમ્માસાનિ ભુજિસ્સાનિ વિઙ્ગુપ્પસરયાનિ અપરામશ્ચાનિ
સમાધિસવત્તનિકાનિ સીલેષુ સીલસમન્નાગતો વિહરતિ સવ્રહ્મચારીહિ આવી
ચેવ રહો ચ ।

(૬) મિક્કલ્લે ! મિક્કલ્લે યાડય દિટ્ઠિ અરિયા નિગ્ગયાનિકા નિગ્ગયાતિ
તક્કરસ્સ સમ્માદુક્કલ્લકલ્લયાય તથારૂપાય દિટ્ઠિયાદિટ્ઠિસમન્નાગતો વિહરતિ
સવ્રહ્મચારીહિ આવી ચેવ રહો ચ ।

અર્થાત્—આ ૭ વસ્તુઓ સ્મરણીય, પ્રેમ વધારનારી અને આદર
વધારનારી છે, તથા તે સગ્રહ, અવિવાદ, સામગ્રી (સપ) અને એકી-
બાવનામાં ઝારણુભૂત અને છે —

(૧) સમક્ષ અને અસમક્ષ મૈત્રીમય કાયકર્મ

(૨) સમક્ષ અને અસમક્ષ મૈત્રીમય વાચકર્મ

(૩) સમક્ષ અને અસમક્ષ મૈત્રીમય મનકર્મ

(૪) ધર્માનુસાર મળેલી વસ્તુઓનો સપ્તદ્વયચારીઓમાં વહેચી
દઈ તે તેમની સાથે પોતે તે વસ્તુઓનો ઉપભોગ કરવો

(૫) સમક્ષ અને અસમક્ષ પોતાનો શીલાચાર અખડ, અચ્છિદ્ર,
અશબ્દ, અકલ્મશ, ભૂજિગ્ધ્ય (સ્વતંત્ર) સુગ્રંથસ્ત, અપરામૃષ્ટ અને
સમાજસંવર્તનિક ગણવો અને,

(૬) સમક્ષ અને અસમક્ષ જે દષ્ટિને લીધે સમ્યક્કરીતે
કુખનો નાશ થાય છે એવી આર્યનિર્યાનિક દષ્ટિથી સપન્ન
અર્થને વર્તવું

મહાત્મા જુધ્ધે પોતાના સાધુસધને સધસપ સાધવા માટે જે
માર્ગસૂચનો બતાવ્યા છે તે સધસપમાં પ્રાણુબળ પૂરતા માર્ગસૂચનો
આપણા સાધુસધને તથા શ્રાવકસધને સધવ્યવસ્થા વ્યવસ્થિત કરવામાં
સાધનભૂત નિવડે એવા છે

પરિશિષ્ટ ૮ મું

ચારિત્ર ધર્મ

બૌદ્ધ મુદ્દરથધર્મ

દસવીસ ધર્મ

“ સપરિચ્છ મુદ્દરથ માટે કેવળ બિશ્વધર્મ મુજબ વર્તવું જોઈ નથી. માટે જે રીતે વર્તવાથી માવક સન્નિવેશ થાય તે મુદ્દરથનું નામ છે. ઠેકું ખું —

“ તેણે પ્રાણુકાનિ કરવી નહિ કે કસવવી નહિ. સર્વ જીવમાત્ર પ્રત્યે પછી તે સ્થિર હો. કે ગર હો. દહણદિ-સિદ્ધાવૃત્તિના ત્યાગ કરીને વર્તવું.

તે પછી સમસ્ત માવકે ઠોઈ જીવ્યજ્ઞે ઠોઈપ્રિય વસ્તુની ચેત્રી કરનારને ઉત્તેજન ન આપવું, આ રીતે બધા અહમ્મિયાનને ત્યાગ કરવો.

તે સુઘ માવકે ધનધનતા, સન્નિવેશ, ક્ષેત્રસાની આઈની જેમ અપ્રાપ્તિ કરીને ત્યાગ કરવો, પણ જે અપ્રાપ્તિ પાછળ અહમ્મિયા હોય તે. અતે પરદારમમન તે. ન જ કરવું.

“ સમાર્થ પરિચર્યા, અમવા એકસો જ બીજા સાથે એકતા હોઈએ ત્યારે એકું ન બોલવું, બીજા પાસે ન બોલાવવું અને એકું એકનારને ઉત્તેજન ન આપવું, આ રીતે બધા અહમ્મિયાના ત્યાગ કરવો.

“ જે મુદ્દરથ આ છુદ્ધધર્મ પામે તેણે મદપાન ન કરવું, બીજાને મદ ન આપવું અને પીનારને ઉત્તેજન ન આપવું, પણ તે ઉન્માદમરક છે એમ સમજીને વર્તવું.

“ મરણ કે દાહના ક્ષેત્રમાં મૂર્તિ લેકા પાપાગરણ કરે છે અને બીજા લેકાને પણ પ્રમત્ત કરે છે. પાપત્ત અપત્તન, ઉન્માદમરક મેક્ક મરક અને મૂર્તિપ્રિય એવા આ કૃત્યને વર્જ્ય કરવું.

“ પ્રાણુઘાત ન કરવો, ચોરી ન કરવી, ખોટું ન બોલવું, મદ્યપી ન થવું, અધ્ધલચર્ચા અને સ્ત્રીસંગથી વિરત થવું અને અકાળે એટલે રાતે ન જમવું.

“ માળા ધારણુ ન કરવી, ચદન ન લગાડવું, સાદી પાટ ઉપર અથવા જમીન ઉપર સૂવું, દુઃખની પાર ગએલા શુદ્ધે પ્રકાશિત કરેલા આ અષ્ટાંગ ઉપોસથ* છે એમ કહે છે

“ અને આ અષ્ટાંગવાળો સુસપન્ન ઉપોસથ દરપખવાડિયે ચૌદશ, પૂનમ અને આઠમ એ ત્રણ દિવસોએ અને વર્ષાઋતુમા પ્રસન્ન મનથી પાળવો

“ ત્યારપછી ઉપોસથને બીજે દિવસે પ્રભાતે તે સુષ્ણે પ્રસન્ન ચિત્તથી બિશ્વસઘનુ અનુમોદન કરીને બિશ્વઓમા યથાયોગ્ય અન્ન અને પાન વહેચવા.

“ ધર્મમાર્ગથી માઆપનું પાલન કરવું, અને ધાર્મિક રીતે વેપાર કરવો આ રીતે ગૃહસ્થ જો સાવધાનતાથી વર્તે તો તે સદ્ગતિને પામે છે.”

(ધર્મિકસુત્ત સુત્તનિપાત) શ્લોક-૩૧૩-૪૦૪

સુત્તનિપાત (ગુજરાતી અનુવાદવાળું) પૃ ૮૫-૮૬

પરિશિષ્ટ ૯ મું

અસ્તિકાય-ધર્મ

શાસ્ત્રમા ‘અત્યિકાય’ અર્થાત્ અસ્તિકાયની ટીકા આ પ્રમાણે કરી છે —

અસ્તય પ્રદેશાસ્તેપા કાયો-શરીરાસ્તિકાય સ એવ ધર્મો ગતિપયયિ જીવપુદ્ગલયોર્ધારણાદિત્યસ્તિકાય-વર્મ ॥

* ઉવોસથ-એટલે પૌષ્ઠ, આ ગાંધ સાખા અને સાવની દૃષ્ટિએ એક જ છે.

અર્થ:-અસ્તિ-પ્રદેશની કામ અર્થાત્ સમૂહને અસ્તિકામ કહે છે તદ્દર્પ એ ધર્મ છે તે ગતિ અને પર્વાયોગ્યાં છત્ર અને પુરુષધોતો ધારણુક્તાં હોવાથી અસ્તિકામ-ધર્મ કહેવાય છે.

અર્થ દીક્ષાકારે પચાસ્તિકામર્થાથી કેવળ ધર્માસ્તિકામને જ અસ્તિકામધર્મ ગણાવ્યો છે જાને તાદરપર્વાર્થ એ છે કે ભગવદીછ સૂત્રમાં ધર્માસ્તિકામના અભિવચન અર્થાત્ અનેક નામોમાં ધર્મ અને ધર્માસ્તિકામને સાધર્મ્યરૂપ એક માનવામાં આવ્યું છે. ત્યાં નીચે પ્રમણ્ણે પાઠ છે —

ધર્મસ્થિત્યવસ્થા ચં નૃત ક્વદ્વા અમિવચના વ્યવસ્થા ! યાવન્મા ! અથગા અમિવચના વ્યવસ્થા । તેજદ્વા-ધર્મસ્થિતિ વા ધર્મસ્થિત્યવસ્થા વા પર્વા-સ્થાવરમંદરમંથિતિ વા કુસાવાચમંદરમંથિતિ વા પૂર્વ કામ પરિગણકેરમંથ કોદ-મિલંકોતિ વા જામ મિલંકવદસચસામિલંકોતિ વા હરિવાસમિલંકિતિ વા માસાસમિલંકિતિ વા દસવાસમિલંકિતિ વા આશાચમંથમત્તમિલંકોતિવાસમિલંકિતિ વા ઉચારપાસચમંથમત્તમિલંકોતિવાસપારિદ્યવનિવાસમિલંકિતિ વા એ વા અર્થે તદ્દર્પગારા ઇત્યે ત ધર્મસ્થિત્યવસ્થા અમિવચના ॥

આ પાઠ ઉપરથી એ સિદ્ધ થાય છે કે ધર્મ અને ધર્માસ્તિકામ નામના સાધર્મ્યથી નામને એક જ માનવામાં આવ્યાં છે. આથી દીક્ષાકારે અસ્તિકામ-ધર્મમાં ધર્મ સંબંધી સાથે ધર્માસ્તિકામનું જ ઉદ્ધરણ-સ્વરૂપ બતાવવામાં આવ્યું છે. ધર્માસ્તિકામનું ધર્મ સાથે સાધર્મ્ય બતાવવાનું કારણ એ ખરું છે કે ધર્માસ્તિકામ ગતિસહાયક દેવ છે એટલા માટે ધર્મનો નામ કરવામાં ધર્માસ્તિકામની ખૂબ સહાયતા પહેલે છે. કદાચ આ અભિપ્રાયથી શાસ્ત્રકારોએ ધર્મ અને ધર્માસ્તિકામને એક નામથી બતાવ્યું હોય.

અસ્તિકામનાં પાંચ ભેદ છે તેમાં છવાસ્તિકામ ખરું છે. અને છવાસ્તિકામ સાથે સંબંધ હોવાથી છવનધર્મના અર્થમાં અસ્તિકામ ધર્મનું વર્ણન કર્યું છે.

ધર્મ અને ધર્મનાયક

[ઉત્તરાર્ધ]

સ્થવિરધર્મ—નાયકધર્મ

ન ધર્મો ધાર્મિકૈર્વિના

‘ ધર્મનાયક વિના ધર્મ ટકી શકતો નથી ’

ન તેન વયો સો દોતી યેન’સ્ત ફલિતં સિરો ।

પરિપક્વો વયો તસ્સ મોઘજિણ્ણો’ત્તિ વુચ્છતિ ॥

યમ્હિ સન્ન ચ ધમ્મો ચ અહિંસા સંજમો દમ્મો ।

સ વે વન્તમલો ધીરો સો યેરોત્તિ પવુચ્છતિ ॥—ધમ્મપદ.

અર્થાત્—જેનાં માથાનાં વાળ સફેદ થઈ ગયાં છે અથવા જે વયોવૃદ્ધ-ધરડો થઈ ગયો છે તેથી તે કાંઈ ‘સ્થવિર’ કહેવાય નહિ કારણ કે તે અકાળે જીર્ણ-ધરડો થઈ ગયો છે, પણ જેના હૃદયમાં અહિંસા, સંયમ, સત્ય, દમ-તપ આદિ ધર્મશુણ્યોનો વાસ છે તથા જે દોષરહિત અને ધીર છે તે જ સાચો ‘સ્થવિર’—ધર્મનાયક છે

ધર્મ અને ધર્મનાયક

સ્થવિરધર્મ—નાયકધર્મ

[ચતુર્થાધી]

વિષયપ્રવેશ

યન્નિ સર્વં જ યન્મો જ અર્થિતા સંસ્ક્રમો યમો ।

સ જ વસ્તુમકો ધીરો સો ચેરોતિ પશુચરિ ॥

એના હૃદયમાં અર્થિતા, સુચર, સત્ય હમ-તપ આદિ ધર્મ-
ગુણોના વાસ છે તથા જે યોગશક્તિ અને ધીર છે તે જ સાચો
સ્થવિર-ધર્મનાયક કહેવાય છે

કોઈપણ ધર્મ સમાજ કે રાષ્ટ્રને નેતાની પરમ આવશ્યકતા
રહે છે કારણ કે નાયક જ ધાર્મિક સામાજિક કે રાષ્ટ્રીય શક્તિને
પુલ્કિત કરે છે નાયક જ રાષ્ટ્રીય કે ધાર્મિક ચર્ચને અભિવ્યક્ત કરે
છે અને નાયક જ ધાર્મિક સામાજિક કે રાષ્ટ્રીય શક્તિને વલિમ્બીય
અને સખલ બનાવે છે.

સાચો નાયક તે છે કે જે ધર્મ સમાજ અને રાષ્ટ્રને પશ-
પ્રદર્શક હોય અને રાષ્ટ્રના મર્જબાપાર તથા વિચારોનું નિયંત્રણ
કરતો હોય.

નાયકત્વ-નેતૃત્વના અભાવે રાષ્ટ્રમાં અવ્યવસ્થા અને અનિયંત્રિતતા અને પરિણામે અસફળતા મળે છે સ સારના કોઈપણ રાષ્ટ્રના ઇતિહાસ ઉપર દષ્ટિ ફેંકા તેથી તમને સ્પષ્ટ જણાશે કે આદોલનો-પછી તે આંદોલન ધાર્મિક હોય, સામાજિક હોય, રાજનૈતિક હોય, કે સારકૃતિક હોય-ની સફળતા હમેશા એવા નેતાઓના હાથમાં રહી છે કે જેઓ દરેક રીતે પ્રજાનો સહયોગ મેળવવામાં સમર્થ હતા આના પ્રમાણુ માટે આપણે રાજનીતિવિજ્ઞાન કે સમાજશાસ્ત્રના અર્થમાં ઊંડા ઊતરવાની આવશ્યકતા નથી બિન્ન બિન્ન રાષ્ટ્રોના વર્તમાન નાયકો જ એ સત્યના પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુભૂત છે પ્રજાનો નેતા તે પ્રજાનો સેવક છે. સેવકને કાર્મ દાન ન જોઈએ સેવકને કાર્મ પૂજા ન જોઈએ પૂજાની ઇચ્છાથી કરેલી સેવા એ સેવા જ નથી

ધાર્મિકવૃત્તિવાળા પોતાને ‘ ધર્માત્મા ’ કહેવડાવવાનો વિચાર સરખો પણ ન કરે દેખવું નામનિશાન પણ તેમના ચારિત્રમાં ન મળે

જેણે તદ્દન ઇન્દ્રિયદમન કર્યું છે અને શરીરચાત્રાને જ સારુ જેની ઇન્દ્રિયો વ્યાપાર કરે છે, જેણે સર્વવિકારોને જીતી લીધા છે અને જેણે આત્માને પીછાન્યો છે તે ‘ ધર્માત્મા છે-ધર્મનાયક છે ’

જે પુરુષ સાધુજીવન ગાળે છે, જેની વૃત્તિઓ સાદી છે, જે સત્યની સાક્ષાત્ મૂર્તિ છે, જે નમ્રતામય છે, જે સત્યનું સ્વરૂપ છે, જેણે પોતાપણા-હુપદનો આત્મતિક ત્યાગ કર્યો છે તે પુરુષ પોતે જાણે અથવા ન જાણે તો પણ ધર્માત્મા-ધર્મપુરુષ-ધર્મનાયક છે આવા ધાર્મિક પુરુષને શાસ્ત્રકારો ‘ સ્થવિર ’ શબ્દથી સંબોધે છે ‘ સ્થવિર ’ શબ્દ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર આદિ ગુણોથી સપન્ન વૃદ્ધ એ અર્થમાં વપરાયેલો છે એ ઉપર આપેલી ‘ સ્થવિર ’ શબ્દનો શાસ્ત્રીય વ્યાખ્યા ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે

દશવિધ ધર્મોની સુવ્યવસ્થા કરવા માટે શાસ્ત્રકારોએ દશવિધ સ્થવિરોની યોજના કરી છે

ઘેનશાસ્ત્રોર્મા હસ પ્રકારના ધર્મોનું યથાવિધિ પાલન કરવામાં
મદિ નીચે લખેલા હસ સ્થાવરો-ધર્મનામકોનું વિધાન કરવામાં આવ્યું છે -

(૧) મામસ્થવિર,	(૨) નગરસ્થવિર,	(૩) રાષ્ટ્રસ્થવિર
(૪) મહાસ્તાસ્થવિર,	(૫) કુલસ્થવિર,	(૬) ગણસ્થવિર,
(૭) સમસ્થવિર,	(૮) જાતિસ્થવિર,	(૯) સૂત્રસ્થવિર,
(૧૦) સમસ્થવિર,	(ધર્મસ્થવિર)	

ઉપર લખેલા હસ સ્થાવરો-ધર્મનામકોની વિશેષ વ્યાખ્યા અને
ક્રમસૂચી કરવામાં આવશે.

(૧)

ગ્રામસ્થવિર-ગ્રામનાયક

[ગામ-થેરા]

ભારતવર્ષનો ઉદ્ધાર ભારતવર્ષના સાડાભાત સાખ ગામડાં સજીવન થવામાં રહેલો છે. એ નાનાં નાનાં ગામડાંઓ ભારતવર્ષની સાચી સંસ્કૃતિ છે.

ગ્રામસ્થવિર એ શાસ્ત્રીય શબ્દ છે આપણે ભાષામાં તેને ગામનો મુખી, ગામનો પટેલ કે ગામનો નાયક કહીએ છીએ ગામની અદર જે દુર્વ્યવસ્થા કે અવ્યવસ્થા પ્રવર્તતી હોય તે દૂર કરી તેની જગ્યાએ સુવ્યવસ્થા સ્થાપિત કરવી તે ગ્રામનાયકનું મુખ્ય કર્તવ્ય છે.

દુર્વ્યવસ્થા શી છે અને સુવ્યવસ્થા શી છે-એ વાતનો વિવેક કરવો સાધારણ મનુષ્યો માટે સગલ નથી આ વાતને બરાબર તેજ મનુષ્ય સમજી શકે છે કે જેમને આ વિષયમાં પોતાનો વ્યક્તિગત અનુભવ સારો હોય અને જેમને ઉપર કહેલા દશ પ્રકારના ધર્મોની સાકળના પ્રત્યેક અંગે પૂરેપૂરું ધ્યાન હોય જેમને દશ ધર્મોનું બરાબર જ્ઞાન અને જ્ઞાન હશે તે મનુષ્ય દુર્વ્યવસ્થા અને સુવ્યવસ્થાનો વિવેક બરાબર કરી શકશે, ગ્રામજી કે કુદરતના નિયમોની સુદરમાં સુદર વ્યવસ્થા કરનાર ધર્મ છે ત્યાં ધર્મ નથી ત્યાં વ્યવસ્થા નથી અને ત્યાં વ્યવસ્થા નથી ત્યાં સુખશાન્તિ નથી એટલા માટે ગ્રામ, નગર કે રાષ્ટ્રમાં સુખશાન્તિ સ્થાપવા માટે ગ્રામધર્મ, નગરધર્મ, રાષ્ટ્રધર્મ

આદિ ધર્મોનું પૂર્વાપર યાન ધર્મનાયકને અવસ્થા હોય છે. ? મનુષ્ય એકાંતી દૃષ્ટિથી ધર્મોના વિચાર કરે છે તે મનુષ્ય દુર્ભવસ્થા અને સુખસ્થાનો વિવેક શુ કરી શકે ? માટે ધર્મનાયકે આમમાં સુખવસ્થા અને સુખસાન્નિ સ્થાપિત કરવા માટે વિવેકદષ્ટિ અવસ્થા જગવડી નોંધાવે.

આમમાં દુર્ભવસ્થા પેદા થવાથી ગામ દમેસાં પતનને પથે ધસાય છે અને ગામમાં સુખવસ્થા ન જળવાય તો ગામમાં એટલી માથ છે બહિષ્કાર વધે છે લોકો ભૂખે મરે છે અને આખરે ગામ છોડવનું પતન થાય છે આ વાત કુલ-સત્ય છે કદરણ કે એક તો અભવસ્થિત ગામમાં સામાન્ય રીતે અનાચાર ફેલાએલો હોય છે અને આપરે લોકોને ખાવાને અન્ન અને પહેરવાને માટે પૂરતાં કપડાં ખજા મળતાં નથી ત્યારે તો અનાચારની અવધિ ગહેતી નથી. અનાચાર-અભ્યાચારને રોકવા માટે અને લોકોને સત્ય અને ન્યાયના માર્ગે લાવવા માટે એક મામનાયક-સુખવસ્થાપકની જાતરજાગૃતા રહે છે કે ને અભવસ્થા દૂર કરી ગામમાં સુખવસ્થા સ્થાપિત કરે.

આને ગામગ્રામોમાં સ્થવિરો-આમસેવકો પણા ઓળ છે અને તેથી મામોદારનું મહત્વનું કામ અવસ્થિત થતું નથી. મામનાયકોને મામોદારના કામમાં પોતાની શક્તિનો ઉપયોગ કરે તો નમરોદાર અને રાક્ષોદાર કરવામાં વાર ન લાગે. મામનાયકનું ગામની અવસ્થા કદરવામાં શુ રચાન છે ? તે વાત ધણી જ વિસ્તૃત છે ખજા નીચેના એક નીચરાગીય ઉદાહરણથી એ વાતનો સંક્ષિપ્ત સાર સમજવામાં આવી જશે.—

કોઈ એક ગામમાં મધા નામનો એક મામનાયક રહેતો હતો જા એક જ આમસેવકે પોતાના ચારિત્રજળથી પ્રગ્નના પ્રેમથી અને પોતાના અજિતવનના પ્રજાવધી આખા ગામમાં એવી મુજ પ્રતિષ્ઠા જમાવી હતી કે ગામના લોકો તેના વચનને ધર્મવચન માની માથે માથવતા હતા. મધાનું પદ્યું વચન સા કોઈ કીધી લેતા હતા.

મધાએ ગામના લોકોને એવી પ્રતિજ્ઞા કરાવી લીધી કે “આપણા
 ૧૧મનો રહેવાશી કોઈ પણ મઘ-માસ ખાય નહિ, ચોરી લૂંટફાટ
 ને નહિ, અનાચાર-અસાચાર કરે નહિ, પણ બધા સલાહસપથી
 નેહસદ્ભાવપૂર્વક આનંદથી રહે, કોઈકોઈની સાથે ટૂંટા-પીસાદ કરે
 નહિ.” મધાની આ આજ્ઞા ગ્રામનિવાસીઓએ સહર્ષ માથે ચડાવી
 મધાની આ સુવ્યવસ્થાથી તે ગામમા એક પણ શરાબી, ચોર, દુરા-
 ચારી, જુગારી કે કરજદાર મનુષ્ય રહ્યો નહિ તેણે એટલી બધી
 સુવ્યવસ્થા કરી કે બધા આનંદપૂર્વક નિર્ભય થઈ રહેવા લાગ્યા અને
 ગ્રામ્યજીવનનો નિર્દોષ આનંદ લૂટવા લાગ્યા કોઈને ચોરીનો ભય ન
 હતો, કોઈને લૂંટફાટનો ભય ન હતો. પરિણામે કોઈ પોતાના ઘેરે
 તાળુ દેવાની જરૂર સમજતું નહિ સૌ કોઈ ગ્રામ્યજીવનના સુખી
 જીવનથી સતુષ્ટ હતા

મધાની આ વ્યવસ્થાશક્તિ જોઈ ગામના લોકો મધા ઉપર
 ખૂબ જ પ્રસન્ન થયા અને તેની મુક્તકંઠે પ્રશંસા કરવા લાગ્યા મધો
 પ્રશંસાથી કુદ્દાતો ન હતો અને નિંદાથી ગભરાતો ન હતો તે તો
 તેના ગ્રામોદ્ધારના નિત્ય કાર્યમા હમેશા મથગૂલ રહેતો મધો આખા
 ગામમા આટલો બધો પ્રતિષ્ઠિત મનુષ્ય હોવા છતાં તેને મનમા જરા
 પણ ખોટો ગર્વ ન હતો મધો કોઈવાર ગ્રામલોકોને રાત્રિના અવકાશ
 સમયે એકઠા કરી નાના બાળકોને બાણાવવાની હિત સલાહ આપતો
 કોઈવાર મઘ-માસ ખાવાથી જીવનમા કેવી વિકૃતિઓ પેદા થાય છે
 અને તેથી જીવન કેવું તામસિક બની જાય છે એનો ઉપદેશ આપતો.
 કોઈવાર બીડી, તમાકુ, ભાગ-ગાળે, દારૂ વગેરે માદક પદાર્થોનું સેવન
 કરવાથી કેવી દુર્દશા થાય છે તેનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ કરાવતો, કોઈવાર
 અજાણુ-અજ્ઞાન રહેવાથી લેણદારો અજ્ઞાનનો લાભ લઈ એક રૂપિયાના
 એકવીશ રૂપિયા કેમ પડાવી લઈ જાય છે તેની ચેતવણી આપતો,
 કોઈવાર ખેતી કેમ કરવી, ખેતીની રક્ષા કેમ કરવી, ધાન્યનો સંગ્રહ ક્યારે

જાને દેવો કરે, ગાય, બેસા આદિ પશુધનની સારસભાષે તેમ રાખવી વગેરે કૃષિ-સુધાર વિશે સ્પષ્ટ સમજાવી આપતો.

ઠાઈવાર મધે નપોરના નવરાસના સમયે જહેનોને અને માતા જોને પશુ જોડા કરી સીધર્મ વિશે સાદી ભાષામાં સમજાવું જાવતો, ઠાઈવાર બાળકોને ડેવીરીતે પાળવા-પોષવા વગેરે વિશે સારી શીખામણ આપતો, ઠાઈવાર ધરમાં સફાઈ ડેવીરીતે રાખવી તેનું યાન કરાવતાં અને ઠાઈવાર સીંચોએ નવરાસના સમયે રૂઢિચો કંતવો વજ્રુડૂ ગૂંચું વગેરે ધરધોળો કરતાં રહેવા માટે તેઓમાં ઉત્સાહપ્રાણ ફેલાવતો.

ઠાઈવાર મધે ગામના નવસોબીવતા નવસુવાનોને નપોરે જોડા કરી ચૌવનમનની કીમત સમજાવતો. ઠાઈવાર નવસુવાનો દેવનું સમજાવતું અને ધર્મનું દેહનું કિંતુ સ્વધી થકે છે તેનો આમેદગી મિતાર આપતો અને ઉવાના બાંજણે બિલેલા નવસુવાનોએ પોતાની ચૌવનસક્રિઓ સ્વપરવિકસમાં ડેવીરીતે સફાઈ કરે. જોઈએ તેની સ્પષ્ટ સમજાવી આપી મુવાનોમાં ચૌવનપ્રાણ પૂરતો અને ચૌવ નની પ્રાણપ્રતિષ્ઠા સ્થાપવા મદદ જામત રહેવાની ચેતવણી આપતો. ઠાઈવાર સંખ્યાના સમયે મધે ટેરીઓના બાળકોને પશુ જોડા કરતો અને તેમને રમતો-ગમતો શીખાવતો. ઠાઈવાર તેમને અક્ષરજ્ઞાન આપતો, ઠાઈવાર બાળકોને ભાવિજીવનના વિકાસની કિંતસલાહ આપતો અને ઠાઈવાર હાલ્યમુકત વાતો કહી બાળકોને પેટ પકડી હસાવતો.

આ પ્રમાણે મધે બાળકો, સોજો, મુવાનો, રૂઢો જમીને ખૂબ જ પ્રિય થઈ પડે. હવે મમાની આ સમજૂતિથી ગામના લોકો તેને પોતાનો મામનાયક સમજતા અને તેનું કહ્યું માનવા હમેશાં તૈયાર રહેતા.

મધે કહેવા કરતાં કરી જતાવવામાં માનવો હવે ટેરીઓના કે રસ્તા ઉપર કુડાકચરા પાથો ફેલે તો તે ઉપાડી નકાર ફેંકી આવતો અને ગામના રવાનને જોઈને સાફ કરી નાંખતો. ધણીવાર

સેરીઓની સ્ત્રીઓ જાણીનેઈને ફૂડોકચરો સાફ કરેલા સ્થાને ફેંટી આવતી પણ મધો સ્ત્રીઓ ઉપર કોઈત ન થતા ફૂડોકચરો પાછો ઉપાડી જતો મધાનો આવો નિઃસ્વાર્થ સેવાભાવ નેઈ સ્ત્રીઓ લલિજત થઈ જતી અને ફરી એવું અનુચિત કાર્ય ન કરતા બિલટી મધાના કાર્યમા મદદ કરતી.

મધાની આ સુવ્યવસ્થાથી આખું ગામ એકદમ સ્વચ્છ અને સુધડ જણાતું હતું ગામના લોકો ગામની આવી સ્વચ્છતા, સુધડતા અને સુવ્યવસ્થા નેઈ આનંદિત થતા હતા પણ સત્કાર્યોમા હમેશા વિંદો નડે છે એ ન્યાયે મવાની આ સત્પ્રવૃત્તિથી એક દારૂ વેચનારો અને ખીજા રાજ્યાધિકારીઓ મવાથી નાગજ રહેતા હતા મધાની સુવ્યવસ્થાથી તે ગામમા કોઈ શરાબી રહ્યો ન હતો તેમ જ ગામમા બધા સલાહસપથી રહેતા હોવાથી કોઈ ફરીયાદ કરનાર પણ રહ્યો ન હતો. આ કારણે દારૂ વેચનાર તથા રાજ્યાધિકારીઓને આખો દિવસ ખાલી હાથે ખેસી રહેવું પડતું

આખરે રાજ્યાધિકારીઓએ મવા ઉપર ખોટો આરોપ ચડાવી મગધનરેશ સમક્ષ મધાની ફરીયાદ કરી મગધનરેશના કાન રાજ્યાધિકારીઓએ મધાની વિરુદ્ધ પહેલેથી લભેર્યા હતાં કે આ મવો લોકોમા રાજ્યવિરુદ્ધ વિદ્રોહ અને ઉત્કેરણી ફેલાવે છે અને એ રીતે રાજ્યશાસનમા ઉચલપાચલ કરવા ચાહે છે માટે મધો એ રાજ્યનો મોટો ગુન્હેગાર છે એટલે રાજ્યવિદ્રોહી મધાને સખત શિક્ષા થવી નેઈ એ

મગધનરેશ રાજ્યાધિકારીઓની ભ્રમજ્ઞાનમા ફસાઈ ગયા અને રાજ્યાધિકારીઓના કહેવા ઉપર વિશ્વાસ મૂકી મગધનરેશે નિરપરાધી મધાને તથા તેમના અનુયાયીઓને હાથીના પગતળે કચડવાણુ કરાવી તેમને મારી નાખવાની કઠોર આજ્ઞા આપી મગધનરેશની આ કઠોર આજ્ઞા સાબળી મધાનું રવાકુ પણ ફરકયુ નહિ મધો સારીરીતે

સમજતો હતો કે 'સત્ય અને ન્યાયનો જ આખરે જય છે તે સત્ય-
માર્ગ ઉપર નિશ્ચય લેતો રહ્યો. મજબૂરથી મધાને કહ્યું કે હે મધા !
તું રાજ્યવિદોહી કાર્ય છોડી દે અને સુખશાન્તિપૂર્વક ગામમાં રહે
મધો મજબૂરથી આવી વાત સાંભળી આશ્ચર્યચકિત થયો. મધાને
સ્પષ્ટ લાગ્યું કે તે ને કાંઈ પ્રવૃત્તિ કરી રહ્યો છે તેમાં રાજ્યવિદોહી
નેવું કર્યું કામ નથી બિલકુલ રાજ્યનું કર્તવ્ય પોતે કરી રહ્યો છે
એટલે તેણે મજબૂરથી નમ્રતાપૂર્વક કહ્યું કે " મહારાજ ! હું ને કાંઈ
પ્રવૃત્તિ કરી રહ્યો છું તેમાં રાજ્યવિદોહીની રૂઢ સુઢા નથી. હું તો
રાજ્યસુધારણું કામ કરી રહ્યો છું બાકી આપને બે હું રાજ્યવિદોહી
જણાવો હોઈ તો આપની આગ્રહ પછી માથે ઝાલવા તૈયાર છું
મજબૂરથી મધાની આ વાત ધણી જ શાન્તિપૂર્વક સાંભળી. અને
કહ્યું કે 'મધા ! તું આખા દિવસમાં પ્રવૃત્તિ શું કરે છે ? હું તે
જણાવવા ચાહું છું.

મધાએ પોતાના આખા દિવસની દિનચર્યા કહી સંભળાવી.
મજબૂરથી મધાની દિનચર્યા અને પ્રવૃત્તિ સાંભળી રહ્યા બાદ ગામના
લોકોને પૂછ્યું કે 'પ્રજ્ઞજનો ! મધાની આ પ્રવૃત્તિથી તમને શું લાગ,
ઝેરલાલ થયો તે હું જણાવવા ચાહું છું.

પ્રજ્ઞજનોએ જવાબ આપ્યો કે 'મહારાજ ! મધાની આ સત્ય
પ્રવૃત્તિથી આખા ગામમાં કાંઈ ઠરાણી સુઝારી, દુરાચારી રહ્યું નથી
અને બાળકો, કુવાનો, સ્ત્રીઓ, વૃદ્ધો બધાને સત્યની ઝાલવી આપ્યા
ગામમાં સુખશાન્તિ ફેલાવી છે. અને મધાના સત્યકાર્યથી ધણી જ સદૃશ
થયા છીએ. ખરેખર મધો જમારો કાચો નાશક છે જમારે માટે
તો તે પૂજનીય છે.

મજબૂરથી મધાની બાંહેધી નથી પ્રસસ્યા પ્રજ્ઞજનો પાસેથી
સાંભળી પછો. / જાનકિત થયો. મહારાજે ઘણે વેળાઓ તથા
રાજ્યપ્રધારીઓને બોલાવી પૂછ્યું કે તમે ને મધાને રાજ્યવિદોહી

કહે છે તે જ મધાને પ્રજાજનો રાજ્યસુધારક અને ગ્રામજનો નાયક કહે છે, તમે સાચા કે આ બધા પ્રજાજનો સાચા ?

દારૂ વેચનારાઓ અને રાજ્યાધિકારીઓ પોતાના સ્વાર્થની સિદ્ધિ માટે એક ગ્રામસેવક ઉપર ચડાવેલા ખોટા આરોપ માટે પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યા અને મગધનરેશ સમક્ષ પોતાની સ્વાર્થવૃત્તિને સતોષવા માટે એક ગ્રામસેવકને કરેલા અન્યાય બદલ ક્ષમા માગી મગધનરેશ મધાની સત્યપ્રિયતા અને ન્યાયપ્રિયતા જોઈ ઘણો જ ખુશ થયો અને પોતાના ગામમા મધા જેવો સાચો ગ્રામસેવક વસે છે તેથી તેને વિશેષ આનંદ થયો મહારાજાએ મધાને ‘ગ્રામનાયક’ ની પદવી આપી તેને નવાજ્યો.

સાચા ગ્રામસ્થવિરો કેવા હોય છે, તેમને ગ્રામોદ્ધારની કટલી જવાબદારીઓ વહોરવી પડે છે અને સત્યપરીક્ષાના વિકટ સમયે તેમણે કટલી બંધી નિશ્ચલતા અને ક્ષમતાનો પરિચય આપવો પડે છે તેનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ ગ્રામનાયક મધાના ઉદાહરણથી આવી શકે એમ છે.

તે વખતના ગ્રામનાયકો અન્યાયપૂર્ણ વાતોથી ડરી જાય એવા ન હતા તેઓ નિર્ભય હતા અને તેથી જ તેમની નિર્ભયતાથી મગધનરેશ જેવા મહારાજાને પણ ‘ગ્રામનાયક’ મધાને નમતું આપવું પડ્યું હતું.

આજે ગામડાઓમા ‘મવા’ જેવો ગ્રામનાયક શોધ્યો જડતો નથી પ્રત્યેક મનુષ્યો પોતાપોતાનું સલાજવામા જ સ્વાર્થી થઈ રચ્યા-પચ્યા રહે છે આ જ કારણે આજે ગામડાઓની વ્યવસ્થા ખરાબ થઈ રહી છે ગામડાઓમા સાચા ગ્રામસેવકોનો અભાવ હોવાને કારણે જ દુર્વ્યસનોનું સેવન કરનારાઓની તથા ક્યેરીમા જઈ ફરીયાદ કરનારાઓની અત્યધિક વૃદ્ધિ થઈ ગઈ છે.

જે ગામજનો અધિનાયક શુદ્ધિમાન હોય છે તે ગામની પ્રજાને

કુશળ પાતા છતાં પણ મુશ્કેલીઓ સહેવી પડતી નથી. કારણકે માનનાયક પોતાની દીર્ઘદૃષ્ટિથી અવિચ્છેદન અરામત વિચાર કરી ધાન્યનો સમ્રાટ કરાવી રાખે છે કે જેથી કુશળતા સમયે તેનો સદુપયોગ થઈ શકે છે અને તેથી માનવાસીઓને કષ્ટો સહન કરવા દર્શાવેલી નથી.

આને માનનાયકના અભાવે માગીશુ જનતાનું જીવનધન - ગૌરવ અગ્નિ અને કુર્બંચરુદ્ધાને કારણે વૃદ્ધ રહ્યું છે એ કાર્ષ માનનાયક દેશ તો તે ગૌરવની રક્ષા માટે બધી વ્યવસ્થા કરી રાખે છે અને અવિચ્છેદન ગૌરવનું રક્ષણ અને વર્ધન થાય તેવા ઉપાયો યાત્રે છે.

આને કાર્ષ સાચો માનનાયક બહાર પડે અને માગીશુ જનતા તેની કર્મપ્રજ્ઞાથી સંપૂર્ણ સહકાર આપે તો ભારતવર્ષના અસ્ત ક્ષેત્રના ચાતુર્યનો પાછો જરૂર ઉલ્લેખ થાય.

માનવસમાજનું જીવન ત્યાંસુધી જાય અને વચ્ચે ઉપર અવરોધિત છે ત્યાંસુધી માનવસમાજને માનધર્મને અતિ મહત્વનું સ્થાન આપવું જ પડે. કારણ કે સચારમાં મનુષ્યો માટે સધાગ્રસ્ત અન્ન અને કપડાંની સર્વપ્રથમ વિશેષ આવશ્યકતા રહે છે અને વસ્તુઓ વિના તો કામ ચાલી શકે છે પણ અન્ન અને વસ્તુ જેવી જીવનોપયોગી વસ્તુઓ વિના ચાલી શકે નહીં.

ભારતવર્ષમાં એવાં ગામો અસ્તિત્વમાં છે કે જે પોતાની જ નીપજમાંથી ઉપરોક્ત બન્ને આવશ્યકતાઓને પૂરી પાડી શકે છે. ગામમાં પેદા કરેલું અન્ન ગામોની બધી જાણ વસ્તુઓની આવશ્યકતા પૂરી પાડી શકે છે. બાકી વસ્તુઓની વાત રહી.

પ્રાચીન સમયમાં પ્રત્યેક ગામમાં કપડાં તૈયાર કરવામાં આવતાં. પ્રાચીન કામ એવું બાકી ન હતું કે ત્યાં કપડું તૈયાર થતું ન હોય. જ્યારે પ્રત્યેક ગામો પોતાના માટે પહેરવાનાં કપડાં અને બાજા

માટે અન્ન પેદા કરી લેતા હતા ત્યારે તે ગામ ખીજની આશીયારી શા માટે ભોગવે ? આવી પરિસ્થિતિમા ગ્રામીણ લોકો કોઈની પાસે દીનતાપૂર્વક કોઈપણ પદાર્થની ભિક્ષા શા માટે માગે ? પોતાને જોઈતાં પદાર્થો પોતાના જ ગામમા પેદા કરી લે અને તેટલાથી જ નિભાવી લે—બહારથી કશું પણ ન લાવે પણ આ બધી ગ્રામોદ્ધારની વાતો ગ્રામનાયક વિના ગ્રામ્યજનતાને કાણુ સમજાવે ?

આજે આપણે બહુ મોડેમોડે પણ ગામડાઓની ઉપદ્રવતા સમજવા લાગ્યા છીએ શહેરોની સમૃદ્ધિ અને અંજનવનારા વૈભવો જોઈ આપણે ભલે ઘડીભર આશ્ચર્યમુગ્ધ બનીએ પણ દરિદ્ર બનતા જતા ગામડાઓ અને તેના નિવાસીઓની દર્દભરી કથાઓ જ્યારે આપણા કાને અથડાય છે ત્યારે આપણી સભ્યતાનો મોહ જીડી જાય છે, અભિમાન ગળી જાય છે અને એમ લાગે છે કે જે ગામડાઓ નાશ પામ્યા—ગ્રામધર્મ અને ગ્રામનાયકોના અભાવે ગામડાઓ વેરાન બન્યા—તો નગરોના પ્રાણ અને તેજ ખીજ જ ઘડીએ જીડી જવાના છે એમા શકાને સ્થાન નથી.

ગામડા એ મૂળ છે અને નગરો તો તેના ડાળ-પાદડા કે કુપળ બરાબર છે મૂળનો સડો શરૂ થાય છે ત્યારે તે માત્ર મૂળમા જ સમાઈ રહેતો નથી પણ છેક છેલ્લી ડાળ ઉપર પણ તેની અસર પડે છે. અનુભવે આપણને આ સમજાવવા માડયું છે; પણ હજી આપણી મોહ-નિદ્રા પૂરા પ્રમાણમા ઉડવા પામી નથી અને તેથી જ રાષ્ટ્રના સૂત્રધારો વખતોવખત ઢોલ વગાડીને જે એમ કહે છે કે:—

“ સાચું હિન્દુસ્થાન ગામડામા વસે છે, શહેરો તો માયામાત્ર છે ગામડાની સેવા એ જ હિન્દુસ્થાનના પુનરુદ્ધારની પહેલી ભૂમિકા છે.” ગ્રામોદ્ધારની આ વાત સમજાઈ હોય તો પણ હજી આપણા હૃદયના તાર સહાનુભૂતિવડે બરાબર ઝંચઝપ્યા નથી એમ ન છૂટકે ઝબુલ કરવું પડે છે.

જ્યારે મામધર્મનો મર્મ માનનાયક આપણને સમજાવશે અને સમજાશે. ધર્મ જીવનમાં ઉતારીશુ ત્યારે ભારતવર્ષ ઉન્નતિના દિશરે ખીરાજતો હશે.

ભારતવર્ષમાં જ્યારે સાચા મામસેરસ હતા ત્યારે મામધર્મ નધા ધર્મોનું સચ્ચાસન કરતો હતો. અર્થાત્ મામધર્મ જ નવરધર્મ સુબુધર્મ આદિને પોષતો અને વધારતો.

આજે એ હજાર વર્ષ પહેલાંની વાત છે કે જ્યારે સમ્રાટ ચંદ્ર ગુપ્તના રાજરખારમાં મીસ દેસનો રાજદૂત મેએસ્થનિઝ આવ્યો હતો ત્યારે તે ભારતવર્ષના ધર્મ વિષે પોતાના દેહલકિ વર્ણના જીવનનો વર્ણવણ હશે કે—

ભારતવર્ષમાં ધર્મની એવી મુદર બવસ્થા છે કે ભારતીય લોકો પોતાના મક્કાને લાગુ પડુ દેવા નથી. અસત્ય જોવાતા નથી અને દુષ્કપટનું સેવન કરવા નથી.

આને પશુ એ જ ભારતભૂમિ છે કે જેના ગ્રજીવાન એક પર દેશીએ ગુજાકંઠે ગાયાં હતાં.

આને પશુ એ / પુણ્યમયી ભારતભૂમિને મામધર્મના પાશ્વનદારા ઉત્તમ જનાવધની આવસ્થા હો.

ભારતવર્ષની મામબવસ્થાનું ઉપર ને વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે તેવી બવસ્થા ભારતવર્ષમાં ફરીવાર ને દિવસે મામનાયકોદ્ધારા આશુ થશે તે દિવસે ભારતમાં પ્રાન. આનંદમજાની હવા ચોતરફ ફેલાશે અને યાન્તિનું સામાજન સ્થપાશે એવું ભારતના શુભચિન્તકોનું માનવું છે.

(૨)

નગરસ્થવિર-નગરનાયક

[નગર-થેરા]

નગરસ્થવિરના નગરોદ્ધારના કાર્યમાં નાગરિકો સહૃદય સહકાર આપે તો નાગરિકતા જે માનવજીવનને વિકસિત કરવાનો એક મહાગુણ છે તે પ્રગટ્યા વિના ન રહે નાગરિકતા ધર્મસંસ્કૃતિને પોષે છે

નગરની જે આંતરિક તથા બાહ્ય સુવ્યવસ્થા કરે છે તે નગરસ્થવિર કે નગરનાયક કહેવાય છે

ગ્રામસ્થવિર અને નગરસ્થવિરમાં એટલો તફાવત છે કે ગ્રામસ્થવિર ગ્રામ અર્થાત્ નાના જનસમૂહની વ્યવસ્થા કરે છે જ્યારે નગરસ્થવિર નગર અર્થાત્ મોટા જનસમૂહની વ્યવસ્થા કરે છે

પ્રત્યેક વ્યક્તિ પોતાની અધિકારમર્યાદા પ્રમાણે કાર્યનો પ્રાગલ કરે છે અને તેને પાર ઉતારે છે જે અધિકારમર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરે છે તે કાર્યસિદ્ધિ સાધી શકતો નથી.

ગ્રામસ્થવિર, ગ્રામની અધિકારમર્યાદામાં રહી ગ્રામોદ્ધાર કરે છે જો ગ્રામસ્થવિર ગ્રામોદ્ધારનું કાર્ય પ્રારંભી નગરોદ્ધાર કરવા જાય તો બંનેમાંથી એક પણ કાર્ય પાર પાડી શકે નહિ. એટલા માટે ગ્રામસ્થવિરે ગ્રામવ્યવસ્થા અને નગરસ્થવિરે નગરવ્યવસ્થા કરવી જોઈએ. નાનો માણસ નાની ચીજોને સલામી શકે છે પણ મોટી વસ્તુઓને સલામી શકતો નથી. મોટા જનસમુદાયની વ્યવસ્થા નાગરિક કરી

શોક, નિઃશિક્ષાનું નિષ્કર્ષ મામળનો કરી ન શકે. એક કવિએ અધિકારમર્યાદા વિશે ઠીક જ કહ્યું છે કે—

જ્યો છાંદે નરનાં ઘરણ વહેન જો જમ ।

મથા દમમ ખાતે વર્ષા જે જુદે જો જમ ॥

ભાવાર્થ—કેમ અને નાના થઈ નર મોટાનું કામ,

ઉત્તર ધર્મ વડે કદિ દેશ ન અને તે ભણ્ય.

ઉદારશી હાલ ધીવાય નહિ એ લેખકિત અનુસાર નાના માણસોથી મોટા માણસોનું કામ થવું મુશ્કેલ છે જેઓનાં શુદ્ધિ, વૈભવ અને પ્રભાવ જોઈએ છે તેઓથી મોટાઓનું કામ થી રીતે થઈ શકે । જેવી રીતે ઉદારની આશ વડે નમારુ મરી ચકાવું નથી તેવી જ રીતે પ્રામત્યવિર નગરસ્થવિરનું કામ કરી શકે નહિ. અને એટલા જ મોટે નગરધર્મની અવરજા કરવા માટે સ્વતંત્ર નગરસ્થવિર—નગરસ્થાપની આવશ્યકતા રહે છે

જે સભ્ય સમુદાય વદાણ અને દેવકાનિ છે તે જ સભ્ય મામ અને નગર વચ્ચેનો છે. વદાણ થી પાણીમાં રહી શકે છે અને હીજરા પાણીમાં ચાલી ચકાવું નથી. એટલા માટે દેવકા કિનારા ઉપરનો માસ લઈને વદાણમાં અને વદાણનો માસ કિનારા ઉપર લાવ છે તેવી જ રીતે નગર એ વદાણરૂપ અને મામ એ દેવકારૂપ છે. જેવી રીતે કિનારાનો માસ દેવકાકિનારા વદાણમાં મટે છે તેવી જ રીતે ગ્રામની વસ્તુઓ નગરમાં તથા છે અને નગરનો માસ ગ્રામમાં આવે છે. આ કારણે ગ્રામ અને નગરનો પારસ્પરિક સંબંધ ગાઢ છે તદનુસાર મામનાયક અને નગરનાયક જન્મેના સંબંધ યુગ ગાઢ હોય છે નગરસ્થવિરમાં નગરોદ્ધાર કરવાની ધમક દોષી ભેદિએ. આજના નગરનાયકો જેમને આપણે મેયર કે મ્યુનિસિપલ કમિશનર નામથી ઓળખીએ છીએ તેઓ નગરોદ્ધારનું કામ સ્વતંત્ર ન કરતાં નોંઠસિપાલ માણસો દ્વારા કરાવે છે પરિણામે નગરોદ્ધારનું કામ મેલેજિ તેવું સદર થતું

નથી પહેલા નગરસ્થવિરો સેવાવૃત્તિથી સ્વયં નગરોદ્ધારનું કામ કરતા હતા તેઓને કોઈ પ્રકારનો પગાર મળતો નહોતો, છતાં પણ તે નામકો નગરની એવી સુંદર વ્યવસ્થા કરતા કે નાગરિકોને કોઈ પ્રકારની મુશ્કેલી નડતી નહિ નાગરિકોને દરેક પ્રકારની સુખ-સગવડ મળે તે માટે નગરસ્થવિરો ખાસ ચીવટ રાખતા હતા.

નગરસ્થવિર, રાજ્ય અને પ્રજા વચ્ચેનો પ્રધાન પુરુષ હોય છે. રાજ્યથી પ્રજાને અથવા પ્રજાથી રાજ્યને કોઈ પ્રકારની હાનિ ન પહોંચે એવી સુંદર વ્યવસ્થા કરનાર મનુષ્ય નગરસ્થવિરનું પદ દ્વિપાવી શકે છે.

નગરજનોની શારીરિક, વાચસિક, માનસિક, આર્થિક, વ્યાપારિક, સામાજિક સ્થિતિ સુધારવા માટે જે કોઈ બાધક કારણો હોય તે દૂર કરી વિકાસના સાધનો પૂરા પાડવા એ નગરપતિનું મુખ્ય કામ છે.

નગરજનોની શારીરિક સ્થિતિ સુધારવા માટે નગરપતિએ ઠેરઠેર જગ્યાએ વ્યાયામશાળાઓ સ્થાપવી, સ્વાસ્થ્ય તથા સ્વચ્છતાના નિયમોનું પાલન ડરાવવું, કુદરતી હાજતો માટે યોગ્ય વ્યવસ્થા કરવી, ઘેરઘેર પૂરતું પાણી પહોંચે તે માટે યોગ્ય પ્રબંધ કરવો, ધોવાની તથા સ્નાન કરવાની જુદી વ્યવસ્થા કરવી આદિ શારીરિક સુધાર વિષે પ્રબંધ કરવો એ નગરપતિનું કામ છે.

નગરજનોની વાચસિક વિકાસ માટે સભાગૃહો ખોલવા, ત્યાં વિદ્વાન વક્તાઓના બાવણો ગોઠવી નાગરિકોને દેશની સ્થિતિથી વાકેફ કરાવવા, બાળકો, કિશોરો, કુમારો, બાળાઓ, કુમારિકાઓ આદિ જિગતી પ્રજાને ખોલવાની તથા સમાજમાં આવવાની છૂટ થાય તે માટે સમારભો ગોઠવાવી તેમાં સક્રિય ભાગ લેવો એ પણ નગરપતિનું કામ છે.

નગરજનોના માનસિક વિકાસ માટે બાળશાળા, કુમારશાળા, કિશોરશાળા, વિદ્યાર્થીશાળા, પ્રાથમિકશાળા, માધ્યમિકશાળા, વિશ્વ-

વિદ્યાભ્યાસ બાદ શિક્ષણ-સંસ્થાઓ ખોલી માનસિક વિકાસ થાય અને સાથેસાથે આજસને લીધે મચળ નહેર મારી ન જાય અથવા કેવળ પોપટિયું ઘાન જ ન મળે તે માટે ઉદ્યોગ-શિક્ષણનો પ્રબંધ કરી નાગરિકોમાં શિક્ષણ પ્રતિ ઉત્સાહપ્રાણ પૂરવો એ પણ નગરપતિનું આવશ્યક કર્તવ્ય છે.

નગરજનો આર્થિક અગવડને કારણે દુ ખી જીવન ગાળતા હોય તેમને અર્થની બાબત થાય તેવા સકલ ઉપાયો લેજી કમમંથે આગવવા અને બેઠારી દૂર થાય તેવો પ્રબંધ કરવો એ પણ નગર પતિનું જ કામ છે.

નગરના વ્યાપારીઓને વ્યાપારમાં જે હાઈ મુશ્કેલીઓ આવતી હોય તે જાણી તેનો નિકાલ કરવો અને નગરનો વ્યાપાર કેમ વધે અને નાગરિકો વિશેષ સમૃદ્ધ કેમ થાય તે વિશે ઉચિત ખર્ચા લેવા એ પણ નગરપતિનું કર્તવ્ય છે.

નગરજનો સમાજનાં કલ્યા રીતરિવાજને કારણે સામાજિક જીવનથી કઠાણી થાય હોય તો તેમને સમાજસુધારના માર્ગો બતાવવા અને સમાજસુધાર કરવામાં નાગરિકોને સપૂણ સહકાર આપવો એ પણ નગરપતિનું જ કર્તવ્ય છે.

આ સિવાય નગરજનોની આર્થિક સામાજિક રાષ્ટ્રીય પ્રવૃત્તિમાં સમભાવપૂર્વક સક્રિય વ્યવસ લેવો અને નાગરિકોને સતપથે સર્જ જવા માટે નેતૃત્વ કરવું એ નગરપતિનું કામ છે.

ત્યારે નગરપતિ આ પ્રમાણે શુભ નિષ્ઠા અને પ્રમાણિકતા પૂર્વક નગરસેવાનું કામ કરે છે ત્યારે તેના વ્યક્તિત્વનો પ્રભાવ નગર જનો ઉપર પડતો વચર રહેતો નથી. નગરપતિ નગરોદ્ધારના કામ દ્વારા નગરજનોનું હૃદય જીતી લે છે અને નગરજનો નગરપતિના આદેશને

ઝીલવા હમેશા તૈયાર રહે છે નગરપતિ એ નગરજનોનો એક માત્ર પ્રતિનિધિ હોય છે. નગરપતિનો અવાજ એ આખા નગરનો અવાજ ગણાય છે. અત્યારે આપણે નગરપતિને મેયર Mayor કે મ્યુનિસિપલ કમિશનર શબ્દથી સંબોધીએ છીએ શાસ્ત્રકારો તેને 'નગરસ્થવિર' શબ્દથી સંબોધે છે. નગરપતિ નગરોદ્ધારદ્વારા નગરજનોને સુખશાન્તિ પહોંચાડે તો જ તે મેયરપદને દિપાવી શકે છે બાકી મેયરપદ-નગર-સ્થવિરપદને ચાહનારા અનેક હોય છે પણ નગરસ્થવિરપદને શોભાવનારા તો અનેકાંમા એક હોય છે નગરપતિનું પદ કેટલું જવાબદારી-ભર્યું છે તેનો નીચેના ઐતિહાસિક ઉદાહરણથી સ્પષ્ટ ખ્યાલ આવી શકશે —

સંવત ૧૯૦૮ની આ વાત છે એક વખતે ઉદિપુરના મહારાણા સાહેબ સ્વરૂપસિંહજીએ નગરશેઠ પ્રેમચન્દ્રજીને પોતાની પાસે બોલાવ્યા અને નગરના એક પ્રતિષ્ઠિત પુરુષની કદરદાની તરીકે ૫૦૦૦ રૂની જાગીર આપવા લાગ્યા ત્યારે નગરશેઠે મહારાણાને સવિનય પ્રાર્થના કરી કે "મહારાણા સાહેબ! આપે મારો જે કદર કરી છે તેનો હું આભાર માનું છું પણ આપ જે આ જાગીરનો શિરપાવ આપો છો તે સ્વીકારતા મારું મન અચકાય છે. કારણકે તેમ કરવા જતા મારો નગરધર્મ જોખમમા આવી પડે છે, કારણ કે જો હું જાગીર સ્વીકારું તો રાજ્યની પ્રજાવિરુદ્ધ જે કોઈ આજ્ઞા થાય તે મારે શિરોધાર્ય કરવી જોઈએ અને એ અવસ્થામા પ્રજાના દુઃખદર્દ દૂર કરી નગર પ્રતિ મારું કર્તવ્ય બજાવી શકું નહિ માટે હું જાગીર લેવા ચાહતો નથી માટે ક્ષમા કરશે "

મહારાણાસાહેબ નગરશેઠની પ્રજાપ્રીતિ જોઈ અતિ આનંદ પામ્યા અને તેમને તે દિવસથી એક સાચા નગરસેવક અને રાજ્ય-ભક્ત ગણવા લાગ્યા.

ત્યારબાદ સંવત ૧૯૨૨ માં મદારાણાસાહેબ ઇશુસિંહજી ગાદી ઉપર આવ્યા. તેમના સમયમાં ગાંધીજીને કારણે એક દાવમાં હતો. રાજ્યવ્યવસ્થા સુંદર ન હોવાને કારણે પ્રજાને દુઃખ વિશેષ સહેલું પડતું હતું. પ્રજા દુઃખથી ત્રાસી ગઈ હતી આખરે પ્રજા નગરસૈંદ મી ગાંધીજી પાસે આવી અને દુઃખનિવારણ માટે પગલાં લેવા પ્રાર્થના કરી. નગરસૈંદ મદારાણા પાસે ગયા અને પ્રજાનાં દુઃખ દર્શાવવા પ્રાર્થના કરી. મદારાણાસાહેબે જવાબમાં જણાવ્યું કે, તમે એક દાવમાં પાસે જઈ મધી વાત કરો. નગરસૈંદ પગલાં લેવા એજન્ટના નામથી ગયા પછી ત્યાં તે જાતિલોની ટેલકાક દુપી, કર્મ ચારીઓએ એજન્ટ સાહેબના કાન બોલેલાં કે સાહેબ ! આપના ઉપર પ્રજા સંતોષ કરી ગઈ આવી છે '.

એક દેઝ કર્મચારીઓના આ સમાચાર સાંભળી બહુ ઝુલસે થયા અને તેણે પોતાની ગાંધીજી ત્યાંનું તોપખાનું તૈયાર કરાવ્યું. નગરની તોપખાનું તૈયાર કરાવ્યાના સમાચાર સાંભળી બહુ ગમરાવા અને તેમણે આખા નગરમાં સખત હાથે પાટી બધા નાગરિકો નગરસૈંદ ગાંધીજીની સાથે ઉપર નગરની 'સહેલિયાની' વાડીમાં આસ્થા થયા અને ત્યાં નગરજનોને સંપૂર્ણ શાંતિ અને ૫-૨૫૨ મજબૂત સંવત્ન જાગવવા વિશે નગરસૈંદે સલાહ આપી અને નગર સૈંદની ૭૫ સિપાઈઓ બધા નગરજનોએ માન્ય રાખી.

એક દિવસ ઉપરમાં એક જગત મરણ થયો. પછી એ મરણ બગદાને ખસેડી જ્યાં માટે કર્મચારીઓએ ડેડબોક્ષને બોલાવ્યા. પછી ડેડબોક્ષે ત્યાંનાં કાકુ કે નગરસૈંદની આસા વિના આવી રહીએ તદ્દિ કર્મચારીઓ.

• ઉપરમાં 'સહેલિયાની' વાડી નામનો સુદાર્ણ જાન છે. ઉપરનો પ્રાતિક સૌમ્ય અને રમવા જગતસિદ્ધ છે. આ બધે પછી થાંની સુદાર્ણમાં પછે ગાંધીજી કર્મ છે. પહેલાં થાં મદારાણાજી પોતાની સખીઓ—સહેલોનો સાથે ગાંધીજીને કારણે જતી. એથી તે જાન પછી સહેલોની વાડી તરીકે પ્રસિદ્ધ થવા પામ્યો છે.

મૂઝવણુમા પડી ગયા આખરે કર્મચારીઓ નગરશેઠ પાસે જઈ દેઢ લોકોને મરેલા બળદને ઉપાડી લઈ જવા માટે આજ્ઞા દેવા પ્રાર્થના કરી. નગરશેઠ ઉદારચરિત હતા. તેમણે દેઢલોકોને મરેલા બળદને ઉપાડી લઈ જવાની આજ્ઞા આપી ત્યારે મરેલો બળદ શહેરમાંથી ખસેડવામાં આવ્યો. નગરશેઠે નગરજનો ઉપર પોતાના વ્યક્તિત્વનો ખૂબ પ્રભાવ પાડ્યો હતો. નગરજનોમાં પણ ખૂબ સગંન હતું એજન્ટ-સાહેબ જેમ પોતાના નિશ્ચયમાં દૃઢ રહ્યા તેમ નગરશેઠ પણ પોતાના નિશ્ચયમાં દૃઢ રહ્યા. કોઈ કોઈને નમતુ આપવા તૈયાર નહોતા એજન્ટ-સાહેબનો દુરાગ્રહ જોઈ નગરશેઠ મોટેગાવ (ગોગૂન્દા) નામના ગામડામાં ચાલ્યા ગયા. નગરશેઠને પોતાના કાર્યમાં વિશ્વાસ હતો કે પોતે જે કરી રહ્યા છે તે નગરજનોના હિત માટે કરી રહ્યા છે એજન્ટસાહેબે ત્યારે નગરશેઠ ઉદેપુર નગર છોડી ચાલ્યા ગયા છે એમ સાબળયુ ત્યારે તેમને લાગ્યું કે નગરશેઠ અને નગરજનો નગર છોડી ચાલ્યા જાય છે ત્યારે તેની પાછળ કશું કારણ અવશ્ય હોવું જોઈએ એજન્ટ સાહેબે સરદારોદ્વારા નગરશેઠને પોતાની પાસે ખેલાવ્યા અને નગર છોડી જવાનું કારણ પૂછ્યું. નગરશેઠે નગરજનોની દુઃખદર્દની કરુણ કથા કહી સભળાવી અને એજન્ટસાહેબે શાન્તચિત્તે નગરશેઠની બધી વાત સાબળી અને નગરજનોના દુઃખદર્દ દૂર કરવાનું વચન આપી નગરશેઠને આશ્વાસન આપ્યું.

રોઠ ચ પાલાલજી અને રોઠ પ્રેમચન્દજી નગરજનોનું ખરા દિલથી હિત ચાહતા હતા એટલે નગરજનો પણ તેમને પોતાના હિતેચ્છુ પ્રતિનિધિ માનતા હતા. જે સાચા નગરપતિ હોય છે તેઓ પોતાની સુખસગવડને લાત મારી નગરજનોના દુઃખદર્દને પોતાનું દુઃખદર્દ માને છે જે નગરજનોના સુખે સુખી અને દુઃખે દુઃખી ગહે છે તે જ સાચો નગરપતિ છે. નગરશેઠ ચ પાલાલજી અને નગરશેઠ પ્રેમચન્દજી નગરજનોના સાચા હિતેચ્છુ હતા અને તેથી જ નગરજનો તેમની

આપાને માથે આપતા અને તેમના ઉપદેશા કાર્યમાં સંપૂર્ણ સહકાર* આપતા.

નગરસ્થવિરે નગરજનોના દિત માટે સમય અને શક્તિનો કેટલો મોટો ભોજ આપવો પડે છે તે આપણે ઉપર જોયું. જે નગરમાં આવા પ્રભુદિતેશ્વર અને સત્યાગ્રહી નગરસ્થવિરો વસે છે તે નગરમાં અત્યાચાર, અનાચાર, લુટફટ, ચોરી આદિ દુર્ગુણોનો નાશ થાય છે અને સદાચાર, સ્નેહસાહચાર, સત્યજન આદિ સર્વગુણોની સૌરભ આરે ખાલુ ફેલાઈ જાય છે.

રાજા કરતાં પણ નગરસ્થવિરનું પદ વધારે મહત્ત્વનું છે. કારણ કે રાજા સર્વજ્ઞા જ્યે નગરજનોને પોતાના વશમાં રાખવા પ્રયત્ન કરે છે ત્યારે નગરસ્થવિર પોતાના પ્રેમપ્રભાવથી નગરજનોને પેતાના વશમાં કરે છે. પ્રેમના પ્રભાવ આજળ સર્વજ્ઞ છે માફ નિરર્થક નીવડે છે. રાજા અને તેટલો જળવાન કેમ ન હોય પણ નગરપતિના પ્રેમપ્રભાવ આજળ તેને પણ નમતું આપવું પડે છે. નગરપતિ રાજા અને પ્રભુ વચ્ચેનો પ્રતિનિધિપુરુષ છે. નગરપતિ રાજાનો શુભાચ નથી અને પ્રભુનો આધારો ભક્ત નથી, પણ એ તો સત્ય અને ન્યાયનો ભક્ત છે. રાજા અન્યાય-અત્યાચાર કરતો હોય તો તેના અન્યાયને રોકવો અને પ્રભુ નિષ્કારણ રાજ્યવિદોહ કરવી હોય તો તેને સમજાવી શાન્ત પાડવી એ નગરસ્થવિરનું કાર્ય છે. નગરસ્થવિર રાજા અને પ્રભુ પ્રતિ એવો સાહચાર કેળવે છે કે જાણે તે બંધનો દાસ છે અને સાચી સાચી તે બંધનો. 'માલિક' પણ છે આ રીતે નગરપતિ સેવક છે અને સેવ્ય પણ છે.

* પ્રાચીન સમયમાં પણ યોદ્ધામાં સત્યનો આશ્રય નક્કરવા માટે કેટલી મોટી દંડ શાસન હતી તેમજ તે સત્યાગ્રહને સફળ ક્રમ માટે કેટલી સહિષ્ણુતા અને શાન્તિ રાખતા તેનો પૂરેપૂરો પરિચય મળી આવે છે. આજની જેમની જેમ માટે એ આદર્શીય શાન્ત છે.

કોઈપણ રાજ્ય કેવલ સત્તાના બળ ઉપર ચાલી શકતું નથી ગ્રામસ્થવિર અને નગરસ્થવિર ગળા અને પ્રળા વચ્ચે સ્નેહ-સબંધ સ્થાપિત કરે છે એટલા જ માટે સાચો નગરસ્થવિર જ નગરમાં મુખશાન્તિનું સામ્રાજ્ય ફેલાવી શકે છે

જે નગરમાં પરસ્પર સ્નેહ-સદ્ભાવ અને સહકાર-સહાનુભૂતિ નથી તે નગરનો ઉદ્ધાર થવો બહુ મુશ્કેલ છે જે નગરજનો ‘આપણે શું કરીએ’ ‘ જે કરે તે ભોગવે’ બીજાના કામમાં આપણે વચ્ચે શા માટે પડવું જોઈએ !’ આ પ્રમાણે પરસ્પર ઉપેક્ષાભાવ રાખી કુટુંબીઓને, સગાસબંધીઓને, આડોશીપાડોશીઓને તથા પોતાના નગરબંધુઓને સહાયતા કે સહકાર આપતા નથી તે નગરજનો પોતાના હાથે નગરનું પતન કરી રહ્યા છે એમ માનવું જોઈએ.

માનવહૃદય જ એવા પ્રકારનું છે કે તે કોઈનું દુઃખદર્દ જોઈ એકદમ દ્રવિત થઈ જાય છે આ એક પ્રાકૃતિક ગુણ છે. જે મનુષ્ય એક નગરબંધુને સહકાર કે સહાનુભૂતિ ન આપે તો સમજવું જોઈએ કે તેનું મનુષ્યહૃદય ગૂમ થઈ ગયું છે, મનુષ્યાકારમાં તે પશુ જેવું આચરણ કરી રહ્યો છે

એક અધ પુરુષ અધતાને કારણે ખાડામાં પડી રહ્યો છે. તેની પાસે એક તેજસ્વી આખોવાળો પુરુષ બિભો બિભો આધળા પુરુષને ખાડામાં પડતો જુએ છે, છતાં ‘એ અધપુરુષ જીવે કે મરે’ તેથી આપણે શું’ એમ કહી તેની ઉપેક્ષા કરે છે અને તે અધપુરુષને બચાવતો નથી, તો આ બન્નેમાં ખરો આધળો કાણુ ? આ પ્રશ્નનો જવાબ બધાના મુખમાંથી એ જ નીકળશે કે, ‘દેખતો છતાં બિભો રહેનાર તે આધળો છે’

મિત્રો ! આપણે બધા મનુષ્યો છીએ વિવેકબુદ્ધિને ધારણ કરનાર મનુષ્યમાં આટલી બધી નિર્દયતા ક્યાથી આવી ગઈ કે એક

જાપુરમાં ખાદ્યમાં પડી રહ્યો છે અને આપણે સનેર હોવા છતાં તેની ખાવાવળા નથી. વાસ્તવમાં આપણામાં મનુષ્યતાનો ત્રુણુ રહેવા ખુબો નથી. આપણે શું આવો ઉપેક્ષાભાવ સાચા મનુષ્યના હૃદયમાં પેદા ન થઈ શકે નહિ. પરસ્પર સહકાર આપવો એક બીજાને મદદ કરવી એ પ્રત્યેક નાગરિકોનું કર્તવ્ય છે જે મનુષ્ય, જે ગામ કે નગરમાં રહે છે તે ગામ કે નગરની સુખકુળની ચિન્તા કરવો નથી. ફક્ત આપણે શું એમ કહી પોતાના સ્વાર્થમાં મદદગાર રહી આપણા ગામ કે નગર પ્રતિ ઉપેક્ષા રાખે છે તે મનુષ્યને ગામ કે નગરમાં રહેવાનો ખજૂ અધિકાર નથી.

જે શુદ્ધિમાન નાગરિક હોય છે તે સારી રીતે સમજે છે કે જે આપત્તિ-વિપત્તિઓ આ વખતે મારા નગરનજીક છે. ઉપર જાવી પડી છે તે જ આપત્તિઓ મારી ઉપર અવિધ્વમાં કાળા બઘવી પડેલી અવિધ્વતા તર્જમાં શું રહેણું છે તે જાણુ જણે છે? એટલા માટે પહેલાથી જ એવી જાણુ વધારે ઐવરકર છે. કશું જણુ છે કે એવો નર સદા સુખી. આ પ્રમાણે વિચારી શુદ્ધિમાન નાગરિક આપત્તિમાં આવે પડેલા નગરનજીકોને પોતાથી બનતી સહાય કરે છે અને એક નાગરિક તરીકે પોતાની ફરજ બજાવે છે. વાસ્તવમાં સાવધાન પુરુષ હમેશાં સુખી જ રહે છે.

મારા નગરમાં જાણુ કુખી છે કેણુ તરીબ છે જાણુ ખીમાર છે એમ જે કિનાત નગરના સુખકુળની ચિન્તા કરે છે અને નગરોદ્ધાર કરવા માટે જે સતત પ્રયત્ન કરે છે તે જ નગરપતિ તરીકેનું મહામૂલ્ય ગિરુક મેળવી શકે છે અને તેને દીપાવી શકે છે. નગરપતિ બનવું સરલ છે પણ એ પાને પોતાના આત્મબોજદારા દીપાવવું મુશ્કેલ છે. આ જ કારણુ છે કે વર્તમાન સમયમાં અનેક મનુષ્યો પોતાને નગરોદ્ધાર તરીકે જોળખાવે છે પણ જ્યારે નગરપતિ તરીકેની ફરજ માથે આવે પડે છે ત્યારે પોતાના બદનાં કાઢી જતા.

જાય છે અને એ રીતે પોતાના સ્વાર્થીપણાનો અને કૃતદ્વીપણાનો પરિચય આપે છે

જે મનુષ્ય સાચો સ્વાર્થીત્યાગી હોય છે અને નગરના ઉદ્ધાર માટે તન, મન અને ધનનું સહર્ષ સમર્પણ કરી શકે છે તે જ મનુષ્ય સ્થવિરપદનો અધિકારી બની શકે છે જે મનુષ્ય કીર્તિલોભી છે, સ્વાર્થી અને બાહ્યાડખરદ્વારા નગરજનોને બરમાવી તેમને ઠગે છે તે મનુષ્ય એક નાગરિક તરીકે પણ નગરમાં રહેવાનો અધિકારી નથી, તો તે નગરસ્થવિરપદનો અધિકારી બની જ કેમ શકે ? સાચો નગર-સ્થવિર કેવો હોવો જોઈએ ? તે નીચેના રાષ્ટ્રીય દષ્ટાન્તથી સમજી શકાશે —

ઉપાસકદશાગ નામના સૂત્રમાં એક સાચા નગરસ્થવિરનો અધિકાર આવે છે એ નગરસ્થવિરનું નામ આનંદ ગાથાપતિ હવું. શાસ્ત્રના શબ્દોમાં એ નગરસ્થવિર આનંદ ગાથાપતિના ગુણોનું નીચે પ્રમાણે વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે —

“ તે આનંદ* ગૃહસ્થપતિ મોટા મોટા રાજાઓથી લઈ સામાન્ય સાર્થીવાહોના મહત્વના કાર્યોમાં, કારણોમાં, સલાહ કરવામાં, મન્ત્રણા કરવામાં તથા કુટુંબના ધણા ગુપ્ત કાર્યો વિષે, ધણા રહસ્યપૂર્ણ કાર્યો વિષે, નિશ્ચિત કાર્યો વિષે તથા વ્યાવહારિક કાર્યો વિષે વિચાર વિનિમય કરવામાં એકવાર પૂછવાનાયક તેમજ વારંવાર પૂછવાલાયક

* સે જ આનંદે ગાહાવર્દે વહૂજ રાઈસર જાવ
સત્થવાહાણ વહૂસુ કજ્જેસુ ય કરણેસુ ય મન્તેસુ ય
કુહમ્વેસુ ય ગુજ્જેસુ ય રહસેસુ ય નિચ્છણેસુ ય
વવહારેસુ ય આપુચ્છણિજ્જે પહ્ણિપુચ્છણિજ્જે સયસ્સાવિ ય
જ કુહમ્વસ્સ મેઢી, પમાણ, આહારે, આલમ્બણ, ચક્ખુ,
મેઢીભૂણ જાવ સવ્વકજ્જવદ્ધાવણ યાવિ હોત્થા ।

—ઉપાસકદશાગસૂત્રમ્, પ્રથમાધ્યયનમ્

હોતે તે આનંદ માથાપતિ સેંકડો કુટુંબોનો પોષક આધારભૂત, આલમનભૂત, અશુભ તોમજ ધાણીમાં જેમ વચ્ચે સ્તબ મુખ્ય હોય છે તેમ આનંદમાયક નગરની પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિમાં અમરશાન ભોજવતો હતો. ”

શાસ્ત્રકરોએ આનંદમાથાપતિને જે મેદીભૂત પ્રમાણુભૂત આમા રમૂત, આલમનભૂત અશુભ આદિ ગુણવિશેષણોથી નવાજે છે તે ગુણો ખરેખર એક સાચા નગરપતિને શોભા આપે એવા છે નગરપતિએ નગરજનોની રક્ષા કરી કરવી જોઈએ અને તે મોટી ફેટલા ગુણો ઠેળવવા જોઈએ એનો આ એક નાદર નમૂનો છે

આનંદમાયક મેદીભૂત એટલે ધાણીમાં જેમ વચ્ચે સ્તબ મુખ્ય હોય છે અર્થાત્ વચ્ચે સ્તબ વિના ધાણી ફરી સફતી નથી તેમ આનંદ માથાપતિ આમા નગરમાં પ્રધાન પુરુષ હતો તે નગર જનોને પોતાના કુટુંબીજનો માની પોષતો અને સુખને સાચો માર્ગ બતાવતો

આનંદ માથાપતિ પ્રમાણુભૂત હતો એટલે તે પોતાના પ્રમાણિકૃતવનથી બીજાને પ્રામાણિક બનાવતો અને અપ્રામાણિક વ્યવૃત્તિથી રૂબરૂ ફેટતું આડું નની નય છે અને અમરણિક વ્યવૃત્તિથી છત્ત ફેટતું સુખમય અને છે તે નગરજનોને સમ નવનો અને તે રસે ત્યા સૌ કોઈને પ્રેરણા આપતો જે પુરુષ પ્રામાણિક હોય છે તે જ પુરુષ બીજાને પ્રામાણિક બનાવી શકે છે. આનંદ માથાપતિ ખરેખર આદર્શ પ્રામાણિક પુરુષ હતો.

આનંદ માથાપતિ આધારભૂત હતો એટલે કે સત્ત જોય નગરનો મુખ્ય આધાર છે કારણ કે સત્ત નગરની રક્ષા કરે છે તેમ આનંદ માથાપતિ પણ નગર જનોની રક્ષા કરતો દોષથી તે આધારભૂત હતો અથવા તે આધારસ્વરૂપ હતા એટલે કે આનંદ માથાપતિ

નગરજનોને અન્નદાન આપી નગરબધુઓની સેવા કરતો હતો. અન્ન જેવી રીતે મનુષ્યના પ્રાણની રક્ષા કરે છે તેવી જ રીતે આનંદ ગૃહપતિ પણ રાજા તેમજ પ્રજાની રક્ષા કરતો હતો.

આનંદગૃહપતિ ‘આલબન-સ્વરૂપ’ હતો એટલે કે આલબા મનુષ્યને માટે લાકડી સહાયરૂપ છે તેમ આનંદ ગૃહપતિ પણ રાજા, પ્રજા તેમજ કુટુંબને આલબનભૂત હતો.

આનંદ ગૃહપતિ ‘ચક્ષુ-સ્વરૂપ’ હતો એટલે કે ચક્ષુ જેમ સર્વાંગોમા શ્રેષ્ઠ અંગ છે તેમ આનંદ ગૃહપતિ નગરમા ચક્ષુભૂત હતો. જેઓને જ્ઞાનચક્ષુ ન હતા તેમને જ્ઞાનચક્ષુ આપતો એટલે કે જે નગરજનો જ્ઞાનભૂત્યા થઈ ભટક્યા કરતા હતા તેઓને સમજાવી સન્માર્ગ ઉપર લાવતો અને તેથી જ તે આખા નગરમા ‘ચક્ષુસ્વરૂપ’ ગણાતો હતો.

જ્યારે આનંદ ગૃહપતિ પોતાની સત્પ્રવૃત્તિદ્વારા રાજા અને પ્રજાને માટે મેઢીભૂત, પ્રમાણભૂત, આધારભૂત, આલમનભૂત અને ચક્ષુભૂત બન્યો ત્યારે જ તે મોટા મોટા રાજાઓથી લઈ સાધારણ સાર્થવાહોના અનેક કાર્યોમા, અનેક ઝારણોમા, અનેક ગૂઢ વાતોમા, અનેક રહસ્યપૂર્ણ કામોમા, નિશ્ચય કરવામા તથા બ્યાવહારિક કાર્યોમા એકવાર પૂછવા યોગ્ય હતો એટલું જ નહિ પણ વારવાર પૂછવાયોગ્ય બન્યો હતો. આ ઉપરથી આનંદ ગૃહપતિએ એક નગરપતિ તરીકે પોતાનું કર્તવ્ય બજાવવા માટે કેટલા બધા ગુણોને કેળવ્યા હતાં !

શાસ્ત્રકારો કહે છે કે ‘આનંદ ગૃહપતિએ ચૌદ વર્ષ સુધી શ્રાવક-વ્રત પાળ્યું અને આ જ વ્યવહારોનું બરાબર પાલન કર્યું જ્યારે આનંદ ગૃહપતિનું શરીર નિર્બળ થયું અને નગરપતિ તરીકેની ફરજો બરાબર બજાવી શકે એવી શરીરસ્થિતિ ન લાગી ત્યારે તેણે પોતાના પુત્રોને બોલાવીને નગરજનો સમક્ષ પોતાનું નગરપતિનું પદ સોંપ્યું અને નગરપતિ તરીકેનું કર્તવ્ય બરાબર બજાવવા માટે પુત્રોને શુભ શીખામણ

આપી અને નગરજનોને નિવેદન કર્યું કે આજ સુધી તમે મારી નગરકાજ વિષે જે સલાહ લેતા હતા તે હવે મારા આ પુત્રોને પૂછ્યો. આ પ્રમાણે નગરનાં જર્વાં બવલારે ઊઠીને આનંદ મૂકપતિ જીવન શુદ્ધિ મારે આદ્યમધ્યાનમાં મગ્ન રહેવા લાગ્યો અને આદ્યમધ્યાન કરવા લાગ્યો.

અ્યારે જ્યનસ્મૃત્પતિ જેવા સાચા નગરસ્થવિરો હોય છે ત્યારે નગરનો ઉદ્ધાર સ્થા વગર રહેતો નથી.

નગર મામ કરતાં સાધારણરીતે મોટું હોય છે એટલે એક નગર-સ્થવિરથી નગરોદ્ધારનું કામ બરાબર થઈ શકતું નથી. નગરસ્થવિરના બીજા સહાયકો હોય તો નગરોદ્ધાર સારી રીતે થઈ શકે છે એટલા માટે નગરના પ્રત્યેક વિજ્ઞાનમાં જુદા જુદા નગરબવસ્થાપકો હોવા જોઈએ. આ બધા નગરબવસ્થાપકો પરસ્પર સહયોગ સાધીને નગરનાં મોટાં મોટાં કુખર કાર્યો પણ સફલતાપૂર્વક પાર પાડી શકે છે વર્તમાન સમયમાં જલુ નગરોમાં સ્થવિર અર્થાત્ મેયર કે મ્યુનીસીપલ કમીશ્નર રહે છે પણ સ્વલજવા પ્રમાણે તેઓ નગરનિવાસીઓને જોઈએ તેટલો લાભ પહોંચાડતા નથી. મુખર્ષ કલકતા, મદ્રાસ આદિ મોટાં નગરોમાં દરિયાત કરવાથી ત્યાં અનેક પ્રકારનાં જલ્વાગાર-જ્વાગાર ઓરી-બલિગાર આદિ નીચ પ્રવૃત્તિ સેવાતી જેવામાં આવે છે અને તેથી નગરજનોને અનેક પ્રકારનાં કુખ્યો સહેવાં પડે છે તેમ જ્યાં વર્તમાન નગરસ્થવિરોદ્ધાર આ નીચ પ્રવૃત્તિને સહતર બંધ કરવાનો મોર્ષ પ્રકારનો ઉચિત પ્રયત્ન કરવામાં આવતો નથી. સહેરની સુખાકારી વધારવા માટે જોઈએ તેટલી સ્વચ્છતા ઉપર જલુ ખાસ ધ્યાન દેવામાં આવતું નથી જેના પરિણામે નગરોમાં મેલેરીયા પ્લેગ આદિ જ્વાખ અને ભયકર રોગો ફાટી નીકળે છે.

વર્તમાન નગરસ્થવિરો કેવળ નગરપતિનું પણ સાચવી રાખવા માટે પ્રયત્ન કરે છે જલુ નગરજનોનું જ્વાખ કેમ થાય તે વિશે જલુ જ

ઓછો પ્રયત્ન સેવવામા આવે છે આ જ કારણુને લીધે અત્યારે નગર-ધર્મનો પ્રાયઃ લોપ થઈ રહ્યો છે.

નગરનાયકોની જવાબદારી ગ્રામનાયકો કરતા વધારે રહે છે કાગણુ કે નગર એ રાષ્ટ્રદેહનું મસ્તિષ્ક છે. જ્યારે ગામ એ તેના હાય-પગ છે. મસ્તિષ્કની અસર શરીર તેમજ મગજ ઉપર પડ્યા વિના ન રહે.

કોઈપણ પ્રાચીન ઐતિહાસિક ગ્રન્થમા 'સ યાગાર' જેને આપણે Townhall-ટાઉનહોલ કહીએ છીએ ત્યાં મળતી સઘની સલાઓ, સ્વતંત્રપણે-નિર્ભયપણે અને સયમ તથા વિવેકભરી રીતે ચાલતી ચર્ચાઓ અને નાગરિકોનો ઉલ્લાસ શાન્તિથી અવલોકો તો તમને સંપૂર્ણ ખાતરી થયા વિના નહિ રહે કે જેને જૈનયુગ કહેવામા આવે છે તે વખતે નગરધર્મ તેની છેલ્લી કક્ષાએ પહોંચેલો હતો પ્રાચીન સાહિત્યમા છૂટાછવાયા પુષ્કળ ઉલ્લેખો એ સંબંધે મળી આવે છે

ધર્મ કે આત્મહિત અર્થે સર્વસ્વનો ભોગ આપવો એ તો આપણા ઇતિહાસ અને સાહિત્યનો પ્રધાન સૂર છે, પણ તે સાથે નાગરિક તરીકેની ફરજો બજાવવા જતા આપણા પૂર્વજોએ જે બલિદાન ધર્યા છે તે તો કોઈપણ સ્વતંત્ર દેશના ગૌરવ સાથે સાબિમાન સ્પર્ધા કરી શકે એવા છે આ ગ્રામ-નગર-ધર્મ ક્યારથી શિથિલ થવા લાગ્યો અને આખરે બુલાતો બુલાતો માત્ર શાસ્ત્ર-સાહિત્યના પાનાને જ શોભાવી રહ્યો તે આપણે નથી જાણતા પણ સાચો નગરધર્મ શું છે અને નગરધર્મની રક્ષા માટે નગરનાયક કેટલો આત્મભોગ આપવો પડે છે તેનો ખુલાસો નીચેનો ઐતિહાસિક ઉલ્લેખ સ્પષ્ટ કરશે:—

“ વૈશાલી નગરીમા મહાનામન નામનો એક નગરનાયક હતો તે રાજા અને ગ્રજા બન્નેનો પ્રિય હતો તે રાજા અને ગ્રજા બન્ને વચ્ચેનો પ્રેમસંબંધ જાળવી રાખવા હમેશા પ્રયત્ન કર્યો કરતો મહાનામનના નેતૃત્વ નીચે વૈશાલીનગરીની ગ્રજા આનંદપૂર્વક રહેતી

હતી મહાનામનની કાર્યપ્રણાલીથી સૌ કેઈ સંતુષ્ટ હતા. મહાનામન પણ નગરનામની જવાબદારી બરાબર સમજતો હતો. તેને પોતાનો નગરધર્મ પ્રાણથી પણ વિશેષ પ્રિય હતો. નગરધર્મની રક્ષામાં પોતાની અને પ્રજાની રક્ષા માનતો અને નગરધર્મના નાશમાં પોતાનો નાશ સમજતો હતો. એકદિવસ નગરધર્મ પ્રત્યે તેનો જેવો પ્રેમભાવ છે તેની કસોટીનો દિવસ આવી પહોંચ્યો. તેના કસોટીનો પ્રસંગ એ હતો કે —

એક વખતે દુશ્મનો મહાનામનના નગર ઉપર ચડી આવ્યા. નગરમાં એકો બાળકો અને જુદો ઉપર પણ ત્રાસ વર્તાઈ રહ્યો હતો. તે વખતે મહાનામન જુદો હતો. તેનું હાથપિંજર જુદાવસ્થાને કાસ્ટે ખળભળી ગયું હતું. પૂરું પાંચ કમસાં પણ ગાયવાની તેનામાં સજિત ન હતી એવો જુદો નગરસ્થવિર મહાનામન પોતાના જીવનની છેલ્લી ફરજ બજાવવા બહાર પડે છે અને ધીમે ધીમે ચાલીને દુશ્મનોની વચ્ચે આવે છે અને તેમને કરજરીને કહે છે કે — ક્યાંથી પણ તમે આખરે ફાંસી છે. નગર ભૂટું હોય તો તમે સ્વતંત્ર છે. જરૂર આ નગરના એકપણ સ્ત્રી બાળક જુદો ઉપર જાત્યાચાર—જનાચાર ન થાય એની બચત કરે. દુશ્મન રાજા આ વાતને કહીને નથી કરતો. મહાનામન નગરની રક્ષા માટે ફરીફરીને બિઝગતા હોય પોતાના નગરજીવોને બચાવવા વિનવે છે. ક્યાંકના દુશ્મન એક સરતે મહાનામનની માથણી કહીલવા તૈયાર થાય છે તે કહે છે કે — તમે મારી માતાના પાક છે. તમારો એટલો અધિકાર સ્વીકારો છું તમે તમારા કુટુંબ સાથે સહીસહાયતા છે. તમારો વાજ વાંકો નહિ થાય.”

મહાનામન પોતે એકસો સહીસહાયતા રહેવા માગતો ન હતો. તે તો પોતાની નગરસ્થવિર તરીકેની ફરજ બજાવવા માગતો હતો. નગરનાં બધાં સ્ત્રીઓ રીબાટા હોય તે વખતે પોતાના એકલા કુટુંબને બચાવવાની તેની કમ્પાન ન હતી. પ્રાણ કરતાં પણ અધિક

પ્રિય એવો નગરધર્મ તેના અતરમા સક્ષોભ મચાવી રહ્યો હતો. શત્રુરાજને તેણે ખૂબ સમજાવ્યો, વિનવ્યો. આખરે રાજાએ એ માર્ગ કાઢ્યો કે -

“ હે ! મહાનામન ! આટલી ઘટ આપવા તૈયાર છું. તમે પાણીમા ડૂબકી મારો અને જેટલા નાગરિકો જેટલી સપત્તિ લઈને નાસી ઘટવા માગે તેટલા નાગરિકો તેમ કરી શક ”

રાજાની આ કડક શરત મહાનામન એક નગરસ્થવિર તરીકે સ્વીકારે છે

મહાનામન વૃદ્ધદેહે-અશક્ત શરીરે નદીના પાણીમા ઊતર્યો, ડુબકી મારી અને તળીએ રહેલા એક વૃક્ષના મૂળ સાથે એટલો સંબંધ વળગી રહ્યો કે કલાકના કલાક સુધી તે બહાર ન આવ્યો. નગરના સ્ત્રીપુરુષોને એટલો વખત અભયદાન મળ્યું તપાસ કરતા આખરે મહાનામનનું અચેતન શરીર નદીના તળીયેથી મળી આવ્યું પ્રાણ ઊડી ગયા હતા, માત્ર ખોખું પડી રહ્યું હતું વૃક્ષના મૂળ સાથે તેના હાથપગ નાગપાશની જેમ વીટળાઈ રહ્યા હતા નગરને બચાવવા માટે મહાનામને પોતાનો નશ્વર દેહ તજી દીધો હતો

જૈનયુગના નગરધર્મ વિષે ખીજે કોઈ ઉલ્લેખ મળે યા ન મળે પણ મહાનામનનું જીવન નગરધર્મ ઉપર એક જીવંત ભાષ્યસ્વરૂપ છે એમ કોણ નહીં કહે ? ન્યા ગ્રામધર્મ અને નગરધર્મનું આ રીતે પાલન થતું હોય ત્યા ગ્રામ તથા નગરોની સમૃદ્ધિ અને સ્વતંત્રતા દેવદુર્લભ દસ્ય જેવી બને એમા કાઈ આશ્ચર્ય નથી

અહીં એટલું સ્મરણમા રાખવું ઘટે છે કે આ ધર્મેની કાઈએ પારલૌકિક અર્થમા નથી પ્રરૂપ્યા તે લૌકિક ધર્મો હતા અને લૌકિક સુખ તથા ઋત્યાણ અર્થે જ તેનો ઉપયોગ થતો હતો છતાં એટલું તો સૌએ મુક્તક ઠે સ્વીકાર્યું છે કે ન્યા ગ્રામધર્મનો, નગરધર્મનો, ગાંધર્ધર્મનો, કુળધર્મનો, ગણધર્મનો તથા સધધર્મનો નાશ થાય છે

ત્યાં મુત્તધર્મ અને આરિત્રધર્મ જોખમમાં બાવી પડે છે અને આ વાત તો સામાન્યજીવિથી પણ સમજાય એવી છે

આજે જે જિમ કહેવાય છે તે સાચો કૌન નગર, માત્ર કે રાષ્ટ્રના વાતાવરણથી છેક નિર્દોષ રહે ધર્મ સિવાયની બીજી મર્ધ વસ્તુ તેને મહત્વની ન હોય. તેમાં નગરધર્મની નહીં અવગણના સિવાય બીજું શું છે ?

માત્રધર્મ નગરધર્મ અને રાષ્ટ્રધર્મ એ બાપસુ ઐતિહાસિક સમયની એક અમૂલ્ય ધર્મસંપત્તિ છે અને તેનું બાળના જેવા અણીના અવસરે પ્રદર્શન કરવું એ બાપસું કર્તવ્ય છે

આનંદ ગાથાપતિ અને મહાનામન ગાથાપતિ એ નગરનાયકો જેવા હોવા છતાં એ તેના આદર્શ દર્શાવે છે. નગરનાયકોના નગરશાસનના આદર્શને નાગરિક અનુસરતા થઈ જાય તો નાગરિકતા જે અનવ જીવનને વિકસિત કરવાનો એક મહાગુણ છે તે ગુણ પ્રગટવા વિના ન રહે નાગરિકતા એ આપસી ધર્મસંસ્કૃતિને પોષે છે. નગરધર્મના પ્રાચીનદારા ધર્મસંસ્કૃતિને જીવત બનાવવી જોઈએ એ પ્રત્યેક નાગરિકને પરામ કર્તવ્ય છે

આજે નગરધર્મની મહત્તા સમજી નાગરિકતાનો ગુણ બાપસુ જીવનમાં પ્રગટાવીશું ત્યારે માત્રાદાર, નગરશાસન અને રાષ્ટ્રશાસનની સાથે સાથે કૌનધર્મનો પણ ઉદાર થશે, અને કૌનધર્મનો ઉદાર થવાથી વિચલિતનો પણ સદ્ય થશે એમાં સંશય નથી.

(૩)

રાષ્ટ્રસ્થવિર-રાષ્ટ્રપતિ

[રક્ષ-થેરા]

જે વ્યક્તિ પોતાના સર્વસ્વનો ત્યાગ કરી પોતાનો પ્રાણ પણુ રાષ્ટ્રના અરણ્યે ધરી દે છે તે જ વ્યક્તિ રાષ્ટ્રનું નેતૃત્વ લઈ રાષ્ટ્રોદ્ધાર કરી શકે છે

ગ્રામ અને નગરના ઉદ્ધારમા રાષ્ટ્રનો ઉદ્ધાર અને તેના નાશમા ગણદ્રોહનો નાશ રહેલો છે, કાગળુ કે ગ્રામ અને નગરના આધાર ઉપર ગણદ્રોહનો આધાર રહેલો છે જો ગ્રામ અને નગર સમૃદ્ધ થાય તો ગણદ્ર પણુ સમૃદ્ધ બને એમા જરાપણુ શંકા નથી ગ્રામ અને નગરના ઉદ્ધાર અને નાશનું કામ ગ્રામનાયક અને નગરનાયકના હાથમા રહેલું છે જો ગ્રામનાયક અને નગરનાયક શુદ્ધિમાન, શક્તિશાળી અને પ્રભાવશાળી હોય અને પોતાની શક્તિનો સદુપયોગ ગ્રામોદ્ધાર અને નગરોદ્ધારમા કરે તો ગણદ્રપતિનું કાર્યક્ષેત્ર ઘણું જ વિસ્તીર્ણ હોવા છતાં સુગમ અને પ્રશસ્ત બની જાય છે કારણ કે જ્યારે રાષ્ટ્રપતિને ગ્રામનાયક અને નગરનાયકનો સુદર સહકાર મળે છે ત્યારે રાષ્ટ્રોદ્ધારનું કઠીન કામ પણુ સગલ બની જાય છે

અતઃ ગ્રામોના સબધથી નગર અને અનેક નગરોના સમૂહથી એક પ્રાન્ત બને છે. આ પ્રાન્તોમા બાલે વેશભૂષા, ખેલચાલ, ખાનપાન, રીતગિવાજ વગેરેની ભિન્નતા હોવા છતાં પણ બધા એક

રાષ્ટ્રધર્મના સંબંધથી જાણાયેલા છે અને જાણ રાષ્ટ્રના એક ધર્મ જ્વળની જગ્યાએ નીચે જાવી વસેલા છે એ રાષ્ટ્રધર્મનું જ્ઞાન રાષ્ટ્રની પ્રત્યેક બક્ષિતને હોવું જોઈએ. જનસમાજમાં એક રાષ્ટ્ર ધર્મની સ્થાપના પેદા કરવાનું અને રાષ્ટ્રધર્મની રક્ષાએ આત્મસમર્પણની સમિતિ ફેળવવાનું મહત્વપૂર્ણ કામ રાષ્ટ્રસ્થવિરનું છે અને રાષ્ટ્રોદ્ધાર કરવામાં તે / રાષ્ટ્રપતિ સફળ નીવડે છે કે ન રાષ્ટ્રની પ્રત્યેક બક્ષિતમાં પેદાશના ત્યાગદારા રાષ્ટ્રભાવના પેદા કરે છે રાષ્ટ્રધર્મની મર્યાદાનું ચોતે પાલન કરે છે અને જીન પાસે કરાવે છે અને જે રાષ્ટ્રની ઉન્નતિ માટે તન, મન-ધનની પરવા કર્યા વિના રાષ્ટ્રધર્મના ઉદ્ધાર અને પ્રચાર કરવામાં હમેશાં સજાગ રહે છે તેને સાન્નિધ્ય રાષ્ટ્રસ્થવિર સંબંધી સંબોધે છે આપણે વ્યવહારભાષામાં તેમને રાષ્ટ્રપતિ તરીકે ઓળખીએ છીએ.

રાષ્ટ્રસ્થવિર આખા રાષ્ટ્રનો એકમાત્ર પ્રતિનિધિ છે રાષ્ટ્રકેનો તે હૃદય-સમાદ છે રાષ્ટ્રનો સાચો સેવક અને રાષ્ટ્રનો પાલક છે. રાષ્ટ્રસ્થવિરની આગ્રા સિંશાધાર કરવી એ રાષ્ટ્રના પ્રત્યેક સભ્યની ફરજ છે અને પ્રજાના સુખદુઃખની ચિન્તા કરવી, પ્રજાની રૂબ ચાન્તિની રક્ષા જર્થે દુ ખતિવારણ માટે જોઈએ જવા જેટલી ક્ષમતા ધારણ કરવી અને રાષ્ટ્રની રક્ષા આગળ પોતાના પ્રાણને પણ વજીર માનવો એ રાષ્ટ્રસ્થવિરની ફરજ છે જે પ્રજા રાષ્ટ્રપતિની આગ્રા સિંશાધાર કરવી નથી અને જ્યાં રાષ્ટ્રપતિ પ્રજાના રાષ્ટ્રધર્મનો જાગર કરે છે તે રાષ્ટ્રની ઉન્નતિ જવાને જાણે અવનતિ થાય છે. એટલા માટે રાષ્ટ્રોદ્ધારનું કામ રાષ્ટ્રસ્થવિર અને રાષ્ટ્રપ્રજા ઉપર રહેલું છે જે રાષ્ટ્રમાં રાષ્ટ્રપતિ અને રાષ્ટ્રપ્રજાનો પારસ્પરિક પ્રેમસંબંધ છે તે રાષ્ટ્ર ઉન્નતિના પથે પ્રસ્થાન કરી રહ્યો છે એમ સમજવું જોઈએ.

રાષ્ટ્રપતિ કેવો હોવો જોઈએ અને તેમનું શું કર્તવ્ય છે એ વિષે ઈર્ષ પ્રાચીન ઉદાહરણ ન હોતાં જાણીશકના સમય મહાત્મા ગાંધીજી પ્રત્યક્ ઉદાહરણ બનીશું.

આજે ગાંધીજીના જીવનચરિત્રથી આખી દુનિયા સમજી શકી છે કે રાષ્ટ્રસ્થવિર કેવા હોવા જોઈએ? ગાંધીજીનું જીવનચરિત્ર અવલોકવાથી માલુમ પડે છે કે રાષ્ટ્રસ્થવિરે રાષ્ટ્રોદ્ધાર માટે કેટકેટલી મુશ્કેલીઓ સહન કરવી પડે છે ।

રાષ્ટ્રસ્થવિરે રાષ્ટ્રના પહેરવેશ, ખાનપાન, રીતરિવાજ આદિનું પૂરેપૂરું ધ્યાન રાખવું પડે છે તે સ્વદેશના વાતાવરણ પ્રમાણે ખાનપાન, રીતરિવાજ રાખે છે પણ પરદેશના ખાનપાન, ચમકીલા પહેરવેશ અને રીતરિવાજ તરફ લોભાર્થ જતા નથી આજ ભારતના કેટલાક લોકોએ રાષ્ટ્રધર્મની પરવા ન કરતા એવી રીતિનીતિ સ્વીકારી છે કે તેઓ ભારતવાસી છે પણ આચારવિચાર અંગ્રેજ જેવો રાખે છે તે લોકોને રાષ્ટ્રભાષા કે રાષ્ટ્રના પહેરવેશ અને ખાનપાન પસંદ નથી તેઓ તો અંગ્રેજોની માફક ટેબલ-ખુરશી ઉપર બેસી ચપ્પુ-ચમચા આદિ સાધનોદ્વારા ખાવાપીવામાં પોતાનું સૌભાગ્ય માને છે બલે આ રાષ્ટ્રધર્મથી વિરુદ્ધ આચારવિચાર રાખનારા લોકો પરદેશની રીતિનીતિ પ્રમાણે વર્તવામાં પોતાનું સૌભાગ્ય માને પણ રાષ્ટ્રને માટે તો તે દુર્ભાગ્યરૂપ કે આપરૂપ છે

આ રાષ્ટ્રધર્મથી વિરુદ્ધ રીતિનીતિ રાષ્ટ્રમાં જે ખૂબ ફેલાવા પામી છે તેનું પ્રધાન કારણ રાષ્ટ્રપ્રજાના હૃદયની દુર્ગંજતા છે પોતાને સમાજના નેતા માનનારા અનેક સંજ્ઞાઓ પરદેશ જાય છે અને ત્યાં રાષ્ટ્રધર્મને ભૂલી જઈ પરદેશી રીતરિવાજને સ્વીકારી પાછા સ્વદેશ પધારે છે અને અહીં રાષ્ટ્રવિરોધી એ રીતરિવાજોનું પ્રચલન શરૂ કરે છે પરદેશમાં મનુષ્યને ચારિત્રની રક્ષા માટે કેવી કેવી વિકટ પરિસ્થિતિઓમાંથી પસાર થવું પડે છે એ વાત ગાંધીજીનું જીવનચરિત્ર વાચવા-વિચારવાથી સ્પષ્ટ જણાય છે —

ગાંધીજી જ્યારે પરદેશ જવા લાગ્યા ત્યારે તેમના માતૃશ્રી પોતાનો પુત્ર પરદેશમાં જ્ઞાત માસમહિરાના સેવનથી બ્રષ્ટ ન થઈ જાય

એ ક્ષમી તેમને બેઝર સ્વામી નામના કાઠિયાવાડી સાધુમહાર્જી
 લૈનમુનિ પાસે લઈ ગયા અને કહ્યું કે મહારાજમી ! તમે આ
 પરદેશમાં માંસમદિરા તથા પરબોજનન ન સેવવાની પ્રતિજ્ઞા આપની
 સમક્ષ હોવા છતાં પરદેશ જવાની આજ્ઞા આપી છતાં છતાં ગાંધીજીએ
 એ જલ્દી વાતોની પ્રતિજ્ઞા લીધી અને વિશ્વાસપૂર્ણ ગયા વિશ્વાસપૂર્ણમાં
 પ્રતિજ્ઞાથી વ્યુત કરનારાં અનેક પ્રયોગોએ તેમને લલચાવવા લાગ્યાં
 પણ ગાંધીજી પ્રતિજ્ઞાનુકૂળ અને પ્રતિજ્ઞાપાલનમાં હક હોવાને કારણે
 ગાંધીજી આને મહાત્મા મની રાખ્યા તો ગાંધીજી પ્રતિજ્ઞાનુકૂળ ન
 હોત તો એ કહેવું મુશ્કેલ છે કે ગાંધીજી આ ? ને કૈય કૈયએ
 પહોંચ્યા છે તે કૈયએ તે અવસ્થામાં ત્યારે પહોંચ્યા હોત કે નહિ એ
 એક મહાન પ્રશ્ન છે.

જો બહિષ્કાર પોતાના સર્વસ્વનો ત્યાગ કરી પોતાનો પ્રાણ
 રાખ્યા કારણે પરી કે છે તે જ બહિષ્કાર રાખ્યા નેવત્ત કરી રાખે છે.
 ગાંધીજીએ પોતાના આત્મભોગ અને ત્યાગશીલતાના રાખ્યા સંસ્કાર
 રીતે નેવત્ત કરી રાષ્ટ્રસ્થવિર તરીકે પોતાનું પદ સાચું કરી
 બતાવ્યું છે.

કેટલાક કારણોએ એનો પ્રશ્ન કરે છે કે ગાંધીજીએ રાખ્યા
 નેવત્ત સ્વીકારી જમારુ યુ કાલું ક્યું ? જલ્દી તેમણે એ આખા
 દેશને સૂખ ભોજા કર્યો. અમારી પાસેવા લાખો રૂપિયા સ્વરાજ્યના
 નામે વસુલ કરી જમારુ કાંઈ કિંત ન સાખું. એટલા માટે તેમને
 રાષ્ટ્ર-સ્થવિર કેમ કહી શકાય ?

આ પ્રશ્ન કરનારને હું કહું છું કે ગાંધીજીએ તમારી પાસેથી
 ને રૂપિયા વસુલ કર્યા તે રૂપિયાને તેમણે શેમાં ઉપયોગ કર્યો ?
 યુ તેમણે તે રૂપિયાને પોતાના માટે થર જમાવવામાં કે બેપાર
 કરવામાં વાપર્યા ?

પ્રશ્નકાર—પોતાના પુત્રને દુકાન કરાવી આપવામા વાપર્યો ? *
આ વાત પ્રમાણુવિનાની અને ગાંધીજીને ઓટીરીતે કલકિત કરનારી છે. ગાંધીજીની આત્મકથાના વાચન ઉપરથી હું એ વાતને કદાપિ સત્ય માની ન શકું કે તેમણે પોતાના પુત્રને દેશના રૂપિયા આપી દુકાન કરાવી આપી હોય !

પ્રશ્નકાર—પણ ગાંધીજીના નેતૃત્વથી તો દેશનો વ્યાપાર તો નષ્ટ થઈ રહ્યો છે ને ?

આ પ્રશ્ન ભૂલભરેલો છે ગાંધીજીએ દેશનો વ્યાપાર નષ્ટ કરવા માટે અત્યારસુધી દેશવિરોધી કોઈ પગલું ભર્યું હોય એવું સાબળવામા આવ્યું નથી, બિલકુલ એવું સાબળવામા આવે છે કે તેઓશ્રી તો દેશના વ્યાપારને વધારવા માટે પોતાથી બનતા દરેક પ્રયત્નો કરે છે તેમનું તો એવું કહેવું છે કે ‘હમેશા પોતાના દેશનો માલ ઉપયોગમા

* મહાત્મા ગાંધીજીના મોટાપુત્ર શ્રી હીરાલાલ ગાંધીએ કલકત્તામા એક કંપની ખોલી હતી મહાત્માજીએ તેના કેટલાક વ્યવહારો પસંદ ન હોવાને કારણે પોતાથી તેને પૃથક્ કરેલ ઉપર્યુક્ત કંપની થોડી પોતાની વ્યક્તિગત સંપત્તિ અને ભાગીદારોના બળ ઉપર ચાલતી હતી. કંપનીની વ્યવસ્થા બરાબર ન હોવાને કારણે ભાગીદારોને અસંતોષ રહ્યા કરતો ‘ગાંધી’ રાષ્ટ્રથી દોરવાઈ જઈ કોઈ નુકશાનમા ન ઊતરે એ માટે મહાત્માજીએ ‘નવજીવન’ પત્રમા એક ટિપ્પણી લખી લોકોને સાવધાન કર્યા હતા કે ઉક્ત કંપની સાથે મારે કરો સંબંધ નથી, તેમ તેમા કોઈ પ્રકારનો મારો હાય નથી ને કોઈ કેવળ ‘ગાંધી’ નામ નેહ એમા રૂપિયા આપરો તો તેમના રૂપિયા માટે હું કોઈપણ રીતે જવાબદાર નથી. આવી અવસ્થામા ને કોઈ સમજાવન મહાત્માજીને દોષી કહેતા હોય તો તેમની ગભીર ભૂલ છે ને વ્યક્તિએ દેશોદ્ધાર માટે ‘આત્મકથા’ ના વિગેષાધિકારની કીમતના એક લાખ રૂપિયા પણ ચરખાસ વને દાનમા આપેલ છે અને જેની પાસે વિપુલ ધનરાશિ હોય તો પોતાના હાથમા રહેવા છતાં ને અલ્પ માસિજ્યયમા પોતાનું ગુજરાન ચલાવે છે એવા સ્વાર્થત્યાગી મહાત્માજીના માથે આવું લાજન લગાવવું-ધોર તૃત-નતા છે

શેવો ભોઈએ એમાં જ રાખ્દનું કસ્યાણું રહેલું છે. આપણા દેશનો મતો માલ વિદેશ મોકલી ત્યાં કસ્યા માલમાંથી તૈયાર કરેલો પાકો માલ વધારે રૂપિયા આપી મનાવવો તેનો અર્થ એ થયો કે પોતાની એક રૂપિયાની કીમતવાળા ચીજ વિદેશને વેચી તેની જ પાસેથી તે જ તૈયાર કરેલી ચીજ વધારે રૂપિયા આપી ખરીદવી. જેમકે એક રૂપિયાનું બે સેરના બાવે ૩ બુઢીયા પરદેશ મોકલીએ અને પરદેશમાં તે જ રૂમાંથી અરબી લગાવી વસ્ત્ર તૈયાર કરી પરદેશીઓ ભારતવર્ષમાં દસ રૂપિયે વેચે છે. જાનુ કુબ્બરિયામ એ આબુ કે એક રૂપિયાની ચી / આપણે પરદેશીઓને વેચીએ છીએ અને પછી એ જ ચીજ આપણે દસ રૂપિયામાં ખરીદીએ છીએ. અથી વ્યાપારિક દૃષ્ટિએ ભારતીયોને આર્થિક હાનિ તો પહેંચે જ છે. પણ ધાર્મિક દૃષ્ટિએ પણ અતિ હાનિકારક છે.

સ્વદેશ એટલે આપણો દેશ. આપણા દેશમાં બનેલી ચીજ તે સ્વદેશી કાણુ એવો દેશકોથી મનુષ્ય હશે કે નો પોતાના દેશમાં બનેલી ચી / ને આહતો ન હોય. સ્વદેશી ચીજનો ઉપયોગ કરવો એ પ્રત્યેક દેશપ્રેમીઓની પવિત્ર ફરજ છે. દેશવાસીઓ સ્વદેશી વસ્તુનો જ ઉપયોગ કરતાં જો દિવસે થીજશે તે દિવસથી સ્વદેશનો ઉદ્ધાર થયો તથા થશે.

જો કોઈ પોતે પોતાની માતાનું અપમાન કરે તો બીજા લેલિ અપમાન કરવા તો મારે અચકાવ. જ્યારે ભારતદેશના ૧ લેખો સ્વદેશી વસ્તુઓનો તિરસ્કાર કરી અને પરદેશી વસ્તુઓને આખરી ભારતમાતાનું / અપમાન કરે છે તો પરદેશીઓ ભારતમાતાનું અપમાન કરે એમાં શું આશ્ચર્ય !

પરદેશીઓમાં કાસે અને એટલા અવગુણો હોય પણ તે મોઢામાં સ્વદેશપ્રેમનો ૭ સરસ ગુણ રહેસો છે તે ગુણને પ્રત્યેક ભારતીયે પોતાના જીવનમાં બનાવે ભોઈએ. સ્વદેશપ્રેમ એ સદ્ગુણાશ્રિતિનું

ચિન્હ છે જે દેશમાં સ્વદેશપ્રેમ નથી તે દેશ જીવિત નહિ પણ મરેલો સમજવો જોઈએ રાષ્ટ્રતુ હિત સાધવું હોય તો સ્વદેશી વસ્તુને વહેલીતકે અપનાવવી જોઈએ, એમાં જ રાષ્ટ્રતું કલ્યાણ રહેલું છે.

જે વિદેશી માલનો વિક્રય બધ થઈ જાય અને સ્વદેશી માલ વાપરવાનો પ્રચાર થઈ જાય તો રાષ્ટ્રના કરોડો ગરીબોને કે જેમને પહેરવાને પૂરતા વસ્ત્ર અને ખાવાને પૂરતું અન્ન પણ મળતું નથી, તેમને અન્ન અને વસ્ત્ર મળે અને એ રીતે વિદેશી વસ્તુને બદલે સ્વદેશી વસ્તુનો ઉપયોગ કરવાથી કરોડો ભાગતીયોને સુખશાન્તિ મળે એવું રાષ્ટ્રસ્થવિરોનું કથન છે.

વિદેશી વસ્તુઓનો વિક્રય બધ કરવાથી અને સ્વદેશી વસ્તુનો પ્રચાર કરવાથી બડલના બડલ અને ગાસડીની ગાસડી વિદેશી માલ મંગાવનારા કેટલાક વ્યાપારીઓને આર્થિક ક્ષતિ પહોંચવાનો સભવ છે પણ વિચારશીલ રાષ્ટ્રનાયકોનું કહેવું છે કે એક સાથે બધાને લાભ થાય અને કોઈને હાનિ ન જ પહોંચે એ બન્ને વિરોધી વાતો રાષ્ટ્રધર્મમાં અશક્ય છે વધારેમાં વધારે મનુષ્યોને લાભ પહોંચે એ જ રાષ્ટ્ર-ધર્મમાં શક્ય છે રાષ્ટ્રનેતાઓના આ કથન ઉપર વિચાર કરવાથી આ વાત બુદ્ધિગમ્ય અને ઠીક જણાય છે, કારણકે રાષ્ટ્રધર્મ વિષે પહેલા કહેવામાં આવ્યું છે કે, જે ધર્મ રાષ્ટ્રના અધિક મનુષ્યોને લાભ પહોંચાડે તે જ રાષ્ટ્રધર્મ છે આવી સ્થિતિમાં એ કેવીરીતે બની શકે કે કેવળ થોડાક વિદેશી માલને મંગાવનારા વ્યાપારીઓના કલ્યાણ માટે કરોડો લોકોનું અકલ્યાણ કરવામાં આવે ? વિદેશી માલનો વ્યાપાર કરનારાઓએ સ્વયં વિચારી લેવું જોઈએ કે, ‘અમે અમારા થોડા વ્યક્તિગત લાભ માટે કરોડોનું સુખ કેમ લુપ્તી શકીએ ? બીજાના અન્ન-વસ્ત્ર ઉપર કેમ તરાપ મારી શકીએ ?’ વ્યાપારીઓએ પણ પોતાના બીજા ભાઈઓ માટે પણ પોતાનો સ્વાર્થ છોડવો જોઈએ અને ગરીબ ભાઈઓના દુઃખમાં સાથ આપવો

ભોક્ષી. રાષ્ટ્રધર્મને જૂલી જાંઘ જે જેવળ પોતાના સ્વાર્થને સાધવા મારે ગ્રાંધીજી જેવા રાષ્ટ્રહિતચિંતક અને ગાંધીસેવક ઉપર ખોટા અને અનુચિત આક્ષેપો કરે છે તે ખરેખર બહુ જ અરાજક છે. હા, કોઈને ગ્રાંધીજી સાથે બીજી કોઈ વાતોમાં મતભેદ હોઈ શકે છે પણ રાષ્ટ્ર-ધર્મની દૃષ્ટિએ તેમનો રાષ્ટ્રસેવાનો આદર્શ ન માનવો અને શીલકુંડો એ આદર્શને અવગણવો એમાં છુદ્ધિમત્તા નથી, તેમ સ્વદેશભાવના પણ નથી.

સાંભળવામાં આવે છે કે પહેલાં બાબુ ભારતવર્ષમાં એક રૂપિયાના ૭ મણુ ચોખા મળતાં અને એક રૂપિયાનું ત્રીસ શેર લી મળતું તો તે સમયે કપાનિયા બાબુ કેવો હશે ! ખૂબ સસ્તો. ખરેખર પ્રાચીન સમયમાં ભારતવર્ષ બનસ પત્તિથી ખૂબ જ સંપન્ન હતો.

હા જ્યારે તે વખતે ભારતવર્ષમાં રૂપિયાનો ખત-ખત બચા / બાળની માફક ઝંબળાતો ન હોય પણ દેશ ત્યારે ધનસંપન્ન અને ધાન્યસંપન્ન હતો. બાળની માફક ત્યારે ખાવાનાં ફાફાં મારવાં ન પડતાં. જત્યારે રાષ્ટ્ર શીસપણ નથી તેમ ધાન્યસંપન્ન પણ નથી. ભારતવાસીઓ પોતાના હાથે ભારતના કષ્ટપશુને વિદેશી માલની કુહાડીથી ઊંઘેડી નાંખ્યું છે. કષ્ટપશુનાં મીઠા ફળ આપણે આજવા હોય તો આપણે સર્વપ્રથમ વિદેશી માલની કુહાડીને દૂર ફેંકી દેવી પડશે અને જે હાથે કષ્ટપશુને ઊંઘેડી નાંખ્યું છે તે જ હાથે કષ્ટપશુને સ્વદેશી માલના ત્વચ્ચિન્નદ્વારા નવપક્ષવિત કરવું પડશે અને ભારતના એ કષ્ટપશુની જાગૃત્તા નીચે અનેક ધમજીવી પોતાનો જીવનમમ હાકો કરશે.

પૂનર્વળી શીલાલજી મદારાજ પોતાના આખ્યાનમાં ગ્રામ કહેતા હતા કે જ્યારે જન-વજ્ર સસ્તાં અને સોના ચાંદી મોંઘાં હોય તો તે જમાનો કુશળો અને સોના ચાંદી સસ્તાં અને જન-વજ્ર મોંઘાં હોય તો તે જમાનો કુશળોનો સમ ત્યો ભોઈએ. કારણ કે સોનાચાંદીદ્વારા કાંઈ આપણા જીવનની આવશ્યકતા પૂરી થતી

નથી, જ્યારે અન્ન અને વસ્ત્ર તો ખાવા પહેરવાના ઝામમા આવે છે અને તે દ્વારા જીવનની અનિવાર્ય આવશ્યકતાની પૂર્તિ થાય છે જે રાષ્ટ્ર-મા જીવનની અનિવાર્ય આવશ્યકતા-અન્નવસ્ત્રની પૂર્તિ-યર્થ રહે છે તે રાષ્ટ્ર પ્રગતિના પથે જઈ રહ્યો છે અને જે રાષ્ટ્રમાં અન્નવસ્ત્રની પૂર્તિ પણ થતી નથી તે દેશ હજી અધોગતિને પથે જઈ રહ્યો છે એમ સમજવું જોઈએ રાષ્ટ્રોન્નતિ અને રાષ્ટ્ર અવનતિનું માપ ઝાઝવાની આ ચાવી છે. આપણે રાષ્ટ્રોન્નતિના દ્વારને ખોલવાની આ ચાવી મેળવી લઈશું ત્યારે ભારતને ઉન્નતિના પથે લઈ જવાનો રસ્તો શોધી લીધો છે એમ સમજવું જોઈએ અત્યારે ગાંધીજીના રાષ્ટ્રોન્નતિનું દારબધ છે એ ઉન્નતિના દ્વારને ખોલવા માટે અન્ન અને વસ્ત્રની આન-શ્યકતાની પૂર્તિ માટે ચાવીની શોધ કરવી જોઈએ ગ્રામોદ્ધાર અને નગરોદ્ધાર કંઠવાથી એ ગાંધીજીના યશો એમ ગાંધીનાયકોનું કથન તદ્દન સત્ય જણાય છે, ઝરણ કે ગ્રામ એ અન્ન અને વસ્ત્રોની ઉત્પત્તિનું સ્થાન છે અને નગર અન્ન અને વસ્ત્રોની વ્યવસ્થા કરનારું સ્થાન છે જ્યારે ગ્રામ અને નગર-રાષ્ટ્રદેહના હાથપગ-જ્યારે સાજા થઈ જશે ત્યારે રાષ્ટ્રદેહ ઉન્નત મસ્તકે હરતોફરતો થશે. આપણે એ વાત ખૂબ ગંભીરતાપૂર્વક સમજી લેવી જોઈએ કે ગાંધીજીના આપણા ધર્મનો ઉદ્ધાર રહેલો છે અને રાષ્ટ્રના અધ પતનમાં આપણું અને ધર્મનું અધ પતન રહેલું છે એ વાત બરાબર સમજી લઈ, તે પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરવાથી રાષ્ટ્રનું અવશ્ય હિત યશે અને સાથે આપણું અને ધર્મનું પણ પોતાનો અગત સ્વાર્થ છોડીને કોઈ રાષ્ટ્રોદ્ધાર વિષે વિચાર કરે તો તેને સ્પષ્ટ જણાશે કે, ગાંધી સુખી કેમ થાય અને રાષ્ટ્રને સુખી કરવા માટે પોતાનું શું કર્તવ્ય છે ? નીચેના એક વ્યાવહારિક દૃષ્ટાન્તથી રાષ્ટ્ર પ્રતિ આપણું શું કર્તવ્ય છે તેનું જ્ઞાન થશે:—

એક ભક્ત મનુષ્ય ઉપર દેવ પ્રસન્ન થયો તેણે કહ્યું કે “ હે ! ભક્ત ! તારા ભક્તિભાવથી હું તારી ઉપર પ્રસન્ન થયો છું તો

નીચેની બે વસ્તુઓમાંથી કોઈ એક વસ્તુ માંગી લે તારી ઇચ્છા હોય તો મોટા મોટા ગ્રાંથા, નારગી ગાદિ મધુર ફળવાળા વૃક્ષો વરદાનમાં આપું અથવા તારી ઇચ્છા હોય તો બધું-બાજરીના નાનાં નાનાં હોદવાઓ આપું તારી ઇચ્છા હોય તે માંગી લે.”

સકોતે કહ્યું કે “હે દેવ! જાણ મારી ઉપર પ્રસન્ન થયા છે તો વરદાનમાં મને બધું-બાજરીનાં નાનાં નાનાં હોદવાઓ આપે. મારે એની જરૂર છે મારે મધુર ફળવાળા મોટામોટા વૃક્ષોની જરૂર નથી. હે બ્રહ્માર્પણં મુખ્યં પૃથક્કુલે - હે! ભક્ત! તું મધુર ફળવાળા વૃક્ષોને હોદી પરથી બાજરીના નાનાં નાનાં હોદવાઓ કેમ મળે છે?” શુદ્ધિ માન સકોતે ઉપર ગ્રાંથો કે - મોટાં મોટાં વૃક્ષોનાં મોટાં ફળોથી અમીર-ઉમરાવોનું મોજસૌખ્ય માટે નાસ્તાનું કમ આવી શકે પરંતુ સાધારણ જનસમાજની તેથી કંઈ જુદાં મળે નહિ અને કંઈ બાજરી ગાદિ નાનાં હોદવાઓથી ઝરીનથી સર્વ તવંચર સુધી નખાનું જરણપોષણ થાય છે અને બધું-બાજરીના સાદા ભોજનથી રાવથી રક્તસુધી નખાની કુખા મળે છે અને શાન્તિ મળે છે એટલા માટે મેં શોધ અમીર ઉમરાવોના મોજસૌખ્યને માન ન આપતાં સાધારણ જનસમાજનું જેથી કમ્યાલુ થાય તે જન્ય વસ્તુની પસંદગી કરી છે” દેવતા સકોતની શુદ્ધિમતાથી ખૂબ પ્રસન્ન થયો અને વરદાન આપી સ્વસ્થાને ગામ્યો ગયો.

આ પ્રમાણે ત્યાંસુધી મનુષ્ય પોતાનો સ્વાર્થ હોદી નખાની સુખસમૃદ્ધતા માટે વિચાર કરતો નથી ત્યાંસુધી રાષ્ટ્રના કમ્યાલુની શુભ શાંતિ તેના હૃદયમાં ઉત્પન્ન થતી નથી. રાષ્ટ્રનું કમ્યાલુ તો સાધારણ જનસમાજના કમ્યાલુમાં જ રહેલું છે. તવંચરને સુખ સમૃદ્ધતા મળે અને જરીનો નિચારા મલુરીની ધાણીમાં પોસાવા કરે એ વાતનો રાષ્ટ્રધર્મ વિરોધ કરે છે. રાષ્ટ્રધર્મ જનસમાજનું ક્ષિતિ જુએ છે સાધારણ જનસમાજના ક્ષિતિમાં તવંચર-ઝરીન નખાનું ક્ષિતિ રહેલું છે. રાષ્ટ્રધર્મ સમજાવતો પોતાક છે. એને ઝરીન તવંચર

કોઈ પ્રત્યે દ્વેષભાવ કે પક્ષપાત નથી અન્યાય-અત્યાચારનો પ્રતિકાર કરી જનસમાજમાં સુખશાન્તિ સ્થાપિત કરવી રાષ્ટ્રધર્મનું ધ્યેય છે જ્યાં સ્વાર્થભાવ પ્રવેશ કરે છે ત્યાં રાષ્ટ્રધર્મનું ધ્યેય ભુલાઈ જાય છે રાષ્ટ્રીય ભાવનાનું મૂળ નિ સ્વાર્થભાવમાં રહેલું છે જ્યાં નિ સ્વાર્થભાવ, સહૃદયતા, સહાનુભૂતિ, દેશપ્રેમ નથી ત્યાં રાષ્ટ્રીય ભાવના જાગૃત થતી નથી

કેટલાક લોકો રાષ્ટ્રીય ભાવનાને સામાજિક વાત કહી, દબાવી દેવા ચાહે છે પરંતુ રાષ્ટ્રીય ભાવનાનો સામાજિક પ્રવૃત્તિ સાથે સંબંધ હોવાથી ત્યાજ્ય છે એમ કહેતી વખતે એમ નથી વિચારતા કે જેટલી ધાર્મિક પ્રવૃત્તિ છે તે બધી પણ સમાજના વિચારમાંથી પેદા થએલી છે

જે પ્રવૃત્તિથી સમાજનું કલ્યાણ થતું હોય તે ધર્મપ્રવૃત્તિ કહેવાય છે અને જે પ્રવૃત્તિથી સમાજનું અકલ્યાણ-પતન થતું હોય તે પાપપ્રવૃત્તિ કહેવાય છે આ જ દૃષ્ટિઅંદુને લક્ષ્યમાં રાખી શાસ્ત્રકારોએ ગ્રામધર્મ-નગરધર્મ-રાષ્ટ્રધર્મ આદિ લૌકિક ધર્મ અને સ્થવિરોની વ્યાખ્યા કરી છે અને તેની ઉપયોગિતા સ્વીકારી છે, તો તેની વ્યાખ્યા કરવામાં શું દોષ છે? જો કે પુણ્ય-પાપની પ્રવૃત્તિ સમાજ સાથે સંબંધ ધરાવે છે પણ પુણ્યને પુણ્ય અને પાપને પાપ બતાવવામાં કોઈ દોષ નથી અસ્તુ

અત્યારે ભારતવર્ષમાં દિનપ્રતિદિન રાષ્ટ્રધર્મનો લોપ થતો જોવામાં આવે છે અને તેથી રાષ્ટ્રની અધોગતિ પણ થઈ રહી છે લોકો રાષ્ટ્રધર્મથી દૂર રહેવામાં જ પોતાનું કલ્યાણ માની ખેંચે છે, પણ તેમની આ માન્યતા ઘણી જૂલભરેલી છે. જે દેશમાં રાષ્ટ્રધર્મના પ્રતાપે જ્યાં પરસ્પર સ્નેહસદ્ભાવ હતો, ઘેર તાણુ માગવાની પણ જરૂર ન હતી, એવો વિશ્વાસ હતો તે જ ભારતવર્ષમાં આજે રાષ્ટ્રધર્મના અભાવે આજે ઘેરઘેર કલેશઝાડનો હુતાશન સળગે છે,

ધર્મ ભારતના જીવનધન-ગરીબ ભારતીયોની ખખડ લે છે જ્યાંસુધી ગણદ્રમા ગરીબ લોકો જે અન્ન-વસ્ત્ર માટે મરે છે, પરસ્પર વિદ્રોહ કરી એક ખીજના વૈરી બને છે, તે જીવનની આવશ્યક વસ્તુઓ-અન્ન અને વસ્ત્રનો પૂરેપૂરો પ્રબંધ કરવામાં ન આવે ત્યાંસુધી ગણદ્રધર્મ અપૂર્ણ જ છે રાષ્ટ્રધર્મની અવગણના કરી આજના કેટલાક સ્વાર્થી લોકો પોતાની આખે સ્વાર્થના ચક્ષમાં ચડાવી ખીચારા ગરીબોના અન્ન-વસ્ત્ર જૂંટવી લઈ, તેમના જીવન-મરણનો વિચાર સરખો પણ કરતા નથી-અને કેવળ પોતાની તીજેરીને સોનાચાદીથી ભરવામાં મશગૂલ રહે છે એવા સ્વાર્થી લોકોને હવે રાષ્ટ્રધર્મની 'કંકાલિ' જાણાવવાની અતિ આવશ્યકતા છે જ્યારે એ સ્વાર્થી લોકો રાષ્ટ્રધર્મનો 'ઝ' પણ સમજશે તો સ્વાર્થભાવના થોડેઘણે અશે ઓછી થશે અને રાષ્ટ્રભાવનાનો ઉદય થશે

અત્યારે ભારતવર્ષની સ્થિતિ કેટલી ભયંકર બની ગઈ છે તેનો ઘણા લોકોને તો ખ્યાલ સરખો પણ નથી અને કેટલાકને તો તે સ્થિતિ જાણવાની પરવા પણ નથી આખી દુનિયાના ભાવતાલની જેટલી તેને પરવા છે તેટલી પરવા દેશની સ્થિતિ જાણવા પરત્વે નથી પણ જે દિવસે દેશમાં ભયંકર સ્થિતિની ભયંકરતા ફાટી નીકળશે ત્યારે દેશદેશાન્તરના ભાવતાલો ગૂંચા કરી શકવાના નથી તે દિવસે તો જે ગરીબ લાઈ ઓને તુચ્છકારી રહ્યા છે તે ગરીબલાઈ ઓના જ શરણે જવું પડશે આ સત્ય અને સચોટ વાત મોડે મોડે પણ આપણે બરાબર સમજી લેવાની જરૂર છે રાષ્ટ્રધર્મના શરણે ગયા વિના દેશમાં સુખશાન્તિપૂર્વક રહેવું મુશ્કેલ છે રાષ્ટ્રધર્મ એ જનસમાજનો રક્ષક અને પોષક ધર્મ છે

એક ઘરમાં એક મનુષ્ય તો પેટ ભરીને ખૂંચ ખાય છે, બૂખ ન હોવા છતાં ઠાસીઠાસીને માલમલીલા ઉડાવે છે, જ્યારે બાકીના દસ માણસોને પેટપૂરતું ખાવાનું પણ મળતું નથી. તો શું એ ખાઉઘર મનુષ્યને સસારમાં કોઈ સંજ્ઞન કહેશે ખરે? નહિ

આવી જ અભવસ્થા સારતર્પણમાં આવી ગઈ છે આ સારી સીધી વાતને બહુ ઝોઝા સમજે છે આજકાલ ત્યાં જરીનો પ્રત્યે સ્વાર્થભાવ જ રહેવા પામ્યો નથી ત્યાં રાષ્ટ્રધર્મની સાવના સી રીતે જન્મીત થાય ?

ભારતર્પણમાં આશરે ૭ કરોડથી વધારે મનુષ્યોને કેવળ એક ટકનું ખાવાનું મળે છે અર્થાત્ પેટપૂરતું ભોજન પણ મળતું નથી. ત્યાં ભોજનની આદશી યુરોપી છે ત્યાં કપડાંની યુરોપી કેટલી હદે તેનું સહેજે અનુમાન થઈ શકે છે. ત્યાં એક બાલુ જરીનોની આવી કેમળ સ્થિતિ છે ત્યાં બીજા બાલુ કેટલાક જરીનોની સદાચલાથી ધનિક બનેલાઓ મોજશોખમાં ખાનપાનમાં, રીતરિવાજોમાં લગ્ન કાર / આદિ સામાજિક કાર્યોમાં આધણા બની દબ્બનો દુર્ઘર્ષ કરે છે. તેમને તેમના જરીભાઈઓના હિતાની કશી ચિન્તા નથી. આ કેટલી કૃતમતા છે ! જે જરીનોની સદાચલાથી તેઓ ધનિક બન્યા છે પેતાની નિભેરીઓ સતી શેઠ સાકુકાર બન્યા છે તે જરીભ ભાઈઓની દુર્દશા ઉપર ત્યાં પણ વિચાર ન કરે એ વાસ્તવમાં ઘેર સ્વાર્થપક્ષે બને અમાનુષિકતા જ છે.

કેટલાક સ્વાર્થસાધકો એવું કહી પેતાની સ્વાર્થવૃત્તિનો પરિચય આપે છે કે જરીનોએ કોઈની એવી અતરાય બાંધી હોય છે કે તેમણે કર્મનુસાર દુષ્ટ સહેવા પડે છે તો મનવાનેને તેમના પ્રતિ લક્ષ્ય આપવાથી શો લાભ ? પરમાર્થિક મનુષ્ય આવું કદાપિ કહી ન શકે. તે તો બરાબર સમજે છે કે જે જરીભ મનુષ્યો અન્તરાય-કર્મથી દુર્ગમિત છે તે દુષ્ટ મનુષ્યો ઉપર જ દયાળુ પુરુષો દયા કરે છે શીનદુષ્ટ ઉપર જ દયા કરવામાં આવે છે એ કેઈ દુષ્ટ ન હોય તો સુષ્ટ મનુષ્યોને દાન આપવાનો ઉપદેશ દેવાની શી જરૂર છે ? પરંતુ શુદ્ધિમાન લોકો એવું સમજે છે કે જેમ કું ઉલોમથી જરીનો પાસેથી ધન કમાઈયું તેમ મારે જરીનો ઉપર દયાભાવ રાખી ધન બને પ્રવૃત્તિ ઉપાજન કરવું યોગ્ય છે.

ઉપકાર કરવાના સમયે 'એ તો એના કર્મોનું ફલ છે' એમ કહી દુખીઓને સહાયતા ન આપવી એ ઉપકારવૃત્તિને દેશવટો આપવા બરાબર છે. આ દયા નહિ પણ નિર્દયતા છે

શ્રીમતાર્થ અને ગરીબાર્થ એ બન્ને પોતપોતાના કર્તવ્યોના ફળ છે શ્રીમંતાર્થ એ કાષ્ઠ શાહુકારી નથી તેમ ગરીબાર્થ એ કાષ્ઠ ગુન્હો નથી જે આજે શ્રીમત છે તે કાયમને માટે શ્રીમત રહે અને જે ગરીબ છે તે કાયમને માટે ગરીબ રહે એવો કાષ્ઠ શાશ્વત નિયમ નથી એ તો સસારની ઘટમાળની જેમ ક્યાં કરે છે જે રાષ્ટ્રપ્રેમી હોય છે તે શ્રીમતાર્થના સમયમાં કુલાર્થ જતો નથી અને ગરીબાર્થના સમયમાં ગભરાઈ જતો નથી

રાષ્ટ્રોદ્ધારમાં ગષ્ટસપત્તિનો સદુપયોગ કરવો એ પ્રત્યેક રાષ્ટ્રપ્રેમીનું કર્તવ્ય છે ગષ્ટધર્મનું રહસ્ય રાષ્ટ્રોદ્ધારના કાર્યમાં રહેલું છે રાષ્ટ્રધર્મ પ્રત્યેનો પ્રેમ રાષ્ટ્રીયભાવના જાગૃત કરે છે જે દેશમાં રાષ્ટ્રપ્રેમ નથી તે દેશનો ઉદ્ધાર જલ્દી થવો મુશ્કેલ છે

વર્તમાન સમયમાં અધિકાંશ ભારતીયોને રાષ્ટ્રધર્મ પ્રતિ સહભાવ પણ નથી ન્યારે પાશ્ચાત્ય લોકોમાં રાષ્ટ્ર પ્રતિ કેવો સહભાવ-પ્રેમ હોય છે તે નીચેની સત્ય ઘટનાથી જણાઈ આવશે. —

‘સાગરમાં એક શ્રાવક દેશી અને વિદેશી બન્ને પ્રકારની વસ્તુઓનો વેપાર કરતો હતો એક દિવસ એક જાણુકાર અંગ્રેજે પોતાના નોકરને ચોખ્ખા ખરીદી લાવવાતેની દુકાને મોકલ્યો શ્રાવકની પાસે ત્યારે દેશી અને વિદેશી બન્ને પ્રકારના ચોખ્ખા હતા પણ વિદેશી ચોખ્ખાની અપેક્ષા દેશી ચોખ્ખા સારા અને સસ્તા હતા શેઠજીએ વિચાર કર્યો કે, સાહેબને સારા ચોખ્ખા આપવા જોઈએ એટલા માટે દેશી ચોખ્ખા તેણે નોકરને આપ્યા ન્યારે નોકરે સાહેબને ચોખ્ખા બતાવ્યા ત્યારે તે નોકર ઉપર ખૂબ જ નારાજ થયો અને બે ચાર કડવા શબ્દો પણ કહી નાખ્યા તેણે નોકરને હુકમ કર્યો કે આ દેશી

ચોખા પાછા હઈ વિદેશી ચોખા ખરીદ લાવ. નિચારો નોકર દોડતો દોડતો શેઠ પાસે આવ્યો અને તેને બધી વાત કહી. શેઠએ દેશી ચોખા પાછા લઈ લીધા અને વિદેશી ચોખા ચાર ગણી કીમતે આપ્યા.

દેલ્હાઈ દિવસો બાદ શેઠજીની જાગ્રેજ સાહેબ સાથે મુલાકાત થઈ ત્યારે શેઠજીએ તેનું કારણ પૂછ્યું. યુરોપિયને ઉત્તર આપ્યો કે વિદેશી ચોખા ખરીદવાથી તેની કીમત અમારા દેશવાસી લાઈજીને મળે છે અને એવા મૂર્ખ નથી કે વિદેશમાં આવી પોતાના દેશવાસી લાઈજીને ભૂલી નઈએ અને પોતાના દેશનો માથ ન ખરીદતાં વિદેશી માથ ખરીદીએ અને તેના પૈસા દેશવાસીઓને ન પહોંચાડતા અહીંના સોકાને આપીએ ? પહેલો અમારો દેશ છે અને પછી વિદેશ. અમે દેશદ્રોહ કરી અમારા જીવને કલંકિત કરવા ચાહતા નથી.

શેઠજી જાગ્રેજનો દેશપ્રેમ ભેઈ અશ્વર્થશક્તિ થઈ ગયો. અને તેણે પોતે નિશ્ચય કર્યો કે આપણે પણ દેશી માથનો જ વેપાર કરવો અને દેશનો પૈસો દેશમાં જ રાખવો.

પાશ્ચાત્ય લોકોના હાથમાં દેશપ્રેમ કેવો હોય છે તેનું બીજું એક જ્વલત ઉદાહરણ પણ મળવા જેવું છે —

મુંબઈમાં એક જાગ્રેજે પોતાના નોકરને જીવની એક ભેટી ખરીદી લાવવાનું કહ્યું નોકર એક દેશી કુશનેથી એક મુંદર જીવની ભેટી શ. ૫) ની કીમતમાં ખરીદી લાવ્યો. જાગ્રેજે જીવની ભેટી ભેન ભેન જ તને made in India વાંચ્યું. તે નોકર ઉપર ક્રુદ્ધ થયો અને એનાર કાપા ચઢ્યો પણ કહી સભળાવ્યા કે મૂર્ખ ! આ દેશી જીવની ભેટી કેમ લાવ્યો ? નોકરે કહ્યું — સાહેબ ! આપ જીવની ભેટી પહેરી લે લુઓ ! તે દમણ અને મુંદર છે જાગ્રેજે કહ્યું કે તે દેશી જીવની ભેટી ભમે સારામાં સારી હોય પણ મારે લે એ ન ભેનજી. આ જીવની ભેટી તું પાછી આપી આવ અને મારા માટે વિદેશી જીવની ભેટી જાગ્રેજે કંપનીમાંથી ખરીદી લાવ. વિદેશી

બુટની કીંમત જલે વધારે લાગે નોકર દેશી વેપારી પાસે ગયો અને બુટની જોડી વિષે પોતાની આપવીતી કહી સંજળાવી જલા વેપારીએ બુટની જોડી પાછી લઈ લીધી. નોકર એક યુરોપીયન કંપનીમાં ગયો અને ચાર ગણી કીમત આપી બુટની જોડી ખરીદી લાવ્યો. સાહેબને વિલાયતી બુટ જોયા અને ‘made in England’ વાચતા તે ધણો ખુશ થયો. નોકરે સાહેબને પૂછ્યું કે, ‘આ બુટની જોડી કીમતમાં ભારી, ટકાઉમાં હલકી અને દેખાવમાં ખરાબ હોવા છતાં પણ તમને ગમે છે અને પહેલી બુટની જોડી કીમતમાં સસ્તી, ટકાઉમાં મજબૂત અને દેખાવમાં સુંદર હોવા છતાં તમને ગમતી નથી તેનું શું કારણ ?’, સાહેબે ઉત્તર આપ્યો કે, “યુરોપીયન કંપની-માંથી ખરીદી લાવેલી બુટની જોડી મારા દેશની બનાવેલી ચીજ છે જે ચીજ મારા દેશની બનેલી છે તે ચીજ ગમે તેવી હોય છતાં મને પસંદ કેમ ન હોય ? પછી જલે તે ચીજ કીમતમાં મોઢી હોય કે ટકાઉમાં હલકી હોય ? મારા દેશની ચીજ ખરીદી હું મારા દેશ પ્રત્યે પ્રેમ બતાવું છું જે દેશે મને પાલ્યો-પોષ્યો છે તે દેશની અવગણના કેમ કરી શકું ? મારા દેશની ચીજ વાપરતા મારો દેશ, સાત સાગર ઉલ્લંઘીને અત્રે હું આવ્યો છતાં, મને યાદ આવી જાય છે અને મારું મસ્તક મારા દેશના ચરણમાં ઢળી પડે છે દેશ એ મારો દેવ છે હું દેશને દેવની માફક પૂજું છું ”

ઉપર જે ઉદાહરણો આપવામાં આવ્યા છે તે કલ્પિત નથી તે તો ઘટેલા ઉદાહરણો છે એ ઉદાહરણોમાંથી આપણને રાષ્ટ્રીય ભાવનાની જે હિતશિક્ષા મળે છે તે હિતશિક્ષા ભારતીઓએ ફરીવાર શીખવાની જરૂર છે એ હિતશિક્ષામાંથી આપણા દેશને સ્વાતંત્રતાનો મૂલમન્ત્ર મળી આવશે. યુરોપીયનોએ ‘દેશ એ મારો દેવ છે સ્વદેશી ચીજ એ દેશ-દેવની પ્રસાદી છે’ એ રાષ્ટ્રીય ભાવનાને જીવનમાં મૂર્ત રૂપ આપ્યું છે અને તેથી જ તેઓ સ્વાતંત્ર્યનું સાચું સુખ અનુભવે છે. તેઓ સાત સાગર ઉલ્લંઘીને અત્રે હજારો માંડેલા કાપીને ભારતવર્ષમાં આવી

ગણા છે છતાં પણ પોતાના દેશની અનેથી મોંઘી યીજ વાપરતાં તેઓ ભૂલી શક્યા નથી. એ જ તેમની રાષ્ટ્રભક્તિનો પતિંગળ આવે છે. આરે ભારતીઓ ભારતવર્ષમાં જ રહેવા છતાં, દેશ પરત જ અને ખતનની જવસ્થામાં હોવા છતાં પણ વિદેશમાં અનેથી કપડાં-વસ્ત્રો તથા બીજા અનેક વિદેશી ચીજો વાપરવામાં યોગ્ય માને છે એ ખરેખર દેશ ને મારે મોડું કલક છે. દેશના આ કાળા કલકન દૂર કર્યે જ ભારતવર્ષનું મુખ ઉજ્જવલ બની શકે એમ છે.

ધાર્મિક દૃષ્ટિએ પણ વિદેશી વસ્ત્ર તથા વિદેશી ચીજો વાપરવી નિષિદ્ધ છે. જે વિદેશી વસ્ત્રમાં ચરખીનો ઉપયોગ કરવા માટે લાખો-કરોડો પશુઓનો નિર્દયતાપૂર્વક વધ કરવામાં આવે છે તે વિદેશી વસ્ત્રોનો ઉપયોગ ભારતીયો-જેમનો અહિં સાવાદ આદ્ય છે-તે કેમ કરી શકે! અને જૈનધર્મની દૃષ્ટિએ તો વિદેશી વસ્ત્ર કે વિદેશી ચીજો કે જેમાં ગ્રાણીઓનો વધ કરવામાં આવે છે તેનો નિષેધ ક્યવામાં આવ્યો હોય તેમાં સકાને તો જરાય સ્થાન નથી. જૈનધર્મની દૃષ્ટિએ વિદેશી વસ્ત્ર તો ત્યાગ્ય / છે વિદેશી વસ્ત્રના વપરાશમાં ધર્મ ભટ્ટતા સ્પષ્ટ રહેલી છે.

જે દેશના મનુષ્યો પોતાના દેશ તથા પોતાના દેશની ચીજો કદર કરી જાણતા નથી તે દેશના મનુષ્યોની કદર બીજા દેશમાં રહેલી નથી. કોઈ સાધારણ મામમાં જો કોઈ અંગ્રેજ-પછી કોમે તે મનગર્જ કેમ ન હોય! તો પણ સાહેબ બાબા, સાહેબ બાબા કહી આપણે તેને સન્માનીએ છીએ તેથી વિરુદ્ધ ભારતીયોની વિદેશીમાં કદી કદર કરવામાં આવે છે તે કહેવાની ત્હર નથી. મહાત્મા ગાંધીજીને ક્રિષ્ણ આદિકામાં કુલી-જેરીસ્ટર સબંધી કદર કરવામાં આવતી તે વાત સૌ કોઈ જાણે છે. ભારતના અગ્રમુખ નેતાઓને વિદેશીમાં અપમાનિત થવું પડે છે તેનું મૂળ કારણ સૌથી મૂળ તો આપણને સ્પષ્ટ જણાશે કે આપણી જ શૂંઘ આપણને સમ્મતી માફક કુખ કે છે. આરે ભારતવર્ષનો જનસમાજ પોતાના રાષ્ટ્રધર્મને ભૂલી જઈ

વિદેશી ચીજોને અપનાવે છે ત્યારે તેનું દુષ્પરિણામ ભારતીય હોવાથી ગાંધીજી અને રવીન્દ્રનાથ જેવા આદર્શ નેતાઓને પણ ભોગવવું પડે છે

રાષ્ટ્રધર્મ ન્યાસુધી હૃદયમાં ઊતરતો નથી ત્યાસુધી રાષ્ટ્રપ્રેમ ઉત્પન્ન થતો નથી અને રાષ્ટ્રપ્રેમ પેદા થયા વિના રાષ્ટ્રોન્નતિ થઈ શકતી નથી રાષ્ટ્રોદ્ધાર માટે ત્યાગભાવના અને સહિષ્ણુતાની બહુ જ અપેક્ષા રહે છે. ભારતીયોના પતનનું મુખ્ય કારણ રાષ્ટ્રધર્મ અને રાષ્ટ્રધર્મના પ્રચારક રાષ્ટ્રસ્થવિરોનો અભાવ છે રાષ્ટ્રોદ્ધાર માટે રાષ્ટ્ર-સ્થવિરોએ રાષ્ટ્રના ચરણે પોતાની બધી શક્તિઓ સમર્પી દેવી પડે છે સર્વસ્વનું સમર્પણ કર્યા વિના રાષ્ટ્રોદ્ધાર થઈ શક્યો નથી એ વાતની સાક્ષી રાષ્ટ્રનો ઇતિહાસ આપી રહ્યો છે ગામડે ગામડે, નગરે નગરે જે રાષ્ટ્રસેવકોની ખાબીઓ—સ્મારકો—ઉભા કરવામાં આવ્યા છે તે સ્મારકો આજે મૂગે મોઢે રાષ્ટ્રોદ્ધાર માટે આત્મસમર્પણનો—શહીદીનો—ખોદખાઈ આપી રહ્યા છે

મહારાણા પ્રતાપ એ રાષ્ટ્રનો સાચો તેજોપૂર્ણ હતો સ્વાતંત્ર્ય દેવીનો એ સાચો સપૂત હતો એ નરવીરે સ્વાતંત્ર્યદેવીની અને ભારતમાતાની રક્ષા અર્થે રાજપાટ, વિલાસવૈભવને તરછોડી, સ્વેચ્છાએ ગરીબી સ્વીકારી અઢાર વર્ષ સુધી અરવલી પહાડોની ખીણોમાં દેશની રક્ષા અર્થે અનેક કष्टો સહ્યા ટાઢ તડકાને, કડકડતી ઠંડીને ન ગણકાર્યા. ખાવા માટે અન્ન ન મળતું તો ઘાસના ખીજ ખાઈ રહ્યા પણ રાષ્ટ્રને વિદેશીઓદ્ધાર અપમાનિત થવા ન જ દીધો. મહારાણા પ્રતાપની રાણી જે રાજમહેલોમાં સુખપૂર્વક રહેતી હતી તે પણ પ્રાણપ્રિય પતિની સેવાર્થે વનવગડામાં સાથે રહેવા લાગી અને પતિના સુખદુખની લાગીદાર બની અર્ધાગનાપદને સાર્થક કર્યું રાણાના બાળકો રોટડીના એક એક ટૂંકડા માટે ડરણુ રુદન કરતા હતા, અને જે એક ટૂંકડા માટે બાળકો રડતા હતા તે ટૂંકડાને પણ ન્યારે જંગલની બિલાડી લઈ ગઈ ત્યારે બાળકો હૃદયફાટ રુદન કરવા લાગ્યા, ત્યારે પ્રતાપી મહારાણા પ્રતાપ જેવા પણ થોડીવાર અધીર થઈ ગયા પણ એ

રાષ્ટ્રદારક નરવીર ક્યો અને મુશ્કેલીઓથી હરે એવા ક્યાં હતા ? એ નરવીર તો પરાધીનતાથી ડરતા હતા. સ્વદેશને સ્વાતન્ત્ર્ય રાખવા માટે એ તો હસ્તે મુખે પોતાનો પ્રાણ પણ પાશરવા તૈયાર હતા. એ પ્રતાપી પ્રતાપને સ્વાત્ત્વ અને તમના ન હોત તો તેના ચરણે બધાં આનન્દ-ઉપભોગો પ્રસૂત હતા. રાણા પ્રતાપે તો સ્વદેશની સ્વાતન્ત્ર્ય રક્ષા માટે આનન્દ-ઉપભોગોને લાત મારી દુ જો અને ક્યોને સ્વેચ્છાએ સ્વીકારી લીધાં હતાં. ત્યાંસુધી સ્વદેશના સ્વાતન્ત્ર્ય માટે ત્યાગદાન અને સાથે સાહસદૃષ્ટિ રાષ્ટ્રપ્રભુમાં પેદા થતી નથી ત્યાંસુધી રાષ્ટ્ર-ધર્મનું જરાબર પાલન થતું નથી અને પરિણામે રાષ્ટ્રની ઉન્નતિ કે પ્રતિષ્ઠા પણ જામતી નથી.

જે દેશમાં સ્વાતન્ત્ર્યપુનરી મહારાણા પ્રતાપ જેવા ક્યાં તે જ દેશની પ્રજા આજે રાષ્ટ્ર પ્રતિ પોતાની કર્તવ્યભાવના ભૂલી ગઈ છે !

જે રાષ્ટ્રનું જન્મ આપણે ખાઈએ છીએ તે રાષ્ટ્રને ભૂલી જવા એ ધોર કૃતખતા છે એવી એકપણ ચીજ નથી કે જે રાષ્ટ્ર સાથે સુધી સખધે ધરાવતી ન હોય, તો જે રાષ્ટ્રના ઉપકારથી આપણે આપણો જીવનભવદાર બનાવીએ છીએ એ ઉપકારી રાષ્ટ્ર પ્રતિ અપકાર ખતાવવો એ દેહલી અમાનુષિકતા છે !

ભાસ્તવર્ષમાં અજ્ઞાનઅંધકાર એટલો બધો ફેલાઈ ગયો છે કે ક્યાંય રાષ્ટ્રોવભાવનાની જ્યોતિ કેળાતી નથી. જ્યાં જ અજ્ઞાનને કારણે આજે ભારતના પગમાં પગત મતાની બેડીઓ જકમચેલી છે એ આનન્દનો વિષય છે કે રાષ્ટ્રસ્થવિરેન્દ્રા સતત પ્રયત્નથી રાષ્ટ્રીય ભાવનાની ચીનચારીઓ સળગતી નેવામાં આને છે.

દું પૂછું મું કે સમસ્ત સસારને અજ્ઞાનઅંધકારથી તાગનાર તીર્થંકર પ્રભુ ક્યાં જન્મ્યા હતા ! જ્યાં જ ભારતભૂમિમાં !

૭ ભારતભૂમિને તીર્થંકર ભગવાને પદાર્પણ કરી પવિત્ર કરી ૮ ભૂમિ ઉપર ઉમ વિદ્યાર કરી જનસમાજને સત્ત્વ ધર્મના ઉપદેશ

આપ્યો તે પવિત્રભૂમિનું મહત્ત્વ કેટલું હશે ? તે સમજવું જોઈએ
ભારતભૂમિ વાસ્તવમાં પવિત્રભૂમિ છે—પુણ્યભૂમિ છે.

ભૂશાસ્ત્રવિશારદોએ ભારતભૂમિની પ્રકૃતિનું ખરાબર અધ્યયન
કરી કહ્યું છે કે, ભારતભૂમિ પારસભૂમિ છે આ પુણ્યભૂમિમાં માનવીય
આવશ્યકતાઓની પૂર્તિ માટે દરેક ચીજો ઉત્પન્ન થાય છે. આવશ્ય
કતાપૂર્તિની દૃષ્ટિએ તો આ દેશ સ્વતંત્ર છે કોઈપણ વસ્તુ માટે
ભારતવર્ષને ખીજા દેશો પાસે યાચના કરવી પડતી નથી આથી
વિરુદ્ધ એવું સાબળવામાં આવે છે કે ઇંગ્લેન્ડ આદિ પાશ્ચાત્ય દેશોમાં
બટેટા આદિ પદાર્થો તો ખૂબ પેદા થાય છે પણ જેના વિના મનુષ્ય-
જીવનનો વ્યવહાર ચાલી શકતો નથી તે ધઉ આદિ ખાદ્ય પદાર્થોની
ઉત્પત્તિ ત્યાં બહુ ઓછી થાય છે જે ભારત કે ખીજા ઉપજાઉ
દેશોમાંથી ત્યાં અનાજનો નિકાસ કરવામાં ન આવે તો ઇંગ્લેન્ડવાળા-
ઓને ખાવાનાં પણ સાસા પડી જાય પણ જે ભારતમાં કોઈપણ
ચીજ વિદેશમાંથી ન આવે તોપણ ભારતનો બધો જીવનવ્યવહાર
સુખપૂર્વક ચાલી શકે એમ છે ભાગતભૂમિની આ જ મોટી વિશેષતા
છે ભારતભૂમિ આજે સ્વતંત્ર હોય તો આખા વિશ્વને સુખશાન્તિ
આપવાની શક્તિ તેનામાં રહેલી છે પણ પગતંત્રતાએ એ શક્તિને
ચૂસી લીધી છે

આપણી ભારતભૂમિમાં ગંગા-યમુના જેવી અનેક સુખદાયક
મોટી નદીઓ વહે છે અને હિમાલય જેવો અદ્વિતીય-ઊંચો પર્વત
ભાગતની રક્ષા કરે છે જે ભાગતદેવની પ્રકૃતિદેવી સેવા કરે છે ત્યાં
સ્વાભાવિક સુખશાન્તિ હોય એમાં શું આશ્ચર્ય ? એક કવિએ ઠીક જ
કહ્યું છે કે “ જે દેશમાં પર્વતો જેવા ઊંચા હોય છે તે દેશના મહા-
પુરુષો પણ એવા જ ભાવનામાં ઉચ્ચ હોય છે ”

અં મહાવીર, બુદ્ધ, ગમ અને કૃષ્ણ જેવા મહાપુરુષોને આ
ભાગતભૂમિએ વિશ્વને સમર્પ્યા છે એવી રત્નગર્ભા ભાગતભૂમિ છે.

આવી પવિત્રશક્તિનું જ્યાં અપમાન થતું હોય તે પવિત્ર ભૂમિનાં પુત્રો બીજાના નંધનમાં સપડાયા હોય તે દેટલા દુઃખની વાત છે. આ દુઃખનું પ્રધાન કારણ રાષ્ટ્ર પ્રતિ હૃદયમાં મહાભાવ અને ભક્તિભાવનો અભાવ અને રાષ્ટ્રસ્થવિરની ખામતોનો અસ્વીકાર છે. મુજબર્કના પ્રતાપે રાષ્ટ્રધર્મ પતિ મહાભાવ અને રાષ્ટ્રસ્થવિર પ્રતિ ભક્તિભાવ પ્રગટ થતાં જાય છે એ જ્ઞાનદનો વિષય છે.

દેશના તમામોનું કહેવું છે કે જે મનુષ્ય પોતાના રાષ્ટ્રના માન્યપદ્ધતિનું જ્ઞાન રાખતો નથી તે મનુષ્યનું માન ત્રિશ્લેષમાં પણ વધવા પામતું નથી.

રાષ્ટ્રોદ્ધારમાં પોતાનો, સમાજનો અને ધર્મનો ઉદ્ધાર રહેલો છે આ સાચી વાતનો જે રાષ્ટ્રસેવક સ્વીકાર કરે છે તેને નિશ્ચય કહી શકેલો જોઈએ કે સ્વદેશી વસ્તુ કે સ્વદેશી ચીજો વાપરવામાં સ્વદેશનો, સમાજનો અને ધર્મનો ઉદ્ધાર રહેલો છે અને વિદેશી વસ્તુ કે વિદેશી વસ્તુઓના વપરાશમાં સ્વદેશનો, સમાજનો અને ધર્મનો વિનાશ રહેલો છે. ધાર્મિક દૃષ્ટિએ દુએ આ વાતને વિશ્વાસવશી તમારો નિશ્ચય વધારે દઢ થશે.

રાષ્ટ્રનું ઐરવ સાચવવું અને વધારવું એ પ્રત્યેક રાષ્ટ્રપ્રજાની પવિત્ર દૃષ્ટિ છે અને આ પવિત્ર કર્તવ્યનું જ્ઞાન પ્રજાને પોતાના તમામધર્મદ્વારા કરાવી રાષ્ટ્રને ઐરવાન્વિત કરવો એ રાષ્ટ્રપ્રતિનું કર્તવ્ય છે.

રાષ્ટ્રધર્મ અને રાષ્ટ્રનાયકની ખાસ સિંચાઈ કરવી એમાં જ રાષ્ટ્રોદ્ધાર રહેલો છે.

(૪)

પ્રશાસ્તાસ્થવિર—સંરક્ષકસ્થવિર

[પસત્યા-થેરા]

ગુરુદેવો ભવ ।

પ્રશાસ્તા—સ્થવિર માનવસમાજનો સંસ્કર્તા છે. જેવી શિક્ષણ-સંસ્કૃતિ માનવહૃદયમાં તે ઉતારશે તેવું માનવસમાજનું ભાવિ ઘડતર ઘડાશે

પ્રજાજીવનમાં ધર્મભાવનાને જગૃત રાખવા માટે શિક્ષા-પ્રચાર એક અમોઘ સાધન છે. રાજ્ય કે શિક્ષાપ્રચારદ્વારા રાષ્ટ્ર, સમાજ કે ધર્મના બધનો દીકા થાય છે અને તૂટે છે શિક્ષાનું ધ્યેય* પણ બધનોમાથી મુક્ત કરવાનું છે

માનવસમાજ પગધીનતા, અજ્ઞાનતા, નિર્બળતા, નિસ્તેજતા, વાસના આદિ બધનોથી બદ્ધ છે, વિપમ પરિગ્થિતિઓથી જડાયેલો છે અને તેથી એનો અતરાત્મા દબાયેલો રહે છે.

આ બધા સામાજિક બધનોમાથી રાષ્ટ્ર વા સમાજને છોડાવે તેનું નામ વિદ્યા, તેનું નામ શિક્ષણ, તેનું નામ કેળવણી છે

* સા વિદ્યા યા વિમુક્તયે ।

આવી પવિત્રશ્રમિનું જ્યાં અપમાન થતું હોય તે પવિત્ર શ્રમિનાં પુત્રા
બીજાના જોક્ષનમાં સપડાયા હોય તે કેટલા દુઃખની વાત છે આ
દુઃખનું પ્રધાન કારણ રાષ્ટ્રપ્રતિ હૃદયમાં મહાભાવ અને ભક્તિભાવનો
અભાવ અને રાષ્ટ્રસ્થવિરની ખામીનો અસ્વીકાર છે મુજબર્કના
પ્રતાપે રાષ્ટ્રધર્મ પતિ મહાભાવ અને રાષ્ટ્રસ્થવિર પ્રતિ ભક્તિભાવ
પ્રગટ થતા જાય છે એ આનંદનો વિષય છે

દેશના નાશોનું કહેવું છે કે જે મનુષ્ય પોતાના રાષ્ટ્રના
માનાપમાનનું ખ્યાન રાખતો નથી તે મનુષ્યનું માન ત્રિસક્ષમાં પણ
વધવા પામતું નથી.

રાષ્ટ્રોદ્ધારમાં પોતાનો, સમાજનો અને ધર્મનો ઉદ્ધાર રહેલો છે
આ સાચી વાતનો જે રાષ્ટ્રસેવક સ્વીકાર કરે છે તેને નિશ્ચય કરી
લેવો જોઈએ કે સ્વદેશી વસ્ત્ર કે સ્વદેશી માળે વાપરવામાં સ્વદેશનો,
સમાજનો અને ધર્મનો ઉદ્ધાર રહેલો છે અને વિદેશી વસ્ત્ર કે વિદેશી
વસ્તુઓના વપરાશમાં સ્વદેશનો, સમાજનો અને ધર્મનો વિનાશ રહેલો
છે ધાર્મિક દૃષ્ટિએ દુઃખે આ વાતને વિચારવાથી તમારો નિશ્ચય વધારે
દઢ થશે.

રાષ્ટ્રનું ગૌરવ સાચવવું અને વધારવું એ પ્રત્યેક રાષ્ટ્રપ્રજાની
પવિત્ર દુર / છે અને આ પવિત્ર કર્તવ્યનું જ્ઞાન પ્રજાને પોતાના
ત્યાગધર્મદ્વારા કરાવી રાષ્ટ્રને ગૌરવાન્વિત કરવો એ રાષ્ટ્રપતિનું
કર્તવ્ય છે

રાષ્ટ્રધર્મ અને રાષ્ટ્રનાયકની આઠા શિરોધાર કરવી એમાં જ
રાષ્ટ્રોદ્ધાર રહેલો છે.

બાળકોને માતાપિતાદ્વારા જે શિક્ષણ આપવામા આવે છે તે બાલ્યજીવનનું બાવિ ઘડનારું હોવાથી ઘણું જ મહત્વનું છે

બાલ્યજીવનમા બાળકોના માતાપિતા જ સાચા પ્રશાસ્તા-શિક્ષકો છે. કારણ કે પાઠ્યપુસ્તકોદ્વારા, શિક્ષકોદ્વારા કે ધર્મગુરુઓદ્વારા જે શિક્ષણ અને સંસ્કારો કેળવવામા આવે છે તે શિક્ષણ અને સંસ્કારો બાળમાનસને એટલા બધા જીવનસ્પર્શી નથી હોતા જેટલા માતાપિતાના કે ઘરના શિક્ષણસંસ્કારો જીવનસ્પર્શી હોય છે, એવું અનુભવીઓનું કથન છે

બાળમાનસ એટલું બધું નિર્મળ હોય છે કે જેવા શિક્ષણ અને સંસ્કારો આપણે તેનામા રેડવા ચાહિયે છીએ તેવા રેડી શકીએ છીએ

બાળજીવનમા શિક્ષણ અને સંસ્કારો કેળવવા માટે ઘર એ જ પાઠ્યપુસ્તક છે માતાપિતા જ તેના સાચા સદ્ગુરુઓ છે અને સારા આચારવિચારો જ તેનું સાચું શિક્ષણ છે ગૃહજીવનમા જેવા નીતિ-નિયમો, સદ્વર્ત્તનો, ધાર્મિક-વિચારો માતાપિતા સાચવે તેવા સંસ્કારો બાળજીવનમા અવશ્ય ઊતરવાના ઊગતી પ્રજાનું જીવન વધુ સંસ્કારી બને તેની બધી જવાબદારી માતાપિતા ઉપર છે

“ માતાપિતા સો શિક્ષકોની ગરજ સારે છે ” આ આર્ષવચન જેટલું સત્ય છે તેટલું તે આદરણીય અને આચરણીય છે માતાપિતા સર્વપ્રથમ શિક્ષિત અને સંસ્કારી હોય તો જ તેની પ્રજા પણ તેવી બની શકે છે એટલે ઊગતી પ્રજામા સત્શિક્ષણ અને સત્સંસ્કાર ઊતારવા માટે માતાપિતાએ શિક્ષિત અને સંસ્કારી બનવું જરૂરી છે

બાળકોનું જીવન અનુકરણશીલ છે તેઓ બોલતા-ચાલતા, ખાતા-પીતા અને બીજી બધી પ્રવૃત્તિઓમા ઘરનું જ અને ખાસ કરીને માતાપિતાનું અનુકરણ કરી તે તે પ્રવૃત્તિઓ શીખે છે હવે ન્યારે આપણે તેમને સુસંસ્કારી, વિનયી, ધાર્મિક અને સદાચારી

સરીરને રોગો અને દુર્ગતતાથી બચાવે, છુદ્ધિને અગ્રાન તેમજ બોદા વિચારથી બચાવે, હૃદયને ક્રોધતા અને ખરાબ લાગણીઓથી બચાવે અને બાકમાને ક્રમચનોથી બચાવે તેનું નામ વિદ્યા શિક્ષણ કે જ્ઞાનવૃદ્ધિ છે.

રસચ્છિને લેખતાથી બચાવે, શક્તિને મદ્યથી બચાવે અને બાકમાને કૃષ્ણતા તથા અહંકારના પળમાંથી બચાવે તેનું નામ સાત્ત્વ શિક્ષા છે.

માનવસમાજને સારીરિક માનસિક બૌદ્ધિક અને આધ્યાત્મિક શિક્ષાદીકા આપવાનું જવાબદારીભર્યું કામ પ્રજાસ્તા અર્થાત્ માતા પિતા, શિક્ષક ધર્મગુરુ આદિ સ્થવિરોના હાથમાં સોંપાએલું છે. પ્રજાસ્તાસ્થવિર માનવસમાજનો સરક્તા છે જેવી શિક્ષણસંસ્કૃતિ માનવહૃદયમાં તે ઉતારશે તેવું માનવસમાજનું બાવિ બહુતર બાધે જેમનાં હાથમાં માનવસમાજનું બાવિ રહેલું છે તે પ્રજાસ્તાસ્થવિર ઘણું દોષ કોઈ તેમની વાચતા જેવી અને દેહલી દોષી નોંધાને ! તે વિષે વિચાર કરવો નોંધાને સામાજિક પ્રજાસ્તાસ્થવિરની બાધા કરતાં ફરમાવે છે કે —

પ્રજાસતિ-શિક્ષણમ્નિ ચે સ પ્રજાસ્તાસ્થવિર ધર્મપદેશકાસ્તે
ચ તે સ્થિરીકરણાત્ સ્થવિરાએતિ પ્રજાસ્તાસ્થવિરા ।

અર્થાત્—જે રાષ્ટ્રની બાવિ પ્રજાને શિક્ષાદીકા આપે છે અને જે ધર્મોપદેશક કે શિક્ષક પેતાની શિક્ષાના પ્રજાપથી શિષ્યોને કર્તવ્યપરામણ બનાવે છે તે પ્રજાસ્તાસ્થવિર કહેવાય છે. સામાજિક પ્રજાસ્તા ની જે બાધા કરી છે તેમાં જે ગુણર્થ રહેશે છે તે ખાસ વિચારવા જેવો છે.

રાષ્ટ્રની બાવિ પ્રજા બાળના નાનકડા બાળકો છે બાળકને નાનપણમાં ધર્મમાં મહત્વાપિતાદ્વારા શિક્ષણસંસ્કાર મળે છે. ધર્મના શિક્ષણમાં ને કે પ્રાથમિક અક્ષરજ્ઞાન હોતું નથી. પણ બાલ્યકાળમાં

છે આ રીતે બાળકની આખી જીંદગી બરબાદ બન્ય છે શું આ બધું હિંસારૂપ નથી ?

આવેશને અકુશમાં રાખવો, બાળકની પરિસ્થિતિ સમજવી અને તેની મનોદશાનો અભ્યાસ કરી તેને સુધારવા ઘરમાં સુદર વાતાવરણ ઊભું કરવું જેથી માતાપિતા અને બાળક એ બધા શક્તિથી જીવનનો વિકાસ કરી શકે અને નિશ્ચિત ધ્યેયને પહોં પાર પાડી શકે, પણ ઘણાખરા માતાપિતા પોતાની બૂલોને લીધે એવું નથી કરી શકતા એટલે જ તેઓ ડરામણી અને મારફાડના પ્રયોગોથી ટેવાએલા હોય છે તેઓ ‘ડરાવવું’ એ પહોં હિંસા છે, શાસ્ત્રના આ વાક્યથી બરાબર સમજી લે કે તેમની એ પ્રવૃત્તિ ચોક્કસ હિંસારૂપ છે, અને તેથી તેમનો કે બાળકનો વિકાસ થવાનો સંભવ નથી આજે એવા અનેક ઉદાહરણો આપણી સામે દિનપ્રતિદિન આવ્યા કરે છે, જેમાં માણસોએ માત્ર બનને લીધે પોતાના પ્રાણો ગુમાવ્યા હોય જૈનધર્મ બનથી મુક્ત થઈ નિર્ભય બનવાનો અને બનાવવાનો ઉપદેશ આપે છે

ખીવડાવનાર કે ખીનારના અતરંગ કે બહિરંગ મર્મ ઉપર બન આમ અનેકરીતે ઘા કરે છે માટે હવે બન એ હિંસારૂપ છે કે કેમ એ પ્રશ્ન જ ઊઠતો નથી

જે પ્રાણી આત્મગુણનો ધાત ધાય એવી પ્રવૃત્તિ કરે તેને જૈનાગમ હિંસક કહે છે.

શાસ્ત્રકારોએ બનને મોહનું સ્વરૂપ બતાવીને બાવહિંસાની કાટીનો ‘તો’ બતાવેલો જ છે અને ઉપર્યુક્ત રીતે તે દ્રવ્ય હિંસા-સ્થૂલ હિંસાની પહોં જનક છે માટે બન હિંસારૂપ છે કે નહિ તે વાચકો પોતે જ વિચારી લેશે.

માતાપિતાએ બાળકો પ્રત્યે કેટલી કાળજી રાખવી જોઈએ તે વિષે આપણે આગળ જોઈ ગયા

જનાવવા માદિએ છીએ તો ધરમાં કેવું વાતાવરણ હોવું જોઈએ !
એ વિશે વિચારવું આવશ્યક નથી ?

માતા ધરીએ ધરીએ બાળકો તરફ માથો ઝાંખી દેવા, પિતા
ધરીએ ધરીએ માતા ઉપર ચીકારો દેવા અને ઉદ્વેગપૂર્ણ વર્તવો હેતુ
ત્યાં બાળકોને હજાર કબોથી બીવડાવીએ વા મારફત કરીએ તે ખરું
તેઓ કદી મુસરમરી વા વિનયી થવાના નથી.

બાળકોને બીવાવનાર માતાપિતા કે સમાજ પૂછશે કે બીન-
માવવામાં દિસા શું થઈ ?

તે કે એ પ્રવૃત્તિમાં ચોક્કસ બાળકના છે જ્યાં વિશેષ
સ્પષ્ટીકરણ મદદ લાગતી પડતીતું ત્યાં વિશેષ પ્રયત્નરણ કરીએ.

બાળક રડે હડે ચડે કે કશું ન માને તો બાળકનાં હિતમુદ્ધ
જોતે સૌથી પહેલાં બાળકો તરફ આવેલ આવે છે આવેલ આવતાં
/ મુખથી માથેની શીટ વરસે છે અને અને હાથ-પર વગેરેનાં
મારથી બીજાનાં અણસમણ બાળકો ઉપર હાથો કરવામાં આવે છે.

આમાં આવેલવૃત્તિ આવેલવૃત્તિથી જ્યાં યશીવ્રક્તન અને દા
એ બધું પ્રત્યક્ષ દિસાઈપક છે.

આવેલ આવતાં આવેલી મનુષ્ય સારાસારાનું જ્ઞાન જુલી જ્ઞાન
છે એ જ્ઞાન જ્યાં, જાણનાં વિવેક ખતમ થાય છે અને સાથે જ
જિજ્ઞાસા હેમને ખુલ્લા ખુલ્લું દોરી જવાય છે વળી વધારામાં જ્યાં
પ્રવૃત્તિથી બાળકને તો લાગને નાથે જ્ઞાન / જ્ઞાન છે બાળક માથે
જ્યાંથી સીંચે છે અને લાગીત બાળકનું મગજ ફેરવીતવાર લાગી
એવું નહોત મારી જ્ઞાન છે કે પછી તે હમેશાંનિ માટે ધીર જની જ્ઞાન
છે અને એ ધીરાર્થમાંથી બીજા અનેક દુસ્થલા બાળકમાં પેલ થાય

કેમજાણનાં નામના સુખમાં દિ સારવાનો જલ્પવવા લોકજાણ એ
જાણીય મનદાના લગને દિસા અને લગ પેલા જ્ઞાનને દિસા તરીકે
વર્ણવેલ છે.

છે આ રીતે બાળકની આખી જીંદગી બરબાદ બન્ય છે શું આ બધું હિંસારૂપ નથી ?

આવેશને અકુશમા રાખવો, બાળકની પરિસ્થિતિ સમજવી અને તેની મનોદશાનો અભ્યાસ કરી તેને સુધારવા ધરમ સુદર વાતાવરણ ઊભું કરવું જેથી માતાપિતા અને બાળક એ બધા શક્તિથી જીવનનો વિકાસ કરી શકે અને નિશ્ચિત ધ્યેયને પણ પાર પાડી શકે, પણ ધણાખરા માતાપિતા પોતાની બૂલોને લીધે એવું નથી કરી શકતા એટલે જ તેઓ ડરામણી અને મારફાડના પ્રયોગોથી ટેવાયેલા હોય છે. તેઓ 'ડરાવવું' એ પણ હિંસા છે, શાસ્ત્રના આ વાક્યથી ખરાખર સમજી લે કે તેમની એ પ્રવૃત્તિ ચોક્કસ હિંસારૂપ છે, અને તેથી તેમનો કે બાળકનો વિકાસ થવાનો સંભવ નથી આજે એવા અનેક ઉદાહરણો આપણી સામે દિનપ્રતિદિન આવ્યા કરે છે, જેમા માણસોએ માત્ર બચતે લીધે પોતાના પ્રાણો ગુમાવ્યા હોય જૈનધર્મ બચથી મુક્ત થઈ નિર્ભય બનવાનો અને બનાવવાનો ઉપદેશ આપે છે

બીવડાવનાર કે બીનારના અતરંગ કે બહિરંગ મર્મ ઉપર બચ આમ અનેકરીતે લા કરે છે માટે હવે બચ એ હિંસારૂપ છે કે કેમ એ પ્રશ્ન જ ઊઠતો નથી.

જે પ્રાણી આત્મચુલ્હનો ધાત થાય એવી પ્રવૃત્તિ કરે તેને જૈનાગમ હિંસક કહે છે.

શાસ્ત્રકારોએ બચને મોહનું સ્વરૂપ બતાવીને ભાવહિંસાની કાટીનો તો બતાવેલો જ છે અને ઉપર્યુક્ત રીતે તે દ્રવ્ય હિંસા-સ્થૂલ હિંસાની પણ જનક છે માટે બચ હિંસારૂપ છે કે નહિ તે વાચકો પોતે જ વિચારી લેશે.

માતાપિતાએ બાળકો પ્રત્યે કેટલી કાળજી રાખવી જોઈએ તે વિષે આપણે આગળ જોઈ ગયા

અત્યારે માતાપિતાએ સર્વધર્મની ઉત્તમ શાવના કેળવવાની જરૂર છે. કમળ કે આપણા સામાજિક જીવનમાં જોઈ રહ્યા છીએ કે આજના માતાપિતાનાં મન કમરાસનાથી વાસિત થયેલાં છે. જન્મેનાં હૃદયો ૫૨૫૨ ક્ષેત્રકાસથી ગાએલાં છે અને વાતવાતમાં તેઓ ૫૨૫૨ અસ્થિલ વાક્યપ્રદાર જણવા સમર્થ મળે તો તાત્કાલિક પ્રકાર ખસી જાય. અવગતતા નથી ત્યાં કલા ! શિશુઓ અને સરસરેણુ સંસ્કૃત કથાંથી શાવ ?

ત્યાંસુધી માતાપિતાનું જીવન શિક્ષિત, સરકારી અને જાનકી ન અને ત્યાંસુધી સરકારોનું સિદ્ધિ ભવતી પ્રજામાં શાવ તે માત્ર નિરાશાજનક છે. એટલા માટે અત્યારે માતાપિતાએ પોતાના તેમજ શાવિ પ્રજાના કમળો મદિ પોતાનું જીવન શિક્ષિત અને સરકારી અવસ્થા જનાવવું જોઈએ.

માતાપિતાએ એ સૂત્રી ન જવું જોઈએ કે ભવતી પ્રજા એ ભવિષ્યની ભગવિધાત્રી છે +

જાણીઃ જેમ મોટા કતા જન્મ છે તેમ તેમ આવકારિક તેમજ ધાર્મિક શિક્ષણ લેવાને તે પોતે જાનતા જાણ છે. જાણીઃ ધરતી નિશાળ છે. વામની નિશાળમાં જન્મ છે અને ત્યાં અક્ષરજ્ઞાન મેળવે છે. એકાન્ત અક્ષરજ્ઞાન મેળવી જાણીઃ આવકારિક જ્ઞાન મેળવે છે. ત્યારે બીજા જાણીઃ ધર્મસ્થાનિકમાં ધર્મશુભ્રોદ્ધાર નીતિશિક્ષણ અને ધર્મશિક્ષણની પ્રાપ્તિ કરે છે.

નિશાળમાં માતાપિતાનું સ્થાન શિક્ષક લે છે. શિક્ષકને જાણીઃ પોતાના પુત્રસમાન ગણી શિક્ષકશીલા આપવી જોઈએ. એમાં જ શિક્ષકધર્મની સાર્થકતા રહેલી છે. જાણીઃ ક્રિષ્ના-કુમાર અવસ્થામાં શિક્ષકને સમર્થ કરવાનો હેતુ છે. ક્રિષ્ના અને કુમારવસ્થામાં શિક્ષકને જીવનમાં મૂર્ત સ્વરૂપ આપવાનો પ્રયત્ન કુમાર

પ્રયત્ન કરવો. જોઈએ એમ કરવામાં જ તેના ભાવિજીવનનો ભાગ્યોદય રહેલો છે.

બાળકોને ભાવિજીવન સુખમય બનાવવા માટે જેમ વ્યાવહારિક શિક્ષા આપવી જરૂરી છે તેથી વિશેષ ધાર્મિક શિક્ષણને મહત્ત્વનું સ્થાન આપવાની જરૂર છે કારણકે જીવનમાં જેટલું પ્રવૃત્તિનું સ્થાન છે તેથી વિશેષ નિવૃત્તિનું સ્થાન છે કારણ કે જીવનનું અંતિમ ધ્યેય તો નિવૃત્તિ છે નિવૃત્તિધર્મની શિક્ષાદીક્ષા લેવા માટે ધર્મશિક્ષકો પાસે જઈ ધર્મશિક્ષા બાળકોએ લેવી જોઈએ, અને નિવૃત્તિશિક્ષાનું અક્ષરજ્ઞાન મેળવવા માટે બાળપણથી ધર્મસ્થાનકોમાં ધર્મગુરુઓ પાસે ધર્મશ્રવણ કરવા જવાનો અભ્યાસ પાડવો જોઈએ.

માતાપિતાના, શિક્ષકના કે ધર્મશિક્ષકોના જે શિક્ષણસંસ્કારો બાળપણમાં દૃઢ થાય છે તે મોટી ઉંમરે દૃઢ થતા નથી અને તે માટે જ ધર્મસંસ્કારો ફળવવા માટે ધર્મશિક્ષણની અનિવાર્ય આવશ્યકતા રહે છે રાષ્ટ્રની ભાવિ પ્રજામાં બાળક-બાળિકા, કુમાર-કુમારિકા, પુત્ર-પુત્રીનો સમાવેશ થાય છે જેમ અત્યારે બાળક-કુમાર પુત્રોને વ્યાવહારિક શિક્ષણ તેમજ ધાર્મિક શિક્ષણ જીવનસુધાર માટે આપવાની આવશ્યકતા જણાય છે તેમ બાળિકા, કન્યા, કુમારી, પુત્રીઓ માટે પણ વ્યાવહારિક તેમજ ધાર્મિક શિક્ષણની વ્યવસ્થા અવશ્ય કરવી જોઈએ. પુત્ર અને કન્યા વચ્ચે અંતર રાખવું ન જોઈએ. જે માતાપિતા, જે શિક્ષક પુત્ર અને પુત્રી, બાળક અને બાળિકા વચ્ચે શિક્ષાદીક્ષાના વિષયમાં ભેદભાવ રાખે છે, ઉચી-નીચી દૃષ્ટિએ જુએ છે તે પ્રશાસ્તા તરીકે પોતાની ફરજ બગાડી બગાડી શકતા નથી.

શિક્ષાનું ચોક્કસતાનુસાર વિભાજન કરવું અને શિક્ષાનો વિષયો ન યઈ જાય તેનું ધ્યાન રાખવું એ પ્રશાસ્તાસ્થવિરનું મુખ્ય કર્તવ્ય છે. બાળકોને બાળોપયોગી, કુમારોને કુમારોપયોગી, કિશોરોને કિશોરોપયોગી,

બુવાનેને બુવાનેપયોગી, પ્રૌઢને પ્રૌઢપયોગી અને વૃદ્ધને વૃદ્ધોપયોગી તથા બાળાઓને બાળોપયોગી, કન્યાઓને કન્યોપયોગી, બુવલીઓને બુવલી-ઉપયોગી પ્રૌઢાઓને પ્રૌઢ-ઉપયોગી અને વૃદ્ધાઓને વૃદ્ધ-ઉપયોગી શિક્ષાદિક્ષા આપવી, શિક્ષકબુની સાધનસામગ્રી પૂરી પાડવી અને બધી પ્રકારની શિક્ષાની સમુચિત બવસ્થા કરી આપવી એ વિશે પ્રશસ્તાસ્થવિરે ખાસ ધ્યાન આપવાની જરૂર છે. કારણકે જો બાળોને બુવાનેપયોગી, બુવાનેને ક્રિશ્ચિયોપયોગી, કુમારને વૃદ્ધોપયોગી અને વૃદ્ધને બાળોપયોગી શિક્ષા અને બાળાઓને બુવલી-ઉપયોગી, બુવલીઓને વૃદ્ધ-ઉપયોગી કે પ્રૌઢાઓને કુમારી-ઉપયોગી આ પ્રમાણે યોગ્યતાનુસાર શિક્ષાનું વિભાજન ન કરતાં બધાને એક / શિક્ષા પ્રજ્ઞાથીએ શિક્ષાદિક્ષા આપવામાં આવે તો શિક્ષામાં મેટા વિસવાસ ઉભો થઈ જાય અને શિક્ષકનું કુદર પરિણામ આવવાને બદલે અનિષ્ટ પરિણામ આવવાનો પૂરેપૂરો સંભવ રહેશે. શિક્ષકમાં જરાપણ વિશ્વવાદ ન આવે એ રીતે યોગ્યતાનુસાર શિક્ષાનું વિભાજન કરવું એ પ્રશસ્તાઓનું મુખ્ય કર્તવ્ય છે.

પ્રશસ્તાઓનું બીજું મહત્ત્વનું કર્તવ્ય એ છે કે જેમ જેવલી પ્રજાને માનસિક અને ધાર્મિક શિક્ષા આપવી જરૂરી છે તેમ તેમને સારીરિક-વાચસિક, ઔદ્યોગિક શિક્ષા પણ બવસ્થા આપવી જોઈએ. કેવળ માનસિક શિક્ષા આપવાથી સારીરિક અને વાચસિક રક્ષિત વિકસિત થઈ શકતી નથી અને તેથી માનસિક શિક્ષા ફળતી પણ નથી.

પ્રશસ્તાઓનું ત્રીજું કર્તવ્ય એ છે કે કુમાર-કુમારિકાઓને, બૌદ્ધિક શિક્ષાની સાથે ઔદ્યોગિક-શિક્ષા આપવાનો પણ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. કારણકે બૌદ્ધિક શિક્ષા અને ઔદ્યોગિક શિક્ષાનો અપાર સુમેગ મળશે ત્યારે શિક્ષાનો વાસ્તવિક ઉદ્દેશ પાર પડશે. કેવળ બૌદ્ધિક શિક્ષા આપવાથી શિક્ષા એકાની-પાંચણી જની જાય. શિક્ષકના પ્રયત્ન અંગે સર્વોચ્ચપૂર્ણ દેવતાં જોઈએ.

પ્રશાસ્તાઓનું ચોથું કર્તવ્ય એ છે કે, વ્યાવહારિક શિક્ષાની સાથે આધ્યાત્મિક-ધાર્મિક શિક્ષાનો પણ પ્રબળ કરવો જોઈએ. કારણકે જીવનના વ્યાવહારિક કાર્યોનો શ્રમ હલકો કરવા માટે આધ્યાત્મિક શાન્તિ મેળવવાની જરૂર રહે છે. અને આત્મિક શાન્તિ ધાર્મિક શિક્ષણ દ્વારા મળે છે માટે બાળક-બાળિકાઓના ધાર્મિક સંસ્કારો દૃઢ કરવા માટે ધર્મશિક્ષણની સમુચિત વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ.

પ્રશાસ્તાઓનું પાંચમું કર્તવ્ય એ છે કે, શિક્ષાદીક્ષા આપવામાં જે કોઈ પ્રકારનો જાતિભેદ કે વર્ણભેદનો સામાજિક અંતરાય હોય તેને દૂર કરવો જોઈએ કારણકે જાતિભેદ કે વર્ણભેદ એ બધા શિક્ષાના બાધક તત્ત્વો છે.

પ્રશાસ્તાઓનું છઠું કર્તવ્ય એ છે કે, શિક્ષાદીક્ષા આપવામાં બચ, તર્જના કે મારકૂટને જરાપણ સ્થાન આપવું ન જોઈએ, કારણકે બચબીત થએલો કે હતોત્સાહ થએલો શિક્ષાર્થી શિક્ષા ગ્રહણ કરી શકતો નથી અને કદાચ જે શિક્ષા ગ્રહણ કરી શકે છે તે બચના ભૂતથી કરી જઈ ભૂલી જાય છે માટે શિક્ષાર્થીઓના હિત માટે પણ બચનો શિક્ષાક્ષેત્રમાંથી બહિષ્કાર કરવો જોઈએ.

પ્રશાસ્તાઓનું સાતમું કર્તવ્ય એ છે કે, શિક્ષાદીક્ષા મેળવતા બાળકો જે કામોદીપન કરનારા સાધનોનો ઉપયોગ કરતા થઈ જાય છે અને એ રીતે શિક્ષાપ્રાપ્તિમાં બાળકોને જે મોટો અંતરાય ઉભો થાય છે તે કામોત્તેજક સાધનોને દૂર કરી કામશામક સાધનોનો વ્યવહાર વિદ્યાર્થીઓમાં શરૂ કરાવવો જોઈએ કામવૃત્તિના પ્રવાહમાં શિક્ષાનો પ્રાણ તણાઈ ન જાય એ વિષે પ્રશાસ્તાઓએ સતત ધ્યાન આપવું જોઈએ.

પ્રશાસ્તાઓનું આઠમું કર્તવ્ય એ છે કે, વિદ્યાર્થીઓને બહુવામાં-સમજવામાં-યાદ કરવામાં સુગમ, સરલ અને બોધદાયક હોય તેવા

રાષ્ટ્રનામાં લખાએલા પાઠ્યપુસ્તકદ્વારા શિક્ષણ આપવાનો પ્રયત્ન કરવા નોંધેલો. જેથી શોધ સમયમાં જ્ઞાનનો લાભ વિદ્યાર્થીઓને વિશેષ મળે.

પ્રશાસ્તાઓનું નવમું કર્તવ્ય એ છે કે વિદ્યાર્થીઓના મનને દેરી ખર્ચ વગર એવું પોષણીયું શિક્ષણ આપવું ન નોંધેલો. પણ તક સક્રિય અને જાગૃત્તાવશીલ વધે અને સામેસામે વિષયનું જ્ઞાન થાય તેવીરીતે શિક્ષા આપવાનો પ્રયત્ન કરવો નોંધેલો.

પ્રશાસ્તાઓનું દ્વિતીય કર્તવ્ય એ છે કે વિદ્યાર્થીઓને પોતાના રાષ્ટ્ર, રાષ્ટ્રધર્મ, રાષ્ટ્રનેતા પ્રત્યે સન્માન જીવળે પોતાની માતૃભૂમિ પ્રત્યે પોતાના સમાજ પ્રત્યે પોતાના ધર્મ પ્રત્યે પોતાની સ્ત્રી દુસ્ત્ર જે તેનું જ્ઞાન પ્રગટે અને રાષ્ટ્ર સમાજ અને ધર્મની રક્ષા અને સેવાએ તેમણે દેહલી સહિષ્ણતા ત્યાગભાવના કેળવવાની છે તેનું જ્ઞાન આપવાનો પ્રયત્ન કરવો નોંધેલો.

પ્રશાસ્તાઓનું ત્રિતીય કર્તવ્ય એ છે કે વિદ્યાર્થીની ક્યા વિષયમાં વિશેષ રુચિ છે અને એનું માનસિક વલણ ક્યા વિષય તરફ દોરેલું છે એ વિશે જરાજર તપાસ કરી તેને તે વિષય મુખ્ય આપી બાકીના વિષયોને ગૌણ બનાવી તેમાં પારગત બનાવવો નોંધેલો. આ પ્રમાણે એક એક વિષયમાં વિદ્યાર્થીને વિચારક બનાવવો અને જન્ય વિષયોમાં રસ લેતો કરવો એ આવશ્યક છે આવી શિક્ષા થોડાં જ વિદ્યાર્થીઓનો જીવનભવદ્વાર સુંદર રીતે ચાલી શકશે એમ લાગે છે.

સ્થોપમાં કુમાર-કુમારીઓને જેવી શિક્ષા ક્યારે અને કઈરિતે આપવી નોંધેલો ? જેવા શિક્ષક જેવી ચોખ્ખતાવાળા હોવા નોંધેલો ? તે વિશે પૂર્વાપર શુદ્ધ વિચાર કરવાનું કાચ પ્રશાસ્તાઓનું છે.

પ્રશાસ્તા-સ્થવિર જીપર આપ્યા રાષ્ટ્ર, સમાજ અને ધર્મની દેહલી ચળીર બચાવદારી મહેલી છે તેનું જ્ઞાન તેમને સતત રહેવું નોંધેલો.

ઊગતી પ્રજાને પોતાના દેશ પ્રતિ શ્રદ્ધાભાવ પેદા થાય તેવી શિક્ષાપ્રણાલી હોવી જોઈએ દેશદેશાન્તરોના ઇતિહાસ ગોખાવવામા આવે અને પોતાના દેશના અને પોતાના ગામના ઇતિહાસની કશી ખબર ન હોય એ શિક્ષાપ્રણાલીનું દૂષણ છે ગંભીર રીતે સાધનારી જે શિક્ષા હોય તે જ વાસ્તવમા શિક્ષા છે રાષ્ટ્રોન્નતિ પણ શિક્ષા ઉપર જ આધાર રાખે છે જે શિક્ષા રાષ્ટ્રહિત ન સાધે તે કાર્ય શિક્ષા છે ?

અત્યારે ભારતદેશમા શિક્ષાશૈલી અને શિક્ષાપ્રણાલી એટલી બધી દૂષિત છે કે ઊગતી પ્રજામા રાષ્ટ્રીય ભાવના જ નષ્ટ થઈ જાય છે શિક્ષણશાળાના અધિકારીઓ પણ એ જ સાહે છે કે ઊગતી પ્રજા પરદેશી જીવન ગાળે અને રાષ્ટ્રીય ભાવનાથી બીના ન થાય. અને આ હેતુને યર લાવવા માટે શિક્ષણશાળાના અધિકારીઓ રાષ્ટ્રીય ભાવનાને પોષે એવું શિક્ષણ ન આપતા પરદેશના જ ગુણગાન ગાવામાં પોતાનું ગૌરવ માને છે, ખરેખર રાષ્ટ્ર માટે આ દુર્ભાગ્યનો વિષય છે. જે ભવિષ્યમા ભારતના ભાગ્યવિધાતાઓ બનવાના છે તેમને રાષ્ટ્રીય ભાવનાથી મુક્ત રાખવાનું જે શિક્ષણ આપવામા આવે છે તે વાસ્તવમા શિક્ષણ જ નથી એ તો ઊગતી પ્રજાને ગુલામીની બેડીમા જકડાવવાની જાળ છે. આ જાળને તોડીફાડી ફેંકી દેવાનું કામ પ્રશાસ્તા-સ્થવિરનું છે જે વિદેશીઓ, જે દેશને પોતાના પગ તળે દબાવવા સાહે છે બલા ! તે દેશને તેઓ રાષ્ટ્રીય શિક્ષા શા માટે આપે ! તેઓ જે ખ્યેય માટે ભારતમા આવ્યા છે તે ખ્યેયની પૂર્તિ માટે ગુલામી શિક્ષા આપે એમા શું આશ્ચર્ય ?

પહેલા આખા ભારતવર્ષમા ઊગતી પ્રજાને રાષ્ટ્રીય શિક્ષા આપવામા આવતી હતી એ કારણે રાષ્ટ્રનું મસ્તક ઊંચું રહેતું હતું અને જનતા પણ સુખશાન્તિમાં રહેતી હતી.

ઐતિહાસિક-પહેલાના વ્યાપારીઓની પાસે એટલી ધનસંપત્તિ ન હતી જેટલી આજે છે. મારવાડ પ્રાન્તમા હજારો લાખપતિ રહે છે

અને મહુર લોકે પણ સોનાનાં પૈસાં પત્રે છે પહેલાના સમયમાં લોકે પોતાના જ ગામમાં રહેતા અને મીઠું-મરચુ વેચી પોતાનું ગુજરાન ચલાવતા, પણ અત્યારે અંગ્રેજી શિક્ષાના પ્રતારે લોકે મુંબઈ કસબા, મદ્રાસ, જેવા મોટા શહેરોમાં જઈ મોટા મોટા વ્યાપાર કરે છે શું આ અંગ્રેજી શિક્ષાને પ્રતાપ નથી ?

આ પ્રશ્નના જવાબમાં હું પૂછું છું કે મારવાડના મેઢા મોટા વ્યાપારીઓએ મુંબઈ કસબા વગેરે શહેરોમાં જઈ જે બત્તરપત્તિ મેળવી તે બત્તરપત્તિ ભારતની છે કે પરદેશની ? ભારતની છે તો આને ભર્મ એ કહેવો કે જે લોકો આખા શરીરમાં ફરતું હાલુ તે લોકો એકઠું થઈ એક જગ્યાએ જામી રહ્યાં, અર્થાત્ એક પત્તે ચાંબચા જેવો નહોતો થઈ ગયો અને બીજો પત્તે નેતરની સેદી જેવો પાતળાં નો ઠોઈ મનુષ્યના શરીરની આવી કસા હોય તો તે મનુષ્ય મુંઝ અને સ્વસ્થ ગણાઈ જાય ? નહિ નો શરીરમાં નહુ લોકો આવે તો તે છુદી વાત છે. પણ અત્યારે શરીરના એક અંગનું લોકો ખાલી થઈ બીજા અંગમાં ચામું જાય તો તે શરીરનો વિકાસ નહિ પણ વિકાર / કહેવાય. શરીરમાં વિકાસને જાણે વિકાર કવાથી પરિણામ એ આવે છે કે જે શરીર પહેલાં સચકત હતું તે નિર્મળ જાતી જાય છે.

આ / પ્રમાણે કરીનેનું બોજન લૂટી ધન એકઠું કરવામાં આવે તો તે ધનનો લાભ શું થઈ શકે ? નો ધન વધવાની સાથે બીજાનું કષ્ટાણ કરવાની ભાવના વધે તો વાસ્તવમાં ધન વધ્યું છે એમ કહી શકાય નહીં શિષ્યા-પૈસા વધે છે પણ સાથે સાથે કષ્ટાણુશુદ્ધિ વધતી નથી ત્યાં ધન વધે કે ઘટે તે જાણે નરાજર છે

આજીવન તન મન વેચીને મનુષ્યો ધન એકત્રિત કરે છે અને પોતાને પૈસાદાર થતાં જોઈ કુસારી નવ છે પણ અત્યારે તન-મન મનુ જ નિર્મળ જાતી જાય છે ત્યારે શોઈ કરીજ પણ સમગ્ર મનુષ્ય

તેની સામે ભભો થાય છે અને પૈસાની માગણી કરે છે ત્યારે નિસ્તેજ પૈસાવાળો ગભરાય છે અને બીજાની રક્ષા ચાહે છે ત્યારે ધન તેનું રક્ષણ કરી શકતું નથી.

ધનવાન પુરુષો માને છે કે, ધનના બળે અમે અમારું રક્ષણ કરી શકીશું પણ વાસ્તવમાં તન-મનને સખળ બનાવ્યા વિના કેવળ ધન રક્ષણ કરી શકતું નથી તન-મનને સખળ બનાવવા માટે શિક્ષણની અતિ જરૂર રહે છે આપણી પૌર્વાત્ય શિક્ષણસંસ્કૃતિ તન-મનને સખળ-સ્વસ્થ બનાવવાની સર્વપ્રથમ શિક્ષાદીક્ષા આપે છે ન્યારે આજની પાશ્ચાત્ય શિક્ષણસંસ્કૃતિ તન-મનને વેચીને ધનને સર્વપ્રથમ પ્રાપ્ત કરવાની શિક્ષાદીક્ષા આપે છે જો તન-મન સ્વસ્થ અને સખળ હશે તો ધન દોડતું આવશે, પણ જો તન-મન નિર્બળ હશે તો ધનરાશિ પણ હાથમાં રહી શકવાની નથી જો રાષ્ટ્રમાં તન-મનને સ્વસ્થ અને સખળ બનાવવાની શિક્ષાદીક્ષા આપવામાં આવતી નથી પણ કેવળ ધનપ્રાપ્તિ માટે તનમનને વેચી નાખવાની શિક્ષા આપવામાં આવે છે તે રાષ્ટ્રનું ઉત્થાન થવાને બદલે પતન જ થાય છે ભારતદેશને ગુલામ બનાવવાની આ ચાવી મેકેંલે જેવા શાસન-કારોએ ઉપયોગમાં લીધી અને ભારતમાતાના સપૂતોને ગુલામીની શિક્ષા આપી ગુલામગીરીનો શિરપાવ આપ્યો આજે ભારતના ખૂણે ખૂણે જે ખેડારોનું બંધન ભૂત ભારતીયોને ડરાવી ત્રાસ આપી રહ્યું છે તેનું મુખ્ય કારણ આજની દૂષિત શિક્ષાપ્રણાલી જ છે. આજે ભારતમાતાનું જીવનધન યુવકહૃદય પાશ્ચાત્ય શિક્ષણસંસ્કૃતિની પછવાડે પાયમાલ થઈ ગયું છે આજનો નવલોહિયો જીવાનનેધ પુરુષ નિર્બળ, નિસ્તેજ, સાહસશૂન્ય, અકર્મણ્ય, હતોત્સાહ અને નિરાશ જણાય છે તેનું કારણ આજની દૂષિત શિક્ષાપ્રણાલી સિવાય બીજું શું છે! આજની શિક્ષાપ્રણાલીમાં માનસિક શિક્ષા અને ઔદ્યોગિક શિક્ષાને જરાપણ સ્થાન નથી ન્યારે પ્રાચીન સમયમાં શારીરિક, માનસિક, ઔદ્યોગિક, સંગીત, વાદ્ય, આદિ ૭૨ કલાને શિક્ષા

માનવામાં આવતી અને ૭૨ કલાનો અધિકારી સિદ્ધિત થયોઃ એજ-
આવેલ કલા! જેણે ૭૨ કલાને હસ્તગત કરી છે તે કોઈ દિવસ
ધનપ્રાપ્તિ માટે બી નહીં મુખ તાક ખરે! નોકરી માટે દુકાને દુકાને
ફરે ખરે! જે ૭૨ કલાનો વિચારક હોય છે તે હમેશાં સ્વતંત્ર ધર્મે
જ ફરે છે તેનું માનસ જ કલાસિદ્ધાન્તથી એવું ધર્મજ્ઞ જ છે કે
તે કોઈની નોકરી કે ગુલામી કરી શકતો નથી. કલાવિચારકનું માનસ
હમેશાં સ્વતંત્ર જ હોય છે તે કોઈને પરાધીન રહેવા માંડતો જ નથી.
આજનો M A પાસ થયેલ કે B A. પાસ થએલ કલે કપી
કલાનો વિચારક—Master of Arts ગણાવેલ હોય પણ વાસ્તવમાં
તે એક પણ કલાનો સપૂર્ણ વિચારક હોતો જ નથી. કલા સંબંધી
વ્યાખ્યા કરવામાં તેઓ પુસ્તકની પુસ્તક કલે લખી નાંખે પણ તેમના
જીવનમાં કલાનો સ્પર્શ સુધા થયો હોતો નથી. અને તે જ કારણ
છે કે આજનો કલાવિચારક—Master of Arts—નોકરી માટે
૫૦-૬ રૂપિયાની કમાણી માટે—દુકાને દુકાને હાથ લગાવતો ફરે
છે અત્યારે કલાનું સિદ્ધિ જ આપવામાં આવતું નથી, કેવળ
ગુલામીનું સિદ્ધિ આપવામાં આવે છે ગુલામી સિદ્ધિને મદ્યે
કલાનું સિદ્ધિ જિવતી પ્રાપ્તે આપવાનો પ્રયત્ન કરવો એ પ્રયત્ન
સ્વવિર-સરક્ષકસ્વવિરનું પ્રાથમિક અને આવશ્યક કર્તવ્ય છે

આજની જિવતી પ્રજા એ લવિષ્યની લાગવિધાત્રી છે એ સૌ
કોઈ જાણે છે. પણ એ જિવતી પ્રજાને જીવત જનતાની લાગવિધાત્રી
જનાવવી એ સંસ્કૃતિનું કર્તવ્ય છે જિવતી પ્રજા એટલે આજની જિવતી
પુત્ર-પુત્રી કુમાર કુમારિકા, બાળક-બાળિકા છે જેમ બાળકને સંસ્કારી
અને સિદ્ધિત જનાવવા માટે દરેક ઉપાયો લેવામાં આવે છે તેમ કુમા-
રિકા કે બાળિકાને સુસંસ્કારી અને સિદ્ધિત જનાવવા માટે સંસ્કૃતિએ
પ્રયત્ન કરવો જોઈએ—ઉપેક્ષા જરાપણ કરવી ન જોઈએ. જે રાષ્ટ્રમાં
ભીષ્મતિને સંસ્કારી અને સિદ્ધિત જનાવવા માટે ઉપેક્ષાલાવેલો
આવે છે તે રાષ્ટ્ર જીવંત જ નથી રહતો નથી.

યત્ર નાર્યસ્તુ પૂજ્યન્તે રમન્તે તત્ર દેવતા.-જ્યા નારી જાતિની પૂજા થાય છે ત્યા દેવતાઓ રમે છે એ ઋષિવચન પાછળ સ્ત્રીજાતિને સન્માન આપવાની જે ઉત્તમ ભાવના રહેલી છે તે ભાવનાને મૂર્ત સ્વરૂપ આપવાની પ્રત્યેક રાષ્ટ્રપ્રેમીની પવિત્ર ફરજ છે

સ્ત્રી અને પુરુષ એ બન્ને જીવનરથના ચક્રો છે એ બન્ને ચક્રોમાથી કોઈ પણ ચક્ર અસમાન, ભાગેલું કે તૂટેલું હોય તો જીવન-રથ આગળ ચાલી ન શકે અત્યારે આપણા વ્યવહાર-જીવનમા જે અસમાનતા જોવામા આવે છે તેનું પ્રધાન કારણ જીવનરથના બન્ને ચક્રો અસમાન છે

જેમ પુરુષ જાતિને શિક્ષાદીક્ષા આપવા માટે સમુચિત વ્યવસ્થા કરવામા આવે છે તેમ સ્ત્રીજાતિને માટે પણ શિક્ષાદીક્ષા આપવા માટે યોગ્ય વ્યવસ્થા કરવી આવશ્યક છે.

આજની બાળિકાઓ ભવિષ્યની માતાઓ છે રાષ્ટ્રોદ્ધારમા માતાનું સ્થાન કેટલું બધું મહત્વનું છે એ કહેવાની હવે જરૂર નથી જે ભવિષ્યની માતાઓ બનવાની છે તે આજની બાળિકાઓને કેવી શિક્ષા આપવી જોઈએ એ વિષે વિચાર કરવાનું કામ પ્રશાસ્તાસ્થવિરનું છે આજાઓને શિવણ-ગૂથણ, ભરતકામ, અક્ષરજ્ઞાન, ભાષાજ્ઞાન, વ્યવહારજ્ઞાન આપવાની આવશ્યકતા છે તેથી વિશેષ પાઠવિદ્યા બાળઉછેર, બાળપોષણ આદિનું સક્રિય જ્ઞાન આપવાની અતિ આવશ્યકતા છે સ્ત્રીજાતિમા સહિષ્ણુતા, કામળતા અને સેવા એ ગુણો પ્રાનૃતિ હોય છે આ ગુણોને વિકસાવવાની તક આપી એ ગુણોને માનવજાતિના વિનાસમા સદુપયોગ કરવો એ પ્રશાસ્તાસ્થવિરનું કર્તવ્ય છે

સ્ત્રીરાક્તિ એ જગતને જીતવાની મહાશક્તિ છે આ રાક્તિનો સદુપયોગ કરવામા આવે તો જગત માત્રનું કલ્યાણ થઈ શકે પણ ન્યાસુધી નારીજનગરણ ન થાય ત્યાસુધી રાષ્ટ્રોદ્ધાર પણ થઈ ન

ચક્રે ને મહાશક્તિ આખા રાષ્ટ્રનો ઉદ્ધાર કરી શકે એમ છે એ શક્તિને ગ્રીષ્મી નાંખવાથી ઉદ્ધાર થવાને બદલે ફેટસો અધઃપાત થાય છે તે જાણવું સ્ત્રીજીવન જોવાથી સ્પષ્ટ જણાય છે આજનું સ્ત્રી જીવન પુરુષોના પોઢાદો પંખથી પામર બન્યું છે. જાણે પુરુષોની વાસના વૃક્ષ કરવાનું કેવળ એક જીવંત પ્રતજી ન હોય તેવું સ્ત્રી જીવન બની ગયું છે અને સ્ત્રી જીવનનું તેજ સામાજિક રક્ષિણોના અધઃકારમાં હુપાર્ષ ગયું છે. સ્ત્રીજાતિમાં પણ પુરુષ જેટલી શુદ્ધ શક્તિ અને તેજસ્વિતા રહેલી છે એનસત્રોમાં સ્ત્રીજાતિએ ખતાવેલાં ત્યાગ અને સેવાનાં આદર્શ દષ્ટાન્તો નોંધાવેલાં છે સ્ત્રીજાતિની ઉપેક્ષા કરીને કાર્ષ્વ પણ રાષ્ટ્ર સમુન્નત બની શકે એ નથી અને બની પણ શકે નહિ સ્ત્રીજાતિનો સદ્કાર સાધીને જ પુરુષજાતિ પોતાનું અને પરનું કિંત સાધી શકે સ્ત્રીજાતિની શક્તિને વિકસાવવાનાં દરેક પ્રયત્નનાં સાધનો પૂરા પાડવાં અને સ્ત્રીશક્તિનો રાષ્ટ્રોદ્ધારમાં સદુપયોગ કરવો એ પ્રસન્નતાસ્થવિરનું કર્તવ્ય છે.

જાણે જ્યારે સ્ત્રીજાતિની હીનાવસ્થા ઉપર દ્રષ્ટિપાત કરીએ છીએ ત્યારે કાર્ષ્વ પણ ગાષ્ટ્રપ્રેમીને કુખ થયા વિના ન રહે. સ્ત્રીજાતિની જ્યાં હીનાવસ્થાનું મુખ્ય કારણ તપાસીશું તો સ્પષ્ટ જણાશે કે સ્ત્રીજાતિને તેમજ તેવી શિક્ષકાક્ષા આપવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો નથી.

માનવજો-કુમારિકાઓ માટે જાણે શહેરોમાં શિક્ષા આપવાની થોડી ધણી બવસ્થા હોય પણ ગામગામમાં કે જ્યાં સ્ત્રીજાતિનું સેવા પર જીવન ટકી રહ્યું છે ત્યાં જાળા-કુમારિકા માટે શિક્ષાની કશી બવસ્થા હોતી નથી અને જ્યાં જ કારણને લીધે સ્ત્રીઓ એક ગામથી બીજો ગામ એકલી જઈ શકતી નથી એટલું જ નહિ પણ નાના કાર્ષ્વથી કાર્ષ્વ મોટા કાર્ષ્વ સુધી તે પુરુષજાતિની અપેક્ષા રાખે છે અને બીજાનું મુખ તાકી બેસી રહે છે. સ્ત્રીઓને કેવળ અધ્યયન, આપાદન જ આપવા કરતાં, જાણે દરેક પ્રકારનું વ્યવહારિક જ્ઞાન અપર્યવ જમાવું એકાએક.

અત્યારે શહેરોમાં બાળા-કન્યાઓને જે શિક્ષા આપવામાં આવે છે તે શિક્ષા જીવનવિકાસની નહિ પણ જીવનવિકારની આપવામાં આવે છે અને સ્ત્રીશિક્ષામાં વિલાસિતાએ પગપેસારો કરી શિક્ષાનો હેતુ હણી નાખ્યો છે અને શિક્ષિત થએલી કન્યા સેવાની મૂર્તિ બનવાને બદલે વિલાસિતાની મૂર્તિ બની જાય છે એનું પ્રધાન કારણ પણ સ્ત્રીશિક્ષાની દુર્દશા જ છે પ્રાચીન સમયમાં સ્ત્રીશિક્ષા ન હતી એમ ન હતું તે વખતે પણ સ્ત્રીઓ સ્ત્રીશિક્ષા પ્રાપ્ત કરી ‘પડિતા’ બની જીવનબ્યવહાર સુદર ચલાવતી અને આદર્શ દાસીજીવનનો બોધપાઠ સર્વને આપતી, એટલું જ નહિ પણ મોટા મોટા પડિતાના શાસ્ત્રાર્થમાં ‘નિર્ણાયિકા’ બનવા જેટલી પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરતી સાબળવામાં આવે છે કે મહાનમિશ્ર અને શકરાચાર્યના શાસ્ત્રાર્થમાં મહાનમિશ્રની પત્ની ભારતી ‘નિર્ણાયિકા’ બની હતી અને ઘણા દિવસો મુંઢી બનનેનો શાસ્ત્રાર્થ સાબળી તેણીએ એવો નિર્ણય આપ્યો હતો, ‘શકરાચાર્ય’ જીત્યા અને મારા પતિદેવ હાર્યા’ તે વખતની સ્ત્રીઓમાં વેનીતતા અને પ્રામાણિકતા કેટલી બધી હતી તે ઉપરના દૃષ્ટાન્ત ઉપરથી સહેજે સમજી શકાય એમ છે

આને સ્ત્રીઓ થોડું ઘણું વાચતા-લખતા શીખી લે છે ત્યાં તો તેઓ ખાવાપીવામાં, રહેલીકરણીમાં, પહેરવેશમાં પરિવર્તન કરી નાખે છે અને પોતે બહુ જ શિક્ષિત છે એમ જનસમાજને બતાવવા માટે વિદેશી વનિતાઓની માફક વિલાસિતા અને ફેન્સી રીતરિવાજમાં તણાઈ જાય છે અંધ અનુકરણવૃત્તિ એ શિક્ષાનું દુષ્પરિણામ છે

દામ્પત્યજીવનને સુખમય બનાવવા સ્ત્રીઓએ સ્નેહસદ્ભાવ, સાદગી, નમ્રતા, સસ્કારિતા આદિ સદ્ગુણોને કેળવવા નોંધ એ આપણી પ્રાચીન સંસ્કૃતિ સ્ત્રીજાતિને સસ્કાર અને શિક્ષણદ્વારા સ્ત્રી-જીવનને સુખમય બનાવવાની હિતસલાહ આપે છે. આને પાશ્ચાત્ય શિક્ષણસંસ્કૃતિએ આપણી પ્રાચીન ભારતીય સંસ્કૃતિનો આદર્શ હણી નાખ્યો છે અને તેને સ્થાને સ્ત્રીજાતિને સ્ત્રીધર્મનું શિક્ષણ

આપવાને બદલે અધિકના આદર્શને હલુનારુ શિક્ષણ આપવું સર કર્યું છે. આ શિક્ષણ નથી પણ શિક્ષણનું દુષ્પરિણામ છે.

આજની પ્રચલિત શિક્ષાપ્રણાલી બદલીને ભાંસુધી રાષ્ટ્રીય શિક્ષાપ્રણાલીદ્વારા બિચલી પ્રભને શિક્ષાદીક્ષા આપવામાં ન આવે ત્યાંધુધી રાષ્ટ્રના કલ્યાણની આશા યી રીતે રાખી સક્કવ ! અને આ ત્યારે જ બની શકે કે ભારે રાષ્ટ્રનો આખો શિક્ષાવિભાગ પ્રશસ્તાસ્વ વિગના હાથમાં હોય અને તેમની સૂચનાનુસાર બિચલી પ્રભને શિક્ષાદીક્ષા આપવામાં આવે. ભારે રાષ્ટ્રના સૂત્રધારેના હાથમાં શિક્ષાવિભાગ આવશે ત્યારે બિચલી પ્રભ રાષ્ટ્રીય શિક્ષણનું મહત્વ અને વિદેશીઓની કુશિક્ષાનું દુષ્પરિણામ સમજી શકશે. આ પ્રમાણે પ્રશસ્તાસ્વવિરોધી પ્રેરણાથી બિચલી પ્રભ રાષ્ટ્રોદારના કર્મમાં ભોગ્યશે ત્યારે રાષ્ટ્રોદાર ભણૂં કવનો જ એમાં શક નથી.

(૫)

કુળસ્થવિર

[કુલ-થેરા]

ભારતવર્ષ એક મોટો દેશ છે એટલે અહીં હમેશા વિભાજિત શાસનપ્રણાલી ચાલતી આવી છે એક જ શાસક બધા કાર્યોને ઠીક રીતિએ પાર પાડી શકે નહિ એ દૃષ્ટિએ શાસ્ત્રમા કુલધર્મ અને તેની વ્યવસ્થા કરનાર કુલસ્થવિરની વ્યાખ્યા કરવામા આવી છે

કુલસ્થવિર બે પ્રકારના છે એક લૌકિક કુલમ્થવિર અને બીજા લોકાત્તર કુળસ્થવિર

લૌકિક કુળધર્મની જે સમુચિત વ્યવસ્થા કરે છે એટલે કેવા કાર્યો કરવાથી કુળની ઉન્નતિ થાય છે અને કેવા કાર્યો કરવાથી કુળનું પતન થશે એ વાતનો પૂર્વાપર વિચાર કરનાર કુળસ્થવિર કહેવાય છે જે સાચો કુળસ્થવિર હોય છે તે કુળધર્મની રક્ષા માટે પ્રાણ પણ અર્પી દે છે પણ કુળને કલંક લગાડવા દેતો નથી કુળસ્થવિર કુળને ઉન્નતનાર સાચો કુળદીવો હોય છે.

જેમ દીવો પોતે બળે અને બીજાને બાળે નહિ પણ પોતાના પ્રકાશથી બધાને ઉજાળે છે તેમ જે કુળના દરેક પ્રકારના દુષ્ક-

સકરો સકલ કરે છે પણ કુળનાં માણસોને જરા પણ કુળ કે કંઈ આપતો નથી અને પોતાના છવનામકસથી આખા કુળને કિનલે છે તે ખરેખર કુળદીપક છે કુળદીપક જનલુ એ સરસ નથી. કુળ દીપક જનવા માટે તો દીવાની માફક તનને તાવવું પડે છે અને આખા કુળને ઉજળવા માટે આત્મચાનનો પ્રકાશ પ્રચલવવો પડે છે જે કુળની મોટાઈ મેળવવા માટે કુળસ્થવિર જની જાન છે પણ કુળ દારનું કામ કરતો નથી તે વ્યક્તિ કુળદીપક નહિ પણ કુળાચાર જાને છે કુળાચાર કુળને જસ્ટીફાઈ કરી નાંખે છે જ્યારે કુળદીપક આખા કુળને ઉજાલે છે જે સાચો કુળસ્થવિર હોય છે તે કુળદીપક હોય છે.

આખા કુળમાં કુટુંબજાવનાનું બીજ રાખવું એ કુળસ્થવિરનું મુખ્ય કર્તવ્ય છે જે કુળમાં કુટુંબજાવના હોતી નથી તે કુળ વધારે આમુખ્ય ભોખતી રાખવું નથી. કુટુંબજાવના એ કુળદારનું મુખ્ય છે કુળમાં કુટુંબજાવના જાળવવા માટે કુળસ્થવિરે આખા કુળના પ્રત્યેક સભ્યની સારસલાજી રાખવી પડે છે પહેલાના સમયમાં જોસવાસોમાં પણ કુળસ્થવિરનું કામ કરવું જોસવાસોએ જેવી રીતે રહેવું, જેવા બવહાર રાખવો અને કુળધર્મની રક્ષા માટે ક્યા ક્યા ઉપાયો મેળવવા વગેરેનો નિમજ તે સોંકા જ કરતા હતા. આ કુળ બવસ્થાને જે સોંકાએ તોડી છે તે સોંકાને જીતી કુળપરિશ્રામ સહેવું પડ્યું છે કુળસ્થવિરની ઉપસ્થિતિમાં કુળના સિદ્ધાન્તોની વિરુદ્ધ જર્મ માંસ, સરાખ આદિ કુર્વસનોનું સેવન કરવાનું તથા કુળમર્ચદા તોડી બાલ-વિવહ, વહવિવહ, અભેસ વિવહ કરવાનું કાર્ષ સાદસ કરવું નહિ જે કાર્ષ કુળમર્ચદાનું ઉદ્ધવન કરવું તેને કુળસ્થવિર ચોખ્ખો ૬૩ આપતા અને તેનો પૂરેપૂરો જામચ કરવામાં આવતો. કુળની મર્ચદા ખરાખર સમવાજ અને કુળની શ્રેષ્ઠ રીતરિવાજોનું ખરાખર પાલન થાય તે માટે કુળસ્થવિર પૂરેપૂરી સાવચેતી રાખતા કુળસ્થવિરના આ મહત્વપૂર્ણ પદના જારને વહન કરવો સાધારણ મનુષ્ય માટે સરસ

નથી જે વ્યક્તિએ કુળની પ્રતિષ્ઠા સાચવવા જેટલું વ્યક્તિત્વ કેળવ્યું છે તેજ વ્યક્તિ કુળસ્થવિર બની શકે છે અને કુલોદ્ધાર કરી કુળને દીપાવી શકે છે

આજે પહેલાના જેવી કુળસ્થવિરની વ્યવસ્થા ન હોવાને કારણે અત્યારે કન્યાવિક્રય, વરવિક્રય, બાલવિવાહ, વૃદ્ધવિવાહ, અનમેલવિવાહ થાય છે એટલું જ નહિ પણ આ કુળનાશક વિવાહોમા ધણું આધળું ખર્ચ પણ થાય છે અત્યારે સમાજની જે અધોદશા જોવામા આવે છે તેનું મૂળ કારણ શોધશું તો સ્પષ્ટ જણાશે કે યોગ્ય કુળસ્થવિર ન હોવાને કારણે જ કન્યાવિક્રય, બાલવિવાહ, વૃદ્ધવિવાહ આદિ રાક્ષસી રીતરિવાજો જીવી રહ્યા છે, અને બીજા નવા રીતરિવાજો પેદા થતા જાય છે કે જેથી કુળધર્મનો નાશ થાય છે

આજે કુળસ્થવિરના અભાવે દરેક કુળમા ખોટા ખર્ચો, ખોટા વ્યવહારો, અને બહારના આડબરો વધતા જોવામા આવે છે અને એ જ કારણે પહેલા બસો કે ત્રણસો રૂપિયામા વિવાહનો ખર્ચ થતો હતો તે કુળવ્યવસ્થા ન હોવાને કારણે અત્યારે બે હજાર કે ત્રણ હજાર જેટલો ખર્ચ કરવા છતાં વિવાહનું કામ બરાબર પાર પડતું નથી. કુળમા ખોટા ખર્ચો વધવાને કારણે સમાજમા અત્યધિક બેકારી વધી છે અને આજે સમાજનો મોટો સાધારણ વર્ગ ગરીબ હોવાને કારણે વિવાહનો મોટો ખર્ચ ઉપાડી શકતો ન હોવાથી તેને અવિવાહિત રહેવું પડે છે આ પ્રમાણે ફરજિયાત રહેવું પડતું અવિવાહિત જીવન બ્રષ્ટ્ર થયા વિના રહેતું નથી અને પરિણામે સમાજમા પાપાચાર વધે છે આ પાપાચારનું દુષ્પરિણામ સમાજ અને કુળને સહેવું પડે છે

જો કુળની બરાબર વ્યવસ્થા હોય તો કુળમા બાલવિવાહ, વૃદ્ધવિવાહ, અનમેલવિવાહ કેમ થઈ શકે? કુળને ઉજ્જવળનાર કુળસ્થવિર હોય તો કુળમા હજારો રૂપિયાનું પાણી કરી વિલાસિતાના બીજ રોપે એવા વેશ્યાનૃત્ય, રડીનાચ જેવા કઢગા રીતરિવાજો કેમ

ચાલી શકે ! આજની ભિત્તી પ્રજામાં બધાં આવાં ખરાબ મુળસરકારો
સી ચાતાં હોય ત્યાં મુળોદ્ધારની આસા કેમ રાખી શકાય ! ભિત્તી
પ્રજામાં સારાં મુળસરકારો સી ચલાવું કામ મુળસ્થવિરનું છે આખા
મુળની જરાબર બવસ્થા કરવી અને મુળ ઉન્નાતિને પંથે ચડે એવાં
રીતરિવાજ પ્રચલિત કરવાં એ મુળસ્થવિરે ભેવાનું છે મુળમાં
જ્ઞાનપાન, રીતરિવાજ આચારવિચાર શુદ્ધ રહે અને મુળધર્મનું
જરાબર પાલન થાય તેની સાવચેતી મુળસ્થવિરે રાખવી પડે છે.
અત્યારે મુળધર્મનું જરાબર પાલન ન થવાને કારણે જ વિવાદોચ્છ્રક
મુવકાને ફરજીયાત અવિવાહિત છવન બનીત કરવું પડે છે અને
૬૦-૬૫ વર્ષના પુરો ધનસવાનાં બધે આસાભરી કુમારિકાઓ સાથે
વિવાહ કરી લે છે અને પરિણામે થોડાં વર્ષ ચૂકવાયામાં રહીને
પોતે ચતુને ભેડે છે અને અનોખા બાલિકાનું છવન પણ મુખી
બનાવતો બાપ છે એક બાલુ પુરુષવિવાહ થાય છે અત્યારે બીજા બાલુ
નાના નાના અનોખા બાળકોને વિવાહના બંધનમાં સપડાવવામાં આવે
છે આ બે કારણોને લીધે સમાજમાં વિધવાઓની વૃદ્ધિ થાય છે આ
વિધવાઓમાં કેટલીક વિધવાઓ એવી પણ હોય છે કે જેમને પોતે
મૃતુ છે કેવી બવસ્થામાં છે ! એટલું પણ જ્ઞાન હોતું નથી. આ
નાની ઉંમરમાં કુમળી કુમારિકાઓને વિધવા બનવાનું કરતલ મુળધર્મનું
ઉત્સાધન અને મુળસ્થવિરની શરણુનો અભાવ છે

આજે જ્ઞાન ભેદી માલતાજી આવા મદ્રે મેદી મેદી જ્ઞાનમાસ-
નારા સ્થવિરો બહાર નીકળ્યા પડે છે પણ વિવાહ ન્યાયુક્તા છે કે
નહિ ! એ ભેનારા વધુ થોડા હોય છે પ્રીતિભોજ તો પહેલાં પણ
જ્યાં પણ તે પ્રીતિજ્ઞાન મદ્રે ત્યારે મદ્રે કેમણે બહારકારથી પ્રીતિ
ભોજ કરાવવામાં ન આવતું અત્યારે જે ભતિભોજ કરાવવામાં આવે
છે તે ભતિનો દક વસુથ કરવા મદ્રે કરાવવામાં આવતું હોય
છે સોમ ભતિભોજ કરવા મદ્રે દગાણુ કરે છે પણ પાછળથી તેઓની
શી કુર્દયા થસે તેનું જ્ઞાન રાખતા નથી. જે સ્થિતિ ભતિભોજની
છે તેથી ખરાબ સ્થિતિ ચતુભોજની છે ચતુભોજથી કુમળી

ધનસ પત્તિ, શરીરસ પત્તિનો ધણો જ હોસ થાય છે પણ આ બધું કુળસ્થવિર વિના કોણુ સમજાવે ? અત્યારે કુળસ્થવિરના અભાવે જ્યાં જુઓ ત્યાં કુળધર્મ્યાદાનુ ઉલ્લંઘન કરવામાં આવે છે, ખોટા રીવાજો, ખોટા ખર્ચો વધારવામાં આવે છે કુળવ્યવસ્થા ન હોવાને કારણે સમાજના ટૂંકડે-ટૂંકડા થઈ ગયા છે અને સામાજિક જીવન દુખી બનતું જાય છે અને કુળધર્મનો નાશ થતો જોવામાં આવે છે

લૌકિક કુળના ઉદ્ધાર માટે જેમ કુળસ્થવિરની આવશ્યકતા રહે છે તેમ લોકોત્તર કુળના ઉદ્ધાર માટે લોકોત્તર કુળસ્થવિરની પણ જરૂર રહે છે સાધુસમાજ એ લોકોત્તર કુળ છે સાધુસમાજના નિયમપાલનની બધી જવાબદારી ગુરુ ઉપર રહે છે એટલે ગુરુ એ લોકોત્તર કુળના સ્થવિર છે શિષ્યવર્ગને આચારધર્મનું શિક્ષણ આપવું, ઉચિત આવશ્યકતાઓની પૂર્તિ માટે યોગ્ય સાધનો પૂરા પાડવા એ ગુરુનું કર્તવ્ય છે શિષ્યોને ભણાવીગણાવી વિદ્યાન બનાવવા એ પણ ગુરુનું જ કર્તવ્ય ગણાવામાં આવ્યું છે જે કોઈ ગુરુ પોતાના ૧૦-૨૦ યોગ્ય શિષ્યોને જ ભણાવે અને બાકીના શિષ્યોને શિક્ષા ન આપે તો તે ગુરુ કુલસ્થવિર કહેવાય નહિ જે કુળસ્થવિર બાળકોને બાળકયોગ્ય અને વૃદ્ધોને વૃદ્ધયોગ્ય શિક્ષા આપે છે અને તેમની યોગ્યતાનુસાર સારસભાળ રાખે છે તે કુળસ્થવિરનું કુળ હમેશા પવિત્ર રહે છે

જે પ્રમાણે લૌકિક કુળસ્થવિર કુળધર્મના પાલન કરવા-કરાવવાની બધી વ્યવસ્થા કરે છે તે જ પ્રમાણે જે ગુરુ પોતાના કુળના બધા સાધુઓને કુળધર્મના પાલનમાં દઢ બનાવે છે, તે લોકોત્તર કુલસ્થવિર છે લોકોત્તર કુલસ્થવિરના બનાવેલા નિયમોનો ભગ ડરનાર માટે દડવિધાન પણ બતાવવામાં આવેલ છે એ પ્રાયશ્ચિત્તમાં દશમુ પ્રાયશ્ચિત્ત અન્તિમ સજા છે આ છેલ્લું પ્રાયશ્ચિત્ત એને જ દેવામાં આવે છે કે જે મનુષ્ય કુળમાં રહી કુળનો નાશ કરે છે, સધમાં રહી સધનો નાશ કરે છે અથવા ગણમાં રહી ગણનો નાશ કરે છે

સાધુ નો મહાજતોનો મૂળથી બચ કરે તો તેની અધિભૂત અધિક સત્ત્વ નવી હિસા છે પરન્તુ નો અણુમાં ભેદ પાડે તો તેને હસમુ પ્રાવશિત છે આતુ પ્રધાન કરણ એ છે કે નો મોર્ષ સંપૂર્ણ અક્રિયતા અપરાધ કરે તો તે એકલો / મદ ધાન પશુ નો કુળ સમ કે અણુમાં ભેદ પાડે તો આખા કુળને કે સહને હાનિ પહોંચે છે મદે એ ભૂલેચૂક પશુ સુલુ નો મોર્ષ એ કે નો અક્રિય કુળને કિન્નભિન્ન કરે છે તે કુખર્ષ બાપે છે અને આખા કુળનો અપરાધી બને છે

કુળમાં કુલીનતા પ્રચલવવી અને કુળને ઉચ્ચવશ બનાવવું એ કુળસ્થવિગ્નો ધર્મ છે કુળદોષ બનવા મદિ કુળસ્થવિરે અપરાધો આપી બીજાને પેલાના રાત્રિપ્રકાશ વડે પ્રકાશિત કરવા જેટલું અક્રિય પ્રચલવવું ભોર્ષ એ.

(૬)

ગણુસ્થવિર-ગણુનાયક

[ગણ-થેરા]

માનવકુળ અનેક નાના મોટા કુટુંબોમાં વહેચાએલું છે આ બધા કુટુંબોમાં પરસ્પર પ્રેમસબંધ, સ્નેહસદ્ભાવ તથા યોગ્ય વ્યવસ્થા જળવાય તે માટે બધા કુટુંબોનું એક મધ્યસ્થ મહાન સ્થાપવામાં આવે છે જે 'ગણુ' અથવા 'કુટુંબ સમૂહ' એ નામથી ઓળખાય છે આ 'ગણુ' નું મુખ્ય કામ કુળની મર્યાદા સાચવવાનું અને કુળની યોગ્ય વ્યવસ્થા ઝરવાનું હોય છે જે વ્યક્તિ આ ગણુ-તત્ત્વનું બરાબર નિયંત્રણ અને સચાલન કરે છે તે 'ગણુસ્થવિર' કે ગણુનાયક તરીકે ઓળખાય છે

પ્રાચીન સમયમાં ગણુતત્ત્વ-પ્રબળતત્ત્વની પ્રણાલી બહુ પ્રચલિત હતી જ મહાવીરના સમયમાં અઢાર ગણુરાજ્યો હતા અને એ ગણુ-રાજ્યો પરસ્પર બહુ જ સલાહસપથી રહેતા અને ગણુરાજ્યોની યોગ્ય વ્યવસ્થા કરતા. આ અઢાર ગણુરાજ્યોનો ગણુસ્થવિર ચેટક હતો.

જૈનસૂત્રોમાં ગણુનાયક ચેટકનો જે કાર્ષ્ણી જીવનપરિચય મળે છે તે ઉપરથી ગણુસ્થવિર કેવો હોવો જોઈએ તેનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ આવે છે

મગધદેશ ને વર્તમાન સમયમાં બિહાર નામે ઓળખાય છે તેની ઉપર વૈશાલી નામે એક પ્રસિદ્ધ નગરી હતી. આ વૈશાલીનગરી જયુરાજ્યમાં હતી. આ જયુરાજ્યનો અધિનાયક ચેટક હતો. તે વખતે વૈશાલી જયુરાજ્ય જેવાં બીજાં પણ ઘણાં જયુરાજ્યો હતાં જેમાં કુસીનારાય પાવા, કુપાપુર આદિ પ્રધાન જયુરાજ્યો હતાં, આ જાં જાં જયુરાજ્યો જયુતત્ર કે પ્રજાતત્ર (Republic) રાજ્યો હતાં. આ જયુરાજ્યોનું નિમજ્જ અને સામાસન જયુનાયક ચેટક કરતો હતો.

આ જયુતત્રોનું સામાસન આધુનિક પ્રજાતત્ર રાજ્યોની જેમ થતું. આ જાં જાં જયુરાજ્યોમાં ધર્મિક કુળના ગૃહસ્થોની ઠોસીલ (સભા) કુખ્ય કામ કરતી હતી. આ જયુતત્રમાં ને ને ભતિઓ સમિશ્લિત હતી તે પેલાંનો એક પ્રતિનિધિ ચૂરી જયુતત્રમાં મોકલતી.

જયુતત્રની સભાની વ્યવસ્થા એકદમ સુંદર હતી. એ સભામાં એક સાસન-પ્રણયક નિયુક્ત કરવામાં આવતો કે ને આવેલાં સભ્યોને તેમનું સ્થાન બતાવતો. સભ્યોની ઉપસ્થિતિ પૂર્ણ થઈ ગઈ ત્યારે મોર્ગપુર પ્રસ્તાવ સભા સમક્ષ મૂકવામાં આવતો. આ ક્રિયાને નરિ (રૂપિ) કહેવામાં આવતી. વિરૂપિ ક્યાં પછી પ્રસ્તુત પ્રસ્તાવ ઉપર વિચાર કરવામાં આવતો અને પ્રસ્તાવ સ્વીકૃત કરવામાં આવે કે નહીં એ વિષે ત્રણવાર પ્રત્યેક સભ્યને પૂછવામાં આવતું. જો જાં સભ્યો પ્રસ્તાવને સ્વીકૃત કરવામાં સહમત થતાં તો પ્રસ્તાવ પાસ કરવામાં આવતો અને જો તેમાં મતભેદ થતો તો મતજયુના કરવામાં આવતી. આ જયુતત્રની સભાનાં નિમજ્જોપનિયમો પણ મદવામાં આવતાં અને તેનું જરાબર પાલન કરવામાં આવતું.

જયુતત્રની સભા બહુમતિથી કામ કરતી હતી. સભામાં ને પ્રસ્તાવ સ્વીકૃત કરવામાં આવતો તે પ્રસ્તાવને કાર્મીપમાં પરિકૃત કરનાર જયુનાયક Chief Magistrate કહેવામાં આવતો. જયુનાયકને સદાકાર આપવા માટે ઉપરાજ, કાપરી, સેનાપતિ વગેરે જયુ

નિયુક્ત કરવામા આવતા ગણુતત્રનુ ન્યાયાલય એક આદર્શ ઢગલુ હતું, કે ન્યા સસ્તો અને સાચો ન્યાય આપવામા આવતો ગણુતત્રના સદસ્યોનો ન્યા દરબાર ભરવામા આવતો તે સ્થાન Town hallના નામે ઓળખાતુ

ગણુનાયક ચેટક ગણુરાજ્યોની સુવ્યવસ્થા કરવામા કુશળ હતો બધા ગણુરાજ્યોના અધિનાયકો તેનુ નેતૃત્વ સ્વીકારતા અને તેની આજ્ઞાને શિરોધાર્ય કરતા ચેટક પોતે આઢ્ય, દીસ અને અપરાભૂત-કોઈથી ગાજ્યો ન જાય એવો-હતો તેની અપ્રતિમ પ્રતિભાશક્તિ આગળ બધા નમતુ આપતા પ્રજાને સુખી બનાવવા માટે પોતાથી તે શક્ય પ્રયત્નો કરતો અન્યાય સામે તે જોહાદ જગવતો અને ન્યાયની આગળ નમતુ આપતો આ તેની ગણુનાયક તરીકેની ખાસ વિશેષતા હતી મહારાજ ચેટક ગણુનાયકના ગુણોથી સંપન્ન હતો અને તેથી જ ખીજાં ગણુરાજ્યોના અધિનાયકો તેની આજ્ઞા શિરોધાર્ય કરતા

એક વખત મહારાજ ચેટકને ગણુનાયક તરીકેની કડવી ફરજ બજાવવાનુ જોખમભર્યું કામ માથે આવી પડયુ પ્રસંગ એવો હતો કે, મહારાજ ચેટકના ભાણેજ મગધાધિપતિ કોણિકે પોતાના ભાઈ વિહલ્લકુમારના ભાગમા આવેલા હાર-હાથી ખૂટવી લેવા માટે વિહલ્લકુમારની સાથે અન્યાય કર્યો વિહલ્લકુમાર ગભરાયો અને મહારાજ ચેટકની શરણે આવ્યો. ગણુનાયક ચેટકે વિહલ્લકુમારની બધી વાત શાન્તિપૂર્વક સાંભળ્યા બાદ કહ્યું કે, મહારાજ કોણિકનો આ અન્યાય છે હાર-હાથી ઉપર તેનો જગપણુ અધિકાર નથી. મગધાધિપતિ કોણિક અને વિહલ્લકુમાર બંને ગણુનાયક ચેટકના ભાણેજ હતા એક અન્યાયને પથે હતો અને બીજો ન્યાયને પથે હતો અન્યાયનો પ્રતિજ્ઞ કરવો અને ન્યાયનો પ્રચાર કરવો એ ગણુતત્રનુ ધ્યેય હોય છે આજે ગણુતત્રના ધ્યેયને સિદ્ધ કરવાનો શુભ પ્રસંગ સાપડયો હતો ગણુનાયક ચેટકે બધા ગણુરાજ્યોના અધિનાયકોને એકઠા કર્યા અને ગણુધર્મ ઉપર આવેલી ફરજને બજાવવાનો હેતુ સમજાવ્યો બધા

ગજરાલ્લોના અધિનાથકે અને તે બોલે મહારાજ સેવિકાના અન્નમાનને પ્રતિષ્ઠા કરવા અને આમને આવેલા વિદ્યારૂપમારને ન્યાય અપાવવા ગજનાથકે ચેટકને આમક ક્રમે

ગજનાથક ચેટક ઉપર આને બેવડી ફરજ આવી પડી હતી. અથર્ધર્મની રક્ષા અને બીજા બાલુએની રક્ષા મનપ્રપતિ કોણિક પક્ષ બાલુએ હતો અને વિદ્યારૂપમાર પક્ષ બાલુએ હતો. પક્ષ મનપ્રપતિ કોણિક અન્નમાનને પક્ષે હોવાથી તેનો પક્ષ ન લેતાં નિઃસહાય વિદ્યારૂપમારનો પક્ષ લીધો. ચેટકે કહેલો બધો નિષ્પક્ષ અને ન્યાયપ્રેમ હતો તેનો પરિણામ અને અપાવવાને મળે છે ગજનાથક ચેટકે સર્વપ્રથમ તે મનપ્રપતિ કોણિકને બે ગજ વાર ન્યાયને માર્ગે આવી સમાધાની કરવાના સંદેશાઓ પાઠ્યાં, પણ સત્તાના ઉન્માદમાં આતુપ્રેમને શ્રદ્ધેથી મનપ્રપતિ કોણિક ગજનાથક ચેટકની શુભ સલાહને અવગણી કહી અને ગુઢ મારે તૈયારી કરવાનું કહેલું ચોક્કસ. મહારાજ ચેટકે બધાં ગજરાલ્લોનાં અધિનાથકોને ગુઢ મારે તૈયારી કરવાની આજ્ઞા કરી આખરે ભયકર ગુઢક થયું. બે કે દેવી સહાયથી મનપ્રપતિ કોણિકે એ ગુઢમાં છૂટ્યો પણ ગજનાથક ચેટક તથા તેના સહાયક બીજા ગજનાથકોએ પ્રાચુના બોલે પક્ષ મથર્ધર્મનો પ્રતિષ્ઠા બળવી અને ચોતાની ગજનાથક તરીકેની ફરજ બળવી

ઉપરના સાચીય દશાના ઉપરથી ગજનાથક કેવો હોયો તોઈએ અને તેના ઉપર કેટલી બધી ગંભીર અવાજદારીએ ક્રોધ છે તેનો સામાન્ય પરિણામ મળે છે કે —

ગજનાથકે ગજુતજની અવરજા અને પ્રતિષ્ઠા સાચવવા માટે સમય અને સક્રિયતા બોલ અપાવે પડે છે

ગજનાથકે પેતાના સહકારી ગજરાલ્લોના અધિનાથકોનાં હાથ છૂટવા મારે પ્રેમઆવ અને અક્રિય પ્રજાદાવનાં પડે છે.

* જુઓ: નિરુપચિ સૂત્ર અને 'અમરવીસૂત્ર'માં આનેક ભવમુલક અને મહાસિદ્ધાન્ત ગુપ્ત વર્ણવે.

ગણુનાયકે અન્યાયના પ્રતિકાર અને ન્યાયના પ્રચલન માટે હમેશા સક્રિય પ્રયત્ન કરવા પડે છે

ગણુનાયકે ગણુધર્મની રક્ષાથે પ્રાણપાપુ જોડણી આત્મબળ કેળવવું પડે છે

ગણુનાયકે ગણુધર્મની પ્રતિષ્ઠા આગળ સ્વજનનો સબધ તોડવો પડે છે

ગણુનાયકે ગણુતંત્રને આશ્રયે આવેલા કોઈપણ આશ્રિતને તન, મન અને ધનથી રક્ષા કરવી પડે છે

ગણુનાયકે કોઈપણ પ્રકારનો પક્ષપાત છોડી નિષ્પક્ષ અને ન્યાયપ્રિય થઈ રહેવું પડે છે

ગણુનાયકે ગણુધર્મની રક્ષા અને પ્રતિષ્ઠા પ્રાણના ભોગે પણ સાચવવી પડે છે.

ગણુનાયકે પ્રજાના સુખદુઃખની દિનરાત ચિન્તા કરવી પડે છે.

ગણુધર્મની પ્રતિષ્ઠા અર્થે ગણુનાયકે કેટલો આત્મભોગ આપવો પડે છે તે આપણે જોયું પણ આ સિવાય ગણુનાયક ગણુધર્મને વધારે વ્યવસ્થિત અને વ્યવહાર્ય કરવા માટે ધણીવાર તેમા યોગ્ય પરિવર્તન પણ કરવું પડે છે 'ગણુ'ના નિયમોમા પરિવર્તન અને પરિવર્દન કરવાથી ધણીવાર ગણુતંત્રના રાજ્યો નારાજ પણ થાય છે, પણ જે સાચો ગણુનાયક હોય છે તે કોઈની રાજીખુશીથી કૂલાતો નથી તેમ કોઈની નારાજીથી ગભરાતો નથી તે તો ગણુધર્મ વ્યવસ્થિત કેમ થાય અને ગણુતંત્રનું સચાલન અને નિયંત્રણ બરાબર કેમ થાય અને તેથી પ્રજાને વિશેષ સુખશાન્તિ કેમ પહોંચે એ જ ચિન્તા હમેશા ગણુનાયકને રહ્યા કરે છે જે ગણુનાયક ગણુતંત્રમા 'આમ કરવાથી અમુક નારાજ થશે તો' એમ ધારી યોગ્ય પરિવર્તન કરતા હોય છે તે ગણુસ્થવિરપદને શોભાવી શકતો નથી માટે સાચો ગણુનાયક તો તે જ છે કે, જે દેશકાલાનુસાર ગણુધર્મના નિયમોપનિયમોમા યોગ્ય

પરિવર્તન કરી અણુતત્ત્વને બેવરિચિત બનાવે છે અને તે દ્વારા પ્રજાને મુખશાન્તિ પહોંચાડે છે

એમ સોમ જરમીના દિવસોમાં ગ્રીષ્મ કપાઈ પહેરે છે અને શરદીના દિવસોમાં ઝરમ કપાઈ પહેરે છે. સત્ત્વ અનુસાર આ પરિવર્તન અન્યાયકારી માનવામાં આવે છે તેમ દેશકક્ષાનુસાર અણુતત્ત્વમાં યોગ્ય પરિવર્તન કરવું અતિ આવશ્યક છે એક પુસ્તકમાં એમ વર્ણવામાં આવ્યું હતું કે જે વસ્તુમાં પરિવર્તન થતું નથી તે વસ્તુ ટકી નથી તે નષ્ટ થઈ જાય છે આ વાત સત્ય લાગે છે કારણ કે એ પ્રત્યક્ષ દેખાય છે કે વૃક્ષ ખસ્ય જૂના પાકા ફેંદા દે છે અને નવા પાકા ધારણ કરે છે જો આ પરિવર્તન વૃક્ષમાં ન થાય તો વૃક્ષ વૃક્ષરૂપે ટકી ન શકે. જૈનશાસ્ત્રોમાં ખસ્ય પ્રત્યેક વસ્તુ હિતપાલ્લભ્યમૌખ્યાત્મક માનવામાં આવી છે. સારાંશ કે અણુનાયકે સમગ્રાણુસાર અણુધર્મમાં યોગ્ય પરિવર્તન કરવું જોઈએ.

જો અણુનાયક સમગ્રધર્મી અને સમજદાર ન હોય તો અણુધર્મમાં કરવામાં આવેલું પરિવર્તન અણુધર્મમાં બેવરચિત કરવાને બદલે અબ્યવસ્થા કરી નાખે છે એટલા અધિ અણુનાયકને દેશકાળનું જ્ઞાન આવશ્યક હોવું જોઈએ.

જે બાહ્ય અણુતત્ત્વની વીજરત્નિથી યજ્ઞિતનું સર્જન કરી તેને અણુધર્મને બેવરિચિત કરવામાં સદુપયોગ કરે છે અને તે દ્વારા પ્રજા શુદ્ધિને સુખી બનાવે છે તે બાહ્ય અણુરચવિર બની શકે છે અને બ્રહ્મભોગ તથા કવ્યબ્યાસનદ્વારા તે અણુરચવિરપદને દીપાવી શકે છે

(૭)

સંઘસ્થવિર

[સંઘ-થેરા]

જૈનશાસનમાં મંઘનુ સ્થાન અતિ મહત્ત્વનુ છે સઘ એટલે જૈનશાસન સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકા એમ ચતુર્વિધ સઘ છે. આ ચતુર્વિધ સઘની પ્રતિષ્ઠામા ધર્મની પ્રતિષ્ઠા રહેલી છે ડારણુકે આ ચતુર્વિધ સઘના પાયા ઉપર જ જૈનશાસન ટકી રહ્યુ છે જે સઘના આધારે ધર્મ ટકી રહેલો છે તે સઘ જો શિથિલ હોય તો ધર્મ કેમ ટકી શકે ? એટલા માટે સઘની સુવ્યવસ્થા જળવવા માટે સઘસ્થવિરની આવશ્યકતા શાસ્ત્રકારોએ બતાવી છે.

સકળ સઘનુ સચાલન કરવુ એટલે ચતુર્વિધ સઘની સમુચિત વ્યવસ્થા કરવી, એ સઘસ્થવિરનું મુખ્ય ડર્તાવ્ય છે

સઘ બે પ્રકારનો છે લાકિક સઘ અને લોકોત્તર સઘ. શ્રાવક અને શ્રાવિકા લૌકિક સઘના સભ્યો છે અને સાધુ અને સાધ્વી એ લોકોત્તર સઘના સભ્યો છે લૌકિક સઘસ્થવિર લૌકિક સઘની વ્યવસ્થા કરે છે અને લોકોત્તર સઘસ્થવિર લોકોત્તર સઘની વ્યવસ્થા કરે છે.

આવક તથા આવિકા મન્નેને સધમાં સમાન અધિકાર છે. મન્નેના પરસ્પરના સહકાર વિના સધનું કોઈપણ કામ અવરિચિત થાથી ન શકે. લૌકિક સધનાં આ બે મહત્વનાં અંગેમાંનું કોઈ એક અંગ પાંચજુ બને અથવા બનાવવામાં આવે તો લૌકિક સધ આગળ આથી ન શકે

ચાનું, હસીનું, ચારિત્રને છવનમાં ઉતારવા માટે જો આવક આવિકા મન્ને સક્રિય પ્રવર્તન કરે તો લૌકિકસધની ઉન્નતિ થવા વિના ન રહે. લૌકિક સધનો મુખ્ય આદર્શ લૌકિક છવનને અવરિચિત અને આદર્શ બનાવવાનો છે પણ છવનનો આદર્શ સધસ્થવિર વિના કોણ સમજાવે ?

જો સધસ્થવર સધના નિયમોપનિયમો અનુસાર સધની અવસ્થા કરે તો સધની ઉન્નતિ અવશ્ય થાય. પણ સધની બરાબર અવસ્થા કરવા માટે સધસ્થવિરે ચાનું, હસીનું અને ચારિત્રને છવનમાં સ્થાન આપી અધિકૃતત્વ ફેળવવું પડે છે. અપાર સધસ્થવિર પ્રભાવશાલી અને દૂરદષ્ટા અને છે ત્યારે સધ પ્રગતિપાત્ર પશ્ચિ અવસ્થા ગત્ય છે. અત્યારે સાચા સધસ્થવિરનાં બહાવે સધનું જોઈએ તેવું નિમારણ જોવામાં આવતું નથી અને તેથી સધછવન પણ અવરિચિત થાલતું નથી. અત્યારે સધસ્થવિરનાં બહાવે આવક અને આવિકાનું છવન લીધું જાતી થયું છે. મન્નેનો જોઈએ તેવો વિકાસ થતો નથી એટલા માટે આવક અને આવિકાનું છવન વિકસિત થાય એ માટે સધનું નિમારણ બરાબર થી વિકાસનાં ક્ષેત્રો ખોલવાની સધસ્થવિરે અવરજા કરવાની જરૂર છે. સધનું શેમાં કમ્યાણુ રહેલું છે એ એક માત્ર હકિમિતિ કુ સધસ્થવિરની સમજૂ હોવું જોઈએ. સધસ્થવિરે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર કાલ પ્રમાણે સધનાં નિમારણમાં પરિવર્તન કરી સધના નિયમોને અવકારમાં લાવવા જોઈએ અને સધોન્નતિ માટે સક્રિય પ્રયત્નો કરવાં જોઈએ.

સધોન્નતિ માટે સધસ્થવિરે સવપ્રયત્ન સધમાં મુદર સચાન કરવું જોઈએ. જો સધમાં મુદર સચાન હતો તો સધનું સચાન

બરાબર ચાલશે, એમા રાકતે સ્થાન નથી જો સઘસ્થવિર સમયગ્ર અને ધર્મગ્ર નહિ હોય તો સઘનું સચાલન બરાબર થશે નહિ અને પરિણામે સઘને ક્ષતિ પહોચશે

સઘસ્થવિરે એ બૂલેચૂક પણ બૂલવું ન જોઈએ કે તેની જવાબદારી એક સેનાપતિથી પણ વિશેષ છે. જેમ સેનાપતિ સમયગ્ર ન હોય તો સેનાને પોતાના કાબુમા બગાડે રાખી રાકતો નથી તેમ જો સઘસ્થવિર સમયગ્ર અને ધર્મગ્ર ન હોય તો આજો સઘ અવળે માર્ગે ચડી જાય અને તેથી સઘને ઘણો જ ધક્કો પહોચે. એટલા માટે સંઘસ્થવિર પ્રભાવશાળી, દૂરદષ્ટ અને નિસ્વાર્થી હોવો જોઈએ જેમ લૌકિક સઘસ્થવિરનું કામ લૌકિક સઘની વ્યવસ્થા કરવાનું છે તેમ લોકોત્તર સઘસ્થવિરે લોકોત્તર સઘની સમુચિત વ્યવસ્થા કરવાની હોય છે. સઘમા કોઈ પ્રકારનો અસતોષ પેદા ન થાય, વિગ્રહ પેદા ન થાય, મનોમાલિન્ય ન વધે તે માટે સઘસ્થવિરે ખૂબ જ સાવચેતી રાખવી પડે છે જે કોઈ સઘમા ભેદ પાડે, વિગ્રહ કરે તેને યોગ્ય દડ દેવાનો સઘસ્થવિરને અધિકાર છે સઘમા શાન્તિ ગ્થાપવા માટે દરેક પ્રકારના પ્રયત્નો કરવા એ સઘસ્થવિરનું મુખ્ય કામ છે જે ત્યાગ અને સેવાભાવદ્વારા સકળ સઘનું સચાલન કરે છે અને સંધાનતિ કરે છે તે સઘસ્થવિર તરીકે પોતાનું પદ દીપાવી શકે છે

(૮)

નતિસ્થવિર—સમાજસ્થવિર

[આતિ યેષ]

માનવસમાજ પશુસમાજ પક્ષીસમાજ અને પ્રાણીસમાજ / એ બધા સમાજોનું સુદૃઢ બંધન કરવામાં આવે તો રષ્ટ્ર જીવંત રહે મનુષ્ય, પશુ, પક્ષી દરેક પ્રાણીઓ પોતાનો સમાજીય સદાચાર સૌથી ઉંચે સતીઓનું સન્માન કરી સમાજ કલ્યાણ કરે છે અને તે સમાજમાં સદાસંપત્તિ રહી મુખ્યત્વે જીવન ગાળે છે આવી સમાજવ્યવસ્થા બહુ લાંબા કાળથી ભારતમાં ચાલી આવે છે અને તેથી ભારતીય સંસ્કૃતિમાં તેનું સ્થાન ખૂબ મહત્ત્વનું છે

માનવનતિ એક છે પશુ નતિ એક છે અને પક્ષીનતિ પણ એક છે પણ પશુપક્ષી નતિમાં જેમ મોર, પોપટ આવે એવું આદિ અનેક પેદા નિઓનો સમાજ જુદો જુદો હોય છે તમ માનવ નતિ એક છે પણ તેમાં પણ વર્ણમેદ અને નતિમેદને લીધે અનેક પેદા નતિઓ છે અને એ દરેક પેદાનતિઓનો સમાજ પણ જુદો જુદો છે સમાજ / એ શબ્દ બ્રહ્મવિદો નથી પણ એ બ્રહ્મવિદો પોતાના સામાજિક દિલ માટે સન્માન કરી મારેલું તત્ત્વ છે પોતાનું

અને પોતાની જાતિનું તત્ત્વ વ્યવસ્થિત ચાલી શકે અને પોતે ઉભો કરેલો સમાજ સુખી અને તે માટે સમાજની વ્યવસ્થા કરવામા આવી છે

વ્યક્તિ અને સમાજ એ બન્નેનો તાદાત્મ્ય સબધ છે વ્યક્તિના આધારે સમાજ ટકેલો છે કે સમાજને આધારે વ્યક્તિ જીવી રહી છે એ કહેવું કઠણ છે એટલા જ માટે વ્યક્તિના ઉત્થાનમા સમાજનું ઉત્થાન અને વ્યક્તિના વિનાશમા સમાજનો વિનાશ રહેલો છે.

આખા સમાજનું તત્ત્વ વ્યક્તિના હાથમા રહેલું છે પ્રત્યેક વ્યક્તિ સમાજનું એક પ્રધાન અંગ છે અને સમાજ એ વ્યક્તિઓનો છે પ્રત્યેક વ્યક્તિએ વિચારવું જોઈએ કે, 'હું સમાજનો છું અને સમાજ એ મારો છે' આ પ્રકારની સમાજભાવના-જ્ઞાતિભાવના ન્યાં પ્રવર્તે છે તે સમાજ કે જ્ઞાતિ હમેશા પ્રગતિના પથે છે એમ સમજવું જોઈએ

કુટુંબ, સમાજ કે જ્ઞાતિની બરાબર વ્યવસ્થા જાળવવા માટે પ્રત્યેક વ્યક્તિઓ વર્ગો ઊભા કરે છે પણ જો તે વર્ગો કુટુંબ, સમાજ કે જ્ઞાતિમા વર્ગવિગ્રહ કે વાડાવાડી ઊભા કરે તો માનવું જોઈએ કે એ વર્ગો કુટુંબની, સમાજની કે જ્ઞાતિની વ્યવસ્થા કરવાને બદલે અવ્યવસ્થા કરે છે અને રક્ષણ કરવાને બદલે ભક્ષણ કરે છે આવી અવસ્થામા સમાજ કે જ્ઞાતિનું બંધારણ સુધારવું અથવા નવું ધડવું એ જાતિસ્થવિરનું મુખ્ય કામ છે જે મનુષ્ય સમાજોત્થાન માટે તન, મન અને ધનથી સતત પ્રયત્ન કરે છે અને સમાજનું નિયંત્રણ અને સંચાલન બરાબર કરે છે તે વ્યક્તિ સમાજસ્થવિર કહેવાય છે. સમાજસ્થવિરે એ ભૂલવું ન જોઈએ કે, એ સમાજનો સેવક છે તેમ નાયક પણ છે

સમાજ અને જ્ઞાતિમા કેવા રીતરિવાજોનું પ્રચલન કરવાથી જ્ઞાતિનું હિત થાય અને કયા રીતરિવાજોનો નાશ કરવાથી જ્ઞાતિ કે સમાજનું કલ્યાણ થાય એ વિષે દેશકાળ પ્રમાણે વિચાર કરવાનું અને વિચારને કાર્યમા પરિણત કરવાનું કામ સમાજસ્થવિરનું છે

સમા ૧ કે શાંતિમાં કેટલા શાંતિજનો એકાદ છે કેટલા દુષ્ટો છે કેટલા બદાન છે અને ક્યા માર્ગે એ શાંતિજનોમાં શાંત, ઉલ્લેખ અને ધંધારેજનારનો પ્રચાર થાય વગેરે સમાજનાં વ્યવહારવિષયક તેમજ સમાજવિષયક અનેક વિચારણીય પ્રશ્નો વિશે કોટા વિચાર કરી તેનો જોશ લાવવો એ જાતિસેવકની ખાસ ફરજ છે.

જે હરેક શુદ્ધિવાદો, કર્તવ્યપરાયણ અને વિચારણીય હોય છે તે જ જાતિની સેવા બજાવી શકે છે જે ઉત્તાવળાઓ, વાતોદીઓ અને લાઘવિયાર જાતિની સેવા કરવા માટે બહાર પડે છે તે જાતિની સેવા કરી શકતો નથી. કારણ કે સમાજમાં એવા ધણા માણસો હોય છે કે જે જાતિસેવા કરનારને હલોત્સાહ પણ કરી નાખે છે. પણ એવા સમયે ધૃમતા ખારણ કરી કષ્ટવ્યપરાયણ રહેતું એમાં જ જાતિસેવકની શ્રેય છે.

પ્રત્યેક જાતિમાં જનુભવી જાતિસેવકોની વ્યવસ્થિતતા બહુ રહે છે કારણ કે જો જાતિસેવક જનુભવી ન હોય તો સમાજમાં અને શાંતિમાં અનેક અનર્થો પેદા થવાની આશંકા રહે છે. કુવચ્છેદન એવું કાર્ત્ત્વ પણ હાથ ખરી બેસે છે કે જે કાર્ત્ત્વને સમાજ અપનાવવા તૈયાર ન હોય એટલા માટે જે બંધિત એ ૬ વર્ષ સુધી સમાજ કે શાંતિનો અનુભવ મેળવ્યો તે જ બંધિત સમાજસેવક તરીકે સાર્વજનિક નીવડી શકે છે એમ સાબિત થઈ શકે છે.

આજે જનુભવની માણસો સમાજસેવકનું પદ સેવા તૈયાર કર્ત્ત્વ બન્યું છે. પણ જ્યારે સમાજવ્યવસ્થા કરવાનું દુઃસાધ્ય કામ માથે આવી પડે છે ત્યારે દૂર ખસી નસે છે એટલે આજે જનુભવી જાતિસેવક ન હોવાને કારણે જ સમાજ અને જાતિની વ્યવસ્થા બરાબર નેવાઈ જાયતી નથી.

આ ૭ કુવાનો ઉપર એવો આરોપ રાજવામાં આવે છે કે તેઓ સમાજરિચનિયા બધાને કારણે સમાજનેકારને નામે સમાજદાનિ

કરી રહ્યા છે. પણ આ વાત એકાન્ત સાચી નથી. ઊલટું કેટલાક વૃદ્ધો યુવકોની અપેક્ષા અધિક અવિચારી અને ઉચ્છ્રાંખલ જોવામા આવે છે તેઓ ખરાબ રૂઢિઓને પકડી રાખે છે અને વાવા વાક્ય પ્રમાણમૂને મહત્ત્વ આપી સમાજહાનિ કરતા રહે છે અને યુવાનો ખરાબ રૂઢિઓનો ઉચ્છેદ કરવાનું કહે છે તો તેઓ નારાજ થઈ જાય છે. પણ તેઓ એમ નથી સમજતા કે ખરાબ રૂઢિઓને કારણે સમાજ કે જ્ઞાતિનું કેટલું બધું અધ પતન થતું રહે છે જો સાચા સમાજ-સેવકો અને જાતિસેવકો હોય તો તેઓ યુવાનો અને વૃદ્ધોને સમાજોદ્ધારનો માર્ગ બતાવે, પણ જ્યાં સાચો સમાજસેવક જ ન હોય ત્યાં સમાજ-સુધારની વાત જ ક્યા રહી ?

આજે સમાજસેવકના અભાવે જ્યાં જુઓ ત્યાં યુવકો બેકાર બની આદર્શહીન થઈ અહીંતહી બાટકયા કરે છે સમાજની ખરેખર બહુ દુર્વ્યવસ્થા છે જ્યાંસુધી સમાજની આ દુર્વ્યવસ્થા દૂર કરી સુવ્યવસ્થા કરવામા ન આવે ત્યાંસુધી સમાજસુધારની આશા રાખવી નકામી છે લૌકિક જાતિસ્થવિરની માફક લોકોત્તર જાતિસ્થવિર પણ હોય છે લોકોત્તર જાતિના નિયમોપનિયમો ધડી તેનું ખરાબર પાલન કરાવવું અને દેશકાલાનુસાર લોકોત્તરજાતિમા સરોધન કરી સાધુ-સમાજને પ્રગતિ પથે લઈ જવો અને તે દ્વારા માનવસમાજનું કલ્યાણ સાધવું એ તેમનું મુખ્ય કર્તવ્ય હોય છે

સમાજ કે જ્ઞાતિના સુધાર માટે દરેક શક્ય ઉપાયો લઈ સમાજોદ્ધાર કરવો એ સમાજસેવકનું કર્તવ્ય છે આ કર્તવ્યપાલનમા સમાજ, જ્ઞાતિ અને ધર્મનું કલ્યાણ રહેલું છે.

(૬) સૂત્રસ્થવિર

[સુત-ચેરા]

૧ હિ જ્ઞાનેવ જ્ઞાન પવિત્રમિદં વિદ્યતે ।

આખી દુનિયામાં જ્ઞાન જેવી ઠાઠ બીજ પવિત્ર વસ્તુ નથી. જળથી સરીરશુદ્ધિ કરી શકાય છે પણ જીવનશુદ્ધિ કરવા માટે તે જ્ઞાનની આવશ્યકતા રહે છે. જ્ઞાન એ અતરંગીય છે એ અતરંગમુખ્ય પ્રકાશથી અજ્ઞાનાધિકાર દૂર ભાગે છે અને જ્ઞાનજ્યોતિ પ્રગટે છે. જે બક્ષિત પોતાના જ્ઞાનવસ્તુનો પ્રકાશ અજ્ઞાનાધિકારમાં બદલ્યા પ્રાણી એને આખી જ્ઞાનનો માત્ર જ્ઞાને છે તે બક્ષિત જ્ઞાનમાર્ગનો જવાબદાર થવાનું છે. જ્ઞાનના સંદેશમાં તે સૂત્રસ્થવિર કહેવાય છે. સૂત્ર એટલે કેવળ સૂત્રવાચન કે સૂત્રનું પાઠ નહિ પણ સૂત્ર એટલે સૂત્ર વસ્તુને અનુભવમાં ઉતારી તેનો વિવેક કરવો. જે બક્ષિત સૂત્રમંથિત વસ્તુને અનુભવમાં ઉતારી વિવેક કરે છે અને પોતાના સમ અનુભવ જ્ઞાનનો જનસાગરમાં પ્રચાર કરે છે તે સૂત્રસ્થવિર કહેવાય છે. સૂત્રજ્ઞાનનો વાચન કરવું અને તેને અનુભવમાં ઉતારવું એ બન્ને કિલ વસ્તુ છે.

સૂત્રજ્ઞાનનું વાચન કરવું સરલ છે પણ એને અનુભવમાં ઉતારવું કઠિન છે. વર્ષોના વર્ષો મુખી અનુભવોના અખતરાઓ કર્યા પછી સૂત્રજ્ઞાનનો વિવેક પ્રગટે છે ત્યારે સૂત્રજ્ઞાનનો જ્ઞાન સમ ન્હા છે.

સૂત્રજ્ઞાનનો સાર જનસમાજને સમજાવવો અને તેના પ્રચાર માટે સક્રિય બધા પ્રયત્નો કરવા એ સૂત્રસ્થવિરની ફરજ છે સૂત્રસ્થવિર સૂત્રજ્ઞાનનો પ્રચાર કરવા માટે સર્વપ્રથમ જનસમાજને શ્રદ્ધા-આત્મવિશ્વાસની દ્વિયોગિતા સમજાવે છે. જ્યારે સૂત્રસ્થવિરને લાગે છે કે જનસમાજે જ્ઞાનને ધારવાની ભૂમિકા બાધી લીધી છે ત્યારે જ્ઞાનની મહત્તા સમજાવે છે અને જ્ઞાનને સક્રિય રૂપ આપવા માટે પ્રેરણા આપે છે. કારણ કે સૂત્રસ્થવિર બરાબર સમજે છે કે — ‘શ્રદ્ધાવાંછમતે જ્ઞાનં’ અર્થાત્ શ્રદ્ધાવાન્ બ્યક્તિ જ સૂત્રજ્ઞાનનો અધિકારી બની શકે છે જે બ્યક્તિની જિજ્ઞાસા-વૃત્તિ જાગ્રત થઈ નથી, જે સાબાળવા ઉત્સુક નથી, જે ખરો શ્રાવક થયો નથી તે બ્યક્તિ જ્ઞાનોપાર્જન કેમ કરી શકે ? એટલા માટે સૂત્રસ્થવિર જ્ઞાનનો પ્રચાર કરવા માટે જનસમાજમા સર્વપ્રથમ શ્રદ્ધા-બુદ્ધિ અને જિજ્ઞાસાવૃત્તિ જાગ્રત કરે છે અને પછી જ્ઞાનોપદેશ આપે છે બાકી જે અજ્ઞાની, અશ્રદ્ધાળુ અને સશયાત્મા હોય છે તે જ્ઞાનપ્રાપ્તિ કરી શકતો નથી.

જે અનુભવવૃદ્ધ અને જ્ઞાનવૃદ્ધ સૂત્રસ્થવિર હોય છે એ સૂત્રધર્મનો પ્રચાર અને તેનું પાલન બરાબર કેમ થાય એની હમેશા ચીવટ રાખે છે અને સૂત્રજ્ઞાનનો પ્રચાર વિશેષ થાય તે માટે જગ્યાજગ્યાએ ધર્મોપદેશ આપે છે જે કોઈ જિજ્ઞાસુ શ્રાવક સૂત્રધર્મમા શ્રદ્ધાબુદ્ધિએ કોઈ પ્રકારની શકા કરે તો તે શકાનું સમુચિત સમાધાન કરે છે. શાસ્ત્રના મર્મગ્ર સૂત્રસ્થવિરનું એ કર્તવ્ય છે વર્તમાન સમયમા અજ્ઞાના-ધકાર એટલો બધો ફેલાઈ ગયો છે કે જનસમાજમા અજ્ઞાનતાને કારણે ધર્મ પ્રતિ ઉદાસીનતા વધતી જતી જોવામા આવે છે ધર્મોદ્યોત કરવા માટે અજ્ઞાનાધકારને દૂર કરી જ્ઞાનપ્રકાશ ચારે બાજુ ફેલાવવાની અતિ આવશ્યકતા છે. જ્યાં જ્ઞાનન્યોતિ પ્રગટશે ત્યાં અજ્ઞાન, અશ્રદ્ધા એન્ડ ક્ષણ પછી ટકી નાહ શકે, પણ સૂત્રસ્થવિર વિના જ્ઞાનન્યોતિ કોણ પ્રગટાવે ?

સૂત્રસ્થવિર એ જ્ઞાનન્યોતિર્ધર છે. સૂર્યના પ્રકાશથી જેમ અધકાર એક ક્ષણ પછી ટકી શકતો નથી તેમ જ્ઞાનસૂર્યના ઉદયથી અજ્ઞાન અને અશ્રદ્ધારૂપ અધકાર એન્ડ ક્ષણ પછી ટકી શકવાનો નથી.

ગંગાદત્ત દેવ

તે કાળે ઉચ્છુકતી નામે નગર હતું તેની બહાર એક-
જખૂડ નામે ચિત્ય હતું એક વખત મહાવીરન્વામી ત્યાં
પધાયા તે વખત શક દેવેન્દ્ર મહાવીર ભગવાનને આવી
મલિમ આઠ પ્રશ્નો પૂછી ઉતાવળપૂર્વક ભગવાનને વદન
કરી, દિવ્ય વિમાન ઉપર પાછો ચડી, ન્યાયી આવ્યો હતો
ત્યાં પાછો ચાલ્યો ગયો તે પ્રશ્નો આ પ્રમાણે હતા હું
ભગવન્ ! મોટી ઋદ્ધિવાળો દેવ બહારના પુદ્ગલો ગ્રહણ
કરીને જેમ અહીં આવવાને સમર્થ છે, તેમ બહારના પુદ્ગલોને
ગ્રહણ કરીને જવા-મોલવા-ઉત્તર દેવા-આખ ઉઘાડવા મીચવા
-શરીરના અવયવોને મંદ્રાચવા પહોળા કરવા-સ્થાન શય્યા
-વાધ્યાય ભૂમિ (નિપદા) ભોગવવાને-વૈક્રિયરૂપ ધારણ
કરવાને-અને વિપયોપભોગ કરવાને સમર્થ છે ?

તેના જવાબમા મહાવીરન્વામીએ કહ્યું કે, હું શક,
મોટી ઋદ્ધિવાળો દેવ બહારના પુદ્ગલો ગ્રહણ કરીને એ

ખડુ કરવા મમર્ષ^૧ છ પણ તેમને મદણ કર્યા વિના સમય નથી^૨

પછી ગીતમે ભગવાનને વદન કરી પ્રથમ પૂછ્યો કે હ ભગવન^૩! છદ્મ આ પ્રભાણે મંજિમ પ્રથમ પૂછી ઉત્સુકતાપૂર્વક નમન કરી કેમ ઉતાવળો આપ્યો મયો^૪ ?

ત્યારે ભગવાને ઉત્તર આપ્યો — હે ગીતમ^૫! મહાશૂક કલ્પના મહાસામાન્ય નામના વિમાનમા મોગી ક્ષણિકવાળા ભે દેવો એક જ વિમાનમા દેવપણે ઉત્પન્ન થયા તેમજ એક માથા મિત્ત્યાદિદૃષ્ટિપે ઉત્પન્ન થયો અને એક આમાથી સમ્યન્દદિષ્ટિપે ઉત્પન્ન થયેલ પછી પેલા માથા દેવે આમાથી દેવને કશું કે પરિણામ પામતી વસ્તુને પરિણત ન કહેવાય કારણ કે હણુ તે પરિણમે છે માટે પરિણત નથી પણ અપરિણત હ ત્યારે પેલા આમાથી દેવે કશું કે પરિણામ પામતા પુરુષના પરિણમે છે માટે પરિણત કહેવાય પણ અપરિણત ન કહેવાય પછી તે સમ્યન્દદિષ્ટિદેવે અવધિયાન વડે મને અહીં આવેલો જોઈ એ જાન્યતની ખાતરી કરવા આવવાનો વિચાર કર્યો અને તેથી પોતાના મોઢા પરિવાર સાથે ને અહીં આવવા નીકળ્યો છે પણ દેવરાજ શક મારી તરફ આવતા તે દેવની નવા પ્રકારની દિવ્ય દેવશક્તિ ક્ષણે અને પ્રભાવને ન સહન કરતો આઠ મંજિમ પ્રથમ પૂછી ઉત્સુકતાપૂર્વક વદીને આપ્યો મયો.

૧ સવ સસારી જીવ (આસારીપે અધારારાદિરૂપે કે કમરૂપે) જાણ પુરુષથી મદણ કર્યા વિના કાંઈ દિવા કરી નથી શકતા) ખડુ કરાવ મહાઅધિસાળી દેવ કરી શક્તો હોય એવી અસહ્ય શક્તો પ્રથમ છે

આ વાત આશ્વે છે નેટલામા તો પેલો સમ્યગ્દષ્ટિ દેવ
શીઘ્ર ત્યા આવ્યો અને ભગવાનની પ્રદક્ષિણાપૂર્વક તેણે પેલો
પ્રશ્ન તેમને પૂછ્યો. ત્યારે ભગવાને તેનું મતવ્ય જ માન્યું
કહ્યું આથી હર્ષિત થઈ તે દેવ ત્યા જ બેસી ભગવાનની
પર્યુપાસના કરવા લાગ્યો. પછી ભગવાને તે દેવને અને
સભાજનોને ધર્મકથા કહી તેથી મતુષ્ઠ તથા આરાધક બની
તે દેવ બોલો થયો અને ભગવાનને વદન કરીને બોલ્યો :
'હે ભગવત' હું ભવસિદ્ધિ છું કે અભવસિદ્ધિ ?
મમ્યગ્દષ્ટિ છું કે મિથ્યાદષ્ટિ ? પરિમિત મસારવાળો છું કે
અપરિમિત મસારવાળો ? સુલભબોધિક છું કે દુર્લભબોધિક ?
આરાધક છું કે વિરાધક ? (ચરમ) અતિમ શરીરવાળો છું કે
અચરમ શરીરવાળો ?

ત્યારે ભગવાને તેને જવાબ આપ્યો 'હે ગગદત્ત'
તું ભવસિદ્ધિક છે, તથા ચરમશરીરવાળો છે

પછી ગગદત્ત દેવ ગૌતમાદિને બત્રીસ પ્રકારના નાટક
દેખાડીને બ્યાથી આવ્યો હતો ત્યા પાછો ચાલ્યો ગયો

ગૌં—હે ભગવન્' ગગદત્ત દેવની તે બધી દિવ્ય ઋદ્ધિ
ક્યા ચાલી ગઈ ?

મં—હે ગૌતમ' તે તેના શરીરમા સમાઈ ગઈ

ગૌં—હે ભગવન્' ગગદત્તે તે દિવ્ય ઋદ્ધિ કેવી રીતે
મેળવી ?

મં—હે ગૌતમ' હસ્તિનાપુરમા જૂના મમયમા ગગદત્ત
નામનો ગૃહસ્થ રહેતો હતો તે વખતે આદિકર, સર્વજન

નવદશી આઠાશમત ચાલવાળા, તથા દેવો વડે ખેંચાતા ધન
 ધન્યમુક્ત શ્રી મુનિ મુવત તે નગરમાં સદ્ભાવન નામના
 ઉવાનમાં ફરતા ફરતા આવીને શ્રીતપા તેમને આવેલા જાણી
 પ્ર નજનો સાથે મમદત પણ તેમના દશને ગયો અને તેમની
 ધનકથા સાંભળી, પોતાના પુત્રને બધા કારનાર સોંપી
 પ્રવર્જિત થયે. પછી તે અગ્નિવાગ અગ્નિ બળ્યો અને અનેક
 નથ આવરવા લાગ્યો. જન સમયે ૬ ટકનો ઉપવાસ કરી તે
 મન્થુ પામ્યો અને મહાશુક કમળા દેવપણે ઉત્પન્ન થયે. તેની
 ન શ્રિતિ સુતર સાગરોપમ વર્ણની છ ત્યાંથી અમૃત થવા
 પછી તે મહાવિદ્ધ ક્ષેત્રમાં સિદ્ધ શુદ્ધ અને મુક્ત થયે.*

—શ્લોક ૧૬ ઉદે ૫

* બીજા પ્રસંગે વિગ્રહા નવરીમાં જહુપુત્રિક ચૈત્યમાં
 જનવાન ખધાર્યા હતા ત્યારે શકદેવ અગ્નિને ૩૨ પ્રસારનો વાદ્ય
 (વધિ જતાની વધો) તેણે તે કહ્યું કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરી એવા
 પ્રસંગા જવાબમાં જનવાને હસ્તિનાપુરના ૧ ૮ વાણિવાણના
 નાથક કાર્તિક શેઠની વાત કહી તે પણ મુનિ મુવતનો કપડેટ
 સાથળી ૧ ૮ વાણિવાણ સાથે પ્રવર્જિત થયો હતો. ૧૪ પૂવ
 બધો હતો તથા બાર વર સાધુપણે રહી જતો ૧ ૬૬ ભૂમ્બો
 રત્ની મરણ પામ્યો હતો અને બે સાગરોપમ આશુભવાયો. દેવસભ
 થયો હતો તે જતે મહાવિદ્ધ ક્ષેત્રમાં સિદ્ધિ પામ્યો.

—શ્લોક ૧૮ ઉદે ૭

મદ્રુક શ્રાવક

તે કાશ્વે રાજગૃહ નામે નગર હતુ તેની પાસે ગુણગીલ નામે ચૈત્ય હતુ તે ચૈત્યની પાસે થોડે દૂર કાશ્વેદાયા, શૈલેદાયા, સેવાશ્વેદાયા, ઉદય, નામોદય, નર્મોદય અન્યપાલક, શૈલપાલક, શખપાલક અને મુહુર્તી ગૃહસ્થ નામના અન્ય-તીર્થિકા^૧ રહેતા હતા એક વખત તેઓ એકઠા થઈ મુખપૂર્વક બેઠા હતા, ત્યારે તેમનામા આ પ્રકારનો વાર્તાલાપ થયો 'ત્રમણુ જ્ઞાતપુત્ર (મહાવીર) પાત્ર અગ્નિકાયો જણાવે છે ધર્માગ્નિકાય, અધર્માગ્નિકાય, આકાશાસ્તિકાય, પુદ્ગલાસ્તિકાય અને જીવાસ્તિકાય તેમા જીવાગ્નિકાયને તે જીવકાય જણાવે છે વળી પુદ્ગલ સિવાયના અગ્નિકાયોને અરૂપીકાય (અમૂર્ત) જણાવે

૧ અન્યના તીર્થને - સ પ્રદાયને - મતને અનુસરનાર

છ અને પુરુષસ્થિતિકાને રૂપીકાચ (મૂલ) જણાવે છે એ પ્રમાણે કેમ માની શકાય ?

હવે તે નગરમાં મદુક નામનો ધનવાન આવક રહેતો હતો. એક વખત મદાવીરને રાજમુદમાં આવેલા જાણી મુક તેમને દર્શને જતો હતો તેટલામાં પેલા અન્ય નીચિંદાએ તેને જોયો એટલે તેમણે તેને બોલાવીને પોતાનું ઉપરનું મતમ્ જણાવ્યું ત્યારે તેણે જવાબ આપ્યો. જો કેઈ વસ્તુ કાચ કરે તો આપણે તેને કાચ દ્વારા જાણી શકીએ કે નોઈ શકીએ પણ જો તે પોતાનું કાચ ન કરે તો આપણે તેને જાણી શક્તા નથી તેમ જોઈ શક્તા નથી. પવન વાય છે પણ આપણે તેનું રૂપ જોઈ શક્તા નથી મંધશ્રુણુવાળા પુરુષો છે છતાં તેમનું રૂપ આપણે જોઈ શક્તા નથી અરણિના કાકામાં અગ્નિ છે છતાં તે અગ્નિનું

* એના બીજા ભાગ ન થઈ શકે એવા જણાવે - ખરેખર અસ્તિત્વના પ્રદેશ કહે છે; અને એના સમુદાયને કાચ કહે છે અર્થાત્ અસ્તિત્વના પ્રદેશને કમૂલ એ દ્રવ્ય એવા એક જગત રહ્યું છે કે એના અવિદ્યાન સુધ્ધ જગત સુધ્ધી કહેવા શકાય છે. પુરુષના દ્રવ્યના પ્રદેશ પાવાના મંદિરની બુદ્ધિ થઈ ગયે છે; પણ બીજા કાર દ્રવ્યના તેમ થઈ શક્યા નથી કારણ કે તે કારે અમૂલ છે પણ કારે જુઓ આત્મ જગત અસ્તિકાચ વિભાગ ધમ અને અધર્મનો જાણી પ્રસિદ્ધ જગતની રેખાને. આ બે દ્રવ્યો મતિ અને સ્થિતિમાં સદાયક છે પાણી વિના જેમ માછલી મતિ કે સ્થિતિ ન કરી શકે તેમ આ બે દ્રવ્યો અન્ય દ્રવ્યોની મતિ તથા સ્થિતિમાં સદાયક છે. પુરુષ અસ્તિત્વના પ્રદેશ એક જગત દર્શનો પ્રાપ્તિ કે જગત તત્ત્વ કહે છે તે

૩૫ આપણે જોતા નથી, મમુકને પેલે પાર રૂપો છે, પણ આપણે તેમને જોતા નથી દેવલોકમા પણ પદાર્થો છે, પણ તેમને આપણે જોતા નથી એ પ્રમાણે તમે કે હું કે એવા અજ્ઞાની? જેને ન જાણીએ કે ન દેખીએ, તે બધું ન હોય, તો ત્રાણી વસ્તુઓનો અભાવ થઈ જાય.''

આમ કહીને મદ્રુકે તેમને નિરુત્તર કર્યા પછી તે આગળ ચાલ્યો અને ભગવાન પામે જઈ તેમને વદનાદિ ટ્યા ત્યારે ભગવાને તેને એ બધું બનેલું કહી સભળાવીને જણાવ્યું કે, હું મદ્રુક! જે કાઈ પુરુષ, પોતે નહિ જોયેલી, નહિ સાંભળેલી, નહિ સ્વીકારેલી કે નહિ જાણેલી વસ્તુને, હેતુને, પ્રશ્નને કે ઉત્તરને ઘણા માણુએ વચ્ચે કહે છે, તે અર્હતોની અને તેમણે કહેલા ધર્મની આશાતના (અવમાનના) કરે છે માટે તે પેલાઓને એ પ્રમાણે ફીક કહ્યું છે, સારુ કહ્યું છે' ત્યારે ભગવાને મદ્રુકને એમ કહ્યું, ત્યારે તે અતિ સતુષ્ટ થયો પછી ભગવાને તેને અને સભાજનોને ધર્મકથા કહી પછી મદ્રુકે પણ ભગવાનને ઘણા પ્રશ્નો પૂછ્યા અને અર્થો જ્ઞાપ્યા પછી તે તેમને વદનાદિ કરી પાછો ચાલ્યો ગયો.

ગૌ—હું ભગવન્! તે મદ્રુક શ્રાવક આપની પામે પ્રવ્રણ્યા લેશે?

મં—હું ગૌતમ! એ અર્થ સમર્થ નથી પણ તે વણા શીલવ્રતાદિ વડે તથા યથાયોગ્ય સ્વીકારેલા તપકર્મ વડે આત્માને ભાવિત કરતા અતે સાઠ ટક ઉપવાસ કરી, મગ્ધ પામી સૌધર્મ કલ્પમા અરુણાભ વિમાનમા દેવપણે

હિપમ મને પછી ચાર પન્નોપમ કાળ સુધી ત્યા રહી અને તે મહાવિદેહ દ્વેષમાં સિદ્ધિપદ પામશે.

—શ્લોક ૧૮ સર્વે ૭

* * * *

કાશોદાથી વજેરેએ આ પ્રકારનો જ પ્રશ્ન રાજાવદમા બિહારા માગવા નીકળેલા જોતખને પૂછ્યો હતો. ત્યારે તેમણે જણાવ્યું હતું કે હેવાનુશ્રિયો ! જાને જે વસ્તુ ન દોષ છે એ જ એમ નથી કહેતા, અને દોષ તેને અવિદ્યમાન નથી કહેતા. માટે તમે જ્ઞાન વડે સ્વયમેવ તે વસ્તુનો વિચાર કરો.

પછી એક વાર મહાવીર ભગવાન ધણા માણસોને ધર્મોપદેશ કરતા હતા ત્યારે કાશોદાથી ત્યાં આવ્યો. એટલે ભગવાને તેને બોલાવીને ઉપરનો પ્રશ્ન કરી સમજાવ્યો અને જણાવ્યું કે હું પચાસ્તિકાથેની પ્રશ્નણા કરું છું.

ત્યારે કાશોદાથીએ તેમને પૂછ્યું કે ભગવન્ ! આપી ચાર અન્તિકાથોમાં કઈ બેસવા-સૂવા-આળાટવા સક્તિમાન છે ?

મ —ના. પરંતુ રૂપી અણ્વકાથ પુદ્ગલાસ્તિકાથમાં તમ કરવા સક્તિમાન છે.

કાશો —હે ભગવન્ ! રૂપી અણ્વકાથ પુદ્ગલાસ્તિકાથને છવના પાપકમ લાગે ?

મ —ના. આરૂપી છવકાથને પાપકમો લાગે છે.

પછી કાશોદાથી બોધ પામ્યો અને રહદકની પેઠે તેણે ભગવાન પાસે પ્રમલ્યા લીધી અને અગિયાર અંગિર્ન

અધ્યયન વગેરે કયા પછી મહાવીર ભગવાન ગજગૃહથી
અદાગના દેશોમાં ચાલ્યા ગયા પછી ત્યારે તે ફરી પાછા
આવ્યા, ત્યારે કાશ્યોદાયી તેમને વદનાદિ કૃત્વા ગયો અને
ત્યા તેને તેમની સાથે આ પ્રમાણે પ્રશ્નોત્તર થયા.

કાં—હે ભગવન ! પાપકર્મો અશુભ ફળવાળા કેમ
હોય ?

મં—હે કાશ્યોદાયિ ! જેમ કેઈ પુરુષ મુદ્ગ ધાળામાં
મુદ્ગ તથા અદાર પ્રકાગ્ના શાકદાળાદિ યુક્ત પરતુ
વિષમિશ્રિત ભોજન કરે, તે તે ભોજન શરૂઆતમાં સારું
લાગે, પણ પછી તેનું પચિણામ ખૂંટુ આવે, તેમ જીવેના
પાપકર્મો અશુભ ફળવાળા હોય છે તથા જેમ ઔષધમિશ્રિત
ભોજન શરૂઆતમાં સારું ન લાગે, પણ પછી સુખપણે
પચિણામ પામે છે, તેમ જીવેને હિસાદિ મહાપાપનો ત્યાગ,
તેમ જ ક્રોધાદિ પાપચાનોનો ત્યાગ પ્રારંભમાં સારો નથી
લાગતો, પણ પછી પચિણામે સુખપણે પરિણત થાય છે

—શતક ૭, ઉદ્દે. ૧૦

સોમિલ પ્રાદાણ

તે વખતે વાણિજ્યગ્રામ નગરમાં દુતિપદાસ નામનું
કૌલ હતું તે નગરમાં સોમિલ નામે ધનિક તેમજ ઝગ્ગેદાર
જાણીતાઓમાં કુશળ જાણીતુ રહેતા હતા. એક વખત
અમવાન મહાવીર તે નગરમાં આવ્યા ત્યારે સોમિલને
વિચાર આવ્યો કે હું તેમને આવા પ્રકારના ઝગ્ગે તથા
ઉત્તરો પૂછું, તે તેઓ અને તે ઝગ્ગે અને ઉત્તરો મધ્યમ
રીતે કહેશે તો તેમને વહન કરીશ પરંતુ નહિ હશે તો તેમને
નિરુપર કરીશ.

એમ વિચારી તે મહાવીર પાસે આવ્યો અને થોડે દૂર
બેસી તેણે આ પ્રમાણે કહ્યું

પ્ર —હે ભગવન^૧ તમને માત્રા^૨ માપતીય^૩ ર આવ્યા-
આધ અને પ્રાસુક^૩ વિહાર છે ?

૧ સ્વામી રીતે સંબોધના નિર્વાહ કરના તે.

૨. મુખપર સમય વિતાવના તે.

૩. નિરુપ, નિર્દોષ.

ઉ૦—હે સોમિલ ! મને તે બધું છે

પ્ર૦—હે ભગવન્ ! તમને યાત્રા શુ છે ?

ઉ૦—હે સોમિલ ! તપ, નિયમ, સયમ, સ્વાધ્યાય, અને ધ્યાનાદિમા જે મારી પ્રવૃત્તિ છે, તે મારી યાત્રા છે

પ્ર૦—હે ભગવન્ ! તમને યાપનીય શુ છે ?

ઉ૦—હે સોમિલ ! યાપનીય એ પ્રકારનું છે ઇન્દ્રિય-યાપનીય અને નોઇન્દ્રિયયાપનીય શ્રોત્રાદિ પાંચ ઇન્દ્રિયો મને આધીન વર્તે છે, એ મારે ઇન્દ્રિયયાપનીય છે, અને મારા ક્રોધ, માન, માયા, અને ક્ષોભ એ ચારે કષાયો વ્યુચ્છિન્ન થયેલા છે અને ઉદયમા આવતા નથી, એ મારે નોઇન્દ્રિય-યાપનીય છે

પ્ર૦—હે ભગવન્ ! તમને અવ્યાબાધ શુ છે ?

ઉ૦—હે સોમિલ ! મારા વાત, પિત્ત, ઝક અને મનિપાતજન્ય અનેક પ્રકારના શરીરમબધી દોષો ઉપશાત થયા છે અને ઉદયમા આવતા નથી, એ મને અવ્યાબાધ છે

પ્ર૦—હે ભગવન્ ! તમારે પ્રાસુકવિહાર શુ છે ?

ઉ૦—હે સોમિલ ! આરામો, ઉદ્યાનો, દેવકુલો, સભાઓ પગ્ગો તથા સ્ત્રી-પશુ નપુસક રહિત વસતિઓમા નિર્દોષ અને સ્વીકારવાયોગ્ય પીઠ (સૂવાનું પાટિયું), ફલક (પીઠ પાછળ ઓઢિગણ રાખવાનું પાટિયું) શય્યા અને પથારીને પ્રાપ્ત કરી હું વિહરું છું, તે મારો પ્રાસુક વિહાર છે

પ્ર૦—હે ભગવન્ ! સર્ગિસર્વો આપને ભક્ત્ય છે કે અભક્ત્ય ?

ઉ૦—હે સોમિલ તારા બ્રાહ્મણના શાસ્ત્રોમા સર્ગિસર્વ શબ્દના એ અર્થ કહ્યા છે ૧ સદશવયા - એટલે કે મિત્ર

અને સર્પ — એટલે કે સરસવ તેમા જે મિત્રસરિસવ છે તે ત્રણ પ્રકારના છે સાથે જ-એલા સાથે ગિછરેલા અને સાથે ધૂળમા રમેલા તે ત્રણે અમણુ-નિર્મલને અભક્ષ્ય છે પરંતુ ધાન્યસરિસવ જે પ્રકારના છે સસ્ત્રાદિથી નિજીય થયેલા (સસ્ત્રપરિશુત) અને સસ્ત્રાદિથી નિજીય ન થયેલા (અસસ્ત્રપરિશુત) તેમા અસસ્ત્રપરિશુત તો નિર્મલને અભક્ષ્ય છે સસ્ત્રપરિશુતના પાછા જે પ્રકાર છે એપણીય (છચવા લાગત નિર્દોષ) અને (ન છચવાલાયક સંદોષ) તેમા અનેતણીય તો નિર્મલને અભક્ષ્ય છે ૭ એપણીય છે તે જે પ્રકારના છે યાચિત (માગેલા) અને અયાચિત (ન માગેલા) તેમા જે અયાચિત છે તે તો અમણુને અભક્ષ્ય છે અને યાચિત જે પ્રકારના છે મળેલા અને નદિ મળેલા તમા જે નદિ મળેલા છે તે નિર્મલને અભક્ષ્ય છે અને મળેલા અન્ય છે

પ્ર —હે ભગવન! માસ તમારે ભક્ષ્ય છે કે અભક્ષ્ય!

ઉ —હે સોમિલ! માસ એટલે મદિના તો અભક્ષ્ય છે તેમજ માપ એટલે સોનું રૂપ તોળવાનું માપ તે પણ અભક્ષ્ય છે પરંતુ માસ એટલે આડ જે સસ્ત્રાદિપરિશુત, યાચિત ત્રણે હોય તો ભક્ષ્ય છે

પ્ર —હે ભગવન! આપને કુસત્થા ભક્ષ્ય છે કે અભક્ષ્ય!

ઉ —હે મામિલ! કુલીનશ્રી એ અશ્વર્થા કુસત્થા અમારે અભક્ષ્ય છે પણ કળયી એ અશ્વર્થા કુસત્થા અમારે સસ્ત્રાદિપરિશુતાદિ હોય તો ભક્ષ્ય છે

૫૦—હે ભગવન્ ! આપ એક છો, બે છો, અક્ષય છો, અવ્યય છો, અવસ્થિત છો, કે અનેક ભૂત-વર્તમાન-ભાવી પરિણામને યોગ્ય છો ?

ઉ૦—હે સોમિલ ! હું એક પણ છું, અને તે કલ્પે ને બધું ભૂત-વર્તમાન-ભાવી પરિણામને યોગ્ય (સુધી પણ) છું. દ્રવ્યરૂપે હું એક છું, અને જ્ઞાનરૂપે તથા દર્શનરૂપે બે છું, પ્રદેશ (આત્મપ્રદેશ) રૂપે હું અક્ષય છું, અવ્યય છું અને અવસ્થિત પણ છું, તથા ઉપયોગની દૃષ્ટિએ હું અનેક ભૂત-વર્તમાન-ભાવી પરિણામને યોગ્ય છું.

અહીં સોમિલ બ્રાહ્મણ પ્રતિબોધ પામ્યો અને પ્રવ્રણ્યા સેવાની પોતાની અશક્તિ હોવાથી બાર પ્રકારનો આવક ધર્મ અગીકાર કરી વિહરવા લાગ્યો. બાકીનું બધું શબ્દ આવકની જોમ જાણવું.

— શતક ૧૮, ઉદ્દે૦ ૧૦

નાનો અતિમુક્તક

તે સમયે અમલુભગવત મહાવીરના સિધ્ધ અતિમુક્તક નામના કુમારઅમલુ^૧ હતા તે જોળા અને વિનથી હતા. એક વખત બારે વરસા વરસતો હતો ત્યારે પોતાની કાજર્મ પાત્ર અને રળેદરણુ ધારીને મસત્યાગ મારે તે બહાર ચાલ્યા. ગત્યામાં તેમણે વહેતા પાણીનું એક ખાબોચિયું જોયું. તેમણે તેના ફરતી એક માગીની પાળ બાંધીને તેના પોતાનું પાત્ર તરવું મુક્યું અને આ મારી નાવ હ એમ કહી રમત રમવા માઢી. કેટલાક સ્થવિરોએ એ બધું જોયું. તેઓએ આવીને મહાવીર ભગવાનને પૂછ્યું.

હે દેવાનુચિય^૧ આપના અતિમુક્તક નામના કુમાર-અમલુ કેટલા બવો કર્યો જાક મિદ્ધ થશે?

મ — હે બાઈો ત આ બવ પૂરો કરીને જ મિદ્ધ થશે. મારે હે બાઈો તમે તેની અવહેલા નિહા, તિરસ્કાર અને અપમાન કરો. નહિ પણ ગ્યાનિ રાખ્યા વિના તેને માત્રવા સદ્કામ કરો અને તેની સેવા કરો. કારણ કે તે આ ધણા શરીસ્વામી છે. પછી તે સ્થવિરો તે અતિમુક્તકને વગર ગ્યાનિએ માત્રવવા લાગ્યા તથા તેની સેવા કરવા લાગ્યા.

— સતક ૫ ઉરે ૪

૧ તે હ વચની હમરે નિર્જન પ્રવચન કપર કુચિ કરીને પ્રવચિત થવા હવા સામાન્ય રીતે જાક વચ પહેલાં ઘીસા હોયો સંભવતી નથી.

કેટલા શિષ્યો સિદ્ધ થશે ?

એક વખત મહાશુક્ર નામના દેવલોકમાથી, મહાસર્ગ નામના મોટા વિમાનમાથી મોટી ઋદ્ધિવાળા બે દેવો ત્રમણુ-ભગવત મહાવીરની પાસે પ્રાદુર્ભૂત થયા તેમણે મનથી જ ભગવાનને વદનાદિ કરી, પ્રશ્ન પૂછ્યા, તથા ભગવાને પણ તેમને મનથી જ જવાબ આપ્યા, તે સાભળી મતુષ્ઠ થઈ તેઓ કરી મનથી જ તેમને વદનાદિ કરી તેમની પર્યુપાસના કૃત્ત્વા લાગ્યા.

તે વખતે ભગવાનના મોટા શિષ્ય ગૌતમ મહાવીર-સ્વામીની પાસે ઉભડક બેસીને ધ્યાન ધરતા હતા ધ્યાન પૂરું થયા પછી તેમને મકલ્પ થયો કે, બે દેવો ભગવાન પાસે પ્રાદુર્ભૂત થયા હતા, તે ક્યાથી શા માટે આવ્યા હતા તે હું ભગવાનને પૂછું.

ભગવાને તેમનો ઇરાદો તેમને પ્રથમથી જ કહી બતાવીને તેમને તે દેવો પાસે જ શકા ટાળવા મોકલ્યા દેવો તેમને

આવતા જોઈ હોત થયા તથા જા જિભા જઈ ગયા પછી
 ગૌતમને તેમણે કહ્યું કે હું બગવત્' અમે મદામુક કષ્ટમાથી
 મદાસર્જ વિમાનમાથી આ-યા છીએ અમે બગવાને મનથી
 ન પૂછ્યું હતું કે હું બગવત્' આપ દેવાનુપ્રિયના કેટલા
 સિદ્ધ થશે ત્યારે બગવાને પશુ મનથી ન અમને
 જવાન આપે કે હું દેવાનુપ્રિયો' મારા સાતમે સિદ્ધો
 સિદ્ધ થશે એ રીતે અમે મનથી ન પૂછેલા પ્રશ્નના જવાબ
 પશુ અમને અમલુબગવત તરફથી મન દ્વારા ૮ મળ્યા,
 તેથી અમે તેમની પશુપાસના કરીએ છીએ એમ કહીને તે
 દેવો ગૌતમને વદન કરી જે દિશામાંથી પ્રગટવા હતી તે
 દિશામાં ન અંતધોન જઈ ગયા.

—સતક ૫ શ્લોક ૪

ગૌતમને આશ્વાસન

તે સમયે ભગવાન ગજગૃહમાં પધાર્યા હતા તે અગ્નિમાં ગૌતમસ્વામી પોતાને કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ ન થવાથી ખિન્ન રહેતા હતા એટલે ધર્મકથા પ્રરી થયા પછી શ્લોકો વીખરાઈ ગયા આ મહાવીરસ્વામી ગૌતમને સમોધીને કહેવા લાગ્યા

હે ગૌતમ ! તું મારી સાથે વણા કાળ સુધી રહેતી અધાયેલ છે, હે ગૌતમ ! તે વણા લાગ્યા કાળથી મારી પ્રશ્નમાં કરી છે, હે ગૌતમ ! તારો મારી સાથે ઘણા લાગ્યા કાળથી પરિચય છે, હે ગૌતમ ! તે વણા લાગ્યા કાળથી મારી મેવા કરી છે, હે ગૌતમ ! તું ઘણા લાગ્યા કાળથી મને અનુસર્યો છે હે ગૌતમ ! તું ઘણા લાગ્યા કાળથી મારી સાથે અનુદ્વજપણે વર્ત્યો છે, હે ગૌતમ ! તુગ્તના દેવભવમાં અને તુગ્તના મનુષ્યભવમાં તારી માથે મારો નળધ ૭

વધારે તો શું ? પણ મરણ પછી સરીરનો નાશ થયા બા
 અહીંથી અવી આપણે બને સરખા, એક પ્રયોજનવાળા
 (એક સિદ્ધિએત્રમાં રહેવાવાળા) તથા વિશેષતા બને બેદરદિત
 (સિદ્ધ) થઈશું

ગૌ — હે ભગવન્ ! આ વાત અનુચરીપપાતિક દેવા
 પણ જાણે છે અને જુએ છે ?

મ — હા ગૌતમ ! તે દેવોએ અનત મનાદ્યની
 વમણાઓને ચેષ્ટાએ પ્રાપ્ત કરી છે તથા વ્યાપ્ત કરી છે
 તેથી તેઓ આ વાત જાણે છે અને જુએ છે

— સતક ૧૪ ઊદ્ ૭

મહાશિલાકંઠક સંગ્રામ

ઐતિહાસિક નોંધ

આ યુદ્ધમાં તે વખતના મુખ્ય ગજવગોનો ઉલ્લેખ છે. મગધદેશના રાજગૃહ નગરમાં રાજા શ્રેણિક (બૌદ્ધ ગ્રંથોના બિબિસાર) રાજ્ય કરતો હતો. તેના પુત્ર દ્વણિક (બૌદ્ધ ગ્રંથોના અન્નતશત્રુએ) શ્રેણિકના મરણ^૧ પછી ચપાનગરીને^૨ પોતાની ગજધાની બનાવી દ્વણિક પછી તેના પુત્ર ઉદાયિએ પાટલિપુત્રને ગજધાની બનાવી, અને તેના પછી નવ નદોએ ગત્ય કર્યું પછી મૌર્યવંશી ચદ્રગુપ્ત આવ્યો.

૧ રાજ્યલોભને કારણે અન્નતશત્રુએ બિબિસારને કેદ કરી મારી નાખ્યો હતો. જુઓ આ માળાનું 'બુદ્ધચરિત' પુસ્તક, પા ૧૦૬

૨ ચપા એ અગદેશની રાજવાની હતી. પરંતુ મગધદેશના રાજાએ અગદેશ જીતી લીધા પછી 'અગ-મગધા' એ ઠંઠસમાસથી અગનો મગધ માથે ઉલ્લેખ કરવામાં આવતો. જુઓ 'બુદ્ધચરિત' પુસ્તક, પા ૧૨૮

તે સમયમાં મહાજનસત્તાક રાજ્યો પણ અસ્તિત્વમાં
 હતા તેવું એક રાજ્ય વળજી-વિદેહનું હતું. વિદેહનું રાજ્ય
 વ ઝો સાથે બોધઈ મધું હતું^૧ વળજેની રાજધાની
 વૈશાલી હતી તેનો રાજા ચંદ્રક હતો. મહાવીરની માતા
 ત્રિશલા ચેટકની સગી બહેન થતી હતી ચેટકન માત
 પુત્રીઓ હતી તેમાં વચક્ષી જ્યેષ્ઠાને મહાવીરના મોટાભાઈ
 નદીવર્ધન સાથે પરણાવવામાં આવી હતી માતાની કન્યા
 માથે બાણેજનું સગ્ન થવાનો સ્વાગ જ્ઞાને કેટલાક બાણેમાં
 છ તમ તે વખતે પણ પ્રસિદ્ધ હતો મહાવીરની પુત્રી
 મિલસ્ટનાના સગ્ન પણ મહાવીરની સગી બહેન સુસ્ટનાના
 પુત્ર જમાલિ વરે થયા હતા

ચેટકની બીજી પુત્રીઓ (એક સિવાય)^૨ પણ તે
 વખતના પ્રસિદ્ધ રાજાઓ સાથે પરણી હતી પ્રભાવતીને
 ઉદામન સાથે પરણાવવામાં આવી હતી તે ઉદામનની કથા
 આ પ્રકારમાં આગળ પા. ૨૨૬ ઉપર આપેલી છે પદ્માવતીને
 અપાના દધિવાહન સાથે મુગાવતીને કૌશાંબીના સત્તાનીક
 સાથે સિવાને ઉન્નમિનીના પ્રણીત સાથે અને ચંદ્રકણને
 મગધના મેલિક સાથે પરણાવવામાં આવી હતી^૩

૧ જુઓ આ માધ્યમું સુલચસ્તિ' પા. ૧૩૨.

૨ સુન્દરેષા ક્રમચિત્તવરમાર્મા જ જન ચિત્તુણી વર્જિતક હતી

૩ તેમનો જાણ તો આવક હોવાથી પુત્રીઓને પરણાવતો
 ન હતો; શેલ્લણ સિવાય જાણીનીને તેમની તેમની પ્રાદાન્યએ
 રાજ્યની સમતિથી પરણાવી હતી શેલ્લણને મેલવના મેલિકને
 મોટા ભાગ આપનો પડ્યા હતા (જુઓ હેમચંદ્રાચાર ચિત
 'મહાવીરચસ્તિ')

ચેલ્લણાનો પુત્ર ન જ કાણિડ ગણ

તેને હલ્લ અને વિહલ્લ નામે એ નાના ભાઈઓ હતા તે અને હમેશા મેચનક નામના ગઘહસ્તી^૧ ઉપર ખેસી વિલામ કરતા તે જોઈને કૃષિકની પત્ની પદ્માવતીએ અદેખાધથી તેમની પામેથી તે હસ્તી લઈ લેવા માટે કૃષિકને ડહુ કૃષિક તેઓની પામે હાથીની માગણી કરી ત્યારે વેલ્લે^૨ જણાવ્યું કે એ હાથી તથા હાર અને ત્રેણિક ગળ જીવતા હતા ત્યારે તેમની મારકને અમને મળેલા છે, માટે તારે તે હાથી જોઈતો હોય તો અર્ધ ગળ્ય મને અલ્લામા આપ પરંતુ તેમ ડગ્ગુ ડબ્બલ ન રાખતા કાણિડે તો પોતાની માગણી ચાલુ રાખી પછી તેના બચથી અને ભાઈઓ પોતાનો હાથી તથા હાર લઈને દાદા ચેટડને ત્યાં વૈશાલી નગરીમા નાસી આવ્યા કાણિકે હત મોકલી તે અને ભાઈઓને માખી દેવાની ચેટક પાસે માગણી કરી, પણ ચેટડ રાજાએ તેમ કરવાની ના પાડી પછી કાણિકે પોતાના ઝાલ વગેરે દશ ભાઈઓને ચેટક સાથે યુદ્ધ કરવા બોલાવ્યા ચેટકે પણ નવ મલ્લકિ અને નવ લેચ્છકિ એમ અઢાર ગણ-રાજાઓને એકઠા કર્યા યુદ્ધ શરૂ થયું ચેટડ રાજાને એવું વ્રત હતું કે દિવસમા એક વાર બાણ ફેંકવું દશ દિવસમા ચેટકે કૃષિકના કાલાદિ દશ ભાઈઓનો નાશ કર્યો અગિયારમે

૧ ઉત્તમ હાથી, જેના ગઘથી જ ખીજ હાથી બાગી નય છે

૨. નિરયાવલિ સૂત્રમા માત્ર વેલ્લેનો જ ઉલ્લેખ છે, ભગવતીની દીકામા અને ભાઈઓનો ઉલ્લેખ છે

દિવસે ચેતકને છૂતવા કૃષ્ણે દેવનું આરાધન કરવા આજ્ઞા
(આદ્ય ટકના ઉપવાસ) નું તપ કર્યું તેથી શક્ય અને
અમરેન્ આવા શકે કૃષ્ણે કે ચેતક પરમ આવક છે માટે
તેને નું મારીશ નહીં પણ તારું રક્ષણ કરીશ પછી શકે
કૃષ્ણે રક્ષણ કરવા સારુ વળ્લા જેવું અભેદ કવચ
કર્યું — ૧ ૩૧૧

૧ — હે ભગવન ! મહાસિંધાકટક સમ્રામ થતો
હતો તારે કોણ છૂતવા અને કોણ હાવી ?

૨ — હે ગૌતમ ! વલ્લભિદેહપુત્ર કૌણિક છૂત્તો અને
નવ મસ્થકિ અને નવ સેત્થકિ જેઓ કાશી અને કાસલ
દેશના આદાર મધુરાજઓ હતા તેઓ પરાજય પામ્યા
ત મમ્રામ માટે કૌણિકે પોતાના પદ્મસ્ત્રી ઉદ્દામિન તથા
અનુરમ સેનાન તથા કરાવી પછી કૌણિક સ્નાન કરી
અધિકમ (પૂજા) કરી પ્રાગ્ભિચર્ય (વિધીનો નાશ કરનાર)
કોતુક (મધીતિધકાદિ) અને મગધો કરી સર્વોધકારથી
વિભૂષિત થઈ જપ્તાર ધારણ કરી ધનુર્દેહ મદ્ય કરી માથે
કોરટક કુપની માળાવાળા છત્ર સહિત જહાર નીકળ્યો અને
પાતાના ઉદ્દામિ દગ્ધી ઉપર સવાર થઈને મહાસિંધાકટક
સમ્રામ આજ્ઞો તેની આગળ દેવરાજ શક મોકુ વજ્ર
સરખુ અભેદ કવચ વિકુર્વાને ધિઓ હતો તે કૃષ્ણે રાગ
એકધા દારી વડે પણ શત્રુપક્ષનો પરાજય કરવા સમથ હતો
તે નવ મસ્થકિ અને નવ સેત્થકિ જેઓ કાશી અને
કાસલના આદાર મધુરાજઓ હતા તેઓના મદાન
મેહાઓને હપ્પા પામલ કર્યા અને મારી નાખ્યા, તેઓની
ચિદ્મુક્ત થઈ ગયા અને પતાકાઓ પાડી નાખી તથા

જેઓના પ્રાણ મુશ્કેલીમાં છે એવા તેઓને ચારે દિશાએ નસાડી મૂક્યા.

તે સંગ્રામમાં જે ઘોડા, હાથી, ચોદા અને સારથિઓ તૂટી, કાઢ, પાદડા કે કાકરા વતી હણાયા, તેઓ સઘળા એમ જાણતા હતા કે હું મહાશિલાથી હણાયો, તે હેતુથી તે મહાશિલાકંટક સંગ્રામ કહેવાય છે^૧ તે સંગ્રામમાં ૮૪ લાખ માણસો હણાયા, તથા નિશીલ, રોષે ભરાયેલા, ગુસ્સે થયેલા, યુદ્ધમાં વાચલ થયેલા અને અનુપશાત એવા તેઓ ઘણે ભાગે નરક અને તિર્યંચ યોનિમાં ઉત્પન્ન થયા છે.

પછી રથમુશલ નામે બીજો સંગ્રામ થયો તેમાં કોણિક અને દેવેન્દ્ર શક ઉપરાત અસુરેન્દ્ર ચમર રાજાએ પણ ભાગ લીધો હતો, તે એક મોટું લોહાનું કિડીન (તાપસોનું વાસનું પાત્ર) જેવું કવચ વિકુર્વીને^૨ બિભો રહ્યો હતો. કોણિક તે વખતે ભૂતાનંદ નામના હાથી ઉપર હતો. તે સંગ્રામમાં અશ્વગહિત, સારથિરહિત, ચોદાઓ રહિત, અને મુશલસહિત એક રથ ઘણો જનસહાર કરતો ચારે બાજુ ફેડતો હતો. માટે તે રથમુશલ સંગ્રામ કહેવાય છે તેમાં પણ કોણિક જીત્યો અને નવમણ્ડિ અને નવ લેચ્છકિ પરાજય પામ્યા અને ચારે દિશામાં ભાગી ગયા.

૧ પછી આવતા 'રથમુશલ' યત્ર જેવું આ 'મહાશિલા-કંટક' પણ એક યુદ્ધયત્ર હશે, જે મોટી ગિલાઓ ફેંકવું હશે પછીના વખતમાં ધરાનીઓ તલવારોવાળો રથ ગતુસૈન્યમાં મોકલતા, જેની વીંઝાતી તલવારો દારુણ ત્વલ ચલાવતી, તેવું આ 'રથમુશલ' યત્ર લાગે છે.

તે સમામમા હં છાપ માણુમેા મગમા. તેમાંથી હ્મ
હમગ એક માછલીના ઉરમાં ઉત્પન્ન થયા એક દેવસેકમા
ઉત્પન્ન થયેા એક હિતમ કુલમાં ઉત્પન્ન થયેા અને નાહીના
ધણે ભાગ નરક અને તિર્થેચ માનિમા ઉત્પન્ન થયા.

મૌ —હે ભગવત્' દેવના ઉદ્ધ રાકે અને અસુરરાયે
કૃષ્ણકને કેમ સહાય આપી ?

મ —હે મૌતમ દેવેનો ઉદ્ધ રાકે કૃષ્ણકે ગમના
પૂવભવમભધી મિત્ર હતો અને ચમર પશુ કૃષ્ણક રામને
તાવસની અવગ્યામ મિત્ર હતો તથી તેમણે વન મદક
કરી હતી.

મૌ —હે ભગવત્' ધણા માણુમેા એમ કહે છે કે
સમામમા હણાવેલા મનુષ્યો દેવસેકમા ઉત્પન્ન થાય છે ? એ
પ્રમાણે કેમ હોય ?

મ —હં મૌતમ' એમનું એ કહેવું મિ થા છે હું તે
એમ કહું છું કે

તે કાળે વૈશાલી નગરીમા વડુણ નામે નામનો પૌત્ર
રહના હતા તે આવક હતો તથા મનાદય હતો અને
નિરતર હ દેવના ઉપવાસ કરી કરતો હતો પછી વ્યારે
તેન ગુ રતા અને ગણુતા આદેશથી તથા ભગજનનીથી
રથમુલક સમામમા ગયા મારે આઘા થઈ ત્યારે તેણે હ
દેવના ઉપવાસ વધારી આઠ દેવના કરી અને પછી તે
માગ મટાવાળા અધરથમાં બેસી સમામમા ભિતરે ત્યાં
તણે એવા નિયમ લીધા કે આ મમામર્ગ મને જે પહોં

મારે તેને મારે માગ્વો, બીજાને નાહ પછી એક પુરુષ
રથમાં બેસી તેની સામે આવ્યો અને તેને પ્રહાર કરવાનું
કહેવા લાગ્યો, ત્યારે વરુણે તેને પોતાનો નિયમ જાણી
મળાવ્યો. એટલે પેલાએ બાણથી વરુણને સખત ધાયલ
કર્યો પછી વરુણે પણ તેને બાણથી હણ્યો. પછી પોતાનો
પણ અતકાળ આવ્યો. જાણીતે એકાંત સ્થાનમાં આવ્યો
ગયો અને ઘોડાઓને છૂટા કરી, ઝાભના સથારા ઉપર પૂર્વ
દિશામાં પર્યાજસને (પદ્માસને) બેઠો, અને આ પ્રમાણે
બોલ્યો.

‘પૂજ્ય અહીં તોને નમસ્કાર થાઓ, જેઓ સિદ્ધિગતિને
પ્રાપ્ત થયા છે. શ્રમણભગવાન મહાવીરને નમસ્કાર થાઓ, જે
તીર્થના આદિકર છે, સિદ્ધિને પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાવાળા છે,
તથા જે મારા ધર્માચાર્ય અને ધર્મના ઉપદેશક છે ત્યાં રહેલા
ભગવાનને અહીં રહેલો હું વદુ છું ત્યાં રહેલા ભગવાન
મને જુઓ.’ પછી તે આ પ્રમાણે બોલ્યો. ‘પહેલાં મેં
શ્રમણભગવાન મહાવીર પાસે જીવનપર્યંત ચૂલ હિંસા
વગેરે પાત્ર મહાપાપોના ત્યાગનો નિયમ લીધો હતો. પરંતુ
હવે અત્યારે તો સર્વ પ્રકારના હિંસાદિ મહાપાપોનો ત્યાગ
જરૂર છું — વગેરે મ્હદક મુનિની કથાની પેઠે જાણુવું પછી
તેણે બ્રહ્મર છોડી નાખ્યું અને બાણને ખેંચી કાઢ્યું પછી
આશ્વાયનાદિ કરી સમાધિને પ્રાપ્ત થયેલો તે મરણ પામ્યો.

હવે તે નાગના પૌત્ર વરુણનો એક પ્રિય બાલમિત્ર પણ
તે યુદ્ધમાં સામેલ હતો. તે પણ જ્યારે ધાયલ થયો ત્યારે
તેણે નાગના પૌત્ર વરુણને સત્રામમાર્થી બહાર નીકળતો
જોયો. એટલે તેણે પોતાના ઘોડાઓને થોભાવ્યા અને

વરુણની પેઠે વિસર્જિત કર્યા પછી વસ્ત્ર પાચરી તે ઉપર
બેસી તે પૂર્વદિશા તરફ અનલસિ કરીને બોલ્યો કે હે
ભગવન્ મારા પ્રિય ભાસમિત્ર વરુણને જે શીલવ્રતાદિ લાંબ
તે મને પણ હો. એમ કહી તેણે ભાષ્ય છાંયુ અને ભાણુને
ખેંચી કાઢ્યુ પછી તે પણ અનુક્રમે મરણ પામ્યો.

વરુણને મરણ પામેલો જોઈ પાસે રહેલા વાનખતર
દેવોએ તેના ઉપર દિવ્ય સુગંધી ગંધાદળની વૃષ્ટિ કરી પાંચ
વર્ણનાં ફૂલ તેની ઉપર નાખ્યા અને દિવ્ય શીતલાકરનો
શબ્દ પણ કર્યો તે પ્રભાણે નાગના પૌત્ર વરુણની દિવ્ય
શક્તિ અને પ્રભાવ સ્મરણને તથા જોઈને ધણા માણ્યો.
(ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે) પરસ્પર એમ કહે છે કે
સમ્રાજ્યા ધાવણ થયેલા દેવસોફને પામે છે.

ગૌ — હે ભગવન્ તે વરુણ મરીને ક્યાં ગયો ?

મ — હે ગૌતમ તે સૌધર્મ દેવસોફને વિશે અરુણાક્ષ
વિમાનમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થયો છે તેની આકૃષ્ટિયતિ ચાર
પર્યેતમ વરુણી છે ત્યાંથી મરીને તે મહાવિદેહસેત્રમાં
મિલિ પામશે.

— સતત ॥ ૭૨ ॥

દેવાનંદા બ્રાહ્મણી

તે કાલે બ્રાહ્મણકુડગ્રામ^૧ નામે નગર હતુ તેમા બહુશાલક નામે ચૈત્ય હતુ તે નગરમા ઋષભદત્ત નામે બ્રાહ્મણ રહેતો હતો તે ધનિક તેમ જ ચારે વેદોમા નિપુણ હતો તે શ્રમણોનો ઉપાસક હતો તેની પત્ની દેવાનંદા પણ શ્રમણોની ઉપાસિકા હતી

૧ તે વખતે વૈશાલિ શહેરમા (અત્યારનુ બસાર પટણાથી ૨૭ માઈલ ઉત્તરે) તેની પાસેના બે ગ્રાણ પરાનો પણ સમાવેશ થતો હતો કુડગ્રામ તેનુ પરુ હોય તેમ લાગે છે તેમા ક્ષત્રિયોનો મહોલ્લો ક્ષત્રિયકુડગ્રામ તરીકે પ્રસિદ્ધ હતો, તેવો બ્રાહ્મણોનો મહોલ્લો બ્રાહ્મણકુડગ્રામ નામે પ્રસિદ્ધ હતો

એક વખત મહાવીરસ્વામી તે આમર્મા પધારી તે વાત જાણી જાણીને અને દેવાનંદા પશુ ખુશ થઈ ગયા બેસી મહાવીર ભગવાનના દર્શને ગયા જાણીને ભગવાને વિધિસર પ્રણામ કરી બિંબો રહી દેવાનંદા પશુ તથા વામ પ્રદક્ષિણા કરી વદન કરી જાણીને આમળ કરી પોતાના પરિવારસહિત હાથ જોડી વિનયપૂર્વક બિંબો રહી

તે વખતે દેવાનંદા આઠાણીના સ્તનમાંથી દૂધની ધાર છૂટી તેના ભાગ્ય જ્ઞાનદામુખી બીના થઈ તેનું સરીર હપથી પ્રસ્થ થતા તેના કમુક વિમ્બીયું થયે, તેના રોમકૂપ થયા થયા તથા તે ભગવાનના મહાવીરને અનિભિય દિશી જોતી જોતી બિંબો રહી

એ તેઈ ઓતમે મહાવીરસ્વામીને પૂછ્યું કે દે ભગવાન! આ દેવાનંદા આઠાણીને આપને જોઈ સ્તનમાંથી દૂધની ધારા કેમ છૂટી?

૧ મૂળમાં દેવાનંદાની તેશરીનું જાણીને શામે તેથી અતિશયવાચાણુ થયું ન કે એમરે-આશરણે પહેલી થીનાંદક વજ્ર પહેલું કપર તેશરી વજ્ર બિંદુ મુખપિંડ પુ પાણી તે જ નથા કપાલમાં થઈ જાયું કાલાચરુના પૂવ વડે મુખપિંડ થઈ થઈ કુચ્છ દાસીબિંદુ બિંદાત તેશરી દાસીબિંદુ એમ અનેક દેગ વિદેશથી આવીને બિંદાત થયેલી પોતાના તેશના પહેરવેલ નવા વેશને ધારણ કરનારી કુશલ અને વિનયવાળી દાસીબિંદો પરિવાર સાથે બીધા, તથા પોતાના તેશની દાસીબિંદુ બિંદાત થઈ કમુકિબિંદુ અને આનંદ પુરુષોના જઈ સાથે રમ અનંદ આવી ધ

મ૦—હું ગૌતમ ! આ દેવાનંદા મારી ખજી માતા છે, અને હું તેનો પુત્ર છું^૧, મારે તેને તેમ થયું છે

પછી ભગવાને ઋષભદત્તને, દેવાનંદાને અને ત્યા ભેગા ધયેલા શોકોને ધર્મ જ્ઞો ત્યાર પછી તુષ્ટ થઈ ઋષભદત્તે ઋષભની પેઠે ભગવાન પાસે પ્રવ્રજ્યા લીધી, ૧૧ અગોનુ અધ્યયન કર્યું, અનેક તપકર્મો કર્યા અને અતે સાદ ટકના અનશન વડે મરણ પામી, તે સિદ્ધ, બુદ્ધ અને મુક્ત થયો.

દેવાનંદાએ પણ ભગવાન પાસે દીક્ષા લીધી ત્યારબાદ મહાવીરે તેમને આર્યચર્યા નામની આર્યોને શિષ્યાપણે સોંપ્યા તેમણે પણ ૧૧ અગોનુ અધ્યયન કર્યું, અનેક તપ કર્યા અને અતે સાદ ટકના ઉપવાસ વડે મરણ પામી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી

—શતક ૫, ઉદ્દે ૩૩

૧ શકેકની આજ્ઞાથી તેના સેનાપતિ હરિભુગમેસિ દેવે મહાવીરના ગર્ભાધાન પછી ૮૩ મા દિવસે તેમને દેવાનંદાની કૃષ્ણ-માથી ઉપાડી ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણીની કૃષ્ણમા મૂકી દીધા હતા, અને ત્રિશલાનો ગર્ભ દેવાનંદાની કૃષ્ણમા મૂક્યો હતો જુઓ આચારાગ સૂત્ર શ્રુ ૨, અ ૧૫. આ માળાનુ ‘આચારધર્મ’ પુસ્તક, પા ૧૬૮ દેવાનંદાને આવા ગર્ભરત્નની હાનિ થઈ તેના કારણમા એમ જણાવવામા આવે છે કે પૂર્વજન્મમા તે અને ત્રિશલા જોડાણી દેશણી હતા તે વખતે દેવાનંદાએ ત્રિશલાનો રત્નકરૂં ચોર્યા હતો તીર્થ ૮૨ અ ત્યકુલોમા, દરિદ્રકુલોમા, બિક્ષુકુલોમા કે બ્રાહ્મણકુલોમા ન અવતરી શકે મહાવીરને બ્રાહ્મણીના પેટ અવતરવું પડ્યું તેનું કારણ એ હતું કે, મોતાના આગલા જન્મમા તેમણે ગોત્રમદ કર્યો હતો

જમાલિ

આશ્વજી કમામની પશ્ચિમ દિશાએ એ જ ઝાળે
 ક્ષત્રિયકુમાર નગર હતું. તેમાં જમાલિ નામનો ક્ષત્રિયકુમાર
 રહેતો હતો.^૧ તે ધનિક હતો તથા પોતાના મહેલમાં અનેક
 પ્રકારની સુઠર યુવતીઓ વડે ભજવાતાં બગીચા પ્રકારના
 નાટકો વડે વૃત્ત્ય અનુમાર નાચતો, ખુશ થતો, તથા ઋતુ
 અનુસાર ભાગ ભાગવતો વિહરતો હતો.

એક વખત ભગવાન મહાવીર તે આમના પદાભી-
 તેમન આભા બાણી મોટો ત્રાસમુદાય અનુદિત થતો તથા
 કોલાહલ કરતો તે તરફ જવા સામ્યો. તે જોઈ જમાલિએ
 કમુઠિને બોલાવીને પૂછ્યું કે આનો છંદ કેવો વામુદેવ

૧ તે જમાલિ મહાવીરની સમી જાહેન મુદત્તનાનો પુત્ર
 અને મહાવીરની પુત્રી ત્રિવલ્લભનાનો પતિ હતો. જુઓ
 વિશેષાવસ્થાક્રમ ૨૩-૪.

નાગ, યક્ષ, ભૂત, દુવો, તળાવ, નદી, ધરો, પર્વત, વૃક્ષ, મદિર, ચતુષ્કે શાનો ઉત્સવ છે કે જેથી બધા આમ દોલાહલ કરતા બહાર જાય છે? ત્યારે ક્યુડિએ તેને મહાવીર ભગવાનના આવ્યાની વાત કરી તે જાણી જમાલિ પણ રનાનાદિથી પવિત્ર થઈ રથમા બેસી સા જવા નીકળ્યો. પછી ચૈત્ય પાસે આવતા રથમાથી ઝિતરી, તેણે પુષ્પ, તાબૂલ, આયુધાદિ તથા પગરખા દૂર ડ્ર્યા, ખેસને જનોઈની પેડે વીટાળ્યો, અને કોગળો કરી, ચોખ્ખો થઈ, અજલિ વડે હાથ જોડી તે મહાવીર પાસે ગયો, અને વદનાદિ કરી ધર્મોપદેશ સાંભળવા લાગ્યો.

ભગવાનનો ધર્મોપદેશ સાંભળ્યા બાદ મતુષ્ઠ થઈ, તેણે ઝિભા થઈને ભગવાનને ત્રણ વાર પ્રદક્ષિણા કરી, તથા નમસ્કાર કરી આ પ્રમાણે કહ્યું, “હે ભગવન! હું નિર્ગ્રંથના પ્રવચન ઉપર શ્રદ્ધા કરું છું, વિશ્વાસ કરું છું, રુચિ કરું છું, તથા હે ભગવન! હું તે પ્રવચન અનુમાર વર્તવાને તૈયાર થયો છું હે ભગવન! તમે જે ઉપદેશ આપો છો તે તેમ જ છે, સત્ય છે, તથા અસદિગ્ધ છે, પરંતુ, હે દેવાનુગ્રિય! માગ માતપિતાની રજા માગીને હું આપની પાસે દીક્ષિત થઈ, ગૃહવાસનો ત્યાગ કરી, સાધુપણ સ્વીકારવા ઇચ્છું છું.

પછી તે પોતાને ઘેર ગયો અને માતપિતાને ભગવાનના ધર્મોપદેશની અને તેમા પોતાને થયેલી રુચિની વાત કરી તે જાણી તેના માતપિતા તેના પુણ્યશાળીપણાથી ખુશ થયા પરંતુ જ્યારે તેણે સંસારભયથી ઉદ્વિગ્ન થઈ સાધુ થવાની વાત કરી, ત્યારે તેની માતા એકદમ પગ્ગેવાથી ભીના શરીરવાળી થઈ ગઈ, તેના અંગો શોકભારથી કંપવા લાગ્યા, તે નિમ્નેજ

તથા સેના વિનાની થઈ ગઈ તેની આજુબજો દીસા થઈ
 ગયા તેનું કિતારીય વળ સરી ગયું અને ચીખરાયેલા કેશપાટ
 માર્કન મુઠિત થઈને તે કુદાડાથી હેંચેલી ચપકલતાની પેડે
 કે ઉત્સવ પૂરો થતાં ઇદ્રવ્યજની જેમ નીચે પડી થઈ તરત
 / તના ઉપર પાણી છાંટવામા આવ્યું અને તેન પાંચો
 નાખવામાં આવ્યો, પછી કઈક સ્વસ્થ થતા તે આકેદ કરવા
 લાની હે જાત' તું મારો છટ કાત, અને મિત્ર છ
 આભરણની પેગી જેવા, અને શ્રવિતના ઉત્સવ જેવા
 આનંદજનક છ ઉંજરાના ડુખની પેડે તારા નામનું ભવલુ
 પલ્લુ દહન છે તો તારું દહન તો દુહન હોય તેમા ત્યાઈ
 ગી ? તારો વિભાગ અમારાથી એક ક્ષણ પણ સહન નહિ
 થઈ શકે મારે અને જીવે છીએ ત્યાં સુધી તું ધેર જ
 રહ પછી કુશવશતગુની રૂઢિ કરીને ત્રહાસઆર્માં તું
 માધુ થ ?

ત્યારે જમાલિએ તમને કહ્યું 'હં માતપિતા' આ
 મનુષ્યભવ અનેક જ મન્વન્ત-મરણ-રોમ વગેરે શારીરિક અને
 માનસિક દુખોની અત્યંત વેદનાથી અને મહડો બ્યસનોથી
 પીડિત, અધ્રુવ અને સધ્માના રમ જેવો પરપોટા જેવો,
 ડામની સુળી ઉપર રહેલા જલનિંદુ જેવો, સ્વમદ્દશન જેવો
 અને વીજળીના ચમકારા જેવો ચમગ છ સમુદ્ર, પશુ
 અને નામક પામવો એ તનો ધમ છ પહેલાં કે પછી તેનો
 અવસ્થ ત્યામ કરવાનો છે તો હં માતપિતા કોણ જાણે છ
 હં કોણ પ્રથમ તરી અને કોણ પછી તરી મારે દ
 માતપિતા હું તમારી અનુમતિથી ભગવાન પામ પ્રવળ્યા
 મદજ કરવા છપ્પું છું

માતપિતા—હે પુત્ર ! તારુ શરીર ઉત્તમ રૂપ, લક્ષણ, અંગન (મસા-તલ વગેરે) અને ગુણોથી યુક્ત છે, તથા ઉત્તમ અળ, વીર્ય અને સત્ત્વસહિત છે તુ વિજ્ઞાનમા વિચક્ષણ છે, મૌભાગ્યગુણથી ઉન્નત છે, કુલીન છે, અત્યંત સમર્થ છે, અનેક પ્રકારના વ્યાધિ અને રોગથી રહિત છે, નિરુપહત, ઉદાત્ત અને મનોહર છે માટે હે પુત્ર ! જ્યા સુધી તારા શરીરમા રૂપયૌવનાદિ ગુણો છે, ત્યા સુધી તુ તેના અનુભવ કર, પછી અમારા મરણ પામ્યા બાદ, કુલતતુની વૃદ્ધિ કરી, વૃદ્ધાવસ્થામા તુ સાધુ થજે

જમાલિ—હે માતપિતા ! આ શરીર હું ખનુ ધર છે, અનેક વ્યાધિઓનુ ધ્યાન છે, અસ્થિ, આયુ અને નાડીના મમ્મહનુ અનેલુ છે, માટીના વાસણ જેવુ દુર્બલ છે, અશુચિથી ભરેલું છે, તેની સારવાર નિરતર કચ્વી પડે છે, તથા જીર્ણ વરની પેઠે સડવુ, પડવુ અને નાશ પામવો એ તેના મહજ ધર્મો છે વળી એ શરીર પહેલા કે પછી અવશ્ય ઝોડવાનુ છે તો હે માતાપિતા ! કાણુ જાણે છે કે કાણુ પહેલા જશે અને કાણુ પછી જશે ?

માતપિતા—હે પુત્ર ! તારે આ આદ સ્ત્રીઓ છે તે વિશાળ કુળમા ઉત્પન્ન થયેલી બાળાઓ છે તે રૂપ, લાવણ્ય અને યૌવનથી યુક્ત છે વળી તે સમાન કુલથી આણેલી, કલામા કુશલ અને સર્વકાલ લાડસુખને યોગ્ય છે તે માર્દવગુણથી યુક્ત, નિપુણ, વિનયોપચારમા પડિત અને વિચક્ષણ છે સુદર, મિત્ર અને મધુર બોલવામા, તેમ જ હાન્ય, ડટાક્ષ, ગતિ, વિલાસ અને ચિત્તિમા વિશારદ છે, ઉત્તમ કુલ અને રીલથી સુશોભિત છે, વિશુદ્ધ કુલરૂપ

૧૪૧૧૧ની રહિ કરવામાં મમય ચોરનવાળો ॥ મન
અનુકૂળ અને હૃદયને ૧૮ છે મુક્તિ વડે પ્રિય અને ઉત્તમ
છે તમ ૪૮ દમેશા બાવમાં અનુરૂપ અને સત્ સ્વમમાં
મુદ્દા છે મારે ૪૮ પુત્ર તું જે સીએ સાથે મનુષ્યસભ્ય
વિદ્યાશ્રમ કામભાગમાં આમય ત્યાર પછી ભુક્તિમોગી થય
વિદ્યામયી ઉત્પત્તિતા ફરે થયા બાદ અમારા મૃત્યુ પછી
દીક્ષા સંગે

સ્તમ્ભિ—૪ માતપિતા ૧ મનુષ્યસભ્ય કામભાગમાં
અનુકૂળ અને અસાધન છે વાન, પિત્ર મ્હેન મનીષ અને
સાર્દાન કરવાવાળો છે વિદ્યા મત્ર મ્હેન, નામિકનો મેક
વમન, પિત્ર ૫૦ શુક અને મોક્ષિનથી ઉત્પન્ન થયેલા છે
વળી ૧ અમારા તથા અરણ્ય મૂત્ર અને દુઃખથી વિદ્યાથી
અરપૂર ૧ મૃતકના ગેરી મધવાળો ઉચ્છ્વાસથી અને અનુભ
નિન્ધાસથી ઉદ્દેગ ઉત્પન્ન કરે છે વીમન્સ દક્ષક અને
કક્ષમસ ૧ અનુભ આત્મા વાનરપ દંતાથી દુઃખરૂપ અને
મય મનુષ્યના સાધારણ છે સારીરિક અને માનસિક
અવન દુઃખ વડે સાધ્ય છે અજ્ઞાન તથા એવામધા છે
સાધુ પુત્રાથી દમેશા નિર્દનીય છે અને સસારની રહિ
કરનારા છે પરિશ્રુએ કદુક રજવાળો છે જળતા ધાસના
પૂજાની પહે ન મકી ર્હાએ તા દુઃખાનુભથી અને મોક્ષ
મામમાં વિમ્ભય છે

માતપિતા—૬ પુત્ર અર્થ (પિતામહ) ૫થી
(પ્રપિતામહ) અને પિતાના ૫થી થકી આવેલું અખર
દ્રવ્ય તારે વિદ્યમાન છે તે તારે સાત પેઠી મુખી પુષ્કળ
દાન દેવાને પુષ્કળ ભોગવવાને અને પુષ્કળ વહેવવાને પૂરતું

છે. માટે તેના વડે માનુષિક કામભોગો ભોગવ, અને પછી
મુખનો અનુભવ કરી દીક્ષા લેજે

જમાલિ—હે માતાપિતા ! એ હિરણ્ય વગેરે અગ્નિને
સાધારણ છે, ચોરને માધારણ છે, રાજાને સાધારણ છે,
મૃત્યુને સાધારણ છે, તથા દાયાદ (ભાયાત)ને સાધારણ છે
વળી તે અમૃત, અનિત્ય અને અશાશ્વત છે કોણ જાણે છે
કે પહેલા કોણ જશે અને પછી કોણ જશે માટે હું
પ્રવ્રજ્યા લેવા ઇચ્છુ છું.

આ પ્રમાણે જ્યારે વિષયને અનુકૂલ ઉક્તિઓથી તેને
મનાવી ન શકાયો, ત્યારે વિષયને પ્રતિકૂલ અને સચમને
વિષે ભય અને ઉદ્વેગ કરનારી ઉક્તિઓથી તેના માતાપિતાએ
તેને આ પ્રમાણે સમજાવવા માડ્યો ‘હે પુત્ર’ એ નિર્ગ્રંથ-
પ્રવચન ખરેખર સત્ય, અદ્વિતીય, ન્યાયયુક્ત, શુદ્ધ, શલ્યને
કાપનાગ, મિદ્ધિમાર્ગરૂપ, મુક્તિમાર્ગરૂપ, નિર્વાણમાર્ગરૂપ અને
નિર્વાણમાર્ગરૂપ છે, તેમ જ અમલરહિત તથા નિરતર અને
સર્વ દુષ્ખના નાશનું કારણ છે તેનામા તત્પર થયેલા જીવો
મિદ્ધ, ભુદ્ધ અને મુક્ત થઈ, નિર્વાણને પ્રાપ્ત થાય છે તથા
મર્વ દુષ્ખોનો નાશ કરે છે પરંતુ તે મર્પની પેઠે એકાત—
નિશ્ચિત દષ્ટિવાળું, અજ્ઞાની પેઠે એકાત ધારવાળું, કોઠાના
જવને ચાવવાની પેઠે દુષ્કર, અને વેળુના કોળિયા જેવું
નિશ્વાદ છે, વળી તે ગંગા નદીને સામે પ્રવાહે જવાની પેઠે
અને એ હાથથી મમુદ્ર તરવા જેવું મુશ્કેલ છે, તીક્ષ્ણ
તલવારની ધાર ઉપર ચાલવા જેવું દુષ્કર છે, તથા મોટી
શિક્ષા ઊચકવા બરાબર છે નિર્ગ્રંથોને આધારમિત્ર (નાનુંને
ખ્યાલમા રાખીને તૈયાર કરેલો આહાર), ઔદેશિક (સાધુને

ઉદયાને દર્શી જોળ વગેરેથી ગ્રાહ કરેશે) ત્રિભાગ
 (ચોડાક પોતાને માટે અને ચોડાક સાધુ માટે એમ પદ્મથી
 બન્ને રથિશે આધાર) અધ્યવપૂરક (પોતાને માટે રાંધવા
 માડ્યુ દોષ તેમાં સાધુને આપ્યો જાણી નવો ઉમેરેશે)
 મુતિફલ (આપાકર્મિક વગેરેના અંશથી મિશ્રિત) કીન
 (નાધુ માટે ખરીદેશે), પ્રામિલક (સાધુને માટે બ્રહ્મીનો
 આણેશે) આરુઢક (મીઠાનો ગૂંચવીત આપેશે)
 અનિનૃષ્ટ (ધણનો સુદિવારો બધાની રાગ વિના આપેશે)
 અભ્યક્ત (ધર અથવા મામથી સાધુ માટે આણેશે)
 કાવારભક્ત (વનમાં સાધુ માટે ખાંડિયા સહાવતનો)
 દર્શિભક્ત (કુકાળમાં ખાંડિયા સહાવતનો) ધ્યાનભક્ત
 (રાત્રી માટે તૈયાર કરેશે) વાદસિકાભક્ત (વાદળ થઈ
 આપ્યા દાંધ ત્યારે માધુથી બહાર ભિક્ષા માટે ત્યાં નહિ
 માટે તૈયાર કરેશે) અને પ્રાધુષ્ઠભક્ત (મહેમાન માટે તૈયાર
 કરેશે) આકાગ તથા સમ્માનરૂપિ (જેને ત્યાં ઉતારો ક્યો
 દાંધ જો પિંડ) રાજપિંડ તેમ જ મૂલ કદ દસ બીજ
 અને હરિવાળીનું ભોજન આવુ કે પીવુ કષ્ટતું નથી વળી દે
 મુત તું સુખને મોઝ ક પછુ કુ અને મોઝ નથી તેમ જ
 દાદ તડકા શૂખ તરમ મોર, આપક (જમથી જાનવર)
 ૧૯ અને મચ્છરના ઉપદ્રવેન વાતપિત્તાદિ જન્મ રોગોને
 અને તેમના કુખોને તેમ જ તેવા વિવિધ પરિવહો (મકરો)
 અને ઉપસર્ગો (વિઘ્નો)ને સહવાને તું સમર્થ નથી

જન્માસિ—હ માતરિતા ખરેખર, નિર્મલ પ્રવચન કહીને
 (નદસક્રિવાળા) કાચર અને દસકા પુરુષોને તથા આ દોઢમાં
 આમકત, અને પરબોકથી પરાસુખ એવા વિવત્પ્રજાવાળા

સામાન્ય પુરુષોને દુષ્કર છે, પણ ધીર નિશ્ચિત અને પ્રયત્નવાન પુરુષને તેનું અનુપાલન જરા પણ દુષ્કર નથી

આમ જ્યારે તેઓ જમાલિને કોઈ રીતે સમજાવવાને સમર્થ ન થયા, ત્યારે વગર ઇચ્છાએ તેઓએ તેને દીક્ષા લેવા અનુમતિ આપી પછી બે લાખ સોનૈયા વડે તેઓએ મહાદુકાનમાથી^૧ એક રજોહરણ અને પાત્ર મગાવ્યું, તથા એક લાખ સોનૈયા આપીને હજમને બોલાવ્યો અને જમાલિના ચાર આગળ જેટલા ભાગમા વાળ છોડી ગાફીના વાળ ડપાવી નખાવ્યા^૨ તે કેશ તેની માતાએ સફેદ વસ્ત્રમા યત્નપૂર્વક ગ્રહણ કર્યા તથા તેમને ગધોદકથી ધોઈને ગધમાત્ર વડે પૂજ્યા અને શુદ્ધ વસ્ત્ર વડે ગાફીને રત્નકરડમા મૂક્યા, પછી હાર, પાણીની ધાર, સિંદુવારના પુષ્પ અને તૂટી ગયેલી મોતીની માળા જેવા દુઃસહ આસુ પાડતી તે બોલી કે, ઉત્સવો, તિથિઓ અને પર્વોમા હવે મારે માટે આ કેશ જ જમાલિકુમારના દર્શનરૂપ થશે ત્યારબાદ તે કેશ તેણે પોતાને આશિકે મુકાવ્યા

પછી જમાલિના માતૃપિતાએ ઉત્તર દિશા તરફ ખીન્નુ સિંહાસન મુકાવ્યું, અને તેના ઉપર બેસાડીને જમાલિને નવરાવ્યો, પછી તેને સફેદ રેશમી વસ્ત્ર પહેરાવ્યું, તથા મુકુટ,

૧ કુત્રિકાપણ—જેમા ત્રણે સુવનની વસ્તુ મળી ગકે, તેવી દુકાન

૨ મૂળમા, હજમે પ્રથમ સુમધી ગધોદકથી હાથ વોયા અને શુદ્ધ આઠ પડવાળા વસ્ત્રથી મોઢાને બાધ્યુ—એટલું વધારે છે.

હાર વગેરે મહામુખ્ય આશૂપણો^૧ પહેરાયા પછી હમણે
 મુવાનોથી ઊંચકાતી એક પાલખી સનવીને તેમાં જમાવિને
 પૂવ દિશા તરફ સિંહાસન ઉપર બેસાડ્યો પછી તેમાં
 જમાવિની માતા તેને જમણે પડખે બધાસન ઉપર બેઠી પડી
 તેની ધાત્રમાતા રત્નેશ્વરજી અને પાત્ર સ્ત્રી તેને ડાબે પડખે
 બધાસન ઉપર બેઠી પછી તેની પાછળ એક મુંદર મુવતી
 મહેદ ઉપર હાથમાં સ્ત્રીને ઝીંબી રહી પછી જમાવિને બને
 પડખે બે મુવતીઓ ધોળાં ચમર મઢણ કરીને બિંબી રહી
 પછી તેની ઉત્તરપૂર્વ દિશાએ એક ઉત્તમ મુવતી કસકસને
 મઢણ કરીને ઝીંબી રહી પછી તેની દક્ષિણપૂર્વે એક રમણી
 વીંચણા સ્ત્રીને ઝીંબી રહી પછી તે પાલખીને એક સુગંધ
 વણ અને કંઠવાળા ૧ ગુરોએ ઊંચકા સૌ પહેલાં
 ન્યન્તિક મીવત્સ હથણ વગેરે મુખેના અનુક્રમે આમ
 પછી પૂણ કસકસ આમ્ને પછી અનનતથનો પદ કસતી
 વૈભવતી ધન આસી પછી ઉત્તમ ધોળાઓ હાથીઓ તથા
 રથોથી વીંટળાએથો આધિકાર સવ યદિ સહિત
 વાદિવોના શબ્દ મદિત આમ્ને તેને ચક્રમાં પચોટીએ
 વગેરે રત્નાઓમાં બધા ધનના અર્થોઓ તથા કામના અર્થોઓ
 અભિનદન આપના તથા સ્તુતિ કરતા કહેવા માગ્યા હે
 નહ તારો ધન વાં જવ જાઓ, તારો તપ વાં જવ
 જાઓ, તારું ભદ્ર થાઓ અખંડિત અને ઉત્તમ ગાન-દશન
 આસ્ત્રિ વડે અખિલ ઇન્દ્રિયોન તું છત તથા અમણધનનું પાલન

૧ તેમાં જમિમ (નથેલી), વેદિમ (વેદી) પુરિમ
 (પૂરણી) અને સધાવિમ (પરસ્પર સધાવ વડે દેવાર વડી)
 એમ ચાર પ્રકારની માથાઓનું પણ વર્ણન છે

કર હે દેવ ! વિદ્યોને જીતી તું સિદ્ધિગતિમા નિવાસ કર
 ધૈર્યરૂપ કચ્છને મજબૂત બાધી, તપ વડે રાગદ્વેષરૂપ મલ્લોનો
 તુ ઘાત કર ઉત્તમ શુક્લધ્યાન વડે અષ્ટ કર્મરૂપ શત્રુનું
 તુ મર્દન કર હે ધીર ! તુ અપ્રમત્ત ચર્ત્ર, ત્રણ લોકરૂપ
 ગમડપ મધ્યે આરાધનાપતાકાને ગ્રહણ કરી, નિર્મળ અને
 અનુત્તર એવા કેવલજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કર તથા જિનવરે ઉપદેશલ
 સરલ મિદ્ધિમાર્ગ વડે પરમપદરૂપ મોક્ષને પ્રાપ્ત કર તુ
 પત્રિપહરૂપ મેનાને હણીને ઇદ્રિયોને પ્રતિકૂલ ઉપસર્ગોનો
 પરાજય કર, તને ધર્મમાર્ગમા અવિદ્ય થાઓ !'

પછી ચૈત્ય નજીક આવતા, જમાલિ શિષ્યિકાથી નીચે
 ઊતર્યો પછી તેને આગળ કરી તેના માતપિતા શ્રમણ-
 ભગવાન મહાવીર પાસે આવ્યા પછી તેમને ત્રણ વાર
 પ્રદક્ષિણા કરીને તેઓ બોલ્યા 'હે ભગવન્ ! આ અમારો
 એક ઇષ્ટ અને પ્રિય પુત્ર છે જેમ કોઈ કમળ કાદવમા
 ઉત્પન્ન થાય અને પાણીમા વધે, તો પણ તે પકતી રજથી
 તેમ જલના કણથી લેપાતું નથી, તમ આ જમાલિ
 ક્ષત્રિયકુમાર પણ કામથી ઉત્પન્ન થયો છે અને ભોગોથી
 વૃદ્ધિ પામ્યો છે, તો પણ તે કામરજથી અને ભોગરજથી
 લેપાતો નથી તેમ જ મિત્ર, જ્ઞાતિ, સ્વજન, સખધી અને
 પરિજનથી પણ લેપાતો નથી હે દેવાનુપ્રિય ! આ જમાલિ
 ક્ષત્રિયકુમાર સસારના ભયથી ઉદ્વિગ્ન થયો છે, જન્મ-મરણથી
 ભયભીત થયો છે, અને આપની પાસે મુડ-દીક્ષિત થઈને
 સાધુપણ સ્વીકારવા ઇચ્છે છે, તો આપ દેવાનુપ્રિયને અમે આ
 શિષ્યરૂપ ભિક્ષા આપીએ છીએ તો હે દેવાનુપ્રિય ! આપ
 આ શિષ્યરૂપ ભિક્ષાનો સ્વીકાર કરો.'

પછી ભગવાનની અનુમતિ મળતાં ત્યાંસિએ ઈન પા દિશા તરફ જઈ પોતાની મેળે આભરણુ, માથા અને અક્ષકારાદિ હિતારી નાખ્યાં તે તેની માતાએ મહેદ વચ્ચેમાં ત્રીણી રીધા. પછી પારમમ આમુથી રડતા રડતાં તેણે કહ્યું 'હે પુત્ર' સુધમને વિષ પ્રવળ કર?' 'હે પુત્ર' વળ કર?' 'હ પુત્ર' પરાક્રમ કર?' મંથમ પાળવામાં પ્રમાદ ન કરીશ' એ પ્રમાણે કહીને જન્માશિન્ના માવપિતા મહાવીરને વદન કરી પાછાં આત્મા ગયાં.

પછી જન્માશિ પચ્ચમુદ્ધિક લોચ? કરી ભગવાન પાંચે આવી પ્રવચ્ચા લે છે ત વખતે તેની સાથે બીજા પાંચમાં પુરુષાંએ પણ દીક્ષા લીધી ત્યારબાદ અગ્નિધાર અગ્નિ ભખી તે વિચિત્ર તપક્રમ કરતો વિદારે છે.

એક દિવસ તેણે મહાવીરસ્વામી આમળ આવીને ત્યાંજુ કે હ ભગવન' કું આપની અનુમતિથી પાંચમ સાધુઓની સાથે જહારના દેશીઆ વિદાર કરવા છપ્પુ પુ સારે ભગવાને તેની આ વાતનો આદર તેમ જ સ્વીકાર ન કર્યો પરંતુ ને મૌન રહ્યા ત્યારે જન્માશિએ તેમન તે પ્રમાણે જ ત્રણ વાર કહ્યું, છતાં ભગવાન તા મૌન જ રહ્યા પછી જન્માશિ પાંચસો સાધુઓની સાથે જહારના દેશીમાં ગાલી નીકળ્યે.

એક વખત જન્માશિ એક ગામથી બીજો ગામ પાંચસો સાધુ સાથે ફરતો ફરતો આવસતીઆ કોઈક ચૈત્વર્માં આવીને કિતરો ભગવાન મહાવીર તે વખતે ચપેનમરીમાં પૂજામદ ચૈત્વર્માં કિતરો હતા.

હવે કોઈ દિનમે જમાલિને રમસહિત, લૂખુ, તુ^૨ ૭, બૂખ-તરસનો કાળ વીતી ગયા પછીનુ, પ્રમાણથી વધારે કે ઓછુ એવુ તથા શીત પાનબાજન વારવાર ખાવામા આવ્યાથી શરીરમા મોટા વ્યાધિ થયો તનુ શરીર પિત્તજ્વરથી વ્યાપ્ત હોવાથી તે દાહયુક્ત હતો વેદનાથી ખીડિત થઈ તણે પોતાના શ્રમણનિર્ગ્રંથોને બોલાવીને કહ્યુ, “હે દેવાનુપ્રિયો ! તમે મારે માટે પથારી પાથરો’ પેલાઓ તે વાતનો વિનયપૂર્વક નીકાર કરી પથારી પાથરવા લાગ્યા પરંતુ જમાલિએ અત્યંત વેદનાથી વ્યાકુલ થઈ તેમને ફરી બોલાવીને પૂછ્યુ, ‘હે દેવાનુપ્રિયો ! મારે માટે પથારી પાથરી ?’ ત્યારે તેઓએ કહ્યુ કે, હજુ પાથરી નથી, પણ પથરાય છે ત્યારે જમાલિને એવો મકલ્પ થયો કે, “શ્રમણ ભગવાન મહાવીર તો એમ કહે છે કે, ‘ચાલતુ હોય તે ચાલ્યુ કહેવાય’^૧ ઇ” પણ આ તો અપ્રદેખાય છે કે, ત્યાં સુધી પથારી પથરાતી હોય, ત્યાં સુધી તેને પાથરી એમ ન કહેવાય” એમ વિચારી તેણે શ્રમણનિર્ગ્રંથોને બોલાવીને કહ્યુ, “હે દેવાનુપ્રિયો ! શ્રમણભગવાન મહાવીર કહે છે કે, ‘ચાલતુ તે ચાલ્યુ કહેવાય ઇ’ પરંતુ મને તો પ્રત્યક્ષ દેખાય છે કે, ચાલતુ હોય ત્યાં સુધી ચાલ્યુ ન કહેવાય ઇ”

તેની આ વાત કેટલાકોએ માની, અને કેટલાકોએ ન માની તેથી તે ન માનનારા તેનો ત્યાગ કરી ભગવાન પાસે ચાલ્યા ગયા જમાલિ પણ વખત જતા નીરોગ થયો ત્યારે સાથી નીકળી ચપામા આવ્યો, તથા ભગવાન પાસે

૧ જુઓ આગળ સિદ્ધાન્ત ૩ વિભાગ ૭, પ્રકરણ ૧

પછી ભગવાનની અનુમતિ મળતાં જમાસિએ ઉત્તરપૂત દિશા તરફ જઈ પોતાની મેઝે આમરણુ, માથા અને અક્ષકારપદ ઉતારી નાખ્યાં તે તેની માનાએ સુદેહ વસ્ત્રમા ઝીલી શીર્ષ પછી પારખખ આંધુથી રડતા રડતાં તેણે કહ્યું 'હે પુત્ર! સુવમને વિને પ્રવલ કર?' 'હે પુત્ર! વલ કર?' 'હ પુત્ર! પરાક્રમ કરજો સંયમ પાળવામા પ્રભાદ ન કરીશ' એ પ્રભાણે કહીને જમાસિના માતૃપિતા મહાવીરને વફા કરી પાછાં ચામ્યાં મયાં

પછી જમાસિ પચ્ચમુદ્ધિક બોચ^૧ કરી ભગવાન પાંચે આવી પ્રવળ્યા બે છે તે વખતે તેની સાથે બીજા પાંચસા પુરુષોએ પણ દીક્ષા લીધી ત્યારબાદ અગિયાર અગ્રિ ભાખી તે વિચિત્ર તપક્રમ કરતો વિદ્યારે છે

એક દિવસ તેણે મહાવીરસ્વામી આમળ આપીને જણાવ્યું કે 'હે ભગવન! હું આપની અનુમતિથી પાંચમ સાધુઓની સાથે જહાગના દેશોમા વિદ્યાર કરવા છપ્પુ હું તારે ભગવાને તેની આ વાતનો જાહર તેમ જ સ્વીકાર ન કર્યો, પરંતુ ને મૌન રહ્યા ત્યારે જમાસિએ તેમત તે પ્રભાણે જ તથા વાર કહ્યું હતા ભગવાન તો મૌન જ રહ્યા પછી જમાસિ પાંચસો સાધુઓની સાથે જહાગના દેશોમાં ચાલી નીકળ્યો.

એક વખત જમાસિ એક ગામથી બીજો ગામ પાંચસો સાધુ સાથે ફરતો ફરતો આવતીમા કોઈક મૈત્ર્યમા આવીને ઊતર્યો, ભગવાન મહાવીર તે વખતે અપાનમરીમા પૂણ્ડ્ર મૈત્ર્યમાં ઊતર્યા હતા.

૧ પાંચ મૂળી થરી જમા વાજ મે'થી મહવા તે.

હવે કાઈ દિવસ જમાલિને અસહિત, લૂખુ, તુઝ, બૂખ-તરસનો કાળ વીતી ગયા પછીનું, પ્રમાણથી વધારે કે ઓછું એવું તથા શીત પાનભોજન વારંવાર ખાવામા આવ્યાથી શરીરમા મોટો વ્યાધિ થયો. તનુ શરીર પિત્તજ્વરથી વ્યાપ્ત હોવાથી તે દાહયુક્ત હતો. વેદનાથી પીડિત થઈ તેણે પોતાના શ્રમણનિર્ગ્રંથોને બોલાવીને કહ્યું, “હે દેવાનુપ્રિયો ! તમે મારે માટે પથારી પાથરો.” પેલાઓ તે વાતનો વિનયપૂર્વક સ્વીકાર કરી પથારી પાથરવા લાગ્યા પરંતુ જમાલિએ અત્યંત વેદનાથી વ્યાકુલ થઈ તેમને ફરી બોલાવીને પૂછ્યું, ‘હે દેવાનુપ્રિયો ! મારે માટે પથારી પાથરી ?’ ત્યારે તેઓએ કહ્યું કે, હજી પાથરી નથી, પણ પથરાય છે ત્યારે જમાલિને એવો સંકલ્પ થયો કે, “શ્રમણ ભગવાન મહાવીર તો એમ કહે છે કે, ‘ચાલતું હોય તે ચાલ્યું કહેવાય ૧ ઇં’ પણ આ તો સ્પષ્ટ દેખાય છે કે, ત્યાં સુધી પથારી પથરાતી હોય, ત્યાં સુધી તેને પાથરી એમ ન કહેવાય.” એમ વિચારી તેણે શ્રમણનિર્ગ્રંથોને બોલાવીને કહ્યું, “હે દેવાનુપ્રિયો ! શ્રમણભગવાન મહાવીર કહે છે કે, ‘ચાલતું તે ચાલ્યું કહેવાય ઇં’ પરંતુ મને તો પ્રત્યક્ષ દેખાય છે કે, ચાલતું હોય ત્યાં સુધી ચાલ્યું ન કહેવાય ઇં.”

તેની આ વાત કેટલાકોએ માની, અને કેટલાકોએ ન માની. તેથી તે ન માનનારો તેનો ત્યાગ કરી ભગવાન પાસે ચાલ્યા ગયા. જમાલિ પણ વખત જતા નીરોગ થયો. ત્યારે સાથી નીકળી ચપામા આવ્યો, તથા ભગવાન પાસે

આત્મને કહેવા યાએ, આપના પણા સિધ્ધો હજી ઉદ્ધમ
 હ કેવલજ્ઞાની નથી પરંતુ તું તો ઉત્પન્ન થયેલા જ્ઞાન અને
 દુષ્ટનો ધારણ કરનારો અહર્ત જિન અને કેવલી થઈને
 વિદ્યુતું છું.

ત્યારે ઔતમે નેને કશું કે કેવલજ્ઞાનીનું જ્ઞાન કે કશું
 પવત વચ્ચેથી આદ્યત કે નિવર્તિત થતું નથી તો તું ને
 કેવલજ્ઞાની હોય તો અને આ એ પ્રશ્નોનો ઉત્તર આપ.
 હ જમાણિ' શોક સાશ્વત છે કે અસાશ્વત ? તથા જીવ સાશ્વત
 છે કે અસાશ્વત ?

ત્યારે જમાણિ આ પ્રશ્નોનો ઉત્તર આપી શક્યો નહીં
 અને ઘૂંપ રહ્યો ત્યારે ભગવાન મહાત્મારે કહ્યું “ હે જમાણિ!
 મારા પણા ઉદ્ધમ સિધ્ધો આ એ પ્રશ્નોનો ખારી પેઠે ઉત્તર
 આપવા સમર્થ હ છતાં તેઓ તારી પેઠે એમ કહેતા નથી
 કે જામે સવરૂ અને જિન છીએ. હ જમાણિ' શોક
 સાશ્વત હ કારણ કે તે કદાપિ ન હતો એમ નથી તેમ જ તે
 કદાપિ નથી અને હતો નહીં એમ પણ નથી પરંતુ શોક
 હતો છે અને હતો તે સાશ્વત અબ્ધ, અવસ્થિત અને
 નિત્ય છે વળી હ જમાણિ' શોક અસાશ્વત પણ છે
 કારણ કે અવસર્પિણી થઈને ઉત્સર્પિણી થાય છે અને
 ઉત્સર્પિણી થઈને અવસર્પિણી થાય છે તે જ પ્રમાણે જીવ
 પણ નિત્ય છે તેમ જ અસાશ્વત પણ છે કારણ કે તે
 નૈરમિક થઈને તિર્વિચ્છેદનિક પણ થાય છે અને તિર્વિચ્છેદનિક
 થઈને મનુષ્ય, તથા મનુષ્ય થઈને દેવ પણ થાય છે.

પરંતુ જમાણિને આ વાત ગમી નહીં તેથી તે ત્યાંથી
 બીજા વાર ચાલી નીકળ્યો ત્યાર બાદ તે અસત્ય બાવો

પ્રગટ કરીને તથા મિથ્યાત્વના અભિનિવેશ વડે પોતાને તથા પરને બ્રાત કરતો અને મિથ્યાજ્ઞાનવાળા કરતો, વળી વગ્ન માધુષણે શુદ્ધો, અને અને ત્રીજા ટકના ઉપવાસ કરી પોતાના પાપમ્થાનકને આક્ષેપ્યા-પ્રતિક્રમ્યા વિના મગ્ન પામી લાન્ત દેવક્ષોકમા તેર માગરોપમ સ્થિતિવાળો કિલ્વિષિક^૧ દેવ થયો.

જમાલિને મરણ પામેલો જાણી ગૌતમે મહાવીર ભગવાનને તેની ગતિ વિષે પ્રશ્ન પૂછ્યો અને તેની વિગત જાણી તેમણે કિલ્વિષિક દેવો વિષે વધુ પ્રશ્નો પૂછ્યા.

પ્રશ્ન—હે ભગવન્ ! કિલ્વિષિક દેવો કેટલા પ્રકારના છે ?

ઉત્તર—હે ગૌતમ ! ત્રણ પ્રકારના છે ત્રણ પત્યોપમની સ્થિતિવાળા, ત્રણ માગરોપમની સ્થિતિવાળા, અને તેર સાગરોપમની સ્થિતિવાળા તેમા પહેલા પ્રકારના દેવો જ્યોતિષક દેવોની ઉપર અને સૌધર્મ અને ઈશાન દેવક્ષોકની નીચે રહે છે બીજા પ્રકારના દેવો સૌધર્મ અને ઈશાન દેવક્ષોકની ઉપર, તથા સનતકુમાર અને મહેન્દ્ર દેવક્ષોકની નીચે રહે છે તથા ત્રીજા પ્રકારના દેવો બ્રહ્મક્ષોકની ઉપર અને લાતક કલ્પની નીચે રહે છે.

જે જીવો આચાર્યના દેષી, ઉપાધ્યાયના દેષી, કુલ, ગણ અને મધના દેષી, તથા તે બધાનો અયશ અને અપ્રીતિ કરનારા હોય, તથા ઘણા અસત્ય અર્થો પ્રગટ કરવાથી અને મિથ્યા કદાચહથી પોતાને અને પરને બ્રાન્ત કરતા મગ્ન પામે, તેઓ કિલ્વિષિક દેવ તરીકે જન્મે છે.

૧ દેવોમા અત્યજ જેવી એ હીન કાદી છે

ત્યાથી અન્ધા બા કેટલાક તો નારક તિથય, મનુષ્ય અને
 દેવના ચાગ કે પામ્ય બવો કરી પત્રી મિદ્ધ શુદ્ધ અને મુક્ત
 થાય છે પરંતુ કેટલાક તો અનાદિ અનંત અને
 દાર્પભાગવાળા ચાર અતિમુક્ત સસારર્થા ભમ્યા / કરે જ

જન્માસિ જ્ઞે કે ગસરદિત આદ્યાગ કરતો હતો, ઉપશાન
 શ્રવનવાસી હતો તથા પવિત્ર અને એકાત શ્રવનવાસી હતો
 જ્ઞા તે આચાર્ય અને ઉપાધ્યાયનો દ્વેષી તથા અકીર્તિ કરનારો
 હતો તેમ / પોતાને તથા બીજાને બ્રાન્ત કરતો હતો. મારે
 ન કિસ્કિરિક હવે થયો પરંતુ ત્યાથી અન્ધા બાદ તિથય
 મનુષ્ય અને દેવના ચાગ પામ્ય બવો કરી તે સિદ્ધ થમે
 અને સવ દુષ્પાત્રો અને કરશે.

— શ્લોક ૯, ઉદેશ ૩૩

સુખ વડે પરિવૃત થઈ આજીવિકના સિદ્ધાંત વડે આત્માન
 ભાવિત કરતો વિદ્યારે છ તે વખતે તે મખસિપુત્ર એતાણકની
 પામે અન્ન દોઈ દિવસે આ છ દિશાયરો? આન્ના સ્નાન
 ક્ષણે કર્ણિકાર અછિત્ત અભિવેશ્ચાચન અને એમાયુપુત્ર
 તે છ દિશાયરોએ પૂર્વમજમા કંઈસ આઠ પ્રકારનાં નિમિત્ત
 નવમો મીતમામ અને ઇશમા નૃસિમાર્ચને દમ્ભમન કર્યો હતા
 તેમણે મખસિપુત્ર એતાણકનો સિધ્ધભાવે આશ્ચર્ય કર્યો
 લાસના તે મખસિપુત્ર એતાણક તે અષ્ટામ મહાનિમિત્તના?
 કાર્મિક જ્ઞાન વડે સવ પ્રાણીઓને આ છ ભાજનના માથા
 ઉત્તર આપે છ સાબ વિષ અસાબ વિ. સુખ વિષ દુઃખ
 વિષે જીવિત વિષે અને મગ્ધુ વિષ લાગે પછી તે
 મખસિપુત્ર એતાણક એ અષ્ટામ મહાનિમિત્તના કાર્મિક જ્ઞાન
 વડે આવન્તી નગરીમા અગ્નિન છતાં વૃન્નિન હું એમ
 પ્રલાપ કરતો અદ્વત નહિ છતાં હું અદ્વત છું એમ
 મિથ્યા બકવાડ કરતો કવલી નહિ છતાં હું કેવલી છું એમ
 નિરશક બોલતો મવજ નહિ છતાં હું મવજ છું એમ
 મિથ્યાવચન કરતો અને અગ્નિન છતાં ગ્નિન સખદતા
 પ્રકાશ કરતો વિચરે છ

એક વખત ભગવદ્ભ મહાવીર આવન્તીમા આન્ના ત્યા
 બિશ્વા માનવા જતા મહાવીરનાં કબેજ સિધ્ધ જોતમે ઉપગતી

૧. આ છ દિશાયરો પવિત્ર વચેલા મહાવીરના સિધ્ધ હતા
 એમ પ્રાણીન રીક્ષકર હોય છે અને તેઓ પાશ્વ નાથની પરપરામા
 રચેલા છે એમ ચૂર્ણિકાર હોય છે

૨. નિમિત્તના આઠ ભ.વ. દિવ્ય શ્રો પાત આર્તવરિક્ષ ભામ
 આન, નવર હક્ષણ અને મ.જન.

હકીકત કોકોને મોઝે સાભળી આથી તેમણે પાછા ગયા
 આઠ મહાવીરને ગોશાલકનો જન્મથી માડીને વૃત્તાત પૂજ્યો
 એટલે મહાવીરે ડહું, હે ગૌતમ' એ ગોશાલક જે ડહે છે
 કે 'હુ જિન છુ' ઇત્યાદિ, તે મિથ્યા—અસત્ય છે હે ગૌતમ!
 આ મખલિપુત્ર ગોશાલકનો મખલિ નામે મખ જાતિનો^૧
 પિતા હતો તે મખલિને ભદ્રા નામે સુદર સ્ત્રી હતી તે ભદ્રા
 અન્ય કોઈ દિવસે ગર્ભિણી થઈ તે મમયે શરવણ ગામમા
 ગોખલુલ નામે બ્રાહ્મણ રહેતો હતો તે ધનિક તથા
 ઋગ્વેદાદિ બ્રાહ્મણશાસ્ત્રોને વિષે નિપુણ હતો તે બ્રાહ્મણને
 એક ગોશાલા હતી પેત્રો મખલિ ગર્ભિણી ભદ્રા માથે
 ચિત્રનુ પાટિયુ હાથમા લઈ ભિક્ષાયગ્પણાવડે આત્માને
 ભાવિત કરતો એક ગામથી ખીજે ગામ કરતો કરતો શરવણ
 ગામમા આવ્યો ત્યા તેણે ગોખલુલ, બ્રાહ્મણની ગોશાલાના એક
 ભાગમા પોતાનુ ગચરચીકુ મૂક્યુ, તથા પછી શરવણ ગામમા
 ભિક્ષાયચી માટે કરતો કરતો તે પોતાને રહેના માટેના ન્થાનની
 શોધ કરવા લાગ્યો એાતરફ તપાસ કરવા છતા ધાર્મ ન્થળે
 ગેંડવાનુ ન્થળ નહિ મળતા તેણે તે ગોશાળામા જ વર્ષાઋતુ
 માટે નિવાસ કર્યો તે વખતે ભદ્રાએ પૂરા નવ માસ અને
 માડાસાત દિવસ વીયાબાદ એક સુદર પુત્રને જન્મ આપ્યો
 તેના માતપિતાએ ૧૨ મે દિવસે તેનુ ગોશાલક નામ પાડયુ,
 ડાગણુકે તેનો જન્મ ગોશાલામા થયો હતો ક્રમે ક્રમે
 ગોશાલક પણ આત્યાવચ્ચાનો ત્યાગ કરી, વિજ્ઞાન વડે પગિણત
 મતિવાળો થઈ, યૌવનને પ્રાપ્ત થયો અને પોતે જ ન્વતત્ર

૧ ચિત્રનુ પાટિયુ હાથમા રાખી, તે બતાવીને આજીવિજી
 ચલાવનાર ભિક્ષુક

મિત્રપૂ દાશમા સ્થાં આશ્ચર્યિકા ચલાવતો વિહરવા
લાગ્યો.

તે અરસામાં દુઃત્રીસ વડા મુલવાસમાં રહી માતૃપિત
દેવમત થયા પછી સુવર્ણાદિનો ત્યાગ કરી એક દેવદૂધ-વસ્ત્રને
મદ્ય કરી પ્રમજ્જિત થયો હતો. તે વખતે હં મૌતમ!
પશ્ચાત્તરને ત્રિપે જ્ઞાતી-જ્ઞાતી મહિનાના ઉપવાસ કરતો. દુ
ર્ગાચત્રામયા પ્રથમ વર્ષાકાલમાં રહ્યો પછી મહિના-મહિનાના
ઉપવાસ કરતો. હું એક મામથી બીજો મામ હતો હતો
રાજ્યચક્રની બહાર નાશદામાં વસુકરેના ડહેલાના
(તત્તુવામશાગાના) એક ભાગમાં વર્ષાકાલ રહ્યો તે વખતે
જોશાલક પશુ હતો હતો ત્યાં આવ્યો અને વસુકરેના
ડહેલાના એક ભાગમાં રાત્રચક્રી મુખી ઉતારો. મોખવા
નીકળ્યો. પશુ બીજે ઉતારો ન મળતા ત્યાં જ રહેવા લાગ્યો.
દે મહિનાના પ્રથમ ઉપવાસનું પારણું કરવા રાજ્યચક્ર નગરમાં
ગયો. ત્યાં ભિક્ષા માગવા હરતા હરતા વિષ નામે મુલસેના
ધરમાં મે પ્રવેશ કર્યો અને જોઈ ત અત્યંત પ્રસન્ન તથા
સતુષ્ટ થયો. અને જોઈ થઈ અંજલિ જોડી ઉતરીય વસ્ત્રને
ત્રાહ્મણી પેટે વીગી સાત આઠ પગલા મારી મામે આવ્યો.
અને મને તથા તાર પ્રદક્ષિણા કરીને નમસ્કાર કર્યો પછી
તબે મને પુષ્કળ અન્ન પાન આદિ (મુખવાસ) અને આદિ
(મેવો-મીઠાઈ) એમ ચતુર્વિધ આહારથી સત્કાર્યો. આમ
કરવાથી તેને દેવ આમુષ અપાયુ, તેનો સસાર અપ્ય થયો અને
તેના ધરમાં આ પાત્ર દિવ્યો પ્રગટ થયાં વસુધારાની વૃદ્ધિ
પાત્ર વસુનાં પુષ્પોની વૃદ્ધિ જ્વળાપ વસ્ત્રની વૃદ્ધિ, દેવદુહિનું
વામનુ, અને આકાશને વિષ અહો દાન! અહો દાન!

એવી ઘોષણા થોડી વારમા નગરના લોકોમા એ વાત ફેલાઈ ગઈ, અને લોકો વિજયને અને તેના મનુષ્યજન્મને ધન્યવાદ દેવા લાગ્યા, તથા તેના પુણ્યશાળીપણાને અભિનંદવા લાગ્યા.

આ વાત સાંભળી ગોશાલક નવાઈ પામી વિજયને ઘેર આવ્યો, ત્યાં તેણે વરગેલી વસુધારા, પુષ્પવૃષ્ટિ અને ધરમાથી બહાર નીકળતા મને તથા વિજયને જોયા તે જોઈ પ્રસન્ન થઈ તે મારી પામે આવ્યો અને મને પ્રદક્ષિણા તથા વસ્ત્રાદિ કરી પોતાને શિષ્ય અનાવવા ગિનવવા લાગ્યો, પરંતુ હું મૌન રહ્યો પછી બીજા મહિનાના ઉપવાસના પારણા વખતે આનંદ ગૃહપતિને ત્યાં, ત્રીજી વખતે સુનંદને ઘેર અને ચોથી વખતે નાલદા પામેના ક્રોધાક્રમ નિવેશમા વેદવાદી બહુલ બ્રાહ્મણને ઘેર પણ તેમજ અન્યુ * હું બહુલને ત્યાં જ હતો તવામા ગોશાલક મને શોધતો શોધતો વણકરોના ડહંલામા ગયો પણ ત્યાં મને ન જોતા તેણે શાટિકા (અદરના વસ્ત્ર), પાટિકા (ઉપરના વસ્ત્ર), ડુડીઓ, પગરખા અને ચિત્રપટ બ્રાહ્મણોને આપી દઈ, દાઢી મછનું મૂડન ડગવ્યું અને પછી તે ક્રોધાક્રમ નિવેશ તરફ ચાલી નીકળ્યો ગ્રન્થામા તેણે યોગ દ્વારા બહુલને ત્યાં થયેલી વૃષ્ટિ આદિનું વર્ણન માંભળ્યું આવી, “ઋદ્ધિ-દ્યુતિ-તેજ-યશ-ગલ વીર્ય-પરાક્રમ વાળા મારા વર્માચાર્ય અને ધર્મોપદેશક શ્રમણભગવાન મહાવીરને જ આવા પ્રકારની ઋદ્ધિ વગેરે મળવે છે, બીજા કોઈ શ્રમણ-

* આનંદને ત્યાં ‘અને-પ્રદારનો ભોજનવિધિ,’ સુનંદને ત્યાં ‘મર્વદામનાગુણ્યુક્ત ભોજન,’ અને બહુલને ત્યાં, ‘પુષ્કળ પદ્મ-ખાદ અને ધી મયુક્ત પરમાત્મ-નીર’ એટલો વિશેષ છે.

બ્રાહ્મણને તેવા શ્રદ્ધિ આદિ પ્રાપ્ત થયા નથી. મારે બદ્ધન ત્મા મારા ધર્મીયાન અને ધર્મીપદેશક મહાવીર ભગવાન ન દસે એમ નિશ્ચય કરી ત ત્મા આપ્યો અને મારી શ્રાધ કર્યા હાપ્યો. પછી કેણાકની બહારના ભાગમાં મોગ જમિ વિશે ત મને મળ્યો, અને સત્પુષ્ટ કર્મ મને પ્રભુ વાગ પ્રદક્ષિણા કરી. તમે મારા ધર્મીયાન છા અને હું તમ્મરો શિષ્ય છું. એમ બોલ્યો. મે મધ્યસિપુત્ર એણાકની એ વાત સ્વીકારી. પછી હું મૌતમ. હું એણાકની સાથે ૭ વર મુધી લાભ-અલાભ સુખ-દુઃખ આદિનો અનુભવ કરેનો અને તની અનિત્યતાનો વિચાર કરેનો. પશ્ચિવજ્જમિમા^૧ વિદરવા હાપ્યો.

એક વખત પ્રથમ શરદ કાળના સમયમાં શ્વેતિ વત્તી નંદાતી ત્વારે હું તથા એણાક સિદ્ધાર્થમામ નામે નમગ્રમાથી નીકળી કૂમમામ નામે નગર તરફ ત્તા હતા. તેવામાં રન્તામાં એક મોટા પત્ર-પુષ્પાન્વિગો તથના છા આપ્યો. તેને જોઈ એણાકને મને પૂછ્યું કે હું બગવન. આ તથનો

૧ કલ્પસૂત્રમાં તે પાશુવજ્જમિમા એક ન ધ્યાનમાં મારેઈ લક્ષ્યમાં છે. ત્વા અર્હા ૭ વય ત્વા રહ્યોનો કલ્પેષ છે એનો ખુલાસો એમ કલ્પ ૩૩ કે પશ્ચિવજ્જમિમે સુન્દ પ મમી વિશ્વજિનો હોઈ પશ્ચિવજ્જમિમા એણાકને મળ્યા માઈ (એટલે કે પશ્ચિવજ્જમિમા માઈને) મહાવીર એણાક સાથે ૭ વય રહ્યા એનો અર્થ છે કેટલાક તે સમયે સાતમી વિશ્વજિનો ગણી તથા વિશેષણ મધી પ્રણીત એટલે કે મનોહર-સુદર જ્જમિમા (મિલિવાર્થ) તે ૭ વય રહ્યા એનો પણ અર્થ ૬૭ છે. પરંતુ કલ્પસૂત્રમાં તે તે વિશેષનામ છે અને રીકાકાર તેને અનાર્થકેશ ગણે છે.

છોડ નીપજશે કે નહિ નીપજે ? તેમ જ આ સાત તલના પુષ્પના જીવો મરીને કયા જશે અને ઊપજશે ?' ત્યારે મેં જવાબ આપ્યો, 'આ તલનો છોડ નીપજશે, અને આ સાત તલના પુષ્પના જીવો મરીને આ જ તલના છોડની એક તલકળીને વિષ સાત તલરૂપે ઊપજશે'

પછી મને ખોટો પાડવાના ધરાદાથી, તેણે મારાથી છૂપી રીતે તે તલના છોડને માટી નહિત મળથી ઉખાડી નાખ્યો અને એક બાજુએ મૂકી દીધો. પછી અમે દુર્ભગ્રામ નગર તરફ આગળ ચાલ્યા એ દુર્ગમ્યાન આકાશમા દિવ્ય વાદળ થયું, અને ક્ષણ વારમા ત્યાં અત્યંત ઝાઝવ ન થાય તેવી થોડા પાણીના મિંદુવાળી તથા રજ અને ધૂળને શાત કરનાર દિવ્ય વૃષ્ટિ થઈ તેથી તે તલનો છોડ જમીનમા ચોટી ગયો અને ક્રમેક્રમે બદ્ધમૂલ થઈ ગયો તે સાત તલપુષ્પના જીવો પણ મરણ પામી તે જ તલના છોડની એક તલકળીમા સાત તલરૂપે ઉત્પન્ન થયા.

આ તરફ અમે ચાલતા ચાલતા દુર્ભગ્રામ પાસે આવી પહોંચ્યા ત્યાં ગામ બહાર વેશ્યાયન નામે બાલતપન્વી નિરંતર છ છ ટંકના ઉપવાસ કરતો, પોતાના બંને હાથ ઊંચા રાખી, સૂર્યની સામે ઝિભો રહી તાપ તપતો હતો. તે વખતે સૂર્યના તેજથી તપેલી જૂઓ તેના શરીર ઉપરથી ચોતરફ બહાર નીકળતી હતી અને પેલો તપન્વી તે જૂઓને પાછી પોતાના શરીર ઉપર મૂકતો હતો. આ જોઈ ગોશાલક તેને કહેવા લાગ્યો કે, તમે મુનિ છો કે, ચસકેલ (મુનિ) છો, અથવા જૂઓના મિળ્યાન છો ? આમ બ્યારે ગોશાલકે એ ત્રણ વાગ કહ્યું, ત્યારે પેલાએ ગુસ્સે થઈ ગોશાલકને

ખાળી મનના શરીરમાંથી નતેજ્યા થાતી ત્યારે મોટાપણ
 ના અનુભવાથી મેં ગીત નતેજ્યા જાણી શકી
 ખાળી ગીત નતેજ્યાથી મોટાપણું ઝસળું થયું હતું
 તાતમ પાતાની નતેજ્યા પાળી ખમી તીખી અને કમ
 ન ખમતુ મ જાણુ ન ખમતુ મ જાણુ

વારે નામાવક અને પૂજ્ય મહે બમતુ આ
 ગુમાના મિત્રાના મ જાણુ મ જાણુ એવું મ કમ
 વારે મેં તેન જાણી જાત મમતની આથી બધ પામી તેમ
 ન તજ્યા પ્રાપ્ત કરવાના વિધિ મન પૂજ્યો ત્યારે મ તેન
 મુકે નખનાદત રાત્રેથી આગળ જાણાતી મી વ
 અત એક મુખક પાળી વ જાણુ મહે દેવના ઉપરામ
 ની દાષ ગયા ખીન તરફે તેન જ પ્રાપ્તે અંત
 ન તજ્યા પ્રાપ્ત થાય

૫૧ કોઈ જિવન અને કુર્મમાનમ થી મિદાઈપ્રાપ્ત
 નવ ન હ ત્યા નીજ્યા ત્યારે આર્થ માણકો પેલા
 તજ્યા છાંડી જાત કાઢી અને કમુકે તમે તે કહેતા
 દના કે ન તજ્યા કાઢ નીપજમે તથા પેલા પૂજના કલા
 પક્ષ જી કળીમા તજ્યાપે જ મમે, પક્ષ તે કાઢ તે ક્યામો
 નાસ પામી થયા ત્યારે મેં તેને પેલી વિચિત્રદિની જાત
 કાં અને જાત જાતને ન તજ્યા છાંડ અને પેલા સાત
 તજ્યા જાતે જાણુ તા કમુક

૧ મૂળમાં પ્રયોગસમે વિસ્તીર્ણ અને અપ્રયોગસમે
 મલિત અર્થ તેજ્યેશ્યાનાં જ વિશેષણ છ

તે પ્રમાણે પેલા તલને ગણતા તેને એવો વિચાર આવ્યો કે, આ પ્રમાણે બધા જીવો પણ મરીને તે જ શરીરમાં ઉત્પન્ન થતા હોવા જોઈએ ? હે ગૌતમ ! મખલિપુત્ર ગોશાલકનો આ પરિવર્તવાદ છે અને હું ગૌતમ ! મારી પાસેથી તેજોલેશ્યાનો ઉપદેશ ગ્રહણ કરીને મખલિપુત્ર ગોશાલકનું આ જુદા પડવું છે

ત્યાર પછી મખલિપુત્ર ગોશાલક મે બતાવેલ વિધિ વડે હાથ ઊંચા ગમ્પીને તેજોલેશ્યા સિદ્ધ કરવા માટે પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો, અને છ માસને અંતે તેને તે પ્રાપ્ત થઈ પણ ખરી ત્યાર પછી તે ગોશાલકને પેલા છ દિશાયરો આવી મળ્યા અને હવે તે પોતે જિન નહિ છતા જિન શબ્દને પ્રકાશિત કરતો વિહરે છે

પછી મહાવીર ભગવાને ત્યા બેગી થયેલી પરિવદને ધર્મકથા કહી ત્યારબાદ રસ્તામાં ચૌટામાં વગેરે ઠેકાણે એ વાત ફેલાઈ ગઈ કે, ‘ગોશાલક તો મખનો દીકરો છે, તથા તે જિન નથી છતા પોતાને જિન કહેવરાવતો ફરે છે, વાસ્તવિક રીતે તો મહાવીર જિન છે છ’ આ બધું ગોશાલકના સાબળવામાં આવતા તે ખૂબ ગુસ્સે થયો

એક વખત મહાવીર ભગવાનના આનંદ નામે શિષ્ય મહાવીરની પગવાનગીથી છ ટકના ઉપવાસનું પારણું કરવા ગામમાં ભિક્ષા માટે ગયા ત્યાં તે હાલાહલા કુભારણુના હાટ પાસે આવી પહોંચ્યા તેમને જોઈ ગોશાલકે કહ્યું, “હે આનંદ ! અહીં આવ, અને મારું દષ્ટાંત સાબળ આજથી

૧ મૂળમાં ‘પ્રવૃત્તપરિહાર’ એટલે કે શરીરાતરપ્રવેશ છે પણ દીકાજીરે અહીં આવો અર્થ સૂચવ્યો છે

પણા કાળ પહંચ્યાં ઢેટધાક ધનાથી વણિકો પુત્રજી ત્રી ને
 આર્થઓખા ભરી જ્ઞનાજ-પાણીનું બાધુ સાથે સર્થ વેપાર
 મારે નીકળ્યા રગ્તામાં એક નિર્ન તથા નિર્ન વન જાણ્યું
 તેમા થોડે દૂર મથા થઈ તેમની પાસેનું પાણી ખૂરી મધું
 આથી તેઓ તે વનમાં ચોતરફ પાણીની માધ કરવા લાગ્યા
 ત્યા તેમને એક મોટા વનખ પ્રાપ્ત થયેલ તેના મધ્યભાગમાં
 એક મોટા રાજા હતો તેને ચાર સ્ત્રીઓ સિખર હતા
 તેમાંનું એક સિખર હોડતા તેમાંથી સ્વચ્છ ઉત્તમ અને
 શુદ્ધ જેવું પાણી પ્રાપ્ત થયું તે તેમણે તથા તેમનાં જનક
 અને વાહનોએ પીધું તથા પાણીના વાસણોમાં ભરી પશુ
 સીધું પછી બોભથી તેમણે ત્રીજું સિખર હોડ્યું તો તેમાંથી
 તમને ઉત્તમ સુવણ પ્રાપ્ત થયું પછી વધેલા મોભથી ત્રીજું
 સિખર હોડતા તેમને ઉત્તમ મણિરત્ન પ્રાપ્ત થયાં પછી
 વધુ કીમતી વસ્તુ મેળવવાના બોભમાં તેમણે ચોથું સિખર
 કાઢ્યું પણ વિચાર કર્યો ત્યારે તેઓમાંનો એક યજ્ઞી
 તથા હિત મુખ અને કમ્પાણીની છન્દાવાણે વણિક મોત્યો
 કે હવે આપણે જા ચોથું સિખર હોડું ચોત્ર નથી
 કારણકે ચોથું સિખર કઠામ આપણને ઉત્તમ કરનારું થાય
 આપણને જેટલું મળ્યું છે તેટલું પણ જાણુ છે પરંતુ તેનું
 કશું ન સંભળી પેલાઓએ તો ચોથું સિખર પણ હોડ્યું
 તો તેમાંથી મહાભયકર દ્રષ્ટિવિષ્ણુ સપ નીકળ્યો તેની
 મુરસાવાળી નજર પડતા જ પેલા જ્યાં વાણિજ્ય જળીને
 રાખ સર્થ મથા માત્ર ચોથું સિખર ન હોડવાની સલાહ
 આપનાર પેલા વાણિજ્યને તે સર્પે તેના પોતાના નમરે પાત્ર

નહિત પહોચ્યાડયો એ પ્રમાણે હે આનંદ^૧ તારા ધર્મોચાર્ય^૨
અને ધર્મોપદેશક શ્રમણ જ્ઞાતપુત્રે ઉદાર અવસ્થા પ્રાપ્ત કરી
છે, અને દેવ-મનુષ્યાદિમા તેમની કીર્તિ અને પ્રશંસા થયેલી
છે, પણ જો તે ભારી બદબોધ કર્યા કરી મને ગુસ્સે કરશે,
તો મારા તપના તેજ વડે પેલા વાણિયાઓની પેઠે તેમને હું
બાળીને ભસ્મ કરીશ, માત્ર પેલા હિતકર મલાહ આપનાર
વાણિયાની પેઠે તને હું અચારી લક્ષ્મી માટે જઈને તું તારા
ધર્મોચાર્યને એ પ્રમાણે કહે ”

આ માબળી, ભય પામી, આનંદ ઝટપટ પોતાને ઉતારે
પાછા ગયા અને ત્યાં મહાવીરને એ બધી વાત કહી, તથા
ગોશાલક તેમને બાળી શકે કેમ તે પૂછ્યું ત્યારે મહાવીરે કહ્યું
કે, તે પોતાના તપના તેજ હે ગમે તેને એક વાએ પાષાણમય
મારણ મહાયત્રના આઘાતની પેઠે જલદી ભસ્મરાશિ કરવાને
સમર્થ છે, પરંતુ અગ્નિહિત ભગવતને બાળી ભસ્મ કરવા સમર્થ
નથી, અલગત, તે તેમને પરિતાપ-દુઃખ-ઉત્પન્ન કરવા
સમર્થ છે ગોશાલકનું જેટલું તપસ્તેજ છે, તેનાથી અનગાર
(સાધુ) ભગવતનું અનંતગુણ વિશિષ્ટ તપસ્તેજ છે, કારણ કે
અનગાર ભગવત ક્ષમા-ક્રોધનો નિગ્રહ-કરવામાં સમર્થ છે
હે આનંદ^૧ અનગાર ભગવતોનું જેટલું તપોબલ છે, તેથી
અનંતગુણ વિશિષ્ટ તપોબલ, ક્ષમાના કારણથી સ્થવિર
ભગવતોનું^૨ છે, અને સ્થવિર ભગવતોના તપોબલથી

૧ તેમના ત્રણ પ્રકાર છે વય સ્થવિર - હ્રમરમા વૃદ્ધ,
શુતસ્થવિર - શાસ્ત્રજ્ઞાનમાં વધેલા, અને પર્યાય સ્થવિર - જેને દીક્ષા
લીધે ૩૦ વર્ષથી વધુ સમય થયો હોય તે

પણા કાળ પદાર્થો દેહસાક ધનાથી વણિકા પુષ્કળ યીને
 માંડોમાં બરી જ્ઞાનાજ-પાણીનું બાધુ માથે સર્થ વેપાર
 મારે નીકળ્યા રસ્તામાં એક નિર્જન તથા નિર્જળ વન જામ્યું
 તેમાં થોડે દૂર ગયા બહી તેમની પાસેનું પાણી ખૂટી ગયું
 આથી તેઓ તે વનમાં ચોતરફ પાણીની શોધ કરવા લાગ્યા.
 ત્યાં તેમને એક મેટો વનખડ પ્રાપ્ત થયો. તેના મધ્યભાગમાં
 એક મેટો રાક્ષસ હતો. તેને ચાર ઈર્ષા સિખર હતી
 તેમાંનું એક સિખર ફેડતા તેમાંથી સ્વચ્છ ઉત્તમ જળ
 ફટકા જેવું પાણી પ્રાપ્ત થતું. તે તેમણે તથા તેમનાં જળક
 વચ્ચે વાહનોએ પીધું તથા પાણીનાં વસ્ત્રણોમાં ભરી પશુ
 લીધું. પછી જોભથી તેમણે ખીલું સિખર ફેડ્યું તો તેમાંથી
 તમને ઉત્તમ સુવણ પ્રાપ્ત થતું. પછી વચેલા જોભથી ત્રીજું
 સિખર ફેડતા તેમને ઉત્તમ મણિરત્ન પ્રાપ્ત થતાં પછી
 વધુ કીમતી વસ્તુ મેળવવાના લાભમાં તેમણે ચોથું સિખર
 ફેડવાનો પશુ વિચાર કર્યો. ત્યારે તેઓતમની એક ડાહી
 તથા હિત સુખ જાને કસ્તાણની ધમ્કાવાળો વણિક મોત્યો
 કે હવે આપણે આ ચોથું સિખર ફેડવું જોગ્યું નથી
 કારણકે ચોથું સિખર કદાચ આપણને ઉપકાર કરનારું થાય.
 આપણને જોટલું મળ્યું છે તેટલું પશુ જલ્દી છે પરંતુ તેનું
 કશું ન સાંભળી પેશાઓએ તો ચોથું સિખર પણ ફેડવું
 ના તેમાંથી મહાભયક દષ્ટિવિષ^૧ સપ નીકળ્યો. તેની
 મુસસાવાળી નજર પડતા જ પેલા બધા વાણિયા જળાને
 રાખ જઈ મથા માત્ર ચોથું સિખર ન તોડવાની સલાહ
 આપનાર પેલા વાણિયાને તે સર્પે તેના પોતાના નમરે પાત્રાદિ

શરીરમા પ્રવેશ કર્યો છે એ મારો માતમો (પ્રવૃત્તપરિહાર)
શરીરાન્તરપ્રવેશ છે

હે આયુષ્યમન્ કામ્યપ । જે કોઈ મારા સિદ્ધાન્ત અનુસારે
મોક્ષે ગયેલા છે, જ્ય છે અને જગે, તે મર્વે ચોરાળી લાખ
મહાકલ્પ^૧ (કાલવિશેષ), સાત દેવભવો, માત મયૂથ
નિકાયો,^૨ સાત સદ્ગીર્ભ (મનુષ્યગર્ભવાસ), અને માત
પ્રવૃત્તપરિહાર (શરીરાન્તરપ્રવેશ) કરી, તથા પાંચ લાખ,
સાઠ હજાર, છમો ત્રણ ડર્મના ભેદોનો^૩ અનુક્રમે ક્ષય

૧ સરખાવો બૌદ્ધમ્મ શોમા વર્ણવેલ ગોશાલકનો મત ‘૮૬
લાખ મહાકલ્પના ફેરામા ગયા પછી ગાડા અને ડાહ્યા બનેના
દુ ખનો નાગ થાય છે’

૨ આનો શો અર્થ છે તે નક્કી નથી આગળ જ્યાં સાત
દેવભવો અને સદ્ગીર્ભોનો ક્રમ બતાવે છે, ત્યાં સમૂથ ગખ્ધ ત્રીજી
કોટીને બદલે દેવોનો ‘નિકાય’ એ અર્થમા વપરાયો લાગે છે

૩ આ શખ્ધનો અર્થ દીકાકારે જરા છૂટ લઈને કર્યો છે
મૂળમા ‘પચ કમ્મણિ સયસહસ્સાઢ સદ્ધિં ચ સહસ્સાઢ છચ્ચ સણ તિન્નિ ચ
કમ્મસે’ છે તેનો સીવો ગખ્ધાર્થ પાંચ કર્મો, એક લાખ, સાઠ
હજાર (અને) છસો (જન્મો), તથા ત્રણ કર્મો શો – એમ થાય
દીધનિકાય ૨-૨૦ હપરની સુમ ગણવિલાસિની દીકામા બુદ્ધ-
ધોધાચાર્ય મહાપલિ ગોસાલના સિદ્ધાન્તનો અર્થ કરે છે, ત્યાં
‘ચોનિપમુખસતસહસ્સાનિ’ — એક લાખ મુખ્ય જન્મો, ૬૦,૦૦૦
(તિબેટન પાઠ પ્રમાણે) બીજા જન્મો, અને ૬૦૦ બીજા જન્મોનો
હલ્લેખ છે, તથા ‘પાંચ પ્રકારના કર્મો અને ત્રણ પ્રકારના કર્મો’
નો હલ્લેખ છે અલબત્ત, બુદ્ધધોધાચાર્યને પણ આ બધાનો અર્થ
કરવાનું મુશ્કેલ (નિરર્થક) લાગે છે, અને ચૂર્ણિકાર પણ ગોસાલકના
સિદ્ધાન્તને ‘સદ્ધિગ્ધ’ કહી તેનો અર્થ કરવાનું માડી વાળે છે

અનત્યુષ્ઠ વિશિષ્ટ તપોબલ્લ, ક્ષમાના કા જ્યથી અગિદન
બનવતોનુ છે તેમને તે જ્ય કરવાને નમય નથી, પણ
તમને હુ ખ ઉત્પન્ન કરવાને સક્તિમાન છું

હે જ્ઞાનદા' મારે તું ન અને ગૌતમાદિને આ વાત
કહે કે હે જ્ઞાનો' તમે કોઈ એવાશક્તી સાથે ધમ સજ્જી
પ્રતિષેદના—તેના મતથી પ્રતિકૂલ વચન—ન કહેસો ધમ
સજ્જી પ્રતિસારણા—તેના મતથી પ્રતિકૂલપણ અમનું
સ્મરણ—તમે ન કરાવસો, અને ધમ સજ્જી પ્રત્યુપચાર—
તિરસ્કાર ન કરો, કારણ કે મખલિપુત્ર એવાશક્તિ અમણનિર્જેમાં
સાથે મિત્રાત્વ—એએછપણું અથવા જ્ઞનાર્થપણું વિસ્તૃપત
આર્યું છે

જ્ઞાન દણુ ગૌતમાદિને આ વાત કહ છે તેટલામાં તે
કુબારણના કાટખથી નીકળી પોતાના સખસહિત એવાશક્ત
વેત્ર આશ્વતો કોણક મૈત્ર્યમા મહાવીર પાસે જ્ઞા-એ અને તેમને
કહવા લાગ્યો, “ હે જ્ઞાનુધન કાન્થપત્રોત્તરીય મખલિપુત્ર
એવાશક્ત મારો ધમસજ્જી શિષ્ય છે એમ તમે ને કહો
છો, તે કીક કહો છો પણ તમારો ને શિષ્ય તો શુક્લ જ્ઞન
શુક્લમિત્તલીલ^૧ (પવિત્ર પતિષ્ણામવાઓ) ચર્ચને મરણ સમયે
મરણ પામી કોઈ પણ દેવલોકમાં દેવપણ ઉત્પન્ન થયો છે
પણ હુ તો કૌન્ડિન્યાયનત્રોત્તરીય ઉદામી મામે ખું મે ગૌતમ-
પુત્ર અણુનના સરીસો લાગ કરી મખલિપુત્ર એવાશક્તના

૧ દેશના દુષ્ટાદિ ૭ પ્રકાર પ્રમાણે આશ્વત્થને મતે
પણ જ્ઞ માના દુષ્ટ દુષ્ટાશિલનીય નીલ નીલાશિલનીય, વપ્રે
૭ પ્રકારે દોષ એમ લાગે છે

અનત જીવના સમુદાયરૂપ નિકાયથી જીવ રચીને સચૂથ દેવભવ વિષે ઉત્તમ માનસ—સર પ્રમાણ આયુષ્ય વડે ઉત્પન્ન થાય છે ૧ ત્યાં તે દિવ્ય અને ભોગ્ય એવા ભોગોને ભોગવતો વિહરે છે પછી ત્યાંથી આવીને તે પ્રથમ મજી ગર્ભજ મનુષ્યપણે ઉત્પન્ન થાય છે (૧) પછી ત્યાંથી રચીને મધ્યમ માનસ—સર પ્રમાણ આયુષ વડે સચૂથ દેવનિકાય વિષે ઉત્પન્ન થાય છે ૨ ત્યાં દિવ્ય ભોગો ભોગવીને બીજા સરીગર્ભજ મનુષ્યને વિષે જન્મે છે. (૨) પછી ત્યાંથી નીકળી કનિષ્ઠ માનસ—સર પ્રમાણ આયુષ વડે સચૂથ દેવનિકાયને વિષે ઊપજે છે ૩ ત્યાંથી ત્રીજા સરી ગર્ભજ મનુષ્યમા, (૩) ત્યાંથી ઉત્તમ માનસોત્તર — મહામાનસ આયુષ વડે સચૂથ—દેવનિકાયને વિષે, ૪ ત્યાંથી ચોથા મજી ગર્ભજ મનુષ્યમા, (૪) ત્યાંથી મધ્યમ માનસોત્તર આયુષ વડે સચૂથ—દેવનિકાયમા, ૫ ત્યાંથી પાંચમા મજીગર્ભજ મનુષ્યમા, (૫) ત્યાંથી કનિષ્ઠ માનસોત્તર આયુષ સહિત સચૂથ—દેવનિકાયમા, ૬ ત્યાંથી છઠ્ઠા સરી ગર્ભજ મનુષ્યમા, (૬) ત્યાંથી બ્રહ્મલોક નામે કલ્પ — દેવલોક — મા તે દેવલોક પૂર્વ તથા પશ્ચિમ લાભો છે અને ઉત્તર તથા દક્ષિણ વિસ્તારવાળો^૧ છે ૭ ત્યાં દશ સાગરોપમ વર્ષો સુધી દિવ્ય ભોગો ભોગવી તે સાતમા સરી ગર્ભજ મનુષ્યમા ઊપજે છે (૭) ત્યાં નવ માસ ઘરોળર પૂર્ણ થયા પછી અને માડાસાત દિવસ વીત્યા બાદ હું સુકુમાર, ભદ્ર, મૃદુ અને દર્ભના કુડલની પેઠે વાકડિયા કેશવાળો અને કર્ણના આભૂષણ વડે ગાલને સ્પર્શીતો એવો દેવકુમાર સમાન

ક્યાં પછી સિદ્ધ થાય છે મુક્ત થાય છે અને નિર્વાણ પામે છે

તેમાં ૮૪ લાખ મહાકલ્પનું પરિમાણ^૧ નીચે પ્રમાણે છે મજાનદી સભાક્રિયા પાંચસો ચોત્તર છે વિન્તારમ્બા અધી ચોત્તર છે અને ભિડાક્રિયા પાંચસો બીસ છે એવી સાત મજાઓ મળીને એક મહામજા થાય છે તેવી માત મહામજાઓ = એક સાદીન મજા સાત સાદીન મજા = એક મૃત્યુમજા સાત મૃત્યુમજા = એક શોદિતમજા માત શોદિત મજા = એક અવતીમજા સાત અવતીમજા = એક પરમાવતી-મજા એ પ્રમાણે પૂર્વીપર મળીને એક લાખ સત્તર હજાર અને છસો જોગણપચાસ મજાનદીઓ થાય છે તે મજાનદીની રેતીના કણોનો એ પ્રકારે ઉદ્ધાર કહેલો છે ૧ સૂક્ષ્મ બોદિ-કલ્પવરૂપ — એટલે કે જેમાં સૂક્ષ્મ આકાસ્વાણા વ્વસ ખ્યાત ખડો કલ્પ્યા છે તે અને ૨ બાહર બોદિકલ્પવરૂપ (જેમાં બાહર આકાસ્વાણા રેતીના કણ છે તે) તેમાં બાહર બોદિકલ્પવરૂપ ઉદ્ધાર મુજબ સો સો વર્ષે એક રેતીનો કણ ઉપાડીને અને ઉપર જણાવેલા મગનો સમુદાય ખાલી — રેતી વિનખો — થાય ત્યારે માનસ-સર પ્રમાણ કાલ થયો કહેવાય એવા ત્રણ લાખ સર પ્રમાણકાળ વડે એક મહાકલ્પ થાય છે અને ચોરાણીલાખ મહાકલ્પે એક મહામાનસ થાય છે

[ઉપર જણાવેલા માનસ-સરના ઉત્તમ, મધ્યમ અને કનિષ્ઠ એવા ત્રણ પ્રકાર છે] અનત સમય એટલે કે

૧ ઉપર જણાવેલ જીવ્યોપાયાવાયે જુદું જ પરિમાણ આપ્યું છે

કરનાર, ઉણુને મહન કરનાર, ક્ષુધાને મહન કરનાર, વિવિધ ડાસ મરજી વગેરે પરિપક્ષ અને ઉપસર્ગને મહન કરનાર તથા મિથ્ય આધાવાળુ છે એમ સમજી, મેં તેમા ૧૬ વર્ષથી પ્રવેશ કર્યો છે”

આ સાભળી ભગવાન મહાવીરે ડહ્યું, ‘હે ગોશાલક ! જેમ કાઈ ચોગ ગામના લોકોથી ભાગતો, કાઈ ખાડો, ગુફા કે આડ ન મળવાથી એક મોટા ઊનના તાતણાથી, શણના તાતણાથી, ડપાસના તાતણાથી, અને તૃણના અગ્રભાગથી પોતાને ઢાંચવા પ્રયત્ન કરે, અને પોતે નહિ ઢાંચેલો છતાં પોતાને ઢાંચેલ માને, તેમ તુ અન્ય નહીં છતાં પોતાને અન્ય દેખાડે છે એમ કરવું તને ચોગ્ય નથી પરંતુ તારી એ જ પ્રકૃતિ છે, બીજી નથી’

આ સાભળી ગોશાલક ગુસ્સે થઈ ગાળાગાળી કરવા લાગ્યો અને ખૂમખરાડા પાડવા લાગ્યો તે બોલ્યો ‘તુ આજે નષ્ટ, વિનષ્ટ અને બ્રષ્ટ થયો લાગે છે, તુ આજે હતો-નહતો થઈ જવાનો છે, તને મારાથી સુખ થવાનું નથી’

આ સાભળી પૂર્વ દેશમા ઉત્પન્ન થયેલા, ભગવાનના શિષ્ય સર્વાનુભૂતિ અનગાર ગોશાલકો વારવા લાગ્યા ‘હે ગોશાલક ! કાઈ શ્રમણબ્રાહ્મણ પાસે એક પણ આર્ય વચન માબળ્યું હોય તો પણ તેને વદન અને નમસ્કાર કરવા વટે છે, તો ભગવાને તો તને દીક્ષા આપી છે, શિક્ષિત કર્યો છે, અને અહુઝુત કર્યો છે, છતાં તે ભગવાન પ્રત્યે જે અનાર્યપણું આદર્યું છે, તે ચોગ્ય નથી પરંતુ તારી એ જ પ્રકૃતિ છે બીજી નથી’

કાતિવાત્રો બાગક બન્ને. હે કાશ્મપ' તે હું છું ૫૪ી ૬
 કાશ્મપ' મારા કાન પશુ વીંચ્યા નડાતા તે વખતે મને
 કુમા ૧૨૫માં પ્રવળ્યા અને ચઢાયે મહત્વ કરવાની છત્ર
 થઈ પછી મેં સાત સરીગન્તર વિષે સમાર ક્યો તમા
 પ્રથમ તે ૧૦૪૬નમરની બહાર મંડિકા નામે ચૈત્યને વિષે
 મેં કુડિયાવન એત્રીય ઉદાવનના સરીનો ત્યાં કરી
 બૈલ્લુકના સરીરમાં પ્રવેશ ક્યો અને ત્યાં ૬૨ વય રહી.
 ૨૪ી ઉદકુ નમરની બહાર અદાવતરણ ચૈત્ય વિષે
 બૈલ્લુકના સરીરના ત્યાં કરી મહારામના સરીરમાં પ્રવેશ
 ક્યો અને તેમાં ૨૧ વય રહી પછી અપાનમરીની બહાર
 અજમદિ નામે ચૈત્યને વિષે મહારામના સરીરનો ત્યાં કરી
 મંડિકા સરીરમાં પ્રવેશ ક્યો અને ત્યાં ૨ વય રહી.
 પછી વારાણસી નમરીની બહાર કામ-મહાવન ચૈત્યને વિષે
 મંડિકા સરી ના ત્યાં કરી રોહના સરીરમાં પ્રવેશ ક્યો
 અને ત્યાં ૧૬ વય રહી પછી આશ્વિનિકા નમરીની
 બહાર પ્રાસકાસ નામે ચૈત્યને વિષે રોહના સરીરનો ત્યાં
 કરી બાન્દાજના સરીરમાં પ્રવેશ ક્યો અને ત્યાં ૧૮ વય
 રહી ૫૪ી વૈશાલી નમરીની બહાર કુડિયાવન નામે ચૈત્યને
 વિષે બાન્દાજના સરીરનો ત્યાં કરી, ચૌતમપુત્ર અમ્બુનના
 સરીરમાં પ્રવેશ ક્યો અને ત્યાં ૧૭ વય રહી પછી
 આવત્તીમાં હાલાહલા કુમારણના હાટ વિષે ચૌતમપુત્ર
 અમ્બુનના સરીરનો ત્યાં કરી મઅશિપુત્ર એશ્વસકનું સરીર
 સમય રિશર, મુવ, પારણ કરવા યોગ્ય થીતને સકન

પછી ત્રાવમ્તી ગામમા જ્યા ત્યા લોકો વાતો કરે છે કે, હવે આ એમાથી કોણ મિત્યાવાદી છે અને કોણ સત્યવાદી છે તેની પ્રત્યક્ષ પરીક્ષા થશે

પછી ભગવાન મહાવીરે પોતાના નિર્ગ્રંથોને બોલાવીને કહ્યું કે, જેમ તૃણ, ઝાંટ, પાદડા વગેરેનો ઢગલો અગ્નિથી સળગી ગયા પછી નષ્ટતેજ થાય, તેમ ગોશાલક મારો વધ કરવા તેજોલેખ્યા કાઢીને નષ્ટતેજ થયો છું માટે હે આર્યો ! હવે તમે ખુશીથી ગોશાલકની સામે તેના મતથી પ્રતિકૂલ વચન કહો, તેના મતથી પ્રતિકૂલપણે વિસ્મૃત અર્થનું તેને મંમરણ કરાવો અને ધર્મ મળધી તેનો તિગ્રકાં કરો, તથા અર્થ, હેતુ, પ્રશ્ન, ઉત્તર અને કાગળ વડે પૂછેલા પ્રશ્નોનો ઉત્તર ન આપી શકે તેમ તેને નિરુત્તર કરો.

આમ થવાથી ગોશાલક વળી વધુ ગુસ્સે થયો, પણ તે નિર્ગ્રંથોના શરીરને ઝાઈ મળી કરવા શક્તિમાન ન થયો. આથી વણુ આશ્ચર્યક અધિરો ગોશાલકની પામેથી નીકળી શ્રમણ ભગવતને આશ્રયે આવ્યા.

ત્યારબાદ ગોશાલક દિશાઓ તરફ લાખી દષ્ટિથી જોતો, ઉણુ નિમાસા નાખતો, દાઢીના વાળ ખેચતો, ડાઙને પાછળથી ખજવાળતો, ઢગડા ઉપર હાથથી ફડાડા બોલાવતો, હાથ હલાવતો તથા અને પગ જમીન ઉપર પગડતો, ‘હા હા ! હૃ હણુયો’ એમ વિચારી કુભાગળુના હાટમા પાછો આવ્યો, અને દાહની શાંતિ માટે હાથમા કેરીનો ગોટલો ગખી, મઘપાન કરતો, વાગવાર ગાતો, વારવાગ વાચતો, વાગવાગ હાલાહલા કુભાગળુને અજલિ કરતો અને માટીના વાસણમાથી માટી-વાળા ફડા પાણી વડે શરીરને સિંચતો વિહંગવા લાગ્યો.

બા સંખ્યા યોગાદે ગુ મે જઈ પોતાના તપના
 તેજથી તેમને એક જ પ્રદાન વડે બાળાને બન્ધ કરી નાખ્યા.
 તે જ પ્રમાણે તેને મમજવવા આવેશા બગવાનના ખી ન
 શિષ્ય અયોધ્યાવસ્તી સુનક્ષત્રન, પણ તેણે દગાડી મૂક્યા
 બને તે પણ બાબાચનાદિ કરી સવની ક્રમમાં માત્રી ત્રકાળ
 મન્ધુ પામ્યા ત્યારે બગવાન મદાવીરે પણ યોગાદેને ત જ
 પ્રમાણે કહ્યું એટલે યોગાદેએ અત્યંત ગુણે થઈ નૈવસ
 સમુદ્ધાત કરી સાત આઠ પમદ્યા પાછા ખસી બગવાનના
 વધ માટે શરીરમાંથી તંત્રેશ્વર્યા કાઢી, પણ તેમ કેઈ
 વરોળિયો પવત બીજ ક સૂપને કાઢી કરી શકેનો નથી તેમ
 ન તંત્રેશ્વર્યા, બગવાન વિષે સમજી થતી નથી પણ
 મમનામન કરે જ પ્રદક્ષિણા કરે છે અને ક્રિયા બાહ્યમાં
 ગળળી ત્યાંથી અખિન થઈ અખિપુત્ર યોગાદેકના શરીરને
 બાળતી બાળતી તના શરીરમાં ન પેસી નમ છે ત્યારે
 યોગાદે કહ્યું હ બાબુદમન કાશ્યપ મારી તપોગન્ધ
 તંત્રેશ્વર્યાથી પરાભવને પ્રાપ્ત થઈ તું છે માસને અને
 પિત્તજ્વરના કાકની પિતાથી હજારજીવ જવરમાં જ
 (કેવળમાન પ્રાપ્ત કરી તિલ બન્યા વિના) મગ્ધુ પામીશ.

ત્યારે બગવાન તેન કહ્યું, હ યોગાદેક ' તું તારી
 તપોગન્ધ તંત્રેશ્વર્યાથી પરાભવ પામી છે નાસને અને થતુ
 પામવાના નથી પણ બીજા ૧૬ વર સુધી બિનતીર્થકરણે
 વિચરીશ પણ તું પોને જ તારા તેજથી પરાભવ પામી
 માત રાત્રીને અને પિત્તજ્વરથી પીડિત શરીરમાંથી થઈને
 હજારજીવમાં જ મરીશ.

પછી શ્રાવસ્તી ગામમાં બધા ત્યાં લોકો વાતો કરે છે કે, હવે આ બેમાથી કોણુ મિથ્યાવાદી છે અને કોણુ સત્યવાદી છે તેની પ્રત્યક્ષ પરીક્ષા થશે.

પછી ભગવાન મહાવીરે પોતાના નિર્ગ્રંથોને બોલાવીને ઢાંચું કે, જેમ તૃણ, કાષ્ઠ, પાદડા વગેરેનો ઢગલો અગ્નિથી મળગી ગયા પછી નષ્ટતેજ થાય, તેમ ગોશાલક મારો વધ કરવા તેજોલેખ્યા કાઢીને નષ્ટતેજ થયો છું. મારે હે આર્યો ! હવે તમે ખુશીથી ગોશાલકની સામે તેના મતથી પ્રતિકૂલ વચન કહો, તેના મતથી પ્રતિકૂલપણે વિશ્મૃત અર્થનું તેને સમ્મરણ કરાવો અને ધર્મ મળ્યાથી તેનો તિરસ્કાર કરો, તથા અર્થ, હેતુ, પ્રશ્ન, ઉત્તર અને કાગળ વડે પૂછેલા પ્રશ્નનો ઉત્તર ન આપી શકે તેમ તેને નિરુત્તર કરો.

આમ થવાથી ગોશાલક વળી વધુ ગુસ્સે થયો, પણ તે નિર્ગ્રંથોના શરીરને ઝાઝું ઈર્ષા કરવા શક્તિમાન ન થયો. આથી વણા આજીવિક અધિરો ગોશાલકની પામેથી નીકળી શ્રમણ ભગવતને આશ્રયે આવ્યા.

ત્યારબાદ ગોશાલક દિશાઓ તરફ લાખી દૃષ્ટિથી જોતો, ઉણુ નિમાસા નાખતો, દાઢીના વાળ ખેંચતો, ડાકને પાછળથી ખજવાળતો, ઢગડા ઉપર હાથથી કડાકા બોલાવતો હાથ હલાવતો તથા અને પગ જમીન ઉપર પડાડતો, 'હા હા' 'હૃ હણુયો' એમ વિચારી કુભાગણુના હાટમાં પાછો આવ્યો, અને દાહની શાંતિ મારે હાથમાં કેરીનો ગોટલો ગળી, મધપાન કરતો, વાગવાગ ગાતો, વાગવાગ વાચતો, વાગવાગ હાલાહલા કુભારણુને અજલિ કરતો અને માટીના વાસણમાંથી માટી-વાળા કડા પાણી વડે શરીરને સિંચતો વિહંગવા લાગ્યો.

પછી બચવને પોતાના નિર્મથાને મોક્ષાવીને કપૂ ૩
 નાશાધક મારો વધ કરવા જે તેજોદેશમાં કાઢી હતી તે,
 અંમ ૧મ, મમધ મધધ, માધવ અમ્મ વત્સ ગૌત્સ
 પા લાગ વજ મૌલી કાશી કેશવ અબાધ અને
 મશુક્ત — એ સોળ દેશનો ખાત કરવા માટે વધ કરવા
 નાંદ આ બરમ કરવા માટે સમર્થ હતી વળી દે આર્ષો !
 નાશાધક અપારે હાથમાં મોટાઓ ગળી નાચુ માણુ
 વનેરે જે કર્યો કરે છે તેમના દોષને હાંકવા માટે તે નીચની
 આઠ છકછેકથી — ચરમ — વસ્તુઓનો સિદ્ધાંત એમ પ્રતિપાદિત
 કરે છે ૩ એ આઠ વસ્તુઓ ફરી દુનિયામાં બનવાની નથી
 ચ મ પાન, ચ મ નાન, ચમ નાટ્ય ચરમ અનલસિકમ
 ચ મ પુ કલસવત મહામેધ ચરમ સેચનક મન્થકસ્ત્રી ચરમ
 મહાસિદ્ધાકદક મમામ અન આ અવસર્પિષ્ણિના એવીમ
 નીચ કરોમાં ચરમ તીથ કર (નાશાધક પોતે) ૧ વળી તે
 માટીના પાત્રમાં ન્દેલા પાણી વગેરે સરીરને સિમે છે તે
 દોષને હાંકવા માટે પણ તે ચાર પાનક અને ચાર અપાનકની
 મિદ્ધાત પ્રતિપાદિત કરે છે ચા પાનક — પીણા — પાણી તે આ

૧ આ આઠમાનો સેચનક હાથી તે તો મેલિક યજ્ઞન વેલકલ
 કુમારને અપેલો હાથી જ છે એને માટે મહાસિદ્ધાકદક સમામ થયો
 હતો (જુઓ આ જગ્યા તે નામનું પ્રકરણ) ચરમ તીથ કર તે
 મોગાદક પોતે જ ચરમ પુ કલ સર્વ મહામેધ તે — એ
 સત્રમાં વટાવિયા સાથે થયેલી અતિશક્તિના પ્રસવને માટે હતો.
 આઠીના ચાર કર્યો તો પોતે મહાવીર સાથેના શુદ્ધમાં ઘડ્યા
 પણ જે નાશાધક કરતો હતો તે જ છે

બાદ મને સુગંધી ગંધોદક વડે નવરાવજો, સુગંધી ભગવા વસ્ત્ર વડે મારી શરીરને લૂછજો, ગોશીર્પચદનનો લેપ કરજો, સફેદ મહામૂલ્ય પછેડી પહેરાવજો, સર્વાલંકારથી વિભૂષિત કરજો અને હજાર પુરુષોએ ઊંચકેલ પાલખીમા મને બેસાડી આવસ્તીના રાજમાર્ગમા 'રજમા છેલ્લા તીર્થ' કર મખલિપુત્ર ગોશાલક, જિન થયા, સિદ્ધ થયા, મુક્ત થયા અને મર્વ દુખથી રહિત થયા,' એ પ્રમાણે ઘોષણા કરતા કરતા મારા શરીરને બહાર કાઢજો

પરંતુ સાત ગત્રી પૂરી થવા આવતા ગોશાલકનું મિત્રાત્વ દૂર થયું અને તેને ખ્યાલ આવ્યો કે, 'હું ખરેખર જિન નથી છતાં જિન કહેવડાવતો કર્યો છું, મેં શ્રમણોના વાત કર્યો છે અને આચાર્યનો દ્વેષ કર્યો છે શ્રમણ ભગવાન જ સાચા જિન છે' આથી તેણે પેલા અધિરોને પાછા બોલાવ્યા અને કહ્યું કે, "હું જિન નથી, પણ મૂંઝેલ જિન કહેવડાવતો કર્યો છું મહાવીર ભગવાન જ સાચા જિન છે, હું તો શ્રમણધાતી, અને આચાર્યદ્વેષી છું મારે મર્યા બાદ મારા ડાબા પગે દોઝડુ બાધી તમે ત્રણ વાર મોમા ચૂકજો અને પછી આવન્તી નગરીના રાજમાર્ગમા, 'ગોશાલક જિન નથી, મહાવીર જ જિન છે' એમ ઘોષણા કરતા કરતા મારા શરીરને ઢસડજો"

પછી તે આશ્ચર્ય અધિરોએ ગોશાલકને મળ્યું પામેલો જાણી, કુભાગણના હાટના બારણા બંધ કર્યા અને જમીન ઉપર આવન્તી નગરીનું ચિત્ર કાઢી, ગોશાલકના શરીરને, ડાબે પગે દોઝડુ બાધીને, ત્રણ વાર મોમા ચૂકા ઢસડયું અને ધીમે અવાજ કર્યો કે, 'ગોશાલક જિન નથી,

ધર્મોચાર્ય જોશાસકને પૂછતા તે બીજો દિવસ દાસાદયના દાટમા આવ્યો. ત્યાં તેણે જોશાસકને જોડ્યા છર્ષ નામનો માત્ર મવવાન કમો. દાસાદયને અંજલિ કરતો, તથા મારીના વામજુના મારીવાળા મીનસ પાપ્પી વ' પોતાના શરીરને છાટનો જોયો. આ જોઈ તે સન્નિહત થઈ ધીમ ધીમ પાછો ફરતા હાથે. ત્યારે ત્યાં મિનસા આજીવિક સ્થવિરેએ તન જોશાએ અને તેના મનનો વિચાર તને ફરી અભગાયા તથા તન આશાસન આપ્યું કે નાસાસક ૭ કરે છ ત નો આઠ મરમ વચ્ચુઓમાંની છ મારે સન્નિહત થવા વિના તું જોશાસક પામ જઈ તારો પ્રમ પૂછ આવી અવપુસ જોશાસક પામ મયો. પેલા આજીવિક સ્થવિરેના મંત્રેનથી જોશાસક હાથમનિ જોડ્યો. એક મ્થા મહી દીપે. તથા અમ પુસને કમ્યું ૨ અવપુસ તને મધ્વગત્રીએ હવાના આકાર મારી પામ તજુવાની છજી થમ કની કે! તે જાણ કે ત વાસના મળ જોવી દાસ વળી તું મારો વ્યવદા. તેઈ સન્નિહત થઈ પાછો ના દનો પશુ આ મારા દાસમા છ ત કેરી નથી. પશુ કેરીની હાથ છ અન તેનું પીણું નિર્વાણ મમમે ડીવા ચોગ્ય છ તે ૮ પ્રમણે આ વૃત્તમીતાઈ પશુ નિર્વાણ સમમે મારે કમ્વાની છેલ્લી વસ્તુએ છ મારે હ વી. વીજા વનાઃ

આ માંબળી સપ્તેષ્ટ ગુદ, તથા આકર્ષિત થકને અવપુસ જોશાસકને બીજા પશુ પ્રમો પૂછ છે અને તેમને! અમ મદણ કરી જોશાસકને વન કરી આવ્યો. તથા છ

પછી મારાસીક પોતાનું મરણ નજીક જાણી આજીવિક સ્થવિરેને પાસે જોશામા અને કનુ કે કું મરી જાઉ ત્યાં

દેવઆયુષની પ્રાપ્તિ થઈ, તથા 'દેવતીએ જન્મ અને
 હવિતવ્યનું ફલ પ્રાપ્ત કર્યું છે' એવી આકાશવાણી થઈ

પછી મહાવીર ભગવાને તે ભિક્ષાને આસક્તિરહિત-
 પણે, તથા સાપ દરમા પેસે તેમ (મોમા સ્વાદ માટે મમળાવ્યા
 વિના) શરીરરૂપી કાઠામા નાખી પછી તેમનો તે પીડાકારી
 રોગ તન્ત શાત થયો આથી દેવ-મનુષ્ય વગેરે સહિત મમત્ર
 વિશ્વ અત્યંત સતુષ્ટ થયું

ગૌં—હે ભગવન્! આપના સર્વાનુભૂતિ અનગાર,
 જેમને ગોશાલકે બાળી નાખ્યા, તે મરીને ક્યા ગયા છે?

મં—હે ગૌતમ! તે ઊર્ધ્વ લોકમા ચડ અને મૃત્યને
 તથા બ્રહ્મ, લાતક અને મહાશુક સ્વર્ગોને ઓળંગી સહસ્રાઃ
 કલ્પમા અદાર સાગરોપમ આયુષ્યવાળા દેવ થયા છે ત્યાથી
 ચ્યવીને મહાવિદેહક્ષેત્રમા તે સિદ્ધ, ભુદ્ધ, અને મુક્ત થશે

ગૌં—હે ભગવન્! તે પ્રમાણે ગોશાલકે બાળેલા
 મુનક્ષત્ર અનગાર ક્યા ગયા છે?

મં—હે ગૌતમ! તે આણુત, પ્રાણુત અને આરણુ
 કલ્પને ઓળંગી, અચ્યુત દેવલોકમા ૨૨ સાગરોપમ આયુષ્ય-
 વાળા દેવ થયા છે [બાકી બધું સર્વાનુભૂતિ પ્રમાણે]

ગૌં—હે ભગવન્! આપનો કુશિષ્ય ગોશાલક ક્યા
 ગયો છે

મં—હે ગૌતમ! તે પણ અચ્યુતકલ્પમા ૨૨ સાગરોપમ
 આયુષ્યવાળો દેવ થયો છે ત્યાથી ચ્યવીને તે વિંધ્યાચલની
 તળેટીમા પુડૂ નામે દેશ વિષે શતદ્વાર નામે નગરમા મન્મૂર્તિ
 નામે રાજની ભદ્રા નામની ભાર્યાની કુક્ષિને વિષે પુત્રરૂપે
 ઉત્પન્ન થશે તે વંશને તે નગરમા અને બહાર ભાગ્યપ્રમાણુ

પણ મદાવીર જિન છ એમ કરી સપથગ્રાથી મુક્ત થઈ નમણે પછીથી દોરડા છાતી નાખી દાદનાં બાગમાં ઉપાડી નાખ્યા અને પછી ગોણાસરે પહેલાં કશું કર્યું તેમ મોરી ધામધુમરી તેના સગીંગને બહાર કાઢ્યું.

ત્યાં પડી ભગવંતભગવાન મદાવીર માવગતી નમરીથી નીકળી મેરિકમામ નામે નમસ્તી બહાર આવ્યું. નામે ચેત્યમાં આવીને પ્રત્યે ત્યાં મદાવીંગે મદાન પીઠાકરી પિત્ત ત્વ ના દાહ ત્રિપરથી અને લોહીના ગ્રાહ થવા માંડ્યા. એટલે લોહીના ખાનરી થવા સાચી કે કવે ગોણાસરના કલા પ્રમાણે મદાવીંગ મૃત્યુ પામશે તે વખતે ભગવાનના સિખ મિલ નામે જનમા થોડે દૂર દાહ લેવો રાખી છ દેવના નિ તર ઉપવાસકરી તપ કરતા હતા. તમને લોહીનું જામ કરેવું માંભળી જઈ જોઈ આવ્યું અને તેમણે રુદન કર્યા માંડ્યું ત્યારે ભગવાન મદાવીરે એ વસ્તુ દૂરથી જાણી સર્વ પેતાના નિમિષેને તેમને જોવાથી લાવવા મોકલ્યા. તે જાણ્યા બાદ મદાવીરે આશ્ચર્યન આપતાં કહ્યું કે હું કમણે મરણ પામવાનો નથી પણ ૧૬ વર જીવવાનો છું. મારે હું મોઢક નમરમાં દેવતી ચૂકપત્ની છ તેને ત્યાં જ. તેણે મારે મારે એ કહ્યું. ધીને તૈયા થયો છે પણ તેને દેવને કે મારે તેમનું કામ નથી પરંતુ માર્ગ કાલે નિશાકાએ મારેલા કુકડાનું માર્ગ તેણે તૈયા કરેલું છે તે મારે મારે સર્વ જાવ. આ સાંભળી સિદ્ધ દેવતીને ઘેર ગયા અને મદાવીરના કલા મુજબ તેની પાસે નિશાકા માગી પેતાની ગુપ્ત વાત જામ દૂરથી જાણી મેનારા સાધુ પ્રત્યે તે જુદું પુણ્ય સર્વ અને તેણે ખુશીથી તે નિશાકા આપી. આથી તેને

મહાવીરે સમર્થ હોવા છતા તારો અત્યાચાર સહન કર્યો છે, પણ હું તો નહીં સહન કરું, હું તો તને બાળી મૂકીશ' પણ તે ચેતવણીને ધ્યાનમાં લાવ્યા વિના રાજા તો ત્રીજી વાર પણ રથની ઠોકરથી તેમને પાડી નાખશે એટલે સુમગલ તેને રથ અને ઘોડાસહિત બાળી નાખશે પછી તે સુમગલ અનેક તપકર્મ કરતા કરતા ઘણા વરસ સાધુપણુ પાળી, અતે સાઠ ટકનો ઉપવાસ વડે (આલોચના અને પ્રતિક્રમણ-પૂર્વક મમાધિ પ્રાપ્ત કરીને) મરણ પામી, સૌ ઐવેચક વિમાનાવાસને ઓળંગી, સર્વાર્થમિદ્ધ મહાવિમાનમાં ૩૩ સાગરોપમ આયુષ્યવાળા^૧ થઈ, તથા આયુષ્ય પૂરું થયે ત્યાંથી ચ્યવી, મહાવિદેહક્ષેત્રમાં સિદ્ધ, બુદ્ધ અને મુક્ત થશે

આ બાળુ પેક્ષે વિમલવાહન તો નરકની સાતમીર પૃથ્વીમાં લાખામાં લાખા આયુષ્યવાળો નારક થશે, ત્યાંથી ચ્યવીને મત્સ્ય થશે, ત્યાંથી ફરી સાતમાં નરકમાં નારક થશે ત્યાંથી ચ્યવીને પણ મત્સ્ય થશે ત્યાંથી છઠી પૃથ્વીમાં નારક થશે ત્યાંથી ચ્યવીને સ્ત્રી થશે, ત્યાંથી ફરી છઠી પૃથ્વીમાં નારક થશે ત્યાંથી બીજી વાર સ્ત્રી થશે, ત્યાંથી પાંચમીમાં નારક થશે ત્યાંથી પેટે ચાલનાર (સાપ વગેરે)

૧ આ મહાવિમાનમાં વધારેમાં વધારે ૬ ઓછામાં ઓછું તેટલું જ આયુષ્ય છે આ પહેલા બીજા જે આયુષ્ય જણાવ્યા છે તે ત્યાં ત્યાં બધાને નથી હોતા, પણ કેટલાકને હોય છે એમ જણવું તે દેવલોન્ની આયુષ્યસ્થિતિ માટે જુઓ આ માળાતુ 'અતિમ ઉપદેશ' પુસ્તક, પા ૨૬૬

૨ સાત નરક પૃથ્વીઓના નામ માટે જુઓ આગળ ત્રિદ્વાતખંડ લોકવિભાગ

અને અનેક કુળપ્રમાણુ^૧ પદ્મની અને રત્નની વૃદ્ધિ થશે તેથી તેનાં માનપિતા તેનું નામ મહાપદ્મ રાખશે તે રાજ્ય મમે ત્યારે તેની તહેનાતમાં રહી પુણ્યભદ્ર અને મહિમદ્ર એ મે દેવો મેનાક્રમ ઠ શે માટે તેનું નામ દેવસેન પણ પડશે પછી તમે આઠ દાતવાળુ સેન હસ્તિસ્ત્ર પ્રાપ્ત થશે તેથી નનુ ત્રીશ્તુ નામ વિમલવાહન પડશે.

તે રાજ્ય સમ્રાજ્યામાં તો અમણનિર્મલો સાથે બહુ વ બુદ્ધિ રાખશે અને અનાર્થપણું આચરશે પણ પછી તેના માર્ગસિદ્ધ રાજ્યઓ અને સુવરણ્યઓની સલાહથી તેમ કરવું જોઈશે તેમ. પછી એક વખત સતદ્વાર નમરની બહાર ઉતરતુ વૂવ દિશામાં આવેલા સુશ્રુભિમાન નામે ઉદ્યાનથી થોડે દૂર વિમલ નામે તીર્થ^૨ કરના પ્રપૌત્ર સુમનસ નામે અનતાર નિરત^૩ ૭ ટકનો ઉપવાસ કરતા તથા તડકો તપતા વિહરશે તમને તથુ જ્ઞાન તેમ જ તેજોબેસ્મા પ્રાપ્ત થવેથી હશે એક વખત વિમલવાહન રાજ્ય રથમાં બેસી હરવા નીકળ્યો હશે ત્યારે ન સુમનસને જોશે અને શુરસે થઈ રથના અગ્ર આની ઠોકરથી તમને ગળાવી પાડશે પરંતુ સુમનસ તો ધીમે ધીમે બીંદીને ફરી હાથ જિયા કરી તડકો તપવા માંડશે ત્યારે રાજ્ય તમને બીજી વાર પાછી નાખશે ત્યારે સુમનસ અવધિરાન વ. રાજ્યના પૂવ બવો જોશે અને રાજ્યને કહેશે કે આજથી તો ન અવર્મા સર્વાનુભૂતિએ સુનક્ષત્ર અને

૧ વીસ પદ્મ અથવા સો પદ્મનો એક બાર કહેવાય અને સાત બેસી તથા સો આઠક (પા રીર ૧) પ્રમાણુ માનને અનુક્રમે જન્મ્ય મધ્યમ અને હૃદય કુળ કહે છે

અળી નાશ પામશે, ત્યાથી દક્ષિણ દિશાના અગ્નિકુમાર દેવોમા, તથા ત્યાથી મનુષ્યદેહમા પરતુ ત્યા તે સમ્યગ્-દર્શન (સાચી શ્રદ્ધા) પામશે પછી ક્રૂત સમ્યગ્દર્શન પામી, માધુ થઈને તે દીક્ષા લેશે, પણ તેને વિરાધી, તે દક્ષિણ દિશાના અસુરકુમાર દેવોમા ઉત્પન્ન થશે, પછી કરી મનુષ્યજન્મ - દીક્ષા - અને વિરાધનાના ક્રમથી દક્ષિણ નિઝાયના નાગકુમાર દેવોમા, પછી એ જ ક્રમથી સુપર્ણકુમારમા, વિદ્યુત્કુમારમા, એમ અગ્નિકુમાર સિવાયના ભવનવાસીઓમા ? પછી ત્યાથી નીકળી તે પુન મનુષ્યશરીર પ્રાપ્ત કરશે, ત્યા શ્રમણપણુ વિરાધી જ્યોતિષિક દેવમા ઉત્પન્ન થશે, ત્યાથી પુન મનુષ્યશરીર પ્રાપ્ત કરશે, પરતુ પછી શ્રમણપણુ વિરાધ્યા વિના મરણ પામી, તે સૌધર્મ દેવલોકને વિષે દેવપણે ઉત્પન્ન થશે ત્યાથી ચ્યવીને તે મનુષ્યશરીર પ્રાપ્ત કરશે, અને માત્ર સમ્યગ્દર્શનનો અનુભવ કરશે ત્યાથી પણ શ્રમણપણુ વિરાધ્યા વિના મરણ પામી ઈશાન દેવલોકમા ઉત્પન્ન થશે ત્યાથી ચ્યવી મનુષ્યશરીર પ્રાપ્ત કરશે ત્યા પણ શ્રમણપણુ વિરાધ્યા વિના મરણ પામી સનતકુમાર દેવલોકમા ઉત્પન્ન થશે, [સનતકુમારને વિષે કહ્યું તેમ બ્રહ્મ દેવલોક, મહાશુક્ર, આનંદ અને આરણ્ય દેવલોકને વિષે જાણવું] ત્યાથી ચ્યવી મનુષ્ય થઈ, ત્યા શ્રમણપણુને વિરાધ્યા સિવાય મરણ પામી, તે મર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાન વિષે દેવપણે ઉત્પન્ન

૧ ભવનવાસીના અસુરકુમાર, નાગકુમાર, વિદ્યુત્કુમાર, સુપર્ણકુમાર, અગ્નિકુમાર, વાયુકુમાર, રત્નકુમાર, ઉદ્ધવકુમાર, દ્વીપકુમાર અને દિક્કુમાર એમ ૧૦ વર્ગો છે તત્ત્વાર્થ ૪-૧૧

પ્રાણીઓમા ઉત્પન્ન થશે (તે પ્રમાણે હરીવાર ક્રમાં પડી)
 ચોથી પૃથ્વીમા નારક થશે, ત્યાંથી સિંહ થશે,
 (તે પ્રમાણે હરીવાર ક્રમાં પડી) ત્યાંથી ત્રીજા,
 ત્યાંથી પક્ષીઓમા (તે પ્રમાણે બીજવાર ક્રમાં પડી)
 બીજા, ત્યાંથી ચિકારી પશુઓમા (તે પ્રમાણે હરી ક્રમાં
 પડી) પહેલી રત્નપ્રભા પૃથ્વીમા ત્યાંથી સચી પ્રાણીઓમા
 ત્યાંથી અસચી પ્રાણીઓમાં ત્યાંથી હરી રત્નપ્રભા પૃથ્વીમા,
 ત્યાંથી અનેક સાખ વાર ખેચર પ્રાણીઓમાં ત્યાંથી અનેક
 સાખ વાર કાચવડે સુનાર ધોનોળિયા વગેરેમાં ત્યાંથી પેટ
 ચાસનાર સાથ અજામર વગેરેમાં અનેક સાખ વાર, ત્યાંથી
 ચાર ઇદ્રિયવર્ણામાં અનેક સાખ વાર ત્યાંથી ત્રણ ઇદ્રિયવર્ણમાં
 અનેક સાખ વાર ત્યાંથી બે ઇદ્રિયવર્ણમાં અનેક સાખ વાર,
 ત્યાંથી વન પતિજીવોમાં અનેક સાખ વાર, ત્યાંથી વાયુકાચમાં
 અનેક સાખ વાર, ત્યાંથી અગ્નિકાચમાં અનેક સાખ વાર, ત્યાંથી
 ક્ષયકાચમાં અનેક સાખવાર, ત્યાંથી પૃથ્વીકાચમાં^૧ અનેક સાખ
 વાર ત્યાંથી રાજચૂકનમરની બહાર વેસ્થાપણે ત્યાંથી રાજચૂક
 નમરની અંદર વેસ્થાપણે, ત્યાંથી વિંખાચલ પવત્તી પાસે
 બિમલ નામે ગામમાં ખાલણ કુળને વિશે પુત્રીપણે કે જે
 પગલા અને અભિષેક થયા બાદ પિતેર ત્યાં દાવાજિમાં

૧ એ જગ્યા જાહેર, ખેચર વગેરેના પેદાવિજાતો મૂળમાં
 વસુન્ધા ઉ તે માટે જુઓ આ માળાતું અતિમ ઉપદેશ
 પુસ્તક પા. ૨૧ આ જગ્યા મેાનિઓમાં તે રાજા વડે ૨૫
 થયાથી કાઢતી પીડા વડે મરે છે ક્રમ સમજવું તેમ જ તે
 વાનિઓમાં પણ તે હીનમાં હીન કાઢીમા જોઈ છે

અગ્નિ નાશ પામશે, ત્યાથી દક્ષિણ દિશાના અગ્નિકુમાર દેવોમા, તથા ત્યાથી મનુષ્યદેહમા પરતુ ત્યા તે સમ્યગ્-દર્શન (સાચી શ્રદ્ધા) પામશે પછી ક્રૂત સમ્યગ્દર્શન પામી, માત્ર ચર્ચને તે દીક્ષા લેશે, પણ તેને વિરાધી, તે દક્ષિણ દિશાના અસુરકુમાર દેવોમા ઉત્પન્ન થશે, પછી કરી મનુષ્યજન્મ - દીક્ષા - અને વિરાધનાના ક્રમથી દક્ષિણ નિકાયના નાગકુમાર દેવોમા, પછી એ જ ક્રમથી સુપર્ણકુમારમા, વિદ્યુત્કુમારમા, એમ અગ્નિકુમાર સિવાયના ભવનવામીઓમા^૧ પછી ત્યાથી નીકળી તે પુન મનુષ્યશરીર પ્રાપ્ત કરશે, ત્યા શ્રમણપણુ વિરાધી ન્યોતિષિક દેવમા ઉત્પન્ન થશે, ત્યાથી પુન મનુષ્યશરીર પ્રાપ્ત કરશે, પરતુ પછી શ્રમણપણુ વિરાધ્યા વિના મરણુ પામી, તે સૌધર્મ દેવલોકને વિષે દેવપણે ઉત્પન્ન થશે ત્યાથી ચ્યવીને તે મનુષ્યશરીર પ્રાપ્ત કરશે, અને માત્ર સમ્યગ્દર્શનનો અનુભવ કરશે ત્યાથી પણ શ્રમણપણુ વિરાધ્યા વિના મરણુ પામી ઈશાન દેવલોકમા ઉત્પન્ન થશે ત્યાથી ચ્યવી મનુષ્યશરીર પ્રાપ્ત કરશે ત્યા પણ શ્રમણપણુ વિરાધ્યા વિના મરણુ પામી સનતકુમાર દેવલોકમા ઉત્પન્ન થશે, [સનતકુમારને વિષે કહ્યું તેમ બ્રહ્મ દેવ-લોક, મહાશુક્ર, આનંદ અને આરણ્ય દેવલોકને વિષે જાણુવું] ત્યાથી ચ્યવી મનુષ્ય થઈ, ત્યા શ્રમણપણુને વિરાધ્યા સિવાય મરણુ પામી, તે સર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાન વિષે દેવપણે ઉત્પન્ન

૧ ભવનવાસીના અસુરકુમાર, નાગકુમાર, વિદ્યુત્કુમાર, સુપર્ણકુમાર, અગ્નિકુમાર, વાયુકુમાર, રતનિતકુમાર, ઉર્ધ્વિકુમાર, દ્વીપકુમાર અને દિગ્તમાર એમ ૧૦ વર્ગો છે. તત્ત્વાર્થ ૪-૧૧

થશે ત્યાથી આવવી તે મહાવિદેહ દેવને વિશે ધનિક કુળમાં
 મુત્રપે ઉત્પન્ન થશે અને પછી તેને ઉત્તમ દેવદાસ્ય અને
 દેવદાસ્યના પ્રાપ્ત થશે. તેનું નામ તે વખતે દદ્યમતિય
 હશે તે પોતાનો અતીત કાળ જોઈને અમર્યુનિર્મિતોને
 બોલાવીને કહેશે કે આયો! આજથી ધણી કાળ પહેલા
 હું અમર્યુનિર્મિત જોસાલક નામે હતો અને અમર્યુનો પાત
 કરી અમર્યુનિર્મિતમાં અમર્યુ પામ્યો હતો. કે આયો! તે
 નિમિત્તે હું અનાદિ અનંત અને દીધમાયવાળી આ
 અતિરૂપ સસારાદવીમાં અમર્યુ છું. આટે તમે કેઈ
 આચારના દેવી ન થશો ઉપાધ્યાયના દેવી ન થશો તમા
 આચાર અને ઉપાધ્યાયના અવલ કરનારા તેમ જ અધર્મ
 કરનારા ન થશો

ત્યાર પછી તે અમર્યુનિર્મિતો દદ્યમતિય દેવલીની
 એ વાત સાંભળી ભય પામી સસારના અવલી ઉદ્ધિઅ
 થઈ દદ્યમતિય દેવલીને વદન કરશે અને તે પાપમ્બાનની
 આશોચના અને નિંદા કરશે.

ત્યાર પછી દદ્યમતિય દેવલી ધણી વય પર્વત દેવલી-
 પર્વતના પાળી પોતાનું આયુર શોકુ જાડી જલ્દીને આદ્યાર
 ત્યાગ (મહાપ્રત્યાગ્યાન કરશે) — અને સર્વ કુળોનો અંત
 લાવશે

— શ્લોક ૧૫

૧ વિવેકો આટે જુઓ બીજાપાતિક સુ. ૫. ૬૬-૨ (જાંબડ
 પરિવારની કથા)

શ્રીભગવતી-સાર

ખંડ ૩ બે

સિદ્ધાંત-ખંડ

થશે ત્યાથી આવવી તે મહાવિદેહ ક્ષેત્રને વિશે ધનિક કુળમાં
પુત્રરૂપે ઉત્પન્ન થશે, અને પછી તેને ઉત્તમ કેવલજ્ઞાન અને
કેવલસત્યના પ્રાપ્ત થશે તેનું નામ તે વખતે દદ્યમ્ભતિય
હશે. તે પોતાનો અતીત કાળ જોઈને અમણનિર્ગથોને
બોલાવતો કહેશે કે આર્યો! આજથી ધણી કાળ પહેલા
હું મધ્યક્ષિપુત્ર ગેષ્ઠાશક નામે હતો અને અમણોને પાત
કરી જન્મસ્થાવરધાર્મા મગ્ન પામ્યો હતો. કે આર્યો! તે
નિમિત્ત હું અનાદિ અનંત અને દીપમાનવાળી ચાર
અતિરૂપ સસારાટવીમાં ભળ્યો છું. મારે તમે કેઈ
આત્માવના દેવી ન થશો ઉપાધ્યાયના દેવી ન થશો તથા
આત્મા અને ઉપાધ્યાયના ભવસ કરનારા તેમ જ અકર્મિ
કરનારા ન થશો.

ત્યાર પછી તે અમણનિર્ગથો દદ્યમ્ભતિય કેવલીની
એ વાત સાંભળી ભય પામી સસારના ભવથી ઉદ્વિગ્ન
થઈ દદ્યમ્ભતિય કેવલીને વદન કરશે અને તે પાપસ્થાનકની
આત્માવના અને નિદા કરશે.

ત્યાર પછી દદ્યમ્ભતિય કેવલી ધણી વય પર્વત કેવલી-
પર્માયન પાંચ પોતાનું આયુષ્ય થોડું બાકી જાણીને આઠાર
ત્યાગ (મુક્તપ્રત્યાખ્યાન કરશે^૧)—અને સર્વ હું ખોનો અંત
સાવશે.

—સુતક ૧૫

૧ વિષયો મારે જુઓ ઔપપાતિક શ્લુ. ૫. ૬૮-૧ (આજ
પરિમાળકની કથા)

૧

દ્રવ્યવિભાગ

૧ દ્રવ્યો

૧

ગૌ૦—હે ભગવન્' દ્રવ્યો કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે?

મ૦—હે ગૌતમ' દ્રવ્યો બે પ્રકારના કહ્યા છે.

અવદ્રવ્ય અને અણુવદ્રવ્ય

વિવગ્ણ સત્તા અવરૂપ વિષે ભિન્નભિન્ન દર્શનોના ભિન્ન ભિન્ન મત છે. કેાઈ દર્શન સંપૂર્ણ સત્ પદાર્થને (અક્ષરને) કેવળ ધ્રુવ-નિત્ય જ માને છે. કેાઈ દર્શન સત્ પદાર્થને લક્ષ્ણિક (માત્ર ઉત્પાદવિનાશશીલ) માને છે. કેાઈ દર્શન ચેતનતત્ત્વરૂપ મતને તો કેવળ ધ્રુવ (ફટસ્થ નિત્ય) અને પ્રકૃતિતત્ત્વરૂપ સતને પગ્ણિમા નિત્ય (નિત્યાનિત્ય) માને છે. કેાઈ દર્શન અનેક મત પદાર્થોમાથી પગ્માણ, કાળ, આત્મા આદિ કેટલાક મત તત્ત્વોને ફટસ્થ નિત્ય, અને ઘટ વસ્ત્ર આદિ ફટમાત્ર મતને માત્ર ઉત્પાદવ્યયશીલ (અનિત્ય) માને છે.

મં—હે ગૌતમ ! બે પ્રકારના કણ છે રૂપી અને

અરૂપી

ગૌં—હે ભગવન્ ! અણુવ દ્રવ્યો સખ્યાત છે,

અમખ્યાત છે કે અનત છે ?

મં—હે ગૌતમ ! અનત છે ડાગણુ પરમાણુ પુદ્ગલો

અનત છે, દ્વિપ્રદેશિક ચક્રો અનત છે, તથા અનતપ્રદેશિક-
ચક્રો પણ અનત છે,

ગૌં—હે ભગવન્ ! અણુવદ્રવ્યો સખ્યાત છે, અસખ્યાત
છે કે અનત છે ?

મં—હે ગૌતમ ! અણુવ અનત છે ડાગણુ કે
નૈરયિકો અસખ્ય છે, એમ વાયુકાયિક સુધીના અણુ
અસખ્ય છે, વનસ્પતિકાયિકો અનત છે, બે ઇદ્રિયો અને એ
પ્રમાણે વૈમાનિકો સુધીના અણુ અસખ્યાત છે, તથા મિદ્ધો
અનત છે

ગૌં—હે ભગવન્ ! અણુવદ્રવ્યો અણુવદ્રવ્યોના પરિભોગમા
તરત આવે કે અણુવદ્રવ્યો અણુવદ્રવ્યોના પરિભોગમા તરત
આવે ?

મં—હે ગૌતમ ! અણુવદ્રવ્યો અણુવદ્રવ્યોના પરિભોગમા
તરત આવે, પણ અણુવદ્રવ્યો અણુવદ્રવ્યોના પરિભોગમા તરત
આવતા નથી ડાગણુકે, અણુવદ્રવ્યો અણુવદ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે
છે, અને ગ્રહણ કરી, તેમને ઔદારિકાદિ પાચ શરીરરૂપે,
ત્રોત્રેદ્રિયાદિ પાચ ઇદ્રિયરૂપે, મનોયોગાદિ ત્રણ યોગરૂપે,
તથા શ્વાસોચ્છ્વાસપણે પરિણમાવે છે

પરંતુ 'તેન દશનનું માનવું છે કે સત્ વસ્તુ માત્ર હૃદય નિત્ય નથી અથવા માત્ર વિનાશી નથી, કે અમુક બામમા નિત્ય અને અમુક બામમાં અનિત્ય નથી. તેને મને ચેતન અથવા જડ મૂલ અથવા અમૂલ નથી સત્ કહેવાતી વસ્તુઓ. ઉત્પાદ-વ્યવ-પ્રા-પરપે ત્રિરૂપ છે. પ્રત્યેક વસ્તુમાં એક અંશ એવો છે કે જે વણે કાઢે સામ્યત છે અને બીજો અંશ અસામ્યત છે તે સામ્યત અસના કારણથી પ્રત્યેક વસ્તુ પ્રાબ્ધાત્મક (સ્થિર) અને અસામ્યત અસના કારણથી ઉત્પાદ-વ્યવ-પ્રા-ત્મક (અસ્થિર) કહેવાય છે.

દ્રવ્યો સત્ છે એમ કહીએ એનો અર્થ એ થયો કે તે ઉત્પાદ-વ્યવ-પ્રા-વ્યવસ્થાપ છે. જેમાં ગુણ અને પદાર્થ (પરિણામ) હોય તે દ્રવ્ય કહેવાય છે. પ્રત્યેક વ્યવસ્થાપ પરિણામી સ્વભાવના કારણથી સુખે સુખે નિમિત્ત પ્રમાણે બિન્ન બિન્ન રૂપમાં પરિણામ પામ્યા કરે છે. એમાં પરિણામ ઉત્પન્ન કરવાની જે શક્તિ છે તે જ તેનો ગુણ છે અને ગુણજન્ય પરિણામ પદાર્થ કહેવાય છે. એક દ્રવ્યમાં શક્તિરૂપે અનેત ગુણ છે તમો વસ્તુત આશ્રયજન દ્રવ્યથી અથવા પર પર અવિભાવ્ય છે. પ્રત્યેક ગુણ-શક્તિના બિન્ન બિન્ન સમયમાં થતા ત્રૈકાલિક પદાર્થો અનેત છે. દ્રવ્ય અને એના અંશરૂપ શક્તિઓ ઉત્પન્ન તથા વિનષ્ટ થતા ન હોવાને કારણે નિત્ય અશીત અનાદિ અનેત છે. પરંતુ બધા પદાર્થો પ્રતિષ્ઠાણ ઉત્પન્ન તથા નષ્ટ થવાના કારણે અનિત્ય અશીત સાદિ સાત છે.

મૌ — 'હે ભગવન' અણુવદ્રવ્યો, કેટલા પ્રકારનાં હશે

સ્નિગ્ધતા (ચીકાશ) વાળા પરમાણુઓનો કે એ સરખી રુક્ષતા (લૂખાપણ) વાળા પરમાણુઓનો બધ ન થઈ શકે પરંતુ વિપમ સ્નિગ્ધતાવાળા એનો કે વિષમરુક્ષતાવાળા એનો બધ થઈ શકે પરંતુ તેમા પણ નિયમ એ છે કે એ અશયી માડીને અનત અશ સુધી અધિક સ્નિગ્ધત્વ કે રુક્ષત્વવાળા એનો સબધ થઈ શકે, પણ એક અશ અધિક હોય તો ન થાય તથા બ્યારે સ્નિગ્ધનો રુક્ષ સાથે સબધ થાય, ભારે પણ બેગણા સ્નિગ્ધાદિ તથા બેગણા રુક્ષાદિનો મબધ થાય છે

ગતિપરિણામ એ પ્રકારનો છે સ્પૃશત્, અને અસ્પૃશત્ બીજી વસ્તુને સ્પર્શ કરતો જે ગતિપરિણામ — જેમ કે તળાવમા ફીકરીને તીરછી નાખી હોય તો તે પાણીની સપાટીને સ્પર્શ કરતી ચાલી જાય છે — તે સ્પૃશત્ ગતિપરિણામ અને બીજી કોઈ વસ્તુને સ્પર્શ કર્યા વિનાનો જે ગતિપરિણામ, તે અસ્પૃશત્ ગતિપરિણામ

મધ્યાન (આકૃતિ), વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ અને ગન્ધ વિષે માહિતી આગળ પુદ્ગલવિભાગમા આવવાની છે અગુરુલઘુ પરિણામ એટલે કે, ન ભારે કે ન હળવુ એવો પરિણામ કર્મદ્રવ્યો, મનોદ્રવ્યો, અને ભાષાદ્રવ્યો અગુરુલઘુ છે આકાશાદિ અમૂર્ત દ્રવ્યો પણ અગુરુલઘુ છે ઔદારિક ચૈદ્રિય, આહારક, અને તૈજસ એ દ્રવ્યો ગુરુલઘુ છે

— શતક ૧૪, ઉદે૦ ૪

૧ ભેદના પાંચ પ્રકાર છે ૧

૨

મૌ —દે ભગવન્ પદ્ધતિ દેશ પ્રકારના છે ?

મ —દે મૌતમ પદ્ધતિ બે પ્રકારના છે જીવપદ્ધતિ અને અજીવપદ્ધતિ.^૧

— સતક ૨૫ ઉદે ૫

૩

મૌ —દે ભગવન્' દ્રવ્યની અવસ્થાન્તરપ્રાપ્તિરૂપ પરિણામ દેશ પ્રકારનો છે ?

મ —દે મૌતમ પરિણામ બે પ્રકારનો કલ્પો છે જીવપરિણામ, અને અજીવપરિણામ.

તેમાં જીવપરિણામ દસ પ્રકારનો છે (નૈરવિકાલિ) નિનિ ઇન્દ્રિય કાયા લેશ્યા, યોગ ઉપયોગ રાગ, દ્વેષ આગ્નિ, અને વદ.^૨

અજીવપરિણામ પણ દસ પ્રકારનો છે બધેન મતિ, મન્થન બેદ વણ મધે રત્ન રપણ અમુરુલ્લુ અને શબ્દ.

બધેપરિણામના બે પ્રકાર છે સ્તિગ્ધબધેપરિણામ, અને અસ્તિગ્ધબધેપરિણામ. તેમાં નિયમ એ છે કે બે સરખી

૧. અહીંથી આગળ પ્રજ્ઞાપના સૂત્રનું સમાજ પદ ૧૫૬ અહીં ઉત્તરવાનું મૂળમાં કહ્યું છે. અહીં પદ્ધતિ બે પ્રકારે વિશેષ પદ-
બે અર્થ સમજાવેલ.

૨. આ જગ્યા શબ્દોની આગળના વર્ગો આ વિજ્ઞાનમાં જ આગળ આગળ.

ઉત્થાન, પરાક્રમાદિમા વર્તતો જીવ અન્ય છે, અને જીવાત્મા તેથી અન્ય છે, દેવમનુષ્યાદિપણામા વર્તમાન જીવ અન્ય છે, અને જીવાત્મા તેથી અન્ય છે, જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મમા વર્તમાન જીવ અન્ય છે, અને જીવાત્મા તેથી અન્ય છે, કૃષ્ણાદિ લેશ્યામા, સમ્યગ્દર્શનમા, મિથ્યાદર્શનમા, મતિઆદિ જ્ઞાન-અજ્ઞાનમા, આહારાદિ સજ્ઞાઓમા,^૧ ઔદારિકાદિ શરીરોમા, મન-વાણી-કાયાના યોગમા, તથા સાકારાદિ ઉપયોગમા^૨ વર્તમાન જીવ અન્ય છે, અને જીવાત્મા તેથી અન્ય છે તો હે ભગવન્ ! તે કેમ સત્ય હોય ?

મ૦—હે ગૌતમ ! તેમનુ તે કહેવુ મિથ્યા છે હું તો આ પ્રમાણે કહું છું કે, એ હિંસાદિમા વર્તમાન પ્રાણીને તો જ જીવ છે અને તે જ જીવાત્મા છે^૩

—શતક ૧૭, ઉદ્દે૦ ૨

૨

રાજગૃહનગરનો પ્રસંગ છે

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! ગોશાલકના શિષ્ય આજીવિકાએ

૧ આહાર, ભય, મેથુન, પરિગ્રહ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, વિશેષ બોધ (લોક), અને સામાન્ય બોધ (ઓધ) એમ દશ સજ્ઞાઓ છે

૨ વિશેષ જ્ઞાન અને સામાન્ય જ્ઞાન અનુક્રમે સાકાર અને નિરાકાર ઉપયોગ નહેવાય છે

૩ સામ્યદર્શન ચિત્ત અને અલ્પકારના ધર્મોથી અલિપ્ત એવો પુરુષ ભિન્ન માને છે, અને વેદાતદર્શન કર્તા-ભોક્તા જીવથી દૃઢરથ કે બ્રહ્મને અન્ય માને છે જૈનદર્શન તેવો બ્રહ્મ નથી પાડવું

૨

જીવવિભાગ

૧ જીવ

૧

સજ્જનનમરનો પ્રસન્ન છે

ભગવાનના દર્શને આવેલી બધી પરિપક્વ કમળા
સાક્ષાત્તે વેરછે જવા બા જોતામસ્વામી ભગવાનને જઈને
પ્રથમ પૂછે છે

મો —હે ભગવન્ અન્યતીર્થિકો એમ કહે છે કે
દિસાદિ પાપકર્મોમા વળતા પ્રાણીના જીવ અન્ય છે અને
જીવાત્મા તેથી અન્ય છે ન જ પ્રમાણુ દિસાદિના ત્યાગમાં
વર્તેલા જીવ અન્ય છે અને જીવાત્મા તેથી અન્ય છે
ઓત્પત્તિકા (વાત્માવિક ઉત્પન્ન થયેલી) વૈનવિકા (સાત્વાદિ
દ્વારા થયેલી) કાર્મિકા (કર્મ દ્વારા થયેલી) અને પરિશુદ્ધિકા
(ધ્યાના કાળના અભ્યાસથી થયેલી) શુદ્ધિમાં વર્તમાન
પ્રાણીનો જીવ અન્ય છે અને જીવાત્મા તેથી અન્ય છે

ઉત્થાન, પરાક્રમાદિમા વર્તતો જીવ અન્ય છે, અને જીવાત્મા તેથી અન્ય છે, દેવમનુષ્યાદિપણ્ડામા વર્તમાન જીવ અન્ય છે, અને જીવાત્મા તેથી અન્ય છે, જ્ઞાનાવસ્થાદિ કર્મમા વર્તમાન જીવ અન્ય છે, અને જીવાત્મા તેથી અન્ય છે, કૃષ્ણાદિ ક્ષેત્રમા, સમ્યગ્દર્શનમા, મિથ્યાદર્શનમા, મતિઆદિ જ્ઞાન - અજ્ઞાનમા, આહારાદિ મજ્જાઓમા,^૧ ઔદાગ્રિકાદિ શરીરોમા, મન - વાણી - કાયાના યોગમા, તથા સાકારાદિ ઉપયોગમા^૨ વર્તમાન જીવ અન્ય છે, અને જીવાત્મા તેથી અન્ય છે તો હે ભગવન્ ! તે કેમ મત્ય હોય ?

મ૦—હે ગૌતમ ! તેમનુ તે કહેવુ મિથ્યા છે ૯ તો આ પ્રમાણે કહું છું કે, એ હિંસાદિમા વર્તમાન પ્રાણીનો તે જ જીવ છે અને તે જ જીવાત્મા છે ૩

—શતક ૧૭, ઉત્તે ૨

૨

ગજગૃહનગર્ગના પ્રમગ છે

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! ગોશાલકના શિષ્ય આશ્ચર્યકાએ

૧ આહાર, ભય, મેધુન, પરિગ્રહ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, વિશેષ બોધ (લોક), અને સામાન્ય બોધ (ઓધ) એમ દસ સજ્જાઓ છે

૨ વિશેષ જ્ઞાન અને સામાન્ય જ્ઞાન અનુક્રમે સાકાર અને નિરાકાર ઉપયોગ વહેવાય છે

૩ સામ્યદર્શન ચિત્ત અને અહ કારના ધર્મોથી અલિપ્ત એવા પુરુષ ભિન્ન માને છે, અને વેદાતદર્શન કર્તા - ભોક્તા જીવથી દૃષ્ટસ્થ કે બ્રહ્મને અન્ય માને છે જૈનદર્શન તેવા બેઠ નથી પાડવું

અધિર^૧ ભગવતોને એમ પૂછ્યું હતું. ભગવતના ઉપાસકમાં સામાયિક સ્વીકારીને (અહમમત્વ ત્યાગીને) બેઠેલા આવકનું વસ્ત્રાદિ કોઈ દરી નાથ તો હું ભગવત^૨ સામાયિક પૂરું કરી તે વસ્ત્રનું જન-વેપલું કર્મો તો આવક સુ પોતાની વસ્ત્રને સોંપે છે કે જન-વની ?

મ — હે ઝોતમ^૩ તો આવક પોતાની વસ્ત્ર સોંપે છે પણ જન-વની વસ્ત્ર નથી સોંધતો. કારણકે સામાયિક કરતી વખતે જો કે તે આવકના મનમાં એવો આવ હોય છે કે મારે દિરખ નથી મારે કુવલું નથી મારે વજ્ર નથી મારે વિપુલ ધન રત્ન અશ્વિ, મેઘી રત્ન આદિ મારજીન દ્વંધ નથી પરંતુ તેણે મગ્ધવભાવ ત્યાગ્યો નથી તેથી હ ઝોતમ એમ કહેવાય છે કે તે પોતાની વસ્ત્રને સોંપે છે પણ પાગલાની વસ્ત્રને સોંધતો નથી.

તે જ પ્રમાણે સામાયિક કરતા અમણોપાસકની જીને કોઈ કુરુ મેવે તો તે નની જીને મેવે છે પણ જન-વની જીને નહીં.

— સુત્ર ૮ છે ૫

૭

મો — હે ભગવત^૪ ખરેખર હાથી અને કુશવો જ મેનો જીવ સમાન છે ?

મ — હા ઝોતમ હાથી અને કુશવનો જીવ સમાન છે જેમ કોઈ પુરુષ એક દીપકને મોટા જોરડામાં મૂકે

૧ ઉપર જ્ઞાન લીલાનો સમય વિગ્રહે જાનવમાં વડલ સાથે

તો તેનો પ્રકાશ તે ઓરડા જેટલો થાય છે, વાસના ટોપલા નીચે મૂકે તો ટોપલા જેટલો થાય છે, તથા નાના ફૂડા નીચે મૂકે તો ફૂડા જેટલો થાય છે, તેમ જીવે જ પોતાના કર્મો વડે નાનું અથવા મોટું જે શરીર પ્રાપ્ત કર્યું હોય છે, તે આખા શરીરને જીવ પોતાના પ્રદેશોથી સચિત્ત કરી દે છે

• શતક ૭, ઉદ્દે ૮

૪

ગૌ—હે ભગવન્ ! જીવો અત પ્રવૃત્તિશીલ (આત્મારભ) છે, પરત પ્રવૃત્તિશીલ (પરારભ) છે, ઉભયત પ્રવૃત્તિશીલ (ઉભયારભ) છે, કે ઉભયત અપ્રવૃત્તિશીલ (અનારભ) છે ?

મ—હે ગૌતમ ! જીવો બે પ્રકારના છે મસાર-સમાપન્નક (સસારી) અને અમસારસમાપન્નક (મુક્ત) તેમા જે અમસારસમાપન્નક જીવો છે, તેઓ આત્મારભ, પગરભ કે ઉભયારભ નથી, પરતુ અનારભ છે તથા જે મસાર-સમાપન્નક જીવો છે, તે સયત અને અમયત એમ બે પ્રકારના છે તેમા જે સયતો છે, તે બે પ્રકારના છે પ્રમત્તમયત, અને અપ્રમત્તમયત તેમા જે અપ્રમત્તમયત છે, તેઓ આત્મારભ, પરારભ કે ઉભયારભ નથી, પણ અનારભ છે પરતુ જે પ્રમત્તસયતો છે, તે ત્યારે કાળજીપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરે છે, ત્યારે તો અનારભ જ છે, પરતુ કાળજી વિના પ્રવૃત્તિ કરે છે, ત્યારે આત્મારભ, પગરભ કે ઉભયારભ છે, પણ અનારભ નથી

૧ આરભ એટલે આશ્રવદ્વારે પ્રવૃત્તિ કરવી તે

અધિવિર^૧ ભગવતોને એમ પૂછ્યું હતું મમલના ઉપામયમાં સામાયિક સ્વીકારીને (અહ મમત્વ ત્યાગીને) બેઠેલા આવકર્તા વસ્ત્રાદિ કેઈ દરી જાય તો હું ભગવન્' સામાયિક પૂરું કરી ને વસ્તુનું અન્વેષણ કરતો તે આવક શું પોતાની વસ્તુને સોધે છે કે અન્મની ?

મ — હે જોતમ' તે આવક પોતાની વસ્તુ સોધે છે પણ અન્મની વસ્તુ નથી સોધતો. કારણકે સામાયિક કરતો વખતે જો કે તે આવકતા મનમાં એવો ભાવ હોય છે કે 'મારે હિરણ્ય નથી મારે સુવણ્ય નથી મારે વસ્ત્ર નથી મારે વિપુલ ધન રત્ન મણિ, મોતી રત્ન બાદિ સારભૂત કંઈ નથી. પરંતુ તેણે મમત્વભાવ ત્યાગ્યો નથી, તેથી હું જોતમ એમ કહેવાય છે કે તે પોતાની વસ્તુને સોધે છે પણ વારકાની વસ્તુને સોધતો નથી.

તે જ પ્રમાણે સામાયિક કરતા અમણેપાસની અને કાંઈ કુરુ સંવે, તો તે તેની જીતે સેવે છે પણ અન્મની જીત નહીં.

— સતક ૮ ઉદે ૫

૩

જો — હું ભગવન્ ખરેખર હાથી અને કુચ્ચનો અંતે એનો જીવ સમાન છે ?

મ — હા જોતમ હાથી અને કુચ્ચનો જીવ સમાન છે તેમ કેઈ પુરુષ એક દીપકને મોઢા બોરડામાં મૂકે

૧. કમર જાન ઘીજાનો સમય વિગ્રહે જાળતમાં વડદ સાધુ

મ૦—હે ગૌતમ' હવે વીર્યવાળા પણ છે અને વીર્ય વિનાના પણ છે

ગૌ૦—હે ભગવન્' તેનું શું કારણ ?

મ૦—હે ગૌતમ' હવે બે પ્રકારના છે મસારી, અને મુક્ત (સિદ્ધ) તેમા મુક્ત હવે તો વીર્યગદિત છે સનારી હવે બે પ્રકારના છે શુકલધ્યાનથી શૈલ જેવી નિશ્ચલ (ગૈક્ષેણી) દશામા ગ્થિત થયેલા, અને તવી દશા વિનાના તેમા જેઓ શૈક્ષેણી દશામા સ્થિત છે, તેઓમા સત્તા રૂપે તો વીર્ય (લગ્નિધવીર્ય) છે પરંતુ ક્રિયા કરતુ વીર્ય (કરણવીર્ય) નથી, પણ ગૈક્ષેણી દશામા ગ્થિત નહિ એવા હવેમા સત્તારૂપે વીર્ય તો હોય છે, પણ ક્રિયા કરતુ વીર્ય હોય-પણ ખરુ અને ન પણ હોય [એટલે કે જ્યારે તેઓ ઉત્થાનાદિ ક્રિયાવાળા હોય ત્યારે તેઓ સવીર્ય છે, અને ઉત્થાનાદિ ક્રિયા વિનાના હોય ત્યારે અવીર્ય છે વળી અપર્યાપ્તાદિ^૧ અવસ્થા વખતે પણ તેઓ અવીર્ય જ હોય છે]

—શતક ૧, ઉદ્દે૦ ૮

૨ જીવનાં જ્ઞાન

૧

ગૌ૦—હે ભગવન્' જ્ઞાન ઐહભવિક (આ ભવમા જ રહેનારુ) છે? પારભવિક (ચાલતા ભવમા ભણાયેલું ખીજ

^૧ પોતાની યોનિને ચોગ્ય શરીર, ઇદ્રિયાદિ પર્યાપ્તિઓ હજી પ્રાપ્ત ન કરી હોય તે અવસ્થામા

જે અસમનો^૨ છે તેઓ અવિરતિની અપેક્ષાએ
આત્મારભ પણ છે પરારભ પણ છે અને ઉભવારભ પણ
છે પરંતુ અનારભ નથી

—શ્લોક ૧ ઉદે ૧

૫

મૌ—હ ભગવન! જીવો સ્વચક્રેત કમનિ વેદે છે ?

મ —હે મૌતમ ! કમ કરનારો જ કમનિ વેદે છે
બીજાએ કરેલું કમ બીજાથી વેદાતું નથી, તેમ જ કરેલ
કમનિ ભોગબ્યા વિના છુટકારો નથી તો પણ કમનિ
ખાંખ્યા પછી તરત જ કે સામકુ તે બધુ જ વેદતો નથી,
પરંતુ તેનો જે ભાગ હશે મુખ યવો હોમ તેટલો જ વેદે
છે અન્ન નહિ.

—શ્લોક ૧, ઉદે ૨

૬

મૌ —હે ભગવન ! જીવો વીમવાળા છે કે વીર
વિનાના છે

૧. અસવત બિટલે જમણે સવમ સ્વીકાર્યો નથી તેવા હવે
સૂક્ષ્મ બેદ્રિવાદિ જીવોની પ્રવૃત્તિ સુચિપૂર્વક ન હોવાથી તેઓ
અસવત જ છે; પરંતુ તેમને બિમ ન બિમ તો આ મારણી ન
હોવાથી; મરણ કે તેઓ જાતે યુગ કે અણુમ કાઈ જ કરતા નથી.
જ્યાં જ્યાં મુખી તે જીવોએ વિરતિ સ્વીકારી નથી ત્યાં મુખી
તેઓ મૂઢ દમાર્ગ પણ એ કાઈ કરે છે તે તેમનો આત્મારભ જ
મરણ છે આ વિષયની વધુ ચર્ચા માટે બુદ્ધિ આ માધ્યમ
સવમપમ પુસ્તક પા. ૧૧૧-૧

અને નિશ્ચિત જ્ઞાન), શ્રુતજ્ઞાન (અર્થાત્ ઇદ્રિય અને મનથી શ્રુત-શાસ્ત્ર-ગ્રંથાનુસારે થતું જ્ઞાન), અવધિજ્ઞાન (અર્થાત્ ઇદ્રિય-મનની સહાયતા વિના આત્માની વિશિષ્ટ યોગ્યતાથી થતું સર્વ મૂર્ત દ્રવ્યોનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન), મન પર્યાવજ્ઞાન (અર્થાત્ મનોદ્રવ્યના આકારવિશેષનું જ્ઞાન—એટલે કે ખીખના મનનું જ્ઞાન), અને કેવલજ્ઞાન (અર્થાત્ સર્વ દ્રવ્ય-પર્યાયનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન)

ગૌં—હે ભગવન્! આભિનિષેધિક જ્ઞાન કેટલા પ્રકારનું છે?

મં—હે ગૌતમ! આભિનિષેધિક જ્ઞાનના ચાર ભેદો છે અવગ્રહ, ઈહા, અવાય અને ધારણા.

[વિવરણ ૧ નામ-જાતિ આદિની વિશેષ કલ્પનાથી રહિત, માત્ર જે સામાન્યનું જ્ઞાન તે અવગ્રહ કહેવાય જેમ કે, ગાઠ અધડારમા કાઠક સ્પર્શ થતા, ‘આ કાઠક છે,’ એવું જ્ઞાન

૨ અવગ્રહથી ગ્રહણ કરેલા સામાન્ય વિષયનો વિશેષરૂપે નિશ્ચય કરવા માટે જે વિચારણા થાય છે, તે ઈહા જેમકે, ‘આ દોરડાનો સ્પર્શ છે કે સાપનો?’ એવો મશય થતા એવી વિચારણા થાય છે કે, ‘આ દોરડાનો સ્પર્શ હોવો જોઈએ, સાપ હોત તો ફૂફડાડો મારત’

૩ ઈહા દ્વારા ગ્રહણ કરેલા વિશેષનો કાઠક અધિક એકાગ્રતાથી જે નિશ્ચય થાય છે, તે અવાય જેમકે, થોડો-મમય તપાસ કર્યા પછી એવો નિશ્ચય થાય કે, ‘આ માપનો સ્પર્શ નથી, દોરડાનો જ છે’

ભવમાં સાથે નાથ તેવું) છે ? કે તદુભયભવિક (આશંકા ભવમાં ભયભેદ પડેભવમાં તથા પરતર ભવમાં નથ તેવું) છે ?

મ —હે ઔતમ ! જ્ઞાન ઐહભવિક પણ જ પારભવિક પણ છે અને તદુભયભવિક પણ છે જ્ઞાન પણ એ / પ્રભાણે જાણવું

મો —હે ભગવન્ ! આરિત ઐહભવિક છે પાન્મવિક છે કે તદુભયભવિક છે ?

મ —હે ઔતમ આરિત ઐહભવિક છે પણ પારભવિક કે તદુભયભવિક નથી એ પ્રભાણે તપ અને મેધમ પણ જાણવું

[જીવ આ ભવમાં આરિતવાળો થઈને એ જ આરિત વડે બીજા ભવમાં આરિતવાળો થતો નથી કારણ કે મહણ કરેલું આરિત જીવતાં સુધી જ હાથ છે વળી અધી અધ્યાસી આરિત પાળવાથી દેવદોષમાં ઉત્પત્તિ થાય ત્યારે ત્યાં વિરતિનો તદ્દન અમંભવ હોવાથી આરિતનો પણ અભાવ છે તેમ જ મંપૂણ આરિત પાળવાથી મેક્ષમતિ જ થઈ હાથ, ત્યારે તે મતિમાં આરિતનો અમંભવ છે કારણ કે આરિતનાં અંગીકાર કરનાં જ્ઞાન સારુ છે મેક્ષમાં આરિતનું કાર્ષ પ્રયોજન નથી —દીકા]

—શ્લોક ૧ ક્રે ૧

૨

મો —હે ભગવન્ જ્ઞાન કટલા પ્રકારે કળું છે ?

મ —હે ઔતમ ! જ્ઞાન પાંચ પ્રકારે કળું છે આભિનિમોધિક જ્ઞાન (અર્થાત્ ઉદિવ-મનથી થતું મનાઈ

— તેનું સામાન્યરૂપે જ્ઞાન — થઈ જાય છે છ ઇન્દ્રિયોમાથી નેત્ર અને મન વડે વ્યજનાવગ્રહ નથી થતો, કારણ કે એ અને વિષય સાથે સયોગ વિના જ માત્ર યોગ્ય સંનિધાનથી પોતપોતાના ગ્રાહ્ય વિષયોને જાણે છે, તેથી તે બેને “અપ્રાપ્યકારી” કહે છે, અને તેમનાથી થતી જ્ઞાનધારાને પટુક્રમિક કહે છે. પરંતુ કર્ણ, જિહ્વા, ઘ્રાણ અને સ્પર્શન એ ચાર ઇન્દ્રિય મદક્રમિક જ્ઞાનધારાનું કારણ છે, કેમ કે એ ચારે પ્રાપ્યકારી, અર્થાત્ ગ્રાહ્ય વિષય સાથે સયુક્ત થઈને જ એને ગ્રહણ કરે છે જ્યાં સુધી શબ્દ, સાકર, પુષ્પકણ વગેરે કાન, જીભ, નાક વગેરેને અડકે નહીં ત્યાં સુધી તેની અજ્ઞાત પડતી નથી.

શ્રુતજ્ઞાનના અગળાણ અને અગપ્રવિષ્ટ એવા બે પ્રકાર છે તીર્થંકરો દ્વારા પ્રકાશિત જે જ્ઞાનને એમના સાક્ષાત્ શિષ્ય ગણધરોએ ગ્રહણ કરી દ્વાદશ અગત્યપે સૂત્રબદ્ધ કર્યું, તે અગપ્રવિષ્ટ, અને દ્વાદશાંગીમાથી ભિન્ન ભિન્ન વિષયો ઉપર ગણધરો પત્નીના શુદ્ધશુદ્ધિ આચાર્યોએ જે શાસ્ત્રો રચ્યા, તે અંગળાણ.

અવધિજ્ઞાનના બે પ્રકાર છે ભવપ્રત્યય, અને ગુણપ્રત્યય જે અવધિજ્ઞાન જન્મતાની સાથે જ પ્રગટ થાય છે (નારક અને દેવોને) તે ભવપ્રત્યય, અને જે જન્મસિદ્ધ નથી, પરંતુ જન્મ લીધા બાદ વ્રત, નિયમ આદિ ગુણોના અનુદાનના અગત્ય પ્રગટ થાય છે, તે ગુણપ્રત્યય કહેવાય છે.

મન પર્યવજ્ઞાનના ઋણુમતિ અને વિપુલમતિ એવા બે બેદ છે વિષયને સામાન્યરૂપે જાણનારું તે ઋણુમતિ, અને વિશેષરૂપથી જાણનારું તે વિપુલમતિ મનવાળા સત્ત્વી

૪ અવાચરૂપ નિશ્ચય કેટલાક સમય મુખી કામ
આ બાદ મન બીજા વિષયોમાં આશ્ચર્ય થતાં સુખ થઈ જાય
છે પણ તે પાછળ એવો મંરકાર મૂકતો જાય છે કે જેથી
ચોખ્ખા નિમિત્ત મળતા એ નિશ્ચિત વિષયનું પુનઃ સ્મરણ થઈ
આવે છે આ નિશ્ચયની સતત ધારા તત્કાલ સંગ્રહ
અને સંગ્રહરજન્ય અરણ્ય એ બંધા વ્યાપારો ધારણ કરેવાય
છે]

બી — હે ભગવન! અવગ્રહ કેટલા પ્રકારનો છે?

મ — હે યૌનમ! અવગ્રહ બે પ્રકારનો છે
વ્યજનાવગ્રહ અને અર્થાવગ્રહ

વિવરણ બધી ઇન્દ્રિયો અને મનનો અભાવ એક
મરખા નથી તેથી તેમના દ્વારા થતારી જ્ઞાનધારણા
આવિર્ભાવનો ક્રમ પણ સરખો નથી એ ક્રમ બે પ્રકારનો
છે મદક્રમ અને પદુક્રમ.

મદક્રમમાં માત્ર વિષયની સાથે તે તે વિષયની મદક
ઇન્દ્રિયનો સંપર્ક (વ્યજન) થતા જ જાનનો આવિર્ભાવ થાય
છે પણ તેની માત્રા એટલી અલ્પ હોય છે કે તેથી આ
કાર્ષિક છે એવો સામાન્ય બોધ પણ થતો નથી. પણ જે
જેમ વિષય અને ઇન્દ્રિયનો સંપર્ક પુરું થતો જાય છે તેમ તેમ
જ્ઞાનની માત્રા પણ વધતી જાય છે અને અતિ એનાથી આ
કાર્ષિક છે એવો વિષયનો સામાન્ય બોધ અર્થાવગ્રહ થાય
છે આ અર્થાવગ્રહનો પૂર્વવતી બધી વ્યાપાર વ્યજનાવગ્રહ
કહેવાય છે મદક્રમિક જ્ઞાનધારણા વ્યજનાવગ્રહને સ્થાન
છે પરંતુ પદુક્રમિકમાં નથી. કારણ કે તેમાં તો ઇન્દ્રિય અને
અવનું ચોખ્ખા અણમાં સનિધાન થતા તરત જ અર્થાવગ્રહ

છે, યાદીના ત્રણ એક બીજાને છોડીને પણ હોઈ શકે છે ત્યારે ત્રણ જ્ઞાન હોય ત્યારે મતિ, શ્રુત અને અવધિ હોય, અથવા મતિ, શ્રુત અને મનપર્યાય હોય, કેમકે ત્રણ જ્ઞાનનો સભવ અપૂર્ણ અવસ્થામાં જ હોય છે, અને એવે સમયે અવધિજ્ઞાન હોય કે મનપર્યાય હોય, પરંતુ મતિ અને શ્રુત એ એ અવશ્ય હોય છે જ ત્યારે ચાર જ્ઞાન હોય છે, ત્યારે મતિ, શ્રુત, અવધિ અને મનપર્યાય હોય છે, કેમકે એ ચારે અપૂર્ણાવસ્થામાં થતા હોવાથી એકી સાથે હોઈ શકે છે

આ બધું શક્તિની અપેક્ષાએ સમજવું, પ્રવૃત્તિની અપેક્ષાએ નહીં, અર્થાત્ એકીસાથે આત્મામાં વધારેમાં વધારે ચાર જ્ઞાનશક્તિઓ હોવા છતાં એક સમયમાં કોઈ એક જ શક્તિ પોતાનું જાણવાનું કામ કરે છે, અન્ય શક્તિઓ નિષ્ક્રિય રહે છે

[મતિ, શ્રુત આદિ પાંચે જ્ઞાન ચેતનાશક્તિના પર્યાય છે એમનું કાર્ય પોતાના વિષયને પ્રકાશિત કરવું એ છે તેથી એ બધા જ્ઞાન હોવાય છે, પરંતુ એમાંથી પહેલા ત્રણ, જ્ઞાન તેમ જ અજ્ઞાન એમ બંને રૂપે હોય છે જેમ કે મતિજ્ઞાન, મતિઅજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, શ્રુતઅજ્ઞાન, અને અવધિજ્ઞાન તથા અવધિઅજ્ઞાન કે વિભગજ્ઞાન જે પુરુષ મિથ્યાદાષ્ટ છે, તેના મતિ, શ્રુત અને અવધિ એ ત્રણે જ્ઞાન અજ્ઞાન રૂપ જ છે, ત્યારે ચતુર્થાદષ્ટિના ઉક્ત ત્રણે જ્ઞાન જ્ઞાનરૂપ છે મોક્ષાભિ-મુખ આત્માઓ પોતાના જ્ઞાનનો ઉપયોગ સમભાવની પુષ્ટિમાં કરે છે, માયાગ્રિહ વાસનાની પુષ્ટિમાં નહીં, તેથી તેમનું જ્ઞાન ગમે તેટલું અધ્ય હોય તો પણ તે જ્ઞાન છે, તેથી ઊલટું સનાતનમિમુખ આત્માઓનું જ્ઞાન ગમે તેટલું વિશાળ અને

પ્રાણીએ કાઈ પણ વસ્તુનું ચિંતન મનથી કરે છે તે સમય ચિંતનીય વસ્તુના બેઠ પ્રમાણે તે મન પણ જિજ્ઞાસુ બિલ આકૃતિએને ધારણ કરે છે એ આકૃતિએ ન મનના પર્માણ છે અને એ માનસિક આકૃતિએને નાસતા તથુવાવાળુ જ્ઞાન મનપર્માણજ્ઞાન છે પછી તે આકૃતિએ ઉપરથી અનુમાન દ્વારા તેમના વડે ચિંતયથી વસ્તુએન જાણી શકાય છે મનપર્માણ દ્વારા મનપર્માણને જાણી શકાય અને તે પણ મનુષ્યસંત્રની અદરનાં ન મહણ કરી શકાય છે

મતિ આદિ ચારે જ્ઞાન એ તેટલા શુદ્ધ હોય પણ તે ચેતનાસક્તિના અપૂર્ણ વિકાસરૂપે હોવાથી એક પણ વસ્તુના મમ્મ ભાવેન જાણવામાં અસમર્થ હોય છે ૭ જ્ઞાન કોઈ એક વસ્તુના સ પૂર્ણ ભાવેને જાણી શકે તે બધી વસ્તુઓના સ પૂર્ણ ભાવેને પણ જાણી શકે અને એ જ જ્ઞાન પૂર્ણ કહેવાય છે એ જ કેવળજ્ઞાન છે એ જ્ઞાન ચેતનાસક્તિના સ પૂર્ણ વિકાસ વખતે પ્રગટ થાય છે તેથી જેના અપૂર્ણતા જન્મ અક્રમક થતા નથી કોઈ પણ જીવી વસ્તુ નથી અથવા એક પણ જીવો ભાવ નથી કે ૭ જેની દ્વારા પ્રત્યક્ષ તથુ ન શકાય

કોઈ આત્માના એક વખતે એક ક્રેટલાકમાં બે ક્રેટલાકમાં પણ અને ક્રેટલાકમાં એક સાથે ચાર શુદ્ધી જાને સમયે છે પરંતુ પામે જ્ઞાન એકી સાથે કોઈમાં હોતાં નથી. ત્યારે એક હોય ત્યારે કેવળજ્ઞાન સમજવું જોઈએ કમકે કેવળજ્ઞાન પરિપૂર્ણ હોવાથી એ સમયે જન્મ અપૂર્ણ જાનેને સમય નથી. ત્યારે બે જ્ઞાન હોય ત્યારે મતિજ્ઞાન અને શુભજ્ઞાન હોય કમકે પામ જ્ઞાનમાંથી નિયત સહચારી એ બે જ્ઞાન ન

છે, બાકીના ત્રણ એક બીજાને છોડીને પણ હોઈ શકે છે
જ્યારે ત્રણ જ્ઞાન હોય ત્યારે મતિ, શ્રુત અને અવધિ હોય,
અથવા મતિ, શ્રુત અને મનપર્યાય હોય, કેમકે ત્રણ જ્ઞાનનો
સમય અપૂર્ણ અવસ્થામાં જ હોય છે, અને એવે સમયે
અવધિજ્ઞાન હોય કે મનપર્યાય હોય, પરંતુ મતિ અને શ્રુત
એ બે અવસ્થા હોય છે જ જ્યારે ચાર જ્ઞાન હોય છે,
ત્યારે મતિ, શ્રુત, અવધિ અને મનપર્યાય હોય છે, કેમકે એ
ચારે અપૂર્ણાવસ્થામાં થતા હોવાથી એકી સાથે હોઈ શકે છે

આ બધું શક્તિની અપેક્ષાએ સમજવું, પ્રવૃત્તિની
અપેક્ષાએ નહીં, અર્થાત્ એકીસાથે આત્મામાં વધારેમાં વધારે
ચાર જ્ઞાનશક્તિઓ હોવા છતાં એક સમયમાં કેઈ એક જ
શક્તિ પોતાનું જાણવાનું કામ કરે છે, અન્ય શક્તિઓ નિષ્ક્રિય
રહે છે

[મતિ, શ્રુત આદિ પાંચે જ્ઞાન ચેતનાશક્તિના પર્યાય
છે એમનું કાર્ય પોતાના વિષયને પ્રકાશિત કરવું એ છે
તેથી એ બધા જ્ઞાન કહેવાય છે, પરંતુ એમાંથી પહેલા ત્રણ,
જ્ઞાન તેમ જ અજ્ઞાન એમ બન્ને રૂપે હોય છે જેમ કે મતિજ્ઞાન,
મતિઅજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, શ્રુતઅજ્ઞાન, અને અવધિજ્ઞાન તથા
અવધિઅજ્ઞાન કે વિભગજ્ઞાન જે પુરુષ મિથ્યાદૃષ્ટ છે, તેના
મતિ, શ્રુત અને અવધિ એ ત્રણે જ્ઞાન અજ્ઞાન રૂપ જ છે,
જ્યારે ચમ્યગદૃષ્ટિના ઉક્ત ત્રણે જ્ઞાન જ્ઞાનરૂપ છે મોક્ષાભિ-
મુખ આત્માઓ પોતાના જ્ઞાનનો ઉપયોગ સમભાવની પુષ્ટિમાં
કરે છે માયાગ્રિહ વાસનાની પુષ્ટિમાં નહીં, તેથી તેમનું જ્ઞાન
ગમે તેટલું અલ્પ હોય તો પણ તે જ્ઞાન છે, તેથી બિલકુ
નનાગભિમુખ આત્માઓનું જ્ઞાન ગમે તેટલું વિશાળ અને

સ્પષ્ટ હોવા છતાં સાંસારિક વાસનાનું પોષક હોવાથી જ્ઞાન કદવામ છે]

જો — હે ભગવન્ ! જ્ઞાન કેટલા પ્રકારનું છે ?

મ — હે જોતમ ! જ્ઞાન ત્રણ પ્રકારનું છે. મતિજ્ઞાન, મતજ્ઞાન અને વિભજ્ઞાન.

જો — હે ભગવન્ ! મતિજ્ઞાન કેટલા પ્રકારનું છે ?

મ — હે જોતમ ! મતિજ્ઞાન (મતિજ્ઞાનના જ્ઞવમદ્વધી માદીને ધારણા સુધીના ચાર પ્રકારો અનુસાર) ચાર પ્રકારનું છે.

જો — હે ભગવન્ ! મુતજ્ઞાન કેટલા પ્રકારનું છે ?

મ — હે જોતમ ! જ્ઞાની તથા મિથ્યાચ્છિ પુરુષાને પોતાનાં ૭૬ છુદ્ધિ અને મતિ અનુસાર કૃષ્ણ કાંદેશુ ભાગ્ય, રામાયણ, વગેરેથી માદીને સંત્રિપાંચ ચાર વેદ વગેરે તથા મુતજ્ઞાન છે.

જો — હે ભગવન્ ! વિભજ્ઞાન કેવા પ્રકારનું છે ?

મ — હે જોતમ ! વિભજ્ઞાન અનેક પ્રકારનું કૃષ્ણું છે તે ૭૬૬ મામન આકારે (મામમાત્ર વિષ્ય હોવાથી) જા.

૧ વિવેકા માદ જુએ ન દીસુત મિથ્યાજ્ઞાનધિકાર સુ. ૪૨ તેમા તે કપર્ણત શ્રીમાસુર તથ કીરિતથેસ તથ મહાકલિ (એક કીરિક શાખ) અશ્વત્થાશ કપાસશાખ નયસુશમ (એક કીરિક શાખ) મુવન્ન શાખ વૈશવિક છુદ્ધવચન ત્રૈલોક્ય મપિલીય સેકાશવત વધીવત આદર પુરાણ, જ્ઞાનરત્ન ભાગવત પદ્મજ્ઞ તથા લેખ અને મણિવધી માદીને સંકુચુત સુધીની ૭૬ જ્ઞાનમાને કહેવા છે.

(ભારતાદિક્ષેત્ર)ને આકારે, વર્ષધર પર્વતને આકારે, પર્વતને આકારે, વૃક્ષને આકારે, સ્તૂપને આકારે, ઘોડાને આકારે, હાથીના આકારે, મનુષ્યને આકારે, કિનરના આકારે, સ્ત્રી-પુરુષના આકારે, મહોરગને આકારે, ગાધર્વને આકારે,^૧ વૃષભને આકારે, તથા પશુ, પક્ષય (એ ખરીવાળુ જગલી ચોપગુ), પક્ષી અને વાનરને આકારે^૨

ગૌ૦—હે ભગવન્! નારકો જ્ઞાની છે કે અજ્ઞાની?

મ૦—હે ગૌતમ! નારકો જ્ઞાની પણ છે અને અજ્ઞાની પણ છે તેમા જે જ્ઞાની છે, તે અવશ્ય ત્રણ જ્ઞાન વાળા છે મતિ, શ્રુત અને અવધિ જે અજ્ઞાની છે, તેમા કેટલાક એ અજ્ઞાનવાળા છે, અને કેટલાક ત્રણ અજ્ઞાનવાળા છે^૩ તે પ્રમાણે અસુરકુમારથી મ્તનિતકુમાર સુધી જાણુ

પૃથ્વીકાયિક, અપ્કાયિક, અગ્નિકાયિક, વાયુકાયિક, અને વનસ્પતિકાયિક જીવો જ્ઞાની નથી પણ અજ્ઞાની છે, અને તે અવશ્ય એ અજ્ઞાનવાળા છે મતિઅજ્ઞાન અને શ્રુતઅજ્ઞાન

એ ઇન્દ્રિયથી માડીને ચાર ઇન્દ્રિય સુધીના જીવો મતિ અને

૧ કિનરથી માડીને ગાધર્વ સુધીના દેવો વ્યતર વર્ગના ૩, તેમા યશ, રાક્ષસ, ભૂત અને પિશાચ હમેરતા દુલ્લ આઠ થાય

૨ એટલે કે તેનો તેટલો જ માત્ર વિષય છે

૩ ક્રમકે કોઈ અસ જી પચે દ્રિય તિર્યંચ નરકમા ઉત્પન્ન થાય, ત્યારે અપર્યાપ્તાવસ્થામા તેને વિભગ નથી હોવુ, અને જે મિથ્યાદષ્ટિ સજી પચે દ્રિય નરકમા ઉત્પન્ન થાય તો તેઓને અપર્યાપ્તાવસ્થામા પણ વિભગ હોય છે

મત એ મે જ્ઞાનવાળા^૧ કે મતિ અને મત એ મે અજ્ઞાનવાળા
પણ હોય છે

પર્યેદિય તિથ ચો ગાની અને અજ્ઞાની જાને છે ?
ગાની જ તેમા કેટલાંક મે જ્ઞાનવાળા અને કેટલાંક ત્રણ
જ્ઞાનવાળા છે એવું જ ત્રણ અજ્ઞાનનું પણ અણવું

મનુષ્યોને પાંચ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન વિષયે હોય છે
વાનસ્પતર દેવોને નારકોની પેઠે અણવું જ્યોતિરિકા અને
વૈશ્વનિકોને અવશ્ય ત્રણ જ્ઞાન કે ત્રણ અજ્ઞાન હોય છે સિદ્ધી
ગાની છે પણ અજ્ઞાની નથી તેઓ અવશ્ય એક દેવજ
જ્ઞાનવાળા છે

તીર્થંકર જેવા જીવો મનુષ્યમતિમાં જતાં અવરોધ
અનિમે પણ અવધિજ્ઞાન સહિત હોય છે જે અજ્ઞાની છે
તે વિભજ્ઞાનથી પડ્યા પછી મનુષ્યમતિમાં જાય છે મરિ
તેઓ મે અજ્ઞાન જ હોય છે દેવમતિમાં જતાં ગાની
જીવોને અવધિજ્ઞાન^૨ દેવાણુપને પ્રથમ સમયે / ઉત્પન્ન થાય
■ તેથી તેઓને અવશ્ય ત્રણ જ્ઞાન હોય છે જે અજ્ઞાની
છે તે અસગી થઈ દેવમતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે તેઓને
અપર્વામાત્રઆત્મા વિભજ્ઞાનનો અભાવ હોવાથી મે અજ્ઞાન

૧ મે ઉદિશાદ સ્વોર્માં, પૂર્વજ્ઞાનુપ મનુષ્ય કે દિવ્ય
ઔપચારિક સમ્પન્નહિ જન ઉપશમ-સમ્પન્નને વ્રમતો કે પદ
થાય ત્યારે તેને અપર્વામાત્રઆત્મા સ્વત્વાદન સમ્પન્નદર્શન હોય
છે તે અજ્ઞાનમાં આધું એક સમય અને વધારેમાં વધારે કે
અવધિજ્ઞાન સુધી પહોંચે છે ત્યાં સુધી તે જ્ઞાની કહેવાય છે પણ
તે મિથ્યાત્વને પ્રાપ્ત થાય ત્યારે અજ્ઞાની કહેવાય છે

૨ અવધિજ્ઞાન જનમત્તય હોવાથી અવરોધમાં પણ હોય છે

હોય છે જે અજ્ઞાની મજી થઈ આવી દેવગતિમા જાય છે, તેને વિભગજ્ઞાન અવશ્ય હોવાથી ત્રણ અજ્ઞાન હોય છે નગ્દગતિનુ પણ તેવું જ જાણવું તિર્યગગતિમાં જતાં જીવોને જે જ્ઞાન કે જે અજ્ઞાન^૧ હોય. જે સેન્દ્રિય જીવોને વિકલ્પે ચાર જ્ઞાન^૨ અને ત્રણ અજ્ઞાન હોય છે ૩ અનિન્દ્રિય જીવ (મુક્ત) ને મિદ્ધની પેઠે જાણવા

મજી જીવો, અને વેદસહિત જીવો સેન્દ્રિય પ્રમાણે જાણવા મજાચિક જીવોને પાંચ જ્ઞાન^૪ અને ત્રણ અજ્ઞાન વિકલ્પે હોય છે મયોગી જીવો સકાચિકની પેઠે જાણવા^૫ ક્ષેમ્યાવાળા જીવોને પણ તેમજ જાણવા^૬ કૃષ્ણ થી પદ્મ ક્ષેમ્યાવાળાને સેન્દ્રિય જેવા તથા શુક્લક્ષેમ્યાવાળાને ક્ષેમ્યાવાળા જેવા જાણવા અક્ષેમ્યને મિદ્ધ જેવા જાણવા

૧ ચારણ કે સમ્યગ્દષ્ટિ જીવો અવધિજ્ઞાનથી પડ્યા પછી મતિ-શ્રુતજ્ઞાન સહિત તિર્યગગતિમા જાય છે, તેથી તેમને જે જ્ઞાન હોય છે અને મિથ્યાદષ્ટિ જીવો વિભગજ્ઞાનથી પડ્યા પછી તિર્યગગતિમા જાય છે, માટે તેમને જે અજ્ઞાન હોય છે

૨ તેઓને કેવલજ્ઞાન નથી હોતું, કારણ કે તે અતીન્દ્રિય જ્ઞાન છે

૩ જે જ્ઞાની છે તેને જ્ઞાન, અને અજ્ઞાની છે તેને અજ્ઞાન એમ સુવંત્ર સમજવું

૪ ચારણ કે કાય એટલે શરીર, તે તો કેવલીને પણ હોય.

૫ કેમ કે કેવલીને પણ મનોથોગાદિ હોય

૬ કારણ કે કેવલીને પણ શુક્લલેસ્યા હોય

સકાશીને સેદ્રિય જેવા જાણવા અકાશીને પાંચ ગાન વિકસ્ય જાણવા. વેદરહિત જીવેને અકાશીની પેઠે જાણવા.^૧

આકારક જીવેને સકાશી જેવા જાણવા પણ તેમજ દેવજ્ઞાન પણ હોય છે. અનાકારક જીવેને મનપ્રવરણાન સિવાયના ચાર ગાન^૨ અને ત્રણ અજ્ઞાન વિકસિ હોય છે.

અવસિદ્ધિક એટલે કે મેહાની ચેત્યતાવાળા જીવે વિકસિ પાંચ ગાન અને ત્રણ અજ્ઞાનવાળા હોય છે. અભવસિદ્ધિક જીવે ગાની નથી પણ વિકસિ ત્રણ અજ્ઞાનવાળા હોય છે.

ગાનનો વિષય દ્રવ્ય — ધર્મસ્તિકાપાદિ દ્રવ્ય — ની અપેક્ષાએ ક્ષેત્ર — દ્રવ્યોના આધારરૂપ આકાર — ની અપેક્ષાએ, કાલ — દ્રવ્યના પરિણામની અવસ્થિતિ — ની અપેક્ષાએ અને ભાવ — દ્રવ્યના પદાર્થો — ની અપેક્ષાએ ચાર પ્રકારનો કહેવાય છે.

આભિનિમોષિકાગાની સામાન્યરૂપે સવ બને સવ ક્ષત્રનં, સવ કાળને અને સવ બાવેને જાણ અને જુએ છે.

૧ કારણ કે અનિવૃત્તિભાવશાંતિ સુસુરેણાને જાગેદક હોય છે ત્યાં અજ્ઞાનને ચાર ગાન અને દેવજ્ઞાનીને પાંચજુ દેવજ્ઞાન હોય છે.

૨ વિગ્રહયતિ દેવહિસમુદ્ધાવ અને અધૌતિઅવરણામાં જ જીવે અનાકારક હોય. અનાકારકને આત્મા તથા જ્ઞાન અને અજ્ઞાન વિગ્રહયતિમાં, અને દેવજ્ઞાનીને એક દેવજ્ઞાન દેવતિ સમુદ્ધાવ તથા અધૌતિઅવરણામાં હોય છે. મનપ્રવરણાન નાદારકને જ હોય છે.

સામાન્યરૂપે એટલે કે દ્રવ્યમાત્રરૂપે જાણે છે, પણ તેમાં ગહેલા સર્વ વિષયની અપેક્ષાએ જાણતો નથી.

તેણે જ શ્રુતજ્ઞાનનું પણ જાણવું અર્થાત્ મતિ અને શ્રુતજ્ઞાન દ્વારા રૂપી-અરૂપી બધા દ્રવ્યો જાણી શકાય છે, પરંતુ એના પર્યાય તો કેટલાક જ જાણી શકાય છે, બધા નહિ. શ્રુતજ્ઞાનમાં મનોવ્યાપારની પ્રધાનતા હોવાથી તેમાં વિચારાશ અધિક અને સ્પષ્ટ હોય છે, તેથી મતિ કરતા શ્રુતનો વિષય દ્રવ્યના પર્યાયરૂપ ગ્રાહ્યની અપેક્ષાએ વિશેષ છે. જોકે દ્રવ્યરૂપ ગ્રાહ્યની અપેક્ષાએ તો બંનેના વિષયોમાં ન્યૂનાધિકતા નથી.^૧

અવધિજ્ઞાની દ્રવ્યની અપેક્ષાએ ઓછામાં ઓછું તેજન અને ભાષાદ્રવ્યોની વચ્ચેના એવા સૂક્ષ્મ અનત પુદ્ગલ દ્રવ્યોને જાણે, અને વધારેમાં વધારે બાહર અને સૂક્ષ્મ સર્વ દ્રવ્યોને જાણે, અને અવધિદર્શનથી જેને ક્ષેત્રથી અવધિજ્ઞાની ઓછામાં ઓછું આગળના અસંખ્યાતમાં ભાગને અને

૧ મતિજ્ઞાનમાં પણ બીજી ઇન્દ્રિયો સાથે મનનો વ્યાપાર ગૃહિત છે, અને મન સ્વાનુભૂત તથા શાસ્ત્રશ્રુત બધા મૂર્ત-અમૂર્ત દ્રવ્યોનું ચિતન કરે છે તો પણ મતિ અને શ્રુત વચ્ચે ભેદ શો રહ્યો એ પ્રશ્ન સહેજ થાય છે. તેનો જવાબ એ છે કે, જ્યારે માનસિન્ધુ ચિતન શબ્દોલ્લેખ સહિત હોય, ત્યારે શ્રુતજ્ઞાન, અને જ્યારે રહિત હોય ત્યારે મતિજ્ઞાન કહેવાય. 'શબ્દોલ્લેખ' એટલે વ્યવહારદાત્રમાં શબ્દશક્તિના ગ્રહણથી ઉત્પન્ન થતું તે, જે અર્થાત્ જેમ શ્રુતજ્ઞાનની ઉત્પત્તિના સમયે શબ્દ-અર્થના સંપ્રત્યક્ સંપર્ક અને શ્રુતમથનું અનુસરણ અપેક્ષિત છે, તેમ ઈંદ્રિય આદિ મતિજ્ઞાનની ઉત્પત્તિમાં નથી.

વધારેમા વધારે સહિતની અપેક્ષાએ અસોહને વિને અમુખ્ય
 સોઠમણી પાડે નાણે અને શુએ. કાળથી અવધિયાતી
 ઓઠામા ઓણુ આવસિકાના અમુખ્યાતમા બાગને અને
 વધારેમા વધારે અસખ્યાત ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી
 જેટલા અતીત અનામતકાળને નાણે અને શુએ એટલે કે
 નેલા કાળમા રહેલા કપી દબને નાણે. અવાધ્યાતી
 કા મતે દ્રવ્યોનો સાક્ષાત્કાર કરી શકે છે અમૂર્તોનો નહિ
 તેમ જ મૂત એના પશુ સમગ્ર પર્વામેળે તે નાણી
 શકેનો નથી

મનપર્વાયજ્ઞાન પશુ મત દ્રવ્યોનો જ સાક્ષાત્કાર કરે
 છે પરંતુ અવધિજ્ઞાન જેટલા દ્રવ્યોનો નહિ કેમકે
 અવધિજ્ઞાન દ્વારા સર્વ પ્રકારના મુદ્દમલદબ્ય પ્રકલ્પ કરી
 શકાય છે પરંતુ મનપર્વાયજ્ઞાન દ્વારા તે દક્ષ મનઃક્રમ બનેલા
 મુદ્દમલ અત તે પશુ માનુષોત્તરશ્લેષ્ટની અંદરના જ પ્રકલ્પ
 કરી શકાય છે મનપર્વાયજ્ઞાન પશુ ગમે તેટલું શુદ્ધ હોય
 તાપ માત્ર દ્રવ્યોના નાપશ્વ પર્વામેળે નાણી શકેતું નથી.
 વળી તે જ્ઞાન દ્વારા સાક્ષાત્કાર તો ચિંતનશીલ મૂત મનનો
 થાય છે જ્યાં પછી મનાર અનુમાનથી એ મન દ્વારા ચિંતન
 કરેલા મૂત અમૂત બધાં દ્રવ્યો નાણી શકાય છે

મનપર્વાયજ્ઞાનના એ બે ઋણુમતિ (સામાન્વ્યમત્તી)
 અને વિપુલમતિ (અનેક વિશેષમત્તી) ના વિષય હવે
 વિમતવાર વણવવામા આવે છે ઋણુમતિજ્ઞાન સામાન્વ્ય—
 કેટલાક પર્વાયવિશિષ્ટ અનાદ્યનુ જ્ઞાન હોય છે જેમકે
 તેણે મત ચિંત્યો આ પ્રમાણે તે અઢી દ્વીપમા રહેલા
 નગી પચેદિશ પર્વાય છવોએ મનપ્રપે પરિણામાવસ્થ મનો-

વર્ગણના અનત મધોને સાક્ષાત્ જાણે પરંતુ તણ ચિંતવેલ ઘટાદિષ્ટ અર્થને અનુમાનથી જાણે, માટે તેને 'દેખે' એમ કહે છે વિપુલમતિજ્ઞાન પુખ્તજન વિશેષવિશિષ્ટ મનોદ્રવ્યનુ જ્ઞાન હોય છે જેમકે 'તેણે માટીનો, પાટલિપુત્રનો, વસતકાળનો અને પીળા વર્ણનો ઘટ ચિત્ત્યો' ક્ષેત્રથી ઋજુમતિ ઓછામા ઓછુ આગળના અસંખ્યાતમા ભાગમા અને વધારેમા વધારે તિર્યક મનુષ્યલોકમા રહેલા સજી પચ્ચેદ્રિય પર્યાપ્ત જીવોના મનોગત ભાવને જાણે, અને વિપુલમતિ અઢી આગળ અધિક તે ક્ષેત્રમા રહેલા મનોગત ભાવને જાણે અને દેખે કાલથી ઋજુમતિ ઓછામા ઓછા પલ્લોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલા અતીત અનાગત કાલને જાણે અને જુએ તેને જ વિપુલમતિ વધારે સ્પષ્ટપણે જાણે ભાવથી ઋજુમતિ સર્વ ભાવોના અનતમા ભાગે રહેલા અનત ભાવને જાણે અને જુએ, તેને વિપુલમતિ વિશુદ્ધ અને સ્પષ્ટપણે જાણે અને જુએ

કેવલજ્ઞાની દ્રવ્યથી સર્વ દ્રવ્યોને જાણે અને જુએ છે એ પ્રમાણે ભાવ વગેરેથી સર્વ ભાવ વગેરેને જાણે છે અને જુએ છે

સૌથી થોડા જીવો મન.પર્યાવજ્ઞાની છે,^૧ તેથી અવધિ-જ્ઞાની અસંખ્યાતગણા છે, તેથી આભિનિષેધિકજ્ઞાની અને શ્રુતજ્ઞાની અને વિશેષાધિક છે અને પરમ્પરતુલ્ય છે, તેથી

૧ કારણ કે સ ચતને જ મન પર્યાવજ્ઞાન હોય છે અવધિ-જ્ઞાની (નરક, દેવ, મનુષ્ય અને તિર્યચ એમ), ચારે ગતિમા હોવાથી અસંખ્યાતગણા છે.

કેવલજ્ઞાની અનંતમણી છે અજ્ઞાનીઓમા સૌથી ઘેડા વિભજ્ઞાની^૧ છે તેથી મતિજ્ઞાની અને મુતજ્ઞાની અનંતમણી છે અને પર પર સરખા છે

જ્ઞાની અને અજ્ઞાનીમાં સૌથી ઘેડા મનપમવજ્ઞાની છે તેથી અસખ્યાતમણી અવધિજ્ઞાની છે તેથી મતિ અને મુતજ્ઞાની વિરોધાધિક છે અને પરસ્પર દુસ્થ છે તેથી વિભજ્ઞાની અસખ્યાતમણી છે^૨ તેથી કેવલજ્ઞાની અનંતમણી છે તેથી મતિજ્ઞાની અને મુતજ્ઞાની અનંતમણી છે અને પરસ્પર દુસ્થ છે^૩

હવે તે જાનોના પચાસોની^૪ અપેક્ષાએ અસ્પત્વ-અસ્તવ વિચારીએ. સૌથી ઘેડા મનપમવજ્ઞાનના પચાસો છે કેમકે તેનો વિષય માત્ર મન છે તેથી અવધિજ્ઞાનના પચાસો અનંતમણી છે કેમકે મનપમવજ્ઞાનની અપેક્ષાએ તેનો વિષય દ્રવ્ય અને પચાસોથી અનંતમણી છે તેથી મુતજ્ઞાનના પચાસો અનંતમણી છે કેમકે તેનો વિષય રૂપી-અરૂપી દ્રવ્યો દોવાથી તેનાથી અનંતમણી છે તેથી મતિજ્ઞાનના પચાસો અનંતમણી

૧ પચે દિશોને જ વિભજ્ઞાન સહજ છે માટે તે સૌથી ઘેડા છે

૨ કારણ કે સખ્યાવૃદ્ધિ કેવલ અને નારક કરતાં ત્રિધ્યાવૃદ્ધિ અસખ્યાતમણી છે

૩ કારણ કે સાધારણ વ્યવસ્થાવિષયો મતિજ્ઞાની અને મુતજ્ઞાની હોય છે અને તેઓ સિદ્ધ થઈ અનંતમણી છે

૪ પચાસ બિટસે જિલ જિલ અવસ્થાઓ, અથવા તે તે જ્ઞાનના દ્રવ્ય પચાસોના યોદ્ધથી થતા હોયો, અથવા કેવલજ્ઞાન વડે તે તે જ્ઞાનના કથાવા અશીલ.

છે. કારણ કે તેનો વિષય અભિલાષ્ય અને અનભિલાષ્ય પદાર્થો હોવાથી તેથી અનતગણો છે તેથી કેવલજ્ઞાનના પર્યાયો અનતગણા છે, કેમકે તેનો વિષય સર્વ દ્રવ્યો અને સર્વ પર્યાયો હોવાથી અનતગણો છે.

સૌથી થોડા વિભગજ્ઞાનના પર્યાયો છે, તેથી અનતગણા શ્રુતઅજ્ઞાનના પર્યાયો છે, અને તેથી અનતગણા મતિઅજ્ઞાનના પર્યાયો છે.

જ્ઞાન અને અજ્ઞાન બનેનો મિત્ર રીતે વિચાર કરીએ, તો સૌથી થોડા મન પર્યાવજ્ઞાનના પર્યાયો છે, તેથી વિભગજ્ઞાનના પર્યાયો અનતગણા છે, કેમકે ઉપરના ત્રૈવેયકથી આરભી સાનમી નરઁ પૃથ્વીમા અને તિર્યક અસખ્યાત દ્વીપ સમુદ્રમા ગહેલા કેટલાક રૂપો દ્રવ્યો અને તેમના કેટલાક પર્યાયો વિભગજ્ઞાનનો વિષય છે, અને તે મન પર્યાવજ્ઞાનના વિષયની અપેક્ષાએ અનતગણો છે. વિભગજ્ઞાનથી અવધિજ્ઞાનના પર્યાયો અનતગણા છે, કેમકે અવધિજ્ઞાનનો વિષય સકલ રૂપો દ્રવ્યો અને પ્રત્યેક દ્રવ્યના અસખ્યાત પર્યાયો છે, અને તે વિભગજ્ઞાનની અપેક્ષાએ અનતગણા છે. તેથી શ્રુત અજ્ઞાનના પર્યાયો અનતગણા છે, કેમકે શ્રુતઅજ્ઞાનનો વિષય શ્રુતજ્ઞાનની પેઠે સામાન્ય રૂપે કરીને સર્વ મૂર્તીમૂર્ત દ્રવ્યો અને સર્વ પર્યાયો હોવાથી અવધિજ્ઞાનની અપેક્ષાએ અનતગણો છે, તેથી શ્રુતજ્ઞાનના પર્યાયો વિશેષાધિક છે, કેમકે શ્રુતઅજ્ઞાનને અગોચર કેટલાક પર્યાયોને શ્રુતજ્ઞાન બાણે છે તેથી મતિઅજ્ઞાનના પર્યાયો અનતગણા છે, કેમકે શ્રુતજ્ઞાન અભિલાષ્યવસ્તુ વિષયક હોય છે, ન્યારે મતિઅજ્ઞાન તેનાથી અનતગણા. અનભિલાષ્ય વધારે પદાર્થો

વિષમક રણ હોય છે તેથી મતિજ્ઞાનના પથથી વિશ્વાધિક
 છે તેથી ક્વચ્છજ્ઞાનના પથથી જનતગણા છે કેમકે તે ત્રવ
 કાશમાં રહેલાં મર્વ દ્રવ્ય અને સર્વ પથથીને જાણે છે

—શ્લોક ૮ ઉદે ૨

૩

પ્ર —હે ભગવન્ ! અરક્ષિતાની શ્રવ કેટલી લેસ્વામા
 હાય ?

ઉ —હં મૌતમ ! તણુ વિશુદ્ધ લેસ્વામા હોય નેન
 લેસ્વા પદ્મલેસ્વા અને શુદ્ધલેસ્વા.

પ્ર —હે ભગવન્ ! તેનો બાધિ કયા પ્રકારનો હોય ?

ઉ —હં મૌતમ ! તે વજ્રસત્ત્વનારાય સદનનપ્રતો^૧
 હાય

પ્ર —હે ભગવન્ ! તે કેટલી શિશ્વલિંગી હોય ?

પ્ર —હે મૌતમ ! જોહામાં જોહો માત હાય અને
 વધારેમાં વધારે પામસો ધનુષ શિશ્વલિંગી હાય.

પ્ર —હં ભગવન્ ! તે કેટલા અનુષ્ઠાણી હોય ?

ઉ —હે મૌતમ ! તે જોહામાં જોહો કાંઈક વધારે
 જ્ઞાન વપનો અને વધારેમાં વધારે પૂર્વકોરી આનુષ્ઠાણી
 હોય

પ્ર —હે ભગવન્ ! તે શ્રીવેદવાણી હોય પુરુષવેદવાણી
 હોય કે નપુસકવેદવાણી હોય ?

૧ તે પ્રથમ પ્રકારનો વજ્ર પ્લાન મારે જાવશ્યક સદનન-
 બાધિ લેવાય છે તેની નિયતો મારે સુખી આ આશર્ત
 અતિમ ઉપદેશ પુસ્તક પા. ૧૨૬

ઉ—હે ગૌતમ ' ન દુરુપવેદનાળો હોય અથવા દૃઢિન નપુસ્ટ હોય

પ્ર૦—હે ભગવન્ ' તેને ઘટલા ક્યાયો હોય ?

ઉ૦—હે ગૌતમ ' તેને નન્નલન પ્રકારના^૧ મેધ, માન, માયા અને ક્ષોભ એ ચાર ક્યાય હોય તેના અધ્યવનાયો પણ પ્રશન્ત જ હોય

—શતક ૯, ઉર્ફે ૩૧

૪

પ્રમાણ

તેનાવી અર્થ—પદાર્થ—જાળી શકાય ન પ્રમાણ અથવા ' નણવુ ' તે પ્રમાણ

ગૌ૦—હે ભગવન્ ' પ્રમાણ તે શુ ?

ઉ૦—હે ગૌતમ ' પ્રમાણ ચાર પ્રકારનું છે પ્રત્યક્ષ, અનુમાન, ઉપમાન, અને આગમ

પ્રત્યક્ષના એ પ્રકાર છે ઇન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ, અને નોઇન્દ્રિય-પ્રત્યક્ષ ઇન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ એટલે પાચ ઇન્દ્રિયોથી થતું જ્ઞાન નોઇન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ એટલે ઇન્દ્રિય અને મનની સહાયતા વિના કક્ત આત્માની ચોખ્ખતાના ગળથી ઉત્પન્ન થતું જ્ઞાન અવધિજ્ઞાન, મન પર્યાવજ્ઞાન, અને કેવલજ્ઞાન એ નોઇન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ જ્ઞાનો છે

અનુમાન ત્રણ પ્રકારનું છે પૂર્વવત્, શેષવત્ અને દૃષ્ટસાધર્મ્યવત્ [જેમ નાસી જઈને ફરી આવેલા પુત્રને માતા કોઈ (ત્રણ વગેરેના) પૂર્વ નિશાનથી ઓળખી ઝાટે,

તેમ પૂર્વ જાણેલા નિશાનથી જે જ્ઞાન જ્ઞાપ તે પૂર્વવત્
 સંસ્કૃત એટલે કામ વગેરેની નિશાનીઓથી પરોક્ષ પદાર્થનું
 જે જ્ઞાન જ્ઞાપ તે. જેમકે જ્ઞાતી મોરનો ચન્દ્ર હોવાથી
 મોર હોવો જોઈએ એક પદાર્થના સ્વરૂપનું નિરીક્ષણ
 કરવાથી એવા સ્વરૂપવાળા બીજા પદાર્થો પણ એ પ્રકારના
 છે એવું જે જ્ઞાન તે દૃષ્ટાંતમાત્રવત્ અનુમાન કહેવાય.
 જેમકે (૮ ચત્તિમારના) એક કથને જોવાથી એના જેવા
 જે બીજા તે પણ કાપાંપણ કહેવાય તેવું જ્ઞાન.]

ઉપમાનનું સ્વરૂપ આ પ્રકારનું છે જેવી આવ તેવી
 આવડ.

આગમ એ પ્રકારનો છે શ્રીકૃષ્ણ અને શ્રીમોક્ષરૂ.

શ્રીકૃષ્ણ તે ભારત, રામાયણ, અગ્નિર્વામ્નસદિત માર વેદ^૧
 વગેરે. અને શ્રીમોક્ષરૂ તે બાર અંગોવાળું મલ્લિખિટક^૨

—શ્લોક ૫ થી ૪

૩ જીવોનું વર્ગીકરણ

૧

જીવમ

સજ્જાત નમરનો પ્રસંગ છે

મૌ —દે બાવન સસારી જીવો જેટલા પ્રકારના છે

મ —૬ જોતમ સસારી જીવો છે પ્રકારના છે

પૃથ્વીકામ, જળકામ, વાયુકામ, અગ્નિકામ, વન પતિકામ અને
 તમ (અથવા જમમ).

૧ જુઓ આગમ પા. ૩૨૬ પા

૨ જુઓ આગમ પા. ૧૬૩

તેમા પૃથ્વીકાયિકોના બે વર્ગ છે સૂક્ષ્મ^૧ પૃથ્વીકાયિક અને બાદર (સ્થૂલ) પૃથ્વીકાયિક સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિકના પાછા બે વર્ગ છે પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત^૨ બાદર પૃથ્વીકાયના પણ બે પ્રકાર છે શ્લક્ષ્ણ (ભૂકા કરેલા ઢેકા જેવી મૃદુ કાલી નીલી વગેરે પૃથ્વી), અને ખર (ઉપલ, શિલા, ઝાકગ વગેરે)^૩

અપ્કાયિકના પણ સૂક્ષ્મ^૧ તથા બાદર એવા બે વિભાગ છે, તથા સૂક્ષ્મના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત એવા બે વિભાગ છે બાદર અપ્કાયિક તો હીમ, કરા, હડ્ડ પાણી, માંદું પાણી, ખારુ પાણી વગેરે અનેક પ્રકારનું છે

તેજઃકાયિકના પણ સૂક્ષ્મ (પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત), તથા (અગાર, જ્વાળા, અગ્નિ, ઉલ્કા વીજળી વગેરે) બાદર એવા બે પ્રકાર છે

વાયુકાયિકના પણ સૂક્ષ્મ (પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત), તથા (પૂર્વ દિશાનો, દક્ષિણ દિશાનો, વટોળયો વગેરે) બાદર એવા બે પ્રકાર છે

વનસ્પતિકાયિકના સૂક્ષ્મ (પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત), તથા બાદર એવા પ્રકાર છે તેમા બાદરના પાછા ‘પ્રત્યેકશરીર,’

૧ આ સૂક્ષ્મત્વ અને સ્થૂલત્વ આપેક્ષિક ન સમજવું પરંતુ એ સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિકો, જેમના ગંધના અવયવોની જેમ, ચારે બાજુ ફેલાઈ રહેલા હોય છે, તથા સ્પર્શ લોકમા આપેલા હોય છે. પરંતુ બાદર પૃથ્વીકાયિકો તો નિયત દેશમા જ હોય છે

૨ આ માટે જુઓ આ પ્રકરણમા જ વિભાગ ૩, પા ૩૫૧.

૩ આ તેમ જ પૃથ્વીના વર્ગોની વિગતો અને જેટલા વિગતો માટે જુઓ આ માળાનું ‘અતિમ ઉપદેશ’ પુસ્તક, પા ૨૫૬-૨૬૨

અને સાધારણથી એક બે પ્રકાર છે તરેક છાનું ૧૬૬
મરી ૧૫ એવી વનસ્પતિ ને પ્રત્યેકથીર (૨૬ ૧૭
તથા વમેરે) અને અનત હોનું એક મમાન સરીર ૯૫
તરી વનસ્પતિ (જ ૧૩૧ મુજા આદુ ૩ મળી હસજી, ૬૭૧૨
૧૦૨) સાધારણથીર ૧૮૧૫

વસુકાપિક છાનન ચાર પ્રકાર ૪ બે હરિવલ્લા
૫ હરિવલ્લા ચાર હરિવલ્લા અને પાંચ હરિવલ્લા

બે માંડવ એ ૪ ૬ ગ્રંથ અને રસને વિવાળા હવે ત
કર્મિયા ગ્રીષ્મ કૃષ્ણ કો ૧ વમેરે છે ત વધા સમર્થિમ
(એ ૪ ૬ માન્યવિનાના સભોમ વિના મ્મનન છાનના મમ
આદિમા પદા થનાર) તથા નપુસક^૧ દાવ દાવ ૪ તમ્ના
પણ પદામ અને અવધામ એવા બે બદ છે

૧૩ ૧ ૫૪ ૨૫ અને માણ એ ૫૫ હરિવલ્લા
માકગનાથ વમેરે છોવોનું ૫૫ જાણવું

૧૩ ૧ ૫૪ ૨૬ માણ અને આખિ એમ ચાર
હરિવલ્લા માળા મરુડ વમેરે છોવોનું ૫૫ તથા

૫મે હવ છોવોના ચાર પ્રકાર છે નૈરવિક (નરકના)
નિવ ૨ (૫૭-૫૮ વમેરે) મનુષ્ય અને દેવ

નરવિકો રુદ્રાગ્રા સર્કરાગ્રા વાસુકાગ્રા, પદ્મગ્રા
ધૂમગ્રા તમગ્રા અને તમગ્રાગ્રા એમ સાત તરેક
૫ વીએ અનુસાર સાત પ્રકારના છે તેમના ૫૫ પદામ
અને અવધામ એવા બે બેદ છે

તિર્થચોના ત્રણ પ્રકાર છે જલચર, મધ્યજલચર, અને ખેચર

જલચરના પાછા સમર્થિત અને ગર્ભજ એમ બે ભેદ છે. સમર્થિત તો નપુમ્બ જ હોય છે, ગર્ભજ પાછા સ્ત્રી પુરુષ અને નપુમ્બ એમ ત્રણ પ્રકારના હોય છે તે બાધાના પાછા પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત એવા બે ભેદ છે

મધ્યજલચર તથા ખેચરનું પણ તે પ્રમાણે જાણવું

૧ મનુષ્યના બે પ્રકાર છે સમર્થિત અને ગર્ભજ. સમર્થિત મનુષ્યો ગર્ભજ મનુષ્યોના કંક, લોંટ, લોહી, પિત્ત, પર વીર્ય, મડદુ વગેરે અશુચિ મ્થાનોમા પેદા થાય છે તેમનું ડદ આગળના અસ જ્યેય ભાગ જોટલું હોય છે, તમને મન તેમ જ સમ્યગ્દર્શન નથી હોતું, તેઓ અજ્ઞાની હોય છે તથા સર્વ પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ કરતા પહેલાં અતર્મુહૂર્તમા જ મરી જાય છે

ગર્ભજ મનુષ્યો પણ ત્રણ પ્રકારના છે કર્મભૂમિના,^૧ અકર્મભૂમિના અને અતરદ્વીપોના અતરદ્વીપો જબુદ્વીપની આસપાસ વીંટળાઈને આવેલા લવણસમુદ્રમા આવેલા છે

કર્મભૂમિમા આવેલાના પાછા બે વિભાગ છે આર્ય અને મ્લેચ્છ. શક, યવન, ચિલાત, શયર, બર્બર વગેરે મ્લેચ્છા અનેક પ્રકારના છે ૨

૧ જેમા મોક્ષમાર્ગને જાણનારા અને તેનો ઉપદેશ કરનારા તીર્થ કર પેદા થઈ શકે, તે કર્મભૂમિ તે બાધાની વિગતો માટે જુઓ આ ખડમા આગળ પાંચમો લોકવિભાગ

૨ આર્યઅનાર્યની વિગતો માટે જુઓ આ માળાનું ‘વર્મકથાઓ’ પુસ્તક પા ૨૦૫-૭

આર્થો ને પ્રકારના ૬ સદિધિમામ અને અનુદિધિમામ તેમજ સદિધિમામના ૭ પ્રકાર છે અદ્યત્, ચક્રવર્તી ભયજ વાસુદેવ ચારણ અને ત્રિષાધર.^૧

અનુદિધિમામના નવ પ્રકાર છે ૧ મગધ-૨ ત્વદ વચે અમુક સાદિધિમામ આશ દેમોમા^૨ ૪ મેષા ધ્રુવમામ ૩ અભય ક્ષિપ્ર વેદેદ ને મ દરિત અને મુચુક્ત એ ૭ પૂજ્ય નતિર્મા ૮ મેષા નતિઆમ^૩ ૩ ૨ ૮ ન્ય બોમ હમ ક્ષિપ્રાકુ તાત અને કોસ્ત્ય એ ૭ કુષોમા ૪ મનાર ૮ કુષમા^૪ ૪ સૂતર વેચનારા કપડિયા કપાસ વચનારા કુમાર પાષણી કપાળનાગ વચેરે કમઆમ^૫ ૭ ૫ તૂળનાગ વજુનારદ પરેળા વજુનારા મરોમ બનાવનારા સારી ચાખડીએ મુલ્લી પાકુકા છત્રીએ, વાદન પૂઠર્ચના વાગનું સિમ્પ કપ પૂતળા સખનું સિમ્પ હાતનું સિમ્પ બાઝનું સિમ્પ, કાઠીએનું સિમ્પ તથા બાધા વનરેનું કામ કરનારા સિમ્પઆર્થો ૭ ૬ અધમામધી બાગા મોઘનાગ તથા આક્રો વચેરે ક્ષિપ્રીએ ભજુનારા આરામામ ૭ ૭ માતૃર્થો ધમ પ્રકારના જાન મુગ્ધ પામ પ્રકારના ૭ ૮ દસનાર્થો ને પ્રકારના ૭ સરામ દસનામ ૭ અને ચીતરામ દસનામ

૧ કમ્બા ને પ્રકાર જ્યમસામિમા જમન વન ત્રિમિહ શક્તિ પ્રાપ્ત કરનારા મનુષ્યો ૭

૨ કુલો આ માધ્યનું જિમસામ પા. ૧૬૧ ત્વા તીર્થેકર્ષદિની ક પત્તિ ૭ તેથી ને કુલ આવ ૭ બાહીનું આમ ૭

૩ તેના નિચયકુચિ વચેરે દસ પ્રકારા મારે કુલો આ માધ્યનું અતિમ કપરેય પુસ્તક પા ૧૬૪

તેમા વીતરાગ દર્શનાર્થના બે પ્રકાર છે જેના કપાયો માત્ર ઉપશાત થયા છે તેવા ‘ઉપશાતકપાય’, અને જેના કપાયો ક્ષીણ થયા છે તેવા ‘ક્ષીણકપાય’ તેમા પાછા ‘ક્ષીણકપાય’ના ‘છદ્મસ્થ’ના અને ‘કેવલી’ના એવા બે બેદ છે અને ‘કેવલી’ના પાછા ‘અયોગી’ના, અને ‘અયોગી’ના એવા બે બેદ છે *

૯ ચારિત્રાર્યો પણ બે પ્રકારના છે સગગ ચારિત્રાર્ય, અને વીતરાગ ચારિત્રાર્ય

દેવો ચાર પ્રકારના છે ભવનવાસી, વાનવ્યતર, જ્યોતિષ્ક, અને વૈમાનિક તેમા ભવનવાસીના, અસુરકુમાર, નાગકુમાર, સુપર્ણકુમાર, વિદ્યુતકુમાર, અગ્નિકુમાર, ક્ષીપકુમાર, ઉદધિકુમાર, દિકકુમાર, વાયુકુમાર, અને સ્તનિતકુમાર—એવા દશ બેદ છે વાનવ્યતરના, કિનર, કિપુરુપ, મહોરગ, ગાધર્વ, યક્ષ, રાક્ષસ, જૂત, અને પિશાચ એવા આઠ બેદ છે

જ્યોતિષ્કના પાચ બેદ છે ચંદ્ર, સૂર્ય, ગ્રહ, નક્ષત્ર, અને તારા વૈમાનિકના બે બેદ છે હ્યોપપન્ન અને હ્યોપાતીત તેમા હ્યોપપન્નના સૌધર્મ, ઐશાન, માર્તકુમાર, માહેન્દ્ર, બ્રહ્મલોહ, લાન્તક, મહાશુક્ર, સહસ્રાર, આનત, પ્રાણુત, આરણુ અને અચ્યુત એવા બાર બેદ છે અને હ્યોપાતીતના ઐવેયક અને અનુત્તર એવા બે વિભાગ છે તેમા ઐવેયકના તો હેહળના, મધ્યમ અને ઉપરના, તથા તે દરેકના તેવા ત્રણ ત્રણ બેદ

* આ વિભાગો સમજવા માટે ગુણસ્થાનો વિષે કાઈક સમજવાની જરૂર છે તેને માટે જુઓ આ વિભાગને અતે દિ ન ૧, પા ૩૪૪

મળી મુક્ત તર બદ છે અને અનુત્તરના વિગત, વેગત
 તથા અપરાધિત અને સર્વોર્થસિદ્ધ એવા પાત્ર પ્રકાર છે
 ન મધાના પપોત અને અપપોત એવા બે પ્રકાર છે
 — સૂત્રક ૭ ઉદ્ ૪

ટિપ્પણ

ટિપ્પણ નં ૧ :

મુક્ત એટલે આત્માની સમ્પત્તિ શાન્તિ વીર
 આદિ શક્તિઓ અને આત્મ એટલે તે શક્તિઓની
 તત્ત્વભાવવાળી અવસ્થાઓ. તેમ જેમ આત્મા ઉપરના
 મોહનીય ક્રમના પદ્ધતિ દૂર થાય છે તેમ તેમ આત્માના
 મદ / મુક્તિ પ્રમદ થતા જાય છે તેવા મુક્તિમાનો અર્થ
 આધ્યાત્મિક વિકાસક્રમની મણીઓ ૧૪ મણતર છે ૧
 જ્યાં જ્યાં મોહનીયની પ્રમગતાથી આત્માના તત્ત્વદુષ્ટિ ન
 પ્રમદની નથી તથા જેની દષ્ટિ મિથ્યા હોય છે તે
 મિથ્યાદષ્ટિ નામનું પ્રથમ મુક્તિમાન છે

અનિવાર્ય મુક્તિ માને પહેલાં છતાં પતિત થઈ
 પ્રથમ મુક્તિ માને ઉપર આવતા વચ્ચે જનું રોગ વખત
 તત્ત્વદુષ્ટિના અવસ્થા આત્માવાળી ૭ અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે
 તે સામ્વાદન મુક્તિમાન.

૩ સત્-અસત વચ્ચે દોષાત્માન મિથિ તે
 અન્યકમિથ્યાદષ્ટિ મુક્તિમાન.

૪ જેમ આત્મા અસદ્વિધિપણે સત્ત્વજન-તત્ત્વદુષ્ટિ
 કરી રહે છે તે અવિસ્તમ્ભમદષ્ટિ મુક્તિમાન તે
 અવિરત રહેવાનું માર્ગ છે ૫ તેમ જ્યાં જ્યાં મોહનીયનું

અળ ગયા છતાં ચારિત્રમોહનીયની મત્તા મવિશેષ હોવાથી
નિરતિ (લાગવૃત્તિ) ઉદય નથી પામતી

૫ જે અવસ્થામાં રુચિ ઉપરાત અલ્પાગ્રે પણ વિગતિ
(લાગવૃત્તિ) ઉત્પન્ન થાય છે, તે ‘દેશવિરતિ’

૮ જેમાં ત્યાગવૃત્તિ પૂર્ણ ઉદય પામવા ‘જતા વચ્ચે
વચ્ચે પ્રમાદ-સ્ખલન સભવે છે, તે ‘પ્રમત્તમયત’

૭ જેમાં પ્રમાદનો મહેજે સભવ નથી, તે
‘અપ્રમત્તમયત’

૮ જેમાં પૂર્વે કદી નહિ અનુભવેલો આત્મશુદ્ધિનો
અનુભવ થાય છે અને અર્પવ વીર્યોલ્લાસ પ્રગટે છે, તે
‘અર્પવજગ્નુ’

૯ જેમાં ચારિત્રમોહનીય કર્મના શેષ રહેલા અશોને
શમાવવાનું કે ક્ષીણુ કરવાનું કામ ચાલતું હોય છે, તે
‘અનિવૃત્તિઆદર’

૧૦ જેમાં મોહનીયનો અશ લોભરૂપે જ ઉદયમાન
હોય છે, પણ બહુ સૂક્ષ્મ પ્રમાણમાં, તે ‘સૂક્ષ્મનપરાય’

૧૧ જેમાં સૂક્ષ્મલોભ સુધ્ધા શમી જાય છે, તે
‘ઉપશાન્તમોહનીય’ આ ગુણુગ્ધાનમાં દર્શનમોહનીયનો
મર્વથા ક્ષય સભવે ખરો, પણ ચારિત્રમોહનીયનો તેવો ક્ષય
નથી હોતા, માત્ર તેની સર્વાંશે ઉપશાન્તિ હોય છે આને
લીધે જ મોહનો ફરી ઉદેડ થતા અવશ્ય પતન થાય છે
અને પ્રથમ ગુણુગ્ધાન સુધી જવું પડે છે

૧૨ જેમાં દર્શનમોહનીય અને ચારિત્રમોહનીયનો
મર્વથા ક્ષય થઈ જાય છે, તે ‘ક્ષીણુમોહનીય’ અહીંથી
પતન મભવી શકતું નથી,

૧૩ જેમાં મોહના આત્મિક અભાવને લીધે
વીતરામદશા પ્રગટવા સાથે સર્વજ્ઞપણું પ્રાપ્ત થાય છે તે
સર્વોચ્ચબુદ્ધિમાન આ બુદ્ધિમાનમાં યોગ એ જો કે શારીરિક
માનસિક અને વાચિક આપારો હોય છે

૧૪ જેમાં શારીરિકાદિ પ્રવૃત્તિનો પણ અભાવ થઈ
છે તે અર્ચોચ્ચબુદ્ધિમાન શરીરપાત થતા જ નેની સમ્પ્રાપ્તિ
થાય છે

આમાં ૧૧ અને ૧૨ બુદ્ધિસ્થાને પહોંચીને ઉપદ્રવ
કહે છે અને ૧૩ તથા ૧૪ બુદ્ધિસ્થાને પહોંચીને ચિત
કહે છે

૨

આઠ પ્રકારના આત્મા

મૌ —હે ભગવન્ આત્મા કેટલા પ્રકારના છે ?

મ —હે મૌલમ આઠ પ્રકારના આત્મા છે તે આ
પ્રમાણુ દ્રવ્યાત્મા ક્ષણાત્મા, ચેતનાત્મા ઉપચેતનાત્મા,
જીનાત્મા, બુદ્ધિનત્મા ચાતુર્યાત્મા અને વીર્યાત્મા

ત્રિકાળવતી આત્મકન્ય ન દ્રવ્યાત્મા તે સર્વ જીવેને
હોય છે કીષાદિ ક્ષણાયુક્ત આત્મા તે ક્ષણાત્મા, તે
સક્ષ્યાથી જીવેને હોય છે પણ ઉપશાન્તકાલ અને ક્ષીણ
કાલને હોતો નથી અન-વચન-કાલાના ચેતન અથવા
આપારસ્થાને ચેતનાત્મા હોય છે સામાન્ય ચેતન અને
વિશેષ ચેતનવાળા સિદ્ધ અને અસારી સર્વ જીવેને

ઉપયોગાત્મા^૧ હોય છે સમ્યગ્ વિશેષ બોધરૂપ જ્ઞાનાત્મા સર્વ સમ્યગ્દષ્ટિને હોય છે સામાન્ય અવબોધરૂપ દર્શનાત્મા સર્વ જીવોને હોય છે ચારિત્રાત્મા વિરતિવાળાને હોય છે, અને વીર્યાત્મા કરણવીર્યવાળા મર્વ સસારી જીવોને હોય છે

જેને દ્રવ્યાત્મા હોય તેને ક્રપાયાત્મા અને યોગાત્મા (સક્રપાયી અને સયોગી અવસ્થામાં) હોય અને (ક્ષીણક્રપાયી, ઉપશાન્તક્રપાયી અને અયોગી દશામાં) ન પણ હોય જેને દ્રવ્યાત્મા હોય તેને ઉપયોગાત્મા તો અવશ્ય જ હોય (કારણ કે મુક્ત કે સસારી બધા જીવોને ઉપયોગ એટલે કે બોધ-વ્યાપાર હમેશ હોય છે) જેને દ્રવ્યાત્મા હોય તેને જ્ઞાનાત્મા હોય કે ન પણ હોય (સમ્યગ્જ્ઞાની હોય કે ન હોય તેની અપેક્ષાએ) દ્રવ્યાત્માને દર્શનાત્મા તો અવશ્ય હોય (કેમકે મિહને પણ કેવલદર્શન હોય છે જ) દ્રવ્યાત્માને ચારિત્રાત્મા વિકલ્પે હોય છે કારણ કે સિદ્ધ અથવા વિરતિ-રહિતને દ્રવ્યાત્મા હોવા છતા હિસાદિ દોષથી નિવૃત્તિરૂપ ચારિત્રાત્મા હોતો નથી, અને વિરતિવાળાને હોય છે તેવું જ વીર્યાત્માનું પણ મમજવું કારણ કે મકરણવીર્યની ર

૧ ઉપયોગ એટલે બોધવ્યાપાર—જાણવાની ક્રિયા જે બોધ બ્રાહ્મ વસ્તુને વિશેષરૂપે જાણે તે સાકાર ઉપયોગ, અને જે બોધ બ્રાહ્મ વસ્તુને સામાન્યરૂપે જાણે તે નિરાકાર ઉપયોગ સાકારને જ્ઞાન અથવા સવિકલ્પક બોધ કહે છે, અને નિરાકારને દર્શના અથવા નિર્વિકલ્પક બોધ કહે છે

૨ જીઓ પા ૩૧૬

અપેક્ષાએ સિદ્ધને વીધોત્તા નથી અને બીજા સસાગીને
હાથ છે

કપાલાત્માને ચોમાત્મા હાથ ન કારણ કે સકપાત્થી
પામરચિત્ત ન હોઈ શકે પણ ચોમાત્માને કામાત્મા કદાચ
હાથ કે ન હોય, કેમકે સર્વોચ્ચો સકપાત્થી અને અકપાત્થી
એમ બંને પ્રકારના હોય છે કપાલાત્માને ઉપચોગદ્રમા
અવસ્થા હોય છે કારણ કે ઉપચોગચિત્તને (૧૪૩ પદાવર્તિ)
અપેક્ષા હોવા નથી પણ તેને ઉપચોગદ્રમા હોય તેને
કપાલાત્મા વિકલ્પે હોય છે કારણ કે ઉપચોગદ્રમા જ્યાં
નકપાત્થીને કપાલાત્મા હોય છે અને વીતરામને નથી હોતો
કપાલાત્માને શાનદ્રમા વિકલ્પે હોય છે કેમકે સમ્યગ્ચિત્ત
હોય છે અને ત્રિપાદ્યોને નથી હોતો શાનદ્રમા
કપાલાત્મા હાથ કે ન પણ હોય કપાલાત્માને દ્યુનાત્મા
અવસ્થા હાથ છે કારણ કે દ્યુનાચિત્ત ૧૪૩ પદાવર્તિ
કપાલદ્રમા નથી હોતો પણ તેને દ્યુનાત્મા હોય છે તેને
કપાલાત્મા કદાચિત્ત હાથ અને કદાચિત્ત ન હોય, કેમકે
નકપાત્માને કદાચ હાથ પણ ખરા અને ન પણ હોય
કપાલાત્માને ચારિત્રદ્રમા વિકલ્પે હોય, કારણ કે સકપાત્થીને
પ્રમત્ત સાધુની પેઠે ચારિત્ર હોય છે અને અભવત્તી પેઠે
તેના અભવ પણ હાથ છે તેને ચારિત્રદ્રમા હાથ છે
પાપાત્મા કદાચિત્ત હોય અને કદાચિત્ત ન હોય
મામાચિત્તદિચારિત્રવાળાને હોય અને મમાખ્યાત્માચિત્રવાળાને^૧

૧ ચારિત્રના બે પ્રકાર : મારે જુઓ જાનવ પા. ૫૬
ચોપ તથા પા. ૭૦

ન હોય ડપાયાત્મા અને યોગાત્માની પેઠે ડપાયાત્મા અને વીર્યાત્માનો સબધ કહેવો

એ પ્રમાણે યોગાત્માનો ઉપયોગાત્મા વગેરે પાત્ર સાથે સબધ કહેવો

જેમ દ્રવ્યાત્માનુ કહ્યું તેમ ઉપયોગાત્માનુ ખીજા ચા સાથે સમજવું

જ્ઞાનાત્મા હોય તેને દર્શનાત્મા અવશ્ય હોય, અને જેને દર્શનાત્મા હોય તેને જ્ઞાનાત્મા વિકલ્પે હોય જેને જ્ઞાનાત્મા હોય તેને ચારિત્રાત્મા વિકલ્પે હોય, પરતુ ચારિત્રાત્માને જ્ઞાનાત્મા અવશ્ય હોય જ્ઞાનાત્મા અને વીર્યાત્મા અને પરસ્પર વિકલ્પે હોય

દર્શનાત્માને ચારિત્રાત્મા અને વીર્યાત્મા વિકલ્પે હોય, પરતુ જેને તે અને આત્મા હોય તેને દર્શનાત્મા અવશ્ય હોય

ચારિત્રાત્માને અવશ્ય વીર્યાત્મા હોય, પરતુ વીર્યાત્માને ચારિત્રાત્મા વિકલ્પે હોય

મૌથી થોડા ચારિત્રાત્મા છે, તે કરતા જ્ઞાનાત્મા અનતગુણ છે, તે કરતા ડપાયાત્મા અનતગુણ છે, તે કરતા યોગાત્મા વિશેષાધિક છે, તેથી વીર્યાત્મા વિશેષાધિક છે, તથા તે કરતા ઉપયોગાત્મા, દ્રવ્યાત્મા અને દર્શનાત્મા વિશેષાધિક છે અને પરસ્પર તુલ્ય છે

પ્ર૦—હે ભગવન્ ! આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ છે કે અજ્ઞાનસ્વરૂપ ?

૧ અહી જ્ઞાન એટલે સમ્યગ્જ્ઞાન અને અજ્ઞાન એટલે મિથ્યાજ્ઞાન સમજવું

અપેક્ષાએ મિદને વીધાત્મા નથી અને જીવ સસારીને
હાય છે

કપાલક્રમાન ચોગાત્મા હાય / કારણ કે સકાચી
ચોમરહિત ન હોઈ શકે પણ ચોમક્રમાને કપાલક્રમા કદાચ
હાય કે ન હોય કેમકે સુચોગીઓ સકાચી અને અકપાચી
એમ બને પ્રકારના હોય છે કપાલક્રમાને ઉપચોમક્રમા
અવશ્ય હોય છે કારણ કે ઉપચોમરહિતને (જડ પદાર્થને)
કદાચો હોતા નથી પણ જેને ઉપચોમક્રમા હોય તેને
કપાલક્રમા વિકલ્પે હોય છે કારણ કે ઉપચોમક્રમા છતાં
નકપાચીન કપાલક્રમા હોય છે અને વીતરાગને નથી હોતો
કપાલક્રમાન જાનક્રમા વિકલ્પે હોય છે કેમકે સમ્યક્દષ્ટિને
જાણ છે અને મિથ્યાદષ્ટિને નથી હોતો જાનક્રમાને
કપાલક્રમા હાય કે ન પણ હોય કપાલક્રમાને ન્દનાક્રમા
અવશ્ય હોય છે કારણ કે ન્દનરહિત જડ પદાર્થને
કપાલક્રમા નથી હોતો પણ જેને ન્દનાક્રમા હાય છે તેને
કપાલક્રમા કદાચિત્ હોય અને કદાચિત્ ન હોય કેમકે
દ્વંદ્વનવાગને કપાલ હોય પણ ખરા અને ન પણ હોય
કપાલક્રમાને ચારિત્રાત્મા વિકલ્પે હોય કારણ કે સકાચીને
પ્રમત સાધુની પેઠે ચારિત્ર હોય છે અને અમચેતની પેઠે
તેના અભાવ પણ હોય છે જેને ચારિત્રાત્મા હોય તેને
પાલક્રમા કદાચિત્ હોય અને કદાચિત્ ન હોય
માત્રાપ્રિયકાદિચારિત્રવાળાને હોય અને મથામ્નાત્માચારિત્રવાળાને^૧

૧ ચારિત્રના એ પ્રકારો માટે સુચો અપચો પણ વા
નોય પણ પણ જી

ન હોય કપાયાત્મા અને યોગાત્માની પેઠે કપાયાત્મા અને વીર્યાત્માનો સંબંધ કહેવો.

એ પ્રમાણે યોગાત્માનો ઉપયોગાત્મા વગેરે પાંચ સાથે સંબંધ કહેવો.

જેમ દ્રવ્યાત્માનું કલ્પે તેમ ઉપયોગાત્માનું શ્રીજ્ઞ સાથે સંબંધ.

જ્ઞાનાત્મા હોય તેને દર્શનાત્મા અવશ્ય હોય, અને જેને દર્શનાત્મા હોય તેને જ્ઞાનાત્મા વિકલ્પે હોય જેને જ્ઞાનાત્મા હોય તેને ચારિત્રાત્મા વિકલ્પે હોય, પરંતુ ચારિત્રાત્માને જ્ઞાનાત્મા અવશ્ય હોય જ્ઞાનાત્મા અને વીર્યાત્મા અને પરસ્પર વિકલ્પે હોય.

દર્શનાત્માને ચારિત્રાત્મા અને વીર્યાત્મા વિકલ્પે હોય, પરંતુ જેને તે અને આત્મા હોય તેને દર્શનાત્મા અવશ્ય હોય.

ચારિત્રાત્માને અવશ્ય વીર્યાત્મા હોય, પરંતુ વીર્યાત્માને ચારિત્રાત્મા વિકલ્પે હોય.

મૌથી થોડા ચારિત્રાત્મા છે, તે કરતા જ્ઞાનાત્મા અનંતગુણ છે, તે કરતા કપાયાત્મા અનંતગુણ છે, તે કરતા યોગાત્મા વિશેષાધિક છે, તેથી વીર્યાત્મા વિશેષાધિક છે, તથા તે કરતા ઉપયોગાત્મા, દ્રવ્યાત્મા અને દર્શનાત્મા વિશેષાધિક છે અને પરસ્પર તુલ્ય છે.

પ્ર૦—હે ભગવન્ ! આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ છે કે અજ્ઞાનસ્વરૂપ ?

૧ અહીં જ્ઞાન એટલે સમ્યગ્જ્ઞાન અને અજ્ઞાન એટલે મિથ્યાજ્ઞાન સમજવું.

૭ —હે જોતમ' આત્મા કદાચિત્ જ્ઞાન્સ્વરૂપ છે અને કદાચિત્ અજ્ઞાન્સ્વરૂપ છે પણ જ્ઞાન તો અવસ્થા અદ્યમસ્વરૂપ છે નૈરયિકોનો આત્મા કદાચિત્ જ્ઞાન્સ્વરૂપ અને કદાચિત્ અજ્ઞાન્સ્વરૂપ પણ છે પરંતુ તેઓનું જ્ઞાન અવસ્થા અદ્યમસ્વરૂપ છે એ જુદું સ્થાનિકુમારોએ સુધી જાણવું તેમ / બેદ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને છઠ્ઠ વૈમાનિક સુધી જાણવું

પૃથ્વીકારિકોનો આત્મા અવસ્થા અજ્ઞાન્સ્વરૂપ છે અને તેઓનું અજ્ઞાન પણ અવસ્થા અદ્યમસ્વરૂપ છે એ પ્રમાણે વન પતિકારિકો સુધી જાણવું

પ્રશ્ન—હે ભગવન' આત્મા દ્યનસ્વરૂપ છે કે તેથી દ્યન બીજું છે ?

૭ —હે જોતમ આત્મા અવસ્થા દ્યનસ્વરૂપ છે અને દ્યન પણ અવસ્થા આત્મા છે

—છાન્દ ૧૩ શ્લોક ૧

૩

૧૪ પ્રકારના મંસારી છવો

રાજાજી નમરનો પ્રસન્ન છે

જો —હે ભગવન' મંસારી છવો કેટલા પ્રકારના છે ?

૭ —હે જોતમ' સમાગી છવો ૧૪ પ્રકારના છે

૧ અપચીત સૂક્ષ્મ જોન્દ્રિય, ૨ પચીત સૂક્ષ્મ જોન્દ્રિય, ૩ અપચીત બાહર જોન્દ્રિય, ૪ પચીત બાહર જોન્દ્રિય ૫ અપચીત બેહન્દ્રિય, ૬ પચીત બેહન્દ્રિય, ૭-૮ એ પ્રમાણે પચીત અને અપચીત તે(અધ્યુ)જન્દ્રિય ૬-૧

પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત ચતુર્ગન્ધ્રિય, ૧૧ અપર્યાપ્ત અસન્ની
પચ્ચેન્દ્રિય, ૧૨ પર્યાપ્ત અસન્ની પચ્ચેન્દ્રિય, ૧૩ અપર્યાપ્ત
મન્ની પચ્ચેન્દ્રિય અને ૧૪ પર્યાપ્ત મન્ની પચ્ચેન્દ્રિય

શતક ૨૫, ઉદ્દે ૧

વિવરણ ઉપર જે પર્યાપ્ત કે અપર્યાપ્તનો ઉલ્લેખ છે,
તેના વિષે ઝાઝડ વિગતથી સમજવાની જરૂર છે

જિનદર્શનમા શરીરને ગ્યનાગ તરીકે કોઈ ધ્વિર કે
માત્ર જડપચ્ચમહાભતોનુ સમિલન જ સ્વીકાર્યા નથી તેને
મને કર્મો વડે બદ્ધ આત્મા જ તેવા પ્રકારના પુદ્ગલો દ્વારા
શરીર ગ્યે છે તેનુ પોપણુ અનુદ્રુણ આહાર વડે થાય છે
એટલે કે, આહારનો કોઈ માસ ઇત્યાદિરૂપે પરિણામ થાય છે
અને તેનો અતિમ વિકાસ ઇન્દ્રિયોરૂપે થાય છે આમ
થવામા ડેટલાડ, શરીરની એવા પ્રકારની ચત્રરચનાને જ
ઝરણુ માને છે, તો બીજાઓ તે માટે શક્તિવિશેષના મહત્ત્વને
સ્વીકારે છે, જ્યારે, જૈનદર્શન તેમ થવામા પુદ્ગલની જ
ખાસ એક શક્તિને સ્વીકારે છે, અને તેને ‘પર્યાપ્તિ’ કહે છે
તેનો મામાન્ય અર્થ ‘સંપૂર્ણ નિર્માણુ’ થાય છે તો પણ
તેનો વિશેષ અર્થ એ છે કે, ‘પુદ્ગલોના સમૂહથી થનાર
અને પુદ્ગલોને લેવામા તથા પગિણુમાવવામા હેતુબૂત શક્તિ-
વિશેષ’, તે પર્યાપ્તિ વિષયોના ભેદ વડે તે છ પ્રકારની^૧ છે
૧ આહારપર્યાપ્તિ—જેના દ્વારા બહાગના આહારને લઈને
ગ્સપણુ પમાડાય તે ૨ શરીરપર્યાપ્તિ—રસરૂપ થયેલો

૧ ભગવતીસૂત્ર, શતક ૩, ઉદ્દે ૧, પ્ર ૧૧મા પાત્ર પર્યાપ્તિ
જણાવી છે, પણ ત્યાં ભાષા અને મન પર્યાપ્તિને ભેગી ગણેલી છે

મમય લે છે એમ પોતપોતાની યોનિને યોગ્ય ગંધી પર્યાપ્તિઓને કેટલાક આત્માઓ પૂરી કરીને મરે છે. સારે કેટલાક તેમ નથી કરતા એમાથી પહેલાને પર્યાપ્તકો, અને બાકીનાઓને અપર્યાપ્તકો કહે છે [તેઓ પણ આહાર, શરીર અને ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિઓની પૂર્ણતામા જ મરે છે, નહિ કે પહેલા, કારણકે આવતા ભવનુ આયુ બાધીને જ દેહીઓ મરે છે જો આમ ન થાય તો બધા આત્મા મુક્ત થાય તે ભવાતરનુ આયુ, આહાર, શરીર અને ઇન્દ્રિયની પર્યાપ્તિઓની પૂર્ણતામા જ બધાય છે]

સગી અને અસગી ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે એકેન્દ્રિય પૃથ્વીકાયાદિથી માડીને ચતુરિન્દ્રિય સુધીના વર્ગોને તો મન હોતુ નથી પચેન્દ્રિયના વર્ગોમાથી દેવ અને નારક એ બેમા તો બધાને મન હોય છે, અને મનુષ્ય તથા તિર્યચ એ બેમા જે ગર્ભોત્પન્ન હોય તેઓને જ હોય છે, તાત્પર્ય એ છે કે, મનુષ્ય અને તિર્યચ ગર્ભોત્પન્ન તથા સમૂર્છિમ એમ બે બે પ્રકારના હોય છે, જેમા સમૂર્છિમ મનુષ્ય અને તિર્યચને મન હોતુ નથી

સગા હોય અથવા ન હોય તે ઉપરથી અમુકને મન છે કે નહિ, તે જાણી શકાય છે અહીં સગા એટલે ગુણદોષની વિચારણા કે જેનાથી હિતની પ્રાપ્તિ અને અહિતનો પરિહાર થઈ શકે, એ વિશિષ્ટ વૃત્તિ જાણવી અહીં એવા પુષ્ટ મનની, વિવક્ષા છે કે નિમિત્ત મળતા જેનાથી દેહયાત્રા ઉપરાત બીજો વિચાર પણ કરી શકાય તાત્પર્ય કે જેનાથી પૂર્વ જન્મનુ સ્મરણ સુધ્ધા થઈ શકે એટલી વિચારની યોગ્યતાથી સપ્રધારણ સગાની અહીં વિવક્ષા છે

આદાર જેના વ રસ, રક્ત મૌન ચગ્ની દાહકો મનની
 વીધ એમ સુને ધાતુપદ્ધ પમાદાય તે ૩ ઉદ્વિપયમિ-
 ધાતુપદ્ધ પામેશે આદાર જેનાથી ઉદ્વિપયે થાય તે ૪
 ઉચ્ચામપમિ-જેની મહાવથી ઉચ્ચાસને ચોગ્ધ જનુએના
 સમુદાયને મહી ઉચ્ચામપને પમાદી, ધારીત મુકાય તે ૫
 બાપાપયોમિ-જેના વડે બાપાન્ય રૂપે પામવાન થાન્ય
 ડમેને હેવાય જન તેને બાપાપે ગ્ધી ધારી બાપાપે
 મુકાય - મોઢાય - ન તથા ૬ જેની સદાચે મનની
 મનને ચોગ્ધ જનુએના મમુદને મોત્યાર આપી તે
 ૭પે ધારી મુકાય ન મનપયોમિ આ બધી પયોમિઓ -
 પુદ્મલોથી ધિપજન્ટારી સક્તિઓ - ૮ હ તા પદ્ધ તે ૧
 કાર્યોમા આત્મને મહાધિકાઓ થઈ દેહમયન તિમાને ૭
 કરીરના (ઉદ્વિપેની વધુ મજ્જાની પ્રાપ્તિરૂપ) વિકાસ પ્રમાણ
 પયોમિઓનો પદ્ધ વિકાસક્રમ હાય છે એવિનિ જીવેન -
 એટલે પૃથિવી તળ જમિ વાયુ જન વન પતિઓના
 દેહધારીઓને ચાર પયોમિઓ હોય ૭ આદાર કરીર
 ઉનિ જન ઉચ્ચાસ વિકલેદિયો એટલે ૩ રેણી - જે
 વધુ અને ચાર ઉદ્વિપેનાળા જીવેને એક બાપાપયોમિ
 વધારે હાય ૭ સગીઓ એટલે ૩ મનુષ્યો તિય ઓ
 નારકીઓ, અસુરો અને દેવોને ૭પે હાય ૭ રૂપસિને
 પ્રથમ સમય જ એ બધી પયોમિઓનું નિષાદન એક
 સાથે જ આરભાય છે પરંતુ પૂરું કમથી થાય છે જેમકે
 પ્રથમ આદારપયોમિ પછી કરીરપયોમિ પછી ઉદ્વિ
 પયોમિ ૭ આદારપયોમિ તો પ્રથમ સમયે જ નિષ્પન્ન
 થઈ તથા છે પરંતુ બાકીની દરેક જાતમુદ્દત ૭દય

શાપ અને અનુગ્રહ છે જે વિશિષ્ટ તપસ્વી તપસ્યાન્વન્ય આમ શક્તિ પ્રાપ્ત કરે છે, તે કુપિત થઈ એ શરીર દ્વારા પોતાના કોપપાત્રને બાળી પણ શકે છે અને પ્રસન્ન થઈ તે શરીર દ્વારા અનુગ્રહના પાત્રને શાંતિ પણ આપી શકે છે^૧ અને ૫ જીવે બાધેલો કર્મસમૂહ એ જ કાર્મણુ શરીર છે આ કાર્મણુ શરીર બધા સુધી અન્ય શરીર સહાયક ન હોય ત્યાં સુધી જીવનો કાર્મ ઉપભોગ સાંધી શકતું નથી આથી પ્રથમના ચાગની પેટે તે સોપભોગ ન કહેવાતા નિરુપભોગ કહેવાય છે અલગત તે અન્ય શરીરોનું મળ હોઈ, પગપરાથી તો જીવના ઉપભોગનું સાધન છે જ, અને તેથી તેને શરીર ગણ્યું છે

આ પાત્રમાથી તૈજસ અને કાર્મણુ શરીરનો સબધ આત્માની સાથે પ્રવાહરૂપે અનાદિ છે, તે શરીરો બધા સમારીએને હોય છે બ્યારે, ઔદારિક આદિ ત્રણ તો આત્મા સાથે અસ્થાયી સબધવાળા છે]

એક સાથે એક સસારી જીવને ઓછામાં ઓછા બે અને અધિકમાં આઠક ચાર શરીર હોઈ શકે, પાત્ર ક્યારે પણ હોઈ શકે નહિ બ્યારે બે હોય ત્યારે તૈજસ અને કાર્મણુ હોય કેમકે એ બંને, જીવને સસાર હોય ત્યાં સુધી રહેનારા છે એ સ્થિતિ અતરાલગતિરમાં જ હોય છે કેમકે એ સમયે અન્ય કોઈ શરીર હોતું નથી બ્યારે ત્રણ

૧ જુઓ આગળ ગોશાલકના ચરિતમાં તેનો બંને રીતનો ઉપયોગ, પા ૨૮૩-૪

૨. એક શરીર છોડી, બીજા શરીરને સ્થાને જવા સુધીની

૪ જીવો અને શરીર

૧

પાંચ શરીર

જો —હે ભગવન! શરીરો કેટલાં જ્યાં છે?

મ —હે જોતમ! શરીરો પાંચ જ્યાં છે. ઔદારિક
વૈક્રિય આધારક તેજસ અને કામોણુ.

[વિવરણુ જીવનું ક્રિયા કરવાનું સાધન તે શરીર
૧ ને શરીર બાળી સકાય અને જેનું જીવન બેદન થઈ જાય
તે (અધૂર શરીર) ઔદારિક કહેવાય છે. ૨ ને શરીર
આરેક નાનું, આરેક મોટું, આરેક પાતળુ આરેક જડ
આરેક એક આરેક અનેક ધર્માદિ ત્રિવિધ રીતેને ખાસ
કરી જાય તે વૈક્રિય. ૩ ને શરીર રક્ત ચૌદ પૂવ
અથવા જાણનારા મુનિથી ૮ રચી સકાય છે તે આધારક
જ્યારે તે મુનિને કોઈ મહત્ત્વ વિષયમાં સદેહ થાય અને
કોઈ સવશ નજીકમાં ન હોય ત્યારે અન્ય ક્ષેત્રમાં જવા માટે
તે હાથ જેવડું નાનું આધારક શરીર રચે છે તે શુભ
મુખ્યોથી ઉત્પન્ન થયેલું હોવાથી મુદર હોય છે નિર્દોષ હોય
છે અને અત્યંત સ્ક્રમ હોવાથી આંધ્ર રોકાતું નથી. સંકે
દર વર્તાં અંતરુદ્ધતિમાં તે શરીર વીખરાઈ જાય છે. ૪ ને
શરીર તેજોમય હોવાથી ખાખિયા આધાર આદિને પચાવવામાં
અને હિમિમાં કારણુભૂત થાય છે તે તે જ્ઞ. તેનું અન્ય કામ

૧ જેવો અને નારોતો તે શક્તિ ન મળી હોય છે, જ્યારે
મમ ન મળેથી. અને તિથિઓમાંથી જેને તથાજન્ય તે પ્રમાણથી
સક્રિય થઈ શકે છે તેને જ તે હોય છે.

ગૌં—હે ભગવન! જીવ જે પુદ્ગલ દ્રવ્યોને ઔદા-
રિત શરીરપણે ગ્રહણ કરે, તે ગ્ચિત દ્રવ્યોને^૧ ગ્રહણ કરે,
કે અસ્થિત દ્રવ્યોને ?

મં—હે ગૌતમ! તે ગ્ચિત દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે અને
અસ્થિતને પણ કરે પ્રતિગ્ધ ન હોય તો જીવે દિશાઓમાથી

ચાર ઇંદ્રિય પર્યાપ્ત સુધી નાણુવું પણ પર્યાપ્ત બાદર વાયુકાયિ-
એકેંદ્રિયને તે ઉપરાંત વૈક્રિય પણ હોય

(૨) અપર્યાપ્ત રત્નપ્રજ્ઞા પૃથિવી નારજ પચેંદ્રિયને વૈક્રિય,
તૈનસ અને કાર્મણુ હોય, પર્યાપ્તને પણ તે જ હોય એમ સાતે
પૃથ્વી સુધી નાણુવું

(૩) અપર્યાપ્ત સમૂર્ધિમ જલચરને ઔદારિક, તૈનસ અને
કાર્મણુ હોય પર્યાપ્તને પણ તે જ હોય ગર્ભજ અપર્યાપ્તને
પણ તે જ હોય પરંતુ ગર્ભજ પર્યાપ્તને તે ઉપરાંત વૈક્રિય
હોય જલચરના ચાર વિકલ્પો પ્રમાણે જ ચતુષ્પદ, ઉરપરિસર્પ,
ભુજપરિસર્પ અને ખેચરના પણ ચાર વિકલ્પ નાણુવા

(૪) સમૂર્ધિમ મનુષ્યેપચેંદ્રિયને ઔદારિક, તૈનસ, અને
કાર્મણુ હોય ગર્ભજ અપર્યાપ્તને પણ તે જ હોય ગર્ભજ
પર્યાપ્તને તે ઉપરાંત વૈક્રિય અને આહારક હોય

(૫) નૈરયિકોની જેઠ અપર્યાપ્ત તથા પર્યાપ્ત અનુરકુમાર
ભવનવાસી નાણુવા એ જે વિકલ્પો પ્રમાણે અનિતકુમારે સુધી,
પિંગાચોથી માડીને ગાવર્ગો સુધી, ચ દ્રોથી માડીને તારાઓ સુધી,
સૌધર્મથી અન્યુત કલ્પ સુધી, તથા ગૈવેયક અને અનુરૌપપાતિક
નુધીનુ પણ નાણુવું

૧ જેટલા આકાશક્ષેત્રમા જીવ રહેલો જે, તેની અદર
રહેલા જે પુદ્ગલદ્રવ્યો તે ગ્ચિત દ્રવ્યો હોવાય છે તેની બહારના
ક્ષેત્રમા રહેવા 'અગ્ચિત' હોવાય છે

દા. ૭ ત્યારે તેજસ કામણુ અને ઔદારિક અથવા
 તે તેજસ કામણુ અને વૈક્રિય. દા. ૮ પદ્મે પ્રકાર
 મનુષ્ય અને તિર્પચોર્મા અને બીજો પ્રકાર દેવ અને નારીકામ
 ભગવાનથી સર્વ મરણુ પર્વત દા. ૯ ત્યારે ચા. ૬
 ૮ ત્યારે તેજસ કામણુ ઔદારિક અને વૈક્રિય અથવા તે
 તેજસ કામણુ ઔદારિક અને આદારક દા. ૭ પદ્મે
 વિક્રમ વૈક્રિયસંખ્યાના પ્રયોગ સમયે કેટલાક મનુષ્યો તથા
 તિર્પચોર્મા મળી આવે છે ત્યારે બીજો વિક્રમ આદારક-
 સંખ્યાના પ્રયોગ સમયે ચોક્કસ પૂર્વ જાણનારા મુનિર્માન હતા
 ૭ પાંચ સરીર એક સાથે કરી પણ હોતા નથી કારણકે
 વૈક્રિયસંખ્યા અને આદારકસંખ્યાના પ્રયોગ એક સાથે
 સંભવતા નથી. કારણકે વૈક્રિય સંખ્યાના પ્રયોગ સમયે અને
 સંખ્યાથી સરીર જનાવી લીધા પછી નિયમથી પ્રમત હતા હાલ
 છે પરંતુ આદારકના વિગતમાં તેમ નથી કેમકે આદારક-
 સંખ્યાના પ્રયોગ જોડે પ્રમત હતામાં હાલ છે પરંતુ એનાથી
 સરીર જનાવી લીધા પછી શુદ્ધ અધ્યવસાયનો સંભવ
 હોવાથી અપ્રમત આવ પેદા થાય છે જોડે સક્તિ રહે તે
 પાંચ સરીર એક સાથે હોઈ શકે છે પણ આવિર્ભાવની
 અપેક્ષાએ પાંચ એક સાથે નથી હોતા.^૧

— સતક ૧૬ ૧૭ ૧ કરે ૧

૧ સતક ૮ કરે ૧ માં આવેલી કેટલીક વિગતો આ પ્રમાણે છે

(૧) અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ જુઓમય કોર્ટ્રિયને ઔદારિક તેજસ
 અને મમણુ સરીર હોવા; પર્યાપ્તને પણ તે જ હોવા એ પ્રમાણે

૨

પાંચ ઇન્દ્રિયો

ગૌં—હે ભગવન્ ! ઇન્દ્રિયો કેટલી કહી છે ?

મં—હે ગૌતમ ! ઇન્દ્રિયો પાંચ કહી છે તે આ પ્રમાણે સ્પર્શઇન્દ્રિય (ચામડી), રસનેદ્રિય (જીભ), ઘ્રાણેદ્રિય (નાક), નેત્રેદ્રિય (આંખ) અને શ્રોત્રેદ્રિય (કાન) *

અધા સસારીઓને પાંચે ઇન્દ્રિયો નથી હોતી (પૃથ્વી, આદિ કેટલાક જીવોને) એક (સ્પર્શ), કરમિયા વગેરે કેટલાકને બે (સ્પર્શ અને રસ), કીડી વગેરે કેટલાકને ત્રણ (સ્પર્શ, રસ, ઘ્રાણ), ભમરા વગેરે કેટલાકને ચાર (સ્પર્શ, રસ, ઘ્રાણ, નેત્ર), અને મનુષ્ય વગેરે કેટલાકને પાંચ (સ્પર્શ, રસ, ઘ્રાણ, નેત્ર અને શ્રોત્ર) ઇન્દ્રિય હોય છે

પાંચે ઇન્દ્રિયોના ‘દ્રવ્ય’ અને ‘ભાવ’ એમ બન્ને ભેદ છે પુદ્ગલમય જડ ઇન્દ્રિય તે દ્રવ્યેદ્રિય છે, અને આત્મિક પરિણામરૂપ ઇન્દ્રિય તે ભાવેદ્રિય

દ્રવ્યેદ્રિયના પણ પાછા નિર્વૃત્તિ અને કરણ એમ બે પ્રકાર છે શરીરની ઉપર દેખાતી ઇન્દ્રિયોની આકૃતિઓ, જે પુદ્ગલસ્કંધોની વિશિષ્ટ રચનાઓ છે, તે નિર્વૃત્તિઇન્દ્રિય, અને નિર્વૃત્તિઇન્દ્રિયની બહાર અને અદરની પૌદ્ગલિક શક્તિ, જેના વિના નિર્વૃત્તિઇન્દ્રિય જ્ઞાન પેદા કરવાને અમમર્થ છે, તે ઉપકરણેદ્રિય

ભાવેદ્રિય પણ ‘લઙ્ગિધ’ અને ‘ઉપયોગ’ એમ બે પ્રકારની છે ઇન્દ્રિયહેતુક જ્ઞાનને રોકનારા ડોર્મોનો ક્ષય અને

* શતક ૧૮, કહે ૧, ગત= ૧૭, કહે ૧ પણ

અને પ્રતિજ્ઞા દેખ તો કદાચ તથા દિશામાંથી કદાચ ચાર દિશામાંથી અને કદાચ પાંચ દિશામાંથી પુદ્ગલોને મદદ કરે ?

વેદિય શરીરની બાબતમાં પણ તે પ્રમાણે નહીં પણ તે અવસ્થા જો દિશામાંથી આવેલાં હોય છે ? એ પ્રમાણે આધારક શરીરનું પણ નહીં

તે ત્થ શરીરની બાબતમાં સ્થિત ધ્યેયને ૮ મદદ કરે છે એમ કહેવું બાકીનું બધું બૌદ્ધિક પ્રમાણે કહેવું કાર્યક શરીર સમધિ પણ એમ જ નહીં

બોનેડિયથી નિદ્રાવેદિય સુષીની બાબતમાં વેદિય શરીરની પેઠે નહીં અને સ્પર્શદિય સમધિ બૌદ્ધિક શરીરની પેઠે નહીં ?

અભ્યાસ અને વચનભ્યાસ મટિ કાર્યક શરીરની પેઠે નહીં, પણ વિશેષ એ કે અવસ્થા જો દિશામાંથી આવેલા પુદ્ગલો મદદ કરે છે કારણક સમધિ બૌદ્ધિક શરીરની પેઠે નહીં

—છાંદ ૩૫ ઉત્તર ૨

૧ બોનેડિય છવ્વે દોહનત નહીં જાણી દોહ તો તેને બોહી દિશામાંથી પુદ્ગલમદદક દોહ.

૨. મદદકે કપાયવપૂર્વક વેદિય શરીર બનાવ પચેદિય ન દોહ છે અને તે તથાનાના મળ્યામાં દોહથી તેને અવસ્થા ક દિશાના આધારને સંબધ છે

૩ મદદકે સ્પર્શદિય બોનેડિય છવ્વે છે

અમખ્યમા ભાગ જોટલી છે નિહ્વેદ્રિયની પહોળાઈ ખેથી નવ આગળ જોટલી છે, અને સ્પર્શદ્રિયની પહોળાઈ શરીર જોટલી છે પાચે ઇન્દ્રિયો અનત પ્રદેશની બનેલી છે તે ઇન્દ્રિયો અમખ્યેય પ્રદેશમા ગ્રહેલી (અવગાઢ) છે નેત્રે દ્રિયની અવગાહના સૌથી થોડી છે, તેથી સખ્યાતગણી અવગાહના ડોર્ણ દ્રિયની છે, તેથી સખ્યાતગણી ઘ્રાણે દ્રિયની, તેથી અમખ્યેયગણી નિહ્વાધન્દ્રિયની, અને તેના કરતા સખ્યેયગણી અવગાહના સ્પર્શદ્રિયની છે

નેત્ર મિવાયની બીજી બધી ઇન્દ્રિયો અડકેલા અને પ્રવિષ્ટ થયેલા વિષયનું ગ્રહણ કરે છે બધી ઇન્દ્રિયોનો વિષય ઓગામા ઓછો આગળના અસખ્ય ભાગ જોટલો છે, અર્થાત્ ઓછામા ઓછું આગળના અસખ્યેય ભાગ જોટલા દૂર રહેલા વિષયને તે જાણી શકે છે ડોર્ણ દ્રિયનો વધારેમા વધારે વિષય બાર યોજનનો છે, અર્થાત્ વધારેમા વધારે બાર યોજનથી આવેલા શબ્દને ડોર્ણદ્રિય સાબળી શકે છે, નેત્રે દ્રિયનો વધારેમા વધારે વિષય લાખ યોજન કરતા વધારે છે — અર્થાત્ લાખ યોજન જોટલો દૂર રહેલા પદાર્થને તે જોઈ શકે છે * અને બાકીની બધી ઇન્દ્રિયોનો વધારેમા વધારે નવ યોજન જોટલો વિષય છે ૧

—શતક ૨, ઉદ્દે ૪

* આ નિયમ તેજ વિનાની વસ્તુને માટે છે

૧ મૂળમા તે અહીં ‘પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર’ ગ્રંથમાથી પદરમા શકિય પદનો આખો પ્રથમ ઉદ્દેશક અહીં ઉતારવો એમ જણાવ્યું છે

ઉપશમ, અર્થાત્ આત્માની જાણવાની શક્તિ તે સન્નિવૃત્તિ, અને તે શક્તિનો પોતપોતાના વિષયમાં (નિરૂતિ અને ઉપરસ્થાની અદાવતી) ઉપરોમ તે ઉપરોમઉદ્વિગ્ન.

સન્નિવૃત્તિ હોય ત્યારે જ નિર્ણયનો સમય છે અને નિરૂતિ વિના ઉપરસ્થાનઉદ્વિગ્ન હોતી નથી, અર્થાત્ સ્વિધ પ્રાપ્ત થયે છે તે જ નિર્ણય, ઉપરસ્થાન અને ઉપરોમ નાઈ થકે છે ત / રીતે નિર્ણય પ્રાપ્ત થયે છે / ઉપરસ્થાન અને ઉપરોમ દોઈ થકે છે તથા ઉપરસ્થાન પ્રાપ્ત થયે છે જ ઉપરોમનો સમય છે સાર્થક કે પૂર્વ પૂર્વ ઉદ્વિગ્ન પ્રાપ્ત થયે છે / ઉત્તર ઉત્તર ઉદ્વિગ્ન પ્રાપ્ત થવાનો સમય છે પરંતુ એવો નિયમ નથી કે ઉત્તર ઉત્તર ઉદ્વિગ્નની પ્રાપ્તિ થાય ત્યારે / પૂર્વ પૂર્વ ઉદ્વિગ્ન પ્રાપ્ત થાય.

તે પછિ ઉદ્વિગ્નના અનુક્રમે પદ રસ, મધ, વજ્ર અને ઠંડા એ પાંચ વિષયો છે *

કર્ણે દિવનો પાદ કદળના હૂણ જેવા છે ^૧ તેત્રેદિવનો આકાર મસૂરની ઢાળ જેવા છે પ્રાણે દિવનો આકાર અતિમુક્તક ચંદ્ર જેવો એટલે કે એક જાતના હૂણી પાખડી જેવા છે નિદ્રે દિવનો આકાર સળવા (નખા) જેવો છે અને રૂપે દિવનો આકાર અનેક પ્રકારનો છે.

મધા ઉદ્વિગ્ન આમળના અસંખ્યેય ભાગ એટલી જાડી છે કણુ ૮૫ તેત્રેદિવ અને નાસિકેદિવની પહોળાઈ આમળના

* સ્વલક ૩ ક્રોડે ૬

૧ નિરૂતિ એટલે આધાર. તે આધાર અદરનો અને અદારનો એમ બે પ્રકારના છે. અદી અદરનો આધાર સ્વઅધારો છે.

અસખ્યમા ભાગ નેટલી છે જિહ્વેદ્રિયની પહોળાઈ એથી નવ આગળ નેટલી છે, અને અર્શેદ્રિયની પહોળાઈ શરીર નેટલી છે પાંચે ઇન્દ્રિયો અનત પ્રદેશની અનેલી છે તે ઇન્દ્રિયો અસખ્યેય પ્રદેશમા રહેલી (અવગાઢ) છે નેત્રે દ્રિયની અવગાહના સૌથી થોડી છે, તેથી સખ્યાતગણી અવગાહના ઝર્ણે દ્રિયની છે, તેથી સખ્યાતગણી દ્રાણે દ્રિયની, તેથી અસખ્યેયગણી જિહ્વાધન્દ્રિયની, અને તેના કરતા સખ્યેયગણી અવગાહના અર્શધ્રિયની છે

નેત્ર મિવાયની બીજી બધી ઇન્દ્રિયો અડકેલા અને પ્રવિષ્ટ થયેલા વિષયનુ ગ્રહણ કરે છે બધી ઇન્દ્રિયોનો વિષય ઓગ્રમા ઓછો આગળના અસખ્ય ભાગ નેટલો છે, અર્થાત્ ઓછામા ઓછુ આગળના અસખ્યેય ભાગ નેટલા દૂર રહેલા વિષયને તે જાણી શકે છે ઝર્ણે દ્રિયનો વધારેમા વધારે વિષય બાર યોજનનો છે, અર્થાત્ વધારેમા વધારે બાર યોજનથી આવેલા શબ્દને ઝર્ણધ્રિય સાભળી શકે છે, નેત્રે દ્રિયનો વધારેમા વધારે વિષય લાખ યોજન કરતા વધારે છે — અર્થાત્ લાખ યોજન નેટલો દૂર રહેલા પદાર્થને તે જોઈ શકે છે * અને બાકીની બધી ઇન્દ્રિયોનો વધારેમા વધારે નવ યોજન નેટલો વિષય છે ૧

—શતક ૨, ઉદ્દે ૪

* આ નિયમ તેજ વિનાની વસ્તુને માટે છે

૧ મૂળમા તેા અહીં ‘પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર’ અથવાથી પદરમા ઇન્દ્રિય પદનો આખો પ્રથમ ઉદ્દેશક અહીં ઉતારવો એમ જણાવ્યું છે

૫ જીવ અને ભાષા મન કાય

૧

ભાષા

જીવ^૧ જેવું મંસારચનાર્થ કુખ્ય એતુ ૩૫ી અજીવ તત્ત્વ તેન પશ્ચિમીભાગ પુરુષ કહેવાય છે તેના કુખ્ય આઠ પ્રકાર છે ભાવાના પુરુષો (પરમાત્મો - ભાષાવચણો) મનના પુરુષો (મનોવચણ) આત્મોચ્છ્વસના પુરુષો (આત્મોચ્છ્વસવચણ) ઔદારિક પુરુષો (ઔદારિકવચણ) વૈશ્વિ પુરુષો (વૈશ્વિવચણ) આહારક પુરુષો (આહારક વચણ) તન્નસ પુરુષો (તન્નસવચણ) અને કામ્ય પુરુષો (કામ્યવચણ) જન્મતમા આહાર ધરતરી જે કોઈ જ ચીજ છે તે બધીનો સમાવેશ આ આઠ તન્ના પુરુષોમાં જ થાય છે આ આઠ સિવાય કોઈ પણ બીજી વસ્તુ તપી કે જે પુરુષસ્વરૂપ હોય એ પુરુષવત્ત્વ ત્યામવિક શુદ્ધો આ છે પણ રસ, ગંધ, વણ, સ્પર્શ (અવાજ)^૨ બોધ (પરસ્પર સંબોધ) સૂક્ષ્મપણુ, સ્પષ્ટપણુ કોઈ તન્ના

૧ જીવ બધું વિવરણ થયેલ ૨, કોઈક ૧માં જણાવ્યા પ્રમાણે પ્રજાપત્ય સૂત્રમાંથી (૫ ૩૧-૩૩) વ્યવર્તને હોયેતુ છે

૨ વૈશ્વિક નૈવાદિકાં પદે એવ હય ન સખને આમસને કુણ નથી માનવ પણ તને ભાષાવચણના પુરુષોનો એક પ્રકારનો નિશ્ચિત પરિણામ માને છે એ સખ જ માના પ્રવત્તથી હ પન્ન થાય તે પ્રધાનજ કહેવાય છે અને તેની પ્રવત્ત સિવાય ક્ષેત્ર-વાદનની ચળના એરો અવાજ-વૈશ્વિક કહેવાય છે પ્રધાનજમાં મનુષ્યાદિની ભાષાના ચલિમાદિના અવાજે તથા સંબોધ થતા અવાજોનો સમાવેશ થાય છે

આકારે રહેવાપણુ, કાર્મ રીતે ફાટવું - નોખા થવું - ભેદાવું, અધારુ,^૧ છાયો,^૨ આતપ,^૩ અને ઉઘોત ^૪

પુદ્ગલમા પ્રત્યેક અણુએ તથા છેક મોટા ચક્રધોમા પણ તે ચૌદે ગુણો હોય છે વિશેષ એટલો કે કાર્મ અણુ કે સ્કંધમા અમુક ગુણનુ આધિક્ય હોય યા અમુક ગુણની ગિણપ હોય

ઉપર જણાવેલા આઠે જાતના પુદ્ગલો લોકાઝાશમા ઠસોઠસ ભરેલા છે ભાષાવર્ગણના પુદ્ગલોનુ સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે તે અનંત પ્રદેશવાળા છે, રહેવા માટે અસંખ્ય પ્રદેશ જેટલી જગાં રોકે છે, તે એક સમય સુધી અનંત અસંખ્ય સમય સુધી પણ એક સ્થળે ટકી શકે છે, પણ વધારે ટકતા નથી, તે અણુઓમા કાળો, નીલો, લાલ, પીળો અને ઘોળો એમ પાંચે વર્ણ છે, સુગંધ અને દુર્ગંધ એમ બે ગંધ છે, ઠંડો, ગરમ, ચીકણો અને લૂખો એ ચાર સ્પર્શ છે ^૫

૧ અધારું ભીતની પેઠે આખની જોવાની શક્તિને આડે આવે છે, માટે પુદ્ગલરૂપ છે

૨ છાયો ઠંડા વાયુની પેઠે ઠંડા આપી આપણને ઝુગી કરે છે, માટે પુદ્ગલરૂપ છે

૩ તડકો અગ્નિની પેઠે ગરમ હોવાથી પુદ્ગલરૂપ છે

૪ જુઓ તત્ત્વાર્થ અ પ, સૂ ૨૩-૪ સૂર્ય આદિનો ઉજ્જ્વળ પ્રકાશ તે આતપ અને ચંદ્ર આદિનો અનુજ્વળ પ્રકાશ તે ઉઘોત

૫ કુલ સ્પર્શો તે ઉપર જણાવેલા ઉપરાત ઠંડણ, કોમળ, ભારે અને હળવો મળીને આઠ છે મોટા સ્કંધોમા આઠે સ્પર્શ હોય છે.

અને તીખા ઠડવો ઠડાવેલો, ખરો તથા મધુર એમ
ચામ સ છે

તે જાણના અણુઓમા પણ એ જાતનાં અણુ હોય છે
કે છાક ભાગપણે મદલુને ચામ અને ફેટલાક સાધારણ
ઉપર જે અણુ કઈવાર્મા આપ્યું છે તે જાણના સાધારણ
અણુઓનું છે ભાગપણે મદલુને ચામ અણુઓનું તે જા
નવડ છે તેઓમા ફેઈર્મા એક રૂપ અને ફેઈર્મા ને રૂપ
હાય છે ફેઈર્મા એક રૂપ ને રૂપ તથા રૂપ ચાર રૂપ
કે ફેઈર્મા ચામ રૂપ હાય છે ફેઈર્મા એક ને અણુ ચાર અને
ફેઈર્મા પાચે રૂપ હોય છે તથા ફેઈર્મા ને પણ અને ફેઈર્મા
ચારે પદ હાય છે નોલનાર નજી શાકાકાશમાં સ્થેષા
નવ અણુઓના ભાગપણે વાપરતો નથી પણ બધા તેનો
આદમા મ્હેલો છે ત્યાં જે (જાણના) અણુઓ સ્થેષા હોય,
તમને જ વપરાશમા સ છે ફેઈર્મા નોલનાર મદલુપલ્લવાઓ
હોય તે તેણે નોલેષ સંબંધના અણુઓ હકે બોલને છે
જાણ સંબંધવળુ મૂકી ફેઈર્મા વીખરઈ નામ છે અને તે જોઈ
બોલનાર મદ મલ્લવાઓ હોય, તે તેણે કાઢેલ સંબંધ
અણુઓ અમુક ચોજન સુધી તઈ પછી સંબંધવળુ બોલી ફેઈર્મા
વીખરઈ નામ જા જ્યાં સંબંધ એવી પણ નતિ ઉત્પન્ન
મર્કે સકે છે કે જેથી તે બહાર પડે ત પણ પડેથી
સકે છે

જાણનું આદિશરણુ જીવ છે જાણની ઉત્પત્તિ કરીરથી
કે તેનો પાટ વડ જેવો છે અને તેનો જન બોલને છે
કે જાણના જાન પ્રકાર છે સત્ય, સુષા (અસત)

સત્ય-મૃપા (મિથ્ર), અને અસત્યામૃપા (મલ્ય પણ નહીં, તેમ અસત્ય પણ નહિ) *.

સત્યભાષી સૌથી થોડા છે, અસત્યભાષી તે કરતા અસખ્યગણા છે, તે કરતા સત્યમૃપાભાષી અસખ્યગણા છે, અને અસત્ય-અમૃપા-ભાષી તે કરતા પણ અસખ્યગણા છે.

રાજગૃહનગરનો પ્રસંગ છે

ગૌં—હે ભગવન્! ભાષા એ જીવસ્વરૂપ છે કે તેથી અન્ય છે ?x

મં—હે ગૌતમ! ભાષા એ આત્મા નથી પણ તેથી અન્ય (પુદ્ગલસ્વરૂપ) છે

ગૌં—હે ભગવન્! ભાષા ડપવાળી છે કે અરૂપી છે ?

મં—હે ગૌતમ! ભાષા (પુદ્ગલમય હોવાથી) ડપી છે, પણ અરૂપી નથી

ગૌં—હે ભગવન્! જીવેને ભાષા હોય છે કે અજીવેને ?

મં—હે ગૌતમ! જીવેને ભાષા હોય છે, પણ અજીવેને ભાષા હોતી નથી.

* છેલ્લો પ્રકાર તે સંબોધન, આજ્ઞા વગેરેમાં વપરાતી ભાષાનો છે જે ઇન્દ્રિયવાળા, ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા, ચાર ઇન્દ્રિયવાળા અને અશિક્ષિત 'પાચ ઇન્દ્રિયવાળા' તિયંચ અસત્યઅમૃપાભાષી, (સામાન્ય રીતે) કહેવાય છે તે બધાનું બોલવું નથી સત્ય કે નથી અસત્ય માત્ર તે કાઈક સંબોધન કે આજ્ઞારૂપ હોય છે

x જીવથી પ્રયોજાય છે, જીવના બધા અને મોક્ષનું વારણ થાય છે, માટે જીવનો ધર્મ હોવાથી, ભાષાને આત્મા નહીં શકાય ? કે આત્મેન્દ્રિયગ્રાહ — મૂર્ત — હોવાથી જીવ કરતા અન્ય કહેવાય, એ શક્ય પ્રશ્ન છે.

શ્રી —હે ભગવન્! બોધાયા પૂર્વે બાપા કહેવાય
બોધાતી હોય ત્યારે બાપા કહેવાય, કે બોધાયા પછી બાપા
કહેવાય ?

મ —હે જોતમ! બોધાતી હોય ત્યારે બાપા કહેવાય.
—સતક ૧૭ કહે ૭

૨

મન

શ્રી —હે ભગવન્! મન એ આ મા છે કે તેથી
અન્ય મન છે ?

મ —હે જોતમ! મન એ આત્મા નથી, પણ તેથી
અન્ય (પુરુષસ્વરૂપ છે)

શ્રી —હે ભગવન્! મન કયો છે કે અરુપી ?

મ —હે જોતમ! મન (પુરુષધર્મય હોવાથી) રૂપ છે
પરં અરૂપી નથી

શ્રી —હે ભગવન્! જીવેને મન હોય છે કે અજીવેને ?

મ —હે જોતમ! જીવેને મન હોય છે પણ અજીવેને
મન નથી હોતું

શ્રી —હે ભગવન્! મન કેટલા પ્રકારનું છે ?

મ —હે જોતમ! મન ચાર પ્રકારનું કહ્યું છે સત્ય
અસત્ય, મિથ્ય તથા સત્ય પણ ત્રિવિધ છે અસત્ય પણ ત્રિવિધ

—સતક ૧૭ કહે ૭

૩

કામ

શ્રી —હે ભગવન્! કામ(સરીર) આત્મા ૭ કે તેથી
અન્ય છે ?

મં—હે ગૌતમ ! કાય આત્મા પણ છે (કારણ કે શરીરને સ્પર્શ થતા તેનો આત્માને અનુભવ થાય છે), તેમ જ આત્માથી ભિન્ન પણ છે, (નહિ તો શરીરનો નાશ થતા આત્માનો પણ નાશ થાય)

ગૌ—હે ભગવન્ ! કાય રૂપી છે કે અરૂપી ?

મં—હે ગૌતમ ! (સ્થૂલ શરીરની અપેક્ષાએ) રૂપી પણ છે, અને (કાર્મણુ શરીરની અપેક્ષાએ અતિ સૂક્ષ્મ હોવાને લીધે) અરૂપી પણ છે

ગૌ—હે ભગવન્ ! કાય સચિત્ત (સજીવ) છે, કે અચિત્ત છે ?

મં—હે ગૌતમ ! (જીવત, અવસ્થામા ચૈતન્યયુક્ત હોવાથી) સચિત્ત પણ છે, અને (મૃત અવસ્થામા ચૈતન્યનો અભાવ હોવાથી) અચિત્ત પણ છે

ગૌ—હે ભગવન્ ! જીવોને કાય હોય છે કે અજીવોને ?

મં—હે ગૌતમ ! જીવોને પણ હોય છે, અને અજીવોને (તીર્થ કરાદિની મૂર્તિને) પણ હોય છે

—શતક ૧૩, ઉદ્દે ૭

૬ જીવને લગતી કેટલીક બાબતો

૧

અધિકરણ

‘અધિકરણ એટલે હિંસાદિ પાપકર્મના હેતુભૂત વસ્તુ તેના આતરિક્ષ અને બાહ્ય બે ભેદ છે તેમા શરીર અને ઇન્દ્રિયો આતરિક્ષ અધિકરણ છે, અને કુહાડા, ટોશ વગેરે પરિગ્રહાત્મક વસ્તુઓ બાહ્ય અધિકરણ છે’

જો —હે ભગવન! છવ અધિકરણી-અધિકરણવાળો છે કે અધિકરણપ છે ?

મ —હે જોતમ! છવ અધિકરણી પણ છે અને અધિકરણ પણ છે

જો —હે ભગવન! એનું શું કારણ ?

મ —હે જોતમ! ને છવ વિરતિવાળો હોય તેને શરીરાદિ આતર અને બાહ્ય પરિમહાત્મક વસ્તુનો સહભાર હોવા છતાં પણ મમ્ભવના અભાવથી તે અધિકરણી કે અધિકરણ કહેવાતો નથી પરંતુ ને છવ અવિરતિવાળો હોય છે તેને મમ્ભવ હોવાથી તે અધિકરણી અને અધિકરણપ કહેવાય છે

જોકે ને અધિકરણવાળો હોય તે અધિકરણી કહેવાય, છતાં શરીરાદિ અધિકરણથી અમિત અભિન હોવાથી છવ અધિકરણપ પણ છે

જો —હે ભગવન! છવ સાધિકરણી^૧ છે કે નિરધિકરણી ?

મ —હે જોતમ! છવ સાધિકરણી છે પણ નિરધિકરણી નથી અવિરતિપ હોયથી છવ સાધિકરણી છે પણ નિરધિકરણી નથી.

જો —હે ભગવન! છવ આત્માધિકરણી^૨ કે પરાધિકરણી છે કે તતુભાધિકરણી^૩ છે ?

૧. શરીરાદિ અધિકરણ સહિત તે સાધિકરણી

૨. સ્વય મશ્ચિ કરે તે આત્માધિકરણી અન્યની પાસે હાથે તે પરાધિકરણી અને સ્વય કરે તથા અન્યની પાસે ક્ષત્રે તે ક્ષત્રાધિકરણી

મં—હે ગૌતમ ! તે ત્રણે છે અવિરતિરૂપ હેતુથી
જીવ નિરધિકરણી નથી

—શતક ૧૬, ઉદ્દે ૧

૨.

વેદક

ગૌં—હે ભગવન્ ! સ્ત્રીવેદક, * પુરુષવેદક, નપુસકવેદક,
અને અવેદક—એ બધા જીવોમા કયા જીવ કોનાથી વધારે,
ઓછા કે તુલ્ય છે ?

મં—હે ગૌતમ ! સૌથી થોડા પુરુષવેદકો છે, તેનાથી
સખ્યેયગણા સ્ત્રીવેદક છે, અવેદક અનતગણા છે અને
નપુસકવેદક અનતગણા છે

દેવ, મનુષ્ય અને તિર્યચરૂપ પુરુષો કરતા સ્ત્રીઓ
અનુક્રમે ૩૨ વધારે ૩૨ ગણી, સત્તાવીશ વધારે સત્તાવીશ-
ગણી, અને ત્રણ વધારે ત્રણગણી છે વળી નવમા વગેરે
ગુણુચ્ચાનોવાળા ૪૦ જીવો અને સિદ્ધો અવેદક છે, અને
તે બધા અનત હોવાથી સ્ત્રીવેદવાળાઓ કરતા અનતગણા
છે વળી સિદ્ધો કરતા અનતકાયિકો^૧ (જેઓ નપુસક છે તે,))

* સ્ત્રીવેદ એટલે સ્ત્રીભૂતિને યોગ્ય કામાદિ વિકાર ને
પ્રમાણે પછીના વેદોનુ સમજવું

૧ અનત જીવોનુ મળીને એ= જ સામાન્ય શરીર હોય તે
અનતકાયિક કહેવાય છે તે જેવા કે આદુ, બટાટા વગેરે
વનસ્પતિઓ

મો —હે ભગવન્' છવ અધિકરણી-અધિકરણુવાત્રો
 છે કે અધિકરણુરૂપ છે ?

મ —હે મોતમ' છવ અધિકરણી પણ છે અને
 અધિકરણુ પણ છે

મો —હે ભગવન્' એનું શુ કારણ ?

મ —હે મોતમ' ને છવ વિચિત્રતા દેખ તેને
 સરીરાદિ આતર અને બાહ્ય પરિગ્રહાત્મક વસ્તુનો સમાવેશ
 હોવા છતાં પણ મમત્વના અભાવથી તે અધિકરણી કે
 અધિકરણુ કહેવાતો નથી, પરંતુ ને છવ અવિચિત્રતા દેખ
 છે તેને મમત્વ હોવાથી તે અધિકરણી અને અધિકરણુ
 કહેવાય છે

મો ને અધિકરણુવાલો દેખ તે અધિકરણી કહેવાય
 છતાં સરીરાદિ અધિકરણુથી ક્ષયિત અભિન હોવાથી છવ
 અધિકરણુરૂપ પણ છે

મો —હે ભગવન્' છવ સાધિકરણી^૧ છે કે
 નિરધિકરણી ?

મ —હે મોતમ' છવ સાધિકરણી હ પણ
 નિરધિકરણી નથી અવિચિત્રતા હેતુથી અને સાધિકરણી
 હ પણ નિરધિકરણી નથી

મો —હે ભગવન્' છવ આત્માધિકરણી^૨ હ
 પરાધિકરણી છે કે તદુભયાધિકરણી^૩ છે ?

૧. સરીરાદિ અધિકરણુ સહિત તે સાધિકરણી

૨. સ્વયં પ્રવૃત્તિ કરે તે આત્માધિકરણી, અન્યની પાસે
 કાયદે તે પરાધિકરણી અને સ્વયં કરે તથા અન્યની પાસે કાયદે
 તે હમયાધિકરણી

ગાલિક્ષત્રાદિનુ કરણુ, અથવા ક્ષેત્ર દ્વારા આધ્યાયનુ કરવુ તે ક્ષેત્રકરણુ કાલક્રમ ક્રમણુ અથવા કાળનુ, કાળ વડે અથવા કાળમા કરવુ તે કાળકરણુ ૪ નારકાદિ ભવરૂપ કરણુ તે ભવકરણુ ૫ એ પ્રમાણે ભાવકગણુ મળ્યે પણ જાણવુ

વળી પાચ પ્રકારના શરીર પ્રમાણે પાચ પ્રકારનુ શરીર-ક્રણુ છે, પાચ પ્રકારની ઇન્દ્રિયો પ્રમાણે પાચ પ્રકારન ઇન્દ્રિયકરણુ છે, તે પ્રમાણે ચાર પ્રકારે ભાષાકરણુ,^૧ ચાર પ્રકારે મનકરણુ,^૧ ચાર પ્રકારે કપાયકગણુ, સાત પ્રકારે સમુદ્ધાત^૨ ક્રણુ, ચાર પ્રકારે સજ્ઞાકગણુ, છ પ્રકારે લેસ્યાકગણુ, અને ત્રણ પ્રકારે દષ્ટિકગણુ^૩ હોવુ વેદકરણુ પણ સ્ત્રી, પુરુષ અને નપુસક એ ત્રણ પ્રકારો મુજબ ત્રણ પ્રકારનુ છે .

એકે દ્રિયથી માડીને પચે દ્રિય સુધી પાચ પ્રકારના જીવો મુજબ પ્રાણાતિપાતકરણુ પણ પાચ પ્રકારનુ છે

ચર્ણુ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ અને મગ્ધાન (આકૃતિ) - એ પાચ પ્રમાણે પુદ્ગલક્રણુ પણ પાચ પ્રકારનુ છે ૪

— શતક ૧૯, ઉદ્દે ૯

૧ જુઓ આગળ ભાષા તથા મનના ચાર પ્રકાર, પા ૩૬૪

૨ જુઓ સાત પ્રકારના સમુદ્ધાત માટે પા ૬૨, ટિં ૩

૩ સમસ્તિદષ્ટિ, મિથ્યાત્વદષ્ટિ અને મિશ્રદષ્ટિ - એ ત્રણ દષ્ટિઓ - સમજણ - શ્રદ્ધાઓ છે

૪ કરણુ પ્રમાણે જ નિર્વૃત્તિ (નિષ્પત્તિ - તે પ્રમાણે થવુ તે) પણ જાણવી જેમકે જીવનુ એકે દ્રિયાદિ જીવરૂપે થવુ તે એકે દ્રિયજીવનિર્વૃત્તિ, એ પ્રમાણે કર્મનિર્વૃત્તિ, શરીરનિર્વૃત્તિ, ભાષાનિર્વૃત્તિ, ઇન્દ્રિયનિર્વૃત્તિ, મનોનિર્વૃત્તિ, ક્ષયાનિર્વૃત્તિ વગેરે

અનતમળા મળ્યા છે તેથી તેઓ અનેક રસ્ય
અનતમળા છે^૧

—છાંદ ૧ શ્લોક ૩

ઠે

કરણ

મી —દ ભગવત^૧ કરણ કેટલા પ્રકારનાં હતાં છે ।

મ —દે મીતમ કરણા ચાઁ પ્રકારનાં હતાં છે
મનકરણ વચનકરણ કાવચકરણ અને કમકરણ (કર્મકરણ
એટલે કમના નિષેધાર્થિયાં નિષિષ્ટમૂલ છવનું ચીજ)

નરસિંહાદિ છવેા મુખામુખ કરણથી વિવિધ સુખદુઃખાદિ
અનુભવે છે

—છાંદ ૧ શ્લોક ૧

*

*

*

મી —દ ભગવત^૧ કરણ કેટલા પ્રકારે કશું છે ।

મ —દ મીતમ^૧ કરણ પાંચ પ્રકારે કશું છે કમકરણ
કાવચકરણ કાષ્ઠકરણ અવકરણ અને આત્મકરણ

વિષયક જે વડે કરાય તે કમળ કિવાનું માન્ય અથવા
કલુ ત કમળ તના પાંચ પ્રકારે છે ૧. કમળપ દાનરૂપ
વડે કમળ ત કમળ છે અથવા સમાધાદિ કમળ વ કમળ
કમળ કરુ તે કમળકરણ ૨. ક્ષેત્રરૂપ કરણ, અથવા

૧ પ્રસન્નિવસ્યાત્ અણુની ચેતુ ડીક વડે કે અણુન્ય — અણુન્ય —
કની મુક્ત ન થનાય છવેા કરતાં અણુ — અણુ — મુક્ત થનારા છવેા
અણુવચ્ચા છે કારણ કે અણુની કરતાં સિદ્ધા અણુવચ્ચા
હતા છે અને એટલા સિદ્ધા છે તેટલા જ અણુ છવેા છે

પામ્યા કરે, એ પરિણામી - નિત્યતા એથી જ જૈનદર્શન જ્ઞાન, મુખ્ય, દુ ખ આદિ પર્યાયો આત્માના જ માને છે આત્માના બધા પર્યાયો એક જ અવસ્થાવાળા નથી હોતા કેટલાક પર્યાયો કોઈ એક અવસ્થામાં તો બીજા કેટલાક બીજી કોઈ અવસ્થામાં મળી આવે છે પર્યાયોની તે ભિન્ન ભિન્ન અવસ્થાઓ ભાવ કહેવાય છે આત્માના પર્યાયો અધિકમાં અધિક છ ભાવવાળા હોઈ શકે છે

૧ કર્મના ઉપશમથી પેદા થાય તે ભાવ ઔપશમિક કહેવાય છે ઉપશમ એક પ્રકારની આત્મશુદ્ધિ છે, જે ક્યારે નીચે બેસી જવાથી પાણીમાં આવતી સ્વચ્છતાની પેઠે મત્તાગત કર્મનો ઉદય તદ્દન રોકાઈ જતા ઉત્પન્ન થાય છે ૨ કર્મના ક્ષયથી પેદા થાય તે ક્ષાયિક ભાવ છે ક્ષય એ આત્માની એક એવી પદ્મ વિશુદ્ધિ છે, જે સર્વથા ક્યારે કાઢી નાખવાથી જળમાં આવતી સ્વચ્છતાની જેમ કર્મનો મુખ્ય અલસત છટ્ટી જતા પ્રગટ થાય છે ૩ ક્ષય અને ઉપશમથી પેદા થાય એ ક્ષાયોપશમિક ભાવ છે ક્ષાયોપશમ એક પ્રકારની આત્માની શુદ્ધિ છે, જે કર્મના ઉદયમાં નહિ આવેલા અશના ઉપશમથી અને ઉદયમાં આવેલ અશના ક્ષયથી પ્રગટ થાય છે એ વિશુદ્ધિ મિશ્રિત હોય છે ૪ ઉદયથી પેદા થાય તે ઔદયિક ભાવ ઉદય એક પ્રકારની આત્માની ક્ષુબ્ધિતા છે, જે મેલ મળવાથી પાણીમાં આવતી મલિનતાની પેઠે કર્મના વિપાકાનુભવથી ઉત્પન્ન થાય છે ૫ પારિણામિક ભાવ દ્રવ્યનો એક પરિણામ છે, જે દક્ષત દ્રવ્યના અસ્તિત્વથી જ પોતાની જાતે જ ઉત્પન્ન થયા કરે છે, અર્થાત્ કોઈ પણ દ્રવ્યનું સ્વાભાવિક સ્વરૂપપરિણમન જ

૪

સંક્રમ

શ્રી —હે ભગવન ! સંક્રમણો કેટલી ક્લી છે ?

મ —હે મોતમ ! છ સંક્રમણો ક્લી છે ૧ આદ્ય સંક્રમ ૨ અપસંક્રમ ૩ ચૈતુનસંક્રમ ૪ પરિવ્રજસંક્રમ ૫ ક્રોધસંક્રમ ૬ માનસંક્રમ ૭ માયાસંક્રમ ૮ લોભસંક્રમ ૯ લોહસંક્રમ (વિગેષ ભોધ) અને ૧ જોષસંક્રમ (આમાત્ય ભોધ).

—શ્લોક ૩૬ ૮

૫

ભાવો

શ્રી —હે ભગવન ! ભાવ કેટલા પ્રકારના ક્લી છે ?

મ —હે મોતમ ! ભાવ ૭ પ્રકારના ક્લી છે જોષવૈભવિક ક્ષામિક ક્ષામેષવૈભવિક જ્યેષ્ઠિક પારિશ્વૈભવિક અને સાનિધાતિક.

[વિવરણ. જૈન દેવન આત્માને એકાંત કલ્પિક તરીકે માનવું કે એકાંત નિત્ય—અપરિશ્વામી તરીકે માનવું. પરંતુ પરિશ્વામી નિત્ય માને છે મૂળ આત્માજન્ય ત્રણેય કાળમાં વિચરેલા અને દેવ કાળ આદિ નિમિત્ત પ્રમાણે ઈશ્વર

સમજવા. તેમ જ વર્ણ આકૃતિની વિરહિતિ પણ જણવી. જમકે નેરવિક્ષેને હું સંચાનવિરહિતિ છે. અસુરકુળારોને સપત્નુરમ સરસ્વાત વિરહિતિ છે. પૃથ્વીકવિરોને મસૂર અને વદામરસરસ્વાત વિરહિતિ છે.]

તેમથી આકૃતિઓ મારે જુદી જુદી માન્યતા અવિભાજ્ય પુણ્ય પા.

બાબત કરે, એ પરિણામી - નિત્યતા એથી જ જૈનદર્શન જ્ઞાન, મુખ્ય, દુઃખ આદિ પર્યાયો આત્માના જ માને છે આત્માના બધા પર્યાયો એક જ અવસ્થાવાળા નથી હોતા કેટલાક પર્યાયો કોઈ એક અવસ્થામાં તો ખીજા કેટલાક બીજા કોઈ અવસ્થામાં મળી આવે છે પર્યાયોની તે ભિન્ન ભિન્ન અવસ્થાઓ ભાવ કહેવાય છે આત્માના પર્યાયો અધિકમાં અધિક છ ભાવવાળા હોઈ શકે છે

૧ કર્મના ઉપશમથી પેદા થાય તે ભાવ ઔપશમિક કહેવાય છે ઉપશમ એક પ્રકારની આત્મશુદ્ધિ છે, જે ક્યારે નીચે બેસી જવાથી પાણીમાં આવતી સ્વચ્છતાની પેઠે મત્તાગત કર્મનો ઉદય તદ્દન રોજાર્ધ જતા ઉત્પન્ન થાય છે ૨ કર્મના લયથી પેદા થાય તે ક્ષાયિક ભાવ છે ક્ષય એ આત્માની એક એવી પદ્મ વિશુદ્ધિ છે, જે સર્વથા ક્યારે કાઢી નાખવાથી જળમાં આવતી સ્વચ્છતાની જેમ કર્મનો મધ્યમ અભ્યંતર છટી જતા પ્રગટ થાય છે ૩ ક્ષય અને ઉપશમથી પેદા થાય એ ક્ષાયોપશમિક ભાવ છે ક્ષાયોપશમ એક પ્રકારની આત્માની શુદ્ધિ છે, જે કર્મના ઉદયમાં નહિ આવેલા અશના ઉપશમથી અને ઉદયમાં આવેલા અશના ક્ષયથી પ્રગટ થાય છે એ વિશુદ્ધિ મિશ્રિત હોય છે ૪ ઉદયથી પેદા થાય તે ઔદયિક ભાવ ઉદય એક પ્રકારની આત્માની સ્ફુલ્લિતતા છે, જે મેલ મળવાથી પાણીમાં આવતી મલિનતાની પેઠે કર્મના વિપાકાનુભવથી ઉત્પન્ન થાય ૫ પારિણામિક ભાવ દ્રવ્યનો એક પરિણામ છે, જે દક્રત દ્રવ્યના અસ્તિત્વથી જ પોતાની બને જ ઉત્પન્ન થયા હોય છે, અર્થાત્ કોઈ પણ દ્રવ્યનું આભાવિક સ્વરૂપપરિણમન જ

પારિશ્રમિક ભાવ કદવાય. ૬ સાંનિપાતિક ભાવ એટલે
અનેક ભાવોના સંગેષનથી થતો ભાવ.

દર્શનમોહનીય કમના ઉપસમથી અમ્યક્ત્વ પ્રગટ થાય
૭ મારે સમ્યક્ત્વ એ ઔપસમિક ભાવ ૭ દેવજ્ઞાન-
વરણના સમથી દેવજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે મારે જ્ઞવજ્ઞાન એ
સાર્થિક ભાવ ૭ મતિજ્ઞાનવરણના સુષોપસમથી મતિજ્ઞાન
પ્રગટ થાય ૭ મારે મતિજ્ઞાન એ સાધોપસમિક ભાવ છે
દેવચતિ નામકર્મના ઉદયનું ફળ દેવચતિ ૭ મારે તે
ઔદમિક ભાવ છે જીવત્વ-ચૈતન્ય ભવત્વ-મુક્તિની ચૈતન્યતા
અને અભવત્વ-મુક્તિની અવૈતન્યતા એ ત્રણ ભાવો આભાવિક
૭ અર્થાત્ તે કમના ઉદયથી કે ઉપસમથી કે સમથી કે
સુષોપસમથી પેદા નથી થતા પરંતુ અનાદિમિદ આદ્યમ્યક્ત્વ
અસ્તિત્વથી જ યદ્ય છે તેથી તે પારિશ્રમિક ૭

મૌ —હે ભગવન્! ઔદમિક ભાવ કેટલા પ્રકારનો છે?

મ —હે મૌતમ ઔદમિક ભાવ બે પ્રકારે જોઈ ૭
ઔદમિક અને ઉદર્શનિષ્પન્ન આદ્ય કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદય
તે ઔદમિક ઉદયનિષ્પન્નતા બે પ્રકાર છે જીવોદયનિષ્પન્ન
અને અજીવોદયનિષ્પન્ન કમના ઉદયથી જીવમાં નિષ્પન્ન
થરેલા નાચકતિર્વચ આદિ પદ્યોનો જીવોદયનિષ્પન્ન કદવાય
છે અને કમના ઉદયથી અજીવોને વિશે થરેલા પદ્યોનો
જીવો ઔદારિકાદિ સરીર (ઔદારિક સરીરનામકર્મના ઉદયથી
પુદ્ગલદ્રવ્ય સ્વરૂપ અજીવોને વિશે નિષ્પન્ન હોવાથી) અજીવોદય-
નિષ્પન્ન ૭ *

૬

રાજગૃહનગરનો પ્રસંગ છે

ગૌં—હે ભગવન! જીવ જીવત્વની અપેક્ષાએ પ્રથમ છે કે અપ્રથમ છે?

હૃં—હે ગૌતમ! તે પ્રથમ નથી, પણ અપ્રથમ છે જે જીવે જે ભાવ પૂર્વે પ્રાપ્ત કરેલો છે, તેની અપેક્ષાએ તે અપ્રથમ કહેવાય છે, જેમકે જીવત્વ અનાદિ કાળથી જીવને પ્રાપ્ત થયેલું છે, મારે જીવત્વની અપેક્ષાએ જીવ અપ્રથમ છે પરંતુ જે જીવ પૂર્વે અપ્રાપ્ત એવા જે ભાવને પ્રાપ્ત કરે, તેની અપેક્ષાએ તે પ્રથમ કહેવાય, જેમકે સિદ્ધત્વની અપેક્ષાએ મિદ્ધ પ્રથમ છે, કારણ કે સિદ્ધત્વ પૂર્વે જીવને પ્રાપ્ત થયેલું નથી અનાહારક જીવનો અનાહારક ભાવ વિચારીએ તો જે જીવ સિદ્ધગતિમા છે, તે સિદ્ધગતિના અનાહારક ભાવ કરતા પ્રથમ છે કારણ કે તેણે તે ગતિનું અનાહારકપણું પૂર્વે પ્રાપ્ત કર્યું નથી, પરંતુ વિગ્રહગતિને પ્રાપ્ત સમારી જીવ અપ્રથમ છે, કારણ કે, તેણે વિગ્રહગતિમા પૂર્વે અનાહારકપણું અનંત વાર પ્રાપ્ત કર્યું છે

મમ્યગ્દષ્ટિજીવને સમ્યગ્દષ્ટિભાવ વડે વિચારીએ તો, જે જીવો પહેલી વાર જ મમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કરે છે, તેઓ મમ્યગ્દષ્ટિભાવ કરતા પ્રથમ છે, પરંતુ જેઓ મમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કર્યા બાદ ત્યાથી પડીને તેને ફરી પ્રાપ્ત કરે છે, તેઓ અપ્રથમ છે મમ્યગ્દષ્ટિભાવની અપેક્ષાએ મિદ્ધોને પણ પ્રથમ જાણવા, કારણ કે મિદ્ધત્વસહચરિત મમ્યગ્દર્શન મોક્ષગમન સમયે પ્રથમ પ્રાપ્ત થાય છે

મિથ્યાદૃષ્ટિભાવની અપેક્ષાએ મિથ્યાદૃષ્ટિ ૭૪ અપ્રથમ
૭ કારણ કે મિથ્યાદર્શન જ્ઞાપદિ છે

સુવત-૭૫ અને મનુષ્યને મમ્મનદૃષ્ટિ ૭૫ પ્રમાણે
જાણવા [એ પ્રમાણે મૂળમાં અનેક ભાષાનેથી અપેક્ષાએ
પ્રથમતા—અપ્રથમતાનો વિચાર કરેલો છે]

—સતક ૧૮ શ્લોક ૧

૭

સન્ધિ

તે તે પ્રતિભાવક કમના ક્યાદિથી આત્મને જ્ઞાપદિ
મુખનો સાત્ત્વ થવો તે સન્ધિ કહેવાય.

ઔ —હે ભગવન! સન્ધિ કેટલા પ્રકારની થી છે ?

મ —હે ઔતમ! સન્ધિ છત્ર પ્રકારની થી છે

૧ તથાવિધ જ્ઞાનાવગ્ધુ કમના ક્ષય કે ક્ષયોપશમથી
યથામભવ પાત્ર પ્રકારના જ્ઞાનનો સાત્ત્વ થવો તે જ્ઞાનસન્ધિ.
૨ સમ્યક મિથ્યા કે ત્રિભુવદાનુષય આત્મનો પરિણામ
તે દશનસન્ધિ. ૩ આરિત્રમેલનીય કમના ક્ષય ઉપશમ
કે ક્ષયોપશમથી થયેલો આત્મપરિણામ તે આરિત્રસન્ધિ.
૪ અમૃત્યાજ્ઞાનપરેણુક ક્યાપના ક્ષયોપશમથી થયેલો
દેશવિરત્તિય આત્મપરિણામ તે આરિત્રાચારિત્રસન્ધિ. ૫—૬
દાનાન્તરાય સામાન્તરાય ભોમાન્તરાય ઉપભોગાન્તરાય
અને ત્રીશોન્તરાય કમના ક્ષય કે ક્ષયોપશમથી થી
સન્ધિઓ. અનુક્રમે દાનસન્ધિ, સાત્ત્વસન્ધિ, ભોમસન્ધિ,

ઉપભોગલક્ષિ, અને વીર્યલક્ષિ કહેવાય છે ૧૦ મતિ-
જ્ઞાનાવરણ ઝર્મના ક્ષયોપશમથી પ્રાપ્ત થયેલ ભાવેન્દ્રિયોનો
તથા એકેન્દ્રિયાદિ જાતિનામકર્મ અને પર્યાપ્તનામકર્મના ઉદયથી
દ્રવ્યેન્દ્રિયોનો લાભ થવો તે ધ્રુવિયલક્ષિ

તેમા જ્ઞાનલક્ષિ જ્ઞાનના પાત્ર પ્રકાર પ્રમાણે પાત્ર
પ્રજાગતી છે અજ્ઞાનલક્ષિ પણ મતિઅજ્ઞાન, શ્રુતઅજ્ઞાન
અને વિભગજ્ઞાન અનુસાર ત્રણ પ્રકારની છે

દર્શનલક્ષિ ત્રણ પ્રકારની છે ૧ મિથ્યાત્વ -
મોહનીયકર્મના ઉપશમ, ક્ષય કે ક્ષયોપશમથી થયેલ શ્રદ્ધાન-
રૂપ આત્મપરિણામ તે સમ્યગ્દર્શન લક્ષિ ૨ અશુદ્ધ
મિથ્યાત્વપુદ્ગલના વેદનથી થયેલ વિપર્યાસરૂપ જીવપરિણામ
તે મિથ્યાદર્શનલક્ષિ, અને ૩ અર્ધવિશુદ્ધ મિથ્યાત્વપુદ્ગલના
વેદનથી ઉત્પન્ન થયેલ મિશ્ર રુચિરૂપ જીવપરિણામ તે
મમ્યગમિથ્યાદર્શનલક્ષિ

ચાગ્રિતલક્ષિ પાત્ર પ્રકારની છે ૧ હિંસાદિ સદોપ
પ્રવૃત્તિથી વિગતિ તે 'સામાયિક ચાગ્રિ' તેના બે પ્રકાર છે
ધત્વઃ અને યાવત્કથિક ધત્વર એટલે અલ્પકાલીન તે
ધત્વઃ સામાયિક પહેલા અને છેલ્લા તીર્થ કરના તીર્થને
વિશેષ પ્રથમ દીક્ષા લેનારને હોય છે યાવત્કથિક એટલે

૧ પહેલા તીર્થ કરના મુનિઓ ઋજુજડ હતા એટલે તેમને
ધર્મ સમજવો મુશ્કેલ હતો પણ પાળવો સહેલો હતો, ન્યાયે
અતિમ તીર્થ કરના મુનિઓ વઠ્ઠજડ હતા, તેથી તેમને ધર્મ
સમજવો મહેલો હતો, પણ પાળવો મુશ્કેલ હતો ન્યાયે
વચગાળાના મુનિઓ ઋજુપ્રાજ્ઞ હતા જુઓ ઉત્તરાધ્યયન
અ ૨૩, ૨૫-૭

પાત્રવ્યવે તે ચારિત્ર મધ્યમ બાવીસ તીર્થક્રમા તીર્થને વિષે વર્તમાન સાધુઓને દાખ છે કેમકે તેઓ યશ્વત્ અને પ્રાણ દેવાથી તેઓને ચારિત્રમાં દોષનો સંભવ નથી નથી તેઓને પ્રથમથી જ પાત્રકથિક સામાયિક ચરિત્ર દેખ છે

૨ હરોપસ્થાપનીય પૂવના ચારિત્રપર્વાનો છઠ્ઠ ક્રમને ફરીથી મહાવ્રતોને અંગીકાર કરવા ત. તેના બે પ્રકાર છે સાતિચાર અને નિરતિચાર. હવરસ્થાપિકવાળા પ્રથમ દોષિતનું પુન મહાવ્રતોનું આરોપણ કરે અથવા બીજા તીર્થકરના સાધુઓ બીજા તીર્થકરના તીર્થમાં પ્રવેશ કરે ત્યારે તેન નિગતિચારચારિત્ર દોષ છે પરંતુ મહાવ્રતોને ફળથી ભગ કરનાર સાધુ પુન મહાવ્રતોનો સ્વીકાર કરે ત્યારે તે સાતિચાર કહેવાય છે ૩ પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્ર : તેમાં મધ્યથી જુદા પડી નર સાધુઓ આત્માની વિશુદ્ધિ અર્થે એક વિશિષ્ટ તપનો નીકાર કરે છે તેમાં ચાર તપ કરનારા ચાર સ્ત્રવા કરનારા અને એક મુરુગ્ધાન દોષ છે તપ કરનારાઓનું ઓછામાં ઓછું તપ આ પ્રમાણે છે મીધમસત્કર્મ ઓછામાં ઓછા એક ઉપવાસ મધ્યમ બે ઉપવાસ અને વધારેમાં વધારે ત્રણ ઉપવાસ સિંહિર સત્કર્મ ઓછામાં ઓછા બે ઉપવાસ મધ્યમ ત્રણ ઉપવાસ અને વધારેમાં વધારે ચાર ઉપવાસ અને વરોચસત્કર્મ ઓછામાં ઓછા ત્રણ ઉપવાસ મધ્યમ ચાર ઉપવાસ અને વધારેમાં વધારે પાંચ ઉપવાસ પારશ્વર્માં આત્મનિશ્ચ કરવાનું (એટલે કે એક વખત બી વખતે રસરુદિત ખાવાનું તથા મરમ પાણી પીવાનું) દાખ છે ચાર એવા કરનારા અને મુરુ રાખ

આયબિલ કરે છે આ પ્રમાણે છ માસ સુધી તપ કર્યા બાદ તપ કરનારાઓ સેવા કરે છે, અને સેવા કરનારા છ માસ તપ કરે છે. ત્યાર પછી ગુરુ એ પ્રમાણે છ માસ તપ કરે છે, બાકીનાઓમાથી એક ગુરુ થાય છે, અને બીજા બધા સેવા કરે છે એ પ્રમાણે ૧૮ માસ પૂરા થયા બાદ તેઓ ગચ્છમા પાછા આવે છે, કે જિનકલ્પનો^૧ સ્વીકાર કરે છે પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્ર તીર્થંકર કે કેવલજ્ઞાની પાસેથી જ લઈ શકાય છે, કે જેણે તીર્થંકર કે કેવલજ્ઞાની પાસે પૂર્વે લીધું હોય તેની પાસેથી લઈ શકાય છે > સૂક્ષ્મસપરાય જેમા માત્ર સૂક્ષ્મ કપાય અને તે પણ લોભાશનો ઉદય હોય છે તે સૂક્ષ્મસપરાય તેના બે પ્રકાર છે વિશુદ્ધ્યમાનક અને સક્લિશ્યમાનક તેમા વિશુદ્ધ્યમાનક, ક્ષપકત્રેણી અને ઉપશમ-ત્રેણીએ ચડનારને હોય છે, અને સક્લિશ્યમાનક ઉપશમ-ત્રેણીથી પડનારને હોય છે ૫ યથાગ્ન્યાત સર્વથા ડપાયોદયનો અભાવ જે ચારિત્રને વિષે હોય તે તેના બે પ્રકાર છે ઉપશમક-કપાયોનો ઉપશમ જેમા હોય તે અને ક્ષપક એટલે ડપાયોનો ક્ષય જેમા હોય તે

ચારિત્રાચારિત્ર લબ્ધિ એક જ પ્રકારની છે

વીર્યલબ્ધિ ત્રણ પ્રકારની છે ૧ જેથી બાલ — સયમ-રહિત અજ્ઞાની — ની અસયમ — અજ્ઞાન — પૂર્વક ડષ્ટદાયક અનુદાનોમા પ્રવૃત્તિ થાય, તે બાલવીર્યલબ્ધિ ૨ જેથી સયમને વિષે પ્રવૃત્તિ થાય તે પડિતવીર્યલબ્ધિ ૩ અને જેથી દેશવિરતિમા પ્રવૃત્તિ થાય તે બાલપડિતવીર્યલબ્ધિ

૧ જિનકલ્પ એટલે કે જિનનો અતિ કઠોર આચાર

ઈન્દ્રિયનિષ્ઠ ઈન્દ્રિયેભ્યા પાંચ પ્રકાર પ્રમાણે પાંચ
તત્ત્વની છે

મો — 'દ ભગવત્' ક્ષુન્ધાનિષ્ઠિવાણાં ઇવેા જાતી
તાં ૩ જાણતી ?

મ — 'દ મોતમ તમો જાતી પશુ દાંષ અને
જાણતી પશુ તાં ૩ [ઈન્દ્રિય એકલે મહાત્મ તેમ ૧
તદાત્મ જાતપૂર્વક દાંષ તે સમ્યક્મહાત્મ અને જાણપૂર્વક
દાંષ ત મિથ્યામહાત્મ છે સમ્યક્મહાત્મતા જાતી છે અને
મિથ્યામહાત્મતા જાણતી છે] એવો જાતી છે તેઓ
પાંચ જાતનું વિકલ્પે દોષ છે અને ૧ જો જાણતી છે
તેઓ ત્રણ જાણ વિકલ્પે દાંષ છે ૧

ઈન્દ્રિયનિષ્ઠ રહિત ઇવેા તો દોષ ૧ નથી કારણકે
મત્ત ઇવન સમ્યક્ મિથ્યા કે મિથ્યા મહાત્મમાંથી મમે તે
એક મહાત્મ દાંષ ૧ છે

સમ્યક્ઈન્દ્રિયનિષ્ઠિવાણાં ઇવેાત વિકલ્પે પાંચ જાતનું
દાંષ છે અને સમ્યક્ઈન્દ્રિયનિષ્ઠિરહિત ઇવેાત ત્રણ જાણ
તાં ૩ દાંષ છે ૧

મિથ્યાઈન્દ્રિયનિષ્ઠિવાણાં ઇવેાત ત્રણ જાણ વિકલ્પે
દાંષ છે અને મિથ્યાઈન્દ્રિયનિષ્ઠિરહિત (મમ્યક્ઈન્દ્રિય અને

• એક સમયે ક્યાં ક્યા જ્ઞાન આપે હોઈ શકે નમોરૂં વહુ ન
આ સ્થિતિમાં નવા જીવન પ્રકરણમાં આવી નહુ છે પા. ૩૨૧

૧ વિષ્ણુ મહાનિષ્ઠિવાણાંને અવરણ ત્રણ જાણનું દોષ
જાણનારે એ જાણનું દોષ

મિશ્રદષ્ટિ) જીવોને પાત્ર જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન વિકલ્પે હોય છે

મિશ્રદષ્ટિ જીવોને મિશ્રાદર્શનલબ્ધિવાળાની જેટલે જાણવા અને મિશ્રદષ્ટિરહિત જીવોને મિશ્રાદર્શનલબ્ધિગ્રહિત જીવોની જેમ જાણવા

ચારિત્રલબ્ધિવાળા જીવોને પાત્ર જ્ઞાન વિકલ્પે જાણવા અને ચારિત્રલબ્ધિગ્રહિત જીવોને મનપર્યાયજ્ઞાન મિવાયનાર ચાર જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન વિકલ્પે જાણવા

સામાયિક ચારિત્રલબ્ધિવાળા જીવોને કેવલજ્ઞાન સિવાયર ચાર જ્ઞાન વિકલ્પે હોય છે, અને સામાયિક ચારિત્રલબ્ધિગ્રહિત જીવોને પાત્ર જ્ઞાન^૧ અને ત્રણ અજ્ઞાન વિકલ્પે હોય છે

તે પ્રમાણે યથાખ્યાતચારિત્ર મુખી સમજવું, પરંતુ તેની લબ્ધિવાળાને પાત્ર જ્ઞાન વિકલ્પે જાણવા ^૨

ચારિત્રાચારિત્ર (દેશચારિત્ર) લબ્ધિવાળા જીવો જ્ઞાની છે પણ અજ્ઞાની નથી તેમા કેટલાક એ જ્ઞાન (મતિ અને શ્રુત) વાળા છે, અને કેટલાક ત્રણ જ્ઞાન (મતિ, શ્રુત અને અવધિ) વાળા છે ચારિત્રાચારિત્રલબ્ધિરહિત જીવોને

૧ કારણકે અવિરતિપણામા પ્રથમના બે કે ત્રણ જ્ઞાન હોય છે, અને સિદ્ધપણામા એક કેવલજ્ઞાન જ હોય છે

૨ કારણકે યથાખ્યાતચારિત્રીને જ કેવલજ્ઞાન હોય છે

૩ કારણકે સામાયિકચારિત્રની લબ્ધિરહિત જે જ્ઞાની જીવો છે તેઓને છટોપસ્થાપનીયભાવે અને સિદ્ધભાવે પાત્ર જ્ઞાન વિકલ્પે છે તથા જે અજ્ઞાની છે, તેમને ત્રણ અજ્ઞાન વિકલ્પે છે

૪ કારણકે યથાખ્યાતચારિત્રી ઇદમસ્થ કે કેવલી હોય એટલે તેને પાત્ર જ્ઞાન વિકલ્પે હોય

વિકલ્પે પાંચ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન હોય છે (એટલે જો તેઓ જાણી છે તેમને પાંચ જ્ઞાન અને અજ્ઞાની છે તેમને ત્રણ અજ્ઞાન વિકલ્પે ભણુર્વા)

દાનસન્ધિવાળાને પાંચ જ્ઞાન^૧ અને ત્રણ અજ્ઞાન^૨ વિકલ્પે હોય છે દાનસન્ધિરહિત^૩ (સિદ્ધ) અવસ્થા એક કેવલજ્ઞાનવાળા ન હોય છે એ પ્રમાણે છે વીરસન્ધિ અને વીરસન્ધિરહિત એવા સુધી ભણુર્વું

ભાસ્વીરસન્ધિવાળા જેને ત્રણ^૪ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન વિકલ્પે હોય છે અને ભાસ્વીરસન્ધિરહિત એને પાંચ જ્ઞાન વિકલ્પે હોય છે^૫

૫ પ્રિતીર્થસન્ધિવાળાને વિકલ્પે પાંચ જ્ઞાન હોય છે અને ૫૦૦ વીરસન્ધિરહિતને અનૃષ્યજ્ઞાન સિવાય ચાર જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન વિકલ્પે હોય છે^૬

૧ ત્રણ કે કેવલજ્ઞાની ત્રણ દાનસન્ધિયુક્ત છે

૨ જ્ઞાનીને જ્ઞાન અને અજ્ઞાનીને અજ્ઞાન ભણુર્વા

૩ તેમને જ્ઞાનાન્તરાવરો કુલ છે પણ દેવા કાલક વસ્તુના અભાવથી પાત્રના અભાવથી અને જ્ઞાનના પ્રયોગ્યતા અભાવથી નજરે જ્ઞાનસન્ધિરહિત હોય છે

૪ ભાસ્વીરસન્ધિવાળા અસવત (અવિધિત) સ્વેચ્છા છે

૫ ભણુ કે ભાસ્વીરસન્ધિરહિત એના કાંતિ સવનિધિ હોય દેશવરનિ હોય કે સિદ્ધ દેશ

૬ ભણુ કે ૫ પ્રિતીર્થસન્ધિરહિત કાંતિ અસવત દેશ જ્ઞાના દેશસવત દેશ કે કાંતિ સિદ્ધ દેશ તેમાં અસવતને તો પ્રથમના ત્રણ જ્ઞાન કે ત્રણ અજ્ઞાન વિરુદ્ધે દેશ દેશ સવતને ત્રણ જ્ઞાન વિકલ્પે દેશ અને સિદ્ધને એક કેવલજ્ઞાન

બાલ-પડિત વીર્યલઙ્ઘિવાળાને ત્રણ જ્ઞાન વિકલ્પે હોય છે, અને બાલ-પડિતવીર્યલઙ્ઘિરહિત જીવોને પાંચ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન વિકલ્પે હોય છે

ઇન્દ્રિયલઙ્ઘિવાળા જીવોને વિકલ્પે ચાર^૧ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન હોય છે ઇન્દ્રિયલઙ્ઘિરહિત જીવો અવશ્ય એક કેવલજ્ઞાનવાળા છે

શ્રોત્રેન્દ્રિયલઙ્ઘિવાળાને ઇન્દ્રિયલઙ્ઘિવાળાની પેઠે જાણવા શ્રોત્રેન્દ્રિયલઙ્ઘિરહિત જીવોમા જેઓ જ્ઞાની છે તેઓ કાતો (મતિ-શ્રુત) એ જ્ઞાન^૨વાળા છે, કે કાતો (કેવલજ્ઞાનરૂપી) એક જ્ઞાનવાળા છે અને જે અજ્ઞાની છે, તે એ (મતિ અને શ્રુત) અજ્ઞાનવાળા છે નેત્રેન્દ્રિય અને ઘ્રાણેન્દ્રિયલઙ્ઘિવાળાને શ્રોત્રેન્દ્રિયલઙ્ઘિવાળાની પેઠે જાણવા તે પ્રમાણે રહિતનું પણ જાણવું

જિહ્વેન્દ્રિયલઙ્ઘિવાળાને ચાર જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન વિકલ્પે હોય છે જિહ્વેન્દ્રિયલઙ્ઘિરહિત જીવોમા જે જ્ઞાની છે તેઓ અવશ્ય એક કેવલજ્ઞાની છે, અને જેઓ અજ્ઞાની છે, તે (મતિ-શ્રુત) એ અજ્ઞાનવાળા છે

હોય મન પર્યાવજ્ઞાન માત્ર પડિતવીર્યલઙ્ઘિવાળાને હોય સિદ્ધા પડિતવીર્યલઙ્ઘિરહિત છે કેમકે તેઓને અદ્વિસાદિ ધર્મવ્યાપારમા પણ પ્રવૃત્તિ નથી

૧ કારણ કે કેવલજ્ઞાનીને ઇન્દ્રિયનો ઉપયોગ નથી

૨ તે અપર્યાપ્તાવસ્થામા સામ્વાદન સમ્યગ્દષ્ટિ વિકલ્પેન્દ્રિય જીવો છે

૩ એટલે કે એકેન્દ્રિય જીવો, તેઓમા સામ્વાદન ન હોવાથી જ્ઞાનનો અભાવ છે, તેમ જ વિભગનો પણ અભાવ છે

રૂપશૈન્દિયસન્ધિરાજાને સ્થિતિસન્ધિરાજાની પેઠે નક્કી
રહિતનું પણ તેમ જ નક્કી

— સતક ૮ ઉરે ૨

૮
ધ્યાન

મો — હે બનવત્ ચોમ (પ્રદત્તિ) ના કેટલા
પ્રકાર છે ?

મ૦ — હે મોતમ ચોમના ત્રણ પ્રકાર કહ્યા જ
મન્યોમ વચનચોમ અને કાવચોમ

— સતક ૧૬ ઉરે ૧

મો — હે બનવત્ કેટલા પ્રકારનો ચોમ કહ્યો જ ?

મ — હે મોતમ ૫૬૭ પ્રકારનો ચોમ કહ્યો જ

૧ સત્વમ્નાચોમ ૨ સુરામનોભાગ મુત્તમ
મ્નોચોમ ૪ અન્તલ અમુરા મનોભોમ ૫ સત્ત્વ વચનચોમ
૬ અમુત્ત વચનચોમ ૭ મુત્તમુલા વચનચોમ ૮ અન્ત-
અમુરા વચનચોમ ૯ ઔદારિકચરીર કાવચોમ ૧૦
ઔદારિકમિત્તચરીર કાવચોમ ૧૧ વૈશ્વચરીર કાવચોમ ૧૨
વક્રિયમિત્તચરીર કાવચોમ ૧૩ આદારકચરીર કાવચોમ ૧૪
આદારકમિત્તચરીર કાવચોમ અને ૧૫ કામચુચરીર કાવચોમ

[ઔદારિકમિત્તચરીર કાવચોમની મમજ ના પ્રમાણે જ
ઔદારિક કાવચોમ તો પર્વામને ૮ હાથ ઔદારિક
ચરીર ઉત્પત્તિ સમયે અપૂર્ણાવસ્થામાં કાર્પણ માથે મિત્ત
કાવ ૭ ત્યારે તે ઔદારિક મિત્ત કદવાય ૭ એ
અપર્વામને ૮ હાથ વચ્ચે પરમવચ્ચ ઉત્પત્તિ સમયે છવ
પ્રથમ કાર્પણચોમ વડે આદાર કરે પછી નાં મુખી ચરીર

નિષ્પન્ન ન થાય ત્યા સુધી ઔદારિક મિશ્ર યોગ વડે આહાર કરે વળી, ઔદારિક શરીરવાળો જ્યારે વૈક્રિય શરીર કરે, ત્યારે, જ્યા સુધી વૈક્રિય શરીર પૂર્ણ ન કરે, ત્યા સુધી વૈક્રિયની સાથે ઔદારિક શરીરની મિશ્રતા હોવાથી ઔદારિક મિશ્ર કાયપ્રયોગ જાણવો.

વૈક્રિયમિશ્રકાયપ્રયોગ દેવ અને નારકમા ઉત્પન્ન થતા અપર્યાપ્તને જ હોય અહીં વૈક્રિયની મિશ્રતા કાર્મણુ સાથે છે વળી વૈક્રિય શરીરનો ત્યાગ કરી, ઔદારિકને ગ્રહણ કરતા ઔદારિક શરીરવાળાને વૈક્રિયની પ્રધાનતા હોવાથી વૈક્રિયની મિશ્રતા છે

આહારક મિશ્રની મિશ્રતા ઔદારિકની માથે હોય છે આહારક શરીરી પોતાનું કામ પૂરું કરી જ્યારે આહારકને ત્યાગવા લાગે, અને ઔદારિકને ગ્રહણ કરી રહે ત્યા સુધી તે હોય છે

કાર્મણુશરીરકાયપ્રયોગ વિગ્રહગતિમા સર્વ મસારી જીવોને હોય છે પૂર્વદેહથી મળેલી ગતિ વાક સુધી જ પહોંચે છે ત્યાથી આગળ જવા બીજા પ્રયત્નની જરૂર પડે છે તે વખતે બીજું કાર્મ શરીર તો હોતુ નથી, તેથી કાર્મણુ શરીરના પ્રયત્નથી જીવ આગળ ગતિ કરે છે વળી મમુદ્ધાત કરતા કેવલજ્ઞાનીને ત્રીજા, ચોથા અને પાંચમા મમયે^૧ તે કાયયોગ હાય છે

૧ તેની વિગતો માટે જીઓ આ માળાનું 'યોગગાન્ધ' પુસ્તક, પા ૧૩૩

ગ્રી —૬ ભગવન્' જોછામા જોછા (જ્યન્મ) ૨ વધારેમા વધારે (ઉત્કૃષ્ટ) એ ૫૬૨ પ્રકારના યોગોમા ૩૫૦ યોગ કાનાથી વિશેષાધિક છે ૧

મ —૬ ગ્રીતમ' કામજુલરીરનો જ્યન્મ યોગ સૌથી અધ્ય છે તેથી જોદારિકમિશનો જ્યન્મ યોગ અસખ્યાતમલો છે તેથી વૈક્રિમિમિશનો જ્યન્મ યોગ અસખ્યાતમલો છે તેથી જોદારિક જરીરનો જ્યન્મ યોગ અસખ્યાતમલો છે તેથી વૈક્રિમિ જરીરનો જ્યન્મયોગ અસખ્યાતમલો છે તેથી કામજુ જરીરનો ઉત્કૃષ્ટ યોગ અસખ્યાતમલો છે તેથી આકારક મિશનો જ્યન્મ યોગ અસખ્યાતમલો છે તેથી આકારક જરીરનો ઉત્કૃષ્ટ યોગ અસખ્યાતમલો છે તેથી જોદારિકમિશ અને વૈક્રિમિમિશનો ઉત્કૃષ્ટ યોગ અસખ્યાતમલો અને ૫૨૨૫૨ સમાન છે તેથી અસ્તવજ્યુવા મનાયોમનો જ્યન્મ યોગ અસખ્યાતમલો છે તેથી આકારક જરીરનો જ્યન્મયોગ અસખ્યાતમલો છે તેથી ત્રણ પ્રકારના યોગોમા અને ચાર પ્રકારના વચનયોગ અસખ્યાતમલો અને ૫૨૨૫૨ પુન્ય છે તેથી આકારક જરીરનો ઉત્કૃષ્ટ યોગ અસખ્યાતમલો છે તથા તેથી જોદારિક જરીર, વૈક્રિમિજરીર ચાર પ્રકારના યોગોમા અને ચાર પ્રકારના વચનયોગ —એ ૬૬૦ ઉત્કૃષ્ટ યોગ અસખ્યાતમલો અને ૫૨૨૫૨ પુન્ય હોય છે

ગ્રી —૬ ભગવન્' તે એમ જ છે ૬ ભગવન્' તે એમ જ છે

૯

કષાય

ગૌં—હે ભગવન્ ! કષાય કેટલા છે ?

મં—હે ગૌતમ ! કષાય ચાર છે ક્રોધ, માન, માયા, અને લોભ

ગૌં—હે ભગવન્ ! ક્રોધના મ્થાન કેટલા પ્રકારના છે ?

મં—હે ગૌતમ ! ચાર પ્રકારના છે પોતાની જાત, ખીજની જાત, બનેની જાત, અને અપ્રતિષ્ઠિત (કાઈના ઉપર નહીં તેવો)

એ પ્રમાણે માન, માયા અને લોભ વિષે પણ જાણુ

ગૌં—હે ભગવન્ ! કયા કયા કારણો વડે ક્રોધ થાય છે ?

મં—હે ગૌતમ ! ક્ષેત્રને કારણે, વસ્તુને કારણે, શરીરને કારણે, અને સાધનસામગ્રીને કારણે એ પ્રમાણે માન, માયા અને લોભનું પણ જાણુ

ગૌં—હે ભગવન્ ! ક્રોધ કેટલા પ્રકારનો છે ?

મં—હે ગૌતમ ! ચાર પ્રકારનો છે અનતાતુલ્યધી (સમ્યક્ત્વ ગુણનો જ નાશ કરી અનત ભવ ભટકાવનાર), અપ્રત્યાખ્યાન (દેશવિરતિ ગુણનો વિધાત કરનાર), પ્રત્યાખ્યાનાવરણ (સર્વાવિરતિગુણવિધાતી), અને સંવલન (યથાખ્યાત ચારિત્રનો વિધાતક) એ પ્રમાણે માન, માયા અને લોભનું પણ જાણુ

ગૌતમં—હે ભગવન્ ! ક્રોધ કેટલા પ્રકારનો છે ?

મં—હે ગૌતમ ! પૂરતું કાગળ મમજીને ડરેલો (આભોગનિર્વર્તિત), ગુણદોષની વિચાગણ વિના જ કરેલો

(અનામામનિવૃત્તિ) ઉપશાન્ત (અનુદયાવસ્થાવાગ્રી) અને
અનુપશાન્ત (ઉપાવસ્થાવાગ્રી)

મો —હે ભગવન્ ! છવો કયા સ્થાનો^૧ વડે આડે
કર્મપ્રકૃતિઓ બધી છે ?

મ —હ જોતમ ! આર સ્થાનો વડે આડે કર્મપ્રકૃતિઓ
બધી છે ક્રોધ વડે માન વડે માયા વડે અને ક્રોધ વડે

—શતક ૧૮ શ્લોક ૪

૧૦

વેદના

૧

મો —હે ભગવન્ ! વેદના કેટલા પ્રકારની છે ?

મ —હ જોતમ વેદના પચ્ચ પ્રકારની છે શ્રીન
ઉચ્ચ અને શીતોચ્ચ

મો —હે ભગવન્ નેર્યવિકા કઈ વેદના અનુભવે છે ?

મ —હે જોતમ ! શીત વેદના પચ્ચ અનુભવે છે અને
ઉચ્ચ પચ્ચ અનુભવે છે^૧ પરંતુ શીતોચ્ચ વેદના નથી
અનુભવતા અમુરકુમારો ત્રણ વેદનાઓ અનુભવે છે^૨ એ
પ્રમાણે વૈમાનિકા સુધી ત્રણ

૧ અટ્ટી સ્થાન કોઈએ પાપકામનું સ્થાન સમજવું

૨ પર્જના આકાશ પ્રકરણમાં શ્રીન ચાંદિવિમાનમાં
અનુભવા પ્રમાણે પા. ૪૪૪

૩ તે ને પ્રકારના પુરુષોએ સ્પર્શ થાય ત્યારે એમને
ગ્તાનારિ વળતે શીવ હ ઉચ્ચ વેદનાનું તેમને જીવુ મારણ છે
ઉંડે સ્વારી વપારે પ્રભાવવાનો દેવ કુચ્છે લઈને તેમને જુએ ત્યારે
તેમને ઉચ્ચ વેદના થાય છે જુએ દિશાને દ્વન્દ્વી કામાં પા. ૧૧૪

પૃથ્વીકાયિકો પણ ત્રણે વેદના અનુભવે છે તે પ્રમાણે મનુષ્ય સુધી જાણવું

ગૌં—હે ભગવન્! વેદના કેટલા પ્રકારની છે ?

મં—હે ગૌતમ! વેદના ચાર પ્રકારની છે દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાલથી અને ભાવથી [પુદ્ગલ દ્રવ્યના સંબંધની અપેક્ષાએ દ્રવ્યવેદના, નારકાદિ ઉપપાતક્ષેત્રની અપેક્ષાએ ક્ષેત્રવેદના, નારકાદિ ભવકાલની અપેક્ષાએ કાલવેદના, અને વેદનીયકર્મના ઉદયથી થતા ઉત્પાદની અપેક્ષાએ ભાવવેદના] આ ચારે વેદના નૈરયિકથી માડીને બધાને હોય છે

ગૌં—હે ભગવન્! વેદના કેટલા પ્રકારની છે ?

મં—હે ગૌતમ! વેદના ત્રણ પ્રકારની છે શારીરિક, માનસિક અને શારીરિક-માનસિક આ વેદનાઓ પણ બધાને હોય છે, પરંતુ તેમાં વિશેષ એ કે, એકેદ્રિય અને વિક્ષેદ્રિય જીવો માત્ર શારીરિક વેદના જ અનુભવે છે, કાગળ કે તેમને મનનો અભાવ છે

ગૌં—હે ભગવન્! વેદના કેટલા પ્રકારની છે ?

મં—હે ગૌતમ! વેદના ત્રણ પ્રકારની છે (સુખ૩૫) આતા, (દુ ખ૩૫) અસાતા અને સાતા-અસાતા બધા જીવોને? ત્રણે વેદનાઓ હોય છે

૧ નૈરયિકોમાં તો અસાતાવેદના જ હોય છે, પરંતુ તીર્થ ઝરના જન્માદિકાલે તેમને સાતાવેદના માની છે, ઉપરાત પૂર્વજન્મનો સ્વબધી દેવ વા અસુર વચ્ચનામૃતોથી તેને સિંચે છે, ત્યારે મનમાં તે સાતાવેદના અનુભવે છે, અને શરીરે તો ક્ષેત્રના પ્રભાવથી અસાતાવેદના અનુભવે છે, ઉપરાત તે દેવાદિના દર્શનથી અને તેના વચનશ્રવણથી મનમાં તે સાતાવેદના પણ અનુભવે

મૌ — હે ભગવન્! વેદના કેટલા પ્રકારની છે ?

મ — હે ઔત્તમ! વેદના ત્રણ પ્રકારની છે. ૧. યજુર્વેદ, ૨. સમવેદ અને ૩. સુગ્ધ્યવેદ. તે ત્રણ બધા જીવંત છે.

મૌ — હે ભગવન્! વેદના કેટલા પ્રકારની છે ?

મ — હે ઔત્તમ! વેદના બે પ્રકારની છે.

આચ્યુષ્યમિષ્ટી (પોતે જાણીને સ્વીકારેલી) અને સાધુઓ વાળા દ્રુપાદે તે) અને ઔપકમિષ્ટી (પોતાના વેદનીય કમના રૂળ રૂપે પ્રાપ્ત થતી) તેમાં ૧ એદિય તિયમો અને મનુષ્યોના બને વેદનાઓ દોષ છે. બાકીના ઔપકમિષ્ટી / અનુભવ છે.

મૌ — હે ભગવન્! વેદના કેટલા પ્રકારની છે ?

મ — હે ઔત્તમ! વેદના બે પ્રકારની છે. નિષા (સમ્યક્ વિવેકવાળી) અને અનિષા (સમ્યક્ વિવેક વિનાની)

નરસિંહો બે પ્રકારના છે. સચી અને અસચી. તેમાં નચી નૈરસિંહોને તો પૂરવું જાય. મરણ દોષ છે. તથી તેઓ.

જે અને પશ્ચાત્તપના અનુભવથી અસાધ્ય ત્રણ અનુભવ છે. અમ સાધ્ય-અસાધ્ય વેદના ત્રણ અનુભવ છે. જેમાં સામ્ય-અ સાધ્ય-અસાધ્ય વેદના ત્રણ અનુભવ છે. પરંતુ અવનમને અસાધ્યવેદના ત્રણ છે. અને પોતાના વિશ્વવતું સુખ સમાવતી થતો અન્યની વિશ્વવિ દેવી સાધ્ય-અસાધ્ય વેદના અનુભવ છે.

૧. પૂર્વે જણાવેલ સાધ્ય-અસાધ્યમાં અને આમાં ફેર મિલે છે કે કમના કદમને લીધે ૭ દુઃખ સુખ પ્રાપ્ત થાય તે સાધ્ય-અસાધ્ય કહેવાય અને જે સુખદુઃખ નીચ વડે કરાયેલ દોષ તે સુખદુઃખ કહેવાય.

૨. મારણ કે તેથી કમનો કાલ કરવા આચ્યુષ્યમિષ્ટીવાળા ત્રણ દોષ છે.

નિદા વેદનાને અનુભવે છે બાકીના અનિદાને એ પ્રમાણે અમુરકુમારથી માડી ન્તનિતકુમાર સુધીનાને તેમ જ વાન-વ્યતરોને પણ જાણવું કારણ કે તેઓમા મજી અને અસરી એવા એ વર્ગ છે પૃથ્વી, અપ્, તેજ, વાયુ, વનસ્પતિ, એ ઇન્દ્રિયવાળા, ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા, ચાર ઇન્દ્રિયવાળા તથા સમૂર્ણમ પચેન્દ્રિય તિર્યચો અને મનુષ્યોને પણ નૈરચિદ્ એવા જાણવા ૧

જ્યોતિષ્કો સરી જ હોય છે, પરંતુ તેઓમા માયિ-મિથ્યાદષ્ટિ^૨ અને અમાયિસમ્યગ્દષ્ટિ એવા એ વર્ગો છે. તેમા માયિ-મિથ્યાદષ્ટિઓ “વિપરીત જ્ઞાનવાળા હોવાને કારણે ‘વ્રતનો ભગ કથાથી કે અજ્ઞાનયુક્ત તપને લીધે અમે આ પ્રમાણે ઉત્પન્ન થયા છીએ’ એવું નવી જાણતા તેથી સમ્યગ્-યથાવસ્થિત-પરિજ્ઞાનના અભાવથી” અનિદા વેદનાને અનુભવે છે, અને અમાયિમિથ્યાદષ્ટિઓ ‘યથાવસ્થિત સ્વરૂપ જાણતા હોવાને લીધે જે કાર્ષ અનુભવે છે તે,’ નિદા વેદના જ અનુભવે છે એ પ્રમાણે વૈમાનિક સુધી જાણવું — શતક ૧૦, ઉદ્દે ૦ ૨

૨

ગૌ૦—હે ભગવન્! નારકો કેટલા પ્રકારની વેદનાઓ અનુભવ કરતા હોય છે?

૧ કેમકે સમૂર્ણમ મનુષ્યાદિ મન વિનાના હોવાથી અનિદાને જ અનુભવે છે

૨ માયાયુક્ત (માયિ) હોવાથી મિથ્યા—વિપરીત છે દષ્ટિ—વસ્તુતત્ત્વનું જ્ઞાન—જેમનું

૪ —હે જોતમ' દસ પ્રકારની વેદનાઓ અનુભવતા
 હતા છઃ શીત સિદ્ધ્ય શુદ્ધા તૃપ્તિ, ૬ —અર્ચન પરત્રત્ત્વ
 નવ દાહ બળ અને શીત

—સતક ૭ ઉદે ૮

૧૧

ઉપધામ

ઉપધોમ એટલે બોધધર્મ વ્યાપાર તેમાં ચેતનાસક્તિ
 નામ તેમાં બોધક્ષિયા ધર્મ રહે ચેતનાસક્તિ આદ્યામાં ૮ છ
 ન મા નહીં

જો —હે ભગવન' ઉપધોમ કેટલા પ્રકારના કહી છે

૪ —હે જોતમ' બે પ્રકારનો કહી છે સકાર અને
 નિરાકાર

૧) બોધ માત્ર વસ્તુને વિશેષરૂપે જાણે તે સકાર
 ઉપધોમ છે અને ૨) બોધ માત્ર વસ્તુને સામાન્યરૂપે જાણે
 ન નિરાકાર ઉપધોમ છે સકારને જ્ઞાન અથવા
 અધિકરૂપક બોધ કહે છે અને નિરાકારને હિન અથવા
 નિર્વિકરૂપક બોધ કહે છે

તેમાં સકાર ઉપધોમ અથવા જ્ઞાનના આઠ પ્રકાર છે
 મતિજ્ઞાન, મનજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મનપ્રવચ્છાન કેવળજ્ઞાન,
 મતિઅજ્ઞાન અતઅજ્ઞાન અને વિભજ્ઞાન *

સમ્યક્ત્વ વિજ્ઞાના મતિ સુવ અને અવધિજ્ઞાન તે
 અનુક્રમે મતિઅજ્ઞાન સુવઅજ્ઞાન અને વિભજ્ઞાન કહેવાય છે
 મનપ્રવચ્છાન અને કેવળ જો જો જ્ઞાન સમ્યક્ત્વ ચિવાય રહ્યા જ
 નથી તેથી તેઓ પ્રતિષ્ઠાનો સંજવ નથી.

નિરાકાર ઉપયોગ અથવા ‘દર્શન’ના ચાર ભેદ છે જે સામાન્ય બોધ નેત્રજન્ય હોય, તે ચક્ષુર્દર્શન, જે સામાન્ય બોધ નેત્ર નિવાય બીજી કોઈ પણ ઇન્દ્રિય અથવા નથી થાય છે તે અચક્ષુર્દર્શન ૩ અવધિલબ્ધિથી મૂર્ત પદાર્થોનો સામાન્ય બોધ તે અવધિદર્શન, અને ૪ કેવળ-લબ્ધિથી થતો મમંત્ત પદાર્થોનો સામાન્ય બોધ તે કેવળદર્શન કહેવાય છે ૧

—શતક ૧૬, ઉદ્દે ૭

૭ જીવ અને લેશ્યા

૧

‘લિશ્-એટલે ચોટવું લેશ્યા એટલે જે વડે કર્મ આત્મા માથે ચોટે તે અર્થાત્ આત્માનો એક પ્રકારનો શુભ કે અશુભ પરિણામ પ્રત્ત એ છે કે, લેશ્યા એ લાગણી કે વૃત્તિરૂપ છે કે આહુરૂપ છે? પ્રજ્ઞાપનાની ટીકામાં જણાવ્યું છે કે લેશ્યા એ આહુરૂપ છે તો બીજો સવાલ એ થાય છે કે, આહુઓ આઠ પ્રકારના છે,^૩ તેમાં કઈ જાતિમાં લેશ્યાના આહુઓનો મમાવેશ થાય છે? શ્રી મલય-

૧ દર્શનોમાં કેવળદર્શન સમ્યક્ત્વ સિવાય ચતુ નથી પરંતુ બાકીના ત્રણ, સમ્યક્ત્વનો અભાવ હોય તો પણ થાય છે છતાં તેના પ્રતિપક્ષી ત્રણ અદર્શન ન કહેવાનું કારણ એ છે કે, દર્શન એ માત્ર સામાન્ય બોધ છે તેથી સમ્યક્ત્વની અને મિથ્યાત્વની દર્શનો વચ્ચે કોઈ ભેદ વ્યવહારમાં બતાવી શકાતો નથી

૨ પૃ ૩૩૦, પદ ૧૭

૩ આહુઓ આગળ પા ૩૬૭

વિરત ન થયેલો, ક્ષુદ્ર અને સાહસિક - એવો માણસ તીવ્ર લેશ્યાવાળો હોય છે

વાકુ બોલનારો, વાકુ આચરનારો, શદ્, અમરલ, પોતાના દોષ ઢાકનાર, કપટયુક્ત, વિપરીત શ્રદ્ધાવાળો, અનાય, બીજાનું મર્મ ચિરાઈ જાય તેવું દુષ્ટ બોલનારો, ચોર અને મત્તરયુક્ત - એવો માણસ કાપોત લેશ્યાવાળો હોય છે

નત્ર, અચપલ, અમાયી, અકુતલહલી, વિનયી, ઇન્દ્રિયનિગ્રહી, યોગવાન, ઉપધાનવાન,^૧ ધર્મપ્રિય, દૃઢધર્મી પાપભીરુ, અને સર્વનો હિતૈષી એવો માણસ તેજલેશ્યાવાળો હોય છે

જેના ક્રોધ, માન, માયા અને ક્ષોભ બહુ ઓછા થઈ ગયા છે તેવો, પ્રશાન્તચિત્ત, આત્માનું દમન કરનારો, યોગવાન, ઉપધાનવાન, સ્વલ્પભાષી, ઉપશાન્ત તથા જિતેન્દ્રિય - એવો માણસ પદ્મલેશ્યાવાળો હોય છે

આર્તધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાન એ બેને છોડીને ધર્મધ્યાન અને શુક્લધ્યાન ધ્યાનારો, પ્રશાન્તચિત્ત, આત્માનું દમન કરનારો, પાત્ર સત્પ્રવૃત્તિઓ (સમિતિઓ) વાળો, મન-વાણી-કાયાનું સંયોગન કરનારો તથા ઉપશાન્ત અને જિતેન્દ્રિય - એવો પુરુષ શુક્લલેશ્યાવાળો હોય છે]

કૃષ્ણલેશ્યા નૈગયિક, તિર્યચ મનુષ્ય, ભુવનપતિ અને વાનઘ્ય તરૂં દેવોને હોય છે તેનો રંગ મેઘ જેવો કાળો, અક્ષીબડા વગેરે જેવો અનંતગણો કડવો, ગંધ દુર્ગંધી, અને સ્પર્શ કર્કશ હોય છે તેની સ્થિતિ ઓગામા ઓગા

અપમુહત અને વધારેમા વધારે ૩૩ સામરોપમ ઉપર્યત
એક મુહત છે

નીલમેરમા નેરવિક તિય મ મનુષ્ય ભુવનપતિ અને
અતરેને હાપ છે તેનો રમ ભમરા જેવો નીચો રમ
નહ વમેર જેવો અનતમલો તીખો મધ દુર્મધી અને
સ્પષ્ટ કક્ષ હોપ છે તેની ત્રિવિતિ જોજામા જોજી
અપમુહત અને વધારેમા વધારે ૨ સામરોપમ ઉપર્યત
પત્નોપમ્નો અર્મખ્યાતમો ભાગ છે

કપિતમેરમા પશુ નીલ મેસ્વાવાળા ડેહસાએને હેવ
છ ત્તા રમ પારેવાની ડેહ^૧ જેવો તેનો રસ કાચા મેર
તેવ અનતમલો ખડિ તેના મધ દુર્મધી અને સ્પષ્ટ
કક્ષ છે તેની ત્રિવિતિ જોજામા જોજી અર્ધમુહત અને
વધારેમા વધારે ત્રણ સામરોપમ ઉપર્યત પત્નોપમ્નો
અર્મખ્યાતમો ભાગ છે

તેલેરમા તિય મ, મનુષ્ય અને દેવને હાપ છે તેનો
રમ નસલાના સેત્રી જેવો રાનો, તેનો રસ અનતમલો^૨
મીટો તેનો મધ સુગધી, અને તેનો સ્પર્શ ડોમળ છે
તેની ત્રિવિતિ જોજામા જોજી અર્ધમુહત અને વધારેમા
વધારે બે સામરોપમ ઉપર્યત પત્નોપમ્નો અર્મખ્યાતમો
ભાગ છે

૧. પ્રજાપના પદ ૧૭માં અનુન્વા પ્રમાણે એવસ્યર વમેરે
જેવે.

૨. પ્રજાપના પદ ૧૭માં અનુન્વા પ્રમાણે પાતી રેરી
વમેરેની પેડે ખાટી અને ચક્રી.

પદ્મલેશ્યા તિર્થંચ, મનુષ્ય અને વૈમાનિક દેવોને હોય છે તેનો રગ હળદર^૧ જેવો, તેનો રસ અનતગણો^૨ મધુર તેનો ગંધ સુગંધી અને તેનો સ્પર્શ ક્રોમળ છે તેની સ્થિતિ ઓછામાં ઓછી અર્ધમુહૂર્ત અને વધારેમાં વધારે ૧૦ સાગરોપમ ઉપરાત એક મુહૂર્ત છે

ગુહ્યલેશ્યા પણ પદ્મલેશ્યાવાળા જેટલાઓને^૩ હોય છે તેનો રગ શખ વગેરે જેવો ઘોળો, તેનો રસ ગોળ વગેરેની પેઠે અનતગણો શ્વાદુ, તેનો ગંધ સુગંધી તથા તેનો સ્પર્શ ક્રોમળ હોય છે તેની ઓછામાં ઓછી સ્થિતિ અર્ધમુહૂર્ત અને વધારેમાં વધારે સ્થિતિ ૩૩ સાગરોપમ ઉપરાત એક મુહૂર્ત છે

અધી લેશ્યાઓનો પરિણામ (એટલે કે ન્યૂનાધિકતા વા તીવ્રતા મદતા) ત્રણો અને ઘણા પ્રકારનો હોય છે

તેમના સ્થાન^૪ એટલે કે નિમિત્તો પણ અસંખ્ય હોય છે ને તે દરેકમાં પુનર્જન્મ લેશ્યાની ઉત્પત્તિ થયા પછી એક મુહૂર્ત અથવા લેશ્યાનો અત થવાને એક મુહૂર્ત બાકી હોય

૧ પ્રજ્ઞાપના પદ ૧૭ પ્રમાણે ચપક જેવો

૨ ચદ્રપ્રભા મઘની પેઠે તીખો-કપાયલો-મધુર પ્રજ્ઞાપના પદ ૧૭

૩ જ્યે લેશ્યાના અધિકારીઓ બાળત જીવો ગતક ૩, કુદે ૪

૪ દ્રવ્યાર્થપણે લેશ્યાઓમાં ઓછામાં ઓછા મ્યાનોની સરખામણી આ પ્રમાણે છે કાપોતલેશ્યાના સૌથી થોડા, નીલ-લેશ્યાના તેથી અસંખ્યગણા, કૃષ્ણ લેશ્યાના તેથી અસંખ્યગણા, તેજલેશ્યાના તેથી અસંખ્યગણા, પદ્મલેશ્યાના તેથી અસંખ્યગણા અને શુદ્ધલેશ્યાના તેથી પણ અસંખ્યગણા.

તારે સમયે છે મનુષ્યો અને તિર્થોની આખી જિન્દગી
 મુખીએક જ હેતુના કામને દોતી નથી નિશ્ચિતચાલ ને નાદામી
 કરે છે ને દેહધારી મરણોન્મુખ હોય છે તેનું મરણ તરૂન
 જન્મ ની એવી હેતુનામાં થઈ શકે છે કે જે હેતુના સાથે એનો
 નજીબ ઓછામાં ઓછું અંતમુહૂર્ત મુખી તો રહ્યો હોય.
 અર્થેત્ રોઈ પણ પ્રાણી હેતુનામાં સંપર્કની પહેલી પગે જ
 મરી શકે તો નથી. શિવ ત્યારે એની રોઈ હેતુના નિશ્ચિત
 થાય છે ત્યારે જ એ એના જૂના દેહને છોડી નૂતન દેહ
 તરફ જઈ શકે છે અને હેતુના નિશ્ચિત થવા ઓછામાં
 ઓછું અંતમુહૂર્ત તો જાય છે તેથી જ કહ્યું છે કે ત્યારે
 હેતુનામાં સંપર્ક થાય તો પહેલા સમય હોય ત્યારે રોઈ પણ
 છુપેનો પરમવશ જન્મ શકે નથી તેમ જ ત્યારે હેતુનામાં
 મરણિયામ્ને હોય સમય હોય ત્યારે પણ રોઈ છુપેનો
 પરમવશ જન્મ શકે નથી. હેતુનામાં સંપર્કિયામ શરૂને
 અંતમુહૂર્ત થિય પછી કે અંતમુહૂર્ત નાહી રત્ય પછી જ
 છુપે પરમોક્ષના જન્મ છે. પરંતુ આ કાળિયત માત્ર મનુષ્ય
 અને તિર્થોને જ જન્મ મેલતી છે. રેવો વધા નારો. મારે
 ત્યાં આ પ્રમાણે છે તેમ અને નારોની રોઈ પણ હેતુના
 આખી જિન્દગી મુખી એકજાની જ રહે છે તેઓ તો
 ત્યારે મરણોન્મુખ હોય છે ત્યારે તેઓની હેતુનામાં અંત
 આવવાને હેતુ અંતમુહૂર્ત નાહી રહેલું હોય છે. વધી તેઓ
 જે હેતુનામાં હોય છે તે જ હેતુનામાં પુનર્જન્મ મેલેલ
 કરે છે *

* શિવમાંથી રોઈક વધુ વિષયો જુદી વારથી છે. ૧. રૂબ
 નીક અને સંધાન હેતુનામાંના સંવત્સર સંબંધિત વધી.

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! નૈરયિકાને કેટલી લેશ્યાઓ હોય છે ?

મ૦—હે ગૌતમ ! કૃષ્ણ, નીલ અને કાપોત એ ત્રણ તિર્યચ્યોનિકાને ૭એ હોય છે, એકેદ્રિયોને કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત અને તેજ એ ચાર હોય છે, પૃથ્વીકાયિકાને, અપ્કાયિકાને, અને વનસ્પતિકાયિકાને પણ એ જ પ્રમાણે જાણુવું તેજ, વાયુ, એ ઇદ્રિય, ત્રણ ઇદ્રિય, અને ચાર ઇદ્રિયોને નૈરયિકા પ્રમાણે જાણુવું

પચ્ચેદ્રિય તિર્યચ્યોને ૭એ લેશ્યા જાણુવી સમ્બર્ધિમ પચ્ચેદ્રિયતિર્યચ્યોનિકાને નૈરયિકા પ્રમાણે જાણુવી ગર્ભજ પચ્ચેદ્રિયતિર્યચ્યોનિકાને ૭ લેશ્યાઓ, તિર્યચ્યોનિની માદાઓને ૭ લેશ્યાઓ, મનુષ્યોને ૭ લેશ્યાઓ, સમ્બર્ધિમ મનુષ્યોને નૈરયિકા પ્રમાણે, ગર્ભજ મનુષ્યોને ૭ લેશ્યાઓ, મનુષ્ય સ્ત્રીઓને ૭, દેવોને પણ ૭, દેવીઓને કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત અને તેજ એ ચાર, ભવનવામીઓને, ભવનવાસિનીઓને, વાનવ્યતર દેવોને તથા વાનવ્યતરદેવીઓને પણ એ ચાર.

તેજોલેશ્યા અને પદ્મલેશ્યામા વીતરાગપણું સહવદ્ નથી, પણ શુક્લમા જ સહવે છે ૨ સિદ્ધા લેશ્યારહિત જ હોય છે —શતક ૧, ઉદ્દે૦ ૧ ૩ નારકાને, વિકલેદ્રિયોને, તથા તેજકાય અને વાયુકાય જીવોને પ્રથમની ત્રણ જ લેશ્યાઓ હોય છે ભવનપતિ, પૃથ્વી, પાણી, વનસ્પતિ અને વ્યતરોને પ્રથમની ચાર લેશ્યાઓ છે (ગર્ભજ) પચ્ચેદ્રિય, તિય ચ અને મનુષ્યોને ૭ લેશ્યાઓ છે, જ્યોતિષ્કોને તેજોલેશ્યા છે વૈમાનિકાને ત્રણ શુક્લ લેશ્યાઓ છે તેમા પણ સૌવર્મ અને ઇશાનમા તેજોલેશ્યા જાણુવી, સનત્કુમાર, માહેદ્ર અને બ્રહ્મહત્પમા પદ્મલેશ્યા જાણુવી, અને સ્વાથી આગળ શુક્લલેશ્યા જાણુવી

ત્રોતિષ્ઠેત્ત એક તેજોદેસ્થા તેવુ જ ત્રોતિષ્ઠ દેવીએત
 વૈભાનિકોતે તેજ પદ્મ અને મુકુષ એ તથા, તથા વૈભાનિક
 દેવીએત એક તેજોદેસ્થા જ^૧ હોય છે

મૌ —હે ભગવન્ ' એ જમી દેશ્વાવળાએમા તેમ
 કાનાથી વધિક છે ।

મ —હે મૌનમ ' મૌથી થોડા મુકુષ દેશ્વાવળા^૨ જ
 તેનાથી પદ્મદેશ્વાવળા સખ્યાતમણા^૩ છે તેનાથી તેજોદેશ્વા-
 વળા સખ્યાતમણા^૪ છે તેનાથી દેશ્વાવળા^૫ અને તેનાથી
 અને તેનાથી કાપોત દેશ્વાવળા^૬ અને તેનાથી જ
 તેનાથી ત્રીશ્વદેશ્વાવળા વિશ્વપાદિક છે તેનાથી કૃષ્ણ દેશ્વાવળા
 વિશ્વપાદિક^૭ છે અને તેનાથી દેશ્વાવળા (કુસ) છતાં
 વિશ્વપાદિક છે

૧ કાશ્યપે વૈભાનિક દેવીએત આત્ર સૌધમ અને ક્ષિપ્ર
 તામનાં સ્વર્ગેમા જ છે અને તે સ્વર્ગેમા આત્ર તેજોદેસ્થા ૦

૨ થોડાક જ પદ્મદિશ વિર્વજ મનુષ્યો તથા દાન્તકાપ
 દેવામા મુકુષદેસ્થા હોવાથી.

૩ તેનાથી સખ્યેવતણા વિર્વજપદ્મદિશ, મનુષ્ય સન કુમાર,
 આદે અને ભદ્રકોત્તમાસી દેવામા તે હોવાથી.

૪ ત્યારે જુષ્ઠીકાવિક અપકાવિક પ્રત્યેક વનસ્પતિકાવિક
 તથા સખ્યેવતણા તિશ અપકાવિક મનુષ્યો, અવનપતિ અને
 ત્રોતિષ્ઠ સૌધમ અને ક્ષિપ્ર દેવામાં તે હોવાથી.

૫ સિદ્ધા કસ્ટા વનસ્પતિકાવિક (મધોવદેશ્વાવળા)
 અને વનણા હોવાથી

૬ કાશ્યપે કિલ્લ અને કિલ્લવર અવનસ્પતિવાળા વધુ
 વધુ હોવાથી

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! કૃણુ, નીલ અને કાપોત લેશ્યા-
વાળા નૈરયિકામા કઈ લેશ્યાવાળા વધારે છે ?

મ૦—હે ગૌતમ ! કૃણુ લેશ્યાવાળા નૈરયિકા થોડામા
થોડા^૧ છે, તેનાથી નીલ લેશ્યાવાળા અસખ્યાતગણા છે^૨,
તથા કાપોત લેશ્યાવાળા તેથી અમખ્યાતગણા^૩ છે

પચ્ચેદ્રિય તિર્યચોનુ ઓછાવત્તાપણું સામાન્ય જીવોના
ઓછાવત્તાપણા પ્રમાણે જાણુવુ, પણ વિશેષ એટલો કે, તેમા
લેશ્યારહિત જીવોનુ પદ ન હોવુ, કાગણ ૬ તિર્યચોમા
અલેશ્ય જીવોનો અસભવ છે

એકેદ્રિયોમા તેજલેશ્યાવાળા સૌથી થોડા^૪ છે, તેના
કરતા કાપોતલેશ્યાવાળા અનતગણા છે,^૫ તેના કરતા
નીલલેશ્યાવાળા વિશેષાધિક છે, અને તેના કરતા કૃણુલેશ્યા-
વાળા વિશેષાધિક છે

૧ થોડાક પાચમી પૃથ્વીના નરકાવાસોમા તથા છઠી અને
સાતમી પૃથ્વીમા જ નૈરયિકોને કૃણુલેશ્યા હોવાથી

૨ કટલાક તૃતીય પૃથ્વીગત નરકાવાસોમા, આખી ચોથીના,
તથા કટલાક પચમ પૃથ્વીગત નરકાવાસોના અસખ્યાતગણા
નારકોમા નીલલેશ્યા હોવાથી

૩ પૂર્વોક્ત નારકા કરતા અમખ્યાતગણા તથા પ્રથમ
અને દ્વિતીય પૃથ્વીમા તેમજ તૃતીય પૃથ્વીના કટલાક નરકાવાસોમા
રહેતા નારકોમા કાપોતલેશ્યા હોવાથી

૪ કારણ કે બાદર પૃથ્વી, અપ, અને વનસ્પતિકાઓમા
અપર્યાપ્તાવસ્થામા જ તેનો સભવ હોવાથી

૫ સૂક્ષ્મ બાદર નિગોદ જીવોમા કાપોતલેશ્યા હોવાથી

અભોતિષ્ઠાન એક તેજોદેશ્યા, તેણે જ અભોતિષ્ઠ દેવીઓને
વેમાનિકોને તેજ પદ અને શુદ્ધ એ તણુ તમા વેમાનિક
દેવીઓને એક તેજોદેશ્યા જ^૧ હોય છે

ગો —હે ભગવન' એ બધી દેશ્યાવાળાઓમાં કોણ
કોનાથી અધિક છે ?

મ —હે મોતમ' સૌથી વેળા શુદ્ધ દેશ્યાવાળા? જ
તેનાથી પદદેશ્યાવાળા સખ્યાનગણ^૨ છે તેનાથી તેજોદેશ્યા-
વાળા સખ્યાનગણ^૩ છે તેનાથી દેશ્યાચંદિત હ્રેવ (સિદ્ધી)
અનતગણ છે તેનાથી કાપોત દેશ્યાવાળા^૪ અનતગણ છે
તેનાથી નીલદેશ્યાવાળા વિશેષાધિક છે તેનાથી કૃષ્ણ દેશ્યાવાળા
વિશેષાધિક^૫ છે અને તેનાથી દેશ્યાવાળા (કુસ) હ્રેવ
વિશેષાધિક છે

૧ કાશ્યપે વેમાનિક દેવીઓ માત્ર સૌથમ અને ક્રિયાન
નામનાં સ્વર્ગીયા જ છે; અને તે સ્વર્ગીયા માત્ર તેજોદેશ્યા છે

૨ ચેદાંક જ પચાદિવ તિર્વચ મનુષ્યો તથા હાન્તકાપે
દેવોમાં શુદ્ધદેશ્યા હોવાથી.

૩ તેનાથી સખ્યેવગણ તિર્વચપચાદિવ મનુષ્ય અને હાન્તકાપે
માહેદ અને લલ્લદેશ્યાથી દેવોમાં તે હોવાથી.

૪ વાદર પૃથ્વીમાનિક અપમાનિક પ્રત્યેક વનસ્પતિમાનિક
તથા સખ્યેવગણ તિવ અપચાદિવ મનુષ્યો, લલ્લપતિ અને તદ્દ
અભોતિષ્ઠ સૌથમ અને ક્રિયાન દેવોમાં તે હોવાથી

૫ સિદ્ધા કરતા વનસ્પતિમાનિક (કાપોતદેશ્યાવાળા) અને
તગણ હોવાથી

૬ કાશ્યપે ક્રિયાન અને ક્રિયાકવર અપ્યવસ્યાવચચા વધુ
વધુ હોવાથી.

ગૌ૦—હે ભગવન ! કૃષ્ણ, નીલ અને કાપોત લેખ્યા-વાળા નૈરયિકામા કઈ લેખ્યાવાળા વધારે છે ?

મ૦—હે ગૌતમ ! કૃષ્ણ લેખ્યાવાળા નૈરયિકા થોડામા થોડા^૧ છે, તેનાથી નીલ લેખ્યાવાળા અસખ્યાતગણા છે^૨, તથા કાપોત લેખ્યાવાળા તેથી અમખ્યાતગણા^૩ છે

પચેદ્રિય તિર્યચોનુ ઓગ્રવત્તાપણુ સામાન્ય જીવોના ઓછાવત્તાપણુ પ્રમાણે જાણુવુ, પણ વિશેષ એટલો કે, તેમા લેખ્યારહિત જીવોનુ પદ ન કહેવુ, તાણુ કે તિર્યચોમા અલેક્ષ્ય જીવોનો અસભવ છે

એકે દ્રિયોમા તેજોલેખ્યાવાળા સૌથી થોડા^૪ છે, તેના કરતા કાપોતલેખ્યાવાળા અનતગણા છે,^૫ તેના કરતા નીલલેખ્યાવાળા વિશેષાધિક છે, અને તેના કરતા કૃષ્ણલેખ્યાવાળા વિશેષાધિક છે

૧ થોડાક પાચમી પૃથ્વીના નરકાવાસોમા તથા છઠ્ઠી અને સાતમી પૃથ્વીમા જ નૈરયિકોને કૃષ્ણલેખ્યા હોવાથી

૨ કેટલાક તૃતીય પૃથ્વીગત નરકાવાસોમા, આખી ચોથીના, તથા કેટલાક પચમ પૃથ્વીગત નરકાવાસોના અસખ્યાતગણા નારકોમા નીલલેખ્યા હોવાથી

૩ પૂર્વોક્ત નારકો કરતા અસખ્યાતગણા તથા પ્રથમ અને દ્વિતીય પૃથ્વીમા તેમજ તૃતીય પૃથ્વીના કેટલાક નરકાવાસોમા રહેતા નારકોમા કાપોતલેખ્યા હોવાથી

૪ કારણુ કે બાદર પૃથ્વી, અપ, અને વનસ્પતિકાઓમા અપર્યાપ્તાવસ્થામા જ તેનો સભવ હોવાથી

૫ સૂક્ષ્મ બાદર નિગોદ જીવોમા કાપોતલેખ્યા હોવાથી

પૃથ્વીકાચિકાને સામાન્ય એકેદ્રિયો હોવા ન જાણવા,
માત્ર કાપોતસ્થેસ્થાવાળાને જનતતમણા ન કહેતાં જસ પ્થેવમણા
કહેવા. અપૃથ્વીકાચિકાનું પણ તે પ્રમાણે જ જાણવું જાતિ
કાચિકામાં સૌથી મોટા કાપોતસ્થેસ્થાવાળા છે તેનાથી નીચ-
લેસ્થાવાળા વિસ્થાપિક છે તથા તેનાથી કુખ્યલેસ્થાવાળા
વિસ્થાપિક છે વાયુકાચિકાનું પણ એમ જ જાણવું.
વનરપતિકાચિકાનું સામાન્ય એકેદ્રિય હોવો. પ્રમાણે જાણવું
એ ઉદ્વિ, તથા ઉદ્વિ અને ચાર ઉદ્વિવાળાઓનું જાતિ
કાચિકા પ્રમાણે જાણવું. પચોદ્વિ તિર્થચોનાઓનું સામાન્ય
હોવો. પ્રમાણે જાણવું, પરંતુ કાપોતસ્થેસ્થાવાળાને જસ પ્થેવ-
મણા કહેવા સમ્બંધિત પચોદ્વિ તિર્થચોનું જાતિકાચિક
પ્રમાણે જાણવું તથા જ પચોદ્વિ તિર્થચોનું સામાન્ય હોવો.
પ્રમાણે જાણવું પરંતુ કાપોતસ્થેસ્થાવાળાને સપ્થાતમણા
કહેવા. એનું જ તિર્થચોનાની માદાઓ ચાર પણ
જાણવું.*

તિર્થચોની પેઠે મનુષ્યોનું જાત્યત્વમ્બુત્વ જાણવું પરંતુ
કાપોતસ્થેસ્થાવાળા જનતતમણા છે એ પણ ન કહેવું ?

* નૃસિંહા એક પાત્રી સમ્બંધિત અને તથા જ પચોદ્વિ
તિર્થચોની સરખામણી છે તથા સમ્બંધિત પચોદ્વિ તિર્થચોની
તથા તથા જ પચોદ્વિ તિર્થચોની તિર્થચોનાની માદાઓ ચાર
જાણવું તેમ જ એકસાથે સરખામણી છે તે જ પ્રમાણે
પચોદ્વિ તિર્થચોની અને તિર્થચોનાની સરખામણી છે,
તથા તિર્થચોની અને તિર્થચોનાની પણ સરખામણી છે

૧. મરણ કે મનુષ્યો પાતે જ જનત તમણી.

દેવોમા શુક્લલેશ્યાવાળા સૌથી થોડા છે,^૧ તેમના કરતા પદ્મલેશ્યાવાળા અસખ્યેયગણા છે,^૨ તેમના કરતા કાપોતલેશ્યાવાળા અસખ્યાનગણા છે,^૩ તેમના કરતા નીલલેશ્યાવાળા વિશેષાધિક^૪ છે, તેમના કરતા કૃષ્ણલેશ્યાવાળા વિશેષાધિક છે, તથા તેમના કરતા તેજોલેશ્યાવાળા સખ્યેયગણા છે^૫

દેવીઓમા કાપોતલેશ્યાવાળા સૌથી થોડી છે,^૬ તેમના કરતા નીલલેશ્યાવાળા વિશેષાધિક^૭ છે, તેમના કરતા કૃષ્ણલેશ્યાવાળા વિશેષ અધિક છે, અને તેમના કરતા તેજોલેશ્યાવાળા સખ્યેયગણી^૮ છે

આ પછી મૂળમા દેવ-દેવીનું ભેગું અલ્પત્વબહુત્વ વર્ણવ્યું છે^૯ તથા ભવનવાસી, દેવો, ભવનવાસી દેવીઓ,

૧ હાન્તકાદિ દેવલોકમા જ તેમનો સદ્ભાવ હોવાથી

૨ સનત્કુમાર, મહેન્દ્ર અને બ્રહ્મલોકવાસી દેવોમા તે હોવાથી

૩ ભવનપતિ તથા વ્યતર દેવોમા તેમ જ સનત્કુમારાદિ દેવોમા હોવાથી

૪ વધારે ભવનપતિ અને વ્યતરોમા તે હોવાથી

૫ થોડાક ભવનપતિ અને વ્યતરોમા તથા સમસ્ત ન્યોતિષ્ક અને સૌધર્મ તથા ઈશાન લોકમા તે હોવાથી

૬ કેટલીક ભવનપતિ અને વ્યતર દેવીઓમા તે હોવાથી

૭ વધારે ભવનપતિ અને વ્યતર દેવીઓમા તે હોવાથી

૮ ન્યોતિષ્ક, સૌધર્મ અને ઈશાન લોકની બધી દેવીઓને

તે હોવાથી

૯. ફરેક વર્ગની દેવીઓ તે તે વર્ગના દેવો કરતા કર ગણી હોય

તથા ને જને ભેમાં એ પ્રમાણે વાનવ્યતર દેવા દેવીઓ અને દેવ-દેવીઓ. એ પ્રમાણે બ્યોતિઃ દેવા, દેવીઓ અને દેવ-દેવીઓ તથા પ્રમાણે વૈમાનિક દેવા, દેવીઓ અને દેવ દેવીઓ. તથા પાછા ભવનપાત્રી વાનવ્યતર બ્યોતિઃ અને વૈમાનિક દેવા તથા તે જ પ્રમાણે આરે વમની દેવીઓ. પાછા ને આરે વમની દેવ દેવીઓ ભેમાં—એ પ્રમાણે જ્યાં વર્તીના છુવોનું કૃષ્ણાદિ ભેમ્યાની ભાષતર્મ્મ ઓઝાવતાપછ વણ્ણુ ૭^૧

મૌ —હે ભગવન એ કૃષ્ણાદિ ભેસ્થાવાળાના કેમ કેનાથી ભોજી કહિવાળું છે અને કેણુ કેનાથી વધારે કહિવાળું છે

મ —હે મૌતમ ' કૃષ્ણભેસ્થા કરતા નીલભેસ્થાવાળા વધારે કહિવાળા છે તેના કરતા કાપેતભેસ્થાવાળા તેના કરતાં કેમ્ભેસ્થાવાળા તેના કરતા પદ્મભેસ્થાવાળા અને તેના કરતા ગુપ્તભેસ્થાવાળા વધારે કહિવાળા છે

—સત્ક ૧ ઉદ ૨

૨

ચોનું દસઠાપણુ બારેપણુ જણાવવા આર વિભાગ પાડેલા હોય છે : ગુરુ (ઐરશે કે બારે કેમ્ વમેરે) સધુ (ઐરશે દસકુ કુમારો વમેરે કારણ કે તેના બિંબે જવનો સ્વભાવ છે)

૧ પરંતુ તે જરૂર મૂલ્યમાં ન આપતા પ્રજ્ઞાપદ્યસૂત્રના ૧૭ આ લેરવાપડતા બીજા ઉદેશકમાંથી કતારી લેવાનું કહેઈ દોષથી ભરી દતાકુ નથી

૬ ચિઠદેલિ- ગ્રાહી પૌત્રને રૂાત
 '૬ માસિયુત્ર પુત્રને ૧૫ માસે પુત્રીને ૩૦ માસે ચિઠદેલિ માટે હિસાબ રૂાત
 રૂાત ૬ ચિઠદેલિ ગ્રાહી પુત્રને ૩૦ માસે પુત્રીને ૬૦ માસે ચિઠદેલિ માટે હિસાબ રૂાત
 ૭ ચિઠદેલિ ૧૫ માસે પુત્રને ૩૦ માસે પુત્રીને ૬૦ માસે ચિઠદેલિ માટે હિસાબ રૂાત *

— ၁၂၆ —

* વિલિખ રાત્રે હાલોતરહે બ્રાહ્મણ પુત્રવિ
 કવિ ૨૦ વિપ્ત એ વિભવિતિત હાલોતરહે પુત્રવિ
 એ વિભવિતિ હાલોતરહે પુત્રવિ, ૧૫૫૫ ૩-૦૫

2. निर्देश कि प्रश्न, उत्तर लिखिए—

જે લિખ વિઠદિલિત પાત જે વિઠદિલિ પુ । મપુલુ જી—૦૪

८. ॐ शिबदेवित्य ३ ॐ शिबदेवि

‘३’ विवि ‘४’ ईति मन्त्रेणैव । तेषां च—

[illegible]

૩

ઝો — હે ભગવન ' હૃદયમેસ્મા નીલસેસ્માને મયોમ
પામી ન રૂપે અને તે વણ પરિણમે ।

મ — હે ઝોતમ ' તે પ્રમાણે પરણમે હૃદયમેસ્માના
પરિણામવાળા છવ નીલસેસ્માને મોમ વ્યોનું મદણ કરી
મરણ પામે છે ત્યારે તે નીલસેસ્માના પરિણામવાળા થઈને
ઉત્પન્ન થાય છે કારણકે છવ ને મેસ્માના વ્યોનું મદણ
કરીને મરણ પામે, તે મેસ્માવાળા થઈને તે બીજો કોણે
ઉત્પન્ન થાય છે એમ કહ્યું હાઇને પામીને, હાઇના સર્વોચ્ચ
હાઇએ, હાઇના વણ હાઇના મધે હાઇના રમ અને
હાઇના પમે પરિણમે છે અથવા એમ ચોખ્ખુ રમક
રમને પામીને રમને રૂપે-વર્ણ-મધે-રમે અને પક્ષ પરિણમે
છ નથી રીતે હે ઝોતમ ' હૃદયમેસ્મા નીલસેસ્માને પામીને
ત્યા વણાદિ પરિણામરૂપે નથી લગ છે તેજ પ્રમાણ અન્ય
મેસ્માઓનું પણ અણગુ

— સર્ગ ૪ ઉક ૧૦

૪

રામચંદ્ર નમરમા ભગવાનના અનિવર્ય માહરિપુત્ર
ભગવાનને પૂછ છે

મા — હે ભગવન કોપોત્તલસ્યાવાળો પુત્રીકાવિઠ
છવ ત્યાંથી મરીને તુરન જ મનુષ્યના છરીરને પ્રાપ્ત કરી
જન્મજાત પ્રાપ્ત કરે અને ત્યાર બાદ સિદ્ધ થાય ।

મ — હા માહરિપુત્ર

આ વાત સાંભળી તથા તેને અગીકાર કરી એલા મમજ
નિમજી માહદિપુત્ર પાસે આ-આ અને તેમન વદન કરી
તેમની કૃપા માગવા લાગ્યા.

— સુત્ર ૧૮ ઉપ ૩

૮ છવના મરણ, જન્મ અને મોક્ષ

૧

મરણ

મોતમ—ઈ ભગવન! મરણ કેટલા પ્રકારનું છે ?

મ —હે મોતમ ! પાંચ પ્રકારનું છે. ૧ આત્મિમરણ—
એટલે વીચિ—તરમની પેડે પ્રતિભવ આપુપનો સ્વર થતો
ત્યાં ૧ ૨ અવધિમરણ—એટલે કે એક વાર એક મતિનું
આપુ. બામવી મરણ પામી કરી તે ૧ મતિનું આપુ
અવિધ્યમા નાંધી તથા ભોમવીને મરણ પામવું તં ૩
આત્મતિકમરણ—એટલે કે પોતાની તરફ અદિ મતિના
આપુપના ક્ષય થતાં કરી તેનું ન આપુપ અવિધ્યમા ન
નુરિ ૧ રીત મરણ પામવું તં ૪ બ્રાહ્મમરણ—એટલે
કે અવિરતિવાળા પુરુષનું મરણ ૫ જન પશ્ચિમરણ—
એટલે કે સ્વવિરતિવાળા પુરુષનું મરણ

મો —હે ભગવન આત્મિમરણ આત્મિમરણ તા
મારે કેવાય છે ?

મ —હે મોતમ તરકમતિમા વનતા છવ જે નૈરચિક
આપુપમ બ્રાહ્મ છે તે કમના અવજોને ન આત્મિક—
એટલે કે નિરતર—પ્રતિભવ મરે છે—મારે ૭—મારે ૧
આત્મિક મરણ કેવાય છે

મોરે અમુક જાળનો વિચારથી પ્રાપ્ત થાય છે તે અહીં દુઃખ જણાવી છે તે અંતરાશ્રયતિ એ પ્રકારની છે. કશુ અને વક વક્રમતિને વિગ્રહમતિ પણ કહી છે. કશુમતિથી ત્યાં જીવને પૂર્વશરીર છામતી વખતે પૂર્વશરીરજન્ય વેગ મળે છે તેથી તે જીવન પ્રયત્ન સિવાય જ પુનુપથી છૂટેલા બાણની માફક તે નવા જીવને પહોંચી જાય છે પરંતુ વક (વિગ્રહ) મતિથી જતા જીવને વચ્ચે નવો પ્રયત્ન કરવો પડે છે કેમકે પૂર્વશરીરજન્ય પ્રયત્ન જીવને ત્યાંથી વળતુ પડે છે ત્યાં સુધી જ કામ કરે છે. વળવાનું જ્ઞાન (વિગ્રહ) જ્ઞાતતા પૂર્વદેહજનિત પ્રયત્ન મદ પડે છે તે વખત જીવને ખીજી કોઈ સ્થલ શરીર નથી હાલું, તેથી કામ શુ-સુદૃઢ શરીર દ્વારા ત્યાં નવો પ્રયત્ન થાય છે.

સીધી મતિનો અથ એ છે કે પહેલાં ૭ જાણતી ક્ષત્રયા જીવ અંશિત કામ ત્યાંથી મતિ કરતા તે ત્યાંથી સીધી રેખામાં જીએ તીએ અથવા તીસછા થાએ. નવ વક (વિગ્રહ) મતિ એ છે કે જેમાં પૂર્વજ્ઞાનથી નવા થાન સુધી જતા સરળ રેખાનો અમ થાય અર્થાત્ જોતામાં જોતા એક વક (વિગ્રહ) થો અવસ્થા થવો પડે મુક્ત થનારો જીવ નો મોક્ષના નિયત જ્ઞાન ક્ષેત્ર કશુમતિથી / ક્ષેત્ર નવ છે વક્રમતિથી નહિ. પરંતુ અમરી જીવ મતિ સરળ રેખામાં કે કપારેક વક્રરેખામાં પદ્ય મતિ કરે છે.

જ્યારે સીધી મતિ દ્વારા ત્યારે અંતરાશ્રયતિમાં એક / અમય કાએ છે જેમાં એક વક્ર દ્વારા તેમાં (વાંકવાળા) જીવને પહોંચતા એક અને વાંકવાળા થાનથી ક્ષેપતિ

શાકમાં જે ભાગમાં ત્રણ હશે ૨ ૭ તે ભાગને
 નમનાડી ૧૮ છે ત્રસનાડીની જગાર આત્મનાડી છે તેમાં
 ૧૧૭૭ ધાર ૭ હવ ન દોષ ૭ ત્રસનાડીમાં ત્રણ સમરવાળા
 ૫ યાકની વિમદમનિ ૮ દાર્ઠિ રો ત્રણ અને મા
 રાકવાળા વિમદમનિ ધાર ૭ નાડીમાંથી ત્રસ નાડીમાં થઈને
 ધાર ૭ નાગીમાં ઉત્પન્ન થનાર હવ ૮ ન દોષ

મોગ—૮ બનવત્ હશે વિમદ (વાંતવાળા) મનિ
 પ્રામ ૭ ૬ આત્મદમનિને પ્રામ ૭ ૮

૧ —૬ મોતમ હવ વિમદમનિન પ્રામ ૭ અને
 આત્મદમાત્મ ૫૫ પ્રામ ૬

મો —૬ બનવત્ સુ નેરિયો વિમદમનિને પ્રામ ૮
 ૬ અવિમદમાત્મ પ્રામ છે ૮

૧ —૮ મોતમ ૧ મધાર અવિમદમનિન પ્રામ ૭
 અથવા ૫૫ અવિમદમાત્મ પ્રામ ૭ અને એકાદ વિમદ
 મનિને પ્રામ ૭ અથવા ૫૫ અવિમદમનિ પ્રામ ૭
 અને ૫૫ વિમદમનિ પ્રામ ૭ એ પ્રમાણ અને
 નાનિતા હવાનું ૫૫ તપનું માત્ર મામાન્ય હશે અને
 એકેવિ હવાની માગતમ વિમદમનિવાળા ૫૫ ૫૫ ૮/૧
 અને વિમદમનિ ત્રણતા ૫૫ ૫૫ ૮/૧ ૮ અને
 ૫૫

—૪૧૧ ૧ ૩૧ ૭

૧ —૬ ના કવદા અને ૫૫ મોધીકરિયવા પ્રમ
 ૫ ૮/૧ ૫૫ મોધીકરિયવા ૧ ૫૫ વિમદો અને
 ૫૫ — ૮ ૮

ગૌં—હે ભગવન્ ! જીવ પરબ્રહ્મમાં જતી વખતે કયે મમયે અનાહારક હોય ?

મં—હે ગૌતમ ! પરબ્રહ્મમાં પ્રથમ સમય જીવ ક્ષાય આહારક હોય, અને ક્ષાય અનાહારક હોય,^૧ પરંતુ ત્યારે વક્રગતિ વડે એ સમયે ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે પ્રથમ સમયે અનાહારક હોય છે, અને બીજે સમયે આહારક હોય છે, ત્યારે ત્રણ સમયે ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે પ્રથમ એ મમયે અનાહારક હોય છે, અને ત્રીજે સમયે આહારક હોય છે, ત્યારે ચાર મમયે પરબ્રહ્મમાં ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે આદિના ત્રણ સમયે અનાહારક હોય છે અને ચોથે મમયે આહારક હોય છે ચોથે સમયે જીવ અવશ્ય આહારક હોય

ગૌં—હે ભગવન્ ! જીવ કયે સમયે મૌર્યી અલ્પ આહારવાળો હોય ?

મં—હે ગૌતમ ! ઉત્પન્ન થતા પ્રથમ સમયે, અને જીવિતને છેલ્લે સમયે એ મમયે જીવ મૌર્યી અલ્પ

૧ મુક્ત જ થાય તો એક પણ ગરીર ન હોવાથી અનાહારક જ હોય

૨ જેમકે કોઈ મત્સ્યજીવ ભરતક્ષેત્રના પૂર્વભાગથી ઐરવતક્ષેત્રના પશ્ચિમભાગની નીચે નરકમાં ઉત્પન્ન થાય, ત્યારે તે એક સમયે ભરતના પૂર્વભાગથી પશ્ચિમભાગ તરફ જાય; બીજે સમયે ઐરવતના પશ્ચિમભાગ તરફ જાય અને ત્રીજે સમયે નરકમાં જાય

૩ જેમકે ત્રસનાડીની બહાર વિદિશામાં રહેલો કોઈ જીવ ત્યારે અધોલોકથી ઉર્ધ્વલોકમાં ત્રસનાડીની બહારની વિદિશામાં ઉત્પન્ન થાય ત્યારે પ્રથમ સમયે તે વિઞ્ણેષીમાંથી સમઞ્ણેષીમાં આવે, બીજે સમયે નાડીમાં પ્રવેશ કરે, ત્રીજે સમયે ઉર્ધ્વલોકમાં જાય, અને ચોથે સમયે લોકનાડી બહાર ઉત્પત્તિસ્થાને જાય

આદારવાસી દોષ છે કારણકે ઉપમ થતી જમન આદાર
 નદણુ કન્યા મરીરે આપ દોષ છે અને દરિયને કન્યા
 નયને દરિયોમાં મદન થવા દોષ છે અને આપ મરીમ
 વધવામાં રહેત નોષ છે

—શ્લોક ૧ ઉરે ૧

૩

ધાનિ

ચિત્તજી ન મ માનું ઝવાન-જેમાં દુવ આતીન
 રજવાસી રૂપ મરીરે માલ પુરમવ પ્રજા રે છે ન
 થાનિ ન કામવા દુવના કામજી મરીરની નાથે તરેવા
 મા આ વસ્ત્રની મ મમાઝ કન્યા છે

૨ નવદનમઃ ॥ પ્રમમ ૧૬

ગૌં—હે ભગવન્ ! યોનિ કેટલા પ્રકારની છે ?

મં—હે ગૌતમ ! ત્રણ પ્રકારની છે, સચિત્ત, અચિત્ત અને મિશ્ર તેમા નારકો તથા દેવોની યોનિ અચિત્ત છે, ગર્ભજોની યોનિ મિશ્ર છે, અને અન્યની^૧ ત્રિવિધ છે

ગૌં—હે ભગવન્ ! યોનિ કેટલા પ્રકારની કહી છે ?

મં—હે ગૌતમ ! યોનિ ત્રણ પ્રકારની છે સવૃત (દકાયેલ કે દુષ્પાયેલ), વિવૃત (ખુલ્લી) અને મિશ્ર

તેમા એકેન્દ્રિયો, દેવોર અને નારકોની યોનિ સવૃત હોય છે ૨-૩-૪ ઇન્દ્રિયવાળા (વિક્ષેપ્રિય) જીવો, અને અગર્ભજ પચેન્દ્રિય તિર્યચ તથા મનુષ્યોની યોનિ વિવૃત છે, જ્યારે ગર્ભજ મનુષ્ય અને તિર્યચોની મિશ્ર છે

ગૌં—હે ભગવન્ ! યોનિ કેટલા પ્રકારની કહી છે ?

મં—હે ગૌતમ ! યોનિ ત્રણ પ્રકારની છે કાચળા જેવી ઉન્નત, શખ જેવા આવર્તવાળી, અને વાસના પાન જેવી તેમા સ્ત્રીરત્નની^૩ યોનિ શખ જેવા આવર્તવાળી હોય છે, તેમા ઉત્પન્ન થયેલો ગર્ભ અવશ્ય નાશ પામે છે કાચળા જેવી ઉન્નત યોનિમા તીર્થંકર, ચક્રવર્તી, વાસુદેવ અને બલરામ પેદા થાય છે, જ્યારે વાસના પાન જેવી યોનિમા અન્ય જનો પેદા થાય છે

—શ્લોક ૧૦, ઉદ્દે ૨

૧ પૃથ્વીઆદિની, અને સમૂર્જનજ મનુષ્યાદિની

૨ દેવશય્યામા વજ્રથી દકાયેલ આગળના અસખ્યાત ભાગ જેટલો દેવ ઉત્પન્ન થાય છે, અને નરકમા વજ્રની ભીતના ગોખ પણ વાસેલી બારી જેવા હોય છે, તેમા ઉત્પન્ન થયા બાદ તેમની આકૃતિ વધતા તેઓ નીચે ગળડે છે

૩ જેમકે, ચક્રવર્તીને પ્રાપ્ત થઈ સ્ત્રીરત્ન

૪

મર્ત્યાસ

૧

મૌ —૬ ભગવન્ મનર્થા ઉત્પન્ન થનો છવ્વ ઈન્દ્રિય વાલો ઉત્પન્ન થાય કે ઈન્દ્રિય વિનશ્નો ?

મ —૬ વ્યેદિયો — મ્પૂર્ણ ઈન્દ્રિયોની અપેક્ષાએ ઈન્દ્રિય વિનશ્નો ઉત્પન્ન થાય અને માત્ર ઈન્દ્રિય (ચેતન્યની સક્તિ) ની અપેક્ષાએ ઈન્દ્રિયવાલો ઉત્પન્ન થાય.

મૌ —૬ ભગવન્ મનર્થા ઉત્પન્ન થતો છવ્વ સ્તરીશ્વલો ઉત્પન્ન થાય કે સ્તરીર વિનશ્નો ઉત્પન્ન થાય ?

મ —૬ મૌતમ ! ભૌદારિક વૈદ્યિય અને અધારક — એ ત્રણ પૂર્ણ સ્તરીશ્વલો અપેક્ષાએ સ્તરીર વિનશ્નો ઉત્પન્ન થાય અને તેજસ તથા કામજ્ઞ એ સુક્ષ્મ સ્તરીશ્વલો અપેક્ષાએ સ્તરીસ્વલો ઉત્પન્ન થાય.

મૌ —૬ ભગવન્ ! છવ્વ મનર્થા ઉત્પન્ન થતાં વેત સુ ખાય છે ?

મ —૬ મૌતમ ! પર પર જોઈને થવેલું માતાનું આત્મ અને પિતાનું વીર ખાય છે.

મૌ —૬ ભગવન્ મનર્થા મથા બાદ છવ્વ સુ ખાય છે ?

મ —૬ મૌતમ ! મનર્થા મથા બાદ છવ્વ માતાએ ખાધેલ અનેક પ્રકારના રસવિકારોના એક બ્રામ સાથે માતાના આત્મકન ખાય છે.

સરકારવાળો બની એ સમયે જો મરણ પામે, તો તે નૈરયિકામા ઉત્પન્ન થાય

ગૌં—હે ભગવન્ ! ગર્ભમા ગયેલો જીવ દેવલોકે જાય ?

મં—હે ગૌતમ ! કાઈ સહી, પચે દ્રિય અને સર્વ પર્યાપ્તિથી પૂર્ણ થયેલો જીવ ઉત્તમ શ્રમણ કે બ્રાહ્મણ પાસે એક પણ ધાર્મિક અને આર્યવચન સાંભળી, તરત જ સવેગથી ધર્મમા શ્રદ્ધાળુ, ધર્મમા તીવ્ર અનુરાગથી રંગાયેલો, ધર્મનો લાલચુ, પુણ્યનો લાલચુ, સ્વર્ગનો લાલચુ, મોક્ષનો લાલચુ, તેમા ચિત્તવાળો, તેમા મનવાળો, તેમા આત્મ-પરિણામવાળો, તેમા અધ્યવસાયવાળો, તેમા તીવ્ર પ્રયત્નવાળો, તેમા સાવધાનતાવાળો, તેને માટે ક્રિયાઓ કરનારો, અને તેના મન્કારવાળો બની, તે સમયે જો મરણ પામે, તો તે દેવલોકે જાય

ગૌં—હે ભગવન્ ! ગર્ભમા ગયેલો જીવ ચતો હોય, પડખાભેર હોય, કેરી જેવો કુખ્જ હોય, ઝિભેલો હોય, એઠેલો હોય કે સૂતેલો હોય ? તથા ન્યારે માતા સૂતી હોય ત્યારે સૂતો હોય, ન્યારે માતા જાગતી હોય ત્યારે જાગતો હોય, માતા સુખી હોય ત્યારે સુખી હોય અને માતા દુખી હોય ત્યારે દુખી હોય ?

મં—હા ગૌતમ ! હવે જો તે ગર્ભ પ્રસવ સમયે માથા દ્વારા કે પગ દ્વારા આવે તો સગ્ની રીતે આવે, અને જો આડો થઈને આવે તો મરણ પામે જે જીવ બહાર આવે તેના કર્મો અશુભ હોય તો તે જીવ કદરૂપો, દુર્વર્ણી, દુર્ગંધી, ખરાબ રસવાળો, ખરાબ સ્પર્શવાળો, અનિષ્ટ, અકાંત અપ્રિય, અશુભ, અમનોજ, સભાર્યો પણ સારો ન

ગ્રી —હે ભગવન્' પિતાનાં જિજ્ઞાસે દેશ દેશ છે ?

મ —હે મૌતમ પિતાનાં જિજ્ઞાસે જલ દેશ છે હાડકાં મળતા અને દેશ-દાદી-રોમ-નખ.^૧

ગ્રી —હે ભગવન્' તે મળતા અને પિતાનાં જિજ્ઞાસે સતતના સરીરમાં દેશ કાળ સુધી રહે ?

મ —હે મૌતમ' સતતનું સરીર નેદશ કાળ સુધી દેશ નેદશ કાળ સુધી.

ગ્રી —હે ભગવન્' મળમાં દાખલ થયા ત્યાં દેશ જલ નેરવિકમાં ઉત્પન્ન થાય ? અર્થાત્ મળમાં મેલેલો જલ પશુ નરકને મોખા કમો નાંધી પરીને નરકમાં ઉત્પન્ન થાય ?

મ —હે મૌતમ' દેશ સતી પચોદ્ધિ અને સર્વ પચોદ્ધિઓ પૂરી થયેલો જલ સતનું સસ્કર જાતેલું સાંભળી શીવસન્નિધિ વડે અને વૈદ્યસન્નિધિ^૨ વડે આદ્યમપ્રદેશને મળથી જલારના બાજે ફેંકે છે અને વૈદ્ય સમુદ્ધાત કરી ચતુરથી સેના જનાવ છે અને તેના વડે સતનું સસ્કર સાથે મુદ્ધ કરે છે પછી તે પેસાને લાક્ષ્મ્ય, રાજ્યનો લાક્ષ્મ્ય, મોતનો લાક્ષ્મ્ય તથા કામનો લાક્ષ્મ્ય જલ, તે સમ્પાદીમાં જ જિવ મન આદ્યમપરિણામ, અખવસાન (મરણ) અને માત્રધાનનાત્મા તથા તેને માટે ક્રિયાઓ કરનારો અને તેના જ

૧ ૬૫૧ માતાનાં અને પિતાનાં એ જાણે જલાનાં તે સિવાયનાં જાણે માતાપિતા બંનેનાં સામાન્ય જાણે મેલવાય છે કેમકે તેમાં પિતાના સુકનો અને માતાના આર્તવનો સરખો રીતે વિહાર દેશ છે —મીઠા.

૨ એક સન્નિધિરોપ તે અને પ્રાપ્ત થયા દેશ તેવા જવની જા પાત છે

ગૌં—હે ભગવન્ ! ઉદ્દગર્ભ ફેટલા સમય સુધી ઉદ્દગર્ભરૂપે રહે ?

મં—હે ગૌતમ ! ઓછામાં ઓછા એક સમય, અને વધારેમાં વધારે છ મહિના

ગૌં—હે ભગવન્ ! તિર્યગ્યોનિદગર્ભ ફેટલા સમય સુધી ગર્ભરૂપે રહે ?

મં—હે ગૌતમ ! ઓછામાં ઓછું અતર્મુદ્ધર્ત અને વધારેમાં વધારે આઠ વર્સ

ગૌં—હે ભગવન્ ! મનુષીગર્ભ ફેટલા સમય સુધી ગર્ભરૂપે રહે ?

મં—હે ગૌતમ ! ઓછામાં ઓછું અતર્મુદ્ધર્ત અને વધારેમાં વધારે બાર વર્સ

માતાના પેટની વચ્ચે રહેલ ગર્ભનું શરીર તે ‘કાય,’ તે શરીરમાં ઉત્પન્ન થતું તે ‘કાયભવ’ અને તેમાં જ જે જન્મે છે તે કાયભવસ્થ કહેવાય કાંઈ એક જીવ હોય, તેનું શરીર ગર્ભમાં રચાઈ ગયું હોય પછી તે જીવ તે શરીરમાં પેલાની માતાના ઉદરમાં બાર વર્ષ સુધી રહી, મરણ પામી, પાછો પોતે રચેલ તેને તે શરીરમાં ઉત્પન્ન થઈ પાછો બાર વર્ષ સુધી રહે અને એ પ્રકારે ચોવીસ વર્ષ સુધી કાયભવગ્રંથરૂપે રહી શકે

ગૌં—હે ભગવન્ ! કાયભવસ્થ ફેટલા સમય સુધી ‘કાયભવગ્રંથ’ રૂપે રહે ?

મં—હે ગૌતમ ! ઓછામાં ઓછું અતર્મુદ્ધર્ત અને વધારેમાં વધારે ૨૪ વર્ષ

સાત્રે તવા હીન વરવાળો, ૧૧ન સ્વસ્વાળો, અનિદિ
 સ્વસ્વાળો અકાત સ્વસ્વાળો અમિત સ્વસ્વાળો અમુખ
 સ્વસ્વાળો અમનેષ્ઠ સ્વસ્વાળો સમાર્થો પણ સારો ન સાત્રે
 તવા સ્વસ્વાળો અન જેનું વચન કેઈ ન માને તેણે
 (અનાદિવચન) થાય પણ જો તેનાં કર્મો શુભ હોય, તો
 ત્યાંથી કિશકુ થાય.

મૌ — 'હે ભગવન' તે એ પ્રમાણે છે ૬ ભગવન'
 ન એ પ્રમાણે છે ૧

— મતક ૧ હો ૨

૨

હજારો પાણીને વરસવામાં ૭ નિમિત્તરૂપ ફાલ તે
 કુદનમ કરવાય છે તે ઉદકમન ચાર પ્રકારનો હોય
 ૭ એક, ધૂમસ ખુબ ફાલ અને ખુબ તડકો આ
 ચારમાંની કેઈ વસ્તુ ૭ દિવસે થાય તે દિવસથી માંડીને
 વધારેમાં વધારે ૭ માસ પછી તો ૧૨૨ પાણીન વરસાવ
 ૬ ને અર્ધાંત ફાલ તો મહા માસમાં દિવસાત શમય
 માસમાં વાડળાનો પેરાવે, એવ માસમાં અન્યત ફાલ તથા
 મગી અન વધાન માસમાં વીળળી પાણી પવન અને
 વાડળા તથા આમગ મજાવેલા તમામ — એ ઉદકમન
 કરવાય છે ૦

૧ વૃદ્ધવૈષ્ણવિક પ્રકીણ કર્યા મળ વધા સરીર સમર્થ
 અપેક્ષા વિશેષ હરીકૃતા પાદે સુધિ આ પ્રકારનું જનિ ૧૮
 ન ૧ પા. ૪૫૭.

• વધુ પાદે સુધિ સ્વાર્નાંત પદ્ય થય.

ગૌં—હે ભગવન્ ! ઉદ્દગર્ભા પુત્રા મમથ કેરુ
ઉદ્દગર્ભાંએ રહે ?

મં—હે ગૌતમ ! ઓછામા ઓછા એક મન એ
વધારેમા વધારે છ મહિના

ગૌં—હે ભગવન્ ! તિર્યઞ્ચોનિકગર્ભા કેરુ
મુધી ગર્ભાંએ રહે ?

મં—હે ગૌતમ ! ઓછામા ઓછુ અન્ન
વધારેમા વધારે આઠ વરસ

ગૌં—હે ભગવન્ ! મનુષીગર્ભા કેરુ
ગર્ભાંએ રહે ?

મં—હે ગૌતમ ! ઓછામા ઓછુ અન્ન
વધારેમા વધારે આઠ વરસ

માતાના પેટની વચ્ચે રહેલ ગર્ભનું
તે શરીરમા ઉત્પન્ન થતું તે 'કાયબવ' નામ
જન્મ્યો હોય તે કાયબવસ્થા કહેવાય
તેનું શરીર ગર્ભમા ગ્યાર્થ ગયું હોય
શરીરમા પેતાની માતાના ઉદરમા
મરણ પામી, પાછો પેતે રચેલ ન.
પાછો આઠ વર્ષ મુધી રહે અને
મુધી કાયબવસ્થાએ રહી શકે

ગૌં—હે ભગવન્ ! કાયબ
'કાયબવસ્થા' એ રહે ?

મં—હે ગૌતમ ! ઓછા
વધારેમા વધારે ૨૪ વર્ષ

ગૌં—હે ભગવન્ ! મૈયુનને મવતો મનુષ્ય ક્યા પ્રકારની હિંસા કરે છે ?

મં—હ ગૌતમ ! જેમ કાઈ પુરુષ તપાવલા મોનાના મળિયાને ૩ ભરેલી પોલા વામની નળીમા કે ખૂરની^૧ નળીમા ખોસે, અને તે ૩ વગેરેનો ધ્વસ કરે, તે પ્રમાણે પુરુષ, યોનિમા રહેલ જીવોનો નાશ કરે છે,

—શતઽ ૨, ઉદે૦ ૫

૩

ગૌં—હ ભગવન્ ! છંદનો મબધી, શકનો ફત, હરિભોગમેસિ નામનો મેનાપતિ દેવ જ્યારે સ્ત્રીના ગર્ભનું સહરણ કરે છે, ત્યારે એક ગર્ભાશયમાથી ગર્ભ લઈને ખીજા ગર્ભાશયમા મૂકે છે, કે ગર્ભાશયમાથી લઈને યોનિ દ્વારા ખીજના ઉદરમા મૂકે છે, કે યોનિ દ્વારા ગર્ભને કાઢીને ખીજા ગર્ભાશયમા મૂકે છે, કે યોનિ દ્વારા ગર્ભને પેટમાથી કાઢીને પાછો યોનિ દ્વારા જ ખીજના પેટમા મૂકે છે ?

મં—હે ગૌતમ ! પોતાના હાથ વડ ગર્ભને અડી અડીને અને તે ગર્ભને પીડા ન થાય તેવી રીતે યોનિ દ્વારા બહાર કાઢીને ખીજા ગર્ભાશયમા મૂકે છે^૨

અને જન્મ પણ લે છે મનુષ્ય સ્ત્રીની યોનિમા નેકે ઘણા જીવો ઉત્પન્ન થાય છે, પણ તે બધાય જન્મતા નથી —ટી.૩૦

૧ એક ભતની વનસ્પતિનો એક ભતનો ભાગ

૨ બધા વિકલ્પોમાથી આ વિકલ્પ જ સ્વીકારવાનું કશું ગરણ દીકાર નથી આપતા માત્ર એટલું જણાવે છે કે, સામાન્ય ક્રમમા યોનિ વાટે જ ગર્ભ બહાર આવે છે !

ગો — દ ભગવત સકનો ફત હરજેમમેતિ દેવ ઓના
અર્જને નખની રોચ વરિ ૧ા તો ડવાગના છિ વારે અદર
મજા ૧ે જદાઃ કાલવા સુખ્ય હાં

મ — દા ઓતમ કિપરાત તે દેવ અર્જને ડર્ધિ ૧મ
આડા ૧ે જધારે પીઝા થવા રેતો નથી તથા તે મખના
છરીરના હા — છરીરની કાપકપ — કરે હ અને ૧છી ભે
પજા સુ મ કીત ભાંડ મો મ ૧ે જદાઃ કરે હાં

— છત્ર ૫ ગુરે ૪

૫

મિદસ

ગો — દ ભગવત રીતેવા ભવન સાધન કામમ
નાથા મનુષ્ય દેવસ મનમથી દેવમ મનરથી દેવ
મદમવવામથી ભલ દેવસ મર્ધિત-મુક્તિવા પામવથી મિદ
થવા ગુર થવા ભલ મર દુ પેના નામ રનાર થવા /

મ — દ ઓતમ ભે રાત મગમગ નથી કારખો
કર્ધિ ભવિમ મરીઆગા માપો કામ ભલ રકન પ્રાપ
રી ભગિદનપાઠુ મિતપાત ભલ દેવસગામીપણુ પ્રાપ મુ
૧ ૧ ૧ મિદ ગુર અને મુલ થવા હ થા હ
ભલ થા

ગો — દ ભગવત રીતેવા ભવન સાધન કામમ
દેવાગામી મનુષ્ય મિદગુર મુલ થવિને મર દુ પાના
મ મ ૧૧ ૧

મ૦—હા ગૌતમ ! તે સિદ્ધ થયો ને તેણે મર્વ દુઃખોનાં નાશ કર્યો વર્તમાનકાળમા પણ તેમ જ છે અને ભવિષ્યકાળમા પણ તેમ જ થશે

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! તે જ્ઞાન અને દર્શન પ્રાપ્ત કરનારા અગિયત, જિન અને દેવલજાની પુરુષો ‘અલમન્તુ’—પૂર્ણ હોવાય ?

મ૦—હા ગૌતમ ! તેઓ ‘અલમન્તુ’—પૂર્ણ હોવાય

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! તે એ પ્રમાણે છે, તે એ પ્રમાણે છે

—શતક ૧, ઉદ્દે૦ ૪

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! કર્મરહિત જીવની ગતિ સ્વીકારાય ?

મ૦—હા ગૌતમ ! સ્વીકારાય

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! કર્મરહિત જીવની ગતિ કેવી રીતે સ્વીકારાય ?

મ૦—હે ગૌતમ ! (૧) નિસગપણાથી, નીરાગપણાથી અને ગતિના પરિણામથી,^૧ (૨) બંધનનો છેદ થવાથી, (૩) નિરિધન થવાથી—કર્મરૂપ ઇન્ધનથી મુક્ત થવાથી અને (૪) પૂર્વપ્રયોગથી કર્મરહિત જીવની ગતિ સ્વીકારાય છે

૧ જેમ કોઈ પુરુષ છિદ્ર વિનાના સૂકા તુલ્યડાને ક્રમપૂર્વક અત્યંત ‘સમ્કાગ’ કરીને ડાબ અને કુશવડે વીરે, ત્યાં પછી તેને માટીના આદ્ર લેપથી લીપે, લીપીને તાપમા

૧ વજન ઓછ થઈ જવાથી નીચેની કે તીરછી ગતિ બદલાઈ, હેપર જતી ગતિ થાય તે

મો — હ ભગવન્' સકનો હત દરણેમમેસિ દેવ મીના
નખને નખની રોચ વારે પા તો ફવધાના છિ વારે અદર
મુકના કે નહાર કાઢવા સમજ છ ?

ન — હા મોતમ' સુપર્યાત તે દેવ મખને કાઈ પણ
આખી કે વધારે ઠીકા થવા દેતા નથી તથા તે મખના
સરીરનો છદ — સરીરની કાપકપ — કરે છે અને પછી તે
પણે સજમ કરીને અંદર મૂકે છે કે નહાર કરે છે ?

— સત્ય ૫ કો ૪

૫

મિત્ર

મો — હ ભગવન્' વીતેસા અનન સાચત કાજમ
માધક મનુખા કેવલ મયમથી કેવલ મુવરથી કેવલ
અકલયવવસુથી અને કેવલ મમિતિ-મુમિના પાસનથી સિદ્ધ
થયો, છદ થયો અને સવ કુખેનો નાશ કરનાર થયો ?

મ — હ મોતમ એ વાત જરાજર નથી કારણકે
કાઈ અતિમ સરીરવાળા માધકે જ્ઞાન અને સ્થન પ્રાપ્ત
કરી અરિકતપણુ જિનપણુ અને કેવલકામીપણુ પ્રાપ્ત મુ
છ ન / મિત્ર છદ અને મુકા થયો છે થાય છે
અન થયે

મો — હે ભગવન્' વીતેસા અનન સાચત કાજમ
કેવલકામી મનુખે સિદ્ધ-મુદ્ધ-મુક્ત થઈને સવ કુખેનો
નાશ થયો ?

૧ મિત્રભર મેં છે કે મનની કપકપ ક્યાં વિના નખની
રોચ વધારે મારે મખને કાઢવો કે કાજમ કરવો અઘાત છે પણ
કેમ મેંકું એ જાણી વગરને અઘાત મેંકું એવું છે

મં—હા ગૌતમ ! તે સિદ્ધ થયો ને તેણે સર્વ દુષ્પ્રેનો નાશ કર્યો વર્તમાનકાળમા પણ તેમ જ છે અને અવિન્યકાળમા પણ તેમ જ થશે

ગૌં—હે ભગવન્ ! તે જ્ઞાન અને દર્શન પ્રાપ્ત કરનારા અરિહત, જિન અને કેવલજ્ઞાની પુરુષો ‘અલમન્તુ’—પૂર્ણુ ઝહેવાય ?

મં—હા ગૌતમ ! તેઓ ‘અલમન્તુ’—પૂર્ણુ ઝહેવાય

ગૌં—હે ભગવન્ ! તે એ પ્રમાણે છે, તે એ પ્રમાણે છે

—શતક ૧, ઉદ્દે ૪

ગૌં—હે ભગવન્ ! કર્મરહિત જીવની ગતિ સ્વીકારાય ?

મં—હા ગૌતમ ! સ્વીકારાય

ગૌં—હે ભગવન્ ! કર્મરહિત જીવની ગતિ કેવી ગતિ સ્વીકારાય ?

મં—હે ગૌતમ ! (૧) નિસગપણાથી, નીરાગપણાથી અને ગતિના પરિણામથી, (૨) બંધનનો છેદ થવાથી, (૩) નિરિબ્ધન થવાથી—કર્મરૂપ બંધનથી મુક્ત થવાથી અને (૪) પૂર્વપ્રયોગથી કર્મરહિત જીવની ગતિ સ્વીકારાય છે

૧ જેમ કોઈ પુરુષ છિદ્ર વિનાના સૂકા તુલડાને ક્રમપૂર્વક અત્યંત સૂકા કરીને ડાભ અને કુશવડે વીટે, ત્યાર પછી તેને માટીના આઠ લેપથી લીપે, લીપીને તાપમાં

૧ વજન ઓછું થઈ જવાથી નીચેની કે તીરછી ગતિ બદલાઈ, હવે જતી ગતિ થાય તે

સકલ, તથા સ્વાસ્થ્યાદિ તેને તામ વિનાના અને ન તરી સકાય તથા શિશુ પાણીમાં નાખે. તે ઘુંગર માળિના બાદ લંપણી બારે થયેલું હોવાથી પાણીના ઉપરના તળિયે અને હાડકાં નીચે ત્રીનને તળિયે બેસે. હા બેસે હવે ધીમે ધીમે તે બાદ લંપણી કાઢી થવા મારે ત્યારે તે ઊંચું આવતું જાય અને જતિ છેક ઉપર આવે. હા, આવે. તે પ્રમાણે, હ મૌતમ નિઃસમયસાથી નીરામયસાથી અને મતિના પરિણામથી કર્મરહિત છવની મતિ સ્વીકારાય છે.

(૨) જેમ કેઈ એક વદાણીની માંસ મળતી માંસ બાકની શીમ શીમળાની શીમ, અને એરડાનું કાલ તરફ મૂક્યા હોય, તે સુકાય ત્યારે તે ફરીને તેમણી બીજા પૃષ્ઠીની એક બાજુએ જોડે તે પ્રમાણે બંધનું છેક થવાથી કર્મરહિત છવની મતિ સ્વીકારાય છે.

(૩) હ મૌતમ સાકરમાંથી છોટા પુખ્તની ન્યામાવિત મતિ (બાદ ન હોય તો) જોડે પ્રવર્તે છે તેમ કર્મરૂપ ઉપનથી મુક્ત થવાથી કર્મરહિત છવની મતિ પ્રવર્તે છે.

(૪) જેમ કેઈ એક ખનુપથી છોટા બાકની મતિ (મતિમય ન હોય તો) કાલ તરફ પ્રવર્તે છે તેમ પૂવ પ્રવેગથી કર્મરહિત છવની મતિ સ્વીકારાય છે.

કમળના નાળ જેવા ઘાટવાળો, નાભિ ઉપર ગ્રહગણી નામની નાડી હોય છે, અને તે નાડી માતાની નાભિ સાથે સંબંધ હોય છે તે વાટે ગર્ભનો જીવ ઓળ ગ્રહણ કરે છે અને તે વડે જન્મે લા સુધી વૃદ્ધિ પામે છે નવ માસ વીત્યા પછી, કે નવ માસ પૂરા થતા પહેલાં તે ગર્ભવતી સ્ત્રી નીચેના ચારમાથી એકને પ્રસવે છે પુત્રીને, પુત્રને, નપુસકને કે પિંડ (ખિખ) ને ત્યારે વીર્ય ઓછું અને ઓળ વધારે હોય ત્યારે પુત્રી થાય, વીર્ય વધારે અને ઓળ ઓછું હોય, ત્યારે પુત્ર થાય, બંને સરખા હોય ત્યારે નપુસક થાય, અને ઋતુવતી સ્ત્રીનો સયોગ થાય ત્યારે કોઈ આકાર વિનાનો માસપિંડ (ખિખ) થાય કોઈ મહાપ્રાણી જીવ વધારેમા વધારે બાર વરસ સુધી ગર્ભાવાસમા રહે છે

[આથી આગળ પુરુષ અને સ્ત્રીના શરીરની પાસળાઓ, નસો વગેરેનું વર્ણન, લોહી વગેરે ધાતુઓનું વર્ણન, હૃદયાદિ અવયવોનું વર્ણન, વગેરે વિગતો છે]

૯ : જીવ વિષે પરચૂરણ વિગતો

૧

ગૌ.—હે ભગવન્ ! નૈરયિકોમા ઊપજતો નૈરયિક શુ એક ભાગ વડે એક ભાગને આશરીને ઉત્પન્ન થાય, એક ભાગ વડે સર્વ ભાગને આશરીને ઉત્પન્ન થાય, સર્વ ભાગ વડે એક ભાગને આશરીને ઉત્પન્ન થાય કે સર્વ ભાગ વડે સર્વ ભાગને આશરીને ઉત્પન્ન થાય ?

મ.—હે ગૌતમ ! સર્વ ભાગ વડે સર્વ ભાગને આશરીને ઉત્પન્ન થાય ‘જીવ પોતાના સર્વ ભાગો વડે

છ તથા વધારેમા વધારે એક જીવને બસેથી નવમે સુધી
જનક (પિતા) હાર્દ કરે છે જીવ મનોવાસમા વધારેમા
વધારે બાર વધ સુધી રહે છે તિથયોમા જીવ મનોવાસમા
વધારેમા વધારે આઠ વધ સુધી રહે છે સ્ત્રીની જામણી
ક્રમે પુત્ર કૃત્વત્ત વાય છે ઠાળી કૃપે પુત્રી જન વચ્ચે
નરુનક.

બધારે માતા જન પિતાનો સુયોગ વાય છે ત્યારે
પદ્મ વખતે જીવ માતાનું દેહી જને પિતાનું વીર એ મેથી
મિશ્રિત થયેલ પુણા શિષ્યને તેવા મહિન પદ્મ જાત છે
જને તેને ખાઈને મર્મપણે લેવે છે ત્યાર બાદ સાત
દિવસ ન મળ કલકરૂપ થાય છે પછી બીજા સાત દિવસે
ત પરપોટા જેવા થાય છે પછી તેની પેસા જને છે જને
૧૪ી ન કલક પેસા જેવા થાય છે પદ્મ મહિને મળનું
જનન એક કા જોષુ એક પદ્મ થાય છે ૧ બીઠે માસે
૧૫ કલક પેસા જેવા થાય છે ત્રીઠે માસે ત માતાને દોઢ
કૃત્વત્ત કરે છે એથી મમ્મ મહાજન બ્રહ્માને પુષ્ટ કરે છે
પાંચમે માત્ર ન પેસામાથી દાવતા થમ્મ જને માથાનો
એમ પાંચ વંકર કરે છે એ મહિને પિત જને શાશિત
થેવે છે માતાને મહિને સાત્તો નસા પાંચસે માસપેસાનો
મારી નવ પામણીઓ જને દારી તથા મુછ સિવાય નવાલું
સાજ રોમકૃપો થેવે છે વળી દારી જન મૂળા મળને
નાધાત્વ કરોડ રોમકૃપો નીવે છે આઠમે મહિને ને પૂરે
૧૪ જામવાથી જન છે ને મળને જનના દીદા જેવી તથા

ગૌં—હે ભગવન્ ! ભવસિદ્ધિ નૈરયિક હોય કે

નૈરયિક ભવસિદ્ધિ હોય ?

મં—હે ગૌતમ ! ભવસિદ્ધિ નૈરયિક પણ હોય અને

અનૈરયિક પણ હોય, તથા નૈરયિક ભવસિદ્ધિ પણ હોય અને અભવસિદ્ધિ પણ હોય

—શતક ૬, ઉદે ૧૦

૫

ગૌં—હે ભગવન્ ! એક એક જીવના કેટલા

જીવપ્રદેશો^૧ કહ્યા છે ?

મં—હે ગૌતમ ! જેટલા લોકાકાશના પ્રદેશો કહ્યા છે,

તેટલા એક એક જીવના પ્રદેશો કહ્યા^૨ છે

—શતક ૮, ઉદે ૧૦

ગૌં—હે ભગવન્ ! કાચબો, ગોધા, ગાય, મનુષ્ય, કે મહિપના તથા તે બધાની શ્રેણીના બે, ત્રણ કે મ બધાતા ખડકીયાં હોય, તો તેઓની વચ્ચેના ભાગ જીવપ્રદેશથી સ્પૃષ્ટ હોય ?

મં—હા ગૌતમ ! હોય

ગૌં—હે ભગવન્ ! કોઈ પુરુષ એ ખડોના વચ્ચેના ભાગને હાથથી, આગળીથી કે સળીથી સ્પર્શ કરે, તથા છેદે

૧ અધિભાગ્ય અગ તે પ્રદેશ આણુઓ તો જડ દ્રવ્યથી છટા થઈ ગઈ છે, જ્યારે પ્રદેશો જીવથી જડી છટા પડી ગઈ નથી એટલે આણુ જેટલી જગા રોકે તે ભાગને પ્રદેશ કહેવાય

૨ કારણકે જ્યારે જીવ વિસ્તાર પામે ત્યારે વધારેમાં વધારે લોકાકાશ જેટલા પ્રદેશને વ્યાપી ગઈ છે, જેમકે કેવલિ-સમુદ્વાત વખતે જીવો 'ચોગશાસ્ત્ર' પા ૧૩૩

મ — હ જોતમ સવકાળ સુધી. (કારણ કે મુઠ્ઠા
છવેલી સખ્યામાં વધપટ થતી / નથી. અમુક પ્રતિમા
છવેલી વધપટ ભરે ગાઓ.)

—શતક ૫ કોડે ૮

૪

જો —હે ભગવાન! હવ ચૈતન્ય છે કે ચૈતન્ય હવ
છ ?

મ —હે જોતમ ! હવ નિમગ્ની ચૈતન્ય છ અને
ચૈતન્ય પણ નિમગ્ને હવ છે

જો —હે ભગવાન! હવ નૈરચિત્ત છે કે નૈરચિત્ત હવ
છ ?

મ —હે જોતમ ! નૈરચિત્ત તો નિમગ્ન હવ છ અને
હવ તો નૈ ચિત્ત પણ હોય તથા અનૈરચિત્ત પણ હોય એ
પ્રમાણ અન્ય પ્રતિમા છવાનું પણ જાણવું

જો —હે ભગવાન ! હવે-પ્રાણ પારણ કરે-તે હવ
કહેવાય કે હવ હોય ન પ્રાણ પારણ કરે ?

મ —હે જોતમ પ્રાણ પારણ કરે તે તો નિમગ્ની
હવ કહેવાય પરંતુ > હવ હોય ને પ્રાણ પારણ કરે પણ
અરે (અસારી ઘટામાં) અને ન પણ કરે (સિદ્ધ ઘટામાં).

જો —હે ભગવાન! પ્રાણ પારણ કરે તે નૈરચિત્ત
કહેવાય કે નૈરચિત્ત હોય તે પ્રાણ પારણ કરે ?

મ —હે જોતમ ! નૈરચિત્ત તો નિમગ્ની પ્રાણ પારણ
કરે પણ પ્રાણ પારણ કરનાર તો નૈરચિત્ત પણ હોય અને
અનૈરચિત્ત પણ હોય.

અપેક્ષાએ અનાદિ સાત છે, કારણ કે (મુક્ત થવાની યોગ્યતાથી) એ લગ્નિષ સિદ્ધપણુ પામ્યા પછી તારા પામે છે અભવસિદ્ધિકો (કદી મુક્ત થવાની યોગ્યતા વિનાના જીવો) સસારને અપેક્ષી અનાદિ અનત છે *

—શતક ૬, ઉદ્દે ૩

૩

ગૌં—હે ભગવન' જીવો વધે છે, ઘટે છે કે અવસ્થિત રહે છે ?

મં—હે ગૌતમ' જીવો વધતા નથી, કે ઘટતા નથી પણ અવસ્થિત રહે છે

ગૌં—હે ભગવન' નૈરયિકો શુ વધે છે, ઘટે છે કે અવસ્થિત રહે છે ?

મં—હે ગૌતમ' નૈરયિકો વધે પણ છે, ઘટે પણ છે અને અવસ્થિત પણ ગહે છે એ પ્રમાણે છેક વૈમાનિક દેવો સુધી જાણુવું

ગૌં—હે ભગવન' સિદ્ધો વધે છે, ઘટે છે કે અવસ્થિત રહે છે ?

મં—હે ગૌતમ' સિદ્ધો વધે છે, અને અવસ્થિત પણ રહે છે, પરંતુ કદી ઘટતા નથી

ગૌં—હે ભગવન' કેટલા કાળ સુધી જીવો વધ્યા-ઘટ્યા વિના અવસ્થિત રહે ?

* મહાવીરનો આ સ્યાદ્વાદી ક્ષત્ર રાજાના રાજવા નેવો છે

નારહીના સર્વ બાજેને નિપજવે છે તે આખા નાગકીર્ણે
મિપને છે કારણ કે ત્યાં પૂણ્ય કામ્યુ હોય ત્યાં પૂણ્ય
કાર્ય નીપને

તે જ પ્રમાણે નૈરવિદ્યા ઉત્પન્નમાન નૈરવિદ્ય પોતાના
નવ ભાગ વડે સવ ભાગન આશરીને આકાર પશુ કરે છે
જીવ ત્યારે ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે પોતાના બધા પ્રદેશો વડે
ખાવા મળેલી બધી વસ્તુઓનો આકાર કરે છે

તેનું ઉત્પત્તિ વિશે તેનું ઉદ્ભવનાર વિશે પશુ જણાવું

૨

ગૌતમ હં ભગવન્ વક્ષ્યે જેમ સાદિ સાંત છે તેમ
જીવ પશુ સાદિ સાંત છે

મ —હે ગૌતમ કેદલાક જીવો સાદિ સાંત છે કેદલાક
જીવો સાદિ જનત છે કેદલાક જનાદિ માંત છે અને
કેદલાક જનાદિ જનત છે

મૌ —હં ભગવન્ તે કેવી રીતે

મ —હં ગૌતમ નૈરવિદ્યા વિષ્ણુવેદનિષે મુખ્યે
અને દેવો નરકાદિ મતિમાં થતા ગમતની અપેક્ષાએ સાદિ
અને સ્વાધી થતા આગમતની અપેક્ષાએ સાંત છે
મિદમતિની અપેક્ષાએ સિદ્ધી સાદિ જનત છે કારણ કે
ત્યારી પાછા ફરવાપણુ નથી. અવસિદ્ધિ (કદી મુખ્ય
થવાની મોખતાવાળા જીવો) એ પ્રકાસની લગ્નિ (લગ્નિ)ની

૧ તેમ અને નારહી પાત્રનો ભવ પૂરો કરી અન્ય ભવમાં
અથ તેને ઉદ્ભવના હોય છે

ગૌં—હે ભગવન્ ! ભવસિદ્ધિ નૈરયિક હોય કે
નૈરયિક ભવસિદ્ધિ હોય ?

મં—હે ગૌતમ ! ભવસિદ્ધિ નૈરયિક પણ હોય અને
અનૈરયિક પણ હોય, તથા નૈરયિક ભવસિદ્ધિ પણ હોય
અને અભવસિદ્ધિ પણ હોય

—શતક ૬, ઉદે૦ ૧૦

૫

ગૌં—હે ભગવન્ ! એક એક જીવના કેટલા
જીવપ્રદેશો^૧ કહ્યા છે ?

મં—હે ગૌતમ ! જેટલા લોકાકાશના પ્રદેશો કહ્યા છે,
તેટલા એક એક જીવના પ્રદેશો કહ્યા^૨ છે

—શતક ૮, ઉદે૦ ૧૦

ગૌં—હે ભગવન્ ! કાચખો, ગોધા, ગાય, મનુષ્ય, કે
મહિપના તથા તે બધાની ઐણીના બે, ત્રણ કે મળ્યાતા ખડ
કર્યા હોય, તે તેઓની વચ્ચેનો ભાગ જીવપ્રદેશથી સ્પૃષ્ટ હોય ?

મં—હા ગૌતમ ! હોય

ગૌં—હે ભગવન્ ! કોઈ પુરુષ એ ખડોના વચ્ચેના
ભાગને હાથથી, આગળીથી કે સળીથી સ્પર્શ કરે, તથા છેટે

૧ અપિભાજ્ય અગ તે પ્રદેશ આણુઓ તેો જડ દ્રવ્યથી
છટા થઈ ગકે છે, જ્યારે પ્રદેશો જીવથી કદી છટા પડી ગકતા
નથી એજ આણુ જેટલી જગા રોકે તે ભાગને પ્રદેશ કહેવાય

૨ કારણકે જ્યારે જીવ વિસ્તાર પામે ત્યારે વધારેમાં
વધારે લોકાકાશ જેટલા પ્રદેશને વ્યાપી ગકે છે, જેમકે કેવલિ-
સમુદ્ભાવ વખતે જીવો 'યોગશાસ્ત્ર' પા ૧૩૩

મ — હ જોતમ સવકાળ સુધી (કારણ કે કુષ્ઠ જીવોની સંખ્યામાં વધપટ થતી ન નથી અમુક નતિમાં જીવોની વધપટ ભલે થાઓ.)

—શ્લોક ૫ છે ૮

૪

જો —હ ભગવન! જીવ ચૈતન્ય છે કે ચૈતન્ય જ છે ?

મ —હ જોતમ જીવ નિયમથી ચૈતન્ય છે અને ચૈતન્ય પણ નિયમે જીવ છે

જો —હે ભગવન! જીવ નૈરચિક છે કે નૈરચિક જીવ છે ?

મ —હ જોતમ! નૈ ચિક તો નિયમે જીવ છે અને જીવ તો નૈરચિક પણ હોય તથા અનેરચિક પણ હોય. એ પ્રમાણે અને નતિના જીવોનું પણ નણતું

જો —હે ભગવાન! જીવે-પ્રાણ પારણ કરે-તે જીવ હલવાય કે જીવ હોય તે પ્રાણ પારણ કરે ?

મ —હ જોતમ! પ્રાણ પારણ કરે તે તો નિયમથી જીવ હલેવાય પરંતુ જે જીવ હોય તે પ્રાણ પારણ કરે પણ ખરો (અસારી ઇલામાં) અને ન પણ કરે (સિદ્ધ સ્થાનમાં).

જો —હે ભગવન! પ્રાણ પારણ કરે તે નૈ ચિક હલવાય કે નૈરચિક હોય તે પ્રાણ પારણ કરે ?

મ —હે જોતમ! નૈરચિક તો નિયમથી પ્રાણ પારણ કરે પણ પ્રાણ પારણ કરનાર તો નૈરચિક પણ હોય અને અનેરચિક પણ હોય.

ગૌં—હે ભગવન્ ! ભવસિદ્ધિ નૈરયિક હોય કે નૈરયિક ભવસિદ્ધિ હોય ?

મં—હે ગૌતમ ! ભવસિદ્ધિ નૈરયિક પણ હોય અને અનૈરયિક પણ હોય, તથા નૈરયિક ભવસિદ્ધિ પણ હોય અને અભવસિદ્ધિ પણ હોય

—શતક ૬, ઉદ્દે ૧૦

૫

ગૌં—હે ભગવન્ ! એક એક શ્રવના કેટલા શ્રવપ્રદેશો ? કહ્યા છે ?

મં—હે ગૌતમ ! જેટલા લોકાકાશના પ્રદેશો કહ્યા છે. તેટલા એક એક શ્રવના પ્રદેશો કહ્યા^૨ છે

—શતક ૮, ઉદ્દે ૧૦

ગૌં—હે ભગવન્ ! કાચળો, ગોધા, ગાય, મનુષ્ય, કે મહિષના તથા તે બધાની શ્રેણીના બે, ત્રણ કે મળ્યાતા ખડક્યા હોય, તે તેઓની વચ્ચેના ભાગ શ્રવપ્રદેશથી અપૃષ્ટ હોય ?

મં—હા ગૌતમ ! હોય

ગૌં—હે ભગવન્ ! કોઈ પુરુષ એ ખડોના વચ્ચેના ભાગને હાથથી, આગળથી કે મળાથી સ્પર્શ કરે, તથા છેદે

૧ અપિભાન્ય અશ તે પ્રદેશ આજુઓ તે જડ દ્રવ્યથી છૂટા થઈ ગઈ છે, જ્યારે પ્રદેશો શ્રવથી જીની છૂટા પડી ગઈતા નથી એક આજુ જેટલી જગા રોકે તે ભાગને પ્રદેશ કહેવાય

૨ કારણકે જ્યારે શ્રવ વિસ્તાર પામે ત્યારે વધારેમાં વધારે લોકાકાશ જેટલા પ્રદેશને વ્યાપી ગઈ છે, જેમકે કેવલિ-સમુદ્ધવાત વખતે જુઓ 'યોગશાસ્ત્ર' પા ૧૩૩

મ — હ જોતમ સવકાળ સુધી. (કાચુ કે ૩૪
છેલોની સખ્યામાં વધપટ થતી ન નથી અમુક ગતિમાં
છેલોની વધપટ ભલે થાઓ.)

—શતક ૫ છે ૮

૪

જો —હે બચવન' છવ ચેતન્ય છ કે ચેતન્ય છવ
છે.

મ —હ જોતમ' છવ નિયમથી ચેતન્ય છે અને
ચેતન્ય પણ નિયમે છવ છે

જો —હે બચવન' છવ નેરચિક છ કે નેરચિક છવ
છ.

મ —હે જોતમ' નેરચિક તો નિયમે છવ છ અને
છવ તો નેરચિક પણ હોય તથા અનેરચિક પણ હોય. એ
પ્રમાણે અન્ય ગતિમાં છેલોનું પણ નથવું

જો —હે બચવન' છવ—પ્રાણ પારણ કરે—તે છવ
કહેવાય કે છવ હોય તે પ્રાણ પારણ કરે.

મ—હ જોતમ પ્રાણ પારણ કરે તે તો નિયમથી
છવ કહેવાય, પરંતુ કે છવ હોય તે પ્રાણ પારણ કરે પણ
ખરો (સસારી હાથમાં) અને ન પણ કરે (સિદ્ધ હાથમાં)

જો —હે બચવન' પ્રાણ પારણ કરે તે નેરચિક
કહેવાય કે નેરચિક હોય તે પ્રાણ પારણ કરે.

મ —હે જોતમ' નેરચિક તો નિયમથી પ્રાણ પારણ
કરે પણ પ્રાણ પારણ કરનાર તો નેરચિક પણ હોય અને
અને ચિક પણ હોય.

મ૦—હે ગૌતમ ! શ્રોત્રાદિ ઇન્દ્રિયોવાળો હોવાથી પુદ્ગલી^૧ છે, અને જીવનુ બીજુ નામ પુદ્ગલ હોવાથી તે પુદ્ગલ પણ છે

પરંતુ સિદ્ધી પુદ્ગલી નથી, કારણ કે તેઓને ઇન્દ્રિયાદિ નથી, પરંતુ તેઓ જીવ હોવાથી પુદ્ગલ તો એ જ

—શતક ૮, ઉદ્દે. ૧૦

૭

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! જીવો શાશ્વત છે કે અશાશ્વત ?

મ૦—હે ગૌતમ ! દ્રવ્યની અપેક્ષાએ જીવો શાશ્વત છે, અને પર્યાયોની^૨ અપેક્ષાએ અશાશ્વત છે

—શતક ૭, ઉદ્દે. ૨

૮

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! જીવો દ્વાગ પ્રાણાતિપાત ક્રિયા (હિંસા) કરાય છે ?

મ૦—હા ગૌતમ ! કરાય છે

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! તે ક્રિયા આત્માએ અપર્શેલી^૩ કરાય કે આત્માના સ્પર્શ વિના કરાય ?

મ૦—હે ગૌતમ ! અપર્શેલી કરાય, પણ અમૃષ્ટ ન કરાય વળી તે ક્રિયા અનુક્રમે કરાય છે, પણ અનુક્રમ વિના

૧ પુદ્ગલની બનેલી ઇન્દ્રિયાદિવાળો

૨ વિવિધ પરિણામોની અપેક્ષાએ જીવ અશાશ્વત છે, કારણકે એક પરિણામ ઉત્પન્ન થાય છે, અને બીજુ નાશ પામે છે, પરંતુ જીવદ્રવ્ય તો હાયમ રહે છે

૩ હિંસા વગેરે પાપમ્યાનકથી ઉત્પન્ન થતો કર્મબંધ

કે નાથે તો ત છવપ્રદેશને પીઠા ઉત્પન્ન કરે થા તેના પદ્મ
અવધનો છે કરે ।

મ —હે મોતમ એ વાત જરાખર નથી, તેમ
છવપ્રદેશને સ્થા અસર કર્યું નથી

—શ્લોક ૮ કૃષ્ણ ૩

મો —હે ભગવન્ છવ કાશની અપેક્ષાએ સપ્રદેશ
છ ૬ અપ્રદેશ ।

મ —હે મોતમ' છવ નિયમથી સપ્રદેશ છ અનાદિ
પણને હાથે છવની અનત સમયની સ્થિતિ હોવાથી તે
સપ્રદેશપણ છે ને એક સમયની' સ્થિતિવાળો દેખ તે
કાશની અપેક્ષાએ અપ્રદેશ છ પણ ને એકથી વધારે
મમયની સ્થિતિવાળો દેખ ત કાશની અપેક્ષાએ સપ્રદેશ છે

મો —હે ભગવન્' નૈરવિક છવ કાશની અપેક્ષાએ
અપ્રદેશ છે ૬ અપ્રદેશ ।

મ —હે મોતમ' ૭ નૈરવિક છવને ઉત્પન્ન થયા
એક જ સમય થયો છે તે કાશની અપેક્ષાએ અપ્રદેશ
કહેવાય અને પ્રથમ પછીના એ વચેરે મમયોર્મા વર્તી
નૈરવિક કાશની અપેક્ષાએ સપ્રદેશ કહેવાય

—શ્લોક ૧ કૃષ્ણ ૪

૬

મો —હે ભગવન્ છવ પુરુષથી છે ૬ પુરુષ છે ।

૧. કાશનો સૂક્ષ્મર્મા સૂક્ષ્મ - અવિદ્યાન્ય જ સ - સમય
કહેવાય.

૧૦

રાજગૃહનગરનો પ્રસંગ છે

ગૌં—હે ભગવન્! ૧ જીવે પાપકર્મ આધ્યુ છે, આધે છે અને આધશે? ૨ અથવા જીવે પાપકર્મ આધ્યુ છે, આધે છે અને નહીં આધશે? ૩ અથવા જીવે પાપકર્મ આધ્યુ છે, નથી આધના અને આધશે? ૪ અથવા શુ જીવે પાપકર્મ આધ્યુ છે, નથી આધનો અને નહીં આધે?

મં—હા ગૌતમ! અભવ્ય જીવની આગતમા પહેલો વિરૂપ સભવે છે, ભવ્ય જીવની આગતમા બીજો, મોહનો ઉપશમ કરનાર જીવની આગતમા ત્રીજો, અને ક્ષીણમોહ જીવની આગતમા ચોથો વિરૂપ સભવે છે

ગૌં—હે ભગવન્! ક્ષેમ્યાવાળા જીવની આગતમા પણ આજે વિરૂપ સભવે છે?

મં—હા ગૌતમ! શુક્લક્ષેમ્યાવાળા જીવે પાપકર્મના અધઃ પણ હોય છે, અને કૃણાદિ પાત્ર ક્ષેમ્યાવાળાને પ્રથમ એ જ વિરૂપ સભવે છે, ડારણ કે તેમને વર્તમાનકાળે મોહનીયરૂપ પાપકર્મનો ક્ષય કે ઉપશમ નથી, તેથી તેમને સ્વેદના એ વિરૂપ નથી ક્ષેમ્યારહત જીવને ચોથો (નથી આધનો, નહીં આધે) વિરૂપ છે

કૃણુપાક્ષિક^૧ જીવને પ્રથમ એ જ છે, ડારણ કે વર્તમાનકાળે તેને પાપકર્મનું અગ્રધકપણ નથી શુક્લ-

૧ જે જીવને અર્ધપુદ્ગલપરાવર્તકાળથી અધિક સંસાર આપી છે, તે કૃણુપાક્ષિક, અને જે તેની અદર જ મોદે જવાના છે, તે શુક્લપાક્ષિક

નથી કરાતી તેમા એટલો વિષય સમજ્યો કે એક જ
 સિવાયના બાકીના જીવો તો અવસ્થા હવે દિશામાંથી આવેલા
 કમ કરે છે (જાણે છે) પણ જે એકાન્તિમ જીવો સોકાને
 ગેસ્ટા છે તે ઉપરની અને આસપાસની દિશાથી કમ
 આવવાનો સમય નથી તેથી તેઓ કદાચ પણ દિશામાંથી
 કવચિત્ માર દિશામાંથી અને કદાચિત્ પાચ દિશામાંથી
 આવેલું કમ કરે છે બાકીના જીવો તો સોજના મખમા
 દેવાથી આપાનના અભાવે હવે દિશામાંથી આવેલું કમ
 કરે છે

— સતક ૧૭, ઉદે ૪

૬

ઓ — હ ભગવન! જીવો અને પુદ્ગલ પરપર
 મળદ છે એક બીજા સાથે મળી રહેલા છે પરપર
 વીકલથી પ્રતિબદ્ધ છે અને પરપર બદલ થઈને રહ છે ?

મ — હા ઓતમ જેમ કેઈ એક પાણીથી ઇલોછપ
 ભરેલો કા હોય તેમાં કેઈ પુરુષ એક મોડી સો નાનકા કાણા
 વાળા અને મો મેટા કાણાવાળા નાચ નાખે તો તે નાચ
 પાણીથી ભરાતી થાય ? અને જલે પાણીથી ભરેલા પા
 જેવી થઈને રહ ? હા, રહે. તો તે હેતુથી એમ કહ્યું છે કે
 — જા અને પુદ્ગલ પરપર સમદ છે છે

જેમ કેઈ તેમથી બેપેસ સરીર ઉપર ગળ ચેદે છે
 તમ રામ અને દેવથી કિમલ થયેસ આત્માને કમળપ
 થાય છે

— સતક ૧ ઉદે ૧

૧૦

રાજગૃહનગરનો અસ ગ છે

ગૌ૦—હે ભગવન્' ૧ જીવે પાપકર્મ આધ્યુ છે, આધે
છ અને આધશે? ૨. અથવા જીવે પાપકર્મ આધ્યુ છે, આધે
છ અને નહીં આધશે? ૩ અથવા જીવે પાપકર્મ આધ્યુ છે,
નથી આધતો અને આધશે? ૪ અથવા જીવે પાપકર્મ
આધ્યુ છે, નથી આધતો અને નહીં આધે?

મ૦—હા ગૌતમ! અભવ્ય જીવની આગતમા પહેલો
વિરૂપ મભવે છે, ભવ્ય જીવની આગતમા બીજો, મોહનો
ઉપશમ કરનાર જીવની આગતમા ત્રીજો, અને ક્ષીણમોહ
જીવની આગતમા ચોથો વિકલ્પ સભવે છે

ગૌ૦—હા ભગવન્' ક્ષેષ્યાવાળા જીવની આગતમા પણ
ચારે વિરૂપ મભવે છે?

મ૦—હા ગૌતમ! શુક્લક્ષેષ્યાવાળા જીવો પાપકર્મના
અધઃ પણ હોય છે, અને કૃષ્ણાદિ પાત્ર ક્ષેષ્યાવાળાને પ્રથમ
એ જ વિરૂપ મભવે છે, કારણ કે તેમને વર્તમાનકાળે
મોહનીયરૂપ પાપકર્મનો ક્ષય કે ઉપશમ નથી, તેથી તેમને
છેલ્લા એ વિકલ્પ નથી ક્ષેષ્યાગ્રહત જીવને ચોથો (નથી
આધતો, નહીં આધે) વિકલ્પ છે

કૃષ્ણપાક્ષિક^૧ જીવને પ્રથમ એ જ છે, કારણ કે
વર્તમાનકાળે તેને પાપકર્મનું અઅધકપણું નથી શુક્લ-

૧ જે જીવને અર્ધપુદ્ગલપરાવર્તકાળથી અવિક સંસાર
આગી છે, તે કૃષ્ણપાક્ષિક, અને જે તેની અદર જ મોક્ષે જવાના
છે, તે શુક્લપાક્ષિક

પ્રાક્ષિત્તેન ચારે વિકલ્પ છે તેમા પહેલો વિકલ્પ (નાધમે) પ્રથમ સમયની અપેક્ષાએ તુરતના અવિધ્યની અપેક્ષાએ છે જીને વિકલ્પ (નાધમે નહો) પછીના અવિધ્ય સમયમા સપક્ષણની પ્રાપ્તિની અપેક્ષાએ છે ત્રીજો વિકલ્પ (નાધનો નથી ન્યાધરી) મોહનીય કર્મનો ઉપસમ કરી પછી પડવનો હોય તેની અપેક્ષાએ છે અને ચોથો (નાધન નથી, અને નાધમે નહો) સપક્ષણની અપેક્ષાએ છે

સમ્યક્દષ્ટિ જીવને ચારે વિકલ્પ જણાવા તથા ત્રિધ્યા દષ્ટિને અતઃ ત્રિધ્યાદષ્ટિને પ્રથમ બે જણવા. કારણ કે તેઓ વતમનકાગમ્ય મોહનો જપ હોય ૮ છે

ગાત્રી જીવન ચાર વિકલ્પ અને અગ્રાંતીન પ્રથમ બે જણવા. કારણ કે તેન મોહનીયકર્મનો સ્વ અને ઉપસમ નથી મતિગ્રાંતીથી મીડિને અતઃ પડવગાત્રી સુધી ચારે વિકલ્પ જણાવા કેવલગાત્રીને છત્તે એક (તથી ન્યાધતો નહો ન્યાધિ) જણાવે. આહારસગ્રાંતી મીડિને પરિમિદસગ્રાંતી સુધીની સગ્રાવાળાએન પ્રથમ બે જણવા અતઃ નેસગ્રાંતી (આહારગ્રાંતી અનાસક્તિ) વાળાને મોહનીયનો સ્વ તથા ઉપસમનો સમય હોવાથી ચારે જણવા. વેદવાળા? જીવેને પ્રથમ બે જણવા. કારણ કે વડનો ઉદય હોય ત્યાં સુધી જીવન મોહનીયનો સ્વ અને ઉપસમ ન હોય. વેદ વિનાના જીવેન ચારે જણવા. કે ઉપસર્ગત કરાથી વેદગદિત થયેલો

૭૫ મોહનીયરૂપ પાપકર્મને સૂક્ષ્મપરાયણ (૧૧મું) ગુણ-
ધ્યાન પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાં મુદ્ધી ગાયે છે અને આધરે
અથવા ત્યાથી પડીને પણ આધરે (૧) વેદ ક્ષીણ થયા
પછી પાપકર્મ ગાયે છે, પણ સૂક્ષ્મપરાયાદિ અવધ્યામા
આધરો નથી (૨) ઉપશાન્તવેદ સૂક્ષ્મપરાયાદિ અવધ્યામા
પાપકર્મ આધરો નથી, પણ ત્યાથી પડીને ગાયે છે. (૩)
અને વેદ ક્ષીણ થયા પછી સૂક્ષ્મપરાયાદિ ગુણધ્યાનંદ
આધરો નથી, અને પછી આધરે પણ નહિ (૪) ક્ષપાયાણા
જીવને ચારે વિકલ્પ જાણવા પ્રથમ વિકલ્પ અભવ્યની
અપેક્ષાએ, ખીજે, જેને મોહનીયકર્મનો લય થવાનો છે
એવા ભવ્યની અપેક્ષાએ, ત્રીજે, ઉપશમક સૂક્ષ્મપરાયણ
અપેક્ષાને, અને ચોથો લપક સૂક્ષ્મપરાયણે અપેક્ષાને
એમ ક્ષોભકપાયાન પણ જાણવું પરંતુ ક્રોધ, માન અને
માયાવાણાને પ્રથમ જો જાણવા, ક્રમકે તેમનો ઉદય હાય
ત્યારે અગ્રધપણુ નભવતું નથી પ્રથમ વિકલ્પ અભવ્યને
અપેક્ષાને, અને ખીજે ભવ્યવિશેષને અપેક્ષાને જાણવો
મયોગીને પણ ચારે જાણવા (૧-અભવ્ય, ૨-ભવ્ય-
વિશેષ, ૩-ઉપશમક, ૪-ક્ષપક), તથા અયોગીને છેલ્લો
જાણવો

નારક જીવને ઉપશમકેણિ અને ક્ષપકેણિ ન હોવાથી
પ્રથમના જો વિકલ્પ જ હોય તે જ પ્રમાણે અસુરકુમારથી
સ્તનિતકુમાર દેવો, વાનવ્યતર દેવો, ન્યોતિપિંડ દેવો અને

• જેમા મોહનીયનો અશ લોભરૂપે જ ઉદયમાન હોય છે,
પણ બહુ સૂક્ષ્મ પ્રમાણમા, તે સૂક્ષ્મપરાય

વૈમાનિક દેવો મનષિ પણ ભણવું મનુષ્યોને હવસની
મમાન મારે વિકલ્પો ભણવા.

—સતક ૨૬ ઉપે ૧

૧૧

મૌ —હ ભગવન્' હવે જાનાવસ્તીવક્રમ બાધુ હતું
માધિ હ અને બાધિતે ?

મ —હે મૌતમ નૈમ પાપક્રમ સનધે ક્ષુ તેમ
જાનાવસ્તીવક્રમ મારે પણ ભણવું પરંતુ હવપદ અને
મનુષ્ય મા તકવાધી (લેખકવાધી સુધા)ને આમથી પ્રથમ
મે વિકલ્પ ૧ ભણવા બાકી બધું સરખું મણવું
જાનાવસ્તીવક્રમ પેટે જાનાવસ્તીવક્રમ સનધે પણ ભણવું

વેદનીયની બાજુનાં ત્રીને વિકલ્પ (નથી બાધનો
બાધિતે) મભવતો નથી કારણકે વેદનીયનો અનધિક પણી
દરી તેનો અધિક થઈ શકતો નથી લેસ્વાવાળા હવને પણ
એ અમાણ ત્રીજા મિત્રમના બાકીના ત્રણ મણવાર ફક્તથી
પણ મુધની લેસ્વાવાળાને પ્રથમ મે તથા શુભસ્વાળાને

૧ મણવુંકે સંસ્વાધી હવે અવસ્થ જાનાવસ્તીવક્રમને
અધિક કોષ છે પાપક્રમના દરકર્મા તો સૂક્ષ્મસંપ્રસાદ ઉપ
વાનકવાલો મોહનીયરૂપ પાપક્રમને અનધિક કોષથી માર
વિકલ્પ કલા હતા

૨ આ બાજુનાં પણો વિષાદ છે સહેસ્વ હવને (નથી
બાધિ) મે બાધા વિકલ્પ કેમ કીને કોષ ૧ લેસ્વા ૧૩મા
સુશુસ્થાનક પચોત કોષ છે અને ત્યાં સુધી તો તેઓ વેદનીયના
અધિક છે લેસ્વાવહિત અધીયોને ૮ બાધા વિકલ્પ સજી રહે.

ત્રીજા સિવાયના બાકીના ત્રણ જાણવા કૃષ્ણપાક્ષિકને પહેલો અને બીજો, તથા શુક્લપાક્ષિકને ત્રીજા સિવાયના બાકીના ત્રણ જાણવા સમ્યગ્દષ્ટિને પણ એમ જ જાણવું (ઝારણકે, તેને અયોગિપણનો મભવ હોવાથી બધ થતો નથી તેથી ત્રીજા સિવાયના બાકીના ત્રણ હોય છે), મિથ્યાદષ્ટિ અને મિશ્રદષ્ટિને (અયોગિપણનો અભાવ હોવાથી) પ્રથમ બે જાણવા જ્ઞાની અને દેવજ્ઞાનીને (અયોગિપણમાં એથો મભવતો હોવાથી) ત્રીજા સિવાયના બાકીના ત્રણ જાણવા, અને મતિજ્ઞાનીથી મન પર્યાવજ્ઞાની સુધીનાને પ્રથમ બે જાણવા એ પ્રમાણે નોંધજાવાળાને, વેદરહિતને તથા અકપાત્રીને ત્રીજા સિવાય બાકીના ત્રણ જાણવા, અયોગીને છેલ્લો, અને બાકી બધે સ્થળે પહેલો અને બીજો એમ બે જાણવા.

પાપકર્મની પેટે મોહનીયકર્મ માટે જાણવું

આયુષકર્મની આગતમાં શ્રવને ચારે વિકલ્પ જાણવા^૧ લેખ્યાવાળાને ચાર અને લેખ્યાગ્રહિતને છેલ્લો વિકલ્પ જાણવો. કૃષ્ણપાક્ષિકને પહેલો અને ત્રીજો તથા શુક્લપાક્ષિક, સમ્યગ્દષ્ટિ અને મિથ્યાદષ્ટિને ચારે જાણવા. મિશ્રદષ્ટિને ત્રીજો અને એથો મભવે છે જ્ઞાની તેમ જ મતિથી અવધિજ્ઞાની સુધીના જ્ઞાનવાળાને ચારે વિકલ્પ જાણવા,

૧ નારકે બાધ્યુ છે, બધ્રકાળે બાધે છે અને સવાતરે બાવશે એ પહેલો, લગ્નની અપેક્ષાએ બીજો, બધ્રકાલાભાવ, અને આવિષ્ણધ્રકાલની અપેક્ષાએ ત્રીજો, અને જેણે પરભવિક આયુષ્ય બાધ્યુ છે, અને પછી જોના છેલ્લો જન્મ છે તેની અપેક્ષાએ ચોથો.

મનઃપમજ્ઞાનીને પહેલા, ત્રીજે અને ચોથો વિકલ્પ લખવા નથી. સ્વધર્માનીને ચોથો એ પ્રમાણે નોંધગાવાળાને બીજા સિવાય બાકીના ત્રણે વેદરહિત અને અકરાણીને ત્રીજે અને ચોથો વિકલ્પ કહેવા અયોગીને છત્તો વિકલ્પ કહેવો. અને બાકીનાં માટે ચારે વિકલ્પ લખવા.

નૈરવિક એવા માટે ચારે વિકલ્પો^૧ લખવા. એ પ્રમાણ બધે ડેકાણે પણ નૈરવિકો સુમધિ ચાર વિકલ્પો લખવા. પરંતુ વિશેષ એ કે કૃષ્ણસેસ્થાવાળા અને કૃષ્ણપદ્ધિને પહેલા અને ત્રીજે વિકલ્પ લખવો, તથા મિમંસુકી^૨ ત્રીજે અને ચોથો વિકલ્પ લખવો. અસુરકુમારોમા પણ એ ૮ રીતે નહવું પણ કૃષ્ણસેસ્થાવાળાને ચાર વિકલ્પ કહેવા ૩ એ પ્રમાણે અનિતકુમારો સુધી લખવું. ધ્વિકાધિકારને ત્રણે ડેકાણે ચાર વિકલ્પો કહેવા પણ કૃષ્ણપદ્ધિકમા પહેલો અને ત્રીજે ૮ કહેવો તેજોસેસ્થાવાળાને ત્રીજે ૮ કહેવો.^૪

૧ એમને કૃષ્ણસેસ્થાવાળા નારામમા પહેલા અને રીતે વિભવ સહને મરણને કૃષ્ણસેસ્થા પાંચમનરક પુણી આદિમા સહને ૭ અને ત્યાંથી શર્ધ સિદ્ધ થઈ નથી એટલે જીવે વિભવ ત્યાં ન સહને; તમ ૮ ચોથો પણ તેને ન સહને.

૨. મરણને તેને આકુષ્પનો ભય ન નથી.

૩. મરણને તે તેા અનુષ્પવતિ પ્રાપ્ત કરી સિદ્ધ થઈ થશે.

૪. મરણને શર્ધ તેજોસેસ્થાવાળો તેવ પુણીમવિક એવા વરીએ ૬ પત થશે. કોષ તે અપર્ણાત અવસ્થામા તેજોસેસ્થાવાળો કોષ ૭ તે પૂરી થવા બાદ તે આકુષ્પ બાધે ૭ એટલે તેજોસેસ્થાવાળા પુણીમવિકે તેવત્વ થતે આકુષ્પ બાધિયું હઈ તેજોસેસ્થાવાળો અવસ્થામા ન જાયું, પણ તે જાણવા જાંબડો એમ ત્રીજે વિભવ મળશે.

એ પ્રમાણે અપ્કાયિક અને વનસ્પતિકાયિકને પણ બધું જાણવું નેજાકાયિક અને વાયુકાયિકને વિષે બધું પડેલું અને ત્રીજે વિકલ્પ કહેવો,^૧ એ ઇન્દ્રિય, ત્રણ ઇન્દ્રિય અને ચાર ઇન્દ્રિયવાળાને બધું પડેલું અને ત્રીજે વિસ્તૃત^૨ કહેવો, પણ વિશેષ એ ૧, સમ્યક્ત્વ જ્ઞાન, મતિજ્ઞાન, અને શ્રુતજ્ઞાન મળ્યે ત્રીજે વિકલ્પ કહેવો^૩ પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યચ્યોનિકાને કૃણુપાક્ષિક મળ્યે પડેલું અને ત્રીજે વિકલ્પ કહેવો,^૪ સમ્યગ્મિધ્યાત્વમા^૫ ત્રીજે અને ચોથો કહેવો, સમ્યક્ત્વ, જ્ઞાન, મતિજ્ઞાન શ્રુતજ્ઞાન અને અવધિજ્ઞાનમા બીજા સિવાયના^૬ આક્રીના ત્રણે કહેવા, અને આક્રીનામા ચારે કહેવા જેમ જીવો મળ્યે કહ્યું, તેમ મનુષ્યો સળ્યે જાણવું પણ વિશેષ એ ૨, સમ્યક્ત્વ, જ્ઞાન, મતિજ્ઞાન શ્રુતજ્ઞાન અને અવધિજ્ઞાનમા બીજા સિવાય આક્રીના ત્રણ જાણવા, અને આક્રીનું બધું પહેલાની પેઠે જાણવું અમુકકુમારની જેમ વાનવ્યતઃ જ્યોતિષિક અને વેમાનિક

૧ કારણ કે ત્યાંથી મીઠો મનુષ્યજન્મ ન હોવાથી મિદ્ધિ મળવતી નથી

૨ કારણકે તેઓને તગ્ન મનુષ્યપણ સંભવતું હોવા જતા નિર્વાણનો અભાવ છે

૩ કારણકે તેમનું સમ્યક્ત્વ વગેરે સામ્વાનતભાવે અપચાસ અવસ્થામા જ હોય છે અને તે દૂર ચતા આયુષનો બધ થાય છે

૪ તેને તરત સિદ્ધિ સંભવિત નથી તેથી

૫ કારણ કે ત્યાં આયુષનો બધ જ નથી

૬ કારણ કે તેને દેવાવચ્ચા જ પ્રાપ્ત થાય, અને ત્યાં સ્ત્રી આશૃષ બાધે જ

નમધે ભલુલુ તથા જ્ઞાનાવસ્થીવતી પેઠે નામ, એવ જાને
અનરૂપ કોઈનું પણ ભલુલુ

મી —હે ભગવત્' તે એમ જ છે હે ભગવત્' તે
એમ / હ

—શ્લોક ૨૬ ઉપે ૧

૧૨

નો —હ ભગવત્' છવો સકપ દોષ છે કે નિષ્કપ?

મ —હ મૌન્ય છવો સકપ પણ છે અને નિષ્કપ

પણ છે છવો ને પ્રકારના છે સમાસમાપત-સંસારી
અને અનમાસમાપત-મુક્ત તેમાં ને મુક્ત છવો છે તે
સિદ્ધ છવો છે તે ને પ્રકારના છે અનતરસિદ્ધ (સિદ્ધવતી
પ્રાપ્તિને પ્રથમ સમયે વનમાન) અને પરપરસિદ્ધ (સિદ્ધવતી
પ્રાપ્તિ થવા પછી એકાદ સમય જ્ઞાત થવા પછીના).
તેમાં ૭ પરપરસિદ્ધ છે તે નિષ્કપ છે અને ને છવો
અનતરસિદ્ધ છે તે મકપ છે કારણ કે સિદ્ધિમમન
મમય અને સિદ્ધિવપ્રાપ્તિનો સમય એક / હેતુથી અને
સિદ્ધિમમન મમયે મનનક્રિયા થતી હેતુથી તે વખતે
તેઓ સકપ દોષ છે વળી ને અસારપ્રાપ્ત છવો છે
ત પણ ને પ્રકારના છે શૈભ્યશીને^૧ પ્રાપ્ત થયેલા અને
શૈભ્યશીને અપ્રાપ્ત તેમાં શૈભ્યશીને પ્રાપ્ત છવો નિષ્કપ છે
અને ખીજા સકપ છે

મી —હે ભગવત્ અનતરસિદ્ધી અમુક અમુક
અકપ છે કે સર્વોક્ત સકપ છે ?

૧ ખ્યાન વદ શૈભ્ય નેની નિષ્કપ સિદ્ધિને પ્રાપ્ત થયેલા.

મ૦—હે ગૌતમ ! સર્વાંશે સકપ છે

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! જે જીવો શૈલેશીને પ્રાપ્ત થયેલા નથી તે અશત સકપ છે કે સર્વાંશે સકપ છે ?

મ૦—હે ગૌતમ ! તે અશત સકપ છે અને સર્વાંશે પણ સકપ છે (જીવની પરભવમાં જતા ઇયળ જેવી ગતિ હોય, એટલે કે પરસ્થાનમાં એક ભાગ મૂકી બીજા ભાગને ખસેડે, તે અશત સકપ કહેવાય, અને દડા જેવી ગતિ હોય તો સર્વાંશે સકપ કહેવાય)

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! નૈરયિકો અશત સકપ છે કે સર્વાંશે સકપ છે ?

મ૦—હે ગૌતમ ! તેઓ અશત સકપ છે અને સર્વાંશે પણ સકપ છે નૈરયિકો બે પ્રકારના છે વિગ્રહગતિને પ્રાપ્ત થયેલા (એટલે કે મરીને તેઓ એક અથવા બે આદિ વાકવાળી ગતિથી ઉત્પત્તિસ્થાને જાય છે તે), અને વિગ્રહગતિને નહીં પ્રાપ્ત થયેલા તેમાં જે વિગ્રહગતિને પ્રાપ્ત થયેલા છે (તેઓ દડાની પેઠે સર્વાંશે જતા હોવાથી) સર્વાંશે સકપ છે, અને જે વિગ્રહગતિને પ્રાપ્ત થયેલા નથી, તેઓ અમુક અંશે સકપ છે.

—શતક ૨૫, ઉદ્દે૦ ૪

* વિગ્રહગતિને પ્રાપ્ત ન થયેલાના બે પ્રકાર છે નિજ-ગતિવાળા (સીધી ગતિવાળા) અને અવસ્થિત અહીં અવસ્થિતનું ગ્રહણ કર્યું હોય તેમ સંભવે છે તેઓ ગરીરમાં રહીને મરણસમુદ્ધાત કરી, ઇલિકા (ઇયળ) જેવી ગતિથી ઉત્પત્તિસ્થાનમાં અગતી અપાર્ત કરે છે

૧૭

રાજગૃહનગરનો પ્રસંગ છે

મો —હે ભગવન્ ! પ્રાણાતિપાત વગેરે પ્રાણાતિપાત-વિરમણ વગેરે, પૃથ્વીકાચિક વગેરે, ધર્મોન્નિકાચ અધર્મોન્નિકાચ, આકાશાન્નિકાચ, શરીરચક્રિત છવ પરમાણુપ્રદમલ સૈમેથી અવસ્થાવાગ્રો સાધુ અને મૂલ્ય આકાશવાણી કહેવર ધારી મેઠદિયાદિ છવો—એ બધામાં કેટલાક છવદ-વરપ છે અને કેટલાક અછવદવ્યવસ્થા છે તો હે ભગવન્ શું એ બધા છવના પરિભાગમાં આવે છે ?

મ —હે મોતમ ! તેમાંનાં કેટલાંક છવના પરિભાગમાં આવે છે અને કેટલાંક નથી આવતા. જેમકે પ્રાણાતિપાત વગેરે પૃથ્વીકાચિક વગેરે અને બધા મૂલ્ય આકાશવાણી કહેવરધારી મેઠદિયાદિ છવો એ બધા છવના પરિભાગમાં આવે છે વળી પ્રાણાતિપાતવિરમણાદિ ધર્મોન્નિકાચ, અધર્મોન્નિકાચ, આકાશાન્નિકાચ શરીરચક્રિત છવ, પરમાણુ પ્રદમલ તથા સૈમેથી પ્રાપ્ત કરનાર સાધુ એ બધા છવના પરિભાગમાં આવતા નથી ૧

— સતક ૧૮ ઉદે ૪

૧ મરજી પ્રાણાતિપાતવિરમણાદિ ધર્મોન્નિકાચ અધર્મોન્નિકાચ આર છે તેથી પ્રાણાતિપાતવિરમણ તે કાચ છવના પરિભાગમાં આવે છે પૃથ્વીકાચિકાદિના પરિભાગમાં મન સૌચાદિ કાચ રપજ છે

૨ મરજી પ્રાણાતિપાતવિરમણાદિ છવના મુલ્ય સ્વચાવાર દાવાથી ધર્મોન્નિકાચ અધર્મોન્નિકાચ કેટલાક વર્તા નથી માટે તે છવના પરિભાગમાં આવતા નથી. ધર્મોન્નિકાચાદિ ચાર દ્રવ્યો

૧૪

સસારસસ્થાનકાળ સસાર એટલે એક ભવથી બીજા ભવમાં જવારૂં ક્રિયા તેની જે સમ્થાન—અવસ્થાન—સ્થિર ગ્રહેવારૂં ક્રિયા અને તેનો જે કાળ તે સસારસસ્થાનકાળ

ગૌં—હે ભગવન્ ' અતીત કાળમાં નારકાદિ વિશેષણ-વિશિષ્ટ જીવને મસારમસ્થાનકાળ કેટલા પ્રકારના કહ્યો છે ? (અર્થાત્ ' આ જીવ અતીતકાળમાં કઈ ગતિમાં અવસ્થિત હતો ?)

મં—હે ગૌતમ ' મસારમસ્થાનનો કાળ ચાર પ્રકારનો કહ્યો છે નૈરયિકસસારસમ્થાનકાળ, તિર્યચસસારસમ્થાનકાળ, મનુષ્યસસાગ્મસ્થાનકાળ, અને દેવસસારસમ્થાનકાળ

ગૌં—હે ભગવન્ ' નૈરયિકસસારસમ્થાનકાળ કેટલા પ્રકારનો કહ્યો છે ?

મં—હે ગૌતમ ' તે ત્રણ જાતનો કહ્યો છે સન્યકાળ, અશન્યકાળ, અને મિશ્રકાળ

વિવરણ વર્તમાનકાળમાં સાતે પૃથ્વીઓમાં જે નારકો વર્તે છે, તેઓમાંથી જ્યાં મુઘી કોઈ ઉદ્ધર્તે (મરે) નહિ, અને બીજો કોઈ ઉત્પન્ન થાય નહિ, કિંતુ જેટલા છે તેટલા જ ગ્રહે, તે કાળ નારકાને આશ્રીને ' અશન્ય ' કાળ કહેવાય. તે જ નારકોમાંથી એક-બે-ત્રણ એમ એમ ડરીને બધા ઉદ્ધૃત થવા માડે, પરંતુ, જ્યાં મુઘી તેમાં છેવટે એક પણ

અમૂર્ત હોવાથી, પરમાણુ સૂક્ષ્મ હોવાથી અને શેલેશાપ્રાપ્ત સાધુ ઉપદેશ વગેરે દ્વારા પ્રેરણાદિ ન કરતા હોવાથી અનુપયોગી છે, તેથી તે જીવના પરિક્ષામાં આવતા નથી

રુદ્રમુદનમરનો પ્રસંગ છે

મો —હ ભગવન્' પ્રાણાતિપાત વગેરે પ્રાણાતિપાત વિરમણ વગેરે, પૃથ્વીકામિક વગેરે ધર્મોસ્તિકાચ અધર્મોસ્તિકાચ આકાશાસ્તિકાચ, સરીરચક્રિત છવ પરમાણુપુદ્ગલ, કૈમ્ભસી અવસ્થાવાગો સાધુ અને રમુલ આકાશવાગા કહેવર પારી બેઠકિવાદિ છવે—એ નધામાં કેટલાંક અવદબ્ધરૂપ છે અને કેટલાંક અજવદબ્ધરૂપ છે તો હે ભગવન્ યુ એ નધા છવના પરિભોગમાં આવે છે ?

મ —હ જોતમ' તેમાંનાં કેટલાંક છવના પરિભોગમાં આવે છે અને કેટલાંક નથી આવતાં. જેમકે પ્રાણાતિપાત વગેરે, પૃથ્વીકામિક વગેરે અને નધા મધુલ આકાશવાગા કહેવરપારી બે ઇદ્રિવાદિ છવે એ નધા છવના પરિભોગમાં આવે છે વળી પ્રાણાતિપાતવિરમણાદિ ધર્મોસ્તિકાચ અધર્મોસ્તિકાચ, આકાશાસ્તિકાચ સરીરચક્રિત છવ, પરમાણુ પુદ્ગલ તથા કૈમ્ભસી પ્રાપ્ત કરનાર સાધુ એ નધા છવના પરિભોગમાં આવતા નથી *

— સતક ૧૮ ઉદે ૪

૧ માર્ગકે પ્રાણાતિપાતવિરમણાદિ ચારિત્રમિદનીચ કર્મ હરવમાં આવે છે તેથી પ્રાણાતિપાતવિરમણ તે કાચ છવના પરિભોગમાં આવે છે પૃથ્વીકામિકારિનો પરિભોગ વખત સૌવાદિ કાચ રપક છે

૨ માર્ગકે પ્રાણાતિપાતવિરમણાદિ છવના યુગ સ્વભાવરૂપ દત્તાથી ચારિત્રમિદનીચ કર્મિદવના હેતુરૂપ થતાં નથી, માટે તે છવના પરિભોગમાં આવતાં નથી; ધર્મોસ્તિકાચાદિ ચાર ૬ છે

તિર્યચ્યોનિક સસારસસ્થાનકાળના બે પ્રકારમા સૌથી થોડો અશ્નન્યકાળ^૧ છે, અને તે કરતા મિશ્રકાળ અનત-ગણો છે

મનુષ્યો અને દેવોના સસારસસ્થાનકાળની ન્યૂનાધિકતા નૈરયિકાના સસારસસ્થાનકાળની^૨ જેમ જાણવી

હવે ચારેના સસારસસ્થાનકાળની ન્યૂનાધિકતા વિચારીએ, તો મનુષ્યસસારસસ્થાનકાળ સૌથી થોડો છે, તથા નૈરયિકસસારસસ્થાનકાળ અસખ્યેયગણો છે, તે કરતા દેવસસારસસ્થાનકાળ અસખ્યેયગણો છે, અને તે કરતા તિર્યચ્યોનિકસસારસસ્થાનકાળ અનતગણો છે

— શતક ૧, ઉદ્દે ૨

૧૫

વાણિજ્યગ્રામના દ્વિતિપક્ષાશ ચૈત્યમા પાર્શ્વપ્રભુના શિષ્ય ગાગેય ગ્રમણુ ભગવાન મહાપીરને પૂછે છે

ગા૦—હે ભગવન્^૧ નૈરયિકો સાતર (અતરમહિત) ઉત્પન્ન થાય છે કે નિરતર (અતર સિવાય) ઉત્પન્ન થાય ?

મ૦—હે ગાગેય^૨ નૈરયિકો સાતર પણ ઉત્પન્ન થાય છે અને નિરતર પણ ઉત્પન્ન થાય છે

વિવરણ જે ઉત્પત્તિમા સમયાદિ કાલનુ અતર — વ્યવધાન હોય, તે માતર કહેવાય છે તેમા એકે દ્રિયો પ્રતિસમય ઉત્પન્ન થતા હોવાથી તેઓ સાતર ઉત્પન્ન થતા નથી, પણ નિરતર ઉત્પન્ન છે તે મિત્રાય બીજા શ્રવેની ઉત્પત્તિમા

૧ કારણકે તે અતર્મુદ્ધર્ત નેરલો છે

૨ કારણકે તેમનો અશ્નન્યકાળ પણ બાર મુદ્ધર્ત નેરલો છે.

નારખી માકી રહે ત્યાં સુધીનો કાળ મિત્ર કાળ ૭
 અને સુન્ધકાળ ત્યારે જ હોઈ રહે બપોરે વર્તમાન સમયના
 તે બધા નારખી સમસ્તપણે ઉદ્દેશ્ય થઈ જાય અને તેમ
 એકે જાકી ન રહે

મૌ —હે ભગવન્ ! તિર્થચર્યાનિકસસારસંધ્યાનકાળ
 કદથા પ્રકારનો કહી છે ?

મ —હે મૌતમ ! તે બે પ્રકારનો છે અસુન્ધકાળ
 અને મિત્રકાળ^૧ મનુષ્યો અને દેવોનો મસારસંધ્યાનકાળ
 નૈરલિંગ પ્રમાણે (ત્રણ પ્રકારનો) કહેવો

મૌ —હે ભગવન્ ! નરયિક સુન્ધી સસારસંધ્યાન-
 કાળના ત્રણ પ્રકારોમાથી કેણુ કેનાથી વિશેષાર્થિક ૪ ?

મ —હે મૌતમ ! સૌથી ઘણો અસુન્ધકાળ ૭^૨
 મિત્રકાળ તેથી અનતમણો છે ૭ અને સુન્ધકાળ તેથી પણ
 અનતમણો છે ૪

૧ સુન્ધકાળ તેમણે ન હોવાનું મરણ એ ૭ ૨ ત્યાંથી
 નીકળેલા તેમણનું તેથી બીજું સ્થાન નથી

૩ કારણકે નારકોનો ૬ પાદ કલ્પના અને વિરહકાળ
 વધારેમાં વધારે પણ ૧૨ ગુણવ એકરો ૭

૪ કારણકે જો સૂત્ર તે જ વાર્તામાનિક નારકજીવને જાણીને
 પ્રવરણ નથી પરંતુ વાતમાનિક નારક છોડેલી બીજી વર્તિલા
 વચન વડે ત્યાં જ ૬ પત્તિને જાણીને પ્રવરું ૭; એકરો ૩ મિત્ર
 કાળ એ નારકોમાં અને બીજાઓમાં વચનાવધવાલ ૭ અને
 તે ત્રણ અને વનસ્પતિ વધારેના સ્થિતિકાલથી મિમિદ થતો
 અનતમણો માલ ૭

૫ કારણકે જ્યાં વિવર્ણિત નારકોનું થણુ કરીને વનસ્પતિમાં
 અત્યંત ત મલ સુધી અવરવાન ૭

પ્રભાગુભ ડર્મોના ફલવિપાડ્યી” એમ સમજવું. એવું બ
મનુષ્યો મુધી જાણવું

ગા૦—હે ભગવન્ ! આપ સ્વય આ પ્રમાણે જાણો
છો કે અન્વય જાણો છો ? સાભળ્યા સિવાય આ પ્રમાણે
જાણો છો કે સાભળીને જાણો છો ?

મ૦—હે ગાગેય ! આ બધું હું અર્થ જાણું છું, તથા
સાભળ્યા વિના જાણું છું કેવલજ્ઞાની બધી દિશાઓમા
મિત (મર્યાદિત) પણ જાણું અને અમિત પણ જાણું છે તે
સર્વ જાણે મર્વ ભાવોને પણ જાણું છે તેને અનત જ્ઞાન
અને અનત દર્શન છે, તથા તે જ્ઞાનદર્શનને ડાઘ જાતનું
આવગણું નથી

ત્યાર પછી ગાગેય અનગાર મહાવીરને સર્વજ્ઞ અને
સર્વદર્શી જાણી, તેમની પામે ચારમહાવ્રતધર્મભાથી નીકળી
પાચમહાવ્રતધર્મમા આવ્યા તથા શ્રમણપણું ભલીપેરે પાળી,
સિદ્ધ થયા તથા મુક્ત થયા

—શતક ૯, ઉદ્દે૦ ૩૨

અંતરનો સમગ્ર હોવાથી તેઓ સાતર અને નિઃતર—એ
તેને પ્રકારે કિપજો છે

—છતક ૬ છંદ ૭

૧૬

વાલ્મીક્યમાખ્યા દુતિપલાશ ચૈત્યમા પાર્શ્વપ્રભુના
અનુવાધી માંમેય બ્રહ્મ છે

માં —હે ભગવન્' નૈરશિકો નરકમાં સ્વય ઉત્પન્ન
થાય છે કે અમ્વય ઉત્પન્ન થાય છે ?

મ —હે માંમેય સ્વય ઉત્પન્ન થાય છે પણ અમ્વય
ઉત્પન્ન થતા નથી કમના ઉદયથી, કમના મુગ્ધપણથી
કમના બારેપણથી અશુભ કમોના ઉદયથી અને વિપાકથી
તથા અશુભકમોના હલવિપાકથી નૈરશિકો નૈરશિકોમાં સ્વય
ઉત્પન્ન થાય છે પણ અસ્વય ઉત્પન્ન થતા નથી તેથી
એમ કહવાય છે કે તેઓ અમ ઉત્પન્ન થાય છે

માં —હે ભગવન્' અમુગ્ધમારો સ્વય ઉત્પન્ન થાય
છે કે અમ્વય ઉત્પન્ન થાય છે ?

મ —હે માંમેય' સ્વય ઉત્પન્ન થાય છે કમના
ઉદયથી અશુભ કમના ઉપશમથી અશુભ કમના અમારથી
કમની વિસાધિથી કમની વિસુદ્ધિથી શુભ કમોના ઉદયથી
તથા વિપાકથી અને શુભ કમોના હલવિપાકથી અમુરુમારો
અમુરુમારપણે સ્વય ઉત્પન્ન થાય છે એમ વાતવ્યતર,
અભેતિષ્ઠ અને વમાનિષ્ઠ મારે પણ જણવું

તે પ્રમાણે પૃથ્વીકાલિકેની માન્યતામાં કમના ઉદયથી,
કમના મુગ્ધપણથી કમના બારથી શુભ અને અશુભ
કમોના ઉદયથી શુભ અને અશુભ કમોના વિપાકથી અને

કર્મપુદ્ગલો શુભ દ્વારા ગ્રહણ થા કર્મરૂપે પાગણામ પામે છે તેની માથે જ તેમા પ્રકૃતિ, મિથિતિ, વગેરે અશોનુ નિર્માણ થાય છે પ્રકૃતિ એટલે જ્ઞાનને આવરવાનો વગેરે ન્વભાવ તે પ્રકૃતિઓ આઠ પ્રકારની છે

ગૌ૦—હે ભગવન્ ' કર્મપ્રકૃતિઓ કટલી કહી છે ?

મ૦—હે ગૌતમ ' આઠ કર્મપ્રકૃતિઓ કહી છે જેમકે જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ, વેદનીય (જેથી સુખદુઃખાદિ અનુભવાય તે), મોહનીય, આયુષ, નામ (જેથી વિશિષ્ટ ગતિ, જાતિ આદિ પ્રાપ્ત થાય તે), ગોત્ર, અને અતગાય (જેનાથી દેવા-ક્ષેવા-ભાગવવામા અતરાય આવે તે)

ગૌ૦—હે ભગવન્ ' જે શુભને જ્ઞાનાવરણીય કર્મ છે, તેને શુ દર્શનાવરણીય કર્મ છે ? અને જેને દર્શનાવરણીય કર્મ છે તેને શુ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ છે ?

મ૦—હે ગૌતમ ' જેને જ્ઞાનાવરણીય છે, તેને અવશ્ય દર્શનાવરણીય હોય છે, અને જેને દર્શનાવરણીય છે તેને પણ અવશ્ય જ્ઞાનાવરણીય હોય છે

ગૌ૦—હે ભગવન્ ' જેને જ્ઞાનાવરણીય છે તેને શુ વેદનીય હોય છે ? તથા જેને વેદનીય છે, તેને જ્ઞાનાવરણીય હોય છે ?

મ૦—હે ગૌતમ ' જેને જ્ઞાનાવરણીય છે તેને અવશ્ય વેદનીય છે, અને જેને વેદનીય છે તેને જ્ઞાનાવરણીય કદાચ હોય કે કદાચ ન હોય (કેવલજ્ઞાનીને વેદનીય હોય, પણ જ્ઞાનાવરણીય ન હોય)

ગૌ૦—હે ભગવન્ ' જેને જ્ઞાનાવરણીય છે તેને શુ મોહનીય છે ? તથા જેને મોહનીય છે, તેને જ્ઞાનાવરણીય છે ?

૩

કર્મવિભાગ

૧ આઠ કર્મપ્રકૃતિઓ

૧

સ્વિચ્છેષ્ટ જડવ્ય પુરુષક્ષત્રી વચ્ચેના - પ્રકારો અનેક છે તેમાંની જે વચ્ચે કર્મરૂપ પરિણામ પામવાની ચેતના ધરાવતી હોય તેને જ જીવ મહત્ત્વ કરી પોતાના પ્રદેશો સાથે વિશિષ્ટ રીતે જોડી દે છે જીવ અભાવે અમૃત જ્ઞાન અભ્યાદિકાળથી કર્મસંનધવાલો હોવાથી મૃત જેવો થઈ જવાનું લીધે મૃત કર્મપુરુષોનું મહત્ત્વ કરે છે જેમ હોય વાદ દ્વારા તેઓ મહત્ત્વ કરી પોતાની ઉચ્ચતાથી તેમ જ્ઞાનારૂપે પરિણમાવે છે તેમ જીવ કાયાધિક વિદ્યાસ્થી માન્ય પુરુષોને મહત્ત્વ કરી તેને કર્મભાવરૂપે પરિણમાવે છે એ જ આત્મપ્રદેશ સાથે કર્મભાવે પરિણામ પામેલ પુરુષોનો સંબંધ તેનું નામ ૮ નંબે છે આવા નંબમાં મિશ્રાત્વ અચિરંતિ પ્રમાદ ક્યાપ અત ચેત એ મુખ્ય નિમિત્તો છે

ગૌં—હે ભગવન્ ! જેને વેદનીય છે, તેને શુ આયુષ્કર્મ હોય ?

મં—હા ગૌતમ ! એ અને પરસ્પર અવશ્ય હોય ન જ પ્રમાણે નામ અને ગોત્રની, સાથે પણ ઝહેવુ પરતુ જેને વેદનીય છે તેને અતગાયકર્મ કદાચ હોય, અને કદાચ ન હોય, પણ જેને અતગાયકર્મ છે તેને અવશ્ય વેદનીય હોય^૧

ગૌં—હે ભગવન્ ! જેને મોહનીય છે તેને શુ આયુષ્કર્મ હોય ? અને જેને આયુષ છે, તેને શુ મોહનીય હોય ?

મં—હે ગૌતમ ! જેને મોહનીય છે તેને અવશ્ય આયુષ હોય, પરતુ જેને આયુષ હોય તેને મોહનીય કર્મ કદાચ હોય, અને કદાચ ન હોય એ પ્રમાણે નામ, ગોત્ર અને અતગાય કર્મ ઝહેવુ

ગૌં—હે ભગવન્ ! જેને આયુષકર્મ છે, તેને નામકર્મ હોય ? અને જેને નામકર્મ છે, તેને આયુષકર્મ હોય ?

મં—હે ગૌતમ ! તે અને પરસ્પર અવશ્ય હોય તે પ્રમાણે ગોત્ર સાથે પણ ઝહેવુ

ગૌં—હે ભગવન્ ! જેને આયુષ છે, તેને અતરાયકર્મ હોય ? અને તેને અતરાયકર્મ છે તેને આયુષકર્મ હોય ?

મં—હે ગૌતમ ! જેને આયુષ છે તેને અતરાય કદાચ હોય અને કદાચ ન હોય, પણ જેને અતગાયકર્મ છે, તેને અવશ્ય આયુષકર્મ હોય

૧ વેદનીય, આયુષ, નામ અને ગોત્ર એ કર્મો તો કેવલ-જ્ઞાનીને પણ હોય છે, તેમનો તો સારીરના નાશ સાથે જ ક્ષય થાય છે તેમને પરિભાષામાં ‘ચાર કેવલિકર્માણો’ કહે છે

મ —હ જોતમ! તે જાનાવરણીય છે તે મોહનીય
કામ હાય અને કદાચ ન હોય,^૧ પણ જેને મોહનીય
તને અવશ્ય જાનાવરણીય હાય છે

જો —હે બગવત! જેને જાનાવરણીય કમ છે તે
શુ આયુરકમ ગ્રી અને તે આયુરકર્મ છે તેને જાનાવરણીય
કમ છે

મ —હ જોતમ! તેમ વેદનીય કમ સાથે કશું તેમ
આયુસ્તી સાથે પણ જાણવું એ પ્રમાણે નામ અને મોત
કમની સાથે પણ જાણવું અને તેમ દશનાવરણીય સાથે
કશું તેમ અતગાયકમ સાથે જાણવું

જો —હ બગવત! જેને દશનાવરણીયકમ છે તેને
શુ વેદનીય છે તથા તે વેદનીય છે તેને દશનાવરણીય છે

મ —હે જોતમ જેમ જાનાવરણીય કમ ઉપરના
સાત કમો સાથે કશું છે તેમ દશનાવરણીય કમ પણ
ઉપરના છે કમો સાથે રહેવું

જો —હ બગવત જેને વેદનીય છે તેને શુ મોહનીય
છ અને જેને મોહનીય છે તેને શુ વેદનીય છે

મ —હ જોતમ! જેને વેદનીય છે તેને મોહનીય
કામ હાય અને કદાચ ન હોય,^૨ પણ જેને મોહનીય છે
તને અવશ્ય વેદનીય છે

૧ ક્ય જ્યારે કે જ્યાં મોહનીય કર્મનો સ્થળ થઈ નથી છે
તેને કેવલકામ કેવલ ન થાય તર્કસિધ્ધી જાનાવરણીય હોય ઉપ
જ્યાં મોહનીયનો સ્થળ નથી થયો તેને તો મોહનીય અને
જાનાવરણીય બંને હોય છે

૨ શીશુમોહને ન હોય

ગૌં—હે ભગવન્ ! જેને વેદનીય છે, તેને શુ આયુષ-કર્મ હોય ?

મં—હા ગૌતમ ! એ બંને પરસ્પર અવશ્ય હોય તે જ પ્રમાણે નામ અને ગોત્રની, સાથે પણ રહેવું. પરંતુ જેને વેદનીય છે તેને અતરાયકર્મ કદાચ હોય, અને કદાચ ન હોય, પણ જેને અતરાયકર્મ છે તેને અવશ્ય વેદનીય હોય ?

ગૌં—હે ભગવન્ ! જેને મોહનીય છે તેને શુ આયુષ હોય ? અને જેને આયુષ છે, તેનું શુ મોહનીય હોય ?

મં—હે ગૌતમ ! જેને મોહનીય છે તેને અવશ્ય આયુષ હોય, પરંતુ જેને આયુષ હોય તેને મોહનીય કર્મ કદાચ હોય, અને કદાચ ન હોય એ પ્રમાણે નામ, ગોત્ર અને અતરાય કર્મ કહેવું

ગૌં—હે ભગવન્ ! જેને આયુષકર્મ છે, તેને નામ-કર્મ હોય ? અને જેને નામકર્મ છે, તેને આયુષકર્મ હોય ?

મં—હે ગૌતમ ! તે બંને પરસ્પર અવશ્ય હોય તે પ્રમાણે ગોત્ર સાથે પણ રહેવું

ગૌં—હે ભગવન્ ! જેને આયુષ છે, તેને અતરાયકર્મ હોય ? અને તેને અતરાયકર્મ છે તેને આયુષકર્મ હોય ?

મં—હે ગૌતમ ! જેને આયુષ છે તેને અતરાય કદાચ હોય અને કદાચ ન હોય, પણ જેને અતરાયકર્મ છે, તેને અવશ્ય આયુષકર્મ હોય

૧ વેદનીય, આયુષ, નામ અને ગોત્ર એ કર્મો તો કેવલ-જ્ઞાનીને પણ હોય છે, તેમનો તો ગરીબના નાશ સાથે જ ક્ષય થાય છે તેમને પરિણામમાં ‘ચાર કેવલિકર્મોશો’ કહે છે

મી—હ ભગવન્' જેને નામકર્મ છે તેનું શુ જોતકમ દાપ અને તેને જોતકર્મ છે તેને નામકમ દોષ ?

મ —હે ઓતમ' તે બંને પરસ્પર અવસ્થા દોષ.

મી —હ ભગવન્' જેને નામકમ છે તેને અંતરાયકમ દાપ અને જેને અંતરાયકર્મ છે તેનું શુ નામકર્મ દોષ ?

મ —હ ઓતમ' જેને નામકમ છે તેને અંતરાયકર્મ કદાચ દાપ અને કદાચ ન દોષ પણ જેને અંતરાયકમ છે તેનું અવસ્થા નામકર્મ દોષ.

મી—હ ભગવન્' જેને જોતકર્મ છે તેનું શુ અંતરાયકર્મ દાપ ?

મ —હે ઓતમ જેને જોતકર્મ છે તેને અંતરાયકમ કદાચ દાપ અને કદાચ ન દોષ પણ તેનું અંતરાયકમ છે તેનું અવસ્થા જોતકમ દોષ.

—સતક ૮ ૩૧ ૧

મી —હ ભગવન્' જ્ઞાનાવસ્થામાં કર્મને બાધે છે કે કેવી રીતે કર્મપ્રકૃતિએને બાધે ?

મ —હ ઓતમ જ્ઞાને આધુન્યતા બાધકાળ ન દાપ ? જ્ઞાને માત્ર પ્રકારે કર્મ બાધે છે આધુન્યતા બાધકાળમાં બાધ પ્રકારે બાધે છે હવેમા યુક્તરજાનરે વધને મોહનીય

૧ તે કર્મ ઇચ્છના અતિમ બાધમા જ બાધાય છે તેથી.

૨. સુપ્રસંગપ્રદાય—જ હવેમાં મોહનીય કર્મને જ કર્મ પ્રદાયે જ હવેમાં દાપ અને તે પણ બહુ સુપ્રસંગ પ્રદાયમાં તે હવે સુપ્રસંગપ્રદાય યુક્તરજાનરે મોહાય છે

કર્મને અને આયુષ્ય કર્મને ન જાણનારો માણસો છે પ્રજાને કર્મ જાણ છે *

—શનક, ૬, ઉદેશ ૯

૨ કર્મ અને તેની સ્થિતિ

વિવરણ જાણેલા કર્મની સ્થિતિના એ પ્રકાર છે એક તો કર્મરૂપે ગણેલું, અને બીજું, અનુભવ થોડા કર્મરૂપે ગણેલું એવો નિયમ છે કે જે કર્મની સ્થિતિ જોટલા ટાડા-ટાડી માગરોપમ વર્ષની હોય, તેટલા મો વર્ષ તે અનુભવમા આવ્યા જિવાય અકિચિત્કર થઈને આત્મામા પડી ગઈ છે જન્મદ મોહનીય કર્મની વધારેમા વધારે સ્થિતિ ૭૦ ટાડાટાડી માગરોપમ વર્ષની છે, તો તે ૭૦ મો વર્ષ મુધી અર્થાત ૭૦૦૦ વર્ષ મુધી તો માત્ર પડ્યું જ રહે છે એટલે વખત પમાર થયા બાદ જ એ આજુઓમાથી સમયે સમયે અમુક પ્રમાણુવાળા આજુઓ પોતાનું કળ આપવા લાગે છે જેટલો વખત એ આજુઓ આત્માને પોતાનું વિષ ચડાવ્યા વિના પડી રહે છે, તેટલા વખતને ‘અજાધાકાળ’ કહે છે કર્મની કુલ સ્થિતિમાથી અજાધાકાળને બાદ કરતા બાકીનો સમય—જેમા કર્મો કળ આપવું શરૂ કરે છે—તે કર્મનિષેડ-

* આ પ્રમાણે જ્ઞાનાવરણીયાદિ એક પ્રકૃતિના હૃદયમા અન્ય કેટલી પ્રકૃતિનો હૃદય હોય, એક પ્રકૃતિના હૃદયમા અન્ય ઘટલી પ્રકૃતિઓનો બધ હોય, એક પ્રકૃતિના બધમા અન્ય કેટલી પ્રકૃતિનો હૃદય હોય, અને એક પ્રકૃતિના બધમા અન્ય ઘટલી પ્રકૃતિનો બધ હોય—એનું સર્વિસ્તર વર્ણન પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના ૨૪-૨૫-૨૬ તથા ૨૭ પદોમા જોવું

મૌ —દ ભગવન્ જેન નામકમ હ તેને શું ઝોત
કમ દાવ અને તેને ઝોતકર્મ હ તેને નામકમ દોવ ?

મ —હે મૌતમ તે બંને પરસ્પર અવસ્થ દોવ.

મૌ —દ ભગવન્ જે નામકમ હ તેને અતરાવકર્મ
દાવ અને જે અંતરાવકમ હ તેને શું નામકમ દોવ ?

મ —દ મૌતમ ! જે નામકર્મ હ તેન અંતરાવકમ
કામ દોવ અને કદામ ન દોવ પણ જેને અંતરાવકર્મ હ
તેને અવસ્થ નામકમ દોવ.

મૌ —દ ભગવન્ ! જેને ઝોતકમ છે તેને શું
અંતરાવકમ દોવ ?

મ —હે મૌતમ ! જે ઝોતકમ છે તેને અંતરાવકમ
કામ દોવ અને કદામ ન દોવ પણ જેને અંતરાવકમ હ
તેને અવસ્થ ઝોતકમ દોવ.

— સુત્ર ૮ થી ૧

મૌ —હે ભગવન્ ચાનાવસ્થીય કર્મને બાકતો શ્વ
કેટલી કર્મપ્રકૃતિએને બાધે ?

મ —હે મૌતમ ત્યારે આયુષ્યનો નષ્ટકાળ ન દોવ,^૧
ત્યારે સાત પ્રકારે કર્મ બાધે છે આયુષ્યના નષ્ટકાળમાં
આઠ પ્રકારે બાધે છે હથમા ગુણસ્થાન^૨ વખતે મોહનીય

૧ તે કર્મ જીવનના અતિથિ બાગમાં ન બધાવ છે તેથી.

૨ સૂક્ષ્મસપ્તક — ન પ્રસાર્યા મોહનીય કર્મને અન
ચેષ્ટાપે ન હથમાન દોવ, અને તે જલુ જલુ સૂક્ષ્મ પ્રમાણમાં તે
આ સૂક્ષ્મસપ્તક ગુણસ્થાનક કહેવાય છે.

૩ કર્મને આંધનારા

૧

ગૌં—હે ભગવન્ ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મ યુ શ્રી આધે ' પુરુષ આધે ? કે નપુમક આધે ? કે નોશ્રી-નોપુરુષ-નોનપુમક (અર્થાત્ જે શ્રી, પુરુષ કે નપુમક નથી તેવો હવ) આધે ?

મં—હે ગૌતમ ! શ્રી પણ આધે, પુરુષ પણ આધે અને નપુમક પણ આધે પણ જે નોશ્રી-નોપુરુષ-નોનપુમક હોય, એટલે કે જે હવ શરીરથી નો શ્રી, કે પુરુષ કે (કૃત્રિમ) નપુમક હોય, પણ જેને શ્રીત્વ, પુરુષત્વ નપુમકત્વને લગતા વિદ્યાર (વેદ) નથી, તે ક્ષાય આધે અને ક્ષાય ન આધે કારણ કે, તવા છવો હમા ગુણધ્યાનકર્યા આગળ હોય છે તેમા નવમા અને દશમા ગુણધ્યાનકર્યાના જ્ઞાનાવરણીયના બધક છે, પરંતુ ૧૨મા વજેરેવાળો એકવિધ (વેદનીય) કર્મનો જ બધક છે માટે ન જ્ઞાનાવરણીયને ન આધે

એ પ્રમાણે આયુષ સિવાયની માને કર્મપ્રકૃતિઓ માટે જાણવું

ગૌં—હે ભગવન્ ! આયુષકર્મ શ્રી આધે, પુરુષ આધે નપુમક આધે કે નોશ્રી-નોપુરુષ-નોનપુમક આધે ?

મં—હે ગૌતમ ! શ્રી આધે અને ન પણ આધે, ૧ એ પ્રમાણે પુરુષ અને નપુમકનું પણ જાણવું પરંતુ જે નોશ્રી-નોપુરુષ-નોનપુમક હોય, તે તો આયુષકર્મ ન જ આધે

૧ આયુષકર્મ તો જીવનમા એક જ વાર બધાય છે, એટલે આયુષબધકાળે બાંધે, અને આયુષબધકાળ ન હોય, ત્યાં ન આધે

કાળ કદવાય છે કાત્મ્ય કે તે સમયમાં જ બધેલેસા
કમોક્ષઓભાથી વેદવાને મોક્ષ કરીદેખેનો નષ્ટક થવા માટે ॥

મો — ૬ ભગવન્ જ્ઞાનાવરણીયકર્મની નિષેધિતિ
૬ છા કાળની કહી છે ।

મ — ૬ મોતમ ' જોહામાં જોછી અંતમુહૂત અન
વધારેમા વધારે ત્રીસ સામરોપમ કેદામેદી તેનો
અનાધાકાળ ૭ વધારે ૭ અન નિષેકકાળ ત્રીસ
સામરોપમ કેદામેદી જોહા ૭ વર ૭ જ્ઞાનાવરણીયનું
પણ તેમ જ નાણુવુ, વેદનીયકર્મની સ્થિતિ જોહામાં જોછી
મે સમય અને વધારેમા વધારે જ્ઞાનાવરણીયની પેઠે નાણવી
મેદનીયકર્મની સ્થિતિ જોહામાં જોછી અંતમુહૂત અને
વધારેમા વધારે ૭૦ સામરોપમ કેદામેદી ૭ તનો
અનાધાકાળ સાત દળર વરનો ૭ અને નિષેકકાળ ૭
સામરોપમ કેદામેદી જોહા સાત દળર વર ૭
આયુષકર્મ યી જોહામાં જોછી સ્થિતિ અંતમુહૂત ૭ અન
વધારેમા વધારે પૂવ કાદી ત્રિભાગ ઉપગત તેત્રીસ સામરોપમ
વર ૭ તનો અનાધાકાળ પૂવ કાગીનો ત્રિભાગ ૭ નિષેકકાળ
ત ઉપરની નખી સવા નામકર્મની અને જ્ઞાનકર્મની
જોહામાં જોછી સ્થિતિ આઠ અંતમુહૂત અન વધારેમા
વધારે ત્રીસ સામરોપમ વર ૭ તનો અનાધાકાળ મે દળર
વરનો ૭ ત ઉપરથી નિષેકકાળ નખી રેવેલ અંતગાયકર્મ
જ્ઞાનાવરણીય પ્રમાણે નાણુવુ. — સતક ૬ ઉદે ૩

૧ વેદનીયકર્મની અટ્ટી નજાવેથી જોહામાં જોછી સ્થિતિ
કપાલચંદિત આ માન જ દેવ ૭ સકથાવ જ્ઞા માને જાદ
મુકત દોવ

૩ કર્મને બાંધનારા

૧

ગૌ૦—હે ભગવન્ ' જ્ઞાનાવરણીય કર્મ શું સ્ત્રી આધે ? પુરુષ આધે ? કે નપુસક આધે ? કે નોસ્ત્રી-નોપુરુષ-નોનપુસક (અર્થાત જે સ્ત્રી, પુરુષ કે નપુસક નથી તેવો જીવ) આધે ?

મ૦—હે ગૌતમ ' સ્ત્રી પણ આધે, પુરુષ પણ આધે અને નપુસક પણ આધે પણ જે નોસ્ત્રી-નોપુરુષ-નોનપુસક હોય, એટલે કે જે જીવ શરીરથી તો સ્ત્રી કે પુરુષ કે (કૃત્રિમ) નપુસક હોય, પણ જેને સ્ત્રીત્વ, પુરુષત્વ કે નપુસકત્વને લગતા વિકાર (વેદ) નથી, તે કદાચ આધે અને કદાચ ન આધે કારણ કે, તમા જીવો દ્વિમા ગુણુચ્ચાનકર્યા આગળ હોય છે તેમા ત્ર્યમા અને દ્વિમા ગુણુચ્ચાનકર્યાના તો જ્ઞાનાવરણીયતા બધક છે, પરંતુ ૧૨મા વજેગ્રવાણો એકવિધ (વેદનીય) કર્મનો જ બધક છે માટે ત જ્ઞાનાવરણીયને ન આધે

એ પ્રમાણે આયુષ મિત્રાયની સાને કર્મપ્રકૃતિઓ માટે જાણવું

ગૌ૦—હે ભગવન્ ' આયુષકર્મ સ્ત્રી આધે, પુરુષ આધે નપુસક આધે કે નોસ્ત્રી-નોપુરુષ-નોનપુસક આધે ?

મ૦—હે ગૌતમ ' સ્ત્રી આધે અને ન પણ આધે,^૧ એ પ્રમાણે પુરુષ અને નપુસકનું પણ જાણવું પરંતુ જે નોસ્ત્રી-નોપુરુષ-નોનપુસક હોય, તે તો આયુષકર્મ ન જ આધે

૧ આયુષકર્મ તો જીવનમા એક જ વાર બધાય છે, એટલે આયુષબધનને બાંધે, અને આયુષબધન ન હોય, ત્યાં ન બાંધે

કાળ કદંબા ૪ કાણુ ૬ તે સમયમા જ મધારકા
કમીષુઓમાથી વેદવંશે મોગ્ય કર્મદેવોનો નવેક થવા મડિ ૪

મો — હે ભગવન્ જ્ઞાનાવસ્થીયકર્મની મધ્યસ્થિતિ
ક્રમ કાળની કહી છ ?

મ — હે જોતમ ! ઓછામાં ઓછી અંતમુદ્ધત અને
વધારેમાં વધારે ત્રીસ સામરોપમ કેડાકેડી તેને
અમાધાકાળ ૩ વર્ષનો ૪ અને નિષેકકાળ ત્રીસ
સામરોપમ કેડાકેડી ઓછા ૩ વર્ષ ૪ જ્ઞાનાવસ્થીયનું
પણ તેમ ૧ નળણુ, વેદનીયકર્મની સ્થિતિ ઓછામાં ઓછી
મે સમરો અને વધારેમાં વધારે જ્ઞાનાવસ્થીયની પેઠે તથા
મોદનીયકર્મની સ્થિતિ ઓછામાં ઓછી અંતમુદ્ધત અને
વધારેમાં વધારે ૩૦ માનરોપમ કેડાકેડી ૪ તત્ત
અમાધાકાળ સાત હ નર વર્ષનો ૪ અને નિષેકકાળ ૩૦
સામરોપમ કેડાકેડી ઓછા સાત હ નર વર્ષ ૪
આયુષકર્મની ઓછામાં ઓછી સ્થિતિ અંતમુદ્ધત ૪ અને
વધારેમાં વધારે પૂવ કાદી ત્રિમાસ ઉપસત તેત્રીસ સામરોપમ
૧ ૪ તત્ત અમાધાકાળ પ્રવ કાદીનો ત્રિમાસ ૪ નિષેકકાળ
૧ ઉપરથી મળી સ્વેદ નામકર્મની અને ઓત્રકર્મની
ઓછામાં ઓછી સ્થિતિ આઠ અંતમુદ્ધત અને વધારેમાં
વધારે ત્રીસ સામરોપમ ૧ ૪ તત્ત અમાધાકાળ મે ૬ નર
વર્ષનો ૪ ૧ ઉપરથી નિષેકકાળ નળણુ સ્વેદ અંતરાયકર્મ
જ્ઞાનાવસ્થીય પ્રમાણે નળણુ. — સુત ૬ ૩ ૩

૧ વેદનીયકર્મની અહીં અમારેથી ઓછામાં ઓછી સ્થિતિ
ક્યાયપદિત આ માન ૪ દેવ ૩ સમય ૪ માને આદ
મુદ્ધત દેવ

૩ કર્મને બાંધનારા

૧

ગૌં—હે ભગવન્ ' જ્ઞાનાવગ્ણીય કર્મ શું સ્ત્રી બાધે ' પુરુષ બાધે ? કે નપુમ્ન બાધે ? કે નોસ્ત્રી-નોપુરુષ-નોનપુમ્ન (અર્થાત્ જે સ્ત્રી પુરુષ કે નપુમ્ન નથી તેવો જીવ) બાધે "

મં—હે ગૌતમ ' સ્ત્રી પણ બાધે, પુરુષ પણ બાધે અને નપુમ્ન પણ બાધે પણ જે નોસ્ત્રી-નોપુરુષ-નોનપુમ્ન હોય એટલે કે જે જીવ શરીરથી તો સ્ત્રી, કે પુરુષ કે (કૃત્રિમ) નપુમ્ન હોય, પણ જેને સ્ત્રીત્વ, પુરુષત્વ નપુમ્નકત્વને લગતા વિકાર (વેદ) નથી, તે કદાચ બાધે અને કદાચ ન બાધે કારણ કે, તથા જીવો હતા ગુણધ્યાનથી આગળ હોય છે તેમા નવમા અને દશમા ગુણધ્યાનક્રમોના તો જ્ઞાનાવગ્ણીયના બધક છે, પરંતુ ૧૧મા વગેરેવાળા એકવિધ (વેદનીય) કર્મોના જ બધક છે માટે ન જ્ઞાનાવગ્ણીયને ન બાધે

એ પ્રમાણે આયુષ મિત્રાયની સાતે કર્મપ્રકૃતિઓ માટે જાણવું

ગૌં—હે ભગવન્ ' આયુષકર્મ સ્ત્રી બાધે, પુરુષ બાધે નપુમ્ન બાધે કે નોસ્ત્રી-નોપુરુષ-નોનપુમ્ન બાધે ?

મં—હે ગૌતમ ' સ્ત્રી બાધે અને ન પણ બાધે,^૧ એ પ્રમાણે પુરુષ અને નપુમ્નકત્વ પણ જાણવું પરંતુ જે નોસ્ત્રી-નોપુરુષ-નોનપુમ્નક હોય, તે તો આયુષકર્મ ન જ બાધે

૧ આયુષકર્મ તો જીવનમા એક જ વાર બધાય છે, એટલે આયુષબદ્ધને બાધે, અને આયુષબદ્ધકાળ ન હોય, ત્યારે ન બાધે

કાળ કદવાય ૭ કાણુ કે તે મમયમા જ મમાયકા
કર્મીએઆથી વેદવાને એવ્ય કર્મદોનો નયક થતા માટે ૭

જો —દે ભગવન્ જ્ઞાનાવસ્થીયકમની નિષ્કલિપ્તિ
ક સા કાળની કલી ૭ ।

મ —૬ મૌતમ એકાદર્શ એકી અંતમુદ્ધત અને
વધારેમા વધારે ત્રીસ સામરોપમ કોડકોડી તેનો
અમાધાકાળ ૩ વધારે ૭ અને નિષેકકાળ ત્રીસ
સામરોપમ કોડકોડી એકા ૩ વા ૭ દેવનાવસ્થીયનું
પણ તેમ ૮ નણ્ણુ વેદનીયકમની સ્થિતિ એકાદર્શ એકી
મે સમર^૧ અને વધારેમા વધારે જ્ઞાનાવસ્થીયની પેડે નણ્ણુ
મેદનીયકમની સ્થિતિ એકાદર્શ એકી અંતમુદ્ધત અને
વધારેમા વધારે ૭ સામરોપમ કોડકોડી ૭ તેના
અમાધાકાળ સાત હજાર વારો ૭, અને નિષેકકાળ ૭૦
સામરોપમ કોડકોડી એકા સાત હજાર વા ૭
આમુકમની એકાદર્શ એકી સ્થિતિ અંતમુદ્ધત ૭ અને
વધારેમા વધારે પૂવ કારી ત્રિભામ ઉપરાત ત્રીસ સામરોપમ
વા ૭ તેનો અમાધાકાળ પૂવ કારીનો ત્રિભામ ૭ નિષેકકાળ
ત ઉપરથી મણી સેવો નામકમની અને એકમની
એકાદર્શ એકી સ્થિતિ બાહ અંતમુદ્ધત અને વધારેમા
વધારે ત્રીસ સામરોપમ વા ૭ તેના અમાધાકાળ મે હજાર
વધારે ૭ ૮ ઉપરથી નિષેકકાળ નણ્ણુ સેવો અંતરાયકમ
જ્ઞાનાવસ્થીય પ્રમાણે નણ્ણુ —સતક ઉદે ૩

૧ વેદનીયકમની નણ્ણુ અણ્ણુવેથી એકાદર્શ એકી સ્થિતિ
આવસ્થિત આ માન ૪ દેવ ૭ સમયાક ૪ થાને બાર
મુકત દેવ

ગૌં—હે ભગવન ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મ શું સજી જીવ બાધે, અસજી જીવ બાધે કે નોસજી-નોઅસજી જીવ બાધે ?

મં—હે ગૌતમ ! સજી^૧ કટ્ટીય બાધે અને કદાચ ન બાધે, અસજી બાધે, અને નોસજી-નોઅસજી (કેવલી યા સિદ્ધ) ન બાધે એ જ પ્રમાણે વેદનીય અને આયુષ સિવાયની '૭ કર્મપ્રકૃતિઓ માટે જાણુતું વેદનીયને મજી અને અમજી બાધે,^૨ અને નોસજી^૩ કદાચ બાધે અને કદાચ ન બાધે આયુષને સજી અને અમજી કદાચ બાધે અને કદાચ^૪ ન બાધે, નોસજી^૦ ન બાધે

ગૌં—હે ભગવન ! શું ભવસિદ્ધિક (મુક્તિને યોગ્ય) જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાધે ? અભવસિદ્ધિક જ્ઞાનાવરણીય બાધે ? કે નોભવસિદ્ધિક-નોઅભવસિદ્ધિક જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાધે ?

મં—હે ગૌતમ ! ભવસિદ્ધિક કદાચ બાધે અને કદાચ ન બાધે^૫, અભવસિદ્ધિક બાધે, અને નોભવ^૦ (સિદ્ધ) ન બાધે. એ પ્રમાણે આયુષ સિવાયની સાને કર્મપ્રકૃતિઓ માટે

૧ મન પર્યાપ્તિવાળો વીતરાગી સજી ન બાધે, તે સિવાયનો બાધે

૨ નરણુક અયોગિકેવલી અને સિદ્ધ એ સિવાયના બધા વેદનીય બાધે છે

૩. એટલે કે સયોગિકેવલી, અયોગિકેવલી અને સિદ્ધ—એ ત્રણુમાનો સયોગિકેવલી બાધે, અને અયોગિકેવલી તથા સિદ્ધ ન બાધે

૪ જીવનના એક જ દાણમા આયુષનો બધ થતો હોવાથી.

૫. વીતરસગ હોય તો ન બાધે

ગો —હં ભગવન્ ! જાનાવસ્થીવક્રમ શુ ચંપત ભાષે
અમયત ભાષે કે સયતાસયત ભાષિ ? વા જે નાસયત—નો
અમયત—નાસયતાસયત હોય તે ભાષિ ?

મ —હં મૌનમ ! સયત કદાચ ભાષિ અને કદાચ ન
ભાષિ સયત ભાષિ અને મયતાસયત પણ ભાષિ પરંતુ ?
નાસયત (એટલે કે સિદ્ધ) હોય તે તો ન ભાષિ એ પ્રમાણે
આયુક્તે છાદી નીછ માને કર્મપ્રકૃતિઓ મારે નાથનુ
આયુધની ભામનમા સયત અસયત અને સુયતાસયત
વિકર્યે ભાષિ પણ નોમયત (એટલે કે સિદ્ધ) તો
ન / ભાષિ

ગો —હં ભગવન્ ! જાનાવસ્થીવક્રમ શુ મમ્બરદષ્ટિ
ભાષિ મિથ્યાદષ્ટિ ભાષે કે સમ્બગ્મિથ્યાદષ્ટિ ભાષે ?

મ —હં મૌનમ ! મમ્બરદષ્ટિ કદાચ ભાષિ અને ન
ભાષે ? મિથ્યાદષ્ટિ ભાષિ અને સમ્બગ્મિથ્યાદષ્ટિ પણ ભાષે
એ પ્રમાણે આયુષ સિવાયની માને કર્મપ્રકૃતિઓ મારે નાથનુ
આયુક્તી ભામનમા સમ્બરદષ્ટિ અને મિથ્યાદષ્ટિ કદાચ ભાષિ
અને કદાચ ન ભાષિ ? પણ મમ્બરમિથ્યાદષ્ટિ (સમ્બગ્મિથ્યા
દષ્ટિની દશામાં) ન ભાષિ.^૧

૧ એ જીવચક્ત્ર હોય તે તો બેઠવિધ કર્મ ન ભાષે તો
હોવાથી જ્ઞાનાવસ્થાવને ન ભાષે પરંતુ સમાય હોય તે ભાષે

૨. કારણકે દયા મુક્તચાતલી રૂપની દશામાં સમ્બરદષ્ટિ
ન ભાષે તે સિવાયના સમ્બરદષ્ટિ તેમ જ મિથ્યાદષ્ટિ આયુષ
નપાસે ભાષે તે સિવાયને મળે ન ભાષે

૩. કારણ કે તે દશામાં આયુષક્રમ ના ભાષના અધ્યવસાય
થાનેના અજ્ઞાન છે

ગૌં—હે ભગવન ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મ શુ સજી જીવ બાધે, અસજી જીવ બાધે કે નોસજી-નોઅમજી જીવ બાધે ?

મં—હે ગૌતમ ! સજી^૧ કલ્પીય બાધે અને કદાચ ન બાધે, અસજી બાધે, અને નોસજી-નોઅસજી (કેવલી યા સિદ્ધ) ન બાધે એ જ પ્રમાણે વેદનીય અને આયુષ સિવાયની છ કર્મપ્રકૃતિઓ માટે બળુચુ વેદનીયને સજી અને અમજી બાધે,^૨ અને નોસજી^૩ કદાચ બાધે અને કદાચ ન બાધે આયુષને સજી અને અમજી કદાચ બાધે અને કદાચ^૪ ન બાધે, નોસજી^૦ ન બાધે

ગૌં—હે ભગવન ! શુ ભવસિદ્ધિઃ (મુક્તિને યોગ્ય) જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાધે ? અભવસિદ્ધિક જ્ઞાનાવરણીય બાધે ? કે નોભવસિદ્ધિક-નોઅભવસિદ્ધિક જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાધે ?

મં—હે ગૌતમ ! ભવસિદ્ધિક કદાચ બાધે અને કદાચ ન બાધે^૫, અભવસિદ્ધિક બાધે, અને નોભવ^૦ (સિદ્ધ) ન બાધે એ પ્રમાણે આયુષ સિવાયની સાને કર્મપ્રકૃતિઓ માટે

૧ મન પર્યાપ્તિવાળો વીતરાગી સજી ન બાધે, તે સિવાયનો બાધે

૨ કારણક અયોગિકેવલી અને સિદ્ધ એ સિવાયના બધા વેદનીય બાધે છે

૩ એટલે કે સયોગિકેવલી, અયોગિકેવલી અને સિદ્ધ - એ ત્રણમાનો સયોગિકેવલી બાધે, અને અયોગિકેવલી તથા સિદ્ધ ન બાધે

૪ જીવનના એક જ દાળમા આયુષનો બધ થતો હોવાથી

૫ વીતરાગ હોય તો ન બાધે

જાણ્યુ આપુરકમને ભવસિદ્ધિ અને અભવસિદ્ધિ કદાચ
જાણે? અને કદાચ ન જાણે પણ નોખવ (સિદ્ધ) ન જાણે

મૌ — હે ભગવન્, ચકુદર્શની^૧ અચકુદર્શની
અવધિદર્શની અને કેવલદર્શની જ્ઞાનાવસ્થા કમ જાણે ?

મ — હે મૌતમ ! પદ્ધતિ તથા કદાચ જાણે અને કદાચ
ન જાણે.^૨ કેવલદર્શની ન જાણે, એ પ્રમાણે વેદનીય
નિવારણની માટે કર્મપ્રકૃતિઓ માટે જાણ્યુ વેદનીયને
પ્રથમ તથા જાણે છ કેવલદર્શની કદાચ જાણે અને કદાચ
ન જાણે.^૩

મૌ — હે ભગવન્, પચોત્ત છવ જ્ઞાનાવસ્થા જાણે ?
અપચોત્ત જાણે કે નોપચોત્ત-નોઅપચોત્ત જાણે ?

મ — હે મૌતમ ! પચોત્ત છવ કદાચ જાણે અને
કદાચ ન જાણે.^૪ અપચોત્ત છવ જાણે ન અને નોપચોત્ત
એટલે કે સિદ્ધ ન જાણે, એ પ્રમાણે આપુર નિવારણની
માટે જાણ્યુ આપુરને પદ્ધતિ કે કદાચ જાણે? અને
કદાચ ન જાણે નોપચોત્ત (સિદ્ધ) ન જાણે

મૌ — હે ભગવન્, આપુર છવ જ્ઞાનાવસ્થા જાણે કે
અપાપુર જાણે ?

૧ આપુરઅપાપુર

૨. જગત્તે સ્વભાવ્ય લોભ, નિરોધ લોભ તે જાન-
રગનના આ ચાર પ્રકાર છે પણ સિદ્ધાવની ઉદ્ધિવથી અવગ-
મનથી મતો સ્વભાવ્ય લોભ અચકુદર્શન કહેવાય છે

૩ નીતરાય લોભ તે ન જાણે

૪ કષ્ટોચી લોભ તે જાણે; અચોત્ત ન જાણે.

મ૦—હે ગૌતમ ! બને કદાચ બાધે અને કદાચ ન બાધે,^૧ એ પ્રમાણે વેદનીય સિવાય સાતે માટે બળુવું વેદનીયને ભાપડ બાધે, તથા અભાપક^૨ કદાચ બાધે કે કદાચ ન બાધે

ગૌ૦—પરિત્ત જીવ (એટલે કે એક શરીરવાળો એક જીવ, અથવા અદ્ય સસારવાળો જીવ) જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાધે ? અપરિત્ત જીવ (એટલે કે અનંત જીવો સાથે એક ગતિગત રહેતા હોય તે—અથવા અનંત મમાગવાળો જીવ) બાધે કે નોપરિત્ત—નોઅપરિત્ત જીવ બાધે ?

મ૦—હે ગૌતમ ! પરિત્ત જીવ કદાચ બાધે અને કદાચ ન બાધે,^૩ અપરિત્ત જીવ બાધે, અને નોપરિત્ત^૦ એટલે કે નિહ્ન ન બાધે એ પ્રમાણે આયુષ સિવાય સાતે માટે બળુવું પહેલા બે આયુષને કદાચ બાધે^૪ અને કદાચ ન બાધે, પણ નોપરિત્ત^૦ (નિહ્ન) તો ન બાધે

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! આભિનિષેધિકજ્ઞાની (મતિજ્ઞાની), ક્રુતજ્ઞાની, અવધિજ્ઞાની, મનપર્યાવજ્ઞાની કે કેવલજ્ઞાની જ્ઞાનાવરણીયકર્મ બાધે ?

૧ વીતરાગભાપક ન બાધે, અભાપકમા અયોગિકેવલી અને નિહ્ન ન બાધે, પણ વિગ્રહગતિએ જનારા પૃથ્વી આદિ જીવો બાધે

૨ અયોગી અને નિહ્ન ન બાધે, પૃથિવી વગેરે બાધે

૩ વીતરાગ ન બાધે

૪ આયુષના બધકાળે

મ — હં ભગવન્! પર્વણ ચાર કાલ્ય જાધિ અને કદાચ ન જાધિ.^૧ કેવલજ્ઞાની ન જાધિ. એ પ્રમાણે વેદનીય વિના સાત મારે નણ્ણુ પ્રથમના ચાર વેદનીયને જાધિ અને કેવલજ્ઞાની કાલ્ય જાધિ^૨ અને કાલ્ય ન જાધિ.

મો — હં ભગવન્! મનિજ્ઞાની મુતજ્ઞાની અને વિભજ્ઞાની જ્ઞાનાવસ્થીપકર્મ જાધિ.^૩

મ — હં મોતમ! આયુઃ સિવાયની સાતે જાધિ આયુઃને કદાચ જાધિ^૪ અને કદાચ ન જાધિ.

મો — શુ મન્થોગ્રી વચન્થોગ્રી કાયથોગ્રી અને અન્થોગ્રી જ્ઞાનાવસ્થીપકર્મ જાધિ.^૫

મ — પ્રથમ ત્રણ કદાચ જાધિ અને કાલ્ય ન જાધિ.^૬ અન્થોગ્રી^૭ ન જાધિ. એ પ્રમાણે વેદનીય સિવાય મને કર્મપ્રકૃતિઓ મારે નણ્ણુ વેદનીયને પ્રથમ ત્રણ જાધિ અન્થોગ્રી ન જાધિ.

મો — હં ભગવન્! આકાર ઉપથોમ (જ્ઞાન) વાળો કે અનાકાર ઉપથોમ (દક્ષન)વાળો જ્ઞાનાવસ્થીપ જાધિ.^૮

મ — હં મોતમ! આડે કર્મપ્રકૃતિઓ કદાચ જાધિ અને કદાચ ન જાધિ. (સન્થોગ્રી જાધિ અન્થોગ્રી ન જાધિ.)

૧. વીરસ્ય ન જાધિ.

૨. સ્થોત્રિયેવલી જાધિ; અન્થોત્રિયેવલી ન જાધે.

૩. આયુષ્યજ્ઞાને જાધિ.

૪. ૧૧મા ૧૨મા બ્રહ્મસ્થાનવાચી સ્થોત્રિયેવલીઓ નથી જાધતા.

૫. અન્થોત્રિયગ્રી અને સિધ

ગોં—હું ભગવન્ ! આહારક ક અનાહારક છું જાનાવરણીયકર્મ આધે ?

મં—હે ગૌતમ ! જન કદાચ આધે અને કદાચ ન આધે ? એ પ્રમાણે વેદનીય અને આયુષ સિવાયની ૭ કર્મ-પ્રકૃતિઓ માટે જાણુવું વેદનીય કર્મ આહારકજીવ આધે,^૨ તથા 'અનાહારક' કદાચ આધે અને કદાચ ન આધે, આયુષકર્મને આહારક કદાચ આધે અને કદાચ ન આધે^૪ અનાહારક^૫ ન આધે

ગોં—હું ભગવન્ ! સૂક્ષ્મ જીવ, આદર જીવ કે નોસૂક્ષ્મ-નોઆદર જીવ જાનાવરણીય કર્મ આધે ?

મં—હે ગૌતમ ! સૂક્ષ્મ જીવ આધે, આદર જીવ કદાચ આધે, કદાચ ન આધે,^૬ નોસૂક્ષ્મ (સિદ્ધ) ન આધે એ પ્રમાણે આયુષ સિવાયની સાતે માટે જાણુવું આયુષને પ્રથમ એ કદાચ આધે અને કદાચ ન આધે^૭, નોસૂક્ષ્મ ન આધે

૧ વીતરાગ આહારક ન આવે, અને અનાહારક એટલે કેવલી, તથા વિમ્બહગતિને પ્રાપ્ત જીવ, એ બનેમા કેવલી ન આવે, બીજા આધે

૨ કારણકે અયોગી સિવાયના બધા જ વેદનીય આવે

૩ વિમ્બહગતિવાળો જીવ, સમુદ્ધાતને પ્રાપ્ત કેવલી, અયોગી અને સિદ્ધ એ બધા અનાહારક છે તેમા પહેલા એ વેદનીયને આધે, બાકીના એ ન આધે

૪ આયુષજીવવાળે આધે

૫ વિમ્બહગતિને પ્રાપ્ત જીવ પણ આયુષનો અજ વક જ છે.

૬ વીતરાગ ન આધે

૭ આયુષજીવવાળે જ આવે, નહિ નો ન આવે

મો — હે ભગવન ! શુ ચરમશ્વર ? કે અચરમશ્વર ?
જાનાવરણીય કમ જાણે ?

મ — હે જીવન ! એ બંને જાણે કમ પ્રકૃતિનો
કદાચ જાણે અને કદાચ ન જાણે.^૧

— શ્લોક ૧ ઉપે ૩

૪ કર્મો વિષે કેટલીક વિગતો

૧

રાજાશ્રુકમા ભગવાનના શિષ્ય માહરિપુત્ર પૂછે છે

મા — હે ભગવન ! શ્વે જે પાપકમ કર્યું છે અને
શ્વે પછી કરશે તેમા પરસ્પર કઈ ભેદ છે ?

મ — હા માહરિપુત્ર ! તેમાં પર પર ભેદ છે. ૭મ
કોઈ પુરુષે આકાશમા જિએ ફેંક્યા બાણના કપનમા તેના
પ્રજાજની વિશ્વેશતાથી ભેદ દોષ છે તેમ પુરુષે કરેલા
જૂદ, વર્તમાન અને અવિષ્કાળના કર્મમા તીવ્ર મહારિ
પશ્ચિમાના ભેદથી ભિન્નતા દોષ છે

મા — હે ભગવન નેર્યો ? પુરુષોના આકારપે
મહત્ત્વ કરે છે તે પુરુષોનો દેહભાગે બામ અવિષ્કાળમા
આકારપે સ્થિત બામ છે અને દેહભાગે બામ (નિર્વરાવ)
નમ્ય છે ?

૧. એટલે કે એનો ઉત્તરો જન થવાનો છે તે.

૨. એનો ઉત્તરો જન નથી થવાનો એટલે કે સંસારી તેમ જ
સિદ્ધ.

૩. અર્થાત્તો ચરમ નથી જાણતો; અચરમ-સંસારી જાણે
અચરમ-સિદ્ધ ન જાણે.

મ૦—હે માક દિપુત્ર ! આહાર માટે ગ્રહણ કરેલા પુદ્ગલોનો અસખ્યાતમો ભાગ આહારરૂપે ગૃહીત થાય છે, અને અનતમો ભાગ (નિર્જરાય) તગ્મય છે

મા૦—હે ભગવન્ ! નિર્જરાતા પુદ્ગલો ઉપર એમવાને ત્રા મૂવાને કોઈ પુરુષ સમર્થ છે ?

મ૦ હે માક દિપુત્ર ! એ નિર્જરાના પુદ્ગલો કોઈ પણ કારણ કરવાને સમર્થ નથી એમ કહ્યું છે

મા૦—હે ભગવન્ ! તે એમ જ છે, હે ભગવન્ ! તે એમ જ છે

—શતક ૧૮, ઉદ્દે ૩

૨

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! હિંસા, અસત્ય, ચૌર્ય, મૈથુન અને પરિગ્રહ એ અધા (ત્રી ઉત્પન્ન થયેલું કર્મ, અથવા એ અધાને ઉત્પન્ન કરનાર ચારિત્રમોહનીય કર્મ) કટલા વર્ણ, ગધ, ગ્સ અને અર્શવાળા છે ?

મ૦—હે ગૌતમ ! પાત્ર વર્ણવાળા, એ ગધવાળા, પાત્ર રમવાળા અને ચાર અર્શવાળા^૧ છે

તે પ્રમાણે ક્રોધ તથા તેના વિશેષો—જેવા કે ક્રોધ (વભાવથી ચલિત થવારૂપી), રોધ (ક્રોધની પરપરારૂપી), દોષ (પોતાને કે પરને દૂષણ આપવારૂપી), અક્ષમા, મન્વલન (વાગ્વાર ક્રોધથી બળતું તે), કલહ (મોટેથી ખૂમ પાડીને

૧ સૂક્ષ્મ ચરિણામવાળા પુદ્ગલોને ત્રિગ્ધ, રૂક્ષ, શીત અને હ્રસ્વ એ ચાર અર્ગ હોય છે અને કર્મ પણ સૂક્ષ્મ ચરિણામવાળું છે, માટે તેને પણ તે ચાર અર્ગ છે

ભોક્ત્રુ તે) આગ્રિય (શીઘ્રકાર) ન ન (દગાથી મુઠ
કરવું તે) અને વિવાદ (વિરોધથી ઉત્પન્ન થયેલાં વચનાં)
— એ બધા (થી જતા કર્મોને કે તે બધાને ઉત્પન્ન કરતા
કર્મને) પણ તેમ જ જાણવા.

તે જ પ્રમાણે માન અને તેના વિસ્તાર — જેવા કે મા
(દા.) દર ત્તમ (અનમન) મવ (અદકાર) અત્યુક્તોષ
(બીજાથી પોતાની ઉત્કૃષ્ટતા બતાવવી તે) પરપરિવા
(નિંદા) ઉત્ક્રમ (માનથી પોતાની કે પરની કિંમતે ઉત્ક્રમ
કરવી તે) અપકાર (અભિમાનથી પોતાના અથવા પુનઃ
દાર્ઢિ પણ કાર્મથી બંધ થવું તે) ઉન્નત (પૂર્વ પ્રદેશ
નમ્મનો ત્યાં અથવા ઉન્નત અભિમાનથી નીતિના
ત્યાં) ઉન્નમ (નમેષને અભિમાનથી ન નમવું) અને
ફુન્નમ (મંથી કુદ રીતે નમવું) — વિશે પણ જાણવું.

ત જ પ્રમાણે માયા અને તેના વિસ્તારો — જેવા કે
ઉપાધ (ઉત્તરવા યોગ્ય મનુષ્યની પામે જવાના કારણશૂન
ભાવ) નિહૃતિ (આદર વડે બીજને ઉત્તરવો તે) વધવ
(વક્તાજનક સ્વભાવ) મહન (ન સમજી શકાય તેવી
વચન નહ) નમ (બીજને કમવા નીચનાનો કે નીચ
ન્ધાનો આશય કરવો તે) કષ્ટ (હિંસાદિ નિમિત્ત
બીજને ઉત્તરવાનો અભિપ્રાય) કુરુપા (નિન્દિત ગીતે મોઢ
પમાડનાર અભિપ્રાય) નિહતા (બીજને ઉત્તરવાની મુદ્દિથી
કાચમા મડતાનું અવધાન) કિસ્મિય (૭ માસથી અર્ધ
જ કિસ્મિયકના જેવા થાય તે) આદરણ (માન-
વિષયથી કેઢિ પણ વશુનો આદર કરવો તે અથવા બીજને
ઉત્તરવા વિવિધ કિયાનું આચરણ કરવું તે આચરણવાલ)

ગૂહનતા (પોતાના સ્વરૂપને છુપાવવું તે), વચનતા (ખીજને છંતવે તે), પ્રતિકુચનતા (સરલપણે કહેલા વચનનું ખડન કરવું તે), સાતિયોગ (ઉત્તમ દ્રવ્યની સામે હીન દ્રવ્યનો યોગ કરવો તે) — એ બધા વિષે પણ જાણવું

તે જ પ્રમાણે ક્ષોભ અને તેના વિશેષો — જેવા કે ઇચ્છા (અભિલાષા), મૂર્છા (મગ્નશય કરવાની નિગતર અભિલાષા), ઝલા (અપ્રાપ્ત પદાર્થની ઇચ્છા), ગૃહ્ણિ (પ્રાપ્ત અર્થમાં આસક્તિ), તૃણા (પ્રાપ્ત પદાર્થનો વ્યય ન થાય તેવી ઇચ્છા), ભિધ્યા (વિષયોનું ધ્યાન), અભિધ્યા (અદૃઢ આગ્રહ — ચિત્તની ચલાયમાન સ્થિતિ), આશન્તા (પોતાને ઇષ્ટ અર્થની ઇચ્છા), પ્રાર્થના (ખીજ માટે ઇષ્ટ અર્થની માગણી), લાલપનતા (અત્યંત બોલીને પ્રાર્થના કહેવી), ઝામાશા (ઇષ્ટ શબ્દ અને રૂપની પ્રાપ્તિની મલાવના), ભાગાશા (ઇષ્ટ ગદ્યાદિની પ્રાપ્તિની મલાવના), હવિતાશા (હવિતવ્યની પ્રાપ્તિની મલાવના), મરણાશા (દોષક અવસ્થામાં મરણપ્રાપ્તિની મલાવના), નદીરાગ (છતી સમૃદ્ધિનો રાગ) — વિષે પણ જાણવું

ગૌં—હે ભગવન્' પ્રેમ, દ્વેષ, કલહ, અભ્યાખ્યાન (ખાટા આક્ષેપ), પૈશુન્ય (ચુગલી), રતિ-અરતિ, પરપરિવાદ (ખીજની નિંદા), માયામૃપાવાદ, અને મિથ્યાદર્શનશત્ય (કુદેવ, કુધર્મ અને કુગુને સાચા માની એવવા તે) — એ બધા કેટલા સ્પર્શવાળા છે ?

મં—હે ગૌતમ' ક્રોધની પેઠે ચાર સ્પર્શવાળા છે

ગૌં—હે ભગવન્' તે બધાની પેઠે, તે બધાનો ત્યાગ — જેમ કે પ્રાણાતિપાતવિગ્મણ વગેરે, ક્રોધનો ત્યાગ વગેરે,

અને મિયા સનસમનો ત્યાગ — એ જ્યા સ્થિતિ વર્ણ
વગેરે વર્ણ છે ?

મ — હ મોતમ ! ને જ્યા વધુ વિનાના મધ
વિનાના સ્થિતિ વિનાના જન સ્થિતિ વિનાના છે કામ્ય કે ન
જ્યા સ્થિતિ સ્થિતિસ્થિતિ છે અને સ્થિતિ સ્થિતિસ્થિતિ
સ્થિતિ છે તેથી વધુસ્થિતિસ્થિતિ છે

મો — હ ભગવત ! સ્થિતિસ્થિતિ (સ્થિતિસ્થિતિ સ્થિતિ
સ્થિતિ) સ્થિતિસ્થિતિ (સ્થિતિ સ્થિતિ-સ્થિતિસ્થિતિ સ્થિતિ
સ્થિતિ) (સ્થિતિ સ્થિતિ સ્થિતિ) અને પાસ્થિતિસ્થિતિ (સ્થિતિ
સ્થિતિ સ્થિતિ સ્થિતિસ્થિતિ સ્થિતિ સ્થિતિ) સ્થિતિ
સ્થિતિ સ્થિતિસ્થિતિ છે ?

મ — હ મોતમ ને જ્યા સ્થિતિ વિનાની છે
(સ્થિતિ સ્થિતિ સ્થિતિ) ને પ્રમાણે સ્થિતિ સ્થિતિ સ્થિતિ
સ્થિતિ અને સ્થિતિ સ્થિતિ સ્થિતિ સ્થિતિ સ્થિતિ સ્થિતિ
સ્થિતિ સ્થિતિ સ્થિતિ સ્થિતિ સ્થિતિ સ્થિતિ સ્થિતિ સ્થિતિ
અને પુરુષારથ સ્થિતિ-સ્થિતિ સ્થિતિ સ્થિતિ સ્થિતિ સ્થિતિ

— સ્થિતિ ૧૨ સ્થિતિ ૫

૩

મો — હ ભગવત ! સ્થિતિ સ્થિતિ (સ્થિતિ સ્થિતિ)
સ્થિતિ સ્થિતિ સ્થિતિ સ્થિતિ સ્થિતિ સ્થિતિ સ્થિતિ સ્થિતિ

મ — હ મોતમ ! સ્થિતિ સ્થિતિ (સ્થિતિ સ્થિતિ)
સ્થિતિ સ્થિતિ સ્થિતિ સ્થિતિ સ્થિતિ સ્થિતિ સ્થિતિ સ્થિતિ

— સ્થિતિ ૭ સ્થિતિ ૬

ગૌં—હે ભગવન્ ! અન્યતીર્થિકો એમ કહે છે કે, એક જીવ એક સમયે બે આયુષ્ય કરે છે આ ભવનુ અને પરભવનુ જે સમયે આ ભવનુ આયુષ્ય કરે છે, તે સમયે પરભવનુ કરે છે, અને જે સમયે પરભવનુ કરે છે, ત્યારે આ ભવનુ કરે છે વળી આ ભવનુ આયુષ્ય કરવાથી પરભવનુ કરે છે, અને પરભવનુ આયુષ્ય કરવાથી આ ભવનુ આયુષ્ય કરે છે ૨ હે ભગવન્ ! તે એ પ્રમાણે કેમ હોઈ શકે ?

મં—હે ગૌતમ ! તે લોકોનુ કહેવુ ખોટુ છે ૬ એમ કહું છું કે, એક જીવ એક સમયે એક આયુષ્ય કરે છે આ ભવનુ અથવા પરભવનુ

—શતક ૧, ઉદે૦ ૯

ગૌં—હે ભગવન્ ! અન્યતીર્થિકો એમ કહે છે કે, જેમ જાળ એક છે, પણ તેમા જેમ અનેક ગાઠો પરસ્પર વળગી રહેલી છે, તેમ કર્મે કરીને અનેક જન્મો માથે મધ્યધ ધરાવનારા વણા આયુષ્યો ઘણા જીવો ઉપર પરસ્પર કર્મે કરીને ગૂંથાયેલા છે તેથી તેમાનો એક જીવ પણ એક

૧ આ મતનો અર્થ ન્પદ સમન્વિતો નથી ટીકાકાર કહે છે કે, “તેઓના મત પ્રમાણે ‘જીવ પોતાના પર્યાયિના સમૂહરૂપ છે તેથી જ્યારે તે આયુષ્યરૂપ એક પર્યાયિને કરે છે ત્યારે જીવનને પણ કરે છે’ પરંતુ તેમનુ કહેવુ ખોટુ છે કારણ કે આત્મા જ્યારે સિદ્ધત્વ પર્યાયિને કરે છે, ત્યારે સસારિત્વ પર્યાયિને નથી કરતો, તેમ જીવ એક કાળે બે આયુષ્યોને ન કરી શકે”

૨ આ ભવનુ એટલે જે આયુષ્યના કળરૂપ આ ચાક્ષુ ભવ છે, તે આયુષ્ય — ટીકા

સમયે એ આયુષ્ય અનુભવે છે આ ભવનું તેમ જ પરભવનું
હં ભગવન્' ત એ પ્રમાણે કેમ હર્ષી છક ?

મ —હં જોતમ' તેઓ ? હર્ષી હર્ષ જ તે અયુ
અમત્ય હ હું તો એમ કહું છું કે જેમ હર્ષ એક જાણ
હોય તની અદોતી પેઠે કમે કરીને અનેક જ મો સાથે
મનમે ધરાવના । પણ આયુષ્યો એક એક છવ છવ
આકળીના મોઢાતી પેઠે પરસ્પર કમે કરીને નવારેલાં દોષ
હ અને એમ હોવાથી એક છવ એક સમયે એક આયુષ્યને
અનુભવ હ આ ભવનું, અથવા પરભવનું

—છતક ૫ શ્લોક ૩

મો —હં ભગવન્' ? છવ તરફે જવળો ચોગ્ય હોય,
ત મુ અહીંથી આયુષ્ય સહિત ચઢીને તરફે જાય ?

મ —હં જોતમ' અહીંથી આયુષ્ય સહિત ચઢીને
તથા પણ આયુષ્ય વિનાનો ત જાય.

મો —હે ભગવન્' તે છવે તે આયુષ્ય ક્યાં જાય
અત ત આયુષ્ય મંજથી જાયરશે ક્યાં જાયર્યા ?

મ —હં જોતમ' ત છવ તે આયુષ્ય પૂર્વભવમાં
જાયુ અને ત આયુષ્ય સમયથી જાયરશે પણ પૂર્વ
ભવમાં જાયથી ત પ્રમાણ હક વમાનિકા સુધી જાયુ
? છવ જે મોનિયા જિપજવળો ચોગ્ય હોય, તે છવ તે
મોનિ મંજથી આયુષ્ય નધિ

—છતક ૫ શ્લોક ૩

મો —હં ભગવન્' આયુષ્યો જાય ફેરવા પ્રકાશના
શ્લી ૭ ?

મં—હે ગૌતમ ! આયુષનો બધા પ્રકારનો કલ્પો છે તે જેમકે જાતિનામનિધતાયુ, ગતિનામનિધતાયુ, મિથિતાનામનિધતાયુ, અવગાહનાનામનિધતાયુ, પ્રદેશનામનિધતાયુ, અને અનુભાગનામનિધતાયુ

વિવરણ આહી જાતિ એટલે એકે દ્રિયાદિ પાત્ર પ્રકારની જાતિ, તે ૩૫ જે નામકર્મ તે જાતિનામ કહેવાય, તેની સાથે નિધત્ત - નિષિક્ત - નિષેકને પ્રાપ્ત થયેલું - એટલે અનુભવવા માટે તૈયાર થયેલું જે આયુષકર્મ તે જાતિનામનિધતાયુ કહેવાય તે પ્રમાણે ગતિ એટલે નૈરયિકાદિ ચાર પ્રકારની ગતિ, અને અવગાહના એટલે ઔદાગ્રિક વગેરે શરીર એ જ જાતિ, ગતિ અને અવગાહનાની મિથિતા, પ્રદેશ અને અનુભાગ (વિપાક) તે બાકીના ત્રણ

તાત્પર્ય એ છે કે, નારકાદિ આયુષનો ઉદય થાય ત્યારે જ જાતિ વગેરે નામકર્મોનો ઉદય થાય છે, એકલું આયુષકર્મ જ નૈરયિકાદિના ભવનું ઉપગ્રાહક હોય છે

—શતક ૬, ઉદે ૮

ગૌં—હ ભગવન્ ! ધ્યમ્થાનાયુ, ક્ષેત્રમ્થાનાયુ, અવગાહનામ્થાનાયુ, અને ભાવમ્થાનાયુ, એ બધામાથી કયું કોનાથી અધિક છે ?

મં—સૌથી થોડું ક્ષેત્રમ્થાનાયુ છે ક્ષેત્રાયુ એટલે એક પ્રદેશાદિ ક્ષેત્રમા પુદ્ગલોનું જે અવસ્થાન, તદ્દપ જે આયુ તે ક્ષેત્રાયુ ક્ષેત્ર અમૂર્તિમાન હોવાથી અને તેથી જ તેની માથે પુદ્ગલોના બધનું કાગળ (ચીકાશ) ન હોવાથી પુદ્ગલોનો ક્ષેત્રાવસ્થાનકાળ કાળ થોડો છે તે ડરતા અસખ્યગણ અવગાહનામ્થાનાયુ છે અવગાહનામ્થાનાયુ એટલે કે અમુક

નમમે એ આયુષ્ય અનુભવે છે આ બવનું તેમ ન પરમવનું.
દ બમવન' ન એ પ્રમાણે એમ હોઈ શકે ?

મ —હે મોતમ' તેઓ ? કાઈ કહે છે તે અપુ
અમલ્ય છે નું તો એમ કદું પુ કે જેમ કોઈ એક જાન
દાસ તની મરોહી પેઠે કમે કરીને જોએ જ મો માથે
નજાથે ધરાવનારા પણા આયુષ્યો એક એક છવ છપર
માઝીના મરોહી પેઠે પરસ્પર કમે કરીને જણાવેલા દોષ
છ અને એમ હોવાથી એક છવ એક સમયે એક આયુષ્યને
અનુભવ છે આ બવનું, અથવા પરમવનું

—શ્લોક ૫ ઉપે ૨

મો —હ બમવન / છવ નરો જ્યાને ચામ દોષ
ન મ અહીંથી જાણુ સદિત સ્થિતિ નરો જાણ ?

મ —હા મોતમ જાણીથી જાણુપ સદિત સ્થિતિ
તપ પજ જાણુપ વિનાના ન જાણ

મો —હે બમવન ન છવે ન જાણુપ ક્યાં જાણું
અન ન જાણુપ મેંજથી જાણરણો ક્યાં જાણવા ?

મ —હ મોતમ' ન છવ તે જાણુષ્ય પૂરબરમ
જા પુ જાન ન જાણુપ સજથી જાણરણો પજ પવ
બરના જાણવા ન પ્રમાણ છે વમાનિમે મુખી જાણુ
? છવ / જાનિમા જિજ્ઞાસાને ચોમ દોષ તે છવ ન
ચોનિ મેંજથી જાણુ નપિ

—શ્લોક ૫ ઉપે ૩

મો —હ બમવન જાણુનો જામે કેરસા પ્રમાણના
ક્યાં છે ?

વિવરણ જેના કેવલજ્ઞાનીની પ્રજાથી પણ વિભાગ ન
હોવી શકાય, એવા મૂલ્ય અશોભ અવિભાગપરિચ્છેદ હો
છે તે કર્મપરમાણુઓની અપેક્ષાએ અથવા જ્ઞાનના
જેટલા અવિભાગપરિચ્છેદોનું આચ્છાદન કર્યું હોય, તેની
અપેક્ષાએ અનત છે જ્ઞાનાવરણીય પ્રમાણે આંકે કર્મ-
પ્રકૃતિના અવિભાગપરિચ્છેદો હોવા.

ગૌ—હે ભગવન્! એક એક જીવનો એક એક
જીવપ્રદેશ જ્ઞાનાવરણીયકર્મના જેટલા અવિભાગપરિચ્છેદો
(અગ્રો)થી આવેષ્ટિત છે?

મં—હે ગૌતમ! કદાચ આવેષ્ટિત હોય, અને કદાચ
નહોય,^૧ જે આવેષ્ટિત હોય, તો અવશ્ય અનત અવિભાગ-
પરિચ્છેદો વડે આવેષ્ટિત હોય.

—શતક ૮, ઉદે ૧૦.

૫

વિવરણ મોહનીયકર્મના બે પ્રકાર છે ચારિત્રમોહનીય
અને દર્શનમોહનીય તેમા દર્શનમોહનીયને કાક્ષામોહનીય પણ
હો છે, કારણ કે કાક્ષા એટલે બીજા બીજા મનોનું ગ્રહણ
કરવું, અર્થાત્ અમુક મતમા જ શ્રદ્ધા ન રાખતા ભિન્ન
ભિન્ન મનોને અવલગવું તદ્દપ કાક્ષાક્રમ જે મોહનીયકર્મ
ને કાક્ષામોહનીય અથવા મિથ્યાત્વમોહનીયકર્મ છે હવે
કોઈ પણ ક્રિયા કરવાની પદ્ધતિ લોડમા ચાર પ્રકારે પ્રસિદ્ધ
છે ૧ ત, કોઈ મનુષ્ય કશાને ઢાકવાની ક્રિયા કરતો હોય.

૧ કેવલજ્ઞાનીની અપેક્ષાએ આવેષ્ટિત ન હોય, કારણ કે તેને
જ્ઞાનાવરણીયકર્મ ક્ષીણ થયેલું હોય છે ઇતર જીવોના પ્રદેશો
અનત અવિભાગપરિચ્છેદોથી આવેષ્ટિત છે

માવવાળા મ્યાનમાં પુરુષોનું જે અવમાદિપણું અવાત
 ગેવાપણું તે અવમાદનાસ્થાનાયુ છે. જે ક્ષેત્રાયુ ક તા
 અવમાદનાયુ વધારે હોવાનું કારણ એ છે કે પુરુષ એક
 ક્ષેત્રમાં નિવત ત્યારે જ રહી શકે ત્યારે પુરુષની કેઈ પણ
 અમુક ભાતની અવમાદના હોય અને પોતે તદન નિશ્ચિત
 હોય પણ અવમાદના કઈ ક્ષેત્રમાત્રમાં નિવત નથી તે
 ક્ષેત્રમાં કે બીજા ક્ષેત્રમાં અવમાદના તેને તે ૮ ગે છે તેથી
 ક્ષેત્રકાળ ક્રમતા અવમાદનકાળ વધારે છે તે કરતા
 અસંખ્યવસ્તુ દ્રવ્યસ્થાનાયુ છે કારણ કે સંકેત અથવા
 વિકસ્યથી અવમાદના નાશ પામી ભય, તોપણ નેટલાં હોય
 તે મા જ ક્યોનું હાંબા કાળ સુધી અવસ્થાન ગે છે
 નથી વધારે આવસ્થાનાયુ છે દ્રવ્ય ભાગી ભય કે તના
 ખડ ભઈ ભય તોપણ તેના શુભાદિ ગુણો તે કાયમ ગે
 છે માટે દ્રવ્યસ્થાનાયુ કરતા આવસ્થાનાયુ વધારે હોય છે

—સતક ૫ શ્લોક ૭

૪

મૌ —હે ભગવન્ ! ગુનાવરણીયકમના દેહમાં
 અવિભાગપરિગ્રહેને કહ્યા છે ?

મ —હે મૌતમ ! અતત અવિભાગપરિગ્રહેને કહ્યા છે

૧ ક્ષેત્ર અને અવમાદનામાં ફેર ની છે કે પુરુષથી બાંધ
 હોય તે ક્ષેત્ર મેવાય, અને પુરુષથી પોતાના આધારસ્વરૂપ
 સમાન ન સિદ્ધ પ્રકારનો આધાર તે અવમાદના અમુક માસ
 ક્ષેત્રથી બીજા ક્ષેત્રમાં પણ પુરુષનું તે ક્ષેત્રના માત્ર પ્રમાણે
 રહેતું તે અવમાદના

વિવરણ જેના દેવલજ્ઞાનીની પ્રજાથી પણ વિભાગ ન હોય શકાય, એવા સૂક્ષ્મ અગ્રોને અવિભાગપરિચ્છેદ કહે છે તે કર્મપરમાણુઓની અપેક્ષાએ અથવા જ્ઞાનના જોટલા અવિભાગપરિચ્છેદોનું આચ્છાદન કર્યું હોય, તેની અપેક્ષાએ અનત છે જ્ઞાનાવરણીય પ્રમાણે આકે કર્મ-પ્રકૃતિના અવિભાગપરિચ્છેદો હોવા.

ગૌ—હે ભગવન્' એક એક જીવનો એક એક જીવપ્રદેશ જ્ઞાનાવરણીયકર્મના કેટલા અવિભાગપરિચ્છેદો (અગ્રો)થી આવેશ્વિત છે ?

મં—હે ગૌતમ' કદાચ આવેશ્વિત હોય, અને કદાચ નહોય,^૧ જો આવેશ્વિત હોય, તો અવશ્ય અનત અવિભાગ-પરિચ્છેદો વડે આવેશ્વિત હોય.

—શતક ૮, ઉદે૦ ૧૦

૫

વિવરણ મોહનીયકર્મના બે પ્રકાર છે ચારિત્રમોહનીય અને દર્શનમોહનીય તેમા દર્શનમોહનીયને કાક્ષામોહનીય પણ કહે છે, કારણ કે કાક્ષા એટલે બીજા બીજા મનોનું ગ્રહણ કરવું, અર્થાત્ અમુક મતમા જ શ્રદ્ધા ન રાખતા ભિન્ન ભિન્ન મનોને અવલગવું તદ્દપ કાક્ષારૂપ જે મોહનીયકર્મ તે કાક્ષામોહનીય અથવા મિથ્યાત્વમોહનીયકર્મ છે હવે કોઈ પણ ક્રિયા કરવાની પદ્ધતિ લોડમા ચાર પ્રકારે પ્રમિદ્ધ છે તા ત, કોઈ મનુષ્ય કશાને ઢાકવાની ક્રિયા કરતો હોય.

૧ દેવલજ્ઞાનીની અપેક્ષાએ આવેશ્વિત ન હોય, કારણ કે તેને જ્ઞાનાવરણીયકર્મ ક્ષીણ થયેલું હોય છે ઘટતર જીવોના પ્રદેશો અનત અવિભાગપરિચ્છેદોથી આવેશ્વિત છે.

તે તે વસ્તુને ચાર પ્રકારે રાંધી રહે પેતાના કૃત્રીના
કર્મ દાદ વગેરે બામ વડે વસ્તુના કેઈ બામને રાંધે
કરીરના કેઈ બામ વડે આખી વસ્તુને રાંધે આખા
કરીર વ' વસ્તુના કેઈ બામને રાંધે અને આખા કરીર
રડ આખી વસ્તુન રાંધે એ ચાર પદ્ધતિઓમાંથી કઈ
પદ્ધતિ વડે આખા કર્મન કરે છે એ પ્રશ્ન છે

મૌ —હ બમવત્' શુ એવા કાક્ષામોદનીય કર્મ
રે છે ?

મ —હા મૌતમ !

મૌ —હે બમવત્' શુ એવ પેતાના કેઈ પણ બામ
વ' કાક્ષામોદનીયતા કેઈ એક બામ કરે છે કે બામ વડે
આખુ કરે છે કે આખા વડે બામને કરે છે કે આખા વડે
આખુ ન કરે છે ?

મ —હે મૌતમ આખા એવ પેતે જ આખા
કાક્ષામોદનીય કર્મ કરે છે તે ન્યક્ષે કરના બધા પ્રદેસો
છે તે ન્યક્ષે સ્વર્ણા બ્રહ્મ એક સમયે નાધવા ચોખ્ખ તે કર્મ
કુદમત્રો હાથ ન બધાવને નાંધવામાં એવના બધા પ્રદેસો
ક્રિયા કરે છે કારણકે એવનો સ્વભાવ એવા પ્રકારનો છે

મૌ —હ બમવત્' એવા કાક્ષામોદનીય કર્મને કેવી
ડીને અનુભવ છે ?

મ —હે મૌતમ ! તે તે કારણો^૧ વડે સકાવાજા,
કાક્ષાવજા (અન્ય કર્મને સ્વીકારવાની ઇચ્છાવજા)
વિચિકિત્સાવજા (દલ સંબધે સકા પામેલા), લેહ પામેલા
(અનિશ્ચયરૂપ મતિભય પામેલા) કમુત્સાવજા (એ એમ

૧ કૃત્રિબિહના સસર્ગાદિ ૩૫.

નથી' એ પ્રમાણે વિપરીત શુદ્ધિ પામેલા) થઈને તેઓ
ઠાક્ષામોહનીય કર્મ અનુભવે છે

ગૌં—હે ભગવન્! જિનોએ જે જાણાવ્યું છે, તે જ
મત્ય અને નિશઃ છે ?

મં—હા ગૌતમ! જિનોએ જે જાણાવ્યું છે, તે જ
મત્ય અને નિશઃ છે

ગૌં—હે ભગવન્! જે જીવ 'જિનોએ કહ્યું છે તે
જ સત્ય છે' એ પ્રમાણે માનીને મનને ગ્રિય કરે છે, તથા
'ખીજા મનો મત્ય નથી' એ પ્રમાણે મન વડે ચિંતવે છે
તથા એ પ્રમાણે મનને ખીજા મનોથી પાછું વાળે છે, તે
જીવ જિનની આજ્ઞાને આગધક (મેવઃ) થાય છે'

મં—હા ગૌતમ! તેવો પ્રાણી જિનની આજ્ઞાને
આગધક થાય છે

—શતઃ ૧, ઉદ્દેઃ ૩

ગૌં—હે ભગવન્! જીવો ઠાક્ષામોહનીય કર્મ કેવી
રીતે બાધે છે ?

મં—હે ગૌતમ! પ્રમાદરૂપ હેતુથી, અને યોગરૂપ
નિમિત્તથી જીવો ઠાક્ષામોહનીય કર્મ બાધે છે

વિવરણુ પ્રમાદ એટલે મિથ્યાત્વ,^૧ અવિરતિ^૨ અને
કપાય કે પ્રમાદના આઠ પ્રકાર આ પ્રમાણે પણ કહેવાય છે :

૧ વસ્તુના સ્થાઈ અર્થ અજ્ઞાનનેા અભાવ, તથા અયથાર્થ
વસ્તુનું અજ્ઞાન

૨ દોષોથી ન વિરમવું તે

૩ સમભાવની મર્યાદા તોડવી તે મુખ્યત્વે ક્રોધ, માન,
માયા, અને લોભ

અજ્ઞાન સહજ, મિષ્ટાજ્ઞાન, રાગ દેહ, મતિમય ધર્મનો
અનાદર, એજો અને દુષ્કૌન.

એમ એટલે મન વચન અને શરીરના વ્યાપારો.

જો —હે ભગવન્ તે પ્રમા સાચી થાય છે ?

મ —હે જોતમ તે પ્રમાદ એમથી, મન-વાણી-કાયાના
વ્યાપારોથી પેદા થાય છે.

જો —હે ભગવન્ તે એમ સાચી પેદા થાય છે ?

મ —હે જોતમ તે એમ વીચરથી પેદા થાય છે.

જો —હે ભગવન્ તે વીચ સાચી પેદા થાય છે ?

મ —હે જોતમ તે વીચ શરીરથી પેદા થાય છે.

જો —હે ભગવન્ તે શરીર સાચી પેદા થાય છે ?

મ —હે જોતમ તે શરીર છવથી પેદા થાય છે અને
ત્યારે તેમ છે તો ઉત્થાન^૨ કમ જળ વીચ અને પુરુષમર-
પરાક્રમ^૩ છે.

૧. દેશવાચના છવનો મન-વાણી પ્રવાણ સાધનવાલો
અમરદેહતા પરિપક્વન ન વ્યાપાર તે વીચ દેવદશાનીના
એ મેદા નિશ્ચયે અસ્તિત્વ પરિણામ તે પણ વીચ છે. પરંતુ
તે નહીં અભિપ્રેત નથી.

૨. ઉત્થાન એટલે ઉઠવું; કમ એટલે કમુ દેહવું, વીચ
દેહવું વચરે; જળ એટલે શારીરિક પ્રાણ; છવનો એ સાદ તે વીચ
અને હૃદયને સાધનાર પુરુષભવ (પુરુષત્વાચિમાન) તે પરાક્રમ.

૩. નાસાદશના મતમા ઉત્થાનાત્મિક નથી. અણુ કે તેને મતે
ઉત્થાનાદિકથી પુરુષાચ સિદ્ધ થતો નથી, પણ નિવૃત્તિથી ન
પુરુષાચ સિદ્ધ થાય છે. નિવૃત્તિને પ્રજ્ઞાને એ સુખાસુખ અર્થ
મનુષ્યને પ્રજ્ઞાનો હોય તે અવસ્થા મળે છે. છવો તમે તેમથી
પ્રવલ હો પશુ ન થવાનું થતું નથી, અને થવાનું તે ફરવું નથી.

ગૌં—હે ભગવન્ ! શુ હવ પોતાની મેળે જ તે કર્મને ઉદારે છે,^૧ પોતાની મેળે જ તેને ગર્હે છે, અને પોતાની મેળે જ તેને અટકાવે છે ?

મં—હા ગૌતમ ! કોઈ પણ હવને જગ પણ બધાદિ ખીજ પદાર્થના નિમિત્તથી કલ્યા નથી

—શતક ૧, ઉદે૦ ૩

ગૌં—હે ભગવન્ ? નૃગચિંત્ર કાક્ષામોહનીય કર્મને અનુભવે છે ?

મં—હા ગૌતમ ! એ પ્રમાણે અનિતક્રમાગે મુધી જાયુ

ગૌં—હે ભગવન્ ! પૃથ્વીઝાયિકા કાક્ષામોહનીય કર્મ અનુભવે છે

મં—હા ગૌતમ ! ‘અમે કાક્ષામોહનીય કર્મ વેદીએ ઝીએ’ એ પ્રમાણે તે હવોને તર્ક,^૨ મજા, પ્રજા, મન કે

૧ જે કર્મ સામાન્ય ક્રમમા ભવિષ્યઝાળમા જ ફળ આપવાનું છે, તેને કરણવિશેષથી એ ચી લાવી અત્યારે જ સોગવવામા નાખી દેવું, જેથી તેનો જલદી નાગ થઈ જાય, તે ઢિયાને ઉદીરણા કહે છે તેમા યાદ રાખવાનું કે, જે કર્મની ઉદીરણા ઘણી મોડી થવાની છે, તથા જે કર્મની ઉદીરણા ભવિષ્યમા થવાની નથી, તેની ઉદીરણા વર્તમાન કે ભવિષ્યકાળમા હોઈ શકતી નથી પરંતુ જે કર્મ તુરતમા જ ઉદીરણાને યોગ્ય હોય, તેને ઉદીરાય છે

૨ ‘આમ થશે’ એવા સ્વરૂપવાળો તે તર્ક, સજ્ઞા એટલે અર્થાવગ્રહસ્વરૂપ જ્ઞાન, પ્રજ્ઞા એટલે બધા વિશેષ સબધી જ્ઞાન અને મન એટલે એક પ્રકારના સ્મરણાદિ રૂપ મતિજ્ઞાનનો ભેદ

વચન નથી છતાં તેઓ તેને વહે છે ત્ર પ્રમાણ માં
ઇન્દ્રિયતાળા યુવા યુધી નવુત્ર

મો — હે ભગવન ' અમણનિર્મલો પશુ કાશામોદ યે
કર્મો વેદે છે

મ — હા મીતમ ' રાનાતર, રુનાતર, ચારિયાતર,
સિંચાતર પ્રવચનાતર ' પ્રત્યચનિકાતર ' રૂપાતર, કા માગાતર,
મનાતર, ભમાતર, ' નચાતર, ' નિષમાતર, અને પ્રમાણાતર
વડે રાકાવાળા કાશાવાળા વિચિત્રિસાવાળા મેહસમાપન,
અને કમુપસમાપન કર્મને તે અમણનિર્મલો પશુ કાશામોદનીય
કર્મને વેદે છે

— સતક ૧ ઉરે ૩

મો — હે ભગવન ' કાશામોદોય ' કીણુ થયા પછી
અમણનિર્મલ અંતર અને અંતિમ સરીસ્વાલો થાય /
અથવા પૂવની અવગ્યામાં બહુ મોહવલો કર્મને વિહાર કરે
પશુ પછી મંદન કર્મને મરણ પામે તો સિદ્ધ થાય

મ — હા મીતમ તે પ્રમાણે થાય

— સતક ૧ ઉરે ૬

૧ પ્રવચન બિરહે સિધ્ધાત.

૨ પ્રવચનને અણે ૩ અણે તે પ્રાવચનિક

૩ રૂપ બિરહે આચાર

૪ અથ બિરહે વિભાષા. એમો હિંસાની આબવમા
દ્રવ્યથી પશુ કાવથી નહિ; કાવથી પશુ દ્રવ્યથી નહિ કર.

૫ નવ બિરહે હિંસિતુ

૬ જીભના મદમા અસક્તિપ મોરો તેપ.

૬

ગૌં—હે ભગવન્ ! હવેને કર્કશવેદનીય — દુઃખપૂર્વક ભાગવવા યોગ્ય કર્મો—કેવી ગીતે બધાય ?

મં—હે ગૌતમ ! હવેહિંમાચી માડીને મિથ્યાદર્શન-શય્ય મુધીના^૧ દોષોને ડાગણે હવને કર્કશવેદનીય કર્મો બધાય છે

ગૌં—હે ભગવન્ ! હવેને અકર્કશવેદનીય — મુખપૂર્વક ભાગવવા યોગ્ય કર્મો કેમ બધાય ?

મં—હે ગૌતમ ! હિંમાદિનો ત્યાગ કરવાથી ^૨

ગૌં—હે ભગવન્ ! હવેને માતાવેદનીય કર્મ કેમ બધાય ?

મં—હે ગૌતમ ! બીજને વિષે અનુક્રપાથી, બીજને દુઃખ ન દેવાથી, ગોઠ ન ઉપજવવાથી, ખેદ ન ઉત્પન્ન કરવાથી, વેદના ન કરવાથી, ન મારવાથી, તેમ પરિતાપ ન ઉપજવવાથી હવે માતાવેદનીય કર્મો બાધે છે

ગૌં—હે ભગવન્ ! હવેને અસાતાવેદનીય કર્મ કેમ બધાય ?

મં—હે ગૌતમ ! બીજને દુઃખ દેવાથી, ગોઠ ઉપજવવાથી, ખેદ ઉત્પન્ન કરવાથી, વગેરે વડે

—શતક ૭, ઉદ્દે ૬

૧ જુઓ આગળ પા ૫૧

૨ નારથી માડીને વૈમાનિ- મુધીનાને સયમનો અભાવ હોવાથી તે કર્મ બાધવાપણું હોય નથી, મનુષ્યહવે માટે જ તે શક્ય છે

૭

ગી —હં ભગવન! નારીના વડે જે પાપકમ કરાશે
 છે કરામ છે અને કરાશે, તે સુધળુ દુઃખદાય છે અને જે
 નિર્જીવ થયું તે સુખદાય છે!

મ —હા જોતમ! જે પ્રભાએ વૈભાનિકા સુધી જાણવું

—સન્ન ૩ જે ૮

૪

પુદ્ગલવિભાગ

૧ પુદ્ગલ

૧

ગૌં—હે ભગવન! પુદ્ગલ (પરમાણુ) ભૂતકાળમાં હતુ, વર્તમાનકાળમાં છે, અને ભવિષ્યકાળમાં રહેશે, એમ કહેવાય ?

મં—હા ગૌતમ! એમ કહેવાય

—શતક ૧, ઉદ્દે ૪

૨

ગૌં—હે ભગવન! પુદ્ગલારિતકાય ગુરુ છે, લઘુ છે, ગુચ્છધુ છે, કે અગુરુલધુ છે?

મં—હે ગૌતમ! ગુરુલધુ છે, અને અગુરુલધુ પણ છે. ઔદારિક વગેરે ચાર દ્રવ્યો^૧ ગુરુલધુ છે, અને કાર્મણુ વગેરે^૨ દ્રવ્યો અગુરુલધુ છે^૩

—શતક ૧, ઉદ્દે ૯

૧ ઔદારિક, વૈક્રિય, આહ્વાન અને તેજસ

૨. કાર્મણુ, મન, અને ભાષા એ બધી વર્ગણાઓ

૩ અહીં આ જવાબ નિશ્ચયનયની દૃષ્ટિએ (પારમાર્થિક દૃષ્ટિએ) આપ્યો છે તે દૃષ્ટિ પ્રમાણે સૌથી ભારે અને સૌથી હળવું એવું કોઈ દ્રવ્ય

૩

હે બગવત! અન્વતીશિષે એમ ક' હ કે મે
 પરમાત્મપુરુષના એકએકને મો તા નથી કારણકે મે પરમાત્મ
 પુરુષના આ ચીકાણ^૧ નથી પરંતુ તથા પરમાત્મપુરુષનો એક
 એકને પરસ્પર ચેરિ હ કારણકે તથા પરમાત્મપુરુષનો આ
 ચીકાણ નીચ^૨ હ વળી મે તે તથા પરમાત્મપુરુષના માત્ર
 કરવામા આવે તો તેના મે માત્ર પણ થઈ શકે (એક તરફ
 દોઢ પરમાત્મ અને બીજી તરફ દોઢ એમ) તથા તથા માત્ર
 (પણ એક એક પરમાત્મ એ પ્રમાણે) થઈ શકે એ પ્રમાણે
 આ પરમાત્મ તિથે પણ બહુવં પામિ પરમાત્મપુરુષનો
 એક એકને ચોરી ભય હ અને હુ અપણે - કમપણે થાય છે
 ન હુ ખ - કમ - સાચત હ અને હમેશા સરી રીતે
 કૃપાય પામે છે તથા અપચય પામે છે હે બગવત!
 આ બધુ સંભુ છે ?

નથી એ દબો! પણ સ્વચ્છવાર્તા હ અને એ બાધી હ તે બધા
 અત્યુદય દોષ છે અને બાધીના આદ્ય સ્વચ્છવાર્તા ત્યુદય છે -
 એમ સિદ્ધવત્તત્તુ મન છે અવદ્યનવધી તો જુ, હુ ત્યુદય
 અને અત્યુદય એમ થાને પ્રમાણનાં દબો દોષ છે રેડુ ત્યુ
 છે, પુમારો હુ (હવે) છે, થાતુ ત્યુદય છે, અને આમત
 અત્યુદય છે

૧ બી જોડવાની યોગ્યતા - એટલે જ અવ અસિદ્ધિ છે
 સરખારો નેપથિકાદિનો મત.

૨ મે પરમાત્મ સૂક્ષ્મ દોષથી તેમાં આમત નથી દોષી
 પરંતુ અવારે તથા વાર કે થાય તરફે પરમાત્મ સેવા થાય ?
 વારે તેમાં સ્વચ્છવાર્તા અને છે, તેથી તેમાં થી તથા થુ દોષ છે

મ૦—હે જૌતમ! અન્યતીર્થિકો જે એ બંધુ કહે છે, તે બોલુ છે હું એમ કહું છું કે એ પરમાણુપુદ્ગલો એક એક પરસ્પર ચોટી જાય છે એ પરમાણુપુદ્ગલોમા ચીકાશ છે માટે એ પરમાણુપુદ્ગલો એક એક પરસ્પર ચોટી જાય છે જો તે એ પરમાણુપુદ્ગલોના બે ભાગ કરવામા આવે તો એક તરફ એક પરમાણુપુદ્ગલ આવે, અને બીજી તરફ એક આવે ? તે પ્રમાણે ત્રણ અને ચારનું પણ સમજવું પાચ પરમાણુપુદ્ગલો એક એકને ચોટીને સ્કંધ બને ખરો, તથા તે હાનિવૃદ્ધિ પણ પામે, ‘પરંતુ તે દુષ્કર્મ—કર્મ—પણે ન મળવે, કારણ કે કર્મ અનંત પરમાણુરૂપ હોવાથી અનંત સ્કંધરૂપ છે પાચ પરમાણુ તો માત્ર સ્કંધરૂપ જ છે એમ જો પાચ જ પરમાણુરૂપ હોય તો અમરજ્યાત પ્રદેશવાળા ડાલે કેવી રીતે ઢાઢી શકે ? વળી કર્મને શાશ્વત માનવામા આવે તો તેનો ક્ષયોપશમ વગેરે ન થવાથી જ્ઞાનાદિની હાનિ અને વૃદ્ધિ ન મળવે, માટે કર્મ શાશ્વત ન હોવું જોઈએ તેનો ચય અને નાશ મળવે જ છે ’

વિવરણ પુદ્ગલો સ્પર્શ, રસ, ગંધ અને વર્ણવાળા છે ત્યાં સ્પર્શ હોય ત્યાં અધે રસ, ગંધ અને રૂપ પણ હોય માટે પૃથ્વીની પેઠે પાણીમા, વાયુમા અને તેજમા પણ એ ચારે ગુણો છે, તથા પૃથિવીપરમાણુની પેઠે મનમા પણ

૧ જો એ બાણુ દોઢ આવે, તો અડત્રા પરમાણુમા પણ સ્વીકાન સ્વીકારી, તો પછી જો પરમાણુ ન ચોટા એમ કહેવાનો પણ અર્થ જો ? વળી જોનો અડત્રો ભાગ થઈ શકે, તે પરમાણુ પણ જાનો ?

એ ચારે મુણા હ કારણે ખન સરવ્યાપી નથી અને ૭
શીત મરવ્યાપી નથી દાખી તેમા એ ચારે મુણે દોષ ન

અપકા આપ હ નરમ, ખરખરો, ચારે દગણ
હો. તો શીકાસવાળો અને તુમેલ એ આપમાંના ચાર
/ અપકા પરમાત્મોમા દાર્ઠી રહે શીકાસવાર, તુમેલ હો
અન મિત્રા અને મોટા ઝકપીમાં નો એ આરે ૧મા
વધીચિનવણે દાર્ઠી રહે પરમાત્મ મુખ્ય હ તથા નિમ્ન હ
તમા એક રમ એક વળ અને એક મધ દોષ હ તથા
ઉપરના ચાર અપકામાંના રોઈ વળ ને અવિગદ અપકા એક
પરમાત્મા એક ન કાંતે નામ હ તેમાં નિમ્ન એ હ ૭
તેમા મરખી શીકાસ દોષ અને તેમા સુરખી તુખાસ દોષ
તથા પુદ્ગલ પર ૫૦ ચોટના નથી પણ એકબીજા કંગા
ઓછી વધી (એટલ કે એમણી ૬ તેથી વધુ) શીકાસ
અને તુખાસવાળા પુદ્ગલો ૫૦૫૦ ચોટી તથા હ
એટલે કે જેમ એકબીજા કરતાં ઓછીવધી શીકાસવાળા ને
પરમાત્મ પર ૫૦ ચોટી તથા તેમ એકબીજા કમ
ઓછીવધી સખાસવાળા પણ પર ૫૨ ચોટી તથા હ ૧

—સુત ૧ ઉદે ૧૦

૪

મી —૬ બમવન પરમાત્મપુદ્ગલ કપે!

મ —૬ ઓતમ' કહાય કપે અને કહાય ન ૬૫

૧ એટલે કે શી આપમાંથી અવિગધી એવા નમે ન હ
અને તે એક પરમાત્મા દોષ

૧ આ વિષે વધુ વિચલ મારે જુઓ વત્તાવસુધ
અપ ૫ સુ ૩૨-૪

ગૌં—હે ભગવન્ ! એ પ્રદેશનો મધ કે ?

મં—હે ગૌતમ ! કદાચ કે જે કદાચ ન કે જે, કદાચ એક ભાગ કે જે એક ભાગ ન કે જે એ પ્રમાણે એથી અનત પ્રદેશવાળા મધો માટે સમજવું

ગૌં—હે ભગવન્ ! પરમાણુપુદ્ગલ તગ્વાગ્ની ધાગ્નો આશ્રય કરે ?

મં—હા ગૌતમ !

ગૌં—હે ભગવન્ ! તે ધાગ ઉપર આશ્રિત પરમાણુ છેદાય—ભેદાય ?

મં—ના ગૌતમ ! પરમાણુઓમા શસ્ત્ર ક્રમાણુ કરી ન શકે નહિ તો તે પરમાણુ જ ન હોવાય તે જ પ્રમાણે અમખ્ય પ્રદેશવાળા મધ સુધીના મધ પણ શસ્ત્ર દ્વારા ન છેદાય કે ભેદાય ?

ગૌં—હે ભગવન્ ! અનત પ્રદેશવાળો મધ તરવારની ધારથી છેદાયભેદાય ?

મં—હે ગૌતમ ! કોઈ એક છેદાય અને કોઈ એક ન ભેદાય સૂક્ષ્મપરિણામવાળા^૧ કેટલાક ન છેદાય, અને અશૂલ-પરિણામવાળા કેટલાક છેદાય —શતક ૫, ઉદે ૭

૫

ગૌં—હે ભગવન્ ! શુ પરમાણુપુદ્ગલ અર્ધસહિત છે, મધ્યમસહિત છે, અને પ્રદેશસહિત છે, કે તે બધાથી રહિત છે ?

૧ કારણ કે તે સૂક્ષ્મ હોય છે.

૨. અનત પરમાણુનો મધ પણ સૂક્ષ્મ પરિણામવાળો હોય તો ન છેદાય

મ — હ ગૌતમ ન ત્યાપી રહિત છ પણ એકા સંખ્યાવાળા — એ ચાર, છ આઠ ઇત્યાદિ સંખ્યાવાળા — પ્રદેશાનુક્રમ કથે અર્ધસદિત કહેવાય પરંતુ વિગમ સંખ્યાવાળા — એકા સંખ્યાવાળા — તથા પાંચ સાત ઇત્યાદિ સંખ્યાવાળા — પ્રદેશાનુક્રમ કથે સુખ્ય — મધ્ય ભાગસદિત કહેવાય.

મૌ — હે ભગવત્ પ મારફતે અર્થ કરવો પરમાત્મ (૧) એક ભાગ વડે એક ભાગનો પણ કરે? (૨) એક ભાગ વડે બધા ભાગોને પણ કરે (૩) એક ભાગ વડે નવનો પણ કરે (૪) બધા ભાગો દ્વારા એક દેશને અર્થે (૫) બધા દેશો દ્વારા મધ્ય દેશને અર્થે (૬) બધા દેશો દ્વારા સર્વને અર્થે (૭) સર્વ વડે એક ભાગને અર્થે (૮) સર્વ વડે બધા ભાગને અર્થે (૯) કે સર્વ વડે સર્વને અર્થે?

મ — હ ગૌતમ અર્થ વડે સર્વને અર્થો કારણ કે પરમાત્મ ભાગસદિત છ તથા બાકીના વિકલ્પોના તેમજ સમય તથા.

એ પ્રમાણ એ પ્રદેશવાળા કથન અપરિણામ પરમાત્મ માત્રના અનંત નરમા વિકલ્પ વડે અર્થે એકલે કે સર્વ વડે એક ભાગને અર્થો કે સર્વ વડે સર્વને અર્થો.

૧ એ પરમાત્મ એના વર્ણને કાંતિ આમરના એ પ્રદેશને શેઠે અથવા એક પ્રદેશને પણ શેઠે પરમાત્મમાં એવી એક પ્રકારની યોગ્યતા છે કે અનેક પરમાત્મનો પણ એક જ એક દેશમાં જ સ્થિત હોય એ પ્રમાણે ત્યારે જ પરમાત્મ એક જ પ્રદેશમાં સ્થિત હોય, ત્યારે એકો પરમાત્મ તેને સર્વ વડે સર્વને અર્થો.

એ પ્રમાણે ત્રણ પ્રદેશવાળા ન્દધને સ્પર્શતો પચ્ચમાણ માનમા, આદમા અને નવમા વિહલ્પ વડે સ્પર્શે, એટલે કે સર્વથી દેશને, સર્વથી વણા ભાગોને અને સર્વથી સર્વને એ પ્રમાણે ચાર-પાચ એમ અનત પ્રદેશવાળા ન્દધની માથે મમજવુ

ગૌં—હે ભગવન્ ! પચ્ચમાણને સ્પર્શતા એ પ્રદેશવાળો ન્દધ કેવી રીતે સ્પર્શે ?

મં—હે ગૌતમ ! ત્રીજા અને નવમા વિહલ્પ વડે સ્પર્શે એવી રીતે એ પ્રદેશવાળા ન્દધને સ્પર્શતો દ્વિપ્રદેશિક ન્દધ પ્રથમ, તૃતીય, મમમ અને નવમા વિકલ્પ વડે સ્પર્શે, ત્રણ પ્રદેશવાળા ન્દધને સ્પર્શતો દ્વિપ્રદેશિક ન્દધ પહેલા ત્રણ વિહલ્પો વડે તેમ જ છેલ્લા ત્રણ વિકલ્પો વડે સ્પર્શે એ પ્રમાણે ચાર-પાચ અને અનત પ્રદેશવાળા સુધી જાણવુ

ગૌં—હે ભગવન્ ! પચ્ચમાણને સ્પર્શ કરતો ત્રણ પ્રદેશવાળો ન્દધ કેવી રીતે સ્પર્શે ?

મં—હે ગૌતમ ! ત્રીજા, છઠ્ઠા અને નવમા વડે સ્પર્શે દ્વિપ્રદેશિકને સ્પર્શ કરતો ત્રિપ્રદેશિક પ્રથમ, તૃતીય, ચતુર્થ, પચ્ચ, મમમ અને નવમા વડે સ્પર્શે ત્રિપ્રદેશિકને સ્પર્શ કરતો ત્રિપ્રદેશિક નવે વિકલ્પ વડે સ્પર્શે તે પ્રમાણે ચાર, પાચ અને અનત પ્રદેશવાળા સુધી જાણવુ

—શતક ૫, ઉદ્દે ૭

૬

રાજગૃહનગરનો પ્રસંગ છે

ગૌં—હે ભગવન્ ! એ પરમાણુ એકઠા થાય તો શુ થાય ?

મ — હે મીત્ર ! તેમનો દિપ્રદેશિક ઝકષ થાય અને તેને બેઠ થાય, તો તેના બે વિભાગ થાય, એક તરફ એક ગદ અને બીજી તરફ બીજો રહે. બે ત્રણ પરમાણુ એક થાય તો તેના ત્રિપ્રદેશિક ઝકષ થાય, બે તેનો બેઠ થાય તો ત્રણ બે કે ત્રણ વિભાગ થાય. બે બે વિભાગ થાય તો એક તરફ એક પરમાણુ, અને બીજી તરફ દિપ્રદેશિક ઝકષ રહે અને બે ત્રણ વિભાગ થાય તો દરેકમાં એક એક પરમાણુ રહે.

તે પ્રમાણુ ચાર, પાંચ ૭ એક દશ પરમાણુઓ મુખી બાણુ બેમો તે દશ પરમાણુનો એક દશપ્રદેશિક ઝકષ થાય અને બે તેના વિભાગ કરવામાં આવે તો બેથી દશ વિભાગ થાય.

બે વિભાગનું સ્વરૂપ — ૧-૬ ૩-૮ ૩-૭ ૪-૬ ૪-૫

ત્રણ વિભાગ — ૧-૧-૮ ૧-૨ ૭-૧-૭ ૬ ૧-૪-૫ ૨-૩-૫

૩-૪-૪ ૩-૩-૪

એ પ્રમાણે જ્ઞાનજ બાણુ.

તે પ્રમાણે સંખ્યાતા પરમાણુઓ એકસાથે મળે તો સંખ્યાતા પ્રદેશનો ઝકષ થાય અને તેનો વિભાગ થાય તો બેથી દશ કે સંખ્યાતા વિભાગ થાય. તે બેમો

[સ એકબે સંખ્યાતા મળવા.]

બે વિભાગનું સ્વરૂપ — ૧ પરમાણુ-મ ૨-સ ૩-મ

એ પ્રમાણે ૧-સ જાણવા સ-સ

ત્રણ વિભાગ ૧-૧-સ ૧-૨-સ ૧-૩-સ એ

પ્રમાણે ૧-૧-સ જાણવા ૧-સ-સ ૨-સ-સ એ

પ્રમાણે ૧-સ-સ જાણવા સ-સ-સ

એ પ્રમાણે ૧૦ વિભાગ મુધી ગણ્યા ડગ્ગુ

તે તેના મળ્યાતા વિભાગ કરવામા આવે, તો મળ્યાત

પરમાણુ થાય

અસખ્યાતા પરમાણુ એકદા મળે તો અમળ્યાત-
પ્રદેશિક મકધ થાય તેનો વિભાગ કરીએ તો બેથી ૧૦ મુધીના
તેમજ મળ્યાતા કે અમળ્યાતા વિભાગ થાય તેનું સ્વરૂપ
આ પ્રમાણે છે

બે વિભાગનું સ્વરૂપ ૧-અસ૦ એ પ્રમાણે ૧૦-અમ૦
અથવા સ૦-અસ૦, અથવા અમ૦-અમ૦

ત્રણ વિભાગ ૧-૧-અમ૦, ૧-૨-અસ૦ એ પ્રમાણે
૧-૧૦-અસ૦, અથવા ૧-મ૦-અમ૦ અથવા ૧-અસ૦-
અસ૦, અથવા ૨-અમ૦-અસ૦, એ પ્રમાણે ૧૦-અમ૦-
અસ૦, અથવા સ૦-અસ૦-અમ૦ અથવા અમ૦-અમ૦-
અસ૦ એ પ્રમાણે દશ મુધી જવું

તે સખ્યાતા વિભાગ કરવામા આવે તો

સંપરમાણુ-અસ૦, સંદ્વિપ્રદેશિકમકધ-અમળ્યાત-
એ પ્રમાણે સંદશપ્રદેશિક-અમળ્યાત, અથવા સખ્યાત
મળ્યાતપ્રદેશિક-અમ૦, અથવા મળ્યાતા અસખ્યાત-
પ્રદેશિક મકધો

તે તેના અસખ્ય વિભાગ કરવામા આવે તો અસખ્ય
પરમાણુપુદ્ગલો થાય છે

હવે અનતપરમાણુના અનતપ્રદેશાત્મક મકધના વિભાગ
કરવામા આવે, તો બે થી દશ, તેમજ સખ્યાત, અમળ્યાત,
અને અનત વિભાગ થાય

એ વિભાગનું સ્વરૂપ — ૧-અન એમ દસ સુધી અથવા

અન અન

તથા વિભાગ ૧ ૧ અન ૧-૨-અન એમ દસ સુધી

અથવા ૧-અન અન અથવા ૧-અન અન અથવા

અન અન એમ દસ સુધી અથવા ૨-અન અન

અન અન અન એ પ્રમાણે દસ સુધી મળેલું

જો મંજ્ઞાત વિભાગ કરવામાં આવે તો એ બધા
મંજ્ઞાતો અમંજ્ઞાતની પેઠે અનન્ય પદ્ય કહેવા પરંતુ એક
અનંત સ્તરે અધિક કહેવો મંજ્ઞાત મંજ્ઞાતપ્રદેસિક-અનંત-
પ્રદેસિક મંજ્ઞાત અનંતપ્રદેસિક-અનંતપ્રદેસિક અથવા
મંજ્ઞાત અનંતપ્રદેસિક

જો તના અમંજ્ઞાત વિભાગ કરીએ તો એક તરફ
અમંજ્ઞાત પરમાત્મ અન એક તરફ એક અનંતપ્રદેસિક
કે અથવા એક તરફ અમંજ્ઞાત દ્વિપ્રદેસિક-અનંત એ
પ્રમાણ દસ સુધી અથવા અમંજ્ઞાત મંજ્ઞાતપ્રદેસિક
૨૬-૧-અન અથવા એક તરફ અમંજ્ઞાત અમંજ્ઞાત
પ્રદેસિક ૨૬-૧-અન અથવા અમંજ્ઞાત અનંતપ્રદેસિક ૨૬-૧-
તે તના અનંત વિભાગ કરવામાં આવે તો અનંતપરમાત્મ ચાર
— સ્તક ૧૭ શ્લોક ૪

૭

મૌ — 'હે ભગવત' પરમાત્મ કાળથી (એકરૂપે) કયા
સુધી છે ?

મ — 'હે મૌનમ' જોનામાં જોતો એક સમય અને
વધારેમા વધારે અમંજ્ઞાત સુધી એ પ્રમાણે અનંતપ્રદેસિક
કે સુધી સમજાવેલું

ગૌં—હે ભગવન્ ! એક આકાશપ્રદેશમા ન્થિત પુદ્ગલ જ્યા હોય તે ન્થળે અથવા બીજે સ્થાને કાળથી જ્યા સુધી સકપ રહે ?

મં—હે ગૌતમ ! ઓછામા ઓછો એક સમય અને વધારેમા વધારે આવલિકાના અસખ્યેય ભાગ સુધી મકપ રહે^૧ એ પ્રમાણે આકાશના અસખ્યેય^૨ પ્રદેશમા ન્થિત પુદ્ગલ સુધી જાણવું

ગૌં—હે ભગવન્ ! પુદ્ગલ એકગણુ કાળુ કાળથી જ્યા સુધી રહે ?

મં—હે ગૌતમ ! ઓછામા ઓછો એક સમય અને વધારેમા વધારે અસખ્યેય કાળ સુધી એ પ્રમાણે અનતગણુ કાળા પુદ્ગલ સુધી જાણવું તથા વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ એમ અનતગણુ રૂક્ષ સુધી જાણવું એ પ્રમાણે સૂક્ષ્મપરિણુત તેમ જ બાદરપરિણુત પુદ્ગલ માટે જાણવું

ગૌં—હે ભગવન્ ! શબ્દપરિણુત પુદ્ગલ કાળથી જ્યાં સુધી રહે ?

મં—હે ગૌતમ ! ઓછામા ઓછો એક સમય અને વધારેમા વધારે આવલિકાના અસખ્યેય ભાગ સુધી રહે અશબ્દ-પરિણુત પુદ્ગલ તો એકગણુ કાળા પુદ્ગલની જેમ સમજવું

ગૌં—હે ભગવન્ ! જે પુદ્ગલ પરમાણુરૂપે છે, તે પરમાણુપાણુ તથા, ચક્રાદિરૂપે પરિણુમે, પછી તેને પરમાણુપાણુ પાણુ પ્રાપ્ત કરતા કાળથી કેટલું લાંબુ અતર હોય ?

૧ પુદ્ગલનું સક પત્તવ તો આકસ્મિક હોવાથી, નિષ્પત્તવની પેઠે ચલનનો અસખ્યેય વાળ નથી હોતો

૨ કોઈ પણ પુદ્ગલ આકાશના અનત પ્રદેશાવગાદ નથી

મ —હે ઓતમ! ઝોઝામાં ઝોઝો એક સમય અને વધારેમાં વધારે અસખ્યકાળ સુધીનું અતર હોય.

ઝો —હે ભગવન! દિપ્રદેશિક કપન કેટલું હોય?

મ —હે ઓતમ! ઝોઝામાં ઝોઝો એક સમય અને વધારેમાં વધારે અતરકાળનું અતર^૧ છે એ પ્રમાણે અનન્ય પ્રદેશિકરકમ સુધી જાણી શેવું.

ઝો —હે ભગવન! એક પ્રદેશમાં સ્થિત સકપ પુદ્ગલને પોતાનું કપન પશ્ચુ મુખી ફરીથી મકપન થતા કેટલો કાળ જાય?

મ —હે ઓતમ! ઝોઝામાં ઝોઝો એક સમય અને વધારેમાં વધારે અસખ્યકાળ એ પ્રમાણે અસખ્ય પ્રદેશસ્થિત રકમી મરિ પશ્ચુ સમજવું.

ઝો —હે ભગવન! એક પ્રદેશમાં સ્થિત નિષ્કપ પુદ્ગલને પોતાની નિષ્કપતા છેડી ફરીથી નિષ્કપ થતા કેટલો કાળ જાય?

મ —હે ઓતમ! ઝોઝામાં ઝોઝો એક સમય અને વધારેમાં વધારે આવસિકાનો અસખ્યકાળ એ પ્રમાણે અસખ્યપ્રદેશસ્થિત રકમી મરિ પશ્ચુ જાણવું વધુ મધ, રત રપટ સ્થૂમ અને નાદરપરિણતોને મરિ આમળ જણાવેલો સ્થિતિકાળ જ અતરકાળ^૨ સમજી શેવો.

૧. જે પ્રદેશવાળાને તેા બાહીના રકપરૂપે વચનો કાલ અને પરમાણુરૂપે વચનો કાલ તે અતરકાળ છે અને તે અતર છે મરણને બાહીના સપ રકમી અતર છે.

૨. એક સ્થિતિ છેાડી ફરી-તે સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવા વચમા જવું કાળનું અતર.

ગૌં—હે ભગવન્' શબ્દપરિણુત પુદ્ગલને કરી શબ્દ-
રૂપે પરિણુમતા પહેલા કાળનું કેટલું અતર થાય ?

મં—હે ગૌતમ' ઓછામાં ઓછો એક મમય, અને
વધારેમા વધારે અસખ્યકાળ

ગૌં—હે ભગવન્' અશબ્દપરિણુતને કરી અશબ્દ-
પરિણુત થતા કાળથી કેટલું અતર વીતે ?

મં—હે ગૌતમ' ઓછામાં ઓછો એક સમય, અને
વધારેમા વધારે આવલિકાનો અસખ્યેય ભાગ

—શતક ૫, ઉદ્દે. ૭

૮

રાજગૃહમા કાલોદાયી^૧ પૂછે છે

કાં—હે ભગવન્' અચિત્ત છતાં પણ ક્યા પુદ્ગલો
પ્રકાશ કરે ?

મં—હે કાલોદાયિ' ક્રોધાયમાન થયેલા સાધુની તેજો-
લેશ્યા દૂર જઈને દૂર પડે છે ત્યાં ત્યાં તે પડે છે, ત્યાં
ત્યાં (તેના) અચિત્ત પુદ્ગલો પણ પ્રકાશ કરે છે

—શતક ૭, ઉદ્દે. ૧૦

૯

ગૌં—હે ભગવન્' પુદ્ગલનો પરિણામ કેટલા પ્રકારનો
છે ?

મં—હે ગૌતમ' પાચ પ્રકારનો છે વર્ણપરિણામ, ગંધ-
પરિણામ, રસપરિણામ, સ્પર્શપરિણામ અને મર્યાદાપરિણામ

ગૌં—હે ભગવન્' વર્ણપરિણામ કેટલા પ્રકારનો છે ?

૧ તેની ક્યા માટે જુઓ આગળ અન્યતીર્થિક ખ ૩

મ — હે ગૌતમ ! પાંચ પ્રકારનો એ પ્રમાણે મ'પ-
પરિણામ એ પ્રકારનો, રસપરિણામ પાંચ પ્રકારનો અને
પદ્યપરિણામ આઠ પ્રકારનો બન્યો.

ઔ — હે ભગવન ! સમ્બાન(આકૃતિ)પરિણામ કેટલા
પ્રકારનો છે ?

મ — હે ગૌતમ ! પાંચ પ્રકારનો છે પરિમિત (કદ
જેવો) વૃત્તાકાર (શ્રિયા જેવો) ચક્ષ (ત્રિકોણ) ચતુરસ
(ચોપૂજ) અને આયત (લંબી)

— શ્લોક ૨૫ ઉર્ધ્વ ૩

ઔ — હે ભગવન ! સંસ્થાનો — પુરુષસંસ્થાનો
આકારો — કેટલા બધા છે ?

મ — હે ગૌતમ ! છ બધા છે પરિમિત વૃત્ત
અસ ચતુરસ આયત (દીર્ઘ) અને અનિત્ય-ચ
(પરિમિતસાદિથી ભિન્ન આકારવાળું) તે બધાં સમ્બાનો
દ્રવ્યમય છે અને તે

ઔ — હે ભગવન પરિમિતસાદિ સંસ્થાનોના કોણ
કેનાથી અધિક છે ?

મ — હે ગૌતમ ! પરિમિતસાદિ તેથી વધારે છે તેથી વૃત્ત
અસ ચાનો સમ્બાતમણ છે તેથી ચતુરસ તેથી અસ તેથી
આયત, અને તેથી અનિત્ય-ચ સમ્બાનો અસ વ્યાતમણ છે *

* સંસ્થાન એ સંસ્થાનની અવસ્થાને બહુ પ્રદેશવતી
હોય તે સ્વાભાવિક રીતે થઈ છે પરિમિત સંસ્થાન એકબા
આધાર પ્રદેશની અવસ્થાનાવાળું હોય છે અને વૃત્ત ચતુરસ
અસ અને આયત સંસ્થાન બહુકને એકબા બાજુ પાંચ થાય
તથા અને એ પ્રદેશની અવસ્થાનાવાળું છે

તાકે પશ્ચિમડલ મન્થાનવાળા પુરુષોત્તમનો વડે નિરંતર ભરણા છે તેમા તુલ્ય પ્રદેશવાળા, તુલ્ય પ્રદેશાવગાહી, અને તુલ્ય ત્રણીંધિ પર્યાયવાળા જે જે પશ્ચિમડલ ડબ્બો હોય, તે ગધાને કલ્પનાથી એક એક પક્ષિના ન્યાપિત કરતા તથા તેની ઉપર તેમ જ નીચે એક એક જાતિવાળા પશ્ચિમડલ ડબ્બો એક એક પક્ષિના ન્યાપિત કરતા, તેમા અપત્તવગત્તવ થવાથી પશ્ચિમડલ મન્થાનોનો મુદ્દાય થવના આકાશવાણી થાય છે તેમા જવન્યપ્રદેશિક ડબ્બો નવભાવથી અલ્પ હોવાથી પ્રથમ પક્ષિ નાની હોય છે, અને ત્યાર પછી ગાંધીની પક્ષિ અધિક - અધિકતર પ્રદેશવાળી હોવાથી અનુક્રમે મોટી અને વધારે મોટી થાય છે ત્યાર પછી ક્રમશઃ વધતા છેવટે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશવાળા ડબ્બો અત્યંત અલ્પ હોવાથી છેવટની પક્ષિ અત્યંત નાની હોય છે આમ ચવાડાર ક્ષેત્ર થાય છે

ગૌં—હું ભગવન્ ! વૃત્ત મન્થાન કટલા પ્રદેશવાળું છે? અને કટલા આકાશપ્રદેશમા અવગાઢ રહેલું છે?

મં—હું ગૌતમ ! વૃત્ત મન્થાન વતવૃત્ત અને પ્રતર-વૃત્ત એમ બે પ્રકારનું છે તેમા પ્રતરવૃત્ત બે પ્રકારનું છે એાજ પ્રદેશવાળું (એકી સખ્યાવાળું) અને યુગ્મસખ્યા-પ્રદેશવાળું (એટલે કે બેકી સખ્યાવાળું). તેમા જે એાજ પ્રદેશવાળું પ્રતરવૃત્ત છે, તે એાજમા એાછું પાચ પ્રદેશવાળું, અને પાચ આકાશપ્રદેશમા અવગાઢ છે, અને વધારેમા વધારે અનંત પ્રદેશવાળું, અને અસખ્યાત આકાશ-પ્રદેશમા અવગાઢ છે

વતવૃત્ત પણ એાજપ્રદેશિક (એકીસખ્યાવાળું) અને યુગ્મપ્રદેશિક (બેકી સખ્યાવાળું) એમ બે પ્રકારનું છે

તેમા ઓળપ્રદેશિક ઓછામાં ઓછું સાત પ્રદેશવાળુ અને સાત આકાશપ્રદેશમાં આવ્યા છે અને વધારેમાં વધારે અનત પ્રદેશવાળુ અને અસંખ્યાત આકાશપ્રદેશમાં આવ્યા છે તેમા જે યુગ્મપ્રદેશિક ધનરૂપ છે તે ઓછામાં ઓછું ભગીર પ્રદેશવાળુ અને ૩૨ આકાશપ્રદેશમાં આવ્યા છે અને વધારેમાં વધારે અનત પ્રદેશવાળુ અને અસંખ્ય આકાશપ્રદેશમાં આવ્યા છે

તે જ પ્રમાણે ત્ર્યસના પણ વિભાજો સમજવા પરંતુ ઓળપ્રદેશિક પ્રતરત્ર્યસના ઓછામાં ઓછા ત્રણ પ્રદેશ સમજવા અને યુગ્મપ્રદેશિક પ્રતરત્ર્યસના ઓછામાં ઓછા ૭ પ્રદેશ સમજવા તથા ઓળપ્રદેશિક ધનત્ર્યસના ઓછામાં ઓછા ૩૫ પ્રદેશ અને યુગ્મપ્રદેશિક ધનત્ર્યસના ઓછામાં ઓછા ચાર પ્રદેશ સમજવા.

તે જ પ્રમાણે ચતુરસના પણ વિભાજો સમજવા પરંતુ ઓળ પ્રતરના ઓછામાં ઓછા ત્રણ પ્રદેશ અને યુગ્મ પ્રતરના ઓછામાં ઓછા ચાર પ્રદેશ જણાવ્યા તથા ઓળ ધનના ઓછામાં ઓછા ૨૭ તથા યુગ્મ ધનના ઓછામાં ઓછા આઠ જણાવ્યા.

આમત સરસ્થાનના ત્રણ પ્રકાર જણાવ્યા મેલ્લિગ્ધાવત, પ્રતરાવત અને ધનાવત.^૧ બાકી બધુ ઉપર પ્રમાણે જણાવ્યું પરંતુ ઓળ મેણી તે ઓછામાં ઓછુ ત્રણ પ્રદેશવાળુ

૧. જે ત્રણ ઇલાકાંતિ વિશ્વમેલ્લિગ્ધાવત પ્રતરાવત મેલ્લિગ્ધાવત બનાઈ અને વિશ્વ સહિત અનેક મેલ્લિગ્ધિને ધનાવત મેલ્લિગ્ધાવત ઓળમાં બેઠુ વિપ્રદેશિક કોષ છે, અને યુગ્મ પ્રદેશિક મેલ્લિગ્ધાવત દ્વિપ્રદેશિક છે

૧૦૮ યુગ્મવંશાગીનંતે એ પ્રદેશવાળું જાણવું ઓળખતર ને
ઓગામા ઓછું ૧૫ પ્રદેશવાળું, અને યુગ્મવંશતર ને ૯
પ્રદેશવાળું મનજવું તથા ઓળખવનંતે ઓગામા ઓછા
૪૫ પ્રદેશવાળું, અને યુગ્મવંશનંતે ૧૦ પ્રદેશવાળું જાણવું
પશ્ચિમડલ મધ્યાન પણ એ પ્રકારનું છે ધનપશ્ચિમડલ,
અંત પ્રતર પરિમડલ પણ તે જને માત્ર યુગ્મપ્રદેશિઃ જ છે
પ્રતરપશ્ચિમડલ ઓગામા ઓછું ૨૦ પ્રદેશવાળું અને
ધનપશ્ચિમડલ ૪૦ પ્રદેશવાળું છે

ગૌ—હૈ ભગવન્ ' આઠાશપ્રદેશની શ્રેણીઓ દ્વ્યરૂપે
સખ્યાતી છે, અમ ખ્યાતી છે કે અનત છે ?

મ—હૈ ગૌતમ ' અનત છે

ગૌ—હૈ ભગવન્ ' પૂર્વ અને પશ્ચિમ લાખી શ્રેણીઓ
દ્વ્યરૂપે સખ્યાતી છે, અમ ખ્યાતી છે કે અનત છે ?

મ—હૈ ગૌતમ ' અનત છે એ પ્રમાણે જ દક્ષિણ
અને ઉત્તર લાખી, તથા ગિર્ધ્વ અને અધો લાખી શ્રેણીઓ
મળથે જાણવું

પરંતુ ક્ષોઢાકાશની શ્રેણીઓ દ્વ્યરૂપે અમ ખ્યાતી છે,
તમ જ તેની પૂર્વપશ્ચિમ આદિ શ્રેણીઓ પણ અસખ્યાતી
છે પરંતુ અક્ષોઢાકાશની મર્વ પ્રકારની શ્રેણીઓ અનત
જાણવી

આકાશની સર્વ પ્રકારની શ્રેણીઓ પ્રદેશરૂપે અનત છે
પરંતુ ક્ષોઢાકાશની શ્રેણીઓ પ્રદેશરૂપે કોઈ સખ્યાત પ્રદેશરૂપ
છે, તથા કોઈ અસખ્યાત પ્રદેશરૂપ છે, પણ અનત પ્રદેશરૂપ
નથી (વૃત્તાકાર ક્ષોઢના અક્ષોઢમા ગયેલા દંતકની શ્રેણીઓ
સખ્યાત પ્રદેશાત્મક છે, અને યાકીની અસખ્યાત પ્રદેશાત્મક

૭) ને પ્રભાણુ પૂર્વ અને પશ્ચિમ તથા દક્ષિણ અને ઉત્તર સાગી મળીએ। નણુવી, પગ્ગુ મિધ્વ અને અધિ સાગી શાકાકાશની મેણીએ। સખ્યાત પ્રદેશરૂપ નથી પણ અમ ખ્યાત પ્રદેશક્રમક છે

અશોકાકાશની મળીએ। કેટકિ સખ્યાત પ્રદેશરૂપ હોય, કેટકિ અમ ખ્યાત પ્રદેશરૂપ હોય અને કેટકિ અનત પ્રદેશક્રમક હોય (સોહમખવતી સુસ્થક પ્રતરની નજીકમાં આવેલી મિધ્વ-અધિ સાગી અધિશોકની મેણીએમાં ૭ પ્રાદભની છે ન મે ખ્યાત પ્રદેશની છે અને ત્યાર પછી આવેલી અમ ખ્યાત પ્રદેશની છે નીમળી સાગી અશોકાકાશની મેણીએ। ૧૧ અવસ્થ અનત પ્રદેશરૂપ હોય છે) પૂર્વ અને પશ્ચિમ સાગી તથા દક્ષિણ અને ઉત્તર સાગી અશોકાકાશની મેણીએ। અનત પ્રદેશની છે

મૌ — મમવન્ મળીએ। યુ માદિ-સાન્ત છે માદિ-અનત છે અનાદિ-સાન્ત છે કે અનાદિ-અનત છે।

મ — હ મૌતમ અનાદિ અને અનત છે

મૌ — હ મમવન્ શોકાકાશની મેણીએ। સાદિ-માંત છે।

મ — હા મૌતમ

મૌ — હે મમવન્' અશોકાકાશની મળીએ। માદિ-સાન્ત છે।

મ — ના મૌતમ' કેટકિ માદિ-સાન્ત છે કેટકિ નાદિ-અનત છે કેટકિ અનાદિ-સાન્ત છે તથા કેટકિ અનાદિ-અનત છે (મખ્યશોકવતી સુસ્થક પ્રતરની નજીક આવેલી મિધ્વ અને અધિ સાગી મેણીએ। સાદિ-માંત છે શાકાન્તથી આ બી ચોતરુ ત્રી માદિ-અનત છે

સૌદાન્તની પામે બધી શ્રેણીઓનો અનંતનો હોવાથી તેની અપેક્ષાએ અનાદિ-સાત છે, અને સોકને છોડીને જે શ્રેણીઓ આવેલી છે, તે અનાદિ અનંત છે એ પ્રમાણે પૂર્વ-પશ્ચિમ લાગી, અને દક્ષિણ-ઉત્તર લાગી શ્રેણીઓ સબધી જાણવું, પણ તે માદિ-સાત નથી કાગણ કે અસોક વિષે પૂર્વ-પશ્ચિમ અને ઉત્તર-દક્ષિણ શ્રેણીઓને આદિ છે, પણ અત નથી)

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! કેટલી શ્રેણીઓ છે ?

મ૦—૯ ગૌતમ ! માત્ર શ્રેણીઓ છે

વિવરણુ જ્યાં જ્યાં અનંત પુદ્ગલની ગતિ થાય, તે આઝાશપ્રદેશની પક્તિ, તેનું નામ શ્રેણી તેના સાત પ્રકાર છે ૧ ઋણુઆયત - મીધી અને લાગી (ગિર્ધ્વસોકાદિમાથી અધોસોકાદિમા મીધા જાય ત્યારે) ૨ એકંત વક્રા - એક તરફ વાકી (મીધા જઈને વક્રગતિ કરે, અર્થાત્ બીજી શ્રેણીમા પ્રવેશ કરે ત્યારે) ૩ ઉભયત વક્રા - એ તરફ વાકી (એટલે કે એ વાગ વક્રગતિ કરે - એ વાર બીજી શ્રેણીમા પ્રવેશ કરે ત્યારે આ શ્રેણી ગિર્ધ્વસોકની આગ્નેય દિશાથી અધોસોકની વાયવી દિશામા જે ઉત્પન્ન થાય તેને હોય છે પ્રથમ સમયે આગ્નેય દિશામાથી તીરછો નૈર્ઋતી દિશામા જાય, ત્યારથી બીજા સમયે તીરછો વાયવી દિશામા જાય, અને ત્યારથી ત્રીજા સમયે અધો - નીચે વાયવી દિશામા જાય) ૪ એકંત પ્લા - એટલે કે એક તરફ સોકનાડી મિવાયના આઝાશવાળી (ત્રસ નાડીના વામપાર્શ્વાદિ ભાગથી ત્રસનાડીમા પ્રવળ કરે, અને પુનઃ તે ત્રસનાડી દ્વારા જઈને તેના વામપાર્શ્વાદિ ભાગમા ઉત્પન્ન થાય તે એકંત પ્લા શ્રેણી કહેવાય કારણકે તેની એક દિશામા જ એટલે સોકનાડી

સિવામનું આકાશ આવેલ છે આ મેણી ને, તથા અંત
ચાર સમયની વક્રગતિ સહિત દેવા છતાં છેતરી વિદેશતાથી
ચુદી કઢી છે) ૫ ઉભયત.ખા - ને તરફ મોઢાની
મિવાપના આકાશવાણી (તસનાદીની બહાર તેના વામપાશ્વર્થી
બામથી પ્રવૃત્ત કરીને તે તસનાદી દ્વારા બર્જીને તેના / દક્ષિણ
પાશ્વર્થી બામમાં ઉત્પન્ન થાય તે ઉભયત.ખા મળી
કરવાય છે કેમકે તેને તસનાદીની બહારના વામ અને
દક્ષિણ આકાશની બાજુનો ૨૫૪ થાય છે) ૬ ૭
મળી દ્વારા પરમાત્મ વચ્ચે જોળ બમીન ઉત્પન્ન થાય તે
ચક્રવાસ અને ૭ અર્ધજોળ બમીને ઉત્પન્ન થાય તે
અર્ધચક્રવાસ

—શ્લોક ૨૫ છંદ ૩

૧૦

મૌ —હે ભગવન! પરમાત્મપુદ્ગલ એક સમયમાં
જાણના પૂર ઉડાથી પશ્ચિમ ઉડામાં પશ્ચિમ હડામાંથી પૂર
ઉડામાં દક્ષિણ ઉડામાંથી ઉત્તર હડામાં ઉત્તર ઉડામાંથી
દક્ષિણ ઉડામાં ઉપરના હડામાંથી નીચેના હડામાં અને
નીચેના હડામાંથી ઉપરના ઉડામાં નય!

મ —હા મૌનમ! નય

૧૧

મૌ —હે ભગવન! પરમાત્મપુદ્ગલ વાયુકાય ૧ ૨૫૪
(બ્યામ) છ કે વાયુકાય પરમાત્મપુદ્ગલ વડે ૨૫૪ - વામ છે /

મ —૧ મૌનમ પરમાત્મપુદ્ગલ વાયુકાય વડે બ્યામ
છે ૫૫ વાયુકાય પરમાત્મપુદ્ગલ વડે બ્યામ નથી એ

પ્રમાણે અન્ન મ્યાન પ્રદેશિત મધ્ય સ્થિતિ નામનું પદનું
અનતપ્રદેશિત મધ્ય માયનાય વડે મળે છે, પણ વાયુકાય
અનતપ્રદેશિત મધ્ય વડે ક્ષાય મળે છે હોય અને ક્ષાય મળે
ન હોય

ગૌ—હે ભગવન્ ! મમક વાયુકાય વડે મળે છે કે
વાયુકાય મમકવડે મળે છે ?

મં—હે ગૌતમ ! મમક વાયુકાય વડે વ્યાપ્ત છે પણ
વાયુકાય મમક વડે વ્યાપ્ત નથી

—શતક ૧૮ ઉદ્દેશ ૧૦

૧૨

ગૌ—હે ભગવન્ ! પરમાણુપુદ્ગલ કેટલા વર્ણવાળો,
કેટલા ગંધવાળો, કેટલા રસવાળો અને કેટલા સ્પર્શવાળો છે ?

મં—હે ગૌતમ ! તે એક વર્ણવાળો, એક ગંધવાળો,
એક રસવાળો અને એ સ્પર્શવાળો છે તે તે એક વર્ણવાળો
હોય તે ક્ષાય ઢાળો, ક્ષાય લીધો, ક્ષાય ગતો ક્ષાય પીળો
અને ક્ષાય ઘેળો હોય તે તે એક ગંધવાળો હોય તે
ક્ષાય મુગધી અને ક્ષાય દુર્ગંધી હોય તે તે એક રસવાળો
હોય, તે ક્ષાય કડવો, ક્ષાય તીખો, ક્ષાય તૂરો, ક્ષાય
ખાટો અને ક્ષાય મધુર હોય તે તે એ સ્પર્શવાળો હોય
તે ક્ષાય શીત અને ગ્નિગ્ધ, ક્ષાય શીત અને રૂક્ષ, ક્ષાય
ઉષ્ણ અને ગ્નિગ્ધ તથા ક્ષાય ઉષ્ણ અને રૂક્ષ હોય છે

૧ ન્યારે તે મોટો હોય લાગે

૨ પરમાણુમા શીત, ઉષ્ણ, ગ્નિગ્ધ અને રૂક્ષ એ ચારમાના
કોઈ પણ અવિરોધી એ સ્પર્શ હોય છે

ત્રિપ્રદેશિક રકમે કદાચ એક વણવાણે, કદાચ બે વણવાણે, કદાચ એક ગંધવાણે, કદાચ બે ગંધવાણે, કદાચ એક રસવાણે, કદાચ બે રસવાણે, કદાચ એક અપહવાણે, કદાચ બે અપહવાણે, કદાચ ત્રણ અપહવાણે અને કદાચ ચાર અપહવાણે પણ થાય. જ્યારે જન પ્રદેશોના એક વણકપે પરિણામ થાય છ ત્યારે તેના કાળો વચ્ચે પાંચ વિક્રમ થાય જ્યારે જન પ્રદેશોના બિન બિન વણકપે પરિણામ થાય ત્યારે તેના દિક્રમ મળે (કાળો-રાના કાળો-પણિા છત્યાદિ) ૧ વિક્રમ થાય એ પ્રમાણે મધે રસ અને પશુનું સુમનસુ

ત્રિપ્રદેશિક રકમે એ પ્રમાણે એક વણવાણે, બે વણવાણે, અને કદાચ ત્રણ વણવાણે હોય એમ રસ મનપે પણ ત્રણ મુખી મણતું ભાડી બધુ દિપ્રદેશિક રકમે પ્રમાણ

એમ ચતુ પ્રદેશિક રકમે વિગે પણ ભણતુ પણ એકથી માંડીને ચા વણ વચ્ચે મણવા

એમ પચપ્રદેશિક રકમે વિગે પણ સમનતું પણ એકથી માંડીને પાંચ વણ વચ્ચે મણવા તે પ્રમાણે અમમ્બાતપ્રદેશિક રકમે મુખી પણ કાંતુ

મુકમપરિણામવાળા અનતપ્રદેશિક રકમે પચપ્રદેશિક રકમથી માંડક / કંટેનું ૧

૫૨૭ શુદ્ધપરિણામવાળા અનતપ્રદેશિક રકમે ૧ થી પાંચ વણવાણે, ૧ થી બે ગંધવાણે, ૧ થી પાંચ રસવાણે,

૧ અનતપ્રદેશિક રકમે જમુ સરખ હોય તો તેમાં વરમખલ કે ખરખપદાખતું તથા ભારેપણ તે હજવાખલ સંજવર્ત નથી જ્યારે ૫૬ રકમમાં તે સમજે છે

પણ કદાચ ચાર સ્પર્શવાળો, કદાચ પાંચ સ્પર્શવાળો કદાચ ૭ સ્પર્શવાળો, કદાચ સાત સ્પર્શવાળો તથા કદાચ આઠ સ્પર્શવાળો પણ હોય ?

ગૌ—હે ભગવન ! કાણિત — ગોળની રાજમા કેટલા ચણ, ગધ, રસ અને સ્પર્શ હોય ?

મં—હે ગૌતમ ! અહીં પાગ્મથર્થિક (નેત્રયિત) અને વ્યાવહારિક એમ બે નયો (દષ્ટિર્નિદુઓ) થી જવાબ આપી શકાય વ્યાવહારિક નયની અપેક્ષાએ કાણિત ગોળ મધુર

૨ ચાર સ્પર્શવાળો હોય તો સર્વ કર્કશ, સર્વ ગુરુ, સર્વ શીત, અને સર્વ મિનગ્ધ હોય, કે સર્વ કર્કશ, સર્વ ગુરુ, સર્વ શીત અને સર્વ રક્ષ હોય, ઇત્યાદિ મૂદુ, લઘુ, કૃષ્ણ, અને રક્ષના ૧૬ વિકલ્પો સમજવા

પાંચ સ્પર્શવાળો હોય તો સર્વ કર્કશ, સર્વ ગુરુ, સર્વ શીત, એકદેશ મિનગ્ધ અને એકદેશ રક્ષ હોય (અથવા છેવટના બેમાં અનેકદેશ મિનગ્ધ અને એકદેશ રક્ષ હોય, અથવા એકદેશ મિનગ્ધ અને અનેકદેશ રક્ષ હોય, અથવા અનેકદેશ મિનગ્ધ અને અનેકદેશ રક્ષ હોય) એમ ગમે તે એક નેતરકાને એકદેશાદિ રૂપે ગણી ૩૨ વિકલ્પો દરવા

૭ સ્પર્શવાળો હોય તો સર્વ કર્કશ, સર્વ ગુરુ, એકદેશ શીત, એકદેશ કૃષ્ણ, એકદેશ મિનગ્ધ, એક રક્ષ, એમ ગમે તે બે નેતરકાને એકદેશાદિ રૂપે ગણતા ૩૮૪ વિકલ્પો થાય

સાત સ્પર્શવાળો હોય, તો સર્વ કર્કશ, એકદેશ ગુરુ, એકદેશ લઘુ, એકદેશ શીત, એકદેશ કૃષ્ણ, એકદેશ મિનગ્ધ, એકદેશ રક્ષ એમ ગમે તે ત્રણ નેતરકાને એકદેશાદિરૂપે ગણતા ૫૧૨ વિકલ્પો થાય અને આઠ સ્પર્શવાળામાં ચારે નેતરકા એકદેશાદિ રૂપે ગણતા ૧૨૯૬ વિકલ્પો થાય

રમવાયો ઠહો છે પણ નૈશ્વરિક નવની અપેક્ષાએ તેમ પામ
વધુ મે મધ પાંચ રસ અને આઠ સ્પર્શો છે [એટલે કે
તેમ પામે વધુ છે પણ અમુક એક પ્રધાન વર્ણને તેનો વધુ
અવદરમા કહેવામા આવે છે ઇત્યાદિ]

—શ્લોક ૧૮ ક્રિષ્ણે ૬

૧૩

શ્રી —હે ભગવન પરમાત્મ સંખ્યાત છે જનમખ્યાત
છે કે જનત છે

મ —હે જોતમ ! જનત છે એ પ્રમાણે જનત
પ્રદેશવાળા કષી સુધી નાણુ

શ્રી —હે ભગવન ! આકાશના એક પ્રદેશમાં રહેવા
પુદ્ગલો સંખ્યાત છે અસંખ્યાત છે કે જનત છે ?

મ —હે જોતમ ! જનત છે એ પ્રમાણે જનમખ્યાત
પ્રદેશમાં રહેલાં પુદ્ગલો સુધી નાણુ

શ્રી —હે ભગવન ! એક સમયની સ્થિતિવાળાં પુદ્ગલો
કે હાં છે ?

મ —હે જોતમ ! જનત છે એ પ્રમાણે જનમખ્યાત
નમસ્તી સ્થિતિવાળાં પુદ્ગલો સુધી નાણુ

શ્રી —હે ભગવન એકમુક્ષ કાળાં પુદ્ગલો કેટલાં
છે ?

મ —હે જોતમ ! જનત છે એ પ્રમાણે જનતકુલ
કાળાં મનથી તેમ જ બાહ્યના વધુ મધ રસ અને સ્પર્શ
મનથી નાણુ

શ્રી —હે ભગવન ! પરમાત્મ અને દિપ્રદેશિક કેમ
એમ કમ્પારિસે કાણુ કોનાથી વિશેષાધિક છે ?

મં—હે ગૌતમ ! દ્વિપ્રદેશિક કરતા પરમાણુઓ દ્રવ્યાર્થ-
રૂપે^૧ ઘણા છે તે પ્રમાણે ત્રિપ્રદેશિક કરતા દ્વિપ્રદેશિક ઝકઘો
વળા છે એ પ્રમાણે દશ પ્રદેશવાળા કરતા નવ પ્રદેશવાળા
વધારે છે પરંતુ દશ પ્રદેશવાળા ઝકઘો કરતા સખ્યાત-
પ્રદેશવાળા ઝકઘો વળાર છે, અને સખ્યાતપ્રદેશિક ઝકઘો
કરતા અસખ્યાતપ્રદેશિક ઝકઘો વળાર છે પરંતુ અનત-
પ્રદેશિક ઝકઘો કરતા અસખ્યાત પ્રદેશિક ઝકઘો વળા છે^૩

પરંતુ પ્રદેશાર્થપણે વિશેષાધિકત્વ વિચારીએ, તો
પરમાણુ કરતા દ્વિપ્રદેશિક ઝકઘો વળાર^૪ છે, એ પ્રમાણે
નવપ્રદેશિક કરતા દશપ્રદેશિક વળા છે, દશપ્રદેશિક કરતા
સખ્યાતપ્રદેશિક ઘણા છે, સખ્યાત કરતા અસખ્યાતપ્ર-
વળા છે, અને અનતપ્ર કરતા અસખ્યાત વળા છે

ગૌં—હે ભગવન્ ! એક પ્રદેશમા રહેલા અને બે
પ્રદેશમા રહેલા પુણ્યલોમા દ્રવ્યાર્થરૂપે કયા કોનાર્યા
વિશેષાધિક છે ?

મં—હે ગૌતમ ! બે પ્રદેશમા રહેલા કરતા એક

૧ આણુ કરતા દ્વિપ્રદેશિક થોડા છે, કારણ કે તે સૂક્ષ્મ છે.
બીજા એમ પણ કહે છે કે, તેનું કારણ વસ્તુસ્વભાવ જ છે

૨ તેમના ન્યાન વધારે હોવાથી — પ્રીક્ષા

૩ કારણ કે અનતપ્રદેશિક ઝકઘો તથાવિવ મૂલ્ય
પરિણામ થાય છે

૪ જેમકે દ્રવ્યત્વ વડે પરિમાણથી પરમાણુ સો હોય, અને
દ્વિપ્રદેશિક ૬૦ હોય, તોપણ પ્રદેશાર્થપણે પરમાણુઓ તો સો જ
થા, પણ દ્વિપ્રદેશિકો તો ૧૨૦ થયા.

પ્રદેશમાં ગ્રંથેણ વિસ્તાર્યકિં ૭૨ એમ દસ કરતા નવ
પ્રદેશવાળા અધિક ૭ એમ દસ કરતા સપ્તાન પ્રદેશવાળા
અન નપ્તાન સ્ત્યા અનપ્તાન પ્રદેશમાં રદધા પુદ્ગલો
આશયજ્ઞ અધિક ૭

પણ પ્રદેશાશયજ્ઞ વિચારનાં એક કરતા એ પ્રદેશમાં
ક્યા પુદ્ગલો અધિક છે એમ નવ કરતાં દસ પ્રદેશમાં
ગ્રંથા અને દસ કરતા સપ્તાન પ્રદેશમાં ગ્રંથા અને સપ્તાન
કરતા અનપ્તાન પ્રદેશમાં ગ્રંથા અધિક ૭

તો — ૧ અમરજ એક સમયની સ્થિતિવાળાં અન
અ નવવની વિધાનવાળા પુદ્ગલોમાં ક-આશયે ક્યાં પુદ્ગલો
કાનાથી આપક ૭ ।

મ — ૧૧ અવમાદનાનું (અક પ્રદેશમાં રદધા અન
અ પ્રદેશમાં ગ્રંથ ૧ નું કર્યું) ૧૧ સ્થિતિનું સમજાવું

તો — ૧ અમરજ અકમુખ કાળા અન દિમુખ કાળા
દિગ્ગતિમાં આશય ૧૫ કયા પુદ્ગલો કાનાથી વિસ્તાર્યકિં ૭ ।

મ — ૧૨ માનપુદ્ગલમાંથી ૫૦ ગણ કર્યું એ પ્રમાણ
તથા ૧૫ ૧૫ આ ૨૨ મનથી ૩૬૧

તો — ૧ અમરજ એકમુખ કાળા અન દિમુખ કાળા
દિગ્ગતિમાં ક-આશયજ્ઞ કાળા કાનાથી અધિક ૭ ।

મ — ૧ ત્રીસ એકાદશ કરતાં દિમુખ કાળા
દિગ્ગતિ અધિક ૭ એમ નવમુખ કરતાં દિમુખ કાળા

૧ દિગ્ગતિ થાત રાજ્ય કે પાયાપુષ્ટી માટેને અનવધો મત
૫ પણ આપ્રદેશવાદ દેવ ૭, અને કચ્છાથી થાત
૧૧ ૧ ૧૫ ૫ પ્રદેશવાદ દેવ ૭ ૬

વિશેષ છે, દશગુણુ દગ્તા મજ્જ્યાતગુણુ, સજ્જ્યાતગુણુ દગ્તા અમજ્જ્યાતગુણુ, અને અમજ્જ્યાતગુણુ દગ્તા અનતગુણુ. ડકઠશ પુદ્ગલો અધિક છે એ પ્રમાણે પ્રદેશાર્થરૂપે સમજવું, અને એ પ્રમાણે મૃદુ, ગુરુ અને લઘુસ્પર્શ વિષે પણ ડહિવું પણ ગીત, ઉણ, મિનઘ અને મ્હમ્પર્ગ વિષે વર્ણની પેઠે કહેવું.

ગૌ—હે ભગવન' એ પરમાણુપુદ્ગલો, તથા મજ્જ્યાત-પ્રદેશિક, અમજ્જ્યાતપ્રદેશિક અને અનતપ્રદેશિક રૂઢધોના દ્રવ્યાર્થરૂપે, પ્રદેશાર્થરૂપે અને દ્રવ્યાર્થ-પ્રદેશાર્થરૂપે ડયા ડોનાથી વિશેષાધિક છે ?

મ—હં ગૌતમ' દ્રવ્યાર્થરૂપે સૌથી થોડા અનત-પ્રદેશિક રૂઢધો છે, તેથી પરમાણુપુદ્ગલો દ્રવ્યાર્થરૂપે અનતગણા છે, તેથી મજ્જ્યાતપ્રદેશિક દ્રવ્યાર્થરૂપે મજ્જ્યાતગણા છે, અને તેથી અસજ્જ્યાતપ્રદેશિક રૂઢધો દ્રવ્યાર્થરૂપે અસજ્જ્યાતગણા છે. પ્રદેશાર્થરૂપે—અનતપ્રદેશવાળા રૂઢધો પ્રદેશાર્થરૂપે મૌથી થોડા છે, તેથી પરમાણુપુદ્ગલો અપ્રદેશાર્થરૂપે અનતગણા છે તેથી સજ્જ્યાતપ્રદેશિક રૂઢધો પ્રદેશાર્થરૂપે સજ્જ્યાતગણા છે, અને તેથી અસજ્જ્યાતપ્રદેશિક રૂઢધો પ્રદેશાર્થરૂપે અસજ્જ્યાતગણા છે, દ્રવ્યાર્થ-પ્રદેશાર્થરૂપે દ્રવ્યાર્થરૂપે અનતપ્રદેશિક રૂઢધો સૌથી થોડા છે, અને તે જ રૂઢધો પ્રદેશાર્થરૂપે અનતગણા છે તેથી પરમાણુપુદ્ગલો દ્રવ્યાર્થ-અપ્રદેશાર્થરૂપે અનતગણા છે, તેથી સજ્જ્યાતપ્રદેશિક રૂઢધો દ્રવ્યાર્થરૂપે મજ્જ્યાતગણા છે અને તેથી તે જ રૂઢધો પ્રદેશાર્થરૂપે સજ્જ્યાતગણા છે.

તેથી અસંખ્યાતપ્રદેશિક ગ્રંથો દ્વાચરૂપે અસંખ્યાતમણી
છ અને તેથી તે ૧ સ્કંધો પ્રદેશારૂપે અસંખ્યાતમણી છે

ગો — હ ભગવત્ એક પ્રદેશમા સ્ત્રી સ્ત્રી તેવાં
સંખ્યાતપ્રદેશોમા સ્ત્રી સ્ત્રી તેવાં અને અસંખ્યાત પ્રદેશમા
ગ્રંથો સ્ત્રી તેવાં પુરુષોમા દ્વાચરૂપે, પ્રદેશરૂપે અને
ત્રાચ-પ્રદેશરૂપે કોણ કોણથી અધિક છે ?

મ — હ ગોતમ ! એકપ્રદેશો શ્વર્ગસ્વ સૌથી ઘણાં
છ તેથી સંખ્યાત પ્રદેશમા સ્ત્રી સ્ત્રી તેવાં પુરુષો દ્વાચ
રૂપે સંખ્યાતમણી છે અને તેથી અસંખ્યાત પ્રદેશમા સ્ત્રી સ્ત્રી
તેવાં પુરુષો દ્વાચરૂપે અસંખ્યાતમણી છે પ્રદેશસ્વ
એક પ્રદેશમા સ્ત્રી સ્ત્રી તેવાં પુરુષો અપ્રદેશરૂપે સૌથી
ઘણાં છે તેથી સંખ્યાત પ્રદેશમા સ્ત્રી સ્ત્રી તેવાં પુરુષો
પ્રદેશારૂપે સંખ્યાતમણી છે અને તેથી અસંખ્યાત પ્રદેશમા
ગ્રંથો પુરુષો પ્રદેશરૂપે અસંખ્યાતમણી છે શ્વર્ગ-
પ્રદેશસ્વ એક પ્રદેશમા સ્ત્રી સ્ત્રી તેવાં પુરુષો દ્વાચ-
અપ્રદેશરૂપે સૌથી ઘણાં છે તેથી સંખ્યાત પ્રદેશમા
સ્ત્રી સ્ત્રી તેવાં પુરુષો ત્રાચરૂપે સંખ્યાતમણી છે અને
તેજ પુરુષો પ્રદેશરૂપે સંખ્યાતમણી છે તેથી અસંખ્યાત
પ્રદેશમા સ્ત્રી સ્ત્રી તેવાં પુરુષો દ્વાચરૂપે અસંખ્યાતમણી
છ અને તેથી તેજ પુરુષો પ્રદેશારૂપે અસંખ્યાતમણી
છ

જગમાહના સંનધિ અગત્યનકુલ્ય કશું છે તેમ સ્થિતિ
સંનધિ (એક સમયની નિશ્ચિતવાળાં સંખ્યાત સમયની
સ્થિતિવાળાં અને અસંખ્યાત સમયની સ્થિતિવાળાં અગત્ય
નકુલ્ય) કહેજું. પરમાણુપુરુષનું અગત્યનકુલ્ય કશું તેમ

એકગુણ કાળા, સખ્યાતગુણ કાળા, અસખ્યાતગુણ કાળા અને અનતગુણ કાળા એમ) વર્ણ, ગદ્ય અને રસ સખ્યે જાણવું

ગૌ—હે ભગવન્ ! એકગુણ કર્કશ, સખ્યાતગુણ કર્કશ, અસખ્યાતગુણ કર્કશ અને અનતગુણ કર્કશ એ પુદ્ગલોમા દ્રવ્યાર્થરૂપે, પ્રદેશાર્થરૂપે તથા દ્રવ્યાર્થ-પ્રદેશાર્થરૂપે કાણ કાનાથી વિશેષાધિક છે ?

મ—હે ગૌતમ ! એકગુણ કર્કશ પુદ્ગલો દ્રવ્યાર્થપણે સૌથી થોડા છે, તેથી મખ્યાતગુણ કર્કશ દ્રવ્યાર્થરૂપે સખ્યાતગણ છે, તેથી અસખ્યાતગુણ કર્કશ દ્રવ્યાર્થરૂપે અસખ્યાતગણ છે, તેથી અનતગુણ કર્કશ દ્રવ્યાર્થરૂપે અનતગણ છે પ્રદેશાર્થરૂપે પણ એમ જ જાણવું, પરંતુ મખ્યાતગુણ કર્કશ પ્રદેશાર્થરૂપે અસખ્યાતગણ કહેવા

દ્રવ્યાર્થ-પ્રદેશાર્થરૂપે એકગુણ કર્કશ પુદ્ગલો દ્રવ્યાર્થ-પ્રદેશાર્થપણે સૌથી થોડા છે, તેથી મખ્યાતગુણ કર્કશ પુદ્ગલો દ્રવ્યાર્થરૂપે મખ્યાતગણ છે, અને તે જ પુદ્ગલો પ્રદેશાર્થરૂપે મખ્યાતગણ છે, તેથી અસખ્યાતગુણ કર્કશ પુદ્ગલો દ્રવ્યાર્થરૂપે અસખ્યાતગણ છે, અને તે જ પુદ્ગલો પ્રદેશાર્થરૂપે અસખ્યાતગણ છે અનતગુણ કર્કશ પુદ્ગલો દ્રવ્યાર્થરૂપે તેથી અનતગણ છે, અને તે જ પુદ્ગલો પ્રદેશાર્થરૂપે તેથી અનતગણ છે એ જ રીતે મૃદુ, ગુરુ અને લઘુ સ્પર્શોનું જાણવું, પરંતુ શીત, ઉષ્ણ, સ્નિગ્ધ અને રૂક્ષ સ્પર્શોનું વર્ણ પ્રમાણે જાણવું

૧૪

જો —હે ભગવન સકલ પરમાત્મપુદ્ગલ પોતાની
કપાયમાન અવસ્થાથી બંધ પડી પાછા કેટલે કાળે કપે ?

મ —હ મોતમ ! અવસ્થાની અપેક્ષાએ (એટલે કે
પરમાત્મકપે / રહ ત્યારે) જોજામાં જોજો એક સમય
જાને વધારેમાં વધારે અસંખ્ય કાળનું અંતર હોય પરંતુ
પરસ્થાનની અપેક્ષાએ (એટલે કે તે ત્યારે દિગ્દેશાદિક
કષ્ટની અંતમત હોય ત્યારે) જોજામાં જોજો એક સમયનું
અંતર હોય (પણ ત્યારે તે અસંખ્યાત કાળપદ ત
દિગ્દેશાદિક કષ્ટરૂપે રહી પુનઃ તેમાંથી જુદો પડીને કપ
ત્યારે) વધારેમાં વધારે અસંખ્યાતકાળનું હોય

એ પ્રમાણે નિષ્કલ પરમાત્મપુદ્ગલ કહીને પાછા
નિષ્કલ થાય તેનું અંતર સ્વસ્થાનની અપેક્ષાએ જોજામાં
જોજો એક સમય અને વધારેમાં વધારે આવશિકનો
અસંખ્ય ભાગ હોય. પરંતુ પરસ્થાનની અપેક્ષાએ (એટલે
કે નિષ્કલ વર્ત પોતાના સ્થાનથી અસિત થાય અને જોજામાં
જોજો એક સમય દિગ્દેશાદિક રકષ્ટરૂપે રહીને પુનઃ નિષ્કલ
થાય ત્યારે) જોજામાં જોજો એક સમય, અને વધારેમાં વધારે
(એટલે કે ત્યારે અસંખ્યાતકાળ સુધી દિગ્દેશાદિક કષ્ટરૂપે
રહી તેથી જુદો વર્તિને સ્થિર થાય ત્યારે) અસંખ્યાતકાળનું
અંતર હોય

તે જ પ્રમાણે સકલ ને પ્રદેશવાળા કહીને અવસ્થાની
અપેક્ષાએ જોજામાં જોજો એક સમય અને વધારેમાં
વધારે અસંખ્યાતકાળ અને પરસ્થાનની અપેક્ષાએ જોજામાં
જોજો એક સમય અને વધારેમાં વધારે (એટલે કે

દ્વિપ્રદેશિક ચક્ર યથિત ધર્મને અનતકાળ પર્યંત ઉત્તરેતર
ખીબ અનતપુદ્ગલોની સાથે મળધ કર્તો પુન તે જ
પરમાણુની સાથે સળદ્ધ ધર્મને પુન ચાલે ત્યારે)
અનતકાળનું અતર હોય

એ પ્રદેશવાળા નિષ્કપ ચક્રને સ્વસ્થાનની અપેક્ષાએ
ઓછામા ઓછું એક સમયનું અને વધારેમા વધારે આવલિકાના
અમખ્ય ભાગનું, તથા પરસ્થાનની અપેક્ષાએ ઓછામા ઓછા
એક સમયનું અને વધારેમા વધારે અનતકાળનું અતર હોય.

એ પ્રમાણે અનતપ્રદેશિક ચક્ર સુધી જાણવું

ગૌં—હે ભગવન્ ! સકપ અને નિષ્કપ પરમાણુઓમા
કાણ કોનાથી વિશેષાધિક છે ?

મં—હે ગૌતમ ! સકપ સૌથી થોડા છે, અને નિષ્કપ
અસખ્યાતગણા છે એ પ્રમાણે અસખ્યાત પ્રદેશવાળા
ચક્રો સુધી જાણવું

ગૌં—હે ભગવન્ ! સકપ અને નિષ્કપ અનત પ્રદેશ-
વાળા ચક્રોમા કાણ કોનાથી વિશેષાધિક છે ?

મં—હે ગૌતમ ! અનત પ્રદેશવાળા નિષ્કપ ચક્રો
સૌથી થોડા છે, અને તેથી અનત પ્રદેશવાળા સકપ અનત-
ગણા છે *

ગૌં—હે ભગવન્ ! પરમાણુ અમુક અંગે કપે, સર્વ
અંગે કપે, કે નિષ્કપ હોય ?

મં—હે ગૌતમ ! તે સર્વ અંગે કપે અને કદાચ
નિષ્કપ પણ હોય

* મૂળમા એ બવાના પાછા દ્રવ્યાર્થકપે, પ્રદેગાર્થકપે અને
હલ્યાર્થકપે વિશેષાધિકત્વના અનેક વિકલ્પો આપ્યા છે

પરંતુ દિગ્ગેશિક ગ્રંથે કદાચ અમુક અંતિ કે પે કદાચ
નવ અંતિ કે પે અને કદાચ નિષ્કર પશુ રહે ?

— સતક ૨૫ ૩૩ ૪

૧૫

ઓ — ૬ ભગવન^૧ પરમાણુપુદ્ગલના સુષોમ અને
બદના સમપ્રધી અનતાનત પુદ્ગલપરિવર્તો^૨ જાણવા જેવો
છે સુષોમ અને બદના સોમથી એ પરમાણુપુદ્ગલના
અનતાનત પુદ્ગલપરિવર્તો જાણ છે કારણકે ૧ એક ત
પરમાણુ દ્વપણ્ડથી માંડી અનતાણુક દ્રવ્યો સાથે
મયોજનો અનત પરિવર્તો પામે છે અને પરમાણુ અનત
છે તથા દરેક પરમાણુએ અનત પરિવર્તો સંભવતા હોવાથી
પરમાણુપુદ્ગલના પરિવર્તો અનતાનત જાણ છે તે તે
પુદ્ગલપરિવર્તો કેટલા પ્રકારના છે ?

મ — ૬ મોતમ^૩ (પુદ્ગલપરમાણુના સહત પ્રકાર
પ્રમાણે) તે માત્ર પ્રકારના છે જ્યોદારિક પુદ્ગલપરિવર્ત^૪
વૈક્રિય પુદ્ગલપરિવર્ત તેમજ પુદ્ગલપરિવર્ત કાર્મણ્ય પુદ્ગલ
પરિવર્ત મન પુદ્ગલપરિવર્ત વચન પુદ્ગલપરિવર્ત અને
આનંદાન પુદ્ગલપરિવર્ત

ઓ — ૬ ભગવન જ્યોદારિક પુદ્ગલપરિવર્તનું તે નામ
સાચી છે ?

મ — ૬ મોતમ^૩ જ્યોદારિક સરીરમા વતતા છે

૧ મુલના અને માટે પણ કવનું અતર અને પછી તે
અપાના દ્રવ્યાર્થજિણ્ણે વિશેષાધિક્યની વિચિત્ર છે

૨ પુદ્ગલ દ્રવ્યો સાથે પરિવર્ત — એટલે કે પરમાણુઓનાં
મિલન તે પુદ્ગલપરિવર્ત

ઔદારિક શરીરને યોગ્ય દ્રવ્યો ઔદારિકશરીરપણે ગ્રહણ કરેલા છે, તથા તેપણે તે પરિણામ પામેલા છે, નિર્જરાયેલા છે, જીવપ્રદેશથી નીકળેલા છે અને જીવપ્રદેશથી છૂટા થયેલા છે, માટે તે ઔદારિક પુદ્ગલપરિવર્ત કરેવાય છે એ પ્રમાણે ખીજનું પણ સમજી લેવું

ગૌ—હે ભગવન્' ઔદારિકપુદ્ગલપરિવર્ત કેટલા ઢાળે નીપજે ?

મં—હે ગૌતમ' અનત કિત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી^૧ વડે નીપજે એ પ્રમાણે અન્યનું પણ સમજવું

ગૌ—હે ભગવન્' એ બધાની નિષ્પત્તિકાળમા કયો કાળ કોનાથી ત્રિશેષાધિક છે ?

મં—હે ગૌતમ' સર્વથી થોડો કાર્મણનો છે (કાળજી કે તે સૂક્ષ્મ તથા બહુતમ પગમાણુનિષ્પન્ન હોય છે, એક વારે બહુ સ્વીકાય છે, તથા સર્વ નાગકાદિપદમા વર્તમાન જીવ વડે તે નિરતર ગ્રહણ કરાતા હોવાથી, તે સવળા પુદ્ગલોનું ગ્રહણ થોડા વખતમા થઈ શકે), તેનાથી અનતગણો તૈજસનો છે (કાર્મણથી સ્થૂણ હોવાથી), તેનાથી અનતગણો ઔદારિકનો (તેનાથી સ્થૂણ હોવાથી), તેનાથી અનતગણો આનપ્રાણનો^૨, તેનાથી અનતગણો

૧ એટલે કે એક જીવ ગ્રાહક હોવાથી, અને પુદ્ગલ અનત હોવાથી, તથા પૂર્વે ગ્રહણ કરેલા ગણવાના ન હોવાથી

૨ જોકે તે ઔદારિક પુદ્ગલ કરતા સૂક્ષ્મ હોય છે, તથા બહુપ્રદેશિક હોય છે, છતાં અપર્યાપ્ત અવસ્થામા તેમનું ગ્રહણ હોવું નથી, તથા અપર્યાપ્ત અવસ્થામા પણ ઔદારિક શરીરના પુદ્ગલો કરતા તે થોડા લેવાયા હોય છે

મન ના^૧ તેનાથી અનતમત્તા વ્યવસ્થા^૨ અને તેનાથી
અનતમત્તા વૈદ્ય નો છ^૩

—સુત્ર ૧૩ છ ૪

૧૬

મો —હે ભગવત્! પરમાત્મ સાધત છે કે અસાધત?

મ —હે મોતમ! દ્રવ્યાર્થે તે સમ્પત છે અને
વર્ણા પદોષવડે તે અસાધત છે

મો —હે ભગવત્! પરમાત્મ ચરમ છે કે અચરમ?

મ —હે મોતમ! દ્રવ્યની અપેક્ષાએ ચરમ નથી પણ
અચરમ છે ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ કદાચિત્ ચરમ છે અને
કદાચિત્ અચરમ છે કાલની અપેક્ષાએ કદાચિત્ ચરમ છે
અને કદાચ અચરમ છે તથા ભાવની અપેક્ષાએ કદાચિત્
ચરમ છે અને કદાચિત્ અચરમ છે

—સુત્ર ૧૪ છ ૪

[વિવરણ] ૭ પરમાત્મ વિવક્ષિત પરિણામથી રહિત
મનને પુનઃ તે પરિણામને પામશે નહીં તે પરમાત્મ તે
પરિણામની અપેક્ષાએ ચરમ કહેવાય છે અને ૭ પરમાત્મ
પુનઃ તે પરિણામ પામશે તે અપેક્ષાએ તે અચરમ છે
દ્રવ્યની અપેક્ષાએ પરમાત્મ ચરમ નથી કારણ કે ઝકધ
મનના છતાં તે હરી પરમાત્મ જનશે ક્ષેત્રસામાન્યની દૃષ્ટિએ
તો તે અચરમ છે કાચુ કે પરમાત્મ હરીથી ત્યાં આવશે.

૧ મિત્ર દ્વારે ભવમાં તેનું મહત્ત્વ ન દેવાથી.

૨ મનોદ્રવ્યથી સામાન્ય જાતિ દ્વારા દેવાથી બિન સાધ
ધાર્માં ન દેવાય છે તેથી.

૩ વૈદ્ય સ્વીચ બહુ માટે પ્રાપ્ત થઈ દેવાથી.

પરંતુ અમુક કેવલજ્ઞાનીએ સમુદ્ધવાત ક્યો હોય, તે કેવલ-
જ્ઞાનીના સબધવિશિષ્ટ પરમાણુ કોઈ પણ સમયે તે ક્ષેત્રનો
આગ્રય નહીં કરે, કારણ કે તે કેવલીનું નિર્વાણ થવાથી તે
ક્ષત્રમા પુનઃ કદી નવી આવવાના માટે તે અપેક્ષાએ તે
ચરમ છે તે પ્રમાણે પૂર્વાણુદિ કાળને વિષે જે કેવલીએ
સમુદ્ધવાત ક્યો, તે કાલને વિષે જે પરમાણુ રહેતો છે, તે
પરમાણુ તે કેવલિસમુદ્ધવાતવિશિષ્ટ તે કાળને કદી પણ પ્રાપ્ત
નહીં કરે માટે તે ચરમ છે, પણ વિશેષણુરહિત ઝાલની
અપેક્ષાએ તે અચરમ છે તે જ પ્રમાણે કેવલિસમુદ્ધવાતને
અવસરે જે પરમાણુ વર્ણાદિ વિશેષભાવને પ્રાપ્ત થયો હતો,
તે પરમાણુ વિવક્ષિત કેવલિસમુદ્ધવાતવિશિષ્ટ વર્ણાદિપિણ્ણામની
અપેક્ષાએ ચરમ છે]

૧૭

ગૌ.—હે ભગવન ! કેટલા પ્રકારના પુદ્ગલો હતા છે ?

મ.—હે ગૌતમ ! ત્રણ પ્રકારના પુદ્ગલો હતા છે

૧ પ્રયોગપરિણુત—એટલે કે જીવના આપાગથી શરીરાદિરૂપે
પરિણામ પામેલા ૨ મિશ્રપરિણુત (પ્રયોગ અને સ્વભાવ
અનેના સબધથી પરિણામ પામેલા*), અને ૩ વિસ્ત્રસા-
પરિણુત (સ્વભાવથી પરિણમેલા)

* પ્રયોગપરિણામનો ત્યાગ કર્યા વિના વિસ્ત્રસા—સ્વભાવથી
પરિણામાન્તરને પ્રાપ્ત થયેલા મૃત જલેવરાદિ પુદ્ગલો તે મિશ્ર
પરિણુત, અથવા વિસ્ત્રસાથી પરિણુત થયેલી તથા ઔદારિકાદિ ગરી-
પાગે પરિણામ પામેલી ઔદારિકાદિ વર્ગણાઓ જીવના પ્રયોગથી
ન્યાય ઔદારિકાદિ ગરીર વગેરે રૂપે પરિણુત થાય ત્યારે તે પણ
મિશ્રપરિણુત કહેવાય છે

ઔ —હે ભગવન્' પ્રયોગપરિણત પુદ્ગલો કેટલા પ્રકારના હતા છે ?

મ —૬ જોતમ પાંચ પ્રકારના હતા છે એકેદિગ્ર-પ્રયોગપરિણત (એટલે કે એકેદિગ્ર છવના વ્યાપાર વડે પરિણત પામેલા એ ઉદિગ્રપ્રયોગપરિણત એમ પર્થકિ-પ્રયોગપરિણત^૧

ઔ —હે ભગવન્' મિથપરિણત પુદ્ગલો કેટલા પ્રકારના હતા છે ?

મ —૬ જોતમ પાંચ પ્રકારના હતા છે તે આ પ્રમાણે એકેદિગ્રમિથપરિણત એમ પર્થેદિગ્ર મુખી

ઔ —હે ભગવન્' વિશ્વસાપરિણત-સ્વભાવથી પરિણતને પ્રાપ્ત થયેલ પુદ્ગલો કેટલા પ્રકારના હતા છે ?

મ —૬ જોતમ પાંચ પ્રકારના હતા છે વર્ણપરિણત મંથપરિણત, રસપરિણત, પટપરિણત અને મન્થાન-પરિણત^૨

૧ મૂળમાં પણ તે દેરેલા પેદા વિષયો વલ્લુ જ્યારેલા છે; એમકે એકેદિગ્રના પૃષ્ઠી જ્યારે પાંચ પર્થેદિગ્રના નેરવિક તિલક તેવ જને મદુખ પાડા તે દેરેલા સૂર્યમ જ્યારે જલજર, મ્બજવર પર્વાત અપર્વાત રપજ સંનુર્જિમ — એમ એટલા પેદાવિષય પ્રસિદ્ધ છે તે જ્યારેલા છે

૨ તે વલ્લુ વરેળેના પેદાવિષયો પણ મૂળમાં જણાવ્યા છે મૂળમાં જ્યાં પણ પ્રયોગના મન-વાળી-કાવના પ્રયોગ એમ વલ્લુ પેદાવિષય પાડ્યા છે અને મન-વાળીના પણ સ્તલ મિથ્યા જ્યારે પેદાવિષય પાડ્યા છે કવપ્રયોગમાં જોશારિશદિ સરીકાપે પેદાવિષય પાડ્યા છે; અને તે દેરેલા

ગૌં—હે ભગવન્ ! પ્રયોગપરિણુત, મિશ્રપરિણુત અને વિસ્તસાપરિણુત એ પુદ્ગલોમા કયા પુદ્ગલો કોનાથી વિશેષાધિઃ છ ?

મં—હે ગૌતમ ! સૌથી થોડા પ્રયોગપરિણુત^૧ છે, તેથી મિશ્ર અને તગણા છે અને તેથી વિસ્તસાપરિણુત અને તગણા છે

ગૌં—હે ભગવન્ ! તે એમ જ છે હે ભગવન્ ! તે એમ જ છે

—શતક ૮, ઉદ્દે ૧

પાછા એકેન્દ્રિયાદિ રૂપે ચેટાવિભાગ પાડ્યા છે તે જ પ્રમાણે મિશ્રના પણ મનોમિશ્ર, વચનમિશ્રાદિ ચેટાવિભાગ પાડ્યા છે અને વિસ્તસાના વર્ણાદિ ચેટાવિભાગ પાડ્યા છે, તે વર્ણાદિના પણ કૃષ્ણાદિ ચેટાવિભાગ પાડ્યા છે

આમ એક દ્રવ્યની અપેક્ષાએ આટલો વિસ્તાર કરી, પાછા બે દ્રવ્યોની અપેક્ષાએ તે બધું ગણાવ્યું છે તેમા એક અમુક રીતે અને બીજી બીજી રીતે એવા પણ વિભાગો સંભવતા હોવાથી વિસ્તારનો પાર નથી રહ્યા એ પ્રમાણે પાછા ત્રણ દ્રવ્યોનો, અને અતે ચાર દ્રવ્યોનો એમ અસંખ્યાત અને અને ત દ્રવ્યોનો ઉદ્દેશ કરી પ્રકરણ પૂરું કર્યું છે

૧ કારણકે પ્રયોગપરિણુત એટલે ગતીરાદિરૂપે પરિણુત, પરંતુ જીવપુદ્ગલનો સખ વકાળ થોડો છે, તેથી તે થોડો છે, વિસ્તમાં તો અને ત છે, કારણકે જીવથી અહણ ન થાય તેવા પણ અને ત પુદ્ગલો છે

૫

અસ્તિકાય અને કાલવિભાગ

૧ અસ્તિકાય

૧

વિવરણ અન્તિ એટલે પ્રદેશ અને કાય એટલે સમૂહ. એ પ્રમાણ અસ્તિકાય એટલે પ્રદેશોના સમૂહ. એવું જુદાં વચેરે પાંચ દ્રવ્યોને અસ્તિકાય પણ કહેવામાં આવે છે કારણકે તે દ્રવ્યો પ્રદેશોના સમૂહરૂપ છે તેઓ એક પ્રદેશરૂપ અથવા એક અવયવરૂપ નથી. જુદાં તે કે અવયવરૂપ તથા અવયવપ્રત્યયરૂપ એમ બંને પ્રકારનું છે.

જેનહાન એવું સિવાય બીજું અજીવતત્ત્વ માને છે તે અજીવતત્ત્વ પાંચ પ્રકારનું છે. ધર્માસ્તિકાય અધર્માસ્તિકાય આકાશાસ્તિકાય કાલ અને પુરુષાસ્તિકાય. તેમાં કાલનો પ્રદેશસમૂહ સંભવતો ન હોવાથી તેને અસ્તિકાય કહેવામાં નથી આવતો. ઉપર્યત કેટલાક આજ્ઞાએ તેા તે

એન તત્ત્વ પણ નથી માનતા એટલે અણ્વતત્ત્વમા ચાર અસ્તિકાયો છે, અને પાચમો હવાસ્તિકાય. એમ કુલ પાચ અસ્તિકાયો થયા.

એમા હવ, આકાશ અને પુદ્ગલ એ તત્ત્વો તો વેગેપિદ, ન્યાય, સાખ્ય આદિ દર્શનોને પણ માન્ય છે, જો કે પુદ્ગલાસ્તિકાયને અદ્વૈતે ખીજ દર્શનોમા પ્રકૃતિ, પરમાણુ આદિ શબ્દોનો ઉપયોગ થાય છે પરંતુ, ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાય એ બે તત્ત્વો જૈનદર્શન સિવાય ખીજ કોઈ પણ દર્શન માનતું નથી.

અધા દ્રવ્યો આકાશમા અવકાશ મેળવીને ગહેલા છે તે પ્રમાણે ધર્મ, અધર્મ હવ, અને પુદ્ગલ પણ આકાશમા જ સ્થિત છે તેમા હવ અને પુદ્ગલ એ બે દ્રવ્યો જ ગતિશીલ અને ગતિપૂર્વક સ્થિતિશીલ છે, અર્થાત્ ગતિ અને સ્થિતિનું ઉપાદાનકારણ હવ અને પુદ્ગલ જ છે તો પણ નિમિત્તકારણ કે જે કાર્યની ઉત્પત્તિમા અવશ્ય અપેક્ષિત છે, તે ઉપાદાનકારણથી ભિન્ન હોવું જ જોઈએ એથી હવ-પુદ્ગલની ગતિમા નિમિત્તરૂપે ધર્માસ્તિકાયની અને સ્થિતિમા નિમિત્તરૂપે અધર્માસ્તિકાયની સિદ્ધિ થઈ જાય છે આ અભિપ્રાયથી શાસ્ત્રમા ધર્માસ્તિકાયનું લક્ષણ જ ‘ગતિશીલ પદાર્થોની ગતિમા નિમિત્ત થવું’ અને અધર્માસ્તિકાયનું લક્ષણ ‘સ્થિતિમા નિમિત્ત થવું’ એટલું બતાવ્યું છે.

એ ધર્મ અને અધર્મનું કાર્ય આકાશથી મિદ્ધ થઈ શકે તેમ નથી કેમકે તે અનત અને અખડ હોવાથી જડ તથા એતન દ્રવ્યને પોતાનામાં સર્વત્ર ગતિ અને સ્થિતિ કરતા રોકી શકે નહીં એટલે અનત પુદ્ગલ અને અનત હવવ્યક્તિઓ

અનત પરિભાષા વિસ્તૃત આકાશકથામાં શોકાવા વિના સમાપ્ત કરશે તેથી તે એવી પૃથક કથા જાણે કે યેથી એમનું ફરીથી મળવું અને નિવૃત્તિ સંદિગ્ધે ન હોય આવી પણ એ અસંભવિત ના નહીં ના કલ્પિત તો જાણે થશે. આ કાશ્યપી ઉપગમ્ય નતિપ્રાપ્ત દ્વેષોની મતિમર્ષાદોને નિવૃત્તિ કરના તત્ત્વના સ્વીકાર 'તત્ત્વ' દ્વારા કરે છે એ / તત્ત્વ ધર્માસ્તિકાશ્વ કહેવાય એ જ દ્વીપથી એ રીતે ચિત્તિમર્ષાદોના નિવામકરૂપે અધર્મોસ્તિકાશ્વ તત્ત્વો સ્વીકાર થાય છે.

એ ધર્મ આદિ એ સમગ્ર આકાશમાં નથી રહેતા પણ આકાશના અમુક પરિમિત ભાગમાં / ચિત્ત છે તેટલા ભાગમાં તે નિવૃત્ત છે તેટલો ભાગ લોક-લોકાકાશ કહેવાય છે આ ભાગની મહત્તા આસપાસ ચારે તરફ જે અનત આકાશ વિસ્તર્યાન છે તે અમોઘાકાશ કહેવાય છે.

ધર્માસ્તિકાશ્વ પાંચે દ્વેષ નિવૃત્ત છે અર્થાત્ તે પેલ પોતાના સામાન્ય તથા વિશેષરૂપથી કદાપિ અમૃત થતાં નથી તે પાંચે સ્થિર પણ છે — એટલે કે તેમની મધ્યમાં ક્યારેય જોડાવતાપણું થતું નથી ધર્મ અધર્મ આકાશ અને જીવ એ ચાર અર્થો છે કુદરતશક્તિ (મૃત) છે વર્ણ ધર્મ અધર્મ અને આકાશ એક એક વ્યક્તિરૂપ છે એમની જે અવતા ભેદી અધિક વ્યક્તિઓ નથી હોતી એ જ રીતે તે ત્રણે નિર્બિંબ પણ છે.

કાશ્ય એટલું સમૃદ્ધ એ ઉપરથી એવું સૂચિત થતું છે કે તે પાંચે પ્રદેસસમૃદ્ધરૂપ છે પ્રદેસ એટલે એવો મુદ્દમ અંશ કે જેના બીજા અસૌખ્યી કલ્પના મવગતી સુદિધી પણ ન થઈ શકે ધર્મ અને અધર્મ અને એક એક વ્યક્તિરૂપ.

છે, અને એમના પ્રદેશ અમરજ્યાત છે અર્થાત્ ઉક્ત અને દ્રવ્યો એક એવા અખંડ સ્વધર્મ છે કે જેના અમરજ્યાત અવિભાજ્ય અશ કક્ત બુદ્ધિથી સંખી રીતે, પાનુ વસ્તુભૂત સ્વધર્મી અલગ કરી શકાતા નથી

શ્રવણ વ્યક્તિએ અને ત છે પ્રત્યેક શ્રવ એક અખંડ વસ્તુ છે તેને પણ અમરજ્યાત પ્રદેશ છે

આકાશદ્રવ્ય બીજા ગદા દ્રવ્યોથી મોટો સ્વધર્મ છે કમંદ તે અનતપ્રદેશપરિમાણ છે

પુદ્ગલદ્રવ્યના સ્વધર્મ નિયતરૂપ નથી હોતા, કાર્ત્ત અખ્યાત પ્રદેશનો, કાર્ત્ત અમરજ્યાત પ્રદેશનો, કાર્ત્ત અનત-પ્રદેશનો તો કાર્ત્ત અનતાનત પ્રદેશનો પણ હોય છે પુદ્ગલના પ્રદેશ પોતાના સ્વધર્મી જુદા પણ થઈ શકે છે

ગૌં—હે ભગવન્ ! અસ્તિકાયો કેટલા છે ?

મં—હ ગૌતમ ! પાત્ર છે ધર્માન્તિકાય, અધર્માન્તિકાય, આકાશાન્તિકાય, શ્રવાન્તિકાય અને પુદ્ગલાન્તિકાય

ગૌં—હે ભગવન્ ! ધર્માન્તિકાયમા કેટલા રગ, ગદા અને અપર્શ છે ?

મં—હે ગૌતમ ! ધર્માન્તિકાય અત્રી છે, તેથી તેમા રગ, ગદાદિ નથી તે અત્રી, અશ્રવ, અને શાશ્વત અવસ્થિત ક્ષોકદ્રવ્ય છે દ્રવ્યથી ધર્માન્તિકાય એક દ્રવ્ય છે, ક્ષેત્રથી તે ક્ષોક જેવડો છે, કાળથી તે નિત્ય છે, ભાવથી તે રગ ગદાદિ વિનાનો છે ગુણથી તે ગતિગુણવાળો છે, એ પ્રમાણે અધર્માન્તિકાય ત્રિતિગુણવાળો છે આકાશાન્તિકાય તો ક્ષોક-ક્ષોક જેવડો છે, અને ગુણથી અન્ય દ્રવ્યોને અવકાશ આપવારૂપ અવગાહનાગુણવાળો છે

મી — દે ભગવન! જીવમ્નિકાચ દેહમાં રૂપમધાદિ વાત્રો છે ?

મ — હ મોતમ જીવમ્નિકાચ પશુ અરૂપી હાર્દ રૂપમધાદિ વિનાના છે દ્રવ્યથી તે અનત દ્રવ્યરૂપ છે સ્વેદથી ન શ્રોક જેવડો છે કાળથી તે નિત્ય છે ભાવથી રમ નધાદિ વિનાનો નથી ગુણથી ભોધ્યાપારરૂપ હિપચોમગુણ વાત્રો છે

મી — હ ભગવન! પુરુષમ્નિકાચમાં દેહમાં રમ નધાદિ છે ?

મ — હ મોતમ તે પાંચ રમ, પાંચ રસ ને ત્રણ અને આઠ રસવત્રો છે મૂત છે અજીવ છે સ્થાપત છે અન અવશ્ચિત સાકાર્ય છે દ્રવ્યથી તે અનત દ્રવ્યરૂપ છે સ્વેદથી શ્રોક જેવડો છે કાળથી નિત્ય છે ભાવથી રમનધાદિવાત્રો છે અને ગુણથી તે (૫૨૫૨ સનધાપ) મદલગુણવત્રો છે ?

મી — હ ભગવન! ધર્મમ્નિકાચનો એક પ્રદેશ તે ધર્મમ્નિકાચ એમ કહેવાય ?

મ — ના મોતમ એ પ્રમાણે ને ત્રણ કે અમખેય પ્રદેશો પણ ન કહેવાય, બધા સુધી ધર્મમ્નિકાચના એક પ્રદેશ પણ જોવા છે ત્યાં સુધી તેને ધર્મમ્નિકાચ ન કહેવાય કાણ કે ચક્રનો ભાગ તે ચક્ર ન કહેવાય તે આપુ હાપ

૧ મદલગુ કે બોગરિમ્નિકાચ અને પુરુષો સ્વેદ હવનો સુખ પે યજ્ઞના પ્રાણપારી હવ બોગરિમ્નિકાચ અને નવના પુરુષોનું મદલગુ આ હર છે.

ત્યારે જ ચક્ર કહેવાય તે પ્રમાણે, બ્યારે ધર્માસ્તિકાય
પૂરો હોય ત્યારે જ ધર્માસ્તિકાય એમ કહેવાય

—શતક ૨, ઉદ્દે ૧૦

૨

ગૌં—હે ભગવન્ ! આકાશના કેટલા પ્રકાર છે ?

મં—હે ગૌતમ ! એ પ્રકાર છે લોકાકાશ અને
અલોકાકાશ જે ક્ષેત્રમા ધર્માસ્તિકાય વગેરે દ્રવ્યો રહે છે, તે
ક્ષેત્ર, તે દ્રવ્યો સહિત લોક-લોકાકાશ કહેવાય છે, અને તેથી
જિલ્લુ તે અલોકાકાશ અલોકાકાશમા જીવાદિ દ્રવ્યો નથી
આકાશ પોને અગુરુલ્લુ છે,

—શતક ૨, ઉદ્દે ૧૦

૩

ગૌં—હે ભગવન્ ! ધર્માસ્તિકાય કેટલો મોટો છે ?

મં—હે ગૌતમ ! તે લોકપ્રમાણુ છે, લોકને અપર્જક્ષો
તથા લોકને જ અડીને રહેલો છે

ગૌં—હે ભગવન્ ! ધર્માસ્તિકાયના કેટલા ભાગને
અધોલોક સ્પર્શે છે ?

મં—હે ગૌતમ ! અધોલોક ધર્માસ્તિકાયના અડધાથી
વધારે ભાગને અડકે છે ?

ગાં—હે ભગવન્ ! ધર્માસ્તિકાયના કેટલા ભાગને
તિર્યક્ષો સ્પર્શે છે ?

૧ હારણકે ૧૪ રજ્જુપ્રમાણુ લોખા અધોલોક સાત રજ્જુ
પ્રમાણુથી વધારે છે રજ્જુ માટે જુઓ આગળ પા ૫૫૧

મ —હે ઝોતમ ! અસંખ્યેય ભાગને^૧

ઝો —હે ભગવન્ ! ધર્મોસ્તિકાવના કેટલા ભાગને
ગણ્યસિક પછે છે ?

મ —હે ઝોતમ ! ધર્મોસ્તિકાવના કાંઈકે ઝોલા અધ
ભાગને અડકે છે

—છતક ૨ કહે ૧

૩

ઝો —હે ભગવન્ ! આ લોક કેવો કહેવાય છે ?

મ —હે ઝોતમ ! આ લોક પચાસ્તિકાવરૂપ
કહેવાય છે

ઝો —હે ભગવન્ ! ધર્મોસ્તિકાવ વડે છવેાની સી
પ્રવૃત્તિ થાય ?

મ —હે ઝોતમ ! ધર્મોસ્તિકાવ વડે છવેાનું ગમન-
અમન બાદા ઉન્મેષ મનોભોગ વચનભોગ અને કાવ્યભોગ
પ્રવર્તે છે તે મિવાય તેવા પ્રકારના ૭ બીજા અમનસીક
ભાવેા છે તે સર ધર્મોસ્તિકાવથી પ્રવર્તે છે તેમજ
ધર્મોસ્તિકાવ અતિચ્છુલ્લ છે

ઝો —હે ભગવન્ અધર્મોસ્તિકાવ વડે છવેાની સી
પ્રવૃત્તિ થાય ?

મ —હે ઝોતમ અધર્મોસ્તિકાવવડે છવેાનું કીમા
રહેવું મેનવું સવું અને મનને વિર કરવું વગેરે જે કાઈ
ચિર ભાવેા છે તે પ્રવન છે કારણકે અધર્મોસ્તિકાવ
સ્થિતિચ્છુલ્લ છે

૧ કારણકે વિવ નુબોનું પ્રમાણ ૧૮ થાવતનું છે અને
ધર્મોસ્તિકાવનું તેા અસંખ્યથાવનું છે

ગૌં—હે ભગવન્ ! આકાશાન્તિકાયવડે જીવેની અને અજીવેની શ્રી પ્રવૃત્તિ થાય ?

મં—હે ગૌતમ ! આકાશાન્તિકાય એ જીવ અને અજીવદ્રવ્યોના આશ્રયકષ્પ છે (જેમ એક ઓરડાનું આકાશ એક દીવાના પ્રકાશથી ભગાય, અને બીજા મહત્ત્વ દીવાનો પ્રકાશ પણ ત્યાં જ સમાય, તેમ પુદ્ગલના પગ્નિણામની વિચિત્રતાને લીધે) એક કે એ પરમાણુથી પૂર્ણ એક આકાશ પ્રદેશની અદ્વૈત મો પરમાણુ પણ માય અને હજાર કરોડ — કે અનંત સુધીના પરમાણુઓ પણ સમાય

ગૌં—હે ભગવન્ ! જીવાસ્તિકાયવડે જીવેનું શુ પ્રવર્તે ?

મં—હે ગૌતમ ! જીવાસ્તિકાય વડે જીવ અનંત આભિનિબોધિત જ્ઞાનના (મતિજ્ઞાનના) અને અનંત શ્રુતજ્ઞાનના પર્યાયોના — એમ કેવલજ્ઞાન અને દર્શનના અનંતપર્યાયોના — એમ તે તે જ્ઞાન અને દર્શનના ઉપયોગને પ્રાપ્ત થાય છે કેમકે ઉપયોગ (બોધવ્યાપાર) એ જીવનું લક્ષણ છે

ગૌં—હે ભગવન્ ! પુદ્ગલાસ્તિકાય વડે શુ પ્રવર્તે ?

મં—હે ગૌતમ ! તેના વડે જીવેને ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ, (અને) કાર્મણ (શરીર), શ્રોત્રેન્દ્રિયથી માડીને સ્પર્શનેન્દ્રિય સુધીની ઇન્દ્રિયો, મનોયોગ, વચનયોગ, યાચયોગ અને શ્વાસોચ્છ્વાસનું ગ્રહણ પ્રવર્તે છે કેમકે ગ્રહણલક્ષણ પુદ્ગલાસ્તિકાય છે

ગૌં—હે ભગવન્ ! ધર્માન્તિકાયનો એક પ્રદેશ કેટલા ધર્માન્તિકાયના પ્રદેશો વડે સ્પર્શાયેલો હોય ?

મં—હે ગૌતમ ! ઓછામાં ઓછા ત્રણ, અને વધારેમાં વધારે ૭ (કારણકે લોકાન્તે આવેલા ત્રિકાણ

ખૂણામાં આવેલા પદ્મસ્થિતકાવને એક ઉપરનો અને જે
માડના એમ ત્રણ જ પદ્મસ્થિતકાવના પ્રદેશોની સ્પર્શના
દોષ ત્યારે તેવો ખૂણો ન હોય ત્યારે ચાર દિશાના ચાર
એક ઉપરનો અને એક નીચેનો ખજાને કુલ ૭ થાય.)

ગૌ — હે ભગવન્ ! તે કેટલા અપદ્મસ્થિતકાવના પ્રદેશો
વડે સ્પર્શવિશે હોય ?

મ — હે ગૌતમ ! આઠામાં આઠના ચાર અને
વધારેમાં વધારે સાત.^૧

ગૌ — ભગવન્ ! તે કેટલા આકાશસ્થિતકાવના પ્રદેશો
વડે સ્પર્શવિશે હોય ?

મ — હે ગૌતમ ! સાત. (સોફાને પશુ આકાશ
હોવાથી તેન આઠામાં આઠું એ વિકલ્પ સંભવનો નથી.)

ગૌ — હે ભગવન્ ! તે કેટલા અપદ્મસ્થિતકાવના પ્રદેશો
વડે સ્પર્શવિશે હોય ?

મ — હે ગૌતમ ! અનંત પ્રદેશો વડે. (કારણકે તે
એક જ દેશવે અનંત અવાનઃ પ્રદેશો આવી રહેલા હોય છે.)

ગૌ — હે ભગવન્ ! તે કેટલા પુદ્ગલસ્થિતકાવના પ્રદેશો
વડે સ્પર્શવિશે હોય ?

મ — હે ગૌતમ ! અનંત પ્રદેશો વડે.

ગૌ — હે ભગવન્ ! તે કેટલા કાલ (અઘા)ના મમયો
વડે સ્પર્શવિશે હોય ?

૧. કારણકે પદ્મસ્થિતકાવના પ્રદેશોની વડે ત્રણ અને ૭ તે
અથવા ૮; ઉપરાંત ત્રણ પદ્મસ્થિતકાવનો પ્રદેશ ૭ ત્યાં અપદ્મ
સ્થિતકાવનો પશુ ૭ તેથી એક વધેલા.

મ૦—હે ગૌતમ ! કદાચિત્ સ્પર્શયેત્તો હોય, અને કદાચિત્ ન સ્પર્શયેત્તો હોય ? જે સ્પર્શયેત્તો હોય તો અનત નમયો વડે^૧ સ્પર્શયેત્તો હોય

[અધર્માસ્તિકાયમા પણુ તે પ્રમાણે જ છે]

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! આઠાશાસ્તિકાયનો એક પ્રદેશ કેટલા ધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશો વડે સ્પર્શ કરાયેત્તો હોય ?

મ૦—હે ગૌતમ ! કદાચિત્^૧ (લોકની અપેક્ષાએ) સ્પર્શ કરાયેત્તો હોય, અને (અલોકની અપેક્ષાએ) સ્પર્શ કરાયેત્તો ન હોય જે સ્પર્શ કરાયેત્તો હોય, તો ઓછામા ઓછા એક, ૩ એ, ત્રણ કે ચાર વડે સ્પર્શ કરાયેત્તો હોય, અને વધારેમા વધારે માત્ર પ્રદેશો વડે સ્પર્શ કરાયેત્તા હોય^૨ તે પ્રમાણે અધર્માસ્તિકાયનુ પણુ જાણુવુ આઠાશાસ્તિકાયના છ પ્રદેશો વડે ન સ્પૃષ્ટ હોય, અસ્તિકાયના પ્રદેશો વડે કદાચિત્ સ્પૃષ્ટ

૧ કારણક લોકમા પણુ કાલ તો માત્ર અઢી કીપમા ન વ્યાપેત્તો છે

૨ કારણક તે અનાદિ હોવાથી તેને અનત મમયની સ્પર્શના હોય છે, અથવા વર્તમાન મમયવિશિષ્ટ અનત દ્રવ્યો ને અનત નમય કહેવાય છે, માટે

૩ અલોકનાગના અશ્વમાનમા વર્તનો આઠાશપ્રદેશ લોકાન્તમા વર્તતા એક ધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશને ન સ્પર્શે વસ્તુત આકાશપ્રદેશ જે વડે સ્પૃષ્ટ હોય, જે અલોકનાગના પ્રદેશની આગળ, નીચે અને ઉપર મર્મના પ્રદેશો હોય, તે ત્રણ વડે સ્પૃષ્ટ હોય, લોકાન્તને વિશે ખૂણામા રહેલો આઠાશપ્રદેશ ઉપર-નીચે, અને જે દિશામા રહેલો જે એક ચાર પ્રદેશો વડે સ્પૃષ્ટ હોય

૪ જે આકાશનો પ્રદેશ ઉપર-નીચે, ચાર દિશા અને ચોને છે ત્યાં ન પ્રદેશ પ્રદેશ વડે સ્પર્શાય તે માત્ર વડે સ્પર્શાય

દામ કે ન દામ દામ તો જવસ્થા જનન પ્રદેશો વડે રૂપ દામ એ પ્રમાણે પુરુષાસ્તિકાવના પ્રદેશો જન કાવના મમથોની રૂપના જાણી.

મો —હે ભગવત્ જીવાસ્તિકાવનો એક પ્રદેશ કેટલા ધર્માસ્તિકાવના પ્રદેશો વડે રૂપ દામ ?

મ —હ મોતમ ! જોનામા જોના માર જન વધારેમાં વધારે સાન વડે એ પ્રમાણે અધર્માસ્તિકાવનું પણ તથા આકાશાસ્તિકાવના સાન પ્રદેશ વડે અપરિચિત દામ બાકી બધું ધર્માસ્તિકાવ પ્રમાણે જાણુ.

મો —હે ભગવત્ ! પુરુષાસ્તિકાવના એક પ્રદેશ કેટલા ધર્માસ્તિકાવના પ્રદેશો વડે રૂપ દામ ?

મ —હ મોતમ જીવાસ્તિકાવની પેઠે બધું જાણુ ?

મો —હે ભગવત્ કાવના એક સમય કેટલા ધર્માસ્તિકાવના પ્રદેશો વડે રૂપ દામ ?

મ —હ મોતમ ! સાત પ્રદેશો વડે^૧ અધર્માસ્તિકાવ અને આકાશાસ્તિકાવનું એ મુલત્ત ૮ જાણુ જીવાસ્તિકાવ અને પુરુષાસ્તિકાવના જનત પ્રદેશો વડે રૂપ દામ, વગેરે અદ્વૈતાલ સમવિચિત અદ્વૈત-જને પણ અદ્વૈતસમવ કહીએ તો જનત અદ્વૈતમયો વડે પણ રૂપ દામ જ એમ કહવું તેઈએ

૧. મૂલમા જ્યાં પુરુષાસ્તિકાવના એ પ્રદેશો પણ પ્રદેશો એમ સંખ્યાત, અસંખ્યાત અને જનત પ્રદેશોની પણ મહત્તા છે તે રીતમા જાણિને તો થોડા કસવ મહે છે; પણ જોઈ રીતે તે ત્રિપુષ્પાન્ત કેમકથી તેને જ્યાં પડતી મૂળા છે

૨. જ્યાં જોનામા જોના એવા વિભવ સમવતો નથી; કાણ કે કોમનતા મૂળા વિષે કશું છે ન વરિ.

ગૌં—હે ભગવન્! ધર્માન્તિકાયદ્રવ્ય ધર્માસ્તિકાયના કેટલા પ્રદેશો વડે સ્પર્શ કરાયેલ હોય?

મં—હે ગૌતમ! એક પણ પ્રદેશ વડે સ્પર્શ કરાયેલ ન હોય, પરંતુ અધર્માન્તિકાયના અસખ્યાત પ્રદેશો વડે, આકાશાન્તિકાયના અસખ્યાત પ્રદેશો વડે, જીવાસ્તિકાયના અનંત પ્રદેશો વડે, અને પુદ્ગલાસ્તિકાયના અનંત પ્રદેશો વડે સ્પૃષ્ટ હોય પરંતુ અદ્ધા-કાલ-સમયો વડે તો કદાચ સ્પૃષ્ટ હોય, અને કદાચ સ્પૃષ્ટ નહોય (કાળુ કે અદ્ધા-સમય-માત્ર અઢીઢીપમા જ છે) એ પ્રમાણે બીજે બધે પણ સમજવું

ગૌં—હે ભગવન્! ધર્માસ્તિકાયનો એક પ્રદેશ અવગાઠ હોય, ત્યાં બીજા કેટલા ધર્માન્તિકાયના પ્રદેશો અવગાઠ હોય?

મં—હે ગૌતમ! એક પણ નહિ, પણ અધર્માન્તિકાયનો એક, આકાશાસ્તિકાયનો એક, જીવાન્તિકાયના અનંત અને પુદ્ગલાન્તિકાયના અનંત હોય, અદ્ધા-સમયના તો કદાચ હોય અને કદાચ ન હોય હોય તો અનંત હોય

એ પ્રમાણે અધર્માન્તિકાયનું સમજવું આકાશાસ્તિકાયનો એક પ્રદેશ હોય, ત્યાં પણ એ મુજબ જ જાણવું, પરંતુ આકાશાસ્તિકાયમા સર્વત્ર ધર્માદિ નથી, તેથી આકાશના પ્રદેશ આગળ કદાચ ધર્માદિનો પ્રદેશ ન પણ હોય

જીવાન્તિકાયના પ્રદેશ આગળ ધર્મં પ્રમાણે જ સમજવું, પરંતુ તેના પ્રદેશ આગળ જીવના પણ અનંત પ્રદેશો હોય

એમ નાણુવું ? પુરુષાસ્તિકામ છવની પેઠે / નણુવો ૫૦૦
પુરુષાસ્તિકામના બે વગેરે પ્રદેશો અવગાદ હોય ત્યાં
ધર્મોસ્તિકામના પેટલા હોય તે પ્રમતે પ્રસંગે એ પુરુષના
પ્રદેશો અસમ રહ્યા હોય, તો તેની સુખ્યા મુજબ નાણુવા
પણ તેના પ્રદેશો મળીને એક જ વર્ષ મળ્યા હોય, તો
એક જ નાણુવા છત્ર પુરુષ અને અઘા સમયના તો દરેક
ઠેકાણે જનત જ મણુવા.

મો —હે ભગવન્ ! આ એક ધર્મોસ્તિકામ અવગાદ
હોય, તો પેટલા ધર્મોસ્તિકામના પ્રદેશો રહેલા હોય ?

મ —એક પણ નહિ. પણ અધર્મોસ્તિકામ અને
આકાશોસ્તિકામના અસખ્યાન હોય પરંતુ છવાસ્તિકામ,
પુરુષાસ્તિકામ અને અઘા-સમયના જનત હોય એમ
બધે સમજી શકે.

મો —હે ભગવન્ ! આ ધર્મોસ્તિકામ અધર્મોસ્તિકામ
અને આકાશોસ્તિકામને વિષે કેઈ પુરુષ નેસુવાને કોનો
મંદવને, અને આભેદવાને શક્તિમાન છે ?

મ —ના મૌતમ ! પરંતુ તે મ્હને જનત છવે
અવગાદ છે એમ કોઈ જોરવાળાં બારણાં બંધ કરી તેમાં
દળાં દીવા સળગાવે તો ને દીવાઓનું તેજ પરંપરા મળીને
એકરૂપે વર્ધને મ્હે છતાં તેમાં કેઈ પુરુષ આભેદવા-એકવાને

૧ મણુ કે ધર્મોસ્તિકામ તો એક જ વ્યક્તિત્વ છે એટલે
આ તેમ પ્રદેશ હોય, ત્યાં તેમ જાણે ન હોઈ શકે; પરંતુ છત્ર
તો જનત વ્યક્તિ હોવાથી કોઈ છત્રના એક પ્રદેશ અમલ જન
જનત છત્રના પ્રદેશ હોઈ શકે.

શક્તિમાન ન થાય, અને છતાં ત્યાં હજાર દીવાનો પ્રકાશ
ચક્રો છે, તેમ — શતક ૧૩, ઉદ્દે. ૪

૪

ગૌં—હે ભગવન્ ! ધર્મોસ્તિકાયના મધ્ય પ્રદેશો
કેટલા છે ?

મં—હે ગૌતમ ! આઠ છે

એ પ્રમાણે અધર્મોસ્તિકાય, આકાશોસ્તિકાય, અને
જ્વાલોસ્તિકાયનું પણ મનજવું

ગૌં—હે ભગવન્ ! જ્વાલોસ્તિકાયના એ આઠ મધ્ય-
પ્રદેશો આકાશોસ્તિકાયના કેટલા પ્રદેશોમાં સમાઈ શકે ?

મં—હે ગૌતમ ! ઓછામાં ઓછા એક, બે, ત્રણ,
ચાર, પાંચ અને છ પ્રદેશોમાં સમાય, તથા વધારેમાં વધારે
આઠમાં સમાય, પણ સાતમાં ન સમાય

ગૌં—હે ભગવન્ ! તે એમ જ છે, હે ભગવન્ ! તે
એમ જ છે — શતક ૨૫, ઉદ્દે. ૫

૫

ગૌં—હે ભગવન્ ! ધર્મોસ્તિકાયના અભિવચનો —
અભિધાયક શબ્દો — પર્યાયો — કેટલા છે ?

૧ મેદુના મન્યભાગમાં આવેલા આઠ રુચક પ્રદેશોથી આઠ
દિશાઓની ગતિઆત થાય જે, તેની અપેક્ષાએ આ મન્યભાગો
ગળ્યા હોય એમ લાગે છે — દીકા

૨ જ્વાલપ્રદેશોનો સંકોચ અને વિકાસ વર્મ હોવાથી એથી
માટેને છ આકાશપ્રદેશોમાં સમાય પણ વસ્તુસ્થાવરથી
જ્વાલમાં ન સમાય

૪ —હે યોગી! અનેક છે ધર્મ ધર્મોન્નિગ્રાહ્ય પ્રાણાનિષાતવિરમણ, સુવાવાદવિરમણ એમ પાંચદ-વિરમણ મુખી ક્રોધવિવક એમ મિથ્યા સનસમ્પન્ના ત્યાગ મુખી ઈર્ષ્યાદિ પાંચ સુમિતિ, અને મનાદિ ત્રણ મુખિ — એ ત્રણ તથા તેના જેવા બીજા શબ્દો તે સુવે ધર્મોન્નિગ્રાહ્યના અભિવચન છે ?

તે પ્રમાણે અધર્મોન્નિગ્રાહ્યના અભિવચન આ પ્રમાણે છે અધર્મ અધર્મોન્નિગ્રાહ્ય — અને પ્રાણાનિષાતથી માનીને કામની અમૃતિ — એ તથા અને તેના જેવા બીજા ૭ અનેક વચ્ચે છે તે તથા.

આકાશોન્નિગ્રાહ્યના આ પ્રમાણે છે આકાશ આકાશોન્નિગ્રાહ્ય મમન તમ સુખ, વિતમ, ખદ વિદાય, વીચિ વિવર, અમર, અમરસુ (અમર — ત્થકપ ૪ મેાથી પ્રાપ્ત થાય છે તે) છિ શુષિર, માર્મ વિમુખ (મુખ આદિ ગદત), અદ [(અદ) ૭ દાગ મમન કગાય તે], અવ આધાર બોમ, આત્મન અતરિશ્ત સ્થાન અવકાશન અમમ (મમનક્રિયા રહિત) મૃદિક (અમમ) અને અનત — એ તથા એના જેવા બીજા અનેક.

હવાસ્થિગ્રાહ્યના આ પ્રમાણે છે હવ હવાન્નિગ્રાહ્ય પ્રાણ, શૂત નત્તર વિદા, ચેતા (પુદ્ગલોનો ચપ કગામ), તેા (કમગ્રથી સતુને) આત્મા ગમણ (ગમયુક્ત) દિત્ત (મમન કરનાર) પુદ્ગલ, માનવ (નશીન તરી પછી પ્રાચીન) કલ્પ, વિઘ્નો (વિવિધરૂપે કમેનો) નમન

૧ જ્યાં ધર્મોન્નિગ્રાહ્ય દ્રવ્યની સાથે અર્દિશ્ચરિ ધર્મો વગાળ્યા છે તે પ્યતમા રાખવા જેવું છે.

(ગમન શીલ) જનુ, થોનિ (હિસાદ), મયભૂતિ, ગરીડી,
નાયક (કર્મનો) અને અતન્નતમા આ તથા તેના જેવા
ખીન અનેક નામ્ને પ્રાન્તિકાયનાં અભિવચનો છે.

— શતક ૨૦ ઉદ્દેશ ૨

૨ કાલ

૧

ગૌ—હું ભગવત્ ' આ મમયક્ષેત્ર તુ કહવાય ?

મૃ—હું ગૌતમ ' આ જહુદીપ, તેની આસપાસ
આવેલો લવણમુદ્ર,^૧ તેની આસપાસ આવેલો ધાતક્રીખડ
દીપ, તેની આસપાસ આવેલો કાલોદધિ, અને તેની
આસપાસ આવેલા પુષ્કરદીપનો અર્ધોભાગ એમ અઢીદીપ
અને એ મમુદ્ર એ મમયક્ષેત્ર છે

વિવરણ ઉપર જણાવેલા ભાગ મનુષ્યક્ષેત્ર પણ કહવાય
છે મર્યાની ગતિથી ઓળખાતો દિવસ અને મામાદિદિપ
જાળ મનુષ્યક્ષેત્રમા જ છે, પણ આગળ નથી, કારણકે
આગળ ગુંદનાગ મૂર્ચો ગતિવાળા નથી મનુષ્યક્ષેત્રમા જે
બ્યોતિષક છે, તે મદા ભ્રમણ કરે છે, એમનુ ભ્રમણ મેરુની ચારે
પાશુ ધાય છે મનુષ્યક્ષેત્રમા કુલ મૂર્ચ અને ચદ્ર એકમોળત્રીસ

૧ જહુદીપ થાળી જેવો ગોળ છે તેની આસપાસ લવણ-
મમુદ્ર દડાની પેઠે ગોળ વીટળાયેલો છે, તેની આસપાસ ધાતક્રી-
ખડ અને તેની આસપાસ કાલોદધિ પણ તે જ રીતે દડાની પેઠે
ગોળ વીટળાયેલા છે તેની આસપાસ પુષ્કરદીપ પણ દડાની
પેઠે ગોળ વીટળાયેલો છે તે પુષ્કરદીપની બહારના ગોળ ફરતા
બે ભાગ કરતી વચ્ચેની લીટી જેવો માનુષ્યોત્તર પર્વત છે તેની
આ તરફનો ભાગ તે અર્ધો પુષ્કરદીપ

એકામત્રીસ છે તેમજ જગદાપમા જે-જે સવશ્વસમુદયા
ચાર-ચાર, પાતશીખડમા બાર-બાર કાશોદધિમા ૪૨-૪૨
અને પુષ્કરાર્ધમા ૭૨-૭૨ એક એક મનો પરિવાર વીસ
નજન અકુટી મહ અને હાસ્ય હજાર નવસા ન પચેનેર
જોડામેળી તારાઓ છે

મનુષ્યલોકમા મુદત અદારાત્ર પણ હયાદિ રૂપે અનેક
પ્રકારનો કાળ-વ્યવહાર થાય છે તેની મહાર નહિ. મનુષ્ય
લોકની મહાર તે કાઈ કાળ-વ્યવહાર કરવાવાળું હોય અને
એવા વ્યવહાર કરે તો પણ તે મનુષ્યલોકમા પ્રમિદ
વ્યવહાર પ્રમાણે જ કરી શકે કેમકે વ્યાવહારિક કાળવિભાગનો
મુખ્ય આધાર નિયત ક્રિયા છે આવી ક્રિયા સૂચ ચક્ર આદિ
જ્યોતિષોની મતિ જ છે પરંતુ મનુષ્યલોકની મહારના સૂચ
આદિ જ્યોતિષો વિષર છે આ કારણથી તેમની નિશિ
મન પ્રકાશ એકરૂપે છે —શ્લોક ૨ શ્લોક ૬

૨

મી —હે ભગવન નરકમા રહેલા નૈરવિદો એમ જણે
કે સમય જાતવિષક, કૃતમર્ષિણી અને અવસ્મર્ષિણી !

મ —ના જોતમ ! તે સમયાદિનું માન અહીં
મનુષ્યલોકમાં જ^૧ છે તેઓનું પ્રમાણ અહીં છે અને તેઓનું
અહીં એ પ્રમાણે જણાય છે પરંતુ નૈરવિદોને એ પ્રમાણે
જણાવું નથી. તે / પ્રમાણે મનુષ્યલોકની અવસ્થા કેરલાક
પર્યેદિય તિથ્યો ભવવપતિઓ વ્યતરો અને જ્યોતિષો
પણ મનુષ્યલોકમા છે તો પણ તે કાળના અવ્યવહારી છે

—શ્લોક ૫ શ્લોક ૬

૬

લોકવિભાગ

૧ લોક

૧

તે ડાકે, તે સમયે શ્રમણુભગવત મહાવીરના શિષ્ય રોહ નામે અનગાર હતા, તે જ્યભાવે ભદ્ર ક્રામળ, વિનયી, શાત, ઓગ ક્રોધ-માન-માયા અને લોભવાળા અત્યત નિર્ભિમાની, ગુરુને આશરે ગહેનાગ કાઢીને સંતાપ ન કરે તેવા, અને ગુરુભક્ત હતા તે રોહ નામના અનગાર પોતે શિભડક રહેલા, નીચે નમેલ મુખવાળા ધ્યાનરૂપ ક્રાહમા પેડેલા, તથા સયમ અને તપ વડે આત્માને ભાવિત કરતા, શ્રમણુભગવત મહાવીરની આજ્ઞુઆજ્ઞુ વિહરે છે

તે રોહ અનગારને એક વખત નીચેની શબ્દ થતા નેઓ ભગવાનને આવી પ્રજ્ઞવા લાગ્યા

પ્ર૦—હે ભગવન્! પહેલો લોક છે અને પત્રી અલોક
૭ ૩ પહેલો અલોક છે અને પત્રી લોક છે ?

છ — ૬ શોક' શોક અને અશોક અને પદ્ધતિ પણ છે
 અને પછી પણ છે એ અને સાધન ભાવ છે ૬ શોક
 એ બેમા અમુક પદ્ધતિ અને અમુક પછી એવા કમ નથી.
 એ પ્રમાણે જીવ-અજીવ સસારી સિદ્ધ છે નૃકી
 વગેરે ભાવોનું પણ જણાવું

— સતક ૧ છંદ ૬

૭

આમજ આવેશ મહત્તની કથાભાષી ૧

૧૬ — શુ શોક અનવાચી છે કે અન વિનાનો છે

૨ — ૬ મહત્ત' એ શોકને ચાર પ્રકારનો લક્ષ્યનો છે

કમથી કમથી કાળથી અને ભાવથી તેમા જે કથામાં
 છે તે એક છે અને અનવાચી છે ૭ શેત્રશોક છે ૮
 અમખ્ય કાશિમી શોકના મુખી સમર્થ અને પદોજાઈવાચી
 છે તથા તેનો પરિધિ અમખ્ય શોકના કા પેલીનો છે વળી
 તેનો છંદ ૭ કાજશોક છે તે દમેશ્વર કનો દમેશ્વર
 છે અને દમેશ્વર રેશ્વર તે કવિ સાધન, અને નિત્ય છે
 વળી તેનો અન નથી ૭ ભાવશોક છે તે અનત પણ
 ૫૫૫ અનત મધેપમવ, અનત ૧૫૫૫૫૫ અને અનત
 નમ્બાન૫૫૫૫૫ છે વળી તેનો અન નથી.

— સતક ૨ છંદ ૧

૩

મો — ૮ અમરવ' માક કેટલા મોટો છે

૨ — ૮ મોતમ માક અત્યંત મોટો છે તે ૫૫ પશ્ચિમ
 મધી દિગાએ અમખ્ય કાશિમી શોકના સર્વો પદોજાઈ ૨

ગૌં—હે ભગવન ! એવડા મોટા આ લોકમા એવો કાઈ પરમાણુ જેટલો પણ પ્રદેશ છે કે જ્યાં આ જીવ ઉત્પન્ન થયો ન હોય કે મરણ પામ્યો ન હોય ?

મં—હે ગૌતમ ! એ અર્થ યરાયર નથી જેમ કાઈ એક પુરુષ સો બકરી માટે એક વાડો કરે, અને તેમા વધારેમા વધારે હજાર બકરી પૂરે, અને તે વાડામા થણુ પાણી અને ચરવાનુ સ્થળ હોવાથી તે બકરીઓ ત્યાં વધારેમા વધારે ૭ માસ સુધી રહે, તો હે ગૌતમ ! તે વાડાનો એવો કાઈ પરમાણુ જેટલો પ્રદેશ હોય કે જે તે બકરીઓની લીંડીઓથી, મૂત્રથી, રોમથી, શીગડાથી, ખરીથી અને નખથી પૂર્વે સ્પર્શ ન કરાયેલો હોય ? “ના, એવો ન હોય” હે ગૌતમ ! તો પણ એમ માની શકાય કે એ વાડામા એકાદ પ્રદેશ એવો હોય કે જ્યાં તે બકરીની લીંડી વગેરેનો સ્પર્શ ન થયો હોય, પરંતુ આ લોક તે શાશ્વત હોવાથી, સસાર અનાદિ હોવાથી, જીવ નિત્ય હોવાથી, તથા કર્મની અને જન્મ-મરણની બહુલતા હોવાથી એવો એક પણ પ્રદેશ નથી કે જ્યાં આ જીવ જન્મ્યો ન હોય કે મર્યો ન હોય

—શતક ૧૨, ઉદે ૭

૪

ગૌં—હે ભગવન ! લોકના પૂર્વ ચરમાતમા (પૂર્વ આણુના છેડાને અને) જીવો, જીવદેશો, જીવપ્રદેશો, અજીવો કે તેમના દેશ પ્રદેશો છે ?

મં—હે ગૌતમ ! ત્યાં જીવો નથી પણ જીવદેશો અને જીવપ્રદેશો છે, (લોકનો છેલ્લો ભાગ વિષમ એ

પ્રદેશના પ્રતરૂપ હોવાથી તેમાં અસખ્ય પ્રદેશાવમાદી જીવો મર્યાદા નથી પરંતુ જીવદેશો અને જીવપ્રદેશોનો તે એક પ્રદેશનું નિષેય જીવ અવમાદ સંભવે છે તેથી તે તે છે) દશે ને જીવદેશો છે તેમાં પૃથિવ્યાદિ એકેન્દ્રિય જીવના દેશો મોઠાને અવશ્ય હોય છે અથવા (૧) એકેન્દ્રિયોના પાંચા દેશો અને બે ઉદ્વિયોના એકા દેશ અથવા (૨) એકેન્દ્રિયોના દેશો અને બે ઉદ્વિયોના અનેક દેશો, અથવા (૩) એકેન્દ્રિયોના દેશો અને બે ઉદ્વિયોના દેશો હોય એમ ત્રણે ઉદ્વિયોવાળા સુધી ત્રણ ત્રણ વિકલ્પો નાજુવા અનિન્દિય જીવ એન્દ્રે ઉપયોગરહિત કેવલશક્તી વ્યારે કેવલિનમુદ્ધાત કરે ત્યારે તેના દેશ પશુ ત્યાં સંભવે છે પરંતુ આત્મીય વચ્ચે દિશાની પેઠે ૧૫ દિશામાં ત્રણ વિકલ્પો ન હોવા ૫ તુ એકેન્દ્રિયોના દેશો અને અનિન્દિયનો દેશ એ વિકલ્પ જાણી દેવો કારણકે કેવલિનમુદ્ધાતવશ્યમાં આદ્ય પ્રદેશો કપાદના આકારના થાય ત્યારે પૂર્વ દિશાના મર્યાદા પ્રદેશની ૭ દિશા - કાનિ વડે વિષમતા થતી હોવાથી મોઠાના ધાનાએમાં અનિર્ણિત જીવના પાંચા દેશોનો સંભવ છે પણ એક દેશનો સંભવ નથી

વળી ત્યાં ગુહ્યમચરકર્ષા તથા ધર્મોસ્તિકાવદ્વિના દેશો અને પ્રદેશો હોવાથી અજીવો અજીવદેશો અને અજીવ પ્રદેશો તે હોય ન છે ત્યાં ને અજીવો અજીવો રહ્યા છે ૧ ધર્મોસ્તિકાવદેશ અધર્મોસ્તિકાવદેશ અને આકાશ

૧ દેશ તે દ્વિધ્રિય હોય ન તદ્દત્ત પણ છે દ્વિધ્રિય એકેન્દ્રિયમાં ૬ પદ જવાની કલ્પનાઓ થઈ માતૃમુદ્ધિત સમુદાય ૬ તેની અપેક્ષાએ અર્થ વિલ્લપ કમિયવ છે

નિઠાયદેશ તથા ત્રણેના પ્રદેશ એમ કુલ છ પ્રજાગના છે ત્યા અદ્વાસમય (ગાળ) નથી, કારણ કે તે તા અઢીકીપમા જ હોય છે ૩પીઅણવના તો મધ્ય, દેશ, પ્રદેશ અને પરમાણ એ ચાર પ્રજા છે

એ જ પ્રમાણે લોકના દક્ષિણ દિશાના ચરમાતમા, તથા પશ્ચિમ અને ઉત્તર ચરમાતમા પણ બાણુવ

પરંતુ લોકના ઉપરના ચરમાતમા થોડોડ કેટ છે ત્યા સિદ્ધા હોવાથી ત્યા એકેદ્રિયોના દેશોની માફક અનિદ્રિયોના દેશો અવશ્ય હોય છે તેથી ત્યા જે છવદેશો છે તે અવશ્ય એકેદ્રિયોના દેશો અને અનિદ્રિયોના દેશો છે, અથવા એકેદ્રિયોના દેશો, અનિદ્રિયોના દેશો અને બે ઇદ્રિયનો એક દેશ છે,^૧ અથવા એકેદ્રિયોના દેશો, અનિદ્રિયોના દેશો અને બે ઇદ્રિયોના દેશો છે એ પ્રમાણે વચલા વિરુદ્ધ સિવાયના બીજા બધા વિરુદ્ધો પત્રેદ્રિયો સુધી કહેવા ત્યા જે છવ-પ્રદેશો છે, તે અવશ્ય એકેદ્રિયોના પ્રદેશો, અને અનિદ્રિયોના પ્રદેશો છે, અથવા એકેદ્રિયોના પ્રદેશો, અનિદ્રિયોના પ્રદેશો અને એક બેઇદ્રિયના પ્રદેશો છે, અથવા એકેદ્રિયોના

૧ અહીં ઉપરના પૂર્વ દિશાના ચરમાન્તની પેઠે ‘એકેદ્રિયોના દેશો, અનિદ્રિયોના દેશો અને બે ઇદ્રિયના દેશો’ એવો વિરુદ્ધ નથી, કારણ કે, પ્રદેશની હાનિવૃદ્ધિથી થયેલ વિષમભાગ અહીં ન હોવાથી પૂર્વ ચરમાન્તની પેઠે ત્યા બે ઇદ્રિયના અનેક દેશો સંભવતા નથી પૂર્વ ચરમાન્તમા તો પ્રદેશની હાનિવૃદ્ધિ થતી હોવાથી અનેકપ્રતરાત્મક લોકદન્ત-હોવાથી ત્યા બેઇદ્રિય છવના અનેક દેશ સંભવે છે

પ્રદેશો^૧ અનિદ્રિયોના પ્રદેશો અને નેઊદ્રિયોના પ્રદેશો ૭
એ પ્રમાણે પચોદિવ સુધી તથા અજીવોના ત્યાં ૬૪
પ્રકાર સમજવા રૂપીઅજીવના મંદેષ દેશ પ્રદેશ અને
પગખાણ એ ચાર તથા ધમ અધમ અને આક્રમણ દેશ
અને પ્રદેશો એ ૭ મળીને કુલ ૧

દોહના દોહના ચરમાતમા ૯૦ હવદેશો છે તે અવસ્થા
એકદ્રિયોના દેશો છે અથવા એકદ્રિયોના દેશો અને ને
ઊદ્રિયોના દેશ ૭૨ અથવા એકદ્રિયોના દેશો અને ને
ઈદ્રિયોના દેશો છે એ પ્રમાણે અનિદ્રિયો સુધી તથા
સવના પ્રદેશોની જાતવર્ણા પૂર્વ ચરમાતના પ્રધોત્તર પ્રમાણે
તથા, પણ તેમાં એકદ્રિયોના પ્રદેશો અને નેઊદ્રિયોના
પ્રદેશ એ વિહત્ત અસંખ્યિત હોવાથી વર્ણિત નથી.^૧
અજીવોની જાતનામાં તો હવગ્ના ચરમાત પ્રમાણે તથા

સ્તંભમાના ચરમાત માટે એ પ્રમાણે પ્રથમ પૂજાર્થ
ધાતના ચાર ચરમાત હતા તેમ તેના પ્રથમ ચારે મહેવા
પણ હવરના ચરમાતમાં હવદેશો અવસ્થા એકદ્રિયના દેશો હોવા
છે અથવા (૧) એકદ્રિય દેશો અને નેઊદ્રિયોના દેશ

૧ અહીં પછીનો એકદ્રિયોના પ્રદેશો અનિદ્રિયોના
પ્રદેશો અને નેઊદ્રિયોના પ્રદેશો એવા વિહત્ત ન વર્ણવેલ મારણ
તેમાં 'એકદ્રિયોના પ્રદેશ' એ અર્થનો અસંખ્ય ૭ સ્વચ્છિત્તરૂપ
ધાત સમયે દોહનાપણ અવસ્થા સિવાય હવોનો જ્યાં એક
પ્રદેશ હોવા ત્યાં અસંખ્યાવા પ્રદેશો હોવા છે

૨ અહીં એકદ્રિયોના દેશો અને નેઊદ્રિયોના દેશો એ
પછીનો વિહત્ત દોહદ્રિયના અસંખ્યિત નથી વર્ણવેલ.

અથવા (૨) એકે દ્રિયદેશો અને બેઘદ્રિયદેશો અથવા (૩) એકદ્રિય દેશો અને બેઘદ્રિયોના દેશો — એમ ત્રણે વિકલ્પો ચાલ છે, કારણકે રત્નપ્રભામા બેઘદ્રિયો રહે છે, અને તેઓ એકે દ્રિયની અપેક્ષાએ થોડા હોય છે, તેથી તેના ઉપરના ચરમાતમા બે ઇદ્રિયનો એક, અથવા અનેક દેશ સંભવિત છે એ પ્રમાણે અનિદ્રિય મુઘી જાણવું

જીવના જે પ્રદેશો છે, તે અવગમ્ય એકે દ્રિયના છે અથવા એકે દ્રિય પ્રદેશો અને બેઘદ્રિયના પ્રદેશો,^૧ અથવા એકે દ્રિયજીવપ્રદેશો અને બેઘદ્રિયોના પ્રદેશો — એમ બે બે વિકલ્પ જાણવા ત્યાં રૂપી અજીવના ચાર અને અરૂપી અજીવના માત્ર પ્રકાર જાણવા, કારણ કે તે સમયક્ષેત્રની અદ્ય હોવાથી ત્યાં અદ્વામભય પણ હોય છે

રત્નપ્રભાનો નીચેનો ચરમાત લોકના નીચલા ચરમાતની પેઠે જાણવો, પણ વિશેષ એ કે, જીવદેશો સબધે લોકના નીચેના ચરમાતમા બેઘદ્રિયાદિના મધ્યમ વિકલ્પ રહિત બે બે વિકલ્પો કહ્યા છે પણ અહીં પચ્ચે દ્રિય એકલાની બાબતમા ત્રણે વિકલ્પ કહેવા, કારણકે રત્નપ્રભાના નીચેના ચરમાતમા દેવરૂપ પચ્ચે દ્રિયોના ગમનાગમન દ્વારા પચ્ચે દ્રિયનો દેશ અને તેના દેશો સંભવે છે અને બેઘદ્રિયાદિ તો રત્નપ્રભાના નીચેના ચરમાન્તમા મરણસમુદ્ધાતથી જાય ત્યારે જ તેનો સંભવ હોવાથી ત્યાં તેમનો દેશ જ સંભવિત છે પરંતુ દેશો સંભવતા નથી, કેમકે રત્નપ્રભાનો નીચેનો ચરમાત એક પ્રતરૂપ હોવાથી અનેક દેશનો હેતુ થતો નથી

૧ અહીં પછીનો ‘એકે દ્રિયપ્રદેશો અને બેઘદ્રિયનો પ્રદેશ’ એ વિકલ્પ ન સંભવવાના કારણ માટે જુઓ પા ૫૪૨ નો ૧

પ્રદેશો^૧ અનિદ્રિયોના પ્રદેશો અને બેઠદ્રિયોના પ્રદેશો ૭ એ પ્રમાણે પચોદિય સુધી ગણવું અજ્ઞોના ત્યાં દેહ પ્રકાર મમ ત્યાં દૂષીઅજ્ઞવના નકષે દેહ પ્રદેશ અને પગમત્સ્ય એ ચાર તથા મમ અપમ અને આકાશના દેહ અને પ્રદેશો એ ૭ મળીને કુલ ૧

હોના દેહગના ચરમાતમા ૭ હવદેશો છે તે અવસ્થા એકદ્રિયોના દેશો છે અથવા એકદ્રિયોના દેશો અને બે ઇન્દ્રિયો દેહ છે ૨ અથવા એકદ્રિયોના દેશો અને બે ઇન્દ્રિયોના દેશો છે એ પ્રમાણે અનિદ્રિયો સુધી ગણવું સવના પ્રદેશોની જાણવયા પૂર્વ ચરમાતના પ્રસોત્તર પ્રમાણે ગણવું પણ તેમાં એકદ્રિયોના પ્રદેશો અને બેઠદ્રિયોના પ્રદેશ એ વિદ્યમ અસંભવિત હોવાથી પદ્ધિત નથી.^૨ અજ્ઞોની જાણવયા તો ઉપરના ચરમાત પ્રમાણે ગણવું

રુદ્રાખના ચરમાત મારે એ પ્રમાણે પ્રજા પૂજ્યા શાકના ચાર ચરમાત દેશો તેમ તેના પણ ચારે દેશો પણ ઉપરના ચરમાતમાં હવદેશો અવસ્થા એકદ્રિયોના દેશો હોય ૬ અથવા (૧) એકદ્રિય દેશો અને બેઠદ્રિયો દેહ

૧ અહીં પાંચનો એકદ્રિયોના પ્રદેશો અનિદ્રિયોના પ્રદેશો અને બેઠદ્રિયોના પ્રદેશો બેનો વિદ્યમ ન મળુરેણ મરણ છે તેમાં 'એકદ્રિયોના પ્રદેશ એ અહીંનો અસંભવ ૭ દેવસિદ્ધિ પાત સમયે શાસ્ત્રાપાદ અવસ્થા સિવાય હોયોનો જ્યાં એક પ્રદેશ હોય ત્યાં અસંભવ પ્રદેશો હોય છે

૨ અહીં 'એકદ્રિયોના દેશો અને બેઠદ્રિયોના દેશો એ પાંચનો વિદ્યમ શાસ્ત્રાપાદ અસંભવ નથી પડેલ

રત્નપ્રમાના ચાત્ર ચરમાતની પેઠે શકરાપ્રમાના પશ્ચ
ચાત્ર ચરમાત કહેવા અને રત્નપ્રમાના નીચેના ચરમાતની
પેઠે શકરાપ્રમાનો ઉપયોગ તથા નીચરો ચરમાત સમજાવે-
અ પ્રમાણે માતમી પૃથિવી સુધી ગચ્છુર્વુ^૧ તથા મૌપત
દેવગોઠધી અત્યુત સુધીના દેવગોઠ મનધી પશ્ચ જોમ ન
નચ્છુ મૈવેશક વિમાનો માટે પશ્ચ જોમ ન ગચ્છુ પશ્ચ તેમા
વિશેષ જો કે ઉપધા અને દોહા ચરમાત વિષ જીવદેવો
સમધિ પચેડિયોમા પશ્ચ વચરો ચિકમ્પ ન કહેવો — કાચ્છુકે
મૈવેશક તથા અનુચર વિમાનમા દેવોનું ચમનાચમન ન
હોવાથી^૨ પચેડિયમા પશ્ચ જાન્મે ચિકમ્પ ૭

—સતક ૧૬ કહે ૮

૫

મૌતમ ' હ ભગવત ' મોટી જાદિવસો દેવ લોકાતમા
જીમા ગી જાણેકર્મા પેળાના હાજ છત્વાદિને સંગ્રામવા કે
પચામ્વા સમજ છે ?

મ —ના મૌતમ જામીનિકાવના અભાવથી અજોકર્મા
જીવ અને પુરુષ હાવ નહી માટે ત્યાં જીવ અને પુરુષની
મતિ નથી જીવેલી સાથે રહેલા પુરુષો જાદારરૂપે સર્ગ
રૂપે કહેવરૂપે તથા જાસો ધ્રુવસાદિરૂપે ઉપચિત મરેલા હાજ
છે અમૌત પુરુષો કહેતાં જીવાનુમામી સ્વભાવવાળા હાવ

૧ દેવોનું ચમનાચમન તેા ચીછ નરકજુસ્ત સુધી ન ૭
સાંથી જાતની નરકજુસ્ત વિષે દેવોનું ચમનાચમન ન હોવાથી
પચેડિયમા જો ચિકમ્પો ન હોવ જ્યાં તથા મ્હા ૭ તે
ચિત્તાણીય ૭ —શીલ

૨. અત્યુત દેવગોઠ સુધી દેવોના ચમનાચમનનો સમજ ૭

છે, જે ક્ષેત્રમાં જીવો છ ત્યાં જ પુદ્ગલોની ગતિ હોય છે, તેમ જ પુદ્ગલોને આશરીને જીવોનો અને પુદ્ગલોનો ગતિ-ધર્મ હોય છે

—શતક ૧૬, ઉદ્દે ૮

૨ લોકનો આકાર

વિવરણ લોકના અધો, મધ્યમ અને ઉર્ધ્વ એવા ત્રણ ભાગ છે નીચેનો ભાગ મેરુ પર્વતની સમતલ ભૂમિની નીચે નવસો યોજનના ઊંડાણ પછી ગણાય છે, જેનો આકાર ઊંધા ડરેલા શકેરા જેવો છે, અથવા નીચે નીચે વિન્તીર્ણ છે સમતલની નીચે નવસો યોજન તેમ જ તેની ઉપરના નવસો યોજન એમ કુલ ૧૮૦૦ યોજનનો મધ્યમ લોક છે, જેનો આકાર ઝાલરની પેડે બરાબર લગાઈ પહોળાઈવાળો છે મધ્યમ લોકની ઉપરનો મપૂર્ણ લોક ઉર્ધ્વ લોક છે, જેનો આકાર પખાજ જેવો છે

નારકોના નિવાસસ્થાનની સાત નરકભૂમિઓ અધો-લોકમાં આવેલી છે તે સાતે એકબીજાથી નીચે છે, તથા તે દરેક નીચેની નીચેની ભૂમિની લગાઈ પહોળાઈ અધિક અધિક છે તે સાતે ભૂમિઓ એકબીજાથી નીચે છે, પણ એકબીજાને અડીને રહેલી નથી અર્થાત્ તે દરેકની વચ્ચેમાં બહુ જ મોટું અંતર છે આ અંતરમાં વનોદધિ, વનવાત, તનુવાત, અને આકાશ, ક્રમથી નીચે નીચે છે અર્થાત્ પહેલી નરકભૂમિની નીચે વનોદધિ છે, વનોદધિની નીચે વનવાત છે, વનવાતની નીચે તનુવાત અને તનુવાતની નીચે આકાશ છે તેની પછી બીજી નરકભૂમિ છે તેની નીચે પાછો વનોદધિ

આદિને એ જ કમ છ ઉપગ્રી અપેક્ષાએ નીચેની પૃથ્વીની જાડાઈ જોઈ જોઈ છે જેમકે ૧૮ હજાર ચોજન, ૧૭૨ હજાર ચોજન ૧૨૮ હ નર ચોજન ૧૨ હ નર ચોજન ૧૧૮ હજાર ચોજન ૧૧૬ હ નર ચોજન અને ૧૮ હજાર ચોજન તે સાતેની નીચે જે સાત ધનાદિ છે તેમની જાડાઈ એક સરખી એટલે વીસ વીસ હ નર ચોજનની છે અને જે સાત ધનવાન અને માત તનુવાત છે તેમની જાડાઈ સામાન્યરૂપથી અસખ્યાત ચોજનપ્રમાણ હોવા છતાં એક એકથી નીચેનાની જાડાઈ વિશેષ છે

નરકની પહેલી જ્વાળા રત્નપ્રધાન દોવાથી રત્નપ્રમાણ કહેવાય છે એ રીતે ટકરા એટલે કાંકરાની જડુક્તાને ક્ષેપે બીજી ટકરપ્રમાણ વાસુકા એટલે રેતીની મુખ્યતાને ક્ષેપે ત્રીજી વાસુકપ્રમાણ પદ્મ એટલે કાદવની અધિકતાથી ચોથી પદ્મપ્રમાણ ધૂમ એટલે કે ધૂમાડાની અધિકતાથી પાંચમી ધૂમપ્રમાણ તમ એટલે કે અધારાની વિશેષતાથી છઠી તમપ્રમાણ અને મહાતમ એટલે કે ધન અધિકારની પ્રચુરતાથી સાતમી મહાતમપ્રમાણ કહેવાય છે

તેમા રત્નપ્રમાણ જ્વાળા પાછા ત્રણ કાંડ છે પહેલો ખરકાંડ રત્નપ્રચુર છે જે સૌથી ઉપર છે તેની જાડાઈ ૧૬ હજાર ચોજન પ્રમાણ છે એની નીચેનો ૮૪ હજાર ચોજન જાડાઈવાળો કાંડ પદ્મપ્રચુર છે અને એની નીચેનો ત્રીજો જડુક્ત છે તેની જાડાઈ ૮ હજાર ચોજન છે બીજીથી કાંઈ સાતમી જ્વાળા સુધીમાં આવેા વિભાગ નથી તેમા ટકરા આદિ જે જે પદાર્થો છે તે અધી નમાએ એક સરખા છે

માતે ભૂમિઓની જેટજેટલી જાડાઈ હોય છે, એની ઉપર તથા નીચેના એક એક હળર થોજન છોડતા બાકીના મધ્ય ભાગમાં નરડવાસ છે દરેક નરકભૂમિમાં માળવાળા વગ્ના તળની પેટે પ્રતર છે રત્નપ્રભામાં તેવા ૧૩, શર્ંગપ્રભામાં ૧૧ એમ દરેક નીચેની ભૂમિમાં બે બે ઓછા વગ્ના માત્રીમાં એક જ પ્રતર છે એ પ્રતરોમાં નરક છે એ પ્રતર અને બીજા પ્રતર વચ્ચે જે અવકાશ છે, તેમાં નરક નથી દરેક પ્રતરની જાડાઈ જે ત્રણ ત્રણ હળર થોજનની માનવામાં આવે છે, એમાં એ વિવિધ મધ્યાન (આકાર) વાળા નરક છે

પહેલીથી સાતમી ભૂમિ સુધીના નરક વધતી જતી અનુભવતાયુક્ત ગ્યનાવાળા છે રત્નપ્રભાને છોડીને બાકીની ૭ ભૂમિઓમાં નથી દ્વીપ, સમુદ્ર, પર્વત, સરોવર, ગામ કે શહેર વગેરે નથી વૃક્ષલતાદિ, કે નથી એકેદ્રિયથી લઈને પચેદ્રિય પર્યાંત તિર્યચ, નથી મનુષ્ય કે નથી દેવ રત્નપ્રભાને છોડીને એમ કહેવાનું કારણ એ કે, એની ઉપરનો થોડો ભાગ મધ્યલોકમાં સમિલિત છે તેથી તેમાં દ્વીપાદિ મળી આવે છે રત્નપ્રભા સિવાયની બાકીની ૭ ભૂમિઓમાં ફક્ત નારક અને કેટલાક એકેદ્રિય જીવ હોય છે એ ભૂમિઓમાં ક્યારેક કોઈ મધ્યાન ઉપર મનુષ્ય, દેવ અને પચેદ્રિય તિર્યચોનો પણ મલવ છે મનુષ્યનો મલવ એ અપેક્ષાએ છે કે કેવલિસમુદ્ધાત કર્તો મનુષ્ય સર્વલોકવ્યાપી હોવાથી એ ભૂમિઓમાં પણ આત્મપ્રદેશ કેલાવે છે એ ઉપરાંત વૈક્રિયલબ્ધિવાળા મનુષ્યો અને તિર્યચો પણ ત્યાં પહોંચે છે કેટલાક દેવો પણ ક્યારેક પોતાના પૂર્વજન્મના

મિત્ર ના કોની પામે એમને દુખમુક્ત કરવાના ઉદ્દેશથી
નમ છે એ રીતે જનારા પશુ રક્ત તથા ભૂમિએ સુધી
ઈ સહે છે આગળ નહી પરમખધાર્મિક નામના ન ક
પાવ દેવો જ મથી જ પહેલી તથા ભૂમિએમા હોય છે
મીન દેવો રક્ત પહેલી ભૂમિમાં જ હોય છે

મધ્યમસોઠની આકૃતિ ઝાઝ જેવી છે મધ્યમકાકમા
૬/૫ અને સુમુ અસખ્યાત છે તે કમથી દીપતી પછી
સમુદ્ર અને સમુદ્રની પછી દીપ એ રીતે જોડવારેલા છે
/જુદીપ લાગી જેવો જોળ છે અને બીજા મધ્ય ૬/૫-
સમુદ્રની આકૃતિ વચ્ચના જેવી એટલે કે જુદીના જેવી છે

મોથી પ્રથમ જજુદાપની મધ્યની વચમાં છે તેનો
પૂવ પશ્ચિમ તથા ઉત્તર દક્ષિણ વિસ્તાર લાખલાખ ચોત્તરના
જ તેને વીટનાર લવણસમુદ્રો વિસ્તાર એનાથી બમણો
છ લાતકીખડ લવણમુદ્રને વીટીને આવેલો છે અને
તેનો વિસ્તાર તેથી બમણો છે લાતકીખડને વીટનાર
કાકોદધિના વિસ્તાર તેનાથી બમણો છે તેને વીટનાર
કુરવણીપનો કાકોદધિથી બમણો છે અને કુરવણીપને
તનારી બમણો છે આ જ કમ જેવડના દીપ સ્વચ્છરમણ
અને કવ ના અવશૂરમણ સમુદ્ર સુધી જાયરેલ

/જુદાપની મધ્યમાં મેરુ પવત છે તથા તેમાં સાત
લવા છે તેમાં પદ્મ અગત છે તે દક્ષિણ તરફ છે

૧ મુજબા લગત ૬ હો ૧મા જજુદીપ ઉરો છે અને
૬/૫ સ્થલે રહેલો છે એ પ્રસન્ના અવાચમાં જાડી અવાચી અંત
દીપપ્રસન્નિ (૫ ૧૫ ૧૩ ૮૧) રહેલી એમ અજ્ઞાનુ છે એમ
અજ્ઞાનુ પુત્રક ના મધ્યમાં આવેલું નિરણક હોવાથી કવાજ તથા

મગ્નની ઉત્તરે દેશવત, દેશવતની ઉત્તરે દગિ, દગિની ઉત્તરે વિદેહ,
વિદેહની ઉત્તરે ગમ્યક, ગમ્યકની ઉત્તરે હિગમ્યવત, અને
હિગમ્યવતની ઉત્તરે ઐરવત છે માને ક્ષેત્રોને એક પ્રાગ્વતી
જુદા પાડવા માટે તેમની વચ્ચેના છ પર્વતો છે તે વર્ષધર
કહેવાય છે તે જવા પૂર્વથી પશ્ચિમ લાગ્યા છે ભગ્ન
અને દેશવતની વચ્ચે હિમવાન છે, તે પ્રમાણે પડીનાના નામ
મહાહિમવાન, નિપથ, નીલ, કકમી અને ગિખરી છે

જમ્બુદ્વીપની અપેક્ષાએ ધાતકીખડકીપમા મેરુ, વર્ષ
અને વર્ષધરની સમ્યા ગમણી છે જોકે તેમના નામ એક-
મગ્ન છે વલયાકૃતિ ધાતકીખડકા પૂર્વાર્ધ અને પશ્ચિમાર્ધ
એમ બે ભાગ છે તેમનો વિભાગ બે પર્વતથી થાય છે તે
દક્ષિણથી ઉત્તર ક્રેલાયેલા છે અને જાણુ મમાન મગ્ન છે પ્રત્યેક
ભાગમા એક એક મેરુ, માત સાત વર્ષ, અને છ છ વર્ષધર છે

મેરુ, વર્ષ અને વર્ષધરોની જે મગ્ન્યા ધાતકીખડકા
છે, તે જ પુરુષાર્ધદ્વીપમા છે એટલે કે એમા પણ બે
મેરુ આદિ છે તે પણ જાણુદાર પર્વતોથી વિભક્ત થયેલા
પૂર્વાર્ધ અને પશ્ચિમાર્ધમા રહેલા છે આ રીતે સગ્વાળો
ક્રોતા અહીંદ્વીપમાં કુલ પાચ મેરુ, ત્રીશ વર્ષધર, પાત્રીશ
ક્ષેત્રો, પાચ દેવકુરુ, પાચ ઉત્તરકુરુ, પાચ મહાવિદેહના
૧૦૮ વિજય, (ક્ષેત્રવિશેષો) અને પાચ ભગ્ન તેમ જ
પાચ ઐરવતના જસો પચાવન આયદેશ છે અતરદ્વીપ
ક્રોતા કવણુમમુદ્રમા ૫૬ છે^૧ જેમા મોક્ષમાર્ગને જાણનારા

૧ નવમા શતકમા ત્રીજા ઉદ્દેશકમા ‘જવાલિગમસૂત્રમા
જણાવ્યા પ્રમાણે અતરદ્વીપોનું વર્ણન રહેલું અને એમ ૨૮
ઉદ્દેશકો ગણી લેવા’, એમ જણાવ્યું છે પરંતુ એ રીતે (પ્રતિ ૩,

અને તેનો ઉપદેશ કરનાર તીર્થંકર પેલા જઈ સરે ત ન
કમભૂમિ છે બાહીદ્રીપમા મનુષ્યની પેલાસવાળા પાત્રીસ
સૂત્રા અને ૧૬ અંતરદ્રીપ કહેવાય છે (બાહીના મનુષ્ય-
સૂત્રમાં ત વિદ્યા અથવા અધિષ્ઠાતા નિમિત્તથી દખાવે છે)

ત્રિપ્રલોકમાં દેવો દોષ છે દેવેના ચાર નમદ અથવા
જાતિ છે ભવનપતિ બ્રહ્મતર જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક

ભવનપતિના અસુરકુમારાદિ રૂપ ચતુરશ્ચક્રાપના
કિમરુદિ આદ્ય જ્યોતિષ્કના સુર્યચંદ્રાદિ પતિ અને
વૈમાનિકના કષ્પોપપન્ન અને કષ્પાતીત એમ બે મુ ૫ મંદો
છે તેમાં સૌધર્માદિ ૧૨ કષ્પ અથવા ગ્રમમાં રહેનારા તે
કષ્પોપપન્ન છે તે ૧ કષ્પોની ઉપર અનુક્રમ નવ વિમાન
મૈવેચક દેવાનાં છે એની ઉપર વિજય વજ્રવત નવત

ક ૧ ૧૪ ૧૪૪ ૨ ૧૪૧ ૧) બીજા કથરો બાબે દિ સે આ
કથમાં કથરો દીક ન લાગવાથી કથરો નથી તે બ્રહ્મ
દ્રીપમાના એકોત્ક દ્રીપનું વધુ ન મૂલમાં બાહ્ય જાણુ છે

હે ચૈતન્ય જુદીપ નામના દ્રીપમાં બાબેશ મેરુપ્પવતી
દક્ષિણે સુશ્વદિમવત નામ ૧૫૫૨ પવવત પૂવના ઉપર
ઈશ્વરગણમાં વસુસે શાન્ત કવજ્જસ્યુદમાં ગયા પછી એ ગ્રહે
દક્ષિણે રિશ્વતા એકોત્ક (એક જુદા-અથવાના) મનુષ્યોને
એકોત્ક નામ દ્રીપ ના છે એ દ્રીપની લગાઈ અને પદોચ્ચ
વસુસે શાન્ત છે અને તેમાં પરિવિ નવસે બ્રાહ્મણના
શાન્તથી કઈ નવન છે એ દ્રીપના મનુષ્યો મરીને
દેવચરિમાં ઉપર છે એ જમુ વધા બીજા બ્રહ્મદ્રીપનું વધુ ન
અવાલિયમસૂત્રમાંથી સમજાવે

આ જ વસ્તુ ૧ મા સત્તાના ૭ થી ૩૪ કહેસકે ખરે ૫૫
સમજાવેવાનું મૂલમાં હવે છે ।

અપરાજિત અને સર્વાર્થસિદ્ધ એ પાત્ર અનુત્તરવિમાન છે એ બધા કલ્પાતીત કહેવાય છે કલ્પોપપન્નમા સ્વામીમેવક ભાવ છે, કલ્પાતીતમા બધા ઇદ્ર જેના અહમિદ્ર છે મનુષ્યલોકમા જવાનુ થાય તો પણ કલ્પોપપન્ન દેવો જ જાય છે, કલ્પાતીત દેવો પોતાનુ મ્થાન છોડી કયાય જતા નથી તેથી ઉપર પછી ઇપતપ્રાગભારાપૃથ્વી અથવા સિદ્ધ લોકોનુ સ્થાન જેની ઉપર આવેલુ છે તે છે પછી લોકાન્ત છે

વિવરણ એટલુ યાદ રાખવાનુ કે સમગ્ર લોક જીવોથી ભરેલો છે પરંતુ વિવિધ પ્રકારના ને વિવિધ વર્ગના જીવ સરખા પ્રમાણમા સર્વત્ર આવેલા નથી, પણ અમુક પ્રકારે વહેચાયેલા છે

પ્રથમ તો નિગોદ એટલે કે અત્યંત સૂક્ષ્મ - આપણી ઇદ્રિયોને અગોચર - એવા મ્થાવર જીવો છે નિગોદના એ વર્ગ છે નિત્યનિગોદ - એટલે કે જેમાના જીવો આ નીચતમ વર્ગમાથી કદી બહાર નીકળવાના નથી અને ૨ ઇતરનિગોદ - એટલે કે જેમાના જીવો ઊંચા વર્ગમા જઈ શકે, પણ તેમના કર્મથી પાછા આ વર્ગમા આવી પડે

ત્રસ જીવો વિશ્વના અમુક ભાગમા એટલે કે ત્રસનાડીમા રહેલા છે આ ત્રસનાડી લોકની આરપાગ ઉપરથી નીચે મુઘી આવેલી છે તે ૧૪ રજ્જુ^૧ ઊંચી, ૧ રજ્જુ પહોળી અને ૧ રજ્જુ લાંબી છે ત્રસનાડીમા મ્થાવર અને તિર્યચ સર્વત્ર હોય છે, પણ મનુષ્યો માત્ર મધ્યલોકમા અને તેમા પણ અઠી

૧ કોઈ દેવ એક પક્ષકમા ૨૦૫૭૧૫૨ યોજન ડાંચે તે રીતે ૭ માસમા જોટલુ ક્ષેત્ર તે જોળજે તેટલાને 'રજ્જુ' કહે છે

દીપર્મા ૪ વસે છે ત્રયનાદીની બહાર આવગનાદી ૭ તેના કેવળ શાવર છવ ૮ દીપ.

મો — હે ભગવન! શાકનું સમ્બાન (આકાર) કેવું કયું છે ?

મ — હે ગૌતમ! શાક સરખાના આકાર જેવો છે [એટલે કે મુદગના મો જેટલા તલિશાવળા] સરખ (ખેડિયા) ને કૌપુ વાળો તેના ઉપર મુદગ જેવું મધ્ય દોષ તેવા છે અથવા કેટલી નીચે પહોળો થતો શાખરો પહેરી દામ કેટલીએથી વાળો કેડે મૂકી કબેલા પુરુષ જેવો છે] તે નીચ વિન્તીશુ — પહોળો છે અને ઉપર કિના મુદગના આકારે ન્થિત છે

— સતક ૭ ઉચે ૧

૨

મો — હે ભગવન! શાકનો ભરાબર મમ (મદેહની દાનિ દહિરુકિત) ભાગ ક્યા આવેલો છે ? તથા શાકનો સર્વથી મહિમ — સાકડો ભાગ ક્યા આવેલો છે ?

મ — હે ગૌતમ રત્નપ્રભા પૂરીનો ઉપરના મુદગના આથી ઉપર મતરની દહિ શવા મડિ છે તથા નીચેનો મતર, આથી નીચે મતરની દહિ શવા મડિ છે ત્યાં શાકનો સમભાગ તેમ ૮ સાકડો ભાગ છે

મો — હે ભગવન! આ અપિષ્કોક તિમંતુ શાક અને અપિષ્કોકમાં કેણુ કેનાથી વિશેષાધિક છે ?

મ — સૌથી શાકો તિમંતુશાક છે તેથી અસખ્યાત અથો નપ્વશાક છે અને તેથી વિશેષાધિક અપિષ્કોક છે

— સતક ૧૦ ઉચે ૪

૩

ગૌં—હે ભગવન્ ! ક્ષત્રલોક કેટલા પ્રકારનો કહ્યો છે ?

મં—હે ગૌતમ ! ત્રણ પ્રકારનો કહ્યો છે અધ્યા, તિર્યગ અને કિર્વ તેમા અધ્યાલોક માત પ્રકારનો છે (નિત્યપ્રભાત્રી અધમમમૃત્વી મુધીની માત પૃથ્વીઓ પ્રમાણે)

તિર્યગ્લોક અમળ્ય પ્રકારનો છે (જશુદ્રીપથી માડીને અવ્યભૂમણ મસુદ મુધીના દ્વીપ-સમુદ્રો પ્રમાણે)

કિર્વલોક પદ્મ પ્રકારનો છે (મૌધર્મથી માડીને અચ્યુત મુધીના ૧૨ કલ્પો, ત્રૈવેયક વિમાન, અનુત્તરવિમાન, અને ઇપતપ્રાજ્ઞારપૃથિવી પ્રમાણે)

ગૌં—હે ભગવન્ ! અધ્યાલોક કેવા આકારે છે ?

મં—હે ગૌતમ ! ત્રાપાને આકારે તિર્યગ્લોક કાવરને આકારે છે અને કિર્વલોક કિભા મૃદગને આકારે છે

ગૌં—હે ભગવન્ ! અલોક કેવા આકારનો છે ?

મં—હે ગૌતમ ! પોલા ગોળાના આકારનો છે

ગૌં—હે ભગવન્ ! લોક કેટલો મોટો કહ્યો છે ?

મં—હે ગૌતમ ! આ જશુદ્રીપ મર્વ દ્વીપોની અદર છે, અને ત્રણ લાખ, મેળ હજાર, યમો સત્તાવીશ થોળન, ત્રણ કેશ, એકમો અઠ્ઠાવીશ ધનુષ અને કાઈક અધિક માડાનેર આગળ પગિધિવાળો છે હવે મોટી દિવ્ય ઋદ્ધિ — શક્તિવાળા છ દેવો જશુદ્રીપમા મેરુપર્વતની ચૂલિકાને ચારે તરફ વીટાઈને કિભા ગહે પછી નીચે મોટી ચાર ત્રિકુમારીઓ ચાર અલિપિડને ગ્રહણ કરી, જશુદ્રીપની ચારે દિશામા અહાર સુખ ગમ્મીને કિભી ગહે પછી તે ચારે

મધિપિંજે તેઓ એક સાથે મહાર હોંકે તો પણ હે જોતમ !
 તેમના એક દેવ તે ચારે પિંજે પૃથ્વી ઉપર પડ્યા પડ્યા
 ગાંધ્ર મદણ કરવા સમય છે હે જોતમ ! એવી મતિવાળા
 તે દેવોમાંથી એક દેવ ત્વરિત મતિ વડે પૂવ દિશા તરફ જાય
 એક દક્ષિણ તરફ નવ એક પશ્ચિમ તરફ, એક ઉત્તર તરફ
 એક ક્ષિપ્ર દિશામાં અને એક અધોદિશામાં જાય હવે તે
 વખતે દળરે વપના આયુરવળી એક માળક ઉત્પન્ન થાય
 ત્યાર પછી તે માળકના માતાપિતા મળ્યું પામે પણ તે દેવો
 શોકના જાતને ન પામી શકે ત્યાર પછી તે માળકનું આયુષ્ય
 પૂરું થાય તપશ્ચ તે દેવો શોકના જાતને ન પામી શકે
 પછી તે માળકના અગ્નિ અને મહત્ત્વ પણ તપ્ત પામે
 છતાં તે દેવો શોકાત્મક પામી શકે નહિ. પછી તે માળકની
 માત્ર પેદા મુધીના કુસરક નહિ થાય તે પણ તે દેવો શોકાંતને
 પ્રાપ્ત કરી શકે નહીં પછી તે માળકનું નામચોત પણ નહિ
 થઈ જાય જતા તે દેવો શોકના જાંતને પામે નહિ, ત્યારે પણ
 તે દેવોએ નહિ જોગ નસો માગ જોગ નસા માગ કર્યાં
 અસુખવાનમાં માગ નેટલા બાકી સ્ત્રી હોય હે જોતમ
 શોક એટલો મોટો ક્ષો છે

૧ —હે ભગવન ! અત્યંત કેટલો મોટો ક્ષો છે !

૨ —હે જોતમ ! આ મનુષ્યોના લગાઈ અને
 પદાંગકર્મમાં જપ લાખ ચોત્ત છે [પછીની ઉપમા ઉપર
 પ્રમાણ જણવી પરંતુ દેવો દસ મળવા દિકુમારીઓ
 અને મધિપિંડ આઠ આઠ મળવા અને તે દેવો મનુષ્ય
 શકની ચારે જાનુ ક્રિયા હોય તથા દિકુમારીઓ માનુષાતરે
 પવત્ની ચારે દિશા—અને ચારે વિદિશામાં જાત્તામિમુખ

બીજી રહી માનુષોત્તર પર્વતની બહારની દિશામાં પિંડ કે કે એમ ગણવું. આ દાખલામાં જન્મેલા બાળકનું આયુષ્ય એક લાખ વર્ષનું ગણવું અને અતે ગમન કરાયેલા ક્ષેત્ર કુત્તા નહીં ગમન કરાયેલું ક્ષેત્ર અનતગણ્ય ગણવું] હે ગૌતમ ! અયોગ એટલો મોટો છે

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! લોકના એક આકાશપ્રદેશમાં જે એક દ્રિય જીવોના પ્રદેશો છે તેમજ એ ઇન્દ્રિયથી માડીને પચે દ્રિયના પ્રદેશો અને અનિદ્રિયના પ્રદેશો છે, તે બધા પરસ્પર બદ્ધ, સ્પૃષ્ટ અને સંબદ્ધ છે ? વળી હે ભગવન્ ! તે બધા પરસ્પર એકબીજાને આબાધા ઉત્પન્ન કરે તથા અવયવનો છેદ કરે ?

મ૦—હે ગૌતમ ! એ વાત બરાબર નથી જેમ શૂંગારના આકાર સહિત, સુદર વેશવાળી અને સંગીતાદિને વિષે નિપુણતાવાળી કોઈ એક નર્તકી હોય, અને તે એકટો. અથવા લાખો માણસોથી ભરેલા રંગમથાનમાં બત્રીશ પ્રકારના નાટ્યમાનુ કોઈ પણ એક પ્રકારનું નાટ્ય દેખાડે, તો હે ગૌતમ ! તે પ્રેક્ષકો શું તેને અનિમેષ દષ્ટિએ ચોતરફથી જુએ ? ‘હા ભગવન્ ! જુએ !’ તો હે ગૌતમ ! તે પ્રેક્ષકોની દષ્ટિઓ તે નર્તકીને વિષે ચારે બાજુથી પડેલી હોવા છતાં તેને કોઈ આબાધા ઉત્પન્ન કરે અથવા તેના અવયવનો છેદ કરે ? ‘ના ભગવન્ !’ અથવા તે નર્તકી તે પ્રેક્ષકોની દષ્ટિઓને કોઈ આબાધાદિ ઉત્પન્ન કરે ? ‘ના ભગવન્ !’ તે પ્રમાણે ઉપર પણ સમજવું

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! લોકના એક આકાશપ્રદેશમાં આજીમાં આજી રહેલા જીવપ્રદેશો, વધારેમાં વધારે ગ્રહેલા

હવપ્રદેશી અને સવ હવા-એ તથુમા કોણ કાનાથી વિચારાધિક ૭૩

મ — ૬ ગોતમ ' ઓજામા ઓજા રહેલા હવપ્રદેશી નોથી લાગ છે તેના કરતા સવ હવો અસખ્યાતમણા છે અને તે કરતાં પણ વધારેમા વધારે રહેલા હવપ્રદેશી વિચારાધિક ૭૪

—સતક ૧૧ ઉદે ૧

૩ લોકની સ્થિતિ

૧

ગો — ૭ ભાતવ ' લોકની સ્થિતિ દ્રષ્ટા પ્રકારની છે કે ?

મ — ૬ ગોતમ લોકની સ્થિતિ આઠ પ્રકારની થી ૭ વાયુ આકાશને આધારે રહેલા છે ઉદાધિ વાયુને આધારે રહેલા છે ૮ વીર ઉદાધિને આધારે રહેલી છે તમ - ૬ તમ - હવા અને આવર હવો ૧ વીરે આધારે દ્રષ્ટા છે ૨ વદાથી હવને આધારે રહેલા છે હવા ૧ કમને આધારે રહેલા છે અહવોને હવોએ સપરેલા છે અને હવન કમોએ સપરેલા છે

૭મ કેર્ક પુરુષ ચામડાની મમકને પવન વડે કુદાને, અને તનું મુખ નખ કરી મમકન વચ્ચે ભાગે માંડ નાધિ.

૧ સિદ્ધિશિલા પૃથ્વી ધરોગધિને આધારે વધી ૧૮૧ ૧૪૬ ખડામન આધારે રહેલી છે ૫૧૮૭ જાહની (૧૮૫૪૫૫૫૫) આન પૃથ્વીએયો ધરોગધિને આધારે લોચાથી, કીરવાધિ પ્રદેશ રોઈ છે

૨ બિલો ૩ લજ્જરી હવેલ

પત્ની મમકનુ મો ઉધાડુ ડરી તે ભાગતો પવન કાઢી નામે,
 પત્ની તે મમકના ઉપરના ભાગમા પાણી ભરી, પાણુ ત
 મમકનુ મુખ આધી દે, અને પત્ની તેની વચલી ગાઠ છોડી
 દે, તો હે ગૌતમ ! તે ભરેલુ પાણી તે પવનની ઉપર ઉપરના
 ભાગમા રહે ? ‘હા ગહે.’ અથવા હે ગૌતમ ! જેમ કાઈ
 એક પુરુષ ચામડાની મમકને કુલાવી પોતાની ટેડે બાંધે,
 પત્ની તે પુરુષ ખૂબ જોડા પાણીમા પ્રવેશ કરે, તો હે
 ગૌતમ ! તે પુરુષ પાણીના ઉપર ઉપરના ભાગમા ગે ? ‘હા
 ગહે.’ તે કાગળથી હે ગૌતમ ! લોહની સ્થિતિ આ
 પ્રકારની ઢી છે

—શતક ૧, ઉદ્દે ૬

૨

ગૌં—હે ભગવન ! લવણુમસુદ્રનો આકાર કેવો છે ?

મં—હે ગૌતમ ! ગોતીર્થ જેવો, નૌકા જેવો, છીપના
 મપુટ જેવો, અશ્વચ્ક્ર જેવો, તથા વલ્લભી જેવો વૃત્ત અને
 વલયના આકારનો છે

ગૌં—હે ભગવન ! તેનું માપ શું છે ?

મં—હે ગૌતમ ! લવણુસમુદ્રનો ચક્રવાલ વિષ્કલ જે
 લાખ યોજનનો છે તેનો ઘેરાવો પદ્મ લાખ, એકાશી હજાર,
 અને એકસો આગણચાલીસ યોજન ઉપરાત થોડો ઘણો
 વત્તો આછો છે તેનો ઉદ્દેધ એકહજાર યોજન છે, તેનો
 ઉત્તેધ મોળ હજાર યોજન છે, અને તેનું સર્વાંત્ર ૧૭ હજાર
 યોજન છે

ગૌં—હે ભગવન ! તો પત્ની એવડો મોટો લવણુ-
 સમુદ્ર આ જળુદ્વીપ નામના દ્વીપને શા માટે કુઆડતો નથી ?
 અને જલમય ડરી દેતો નથી ?

મ —હે જોતન' જજીવિય નામના આ રીપમા
 ભરત અને ઐસ્વત દુત્રોમાં અરહતો, ચકવર્તીઓ, જળદેવો,
 વાસુદેવો, મારણો, વિદ્યાધરો, અમણે, અમણીઓ, પ્રાચીનો,
 અને એક ધર્મવાળા મનુષ્યો રહે છે તેઓ અભાવે બધ
 વિનીત અને ઉપશાત હાથ છે સ્વભાવથી જ તેઓના
 કાષાદિ કરાશે, મદ દોષ છે તેઓ, સુરજ અને કોમળ હાથ
 છે તથા તેઓ નિતેન્દ્રિય બધ અને નય હાથ છે તેથી
 મનુષ્યોના પ્રભાવથી સ્વચ્છસમુદ્ધ જજીવિયતે કુન્ન ને નથી
 અને તથમ કરી રહતો નથી

—શ્લોક ૫ કહે ૨

૪ કર્મ અને અકર્મજીમિ

જો —હે ભગવન્ કર્મજીમિઓ કેટલી છે ?

મ —હે જોતન પદર છે પાંચ ભરત પાંચ ઐસ્વત,
 અને પાંચ મહાવિદ્ધ.

જો —હે ભગવન્' અકર્મજીમિઓ કેટલી ક્લી છે ?

મ —હે જોતન ત્રીસ ક્લી છે પાંચ દેમસ્ત, પાંચ
 દેવસ્તવન્, પાંચ હરિવપ પાંચ રમ્મસ્તવ પાંચ દેવકુડુ
 અને પાંચ ઉત્તરકુડુ^૧

જો —હ ભગવન્' જે ત્રીસ અકર્મજીમિઓમાં
 ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણીય કાળ હોઈ છે નથી.

૧ દેવકુડુ અને ઉત્તરકુડુ નિસાધિ વિરેહની અવસ્થા છે.
 જ્યાં તે અકર્મજીમિ નથી. ઉપરે ત્યાં કુપદ્ધતમ (એકાદિયે
 જ મરુ, અને તે જ એકાદિયે પતિપત્નીયે રહેકું ઇ) દેવગણી
 પ્રાચીનો સમય નથી.

ગૌં—હે ભગવન્ ! પાપ ભરતોમા અને પાપ ઐશ્વર્યોમા ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણીરૂપ કાળ છે ?

મં—હા, ગૌતમ ! છે

ગૌં—હે ભગવન્ ! પાપ મહાવિદેહમા ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી કાળ છે ?

મં—તથા 'હે આયુષ્માન્ શ્રમણુ' ત્યા એકરૂપે અવસ્થિત કાળ કહ્યો છે

ગૌં—હે ભગવન્ ! એ પાપ મહાવિદેહોમા અરહત ભગવાનો પાપ મહાવ્રતવાળા અને પ્રતિક્રમણુસહિત ધર્મનો ઉપદેશ કરે છે ?

મં—હે ગૌતમ ! પાપ ભરતોમા અને પાપ ઐશ્વર્યોમા પહેલા અને છેલ્લા એ બે અરહત ભગવતો પાપ મહાવ્રતવાળા તથા પ્રતિક્રમણુસહિત ધર્મનો ઉપદેશ કરે છે, આડીના અરહત ભગવતો ચાર મહાવ્રતવાળા ધર્મનો ઉપદેશ કરે છે વળી પાપ મહાવિદેહમા પણ અરહત ભગવતો ચાર મહાવ્રતવાળા ધર્મનો ઉપદેશ કરે છે

ગૌં—હે ભગવન્ ! જળુદ્વીપ નામે દ્વીપના ભારતવર્ષમા આ અવસર્પિણીમા કેટલા તીર્થ કરે થયા છે ?

મં—હે ગૌતમ ! ચોવીશ તીર્થ કરે થયા છે ઋષભ, અન્નિત, સુભવ, અભિનદન, સુમતિ, સુપ્રભ, સુપાર્શ્વ,

૧ એ બે વસ્તુઓ પાર્શ્વના સિદ્ધાંતથી જુદી પડતી મહાવીરના માર્ગની વિશેષતાઓ છે પાર્શ્વ ચાર મહાવ્રત જ ઉપદેશતા બ્રહ્મચર્યને અપરિગ્રહમા સમાવી લેવામા આવતુ અને પ્રતિક્રમણુ પણ હુ મેશ કરવાને બદલે પ્રસંગ આવ્યે જ કરવામા આવતુ.

શરી-ચક્રમ્, પુષ્પ તન્નુવિધિ સીનમ્, મેધામ વાસુપૂર્ણ,
વિમલ અનત ધમ શાન્તિ કુલુ, અર, મસ્તિ મુનિસુવત્,
નમિ નમિ પાશ્વે અન વધમાન ૧

મો —હં ભગવન્ ! એ ચોનીય તીર્થકરોનાં ૨૬
જિન્નાતરોમા કયા જિન્નના અતરમાં કાલિકા? મુત્તનો વિચ્છ
કલી છે ?

મ —હં જોતમ ! એ ૨૭ જિન્નાતરોમા ૫૬માં અને
૭૯માં બાદ આદ જિન્નાતરોમા કાલિકામુત્તનો અવિચ્છે કલી
છ અને વચસા માત જિન્નાતરોમા કાલિકામુત્તનો વિચ્છે કલી
છ હજિવાદના વિચ્છેદ તે બધામ જિન્નાતરોમાં કલી છે

મો —હં ભગવન્ જલુદીપ નામે દાપના ભારતવર્ષમાં
આ અવસર્પિણીમા આપ દેવાનુગ્રિધનું પૂર્વજત મુત દેસા
કાળ મુધી રહેશે ?

મ —હં જોતમ ! એક દહાર વગ મુધી રહેશે.

મો —હં ભગવન્ ! બાકી બધા તીર્થકરોનું પૂર્વજત
મુત દેસા કાળ મુધી રહી હતું ?

મ —હે જોતમ દેસાક તીર્થકરોનું અંખ્યાતા કાળ
મુધી અને દેસાકનું અમંખ્યાત કાળ મુધી

૧ તેમનાં જ મત્થાનાદિ ગરિ જુએ જા માત્રાનું
મોતશ્ચાજ પુસ્તક પા. ૧૭૭

૨ એનાં અખ્યવનાદિ કામે-દિવસ અને રાત્રીના પહેલા ટકા
ઉત્તરા પ્રહરે જ થઈ શકે તે આચાર્યાદિ કાલિકા મુત્ત કહેવાય
છ અને એના અખ્યવનાદિ બધા કામે થઈ શકે તે દશવેશદિનાદિ
કાલિકા મુત્ત કહેવાય છે.

ગૌં—હે ભગવન્ ! જમ્બુદ્વીપ નામે દ્વીપના ભાગતવર્ષમા આ અવસર્પિણી કાળમા આપ દેવાનુપ્રિયનુ તીર્થ કેટલા કાળ સુધી રહેશે ?

* મં—હે ગૌતમ ! એકવીશ હજાર વર્ષ સુધી રહેશે ?

ગૌં—હે ભગવન્ ! તેવી રીતે ભાવી તીર્થકરોમાના છેલ્લા તીર્થકરનુ તીર્થ કેટલા કાળ સુધી રહેશે ?

મં—હે ગૌતમ ! કોશલ દેશના ઋષભદેવ અર્હતનો જેટલો જિનપર્યાય કહ્યો છે, તેટલા (હજાર વર્ષ ન્યૂન લાખ પૂર્વ)^૧ વર્ષ સુધી

ગૌં—હે ભગવન્ ! તીર્થ એ તીર્થ છે કે તીર્થકર તીર્થ છે ?

મં—હે ગૌતમ ! અર્હત તો અવશ્ય તીર્થકર છે, પરંતુ ચાર પ્રકારનો અમણ્યપ્રધાન મધ સાધુ, સાધ્વી, આવડ અને શ્રાવિકા, તે તીર્થરૂપ છે

ગૌં—હે ભગવન્ ! પ્રવચન એ પ્રવચન છે કે પ્રવચની એ પ્રવચન છે ?

મં—હે ગૌતમ ! અર્હત તો અવશ્ય પ્રવચની (પ્રવચનના ઉપદેશક) છે, અને દ્વાદશાગ ગણિપિટક (આચારાગાદિ ૧૨ અગ્રથ) પ્રવચન છે

ગૌં—હે ભગવન્ ! આ જે ઉગ્રકુલના, ભોગકુલના, રાજન્યકુલના, ઇક્ષ્વાકુકુલના, જ્ઞાતકુલના અને ઝૌરવ્યકુલના ક્ષત્રિયો આ ધર્મમા પ્રવેશ કરે છે, અને પ્રવેશ કરીને આટલું પ્રકારના કર્મરૂપ ગ્નેમલને ધુએ છે, તેઓ ત્યાર પછી મિદ્ધ

ચાલ ૭ અને સવ દુ ખનો અંત કરે છે ।

મ—હા જોતમ ! પરંતુ કેટલાક કોઈ એક દેવદોષમાં
વેપવે છેતમ ચાલ છે

—સતક ૨ ઊં ૬

૫

જો —હે ભગવન ! જ્યુગીપ નામના દીપમા આ
અવસર્પિષ્ઠીમા ઉત્તમ અર્થોને પ્રાપ્ત મુરમ્મુતમા કાળમા
ભારતવર્ણનો આકાર અને આવેનો આવિભાવ કેવા હતો ।

મ —હે જોતમ જુમિભાગ મદુ સમ હોવાથી
મણીવ હતો, તે જેમકે આશિષ પુષ્કર-તમ્બાનું મુખપુટ -
હોવ તેવો ભારતવર્ણનો જુમિભાગ હતો. [અહીંથી આગળ,
શ્વાશ્વામિજમશ્વમા ઉત્તરકુરુના વણનમા આપેલી વિમલો,
જેવી કે જુમિભાગમા એમાં તથા અને મહિજોના પામ
વણ સુરમિ મીધ, કોમળ સ્પષ્ટ સારા સન્દ વાવ વજેરે,
વાવ વજેરેમા અનુગત ઉત્પાતપવતાદિ ઉત્પાતપવતાદિ
આશિષ હસાસનાદિ હવાશ્વાદિ અને સ્વાપદ્મદિનું વણન
સમજી હેવુ-જેમ દીકાર કહે છે ૧] તે કાળમા ભારતવર્ણમાં
તે તે દેહીમાં કુલ અને વિકુલથી વિશુદ્ધ વણમુદ્રો તથા (ત્યાંથી
માંડીને) ૭ પ્રકારના માણસો હતા તે જેમકે પદ્મ સખા
અધવાળા કસ્તુરી સમાન અધવાળા, અમ્બ વિનાના, તેમજ
અને રૂપાળા, સદનમીધ તથા ઉતાવળ વિનાના (સનેશરી)

૧ એ પ્રકારનાં વણનો જુદા જુદા પ્રદેશના તે તે અવના
વણનો મારે સમાન એમાં જ કોઈ તેમની રિવેશમાં મહત્ત્વ
મુ ન હોવાથી અહીં કલ્પનાં વણી.

ગૌં—હે ભગવન્ ' તે એ પ્રમાણે છે, હે ભગવન્ ' તે એ પ્રમાણે છે

—શતક ૬, ઉદ્દે ૭

૬

ગૌં—હે ભગવન્ ' જળુદ્રોપ નામે દ્રોપમા ભાગ્યવર્ધન વિદ્યા આ અવસર્પિણીમા દુપમાદુપમા કાલ અત્યત ઉત્કટ અન્યથાને પ્રાપ્ત થશે, ત્યારે ભારતવર્ધનો આકાશ અને ભાવેનો આવિર્ભાવ કેવે પ્રકારે થશે ?

મં—હે ગૌતમ ' હાહાભૂત (જે કાળે દુખી શોદા ' હાહા ' શબ્દ કરશે), ભભાભૂત (જે કાળે દુખાર્ત પશુઓ ભા ભા શબ્દ કરશે), અને કાલાહલભૂત (જ્યારે દુખપ્રીણિત પક્ષીઓ કાલાહલ કરશે) એવો તે કાલ થશે કાલના પ્રભાવથી વણા કંકાર, ધૂળથી મેલા, અમ્મલ, અનુશ્ચિત અને ભયર વાયુ, તેમ જ સર્વત્ર વાયુ (ભમરિયા વાયુ) વાશે આ કાળે વાગવાર ચારે બાજુએ ધૂળ ઊડતી હોવાથી ગળતી મલિન, અને અધકાશ વડે પ્રકાશરહિત દિશાઓ ધૂમાડા જેવી જાખી દેખાશે કાલની રૂક્ષતાથી ચંદ્રો અધિક શીતતા આપશે અને સૂર્યો અત્યત તપશે વળી વાગવાર ઘણા ખરાબ રસવાળા, વિરુદ્ધ ગમવાળા, ખાગ, ખાતર અમાન (ખાટા) પાણીવાળા, અગ્નિની માફક દાહક પાણી વાળા, વીજળીયુક્ત, કરા વરસાવનાગ કે પર્વત ભેદનારા અશનિમેવ, વિષમેઘ તથા વ્યાધિ-રોગ-વેદના ઉત્પન્ન કરનાર પાણીવાળા અને મનને રુચે નહીં તેવા પાણીવાળા મેઘો તીક્ષ્ણ ધારાઓ નાખતા પુષ્કળ વરસશે તેથી ભાગ્યવર્ધમા ગામ-નગર વગેરે ઠેકાણે ગ્હેલા મનુષ્યો, ચોપગા, ખેતર,

તમ ૮ મામ અને ૮ મયમ ચાસના ૧૪ મમ હોવે તથા ૧૪
મદારના રણા ગુરુઓ સતઓ વેણીઓ પામ મગ્ની
વમેરે ધરો વમેરે સાચી વમેરે તથા પ્રવાહા અને અકુરાદિ
ગુરુવન્ધવલિઓ નાસ પામશે. વૈનાદર્શી સિવારના પવતો
૫ મરો ધૂળનાં કીચાં મ્મલો તથા ૨ ૮ વિનાની શ્રુતિઓ
નાસ પામશે. નેના અને સિંધુ સિવાય પાણીના ઝડાઓ
ખાડાઓ તથા દુમમ અને વિતમ શ્રુતિમાં ગદસા કીચાં અને
નીચા મ્મલો મગ્ના થશે.

તે વખતે બારનવરની શ્રુતિ પશુ અમાર ૭૦
હાથના અગ્નિ જેવી અગ્નીમૂત, તરી મધેષ કડાવા ૭૦,
અગ્નિ સરખી જડ ૨ ત્વાગી જડ હીચડવાળી, જડ સેવાગ-
વાળી પશુ કાદવવાળી અને પ્રાણીઓના ચાકડું મુ કમ
પડે તરી થશે.

તે વખતે આમતવરના મનુષ્યો અરામ રૂપવાળાં
અરામ વસ્ત્રવાળા અરામ મધેવાળાં કુદ રમુવાળાં અરામ
પશુવાળાં અનિષ્ટ અમનાય, મનને ન મમે તેવા કીન
સ્વસ્વાળાં ૧૦ સ્વસ્વાળાં અનિષ્ટ સ્વસ્વાળાં મનને ન મમે
તેવા સ્વસ્વાળાં, જેમાં વચન અને ૧૪ મ અમાલ ૭ એવાં
નિસાળાં કુદપદ કમલ વધ, નધ અને વૈરમાં આસક્ત
મમોદાનુ ઉત્સાહન કરવામાં મુખ્ય અકાચ કરવામાં
નિત્ય તત્પર, માતૃપિતાદિને અવશ્ય કરવા યોગ્ય વિનયથી

૧ અસ્તરૂપના મધ્યમાં આવેલો કહેવાતો પવત. ધુન્ધ
દિશવત પર્વત કપરથી નીકળેલ જેમાં અને સિંધુ નદીમાં એ
પર્વતની કુદામાં થઈને રહિશુપ્ત અસ્તમાં રાખલ થાય છે.

રહિત, એકાળ રૂપવાળા, વધેલા નખ-કેશ-દાદી-મૂછ અને રોમવાળા, કાળા, અત્યંત કઠોર, શ્યામવર્ણ વાળા, છૂટા કેશવાળા, ઘોળા કેશવાળા, બહુ આયુષી બાંધેલ હોવાને લીધે દુર્દર્શનીય રૂપવાળા, વાકા અને કરચલીઓવાળા પ્રત્યેક અગયુક્ત, વૃદ્ધાવસ્થાયુક્ત પુરુષ જેવા, છૂટા અને સડી ગયેલા દાંતની શ્રેણિવાળા, ભયકર એવો ડોક પાછળનો ભાગ અને મુખવાળા, વિપમ નેત્રવાળા, વાકી નાસિકાવાળા, વાકા અને વલિઓથી વિકૃત થયેલા, ભયકર મુખવાળા, ખસ અને ખગળથી વ્યાપ્ત, ડહાણુ અને તીક્ષ્ણ નખો વડે ખજવાળવાથી વિકૃત થયેલા, દરાજ-કોઢ-અને દરોળિયાવાળા, ફાટી ગયેલ અને કઠોર ચામડીવાળા, વિચિત્ર અંગવાળા, ઊષ્ટાદિના જેવી ગનિવાળા, માધાના વિપમ અધનવાળા, યોગ્ય ધ્યાને નહીં ગોઠવાયેલ તથા છૂટા દેખાતા હાડકાવાળા, દુર્બલ, ખરાબ આધાવાળા, ખરાબ પ્રમાણુવાળા, ખરાબ આકૃતિવાળા, ખરાબ રૂપવાળા, ખરાબ ધ્યાન અને આસનવાળા, ખરાબ શય્યાવાળા, ખરાબ ભોજનવાળા, જેઓના પ્રત્યેક અંગ અનેક વ્યાધિઓથી પીડિત છે તેવા, અપલનાયુક્ત વિર્ણ્ણ ગતિવાળા, ઉત્સાહરહિત, મત્તરહિત, વિકૃત ચેષ્ટાવાળા, તેજરહિત, વારંવાર શીન, ઉણુ, અને કઠોર પવન વડે વ્યાપ્ત, જેઓના અંગ ધૃળ વડે મલિન અને ગ્ન વડે વ્યાપ્ત છે એવા, બહુ ક્રોધ, માન અને માયાવાળા, બહુ લોભવાળા, અશુભ દુખના ભાગી, પ્રાય ધર્મસજા અને સમ્યક્ત્વથી ભ્રષ્ટ, વધારેમા વધારે એક હાથ પ્રમાણુ શરીરવાળા, વધારેમા વધારે સોળ અને વીશ વર્ષના આયુષવાળા, પુત્રપૌત્રાદિ પરિવારમા અત્યંત રનેહવાળા (વણુ પુત્રપૌત્રાદિનું પાલન કરનારા), ખીજના જેવા, અને

શ્રીભગવાન એવાં મનુષ્યોના બહોનેર કુટુંબો ગયા, અને નિંકુ એ બે મહાનદીઓ અને વૈતાલન પરતનો આશ્રમ કરીને દરબા રહેવારા થશે.

જો — 'હ બગવન્' તે મનુષ્યો જેવા પ્રકારનો આદાર કરમે !

મ — 'હ યોતમ' તે કાલે અને તે સુમયે રથના નામ ૭૮૬૫ વિસ્તામ્વાણી ગયા અને સિંધુ એ મહાનદીઓ રથની ખરીને પેસવાના છિન્ન જોડલા બાગમા પાણીન વહમે તે પાણી ધણા માહણા અને કાચમા વજેરેથી ભરેલું હમે પણ તેમા પણ પાણી નહિ હોય. ત્યારે તે મનુષ્યો રૂપ કિમ્બા પછી એક મુદતની અંદર અને મધ્ય આશ્રમા પછી અક મુદતમા પોતપોતાના દરોખાંથી બહાર નીકળશે અને માહણાં તથા કાચમા વજેરેને જાણીતમા દાહમે પછી ટાક અને તડકા વડે ભણઈ અથેલા માહણા અને કાચમા વજેરેથી તેઓ એકવીસ હજાર વધુ મુખી આશ્રવિકા કરતાં ત્યાં રહેશે.

— સતક ૭ શ્લોક ૧

પરચૂરણ વિભાગ

૧. ચાલતું ચાલ્યું કહેવાય

૧

વિવરણ મહાવીરના મમયમાં જે અનેક દાર્શનિક હતા, તેના જમાલિ નામના મહાવીરના ભાણેજ પણ એક દાર્શનિક તરીકે હતા. મહાવીરનો આગમ અનેજાતવાદપૂર્ણ છે, એટલે તે એક જ પદાર્થને પણ અનેક પ્રકારની દૃષ્ટિઓથી ભિન્ન ભિન્ન રૂપે જોઈ શકે છે. જમાલિ અને મહાવીર વચ્ચે જે એક આખતમા મતભેદ હતો એમ જણાય છે, તેનું ઉદાહરણ નીચે પ્રમાણે છે. એક શાળવીને આપણે મૃતર આપી વણવાનું કહ્યું. તે શાળવીએ કપડું વણવાનું શરૂ પણ કર્યું. પત્ની બે ચાર દિવસ માદ આપણે તેને પત્નીશુ કે સૂતરનું શું થયું? ત્યારે તે કહેશે કે કપડું વણાયું.

છ ખરી રીતે તો ૬૫ પૂરું ૭૫૩ વણાયુ નથી છતાં સાકમા તેવો વ્યવહાર આગ્રે છે

આ પ્રથમમા ભાસિનું મત-૪ એવું છે કે સાળવીનું ૬૪૫ જ્ઞાન તેને સાચું માની વ્યવહાર કરનાર સુમત્ત જોઈ ખારો છે કારણકે ૭૫૨ પૂરું વણાયુ નથી છતાં સાળવી જ્ઞાન જોઈ ૭૫૨ વણાયુ છે એમ માને છે મદાતીરનો મિદ્ધાત એવો છે કે સાળવીનું વજન-૪ જ્ઞાને સોકમત જને લાગ્યા પછી છે પારમર્થિક રહિએ (નિમ્બનવધી) ૭૫૩નો સુમ્મ જ્ઞાન વણાયો હોય તો પણ ૭૫૨ વણાયુ એમ મોપવામા અસત્યતા નથી જોઈ વ્યવહારનવધી તો પૂરું ૭૫૨ વણાયુ ત્યારે જ ૭૫૨ વણાયું કહેવાય. જ્ઞાસિના મતનું નામ જડુનરહિ છે કાર્વન જડુ-તરૂન પૂરું-૪૫૩ ૬૪૫ ત્યારે ૮ નેન ૩૫ કાચ કહી છે ખરે જે મતજ્ઞ જડુ બાગમા - મુક્ત જાનમા - ૨૫ દોષ તે જડુન કહેવાય

જો — જમરનું જે ચામનું દોષ તે ચામનું કહેવાય

મ - દા માતમ ચામનું દોષ તે ચામનું કહેવાય

ગીકામ્મી ૭૫૨ વણાયુ દોષ ત્યારે પ્રથમ તનુનો પ્રવેશકાગ જડુ જોઈ તે સાચી જ ૭૫૨ વણાયું એવો વ્યાસ જડુ ચામ છે જે પ્રથમ મખરે પણ ૫ ઉત્પન્ન થતા નથી એમ માનવામાં આવે, તો પ્રથમ મખમ્મી પરાવરિશા ક્રિયા નિષ્ફળ મર્ષ મળ્યાવ. કારણકે ઉત્પન્ન થતા પદાર્થને ઉત્પન્ન કરવાને ખરે જ ક્રિયાઓ દોષ ૪ જ્ઞાને ક્રિયા વિવચન નેત્રા છતાં કાચ ન થાય તો

તે ક્રિયા નકામી ગણાય છે તો પછી પટ જેમ પ્રથમ મમયે ઉત્પન્ન થતો નથી, તેમ ઉત્તર સમયોને વિષે પણ ઉત્પન્ન ન જ થવો જોઈએ કાગળકે ઉત્તર સમયની ક્રિયાઓમા શુ વિશેષતા છે કે, જેથી પ્રથમ સમયની ક્રિયાથી પટ ઉત્પન્ન ન થાય અને ઉત્તર મમયની ક્રિયાઓથી થાય ?' તાત્પર્ય એ છે કે જ્યારે અત્ય સમયે આપણે પટને ઉત્પન્ન થયેલો જોઈએ છીએ, ત્યારે તે પટને અત્ય સમયની પહેલા આદિ દરેક સમયમા અશે અગે ઉત્પન્ન થતો માનવો જ જોઈએ અર્થાત્ ઉત્પદમાન પટ ઉત્પન્ન થાય છે, એ મતવ્ય નિર્વિવાદ છે

—શતક ૧, ઉદ્દે ૧, ૧૦

૨

રાજગૃહનગરમા ગુણુશિલક ચૈત્યની આસપાસ થોડે દૂર ઘણા અન્યતીર્થિકો ગહેતા હતા તેઓ ભગવાનના મથવિરોને આવીને કહેવા લાગ્યા કે, “ તમે અસયમી અને પાપી છો કાગળ કે તમે અદત્ત (કાઈએ નહિ આપેલ) પદાર્થનુ ગ્રહણ કરો છો, અદત્ત પદાર્થને ખાઓ છો અને અદત્તનેા આદ લો છો કારણ કે તમને આપવામા આવતો પદાર્થ જ્યા સુધી પાત્રમા પડ્યો નથી, તેવામા વચમાથી કાઈ તે પદાર્થને લઈ લે, તો દાતા ગૃહસ્થના પદાર્થનુ અપહરણ થયુ કહેવાય, પણ તમારા પદાર્થનુ અપહરણ થયુ ન કહેવાય માટે તમે અદત્તનુ ગ્રહણ અને ભોજન કરો છો એમ કહેવાય. અને તે કારણે તમે જરૂર અસયમી ધત્યાદિ છો ”

ત્યારે તે સ્થવિરોએ તેમને કહ્યું કે હે આર્યો! આમારા મતમાં^૧ અપાર્ત તે અપાર્થ મદ્ય કરાતું ન મદ્ય કરાયેલું અને પાત્રમાં ન ખાતું તે ન ખાયેલું છે તેથી હે આર્યો! અપાર્તો પદાર્થ બધા મુખી પાત્રમાં નથી પણ તેવામાં વચમાં કેઈ પદાર્થનો તે અપહાર કરે તો તે આમારા પદાર્થનો અપહાર થયો એમ કહવાય માટે અમે ઘાતું ન મદ્ય કરીએ છીએ અને બોળન કરીએ છીએ તેથી અમે અસમર્થ વગેરે નથી

— સતક ૮ શ્લોક ૩

૪ કેટલા મતો છે ?

અનેક પ્રકારના પરિણામવાળા છપા જેને વિષે ૬ ન સમવસરણ — મન અથવા નિમન કહેવાય છે

મી — હે ભગવન્ કેટલા નમન્વમરણો — મનો કલાં છે ?

મ — હે મૌલમ ચાર સમવસરણો કલાં છે ક્રિયાવાદી અક્રિયાવાદી અજ્ઞાનવાદી અને વિત્તપવાદી

વિવરણ આ મનોના સંબંધે સ્થિતિર કરીએ મળી શકતી નથી. સૂત્રકર્તાએ સૂત્રના પ્રથમ મુત્યકષેપના બાગમાં સમવસરણ અધ્યયનમાટે આ મનોનું સંક્ષિપ્ત વર્ણન

૧ મૂલમાં તે પદા ભગવતીવિદિત ત્યારે મતે અપરૂ તે અપાર્થેલું નથી માટે તમે કોણે બિ ક્રિયા અદેષ ૬-૭ કરાવ અપાર્થિ નેન દેવા બતાં તેના મન કપર પ્રમાણે દેવાથી પદાભિમે આ ક્રિયાને પણ એમ કહું દેવ

૨. જુએ આ માળાનું સંબંધમર્મ પુસ્તક પા. ૧૭૪

છે ? પરંતુ તે ઉપરથી તેમની ચોક્કસ માન્યતા શી હતી તે સ્પષ્ટ જાણી શકાતું નથી. તોપણ એટલું જાણી શકાય છે કે ક્રિયાવાદી વગેરે સ્વતંત્ર મતો નહીં હોય, પરંતુ મહાવીર ભગવાનના સમયમાં જે મતો પ્રચલિત હતા, તે બધાનો પૂર્વોક્ત ચાર પ્રકારમાં સમાવેશ કર્યો હશે.

૧ ક્રિયાવાદી આ મતોની ભિન્ન ભિન્ન વ્યાખ્યા છે. પ્રથમ વ્યાખ્યા પ્રમાણે, કર્તા સિવાય ક્રિયા સંભવતી નથી, માટે ક્રિયાના કર્તા તરીકે આત્માના અસ્તિત્વને માનનાર ક્રિયાવાદી કહેવાય છે. બીજી વ્યાખ્યા પ્રમાણે, ક્રિયા પ્રધાન છે, અને જ્ઞાનનું કાંઈ પણ પ્રયોજન નથી એવી માન્યતાવાળા ક્રિયાવાદી છે. ત્રીજી વ્યાખ્યા પ્રમાણે જીવાદિ પદાર્થના અસ્તિત્વને માનનારા ક્રિયાવાદી કહેવાય છે. ક્રિયાવાદીના કુલ એવી પ્રકાર કહેવાય છે.

૨ અક્રિયાવાદી તેઓનું મતવ્ય એ છે કે, કાંઈ પણ અનવસ્થિત પદાર્થમાં ક્રિયા હોતી નથી. જે તેમાં ક્રિયા હોય, તો તેની અનવસ્થિતિ ન હોય. માટે ક્રિયાના અભાવને માનનારા અક્રિયાવાદી છે. અથવા, ક્રિયાનું શું પ્રયોજન છે ? માત્ર ચિત્તશુદ્ધિ જ આવશ્યક છે—એવી માન્યતાવાળા અક્રિયાવાદી કહેવાય. અથવા જીવાદિના નાસ્તિત્વને માનનારા અક્રિયાવાદી કહેવાય. અક્રિયાવાદીના ૮૪ પ્રકાર કહેવાય છે.

૩ અજ્ઞાનવાદી ‘અજ્ઞાન ત્રેયરૂપ છે, ડારણુકે જ્ઞાનથી ઝર્મનો ત્રીન બધ થાય છે, અને અજ્ઞાનપૂર્વક ઝર્મબધ.

૧ તથા જુઓ આચારાગ્રીજ, અવ્યં ૧, હૃદય ૧, પૃ. ૧૬

નિરજ થાય છે — એવી માન્યતાવાળા અજ્ઞાનવાદી કહેવાય છે તેમના સડસડ પ્રકાર છે

૪ વિનયવાદી અગ્રીપવર્ગોદિ મેમનું કારણ વિનય છે — એમ વિનયન ન પ્રધાનપણે માનનારા અને એ કેઈ પણ નિશ્ચિત સિંચ આમાર કે સાચ નથી તે વિનયવાદી કહેવાય ૩ તેમના જતીલ પ્રકાર છે •

મૌ — દે ભગવન્ ! મેસ્થાપુક્ત ઇવે કયા વાદવાળા દોષ ?

મ — હ મૌતમ ચારે વાદ વાળા દોષ.

મૌ — દે ભગવન્ ! સંસ્પાર્શિત ઇવે કયા વાદવાળા દોષ ?

મ — ૮ મૌતમ તેમો કિયાવાદી દોષ ? તે પ્રમાણે કૃષ્ણપાક્ષિકરે ઇવે હમ્સા નજુન વાદવાળા દોષ છે મુક્ષ-પક્ષિકો ચારે વાદવાળા દોષ સમ્બન્દહિ ઇવે કિયાવાદી ન દોષ મિ માદહિ ઇવે હેમ્સા તણ વાદવાળા દોષ સમ્બન્દ મિ માદહિ ઇવે અજ્ઞાનવાદી અને વિનયવાદી ન દોષ

• જા ચારે વર્ત મિસ્થાપાદીના છે; હવે અહી કિયાવાદી હથરિના અન્વિતવને માનવા હોવાથી સમ્બન્દહિ અણુપા

૧ મારણે અધોમિરેવદિ અને સિદ્ધા ન અસ્તેષ્ઠ હોય છે નમ્મેને તે કિયાવાદના હેતુમત વચારિયન દ્રવ્યસ્વરૂપનું જ્ઞાન મોષ છે

૨ એમને અપ પુરૂષભાવત એટલો સમય સસારમાં ચરકવાનું છે તે ઇવે અને અને તેની અવર મોષે અણનું છે તે સમ્બપાક્ષિક જુમ્મિ થા ૯૩ મોષ ૧

૩ મારણે તેમ્મિ તારિયન પન્ નથી કે અસ્તિક પન્ નથી.

પાત્ર જ્ઞાન વાળાઓમાનો દરેક ક્રિયાવાદી જ હોય પરંતુ
ત્રણ અજ્ઞાનવાળા હોય. પત્રીના ત્રણ વાદવાળા હોય ?

નૈરયિકા ચારે વાદવાળા હોય પૃથિવીકાયિકા માત્ર
અક્રિયાવાદી અને અજ્ઞાનવાદી હોય? એમ જ ચતુરિદ્રિય
મુધીનું જાણવું

ગૌ—હું ભગવન્ ! ક્રિયાવાદી હોય કેનું આયુષ્ય
આધે ?

મં—હું ગૌતમ ! નૈરયિક અને તિર્યચ્યોનિકનું ન-
આધે, પણ મનુષ્ય અને દેવનું આધે દેવનું આધે તે
દૈમાનિકનું જ આધે.

અક્રિયાવાદીઓ નૈરયિકથી માહીને દેવ મુધીનું આધે
એ પ્રમાણે અજ્ઞાનવાદી અને વિનયવાદી વિષે પણ જાણવું

ક્ષેત્ર્યાવાળા ક્રિયાવાદી મનુષ્ય અને દેવનું આધે
કૃણક્ષેત્ર્યાવાળા ક્રિયાવાદી મનુષ્યનું આધે કૃણક્ષેત્ર્યાવાળા
અક્રિયાવાદી, અજ્ઞાનવાદી અને વિનયવાદી નૈરયિક, તિર્યચ્ય,

૧ એ પ્રમાણે મૂળમા સજ્ઞાઓવાળા, નોસજ્ઞાવાળા,
વેદવાળા, કપાથી, યોગવાળા, ઉપયોગવાળા વગેરેના ઉદ્દેશો છે.
પણ તેમા મૃતિની કસરત સિવાય બીજું મહત્ત્વ નથી તેથી
અહીં તે બધા હતાયાં નથી

૨ તેઓ મિત્યાદષ્ટિ છે તેથી તેઓ અક્રિયાવાદીઓ અને
અજ્ઞાનવાદીઓ જ હોય કોઈ પણ વાદનો અભાવ હોય તો પણ
તે એ વાદને યોગ્ય જીવને પરિણામ સહવે છે મૂળમા આ
ઉપરાંત અન્ય ચોનિઓના પણ ઉદ્દેશ છે

૩ જે દેવો અને નારકો છે તેઓ મનુષ્યનું, અને મનુષ્યો-
તમા પંચે દ્વિયતિર્થનો દેવોનું બાવે

દેવ અને મનુષ્યનું જાણે એ જ નીચ અને ઠાપોત મારે
પણ જાણુ તેજોજ્ઞેસ્થાવાળા ક્રિયાવાદીઓ મનુષ્ય અને દેવનું
જાણે, તેજોજ્ઞેસ્થાવાળા અક્રિયાવાદીઓ તિર્થંચ મનુષ્ય અને
દેવનું જાણે. ન જ પ્રમાણે તેજોજ્ઞેસ્થાવાળા અજ્ઞાનવાદી અને
વિનયવાદીનું પણ જાણુ, તથા તેજોજ્ઞેસ્થા પ્રમાણ પણ
અને શુદ્ધવાળાનું પણ નણુ જ્ઞેસ્થાચિત છવે. કોઈનું
આતુર નથી જાણતા.

કૃષ્ણપાસિઃ અક્રિયાવાદી મારે પ્રકાશનું આતુર જાણે,
કૃષ્ણપાસિઃ અજ્ઞાનવાદી અને વિનયવાદી પણ મારે પ્રકાશનું
આતુર જાણે, શુદ્ધપાસિઃ મનુષ્ય અને દેવનું જાણે.

મમ્યમ્દષ્ટિ ક્રિયાવાદી મનુષ્ય અને દેવનું જાણે, મિ વા
ચંદિ મારે પ્રકાશનું જાણે, સમ્યમ્મિત્યાદષ્ટિ અજ્ઞાનવાદી કોઈનું
ન જાણે, મમ્યમ્મિત્યાદષ્ટિ વિનયવાદી કોઈનું ન જાણે.

ગાત્રી મતિજાતી મુનગાત્રી અને અરધિજાતી મનુષ્ય અને
દેવનું જાણે, મનઃવચવચાત્રી (ક્રિયાવાદી) દેવનું (વમાનિકનું)
જાણે, દેવજાતી કોઈનું ન જાણે.

ક્રિયાવાદી નરવિદો મનુષ્યનું જાણે, અક્રિયાવાદી નરવિદો
વિનય અને મનુષ્યનું જાણે, અજ્ઞાનવાદી અને વિનયવાદી
ન વિદો, તિર્થંચ અને મનુષ્યનું જાણે.

અક્રિયાવાદી પુત્રીકાવિદો તિર્થંચ અને મનુષ્યનું જાણે,
અજ્ઞાનવાદી પુત્રીકાવિદો તિર્થંચ અને મનુષ્યનું જાણે.

૧ દેવવાચાળ ૨ વીરવિદોનું પ્રકર વખને તેજોજ્ઞેસ્થામાં કોઈનું
ન જાણે. ક્રિમ ડેવેડા મારણ કે તે દેવવા તેમજે દક્ષિણવર્ધામિ પુત્રી
વવા પદેવા દોષ ૭ અને દક્ષિણવર્ધામિ પુત્રીવવા પદી ૮

કેટલા મતો છે ?

ક્રિયાવાદી પચ્ચેદ્રિય તિર્યચ, દેવનુ આધે અક્રિયાવાદી, અજ્ઞાનવાદી અને વિનયવાદી પચ્ચેદ્રિય તિર્યચો ચારે પ્રકારના આધે કૃષ્ણલેખ્યાવાળા ક્રિયાવાદી પચ્ચેદ્રિય તિર્યચ કાઠનુ ન આધે^૧ કૃષ્ણલેખ્યાવાળા, અક્રિયાવાદી, અજ્ઞાનવાદી અને વિનયવાદી પચ્ચેદ્રિય તિર્યચો ચારે પ્રકારનુ આધે તેમજ નીલ અને કાપોત લેખ્યાવાળા પચ્ચેદ્રિય તિર્યચોનુ પણ જાણુવુ તેજેલેખ્યાવાળા ક્રિયાવાદી પચ્ચેદ્રિય તિર્યચો વૈમાનિક દેવનુ જ આધે પરંતુ તેજેલેખ્યાવાળા અક્રિયાવાદી, અજ્ઞાનવાદી અને વિનયવાદી પચ્ચેદ્રિયતિર્યચો દેવ, તિર્યચ અને મનુષ્યનુ આધે એમ જ પદ્મ અને શુક્લવાળાનુ પણ જાણુવુ

સમ્યગ્દષ્ટિ વૈમાનિકન જ આધે મિથ્યાદષ્ટિને કૃષ્ણ-પાક્ષિકોની જેમ જાણુવા સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ એક પણ ન આધે^૨

પરમવનુ આયુષ બધાય છે અપ્રકાશિક અને વનસ્પત્તિનાયનુ પૃથ્વીનાયિક પ્રમાણે જ જાણુવુ અગ્નિનાય અને વાયુનાય તિર્યચનુ જ આધે જે ઇદ્રિયથી ચાર ઇદ્રિય સુધીના પણ પૃથ્વીનાય પ્રમાણે જાણુવા પણ સમ્યક્ત્વ અને જ્ઞાનમા તેઓ એક પણ આયુષ નથી બાધતા નરણ કે તેમને તેનો કાળ અલપ હોય છે

૧ કારણ કે જ્યારે સમ્યગ્દષ્ટિ પચ્ચેદ્રિય તિર્યચ કૃષ્ણાદિ અશુભ લેશ્યાના પરિણામવાળા હોય છે, ત્યારે તેઓ કોઈ પણ આયુષનો બધ નથી નરતા અને તેજેલેશ્યાદિ શુભ પરિણામ-વાળા હોય છે ત્યારે જ કેવળ વૈમાનિકાયુષનો બધ દરે છે

૨ આમ આ ઉપરાંત અન્ય લાખો ચિંતાર મૂળમા છે

મો — 'હે ભગવન' શુ ક્ષિપ્તવાદી જો ભવસિદ્ધિ છે કે અભવસિદ્ધિ ?

મ — 'હે જીતમ' તેઓ ભવસિદ્ધિ છે નાશીના વણ વાદી બને છે ?

— સતક ૩ કિં ૧

૩ વૃક્ષના પ્રકાર

જીતમ — 'હે ભગવન' વૃક્ષના કેટલા પ્રકાર કહેવ છે ?

મ — 'હે જીતમ' ૭ પ્રકારે વૃક્ષ કહેવ છે દ્રવ્યવૃક્ષ, સુત્ર કાંધ ભવ ભાવ બને સરસ્થાન વૃક્ષ.

૧ એક પરમાણુ બીજા પરમાણુ સાથે દ્રવ્યથી વૃક્ષ છે

૨ આકાશના એક પ્રદેશમાં રહેલ પુદ્ગલ એક પ્રદેશમાં રહેલ પુદ્ગલદ્વયની સાથે દ્વેત્યથી વૃક્ષ છે

૩ એક સમયની સ્થિતિવાળું પુદ્ગલદ્વય, એક સમયની ચિત્તિવાળા પુદ્ગલની સાથે કાલથી વૃક્ષ છે

૪ નારક જીવ નારકની સાથે ભવરૂપે વૃક્ષ છે

૫ એકપુણ કાળા વણવાળું પુદ્ગલ દ્વય એકપુણ કાળા વણવાળા પુદ્ગલદ્વયની સાથે ભાવથી વૃક્ષ છે

૬ પરિમલ્લ^૧ સરસ્થાન પરિમલ્લ સરસ્થાન સાથે અસ્થાન વડે વૃક્ષ છે

— સતક ૧૪ કિં ૩

૧ મહી પાછા હેસ્થાનાના જાનેવાના ક્ષાવવાના વરેરેનો બાબો કામો કમ નુવર્માં આવે છે

૨ સરસ્થાન કોઈએ આશ્વવિરોધ તેના જીવ ભવન વદાસ અને આશ્વ કોમ અન્ન પ્રકારો આટું જુઓ આશ્વ પા. ૪૫૧

૪ પરચૂરણ બાબતો

૧

ગૌં—હે ભગવન્ ! હમેશાં સૂક્ષ્મ સ્નેહકાય - અપ્કાય (એક જાતનું પાણી) માપપૂર્વક પડે છે ?

મં—હા ગૌતમ ! પડે છે તે ઊંચે પડે છે, નીચે પણ પડે છે, અને તીરછે પણ પડે છે

ગૌ—હે ભગવન્ ! તે સૂક્ષ્મ અપ્કાય, આ મામાન્ય મ્થૂલ અપ્કાયની (પાણીની) માથે પરમ્પર સમાયુક્ત થઈને લાગ્યાકાળ સુધી રહે ?

મં—ના ગૌતમ ! તે શીઘ્ર નાશ પામી જાય છે

—શતક ૧, ઉદે૦ ૬

૨

ગૌં—હે ભગવન્ ! અસ્તિત્વ અસ્તિત્વમા પરિણમે, અને નાસ્તિત્વ નાસ્તિત્વમા પરિણમે છે ?

મં—હા ગૌતમ !

ગૌં—હે ભગવન્ ! તે શુ પ્રયોગથી—જીવના વ્યાપારથી તેમ પરિણામે છે કે સ્વભાવથી ?

મં—હે ગૌતમ ! તે પ્રયોગથી અને સ્વભાવથી એમ બંને પ્રકારે પરિણામે છે

—શતક ૧, ઉદે૦ ૩

૩

ગૌતમં—હે ભગવન્ ! જશુદ્રીપમા આ ભારતવર્ષમાં આ અવસર્પિણીના કાળમા કેટલા કુલકરો થયા ?

મ — હે ઝોતમ ! સાત કુસકરો થયા વિમલવાહન,
અમુખાન ધરોમાન, અભિમદ પ્રસેનજિત મરુદેવ,
અને નાભિ ?

વિવરણ આ ભવસુપિણ્ડીના પ્રથમ સુખમસુખમા નામના
આ આ શ્રેષ્ઠ સુખી હતા તેમનામા રાજ રાજ કે નાતભવ
નહોતાં જ્યાં સમાનભાવે વસતા, એમને કશી ઝીજ મરિ
પ્રચલ કચ્ચો પડ્યો નહોતો. કારણ કે ક્ષપવક્ષી તેમને જ્યાં
ઝીજે આપતા જ્યાં જાળકે (ઝી-પુરુષના) મુનસરપે
અવતરતા અને તે બે જ પતિપત્ની થતા ૪૬ દિવસમાં તે
તેમને માળાપત્ની સમાજની જરૂર રહેતી નહીં. ક્ષપવક્ષીનાં
૬૭ પક્ષ તેમને ત્રણ ત્રણ દિવસે ખાતાં પડતાં ત્યાર પછીના
મુઠા આરામાં વસ્તુશ્ચિતિ જમડી મર્ધ ૬૭ તેમને બે બે
દિવસે ખાતા પડતાં, અને જાળકેને મેઘા થતાં ૬૪ દિવસ
સાતના ૫૨૭ જાડી સુધી મરીને તેઓ દેવપક્ષે જ
જંપળતા ૫૨૭ પછીના સુખમકુળમા આરામાં વસ્તુશ્ચિતિ
વધુ જમડી જાળકે ૭૬ દિવસે મેઘા થતાં મરીને ૫૬
ચારે નતિએ જ મર્તા ૬૭ રાજ ખાતા પડતાં મનુષ્યોના
સદગુણ પદ્ધતિ અને તેઓની માનસિક શક્તિઓ જમડવા
સાતી તેથી કાવદાની જરૂર પડવા સાતી તે વખતે
અનુક્રમે માતા કુસકર થયા અને તેમણે માનવજીવન મરિ

૧. જાડી ૫૭ ટીક કરો તેમની માતાશ્રિ પિતાશ્રિ
મકનનીશ્રિ તેમની જીશ્રિ નામુદેવો, જલદેવો નામુદેવના
માતા-પિતા નામુદેવના પ્રતિશત્રુએ વધેને લક્ષ્મી વિશેષનામ
અપચ પૂતી માલિતી સમવીર્ષાપસુનમાંથી લેવી એક મૂળમાં
અનુવેદ ૭

નિયમ આધ્યા દિગળરો ૧૪ કુલકર માને છે, અને તેમને 'મનુ' પણ કહે છે શ્રાક્ષણુગ્રથોમા એ રીતે મનુઓએ વ્યવસ્થા દાખલ કર્યાની હકીકત આવે જ છે ધીમેધીમે કલ્પવૃક્ષ ઓછા થવાથી તથા દરેક વસ્તુ માટે લડાલડી થવાથી અનુક્રમે દરેક કુલકરે મનુષ્યોને જમીનની મીમાઓ નક્કી કરી આપી, હાથીધોડા ઉપર ખેસવાનું શીખવાડ્યું, (પર્વતો અને નદીઓ થતા) પર્વત ઉપર ચડતા અને વહાણુ આધતા શીખવાડ્યું, (નાળ સાથે બાળકો અવતરવા લાગતા) નાળ વધેરવાનું શીખવ્યું, વગેરે રસિક વર્ણુન આપવામા આવે છે એ છેલ્લા કુલકર નાભિના પુત્ર તે જ પ્રથમ તીર્થ ૨૨ ઋષભદેવ

ઋષભદેવને નાભિની સૂચનાથી જ કોકોએ રાજ બનાવ્યા પૃથ્વી ઉપર એ પ્રથમ જ રાજ થયા તેમણે જ પહેલી વાર પોતાના પુત્રપુત્રીના લગ્ન વખતે જોડાના ભાઈ બહેન પગણાવવાની પ્રથા તોડી કલ્પદ્રુમ તેમના સમયમા જ એકસાથે નિષ્કળ થવા લાગ્યા તેથી મનુષ્યોને ઉદરનિર્વાહ અર્થે પ્રયત્ન કરવો પડ્યો ઋષભદેવે જ પોતાની પ્રજાને કુંભારનું, દરજીનું, હામનું, ચિત્રકારનું અને વણકરનું એ પાંચ જામ શીખવ્યા (પાછલા શુભ આરાઓમા મનુષ્યોને વાળ-નખ વધતા નહોતા) વળી એમણે એમને ખેતી, વેપાર અને રાધવાની કળા શીખવી તેમ જ લિપિ, ગણિત અને પુરુષોની ૭૨ અને સ્ત્રીઓની ૬૪ કળાઓ પણ શીખવી તેમના મરણ વખતે જ અગ્નિસસ્કારની પ્રણાલી દેવોએ દાખલ કરી ત્યા સુધી મડદાને વનમા જ મૂકી આવવામા આવતું ઋષભના નિર્વાણ પછી ૩ વર્ષ અને

શ્રીભગવતી-સાર

ખંડ ૪ થો

અન્યતીર્થિક-ખંડ

અન્યતીર્થિકો

૧

એક સાથે એક જ વેદ હોય

ગજગૃહ નગરનો પ્રસંગ છે

ધર્મકથાદિ પતી જવાથી લોકો વેરાઈ ગયા બાદ
ગૌતમમુનિ મહાવીર ભગવાનને આવીને પોતાની શકા પૂછે છે :

ગૌ—હે ભગવન્ ! અન્યતીર્થિકા^૧ એમ કહે છે કે,
‘કોઈ પણ નિર્ગ્રંથ મર્યા પછી દેવ થાય તો, તો તે દેવ ત્યા
ખીજ દેવો સાથે કે ખીજ દેવોની દેવીઓ સાથે વિષયસેવન
ડરતો નથી, તેમ જ પોતાની દેવીઓને વશ કરીને તેઓની
સાથે પણ વિષયસેવન ડરતો નથી પરંતુ તે દેવ પોતે જ
પોતાના નવા બે રૂપ કરે છે તમા એક રૂપ દેવનું અને
ખીજ દેવીનું હોય છે તે પ્રમાણે બે રૂપ બનાવી તે દેવ
કૃત્રિમ દેવી સાથે વિષયસેવન કરે છે એ પ્રમાણે એક જ
એક જ કાળે બે વેદ અનુભવે છે પુરુષવેદ અને સ્ત્રીવેદ’
હે ભગવન્ ! એવું કેમ કરીને હોય ?

૧ અન્યના તીર્થને—માર્ગને—સિદ્ધાંતને—અનુસરનારા

મ — હ જોતમ ! એ લોકોનું એ બધું કરેલું જોડું છે
 હું તો એમ કહું છું કે તે દેવ જીગ્મ દેવા સાથે તથા જીગ્મ
 દેવની દેવીઓ સાથે તેઓને વશ કરીને વિષયસેવન કરે છે
 અને પોતાની દેવીઓને વશ કરીને તેઓની સાથે પણ
 વિષયસેવન કરે છે પણ પોતે પોતાના એ રૂપ બનાવીને
 વિષયસેવન કરેના નથી એક છવ એક સમયે એક /
 વડ અનુભવે છે એ કહી નહિ.

— સતક ૩ ઉરે ૫

૨

કર્મ પ્રમાણે જ વેદના ન અનુભવે

મૌ — હે ભગવન ! અન્તર્ધર્મો આ એમ કહે છે કે
 મારા જ્ઞાપણો ને પ્રમાણે કરી નાંખું હોય તે પ્રમાણે જ
 વેદના અનુભવે છે તે એમ કાણી છે ?

મ — હે જોતમ તેમનું તે કહેલું જોડું છે હું તો
 એમ કહું છું કે દેવસાક છવે કર્મ પ્રમાણે વેદનાને અનુભવે
 છે બ્યારે દેવસાક નથી જુદી વેદના અનુભવે છે

મૌ — હે ભગવન એ કેવી રીતે ?

મ — હે જોતમ ! તેઓ કર્મ અનુસાર વેદના
 અનુભવે છે તેઓ કર્મ અનુસાર વેદના અનુભવે છે અને તેઓ
 તેથી જુદી અનુભવે છે તેઓ તેથી જુદી અનુભવે છે ?

— સતક ૫ ઉરે ૫

૧ મહાવીરનો જ્ઞાન ક્ષેત્ર તરો ખુલાસો વધી જાયતો
 રીતસર જોરે છે કે કર્મની મિતિ પણ રમેરેમાં પુરુષપ્રવલ્લથી
 દેશ્વાર ક્ષી ગમવ છે તેથી દેવસાક કર્મ પ્રમાણે જ વેદના
 નથી અનુભવતા.

૩

આર્દ્રા નયુ' દુઃખ જ નથી

ગી૦—૬ ભગવન્ ' અન્યતીર્થિકા એમ કહે છે કે, નરે એવા એકાંત દુઃખરૂપ વેદનાને અનુભવે છે ત એમ કેમ હોય ?

ન૦—૧ ગીતમ' નએાન ત કલ્પે ગાદ છે કે એમ કહે છે કે, કેટલાક એવા એકાંત દુઃખરૂપ વેદના અનુભવે છે, અને ક્ષાયિત નુષ્પ પણ અનુભવે છે, ન્યારે કટલાક એકાંત નુષ્પ અનુભવ છે અને ક્ષાયિત દુઃખ અનુભવે છે વળી કેટલાક ક્ષાયિત નુષ્પ અને ક્ષાયિત દુઃખ એમ વિવિધ પ્રકારે વેદનાને અનુભવ છે

જેમકે નારદા એકાંત દુઃખરૂપ વેદના અનુભવે છે અને ક્ષાયિત નુષ્પ અનુભવે છે ૧ દેવા એકાંત નુષ્પરૂપ વેદના અનુભવે છે અને ક્ષાયિત દુઃખને અનુભવે છે ૨ ન્યારે પૃંસીકાયવી માડીને મનુષ્યો મુખીના એવા (ક્ષાયિત નુષ્પ અને ક્ષાયિત દુઃખ એમ) વિવિધ પ્રકારે વેદના અનુભવ છે

—શતક ૬, ઉદ્દે૦ ૧૦

૪

એકાંતખાલ

ગી૦—૭ ભગવન્ ' અન્યતીર્થિકા એમ કહે છે કે, 'જિનોને મતે અમણો મર્વ પાપમ્યાનોમાથી વિગતિવાળા હોવાથી

૧ તીર્થ કરના જન્માદિ પ્રમગે તથા પૂર્વજન્મના મિત્ર દેવના પ્રયોગ દ્વારા

૨. પરન્પર આહુનનમા, અને પ્રિય વસ્તુના વિયોગાદિમા

પણિ કદવાય છે અને મમલોપાસોઠા દેશ - એટલે કે અમુક
અંગે - વિરતિવાળા દેવાથી માધપણિ કદવાય છે ૫૨૭
? અને એક પણ છવના વધની અવિરતિ છે તે છવ
માધપણિ ન કદવાયો જોઈએ તો તે અમવન' તમેાનું
આમ કહેવું મલ હા

મ—હે મોતમ તમેાનું આમ કહેવું મિથ્યા છે
કુ તો એમ કહું છું કે જે છવે એક પણ પ્રણીના વધની
વિરતિ હી છે તે છવ એકાંતમાધ ન કદવાય ૫૨૮
માધપણિ કદવાય

નો —હે અમવન' છવો માધ એકલે કે વિરતિરહિત
છે! પતિ એટલે કે નવ વિરતિવાળા છે કે માધપણિ
અધીત અવિરતિવાળા છે!

મ —હ મોતમ' છવો માધ પણ છે પણિ પણ છે
અન માધપણિ પણ છે તમાં નેરવિકેશી ચાર ઉદ્ધિવાળા
છવો મુખીનાઓ માધ દોષ છે પચાંસિ નિષ્કો માધ
અને માધપણિ દોષ છે અનુષ્ઠો માધ પણિ અન
માધપણિ દોષ છે તથા વાનખતર વમેરે દેવો માધ હ

— સતક ૧૭ કહે ૭

૫

કેવલશ્યામી અને વજ્ર

રાજમુદ નમ્રનો પ્રમજ છે

નો —હે અમવન' અવતીરિઠો એમ કહે છે કે,
કેવલી વજ્રના આનેરથી આવિષ્ઠ કરીને કદાચ ને પ્રકાગ્ની
બાપા જોડે છે મુલામાળા અને સત્ય-મુપા બાપા નો હ
અમવન' એ ખરું છે!

મ૦—હે ગૌતમ ! તેમનું તે કહેવું ખોટું છે હું તો એમ કહું છું કે, કેવલજ્ઞાની યક્ષના આવેશથી આવીષ્ટ થતા નથી, તેથી તેઓ તો પાપવ્યાપાર વિનાની અને ખીજનો ઉપવાત ન કરે તેવી એ ભાષા કદાચ ખોટી છે સત્ય અને નમત્ય—નમૃયા ૧

—શ્લોક ૧૮, ઉદ્દે. ૭.

૬

રાજગૃહનગરનો ઊના પાણીનો કુંડ

ગૌ૦—હે ભગવન ! અન્યતીર્થિકા એમ કહે છે કે રાજગૃહનગરથી બહાર વૈભાર પર્વતની નીચે એક મોટા પાણીનો હ્રદ આવેલો છે તેની લગ્નાર્ધ અને પહોળાર્ધ અનેક યોજન જેટલી છે, તથા તેનો આગળનો ભાગ અનેક જાતના વૃક્ષખડાવી સુશોભિત છે તેમા અનેક ઉદાર મેઘો વગ્સવાની તૈયારીમાં હોય છે અને વગ્સે છે વળી તે ઉપગત તે હ્રદમાથી હમેશા ઊનુઊનુ પાણી ઝર્યા કરે છે હે ભગવન ! એમ કેમ હોય ?

મ૦—હે ગૌતમ ! તેઓએ જે કાંઈ કહ્યું છે, તે ખોટું છે હું તો આ પ્રમાણે કહું છું કે, રાજગૃહનગરની બહાર વૈભાર પર્વતની પાસે ‘મહાતપોપતીગ્રભવ’ નામનું ઝરણું છે. તેની લગ્નાર્ધ અને પહોળાર્ધ પાંચમે ધનુષ જેટલી છે તેનો આગળનો ભાગ અનેક જાતના વૃક્ષખડાવી સુશોભિત છે તે ઝરણામા અનેક ઉચ્ચ યોનિવાળા છંદા

૧ સંબોધન, આજ્ઞા વગેરેમા વપરાતી ભાષા સત્ય નથી કે અસત્ય નથી

અને પુરુષના પાણીપણે ઉત્પન્ન થાય છે નાશ પામે ॥ અવે
 ૪ અને ઉપસ્ય પામે ૭ તદુપરાંત તે ઋણભાંધી હોય
 મનુષ્ય પાણી ગર્ભ કરે છે એ મહાતપોપતી? પ્રભવ
 નામના ઋણનો ભાગ છે ૧

—સતક ૭ ક્રમ ૫

૭

મિથ્યાદૃષ્ટિ વિપરીત જ્ઞાન

મો —હં ભગવન્! રાજ્યકલનમરમા રહેશે મિથ્યાદૃષ્ટિ
 (જાત્ર મતવાણા) ભાવિતાત્મા સાધુ વીરસંનિષ્ઠી
 રેઠિસંનિષ્ઠી અને વિભમરાનસંનિષ્ઠી વારાણસી નમરીવં
 વિદુર્વણ કરીને તદ્વત રૂપેને ભણે-શુએ ?

મ —હા મોતમ !

મો —હે ભગવન્! શુ તે જોવું છે તેવું ભણે અને
 શુએ કે વિપરીત રીતે ભણે અને શુએ ?

મ —હં મોતમ તે વિપરીત રીતે ભણું અને શુએ
 કારણ કે ત્મા મનમાં તો એમ થાય છે કે વારાણસીમાં રહેશે
 મુ રાજ્યકલ નમરીની વિદુર્વણ કરીને તદ્વત રૂપેને ભણું
 હું અને જોઈ હું એવું તેનું જ્ઞાન વિપરીત હોય છે
 જણા તેના એનો ખ્યાલ નથી કીતો કે આ જે દેખાય છે તે

૧ મહા-માત્રવ = મોટા વાપ; તેની પાસે જે-વડ પશાદ છે
 તે મહાવીરે વિશેષ શુ મહુ વધા પ્રત્યક્ષવસ્તુમાં કેવલજ્ઞાની કે
 સમાન્વજ્ઞાનીના વર્ણનમાં થોડા ફેર પડે તે ઉપરના સમજાણી
 તો સમજવું નથી કદાચ પછીના સમજાણી તેના કાંઈ
 ખુલાસો છે

મારી વીર્યલગ્નિ આદિથી બિલુ થયેલું છે ને તો તેને વાસ્તવિક માને છે આવું તેનું દર્શન વિપરીત હોય છે

પરંતુ અમાયી, સમ્યગ્દષ્ટિ ભાવિતાત્મા અનગાર તો રૂપોને જેમ હોય તેમ જાણે છે તેના મનમાં થાય છે કે હું રાજગૃહનગરમાં રહીને વારાણસીનગરીની વિકુર્વાણા ઝરીને તદ્દગત રૂપોને જાણુ છું તથા જોઈ છું વળી તે સાધુના મનમાં એમ થાય છે કે આ વારાણસીનગરી નથી, પણ એ મારી વીર્યલગ્નિ, વૈક્રિયલગ્નિ, કે અવાધજ્ઞાનલગ્નિ છે એ મે મેળવેલા ઋદ્ધિ, છુતિ, યશ, બળ, વીર્ય અને પુરુષકાર-પરાક્રમરૂપ છે તેથી તે સાધુ તથાભાવે જાણે છે અને જુએ છે, પણ અન્યથાભાવે નથી જોતો

—શતક ૩, ઉદ્દે ૬

૮

નારકલોક

ગૌં—હે ભગવન્ ! અન્યતીર્થિકો એમ કહે છે કે જેમ કોઈ યુવતી ને યુવાન હાથમાં હાથ ભિડાવીને ઝિભેલાં હોય, અથવા જેમ આગઓથી ભિડાયેલી ચક્રની નાભિ હોય, તે પ્રમાણે ચારસે પાંચસે યોજન સુધી મનુષ્યલોક મનુષ્યોર્થી ખીચોખીચ ભરેલો છે હે ભગવન્ ! તે એ પ્રમાણે કેમ હોઈ શકે ?

મં—હે ગૌતમ ! તેઓ જે કહે છે, તે ખોટું છે હું એમ કહું છું કે, એ પ્રમાણે તો નારકલોક નારકોથી ખીચોખીચ ભરેલો છે કારણ કે તેઓ મોટી મોગરી, કચ્વત, તરવાર, હળ, ગદા, મુશળ, ચક્ર, નારાય, કુંત (ભાલો), તોમર, શળ,

તથા લાકડી આદિનાં એક કે અનેક સંખ્યેય રૂપો વિદ્યુર્વી રહે
 હ તે તથા સગદ હોય છે, અસખ્ય નથી હોતા વણ્ણ તે
 સદૃશ હોય છે અસદૃશ નથી હોતા. એ રૂપેને વિદ્યુર્વાને
 એક ખીજના સરીખે અભિદ્યુતા અભિદ્યુતા તેઓ વિપુલ,
 પ્રચાદ કરકસ પરુષા નિધુરા, ચડ લીમ, કુખરપ કુર્મ
 અને દુર્યધસજ વદનને કીર્તી કરે છે

—સતક ૫ છંદ : ૧

૯

શુભકુખ દેખાડી સકાય નહિ

મો —હે ભગવન્ ! અન્યનીવિદેહ એમ કહે હ કે
 રાજ્યકનકરમાં નેટલા છવે છે તેટલા છવેને રોઈ
 મોરના ઢગિયા નેટહું પણ, વાલ નેટહું પણ, ક્ષામ કે
 ચોખા નેટહું પણ, આડ નેટહું પણ, મમ નેટહું પણ,
 ખૂ નેટહું પણ, અને લીખ નેટહું પણ શુભ ના કુખ
 કાળેને દેખાડવા સમય નથી. હે ભગવન્ ! તે એમ કેવી
 રીતે રોઈ રહે ?

મ —હે મોતમ ! તે લેધિ ને કહે છે તે મિધ્યા હ
 નૂ એમ કહું છું કે સવ લોકમાં પણ સવ છવેને રોઈ
 મુખ ના કુખ દેખાડવા સમય નથી. રોઈ મહા તરિ
 અને પ્રભાવવાળો દેવ એક મેરો મધ્યનો હાનડો. સજીને
 ઉપાડે અને તેને ઉપાડી સપૂણ / છુદીપને તણ ચપરી
 વમાડે તેટલામાં ૨૧ વાર હરી શીમ પાછો આવે, તે દ

૧ મુખમાં તે ઉપરાંત મુમુદિ સમિતિ ચિદમ્બર આદિ
 વધારે છે

ગૌતમ ! તે મધૂર્ણ જબુકીપ તે ગધપુદ્ગલોના સ્પર્શવાળો થયો કે નહીં ? ‘હા’ થયો !’ હે ગૌતમ ! કાઈ તે ગધ-પુદ્ગલોને ઘોરના હળિયા જેટલા પણ દર્શાવવા સમર્થ છે ? ‘ના’ ! તેમ, હે ગૌતમ ! સુખાદિને પણ કાઈ દર્શાવવા સમર્થ નથી ?

—શતક ૬, ઉદ્દે ૧૦

૧૦

નિંદા એ સંયમ છે ?

પાર્શ્વનાથના વગમા થયેલ કાલામ્યવેષિપુત્ર નામનો નાથુ એક વખત મહાવીરના મ્યવિર ભગવતો પામે આવીને કહવા લાગ્યો હે આર્યો ! સામાયિક એટલે શુ પ્રત્યાખ્યાન એટલે શુ, સયમ એટલે શુ, સવર એટલે શુ વિવેક એટલે શુ અને વ્યુત્સર્ગ એટલે શુ, તે તમે જાણો છો ? ત્યારે તે મ્યવિરોએ કહ્યું કે, ‘હે આર્ય ! અમારો આત્મા એ જ સામાયિક છે અમારો આત્મા જ પ્રત્યાખ્યાન છે તથા અમારો આત્મા જ સયમ, સવર, વિવેક અને વ્યુત્સર્ગ છે ૩

૧ દીકાદાર એ આખાનો સાર દૂકમા જણાવે છે કે, અતિસૂક્ષ્મપણાને લીધે ગધના પુદ્ગલો અમૂર્ત તુલ્ય હોવાથી જેમ કોઈ દર્શાવવા સમર્થ નથી, તેમ સુખ અને દુખ પણ દેખાડી શકાય નહીં

૨. સામાયિક એટલે સમજાવ, પ્રત્યાખ્યાન એટલે નિયમપૂર્વક પાપકર્માદિનો ત્યાગ, સયમ એટલે પૃથ્વી વગેરે જીવોને સાચવવા તે, સવર એટલે ઇન્દ્રિય-મનની પ્રવૃત્તિઓ અટકાવવી તે, વિવેક એટલે વિશેષજ્ઞાન, અને તેને પરિણામે હેયવસ્તુઓનો ત્યાગ, વ્યુત્સર્ગ એટલે ગરીર વગેરેમાં અનાસક્તપણુ

૩ ‘કર્મ’નું નહિ બાધણું વગેરે જીવના ગુણો છે, અને જીવના ગુણોથી જીવ જુદો નથી, માટે સામાયિકનો અર્થ પણ આત્મા છે

પ્ર —નો પત્ર દે આપેં ને આત્મા જ સામાવિક વચેરે હાથ નો તમે કોપ માન, માયા અને કોભનો ત્યાર કરી શા મારે તે કોપ વચેરેરે નિદા છે ૮

ઉ —હે કાશ્યાપવેદિપુત્ર ! સુવચને મારે અમે કોપવિકને નિદાએ છીએ ૯

પ્ર —હે ભગવતો નિદા એ સુવચ છે કે અનિદા ૧

ઉ —હે કાશ્યાપવેદિપુત્ર ! (અહીં) નિદા એ સુવચ છે પણ અનિદા નહિ (કોપેલી) નિદા અથા કોપેલી નામ કરે છે આત્મા સર્વ મિથ્યાત્વને (અવિરતિને) અર્જુને નિદા દ્વારા જમા કોવળે ત્યાગ કરે છે એ પ્રમાણે અમારો આત્મા (નિદા દ્વારા મિથ્યા) સુવચર્મા અશ્વપિત થાય છે

આ આંખળી કાશ્યાપવેદિપુત્રને બાન'આબુ. અને તે પેલા ભગવતોને નમસ્કાર કરી મોત્સા હ ભગવત' ૫૧ અજ્ઞાન દોવાથી સમ્બાન્ધનું અવશ્ય ન હોવાથી તથા તિલકમની પ્રાપ્તિ ન થયેલી દોવાથી જાવા પદો મે સમભવા ન હતા ચિત્તવ્યા ન હતા નિષ્ક્રીત કર્યો ન હતો તથા તેજોમા મે અથા પ્રીતિ, કે તથા રુચિ કરી ન હતી પરંતુ હવે વા હુ તેજોમા અથા પ્રીતિ તથા રુચિ કરું છું = ભગવતો તમે જેમ કહી છા તે એ પ્રમાણે જ છે

ત્યાગ્યાદ તે ભગવતોની અનુગ્રાથી કાશ્યાપવેદિપુત્ર મા?

૧ અથા એ જ સામાવિક (સમભવા) ૧૫ છે જેમ માનનાર ક્ષાત્રી નિદા જેવી રીતે કરી શકે ૧-જેવો જાય છે

૨ અર્થાત્ પાપની નિદા કરવાથી સુવચ વર્ધ શકે છે માણ્ણે તેવથી પાપસખથી અનુચરિયે અવચ્છેદ થાય છે

મહાત્મતવાળો^૧ ધર્મ મટી પ્રતિક્રમણવાળો^૨ અને પાંચ મહાત્મતવાળો ધર્મ સ્વીકાર્યો, સાર પછી તે સાધુએ વણા વર્ષો સુધી સાધુપણ પાળ્યું અને એ પ્રયોજન સારું નહોતું, મુડપણ, જ્ઞાન ન કર્યું, દાતણ ન કર્યું, છત્ર ન મળ્યું, બેડા ન પહેર્યા, બોયપથારી કરવી, પાટિયા ઉપર ચૂલુ, લાકડા ઉપર સૂવું, કેશનો કોચ કરવો, અભયરૂપવંદ મહેવું ભિક્ષા માટે ખીજીને ઘેર જવું, ભિક્ષા મળે કે ન મળે અથવા ઓછી મળે એ સહન કર્યું, તથા અનુદ્રવ અને પ્રતિકૂલ બાવીશ પરિપાકોને સહન કર્યા — એ બધું કર્યું પછી છેલ્લા શ્વામેઝદ્દાસ વખતે તે કાલામ્યવેણિપુત્ર મિદ્ધ થયો, બુદ્ધ થયો અને મુક્ત થયો.

— શતક ૧, ઉદ્દે ૯

૧૧

આજીવિક સિદ્ધાંત

ગૌ—હે ભગવન્ ! જે શ્રમણોપાસકને પૂર્વે (સ્થૂલ) હિંસાદિના ત્યાગનો નિયમ (પ્રત્યાખ્યાન) ન હોય, તે પછીથી તે નિયમ ક્ષેત્રો શું કરે ?

મં—હે ગૌતમ ! જૂતકાળમાં કરેલ હિંસાદિને નિરે, વર્તમાન હિંસાદિનો મવર — રોધ કરે, અને ભવિષ્યકાળના હિંસાદિનું પ્રત્યાખ્યાન — ‘ નહીં કરું એવી પ્રતિજ્ઞા ’ — કરે

૧ પરિગ્રહેલી સ્ત્રી ભોગવાય છે, એમ કરીને પાર્શ્વનાથના મતમાં મૈથુનને પરિગ્રહમાં જ સમાવ્યું છે

૨ પાર્શ્વનાથનો ધર્મ પ્રતિક્રમણ વિનાનો છે કારણ કે તેમના સાધુઓ કારણ હોય ત્યારે જ પ્રતિક્રમણ કરે છે જ્યારે મહાવીરના સાધુઓ કારણ હોય કે ન હોય, તે પ્રણ પ્રતિક્રમણ ચોક્કસ કરે છે

તેવો ધમણોપાસક પછી મન-વાસ્તુ-કાયાથી કે કરવા કરાવવા
અનુમતિ આપવાથી તે હિંસાદિ કરે નથી આવા
પ્રકારના ધમણોપાસકો હોય છે પણ આવા પ્રકારના
આશ્રિત (ગોસ્થાસક) ના ઉપાસકો નથી હોતા.

તેઓનો સિદ્ધાંત એવો છે કે દરેક જીવ, જીવને / આપ
છે અને પછી તે હણીને, છેદીને, બેદીને ચોપીને^૧ વિચોપીને^૨
કે વિનાશ કરીને ખાય.

પણ આશ્રિતના મતમાં આ બાર આશ્રિતોપાસકો
કલા છે ત્યાં તાલમનપ્ર સદિપ સુવિધ અરવિધ ઉદય
નામોદય, નમોદય અનુપાસક સુખપાસક અવલુપ અને
કાનર તેઓનો દેવ અહવ (ગોસ્થાસક) છે માતાપિતાની
મવા કનારા તેઓ પણ આ પાત્ર પ્રકારના ફળને ખાતા
નથી ઉત્તરાના ફળ વડના ફળ ભોર મતરના ફળ અને
પીપળાના ફળ તેઓ મળી ક્ષતણ અને કદમ્બના
વિવર્જક છે તેઓ નહિ ખસી કરેલા તથા નહી નારેલા
એવા જગદો વડે જનમ જીવેની હિંસારૂઢિવ બાપાર વડે
આશ્રિત કરે છે બ્યારે એ ગોસ્થાસકના બાવડો પણ એ
પ્રકારે (અદિસા) ધમને ખાઉં છું તો પછી તે આ
ધમણોપાસકો છે તેઓને મદિ થુ કહેવું તેઓએ આ
પર કમોદનો^૩ પેને ન કરવા, બીજા પામે ન કરાવવા કે
કગવાસે અનુમતિ ન આપવી.

૧ પાંચ વધેરના કાપવા વડે

૨ ચામડો કવાસના વડે.

૩ ઈર્ષ્યખવના દેવદાસ બાપારો.

૧ અગાનકર્મ (અગાગ પાડવા, વેચવા કે છંટાના ભદા પકવવા વગેરે) ૨ વનકર્મ (વન છેદવું, વેચવું છં) ૩ મકટકર્મ (ગાડા કેવવા, તૈયાન કરવા, વેચવા છં) ૪ બાટકર્મ (ખીજનની વગતુઓ ભાડે ગાડા ભરીને ખીજે દેકાણે લઈ જવી છં) ૫ ઝેટકર્મ (જમીનન હળ કાઢાળી વગેરે વડ નાડવી) ૬ તવાણિત્ય (હાથીફત, ચર્મ, ચામર વગેરેનો વેપાર) ૭ લાક્ષાણિત્ય (લાખ વગેરેનો વેપાર) ૮ કશવાણિત્ય (કશવાળા ગાય, બેસ, ઓ વગેરેનો વેપાર) ૯ અવાણિત્ય (દાડ વગેરેનો વેપાર) ૧૦ વિપવાણિત્ય (ઝેર, શસ્ત્ર વગેરેનો વેપાર) ૧૧ યત્રપીલનકર્મ (દાણુ, ઘાણી વગેરે ચલાવવા) ૧૨ નિર્લાછનકર્મ (પશુઓને ખમી કરવા વગેરે) ૧૩ દવામિદાપન (દવા સળગાવવા છં) ૧૪ મરોવર-તળાવ વગેરેનું શોપણ, અને ૧૫ અમતીપોપણ (દામી વગેરે સખી ડમાણી કરવી)

આ ડર્મોદાનો ત્યાગનારા શ્રમણોપાસકો પવિત્ર (શુદ્ધ) અને પવિત્રતાપ્રધાન થઈને, મરણકાળે મરણ પામી, કાર્ત્ત પણુ જેવસોકમા દેવપણે ઉત્પન્ન થાય છે — શતક ૮, ઉદ્દે ૫

૧૨

અસ્તિકાયનો સિદ્ધાંત

રાજગૃહ નગરના ગુણુશીલ ચૈત્યની પાસે થોડે દુર વણુ અન્યતીર્થિકા ગહેતા હતા તેમના નામ આ પ્રમાણે હતા કાસોદાયી, શૈલોદાયી, મેવાસોદાયી, ઉદય, નામોદય, નર્મોદય,^૧ અન્યપાલક, શૈલપાલક, ગખપાલક,^૧ અને સુહસ્તી ગૃહપતિ

૧ આ નામો તથા ઉપર જણાવેલ આશ્ચરિક આવકોના નામોમાના ઘણા મળતા આવે છે પા ૫૯૪.

તેઓ એક વાત એકા બની ગાનો કરતા હતા તે વખત તમન ધર્મ કે મમલ જાતપુત્ર (મદાવીર) પાસે અગ્નિકાવો^૧ ઉપર છે તેમાં ધર્માસ્તિકાસ અધર્માસ્તિકાસ, અધ્યાત્માસ્તિકાસ અને પુરુષાસ્તિકાસ એ અટકાસ છે અને દેવાસ્તિકાસ એ ડ્રાકાસ છે. વળી ધર્મ કે અધર્મ આકાશ અને દુષ્ક એ ચાત અસ્તિકાસો અરુપી છે અને પુરુષાસ્તિકાસ રૂપી છે આ બધું કેમ મળી શકાય ?

૧ અરમામા જ ભગવાન મદાવીર રહ્યા રહ્યા ગાત્રુદમા આવી પદામ્યા અને મુખસિદ્ધ ચૈત્યમાં જતરો એક વખત મદાવીરના મોઢા સિધ્ધ ચૈત્યમાત્રી હજલિ ગાત્રુદમા બિજા માત્રી પાછા કરતા હતા ત્યારે પેલા અન્વતીશિકેએ તેમન મોઢાવીન પેનાનો અભિગ્રાસ તેમના આમળ અક્રા કર્યો. ત્યારે ચૈત્યમે તેમને કહ્યું કે 'દેવાનુગ્રિયો' અને વિદમાન વસ્તુને અવિદમાન નથી કહેવા અને અવિદમાનન વિદમાન નથી કહેતા. અને તે અસ્તિભાવને જ અસ્તિ કહીએ છીએ અને નાસ્તિભાવને નાસ્તિ કહીએ છીએ. મરિ હે દેવાનુગ્રિયો ! જાન વડે તમે સ્વયમેવ એ અર્થનો વિચાર કરો. આમ કહી ચૈત્ય મામ્યા મથા.

સાર પછી એક વખત મદાવીર ભગવાન ધર્મ માધુસાને ધમકયા મમળાવતા હતા ત્યારે કાશોદરાણી સા આલ્યો. તેને આલ્યો જવણી ભગવાને તેને પૂર્વે બીજાએ તાર્થે મજ્જન અસ્તિકાવના સિદ્ધાંત વિષે તેણે કરેલો વિચાર કહી સમજાવ્યો અને તેને પૂછ્યું કે એ વાત વધાર છે કે

કેમ? ત્યારે કાશોદાયાએ તેની લા પાડી પડી ભગવાને તેને કહ્યું કે, હે કાશોદાયિ ! એ વાત મત્ત છે હું પાગ અન્તિકાયના મિદ્ધાન ઉપદેશુ છું

ત્યારે કાશોદાયાએ તેમને કહ્યું, 'હે ભગવન્' એ અડધી અશ્વકાય, ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, અને આકાશાન્તિકાયમા એમવા-મૃવા-આજોટવાને કોઈ શક્તિમાન ને ?'

મ૦—ના, પરંતુ હે કાશોદાયિ ! એક ડી અશ્વકાય પુદ્ગલાસ્તિકાયમા એમવા-મૃવા-આજોટવાને કોઈ પણ શક્તિમાન નું

કા૦—હે ભગવન્' એ ડી અશ્વકાય પુદ્ગલાન્તિકાયને ડીવાના અશુભ કલસહિત પાપકર્મો લાગે ?

મ૦—ના કાશોદાયિ ! પરંતુ અડધી શ્વકાયને કલ સહિત કર્મો લાગે

અહીં કાશોદાયા બોધ પામ્યો, અને તેણે ભગવાન પાસ નકલની પેઠે પ્રવ્રત્ત્યા ન્વીકારી

—શતક ૭, ઉદ્દે૦ ૧૦

૧૩

એકમાથે બે ક્રિયા ન હોય

ગ૦—હે ભગવન્' અન્યતીર્થિકા એમ કહે નું કે, એક શ્વ એક સમયે બે ક્રિયાઓ કરે છે ઐર્યાપથિકી અને

૧ આ પ્રમાણે ગદા પૂછવા આવનારને તેની ગદા કહેતા પહેલાં વિનયજ્ઞાનથી ભણી લઈ કહી બતાવવાની અને શકા કરનારમા દલીલ કરતા ચમત્તારથી વિશ્વાસ ઉત્પન્ન કરાવવાની હકીકત આ અથમા ઠેર ઠેર આવે છે

સાંપરાધિકી ત્યારે ને ઐર્વાપધિકી કરે છે ત્યારે
 માંપરાધિકી કરે છે અને ત્યારે સાંપરાધિકી કરે છે ત્યારે
 ઐર્વાપધિકી કરે છે તથા ઐર્વાપધિકી કરવાથી સાંપરાધિકી
 કરે છે અને માંપરાધિકી કરવાથી ઐર્વાપધિકી કરે છે તે
 ભગવન્ ! ને એ પ્રમાણે કેવી રીતે દર્શાવે

મ —દે યોગમ તેઓનું એ કહેવું બોલુ છે નું એ
 પ્રમાણે કહું છું કે એક છત્ર એક સમયે એક કિંથા ન
 કરે છે ?

— સુત ૧ કહે ૧૦

૧ કાશ્ય કે ઐર્વાપધિકીનું કારણ કપાલ વિનાની સ્થિતિ કે
 અને સાંપરાધિકીનું કારણ કપાલવાળી સ્થિતિ છે ખરું તે અને
 પરસ્પર વિરુદ્ધ કિંથાની ઉપત્તિ એક જ અને કેવી રીતે કોઈ
 થશે ? — યીમ.

ભગવન્ (પા. ૪૫) કપર એક કાલે એક છત્ર ને
 આશુભ્ય કપાલું થશે કે એનું માનવાશયે મત જનુભ્યો છે
 તે મત અને આ મતને મદુ જ ૧ હોય એમ જણાઈ નથી
 કાશ્ય કે એક કાલે જ આશુભ્ય કપાલવાળું માનવારે ખજ એક
 કાલે જ કિંથા કરવાનું માનવું એકજ વિરોધાવરવશ્ચુરમ
 (મા ૨૪૨૪-૫) જન નામના આચાર્ય વળા તેમના સ્થાને કાંઈ
 સંદેશના પ્રવચન નામના ગુરુની કથા છે જન એક વખત ગુરુને
 વડત કરવા આજવા નથી પાર કરતા હતા તે વખતે કપર
 વાપરી તેમના શબ્દિયા આજને વાપ માનતા હતા, અને ત્યાર
 પછી જણીયા હોવાથી કાંઈક કામની હતી તેથી તેમણે એક
 કાલે જ કિંથાના જનુભ્યનો સિદ્ધાંત મહત્વા પછી અધિયાત
 નામના મહાવીરના જનુભ્યની નામે તેમને કાશ્યને ખરી
 નામવાળી ધમણી આપી ત્યારે ને કપરના આપવાનું તમણે
 ધાડ્યું

શ્રીભગવતી-સાર

ખંડ ૫ મો

વિજ્ઞાન-ખંડ

૧

ખગોળ

૧ સૂર્ય

૧

ગૌં—હે ભગવન ! જેટલે દૂરથી ઊગતો સૂર્ય શીઘ્ર નજરે પડે છે, તેટલે જ દૂરથી આથમતો સૂર્ય પણ શીઘ્ર નજરે જોવાય છે ?

મં—હા ગૌતમ !

ગૌં—હે ભગવન ! ઊગતો સૂર્ય પોતાના તાપ દ્વારા જેટલા ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરે છે, તેટલા જ ક્ષેત્રને આથમતો સૂર્ય પણ પ્રકાશિત કરે છે ?

મં—હા ગૌતમ !

ગૌં—હે ભગવન ! સૂર્ય જે ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરે છે, તે ક્ષેત્ર સૂર્યથી અપર્શાયેલું હોય છે કે અઅપર્શાયેલું ?

મં—હે ગૌતમ ! અપર્શાયેલું હોય છે

—શતક ૧, ઉદ્દે • ૬

૨

મયા નનરીમા પૂજ્યમદ યૈસમા મહાવીર ભગવાન
જીતવો હતક, ત્યારનો પ્રમન છે

મો —હે ભગવન! જહુપમા સૂયો હસિતખુણામાથી
ઝમીન અગ્નિખુણામા આશમે છે અગ્નિખુણામા કીમીને
નૈઋત્યખુણામા આશમે છે નૈઋત્યખુણામા કીમીને વામવ્ય-
ખુણામા આશમે છે અને વામવ્યખુણામા કીમીને હસિત
ખુણામા આશમે છે

મ —હા જીતમ! એ જ પ્રમાણે મદનું પણ નમ્બુ
વિવરણુ નૈન માન્યતા અન્ય માન્યતાઓ કરતાં
જુદી છે એક જ સૂય પશિમ તરફના દરિયામા ખેડી
પાતાળમા જઈને હરી પૂર્વ તરફના સમુદ્ર ઉપર જિતે છે
એમ નૈતા નથી માનતા તેઓની માન્યતા મુજબ કાળો
નેવા જહુડીપના મધ્યમા મેરુ છે તેની આનિપાત
સૂયમદ્રાદિ રાષ્ટ્રો કરે છે એક અદોરાતર્ક ૩ મુહૂર્તમાં
સૂય વજેરે મેરુ પવતની આસપાસનું ગાય અપુર્વ
વદુજ હરી શકે છે તેથી ભરતવરમાં રહા ત્યારે પૂર્વ
કાલ, ત્યારે જો સૂય આગ્રજે દિવસે પ્રકાશ્યો હતો, તે મેરુ
પવતની વામવ્ય દિશાએ આવી શકે તેથી તે સમયે
ભરતવરની પૂર્વમાં જો સૂય જિતે છે તે આગ્રજી સધાએ
આશમેજો સૂય ન હોઈ શકે પણ તેનાથી નીળો જ સૂય
દોઈ શકે ત્રીજો દિવસે સવારે પાછા પદેશા દિવસનો સૂય
તે દરમ્યાન આગ્રજી દિશાએ આવી પહોંચીને જિતે છે અને
જો વ્યવસ્થા નિરંતર ચાલ્યા કરે છે આથી નૈનો જહુડીપમાં
ને મદ ને સૂય એ પ્રમાણે નધુ નેવક મળે છે

બરતવર્ષમા તો એક કાળે એમાથી એકેક જ દેખાય છે. પણ અને અત્યંત સમાન હોવાથી દેખાવમા ડગો ભેદ પડતો નથી.

જમ્બુદ્વીપ ઉપર જેટલા જ્યોતિષ્કા છે, તેથી બીજા દ્વીપો અને સમુદ્રો ઉપર સ્વાભાવિક રીતે જ વધારે હોય છે. કારણ કે તે મેરુથી બહુ દૂર આવેલા છે એમ લવણ-સમુદ્રમા જૈનો ચાર સૂર્ય માને છે, ધાતકીખડમા ૧૨, કાક્ષોદધિમા ૪૨, અને અર્ધા પુષ્કરદ્વીપમા ૭૨ એ રીતે મનુષ્યસ્રોકમા મૌ મળીને ૧૩૨ સૂર્ય તથા ૧૩૨ ચંદ્ર છે.

જોકે સૂર્ય બધી દિશાઓમા ગોળ કરે છે, તો પણ તેનો પ્રકાશ મર્યાદિત છે તેથી જેટલી હદ સુધી સૂર્યનો પ્રકાશ જેટલો વખત પહોંચે, તેટલી હદમા તેટલો વખત દિવસ કહેવાય છે અને બાકીનામા રાત્રી કહેવાય છે. વળી જગતમા એ સૂર્યની હાજરી હાવાથી એક જ વખતે એ દિશામા દિવસ હોય, અને એ દિશામા રાત્રી હોય.

ગૌ.—હે ભગવન્ ! ત્યારે જમ્બુદ્વીપના દક્ષિણ તરફના ભાગમા દિવસ હોય છે, ત્યારે ઉત્તર તરફના ભાગમા પણ દિવસ હોય છે, અને તે વખતે મેરુની પૂર્વ પશ્ચિમે રાત્રી હોય છે ?

મ.—હા ગૌતમ ! તે પ્રમાણે પૂર્વપશ્ચિમમા દિવસ હોય, ત્યારે ઉત્તરદક્ષિણે રાત્રી હોય.

વળી, મોટામા મોટો દિવસ અઢાર મુહૂર્તનો અને નાનામા નાની રાત્રી ચાર મુહૂર્તની હોય છે જે ક્રમ પ્રમાણે દિવસનું માપ ઓછું થાય, તે ક્રમ પ્રમાણે રાત્રીનું માપ

વધતું ૧૫. એમ જાગ મુહૂર્તનો નાનામાં નાનો દિવસ
અને ૧૮ મુહૂર્તની મેઢાખા મોટી યાત્રી થાય.^૧

—અનંત ૫ શ્લોક ૧

૩

મૌ —૬ ભગવન્ ! જજીવ્યામાં જે સુયો જિવવાને
સમયે દૂર છતાં પાસે દેખાય છે મધ્યાહ્ન સમયે પામ
છતાં દૂર દેખાય છે અને જાગમવાને સમયે દૂર છતાં પાસે
દેખાય છે ?

મ —હા જોતમ !

મૌ —૭ ભગવન્ ! જજીવ્યામાં જે સુયો જિવવાને
સમયે મધ્યાહ્ન સમયે અને જાગમવાને સમયે જિવછ્યામાં
સરખા છે ?

મ —હા જોતમ !

મૌ —૮ ભગવન્ ! તો પછી જિવવાને અને જાગમવાને
સમયે તે પાસે કેમ દેખાય છે અને મધ્યાહ્ન સમયે દૂર
કેમ દેખાય છે ?

મ —૯ જોતમ ! તેમના પ્રતિપક્ષથી તેમ અને છે

૧. શ્રીમદ્માં જજીવ્યામાં પ્રમાણે સુવર્ણ જર્ણા મળી ૧૮૪
મહત્ત્વ છે તેમાં જ્યારે સીધી જાગના મહત્ત્વમાં સુવર્ણ
જ્યારે ૧૮ મુહૂર્તનો સીધો થયો દિવસ હોય અને જ્યારે સીધો
જાગના મહત્ત્વમાં સુવર્ણ હોય ત્યારે નાનામાં નાનો ૧૬ મુહૂર્તનો
દિવસ હોય યાત્રી અને દિવસમાં જર્ણા મળી ૩ મુહૂર્ત છે યાદ
દિવસ નથી તેમ યાત્રી થયો અને યાત્રી નથી ત્યારે દિવસ થયો
માત્ર ૩ મુહૂર્ત ૩ મુહૂર્ત તર્કા બોલે.

ગૌં—હે ભગવન્ ! જળુદ્રીપમા સૂર્ય કેટલું ક્ષેત્ર ઊંચે તપાવે છે, કેટલું નીચે તપાવે છે, અને કેટલું તીરછું તપાવે છે ?

મં—હે ગૌતમ ! સૌ યોજન ઊંચેનું, અઢારસો યોજન નીચેનું, અને સૂડતાલીસ હજાર અસે ત્રેસઠ યોજન તથા એક યોજનના સાઠિયા એકવીશ ભાગ જેટલું તીરછું ક્ષેત્ર તપાવે છે

ગૌં—હે ભગવન્ ! માનુષોત્તર પર્વતની અદર જે ચંદ્રો, સૂર્યો, ગ્રહગણ, નક્ષત્ર અને તારાણ્ય દેવો છે, તે શુ (કલ્પચ્ચર્ગથી પણ), ઉપર આવેલા છે, કલ્પોમા આવેલા છે, સામાન્ય વિમાનોમા આવેલા છે, જ્યોતિશ્ચક્રની મડલગતિના ક્ષેત્રમા આવેલા છે, જ્યોતિશ્ચક્રના સ્થિતિક્ષેત્રમા^૧ આવેલા છે, ગતિમા પ્રીતિવાળા છે, તથા ગતિયુક્ત છે ?

મં—હે ગૌતમ ! તેઓ કલ્પની ઉપર, કલ્પમા કે વિમાનોમા નથી આવેલા, પણ જ્યોતિશ્ચક્રની મડલગતિના ક્ષેત્રમા આવેલા છે, તથા ગતિમા પ્રીતિવાળા તથા ગતિયુક્ત છે પરંતુ માનુષક્ષેત્રની બહાર જે ચંદ્રાદિ છે, તેઓ ગતિ વિનાના છે

—શતક ૮, ઉદ્દે ૮

૪

એક વખત ભગવત ગૌતમે તુરતનો ઊગ્રેશો અને જસૂમણના પુણ્યના પુજ જેવો ગતો બાલસૂર્ય જોયો તે

૧ જે જ્યોતિષ્કે સ્થિર રહે છે, મડલગતિ કરતા નથી તેમના ક્ષેત્રમા.

જોઈને તે મહાવીર ભગવાન પાસે જાતીને પૂછવા લાગ્યા
હે ભગવન્ ! સૂર્ય એ શું છે ? અને હે ભગવન્ ! સૂર્યનો
અર્થ શો છે ?

મ — હે યોતમ ! સૂર્ય એ શુભ પદાર્થ છે અને
સૂર્યનો અર્થ પણ શુભ છે ?

— સત્તક ૧૪ કરે ૬

૨ ચક્ર

રાજચુદ નમરમા યોતમ સ્વામી પૂછ છે હે ભગવન્ !
જીવદીપમાં દેવતા ચંદ્રોએ પ્રકાશ કર્યો, દેવતા પ્રકાશ કરે
છે અને દેવતા પ્રકાશ કરતો ?

મ — હે યોતમ ! જીવદીપમાં બે ચંદ્રે પ્રકાશ કર્યો
છે કરે છે અને કરતો તે જ પ્રમાણે સૂર્ય પણ બે
સમજાવા એકેક ચંદ્ર તથા સૂર્યનો પસ્તિવાર ૮૮ મહા ૨૮
નક્ષત્ર અને ૬૬૬૭૫ ઉપર ૧૪ મીઠા એટલા તારાઓ છે

— સત્તક ૬ કરે ૭

૩ ચક્ર

બી — હે ભગવન્ ! ધણા માણસો પરસ્પર એમ કહે
છે કે રાહુ ચંદ્રને મારે છે હે ભગવન્ ! એમ કેમ કહે ?

૧ જાનો શો અર્થ થયો ? શ્રીભગવતે જણાવે છે કે સૂર્ય
નિમાનમાં આવેલા પૃથ્વીભરિભેની આતપ નામની પુરુષ
પ્રકૃતિના શરીરમાં રહેલ દોનાથી સૂર્ય વસ્તુ સુલભસ્વામી છે, પણ
સોમમાં પણ તે પ્રકાશ જ મનાય છે તથા જ્યોતિષોને તે
વદ્ છે સૂર્યનો અર્થ : સૂર્ય કોણે કે કુમારોર વપરીર,
રાતરીર સમામનોર હન્યાદિ નીરો પ્રત્યે દિવસરક તે સૂર્ય

મં—હે ગૌતમ ! એ લોકો જે કહે છે, તે અસત્ય કહે છે હું તો આ પ્રમાણે કહું છું રાહુ મહા ઋદ્ધિવાળો, મહા સુખવાળો, ઉત્તમ વસ્ત્રો, ઉત્તમ માલા, ઉત્તમ સુગંધ અને ઉત્તમ આભૂષણ ધારણ કરનાર દેવ છે તે રાહુ દેવના નવ નામો કહ્યાં છે શૃંગાટક, જટિલક, ક્ષત્રક, ખર, દદુર, મર, મત્સ્ય, કચ્છપ અને કૃષ્ણસર્પ તે રાહુદેવના વિમાનો પાંચ વર્ણવાળા છે કાળા, લીલા, લાલ, પીળા અને શુક્લ તેમા રાહુનું જે કાળું વિમાન છે, તે કાળજળના જેવા વર્ણવાળું છે જે લીલું વિમાન છે, તે કાચા તુળડાના વર્ણ જેવું છે જે લાલ વર્ણનું વિમાન છે, તે મજ્જના વર્ણ જેવું છે જે પીળું વિમાન છે, તે હળદરના વર્ણ જેવું છે અને જે ઘોળું વિમાન છે, તે રાળના ઢગલાના વર્ણ જેવું છે જ્યારે આવતો કે જતો, વિવિધરૂપ ધારણ કરતો કે કામક્રીડા કરતો રાહુ ચંદ્રના ચંદ્રના પ્રકાશને આવરીને પશ્ચિમ તરફ જાય, ત્યારે ચંદ્ર પૂર્વમાં દેખાય છે અને રાહુ પશ્ચિમમાં દેખાય છે એ પ્રમાણે અન્ય દિશાઓનું પણ જાણવું

પરંતુ જ્યારે આવતો કે જતો, વિવિધ રૂપ ધારણ કરતો કે કામક્રીડા કરતો રાહુ ચંદ્રની જ્યોત્સ્નાનું આવરણ કરતો કરતો સ્થિતિ કરે છે, ત્યારે મનુષ્યલોકમાં મનુષ્યો કહે છે કે, ‘રાહુ ચંદ્રને ગ્રસે છે’ એ પ્રમાણે જ્યારે રાહુ આવતો કે જતો, ચંદ્રના પ્રકાશને આવરીને પામે થઈને નીકળી જાય, ત્યારે મનુષ્યલોકમાં મનુષ્યો કહે છે કે, ‘ચંદ્રે ગહુની કુક્ષિ ભેદી,’ અર્થાત્ રાહુની કુક્ષિમાં પ્રવેશ કર્યો એ પ્રમાણે જ્યારે રાહુ ચંદ્રની લેશ્યાને ઢાકીને પાછો વળે,

ત્યારે મનુષ્યશાકમાં મનુષ્યો ક' હ' કે રાહુએ ચડીને રમ્યે
એ પ્રભાસે ત્યારે રાહુ ચડના પ્રકારને ચારે દિશાએ જાતરીને
રહે ત્યારે મનુષ્યો કહે હ' કે રાહુએ ચડીને રમ્યે.

મૌ —હે ભગવન! રાહુ કેટલા પ્રકારના કલા હ' ?

મ —હે ઔતમ રાહુ ને પ્રકારના કલા છે મુવરાહ
(નિત્યરાહુ) અને પવરાહુ તેમાં ને મુવરાહુ છે ને કૃષ્ણ
વક્ત્રના પડવાથી માડીને (પ્રતિદિવસ) પોતાના પદરમાં ભાગ
વડે અદર્શિનના પદરમાં ભાગને લાંઠતો રહે છે પડવાને
દિવસ પ્રથમ ભાગને લોકે છે બીજાને દિવસે બીજા ભાગને

એમ અમાવાસ્યાને દિવસ ચડના પદરમાં ભાગને લોકે
છ અને કૃષ્ણપક્ષને ક્રમ્મે મધ્યે ચંદ્ર સરવા જાગ્યાકાંતિ
શામ છે પછી શુક્લપક્ષના પડવાથી માડીને દરરોજ ગરુ
ચડીને ક્ષત્રિયના પદરમાં ભાગને વધુ ન વધુ કેળા તો ભય
છ અને શુક્લપક્ષને ક્રવટન સમય ચંદ્ર ગરુથી સર્વા
મુક્ત હોય છે પવરાહુ તો જોછામાં જોછા છે મર્યે
ચડીને કે સૂચને લોકે છે અને વધારેમાં વધારે ૪૨ માં
ચડના અને વધારેમાં વધારે જગતાલીસ વય સૂચને લોકે છે.^૧

૧ દીક્ષમાથી શક — ચક્રનું વિમાન તો ૫-૧૧ કાચ
જોડા જોડું જોડ શાળન છે જ્યારે રાહુનું વિમાન મહાવિમાન
હોવાથી જોડું શાળન છે તો પછી પોતાનાથી મોટા જેવા ચક્ર
વિમાનને રાહુનું વિમાન આજુ થી રીતે લોકે ૧ સમાન—ચક્ર
વિમાનનું આપ જ્યાં શાળન જણાવ્યું છે તે તો સામાન્ય
જણા કુ છે ક્યારે રાહુનું વિમાન મોટું પણ લોકે રહે જાન
જેમ પણ કહે છે કે રાહુનું વિમાન તો નાનું જ છે પણ મોં
અધારાં કિયોતું નવ મોટું લોકે છે

ગૌં—હે ભગવન્ ! શાથી ચંદ્રને ‘મમી’ – સશ્રી –

એ પ્રમાણે કહે છે ?

મં—હે ગૌતમ ! જ્યોતિષકના છદ્ર અને જ્યોતિષકના રાજા ચંદ્રના મૃગાડ વિમાનમા મનોહર દેવો, મનોહર દેવીઓ, મનોહર આસન, શયન, સ્તંભ તથા સુદર પાત્ર વગેરે ઉપકરણો છે, તથા ચંદ્ર પોતે પણ સૌમ્ય, કાત, સુભગ, પ્રિયદર્શન, અને સુકપ છે તે માટે ચંદ્ર ‘મમી’ – સશ્રી – શોભાસહિત કહેવાય છે

ગૌં—હે ભગવન્ ! શા લેતુથી સૂર્યને આદિત્ય (આદિમા થયેલો) એમ કહેવાય છે ?

મં—હે ગૌતમ ! સમયો, આવલિકાઓથી માડીને ઉત્સર્પિણીઓ અને અવસર્પિણીઓનો આદિભૂત – કારણ – સૂર્ય છે, માટે આદિત્ય આદિમા થનાર કહેવાય છે [અર્થાત્ કાલના મમય, આવલિકા, આદિ ભેદો સૂર્યની અપેક્ષાએ થાય છે, માટે સૂર્ય અહોરાત્રાદિ કાલનો આદિભૂત હોવાની આદિત્ય કહેવાય છે]

—શતક ૧૨, ઉદે ૬

૪ અજવાળું-અધારું

ગૌં—હે ભગવન્ ! દિવસે અજવાળું અને રાત્રીએ અધારું શાથી હોય છે ?

મં—હે ગૌતમ ! દિવસે સારા પુદ્ગલો હોય છે અને નારો પુદ્ગલપરિણામ હોય છે તથા રાત્રિમા અશુભ પુદ્ગલો હોય છે અને અશુભ પુદ્ગલ-પરિણામ હોય છે તેથી તેમ થાય છે

ઝી — હે ભગવન! ત્રેરચિત્રો પ્રકાશ હોય છે કે અધિકાર ?

મ — હ જોતમ! અધિકાર હોય છે કારણ કે ત્રેરચિત્રો^૧ અશુભ પુદ્ગલ તથા અશુભ પુદ્ગલપરિણામ છે

ઝી — હે ભગવન! અસુરકુમારોને પ્રકાશ છે કે અધિકાર ?

મ — હ જોતમ! પ્રકાશ હોય છે કારણ કે તેઓને શુભપુદ્ગલો છે અને શુભ પુદ્ગલપરિણામ છે એ પ્રમાણે ત્તનિતકુમારો સુધી જાણવું.

પૃથ્વીકામિક્ષી માંડોને ત્રેરચિત્ર સુધીના છેવેને ત્રેરચિત્રો જોવા જાણવા.^૨

અત્તરિન્દ્રિયોને પ્રકાશ પણ હોય છે કે કારણ કે તેઓને શુભ અને અશુભ પુદ્ગલ હોય છે તથા શુભ અને અશુભ પુદ્ગલ પરિણામ હોય છે તે પ્રમાણે મનુષ્યો સુધી જાણી

૧ ત્રિચેત્તે કે તેઓના હૈયમાં.

૨ તેઓ આ હૈયમાં પણ છે અને અહીં સૂર્યના મિત્ર ત્રેરેરો સમય પણ છે જ્યાં તેઓને અધિકાર મળે તેનું પ્રત્યક્ષ છે કે તેઓને ત્રેર ચિત્રિત નથી ખરે તેઓ વાત છતાં પુદ્ગલનું પ્રયત્ન કરી દોષથી તેઓને જાણી જાય છે પુદ્ગલો મળે છે.

૩ અત્તરિન્દ્રિય છેવાડે જ્યાં દોષોનાં શીથ સ્થિતિસ્થાનિ અધ્યાત્મ હોય ત્યારે હર્ય પદાર્થનાં જ્ઞાનમાં હેતુ દોષથી છતાં પુદ્ગલો મળે છે અને સ્થિતિસ્થાનિ અધ્યાત્મ ન હોય ત્યારે પદાર્થજ્ઞાનનાં અધ્યાત્મ દોષથી જાણ પુદ્ગલો મળે છે.

સેટ જેમ અસુરકુમારો કહ્યા, તેમ વાનવ્યતર, ન્યોતિપિક
અને વૈમાનિક માટે બાણુલુ

— શતક ૫, ઉદ્દે ૯

૫. તમસ્કાય

તમસ્ — અધારા પુદ્ગલો — તો કાય — એટલે મશિ તે
તમસ્કાય આ લોકમા આવેલો એક ખાસ તમસ્કાય અહી
વિવક્ષિત છે તે તમસ્કાય કા તો પૃથ્વીકાય હોઈ શકે કે
અપ્કાય હોઈ શકે કારણ કે એ બે કાયો સિવાયનો કોઈ
તમસ્કાય જેવો હોઈ શકે નહી તેમા શકા છે

ગૌં — હે ભગવન્ ! આ તમસ્કાય પૃથ્વીતમસ્કાય છે
કે પાણીતમસ્કાય છે ?

મં — હે ગૌતમ ! તે પાણી — તમસ્કાય છે કારણ કે
કેટલાક મણિ વગેરે જેવો પૃથ્વીકાય તો પ્રકાશિત પણ હોય
છે, પરંતુ પાણીતમસ્કાય તો અધારો જ હોય

ગૌં — હે ભગવન્ ! એ તમસ્કાય ક્યાથી શરૂ થયો છે
અને તેનો અત ક્યા છે ?

મં — હે ગૌતમ ! જળુદ્ધોપની બહાર તીરછે
અસખ્ય દ્વીપો અને સમુદ્રો ઓળગ્યા પછી અરુણુવરદ્વીપ
આવે છે તે દ્વીપની બહારની વેદિકાના અતથી
અરુણોદય સમુદ્રમા ૪૨ હજાર યોજન દૂર જઈએ, ત્યારે
ઉપરિતન જલાત આવે છે ત્યાથી એક પ્રદેશની શ્રેણીએ
તમસ્કાય શરૂ થાય છે ત્યાથી શરૂ થઈ તે ૧૭૨૧ યોજન
ઊંચો જઈ, ત્યાથી પાછો તીરછો વિસ્તાર પામતો સૌધર્મ,

૧ એટલે કે સમક્ષિતિપણે, નહિ કે એક પ્રદેશવાળા
શ્રેણીએ — દીન

પ્રિયતાન મતલુભાર, અને માર્દંદ એ ચારે કષ્ટોન પશુ
આત્માદીને ત્રણે પશુ મહાકાક કષ્ટમા રિષ્ટવિમાનતા પ્રત્યર
નુવી તે પદોએ છે

ત્રી આકાર નીચેની બાણુ કોડિયાના નીચેના બામ
ત્રેવા છે અને ઉપર કુકમના પાજરા જેવો છે કર્ક દેવ
આ ૧ છુદીપને ત્રણ ચપરી વામર્તાર્મા ૩૧ વાગ રી
આવું તેવો દેવ પશુ છે મહિના આસે છતા તેના સુખ્યેય
વિન્યૂત મામન નો પદોએ પશુ અસખ્યેય વિન્યૂત મામન
નો ન પડીએ^૧ તે તમ કાવમા મામ, થર કે સનિવશાદિ
કર્ક નથી માત્ર તેમા એકપુદ્ગમો એકા મરાધી
મહા મધ ઉત્પન્ન થાય છે અને વરસે છે તે પશુ દેવ અમુર
અથવા નામને કારણે થાય છે તેમાં ને સ્પૃશ્ય ૩/૧૫
અને થી ૧૧ છે તે પશુ દેવ અમુર અથવા નામને કારણે જ
છે ૨ તમકાવમા સ્પૃશ્ય પૃથ્વી અને અગ્નિની હવાની નથી
હાંતી પશુ ને બાહર (સૂક્ષ્મ) પૃથ્વી અને બાહર અગ્નિ વિમદ
અગ્નિમા વતના થાય છે તેઓ જ ત્યાં હોઈ રહે છે ૩૬
નૃપ મદ નક્ષત્ર અને તારાઓ તમ કાવમા નથી પશુ
ત્રી પડમે છે તેમની પ્રમા તમરકાવમા નવ છે ખરી
પશુ પ્રેક્ષી પોને ૮ અધારાપ કર્ક નવ છે તે તમ કાવના

૧ આ એ લાગેનું મરણુ તેનો કોડિયા જેવો સ્પષ્ટ
વિન્યૂતવાવાળા આકાર છે

૨ મિડસે કે અર્ધ સૂક્ષ્મ નીચળી મજબૂતી તેજસમરિમ
૪ સમજના મરણુકે અર્ધ તેમણે નિષેધ કરવાનો છે ૫૫
દેવના પ્રભાવથી ૬ પન્ન વધેલાં બારેવર પુદ્ગમોને અર્ધ ૭૬
તેજાપે સમજવામાં છે

પણ એટલો કાળો, ગભીર, ક્વાટા ઊભા કરનાર તથા
‘ભયકર’ છે, કે તેને જોઈને જ કેટલાક દેવો પણ ક્ષોભ પામે
અને કદાચ કોઈ દેવ તેમા પ્રવેશ કરે તોય પણ તે શરીરની
ત્વગથી અને મનની ત્વરાથી તેને જલ્દી ઉલ્લસી જાય
તે તમસ્કાયના તેર નામ છે તમ, તમસ્કાય, અધકાર,
મહાધકાર, ક્ષોડાધકાર, ક્ષોડતમિસ્ર, દેવાધકાર, દેવતમિસ્ર,
દેવારબ્ધ, દેવબ્યૂહ, દેવપરિધ, દેવપ્રતિક્ષોભ અને અરુણોદય
અમુદ

ગૌં—હે ભગવન્ ! તમસ્કાય પૃથ્વીનો પરિણામ છે,
પાણીનો પારણામ છે, જીવનો પરિણામ છે કે પુદ્ગલનો
પાગણામ છે ?

મં—હે ગૌતમ ! તે પાણીનો પણ પરિણામ છે, જીવનો
પણ પરિણામ છે અને પુદ્ગલનો પણ પરિણામ છે^૧ પણ
પૃથ્વીનો પાગણામ નથી તે તમસ્કાયમા સર્વ પ્રાણો, જૂતો,
જીવો અને સત્ત્વો સ્થૂલ વાયુ, સ્થૂલ વનસ્પતિ અને ત્રસ-
પણે અનેક વાર અથવા અનંત વાર પૂર્વે ઉત્પન્ન થયા છે,
પણ સ્થૂલ પૃથ્વીકાયિકપણે અને સ્થૂલ અગ્નિકાયિકપણે
નથી થયા

—શતક ૬, ઉદ્દે ૫

૬ કૃષ્ણરાત્રિ

કૃષ્ણરાત્રિ એટલે કાળા પુદ્ગલોની રેખા તેવી આડ
કૃષ્ણરાત્રિઓ છે^૨ ઉપર સનતકુમાર—માહેન્દ્ર કલ્પમા અને

૧ પાણી એ જીવ અને પુદ્ગલના પરિણામરૂપ જ છે

૨ આ આખો વિભાગ તમસ્કાય જેવો હોવાથી તેમાથી
પ્રગ્નાત્તરો દૂર ન્યાં ૩

નીચે મધ્યમાં કપમાં (અ)રિષ્ટ વિમાનના પ્રસ્તરમાં ૧ આવેલી છે તે જોમકે બે પૂવમાં બે પશ્ચિમમાં બે દક્ષિણમાં અને બે ઉત્તરમાં. તેમાં પૂવ-અભ્યંતર કૃષ્ણગણિ દક્ષિણ-આગ કૃષ્ણરાગિને અર્પેલી છે દક્ષિણ-અભ્યંતર રાત્રિ પશ્ચિમ-આગને પર્મેલી છે પશ્ચિમ-અભ્યંતર રાત્રિ ઉત્તર ગાલન સ્પર્મેલી છે અને ઉત્તર-અભ્યંતર રાત્રિ પૂવ-આગને પર્મેલી છે પૂવની અને પશ્ચિમની બે ગાલ રાત્રિઓ અખૂણી છે ઉત્તરની અને દક્ષિણની બે ગાલ રાત્રિઓ ત્રાંસી-ત્રિખૂણી છે પૂવની અને પશ્ચિમની બે અભ્યંતર રાત્રિઓ ચોખડી છે અને ઉત્તરની અને દક્ષિણની બે અભ્યંતર રાત્રિઓ પણ ચોખડી છે

તે રાત્રિઓના આગમ અસુખ્યેષ ચો લસકમ છે વિક્રમ અખ્યેષ ચો લસકમ છે અને પચ્છિપ અસુખ્યેષ ચાલ/તમકમ છે એક વિષળ નેટલા વખતમાં આખા રાત્રિ દાવને એકવીસ વાગ કરી આવે એવા દર સામસામટ અર્ધા માસ સાથે તે પણ ના તખ્યેષ આમને પદેચિ ૧૦૮ અસુખ્યેષ આમને ન પદેચિ

૧ રાત્રિઆમાં માત્ર રતરે નથી મહા મેષા છે પણ ના કેવ કરે છે અમુર ૩ તામ નીચે અપ્રક મહાન્યા સન્દાનું મેષ પ્રમાણે જખુતુ વિમદમતિપાળા સિવાય તર્ક પુષ અપાત્ર પુષ અત્રિકાવ અને રપુષ વનઅનિકાવ દાર્ઢી રોકે નહિ. ત્યાં મદ કે મુવની પ્રમાણ પણ નથી ૧

૧ કૃષ્ણગણિ આગ અસુખ્યેષાગે અને વાચકમાગેનું રમન સમવર્ત નથી — ટીકા.

કાળી તથા મહાભયંકર — દેવને પણ ડરાવે તેવી છે તે કૃષ્ણરાજિના આઠ નામ છે કૃષ્ણરાજિ, મેઘરાજિ, મધા, માધવતી, વાતપરિધા, વાતપરિક્ષોભા, દેવપરિધા, દેવપરિક્ષોભા.

કૃષ્ણરાજિ પૃથ્વીનો પરિણામ છે, પણ જલનો પરિણામ નથી તથા જીવનો પણ પરિણામ છે અને પુદ્ગલનો પણ પરિણામ છે તેમા સર્વ પ્રાણો ભૂતો વગેરે પૂર્વે અનેક વાર અથવા અનંત વાર ઉત્પન્ન થયા છે, પણ સ્થૂલ અપ્કાયપણે, સૂક્ષ્મ અગ્નિકાયપણે, અને સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાયપણે ઉત્પન્ન થયા નથી

— શતક ૬, ઉદ્દે ૫

૨ ભૂગોળ

૧

ઋતુઓ

ગૌં—હે ભગવન્ ! ત્યારે જળુક્રીપના દક્ષિણાર્ધમાં વર્ષાની મોસમનો પ્રથમ મમય હોય, ત્યારે ઉત્તરાર્ધમાં પણ હોય, તથા દક્ષિણાર્ધમાં વરસાદની શરૂઆત થાય છે તે જ મમય પછી તુરંત જ ણીજ સમયે મદર (મેરુ) પર્વતની પૂર્વ પશ્ચિમે પણ વરસાદની શરૂઆત હોય ?

મં—હા ગૌતમ ! એ જ પ્રમાણે અહોરાત્ર, પક્ષ, માસ, ઋતુ, અયન, મવત્સર એ બધા મબંધે પણ મમયની પેઠે જાણવું (પાત્ર વરસનો) યુગ, વર્ષશત વર્ષમહન્ન, તથા એમ છેડ પત્યોપમ અને નાગરોપમ સુધી જાણવું

ગૌં—હે ભગવન્ ! ત્યારે જળુક્રીપમાં દક્ષિણાર્ધમાં પ્રથમ અવમર્ષિણી હોય છે, ત્યારે ઉત્તરાર્ધમાં પણ પ્રથમ

અવસરિંધી હોય છે અને ન્યારે ઉત્તરાર્ધમા પશુ તેમ હોય છે ત્યારે જજીપમા મદર પવતની પૂર પશિમે અવસરિંધી નથી તેમ ઉત્તરિંધી નથી પણ ત્યાં અવસ્થિત કાગ છે ?

મ — હા મોતમ !

— સનક ૫ શ્લોક ૧

૨

વાયુઓ.

મો — હં મનવન્ ઈત્યુરોવાત (એટલું કે થોડી બ્રીનાસવાળા^૧) પશ્ચવાત (એટલું વનપતિ વગેરેને કિતકર)

મ વાયુ, અને મહાવાયુ વાય છે ?

મ — હા મોતમ ! તે વાયુઓ બધી દિશાઓમા અને ખૂણાઓમા છે ન્યારે પૂર્વમા ઈત્યુરોવાત વગેરે વાયુઓ વાય છે ત્યારે ૧ બધા પશિમમા પણ વાય છે અને ન્યારે પશિમમા ૧ બધા વાય છે ત્યારે પૂર્વમા પણ તે બધા વાય છે એમ બધી દિશાઓ અને ખૂણાઓમા સમજવું

વળી, ૧ બધા વાયુઓ દીપોમાં તેમ જ સમુદ્રીમા પણ હોય છે તરતુ એન્કા ફેર છે કે ત્યારે દીપના વાયુ વાતા હોય છે ત્યારે સમુદ્રના નથી વાતા અને ન્યારે સમુદ્રના વાતા હોય ત્યારે દીપના નથી વાતા.^૨

૧ પુરોનાની વાયુમાં પ્રાય બ્રીનાસ હોય છે એમ કોઈએ વાયુમાંથીયે કહે છે એટલે એમાં પણ કહે છે

૨. મરનીન્દી નાસમમા એ શીત વાયુમાં વાય છે તે સમુદ્ર નરાથી આવેલા હોય છે તે વખતે જમીનના હળ વાયુમાં વાતા નથી જ્યાં જમીનના અને સમુદ્રના વાયુમાં પારપર વિરુદ્ધ થવું હોવાથી તે બંને એક સ્થાને વાઈ શકે નહીં

ગૌં—હે ભગવન્ ! ઈપિતપુરોવાત વગેરે વાયુઓ કયારે વાય છે ?

મં—હૈ ગૌતમ ! જ્યારે વાયુકાય પોતાના સ્વભાવ-પ્રવૃત્તિ ગતિ કરે છે, ત્યારે તે જધા વાયુ વાય છે અથવા વાયુકાય વેદિયશરીર બનાવીને ગતિ કરે છે, ત્યારે તે જધા વાયુ વાય છે અથવા જ્યારે વાયુકુમારો અને વાયુકુમારીઓ પોતાને, ખીજને કે બને માટે વાયુકાયને ઉદીરે છે, ત્યારે તે જધા વાયુઓ વાય છે

—શતઽ ૫, ઉદ્દેઽ ૨

૪

ભરતીઓટ

ગૌં—હે ભગવન્ ! લવણસમુદ્ર ચૌશને દિવમે, આદમને દિવસે, અમાસને દિવમે, અને પૂનમને દિવમે વધારે કેમ વધે છે અને વધારે કેમ ઘટે છે ?

મં—હે ગૌતમ ! લવણસમુદ્રની વચ્ચે ચારે દિશામાં ચાર મોટા પાતાળઝળશો છે વડવામુખ, કેયૂપ, ચૂપ અને ઈશ્વર તેમનો ઉદ્દેશ એટલાખ યોજનનો છે તેમનો મળનો વિષ્કલ દશહજાર યોજનનો છે, મધ્યમ વિષ્કલ લાખ યોજનનો છે અને મુખભાગનો વિષ્કલ દશહજાર યોજનનો છે તે ઢલગોના ત્રણ ભાગ છે — નીચેનો, વચ્ચેનો અને ઉપરનો તેમાં જે નીચેનો ભાગ છે તેમાં વાયુ છે, વચ્ચેના પાણી અને વાયુ છે, તથા ઉપરના ભાગમાં પાણી છે એ ઉપગત લવણસમુદ્રમાં ખીજ પણ નાના (એકહજાર યોજનના ઉદ્દેશવાળા, તથા મો મો હજાર અને મો યોજનના

અનુક્રમે વિષ્ણુભવાળા) સાત દળર આઠસો ચોરાસી કુ-
કલશો છે તે દરેકના ત્રણ ભાગોમાં પણ એ રીતે વાયુ-
વાયુ-પાણી અને પાણી રહેલા છે બ્યારે તે કલશોમાં
વાયુઓમાં વિદ્યોત્ત ચાલ છે ત્યારે સવજસમુદ્ધમાં પાણીના
વધારો પડાડો હોવાય છે

— શતક ૨ કહે ૩

૪

દૃષ્ટિ

શ્રી — હે ભગવન્ શુ એમ છે કે કાલે વગ્ધનાર
૫ / ન્ય (મેધ) દૃષ્ટિકાલ (ભક્ષમમુદ) ને વસ્તાવે ?

મ — હા મીતમ

શ્રી — હે ભગવન્ ! બ્યારે દેવેન્દ્ર અને દેવો સગળ
શક દૃષ્ટિ કરવાની ઇચ્છાવાળો હોય ત્યારે તે કેવી રીતે
દૃષ્ટિ કરે ?

મ — હા મીતમ ત્યારે દેવેન્દ્ર શક અભ્યન્તર
પરિવરના દેવોને બોધાવે છે તે દેવો મધ્યમ પરિવરના
દેવોને બોધાવે છે તે દેવો નીચારની પરિવરના દેવોને બોધાવે
છે ત્યાર પછી તે દેવો નીચાર-નીચારના દેવોને બોધાવે છે
પછી તે દેવો આનિયોત્તિ (વસ્તુ) દેવોને બોધાવે છે તે
દેવો દૃષ્ટિકાલિક (દૃષ્ટિ કરનારા) દેવોને બોધાવે છે પછી
તે દૃષ્ટિકાલિક દેવો દૃષ્ટિ કરે છે

શ્રી — હે ભગવન્ અસુરકુમાર દેવો પણ શુ દૃષ્ટિ
કરે છે ?

મ — હા મીતમ અરિહત ભગવતોના જ મહીષા —

જ્ઞાનોત્પત્તિ — નિર્વાણના ઉત્સવ પ્રસંગે તેઓ પણ વૃષ્ટિ કરે છે એમ વૈમાનિક સુધીના દેવો માટે સમજવું ?

— શતક ૧૪, ઉદે. ૨

૫

દિશાઓ

ગૌ. — હે ભગવન્ ! આ પૂર્વ દિશા એ શું કહેવાય છે ?

મ. — હે ગૌતમ ! (ત્યાં એકેન્દ્રિયાદિ જીવ રહેલ હોવાથી)

તે જીવરૂપ, તેમ જ (ત્યાં પુદ્ગલાન્તિકાય વગેરે અજીવ પદાર્થ રહેલા હોવાથી) અજીવરૂપ પણ કહેવાય છે એ પ્રમાણે બધી દિશાઓનું જાણવું દિશાઓ દશ છે પૂર્વ, પૂર્વદક્ષિણ (અગ્નિકોણ), દક્ષિણ, દક્ષિણપશ્ચિમ (નૈઋત્યકોણ), પશ્ચિમ, પશ્ચિમોત્તર (વાયવ્યકોણ), ઉત્તર, ઉત્તરપૂર્વ (ઈશાનકોણ), ઊર્ધ્વ અને અધો તેમના અનુક્રમે નામે. (તેમના સ્વામી દેવોના નામ પ્રમાણે) ઐન્દ્રી (પૂર્વ) આગ્નેયી (અગ્નિકોણ), યામ્યા (દક્ષિણ), નૈઋતી (નૈઋત્યકોણ), વારુણી (પશ્ચિમ), વાયવ્યા, મોમ્યા (ઉત્તર), ઐશાની (ઈશાનકોણ), વિમલા (ઊર્ધ્વ દિશા પ્રગણા યુક્ત હોવાથી), અને તમા (અધો દિશા અધકાગ્નિ-યુક્ત હોવાથી)

૧ એ પ્રમાણે જ્યારે તમસ્કાય (અધારુ) કરવું હોય ત્યારે તમસ્કાયિક (તમસ્કાય કરનાર) દેવોને જોલાવવામા આવે અને તેઓ તમસ્કાય કરે અસુરકુમાર દેવો પણ ક્રીડા કરી રતિ નિમિત્તે, રાત્રીને મોઢ પમાડવા માટે, જીપાવેલા દ્રવ્યને સાચવવા માટે અને પોતાના ગરીરને ઢાકી દેવા માટે તમસ્કાય કરે છે. એ પ્રમાણે વૈમાનિકો સુધી જાણવું

મૌ —હં બમવત્' અન્ની (૫૩) દિશા છવગ્પ છે
 —વના દેશગ્પ છે ૩ છવના પ્રદેશગ્પ છે ૧ અથવા અછવગ્પ
 ૪ અછવના દેશગ્પ છે ૩ અછવના પ્રદેશગ્પ છે ૧

મ —હં મૌતમ તમા ૭ છવા છે તે અવમ
 એકે ૧ મે ઇદિષ એમ મચદિષ સુધી તથા અર્નિદિષ
 ૧ મિદી) ૭ છવના દેશો અને પ્રદેશો પણ તે બધાના
 ગતશુલ ૭ અછવા છે ૧ મે પ્રકારના છે ૨પી અને
 અછપી તમા ૮ ૭પી અછવ છે તે ચાર પ્રકારના છે
 નકે, કષેરે, કષપ્રદેશ અને પરમશ્વ-પુદ્ગલ ૭
 અછપી અછવા છે ૧ નાન પ્રકારના છે નોધર્મોન્તિકાચગ્પ
 ધર્મોન્તિકામના દેશ ધર્મોન્તિકાવના પ્રદેશો નોઅધર્મોન્તિકાચગ્પ
 અધર્મોન્તિકાવનો દેશ અધર્મોન્તિકાવના પ્રદેશો નોઆકાશ-
 ન્તિકાચગ્પ આકાશાન્તિકાવનો દેશ આકાશાન્તિકાવના પ્રદેશો
 અને અદમિમય (કાશ)

મૌ —હં બમવત્ આઅન્ની દિશા (અમિકાશ્વ) ૬
 છવગ્પ છે છવદેશગ્પ છે (૭૫૨ પ્રમાણે) અછવના
 પ્રદેશગ્પ પણ છે

મ —હં મૌતમ અમિકાશ્વ નોછવગ્પ^૨ છવના દેશ

૧ પ્રાચીન વિજ્ઞાને જ્યેષ્ઠ ધર્મોન્તિકાચગ્પ ન મ્હી સમજ
 તેથી ન નોધર્મોન્તિકાચગ્પ છે તે પ્રમાણે નોઅધર્મોન્તિકાચગ્પ
 પણ અજ્ઞાત.

૨ ન્યૂએથી દિશા છવગ્પ ૪પી. માણ ૭ ૧૭૬
 વિદિગાનો જ્યાસ બેક પ્રદેશગ્પ છે અને એક પ્રદેશમા અને
 સમાવેશ થનો નથી; કેમકે તેની અવનાદના અસ ચેર
 પ્રદેશ મક છે

અને પ્રદેશરૂપ છે, અણુરૂપ છે, અણુવના પ્રદેશરૂપ છે, અને અણુવના પ્રદેશરૂપ પણ છે તેમા જે જીવના. દેશો છે તે અવશ્ય એકેન્દ્રિય જીવના પ્રદેશો^૧ છે, અથવા એકેન્દ્રિયોના પ્રદેશો અને જે ઇન્દ્રિયોના પ્રદેશો^૨ છે, અથવા એકેન્દ્રિયોના પ્રદેશો અને જે ઇન્દ્રિયોના પ્રદેશો છે, અથવા એકેન્દ્રિયોના પ્રદેશો અને જે ઇન્દ્રિયોના પ્રદેશો છે અથવા એકેન્દ્રિયોના પ્રદેશો અને ત્રિન્દ્રિયોના પ્રદેશો છે એમ અહીં પણ ત્રણ વિકલ્પો જાણવા એમ અનિદ્રિય મુખી ત્રણ વિકલ્પો જાણવા

તેમા જે જીવના પ્રદેશો છે, તે અવશ્ય એકેન્દ્રિયોના પ્રદેશો છે, અથવા એકેન્દ્રિયોના પ્રદેશો અને જે ઇન્દ્રિયોના પ્રદેશો છે, અથવા એકેન્દ્રિયોના પ્રદેશો અને જે ઇન્દ્રિયોના પ્રદેશો છે એમ મર્વત્ર પ્રથમ સિવાયના જે વિકલ્પો જાણવા^૨ એ પ્રમાણે અનિદ્રિય મુખી જાણવું અજીવો માટેનું બધું ઉપર પ્રમાણે જાણવું

ચામ્યા (દક્ષિણ), વારુણી (પશ્ચિમ), અને સામ્યા (ઉત્તર) દિશાઓને માટે પૂર્વ દિશાની પેઠે જાણવું અને નૈર્ઋતી, વાયવ્ય, અને ઐશાની દિશાઓ માટે આગ્નેયી પેઠે જાણવું ત્રિમુખી (ત્રિધર્મ) દિશામા^૩ આગ્નેયીની પેઠે

૧. કારણ કે એકેન્દ્રિય જીવો સકલલોકમા વ્યાપેલા હોવાથી આગ્નેયીમા પણ તે તો અવશ્ય હોય જ પરંતુ દ્વિન્દ્રિય તો અલ્પ જ હોવાથી કદાચિત્ એક પણ સભવે

૨. કારણ કે લોકવ્યાપી અવસ્થામા રહેલા અનિન્દ્રિય (મુક્ત) જીવ સિવાય બધા જીવોના જ્યાં એક પ્રદેશ હોય છે ત્યાં તે અસખ્ય હોય છે

૩. ત્રિમુખીમા જીવોનો અવગાહ ન હોવાથી

છવેા નણ્ણવા અને એન્દ્રીની પેઠે અણ્ણવેા નણ્ણવા એ પ્રમાણે તમા (અધી) દિશા મારે પણ નણ્ણવું, પરંતુ તેમા અણ્ણી છવેા હ પ્રકાશના જ હશેવા કારણ કે તમા અર્થ-અમય (કાલ) નથી ૧

—સતક ૧ ઉર્વે ૧

હ યોતમ ૧ નજીપર્મા મેરુ પવતના નરેન્દ્રા મખ બાળને વિષે આ રત્નપ્રભા પૃષ્ઠીના ઉપર અને નીચેના કુલ (સવ કરતા ઘણુ) એવા બે પ્રવેશ છે તેને વિષે તિર્થજ્યોત્સ્ના મખમાત્રપ આઠ પ્રદેશનો રુચક હશે. હ ત્યાંથી આ ઇશ દિશાઓ નીકળે છે

તેમાં એન્દ્રી દિશાની આદિમા રુચક હ તેની આદિમા બે પ્રદેશ છે બે પ્રદેશની ઉત્તરોત્તર દિશિ થાય હ એન્દ્રી અપેક્ષાએ તે અસખ્યાત પ્રદેશવાળા છે અને અંતોક્ષી અપેક્ષાએ અનંત પ્રદેશાગ્ર છે એન્દ્રી અપેક્ષાએ આદિ અને અંત સંદિત છે અને અંતોક્ષી અપેક્ષાએ સાદિ અને અનંત છે એન્દ્રી અપેક્ષાએ તે મુદને આકાર છે અને અંતોક્ષી અપેક્ષાએ ગાણી બીજો આકાર હશે છે

આએથી દિશા પણ એ પ્રમાણે નણ્ણવી પરંતુ તેની આદિમા એક પ્રદેશ છે તે ઉત્તરોત્તર દિશિ સંદિત છે

૧ સમયનો અવધાર સૂચના પ્રકાર ઉપર અવધારિત છે તે પ્રકાર તમા વિષે નથી મારે જાં અણ્ણસમય (કાલ) નથી. વિમલારે વિષ ધણુ મતિમાન સૂચનો પ્રકાર નથી; તેા પણ મેરુપવતના રસિક મંદને વિષે નતિમાન સૂચના પ્રકારનો સંકેપ થાય છે — સીમા

એક પ્રદેશના વિસ્તારવાળા છે તે તૂટી ગયેલી મોતીની માળાને આકારે છે

ઐન્દ્રી પ્રમાણે ચારે દિશા ગણુવી, અને આગ્નેયી પ્રમાણે વિદિશાઓ જાણુવી

વિમલા દિશાની આત્મા ચાર પ્રદેશ છે તે એ પ્રદેશના વિસ્તારવાળા છે ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ રહિત છે બાકી બધું આગ્નેયી પ્રમાણે જાણુવું, પણ તેનો આકાર રુચક જેવો જાણુવો એ પ્રમાણે તમાદિશા પણ જાણુવી

— શતક ૧૩, ઉદ્દે ૪

૩ આપધિ

૧

ગૌં—હે ભગવન! ઓદન, કુલ્માષ અને મદિરા એ ત્રણે દ્રવ્યો કયા જીવના શરીરો કહેવાય ?

મં—હે ગૌતમ! તે ત્રણેમા જે ધન (કઠણ) પદાર્થ છે તે તેમના જૂના આકારની અપેક્ષાએ વનસ્પતિજીવનાં શરીરો છે અને જ્યારે તે ખાણિયા વગેરે શસ્ત્રોથી કુટાય છે, નવા આકારના ધારક થાય છે, અને અગ્નિથી તેમના વર્ણો (ગંગો) બદલાય છે, અગ્નિથી પોતાના પૂર્વ સ્વભાવને છોડનારા થાય છે, અને અગ્નિથી નવા આકારના ધારક થાય છે, ત્યારે તે દ્રવ્યો અગ્નિના શરીરો કહેવાય છે વળી સુરા (મદિરા) મા જે પ્રવાહી પદાર્થ છે, તે તેના જૂના આકારની અપેક્ષાએ પાણીના જીવના શરીરો છે, અને જ્યારે તે પ્રવાહી ભાગ શસ્ત્રથી કુટાય છે તથા અગ્નિથી જુદા ગંગને ધારણ કરે છે, ત્યારે તે ભાગ અગ્નિકાયના શરીરો છે એમ કહેવાય છે

ત પ્રમાણે મોડું તાંબુ કાચબો કાઢ વગેરે જો નેમના
જૂના આકારની અપેક્ષાએ પૃથ્વીજીવના સરીરો છે અને
પછી સત્ત્વ દ્વારા કુટાયા પછી અગ્નિજીવના સરીરો કહેવાય
છે. ત પ્રમાણે માત્ર હાડકું વગેરે ત્ત્વજીવનાં સરીરો છે
પણ આમથી વિકૃત ધર્મેષ્ઠ હાડકું આમક વગેરે જૂના
આકારની અપેક્ષાએ ત્ત્વજીવના સરીરો હેતુ સત્ત્વ દ્વારા
સપ્રકૃત થયા બાદ અગ્નિના જીવના સરીરો કહેવાય તે પ્રમાણે
અમારો, રાખ (નવેશ્ઠ)¹ જાણું વગેરે જૂના આકારની
અપેક્ષાએ એકોદ્રિય જીવના સરીરો કહેવાય છે તથાસત્ત્વ
પર્યેય જીવના² સરીરો પણ કહેવાય પરંતુ સત્ત્વ દ્વારા
નપ્રકૃત થયા પછી અગ્નિના જીવના સરીરો કહેવાય

— સત્ક ૫ શ્લોક ૩

૨

જો — હે ભગવન! સાચી ત્રીલોકી પદ્મ ત્વ અને
ત્વત્ત્વ એ બધાં પાન્થો કેદારમાં હોય, વાસના પાષામાં
હોય માયામાં હોય માળમાં હોય જાણથી સિત્ત હોય, ધર્મેષ્ઠ
હોય માટી વગેરે વડે મુદ્રિત કરેલા હોય તો તેઓની
ચેતિ — અંકુરની ઉત્પત્તિમાં હેતુભૂત સન્નિ રેટલા કાગળ
કાચમ ગેદી

૧. અમારો અને રાખ તો મૂળ ત્ત્વરૂપમાં સીધા લાક્ષ્યામાંથી
પર્યેય છું. લાક્ષ્યાની અને છે અને તે લાક્ષ્ય તો એકોદ્રિય
જીવ જ છે પણ બધું તો તાત્ત્વ વગેરેએ ન્યારે પાસ પાડને
હવે હોય ત્યારે એકોદ્રિય જીવના સરીરરૂપ હોય છે પણ ન્યાર
મે એકોદ્રિયવાળા પણ ઉદ્વિષ્ણવાળા વગેરે જીવોનું જસમું સરીરો એવું
હોય ત્યારે તે મે એકોદ્રિયવાળા વગેરે જીવના સરીરરૂપ હોય છે

મં—હૈ ગૌતમ ! ઓઝામા ઓછું અતર્મુદ્ધર્ત, અને વધારેમા વધારે ત્રણ વગ્સ ડાયમ રહ્યું ત્યારબાદ તે યોનિ મ્લાન થાય છે, અને પ્રતિધ્વસ પામે છે પછી તે બીજા અ-બીજા થાય છે

તે પ્રમાણે ડલાય, મસૂર તલ, મગ, અડદ, વાલ, કળથી, ચોળા, તુવેર અને ગોળ ચણાનું પણ જાણુવું પણ વધારેમા વધારે પાચ વર્ષ જાણુવા તે પ્રમાણે અળખી, કુમુભ, કાફરા, કાગ, બટી, શણ, સરસવ એને મૂલકબીજનું પણ જાણુવું, પણ વધારેમા વધારે સાત વર્ષ જાણુવા

—શતક ૬, ઉદ્દે ૭

૩

ગૌં—હે ભગવન્ ! વનસ્પતિકાયિકો કયા કાળે સૌથી અલ્પ આહારવાળા હોય છે, અને કયા કાળે સૌથી મહા-આહારવાળા હોય છે ?

મં—હે ગૌતમ ! ગ્રાવણ, ભાદરવો અને ડારતકર્મા મહાઆહારવાળા હોય છે પછી શરદમા, પછી હેમાતમા, પછી વસંતમા અને પછી ગ્રીષ્મઋતુમા અનુક્રમે અલ્પ આહારવાળા હોય છે ગ્રીષ્મમા સૌથી અલ્પ આહારવાળા હોય છે

ગૌં—હે ભગવન્ ! ગ્રીષ્મમા જે વનસ્પતિકાયિકો સૌથી અલ્પ આહારવાળા હોય, તેા ઘણા વનસ્પતિકાયિકો ગ્રીષ્મમા પાદડાવાળા, પુષ્પવાળા, ફળવાળા, લીલાછમ દીપતા અને વનની ગોભા વડે અત્યંત સુશોભિત કેમ હોય છે ?

મ — હે ગૌતમ ! શ્રીખગતુર્મા યજ્ઞ ઉચ્ચુરોન્નિવાળા
જીવો અને પૂજ્યો વનસ્પતિઠાપયજ્ઞે લીપતો છે અને વપે
૭ તેથી શ્રીખગતુર્મા તેમ યામ છે

ગૌ — હે ભગવન્ મૂંઝો મૂંઝના જીવથી વ્યાપ્ત છે
કદો કદના જીવથી વ્યાપ્ત છે અને જોમ બીજો બીજના
જીવથી વ્યાપ્ત છે ?

મ — હા ગૌતમ

ગૌ — હે ભગવન્ જો મૂંઝો મૂંઝના જીવથી વ્યાપ્ત
છે ૭ તો વનસ્પતિઠાપિઠે જેવી રીતે આહાર કરે અને
જેવી રીતે પરિણામે ?

મ — હા ગૌતમ ! મૂંઝો મૂંઝના જીવથી વ્યાપ્ત છે અને
ને પૃથ્વીના જીવ સારો સજદ છે માટે વનસ્પતિઠાપિઠે
આહાર કરે છે અને તેને પરિણામે છે જે પ્રભાણે
બીજો બીજના જીવથી વ્યાપ્ત ૭ અને તે રહના જીવ સારો
સજદ છે માટે તે આહાર કરે છે અને તેને પરિણામે ૭

ગૌ — હે ભગવન્ ! આયુ (જટા) મૂળ, આડું
દિશ્વિ સિરિષિ, સિસ્સિરિષિ કિફિઠા બિસ્થિ
છીરવિદાશિઠા વજકદ સરજકદ, ખસુઠા આદ્રમદ્રમેજ
પિંદ્રસિઠા, રાદિષ્ઠી રૂધીરૂ ચિરુમા, મુદ્રમપર્ણી, અપર્ણી
સિદ્ધર્ણી સીકદી મુચુદી અને તેના પ્રકારની બીજ
વનસ્પતિઓ. યુ બનત જીવવાળી અને બિન બિન
જીવવાળી છે ?

મ — હા ગૌતમ !

૪

ગૌં—હે ભગવન્ ! વૃક્ષો કેટલા પ્રકારના હોય છે ?

મં—હે ગૌતમ ! વૃક્ષો ત્રણ પ્રકારના હોય છે

સખ્યાત શ્રવણા, અસખ્યાત શ્રવણા (તાડ, તમાલ, નાળિયેરી વગેરે)^૧ અને અનત શ્રવણા (બટાકા, આદુ વગેરે) તેમા અસખ્યાત શ્રવણાના બે પ્રકાર છે એક ખીજવાળા (નિંમ, આમ્ર, જામુ, ધં), અને બાકી ખીજવાળા (કેકડુ, ખીલુ, ઉંચરો વગેરે) —શતક ૮, ઉદેં ૩

૫

ગૌં—હે ભગવન્ ! ઉત્પલ એક શ્રવણ છે કે અનેક શ્રવણ છે ?

મં—હે ગૌતમ ! તે એક શ્રવણ છે, પણ અનેક શ્રવણ નથી ત્યાં પછી જ્યારે તે ઉત્પલને ખીજ શ્રવે — શ્રવાશ્રિત પાદડા વગેરે અવયવો — બિગે છે, ત્યારે તે ઉત્પલ એક શ્રવણ નથી, પણ અનેક શ્રવણ છે ૨

ગૌં—હે ભગવન્ ! તે શ્રવે ક્યાથી આવીને બિપજે છે ?

મં—હે ગૌતમ ! તે શ્રવે નૈરયિકથી આવીને બિપજતા નથી, પણ તિર્યચથી, મનુષ્યથી કે દેવથી^૩ આવીને બિપજે છે

૧ જુઓ પ્રજ્ઞાપના પદ ૧, પૃં ૩૩-૧

૨ જ્યાં સુધી એક જ પાન હોય છે, ત્યાં સુધી એક જ શ્રવ હોય, પણ પછી પાન વધતાં જાય, તેમ તેમ બહુ શ્રવે ત્યાં ઉત્પન્ન થાય

૩ દેવમા પણ સનતકુમારથી ઉપરનાં લોકોમાથી નહીં પણ સાલી, ઘઉં વગેરેના મૂળપણે દેવ કદી ન ઉત્પન્ન થાય, પણ પુષ્પાદિ શુભ અંગમા ઉત્પન્ન થાય —શતક ૨૧, ઉદેં ૧

મો —હે બમવન' તે છવો ઉત્પન્ન થતિર્મી એક
મમમમાં ફેરલા ઉત્પન્ન થાય ।

ચ —જોહામા જોહા એક બે કે ત્રણ અને વધારેમાં
વધારે સખ્યાત કે અસખ્યાત છવો એક સમમમાં ઉત્પન્ન
થાય અને મમમે સમમે અસખ્ય કાલ્પમાં આવે તે
અસખ્ય અવમર્ષિણી અને ઉત્સર્ષિણી તથા બીજા પુર
કારી ન સકાય તેમના સરીરનીક અવમાદના જોહામાં
જોહી અગુધના અસખ્યાતમાં ભાગ નેટલી અને વધારેમાં
વધારે કર્મક અધિક હજાર ચોક્કસ હોય છે ૧

તે છવ અથવા છવો જ્ઞાનાવસ્થીયથી અતરણ સુધીના
ક્રમના બંધક છે આયુરક્રમના બંધક કે અભયક કે બને
પણ છે ૨ જ્ઞાનાવસ્થીય કર્મથી મારીને અતરણ ક્રમ સુધીના
ક્રમના વેદકત્વનું પણ તે પ્રમાણે અલગ તે પ્રમાણે તેમને
સાનાના તેમ જ અસાતાના વેદક અલગવા, તેઓ જ્ઞાતાવસ્થીયથી
અતરણ સુધીના ક્રમોના ઉદયવળા છે તે ક્રમોના ઉદયક
પણ છે પરંતુ વેદનીય અને આયુર ક્રમના ઉદયસ્થળી
અપેક્ષાએ ફેર ઉદયક છે કાર્ત્ત નથી વનસ્પતિછવને પ્રથમ
ચાર હસ્થાઓ હોય એટલે ઉત્પન્નના છવોનું પણ તેમ અલગ

• ગાલી શીલિ વચેરના મૂવના છવના મરીતી વધારેમાં
વધારે અવમાદના થી નવ પદ્મજ નેટલી છે

•

— સદક ૨૧ હરે ૧

૧ અસખ્ય સમુદ્ધા વચેરમાંથી તેના પ્રકારના કાર્ત્ત સમુદ્ધામાં
તેટલી મીઠા અવમાદના હશે — મીઠા

૨ એક ઉદયમાં અનેક છવ હોવાથી કાર્ત્ત નાખતો હોય
કાર્ત્ત ન બંધિતો હોય

તે જીવો મિત્રાદિષ્ટિ છે. અજાની છે, [મન-વાણીના યાગ મિત્રાય] માત્ર કાયયોગી છે, સાકાર કે નિગકાર ઉપયોગવાળા છે, તેમના શરીરો પાચ વર્ણવાળા, પાચ ગ્રમવાળા, એ એ ગધવાળા અને આઠ સ્પર્શવાળા છે તે જીવો પોતે વર્ણોદ્દિગ્દિષ્ટિ છે. ઉચ્ચૈશ્વર્ય-નિશ્વાસક છે, (તથા અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં) અનુચ્ચૈશ્વર્ય-નિશ્વાસક પણ છે, તે જીવો આહારક છે અને વિગ્રહગતિમાં અનાહારક પણ છે, તેઓ અવિગતિવાળા છે, મક્કિય છે, માત્ર અથવા આઠ કર્મના બધક છે, આહાર-ભય-મૈયુન-પગ્નિહ સજ્જાના ઉપયોગવાળા છે, ક્રોધ-માન-માયા-ક્ષોભ કપાયવાળા છે, નપુમ્મક વેદવાળા જ છે પણ સ્ત્રીવેદના, પુરુષવેદના તેમ જ નપુમ્મકવેદના બધક તો છે, તેઓ અમંગી છે, તથા ઇન્દ્રિયવાળા છે

તે ઉત્પલનો જીવ ઉત્પલપણે જાળની અપેક્ષાએ ઓગામો ઓછો અતર્મુદ્દર્ત સુધી ગહે અને વધારેમાં વધારે અસખ્ય-કાલ સુધી રહે. તે ઉત્પલનો જીવ પૃથ્વીકાયિકમાં આવે અને કરી પાછો ઉત્પલમાં આવે એ પ્રમાણે ભવની અપેક્ષાએ ઓગામો ઓછો એ ભવ^૧ અને વધારેમાં વધારે અમખ્યાત ભવ સુધી ગમનાગમન કરે એમ વાયુકાયિક સુધી સમજવું પણ વનસ્પતિમાં આવે તો ઓછામાં ઓછા એ ભવ અને વધારેમાં વધારે અનંત ભવ સુધી ગમનાગમન કરે એ ઇન્દ્રિયની અપેક્ષાએ ઓછામાં ઓછા એ ભવ, અને વધારેમાં વધારે સખ્યાત ભવો ગમનાગમન કરે એમ ચતુરિન્દ્રિય જીવ સુધી ગમનાગમનનો કાલ સમજવો

૧ પ્રથમ ભવ પૃથ્વીકાયિકપણે, અને બીજો ઉત્પલપણે, ત્યાર પછી મનુષ્યાદિ ગતિમાં આવે

પરોક્ષિય તિર્થજની અપેક્ષાએ ઓછામાં ઓછા મં અન્ન
વધારેમાં વધારે આઠ નવ કરે એમ મનુષ્યની અપેક્ષાએ
પણ નણવું

તેમનું આયુષ્ય ઓછામાં ઓછું અંતમુદ્ધત અને
વધારેમાં વધારે હજાર વા ૭૧ જેમને વેદના-કપાલ-
નારજ્ઞાંતિક એ તથા સમુદયાન હોય છે તેઓ મરીને તમ
નેગરિકોમાં ન ઉત્પન્ન થાય, પરંતુ તિર્થે અન્ન મનુષ્યમાં
ઉત્પન્ન થાય પણ દેવોમાં ન ઉત્પન્ન થાય સર્વ હ્રદયે
અનેક વાર અથવા અનંત વાર ઉત્પન્નના મુશ્કરણે, કદપણે
હ્યાદિપણ પૂર્વે ઉત્પન્ન થયા છે

—સતક ૧૧ કરે ૧

ટિપ્પણી

ટિપ્પણ નં ૧ :

આ પ્રકરણમાં જેમ ઉત્પન્નના છવ સંબંધે કહ્યું તથા
૨૧માં સતકમાં સારી વજેરેના મૂળ તથા કદ મારે કહ્યું તેમ
અનંક ધાત્વે તથા વસ્તુપત મારે ઉપર ત્યાંવેશ નથી
વિમ્બોએ મૂળ પ્રથમાં વસ્તુપતના છે તે નથીમાં કેઈ ખામ
વિમ્બ નથી પણ શરીરની અવમાદના કે આયુષ્યમાં વજેરેના

૧ સારી સ્ત્રીદિ વજેરેના મૂળના છવની વધારેમાં વધારે
રિશ્તિ મેધી નવ વપ એટલી છે — સતક ૧૧ કરે ૧ આ
કપાલ તે કેમણે તે નધાના રકમ તથા કદ શાખા પ્રકાર
પાંદડાં, પુષ્પ ફળ અને બીજના છવોની પણ વસ્તુપતના ને પણ
મારે ક્યો પ્રકારપૂરે અતિ ટિપ્પણ નં ૧ પુષ્પના છવોના કેવ
પણ ૧ વપ થાય છે મિત્રો વિશેષ છે

કાઈ કેર પડતો હોય છે તે જધાના નામ સધગય તે દષ્ટિએ અહીં જુદા જુદા વર્ગોના નામ ઉતાર્યા છે

૧ હાથ-વટાણા, મસૂર, તલ, મગ, અડધ વાલ, હાથી, આલિમદક, મટિન, અને પલિમથડ-ચણા. (શાલી મુજબ)

૨ અળગી, કુસુળ, કોદરા, કાગ, ગળ, તુવેર, કોદમા, મણ, મરસવ, અને મૂળકમીજ (શાલી મુજબ)

૩ વાસ, વેણુ, ઝનક, ઝકાંવશ, ચારુવશ, દડા, હડા, વિમા, અડા, વેણુકા અને કલ્યાણી (શાલી મુજબ. પણ અહીં કોઈ દેકાણે દેવ ઉત્પન્ન નથી થતા, તથા ત્રણ જ સ્થેશ્યા ગણવી)

૪ ઇશુ-ગેરડી, ઇશુવાટિકા, વીરણ, ઇક્કડ, ભમાસ, સૂક, શર, વેત્ર (નેતર), તિમિર, સતપોગ્ગ અને નડ (શાલી મુજબ પણ ચક્રધની આગતમા દેવો પણ ઉત્પન્ન થાય છે, તથા તેઓને ચાર સ્થેશ્યાઓ હોય છે એમ કહેવું)

૫ મેડિય, ભતિય, દર્ભ, કોતિય, દર્ભકુશ, પર્વડ, પોદેઈલિ (પોઈદઈલિ), અર્જુન (અજન), આપાદક, રોહિતક, મમુ, અ(ત)વખીર, ભુસ, એરડ, કુરુકુંદ, કરકર, સૂદ, વિભગ, મધુરયણ (મધુવયણ), યુરગ, શિલ્પિક અને મુકલીતૃણ (વામના વર્ગ મુજબ)

૬ અબ્રરુહ,^૧ વાયણ, હરિતક, તોદળજે, તૃણ, વત્યુલ, પોરક, માર્જરક, વિલ્હિ (ચિલ્હિ), પાલક, દગપિપલી, દન્વિદ્વી, અગ્નિક, શાકમકુટી, મૂલક, સરમવ, અગ્નિલશાક, જિયતગ (વાસના વર્ગ મુજબ)

૩ તુલસી કૃષ્ણ, દરાશ, રવેન્દ્રન, અલ્પ ન મૂલ્ય
ચોરા છરા દમણા, મરુવા ઇદીવર અને તતપુષ્પ
(વાસના વન મુલ્ય)

—શ્લોક ૨૧

૪ અતિ અને બધ

૧

અતિ

મોતમ—હે ભગવન્ ! અતિપ્રપાતો કેટલા પ્રકારનો છે ?
મ —હે મોતમ ! પાંચ પ્રકારનો છે ૧ પ્રયોગમતિ
—એટલે કે મન-વાણી-કાયાના ત્રણેય વડે મન વચ્ચેના
ગુહ્યમંત્રોની અતિ ૨ નીતમતિ—એટલે કે ગામ નજીક
વચ્ચેના વિભાસવાળી અતિ ૩ ભવનકલ્પ અતિ—
એટલે કે ભવનના જેવડી થતી અતિ, જેમકે છવ્વમુક્ત
સરીરની કે સરીગમુક્ત છવ્વની ૪ ઉપપાતમતિ—એટલે
કે ઇત્રપદિકર્મ અતિ જેમકે આકાશાદિકર્મ તારકાદિ કર્મ
સિદ્ધ કરી ભવવા ગુહ્યમંત્રોની અતિ અને ૫ વિકાસોમતિ—
એટલે કે આકાશમા ગમન કરવું તે જેમકે પરમાત્મની
શોકાન્ત સુધીની

—શ્લોક ૮ થી ૧૨

૨

બધ

મો —હે ભગવન્ ! બધ કેટલા પ્રકારનો કહી છે ?
મ —હે મોતમ ! બે પ્રકારનો છે પ્રયોગ (ક્રિયા)
બધ અને વિસસા (સ્વાભાવિક) બધ. ૧ તેમાં વિસમાનબ

એ પ્રકારનો છે આદિ અને અનાદિ તેમા અનાદિ વિષ્ણુમાયધ ત્રણ પ્રકારનો છે : ધર્માન્તિકાયનો અન્યોન્ય અનાદિ વિષ્ણુમાયધ, તેમ જ અધર્માન્તિકાયનો અને આદ્યાન્તિકાયનો ૧

માદિવિષ્ણુમાયધ ત્રણ પ્રકારનો છે (૧) બધન-પ્રત્યયિક — એટલે કે મિનઘટવાદિ ગુણ દ્વાગ દ્વિપ્રદેશિકાદિ પદમાલુએનો બધ (૨) ભાજનપ્રત્યયિક — એટલે કે ભાજન — આધારને નિમિત્તે થતો બધ ૨ અને (૩) પગિણામ-પ્રત્યયિક — એટલે કે ઉપાન્તર નિમિત્તે થતો બધ ૩

૨ પ્રયોગબધના ત્રણ પ્રકાર છે (૧) અનાદિ અનત (૨) માદિ અનત અને (૩) સાદિ સાત

પ્રયોગબધ એટલે જીવના વ્યાપારવડે જીવપ્રદેશોનો અને ઔદાગિકાદિ શરીરના પુદ્ગલોનો જે બધ થાય તે

૧ તે બધ દેગબધ છે, પણ સર્વબધ નથી ધર્માન્તિકાયાદિના પ્રદેશોનો બીજા પ્રદેશો સાથે પરસ્પર સબધ તે દેગબધ જે તેમનો સર્વબધ હોય તો એક પ્રદેશમા બીજા સર્વ પ્રદેશોનો અતર્ભાવ થાય, અને તેથી ધર્માન્તિકાયાદિ એક એક પ્રદેશરૂપ થાય — દીકા વળી તે ત્રણેનો તે બધ સર્વકાલ નુરી હોય છે

૨ જૂની મદિરાનો, જૂના ગોળનો અને જૂના ચોખાનો ભાજનપ્રત્યયિક બધ છે એક ભાજનમા રહેલી જૂની મદિરા વધે થાય છે અને જૂના ગોળ તથા ચોખાનો પિડ થાય છે

૩ વાદળા, ઇંદ્રવનુષ, સન્ધ્યા, ગાધર્વનગર, વીજળી, દિગ્દાહ, ધ્રુવની વૃષ્ટિ, ધૂમિકા, મહિના, ચંદ્રગ્રહણ, કિરણના કીચોટા ઇત્યાદિ

(૧) જનાદિ જનત નષતો જીવના જાડ મધ્ય પ્રદેશોનો છે [જીવ જસખ્યાત પ્રદેશિક છે પણ તેમાં વચ્ચેના ને જાડ પ્રદેશો છે ત એને ત્યારે (એટલે કે કેવલસમુદ્ધાત વખતે પણ, કે ત્યારે જીવ સમગ્રલોકને વ્યાપીને રહે છે ત્યારે) પણ તેની જ સ્થિતિમાં રહે છે ભાષીના જીવ પ્રદેશોમાં સંક્રમ્ય વિકાસરૂપે વિપસ્તિતન થવા કરે છે એટલે જા જાડ પ્રદેશોનો નષ જનાદિજનત છે ૧]

(૨) સાદિ જનત નષ સિદ્ધના જીવપ્રદેશોનો છે.

(૩) સાદિ મ્યાત નષ ચાર પ્રકારનો છે એ આશ્વાસન નષ — એટલે કે રજ્યુ વજેરેથી તૃષ્ણાદિનો નષ. આ આશ્વીન નષ — એટલે કે લાખ વજેરેથી થતો નષ. ૬. સરીરનષ — એટલે કે સમુદ્ધાત કરવામાં વિસ્તારિત અને અકેચિન જીવપ્રદેશોના સનષથી તૈજસાદિ સરીરપ્રદેશોનો સનષ. ૧ અને ૬ સરીરઅંગનષ — એટલે કે જ્યૈષ્ઠિકાદિ સરીરના વ્યાપારથી સરીરના પુદ્ગલોને મદલ્ય કરવાનું નષ.

અ તમાં આશ્વીનનષ ચાર પ્રકારનો છે શ્વપચાનષ (સિખરેનો, હરસબધનો, અત્યોના પ્રાસારોનો, સપ્તર્મજોતક, ચામર્મજોતો, થદાજોતો, કપર્મજોતો અને આદ્યોતો) જૂના વો કચરા વડે, વ જ્ઞપ વડે લાખ વડે તથા મીચુ ઇસાદિ જોતલુ દ્રવ્ય વો થતો નષ) ઉચ્ચન નષ (તૃષ્ણ, કાદ, પદ, ડુંડ

૧ એ જાડ પ્રદેશોમાં પણ સર્વ પણ એક પ્રદેશો તેની ખાસે રહેલા ને પ્રદેશો અને હવર કે નીચે રહેલા એક પ્રદેશ ત્યારે એમ પણ પણ પ્રદેશ ત્યારે જનાદિજનત નષ છે — શ્રીમ

૬ ભવના સમુદ્ધાત કરવામાં સમુચિત થયેલા જીવપ્રદેશોનો સનષ તે સરીરનષ, એમ જન્મ આત્માનું મારે છે — શ્રીમ

અમુ, ઊણુ, કચગ વગેરેના દગલાતો બંધ) મમુચ્ચય બંધ (દવા, તળાવ, નદી ધરા, વાપી, પુષ્કગિળી, દીર્ઘિકા, ગુળલિકા, મરોવરો, ગિલ, દેવકુલ, મભા, પગ્ગ, સ્તૂપ, ખાઈ, પગ્ગિ, કિચ્લા, કાગગ, ચાગ્ગે, કાગ, ગોપુર, તોરણ, પ્રામાદ, ઘર ગણુ, ક્ષેણુ (ગૃહવિશેષ), હાટ, ગૃગાટકાકારમાર્ગ, ત્રિકમાર્ગ, ચતુકમાર્ગ, ચત્વરમાર્ગ, ચતુર્મુખમાર્ગ અને રાજમાર્ગાદિનો ચના કારા, કચગ કાગ અને વજ્જક્ષેપના મમુચ્ચય વડે થતો બંધ) અને મહનનબંધ તે બે પ્રકારનો છે દેશસહનનબંધ (એટલે કે કોઈ વસ્તુના અશથી કોઈ વસ્તુના અશનો શરૂઆતિ^૧ અવયવોની પેઠે પગ્ગપર સબંધરૂપ બંધ) અને સર્વસહનનબંધ (એટલે કે ક્ષીરનીગદિની પેઠે સર્વાત્મ-મબંધરૂપ બંધ)

૬ શરીરબંધ બે પ્રકારનો ૭ પૂર્વપ્રયોગપ્રત્યયિક (-એટલે કે વેદના, ડ્યાયાદિ મમુદ્ધવાતરૂપ જીવનો વ્યાપાર, તે નિમિત્તે થયેલો જીવપ્રદેશોનો કે તદાગ્રિત તૈજસ-ઝાર્મણુ શરીરનો બંધ) અને પ્રત્યુત્પન્નપ્રયોગપ્રત્યયિક (એટલે કે વર્તમાન કાલે કેવલિસમુદ્ધવાતરૂપ જીવવ્યાપારથી થયેલો તૈજસ-ઝાર્મણુ શરીરનો બંધ ૨)

૧ ગાડા, રથ, ચાન, યુગ્યવાહન, ગિલ્લી (અખાડી), ચિલ્લિ (પલાણુ), ગિણિકા, મ્યન્દમાની (પુરુષ જોટલુ મોટું વાહન), તેમ જ લોઢી, લોઢાના કડાયા, કડછા, આસન, ગયન, સ્ત્રો, ભાડ (માટીના વાસણુ), પાત્ર અને નાના પ્રકારનાં હપકરણ

૨ કેવલિસમુદ્ધવાત વડે મમુદ્ધવાત કરતા અને તે મમુદ્ધવાતથી પાછા કરતા, વચ્ચે મથાનાવમ્થામા વર્તતા

૧. સરીગ્રપ્રયોગનંધ પામ પ્રકારના સરીગ્ર પ્રમાણે પામ પ્રકારનો હ જેમને ઔદારિકસરીગ્રપ્રયોગનંધ^૧ કહેવાય.

એ ઔદારિકસરીગ્રપ્રયોગનંધ છવ્વી સ્વીમતા મયોચતા અને સદ્વ્યવસ્થાથી પ્રમાણરૂપ હતુથી કમ^૨ શેમ (કાપયોગ) બલ અને આપુરને આસરી ઔદારિકસરીગ્ર પ્રયોગનામકમના ઉદયથી આવે છે^૩.

ઔદારિકસરીગ્રપ્રયોગનંધ રેશનનંધ પણ છે અને સવળનંધ પણ છે [જેમ પુત્રાદિથી બરેલી અને તપી અથેલી ક્યારેક નાખેલો પુત્રો પ્રથમ સમયે પુત્રાદિકને જેવળ મદલું કરે છે અને બાકીને સમયે તો મદલું કરે હ અને એકે કે તેમ જીવ બ્યારે પૂર સરીરને એકીને ખીલું સરીર મદલું કરે હ ત્યારે પ્રથમ સમયે ઉત્પત્તિબાનકે રહેલા સરીરપ્રયોગ પુરમસેન જેવળ મદલું કરે છે બારે એ સવળનંધ કે ત્યારપછી દ્વિતીયાદિ સમયે તે સરીગ્રપ્રયોગ પુરમસેન મદલું કરે છે અને એકે હ બારે તે રેશનનંધ છે^૪]

જેવલજ્ઞાની જ્ઞાનાત્મના તેજસ અને ક્ષમણ સરીરનો જંધ તે વળતે આ મપ્રદેશી સમાન પામવા દોનાથી તેજસ અને ક્ષમણ સરીરનો જંધ આવે છે.

૧ મૂળમાં ઔદારિકાદિના પાંચ એકેદ્રિય ઔદારિક એમ પંચદ્રિય ઔદારિક તથા એકેદ્રિયના પાંચ પુરમસેનિકાદિ એમ અપચીસ ગણ જ મનુષ્યપંચદ્રિય ઔદારિકસરીગ્રપ્રયોગનંધ પુષ્પી પેશનિભાવે ચત્ત-પાદ ક્યાં છે.

૨ એ પ્રમાણે જ્ઞાન પેશનિભાવેનું વલુન મૂળમાં છે.

ઔદારિકગરીરપ્રયોગબધમાં સર્વબધ ઢાળની અગ્રેક્ષાએ એક સમય અને દેગબધ ઓગ્રામા ઓછા એક સમય અને વધારેમા વધારે એક સમય ન્યૂન ત્રણ પદ્યોપમ સુધી હોય છે ૧

ઔદારિક શરીરના બધનુ અતર કાલથી ગાળીએ તા સર્વબધનુ અતર ઓગ્રામા ઓછુ ત્રણ સમય ન્યૂન કુલ્લ-ભવગ્રહણુ પર્યંત છે, અને વધારેમા વધારે સમયાધિક પૂર્વકોટી અને તેત્રીશ સાગરોપમ છે દેગબધનુ અતર ઓગ્રામા ઓછુ એક સમય અને વધારેમા વધારે ત્રણ સમય અધિક તેત્રીશ સાગરોપમ છે ૨

૧ પૂરલાના દદાહરણમા જાણાવ્યા પ્રમાણે સર્વબધ એક સમય જ હોય અને જ્યારે વાયુકાયિક - મનુષ્યાદિ વૈક્રિય ગરીર કરીને અને તેને છોડીને ઔદારિક ગરીરનો એક સમય સર્વબધ કરે, અને પુન તેનો દેગબધ કરી, એક સમય પછી તરત જ મગ્નુ પામે, ત્યારે ઓછામા ઓછા એક સમય દેગબધ થાય ઔદારિક ગરીરવાળાની વધારેમા વધારે મિથિતિ ત્રણ પદ્યોપમ છે તેમા પ્રથમ સમયે તેઓ સર્વબધક છે, અને પછી એક સમય ન્યૂન ત્રણ પદ્યોપમ સુધી દેગબધક છે પેટાવિસાગમા ફરેલી વધારેમા વધારે મિથિતિ અલગ અલગ બાણવી અહીં વિગ્તાર પડતો મૂક્યા છે

૨ કોઈ છવ મનુષ્યાદિ ગતિમા અવિગ્રહગતિએ આવી ત્ય પ્રથમ સમયે સર્વબધક થઈ, પૂર્વકોટીવર્ધ પર્યંત ત્યા રહી, તે ત્રીશ સાગરોપમની મિથિતિવાળો નારક કે સર્વાર્થસિદ્ધ દેવ થાય અને પછી તે ત્રણ સમયની વિગ્રહગતિએ ઔદારિકગરીરધારી થાય વિગ્રહગતિના બે સમયમા તે અનાહારક હોય અને ત્રીજે સમયે તે ઔદારિકગરીરનો સર્વબધક થાય, હવે તેમા વિગ્રહગતિના

[મૂળમાં એના પેગાવિભાગોના તથા પછીથી એ નથી
ગતે વૈકિર્ણાદિ સરીરના વક્તવ્યો છે એમ કુદ્દાના વિભાગનાં
૧૧ શ્રુત છે]

ઓદારિક સરીરના સવનખવાણો છવ વૈકિર્ણસરીરો
અનખક છે (કારણકે ઓદારિક અને વૈકિર્ણો નખ એક
અમયે ન હોય) આદારક સરીરો પણ અનખક છે
તૈજસનો દેશનખક છે (કારણકે તે સરીર સદા મ્હે છે
તેથી) તથા કામણનો પણ દેશનખક છે ઓદારિક
સરીરના દેશનખવાણો છવનું પણ તે પ્રમાણે અણવું

વૈકિર્ણસરીરના સવનખવાણો છવ ઓદારિક અને
આદારકનો અનખક છે પણ તૈજસ અને કામણ સરીરો
દેશનખક છે વૈકિર્ણસરીરના દેશનખવાણો છવ કુપર પ્રમાણે
/ અણવે.

આદારક સરીરના સવનખવાણો છવ ઓદારિક
અને વૈકિર્ણો અનખક છે પણ તૈજસ અને કામણનો
દેશનખક છે દેશનખવાણાનું તેમ જ નણવું

તૈજસસરીરના દેશનખવાણો છવ ઓદારિકના નખક છે
તેમ જ અનખક પણ છે^૧ વૈકિર્ણ અને આદારકનું પણ તેમ જ

અ એ સમય આદારક છે તેમાંથી એક સમય પૂર્વગામીના
સવનખવાણને પ્રક્રિય કરીએ તેથી પૂર્વગામી પણ વર્ધિ અને એક
અધિક વધે. એ રીતે સર્વનખનું કલુષ જવાર સમવાધિક
પૂર્વગામી અને તેનીય સામરોપમ થાય

૧. વિગ્રહપરિમા. અનખક છે, અવિગ્રહસ્થ નખક છે
નખક પણ દેશનખક તેમ જ સવનખક એમ બન્ને પ્રકારે છે

જાણવું કાર્મણનો બંધ જ છે અબંધ નથી બંધ
પણ દેશબંધ જ છે

કાર્મણશરીરનો દેશબંધ જ હોય તે જાણવું બધું
તૈન્મશરીરની પેઠે જાણવું તજસ શરીરનો દેશબંધ છે

ગૌં—હે ભગવન! ઔદાગિક શરીરના દેશબંધ,
મર્વબંધ, અને અબંધ એવા મર્વ જીવોમા કયા જીવો
કયા જીવોની વિશેષાધિક છે?

મં—હે ગૌતમ! મૌથી થોડા જીવો આહારક શરીરના
મર્વબંધ છે,^૧ તેથી તેના દેશબંધ સંખ્યાતગણા છે તેથી
વૈક્રિય શરીરના મર્વબંધ અમંખ્યાતગણા છે, તેથી તેના
દેશબંધ અમંખ્યાતગણા છે તેથી તૈન્મસ અને કાર્મણ-
શરીરના અબંધ જીવો અનંતગણા અને પરમ્પગતુલ્ય છે,^૨
તેથી ઔદાગિક શરીરના મર્વબંધ અનંતગણા છે,^૩ તેથી
તેના અબંધ વિશેષાધિક^૪ છે, તેનાથી તેના દેશબંધ જીવો
અમંખ્યેયગણા છે,^૫ તેનાથી તૈન્મસ અને કાર્મણ શરીરના
દેશબંધ વિશેષાધિક છે,^૬ તેથી વૈક્રિય શરીરના અબંધ

૧ ચતુર્દશર્ણવ જાણનારા જ તે શરીર બનાવતા હોવાથી,
તથા સર્વબંધ પ્રથમ સમયે જ હોવાથી

૨ કારણ કે તેઓ તો સિદ્ધો જ છે અને તેઓ વનસ્પતિ
સિવાયના સર્વ જીવો કરતા અનંતગણા છે

૩ કારણ કે તેમા વનસ્પતિજીવ આવ્યા

૪ નરણ કે તેઓ વિગ્રહગતિવાળા તથા સિદ્ધો છે

૫ વિગ્રહસમય કરતા દેશબંધસમય અસંખ્યાતગણો છે

૬ કારણ કે સર્વે સસારી જીવો તે જ શરીરના બંધક
છે — મોક્ષ સુધી તે બંને કાથમ રહેતા હોવાથી

છવો વિશેષાધિક છે ૧ તથા તેથી આદારક સર્ગીગ્ન્ય
અન્યક છવો વિશેષાધિક છે ૨

શ્લોક ૮ ઉદે ૬

ભગવાનના સિધ્ધ માક દિપ્ત રાગ્યદર્મા પૂછે છે

મા —હે ભગવન્' નધ કેટલા પ્રકારનો છે ?

મ —હે માકદિપ્ત' ને પ્રકારનો છે દ્વ્યનધ અને
ભાવનધ દ્વ્યનધના ને પ્રકાર છે પ્રયોગનધ અને
વિજ્ઞસાનધ ભાવનધના ને પ્રકાર છે મુક્તપ્રકૃતિનધ અને
ઉત્તરપ્રકૃતિનધ છે

—શ્લોક ૧૮ ઉદે ૩

મો —હે ભગવન્' નધ કેટલા પ્રકારનો છે ?

મ —હે મોતમ વણ પ્રકારનો છે (૧) છપ્પચોગ
નધ —એટલે કે છવના મનવાણી-કાપાના આપાર વડે
કમપુદ્ગલોનો આક્રમ સાથે નધ થવો તે (૨) અનંતરનધ
—એટલે કે કમપુદ્ગલોનો નધ થવા પછીના સુખજ્ઞે
નધ (૩) અને પગ્પરનધ —એટલે કે ત્યાર પછીના
દ્વિતીયાદિ સમયે થવો નધ

—શ્લોક ૨ ઉદે ૭

૧. મરણ કે મુક્ત્યત્વે રેવો અને નાસ્તો ન રેકિવના નધક
છે આજીના નધ તથા સિધ્ધા અન્યક છે

૨. મરણ કે માત્ર કેટલાક મનુષ્યો ન આદારકના નધક છે

૩. સ્વાનાવરણીયાદિ આક્રમ થઈ તે મુક્તપ્રકૃતિ છે અને તે
રેવના પાછા અર્થાનસ્થિત તે ઉત્તરપ્રકૃતિ

૫ પરચૂરણ

૧

આશીવિષો

વિવરણ આગી એટલે દાઢ, તેમા જેઓને વિષ હોય તે પ્રાણીઓ આશીવિષ કહેવાય છે તેમના બે પ્રકાર છે જાતિ (એટલે કે જન્મથી) આશીવિષ, અને કર્મોશીવિષ સાપ વીછી વગેરે જાતિઆશીવિષ છે, અને કર્મ એટલે શાપાદિકથી બીજાને હિપધાત કરનારા કર્મોશીવિષ છે પર્યાપ્ત પચેદ્રિય તિર્યચ અને મનુષ્યને તપશ્ચર્યા આદિકથી અથવા બીજા કોઈ કારણથી આશીવિષલગ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે, અને તેથી તેઓ શાપાદિકથી બીજાનો નાશ કરવાની શક્તિવાળા હોય છે તેઓ આશીવિષલગ્ધિના સ્વભાવથી સહસ્રાર દેવલોક સુધીના દેવોમા ઉત્પન્ન થાય છે અને પૂર્વે તેમણે આગીવિષ ભાવનો અનુભવ કરેલો હોવાથી અપર્યાપ્ત અવસ્થામા તે દેવો કર્મોશીવિષલગ્ધિવાળા હોય છે.

ગૌં—હે ભગવન્ ! આશીવિષો કેટલા પ્રકારના છે ?

મં—હે ગૌતમ ! આશીવિષો બે પ્રકારના છે. જાતિઆશીવિષ અને કર્મોશીવિષ તેમા જાતિઆશીવિષો ચાર પ્રકારના ડહા છે ૧ વૃશ્ચિકજાતિઆશીવિષ, ૨. મૃદુજાતિઆશીવિષ, ૩ ઉગ્ગજાતિઆશીવિષ, અને ૪. મનુષ્યજાતિઆશીવિષ

તેમા વૃશ્ચિકજાતિઆશીવિષનુ વિષ અર્ધભરતક્ષેત્ર પ્રમાણ શરીરને વિષ વડે વિદલિત કરવા સમર્થ છે પણ તે તેનુ માત્ર સામર્થ્ય છે, ડહી તેઓએ તેમ ક્યુ નથી, કરતા નથી.

અને કરશે પણ નહિ. મહુકશ્વતિઆપ્તિવિષયોત્પન્ના વિષયી ભરતક્ષેત્રપ્રમાણ સરીરને તે પ્રમાણે વ્યાપ્ત કરવા સમર્થ છે. ઉત્તરત્ત્વતિઆપ્તિવિષય જલુકીપ્રમાણક્ષેત્રને અને મનુષ્યત્ત્વતિ આપ્તિવિષય મનુષ્યક્ષેત્રપ્રમાણ સરીરને.

૭ કમીસીવિષય છે તે તિથ્યર્થોનિક કમીસીવિષય છે મનુષ્યકમીસીવિષય છે અને દેવકમીસીવિષય છે.

૭ તિથ્યર્થોનિક કમીસીવિષય છે તે પર્વાત મેખ્યાતવવના આપુખ્યવાળા મમજ કમશૂભિર્મા ઉત્પન્ન થયેલા પચેદિય તિથ્યર્થોનિક જાણવા.

જે મનુષ્યકમીસીવિષય છે, તે પણ પર્વાત મેખ્યાતવવના આપુખ્યવાળા મમજ અને કમશૂભિર્મા ઉત્પન્ન થયેલા મનુષ્ય જાણવા.

જે દેવકમીસીવિષય છે તે અપર્વાત^૧ અવસ્થાવાળા ભવન્તવાસી વાનસ્પતર, ભોતિષ્ઠ અને સદમાર કમ મુખીના વૈશ્વનિક દેવા છે. —શ્લોક ૮ છે ?

૭

દીવે

મી —હે ભગવન જગતા દીવામા યુ જો છે ? દીવે, દીવી વાટ તેજ, દીવાનું ઘટકું કે જ્યોતિ જો છે ?

મ —હે મીતમ ! જ્યોતિ જો છે તે પ્રમાણે જગત્પરમાં પણ પર ભીતો ગાદી ધારણ (મોખની નીચેના સ્તંભ) મોખ વસિ માથ (ભીતોના આધારસ્તંભ) છીસીઓ જાણું, કે જાન નથી જાણું પણ જ્યોતિ જો છે. —શ્લોક ૮ છે ?

૩

સ્વપ્ન

ગૌં—હે ભગવન્ ! સ્વપ્નદર્શન કેટલા પ્રકારનું છે ?

મં—હે ગૌતમ ! પાત્ર પ્રકારનું છે ૧ યથાતત્ત્વ સ્વપ્નદર્શન—એટલે કે સત્ય અથવા તાત્ત્વિક સ્વપ્નદર્શન તેના દૃષ્ટાર્થાવિસવાદી અને કલાવિમવાદી એવા બે પ્રકાર છે સ્વપ્નમા જોયેલા અર્થને અનુસારે જાગૃત અવસ્થામા બનાવ અને, તે દૃષ્ટાર્થાવિમવાદી કહેવાય, અને સ્વપ્નના અનુસાર મપત્તિ આદિ ક્ષણ અવશ્ય મળે તો તે કલાવિમવાદી કહેવાય ૨ પ્રતાનસ્વપ્નદર્શન—એટલે કે વિસ્તાગ્વાળુ સ્વપ્ન તે યથાતત્ત્વ પણ હોય કે અન્યથા પણ હોય ૩ ચિતા-સ્વપ્નદર્શન—એટલે કે જાગૃત અવસ્થામા જે અર્થનું ચિત્તન કરેલું હોય તેને સ્વપ્નમા જુએ તે ૪ તદ્વિપરીત સ્વપ્ન-દર્શન—એટલે કે જેવું સ્વપ્ન જોયું હોય, તેથી વિરુદ્ધ વસ્તુની જાગૃત અવસ્થામા પ્રાપ્તિ થાય તે અને ૫ અવ્યક્ત સ્વપ્ન-દર્શન—એટલે કે સ્વપ્નમા અસ્પષ્ટ અર્થનો અનુભવ કરવો તે સૂતેલો પ્રાણી સ્વપ્ન ન જુએ, કે જાગતો પ્રાણી સ્વપ્ન ન જુએ, પણ સૂતો-જાગતો પ્રાણી સ્વપ્નને જુએ ૧

૧. ચલી મૂળમા ‘સૂતેલા’ અને ‘જાગતા’ ના બે અર્થ આતાવ્યા છે નિદ્રાચુક્ત જીવ દ્રવ્યથી સૂતેલો કહેવાય, અને વિરતિરહિત જીવ ભાવથી સૂતેલો કહેવાય નૈરચિકો ભાવથી સૂતેલા છે, એ પ્રમાણે ચતુર્વિદ્રિય મુખી જાણુ ૫ એ દ્રિયતિર્યંચા ભાવથી સૂતેલા છે અને સૂતેલા-જાગતા છે, પણ તદ્દન જાગતા નથી મનુષ્યો સૂતેલા છે, જાગૃત પણ કે અને સૂતા-જાગતા પણ છે વાનવ્યંતર, ન્યાતિપિક અને વૈભાનિકોને નૈરચિકો જેવા જાણુવા

મંદત (સવશી) છવ સત્ય ગ્વમ શુએ અમરત
અત્ય પશુ ગુએ અને અસત્ય પશુ ગુએ અને મંદતામંદત
અમંદત જેનુ શુએ.

સ્વમ ૪૨ પ્રકારનાં છે અને મહાસ્વમ ૩૨ પ્રકારના
૪ વળી કુલ ૭૨ સ્વપ્નો છે [અહીં તીર્થંકલો છવ
અર્ધર્ધાં જિતરે ત્યારે તેમની ખાતાઓ દેશ્વા સ્વમ શુએ
વમેરે બધુ આમળ પા. ૨૧૬ સુદત્ત નવસુ]

ત્યારે મમલુ મમવત મહાવીર હમસ્વપ્ણાર્થાં હતા
ત્યારે તેઓ એક રાત્રિના છેલ્લા પ્રકારમાં આ ૪૨ મહાસ્વપ્નો
તેમને તથા હતા ૧ એક બધક તાડ જેવા પિતામને
પરાજિત^૧ થયો ૨ એક ધોળા પાખવાળા નરોત્તમને
તેમો^૨ ૩ એક ચિત્રવિચિત્ર પાખવાળા નરોત્તમને તેમો^૩
૪ એક સર્વજ્ઞમય માસામુગ્ધ તેમુ^૪ ૫ એક પેળા
મતોના કચ્છને તેમુ^૫ ૬ ચોતરફ ખીસેલા પદ્મસરોવરને તેમુ^૬
૭ એક મહાસાગરને હાથ વડે તેમો^૭ ૮ એક તેમણી

૧ તેના સ્વપ્ને તેમણે શિદ્ધાન્વીન કમરે નૃલથી નહ મ્યું

૨ તેના સ્વપ્ને હાલધ્યાનને પ્રાપ્ત મ્યું

૩ તેના સ્વપ્ને દાસ્યાર્થ મલ્લિપિટક મ્યું

૪ તેના સ્વપ્ને સાધુનો અને નૃલમ્બનો જોત જોત પ્રસારનો

ધમ મ્યું.

૫ તેના સ્વપ્ને સાધુ, સાધ્વી આવક અને આલિમનો

મુખ પ્રાપ્ત મ્યું.

૬ તેના સ્વપ્ને વારે પ્રસારના રોને પ્રતિજ્ઞાપ થયો.

૭ તેના સ્વપ્ને હાથ વડે તેમો

મોટા સૂર્યને જોયો,^૧ ૯ મોટા માનુષોત્તર પર્વતને પોતાના
લીલા વર્ણના આતરડા વડે સર્વ બાજુએથી આવેશિત,
પગિવેશિત કરેલો જોયો^૨ અને ૧૦ મેરુ પર્વતની ચૂલિકા
ઉપર સિંહામન ઉપર બેઠેલ પોતાના આત્માને^૩ જોયો.

સ્વાનને અને^૪ અશ્વ, ગજ કે બળદની પકિત જુએ
અને તેના ઉપર ચડે તથા તેના ઉપર પોતાને ચઢેલો માને,^૫
તો તે તે જ ભવમા સિદ્ધ થાય.

મમુકને બને પડખે અડકેલુ તથા પૂર્વ અને પશ્ચિમ
તરફ લાલુ મોટુ દામણુ જુએ અને તેને વીટાળે, બને
બાજુએ લોકાન્તને સ્પર્શેલુ તથા પૂર્વ અને પશ્ચિમ લાલુ
મોટુ દોરડુ જુએ, અને તેને ડાબી નાખે, ડાણુ અથવા^૬
ધોણુ સૂતર જુએ અને તેને ઉકેલે, લોદુ, તાણુ, કથીર કે
મીનાનો ઢગલો જુએ અને તેના ઉપર ચઢે, રૂપાના, સુવર્ણના,
રત્નના કે વજ્રના ઢગલાને જુએ અને તેના ઉપર ચઢે, ધામના,
ઝાંડાના, પાદડાના, છાલના, કોતરાના, ભૂસાના, છાણુના કે

૧ તેના કળત્રે કેવલજ્ઞાન અને દર્શન પ્રાપ્ત કર્યા

૨ તેના કળત્રે દેવલોકમા, મનુષ્યલોકમા અને અસુર-
લોકમા ઉદાર કીર્તિ, મુતિ, અને સન્માન પ્રાપ્ત કર્યા

૩ તેના કળત્રે દેવ મનુષ્ય અને અસુરચુક્ત પરિવ્રજમા
કેવળી થઈને ધર્મ કહ્યા

૪ એટલે કે એ સ્વપ્ન જોઈને તરત જાગે અહીં જોનાર
સ્ત્રી કે પુરુષ બને ગણાવાના છે જુઓ નીચે નોંધ પ

૫ આ ભાગ પડીના સ્વપ્નમા ફરી નથી લખ્યો, પણ
અવે સમજી લેવો

૬ ડાળા રજથી માડીને વોળા સુધીનું

કચરાના દમલાને જુએ અને તેને વિષે શસ્ત્રબને વીરસ-
ન્તબને, વશીમુક્તબને કે વશિમુક્તબને જુએ અને
તેને ઉપેક્ષે શીરકુબને હાથિકુબને પતકુબને કે મધુકુબને
જુએ અને તેને ઉપાડે સુરાના સૌવીરના તૈલના કે વસના
નાના કુબને જુએ અને તેને બદી નાખે કુસુમિત મો ।
પદ્મસરોવરને જુએ અને તેમાં પ્રવેશ કરે મોટા સામગ્ને
જુએ અને તેને તરી નય મચરત્નમય મોટું ભવન જુએ
અને તેમાં પ્રવેશ કરે તથા સચરત્નમય મોટું વિમાન જુએ
અને તેના ઉપર ચડે — તો તે સિદ્ધ થાય.

— સતક ૧૬ ઉદ ૬

૪

૪૩

ૐ — હે ભગવન પ્રવાહી જાળ (દક્ષિત) કેટલા
વધુ મધે રસ અને પસવાળો દોષ છે ।

ખ — હે ઐતમ ! અહીં જે પ્રકારના નવો (દક્ષિ-
તિન્દુઓ) વિવક્ષિત છે નૈશ્વરિક (પારમાર્થિક) નય પ્રમાણે
ના ન પાંચ વસ્તુ જે મધે પાંચ રસ અને આઠ પસવાળો
છ પસુ બ્યાવદારિક નવની અપેક્ષાએ તે મધુર રમવાળો છ

જે પ્રમાણે ભમરો કામો વસ્તુ પોપટની લીલી પાખ
રાત્રી મછા પીળી જાળદર પીળા રાખ, સુમરો કુદ કુમ ખી
મડું કડવો લીમગ, લીળા સુદ વડું કાંઈ ખારી આમલી
મળી ખાંડ, કકસ વચ્ચ મુવાળુ માખણ, બારે મોટું દળતુ
માચીનું પાન હોડા દિમ, ઉચ્ચ અમિષાપ, અને સિન્ધુ નય
મારે તબજુ રાજા તુખા રપસવાળો છે પ્રમસ એક વધુ

વાળો, એક ગધવાળો, એક રસવાળો અને એ સ્પર્શવાળો હોય છે દ્વિપ્રદેશિક સ્કંધ કદાચ એક વર્ણુવાળો કે કદાચ એ વર્ણુવાળો કે કદાચ એક ગધવાળો કે કદાચ એ ગધવાળો, કદાચ એક રસવાળો કે કદાચ એ રસવાળો, કદાચ એ સ્પર્શવાળો, કદાચ ત્રણ સ્પર્શવાળો, અને કદાચ ચાર સ્પર્શવાળો હોય એ પ્રમાણે ત્રિપ્રદેશિક સ્કંધ જાણવો, પણ તે કદાચ ત્રણ વર્ણુવાળો અને ત્રણ રસવાળો પણ હોય એ પ્રમાણે ચતુષ્પ્રદેશિક સ્કંધ વિષે પણ જાણવું, પણ તે કદાચ ચાર વર્ણુવાળો અને ચાર રસવાળો પણ હોય, એ પ્રમાણે પચ્ચપ્રદેશિક સ્કંધને વિષે પણ જાણવું પણ તે કદાચ પાંચ વર્ણુ અને પાંચ રસવાળો પણ હોય તેમ છેડ અસંખ્યાત પ્રદેશિક સ્કંધ સુધી જાણવું તથા સૂક્ષ્મ પરિણામવાળો અનંત પ્રદેશિક સ્કંધ પણ તેમ જ જાણવો તેમ જ સૂક્ષ્મ પરિણામ વાળો અનંતપ્રદેશિક સ્કંધ પણ જાણવો, પણ તે કદાચ પાંચથી આઠ સુધીના સ્પર્શવાળો પણ હોય ૧

—શતક ૧૮, ઉદ્દે ૭

૫

શબ્દ

ગૌ—હે ભગવન્! છદ્મથ મનુષ્ય વગાડવામાં આવતા શખ, ગણુશિયુ, શખલી, કાહલી, કુક્કરના ચામડાથી મઢેલ મોઢાવાળુ વાણુ, ઢોલ, ઢોલકી, ડાહલુ, હોરબી,^૨ ઝાલર,

૧ કારણ કે સૂક્ષ્મ સ્કંધોમાં જ આઠેય સ્પર્શ હોય છે

૨ એનો અર્થ ઋદિથી જાણવો—એમ પ્રીતકાર પણ સૂચવે છે

કુકુબિ વીણા વજેરે તત વા ન દોષ વજેરે વિતતવાગ્ન
નક્ષર વાગ્ન અને પોષા વાગ્નના સન્દો સામગ્રે છે !

મ —હા મૌતમ !

મૌ —હે ભગવત ! તે સન્દો કાન સાથે જગદાયા પછી
મબજાય છે કે જગદાયા વિના ?

મ —હા મૌતમ ! જગદાયા પછી મબજાય છે વળી
તે જોડે સ્હેલા સન્દોને જ સામગ્રે છે પરે સ્હેલાને ત્થી
૫ વૃ જ્યેષ્ઠી તો જોર કે પરે સ્હેલા જ્યાંદિ અને અંત વિનાના
સવ પ્રકારના સન્દોને જાણે છે કારણ કે તે મર્વ દિશાની મિત
તેમ ૮ અમિત વસ્તુને પણ જાણે છે અને જુએ છે તે મધુ
જાણે છે અને અધુ જુએ ૭ તે મવકારે સવ પદાર્થો—
બાબોન નણે છે અને જુએ છે તેન જનત ગાન અને
જનત ઈશન છે વળી તે ગાન અને ઈશન કેઈ જાતના
જાવરેણવાળું નથી.

—સતક ૫, છંદે ૪

પ્રવેશનકનું ગણિત

ખીજી ગતમાથી આવીને વિજ્ઞતીય ગતિમા જીવનો
પ્રવેશ—ઉત્પાદ થવો તે પ્રવેશનક કહેવાય

નરકો સાત છે રત્નપ્રભા, શર્કરાપ્રભા, વાલુકાપ્રભા,
પકપ્રભા, ધૂમપ્રભા, તમ પ્રભા અને તમસ્તમ પ્રભા આઠી તેમના
વિષે ગણિત છે

વાણિજ્યગ્રામના દ્વિતિપલાશ ચૈત્યમા પાર્શ્વપ્રભુના શિષ્ય
ગાગેય પ્રશ્ન પૂછે છે

ગા૦—હે ભગવન્ ' એક નારક જીવ નૈરયિક પ્રવેશનક
દ્વારા પ્રવેશ કરતો રત્નપ્રભામા હોય, શર્કરાપ્રભામા હોય
એમ તમસ્તમ પ્રભા પૃથ્વીમા હોય ?

મ૦—હે ગાગેય ' તે રત્નપ્રભામા પણ હોય, શર્કરા-
પ્રભામા પણ હોય એમ તમસ્તમ પ્રભા પૃથ્વીમા પણ
હોય

મનુ મહિત

૧ મે નારીને નૈરવિક પ્રવેશનારા પ્રવેશ કરના હોય
તે ત બને રત્નપ્રભામાં હોય કે શર્કરાપ્રભામાં હોય
એમ તમસ્તમપ્રભા પૂરીમાં હોય.

૨ અથવા એક રત્નપ્રભામાં હોય અને એક શર્કરા
પ્રભામાં હોય અથવા એક રત્નપ્રભામાં હોય અને એક
વાયુકાપ્રભામાં હોય એમ એક રત્નપ્રભામાં હોય અને
એક તમસ્તમપ્રભા પૂરીમાં હોય

૩ અથવા એક શર્કરાપ્રભામાં હોય અને એક વાયુકા
પ્રભામાં હોય એમ એક શર્કરાપ્રભામાં હોય
અને એક તમસ્તમપ્રભા પૂરીમાં હોય.

એમ આમળ આમળ ૮૮૦ નવું નેથી મે નૈરવિકને
આશરી દિકમ્બોની કુલ ૧૫૪-૩-૨૧ એમ ૧ વિદ્યો
મશે.

મણ્ડુ મહિત

૪૫ નૈરવિક પ્રવેશ કરે તેનો દસમ મણ્ડુ.

૧ તે મણ્ડુ રત્નપ્રભામાં ૫૫ હોય, શર્કરાપ્રભામાં ૪૫
હોય એમ તમસ્તમપ્રભામાં ૫૫ હોય

૨ અથવા એક રત્નપ્રભામાં અને મે શર્કરાપ્રભામાં
એમ એક રત્નપ્રભામાં અને મે તમસ્તમપ્રભામાં
હોય અથવા મે રત્નપ્રભામાં અને એક શર્કરાપ્રભામાં
એમ મે રત્નપ્રભામાં અને એક તમસ્તમપ્રભામાં હોય.

૩ અથવા એક શર્કરાપ્રભામાં હોય અને મે વાયુકાપ્રભામાં
હોય એમ એક શર્કરાપ્રભામાં અને મે તમસ્તમપ્રભામાં

પ્રભામા હોય અથવા એ શર્કરાપ્રભામા અને એક વાલુકા-
પ્રભામા એમ એ શર્કરાપ્રભામા અને એક તમન્તમ-
પ્રભામા હોય

તેમ આગળની પૃથ્વીઓની વક્તવ્યતા કહેવી તે રીતે
ગ્નપ્રભાના કુલ ૧૨ વિકલ્પ, શર્કરાપ્રભાના ૧૦, વાલુકા-
પ્રભાના ૮, પટપ્રભાના ૬, ધૂમપ્રભાના ૪, અને તમ
પ્રભાના ૨ એમ કુલ ૪૨ વિકલ્પો થશે

૪ અથવા એક ગ્નપ્રભામા, એક શર્કરાપ્રભામા, અને
એક વાલુકાપ્રભામા હોય, અથવા એક ગ્નપ્રભામા, એક
શર્કરાપ્રભામા અને એક પટપ્રભામા એમ એક
ગ્નપ્રભામા, એક શર્કરાપ્રભામા અને એક તમન્તમ પ્રભામા
હોય (કુલ પાંચ)

અથવા એક ગ્નપ્રભામા, એક વાલુકાપ્રભામા અને
એક પટપ્રભામા હોય, અથવા એક ગ્નપ્રભામા એક
વાલુકાપ્રભામા અને એક તમન્તમ પ્રભામા હોય (કુલ ચાર
વિકલ્પ)

અથવા એક ગ્નપ્રભામા, એક પટપ્રભામા અને
ધૂમપ્રભામા હોય અથવા એક ગ્નપ્રભામા, એક
પટપ્રભામા અને એક તમન્તમ પ્રભામા હોય (કુલ ત્રણ
વિકલ્પ)

એ પ્રમાણે પટપ્રભા છાંડીને કુલ એ વિકલ્પ, તથા
ધૂમપ્રભા છાંડીને એક વિકલ્પ એમ કુલ ગ્નપ્રભાના
૫-૪-૩-૨-૧ મળીને ૧૫ વિકલ્પ થાય

એ પ્રમાણે શર્કરાપ્રભાના ૪-૩-૨-૧ મળીને ૧૦
વિકલ્પ થાય એ પ્રમાણે વાલુકાપ્રભાના ૩-૨-૧ મળીને ૬

વિક્રમ ધાવ એ પ્રમાણે ૫૬ પ્રમાણ ૧-૧-૧ મળીને ૩
વિક્રમ ધાવ એ પ્રમાણે ધૂમપ્રમાણ ૧ વિક્રમ ધાવ

એમ ત્રણ નૈરવિઠોને આઠરીને એકસબોઝી ૭
દિકસબોઝી ૪૨ અને ત્રિકસબોઝી ૩૫ મળીને કુલ ૮૪
વિક્રમ ધાવ છે

ત પ્રમાણે ચાર નૈરવિઠોના એકસબોઝી ૭ દિક-
સબોઝી ૬૩ ત્રિકસબોઝી ૧ ૫ અને ચતુસબોઝી ૩૫
મળી કુલ ૨૧ વિક્રમ ગણવા.

પાંચનું મણિત

તે પ્રમાણે પાંચ નૈરવિઠોના અનુક્રમે ૭-૮૪-૨૧ -૧૪
૨૧ મળી કુલ ૪૧૨ વિક્રમ ગણવા.

તે પ્રમાણે ૭ નૈરવિઠોના અનુક્રમે ૭-૧ ૫-૩૫ -
૩૫ -૧ ૫-૭ મળી કુલ ૬૨૪ વિક્રમો ધાવ છે

તે પ્રમાણે સાત નૈરવિઠોના ૭-૧૨૧-૫૨૫-૭ ૭-
૩૧૬-૪૦-૧ મળી કુલ ૧૦૧૬ વિક્રમો ધાવ છે

તે પ્રમાણે આઠ નૈરવિઠોના ૭-૧૪૭-૭૩૫-૧૨૦૫-
૭૩૫-૧૪૭-૭ મળી કુલ ૬ ૩ વિક્રમ ધાવ છે.

ત પ્રમાણે ત્રણ નૈરવિઠોના ૭-૧૬૮-૬૮ -૧૬૧-
૧૪૭-૩૬૮-૭૮ મળી કુલ ૫ ૫ વિક્રમો ધાવ.

ત પ્રમાણે છ નૈરવિઠોના ૭-૧૮૬-૧૨૬ -૨૬૪ -
૨૬૪-૮૮૦-૮૪ મળી કુલ ૮ ૮ વિક્રમ ધાવ છે

સંખ્યાતનું મણિત

૧ ન્યારે સંખ્યાત^૧ નારો તે સાત પાંચીએઆ

૧ અહીં ૧૧વી માંડને ચૌપચરેલિયા (નુબ્ધે પા ૧૧૪)
સુપીની સંખ્યાને સંખ્યાત મળુવી

પ્રવેશ કરતા હોય, ત્યારે તેઓ રત્નપ્રભામા પણ હોય
એમ તમસ્તમ પ્રભામા પણ હોય [એમ એકસયોગી ૭
વિકલ્પ]

૨ અથવા એક રત્નપ્રભામા હોય અને સખ્યાતા
શર્કરાપ્રભામા હોય . એમ એક રત્નપ્રભામા હોય અને
મખ્યાતા તમસ્તમ પ્રભામા હોય [૭ વિકલ્પ]

અથવા બે રત્નપ્રભામા અને સખ્યાતા શર્કરાપ્રભામા
હોય એમ ૨ રત્નપ્રભામા અને સખ્યાતા તમસ્તમ-
પ્રભામા હોય (૭ વિકલ્પ) એમ ત્રણ રત્નપ્રભામા
એમ દશરત્નપ્રભામા અને સખ્યાતા તમસ્તમ પ્રભામા

અથવા સખ્યાતા રત્નપ્રભામા અને સખ્યાતા
શર્કરાપ્રભામા એમ સખ્યાતા રત્નપ્રભામા અને
સખ્યાતા તમસ્તમ પ્રભામા

એમ શર્કરાપ્રભામા આદિનુ પણ ગણી લેવું એમ
દ્વિઝયોગી ૨૩૧ વિકલ્પો થશે .

૩ અથવા એક રત્નપ્રભામા, એક શર્કરાપ્રભામા
અને સખ્યાતા વાલુકાપ્રભામા . એમ એક રત્નપ્રભામા,
એક શર્કરાપ્રભામા અને સખ્યાતા તમસ્તમ પ્રભામા

અથવા એક રત્નપ્રભામા, બે શર્કરાપ્રભામા અને
મખ્યાતા વાલુકાપ્રભામા એમ એક રત્નપ્રભામા, દશ
શર્કરાપ્રભામા અને મખ્યાતા વાલુકાપ્રભામા પછી એક
રત્નપ્રભામા, સખ્યાતા શર્કરાપ્રભામા અને સખ્યાતા વાલુકા-
પ્રભામા હોય પછી બે રત્નપ્રભામા, સખ્યાતા શર્કરાપ્રભામા
અને મખ્યાતા વાલુકાપ્રભામા . એમ ૧૦ રત્નપ્રભામા
મખ્યાતા શર્કરાપ્રભામા અને મખ્યાતા વાલુકાપ્રભામા પછી

સખ્યાતા રુદ્રપ્રભાભા સખ્યાતા શુક્રપ્રભાભા અને
સખ્યાતા વાયુકપ્રભાભા.

એ જ પ્રમાણે એક રુદ્રપ્રભાભા એક વાયુકપ્રભાભા
અને સખ્યાતા પદ્મપ્રભાભા હોય — એમ મહુતા મહુતા
પાછા સખ્યાતા રુદ્રપ્રભાભા સખ્યાતા વાયુકપ્રભાભા અને
સખ્યાતા પદ્મપ્રભાભા હોય એ ત્રણે જાણવું.

એમ પછીની બધી પૃથ્વીઓનું મહુત્વ એમ
ત્રિકસચોત્રી કુલ ૭૩૫ વિકલ્પો થશે.

૪ હવે એક રુદ્રપ્રભાભા એક શુક્રપ્રભાભા એક
વાયુકપ્રભાભા અને સખ્યાતા પદ્મપ્રભાભા ત્યારમાઠ પૃથ્વીના
કમરી ત્રીજી પૃથ્વીમાં જે થી માંડીને સખ્યાત પડેનો મંચર
કરતા બીજા નવ વિકલ્પ થાય છે એમ બીજી તથા પ્રથમ
પૃથ્વીમાં પણ બેથી માંડીને સખ્યાત પડેનો સચાર કરતા
૨ વિકલ્પ થાય. એમ બધા મળીને ૩૧ વિકલ્પ થાય.
તે ૩૧ વિકલ્પો સાથે માત્ર તરફનાં ચતુષ્કસચોત્રી ૩૫
પડેનો ગુણકાર કરતાં કુલ ૧ ૮૫ વિકલ્પો થશે.

એમ જાણીને પાંચ પૃથ્વીઓ સાથે પચસચોત્ર કરવા
તેના પ્રથમ ચારમાં એક એક અને પાંચમાંમાં મંખ્યાતા
એમ પ્રથમ વિકલ્પ થાય ત્યારમાઠ ચોથી પૃથ્વીમાં જનુક્રમ
બેથી માંડીને સખ્યાત પદ્મ સુધી સચાર કરવો. એ રીતે
જાણીતી ત્રીજી બીજી અને પ્રથમ પૃથ્વીમાં પણ કરવો. એમ
બધા મળીને પચસચોત્રી ૪૨ વિકલ્પો થાય. તેની સાથે
તરફપૃથ્વીના પચમચોત્રી ૨૧ પડેનો ગુણકાર કરતાં કુલ
૮૧૨ વિકલ્પો થાય.

પટ્ટકસયોગમા પૂર્વોક્ત ક્રમથી ૫૧ વિકલ્પો થાય છે તેની સાથે સાત નરકના પટ્ટકયોગી ૭ પદોનો ગુણાકાર કરતા ૩૫૭ વિકલ્પો થાય છે

સમસયોગમા તો પૂર્વોક્ત ભાવનાથી ૬૧ વિકલ્પો થાય છે એ પ્રમાણે સખ્યાત નૈરયિકોને આશરીને ૭-૨૩૧-૭૩૫-૧૦૮૫-૮૬૧-૩૫૭-૬૧ મળી કુલ ૩૩૩૭ વિકલ્પો ગણવા

અસખ્યાતનું ગણિત

૧ થી ૧૦, પછી સખ્યાત અને પછી અસખ્યાતપદ ઉમેરી અસખ્યાતનું ગણિત ગણવું તેના ૭-૨૫૨-૮૦૫-૧૧૯૦-૯૪૫-૩૯૨-૬૭ મળી કુલ ૩૬૫૮ વિકલ્પો થશે

આ પ્રમાણે એકેદ્રિય, દ્વિધ્રિય, ત્રિધ્રિય, ચતુર્ધ્રિય અને પચેદ્રિય તિર્યચયોનિકપ્રવેશનકમા એક તિર્યચયોનિક જીવથી માડીને અસખ્યાત જીવ સુધીનું ગણિત ગણવું

મનુષ્યપ્રવેશનક મમૂર્છિમ અને ગર્ભજ એમ બે પ્રકારનું છે તેનું પણ એક મનુષ્યથી માડીને અસખ્યાત મનુષ્ય સુધીનું ગણિત ગણવું

દેવપ્રવેશનક ચાર પ્રકારનું છે- ભવનવામિદેવપ્રવેશનક, વાનચતરદેવં જ્યોતિષ્કદેવં અને વૈમાનિકદેવપ્રવેશનક. તેનું પણ એક દેવથી માડીને અસખ્ય દેવ સુધીનું ગણિત ગણવું.

—શતક ૯, ઉદ્દે ૩૨

૨

રાશિઓ

૧

રા ત્યુહનગરમા ભગવાન મીલમ પૂઠે છે

મી —હે ભગવાન તુમ્હે જાણવા રાશિઓ ૧૮૩ી છે

મ —હે મીલમ ! માર છે કૃતયુગ્મ એના દ્વાપરયુગ્મ, અને કલ્પેના ને રાશિમાંથી માર માર કાલ્પા જેવે માર બાકી રહે તે રાશિ કૃતયુગ્મ કહેવાય ને રાશિમાંથી માર માર કાલ્પા જેવે ત્રણ બાકી રહે, તે રાશિ એના કહેવાય. એમાંથી માર માર કાલ્પા જેવે ને બાકી રહે, તે રાશિ દ્વાપરયુગ્મ કહેવાય. અને ને રાશિમાંથી માર માર કાલ્પા એક બાકી રહે તે રાશિને કલ્પેના કહે છે

મી —હે ભગવાન નૈરશિકા કૃતયુગ્મરાશિય છે એના છે દ્વાપરયુગ્મ છે ૩ કલ્પેના ૨૫ છે

મ૦—હે ગૌતમ ! તેઓ જવન્યપદે (ઓછામા ઓછી સખ્યાએ) કૃતયુગ્મ છે, અને ઉત્કૃષ્ટપદે (વધારેમા વધારે સખ્યાએ) ત્ર્યેજ છે,^૧ તથા મધ્યમપદે કદાચ કૃતયુગ્મરૂપ હોય ત્રી માડીને કલ્યોજરૂપ પણ હોય એ પ્રમાણે અનિતકુમારો સુધી જાણુવુ

વનસ્પતિકાચિકા તો જવન્યપદ અને ઉત્કૃષ્ટપદની અપેક્ષાએ અપદ છે—અર્થાત્ તેમા જવન્ય પદ અને ઉત્કૃષ્ટ પદનો સભવ નથી^૨ પણ મધ્યમપદની અપેક્ષાએ તેઓ કદાચ કૃતયુગ્મથી માડીને કદાચ કલ્યોજરૂપ હોય છે

* બેઘદ્રિય જીવો જવન્યપદની અપેક્ષાએ કૃતયુગ્મ અને ઉત્કૃષ્ટપદે દ્વાપરયુગ્મ અને મધ્યમપદે ચારે ગણિરૂપ હોય એમ ચતુરિદ્રિય જીવો સુધી જાણુવુ બાકીના એકે દ્રિયો બેઘદ્રિયોની પેઠે જાણુવા પચેદ્રિય તિર્યચથી માડીને વૈમાનિકા સુધી નૈરયિકોની પેઠે જાણુવા અને સિદ્ધો વનસ્પતિકાચિકાની પેઠે જાણુવા^૩

સ્ત્રીઓ જવન્યપદે કૃતયુગ્મ છે, ઉત્કૃષ્ટપદે પણ કૃતયુગ્મ છે, અને મધ્યપદે ચારે ય છે એ પ્રમાણે અસુરકુમારથી

૧ આમ કહેવાનુ કારણ શુ એ પ્રશ્નના જવાબમા દીકાકાર જણાવે છે કે તેવી માત્ર 'આક્ષા' છે

૨ જવન્યપદ અને ઉત્કૃષ્ટપદ તો નિયત સખ્યારૂપ છે, અને તે નૈરયિકાદિને વિષે કાળાન્તરે પણ ઘટી રાકે પરંતુ વનસ્પતિ વિષે તે ઘટી શકે નથી કારણકે તે અનિત હોવાથી અનિયત સ્વરૂપે હોય છે

૩ કારણકે તેઓની સખ્યા વધતી જતી હોવાથી તેઓ અનિયત પરિમાણરૂપ હોય છે

અનિતક્રમાર સુધીની સ્ત્રીઓ દોષ છે તિર્થચરોનિક સ્ત્રીઓ, તેમ ૮ મનુષ્યઆઓથી માઢીને વાનસ્પતર, અતિરિક્ત અને વૈમાનિકદેવની સ્ત્રીઓ પણ તેમ જ નથી.

તેલસા અપ્પઆપુઅવાળા અંધકવદિ છે એ છે
તેલસા કિટ્ટપ્પઆપુઅવાળા અંધકવદિ છે એ છે

—સતક ૧૮ હરે ૪

૨

પરિમડલ વગરે સ થાનો એટલે આકૃતિઓ વિશે
આમળ થા ડહા હેપરે આવી અચેલું છે

ઝો — હ ભગવત પરિમડલ સમ્બાલ થા કૃતયુગ્મ
પ્રદેસાવમાદ છે કે કસ્યો પ્રદેસાવમાદ છે ?

મ — હ જોતમ માત્ર કૃતયુગ્મપ્રદેસાવમાદ છે ૨ તે
પ્રમાણ થા સમ્બાલ આપરયુગ્મ સિવાય કૃતયુગ્મપદિક તલે
પ્રકાર વ અવમાદ હાથ અક્ષમ થાન કસ્યોય સિવાય

૧ જાદર અતિમરિક્ત છે. — ડીમ બીમ આવાથે સ્ત્રી
આતસાવક છે, એવો અવ કરે છે

૨ કારણ કે પરિમડલ સમ્બાલ બોલમા બોલ થઈ
પ્રદેસની અવમાદતાવાણું કસું છે

૩. મરણુકે એ પ્રવરણ ૧૨ પ્રદેશિક છે અને એ પાસ
૩૨ પ્રદેશિક છે તેને તો ચારે ભાગમાં કાઢી બાધી ન છે તેથી
કૃતયુગ્મ એ પવરણ સાથે પ્રદેશિક છે તેને ચારે ભાગમાં ત્રણ
વધે છે માટે તે ચોલ એ પ્રવરણ પાંચ પ્રદેશિક છે તેને
ચારે ભાગમાં મિક વધે માટે સ્થાલ

અન્ય ત્રણ વડે^૧ અવગાઢ હોય ચતુરસ્રમધ્યાન વૃત્ત-
મધ્યાન જેવું જાણવું^૨ આયતસમ્યાન તો ચારે પ્રકારનું^૩
હોય

—શતક ૨૫, ઉદ્દે ૩

૩

ધર્માન્તિકાયથી માડીને અક્ષાસમય (જાલ) સુધીના ૭
રૂપો છે ધર્માન્તિકાય દ્રવ્યાર્થરૂપે કલ્પ્યોજ છે, કારણ કે
તે એક દ્રવ્યરૂપ હોવાથી ચારે ભાગતા એક જ આકી રહે
છે એ પ્રમાણે અધર્માન્તિકાય અને આકાશાન્તિકાયન પણ

૧ જે વનચતુરસ્ર ચાર પ્રદેશવાળું છે, તે કૃતયુગ્મ, જે
પ્રતરચતુરસ્ર ત્રણ પ્રદેશાવગાઢ છે, અને જે ધનચતુરસ્ર ૩૫
પ્રદેશાવગાઢ છે, તેને ચારે ભાગતા ત્રણ વધતા હોવાથી ચોજ,
અને જે પ્રતરચતુરસ્ર ૬ પ્રદેશિક છે તેને ચારે ભાગતા બે વધતા
હોવાથી દ્વાપર.

૨ જે પ્રતરચતુરસ્ર ચાર પ્રદેશિક છે, તથા જે વનચતુરસ્ર
આઠ પ્રદેશિક છે તેની અપેક્ષાએ કૃતયુગ્મ, જે ધનચતુરસ્ર ૨૭
પ્રદેશિક છે, તેની અપેક્ષાએ ચોજ, તથા જે પ્રતરચતુરસ્ર
નવપ્રદેશિક છે તેની અપેક્ષાએ કલ્પ્યોજ.

૩ જે ઋણીઆયત દ્વિપ્રદેશિક છે, અને જે પ્રતરાયત ૬
પ્રદેશિક છે તેની અપેક્ષાએ દ્વાપર, જે ઋણીઆયત ત્રણ
પ્રદેશાવગાઢ છે, અને જે પ્રતરાયત પદર પ્રદેશિક છે, તેની
અપેક્ષાએ ચોજ, જે ધનાયત ૧૨ પ્રદેશિક છે તેની અપેક્ષા
કૃતયુગ્મ, તથા જે ધનાયત ૪૫ પ્રદેશિક છે, તેની અપેક્ષાએ
ચોજ.

૧૫૫૫ ઇવાસ્તિકાચ દ્વ્યાચ પછે કૃતયુગ્મરૂપ ૭ કારણ કે
 ન અનન દોવાથી કૃતયુગ્મરૂપ ૪ છે પુદ્ગલાસ્તિકાચ પછે
 અનન છે ૫૫૫ તેના મધ્યાત અને બેઠથી તેનું અનનપર્ણ
 અનવસ્થિત દોવાથી ને ચારે રાશિરૂપ દોષ છે અહીં
 મમયન ઇવાસ્તિકાચ જેવો ૧૫૫૬

ધર્મીસ્તિકાચના અવસ્થિત અનન પ્રદેશો દોવાથી ને
 પ્રદેશાચરૂપે કૃતયુગ્મ ૧ ૮ એમ અદ્વામમમ મુખી
 ૧૫૫૭

ઇવ દ્વ્યાચરૂપે કમ્બોજરૂપ ૭ કારણ કે ઇવ દ્વ-
 ઝે એક ન બાધિત છે અને ઇવો દ્વ્યાચરૂપે અનન
 અવસ્થિત દોવાથી તેઓ કૃતયુગ્મરૂપ ૧ દોષ છે ઇવ
 પ્રદેશની અપેક્ષાએ ઇવો કૃતયુગ્મ ૭ કારણ કે સમન
 ઇવોના પ્રદેશો અવસ્થિત અનનરૂપ ૭ અને એક ઇવના
 પ્રદેશો અવસ્થિત અસખ્યાત છે તેથી તમને ચારે બાજુ
 ચાર માફી રહે ૫૫૭ સરીરપ્રદેશની અપેક્ષાએ સામાન્યરૂપે
 સુવ ઇવના સરીરપ્રદેશો સુધ્યાત અને બેઠથી અનવસ્થિત
 અનનરૂપે દોવાથી બિન બિન તમને તેમાં ચતુર્વિધ રાશિનો
 મમવતાર થઈ શકે વિશેષરૂપે એક એક ઇવસરીના
 પ્રદેશોમાં ચારે રાશિનો મમવતાર થાય છે કારણ કે કેમકે
 ઇવસરીના પ્રદેશો કૃતયુગ્મરૂપ દોષ છે તેા અન્યના બીજી
 રાશિરૂપ દોષ છે સિદ્ધી પ્રદેશાચ પછે કૃતયુગ્મ ૧ ૮

ઇવ આઠાસના કૃતયુગ્મપ્રદેશોને આઠારીને રહેશે દોષ
 એમ કમ્બોજ પ્રદેશોને આઠારીને રહેશે દોષ કારણ
 બોદારિકાધિસરીરોની અવમાદના વિચિત્ર દોષ છે

સમસ્તજીવો સામાન્યરૂપે^૧ આકાશના કૃતયુગ્મ પ્રદેશોને આશરીને જ રહેલા છે. કારણ કે સમસ્ત જીવો વડે અવગાઢ પ્રદેશો અસખ્ય છે, અને વિશેષરૂપે^૨ ચારે પ્રકારની રાશિવાળા પ્રદેશોને આશરીને રહેલા હોય.

નારકો સામાન્યરૂપે^૧ ચારે પ્રકારની રાશિવાળા પ્રદેશોને આશરીને રહેલા હોય, કારણકે તેમના પરિણામ વિચિત્ર છે, તથા તેમના શરીરનું પ્રમાણ પણ વિચિત્ર છે. વિશેષ રૂપે પણ તેમ જ ગણાવું એકેદ્રિય અને સિદ્ધ સિવાય બાકીના બધા જીવો માટે એમ જ બાણવું સિદ્ધો અને એકેદ્રિયો સામાન્ય જીવોની પેઠે બાણવા.

જીવ કૃતયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળો છે. કારણકે સામાન્ય જીવની સ્થિતિ સર્વ કાળમા શાશ્વત છે, અને સર્વકાળ નિયત અનત સમયાત્મક છે.

પરંતુ નૈગયિક ચારે પ્રકારની રાશિવાળા સમયની સ્થિતિવાળો હોય, તેનું જ વૈમાનિક મુદ્દી બાણવું કારણકે નારકાદિની ભિન્ન ભિન્ન સ્થિતિ હોવાથી કોઈ વાર તે કૃતયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળો હોય તો કોઈ વાર કલ્પ્યોજ સમયની સ્થિતિવાળો હોય. સિદ્ધને જીવની પેઠે બાણવું.

જીવના કાળા વર્ણના પર્યાયો, શરીરના વર્ણની અપેલાએ ચારે પ્રકારના હોય એમ વૈમાનિક મુદ્દી બાણવું સિદ્ધ.

૧ એક સમયે જ નહીં, એ અર્થમા અયોગપદ્ધતિ

૨ એક સમયે-યુગપત્ત

સત્યે આ વિવેક માત્ર ન પૂરતું કામ્યકે તેમ
શરીર ન હોય.

એમ બધા વણે અને પછી સુધી જાણું

જીવના આભિનિર્મોહિકતાનપચીએ કદાચ કૃત્યુગ્મરૂપ
હોય એમ મારે પ્રકારના હોય. કારણકે અતરત્કના કારો-
કમની વિચિત્રતાથી આભિનિર્મોહિક જાતની વિશેષતાએ અને
તેના સૂક્ષ્મ અવિભાજ્ય અસી અનંત છે પણ સૌરોપકમની
વિચિત્રતાથી તેનું અનંતપણું ચોક્કસ નથી. આમ જોડિય
સિવામના વૈભાવિક સુધીના જીવો મારે તથાનું જોડિય
જીવને અભ્યક્ત ન હોવાથી આભિનિર્મોહિક જાત કહેવું
નથી.

મતજ્ઞાન અને અવધિજ્ઞાનના પચીએ સત્યે પણ
એમ જ જાણવું, પણ વિકલેદિય જીવોને અવધિજ્ઞાન ન કહેવું
એમ મત પચવજ્ઞાનના પચીએ સત્યે પણ જાણવું, પરંતુ તે
જ્ઞાનજીવ જીવો અને મનુષ્યોની અપેક્ષાએ કહેવું જાણના
એમ ન કહેવું જીવના દેવધર્મજ્ઞાનના પચીએ કૃત્યુગ્મરૂપ છે
એ પ્રમાણે મનુષ્ય તથા સિદ્ધ સત્યે પણ જાણવું.

પ્રતિજ્ઞાનના પચીએની જાતમતમા આભિનિર્મોહિક
જ્ઞાની જે કહેવું જુતજ્ઞાન, વિભજ્ઞાન અસુકલન,
અસુકલન અને અવધિજ્ઞાનના પચીએ સત્યે પણ એ
કહેવું એ ન હોય તે તેને કહેવું દેવધર્મજ્ઞાનના
પચીએ દેવધર્મજ્ઞાનના પચીએની જે સમજાવું.

૪

પરમાણુપુદ્ગલ દ્રવ્યાર્થરૂપે કલ્યોજરૂપ છે, કારણકે તે એક જ છે પરંતુ પરમાણુપુદ્ગલો સામાન્યરૂપે ચારે પ્રકારના હોય કારણકે તેઓ છે તો અનત, પણ સઘાત-ભેદથી તેમનું સ્વરૂપ અનવચ્ચિત છે,

દ્વિપ્રદેશિક સ્કંધ દ્વાપરયુગ્મ છે, ત્રિપ્રદેશિક સ્કંધ ત્ર્યોજ છે ચારપ્રદેશિક સ્કંધ કૃતયુગ્મ છે એમ આગળ ચાલવું

મધ્યાતપ્રદેશિક સ્કંધ, અસપ્યાતપ્રદેશિક સ્કંધ, તથા અનતપ્રદેશિક સ્કંધ ચારે પ્રકારના હોય

પરમાણુ પુદ્ગલ કલ્યોજપ્રદેશાવગાહ હોય, દ્વિપ્રદેશિક સ્કંધ કદાચ દ્વાપરયુગ્મ કે કદાચ કલ્યોજ પ્રદેશાશ્રિત હોય ?

ત્રિપ્રદેશિક સ્કંધ ત્ર્યોજ, દ્વાપર, કે કલ્યોજપ્રદેશાશ્રિત હોય, ચતુ પ્રદેશાશ્રિત ચારેરૂપ હોય, એમ અનતપ્રદેશિક સ્કંધો મુઘી જાણવું

પરમાણુપુદ્ગલ કદાચ કૃતયુગ્મની સ્થિતિવાળું હોય, એમ ચારે પ્રકારની સ્થિતિવાળું હોય, એમ અનતપ્રદેશિક સ્કંધ મુઘી જાણવું

—શતક ૨૫, ઉદ્દે ૪

૫

રાજગૃહનગરમા ગૌતમ પૂછે છે હે ભગવન્ 'કુદ્ર (નાના) સુગ્ધો કેટલા છે ?

૧ કારણકે તે એક પ્રદેશમા સ્થિત પણ હોય

સત્યે આ વિષય જાગત દાર્ઠ ન પૂગ્યુ કાચ્છે તેમ
ઠરીર ન હોય.

એમ બધા વચ્ચે અને સ્પર્શી મુખી બધુ.

છવના આભિનિમોધિકગ્ઝાનપચીરો કદાચ કૃતમુગ્ધપ
હોય એમ ચારે પ્રકારના હોય કારણકે જાતરણના કારણ
સમતી વિચિત્રતાથી આભિનિમોધિક ગ્ઝાનની વિરોધતાએ જન
તેના સૂક્ષ્મ અવિભાજ્ય બંધો જનત છે પણ કૌમોવસમતી
વિચિત્રતાથી તનુ જનતપણું ચોક્કસ નથી જામ એકેદ્રિ
સિવાયના વૈભાનિક સુધીના છવો મારે તણુ એકેદ્રિ
છવન સમ્યક્ત્વ ન હોવાથી આભિનિમોધિક ગ્ઝાન હેતુ
નથી

મતગ્ઝાન અને અવધિગ્ઝાનના પચીરો સત્યે પણ
એમ જ બધુ, પણ વિક્ષેદ્રિ છવેને અવધિગ્ઝાન ન કહેવું
એમ મનઃપચગ્ઝાનના પચીરો સત્યે પણ તણું પરતુ તે
નામાત્મ છવો અને મનુચેલી અપેક્ષાએ કહેવું જાણીતા
એને ન કહેવું છવના કેવલગ્ઝાનના પચીરો કૃતમુગ્ધપ છે
એ પ્રમાણે મનુષ્ય તથા મિત્ર સત્યે પણ બધુ.

મતિગ્ઝાનના પચીરોની જામતર્મા આભિનિમોધિક
ગ્ઝાનની પો કહેવું જુતગ્ઝાન, વિભગ્ઝાન મધુદત્ત
અમધુદત્ત અને અવધિદત્તના પચીરો સત્યે પણ એ
પ્રમાણે કહેવું જેને જે હોય તે તેને કહેવું કેવલગ્ઝાનના
પચીરો મનુષ્ય કેવલગ્ઝાનના પચીરોની પો સમજવું.

કૃતયુગ ૧૪ ડહ્યોજઞ્યોજ ૧૫ કહ્યોજદ્વાપરયુગ
૧૬ ડહ્યોજઞ્યોજ ૧

૬

આવલિજા અસખ્યાતા મમયરૂપ છે તે જ પ્રમાણે
સ્તોકથી માડીને શીર્ષપ્રહેલિકા, પહ્યોપમ, સાગરોપમ
અવસર્પિણી અને ઉત્સર્પિણીના મમયો સુધી જાણવું,^૨
પુદ્ગલપરિવર્ત^૩ અનતમમયરૂપ છે તે જ પ્રમાણે ભૂતકાળ,
ભવિષ્યકાળ તથા સર્વકાળનું પણ જાણવું

આનપ્રાણ સખ્યાતી આવલિકારૂપ છે એ પ્રમાણે
શીર્ષપ્રહેલિકા સુધી જાણવું પહ્યોપમ અસખ્યાતી
આવલિકારૂપ છે એમ સાગરોપમ, અવસર્પિણી અને
ઉત્સર્પિણી મળધે પણ જાણવું પુદ્ગલપરિવર્ત અનત
આવલિકારૂપ છે એ પ્રમાણે સર્વકાળ સુધી જાણવું

સ્તોકમા કટલા આનપ્રાણ છે — વગેરે બધું આવલિકાની
પેઠે જાણવું એ પ્રમાણે શીર્ષપ્રહેલિકા સુધી સમજવું

સાગરોપમ સખ્યાતા પહ્યોપમરૂપ છે એ પ્રમાણે
અવસર્પિણી અને ઉત્સર્પિણીનું પણ જાણવું પુદ્ગલપરિવર્ત
અનત પહ્યોપમરૂપ છે એ પ્રમાણે સર્વકાળ સુધી જાણવું

અવસર્પિણી કટલા સાગરોપમરૂપ છે, એ બાબતમાં
પહ્યોપમ જેવું બધું જાણવું.

૧ અહીં બન્ને, જેટલીવાર કાઢ્યા તે પદ પહેલું છે, અને
જેટલા વચ્ચા તેની અપેક્ષાએ બીજું પદ છે

૨. જુઓ પા ૨૧૩-૫

૩ જુઓ પા ૮૯ નોંધ ૧

મ —હે જોતમ ! માર કુલ્યુઓ કયા છે કૃતયુગ્મ.
ઓ / દાપરયુગ્મ અને કમ્બોજ વિવરણ સપુત્ર આવાળા
રાસિવિસિખને કુલ્યુઓ કહે છે તેમાં માર આઠ મા? વજેરે
સ આવાળા રાસિને કુલ્યુઓ કહે છે ત્રણ, સાત, અગ્રિમા?
વજેરે રાસિને કુલ્યુઓ ને છ વજેરે રાસિને કુલ્યુ દાપરયુગ્મ
અને એક પાચ વજેરે સ આવાળા રાસિને છ કમ્બોજ
કહેવામાં આવે છે

જો —હે ભગવન કેટલાં મહાયુગ્મો—મહારાસિઓ
કયા છે ?

મ —હે જોતમ ! સોળ મહાયુગ્મો કયાં છે તે આ
પ્રમાણે

૧ કૃતયુગ્મકૃતયુ મ —એટલે કે ૭ રાસિમાંથી પ્રતિ મમય
માર માર કાઢીએ તો છવ્વે માર બાકી રહે અને ૮
ગેટલી વાર કાઢ્યા તે સ આમાંથી પચ્ચ માર માર કાઢીએ તો
માર બાકી રહે તે? [તે પ્રમાણે] ૨ કૃતયુગ્મઓના
૩ કૃતયુગ્મ દાપરયુગ્મ ૪ કૃતયુગ્મકમ્બોજ ૫ ઓજાકૃતયુગ્મ
૬ ઓજાઓજા ૭ ઓજાદાપરયુગ્મ ૮ ઓજાકમ્બોજ
૯ દાપરયુગ્મકૃતયુગ્મ ૧ દાપરયુગ્મઓજા ૧૧
દાપરયુ મદાપરયુગ્મ ૧૨ દાપરયુગ્મકમ્બોજ ૧૩ કમ્બોજ

૧ એમકે ૧૧માંથી માર માર કાઢીએ તો બંને માર રહે
ગા અને એટલીવાર કાઢ્યા તે સ આ પચ્ચ માર છે

૨ એમકે ૧૦માંથી માર માર કાઢીએ તો ત્રણ વધે અને
એટલીવાર કાઢ્યા તેની સ આ માર છે

ક્રંતયુગ્મ ૧૪ કલ્પોન્નચ્ચોન્ન ૧૫ કલ્પોન્ન૬૧પરયુગ્મ
૧૬ કલ્પોન્નકલ્પોન્ન ૧

૬

આવલિકા અમખ્યાતા મમયરૂપ છે તે જ પ્રમાણે
મ્નોઝ્ચી માહીને શીર્ષપ્રહેલિકા, પત્યોપમ, માગરોપમ
અવસર્પિણી અને ઉત્સર્પિણીના મમયો મુધી જાણવું,^૧
પુદ્ગલપરિવર્ત યનતમમયરૂપ છે તે જ પ્રમાણે ભૂતકાળ.
ભવિષ્યકાળ તથા મર્વકાળનું પણ જાણવું

આનપ્રાણ મખ્યાતી આવલિકારૂપ છે એ પ્રમાણે
શીર્ષપ્રહેલિકા મુધી જાણવું પત્યોપમ અસખ્યાતી
આવલિકારૂપ છે એમ સાગરોપમ, અવસર્પિણી અને
ઉત્સર્પિણી મમયે પણ જાણવું પુદ્ગલપરિવર્ત યનતઃ
આવલિકારૂપ છે એ પ્રમાણે મર્વકાળ મુધી જાણવું

મ્નોઝ્ચી કટલા આનપ્રાણ છે — વગેરે બધું આવલિકાની
પેઠે જાણવું એ પ્રમાણે શીર્ષપ્રહેલિકા મુધી સમજવું

માગરોપમ સખ્યાતા પત્યોપમરૂપ છે એ પ્રમાણે
અવસર્પિણી અને ઉત્સર્પિણીનું પણ જાણવું પુદ્ગલપરિવર્ત
અનત પત્યોપમરૂપ છે એ પ્રમાણે સર્વકાળ મુધી જાણવું

અવસર્પિણી કટલા સાગરોપમરૂપ છે, એ °બાળતર્મા
પત્યોપમ જેવું બધું જાણવું.

૧ અહીં બધે, જેટલીવાર કાઢ્યા તે પદ પહેલું છે, અને
જેટલા વધ્યા તેની અપેક્ષાએ બીજું પદ છે

૨ જુઓ પા ૨૧૩-૫

૩ જુઓ પા ૮૯. નોંધ ૧

દુઃખપરિવત અનત ઉત્તરિણી અને ભવમરિણીપ
છે એ પ્રમાણે સર્વકાળ મુખી જાણવું

જૂતકાળ અનત દુઃખપરિવતીપ છે એ પ્રમાણે
જ્ઞાનામતકાળ અને સર્વકાળ સજાથી જાણવું ભવિષ્યકાળ
જૂતકાળથી એક સમય અધિક છે સર્વકાળ જૂતકાળ કરતાં
કાર્મિક અધિક જામણો છે અને ભવિષ્યકાળ કરતાં કાર્મિક નવ
જામણો છે

—શ્લોક ૨૫ ઉદે. ૬

શ્રીભગવતી-સાર

ખંડ ૭ મા

કુતૂહલ-ખંડ

૧

વિવિધ પ્રશ્નો

૧

ગૌં—હે ભગવન્ ! લોકનો અત અલોકના અતને સ્પર્શે, અને અલોકનો પણ અત લોકના અંતને સ્પર્શે ?

મં—હા ગૌતમ !

ગૌં—હે ભગવન્ ! જે સ્પર્શીય છે તે શુ સ્પૃષ્ટ છે ?

મં—હા ગૌતમ !

ગૌં—હે ભગવન્ ! એટનો છેડો સમુદ્રના છેડાને સ્પર્શે ? સમુદ્રનો પણ છેડો એટના છેડાને સ્પર્શે ?

મં—હા ગૌતમ !

ગૌં—હે ભગવન્ ! એ પ્રમાણે પાણીનો છેડો વહાણના છેડાને સ્પર્શે, કાણુનો છેડો વસ્ત્રના છેડાને સ્પર્શે અને ઢાયાનો છેડો તડકાના છેડાને સ્પર્શે ?

મં—હા ગૌતમ !

૨

જો — હં ભગવન્' વાહણુ (મેષ) એક મોટા સ્ત્રીરૂપ
વચ્ચે પરિધુમાવવા સમર્થ છે? તથા તેણે રૂપ કરીને અનેક
ચોળના સુધી જતા મમજ છે?

મ — હા મોતમ'.

જો — હં ભગવન્' મેષ આદ્યઋદ્ધિથી ગતિ કરે છે
કે પરસ્પરિધી?

મ — હં મોતમ' ત પરસ્પરિધી' ગતિ કરે છે તથા
પરકમ અને પરમચોજથી.

જો — હં ભગવન્' એ મેષ સ્ત્રી છે?

મ — ના મોતમ' તે સ્ત્રી નથી પણ મેષ છે એ
પ્રમાણે દુરુહ, યોગ તથા હાથી વચ્ચે વિષે પણ જાણવું.

જો — હં ભગવન્' તે મેષ એક મોટા વાહનનું રૂપ
કરી અનેક ચોળનો સુધી ગતિ કરે?

મ — હા મોતમ' વળી તે એક તરફ પૈ રાખીને
પણ ચાલે, અને બીજી તરફ પૈ રાખીને પણ ચાલે.

—શ્લોક ૩ થી ૪

૩

જો — હં ભગવન્' તરતનો મળવાવેલો અર્ધ
માળવારૂપ મહાક્રિયાવાળો હોય છે પણ પછી તે ક્ષણે ક્ષણ
એકો બને જાય છુટાઈ જાય અંતરૂપ થાય મુમુરૂપ
થાય અને પછી ભગ્નરૂપ થઈને અત્યંત ક્રિયાવાળો થાય?

મ — હા મોતમ.

—શ્લોક ૫ થી ૬

૪

ગૌં—હે ભગવન્ ! રાજગૃહનગર પૃષ્ઠી કહેવાય, જલ કહેવાય, ફટ કહેવાય, શૈલ કહેવાય કે અચિત્ત અને મિત્ર દ્રવ્યો કહેવાય ?

મં—હે ગૌતમ ! તે યધાનો સમુદાય એ રાજગૃહ-નગર છે

—શતક ૫, ઉદ્દે ૯

૫

ગૌં—હે ભગવન્ ! લવણસમુદ્ર ઊછળતા પાણીવાળો છે કે અસુબ્ધ પાણીવાળો છે ?

મં—હે ગૌતમ ! તે ઊછળતા પાણીવાળો છે ।

—શતક ૬, ઉદ્દે ૮

૬

ગૌં—હે ભગવન્ ! દુખી જીવ દુખથી વ્યાપ્ત હોય કે, અદુખી જીવ દુખથી વ્યાપ્ત હોય ?

મં—હે ગૌતમ ! દુખી જીવ દુખથી વ્યાપ્ત હોય. એ પ્રમાણે દુખી નારક દુખથી વ્યાપ્ત હોય, પણ દુખરહિત નારક દુખથી વ્યાપ્ત ન હોય એ પ્રમાણે વૈમાનિકા સુધી જાણવું

—શતક ૭, ઉદ્દે ૧

૭

ગૌં—હે ભગવન્ ! ઘોડો દોડતો હોય છે, સારે ‘ખુખુ’ શબ્દ કેમ કરે છે ?

મ — હે મૌતમ' જ્યારે તે ડોડતો ઢોમ છે ત્યારે
હૃદય અને યદૃતની વચ્ચે કઠંટ નામે વાલુ ઉત્પન્ન થાય છે
તેથી ઘોડો તે ચબ્દ કરે છે

— સતક ૧ છે ૩

૮

મૌ — હે ભગવન્ આ જંગર ૭૬ની સાખા મરુ
મમ્મે મરુ પામીને ક્યા ઉત્પન્ન થશે?

મ — હે મૌતમ' તે આ જ જમ્બુદીપના બારત્પર્શ્વ
પાદસિપુત્ર નામના નગરમાં પાદસિદ્ધપથે ઉત્પન્ન થશે
અને ત્યાં તે અર્ચિત વદિત અને પૂજનીય થશે.

— સતક ૧૪ છે ૮

૯

મૌ — હે ભગવન્ જન્માન્માય દેવો જન્માન્માય
એકેકે કે રીડા નદિ કરનારા કેમ કહેવાય છે?

મ — હે મૌતમ એક એક જન્માન્માય દેવ એક એક
પુરુષી એક એક પાંચલુ ઉપર ને પુરુષને જરાય દુઃખ થવા
દીધા સિવાય જાતીય પ્રકારનો નાદચરિધિ જતાથી સમ્યા
નમય છે તથા જ જન્માન્માય કહેવાય છે

મૌ — હે ભગવન્ દેવના ઉડ સહ રોઈ પુરુષના
ખાણન તાજ વડે તરવારથી કાપી નાખી કમદ્યુર્ભ નાખવા
મમય છે.

૧. મૂર્ખમાં ખાણ મે રવુ પ્રજા ૭ એમો સારથમને
સરથરકની નાની સાખામિને ૯૬

મં—હા ગૌતમ ' તે તેના માયાને છેદી છેદીને, બેદી બેદીને, ડરી ડરીને અને ગૂર્ણ કરીને કમડલુમા નાખે, અને હતા તે પુરુષને જગ પણ પીડા ન થાય

ગૌં—હે ભગવન્ ' જુભક દેવો જુભક (સ્વચ્છ દયારી) કેમ કહેવાય છે ?

મં—હે ગૌતમ ' તેઓ હમેશા પ્રમોદવાળા, અત્યંત દીડાળીલ ઈર્ષ્યને વિષ રતિવાળા, અને મૈયુન મેવવાના સ્વભાવવાળા હોય છે જે ન દેવાને ગુએ થયેલા જુએ છે તે વણો અપયશ પામે છે, અને જે તેઓને તુષ્ટ થયેલા જુએ છે, તે ઘણો યગ પામે છે તેમના દશ પ્રકાર છે અન્નજુભક, પાનજુભક, વસ્ત્રજુભક, ગૃહજુભક, શયનજુભક પુષ્પજુભક, ફલજુભક, પુષ્પ-ફલજુભક, વિદ્યાજુભક અને અવ્યક્તજુભક^૧ તેઓ બધા દીર્ઘ વૈતાલ્યોમા, ચિત્ર વિચિત્ર, યમક અને સમક પર્વતોમા તથા કાચનપર્વતોમા વમે છે તેમની સ્થિતિ એક પત્યોપમની છે

—શતક ૧૪, ઉદે ૮

૧૦

ગૌં—હે ભગવન્ ' ઉદાયા^૨ નામનો હાથી ઈર્ષ્ય ગતિમાથી આવ્યો છે, અને મરીને કયા જવાનો છે ?

મં—હે ગૌતમ ' તે અસુરકુમાર દેવોમાથી આવ્યો છે, અને મરીને રત્નપ્રભાપૃષ્ઠીમા એક સાગરોપમની વધારેમા

૧ અન્નાદિ વિભાગ વિના સામાન્યરૂપે સ્વચ્છ દયારી—ડીકા

૨ ક્ષણિકનો હાથી જુઓ પા ૨૫૪-૫

વધારે મિતિવાળા નરકાવાસમાં નાગકપળ ઉત્પન્ન થવનો ૭
ને પ્રમાણ જ્ઞાનદ દાયાનું પણ નથરું

—શ્લોક ૧૭ છે ૧

૧૨

મી —હે ભગવન્' દેવ જાને અમુરનો મોખા
ધાય છે

મ —હા મીતમ' ત્યારે તેમનો મોખા થતો હોય
ત્યારે દેવા તથાપણ સાક્ષર પાંદર કે કાંકરો વગેરે ૭
કેઈ વસ્તુનો સ્પર્શ કરે, તે વસ્તુ તેમને સમગ્ર પશ્ચિમ
ધામ છે પણ અમુરકુમાર દેવોને તો હમેશા વિદુર્વેશ
સમરતા હોય છે

મી —હે ભગવન્' મેળા પ્રભાવવાળા દેવ હજાર રૂપે
વિકુચને પરસ્પર મોખા કરાવવા સમર્થ છે ?

મ —હા મીતમ' તે નધા સરીશે એક એવ સારો
સુખધવાળો હોય છે જાને કેઈ પુરુષ તે સરીશે વચ્ચે
અંતરાંજીને પોતાના હાથ વડે કે સમ્મ વડે સ્પર્શ કરે
તો પણ છત્રને કશી પીડા ઉત્પન્ન કરી શકે નહીં

—શ્લોક ૧૮ છે

શ્રીભગવતી-સાર

ખંડ ૮ મો

દેવખંડ

સામાન્યકથન

દેવોના પ્રકાર

ગૌં—હે ભગવન્ ' દેવો કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે ?

મં—હે ગૌતમ ' ચાર પ્રકારના કહ્યા છે ભવનપતિ,
વાનવ્યતઃ, જ્યોતિષિક અને વૈમાનિક

—શતક ૨, ઉદે૦ ૭

ગૌં—હે ભગવન્ ' દેવો કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે ?

ગૌં—હે ભગવન્ ' દેવો પાંચ પ્રકારના કહ્યા છે

૧ ભવિષ્યમા દેવપણાને પ્રાપ્ત થનાર ' ભવ્યદ્રવ્યદેવ '
 ૨ મનુષ્યોમા દેવની પેઠે પૂજ્ય ' નરદેવ ' ૩ શ્રુતાન્નિ ધર્મ
વડે દેવો જેવા ' ધર્મદેવ ' ૪ પારમાર્થિક દેવપણુ હોવાથી
મામાન્ય દેવો કરતા અધિક—ગ્રંથ ' દેવાધિદેવ ' અને ૫
દેવગત્યાન્નિ કર્મના ઉદ્યથી દેવપણાનો અનુભવ કરનાર
' ભાવદેવ '

અગ્નિહૃત ભગવનો ઉત્પન્ન થયેલા જ્ઞાન અને દશ નને
ધાગણુ કરનારા વગેરે હોવાથી ' દેવાધિદેવ ' કહેવાય છે

ભવતપતિ, વાત્સલ્ય તથા ભક્તિ-ક અને વૈભાવિ દેવો દ્વયમ્ભિ
 મમર્થી નામ જન જોત કમોતિ અનુભવે છે ખાતે ભાવદેવ
 કાવાય ૪

તો — ૧ ભગવત ભગ્ન-અર્થે કથાથી આપીત
 ઉપન શાસ્ત્ર ૧

મ — ૨ મૌન્ય નૈર્ગુણિકાથી આપીત ઉપન શાસ્ત્ર
 તમ ૮ તર્કનાથી મનુષ્યોથી અને દેવોથી પણ આપીત
 ઉપન શાસ્ત્ર ૧

નરદેવો નૈર્ગુણિકાથી જ દેવોથી આપીત ઉપન શાસ્ત્ર,
 પણ નિર્વચન અને મનુષ્યોથી આપીત ઉપન ન શાસ્ત્ર
 નાગકાયા પણ ગન્ધમાત્ય નાગોર્માથી જ આવે, અન્વયાથી
 નહીં ધમદેવો ચારે મતિ થઈ આપીતે ઉપન શાસ્ત્ર
 દ્વાષ્ટિદેવો નૈર્ગુણિકા અને દેવોર્માથી / આપીતે ઉપન શાસ્ત્ર
 નૈર્ગુણિકામાં પણ પ્રથમ તમ જુગીમાંથી જ આવે, અને દેવોમાં
 પણ વૈભાવિકાથી આપીત અવાચસ્મિક દેવો મુખીનામાંથી જ
 આવે, ભાવદેવો પણ ચારે મતિમાંથી તજ્જલ ૩

અવ્યક-વચના (વૈલિલ્લખિતપત મનુષ્ય ૬ નિર્વચન)
 એક ૩૫ કામ્યુ કરવાન તમ અનેક ૩૫૦ કારણ કરવાને પણ
 તમજ છે તે ૩૫૦ લખ્યાન, અમુખ્યાન, સુખર્ષ, અમુખર્ષ,
 લખ્યાન કે અમુખ્યાન પણ હાથ એ ૩૫૦ કામ્યુ કર્યા જગી

૧ વિશેષ વિચના ખાતે જુલ્લે પ્રજાપનાસુત પર ૧
 ૫ ૧૧૫

૨ વિચતો ખાતે જુલ્લે પ્રજા પર ૬, ૫ ૧૧૫

૩ વિચતો પ્રજાજ્ઞ પર ૬, ૫ ૧૧૧ મા ભગવતનાથી
 દ્યાના ઉપપાત પ્રમાણે અનુચી.

તે પોતાના યથેષ્ટ કાર્યો કરે છે એ પ્રમાણે નરદેવ અને ધર્મદેવ મળ્યે પણ કહેવું દેવાધિદેવમા પણ તે બંધી ગણિત છે, પણ ઔત્મુહ્યના અભાવથી તેમણે તેમ ઝૂંધું નથી, ઝૂંતા નથી અને કરશે પણ નહીં ભાવદેવોનું ભવ્યદ્રવ્યદેવો જેવું જ બાળવું

ભવ્યદ્રવ્યદેવો મરીને દેવોમા જ ઉત્પન્ન થાય, નરદેવો તો નૈરયિકોમા જ^૧ થાય ધર્મદેવો વૈભાનિકથી ઉપરના દેવોમા જ ઉત્પન્ન થાય છે, દેવાધિદેવો તો મરણ પામીને નિર્દુ-શુદ્ધ-મુક્ત થાય છે. ભાવદેવો તિર્યચ્યોનિકોમા અને મનુષ્યોમા જ ઉત્પન્ન થાય

મૌથી થોડા નરદેવો છે, તે કરતા દેવાધિદેવો સખ્યાતગણા છે, તે કરતા ધર્મદેવો સખ્યાતગણા છે, તે કરતા ભવ્યદ્રવ્યદેવો અમખ્યાતગણા છે, અને તે કરતા ભાવદેવો અમખ્યાતગણા છે

—શતક ૧૨, ઉદ્દે ૯

૨

દેવોની સ્થિતિ

આલભિકા નગરીમા શખવન ચૈત્ય હતું તે નગરીમા ઘણા શ્રાવકો રહેતા હતા એક વખત એકઠા થયેલા અને એકેલા તે શ્રાવકોમા વાર્તાલાપ થયો કે, ‘દેવલોડમા દેવોની કેટલા ઝાલ સુધી સ્થિતિ ઝહી છે?’ ત્યારે દેવસ્થિતિ મળ્યાં મત્ય હકીકત બાળના^૨ ઋષિભપુત્ર તેમને કહ્યું કે,

૧ કોઈ ચક્રવર્તી દેવમા પણ ઉત્પન્ન થાય છે, પરંતુ તે નરદેવપણ્ણ છાડીને ધર્મદેવપણ્ણ પામે તો જ કામલોગનો ત્યાગ ચ્યાં સિવાય તો તે નૈરયિકમા જ બપજે.

હે આયો' દેવલોકમાં દેવોની જોડામાં જોડી જિનિ
 હા દબાર વાંની કહી છે અને વધારેમાં વધારે સ્થિતિ
 નવીમ મામરોપમ વધની કહી છે ૨ તથા ઉપરની જિનિના
 દેવો કે દેવલોકો નથી પરંતુ માવડેને તેના કહા ઉપર
 અદા થઈ નહીં

પછી એક વખત અમવાન મહાવીર ત્યા આવતા તે
 માવડેએ તેમને તે બાળત પૂછ્યું ત્યારે અમવાન મહાવીરે
 સ્મિતપુત્રના કહેવાન અનુમોદન આપ્યું તેથી તે માવડેએ
 જઈને સ્મિતપુત્રની ક્ષમા માગી

પછી તે સ્મિતપુત્ર થણા મીસજનો વગેરે પાળેને
 થણા વગસ મુધી અમણપણ પારીને જાતે ૬ દબાર
 ઉપવાસથી મરણ પાળી, સૌખ્યકમપમા અરુણમ નામે
 વિમાનમાં દેવ થયો ત્યા નેની સ્થિતિ આર પત્થોપમની હતી
 ત્યાથી વ મહાવિદેહકુત્રમાં સિદ્ધિપદ પામ્યો.

*

*

*

આશ્વિનિઆ સપ્તવન ચૈત્રથી વૈશાક ૬૦ પુરુષ
 નામના બ્રાહ્મણમાં પરિવારક ગ્રંથો હતો તેને નિગત
 ૭ દબાર ઉપવાસ કરતાં અને હાથ દિઆ રાખી તરો
 તપતા તપતા સિવરાત્નિની પેઠી વિભાગમાં કૃત્યન થતું
 અને તેથી તે બ્રહ્મલોક કમ્પમાં રહેવા દેવોની સ્થિતિ જાણતા
 તથા તેના સાચો, અને કહેવા સાચો કે દેવોમાં વધારેમાં
 વધારે સ્થિતિ હા સામરોપમ વર્ણોની ૭ પરંતુ પછી એક

૧ દેવ દેવલોકની સ્થિતિની વિગતો માટે જુઓ આ
 માધાનું અંતિમ ઉપરેમ પુ પા. ૧૧૧

વખત મહાવીર ભગવાન એ નગરીમા આવતા, અને તેમને
મોઢે તેત્રીસ સાગરોપમની વધારેમા વધારે ગિથિતિ જાણુતા
મ્હદકની પેઠે પુદ્ગલ પણ તેમની પાસે પ્રવજિત થયો.
ત્યાર પછીનુ બધુ શિવગજર્ણિની પેઠે જાણુવુ

— શતક ૧૧, ઉદ્દે. ૧૨

૩

દેવોના આવામ

ગૌતમના પ્રત્નો છે

અમુરકુમારના ચોમક લાખ આવાસો છે તેમા જે
આવાસો નાના છે, તે સખ્યાત યોજન વિસ્તારવાળા છે,
અને મોટા છે, તે અસખ્ય યોજન વિસ્તારવાળા છે

તેમા સખ્યાત યોજન વિસ્તારવાળા આવાસોમા એડ
મમયે ઓછામા ઓછા એક બે કે ત્રણ અને વધારેમા વધારે
સખ્યાત અમુરકુમારો ઉત્પન્ન થાય છે ઓછામા ઓછા
એડ બે કે ત્રણ અને વધારેમા વધારે સખ્યાતા કાપોતાદિ-
ચાર ક્ષેષ્યાવાળા ઉત્પન્ન થાય છે, કારણકે, ત્યા કાપોતાદિ ચાર-
ક્ષેષ્યા હોય છે, તે પ્રમાણે દુષ્ણપાક્ષિક, શુક્લપાક્ષિક સગી,
અસગી, ભવસિદ્ધિક, અભવસિદ્ધિક, મતિજ્ઞાની, શ્રુતજ્ઞાની, અવધિ-
જ્ઞાની, મતિઅજ્ઞાની, શ્રુતઅજ્ઞાની તથા વિભગજ્ઞાનીનુ પણ
જાણુવુ અક્ષુર્દર્શનવાળા જીવો ઉત્પન્ન થતા નથી, પરંતુ ઓછામા
ઓછા એડ બે અથવા ત્રણ અને વધારેમા વધારે સખ્યાતા
અઅક્ષુર્દર્શનવાળા જીવો ઉત્પન્ન થાય છે (કારણકે ઉત્પત્તિ
સમયે સામાન્ય ઉપયોગરૂપ અઅક્ષુર્દર્શન હોય છે) એમ
અવધિદર્શનવાળા પણ જાણુવા એમ આહારસગ્રા, ભવસગ્રા
મૈયુનમગ્રા અને પગ્નિહમગ્રાવાળાનુ પણ જાણુવુ તે પ્રમાણે

શ્રી અને પુનઃ વેદવાગા ઉત્પન્ન થાય છે, (પશુ નપુંસક વ વાગા ત્યાં ગિષ્ણતા નથી.) ઉપર પ્રમાણે કાપ્યવાગીની માદીન ચેત્ત્વકાથી સુધીના જાણવા. શ્રીત્રિમાદિના ઉપચોગવાગા ઉત્પન્ન થતા નથી પણ નોઈદ્રિય (મન) ના ઉપચોગવાગા ઉત્પન્ન થાય છે. તે પ્રમાણે કાપ્યોગવાગા ઉત્પન્ન થાય છે (પશુ મનચોગી અને વચનચોગી ઉત્પન્ન થતા નથી.) એ પ્રમાણે આકારોપચોગવાગા અને એ રીતે જ્ઞાનાકારોપચોગવાગા પણ ઉત્પન્ન થાય છે.

વળી એ સંખ્યાના ચોક્કસવાગા જ્ઞાતાસ્થાનથી એક સમયે જોઈતામાં જોઈતા એક એ કે તથા અને વધારેમા વધારે ન જ્ઞાતા અસુરકુમારિણી જન - મરણ પામે. એ પ્રમાણે કાપ્યોગમજ્ઞવાગા ઉદને' હસ્યદિ જાણવું. વિશ્વ એટલે કે અવધિજ્ઞાની અને અવધિજ્ઞની ત્યાંથી નીકળતા નથી (કાશ્યુરે અમુરકુમારણિકી તીર્થેષ્ઠા તીર્થેષ્ઠરાદિ ન થાય અને અવધિજ્ઞાન જ્ઞાન અવધિજ્ઞાન સદિત નો તીર્થેષ્ઠરાદિ ન ઉદન) અમુદગની ઉદનતા નથી શ્રીત્રિમાદિના ઉપચોગવાગા ઉદનતા નથી અનેચોગી અને વચનચોગી પણ ઉદનતા નથી.

સંખ્યાના ચોક્કસ વિજ્ઞાતવાગા અમુરકુમારણિકાએ વિન સંખ્યાના અમુરકુમારો છે. સંખ્યાના કાપ્યોગમજ્ઞવાગા છે ત્યાંથી માદીન સંખ્યાના સુગીછનો સુધી એમ ન જાણવું.

૧. વચનિ જ્યાં અવધિજ્ઞાનવાગામાં જન વચનિનો જ્ઞાતાપ દોષથી દબ્યમન લેવું નથી; પણ કિત્તવાગા જાવમન ઉત્તર દોષ છે.

૨. જ્ઞાન રેવચોગી સુધીના રેના પુષ્પીસવદિ અસુકીમાં રેવચ છે. આરે અસુકી પણ જ્ઞાતી થવા.

અમરી ડદાય હોય છે અને કદાય નથી હોતા ^૧ સખ્યાતા ભવસિદ્ધિ કહેલા છે, એમ સખ્યાતા પુરુષવેદવાળા છ સા મુખી કહેવું ક્રોધકપાયવાળા કદાય હોય છે, અને ડદાય નથી હોતા એ પ્રમાણે માન, માયા મળધે પણ જાણવું ^૨ લેભાકપાયવાળા તો સખ્યાતા હોય છે કારણકે દેવગતિમા લેભકપાયી ધણા હોય છે ત્રાત્રેન્દ્રિયાદિ ઉપયોગવાળા સખ્યાતા છે નોષ્ટ્રિયના ઉપયોગવાળા અમરીની પેઠે જાણવા સખ્યાતા મનોયોગી છે, એ પ્રમાણે અનાકારો-પયોગી મુખી જાણવું

ચરમ-એટલે કે જેને છેલ્લો જ અસુરકુમારભવ બાકી છે, અથવા અસુરકુમારભવને છેલ્લે સમયે વર્તતા જીવે ડદાયિત્વ હોય છે અને ડદાયિત્વ નથી હોતા હોય તો અસરીની પેઠે જાણવા.

અસખ્યાતા યોજન વિમ્તારવાળા આવાસોમા પણ બધું એ પ્રમાણે જ જાણવું, પણ સખ્યાતને બદલે અસખ્યાત પદ મૂકવું

નાગકુમારને ૮૪ લાખ ભવનો છે, સુવર્ણકુમારને ૭૨ લાખ, વાયુકુમારને ૯૬ લાખ, દ્વીપકુમાર, દિક્કુમાર ઉદધિકુમાર, વિદ્યુતકુમાર, મ્તનિતકુમાર અને અગ્નિકુમારના

૧ અસરીઓમાથી મરણ પામીને જોયો અસુરકુમારપણે હતપત્ર થયા છે, તેઓ અપર્યાપ્તાવસ્થામા ભૂતભાવની અપેક્ષાએ અસરી કહેવાય છે તેઓ અદ્વ હોય છે, માટે કદાય હોય છે અને કદાય નથી હોતા એમ કહ્યું છે.

૨ દેવોમા ક્રોધ, માન, અને માયાના ઉદયવાળા કોઈ સમયે જ હોય છે તેથી

અત્યેક પુનઃક્રમે ૭૬ લાખ બવના હાથ છે ભાકીનું બધું
ઉપર પ્રમાણે જ લખ્યું

વાનઅતર દેવોના આવાસ અર્ધઅર્ધ લાખ છે અને
૧ મંખ્યાત યોજન વિસ્તારવાળા જ છે ભાકીનું બધું
અમુનુભારોના સખ્યાત ૫૬મા કહ્યું તેમ લખ્યું

ત્યોતિવિક દેવોના^૧ અર્ધઅર્ધલાખ આવાસ છે
ભાકીનું બધું વાનઅતર પ્રમાણે લખ્યું પણ અહીં માત્ર
નેન્નેદેસ્મા કહેવી અત ઉત્પાદ તથા સત્તાને વિષે અસહી
હવે બિપજ્જતા કે ઉદ્ધતતા નથી એમ કહેવું

સૌધમ દેવભોગ્યા મંખ્યાત તેમ જ અર્ધઅર્ધાત યોજન
વિસ્તારવાળા ૩૨ લાખ વિમાનાવાસ છે ભાકી બધું
ત્યોતિવિક પ્રમાણે લખ્યું પણ ત્રણે આશાપકોમા
મંખ્યાતા ૫૬ કહેવે, અહીંથી નીકળીને તીર્થ^૨કરાદિ ચાલ
છે મારે અવધિશાની અને અવધિહસની અવે એમ કહેવું
ભાકી બધું પૂવ પ્રમાણે અર્ધઅર્ધાત યોજન વિસ્તારવાળા
વિમાનાવાસોમા અર્ધઅર્ધાત ૫૬ મુકીને એમ જ કહેવું પણ
અવધિશાની અને અવધિહસની સખ્યાતા અવે છે એમ
કહેવું કારણ કે તીર્થ^૨કરાદિક જ અવધિશાન અને
અવધિહસન સહિત અવે અને તે મંખ્યાતા ૮ હાથ

સૌધમની પેઠે ઈશાનનું પણ કહેવું સનતુમારનું પણ
તમ જ લખ્યું, પણ અહીં સ્ત્રીવેદવાળા ઉત્પન્ન થતા નથી
તમજ સત્તામા પણ જાતા નથી પણ આશાપકોને વિન

૧ પૃથ્વીમાવિહ્વા પણ અર્ધઅર્ધ લાખ આવાસો હતા ૭

અમરી ન કહેવા, કારણ કે અહીં સરીથી આવીને ઊપજે
છ અને સરીને વિષે જાય છે એ પ્રમાણે સહસાર સુધી
જાણવું, પરંતુ વિમાનો^૧ અને લેશ્યાઓમા^૨ વિશેષ છે, બાકી
બધું પૂર્વ એકે જાણવું

આનંત અને પ્રાણુતમા મજ્યાત અને અમજ્યાત
યોજન વિસ્તારવાળા ચારસો વિમાનાવાસ છે મજ્યાત
યોજન વિસ્તારવાળા વિમાનાવાસોને વિષે ત્રણ આલાપકો
નહસાર દેવલોકની પેઠે કહેવા, અસ જ્યાત યોજન
વિસ્તારવાળા વિમાનોને વિષે ઉત્પાદ અને ચ્યવન સંબંધે
એ પ્રમાણે ‘સજ્યાતા’ પદ હોય^૩, માત્ર મત્તામા
અમજ્યાત પદ કહેવું મનના (નોંધદ્રિયના) ઉપયોગવાળા
ઓછામા ઓછા એક, બે કે ત્રણ અને વધારેમા વધારે

૧ પહેલાં સ્વર્ગમા ૩૨ લાખ વિમાનો છે, ખીજામા ૨૮
લાખ, ત્રીજામા ૧૨ લાખ, ચોથામા આઠ લાખ, પાંચમામા ૪
લાખ, છઠ્ઠામા પચાસ હજાર, સાતમામા ચાલીસ હજાર,
આઠમામા ૭ હજાર, નવમાથી બારમા સુધી સાતસો, અધોવર્તી
ત્રણ એવેયકમા ૧૧૧, મધ્યમ ત્રણમા ૧૦૭, અને ઊર્વ ત્રણમા
૧૦૦, તથા અનુત્તરમા પાંચ

૨ શુકાદિ વિમાનવાસીની લેશ્યાઓ અનુક્રમે આ પ્રમાણે
છે તેજ, તેજ, તેજ, પદ્મા, પદ્મશુક્લા, શુક્લા, પરમશુક્લા
અહીં તો સર્વ શુકાદિ દેવગ્થાનોમા પરમશુક્લા જાણવી

૩ આનંતાદિમા અસ જ્યાત યોજનવાળા વિમાનોમા પણ
ઉત્પાદ અને ચ્યવન વિષે સજ્યાતા પદ મૂકવાનું કારણ એ કે,
જર્જન મનુષ્ય થકી જ આનંતાદિમા ઉત્પન્ન થાય છે, અને તે
દેવો ત્યાંથી ચ્યવીને જર્જન મનુષ્યમા જ ઉત્પન્ન થાય છે,
અને તે સજ્યાતા જ હોય છે

નંખ્યાત મેપન્ને અને સત્તાર્થા અસંખ્યાત દોષ એમ કહ્યું
જ્ઞાનન અને પ્રાણતની પેઠે આરણ્ય અને અમ્યુતને વિષ્ટ
કહ્યું પણ વિમાનાવાસોઃ તથ્યોઃ કહવા એ પ્રમાણ
પ્રિવચનું પણ જણવું

અનુત વિમલો પાંચ છે તેમાં મર્વોર્થમિદ્ધ સંખ્યાત
યાજનવાણુ છે બાકીના અસંખ્ય ચોત્તનવાર્ગા છે
મર્વોર્થમિદ્ધમાં નંખ્યાત વિન્નાત્વાર્ગા પ્રિવેચક સુતરે ક્યું
તમ કહ્યું વિષ્ટ એ કે કૃત્વપાસિકો અભ્યો અને તથ
જ્ઞાનવાર્ગા અર્ધો પ્રપજતા નથી અવતા નથી અને
સામા પશુ હોતા નથી વળી અર્ધો ચરમ જ દોષ છે^૧
અસંખ્ય વિન્નાત્વાર્ગાનિ પણ પૃથ્વીકા કૃત્વપાસિકાદિ ન
કહવા પણ ત્યા અચરમ (૭૨૯ છેલ્લો ભવ નથી એવા
પણ) ૪૫૭ છે બાકી જમુ સેવચક પ્રમાણે^૨

અમુરકુમારાચસોમા સમ્બન્ધદિ અમુરકુમારો પણ પ્રિવ
તથા ૧૫ વાદદિ પણ ૪૫૭ પરંતુ સમ્બન્ધમિધ્યાદદિ ન ૪૫૭
અવનતી માત્રનમાં પણ એ પ્રમાણે જણવું વળી ૧
આવામા સમ્બન્ધદિ અમુરકુમારો વડે અવિરદિત છે પણ
સમ્બન્ધમિધ્યાદદિ વડે કદાચ અવિરદિત છે અને કદાચ
વિરદિત છે એમ મવચક અને અનુતર મુખી ૪૫૭
પણ વિદિત એટલો કે અનુતર વિમાનમા મિધ્યાદદિ આ
મિધ્યાદદિ ન કહવા

—છત્ર ૧૩ ક્રે ૨

૧ કહવા.

૨ ૫૧૫ અસંખ્યાત.

૪

દેવોની વધઘટ

ગૌં—હે ભગવન ! નૈરયિકો કટલા કાળ સુધી વધે છે, વટે છે કે અવસ્થિત રહે છે ?

મં—હે ગૌતમ ! ઓછામાં ઓછા એક સમય સુધી, અને વધારેમાં વધારે આવલિડાના અસખ્ય ભાગ સુધી તેઓ વધે છે એ પ્રમાણે ઘટવાનો કાળ પણ જાણવો.

પરંતુ ઓછામાં ઓછા એક સમય સુધી અને વધારેમાં વધારે ૨૪ મુહૂર્ત સુધી તેઓ અવસ્થિત રહે છે ? એમ સાતે પૃથ્વીઓમાં જાણવું પણ એટલો ભેદ છે કે, રત્નપ્રભામાં ૪૮ મુહૂર્ત, શર્કરાપ્રભામાં ૧૪ રાત્રિદિવસ, વાલુકાપ્રભામાં એક માસ, પકપ્રભામાં એ માસ, ધૂમપ્રભામાં ચાર માસ, તમપ્રભામાં આઠ માસ, અને તમસ્તમાપ્રભામાં બાર માસ અવસ્થાનકાળ છે.

જેમ નૈરયિકો માટે કલું તેમ અસુગ્રહમારો માટે પણ જાણવું પરંતુ ઓછામાં ઓછા એક સમય સુધી અને વધારેમાં વધારે ૪૮ મુહૂર્ત સુધી તેઓ અવસ્થિત રહે છે એમ દશે પ્રકારના ભવનપતિનું જાણવું.

૧ સાતે પૃથ્વીઓમાં બાર મુહૂર્ત સુધી કોઈ જીવ ઉત્પન્ન થાય નહિ, અને કોઈનું મરણ થાય નહિ એ પ્રકારનો વધારેમાં વધારે વિરહકાળ હોવાથી તેટલો કાળ તેઓ અવસ્થિત રહે છે તથા બીજા બાર મુહૂર્ત સુધી જેટલા જીવ નૈરયિકમાં ઉત્પન્ન થાય, તેટલા જ મરે એવો પણ નૈરયિકનો અવસ્થાનકાળ હોવાથી—એ બંને મળી ચોવીસ મુહૂર્ત સુધી નૈરયિકની એકપન્નિમાણતા હોવાથી તેઓની અવસ્થિતતા જાણવી.

એકેદિમે. વધે પશુ^૧ છે. ધરે પશુ છે અને અવશિષ્ટ પશુ રહે છે એ ત્રણેનો કાળ જોજામાં જોજો એક સમય જાન વધારેમાં વધારે આવશિષ્ટનો અસખ્ય ભાગ જાણવો.

એકેદિમે તથા ત્રણેદિમે તે જ પ્રમાણે વધે છે કે ધરે છે તમેાનું અવસ્થાન જોજામાં જોજો એક સમય અને વધારેમાં વધારે એ અત્યુદ્ધત^૨ જાણવું એ પ્રમાણે અતુરિદ્ધિ સુધી તથા જાણીના બધા જીવેાનો વધવા મટવાનો કાળ પૂર્વ પ્રમાણે જાણવો. પશુ તેજોના અવસ્થાન કાળમાં આ પ્રમાણે બે છે સમર્થિત પચેદિવિતિર્ચનો^૩ એ અત્યુદ્ધત મળજ પચેદિવિતિર્ચનો ચોવીસ મુદ્ધત મમર્જિત મનુષ્યનો ૪૮ મુદ્ધત મળજ મનુષ્યનો ૨૪ મુદ્ધત વાનસ્પતર જ્યોતિષિક સૌધમ અને ઈશાનમાં ૪૮ મુદ્ધત સત્કુમારમાં ૧૮ રાત્રીદિવસ અને ૪ મુદ્ધત માહેદેવલોકમાં ૨૪ રાત્રીદિવસ અને ૨ મુદ્ધત જલલોકમાં ૪૫ રાત્રીદિવસ લાંતકમાં ૬ રાત્રીદિવસ મહાશુક્રમાં ૧૧ રાત્રીદિવસ સકુમારમાં ૨ રાત્રીદિવસ જ્ઞાનત અને

૧ તેઓ નિરવર હ પત્ત થવા હોવાથી તેમને વિરહમલ છે જ નહિ. પશુ પશુ હ પત્ત થવા હોવાથી અને શેરાતું મરણ થવ હોવાથી વધે પશુ છે એમ કહું છે; પશુનું મરણ થવાથી અને શેરાતી હ પત્તિ થવાથી ધરે પશુ છે એમ કહું તથા સરખાતી હ પત્તિ થવાથી અને સરખાતું મરણ થવાથી અવરિવત પશુ છે એમ કહું.

૨ એક અત્યુદ્ધત વિરહમલ છે અને જીવું અત્યુદ્ધત તો સરખી સખ્યાવાચકીના હ પાદ અને મરણનો સમય છે એમ વિરહમલ જામે અવસ્થાનમલથી અર્થો જાણવો.

પ્રાણુતમા સખ્યેય માસો, આરણુ અને અચ્યુતમા સખ્યેય વર્ષો,
અને ઐવેયક,^૧ વિજય, વૈજયત, જયત અને અપરાજિતમાં
અસખ્ય હજાર વર્ષ, તથા સર્વાર્થસિદ્ધમા પલ્યોપમનો મખ્યેય
ભાગ

સિદ્ધો ઓછામાં ઓછો એક સમય અને વધારેમાં
વધારે આઠ સમય સુધી વધે છે, અને ઓછામાં ઓછો એક
સમય અને વધારેમાં વધારે છ માસ સુધી અવસ્થિત રહે છે

— શતક ૫, ઉદ્દે ૮

૫

દેવોનો વિષયભોગ

ગૌં—હે ભગવન્ ! દેવોનો ઇન્દ્ર અને દેવોનો ગણ
ગક જ્યારે ભોગવવા યોગ્ય દિવ્ય ભોગોને ભોગવવાને ઇચ્છે,
ત્યારે તે તેમને તે વખતે કેવી રીતે ભોગવે ?

મં—હે ગૌતમ ! તે વખતે તે એક મોટું ચક્રના જેવું
સ્થાન વિકુર્વે છે^૨ તેની લગ્યાઈ અને પહોળાઈ એક લાખ

૧ ઐવેયકના નીચલા ત્રણ ભાગમાં સખ્યાત ગત વર્ષો,
મધ્યમ ત્રિકમાં મખ્યાત હજાર વર્ષ અને હપરના ત્રણ ભાગમાં
મખ્યાત લાખ વર્ષ વિરહકાળ છે વિજયાદિમાં તે અસખ્યાત-
કાળ વિરહ છે સર્વાર્થસિદ્ધમા પલ્યોપમનો સખ્યેય ભાગ
વિરહકાળ છે આનંદ પ્રાણુતનો સખ્યાત માસ અને આરણુ-
અચ્યુતનો સખ્યાત વર્ષ વિરહકાળ છે

૨. ગકને સુધર્માસમાં ભોગસ્થાન છે, તેાપણ તેમાં માણુવક
તત્ત્વને વિષે દાખલામાં જિનના અસ્થિઓ છે, અને તેની પાસે
મૈથુનનિમિત્ત વિષયભોગ ન કરવા પડે માટે તે ખીણુ સ્થાન
વિકુર્વે છે

યો જનની અને પરિધિ ત્રણ સાખ સોળ હારે જસો
 મતાવીસ યો જન ત્રણ ઠોસ એકસો આઠાવીસ ધનુઃ જન
 ઠાઠક અધિક સાડાતેર આમળ છ તે યાનની ઉપર સખ
 જન મણીય જુમિભાગ દોષ છે તેના મધ્યભાગે એક
 મુઠર પ્રાસાદ દોષ છે તેની ઊંચાઈ પાંચસો ચોળન અને
 તેનો વિખાર અડીસો ચોળન દોષ છે તેમા આઠ યો જન
 જિન્દો એક મણિપીઠિકા દોષ છે તેની ઉપર એક મેઘી
 દેવદયા દોષ છે ત્યાં તે ઠક પોતપોતાના પરિવારજન
 આઠ પદરાશીજો નાથે નાટ્ય ગીત જન વાદિકા ઠન્દો
 વ' ભોમવવા ચોખ વિજ ભોતો ભોમવે છે ઠકની પેઠે
 ધ્રિયાનનુ પશુ સમજવુ, એ પ્રમાણે સનતકુમારનું પશુ નણવુ
 પરતુ તે મહંસ ૬ ૪૩ ચોળનનો નણવો તથા મણિ-
 પીઠિકા ઉપર ઠપ્પાન જ તે સિદ્ધામ્ન કહેવુ કારણકે ત્યાં
 રપઠમાત્રથી વિવ્યભોગનું રજ દોષ છે ૬ તે પ્રમાણ પ્રાણુત
 તથા અમ્યુત સુધી નણવુ પશુ જોનો ઝેદુલો પન્નિાર દોષ
 નો તદ્દસો અઢી કહેવો પોતપોતાના કલ્પના વિમળોતી

• જલનપતિ જલવર, જ્વાલિકા અને પહેલા વધા બીજા
 કલ્પના રેમાનિક નારજા રેનો મણુજની મારક કમસુજ
 ભોગને છે બીજા અને ધોધા કલ્પમા જીવા રપઠ દોષ પાંચમા
 અને છઠ્ઠા કલ્પમા રેવીઓના રૂપ એકરે જ, સાવમા અને
 આઠમ્પમા રેવીઓના ઠન્દ સાવજીને જ, અને નવમા-દશમા વધા
 ૧૧-૧૨મામા રેવીઓના વિવનથી જ સાવસ છે બીજા રપર્ક
 સુધી જ રેવીઓની હપતિ છે પણ તેા આઠમા રપમ સુધીના
 રેવોની કલ્પા સુજન તેમજ ત્યાં ઉપર પહેલો જલ છે નારજા
 નજ ઉપરના રેવોને કમસુજની અપેક્ષા નથી.

ઈચ્છાઈ જેટલી મહેલની ઈચ્છાઈ જાણવી અને ઈચ્છાઈના અડધા ભાગ જેટલો વિસ્તાર જાણવો ?

—શતક ૧૪, ઉદે. ૬

ગૌ.—હે ભગવન્ ' જ્યોતિષ્કના ઇંદ્ર અને રાજા ચંદ્ર અને મૂર્ચ કેવા પ્રકારના કામભોગોને ભોગવતા વિહરે છે ?

મ.—હે ગૌતમ ' જેમ પ્રથમ યુવાવસ્થાના પ્રાગભમા અવવાન કાઈ એક પુરુષે પ્રથમ ઈગતી યુવાવસ્થામા અળવાળી ભાર્યા સાથે તાજે જ વિવાહ કર્યો, પછી ધન મેળવવા તે ૧૬ વર્ષ મુઘી પરદેશ ચાલ્યો ગયો. પછી, તે ધનને મેળવી, ડાર્ય સમાપ્ત કરી, વિન્નરહિતપણે પાછો પોતાને ઘેર આવ્યો. પછી તેણે સ્નાન કરી, બલિકર્મોદિ કરી અઢાર પ્રકારના શાકાદિથી યુક્ત મનોજ અને શુદ્ધ ભોજન કર્યું, પછી સુદૃઢ ગયનોપચારયુક્ત વાસગૃહમા ઉત્તમ શૃંગારના ગૃહરૂપ, સુદૃઢ વેપવાળી, કલાયુક્ત, અત્યંત ગગયુક્ત અને મનને અનુદૂલ એવી સ્ત્રી સાથે ઇષ્ટ શબ્દાદિ પાંચ પ્રકારના મનુષ્યસબધી કામભોગ ભોગવતો વિહરે, તો હે ગૌતમ ! તે પુરુષ કામશાંતિ સમયે કેવા પ્રકારના સુખને અનુભવે ? ' હે

૧ ઈચ્છાઈ પહોળાઈ સનત્કુમાર અને માહેન્દ્રમા ૬૦૦×૩૦૦, ક્ષણ અને લાન્તકમા ૭૦૦×૩૫૦, શુક અને સહસ્રાર ૮૦૦×૪૦૦, આનત, પ્રાણત એમે આરણુ-અશ્વત્થના ૯૦૦×૪૫૦ સનત્કુમારથી માડીને આગળના ઇંદ્રો પરિવાર સહિત ભોગ ભોગવે છે, કારણ કે સ્પર્શમાત્રનો ભોગ ખીજની હાજરીમા અવિરુદ્ધ છે પણ શક અને ઈશાને દ્ર તો ગરીર દ્વારા વિષયભોગ કરતા હોવાથી પરિવાર સહિત જતા નથી

આમુખ્યમન ભગવત્ ત દુરુ ઉદાર સુખો અનુભવે દ
 જોતમ ' ને પ્રુપના કામભોગો કરતા વાનજ્યતરદેવોને અનત
 મણા વિશિષ્ટતર કામભોગો હાથ છે તેમનાથી અનુક્રે
 મિવાધના બવનવાસી દેવોને તેમનાથી અમુરકુમાર દેવોન
 નમનાથી મહા નક્ષત્રો અને તારાઓન અને તેમનાથી
 ચક્ર અને મુખને અનતમણા વિશિષ્ટતર કામભોગો હાથ છે

—શ્લોક ૧૨ છંદે ૬

૬

દેવોની બાપા

જો —હ ભાવન દેવો સવત કહેવાય ?

મ —ના જોતમ તેમ કહેવું એ જો છે પરંતુ
 તમ અમયત કહેવા એ નિનુર વચન છે તેમને સવત
 સવત કહેવા એ અછતુ છતુ કરવા જેવું છે પણ તમ
 નાસવત કહેવા

જો —હે ભગવન ! દેવો કઈ બાપામાં બોલે છે ?

મ —હ જોતમ દેવો અર્ધમાત્રથી માત્રમાં બોલે
 છે અને ત્યા બોલાતી બાપાઓમાં પણ તે ૮ બાપા
 વિશિષ્ટપ છે ૧

—શ્લોક ૫ છંદે ૪

૧ પ્રાહ્લ સંકૃત, માત્રથી પેતાથી ગૌરસેની અને અપજન
 એ સુખ્ય છે બાપામાંની માત્રથી માત્રાનું અને પ્રાહ્લનાપાત્ર
 કાંઈક કાંઈક રસપુ એ માત્રમાં છે તે અર્ધમાત્રથી
 કહેવાય —શ્લોક

૭

દેવોની શક્તિ

ગૌં—હે ભગવન્ ! દેવ પોતાની શક્તિ વડે ચાગ પાચ દેવવાસોને ઉલ્લઘન કરે, અને ચાર પછી ખીજની શક્તિ વડે ઉલ્લઘન કરે ?

મં—હા ગૌતમ ! અસુરકુમારો પણ આત્મશક્તિથી અસુરકુમારોના આવાસોનું ઉલ્લઘન કરે, ત્યાર પછી ખીજની શક્તિ વડે ઉલ્લઘન કરે એ રીતે વૈમાનિક મુખી જાણુવું

ગૌં—હે ભગવન્ ! અલ્પ ઋદ્ધિવાળો દેવ મહા ઋદ્ધિવાળા દેવની વચ્ચે થઈને જાય ?

મં—ના ગૌતમ ! તે પ્રમાણે સમાન ઋદ્ધિવાળો પણ મમાન ઋદ્ધિવાળાની વચ્ચે થઈને ન જાય, પણ જો તે પ્રમત્ત હોય તો તેમની વચ્ચે થઈને જાય

ગૌં—હે ભગવન્ ! શુ તે દેવ સામેના દેવને વિમોહ પમાડીને જઈ શકે, કે વિમોહ પમાડ્યા વિના જઈ શકે ?

મં—હે ગૌતમ ! વિમોહ પમાડીને જઈ શકે ? મહાઋદ્ધિવાળો દેવ તો અલ્પ ઋદ્ધિવાળા દેવની વચ્ચે થઈને—તેને વિમોહ પમાડ્યા વિના, કે વિમોહ પમાડીને—જઈ શકે

એ પ્રમાણે અલ્પ શક્તિવાળો અસુરકુમાર મહાશક્તિવાળા અસુરકુમારની વચ્ચે થઈને જઈ શકે વગેરે વૈમાનિક

૧ એ પ્રમાણે શસ્ત્રપ્રહાર કરીને જઈ શકે, એ વિદ્વલ્પ પણ જાણુવો

નુષીના વિકલ્પો સમજ્યા. એ પ્રમાણે જાણ સક્રિયતા
 હવે અને મદાસક્રિયતાથી દેવી વગેરે, તથા જાણ સક્રિયતા
 થી અને મદાસક્રિયતાથી દેવ વગેરે, તથા જાણ સક્રિયતા
 થી અને મોગી સક્રિયતાથી દેવી વગેરે માટે પણ સમજવું

—સતક ૧ ઉદે ૩

મૌ —‘દ ભગવત્’ મેઘા પસ્તિસ્તાથી દેવ ભાવિ
 તાત્મા જનમારતી વચ્ચે થઈને જાય ?

મ —‘દ ભૌતમ’ દેવો ને પ્રકારના છે માલિમિધ્વદિ
 જન જમાવિસમ્પદદિ તેમાં ને માર્ગ છે ને તે
 જનમારન લોઈને વડનો નથી તથા તે તેની વચ્ચે થઈને
 નય પણ ને જમાવિ છે ને તે તેન લોઈને નમે છે
 તેથી તે ન નય.

મૌ —‘દ ભગવત્’ નારદેશ્ય સત્કાર, સ માન વડન
 જમ્પુત્તમ અંજલિરજુ, આસનપ્રદાન, આસનાનુપ્રદાન^૧
 સામા જવું, મેઘાની મેવા કરવી, અને નય તારે તેની
 પાછળ જુ, ઇત્યાદિ વિનય છે ?

મ —ના ભૌતમ તેવું જ પૃથ્વીકાલિકથી માંડીને
 મતુરિદ્ય જીવો સમધિ પણ જણવું પમેદ્યિ તિયમેશ્ય
 સ્વકારાદિ દેવ છે પણ આસન આપવું, અને દેસ્વતું એ ને
 નથી જસુરકુમારાદિ દેવો તથા મનુષ્યોમાં તે નથી વિનય છે

—સતક ૧૪ ઉદે ૩

૧. ચીરવ શાસ્ત્ર ન્યક્તિ મારે જાસનને ક્રિક આતથી બીજે
 રજાને લખવું

દેવો વગેરે ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય ? ૧૬૭

મોટી ઋદ્ધિવાળો દેવ હનુરૂપો ધાગણુ ડરી હનુર
ભાપા બોલવા મમર્થ છે

—શતક ૧૪, ઉદ્દે ૯

૮

દેવ મરીને ક્યાં જાય ?

ગૌં—હે ભગવન્ ! મહાઋદ્ધિવાળો દેવ મગણુ પામીને
તુગ્ત જ એ શરીરને જ ધાગણુ ડરનાગ નાગોમા (એટલે કે
જેઓ નાગનુ શરીર છોડીને મનુષ્ય શરીર પ્રાપ્ત કરી મોક્ષ
પ્રાપ્ત કરે તેઓમા) ઉત્પન્ન થાય ?

મં—હા ગૌતમ ! ત્યા તે નાગના જન્મમા અર્ચિત,
વન્તિ, પૂજિત, દિવ્ય, પ્રધાન, સત્ય, તથા સલાવપાતરૂપ (જેની
મેવા મકલ છે તેવો), થઈને તે સસારનો અત ડરે, અને
પામે રહેલા પૂર્વના મળધી દેવોએ જેનુ પ્રતિહારકર્મ કર્યું
છે, તેવો થાય ત્યાથી મરણુ પામીને તે સિદ્ધ થાય, અને
મુક્ત થાય એ પ્રમાણે એ શરીરવાળા મણિમા અને એ
શરીરવાળા વૃક્ષોમા પણ જાણુવુ પણ જે વૃક્ષમા ઉત્પન્ન
થાય, તે વૃક્ષ સમીપમા રહેલા દેવ વડે કૃતપ્રાતિહાર્ય
(રક્ષણુદિ કાર્ય)વાળુ થાય, તથા તેની આમપાસ છાણુ
વગેરે વડે લીંપેલ અને ખડી વગેરે વડે ઘોળેલ ચોતરો હોય
—શતક ૧૨, ઉદ્દે ૮

૯

દેવો વગેરે ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય ?

૧ નૈરયિકો

પ્રં—નૈરયિકો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય ?

૬ - મનુષ્યોમાંથી અને નિવ ચપાનિરોધથી (૧) મ
 ન તિવ ચા પશુ પચ્ચિવ પથોમ મગી અને અમગી
 નમુના નમા અમગી પચ્ચિવ નિવ ચ નાને નરક-
 ૧ રીમા ઉત્પન્ન થાય તેમા રત્નામમા ઉપન થનાગ વિ
 નીમની રિમના સમગતી તેઓ એક મમલ જોખમા જોગ
 અક મે મનુ અને વધારેમા વધારે ન જ્ઞાન કે અમજ્ઞાન
 ઉપન થાય નમના સરીર છર્ણુ^૧ મદનનાભિપ્રાયગા દાવ
 નમી ઉચ્છર્ણ જોખમા જોડી આમજના અસજ્ઞાતના
 બામની અને વધારેમા વધારે એક દ નર ચો નમી દાવ
 નમનુ સ ધાન (સરીરાનુનિ) દુકક દોષ^૨ તેમન પ્રથમ મનુ
 ન થાજી દાવ તેઓ મિધ્યાન્ટિ^૩ નાવ નમના મનિ અને મન ન
 અજ્ઞાન દાવ વચન અને કાવ એ ન વ્યાપાર દોષ આદાર
 બવ મયુનપરિમલ એ ચાર મગા દાવ ચારે કાવ દાવ
 પાચ ઉચ્ચિવ નાવ રે ના કાન માગ્ધુનિક એ ત્રણ સમુદ્ધાન
 દાવ મુખ આ દુખ ના વેદના દોષ નપુસકવે^૪ દાવ
 તથા તમના અધ્યવસાના પ્રસન્ન તમ / અપ્રસન્ન દાવ ન
 નરવિક થાય ફરી તિવ ચ થાય અને ફરી નરવિક થાય
 એવુ મમનામમન ન બવ પથેન કરે^૫ આ પ્રમાણે નીચ
 અનેક વચનવાચ તથા અનેક વિભાગો પાડીને મળમા વિસ્તાર

૧ એવે કે સેવાર્થ — ૭૬ ૭ સદ્ગત્યોની વિરતો મારે
 જુઓ આ માવાનું અવિમ ઉપદેસ પુસ્તક પા ૧૨૭

૨. જુઓ ઉપરનું પુસ્તક પા ૧૭

૩. અર્થાત્ જીવ ભવમા નારક થઈ તે ફરી અસગી ૫
 તિવ ચ ન થાય પણ અવરથ સગીપણુ પ્રાપ્ત કરે

છ^૧ તે જોમકે - જે તે જવન્ય આયુષવાળા રત્નપ્રભાના નારંગી તરીકે ઉત્પન્ન થાય તો, ઉત્કૃષ્ટ આયુષવાળા નારંગી તરીકે ઉત્પન્ન થાય તો, અથવા તે અમલી તિર્યચ પોને જવન્ય સ્થિતિવાળો હોય તો,^૨ અથવા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળો હોય તો, પાછો પોને જવન્ય આયુષવાળો હોઈ રત્નપ્રભામાં જવન્ય આયુષવાળો થાય, અથવા ઉત્કૃષ્ટ આયુષવાળો થાય; તથા પોને ઉત્કૃષ્ટ આયુષવાળો હોઈ રત્નપ્રભામાં જવન્ય અથવા ઉત્કૃષ્ટ આયુષવાળો થાય — એ પ્રમાણે^૩ આ મલી પચેદ્રિય તિર્યચ મખ્યાતવર્ષ આયુષવાળા તથા પર્યાપ્તમાથી જ આવે, અને સ્નાને પૃથ્વીઓમાં ઉત્પન્ન થાય તેમની બાળતમા રત્નપ્રભામાં જ્યે સહનન ડહેવા, જ્યે સમ્થાન ડહેવા, જ્યે ક્ષેમ્યા ડહેવી, ત્રણ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન વિકલ્પે ડહેવા, ત્રણ યોગ, ત્રણ વેદનાઓ અને પાચ સમુદ્ધાતો ડહેવા^૪ અને ગમનાગમન બેથી આઠ ભવ મુર્ધા ડહેવું પોને જવન્ય સ્થિતિવાળો હોય તો તેની ગિચાઈ આગળના અસખ્યાતમા ભાગથી માડી બેથી નવ ધનુષ મુધીની ડહેવી, ત્રણ ક્ષેમ્યા, મિષ્ઠાદષ્ટિ, બે અજ્ઞાન અને ત્રણ સમુદ્ધાત

૧ તેની બધી વિગતો આપવી નિરર્થક છે જે જે વિશેષતાઓ છે તે નોંધ વગેરેમાં દેક્યા આપી છે

૨ તેને અપ્રશસ્ત અધ્યવસાયો જ હોય, તેનું આયુષ્ય અતર્મુહર્તાનું જ હોય

૩ નિર્વિશેષણ, પર્યાપ્ત, અને અસંખી, તથા એ ત્રણ જવન્ય સ્થિતિને અપેક્ષી તથા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને અપેક્ષી એમ ત્રણ નવ વિકલ્પો ગણવા

૪ અત્ય બે મનુષ્યને જ હોય

કહેવા એ પ્રમાણે શર્કરાપ્રમાદિનું બલુવું પણ વાયુના પ્રમાણ પાંચ સહનન પદપ્રમાણાં ચાર, ધૂમપ્રમાણાં ત્રણ, તમ પ્રમાણ એ અને તમગતમ પ્રમાણાં પ્રથમ સહનન કહેવું વળી તેમાં ત્યાંવદ^૧ ન કહેવો. વળી એ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા નારંગમાં ઉત્પન્ન થાય તેા ત્રણથી પાંચ ભવ કહેવા તે પેઠે ભવન્ય સ્થિતિવાળો હોય તેા ત્રણથી સાત ભવ કહેવા તથા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળામાં ઉત્પન્ન થવાનો હોય તેા ત્રણથી પાંચ ભવ કહેવા તેવું ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળામાં થવાનો હોય ના બલુવું.

૨ તે તે મનુષ્યોમાંની જાતીને ઉત્પન્ન થાય તેા પર્ણામ સખ્યાન આબુધવાળા મરીમાંથી જ આવે, અને માને પૃથ્વીમાં ઉત્પન્ન થાય. રત્નપ્રમાણાં ૭ સહનન, જિવાઈ બેથી નવ આમળથી માંડીને પાંચસો. ધનુષ (માછી નધુ નરી પચ્ચેદિય તિયૈચની પેડે પણ) ચાર શાન, અને ત્રણ અઘાન વિઠ્ઠપે,^૧ તથા ૭ સમુદ્રપાત કહેવા. એ તે મનુષ્ય પોને તમન્ય કાળની સ્થિતિવાળો હોય તેા જિવાઈ બેથી નવ આમળ કહેવી ત્રણ શાન અને ત્રણ અઘાન વિઠ્ઠપે કહેવાં પાંચ સમુદ્રપાત^૨ કહેવા, અને એ તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળો હોય, તેા જિવાઈ પાંચસો ધનુષ કહેવી.

૧ સીંગો છઠી નરક ૫ ની મુખી જ વપડે ૭

૨ એ મનુષ્ય જવધિ મનપ્રવવ અને જ્ઞાદારક સરીક પ્રાપ્ત કરી નરકમાં જવડે તેને જાર જ્ઞાન અને ત્રણ અઘાન વિઠ્ઠપે હોય.

૩ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળાને જ જ્ઞાદારક સમુદ્રપાત કહેવે તેથી

દેવો વગેરે ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય ? ૭૦૧

શર્કરાપ્રભામા ઊંચાઈ બેથી નવ હાથથી માડીને પાચસો ધનુષ સુધી કહેવી જો તે પોતે જન્મન્ય સ્થિતિવાળો હોય તો તેની ઊંચાઈ બેથી નવ હાથ કહેવી, અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળો હોય તો પાચસો ધનુષ કહેવી એ પ્રમાણે છઠ્ઠી પૃથ્વી સુધી જાણુવું, પણ ત્રીજી પૃથ્વીથી એક એક સહનન ઘટાડવું મમમ નરકમા પ્રથમ સહનન કહેવું, સ્ત્રીવેદ ન કહેવો, અને બે ભવ કહેવા.

૨ ભવનવાસી

૧ અસુરકુમારો તિર્યચો અને મનુષ્યોમાથી આવે— (એ વિગત નૈરયિકા પ્રમાણે જાણવી) ૧. અ પર્યાપ્ત અસરી પચેદ્રિય તિર્યચ પોતે જન્મન્ય સ્થિતિવાળો હોય તો તેને પ્રશન્ત અધ્યવસાય કહેવા.

આ સરી પચેદ્રિય તિર્યચ સખ્યાત તેમ જ અસખ્યાત આયુષવાળામાથી આવીને ઉત્પન્ન થાય તેમા અસખ્યાતને પ્રથમ સહનન, ઊંચાઈ બેથી નવ ધનુષથી માડીને છ ગાઉની, મમયતુરસ્ત્ર સમ્પ્રાપ્ત, મિચ્યાદષ્ટિ, બે અજ્ઞાન ત્રણ યોગ, ચાર સજ્ઞા, ચાર કપાય, પાચ ઇદ્રિયો, ત્રણ સમુદ્ધાત,^૧ બે વેદના, બે વેદ,^૨ બે અધ્યવસાયો, અને બે ભવ કહેવા પોતે જન્મન્ય આયુષવાળો હોય તો ઊંચાઈ બેથી નવ ધનુષ અને ગર્ભક અધિક એક હજાર ધનુષ કહેવી.

૧ તે સમુદ્ધાત કરીને પણ મરે છે અને ક્યાં વિના પણ મરે છે

૨ અસખ્યાત વર્ષવાળા નપુ સકલેદવાળા ન થાય — દીક્ષા.

૬ સંખ્યાત વરવાળામાંથી આવે તો રત્નપ્રભા સુમાન નહ્યું પણ મેંસ્યા ત્યાર કહેવી અભ્યવસાય પ્રસન્ન કહેવી.

૭ મનુષ્યોથી આવે તો સગ્નીમાંથી આવે સંખ્યાત ન્યા અસંખ્યાત વય આયુષ્વળામાંથી આવે, અમંખ્યાત વરવાળાના શરીરની ઊંચાઈ ઓછામાં ઓછી કાર્ક અધિક પાંચમો ધનુષ અને વધારેમાં વધારે ત્રણ માઈ કહેવી. નાહી તિયમ્બેનિકાની પેઠે કહેવું પણ પોતે જન્મ-જ સ્થિતિયત્રો હોય તો શરીરની ઊંચાઈ કાર્ક અધિક પાંચમો ધનુષ કહેવી અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળો હોય તો ત્રણ માઈની કહેવી.

સંખ્યાતવરવાળા પર્ણામમાંથી જ આવે, તેમનું રત્ન પ્રભામાં ઉત્પન્ન થનાર મનુષ્યો જેવું કહેવું.

નામકુમારો તિયમ્બો અને મનુષ્યોમાંથી આવેને ઉત્પન્ન થાય છે તિર્થંવાની નામનમાં અસુરકુમારો જેવું કહેવું સગ્ની પચેદિવ સંખ્યાત તેમ જ અસંખ્યાત વયના આયુષ્વળા કહેવાં સંખ્યાત વયવાળા પર્ણામમાંથી જ આવે. મનુષ્યોમાં સગ્નીઓમાંથી આવે બીજું અસુરકુમારની પેઠે કહેવું અસંખ્યાત વયવાળા સગ્ની મનુષ્યની ઊંચાઈ કાર્ક અધિક પાંચમો ધનુષથી ત્રણ માઈ સુધીની કહેવી. સંખ્યાત વયવાળા પર્ણામમાંથી જ આવે.

એમ સ્તનિકકુમાર સુધી કહેવું.

૩ ઐઠદિવારિ તિર્થં

પૃથ્વીકાવિકા તિયમ્ મનુષ્ય અને દેવતા બાવીને ઉત્પન્ન થાય છે.

૧ ને તિર્થંમાંથી આવે, તો ઐઠદિવથી માંડીને પચેદિવ તિર્થંમાંથી આવે.

અ જો પૃથ્વીકાયિકમાથી જ આવે, તો તેમનું સહનન જન્મ લેાય, તેઓ નિરતર અસખ્યાતા ઉત્પન્ન થાય, તેઓનું શરીર ઓછામા ઓછું અને વધારેમા વધારે આગળના અમખ્યાતમા ભાગ જેટલું હોય, તેઓની આકૃતિ મસૂરની માળ જેવી હોય તેઓને ચાર લેશ્યા, મિત્યાદષ્ટિ, મતિ અને શ્રુત જે અજ્ઞાન, કાયયોગ, ચાર સજ્ઞા, ચાર કષાય, અપર્ગેન્દ્રિય, ત્રણ સમુદ્વાત, જે વેદના, નપુસક વેદ, બને પ્રજાગ્ના અધ્યવસાય, અને જેથી માડીને સખ્યાત ભવ હોય

ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળામા ઉત્પન્ન થાય, તો તે નિરતર એક-એ-ત્રણ, સખ્યાતા કે અસખ્યાતા ઉત્પન્ન થાય, તેમને જેથી આઠ ભવ હોય પોતે જન્મન્ય સ્થિતિવાળો હોય, તો ત્રણ લેશ્યાઓ^૧ કહેવી, તથા અપ્રશન્ત અધ્યવસાય કહેવા, પોતે જન્મન્ય સ્થિતિવાળો હોઈ, ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળામા ઉત્પન્ન થાય, તો એક-એ-ત્રણ, સખ્યાત કે અસખ્યાત ઉત્પન્ન થાય એમ કહેવું, તથા જેથી આઠ ભવ કહેવા

આ અપૃકાયિકમાથી આવે, તો તેના શરીરની આકૃતિ નિતિશુક-પરપોટા-જેવી કહેવી, જેથી આઠ ભવ કહેવા, કે અસખ્યાત ભવ કહેવા

હ તેજસ્કાયિકનું શરીર સોયના સમૂહ જેવું કહેવું, ત્રણ લેશ્યાઓ કહેવી ૨

૧ જન્મન્ય સ્થિતિવાળામા દેવો ઉત્પન્ન નથી થતા, તેથી તેમા તેજલેશ્યા ન હોય — ટીકા

૨ અપકાયિકમા તો દેવ પણ ઉત્પન્ન થાય એટલે ચાર નહીં હતી — ટીકા

ક. વાયુકાષિકનું સરીર ખગના આકારનું કહેવું

૩ વનસ્પતિકાષિકની આકૃતિ અનેક પ્રકારની કહેવી
સરીરનું પ્રમાણ આમળના અસખ્યાતમા ભાગથી માપીને
એક હજાર ચોત્તર ગેટાં કહેવું

૪. બેઠકવિધી આવે તો પશીમ અને અપશીમ
બનિમારી આવે એક સમયે એક-એ-વજુ સખ્યાત ૬
અસખ્યાત કૃપાન ધામ તમન હવડું સુદનન, શિશ્ય
આમળના અસખ્યાતમા ભાગથી ૧૦ ચોત્તર મુધીની ફૂલ
સ ધાન, તજુ લેખા, બે દણિ, બે ગ્રાન અને બે અગ્રાન
(અવસ્થ) વચન અને કાચ એ બે ચોગ ચાર સગા
ચાર ક્યામ બે ઇંદિય તથા તજુ સમુદ્ધાત કહેવા નાહીનું
ફૂલીકાષિકની પેઠે કહેવું બેની માપિને સખ્યાત ભવ કહેવડ
પેલે ન્યન્ય મિતિવલો હાથ તો આમળના અસખ્યાતમા
ભાગ નેટાં સરીર, મિત્યાદણિ બે અગ્રાન કાચચોગ,
અપ્રસૂત અખ્યવસાય તથા બેથી આઠ ભવ કહેવડ

૫ તજુ ઇંદિયનું પણ તે પ્રમાણે તજુ પણ
સરીરની શિશ્ય વધારેમા વધારે તજુ માફ કહેવી, તજુ
ઇંદિયો કહેવી

૬ ચરિદિયનું પણ તે પ્રમાણે પણ વધારેમા વધારે
ચાર નાહીની શિશ્ય તથા ચાર ઇંદિયો કહેવી

૭ પચેદિયમાથી આવે તો સગી અને અસગી
બનિમાથી આવે અસગીએ પશીમ અને અપશીમ બનિમાથી
આવે સરીરની શિશ્ય આમળના અસખ્યાતમા ભાગથી
માપીને એક હજાર ચોત્તર કહેવી પાંચ ઇંદિય તથા બેથી

આઠ ભવ ડહેવા મજીઓ મજ્યાત વર્ષ આયુપવાળામાથી જ આવે શરીરની ઊંચાઈ આગળના અસખ્યાતમા ભાગથી માડી એક હજાર યોજન ડહેવી, પોતે જવન્ય સ્થિતિવાળા હોય, તો ઊંચાઈ માત્ર આગળનો અસખ્યાતમો ભાગ ડહેવી ત્રણ ક્ષેત્રા, મિથ્યાદષ્ટિ, એ અજ્ઞાન, કાયયોગ, ત્રણ સમુદ્ધાનો અને અપ્રશસ્ત અધ્યવસાયો ડહેવા

૨ જે મનુષ્યથી આવે તો સગી અને અમગી બનેમાથી આવે મગી સખ્યાત વર્ષના આયુપવાળામાથી જ આવે, તથા પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત બનેમાથી આવે મજ્યાતવર્ષવાળાનું શરીર આગળના અસખ્યાતમા ભાગથી માડીને પાચમો ધનુષ જેટલું ડહેવું

૩ જે દેવોમાથી આવે તો ચારે વર્ગોમાથી આવે

અ અનુકુમારો એક-બે-ત્રણ, સખ્યાત કે અમજ્યાત ઉત્પન્ન થાય, તેઓ છયે સહનન રહિત હોય (કારણકે તેમને અસ્થિ, શિરા અને આયુ ઇત્યાદિ નથી, પણ તેમના પુદ્ગલો ઇષ્ટ, અને મનોજ છે) તેમના શરીરની ઊંચાઈ આગળના અમજ્યાતમા ભાગથી માડીને સાત હાથની ડહેવી અને વૈક્રિયશરીરની આગળના સખ્યાતમા ભાગથી માડીને એક સાખ યોજન ડહેવી સસ્થાન સમયતુરસ્ત ડહેવું, વૈક્રિયનું અનેક પ્રકારનું ડહેવું ચાગ ક્ષેત્રાઓ, ત્રણે દષ્ટિ, ત્રણે જ્ઞાન (અવશ્ય) અને ત્રણ અજ્ઞાન (ત્રિહ્યે^૧), ત્રણ યોગ ચાર

૧ સમ્યગદષ્ટિને ત્રણ જ્ઞાન અવશ્ય હોય, મિથ્યાદષ્ટિને ત્રણ અજ્ઞાન હોય છે, પણ જેઓ અસજ્જીમાથી આવે તેઓને અપર્યાપ્ત અવન્યામા વિલગ નથી હોય

સગા ચાર કામ પાંચ ઉદ્ધિય પાંચ સમુદ્ધાન એ
 વેદના એ વેદ અને અધ્યવસાયો અને એ બવ હોય છે
 નામકુમાર વજેરેનું પણ તેમ જ નળણું મા વાન
 ચત નું પણ તેમ જ હ તેવું જ ન્લોપિતિકાનું પણ તેમને
 એક તેજેહેસ્થા જ કહેવી તથા ત્રણ જ્ઞાન અને ત્રણ
 અજ્ઞાન અવસ્થા કહેવાલ છે વૈમાનિકામાં કપોપપન્નમાંથી જ
 આવે અને તે પણ સૌધમ અને ઇશાન એ બેમાંથી /
 નમનું ન્લોપિતિક પ્રમાણ નળણું.

*

અપકાચિકાનું પૃથ્વીકાચિકાની જેમ નળણું તેવું જ
 તત્ત્વકાચિકાનું પણ પરતુ તેઓ દેવોમાંથી આવતા નથી
 એમ કહેવું વાયુકાચિકાનું પણ તેજ્જ્વલિકાચિકાની જેમ નળણું
 વનસ્પતિકાચિકાનું પૃથ્વીકાચિકાની જેમ નળણું પણ અનુક
 વનમાં નિ તર અનત છવ ક્રપન થાય છે એમ કહેવું
 અને બવ બેથી માડીન અનત કહેવા

*

*

*

નેરવિષયો પૃથ્વીકાચિકાની જેમ નળણું પણ
 અપકાચિકાથી માડીને ચતુરિંદ્રિયો સાથે બાહ અને સંખ્યાત
 બવો કહેવાલ પચેંદ્રિય તિર્થ્યો અને મનુષ્યો સાથે બાહ
 બવા કહેવાલ દેવોમાંથી આવતા નથી એ પણ કહેવું

તેવું સામાન્ય રીતે ત્રણઉદ્ધિયનું નળણું તથા ચાર
 ઉદ્ધિયનું પણ નળણું

*

*

*

પચેંદ્રિય તિર્થ્યો નેરવિક, તિર્થ્યો મનુષ્યો અને
 દેવોમાંથી પણ આવે જ જ નેરવિકોમાંથી આવે તો અને

દેવો વગેરે ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય ? ૭૦૭

પૃથ્વીના નૈગયિકામાથી આવે રત્નપ્રભાના નારકનું અમુરકુમાર જેવું કહેવું, પણ તેના પુદ્ગલો અનિષ્ટ અને અમનોજ કહેવા શરીરની અવગાહના આગળના અસખ્યાતમા ભાગથી માડીને સાત ધનુષ્ય, ત્રણ હાથ અને ૭ આગળની કહેવી વૈક્રિયની આગળના સખ્યાતમા ભાગથી ૫૬૨ ધનુષ્ય અને અઠી હાથ કહેવી તેમને હુડક સુધાન, ડાપોતસેશ્યા, ચાર સમુદ્ધાત, નપુસકવેદ, અને બેથી આઠ ભવ કહેવા શર્કરાપ્રભાનું પણ એ પ્રમાણે કહેવું પણ અવગાહના પ્રજ્ઞા ૦ ૫૬ ૨૧, ૫, ૪૧૭-૧૭ માં કહ્યા પ્રમાણે કહેવી તથા ત્રણ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન અવશ્ય કહેવા એમ છઠ્ઠી સુધી જાણવું પણ અવગાહના, સેશ્યા આદિમા ફેર સમજી લેવો.

માતમી પૃથ્વીના નારકને બેથી ૭ ભવ, કહેવા

આ જો નિર્ચયોમાથી આવે તો બધું પૃથ્વીકાયિક પ્રમાણે જાણવું પૃથ્વીકાયિકને બેથી આઠ ભવ કહેવા, એમ ચતુર્વિદ્રિય સુધી જાણવું પચેદ્રિયમાથી આવે તો મંજી-અસરી બનેમાથી આવે ૬૦, પૃથ્વીકાયિક પ્રમાણે જાણવું અસરી ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિવાળામા ઉત્પન્ન થાય તો રત્નપ્રભા પેઠે જાણવું, પણ પરિમાણ એક-બે-ત્રણ અને સખ્યાતા કહેવું પોતે જવન્ય સ્થિતિવાળો હોય, તો પૃથ્વીકાયિક પેઠે જાણવું પણ બેથી આઠ ભવ કહેવા

સરી સખ્યાત વર્ષના આયુષવાળામાથી જ આવે જો તે ઉત્કૃષ્ટકાળની સ્થિતિવાળામા ઉત્પન્ન થાય, તો પરિમાણ એક-બે-ત્રણ અને સખ્યાત કહેવું શરીર આગળના

અન્યમાનમા ભાગથી માટીને એક દાગ ચોળાન કંડુ
જાળી મધુ તપમા પ્રમાણે

૬ જે મનુષ્યોમાંથી આવે તે મગી અને અમગી
મનમાંથી આવે. મગી અન્યાયવર્તી આયુરવાજામાંથી આવે.
તથા તે પશીમ અને અપશીમ મનમાંથી આવે. મગી
મનુષ્યની જાણ વજાનના પૃથ્વીકાચિકની પેઠે નહીં
તે જે કૃષ્ણ કાચવાજામાં ન મે તે તે સગીરપ્રમાણ જેથી
નવ આમગથી માટીને પાચસો ધનુર કંડુ અને જે ભવ
કંડવ.

૭ દેવોમાંથી આવે તે ચારે વર્ગોમાંથી આવે.
વમાનિકમાંથી આવે તે કંપોપપત્તમાંથી અને તે પણ
નદસા કંપ મુખીનામાંથી આવે. સૌધમદેવને જેથી આવે
ભવ કંડવ. તેમજ સનતકુમાર માટે અને બ્રહ્મસોકમાં
એક પણ કંડવી અને જાણી નવખે શુકલ કંડવી. વેદમાં
પુરુષે કંડવે.

૪ મનુષ્ય

મનુષ્યો ચારે ગતિમાંથી આવે. જ નારીકર્મા માનમી
પૃથ્વીનામાંથી ન આવે.^૧ જા તિર્થંચોમા તેજરકાચ અને
વાયુકાચમાંથી ન આવે. દેવોમાંથી આવે તે ચારે ગતિમાંથી
આવે.

જે પ્રમાણે મધુ પચોદ્વિતિય^૨ પ્રમાણે સદામાર
દેવો સુધી કંડુ જ્ઞાનન પ્રાણત, આરણ્ય અને જ પુતર્ણ
પણ તેમ સમગ્ર જેવું

૧ પરિમાણ જો વધારેમાં વધારે સંખ્યાના કંડે.

દેવો વગેરે ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય ? ૭૦૯

સ્પષ્ટાતીતમા પણ ગ્રંથેયક અને અનુત્તરૌપપાતક
જનમાથી આવે. ગ્રંથેયકદેવને વૈક્રિય શરીર ન હોવું, તેની
અવગાહના આગળના અમજ્યાતમા ભાગથી માડીને એ
હાજની હોવી સમયતુરસ્ત મજ્જાન, તથા પાત્ર મમુદ્ધાતો
હોવા, પણ વૈક્રિય તથા નૈજન તેઓ કરી શકતા નથી કે
કરે પણ નહિ, એમ કહેવું

અનુત્તરૌપપાતિકમા પણ પાત્રેમાથી આવે પ્રથમ ચાગુ
ગ્રંથેયક મુજબ જાણવું, પણ અવગાહના આગળના
અમજ્યાતમા ભાગથી માડીને એક હાથ કહેવી મમ્યગદાદ
હોવી ત્રણ જ્ઞાન અવશ્ય હોવા એથી ચાગ ભવ હોવા
સર્વાર્થમિદ્ધની અજાતમા તે પ્રમાણે જાણવું પણ એ
ભવ હોવા

૫ દેવો

વાનગ્યતર દેવોનું નાગકુમારો જેવું જાણવું

જ્યોતિષિકોનું પણ તેમ જ જાણવું, પરંતુ તિર્યચોમા
તે સગી પચેદ્રિય તિર્યચોથી ઉત્પન્ન થાય એમ કહેવું તેઓ
સખ્યાતા કે અમજ્યાતા વર્ષના આયુષ્યવાળામાથી આવે
અસખ્ય વર્ષવાળાનું શરીરપ્રમાણ એથી નવ અને ૧૮૦૦
ધનુષ્યી કાર્દ વધારે હોવું

અમજ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા મનુષ્યની અવગાહના
કાર્દ અધિક નવમો ધનુષ્યથી ત્રણ ગાઉ મુધીની જાણવી

મૌધર્મદેવોનું જ્યોતિષિક ઉદ્દેશ પ્રમાણે જાણવું
અમજ્યાત વર્ષવાળા સગી પચેદ્રિય તિર્યચને એ દષ્ટિઓ
કહેવી, એ જ્ઞાન કે અજ્ઞાન અવશ્ય કહેવા સખ્યાત
વર્ષવાળાને એ દષ્ટિ, એ જ્ઞાન અને એ અજ્ઞાન અવશ્ય કહેવા

અસખ્ય વરના આગુધવાળા સગી મનુષ્યનું પ્રમાણ એથી
૧૦ માટેનું કહવું

સુન્દરકુમારોની ઉત્પત્તિ સ્કંદાગ્રખાની ૫૬ તથા
માઠ અઠસોઃ અને સદસાગ્ર સુધી એ પ્રમાણે વધુ
સાતક વચ્ચેમાં જન્મ-જ્ઞાતિવાળા તિર્થચરોનિકો ૭ સખાઓ
કહેવી અઠસોઃ અને સાતકમાં પાંચ મદનન કહેવાં તથા
મહાશુક અને સદસારમાં ચાર કહેવાં ૧

આનંદ દેવોમાં તિર્થચરોનિકો ઉત્પન્ન નથી થતા
મજ્જાત વરવાળા પર્વામ સગી મનુષ્યને ત્રણ સદનન કહેવાં
અને ત્રણથી સાત ભવ કહેવા. મૈત્રેયક દેવોને એ સદનન
કહેવા. વિજય વૈ જ્યેષ્ઠ જ્યેષ્ઠ અને અપરગણિતમાં પ્રથમ
મદનન કહેવું અને ત્રણથી પાંચ ભવ કહેવા. મનુષ્યની જાતમાં
પ્રથમ સદનન કહેવું મર્વાસલિદ દેવોની જાતમાં સગી
મનુષ્યને ત્રણ ભવ કહેવા, સગી મનુષ્ય પોતે જન્મ-જ્ઞાતિ
જ્ઞાતિવાળો હોય તો પ્રમાણ એથી નવ દાખ કહેવું

— સ્કંદ ૨૪

૧૦

દેવની સરખ

ઓ — હે ભગવન્ મોટી શક્તિવાળો દેવ મરણ મનને
ચકવનો સરખને લીધે ઘેરલાઠ કાળ સુધી આદાર નથી કરેતો ૧

મ — હા જોતમ ૧ ત્યારે દેવ મરવાની તૈયારીમાં તમા
છ ત્યારે પોતે ત્યાં ઉત્પન્ન થવનો છે તે દેહાણને — પુગ
દાગ ભાગવાલી જાના ગર્ભાશયને — તેમને સરખા ૭
તથા તેને પૃથ્વા આવે છે કારણકે પોતાની ઉત્પત્તિમાં મહાકાળ

૧ આ વકાન્વવા તિર્થચરો અને મનુષ્યોને આસરીને જણવી

સીધું વગર કારણ છે એમ ન જુઓ છે આમ અગ્નિની
સીધે એમ ન પડ્યાથી તે ન આહાર નથી હોતા ૨ અને
પડી બળથી થતી પીડા વાળા કાળ મરત ન થાયી આહાર
હોય પડી તેનું દેવઆયુષ્ય મર્યાદા નહીં થતાં તે ત્યાં
હિપ્ત થાય છે ત્યાં આયુષ્ય ભોગવે છે તે આયુષ્ય
મનુષ્યનું જાયતું ૩

— અનંત ૧ કુદૃશ ૭

ટિપ્પણ

દેવલોકો વિષય શોડીઃ સામાન્ય લક્ષણો અંતર એકાગ્રિત
છે

૧. દેવોના આઠ વર્ગોમાંથી ત્રીજા વર્ગ — ત્યોતિષ્ઠા
માત્ર પીત — તેજસ્વેશ્વર્યા જ છે આદીયા શ્વેત્યાના અર્થ
શ્વેતસ્વેશ્વર્યા એટલે કે શારીરિક વર્ણ મનજીવો અધ્યત્માય-
વિગેષદય ભાવશ્વેશ્વર્યા તા આર નિકાયોના દેવોના હોય
હોય છે

૨ હિપ્તતા આર દેવવર્ગો છંદ, મામાનિક આદિ
દશ વિભાગોમાં વિભક્ત છે ૧ મામાનિક આદિ ગદ્યા
પ્રકારના દેવોના સ્વામી છંદ કહેવાય ૨ આયુષ્ય આદિના
છંદની સમાન એટલે કે જે અમાત્ય, પિતા, ગુરુ આદિની
માફક પૂત્ય છે, પરંતુ જેનામાં કક્ષા છંદત્વ નથી, તે

૧ દેવો આહાર એટલે તથાવિધ પુદ્ગલોને મનથી ગ્રહણ
કરવા તે

૨ મહાઋષિવાળો દેવ મરીને નારક કે દેવ તથા તિર્થ ચ
નથી થતો

સામાનિક કહેવાય છે ૩ મત્રી અથવા પુરોહિત જેવા તે
નામજિહ ૪ મિત્ર જેવા તે પારિવલ ૫ સમ ઉગ્રામીને
પીડ પહવા' જિભા રહે તે આત્મચક્ષુક ૬ સરકળ્લી રક્ષા
કરે તે શાકપાલ ૭ મૈનિક કે સેનાપતિ જેવા તે અનીક
૮ નમસ્વત્સી જેવા તે પ્રકીલ્લક ૯ દાન જેવા તે
આમિષોજ્ઞ અને ૧ અલ્પજ જેવા તે કિસ્મિપિક

પરંતુ અતરો અને જ્યોતિષોર્મા ત્રામ્જિહ અને
શાકપાલ નથી

ભવનવાત્સીર્મા અને અતરોર્મા જે જે છ ૭ ચમ
અન નસિ અમુરકુમારોમા ધરલ્લ અને જૂનાન
નામકુમારોમા ૯ ૧

૩ ભવનપતિ અને જ્યત જાતિના દેવોર્મા સારીરિક
ચક્ષુકપ દન્વલ્લસ્મા ચાર ૪ છ કૃષ્ણ નીલ કાપેલ
અને તેજ

૪ હસે પ્રકારના ભવનપતિ ૮શુદ્ધીપર્મા આવેલા શુભ
પવત નીચે એના હસિલ્લ અને ઉત્તર ભાગર્મા તીરજા અનેક
કે ઠોડી લક્ષ્ય થોડા સુધી રહે છે અમુરકુમારો મેરે
ભાત્રે આવામામા અને કમ્પરેક ભવનાર્મા વસે છે તથા
નામકુમાર આર્મા મેરે ભાત્રે ભવનોમા ૮ વસે છે મન
પ્રભાત પૂર્ણપિડમાથી જીવે નીચે એક એક હલ્લર ચેત્તલ
હાડી ઈર્જને વચ્ચા એક લાખ અગ્રીતેર દલ્લર ચેત્તલ
૫ટિમાલ્લ ભાગમા આવાસો દરેક જમાએ છે પરંતુ ભવનો

૧ જુલિ વિશ્વપીઠ પ્રસંગિત વરવાલસૂત્ર પા. ૧૭૧. ૫
૪ છ ૧

તો રત્નપ્રભામા નીચે નેત્ર હજાર ચોજનપ્રમાણ ભાગમા જ
 ૭ આવામે મોટા મડપ જેવા હાય છે, અને ભવન
 નગર જેવા હાય છે

૫ અવધિજ્ઞાનનો વિષય અવધિજ્ઞાનનું સામર્થ્ય
 ઉપર ઉપરના દેવોમા વધારે છે પહેલા અને બીજા સ્વર્ગના
 દેવોને નીચેના ભાગમા રત્નપ્રભા મુધી, તીરજા ભાગમા
 અસખ્યાત લાખ ચોજન મુધી અને ત્રિયા ભાગમા પોત-
 પોતાના વિમાન મુધી જાણવાનું સામર્થ્ય હોય છે ત્રીજા
 અને ચોથા સ્વર્ગના દેવોને નીચેના ભાગમા સર્ગપ્રભા મુધી,
 તીરજા ભાગમા અસખ્યાત લાખ ચોજન મુધી અને ચિધ્વ
 ભાગમા પોતપોતાના ભવન મુધી જોવાનું સામર્થ્ય છે એ
 રીતે વધતા વધતા અનુત્તર વિમાનવામી દેવો સપૂર્ણ
 શોડનાલીને જોઈ શકે છે

૮ ગમનક્રિયાની શક્તિ અને પ્રવૃત્તિ ઉપર ઉપરના
 દેવોમા ઓછા હોય છે કેમકે ઉપર ઉપરના દેવોમા
 ઉત્તરોત્તર મહાનુભાવતા અને ઉદાસીનતા અધિક હોવાથી
 દેશાતર વિષયક કીડા કરવાની ગતિ ઓછી થતી જાય છે
 શક્તિ ગમે તેટલી હોય તોપણ કાઈ દેવ નીચેના ભાગમા
 ત્રીજા નરકથી આગળ ગયો નથી અને જશે નહિ

વિશેષ કથન

૧

અવનવાસી દેવો

૧

મો — હ અમવન્ ! જ્યાં અસુરકુમારો સરખા આહાર
વાળા અને મરખા સરીરવાળા છે !

મ — ના નીતમ અસુરકુમારો એ પ્રકારના છે
મોટાસરીરવાળા અને નાના સરીરવાળા^૧ તેમજ મોટા
સરીરવાળા ધણા પુરુષોનો આહાર કરે છે અને સ્ત્રીઓનું
નિશ્વાસ લે છે વારંવાર આહાર કરે છે^૨ તથા વારંવાર

૧ તેમનું ચાનામાં નાનું મરીર આંતરના અસંખ્ય ભાગ
લેઈ છે અને મીઠામાં મોટું સ્વાદ લાવતું છે તેથી
મરીર તેા મીઠામાં મોટું એક લાખ લેઈવતું છે

૨ એના સમગ્રમાં સામાન્ય નિવસ એ છે કે દર દિવસ
૪૫ ના આયુષવાળા દેવો એક એક દિવસ ૪૫માં ઊંડાને આહાર
દે છે, પચ્ચૌપમના આયુષવાળા દેવો ત્રિપચ્ચૌત્વતી પછી (સમી
તપ સુધી) આહાર લે છે અને સાચરોપમના આયુષવાળા માટે
એવો નિવસ છે કે એનું આયુષ એટલા સાચરોપમનું તે તેમના
દિવસ ૪૫ પછી આહાર લે છે

ઉચ્છ્વામનિ ચામ યે છે^૧ પણ નાના શરીરવાળા તેથી બિલકુ કરે છે

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! યદ્યા અમુરકુમારો મગ્ધા ડર્મવાળા છે ?

મ૦—ના ગૌતમ ! જેઓ પહેલા ઉત્પન્ન થયેલા છે તેઓએ ઘણું અશુભ ડર્મ એકઠું કર્યું^૨ હોવાથી મહાકર્મવાળા છે, અને જે પછી ઉત્પન્ન થયેલા છે, તેઓ અત્ય ડર્મવાળા છે તે પ્રમાણે પહેલા ઉત્પન્ન થયેલાઓનું શુભકર્મ લીણ થયું હોવાથી તેઓનો શુભ વર્ણ અને શુભ લેખ્યા પણ વરી જાય ન

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! યદ્યા અમુરકુમારો સગ્ધી વેદનાવાળા છે ?

મ૦—ના ગૌતમ ! જે અમુરકુમારો સજિભૂત છે,^૩

૧ સામાન્ય નિયમ એવો છે કે, જેમ જેમ દેવોની સ્થિતિ વધતી જાય, તેમ તેમ ઉચ્છ્વાસનું કાલમાન પણ વધતું જાય જેમકે દગ હજાર વર્ષના આયુષવાળા દેવોને એક એક ઉચ્છ્વાસ સાત સાત મ્તોક્ષપરિમાણ કાળમા થાય, એક પદ્મોપમ આયુષવાળાનો એક દિવસમા એક જ હોય, અને માગરોપમ આયુષવાળાનું આયુષ જેટલા માગરોપમનું હોય તેનો એક એક ઉચ્છ્વાસ તેટલેટલે પખવાડિયે થાય છે

૨ તેઓનું ચિત્ત અતિ કદર્ષ અને દર્ષ યુક્ત હોવાથી અનેક પ્રકારની ચાતના વડે નારકોને ખીડા પમાડતા તેઓ ઘણું અશુભ કર્મ એકઠું કરે છે—ટીકા

૩ સજ્ઞા એટલે સમ્યગ્દર્શન પહેલા અસજ્ઞી હોઈ પછી સજ્ઞી થયા હોય, અર્થાત્ મિથ્યાદર્શન છોડીને જેઓ જન્મથી સમ્યગ્દર્શનયુક્ત ઉત્પન્ન થયેલા હોય તે અજ્ઞિભૂત હોવાય

એને પોને કરેલી ચારિત્રની વિરાધના માદ આવતી દાસી
મિત્તને મતાપ થાપ છે તેથી તેઓ મદા વેદનાવાળા છે
પણ તે અસંજિમૂત-મિ વાદ્યિઓ છે તેઓનું મન ઉપતાપ-
ગદિત છે મારે તેઓ ઓછી પીનાવાળા છે

—શ્લોક ૧ શ્લોક ૨

એ પ્રમાણે ન્તનિનકુમારો મુખી જલણુ

૧

ગો —દ બગવત' અસુગુમારોના છે અને તેઓના
ગાન ચમરની મુખમાં નામની સમા ઠપા રહેલી છે ?

મ —હ ચૌતમ જલણીપમાં રહેલા મેરુપવતની
સિધ્ધિ બાદુએ તીગ્ધા અસંખ્ય દીપ અને સમુદ્રી ઝોળના
૫૭ી અરુણર નામના દીપ આવે છે તે દીપની વેદિકના
ગ્રાવસા છેડાથી આગળ વધીએ ત્યારે જરણોદય નામનો
નસુ આવે છે તમા ય સાખ ચોળન બિંદુ ભિત્તી બાદ
ત કેકાણ તિનિચ્છકકેડ નામનો ઉપાતપવત આવે છે તે
પવત મૂળમાં વિસ્તૃત છે વચ્ચે સાકોડો છે અને ઉપર
વિશાળ છે તે પકાડ બાબો રત્નમય છે તે પવતના
ઉપરના સુમતળ બાગમાં એક મોટો મહેલ છે તે તિનિચ્છક-
કેડ પવતની કક્ષિણે જુલોદય સમુદ્રમાં ડૂબે કરોડ પચાવન
કરોડ પાત્રીસ સાખ અને પચાસ દળાર ચોળન તીરધુ ગયા
૫૭ી તથા નીચે રત્નમયા પૃથ્વીનો ૪ દળાર ચોળન નેદરો
બામ જલગાલા ૫૭ી અમુરના રા ન ચમરની ચમરચયા નામની

૧ વિષ શ્લોકમાં જ્યાં સાધુ જ્યાં જ્યાંને જમર ૭ પવન
કેડ - કેડ તે રણનું નામ ૭ પાવપવત કહેવાય

રાજધાની આવે છે તેનો કિલ્લો ૧૫૦ ચોજન ઊંચો છે તે કિલ્લો નીચે ૫૦ ચોજન પહોળો છે અને ઉપર તે ચોજન પહોળો છે તેને એક એક બાહુમાં પાચસે પાચમે દરવાજા છે તેની ઊંચાઈ ૨૫૦ ચોજન છે, અને વિસ્તાર ૧૦૫ ચોજન છે તેમાં તેની સુધર્માંસભા વગેરે આવેલા છે

—શતક ૨, ઉદ્દે ૮

મોઝા નગરીના નદન ચૈત્યમાં ભગવાનના ખીજા શિષ્ય અગ્નિભૂતિર પૂછે છે હે ભગવન્ 'અસુરગાજ ચમગ કેવી ઋદ્ધિ, ક્રાંતિ, બળ, કીર્તિ, સુખ, પ્રભાવ અને વિદુર્વણ શક્તિવાળો છે ?

મં—હે ગૌતમ ! તે ત્યાં ૩૪ લાખ ભવનાવાસી ઉપર, ૬૪ હજાર સામાનિક દેવો ઉપર, ૩૩ ત્રાયસ્ત્રિંશદ દેવો ઉપર, ચાર લોહપાશો ઉપર, પાંચ પટરાણીઓ ઉપર સાત મેનાઓ ઉપર, તથા બે લાખ ૫૬૦૦૦ આત્મચક્ષુ દેવો ઉપર અને ખીજા નગરવાસી દેવો ઉપર સત્તાવીંશપણ ભોગવતો વિહરે છે એ ચમગ આખો જમ્બુદ્વીપ તો શુ, પણ આ તીરંગા લોહમાં પણ અમખ્ય દ્વીપ અને નમુદ્ર મુધીનું

૧ વિગત માટે જુઓ જ્વાભિગમસૂત્ર પર ૧-૬૩૭

૨ તેમનો જન્મ મગધદેશના ગોળર ગામમાં ગૌતમગોત્રીય વિપ્ર શ્રીવસુભૂતિને ત્યાં પૃથ્વીદેવીની કૃપે થયો હતો નીલા સ્થમયે તે ૪૩ વર્ષના હતા બાદ તે ૧૨ વર્ષ દશન્યપણે અને ૧૬ વર્ષ દેવળીપણે વિદ્યમાન હતા તેમનું કુલ આયુષ્ય ૭૬ વર્ષનું હય તેમનું નિર્વાણ મહાવીરના જ્વનકાળમાં જ રાજગૃહમાં થયું હતું

અનુરુમારહેવો અને દેવીઓથી માલ ભરતી બધા
નસા બધા રૂપો વિદ્યુતી સહે છે^૧

—સતક ૩ છે ૧

ત્રી ન ઠાસ્યપમેનીય વાયુમૃતિ^૨ અનગાર ભગવાને
અનુરુમાર બધે વિષ પૂછે છે તેનાં બવનો ત્રીસ સાખ
સામાનિકો ૬ દળર બીજું બધુ ચમર પ્રમાણે બધું
અમિમૃતિ નાગરાજ ધરણ વિષે પૂછે છે તેના બવનાવલો
૪૪ સાખ સામાનિકો ૭ દળર, ત્રાપચ્છિસો ૩૩ લોપાયા
૪ પટરાણીઓ ૭ આદ્યમરસો ૨૪ દળર બીજું બધુ
કુપર પ્રમાણે

એ પ્રમાણે જ્ઞાનિવકુમારો વાનખતરો તથા ભોતિયો
પણ બધવા વિશેષ એ કે દક્ષિણ દિશાના બધા હો
વિષ અમિમૃતિ પૂછે છે અને ઉત્તર દિશાના વિષે વાયુમૃતિ
પૂછે છે

અતરોને અને ભોતિયોને ત્રાપચ્છિસો તથા
સાંપાઓ નથી હોતા તેઓને ચાર દળર સામાનિકો અને

૧ અનુરુમારોમા એ બિખારાજિ છે તે પારે તેથી કલક
૩૫ વિદ્યુતી મહે છે; પણ એ સમ્યક્દક્ષિ છે તે એક પારે તેક
૩૫ વિદ્યુતે છે

—સતક ૧૮ છે ૫

૨ તે પણ દદમૃતિ અને અમિમૃતિ એ એ અનુધરોના
સવા માલ હવા તેમની રીસા સમયે હમર ૪૨ ૫૫ દલી તે
૧ ૫૫ હમર ૫ રસા અને ૧૮ ૫૫ રેનલીપણે રસા. ૩૫ અનુધ
૦ ૫૫ ૫

૧૬૦૦૦ આત્મરક્ષકો હોય છે દરેકને ચાર ચાર પટરાણી હોય છે "

— શતક ૩, ઉદ્દે ૧

ચમર વગેરે ધત્રોને ત્રણ ત્રણ સભાઓ હોય છે તેમના નામ શમિકા, ચડા અને જતા છે પહેલી સ્થિર સ્વભાવવાળી છે, બીજી ચડ છે, અને ત્રીજી કાપ વગેરે ભાવોને વગર પ્રયોજને પણ ભજનારી છે એ ત્રણે સભા ક્રમપૂર્વક અભ્યતરા, મધ્યમા અને બાહ્યા છે પ્રથમ મભામા ૨૪૦૦૦ સભાસદો છે, બીજામાં ૨૮૦૦૦ અને ત્રીજામાં ૩૨૦૦૦ પ્રથમ સભામા ૩૫૦ દેવીઓ, બીજામા ૨૦૦ અને છેલ્લીમા ૨૫૦ દેવીઓ સભાસદ છે એ પ્રમાણે અલિ વગેરેનું પણ જાણવું પણ સભાસદ બધેથી ચાર ચાર હજાર ઓછા કરવા, અને દેવીઓમા સો સો ઉમેરવી ?

— શતક ૩, ઉદ્દે ૧૦

૨

વૈમાનિકા

૧

ધશાનેદ્રના લોકપાક્ષો, તેમના વિમાનો, અને રાજધાનીઓ માટે શતક ૪, ઉદ્દે ૧-૮, મા જોયું શકરાજના લોકપાક્ષો વગેરેના વર્ણન માટે જુઓ શતક ૩, ઉદ્દે ૭ તેને ચાર લોકપાક્ષો છે સોમ, યમ, વરુણ અને વૈશ્રમણ સોમરાજની

• અસુરકુમાર વગેરેની પટરાણીઓનાં નામ વગેરેનું વર્ણન શતક ૧૦, ઉદ્દે ૫મા છે

૧ એમ બીજા ઠેકાણે પણ ચતા ફેરકારને માટે જુઓ છન્દોગમ સૂત્ર ૫ ૧૬૪-૧૭૪ તથા ૩૮૮-૩૯૦

આખામા આ દેવા ગદ્ ૭ મોમકાપિઠો મોમરેવકાપિઠો
 વિઘટકુમારો વિઘટકુમારીઓ અગ્નિકુમારો અગ્નિકુમારીઓ
 વાયુકુમારો, વાયુકુમારીઓ, ચંદ્રો સૂર્યો મહા નક્ષત્રો,
 નારાયણો વગેરે અનરિક્ષર્થા ૭ ઉત્પાનો ચાપ ૭ તે નપા
 મામ મદારામની નણમા (વશર્મા) ૫ ને નેવરે
 વશ ૧ મદમુસલ ૧ મદમજના મદમુદ ૨ અગ્નિરક્ષ
 મધેવનનરે, ઉષ્કાપાત, દિગ્દાહ વૃષઃ ૩ વક્ષાત્વસ્થિ ધૂમિકા
 અદિકા ૨ ત્વિષ્ઠાત ૪ ચૌપરાય (મદલુ) સૂર્યોપરામ
 પ્રતિચદ્ર (બીજ ચૌ) ૫ ઉકમ્બચ (ઉ કમ્બના ખડો)
 કપિદસિત (ચ ગા વિનાના આકાશમાં વીજળીના ક્રમકારો)
 અમોષ (મૂંઠના ઉદય અન અસ્ત વખતે સૂષના કિન્ચુના
 વિકાસથી થતા હામા હીસોગ) પૂર્વાદિ દિશાના પવનો
 વાતોદ્ગ્રામ (ઠેકાણા વિનાના પવનો) વાનેદ્રકસિ
 (સમુદ્રના કંઠોધાની પેઠે વાના પવનો) મદધિકાવાત
 (પવનની ઓળીઓ) સુન્નતા પવનો (મુ નવાનો) જગ્રાવાનો
 અને (તથુખલા વગેરે કેન્દ્રનાગ) સવતક વાને

મમરા નને નીચેની વસ્તુઓ નળધર્મા (વશર્મા) ૭
 ડિબ (વિધો) ૪મર (એક રાજ્યમાં જ રાજકુમાર વગેરેએ

૧ વલુ ચાર મહોની હાની હાર વળી

૨ એક દિશિયમાં અને એક ઉત્તરમાં એવી રીતે ચાલસમી
 હારમાં બે મહોનું રહેતું તે.

૩ અન્નવાનિચાના દિવસોમા પડવો જીવ અને રીજ મુધી
 એ વડે સંખ્યાના ઇલા દહન ૭ તે

૪ દિશાઓનું સ્વસ્વરૂપ

ડેલા ઉપદેવો), ડલર, બોલ, ખાત (૫૨ ૫૨ મત્તમ), મહાયુદ્ધો, મહાપુરુષના મણેશા. દુર્ભૂતો (માણસ, અનાજ વગેરેને નુકસાન પહોંચાડનાગ નક્કાગ હોવો), રોગો, મહામારીઓ, વેદનાઓ, વળગાડો, એકાતરિયા વગેરે તાવો. તાહ, સડા, અઠર્ણ, પાકુરોગ, ગૂળ, મગ્ગી, મહામાર્ગી વગેરે વરુણગજની જાણુમા અતિવૃષ્ટિ, મદવૃષ્ટિ, મુવૃષ્ટિ. દુર્વૃષ્ટિ, ઉદ્દેશભેદ (પહોડ વગેરેમાથી પાણીની ઉત્પત્તિ). ઉદ્દેશતીક્ષ્ણ (નળાવ વગેરેમા પાણીનો મમૂહ), અપવાહ (પાણીનુ થોડુ વહેવુ), પાણીના પ્રવાહ, ગામનુ તાણાઈ જવુ, પ્રાણુલય, વગેરે બધા છ

વૈશ્રમણના તાખામા શ્લોકાની વગેરે ખાણે, માત્યાદિની વૃષ્ટિ, અનાદિની વૃદ્ધિ-હાનિ, નધણિયાતા વરો, જમીનમા મોટેલી સપત્તિ વગેરે છ

—શતક ૩, ઉદે૦ ૭

૨

લવસત્તમદેવો લવમત્તમ એટલા માટે કહેવાય છે, કે માર્ગ જીવાન તથા કુશળ પુરુષ શીઘ્રતાપૂર્વક ડાગર થઈ વગેરેના માત લવ (કોળી) જેટલા સમયમા તીક્ષ્ણ મતરડાથી ડાપી નાખે, તેટલુ આયુષ (માત લવ જેટલુ) તેમને વધારે હોત, તો તે દેવો તે જ ભવમા સિદ્ધ થાત

અનુત્તરૈપપાતિક દેવો પાસે અનુત્તર (સર્વોત્તમ) શબ્દાદિ હોય છે, માટે તે અનુત્તરૈપપાતિક કહેવાય છે છ ટકના તપ વડે જેટલા કર્મની નિર્જંગ થાય તેટલુ કર્મ બાકી રહે સારે અનુત્તરૈપપાતિક દેવપણે ઉત્પન્ન થવાય

—શતક ૧૪, ઉદે૦ ૭

લોકાતિક વિમાનો આઠ કૃષ્ણરાત્રિઓના આઠ અવકાશાતરમાં આવેલા છે અને વચમાં સિદ્ધિ વિમાન છે આઠ લોકાતિક વિમાનોમાં આઠ જાતના લોકાતિક દેવો મે છે સારસ્વત, આદિત્ય, વહ્નિ વરુણ મહતોષ ધુમિ, અગ્નિમાત્ર અને આગ્રેય તથા વચમાં સિદ્ધિદેવ રહે છે લોકાતિક વિમાનામાં સ્થિતિ આઠ સામરોપમની છે અમરજ્વ હજાર ચોળનને અંતરે લોકાતિક વિમાનોથી લોકાંત આવેલો છે આ વિમાનોમાં અનેક વાર તથા અનંત વાર પૂર્વે સર્વ જીવો દૃષ્ટીકાવિકાદિ પછે ઉત્પન્ન થયા છે પણ દેવપણે અનંત વાર નથી ઉત્પન્ન થયા.

—શ્લોક ૧ ઉદે ૫

૩

અસુરકુમારોની સ્થિતિ જોજામાં જોજી ક્ષત કરતર વાની અને વધારેમાં વધારે મામરોપમ કરતા વધારે ક્ષત છે તેઓ જોજામાં જોજા સાત મ્લોક વડે, અને વધારેમાં વધારે પખવાકિયા કરતાં વધારે કાળ મથા પછી શાસ્ય હે અને નિશ્ચય મૂકે તેઓ આદારનાક અભિષેકી છે

• તેઓ આદારમાં આવતા પુત્રવૈદ્યો ધીર્વ, ધીર્વો મુરખો ખાયાં મધુરાં મોમજ, હવર્વા જોમ્મુર્વ અને હમ્મુ હોય છે પણ નારોમાં કાયા નીર્વો કુર્વોથી તીર્વો, મર્વો ક્ષત, જાંવે યદાં અને વર્વા હોય છે નારો અને દેવાને અધિષ્ઠિત આદાર હોયેરા પણ જુઓથી માંદાને મનુષ્યને સચિત્ત અચિત્ત અને ત્રિષ્ણ આદાર હોયેરા.

તેમનો આહાર એ પ્રકારનો છે આભોગનિર્વર્તિત એટલે
જાનપર્વક કરેલો, અને અનાભોગનિર્વર્તિત એટલે અજાન-
પર્વક કરેલો જે આભોગનિર્વર્તિત આહાર છે તેનો
અભિલાપ તેઓને ઓછામાં ઓછી ચાર દૈનિક — એક
દિવસ પછી — અને વધારેમાં વધારે હજાર વર્ષ કરતા વધારે
રાખી ગયા પછી થાય છે અનાભોગનિર્વર્તિતનો અભિલાપ
તો નિરાશ થયા કરે છે ૧

નાગકુમારોની ઓછામાં ઓછી મિથિત દશ હજાર
વર્ષની, અને વધારેમાં વધારે ટાઈડ ઝિણા એ પલ્લોપમની
છે તેઓ ઓછામાં ઓછા સાત મોકલો અને વધારેમાં
વધારે એ થી નવ મુદ્દર્તની અદ્ભુત શ્વાસ લે અને મંદ
તેઓને આભોગ આહારનો અભિલાપ ઓછામાં ઓછા એક
દિવસ પછી અને વધારેમાં વધારે એ થી નવ દિવસની
અદ્ભુત થાય છે એમ મતનિતકુમારો મુદ્ધી કહેવું

નૈરયિકોની મિથિત ઓછામાં ઓછી દશ હજાર વર્ષની
અને વધારેમાં વધારે ૩૩ સાગરોપમની છે તેઓ અત્યંત
દુઃખી હોવાથી સતત શ્વાસ મંદ છે અને લે છે,
તેઓને આભોગનિર્વર્તિત આહારનો અભિલાપ અત્યંત મુદ્દર્ત
થાય કરે છે

૧ વર્ષાકાળમાં મૂળાવગેરે વધારે થાય છે, તેથી એમ
જણાય છે કે ગરીરમાં શીત પુદ્ગલો અધિક ગયા હોવા જોઈએ
એમ તે શીત પુદ્ગલોનો આહાર અભિપ્રાય વિના — અનાભોગ-
નિર્વર્તિત છે — તેમ જ અસુરકુમારોને પણ અનાભોગનિર્વર્તિત
આહાર હોય છે

૫ ત્રીકાધિકોની સ્થિતિ જોડામાં જોડી અંતમુદ્દત અને વધારેમાં વધારે જાતીસુ દબાવ વરની કહી છે તેમો વિમાત્રાઅ એટલે વિવિધ કાળે શામ છે છે તેમને આધારનો અભિધાન નિરતર ઢોલ છે તેમો આપાત ન ૧૪ તા છેવે દિશામથી આધાર છે છે પણ તે નાપાત ન ૧૫ તા પણ દિશામથી, આર દિશામથી અને પાત દિશામથી ન છે ?

એ પ્રમાણે ન્વકાધિક અગ્નિકાધિક વાયુકાધિક તથા વન પત્રિકાધિક મુધી ન્વચુવુ વિષેય એ કે સ્ત્રી ? સ્થિતિ દોષ તે કહેવી અને વિવિધપણે ઉચ્છૃંસ ન્વચુવેલ ?

બેઠકિયની ૧ થિતિ આર વરની છે અને ઉચ્છૃંસ વિમાત્રાએ છે આધારનો અભિધાન અસુખ્યેવ સમવવાળા અંતમુદ્દતમા વિમાત્રાએ થાય છે

બેઠકિય છવેતો આધાર બે પ્રકારનો કહો છે રેખાધાર, એટલે કે ક્વા દ્વારા સેવાતો આધાર અને પ્રક્ષપાધાર, એટલે કે મુખમાં સેવાઈતે થતો આધાર તમા

૧ તે આપાત તેમને ઘોઠાવના ખૂણાએ વિષે સજર જે ન્વારે પુષ્પીમવને દવ નીચેના ન્વચા ઉપરના ખૂણા વિષે રહેતો દોષ ત્યારે નીચે અથોઠ દોષ છે તેમ જ પૂન તથા ક્ષિણને વિષે અથોઠ દોષ આ પ્રમાણે પણ વિશ્વ અથોઠ વડે આપાતરિત દોષથી નન્વ પણમાંથી આધાર સજર છે

૨. તે સવની સ્થિતિમાં જોડી સ્થિતિ અંતમુદ્દતની છે અને વધારેમાં વધારે અપ્રમાવની શાવદબ્દર વપ તેઅસની પણ અહોવાતની વાયુની પણ દબ્દર વપની અને અરવતિદાવની દમ દબ્દર વપની છે

તેઓ જે પુદ્ગલોને રોમાહારપણે ગ્રહે છે, તે બધા અપૂર્ણપણે ખાવામા આવે છે, અને જે પુદ્ગલો પ્રક્ષેપાહારપણે લેવામા આવે છે, તેમાનો અસખ્ય ભાગ ખાવામા આવે છે, અને બીજા અનેક હજાર ભાગો ચખાયા વિના તેમ જ અપર્શ્યા વિના જ નાશ પામે છે તેમા નહીં અપર્શયેલા પુદ્ગલો ચખાયેલા કરતા અનતગણા છે

ત્રણઘડિયવાળાની વધારેમા વધારે મિથિતિ ૪૯ ગત્રીદિવસ, તથા ચાર ઘડિયવાળાની છ માસની છે બાકી બધું પૂર્વ પ્રમાણે

પચ્ચેદ્રિય તિર્યચોની વધારેમા વધારે મિથિતિ ત્રણ પદ્મોપમ છે તેઓનો ઉચ્છ્વાસ વિમાત્રાએ છે તેઓનો આભાગ૦ આહાર ઓછામાં ઓછો અતર્મુહર્તે અને વધારેમા વધારે ૭ ટકે - એ દિવસ ગયા પછી - હોય છે તે પ્રમાણે મનુષ્યોનું જાણવું, પણ આહાર ઓછામાં ઓછો અતર્મુહર્તે અને વધારેમા વધારે આઠ ટકે - ત્રણ દિવસ ગયા પછી હોય છે

વાનસ્પતરોની ઓછામાં ઓછી સ્થિતિ દશહજાર વર્ષની, અને વધારેમા વધારે પલ્લોપમની છે બાકી બધું નાગકુમારોની પેઠે જાણવું એ પ્રમાણે ન્યોતિ^૧ક દેવોનું પણ જાણવું પણ તેમને ઓછામાં ઓછું અને વધારેમા વધારે બેથી નવ મુહર્ત પછી શ્વાસોચ્છ્વાસ હોય છે અને આહાર ઓછામાં ઓછો અને વધારેમા વધારે બેથી નવ દિવસ પછી હોય છે તેઓની ઓછામાં ઓછી મિથિતિ

પશ્ચોપમના આઠમા ભાગની અને વધારેમા વધારે પશ્ચોપમ
ઉપરાંત એક લાખ વારની છ

વેમાનિકાની સ્થિતિ પશ્ચોપમથી આરંભી ત્રીસ
સામરોપમ મુખી ભણવી તેમા આઠમા એકી મૌખમને
આશરીને અને વધારેમા વધારે અનુત્તર વિમાનવસ્તીએને
આશરીને સમજવી. ઉચ્ચામનુ પશુ આઠમા એકી
પ્રમાણુ એકી સ્થિતિવાળાએને આશરીને અને વધારેમા
વધારે પ્રમાણુ વધારે સ્થિતિવાળાને આશરીને ભણવું
વેમાનિકામા જેની જેટલા સામરોપમની સ્થિતિ હાય તેટલા
પાપવાડિએ તેમને ઉચ્ચાસ અને તેટલા દુનર વર્ષે આઠમા
મમજવે. ૧

—સતક ૧ કો ૧

૧ બિહામા એકી કોથી નવ દિવસ પછી અને વધારેમા
વધા ત્રીસ હબર ૧૫ પછી [પ્રથમ અંકન બિહામા
એકીના અને પછીના વધારેમા વધારેના એમ અણાં સૌધમ
કોથી નવ દિવસ—એ હબર ૧૫ હમણ તેનાથી થોડો વધારે
સમય બનેમા; એનુમાર એ હબર ૧૫—સાત હબર વર્ષ
માહેડ તેથી થોડો વધારે સમય; (હવે પછીના ભરા અંકના
નેટલા હબર ૧૫ના ચમુચ). અક્ષરોક ૭ ૧; હબર
૧ ૧૪; મહાશુક ૧૪-૧૭ સદસાર ૧૭-૧૮ અનુત ૧૮ ૧૪
પ્રાણુ ૧૮-૨૧; આશુ ૨૦-૨૧; અનુત ૨૧-૨૨; નરેવમ્ની
ચમુ ૧૩૦ અનુકમે ૨૨-૨૩ ૨૩-૨૪ ૨૪-૨૫, ૨૫-૨૬ ૨૬ ૨૭
૨૭-૨૮ ૨૮ ૨૯ ૨૯-૩ ૩ ૩૧; વિજયથી પાંડી અણાંબિ
૩૧ ૩૨; અને સુચાસિધ ૩૩ ૩૩]

એમ સાથે પૃથ્વીઓમા જાણવું માત્ર ક્ષેત્રમા ભેદ છે પહેલી અને બીજીમા કાપોત ક્ષેત્રમા છે, ત્રીજીમા મિશ્ર (કાપોત-નીલ) છે, ચોથીમા નીલ છે, પાંચમીમાં મિશ્ર (નીલ-કૃષ્ણ) છે, છઠ્ઠીમા કૃષ્ણ છે, અને માતમીમા પરમ-કૃષ્ણ છે

અગુરકુમારોના કપાયો ક્રોધ, માન, માયા, ક્ષોભ એમ ન ગણવા, પણ ક્ષોભ, માયા, માન અને ક્રોધ એ પ્રકારે ગણવા તેમના શરીર પણ સહનન વિનાના છે તેમના શરીરના પુદ્ગલો ઇષ્ટ અને સુદર હોય છે તેમનું શરીર સમચોગ્મ સંસ્થાનવાળું છે તેઓને કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત અને તેજ-ક્ષેત્રમા એમ ચાર ક્ષેત્રમા છે

પૃથ્વીકાયિકોને ત્રણ શરીર ગણવા ઔદારિક, તૈજસ અને કાર્મણ તેમના શરીર પણ મહનન વિનાના છે તેમના શરીરના પુદ્ગલો માગ અને નરસા બને કહેવા તેમને એ પ્રકારનું શરીર ન કહેવું તેમને ચાર ક્ષેત્રમાએ કહેવી તેઓને મિત્રાદૃષ્ટિ જ જાણવા તેઓને પ્રથમ બે અજ્ઞાન જ હોય, તથા કાયયોગ જ હોય

અપ્કાયિકોમા પણ પૃથ્વીકાયિકોની પેઠે કાર્મ દેવ કે દેવો દેવલોકથી ચ્યવીને ઉત્પન્ન થાય છે, સારે તેઓમા તેજક્ષેત્રમા પણ હોય છે એટલે ચારે ક્ષેત્રમા ગણવી બાકી બધું પૃથ્વીકાયિક પેઠે જાણવું તેજસ્કાયિકમા દેવો ઉત્પન્ન નથી થતા, એટલે તેજક્ષેત્રમા ન કહેવી વાયુકાયમા ઔદારિક, વૈક્રિય, તૈજસ અને કાર્મણ એમ ચાર

૪

રત્નપ્રેમા પૃથ્વીમા નાનાર્થા નાનું સરીર આમળના
અનુપમેષ બામ એટલું છે અને વધારેમા વધારે સાત
ધનુઃ ત્રણ હાથ અને છ આમળ છે ત્યાંના નારંગેને ત્રણ
સરીર કહ્યા છે વૈદ્યિય તેજસ અને કાર્મણુ તેઓનાં સરીર
સદનન-શાધા વિનાનાં છે તેમના સરીરમાં હાડકાં સિરા
અને નામુ નથી તેમના સરીરનાં પુરુષો અનિષ્ટ આઠાત
અગ્નિય અશુભ વચેરે છે તેમનાં સરીરો એ પ્રકારનાં
છે ભવધારણીય-ત્યા સુધી જીવે ત્યાં સુધી એનાર્યાં અને
ઉત્તરવૈદ્યિય તે બને પ્રકારનાં સરીરો હું સુ યાન
(આકૃતિ) પાળા છે

તેમની સેક્ષા કાપોત છે તેઓ સમ્પન્નદષ્ટિ
ત્રિધાદષ્ટિ અને મધ્યગ્નિધાદષ્ટિ છે તેમા તેઓ ગાંધી
છ તેઓને ત્રણ સાન નિવનપૂર્વક^૧ હાથ છે અને તેઓ
અજ્ઞાની છે તેઓને ત્રણ અજ્ઞાન^૨ વિકરપે હાથ છે
તેઓન મન વાગ્મી-કાયા ત્રણના આપારો છે

૧ સર્વ અર્થાર્થન પ્રવક્તા-દીનાધિઠ હોય તે હું સંસ્થાન
એવાય જુઓ અતિમ હપદેસ પા ૧૩

૨ અગ્નિ સમ્પન્નસંહિત હ પત્ત વાય છે તેઓને જ મ
મતથી માગીને ભવમ્મ વચ અવમિજ્ઞાન હોય

૩ અગ્નિ સહીઓથી હ પન્ન વચેલા હોય છે તેઓને
ભવપ્રત્યય વિષય હોવાથી તેઓ ત્રણ અજ્ઞાનવાળા હોય છે અને
એવે અઠ ક્રીમીથી હ પન્ન વચેલા હોય છે તેઓને જ મ લીધા
પણ પ્રથમ અવ્યુદ્ભૂત^૩ ચીલા બાદ વિષ નજ્ઞાન હોય છે; ખાર
તેઓને પહેલાં ના મ અજ્ઞાન હોય છે અને પછી ત્રણ

એમ સાથે પૃથ્વીઓમા જાણવું માત્ર લેખ્યામા ભેદ
જી પહોલી અને બીજીમા કાપોત લેશ્યા છે, ત્રીજીમા મિશ્ર
(કાપોત-નીલ) છે, ચોથીમા નીલ છે, પાચમીમા મિશ્ર
(નીલ-કૃષ્ણ) છે, છઠ્ઠીમા કૃષ્ણ છે, અને સાતમીમા પરમ-
કૃષ્ણ છે

અસુરકુમારોના કપાયો ક્રોધ, માન, માયા, ક્ષોભ એમ ન
ગણવા, પણ ક્ષોભ, માયા, માન અને ક્રોધ એ પ્રકારે ગણવા
તેમના શરીર પણ સહનન વિનાના છે તેમના શરીરના
પુદ્ગલો ઇષ્ટ અને મુદર હોય છે તેમનું શરીર સમયોગ્સ
સંસ્થાનવાળું છે તેઓને કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત અને તેજો-
લેશ્યા એમ ચાર લેશ્યા છે

પૃથ્વીકાયિકોને ત્રણ શરીર ગણવા ઔદારિક, તૈજસ
અને કાર્મણ તેમના શરીર પણ મહનન વિનાના છે તેમના
શરીરના પુદ્ગલો આગ અને નગ્સા બને કહેવા તેમને
એ પ્રકારનું શરીર ન કહેવું તેમને ચાર લેખ્યાઓ કહેવી
તેઓને મિત્રાદૃષ્ટિ જ જાણવા તેઓને પ્રથમ બે અજ્ઞાન જ
હોય, તથા કાયયોગ જ હોય

અપ્કાયિકોમા પણ પૃથ્વીકાયિકાની પેઠે કોઈ દેવ કે
દેવો દેવલોકથી ચ્યવીને ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે તેઓમા
તેજોલેખ્યા પણ હોય છે એટલે ચારે લેશ્યા ગણવી
બાકી બધું પૃથ્વીકાયિક પેઠે જાણવું તેજસ્કાયિકમા દેવો
ઉત્પન્ન નથી થતા, એટલે તેજોલેખ્યા ન કહેવી વાયુકાયમા
ઔદારિક, વૈક્રિય, તૈજસ અને કાર્મણ એમ ચાર

શરીર કહેવા, વનપતિકાચિકા પૃષ્ઠીકાચિકાની પેઠે /
નણવા.

બે ઇન્દ્રિયથી આદીને ચાર ઇન્દ્રિયો સુધીના વિક્ષેપિતો
સમ્પન્નદષ્ટિ અને મિથ્યાદષ્ટિ એમ બે દષ્ટિ કહેવી.^૧ અને
(સમ્પન્નત્વ હોવાને કારણે જ) અતિગ્રાહ્ય અને મુતગ્રાહ્ય પણ
કહેવા તથા બે અગ્રાહ્ય પણ કહેવા તેમને વચત્તેન
અને કાચમેન એમ બે ચેન નણવા તેજોદેસ્થા અર્થ
ન કહેવી.

પચેન્દ્રિય તિથ ચેને પણ નેચયિકાની પેઠે કહેવા
તમના શરી આગ કહેવા ઔદારિક વૈક્રિય, તૈજસ અને
કામણુ તેમને છ સદનન કહેવા અને છબે સૂચના
કહેવા નચેન ભેન્ના પણ છબે કહેવી.

મનુચેન ઔદારિક વૈક્રિય આદા ક તૈજસ અને
કામણુ એમ પાચ શરીર કહેવા છબે સદનન કહેવા છબે
નચના કહેવા પાચે જ્ઞાન કહેવા છબે દેસ્થાએ કહેવી.

અવનવાસીની પેઠે વાનચતર, અર્વાતપિક અને
વમાનિક નણવા વ્યતરેની જાગનમા જ ભેન્ને આનિર્મ
મૂકવા બાહીનામા નહિ. અપેતિષેને એક તેજોદેસ્થા જ
કહેવી તથા જ્ઞાન કહેવા અને તથા અગ્રાહ્ય કહેવા.^૨

૧ અગ્રાહનજ્ઞાને અહીં સમ્પન્નત્વ સમને ૭

૨ કાણુકે ત્વા અસંજી છનેનો ક પાદ નથી આરે
અપવાસિત્વમા પણ વિચમગ્રાહ્ય હોય ૭

વૈમાનિકોની યાગ્યતા તેજોદેવતાથી માડીને ત્રણ દેવતાઓ
હોયી આપી ત્રણ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન હોવા

—શતક ૧, ઉદે ૫

નૈરયિકો આગભવાળા છે, અને પગ્ગિહવાળા છે
કાગળુકે, તેઓ પૃથ્વીકાયથી માડીને ત્રસડાયનો મમારભ હો
છે, તેઓએ શરીર, ડર્મો, તથા સચિત્ત, અચિત્ત અને મિત્ર
દ્રવ્યો પરિગૃહીત કર્યા છે અમુરકુમારો' પણ તેવા જ છે.
તેઓએ તો ઉપરાતમા દેવો, દેવીઓ, આસન અને શયન
વગેરે પરિગૃહીત કર્યા છે

નૈરયિકોની પેઠે એકેદ્રિયોનુ જાણવું તેઓએ પ્રત્યાખ્યાન
ન કરેલું હોવાથી તેઓને પગ્ગિહી ગણવા એકદ્રિયથી
માડીને ચતુરિદ્રિય સુધીનુ પણ તેમ જ જાણવું પચેદ્રિયોએ
પર્વતો, શિખરો, જલ, અલ, ગિલ, ગુહા, ઝરા, જલમ્થાન
કચારા, દ્રવા, તળાવ, ઉદ્યાન, વન, વૃક્ષ, દેવકુલ, આત્રમ,
પગ્મ, સ્તૂપ, ખાઈ, ડિલ્લા, દેવભુવન, ગજભુવન, સામાન્ય
વર, હાટ, શૃંગાટક (સિંગોડાના આકારનો) માર્ગ, ત્રિઙ્માર્ગ
ચતુષ્કમાર્ગ, ચત્વર (ન્યા સર્વ રમ્તા ભેગા થાય તે),
શકટ, ચાન, અખાડી, ઘોડાના પક્ષાણુ, ડોળી, મેના, સુખપાલ
લોઢી, લોઢાના કડાયા, ભવનપતિના નિવાસો, દેવ, મનુષ્યો
તિર્યંચો અને આસન-શયનાદિ પગ્ગિહીત કર્યા છે તેમ જ
મનુષ્યો જાણવા વાનવ્યતરો ન્યોતિષ્કો અને વૈમાનિકોને
ભવનવાસીઓની જેમ જાણવા

—શતક ૫ ઉદે ૭.

શ્રીભગવતી-સાર

ખંડ ૯ મા

તારક-ખંડ.

૧

સામાન્ય કથન

૧

ગૌં—હે ભગવન્ ! સાતે નરકપૃથ્વીઓમા નારકીનાં
ગહેદાણો કેટલા કલ્યા છે ?

મં—હે ગૌતમ ! સાત નરકભૂમિઓમા નારકીનાં
ગહેદાણોની મધ્યા નીચે મુજબ છે પહેલીમા ત્રીસ લાખ,
બીજીમા પચીસ લાખ, ત્રીજીમા પદર લાખ, ઈથીમા દસ લાખ,
પાચમીમા ત્રણ લાખ, છઠીમા નવ્વાણુ હજાર, નવસે પચાણુ,
અને માતમીમા પાચ જ છે

—શતક ૧, ઉદ્દે ૦ ૫

બધા નૈરયિકો સરખા આહાર, શરીર ઇત્યાદિવાળા
નથી જે મોટા શરીરવાળા^૧ છે તે ઘણા પુદ્ગલોનો

૧ મોટામા મોટુ પાચસે ધનુષ, અને ઓછામા ઓછુ
આગળતા અસખ્ય ભાગ નેટલુ વૈક્રિય શરીર મોટામા મોટુ
એ હજાર ધનુષનુ

આદાર કરે છે પણો ઉચ્ચાસ નિયાસ છે અને તે નવ
 રાગ રાગ કરે છે નાના શરીરવાળાનું તથા નિમ્નકુ લઘુકુ
 ને નૈરવિદો પૂર્વ ઉત્પન્ન થયેલા છે તેઓ અત્ય કમવાળા
 છે કારણકે તમણે પોતાના આયુષ વગેરે કમોળો મેળો
 ભાગ અનુભવી લીધો છે અને જે નવા ઉત્પન્ન થયા
 છે તે વધારે કમવાળા છે તે ૮ રીતે જેઓ પૂર્વ ઉત્પન્ન
 થયા છે તે વિશુદ્ધ વધુવાળા છે અને પછી ઉત્પન્ન થયેલા
 અવિશુદ્ધ વધુવાળા છે તેથી જ લેશ્યાનું પશુ લઘુકુ
 વેદનાની ભાવતમા જે સંજિષ્ટ છે તે મોગી વેદનાવાળા
 છે કારણકે તેમને પન્તાવો થાય છે અને અસંજિષ્ટ
 ઓછી વેદના વાળા છે વળી તેઓમા જે સમ્યક્દષ્ટિ
 છે તેઓને મિત્વાદષ્ટિમત્વવાળ સિવાયની બીજી આગભિરી
 આદિ ચારે ક્રિયા હોય છે અને મિત્વાદષ્ટિને પામે
 હોય છે

—શ્લોક ૧ ઉદે ૨

૨

મી —હે ભગવન ! નૈરવિદો ભારે (યુગ) છે કે હળવા
 (લઘુ) હ ભારે-હળવા (યુગલઘુ) છે કે (અયુગલઘુ) નથી
 ભારે-નથી હળવા છે ?

મ —હં ઓતમ ! તેઓ યુગ-લઘુ છે તથા અયુગલઘુ
 છે કારણકે વૈકલ્પ અને તૈન્ય શરીરની અપેક્ષાએ તેઓ
 યુગલઘુ છે અને હવ તથા કમની અપેક્ષાએ અયુગલઘુ છે

—શ્લોક ૧ ઉદે ૬

ગૌં—હે ભગવન્ ! નરકગતિ કેટલા કાળ મુઢી ઉપપાત વિનાની કહી છે ? [અર્થાત્ કેઈ નવો નારકી ન જીપને એવુ કેટલો સમય અને ?]

મં—હે ગૌતમ ! ઓછામા ઓછો એક સમય, અને વધારેમા વધારે બાર મુહૂર્ત તેવુ જ પચેદ્રિય તિર્યચ ગતિમા, મનુષ્યગતિમા અને દેવગતિમા જાણુવુ રત્નપ્રભાદિ માત પૃથ્વીઓમા ઉત્પાદ-વિરહકાળ અનુક્રમે આ પ્રમાણે છે ૨૪ મુહૂર્ત, સાત અહોરાત્ર, ૫૬૦ અહોરાત્ર, એક માસ, બે માસ, ત્રાગ માસ અને છ માસ ઓછામા ઓછો ઉત્પાદવિરહ એક સમયનો છે એ પ્રમાણે ઉદ્ધર્તનાના વિરહ સબધી પણ જાણુવુ અને સખ્યા એક-બે-ત્રણ-મખ્યેય અને અસખ્યેય જીવો એક સમયે જીપને છે, અથે છે અને ઉદ્ધર્ત છે

તિર્યચગતિમા, વિકલેદ્રિયો અને સમૂર્છિમેનો વધારેમા વધારે વિરહકાળ ભિન્ન મુહૂર્તનો છે, અને ગર્ભજ જીવોનો બાર મુહૂર્તનો છે, એ બધાનો ઓછામા ઓછો વિરહકાળ એક સમયનો છે એક ઇદ્રિયવાળા જીવોનો વિરહકાળ જ નથી મનુષ્યગતિમા ગર્ભજોનો વધારેમા વધારે વિરહકાળ બાર મુહૂર્તનો છે, અને સમૂર્છિમનો ૨૪ મુહૂર્તનો છે અનેનો ઓછામા ઓછો વિરહકાળ એક સમયનો છે

દેવગતિમા ભવનપતિ, વાનચતર, જ્યોતિપિક, સૌધર્મ અને ઇશાન એ પાચેમા વધારે વિરહકાલ ૨૪ મુહૂર્તનો છે, અને ઓછો એક સમયનો છે એ પ્રમાણે ત્રીજા સ્વર્ગમા નવ દિવસ અને વીસ મુહૂર્ત, ચોથામા બાર દિવસ અને દશ મુહૂર્ત, પાચમામા સાડીવીસ દિવસ, છઠ્ઠામા ૪૫ દિવસ,

સ્રાતમામા ૮ દિવસ આહમામા સો દિવસ, અને નવમા -
ત્રમામા એક વર્ષની અંદર, તથા ૧૧-૧૨ મા સો વર્ષની
અંદર - એટલો કાળ લખવો.

નીચલા પ્રવેશકર્મા સંખ્યેય સો વર્ષ વચલામાં
સંખ્યેય હમર વા અને ઉપલામાં સંખ્યેય લાખ વર્ષ છે
વિ ૧૪ વર્ષેરેમા વધારેમાં વધારે પશ્ચોત્તમનો અસંખ્ય ભાગ,
અને એ લખામા ઓછામા ઓછો એક સમયનો વિરહકાળ
લખવો.

ઉદ્દતનાકાળ પણ એ જ પ્રમાણે લખવો.

સિદ્ધમતિમા ઉપપાત-વિરહકાળ ઓછામા ઓછો એક
સમય અને વધારેમા વધારે ૭ માસ લખવો. તત્ત્વો
ઉદ્દતના કાળ છે જ નહીં કારણ કે ત્યાં મથા પછી મરણ
હાતું નથી.

—શ્લોક ૧ ઉદે ૧

નૈરશિકો સાતર તેમ જ નિરતર ઉત્પન્ન થાય છે એ
પ્રમાણે સ્તનિનક્રમારો સુધી નણવુ પૃથ્વીકાલિકો નિરતર
ઉત્પન્ન થાય છે એમ વનસ્પતિકાલિક સુધી નણવુ બે
હરિચોથી માંડીને વૈમાનિકો સુધીના નૈરશિકોની પેઠે નણવા
એવું જ અવન વિશે નણવુ.

—શ્લોક ૬ ઉદે ૩૨

નારકો નરકમતિમાં એક સમય બે સમય અને ત્રણ
સમયની મતિ વડે ઉત્પન્ન થાય છે તેમાં યજ્ઞમતિ એક
સમયની દોષ છે અને વિગ્રહમતિ બે અથવા ત્રણ સમયની
દોષ છે હાથ પસારના મુદ્દા ઉપાદાના કે આજીવ મોચતાં—

ઉઘાડનામા તો અસખ્ય સમય વીતી જાય છે તેની અપેક્ષાએ આ ત્રણ સમયની ગતિ તો કેટલી બધી શીઘ્ર કહેવાય ? એકદ્રિય જીવને વધારેમા વધારે ચાર સમયની વિગ્રહગતિ હોય છે બાકી બધાને નૈરયિકાની પેઠે જાણવું

—શતક ૧૪, ઉદ્દે. ૧

ગૌ. —હે ભગવન ! નારક અગ્નિકાયના મધ્યમા થઈને જાય ?

મ. —હે ગૌતમ ! નારક બે પ્રકારના છે ૧ વિગ્રહ-ગતિને પ્રાપ્ત થયેલા, અને ૨ ઉત્પત્તિક્ષેત્રને પ્રાપ્ત થયેલા તેમાં જે વિગ્રહગતિને પ્રાપ્ત થયેલા છે, તે અગ્નિકાયની મધ્યમા થઈને જાય, પણ તેને અગ્નિરૂપ શસ્ત્ર અસર કરતું નથી ઉત્પત્તિક્ષેત્રને પ્રાપ્ત થયેલો નારક અગ્નિકાયની મધ્યે થઈને જતો નથી, કારણ કે નારક ક્ષેત્રને વિષે બાહ્ય અગ્નિકાયનો અભાવ છે

એ પ્રમાણે અસુરકુમારોથી સ્તનિતકુમારો સુધી જાણવું નવું જ બે ઇન્દ્રિયથી ચતુરિન્દ્રિય સુધી જાણવું, પણ તેઓ અગ્નિ વચ્ચે થઈને જાય ત્યારે બળે એમ કહેવું

પચેન્દ્રિયમા પણ જે વિગ્રહગતિવાળા છે, તે નૈરયિક જેવા જાણવા, પણ જે ઉત્પત્તિક્ષેત્રને પ્રાપ્ત થયેલા છે, તેમના પાછા બે પ્રકાર છે વૈક્રિયલગ્નિધયુક્ત, અને વૈક્રિયલગ્નિધરહિત તેમાં જે લગ્નિધયુક્ત છે તેઓ અગ્નિમા ન બળે, ખીજા બળે એ પ્રમાણે મનુષ્ય મગધે પણ જાણવું વાનવ્યતર્યા દૈમાનિક સુધીનાનું અસુરકુમારોની જેમ જાણવું

નારકો દશ ધ્યાનોને અનુભવતા વિદ્યે છે અનિષ્ટ શબ્દ, અનિષ્ટ રૂપ, અનિષ્ટ ગંધ, અનિષ્ટ રસ, અનિષ્ટ

પર અનિષ્ટ ાતિ (નરકજતિરૂપ) અનિષ્ટ નિવૃત્તિ (ન કામ
દવાગ્રપ) અનિષ્ટ સાવખ્ય અનિષ્ટ પરકીત અન
અનિષ્ટ ઉત્થાન કમ-અસ-વીચ પુરુષારપરાક્રમ.

અસુરકુમારોથી સ્તનિતકુમારોને હજી સખ્દ હજી રૂપ
વમેરે કહેવું સ્વીકાર્યાનિહિત હજાનિષ્ટ મતિ હજાનિષ્ટ
પુરુષારપરાક્રમ એ પ્રમાણે વનપતિકાધિક સુધી નક્કર

મેઠદિય જીવો સાત આનોને અનુભવે છે હજાનિષ્ટ
રૂપ હજાનિષ્ટ પુરુષારપરાક્રમ તથા ઉદ્ધિયમાં તે ઉપરાત
નવ ઉમેરી આઠ આન કહેવા ચતુર્થિદિયમાં ૩૫ ઉમેરી
નવ કહેવા આન પચ્ચદિયમાં સખ્દ ઉમેરી છ કહેવા
વાનઅતરથી વૈમાનિક સુધીનાને અસુરકુમારની પેઠે કહેવું

— સતક ૧૪ છે ૫

માત નરકપૂર્વીઓ છે તેમાં અધસમમમાં પાંચ
અત્યન્ત મોટા નરકાવાસો છે તે નરકાવાસો છાંતી
નરકાવાસો કરતા અત્યન્ત મોટા વિસ્તારવાળા કે અવકાશ
વાળા પણ ન હિત, અને સખ્દ છે તેમાં પણ
જીવોનો પ્રવેશ નથી તેથી તે અત્યન્ત સુકીણ અને આમ
નથી તેમાં એકા નારો છાંતીના નારો કરતાં મહાકમ
મહાક્રિયા, મહાઆશ્રવ અને મહાવેદનાવાળા છે વળી તે
અત્યન્ત અગ્નિ ઋદિ અને અગ્નિ હુતિવાળા છે એમ દરેક
આનજની પૂર્વીને તેથી આનજની પૂર્વીને મુકામ
કહેતા જવું

રૂપમાના નારો અનિષ્ટ અને મનને પ્રતિરૂપ એવા
પૂર્વીના રૂપસત અનુભવતા વિદરે છે એમ સાતે પૂર્વી

કહેવું એ રીતે અનિષ્ટ અને પ્રતિકૂલ પાણીના સ્પર્શને
એમ વનસ્પતિના સ્પર્શને અનુભવે છે

—શતક ૧૩, ઉદે૦ ૪

અધોક્ષોડના આયામ—લગ્યાઈ—નો મધ્યભાગ ચોથી
પકપ્રેભા પૃથ્વીના આકાશના ખડનો કઈકે અધિક અરધો
ભાગ હિલવન કર્યા પછી આવે છે લોકની લગ્યાઈનો
મધ્ય ભાગ રત્નપ્રભાપૃથ્વીના આકાશનો અમખ્યાતમો ભાગ
હિલવન કર્યા બાદ આવે છે ઊર્ધ્વલોકની લગ્યાઈનો મધ્ય
ભાગ, મનતકુમાર અને માહેન્દ્ર દેવલોકની ઉપર અને બ્રહ્મ-
લોકની નીચે રિષ્ટ નામના ત્રીજા પ્રતર વિષે છે અને
તિર્યગલોકના આયામનો મધ્યભાગ, જામુદ્વીપમા મેરુપર્વતના
અરોઅર મધ્યભાગને વિષે આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઉપર અને
નીચે હુદ્ર એવા જે એ પ્રતરો છે, તેમને વિષે છે તેને જ
આઠ પ્રદેશનો રુચક કહે છે, અને ત્યાંથી દશે દિશા નીકળે
છે

—શતક ૧૩, ઉદે૦ ૪

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! ભવ્યદ્રવ્યનૈગયિકો છે? અને જો
હોય તો તે તેમ શાથી કહેવાય છે

મ૦—હે ગૌતમ ! ભૂત અથવા ભાવી પર્યાયનુ કારણ
દ્રવ્ય કહેવાય છે ભાવી નારકપર્યાયનુ કારણ પચ્ચેદ્રિય
તિર્યચ કે મનુષ્ય ભવ્યદ્રવ્યનૈગયિક કહેવાય છે તે પ્રમાણે
જો તિર્યચ મનુષ્ય કે દેવ પૃથ્વીકાયિકમા ઉત્પન્ન થવાને
થોગ્ય હોય છે, તે ભવ્યદ્રવ્યપૃથ્વીકાયિક કહેવાય છે તે
પ્રમાણે અપ્કાયિક અને વનસ્પતિકાયિક જાણવા અગ્નિગાય

વાયુકાચ દ્વિઈદ્રિય, ત્રીદ્રિય અને ચૌદરિદ્રિય વિશે ? કાઈ તિથિએ કે મનુષ્ય થવાને યોગ્ય હોય તે બન્ધન આત્મકાચિકાદિ કહેવાય છે જે કોઈ નૈરશિક તિથિય મનુષ્ય, કે દેવ પચેદ્રિય તિથિ^૧અધોનિકર્મા ઉત્પન્ન થવાન યોગ્ય હોય, તે બન્ધદ્રવ્યપચેદ્રિયતિથિ^૨અધોનિક કહેવાય એ પ્રમાણે મનુષ્યો સમધિ નણવુ. વાનસ્પતરથી વૈમાનિક મુધીનાન નૈરશિકની પેઠે જણવા.

બન્ધદ્રવ્યનૈરશિક ઓઝામા ઓઝો અંતમુદ્ધતની નિષ્તિવાસો હોય અને વધારેમા વધારે પૂર્વકોટિ વાની નિષ્તિવાસો^૧ હોય. અમુરકુમારની માંડીને અનિતકુમા મુધી ઉત્કૃષ્ટ તથા પશ્ચોપમની બન્ધ પૃથ્વીકાચિકની ઉત્કૃષ્ટ કાર્કે અધિક જે મામરોપમની^૨ એ પ્રમાણે અપૂર્કાચિકની અમિ કાચિકની અને વાયુકાચિકની નરશિક પ્રમાણે વનસ્પતિ કાચિકની પૃથ્વી પ્રમાણે બેઠકિયથી અગુરિદ્રિયની નરશિક પ્રમાણે પચેદ્રિયતિથિ^૩ની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તેત્રીસ સામરોપમ એ જ પ્રમાણે મનુષ્યની વાનસ્પતરથી વમાનિકો મુધીનાની અમુરકુમારોની પેઠે જણવી.

છતક ૧૮ ઉદે ૬

૧. જે સજ્જી કે અસજ્જી અવસુર્વતા આશુપવાના મરીને ન સ્વતિમા જવાના છે તે અપેક્ષાએ અવસુર્વતા અને ઉત્કૃષ્ટ પચકોટિ આશુપવાનો સજ્જી નરકઅતિર્ભા જાય તે અપેક્ષાએ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ

૨. મરણને તેમા ઉચ્ચાનદેવહોઓ દેવ પશુ આને

મોટા આસ્રવ, મોટી ક્રિયા, મોટી વેદના અને મોટી નિર્જરા તેમા નૈરયિકો થોડી નિર્જરાવાળા હોય, પણ મોટા આસ્રવ, મોટી ક્રિયા અને મોટી વેદનાવાળા હોય (મૂળમા તો મોળ વિકલ્પો જુદા જુદા ગણાવ્યા છે) અસુરકુમારોથી માડીને સ્તનિતકુમારોને અલ્પ વેદનાવાળા અને અલ્પ નિર્જરાવાળા કહેવા, બાકી મોટી ક્રિયા અને મોટા આસ્રવવાળા કહેવા પ્રત્વીકાયિકોથી માડીને મનુષ્યો સુધી અલ્પ આસ્રવ, તેમ જ મોટા આસ્રવ, એમ ચારે બાબતો બને પ્રકારે કહેવી શક્ય તરથી માડીને વૈમાનિકોને અસુરકુમાર જેવા કહેવા

— શતઽ ૧૯, ઉદ્દે ૦ ૫

૧ જે અપ્રાપ્તકાળે આયુષ્યનો ક્ષય કરી શકે તે સોપક્રમ આયુષ્યવાળા કહેવાય, અને બીજા નિરુપક્રમ આયુષ્યવાળા કહેવાય દેવો, નૈગયિકો, અસાધ્યતા વર્ષના આયુષ્યવાળા તિર્યચ અને મનુષ્યો, ઉત્તમ પુરુષો તથા ચરમશરીરી નિરુપક્રમ આયુષ્યવાળા છે, બાકીના સર્વ નસારી સોપક્રમ તેમ જ નિરુપક્રમ આયુષ્યવાળા છે

૨ નૈરયિકાથી માડીને વૈમાનિકો સુધીના બધા પેલે પોતાના વડે જ પૂર્વભવના આયુષ્યને ઘટાડીને ઉત્પન્ન થાય છે, અન્ય વડે ઘટાડીને ઉત્પન્ન થાય છે, કે કોઈ પણ રીતે આયુષ્યને ઘટાડ્યા સિવાય પૂરેપૂરું ભાગવીને જ ઉત્પન્ન થાય છે

૩ નૈગયિકાથી સ્તનિતકુમારો સુધીના નિરુપક્રમ આયુષ્ય વડે ઉદ્ભવે છે, પ્રત્વીકાયિકાથી મનુષ્ય સુધીના ત્રણે વડે ઉદ્ભવે છે, બાકી બધા નૈગયિકોની પેઠે જાણવા વિરોધ એ કે ત્યોતિષ્ઠો અને વૈમાનિકો ‘ચ્યવે છે’ એમ કહેવું

૪ કૃતિસમિત એટલે એક મમમે સંખ્યાત ઉત્પન્ન થયેલા અકૃતિસમિત એટલે એક સમમે અસંખ્યાત ઉત્પન્ન થયેલા અને અવકાશ-અસમિત એટલે એક સમમે એક ૧/ અમ ઉત્પન્ન થયેલા.

નૈરયિકો એ પણ પ્રકારના છે. પૃથ્વીકાચિદા અકૃતિ-સમિત ૭ કારણ ૩ તેઓ એક સાથે અસંખ્ય પ્રવેશ કરે છે એમ વનસ્પતિકાચિક સુધી જાયું એ કુદિવધી વખાનિકો સુધીનાને નૈરયિકોની ૭મ જાયું. સિદ્ધી કૃતિસમિત અને અવકાશ-અસમિત છે પણ અકૃતિસમિત નથી.

એ પણ પ્રકારના નૈરયિકોમાં અવકાશ-અસમિત સૌથી થોડા છે કૃતિસમિત સંખ્યાતમણા છે અને અકૃતિસમિત અસંખ્યાતમણા છે એમ એકેદિમ મિવાય સર્વને કંદુ એકદિવોનું અગત્યમનૂત્તર નથી. મિદીમાં કૃતિસમિત સૌથી થોડા છે અને અવકાશ-અસમિત સંખ્યાતમણા છે.

૫. એક સમમે છની સંખ્યામાં ઉત્પન્ન થાય તે પદ્ધતિમનિત કંદવાય, એકથી આરબી થાય સુધીની સંખ્યામાં ઉત્પન્ન થાય, તે નોપદ્ધતિમનિત કંદવાય.

નૈરયિકો પદ્ધતિમનિત પણ છે અને નોપદ્ધતિમનિત પણ છે વળી એક ૧૬૬ અને એક નોપદ્ધતિમનિત ઉત્પન્ન થયેલા છે વળી અનેક પદ્ધતિ સંખ્યા વડે તેમ ૧ અનેક પદ્ધતિ અને નોપદ્ધતિ સંખ્યા વડે પણ ઉત્પન્ન થયેલા છે એમ સ્તનિતકુમારો સુધી જાયું પણ પૃથ્વીકાચિદા માત્ર અનેક પદ્ધતિ અને અનેક ૧૬૬ તથા નોપદ્ધતિ વડે સમનિત છે એમ વનસ્પતિકાચિક સુધી જાયું એ

ઇન્દ્રિયી આગલી વૈમાનિકો અને સિદ્ધો નૈરયિકોની જેમ જાણવા તેમા એક પટ્ટકસમર્જિત નૈરયિકો સૌથી થોડા છે, નોપટ્ટકં તેથી સખ્યાતગણા છે, તેથી એક પટ્ટક અને નોપટ્ટકં મખ્યાતગણા છે, તેથી અનેકપટ્ટકં અસખ્યાતગણા છે, અને તેથી અનેક પટ્ટક અને નોપટ્ટકં મખ્યાતગણા છે. ૭ એમ મ્તનિતકુમારો મુધી જાણવું

પૃથ્વીકાયિકોમા અનેકપટ્ટકં સૌથી થોડા છે, અને તેથી અનેકપટ્ટકં તથા નોપટ્ટકં મખ્યાતગણા છે એમ વનસ્પતિકાયિક મુધી જાણવું જે ઇન્દ્રિયી વૈમાનિક મુધીના નૈરયિકોની પેઠે જાણવા

સિદ્ધોમા અનેકપટ્ટકં તથા નોપટ્ટકં મૌથી થોડા છે, અને તેથી અનેકપટ્ટકં સખ્યાતગણા છે, તેથી એકપટ્ટક તથા નોપટ્ટકં મખ્યાતગણા છે, તેથી પટ્ટકં સખ્યાતગણા છે, અને તેથી નોપટ્ટકં મખ્યાતગણા છે

એ પ્રમાણે મળમા પાછુ દાદશમમર્જિત, તથા ચોરામી મર્જિતની પણ ગણતરીઓ છે

—શતક ૨૦, ઉદે ૧૦

ગૌં—હે ભગવન્ ! નૈરયિક છવો કેવી રીતે ઉત્પન્ન થાય છે ?

મં—હે ભગવન્ ! જેમ કોઈ દુદ્ધનારો હોય અને તે જેમ દુદ્ધતો દુદ્ધતો અધ્યવસાય—ઇચ્છાજન્યકર્મણુ—ક્રિયાના માધન વડે—તે અળને તણ આગળના ખીજા અર્થાંકે જાય છે તેમ નાર્ગદા પણ પૂર્વવર્તી ભવને છોડી અધ્યવસાયરૂપ દાગણુ વડે (પશ્ચિમામજન્ય કર્મરૂપ ક્રિયાના સાધનથી) આગળના ભવને પ્રાપ્ત કરે છે

તેઓ પોતાના પરિણામરૂપ અને મન વગેરેના નાશ
રૂપ કરણોપાધ-કર્મબંધના હેતુ દ્વારા-પરબંધનું આયુષ
માપે છે

તે જીવોના આયુષનો ક્ષય થવાથી અને તે જીવોની
સ્થિતિના વિનાશ થવાથી તે જીવોની ગતિ પ્રવતે છે

તેઓ પોતાની ઋદ્ધિથી, પોતાના કર્મથી અને પોતાના
પ્રયોગ-વ્યાપારથી જીવે છે પણ પરતી ઋદ્ધિ, કર્મ કે
પ્રયોગથી જીવનતા નથી

—શ્લોક ૨૫ ઉદે ૮

ત નરસિક જીવો આત્માના યજ્ઞ-સંયમથી નથી કૃત્યમ
થતા પણ અયજ્ઞ-અસંયમથી કૃત્યમ થાય છે તેઓ
આત્માના અસંયમનો આશ્રય કરે છે અસુરકુમારો પણ કૃત્યમ
અસંયમથી થાય છે અને આશ્રય અસંયમનો પણ કરે છે

—શ્લોક ૨૬ ઉદે ૧

ઔ —હે બ્રહ્મવત્ આ સુપ્રભાતી નીચે મુઠા
રહાપણા કે આમા વગેરે છે ?

મ —ના ઔતમ પણ તેની નીચે મેદા મેલો
મેદા થાય છે અને વરસે છે તેમને દેવ પણ કરે છે
અસુર પણ કરે છે અને નામ પણ કરે છે તે પૃથ્વીમાં
અનિવરણ છે તથા તેનું પણ ઉપરના ગણે કરે છે ત
પૃથ્વીમાં નીચે બાદર અગ્નિદાવ નથી ? ત્યાં ચક્રથી મારીત
નારાઓ કે તેમની પ્રજાઓ પણ નથી એ પ્રમાણે નીચ

૧ આ નિષેધ વિગ્રહચતિષમાપન્નક સિદ્ધાન્તના માટે
અનુરૂપ

પૃથ્વીમા પણ કહેવું, અને ત્રીજીમા પણ કહેવું, પણ ત્રીજીમા નાગોનો નિષેધ કરવો. કારણ તે ત્રીજીથી આગળ જઈ શકતા નથી. ચોથીમા પણ એમ જ કહેવું, પણ ત્યાં અસુર-કુમાર તેમ જ નાગકુમાર બનેનો નિષેધ કરવો. એ પ્રમાણે બંધી નીચેની પૃથ્વીઓમા એકલો દેવ વૃષ્ટિ આદિ કરે છે.

મૌઘર્મકલ્પ અને ઇશાનકલ્પમા મેવની ખ્યાતમા દેવ અને અસુરને કહેવા તેમ જ સ્તનિત શબ્દનું પણ જાણવું. આ બાદર પૃથ્વીકાય કે બાદર અગ્નિકાય નથી. ચંદ્ર વગેરે કે તેમનો પ્રકાશ નથી, તથા ગ્રામાદિ નથી.

એ પ્રમાણે સનતકુમાર અને માહેન્દ્રમા પણ જાણવું, પણ ત્યાં એકલો દેવ વૃષ્ટિ આદિ કરે છે એમ કહેવું એમ બ્રહ્મલોક અને તેની ઉપર પણ જાણવું.

— શતક ૬, ઉદે ૮

ગૌં—હે ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમા મહ્યાત-યોજન વિસ્તારવાળા અને અમહ્યાતયોજન વિસ્તારવાળા નગકાવામો છે. તેમાના મહ્યાતયોજન વિસ્તારવાળા નગકા-વામોમા એક સમયે કેટલા નારક જીવો ઉત્પન્ન થાય ?

મં—હે ગૌતમ ! આજીમા એક બે કે ત્રણ અને વધારેમા વધારે સહ્યાતા નાગકો ઉત્પન્ન થાય. તે કાપોત ક્લેસ્થાવાળા હોય, સન્ની હોય, અસન્ની હોય, કૃષ્ણપાક્ષિક હોય, શુક્લપાક્ષિક હોય, ભવસિદ્ધિક હોય, અભવસિદ્ધિક હોય. મતિજ્ઞાનવાળા હોય, અતિજ્ઞાનવાળા હોય, અવધિજ્ઞાનવાળા હોય, (એમ ત્રણે અજ્ઞાનવાળા પણ કહેવા) ચતુર્વર્ણન-

વાળા ન હોય અથવામુદસનવાળા હોય^૧ અવધિસનવાળા
 હોય આદ્યાસજાવાળા હોય અવસજાવાળા હોય મૈથુન
 નજાવાળા હોય પરિમદસજાવાળા હોય, નપુંસકવેશવાળા
 હોય મેધવાળા હોય જાનવાળા હોય માવાળા હોય,
 માભવાળા હોય મોત્રથી મોડીને રપસે દિવના ઉપયોગવાળા
 ન હોય પણ નાઉદિવના ઉપયોગવાળા હોય^૨ તથા મત્સ્યોત્તરી
 અને વચનયોત્તરી ન હોય પણ કાચયોગવાળા હોય

ઉદ્ધતના પણ મખ્યાતની હોય, અસહી ન ઉદ્ધર્તે^૩
 વિમ્બજાની અને ચક્રુદસની ન ઉદ્ધર્તે મોત્રેન્દ્રિયથી મોડીને
 નપર્મેન્દ્રિયના ઉપયોગવાળા ન ઉદ્ધર્તે મત્સ્યોત્તરી અને
 વચનયોત્તરી ન ઉદ્ધર્તે

ગ્લપિભાગા મખ્યાત નારીને જે એ પ્રમાણે નવું
 પદ્ધતિ મુજબ પણ અસહી કદાચિત્તજ કહેવા^૪ માન-માન-
 માન કરાથી (અસહીની પેટ) કદાચિત્ત હોય જે અને કદાચિત્ત
 નીતા નથી

૧ કારણકે ઉચિત્ત સમયે સામાન્ય ઉપયોગપણ અવધ
 રાગ ન હોય કે

૨ જાનમનની અપેક્ષાએ

૩ ઉદ્ધતના પશ્ચવને પ્રથમ સમયે જ હોય અને નારી
 અસહી વિશે ન હોય

૪ અસહીથી મરણ પામીને જેને નારીપણે કે પત્નિ થવા
 કે તેના અપર્યામાવસ્થામાં જીવવાની અપેક્ષાએ અસહી કહેવાય
 કે તેને અવધ હોય કે માટે કાચ હોય કે અને કાચ
 નથી હોવા—શ્રીકા

હવે અસખ્યાતનુ ગણુવુ તેમા સખ્યાતને બદલે અસખ્યાત શબ્દ કહેવો બાકીબધુ પ્રથમ પ્રમાણે માત્ર ક્ષેમ્યાને વિષે વિશેષતા છે^૧ સખ્યાત તેમ જ અસખ્યાત વિસ્તારવાળા બનેમા અવધિજ્ઞાની અને અવધિદર્શની સખ્યાતા જ રચવે છે એમ કહેવુ કારણ કે અવધિજ્ઞાની અને અવધિદર્શની તીર્થકગદિ જ હોય, અને તે થોડા જ હોય

શર્કરાપ્રભાનુ રત્નપ્રભાની પેઠે જ જાણુવુ, પણ અસજી ન કહેવા, કારણ કે અસજી પ્રથમ પૃથ્વી વિષે જ ઊપજે છે વાલુકાપ્રભાનુ તેમ જ જાણુવુ, પણ ક્ષેમ્યા વિષે વિશેષતા છે^૧ પકપ્રભામાથી અવધિજ્ઞાની અને અવધિદર્શની રચવતા નથી^૨ ધૂમપ્રભાનુ પકપ્રભાની જેમ જ જાણુવુ તેમ જ તમાન પણ સાતમીમા સખ્યાત યોજન વિસ્તારવાળામા પકપ્રભાની પેઠે જાણુવુ, પણ અહી ત્રણ જ્ઞાન સહિત નથી ઊપજતા ને નથી રચવતા^૩ એમ અસખ્યાત યોજન વિસ્તારવાળા માટે પણ સમજવુ (પણ અસખ્યાત શબ્દ વાપરવો)

રત્નપ્રભામા સમ્યગ્ અને મિથ્યા એ બે દષ્ટિઓવાળા જ ઊપજે, રચવનાર પણ એ જ કહેવા સત્તામા પણ તે બે હોય, પણ સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ કદાચ હોય અને કદાચ ન

૧ પ્રજ્ઞા ૧૭ ૬૦ ૨, ૫૦ ૩૪૩-૨ પ્રથમની બેમા કાપોત, ત્રીજીમા કાપોત-નીલ મિશ્ર, ચતુર્થમા નીલ, પાંચમીમા કૃષ્ણ-નીલ મિશ્ર, છઠીમા કૃષ્ણ અને સાતમીમા પરમકૃષ્ણ

૨ ચોથીમાથી નીકળેલા તીર્થ જર ન થાય

૩ કમકે સમ્યક્ત્વબ્રથ જ લ્યા ઊપજે

વાળે એમ તમા મુખી જણવું સત્તમીર્મા મિત્તાઈદ બ
 પ્રપટે^૧ એ પ્રમાણે વૈદના પણ મહેવી સત્તા મનધે
 રત્નપ્રભાની પેઠે મહેવું

—સતક ૧૩ છે ૧

૧ સમ્પ્રતિષ્ઠાઃક્રિયા તો માર્ગ મહે બ નહી

શ્રીભગવતી-સાર

ખંડ ૧૦ મો

અન્યજીવ-ખંડ

પૃથ્વીકાયિકાદિ જીવો.

પૃથ્વીકાયિકોનો આહાર, ડર્મ, વર્ણ અને દેશ્યા એ બધું નૈરગિકોની^૧ પેઠે જાણવું પૃથ્વીકાયિકોની વેદના સરખી જ ગણવી, કારણકે તે બધા અસજીઓ છે વળી તે બધા માયા અને મિથ્યાદષ્ટિ છે તેથી તેમને આરભિકી આદિ પાત્ર ક્રિયાઓ નિયમપૂર્વક હોય છે તેમની પેઠે જ બેઘદ્રિયથી માડીને ચારઘદ્રિયવાળા કહેવા પચ્ચેદ્રિય તિર્યચો નૈરગિકોની પેઠે જાણવા, પણ તે ત્રણ પ્રકારના છે મમ્યગદષ્ટિ, મિથ્યાદષ્ટિ અને મમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ. તેમા જે સમ્યગદષ્ટિ છે, તે બે પ્રકારના^૨ અસયત અને સયતાસયત તેમા મયતાસયતને આરભિકી, પારિબ્રહ્મિકી અને માયાપ્રત્યયા એમ ત્રણ ક્રિયાઓ છે, જે અસયત છે તેમને ચાગ, અને મિથ્યાદષ્ટિ તથા સમ્યગ-મિથ્યાદષ્ટિને પાત્ર

મનુષ્યોના આહારાદિ નૈરગિકોની પેઠે જ કહેવા પણ મોટા શરીરવાળા કદાચિત્ આહાર કરે છે,^૨ અને નાના

૧ જીઓ પા ૭૩૫ થી

૨ કારણકે તે દેવકુરુ આદિના મિથુનકો છે, અને તેઓ કદાચિત્ જ (ત્રાસુ સ્વિસ પછી) ક્વસાહારપૂર્વક આહાર કરે છે.

(૯) સૂત્રસ્થવિર

[સુષ્ટ-સેષ]

ન હિ કાવેશ સત્ત્વં પવિત્રમિદં વિષયે ।

આપી દુનિયામાં શાન જેવી માર્ગ બીજી પવિત્ર વસ્તુ નથી. જળથી સરીરશુદ્ધિ કરી શકાય છે પણ જીવનશુદ્ધિ કરવા માટે તે શાનથી અપ્રવશ્યતા રહે છે. શાન એ અતરચક્ષુ છે એ અતરચક્ષુના પ્રકાશથી અધ્યાત્મિકાર દૂર આવે છે અને શાનભવેતિ પ્રગટે છે જે બક્ષિત પેતાના શાનચક્ષુનો પ્રકાશ અધ્યાત્મિકારમાં લક્ષ્યતા પ્રાપ્તી એને આપી શાનનો માર્ગ બતાવે છે તે બક્ષિત શાનમાર્ગનો અપાવનાર મધુપ છે શાનના સબ્દોમાં તે સૂત્રસ્થવિર કહેવાય છે. સૂત્ર એટલે કેવળ સૂત્રવાચન કે સૂત્રનું પાન નહિ. પણ સૂત્ર એટલે શ્રદ્ધ વસ્તુને અનુભવમાં ઉતારી તેનો વિવેક કરવો. જે બક્ષિત સૂત્રબિત વસ્તુને અનુભવમાં ઉતારી વિવેક કરે છે અને પેતાના સ્વસ અનુભવ શાનનો ત્વસમાજમાં પ્રચાર કરે છે તે સૂત્રસ્થવિર કહેવાય છે. સૂત્રશાનનો વાચન કરવું અને તેને અનુભવમાં ઉતારવું એ બન્ને ભિન્ન વસ્તુ છે.

સૂત્રશાનનું વાચન કરવું સરલ છે પણ એને અનુભવમાં ઉતારવું ક્ષિતિ છે. વર્ષોના વર્ષો સુધી અનુભવેના અખતરણનો ક્યાં પછી સૂત્રશાનનો વિવેક પ્રગટે છે ત્યારે સૂત્રશાનનો જાર સમ નય છે.

સૂત્રજ્ઞાનનો સાર જનસમાજને સમજાવવો અને તેના પ્રચાર માટે સક્રિય બધાં પ્રયત્નો કરવા એ સૂત્રસ્થવિરની ફરજ છે સૂત્રસ્થવિર સૂત્ર-જ્ઞાનનો પ્રચાર કરવા માટે સર્વપ્રથમ જનસમાજને શ્રદ્ધા-આત્મવિશ્વાસની હિપયોગિતા સમજાવે છે. ન્યારે સૂત્રસ્થવિરને લાગે છે કે જનસમાજે જ્ઞાનને ધારવાની ભૂમિકા બાધી લીધી છે ત્યારે જ્ઞાનની મહત્તા સમજાવે છે અને જ્ઞાનને સક્રિય રૂપ આપવા માટે પ્રેરણા આપે છે. કારણ કે સૂત્રસ્થવિર બરાબર સમજે છે કે — ‘શ્રદ્ધાવૌલ્લભતે જ્ઞાનં’ અર્થાત્ શ્રદ્ધાવાનું વ્યક્તિ જ સૂત્રજ્ઞાનનો અધિકારી બની શકે છે. જે વ્યક્તિની જિજ્ઞાસા-વૃત્તિ જાગ્રત થઈ નથી, જે સાબાળવા ઉત્સુક નથી, જે ખરે શ્રાવક થયો નથી તે વ્યક્તિ જ્ઞાનોપાર્જન કેમ કરી શકે ? એટલા માટે સૂત્રસ્થવિર જ્ઞાનનો પ્રચાર કરવા માટે જનસમાજમાં સર્વપ્રથમ શ્રદ્ધા-બુદ્ધિ અને જિજ્ઞાસાવૃત્તિ જાગ્રત કરે છે અને પછી જ્ઞાનોપદેશ આપે છે બાકી જે અજ્ઞાની, અશ્રદ્ધાળુ અને સંશયાત્મા હોય છે તે જ્ઞાનપ્રાપ્તિ કરી શકતો નથી.

જે અનુભવવૃદ્ધ અને જ્ઞાનવૃદ્ધ સૂત્રસ્થવિર હોય છે એ સૂત્રધર્મનો પ્રચાર અને તેનું પાલન બરાબર કેમ થાય એની હમેશા ચીવટ રાખે છે. અને સૂત્રજ્ઞાનનો પ્રચાર વિશેષ થાય તે માટે જગ્યાજગ્યાએ ધર્મોપદેશ આપે છે. જે કોઈ જિજ્ઞાસુ શ્રાવક સૂત્રધર્મમાં શ્રદ્ધાબુદ્ધિએ કોઈ પ્રકારની શંકા કરે તો તે શંકાનું સમુચિત સમાધાન કરે છે શાસ્ત્રના મર્મજ્ઞ સૂત્રસ્થવિરનું એ કર્તવ્ય છે. વર્તમાન સમયમાં અજ્ઞાના-ધકાર એટલો બધો ફેલાઈ ગયો છે કે જનસમાજમાં અજ્ઞાનતાને કારણે ધર્મ પ્રતિ ઉદાસીનતા વધતી જતી જોવામાં આવે છે. ધર્મોદ્યોત કરવા માટે અજ્ઞાનાધકારને દૂર કરી જ્ઞાનપ્રકાશ ચારે બાજુ ફેલાવવાની અતિ આવશ્યકતા છે. ન્યા જ્ઞાનજ્યોતિ પ્રગટશે ત્યાં અજ્ઞાન, અશ્રદ્ધા એક ક્ષણ પણુ ટકી નહીં શકે, પણુ સૂત્રસ્થવિર વિના જ્ઞાનજ્યોતિ કોણુ પ્રગટાવે ?

સૂત્રસ્થવિર એ જ્ઞાનજ્યોતિર્ધર છે. સૂર્યના પ્રકાશથી જેમ અધકાર એક ક્ષણ પણુ ટકી શકતો નથી તેમ જ્ઞાનસૂર્યના ઉદયથી અજ્ઞાન અને અશ્રદ્ધારૂપ અધકાર એક ક્ષણ પણુ ટકી શકવાનો નથી.

(૧૦)

પર્યાયસ્થવિર—સ ચમસ્થવિર

[પરિચાપ-ઘેરા]

જ્ઞાનસ્થ પદ્મ વિરલિઃ ।

જ્યોત્સને સુવચન આચાર્યમાં જિતરે છે ત્યારે જીવનમાં સચમ પ્રગટે છે અને વીસ વીસ વર્ષા સુધી સુવાનુસાર સચમની સાધના કર્યા બાદ ૭ બક્ષિત સચતાત્મા એટલે કે નેત્રે જ્ઞાનપૂર્વક શરીર મન, બુદ્ધિ અને જ્ઞાતમાને પોતાના વસમાં કરી લીધા છે એવા જિતેન્દ્રિય બને છે તે બક્ષિત 'સચમસ્થવિર' કહેવાય છે.

સચમસ્થવિર જાણા માટે દેહદેહનાં વર્ણ સુધી યાનોપાસના સાથે જ્ઞાતમહમનની વિષા સમુત્પન્ની પડે છે । જ્યારે વર્ણોન્નં વર્ણા સુધી સાધક પુરુષ જ્ઞાનની ઉપાસના કરે છે તો તેને જ્ઞાનસિદ્ધિ થાય અને પોતે સચરીર-સામરૂપ જની નથ એમાં શું અધર્મ ? પણ કેવળ જ્ઞાનસિદ્ધિ થયે જીવનસિદ્ધિ સધાતી નથીને । જીવનસિદ્ધિ માટે તો જ્ઞાનસિદ્ધિની સાથે સચમસિદ્ધિ આવશ્યકતા છે અને સચમની સિદ્ધિ માટે તો સાધકપુરુષે યાત્રમાં કાલ યમનિયમેને જીવનમાં મૂર્ત સ્વરૂપ અપનું પડે છે આ પ્રમાણે જ્યારે યાત્રા અને સચમનો, વિચાર અને અધ્યારનો સુમેગ

સધાય છે. ત્યારે જીવનશુદ્ધિની સૌરભ ચારે બાજુ પ્રસરે અને અનેક પુણ્યાત્માઓના જીવન સંયમ સૌરભથી સુવાસિત થાય એ સ્વાભાવિક છે. પણ જ્ઞાન અને સંયમ અને આચાર અને વિચારનો સુમેળ સાધવો અને સંયમસ્થવિર-પર્યાયસ્થવિર બનવું એ સાધારણ જન માટે શુ ! બધા મુનિવરો માટે પણ સરલ નથી.

‘સયમનો માર્ગ છે શૂરાનો’ એ ધર્મોક્તિ સયમધર્મના પાલનની દુષ્કરતા સમજાવે છે. જે વ્યક્તિ આ દુષ્કર સંયમધર્મને જીવનમાં ઉતારી જ્ઞાન અને સયમનો સમન્વય કરશે તે વ્યક્તિ પોતાના જીવનને સિદ્ધ, પુદ્ગલ અને મુક્ત બનાવી શકશે; એમાં શંકા નથી.

ઉપર વર્ણવેલા દશ ધર્મોનો સાર તે આ સયમધર્મ છે. જે સયમધર્મને ધર્મના સાર રૂપે સમજી જીવનમાં સાગોપાગ ઉતારશે તે ધર્મામૃતને પામશે અને જીવનને અજરામર બનાવી શકશે.

ધમ્મો મઙ્ગલં ધમ્મો સરણં ।

ધર્મ સાચું મંગલ છે ધર્મ સાચું શરણુ છે.

ॐ શાન્તિઃ શાન્તિ શાન્તિ ।

